Digitized by Google

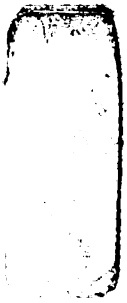

LIBRARY
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PERIODICALS ROOM

TÁRSADALMI SZEMLE

7/8

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS
AUG 15 1966
LIBRARY
7-8

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. JÚL.—AUG.

LIBRARY
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM, 7–8.
1966. JÚLIUS–AUGUSZTUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

DR. AJTAI MIKLÓS 3 A gazdaságpolitika fő vonásai a harmadik ötéves tervben

17 Kádár János és Nyers Rezső elvtárs felszólalása a gazdaságirányítás reformját előkészítő bizottság záróértekezletén (Tudósítás)

29 Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban. (Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének tanulmánya)

DR. SZAMEL LAJOS 59 A szocialista demokrácia és a bürokrácia

72 Az SZKP XXIII. kongresszusa és a nemzetközi közvélemény

Nemzetközi szemle

BÉKÉSI PÁL 81 Afrika a mai világban – Kapcsolataink Afrikával

MÁRKUS GYULA 94 Csehszlovák testvérpártunk XIII. kongresszusa

Tudományos életünkből

PACH ZSIGMOND PÁL 99 Optimizmus és objektivitás történetszemléletünkben

Szemle

VARGA GYULA–UJVÁRI SÁNDOR 124 A pártélet néhány kérdése Zala megyében

LÁNG GÉZA 131 Új úton

DR. PILLIS PÁL 138 Termőföldünk védelme és hasznosítása

Digitized by Google

Eszmecsere

MONA GYULA 145 Az érdek és az érdekviszonyok struktúrája

Tájékozódás

POLLER IMRE 152 Vita a tudományos szocializmus fogalmáról és tárgyáról

Fórum

DR. ZOLTÁN ZOLTÁN 158 Tanácsdemokráciánk fejlesztésének alapja: az ösztönzőbb költségvetési rendszer

Könyvekről

ZSARNÓCZAI SÁNDOR 162 Egy jó lexikon nagy hibája

BESSENYEI GYÖRGY 165 Magvető Almanach, 1966/1.

168 Testvérlapjainkból

173 Pályázati felhívás

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
MOLNÁR ERIK
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124—475

A CIKKEK SZERZŐI:

DR. AJTAI MIKLÓS, az MSzMP Politikai Bizottságának póttagja, az Országos Tervhivatal elnöke

BENKE VALÉRIA, az MSzMP Központi Bizottságának tagja, a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának elnöke

DR. SZAMEL LAJOS, az állam- és jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár

BÉKÉSI PÁL, újságíró

MARKUS GYULA, újságíró

DR. PACH ZSIGMOND PÁL, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora

VARGA GYULA, a Zala megyei pártbizottság első titkára

ÚJVÁRI SÁNDOR, a Zala megyei pártbizottság osztályvezetője

LÁNG GÉZA, a Medicor Művek vezérigazgatója

DR. PILLIS PÁL, kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár

MONA GYULA, kandidátus, a Pártfőiskola tanára

POLLER IMRE, egyetemi adjunktus

DR. ZOLTÁN ZOLTÁN, közgazdász, a Pest megyei Tanács tagja

DR. ZSARNÓCZAI SÁNDOR, egyetemi docens, a Társadalmi Szemle rovatvezetője

BESSENYEI GYÖRGY, kandidátus, egyetemi docens

Digitized by Google

DR. AJTAI MIKLÓS:

A gazdaságpolitika fő vonásai a harmadik ötéves tervben

I.

Népgazdaságunk fejlesztésében fontos szerepe van az ötéves tervek kidolgozásának és megvalósításának. Ezekben a tervekben adott időszakra konkretizálva ölt testet a párt gazdaságpolitikája.

A párt VII. és VIII. kongresszusának határozataiban körvonalazott gazdaságpolitika olyan időszakban alakult ki, amidőn küszöbön állott, illetve megvalósult a mezőgazdaság szocialista átszervezése és ezzel a szocialista termelési viszonyok általános győzelme. A VIII. kongresszuson körvonalazott gazdaságpolitika abból a történelmi feladatból indult ki, hogy a szocializmus alapjainak lerakása után teljessé tegyük a szocializmus győzelmét, felépítsük hazánkban a szocialista társadalmat, és ennek alapján rendszeresen emeljük a lakosság életszínvonalát. Ez a gazdaságpolitika nem egyik vagy másik ötéves tervhez jelöli ki a konkretizálandó célokat és feladatokat, hanem lényegében véve átfogja a szocialista társadalom teljes felépítésének egész időszakát. A VIII. kongresszus határozatainak gazdaságpolitikai vonatkozású tételei közül a termelés fejlesztésével kapcsolatosan — a teljesség igénye nélkül — az alábbiakat célszerű kiemelni:

— arra törekszünk, hogy maximálisan növeljük a nemzeti jövedelmet, a felhalmozás és a fogyasztás arányait pedig — az ország mindenkori belső és külső helyzetét figyelembe véve — úgy alakítjuk, hogy rendszeresen emelkedjen az életszínvonal, és megvalósítsuk a termelés bővítéséhez szükséges beruházásokat is;

— a termelés fejlesztésében, arányaiban, szerkezetének alakításában szem előtt tartjuk hazánk belső adottságait, a szükségleteket, valamint a nemzetközi szocialista munkamegosztásból fakadó előnyöket és kötelezettségeket, a külkereskedelmi igényeket;

— gazdasági tevékenységünk vezérlő elve: a gazdaságosság fokozása, a termelékenység emelése, az önköltség csökkentése.

Digitized by Google

Az a célunk, hogy tovább javítsuk a népgazdaság szerkezetét, magas műszaki színvonalon korszerű gyártmányokat állítsunk elő és növeljük a termelés, az export, a beruházások gazdaságosságát, s terveinket az anyagi, pénzügyi és munkaerő-források takarékos felhasználásával hajtsuk végre, hogy minimális ráfordításokkal maximális eredményeket érjünk el;

— az ipar, az építőipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, a szállítás és a kereskedelem fellendítésére nagy figyelmet szentelünk;

— az iparfejlesztésben kitűzött célokat csak a munkatermelékenység nagyfokú emelésével érhetjük el, ezért meggyorsítjuk a műszaki fejlesztést, amelynek fő irányát és céljait továbbra is központilag határozzuk meg, figyelembe véve országunk adottságait, a technikai és a tudományos fejlődés eredményeit;

— az építőiparban az építkezések költségeinek és kivitelezési időtartamának csökkentése a legfontosabb. Mind jobban elterjesztjük az építkezés korszerű módszereit, előmozdítjuk az előregyártott elemek szélesebb körű alkalmazását, fokozottan gépesítjük az építkezéseket;

— gazdasági előrehaladásunk sarkalatos kérdése a mezőgazdasági termelés gyorsütemű fejlesztése. Azon kell fáradoznunk, hogy a mezőgazdaságban kiépítsük a nagyüzemi termelés korszerű anyagi-technikai bázisát;

— népgazdaságunk fejlődése jelentős mértékben attól is függ, hogy milyen hatékonyan használjuk fel a népgazdaság fejlesztése céljából rendelkezésünkre álló eszközöket. Ezért csak akkor és ott növeljük beruházások révén a termelést, amikor és ahol a régi berendezések jobb kihasználásával és korszerűsítésével ez gazdaságosan nem lehetséges. A beruházási eszközöket a népgazdaság fejlődését legjobban szolgáló célok gyors megvalósítására összpontosítjuk.

Második ötéves tervünk e gazdaságpolitika keretében határozta meg az 1961—65 években megoldandó aktuális feladatokat. Második ötéves tervünk alapján a népgazdaság jelentősen fejlődött. A termelési viszonyok fejlesztésében megoldottuk a kezdés nehézségeivel küzdő termelőszövetkezetek megszilárdítását. Ugyanakkor a mezőgazdaság termelése — több év igen kedvezőtlen időjárása ellenére — ha mérsékelten is, de növekedett. Az iparban a termelés mennyisége jelentősen tovább emelkedett, a termelés szerkezete kedvező irányban változott. Az ipari export a termelés emelkedésénél jobban bővült. Hazánk külkereskedelmi kapcsolatai erősödtek, szélesedtek ebben az időszakban. A lakosság reáljövedelmének emelésében lényegében véve már négy év alatt elértük az öt évre tervezett színvonalat. A tervezettnél gyorsabb ütemben korszerűsítettük az ország

Digitized by Google

honvédelmét. A megvalósított beruházás is meghaladja — elsősorban a mezőgazdaságban és a mezőgazdaságot szolgáló vegyipari, élelmiszeripari ágakban — a tervben előirányzottat. Az elért fejlődéshez jelentősen hozzájárult a KGST országaival való gazdasági, műszaki és tudományos együttműködés, valamint az ezen együttműködésen alapuló, fokról fokra szélesedő külkereskedelmi áruforgalom.

Mindezek a tények a terv számára mérvadó gazdaságpolitika céljainak helyességét igazolják. E gazdaságpolitikát azonban a második ötéves terv időszakában nem minden vonatkozásban sikerült teljesen, a kellő következetességgel megvalósítani. Különösen a gazdasági eszközök felhasználásában, a munkatermelékenység emelésében nem történt kellő előrehaladás; a szükségletek és a termelés, a termelés és az elosztás, a vásárlóerő és az árualap összhangja sem volt ebben az időben teljes. A Központi Bizottság 1964. decemberi határozata alapján már 1965-ben — többek között az éves terv kialakításánál — megkezdődtek a hiányosságok kiküszöbölésére irányuló intézkedések. A határozat továbbra is segítséget nyújt a párt gazdaságpolitikájának teljeskörű érvényesítéséhez.

Harmadik ötéves tervünk, amely az 1966—70. évekre a közelmúltban nyert elfogadást, nem igényelte valamiféle újabb gazdaságpolitikai alapelvek megfogalmazását, hanem a VII. és VIII. kongresszuson körvonalazott gazdaságpolitika még következetesebb érvényesítését. Ezzel elérhetjük a következő években azt, hogy a termelés az egyre nagyobb és sokrétűbb hazai és exportkereslet jobb, rugalmasabb kielégítését szolgálja, jól értékesíthető exporttöbblet álljon rendszeresen rendelkezésünkre az ország nemzetközi fizetési kötelezettségeinek teljesítéséhez, korszerűbbé váljék a termelés és ezzel összefüggésben a munkatermelékenység gyorsabb emelkedését érjük el; javuljon a termékek műszaki színvonala és minősége; hatékonyabb beruházási és felújítási tevékenység révén az eddiginél kedvezőbben valósuljanak meg fejlesztéseink.

Mindez nemcsak a tervezés számára jelentett megoldandó feladatokat, hanem megkövetelte gazdaságirányítási módszereink, a mechanizmus átalakításának napirendre tűzését is. A gazdaságpolitika teljeskörű megvalósításában mindkettőnek alapvető, egymást nem helyettesítő szerepe van.

II.

A nemzeti jövedelem termelésének évenkénti növekedési üteme a tervben 4 százalék körül mozog. Ez az ütem hasonló ahhoz, amely a legutóbbi néhány évben is átlagosan kialakult. A növekedés ilyen ütemét a tervidőszakban a nemzeti jövedelmet termelő fő ágazatokban alapvetően az iparban és a mezőgazdaságban elérhető fejlődés alapozza meg.

Az ipar termelése a terv szerint évi 5—6 százalékkal növekszik. Ez a növekedés a megelőző öt év átlagánál valamivel alacsonyabb

Digitized by Google

ütemű. A harmadik ötéves tervben előirányozható ütem összefügg azzal az elemzéssel, amelyen a Központi Bizottság 1964. decemberi határozata alapul, főként pedig annak két lényeges megállapításával. Az egyik az, hogy korábban iparunkban olyan extenzív irányú fejlődés ment végbe, amely nagy számú új munkaerőnek az iparba való gyors beáramlásán alapult. Ebben az időben nem eléggé érvényesült a munkatermelékenység emelésére irányuló gazdaságpolitikánk. A társadalmi fejlődés során természetes és törvényszerű folyamat, hogy a mezőgazdaságból munkaerő szabadul fel és áramlik át az iparba. Nem kívánatos azonban, hogy az iparnak a munkaerőt elszívó hatása zavarokat okozzon a mezőgazdaság munkaerő-ellátásában, a munkák kellő időben történő elvégzésében. Ezért ma már úgy ítélhető meg, hogy — miközben az iparban foglalkoztatottak száma mérsékelt ütemben továbbra is emelkedhetik — az ipar számára szükülnek a termelésbe bevonható létszám-tartalékok és kedvezőtlenebbé válik ezek összetétele is. Az ipari termelés növekedését tehát a korábbinál sokkal nagyobb hányadban lesz szükséges a munkatermelékenység emelkedésével alátámasztani. 1965-ben ilyen vonatkozásban már elértük a fordulatot, s ennek következetes továbbszilárdításával megvalósíthatónak bizonyul a harmadik ötéves terv azon célkitűzése, hogy az ipari termelés növekedését mintegy 80 százalékban a munkatermelékenység emelkedése és legfeljebb csak 20 százalékban az iparban foglalkoztatottak számának növekedése alapozza meg. Ezzel a követelménnyel az ipari termelésben előirányozható ütemnél is számolni kellett.

Az ipari ütemnél figyelembe jövő másik fontos körülmény ugyancsak a Központi Bizottság említett határozatából adódik. A határozat rávilágított gazdaságpolitikánk azon követelményeire, amelyek a gazdasági munka hatékonyságával, a termeléshez és a fejlesztéshez felhasznált eszközökkel való takarékossággal, a termékek minőségi és műszaki színvonalával, a belső szükségletekhez és a külföldi vevőink igényeihez való jobb alkalmazkodással, az ország devizaszerzőképességének fokozásával függnek össze. Mindez — az ipari termelés korábbi, sokszor egyoldalú mennyiségi szemléletével szemben — most már a termelés minőségi oldalát helyezi előtérbe, s az ipari fejlődés ütemének előirányozásánál ezt ugyancsak szükséges mérlegelni.

Az ipari termelés hatékonyságának fokozódása sokban múlik a termelő vállalatokon, ezek mindennapi gazdasági munkáján. A gazdasági mechanizmus reformja éppen az itt meglevő tartalékok feltárását célozza. E tartalékok feltárásával megvan tehát a lehetőség az ipari termelés tervezett növekedési ütemének túlteljesítésére. Ha az 1964. decemberi határozattal kiemelt gazdaságpolitikai feladatok megoldásában tartósan jó eredményeket sikerül elérnünk — és ennek feltételezésére feljogosítanak az 1965. évben és a folyó év elmúlt hónapjaiban szerzett kedvező tapasztalatok —, akkor ez minden bizonnyal gyorsítani fogja az ipari fejlődés ütemét, mégpedig anélkül,

Digitized by Google

hogy ez döntően és csupán a termelés mennyiségében realizálódna, vagy hogy ez gazdasági életünk más szféráiban valamiféle kiegyensúlyozatlanságra vezetne.

Az ipari termelés hatékonyságának fokozása érdekében további céltudatos változásokat tervezünk az *ipari termelés szerkezetében.* E változásokat az alábbi fő vonások jellemzik.

A terv fontos célja az ipar és az egész népgazdaság *hő- és villamos energiával való ellátásában* adottságaink és beszerzési lehetőségeink gondos mérlegelése és az energia-ellátásban a fokozott gazdaságosság érvényesítése. Energiahordozóink mind kevésbé elégítik ki fűtőanyag-szükségleteinket. A hazai geológiai körülmények között a szén kibányászása igen költséges, s a kibányászott szén fűtőképessége állandóan csökken. A szén eltüzelése is többnyire korszerűtlen berendezésekben, kedvezőtlen hatásfokkal történik. Ugyanakkor a szénnel szemben világszerte és hazai viszonyaink mellett is előnyösebbnek, gazdaságosabbnak bizonyul a szénhidrogének, a kőolaj és a földgáz fokozott felhasználása.

Mindezt mérlegelve, a harmadik ötéves terv a szénbányászatban csak csekély mértékű termelésnövelést irányoz elő, döntően a már meglevő és létesítés alatt álló bányakapacitások kihasználása alapján. A kőolajtermelés növeléséhez az eddig feltárt földtani készletek egyelőre nem nyújtanak alapot, ezért ebben a vonatkozásban a földtani kutatások fokozása a feladat. A tervidőszakban a mi viszonyaink között jelentékenynek minősülő földgázkészleteink hasznosítására, illetve további gyarapítására törekszünk. A mindezeken felül szükséges fűtőanyagot és energiát tervünk szerint importból fogjuk fedezni, s erre a baráti országokkal, mindenekelőtt a Szovjetunióval kötött hosszú lejáratú egyezmények megadják a reális lehetőséget.

A hazai szénbányászat lassúbb fejlesztése és az energiahordozók (főként a kőolaj) importja fűtőanyag-ellátásunk összetételének jelentékeny mértékű javítására ad lehetőséget: a szén részaránya, amely 1960-ban 70 százalék körül mozgott, 1970-ben már 55 százalék alá fog csökkenni. Széntermelésünk felhasználói mindinkább azok a meglevő és épülő erőművek lesznek, amelyek viszonylag még a legkedvezőbb hatásfokkal képesek hasznosítani a hazai gyenge minőségű szenet és lignitet. Energiatakarékossági szempontból nagy jelentőségű programja a tervnek a vasúti közlekedésben a Diesel- és villamosvontatás erőteljes kiterjesztése; ez a tervidőszakban 6—8 millió tonna szén felhasználását teszi a vasúti vontatásban feleslegessé. A terv megfelelő anyagi és pénzügyi eszközök biztosításával elősegíti a különböző ipari üzemek energiagazdálkodásában megvalósítható ésszerűsítéseket is.

Vas- és acélgyártásunkban a terv nem irányoz elő lényegesebb mennyiségi feladatokat. Erőfeszítésünk elsősorban a termelés korszerűsítésére, gazdaságosságának fokozására, a termékösszetételnek a felhasználók és a külkereskedelem szemszögéből előnyösebb módosí-

Digitized by Google

tására irányul. Erőteljesen fokozzuk a tervidőszakban a korábbi időben főleg importból beszerzett kohászati másodtermékek gyártását. (Ilyenek pl. a húzott acélrudak, az acélhuzalok, ónozott lemezek, horganyzott csövek.) Mindez a minőségi feladatok előtérbe kerülését jelenti vaskohászatunkban, és ezzel elősegítjük az acéltermékeket felhasználó ágazatok gazdaságosságát.

Az alumíniumipar fejlesztésénél mérlegelni kellett, hogy az alumínium sokféle célra alkalmas, korszerű, keresett könnyűfém, amelynek termeléséhez hazánk európai viszonylatban is jelentékeny nyersanyaggal rendelkezik. E lehetőség kiaknázása gazdaságpolitikailag célszerű. Az alumíniumfém kinyerése azonban olyan nagy mennyiségű olcsó áramot igényel, amellyel nem rendelkezünk. Ezért nem indokolt újabb kapacitások létesítésével tovább növelnünk a meglevő alumíniumkohók kapacitását. Ennek megfelelően e tekintetben a terv fő iránya a timföldgyártás nagymértékű növelése a bauxit-kitermelés fokozása alapján. A termelt timföld részben meglevő alumíniumkohóinkban, részben pedig az ez irányú hosszú lejáratú megállapodás szerint a Szovjetunió segítségével — egy kisebb rész Lengyelországban — kerül részünkre feldolgozásra. Ezzel leküzdhetővé válik bauxitvagyonunk fokozott és gazdaságos hasznosításának egyik eddigi alapvető akadálya: a nagy mennyiségű olcsó villamosáram hiánya. 1970-ben hazai termelésből 60 000 tonna, a Szovjetunióban részünkre feldolgozott 120 000 tonna timföldből pedig további 60 000 tonna alumíniumfémmel fogunk rendelkezni. Ez népgazdaságunk számára igen jelentékeny fémmennyiség, s ennek alapján sokoldalú könnyűfémfeldolgozó ipar épül majd ki hazánkban.

A műszaki fejlesztés általános irányzata napjainkban a modern *vegyipar* kifejlesztése és állandó továbbfejlesztése. A vegyiparban előállított anyagok jelentősen kiszélesítik a termelés nyersanyagbázisát; a vegyipari technológiai eljárások a munkatermelékenység igen magas színvonalát képviselik. Hazánk sajátos viszonyai között különös súllyal kell mérlegelnünk a vegyipar fejlesztésének ezen előnyeit. A korszerű vegyipar alapvető eljárásához, a petrolkémiához, hazánk rendelkezik a megfelelő kiinduló anyaggal: a földgázzal, illetve a kőolajjal. Ezek a megfontolások indokolják, hogy a harmadik ötéves terv időszakában továbbra is a vegyipar legyen iparunk leggyorsabb ütemben fejlődő ága: termelése csaknem kétszer olyan gyors ütemben növekszik, mint az iparé egészében véve. A vegyipari fejlesztés főleg három nagy fontosságú termékfajta: a műtrágya, a műszál és a műanyag gyártásának nagyszabású fokozására irányul, nem tévesztve szem elől gyógyszeriparunk továbbfejlesztésének feladatát sem. A gyógyszeripar, amellett, hogy népünk egészségvédelmét szolgálja, egyben hazánk jelentős és külföldi piacokon ismertté vált exportparága is. A vegyipari termelésben tervezett mindezen előrehaladás nagymértékben hozzájárul iparunk hatékonyabb irányba tereléséhez.

Az iparfejlesztés egyik központi kérdése a *gépipar* fejlesztése.

Digitized by Google

Alapvető követelmény, hogy az ipar ezen ága korszerű termelőeszközök gyártásával előmozdítsa a munkatermelékenység emelését a termelés minden ágában, mindenekelőtt az iparban és a mezőgazdaságban. Emellett gépiparunknak növekvő exportfeladatok maradéktalan teljesítésével is hozzá kell járulnia a műszaki haladást elősegítő korszerű gépek, gyárberendezések importból történő megszerzéséhez, valamint számos olyan fontos ipari nyersanyag behozatalának fedezéséhez, amelyre az országnak szüksége van.

E feladatoknak megfelelően a harmadik ötéves terv időszakában gépiparunk ugyancsak az átlagot jóval meghaladó ütemben fejlődik. A gépipari fejlesztés a harmadik ötéves terv időszakában megköveteli, hogy elsősorban a gépipari termelést megalapozó alkatrész-, részegység- és szerelvénygyártó termelőrészlegek teljesítőképességét növeljük, és a rendelkezésünkre álló eszközök megfelelő részét az öntés, a kovácsolás, a szerszámkészítés, a kötőelem-gyártás gyorsított fejlesztésére fordítsuk. A szükségletek eddiginél jobb kielégítését kell megoldanunk az anyag- és árumozgatás gépesítése, a közszükségleti műszaki áruk és apró tömegcikkek gyártása, valamint a gépalkatrész-ellátás vonatkozásában is.

A harmadik ötéves terv kimagasló új gépipari feladata a közúti járműgyártásban jelentkezik. Ismeretes, hogy a nagyobb és fejlettebb ipari országok gépiparában milyen alapvető szerepet tölt be és milyen jelentékeny súlyt képvisel a személygépkocsik gyártása. Ez azonban olyan sorozatokat feltételez, amelyekhez hazánkban nincsenek meg a megfelelő adottságok. Hasonló szerepet a mi gépiparunkban az autóbuszgyártás tölthet be, amelynek termékeivel már eddig is sikereket arattunk mind belföldön, mind külföldi piacokon. A Szovjetunió és más baráti országok vásárlási készsége — az ezzel kapcsolatban megkötött hosszú lejáratú egyezmények szerint — lehetővé teszi, hogy a nemzetközi gyártási tapasztalatok megszerzésére és termelési kooperációkra is támaszkodva, mintegy évi 7000 darabra emeljük autóbuszgyártásunkat. E gyártás megszervezése és kifejlesztése hatalmas műszaki és gazdasági feladat; sikeres megoldása alapvető jelentőségű gépiparunk exportképességének fokozása szempontjából. Emellett az autóbuszgyártás tudvalevően igen széles körű termelési kooperációt feltételez a legkülönbözőbb gyártó ágazatok között, s ezek jelentékeny fejlődését vonja maga után.

A könnyűipar fejlesztésében rendszerint azzal a nehézséggel kell szembenéznünk, hogy ez döntő mértékben importált anyagot igényel. A könnyűipari importanyagok egy része azonban (a gyapot, a gyapjú, a bőr, a fa és hasonlók) a korszerű technika alkalmazásával gazdaságosan, előnyösen helyettesíthető hazailag is termelhető anyagokkal. A tervben a fő szempont tehát a hazai anyagbázis gazdaságos szélesítése a könnyűipar számára. Ez részint a vegyipar szolgáltatta műszálak, műanyagok fokozott felhasználásán alapul, másrészt a hazai len- és kenderrost-termelés, a farost- és forgácslemez-gyártás bővíi-

Digitized by Google

tését, továbbá a hazai cellulóztartalmú növények papíripari felhasználásának fokozását igényli. Az importált könnyűipari nyersanyagok beszerzéséhez pedig számottevően hozzájárul a terv azon célkitűzésének megvalósítása, hogy a textiliparban elsősorban a divatos, kelendő, műszakilag színvonalas és ugyanakkor gazdaságosan gyártható, s mindezeknél fogva kedvező devizahozamot biztosító gyártmányok termelésére kell törekedni.

Az élelmiszeripar további fejlesztésével azt kívánatos elérni, hogy — az ezirányú igényeknek megfelelően — a mezőgazdasági termékek minél nagyobb része iparilag feldolgozva kerüljön forgalomba mind belföldön, mind pedig export céljaira. Ennek megfelelően mindenekelőtt a tartósító ipar (konzervipar, hűtőpar) előirányzott fejlesztésének van nagy jelentősége a tervidőszakban. Emellett biztosítani kell az élelmiszeripar és a mezőgazdasági termékeket felvásárló szervek fokozott felkészültségét a mezőgazdasági üzemek termékeinek átvételénél, kezelésénél és tárolásánál; ehhez a terv megfelelő szállítóeszköz-beszerzést, raktárépítést irányoz elő.

Az építőipari termelés öt év alatt 24—28 százalékkal emelkedik. Ennek a tervelőirányzatnak a teljesítése látszólag nem igényel különösebb erőfeszítést. Problémát jelent azonban az, hogy — a korábbi évektől eltérően — elsősorban főként a beruházási és ezen belül is az ipari építkezéseknél kell elérni a növekedést. Az építőipar teljesítőképességét ezért — a tervezett beruházási tevékenység zavartalan lebonyolítása érdekében — az építőtechnika nagyarányú fejlesztésével, az építőmunka további gépesítésével, az üzemben előregyártható épületelemek termelésének gyors ütemű növelésével, tehát erőteljes műszaki fejlesztéssel szükséges fokozni. Az ipari építkezéseken a leggyorsabban felépíthető, kevés helyszíni munkát igénylő, könnyű szerkezetű műszaki megoldásokat kívánjuk előtérbe helyezni. A terv mindehhez megfelelő anyagi és pénzügyi eszközöket irányoz elő. Például a lakásépítés gyors és nagy termelékenységű megvalósítása érdekében a terv több házépítő kombinát (házgyár) létesítésével számol; 1970-ben — egyéb panelüzemeinkkel együtt — ezekre fog hárulni az állami lakásépítés több mint kétharmadának a megvalósítása, és ezek teremtik meg a lakásépítés későbbi ütemgyorsításának műszaki alapjait.

Röviden *összegezve az iparfejlesztés fő irányzatait* a harmadik ötéves tervben: a fejlődés fő kérdése a hatékonyság és az intenzív jellegű fejlődés. Ha ezekben a feladatokban gyorsabban tudunk előrehaladni, akkor a mennyiségi fejlődés üteme is túlteljesíthető.

A nemzeti jövedelem termelésének másik fő ága az ipar mellett *a mezőgazdaság*. Az életszínvonal emelésének alapvető kérdése a lakosság élelmiszer-ellátásának növelése. A tervidőszakban mintegy 18—19 százalékkal több élelmiszert kell a belkereskedelem útján forgalomba hozni a közellátás számára. Hazánk viszonyai között igen

Digitized by Google

lényeges szerepet tölt be a mezőgazdaság az ország számára rendszeresen szükséges deviza, különösen a tőkés deviza megszerzésében is.

Mindebből következik, hogy mezőgazdaságunk fejlesztése nem egyszerűen valamiféle ágazati probléma, hanem — ahogy ezt a VIII. kongresszus gazdaságpolitikai tételei is megfogalmazták — egész gazdasági előrehaladásunk sarkalatos kérdése. Hosszú időszakra is kulcskérdésnek kell tekintenünk a mezőgazdasági hozamoknak, a termelési és értékesítési eredményeknek a következetes növelését. Arra támaszkodva, hogy kialakultak és egyre jobban megszilárdulnak a nagyüzemi termelés szocialista formái, és javulnak a mezőgazdasági termelés gazdasági és műszaki feltételei, az is mindinkább lehetővé válik, hogy a mezőgazdaságban a munka termelékenysége és a nemzeti jövedelem termelése is kielégítően emelkedjék.

E cél megvalósításáért tovább kell fáradoznunk a nagyüzemi mezőgazdasági termelés korszerű anyagi és műszaki bázisának kiépítésén. Ez szorosan összefügg a mezőgazdaság fejlesztésére előirányozható beruházásokkal. A harmadik ötéves terv időszakában, a népgazdaság erőforrásai alapján, a megelőző öt évhez képest növeljük a mezőgazdasági beruházásokat. A második ötéves terv időszakában a beruházások jelentékeny hányada a kieső kisparaszti állóeszközök pótlását szolgálta. Hasonló feladat még a következő időszakban is lesz, de a korábbihoz képest már csökkenő mértékben. A terv lehetőséget ad arra, hogy a mezőgazdaságban megvalósult alapvető beruházások mellett a szükséges, de eddig elhanyagolt járulékos beruházásokat is fokozatosan pótoljuk, különösen a szőlő- és gyümölcstelepítéseknél és az állattenyésztési létesítményeknél. Csak így, ilyen komplexitásban lesz valóban hasznuk azoknak a beruházási erőfeszítéseknek, amelyeket a mezőgazdaság fejlesztése érdekében kifejtünk.

A mezőgazdasági termelés növelését a terv úgy irányozza elő, hogy az 1966—1970. évek összes termelése 13—15 százalékkal fogja meghaladni a megelőző öt évben elért termelést. A terv ezen előirányzatát — figyelembe véve a második ötéves tervidőszak tapasztalatait is — reálisnak és teljesíthetőnek tekintjük. Ennél nagyobb ütem előirányzását viszont az elvégzett sokoldalú vizsgálatok nem minősítették reálisan megvalósíthatónak.

A mezőgazdasági termelés növelésével és a nagyüzemi termelőbázis további kiépítésével kapcsolatos tervfeladatokat — a mezőgazdaságban csakúgy, mint az iparban —, a gazdaságosság szem előtt tartásával, a termelés és az értékesítés hatékonyságának fokozásával, a beruházási célok ésszerű kitűzésével és gyors, takarékos megvalósításával kell megoldani. Ezzel a mezőgazdaság mind nagyobb mértékben fokozhatja majd hozzájárulását a nemzeti jövedelem termeléséhez.

Nem annyira a nemzeti jövedelem termelésében betöltött szerepe, mint inkább népgazdasági funkciójának fontossága miatt érdemes *a közlekedésben* előirányzott fejlesztéseket is külön szemügyre

Digitized by Google

venni. Gazdaságpolitikánk nagy figyelmet szentel a közlekedés fellendítésére. Az utóbbi időben a közlekedés, és különösen annak gerince, a vasút, sokszor népgazdaságunk szűk keresztmetszetének bizonyult. Ezért alapvető rekonstrukciójának fokozatos megvalósítása halaszthatatlan feladattá vált.

A harmadik ötéves tervidőszak végére a vasút rekonstrukciós programjának megvalósításában olyan mértékben lépünk előre, hogy a vasúti forgalom 70—80 százalékát rendszeresen lebonyolító ún. törzshálózaton megteremtjük a korszerű vasútüzem alapvető feltételeit. Mindenekelőtt a vasúti vontatást korszerűsítjük; ennek a már említett energiagazdasági előnyökön túlmenően nagy vasútüzemi jelentősége is van. Ennek során a vasutat hazai gyártású, legkorszerűbb konstrukciójú villamosmozdonyokkal és szovjet gyártmányú, ugyancsak világszínvonalat képviselő fővonali Diesel-mozdonyokkal látjuk el. Villamosítjuk a Miskolc—Nyíregyháza és a Budapest—Debrecen—Záhony közötti fővonal-szakaszokat, és ezzel 1970-re mintegy fele részét megvalósítjuk a hazánkban tervezhető teljes vasútvillamosítási programnak. Mindezzel elérjük azt a célt, hogy a tervidőszak végére 20—25 százalékra csökkenjen a gőzmozdonyokkal történő, ma már korszerűtlen vontatás részaránya, a korszerű vontatásé pedig megközelítse a fejlett európai országokban kialakuló szintet. A vasút szállítóképességének fokozására is szükség van, ezt szolgálja a tervidőszakban nagyszámú modern, nagy befogadóképességű tehervagon beszerzése és üzembe helyezése.

A vasúti közlekedés rekonstrukciós feladatai mellett a közlekedés többi ágában szerényebbek a céljaink, de a közlekedés fejlesztésére a tervidőszakban fordítható mintegy 36 milliárd forint beruházás ezekben az ágakban is elősegíti a korszerűsítést, a szállítási feladatokkal való lépéstartást, a karbantartás és a javítás fejlesztését. Mindez lehetővé teszi, hogy a közlekedésben az áruszállítási teljesítmények mintegy 32 százalékkal, a személyszállítási teljesítmények pedig kb. 15 százalékkal emelkedjenek, összhangban a várható igényekkel.

A termelt *nemzeti jövedelem elosztásában* a gazdaságpolitikai követelményeknek megfelelően olyan arányokat kellett a tervben kialakítani, amelyek mellett — a termelésben és a gazdálkodásban elért eredmények alapján és ezeknek megfelelően — megvalósulhat a lakosság életkörülményeinek rendszeres javítása, és ugyanakkor biztosítható a felhalmozás a termelés folyamatosságához és szakadatlan bővítéséhez. A fogyasztás és felhalmozás arányában nem indokolt az 1966—70. évekre számottevő változást előirányozni a második ötéves tervidőszakhoz képest. A nemzeti jövedelem termelésének ütemére a későbbi években kedvező hatást gyakorolhatna ugyan a *felhalmozás* részarányának fokozása — és jeleznem kell, hogy több szocialista országban ez a részarány nagyobb a mienknél —, de a harmadik ötéves tervidőszakban ez az út nem járható, mert csökkentené azt az alapot,

Digitized by Google

amely az életszínvonal emelésére a nemzeti jövedelem alapján számításba vehető. Járható útnak bizonyult ezzel szemben az, hogy — hatékony intézkedéseket előirányozva a korábbi évekre jellemző túlzott, szükségtelen készletfelhalmozódás megakadályozására — a nemzeti jövedelem nagyobb részarányban fog az állóalapok bővítésére, vagyis beruházásokra rendelkezésre állani. Így az új tervidőszakban a felhalmozási alapnak kb. 73 százalékát lehet az állóalapok növelésére fordítani; az 1961—65. években csak kb. 66 százalék volt ez az arány. Ennek megfelelően gyorsabb ütemben tervezzük a beruházások növelését, mint ahogyan a nemzeti jövedelem emelkedik, s a tervidőszakban kb. 30 százalékkal több *beruházást* irányozunk elő, mint amennyi a második ötéves terv éveiben megvalósult.

A *beruházási célok* a harmadik ötéves tervben lényegében négy fő fejlesztési irányt helyeznek előtérbe:

— a külkereskedelmi áruforgalom egyenlegének fokozását, az exportágazatok fejlesztését;

— a népgazdaság hő- és villamosenergia-ellátásának fokozását, javítva annak hatékonyságát;

— a szocialista mezőgazdaság további szilárdítását és termelési lehetőségeinek bővítését;

— a közlekedés fejlesztését, elsősorban a vasút rekonstrukcióját.

E fő irányokból következik, hogy a tervidőszakban mindenekelőtt a népgazdaság termelő állóalapjainak növelésére van szükség; ennek megfelelően kell módosítani a fő termelő ágak és a nem termelő ágazatok részarányát a megelőző öt évben kialakult részarányhoz képest. Ezen szükségszerű módosítás mellett is mintegy 47 milliárdos beruházás válik lehetővé a nem termelő ágakban (szociális, kulturális, egészségügyi létesítmények, lakásépítés és kommunális fejlesztés), tehát valamivel nagyobb összegű, mint amekkora a második ötéves terv alapján megvalósult.

A beruházási célok elérésének alapvető feltétele a beruházási tevékenység hatékonyságának növelése.

A párt gazdaságpolitikájának végső célja, hogy a szocializmus építésében, a népgazdaság fejlesztésében elért újabb és újabb eredmények alapján népünk *életszínvonala* rendszeresen emelkedjék. A harmadik ötéves terv konkretizálja az életkörülmények javulásánál számba veendő célokat és előirányozza, hogy a lakosság egy főre jutó reáljövedelme — a terv feladatainak megvalósítása alapján — öt év alatt 14—16 százalékkal emelkedjék.

A tervfeladatok és az életszínvonal emelkedése közti kapcsolat abban áll, hogy a terv minden termelési, forgalmi, gazdálkodási előirányzata és végső fokon maga a terv egésze olyan feladatokat jelöl ki, amelyeknek megoldása külön-külön és együttvéve is hozzájárul a nemzeti jövedelem gyarapításához. Szocialista hazánkban pedig ez az életszínvonal emelésének egyedüli forrása. Minden siker a termelés frontszakaszain, minden eredmény a gazdasági munkában — hozzá-

Digitized by Google

járulás a nemzeti jövedelem növeléséhez, új lehetőség az életszínvonal emelésére.

Gazdaságpolitikánk most a gazdasági munka hatékonyságának fokozását, a munkatermelékenység emelését, az exportképesség fokozását állítja halaszthatatlan feladatként előtérbe. Ez biztosítja most számunkra a gyorsabb ütemű gazdasági előrehaladást. E feladatok megoldásánál a múlt év eleje óta kezdeti, de jelentős eredmények tapasztalhatók, s ez arról tanúskodik, hogy az egész dolgozó nép jól megértette, hol és hogyan kell a feladatokat megragadni, és megteremteni a feltételeket az életszínvonal emeléséhez.

Amidőn tervünk azt követeli meg, hogy fokozzuk a gazdaságos exportot és ezzel is teremtsünk lehetőséget arra, hogy a belföldi áruválasztékot külföldi fogyasztási cikkekkel bővítsük, vagy arra, hogy bizonyos fogyasztási cikkek termeléséhez nélkülözhetetlen külföldi nyersanyagot importálhassunk, akkor eléggé közvetlen és világos az összefüggés a terv exportfeladatainak teljesítése — esetleg túlteljesítése — és az életkörülmények javulása között. Nem ennyire felismerhető, de ugyanennyire logikus az összefüggés az életszínvonal emelkedése és a gazdasági munka hatékonyabbá tételében elért eredmények között is. Hiszen ha a termelésben hatékonyabban dolgozzuk fel a nyersanyagokat, vagy ha jobb hatásfokkal hasznosítható energiahordozókra rendezkedünk be, akkor népgazdaságunk sokszáz milliós költségráfordításoktól szabadul meg. A hatékonyság fokozásában elért minden eredmény végső soron nemzeti jövedelmünket gyarapítja, s ezzel elősegíti, hogy nagyobb lépésben haladhassunk előre az életszínvonal emelésében.

A nemzeti jövedelem termelésének és felhasználásának elemzése kapcsán a *külkereskedelemről* is szólni kell. Hazánk azon országok közé tartozik, amelyekben igen jelentékeny a külkereskedelmi áruforgalom aránya a nemzeti jövedelemhez viszonyítva, és a külkereskedelem nagy befolyást gyakorol a társadalmi termelés egész menetére, magára a nemzeti jövedelem termelésére és realizálására. Ezért a külkereskedelmi vonatkozások gazdaságunk minden területén és szintjén kiemelt figyelmet érdemelnek.

A harmadik ötéves terv előirányzatai alapján hazánk fokozza bekapcsolódását a nemzetközi munkamegosztásba. Ennek megfelelően a külkereskedelmi forgalom növekedési üteme a következő öt év alatt is meghaladja majd a nemzeti jövedelem növekedési ütemét, s volumene csaknem másfélszeresére nő. A nemzetközi együttműködés kiszélesítésének fő bázisa továbbra is a szocialista viszonylat. A KGST-országokkal lebonyolódó áruforgalomnak az átlagosnál gyorsabb növekedését hosszú lejáratú, ötéves államközi megállapodások biztosítják. Köztük különösen nagy szerepet játszik a szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok fejlesztése. A Szovjetunió jelentősen fokozza úgyanis az iparunk fejlesztésénél nagy fontosságú nyersanyagok, energiahordozók és villamosenergia, valamint a fejlődésünk szempontjából első-

Digitized by Google

rendűen fontos gépi berendezések szállítását. Ugyanakkor a Szovjetunió biztos piaca ipari termékeinknek; ipari termelésünk termékösszetételének további javítása szempontjából ugyancsak igen kedvezőek a szovjet rendelések.

A gazdasági kapcsolatok és a külkereskedelmi forgalom bővítésére törekszünk mindazokkal a tőkés országokkal is, amelyek az egyenjogúság és a kölcsönös előnyök alapján készek erre. Eddigi gyakorlatunkat folytatva, a jövőben is szorosabbra kívánjuk fűzni gazdasági kapcsolatainkat a fejlődő országokkal.

A magyar népgazdaság sok szállal kapcsolódik tehát a világkereskedelemhez. Ebből kifolyólag a termelésben, az operatív munkában messzemenően alkalmazkodnunk kell mind a szocialista, mind a termékeinket vásárló egyéb országok piaci igényeihez, beleértve a kereslet változását, a korszerűségi és a minőségi követelményeket. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a külföldi árueladásoknál mind magasabbra emelkedik az exporttermékek minősége iránti mérce, s a szállítási határidők, a vállalt műszaki mutatók esetleges nem teljesítése konzekvenciával jár, sőt a piacról való kiszorulást is okozhat. Mindezeknél fogva külkereskedelmi munkánk hatékonysága erősen érinti egész gazdasági munkánk eredményességét.

III.

Harmadik ötéves tervünket pártunk Központi Bizottsága megvitatta és az országgyűlés törvényerőre emelte. Tervünk most már öt évre szólóan kijelöli a gazdasági cselekvések kereteit és követendő irányvonalait. A fejlesztés részkérdéseiben a terv a további mérlegelés, megalapozás, a gazdasági élet menetéhez való jobb hozzáigazítás céljából nyitva hagyta a döntést. Vannak a tervben nehéz feladatok is; ezeknek megoldását a folyamatos gazdasági munkában kell megtalálnunk. A tervben a korábbiakhoz hasonló feladatok mellett újszerű feladatok is előtérbe kerültek. Ilyen keretekben kell most megszervezni a gazdaságvezetés és a dolgozók összessége munkáját. A mezőgazdaságban már maguknak a tervezett termelési céloknak a megvalósítása is komoly erőfeszítést, széles körű szervező munkát igényel. A népgazdaság többi ágában a terv nem feszített, nem látszik különösebben problematikusnak a terv szerint elérendő növekedés. Minthogy azonban a fejlesztési feladatokat a gazdasági hatékonyság fokozásával együtt kell megoldani, s a hatékonyság fokozása elengedhetetlen követelménnyé vált, a terv végrehajtásának ilyen irányú szervezésére kell most a fő figyelmet fordítani.

Pártunk szervezetei, a kommunisták összessége mozgósítsák most erre a dolgozók széles rétegeit, ehhez nyerjék meg társadalmunk minden aktív erejét. Küzdjenek szakadatlanul a Központi Bizottság 1964. évi decemberi határozatának következetes megvalósításáért. Teremtsenek kedvező légkört az önálló kezdeményezésekhez, színvonalas és

Digitized by Google

nagy hatékonyságú gazdasági tevékenységhez. Szervező és meggyőző készségükkel érvényesítsék a párt politikáját. A harmadik ötéves terv irányvonalát követve segítsék elő, hogy a terv céljainak keretében minden egyes vállalat sajátos gazdasági problémái is megoldódjanak. A dolgozó tömegek élén haladva pártszervezeteink szüntelenül világítsanak rá arra, hogy az egyéni boldogulás, az életviszonyok javulása mennyire összefügg közös gazdasági erőfeszítéseinkkel, munkánk hatékonyságával. E sokoldalú mozgosító tevékenységhez most nagy segítséget kaptak pártszervezeteink a Központi Bizottságnak a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozatával.

Nem kétséges, hogy az előttünk álló feladatok az egész dolgozó népet alkotóképességének, kezdeményezőkészségének teljes kibontakoztatására ösztönzik. Ez szilárd alapja gazdaságfejlesztési céljaink sikeres elérésének.

Digitized by Google

Kádár János és Nyers Rezső elvtárs felszólalása a gazdaságirányítás reformját előkészítő bizottság záróértekezletén

— TUDÓSÍTÁS —

Június 8-án a Központi Bizottság székházában záróértekezletre gyűltek össze a gazdasági mechanizmus felülvizsgálatára és reformjának kidolgozására kiküldött bizottság tagjai és az e munkába bevont más elvtársak. A megbeszélésen részt vett **Kádár János** elvtárs, a Központi Bizottság első titkára.

A megjelenteket **Nyers Rezső** elvtárs, a Központi Bizottság titkára üdvözölte, majd rövid beszédben értékelte az elvégzett munkát.

Pártunk Központi Bizottsága a közelmúltban határozatot hozott a gazdasági mechanizmus reformjának irányelveiről — kezdte megnyitó beszédét **Nyers** elvtárs. — Ezzel mintegy másfél évi, igen fontos munkaprogram zárult le. Méltatta azoknak a közgazdászoknak, tudósoknak, szakembereknek és pártmunkásoknak a tevékenységét, akik részt vettek az irányelvek kidolgozásában. Idézte Kádár elvtársat, aki a Központi Bizottság ülésén kijelentette, hogy „a Központi Bizottság elismeréssel lehet azok iránt, akik e nagy munka során elkészítették az anyagokat".

A HATÁROZAT KIDOLGOZÁSÁRÓL ÉS ÉLETBELÉPTETÉSÉRŐL

A gazdasági mechanizmusunk reformjára vonatkozó pártdokumentumok — hangsúlyozta Nyers elvtárs — csaknem másfél évi kollektív munka, közös erőfeszítés, beható vizsgálódás, kutatás és elemzés, széles körű, alkotó viták eredményeként születtek. A Központi Bizottság 1964 decemberi határozatát követően elvégeztük gazdaságirányítási rendszerünk kritikai elemzését. Az elemzés eredményeit, tanulságait összefoglaló és a további munka programját meghatározó „kiinduló irányelvek"-et a Központi Bizottság múlt évi novemberi ülése jóváhagyta. Ezt — mint ismeretes — többirányú és párhuzamos akció követte. A „kiinduló irányelvek"-ről gondolat-

Digitized by Google

érlelő tanácskozások folytak a vezető párt- és társadalmi szervekben, különböző egyesületekben, minisztériumokban és főhatóságokban, tudományos intézményekben és egyetemeken. Ezzel egyidejűleg mélyreható és sokoldalú eszmecserék közepette alakították ki a reformjavaslatokat kommunista és pártonkívüli szakemberek, közgazdászok, műszakiak, pártmunkások és gyakorlati gazdasági emberek. E sokirányú és bonyolult munkát menet közben előremutatóan inspirálták, ösztönözték állásfoglalásaikkal a párt vezető szervei és személy szerint Kádár elvtárs.

A gazdasági mechanizmus reformjára vonatkozó irányelvek nem valamiféle elméletileg kiagyalt elképzeléseket tartalmaznak, hanem jelenlegi és jövőbeli fejlődésünk szempontjából politikailag és közgazdaságilag szükségszerű, átfogó reformot irányoznak elő. A reform kidolgozása során — hangsúlyozta Nyers elvtárs — figyelembe vettük mind a közgazdaságtudomány legújabb vívmányait, mind a gyakorlat követelményeit, s törekedtünk ezek megfelelő összekapcsolására. Ezt nagyban előmozdították a különböző bizottságokban, a munka különböző fázisaiban pártszerű légkörben lefolyt eszmecserék, dialógusok, sok esetben heves viták. E dialógusok során kitűnt, hogy abszolút értelemben senkinek sem volt igaza mindenben, de végső soron mindenkinek az igaza testesül meg a reform-koncepcióban, az irányelvekben. Vagyis a gazdasági mechanizmus egységes és kölcsönösen összefüggő irányelveinek egészéről, vagy közülük bármelyikről pontosan senki nem állíthatja: „ez vagy az az én javaslatom", hanem csak azt, hogy „együttesen az enyém is és mindannyiunké". Az irányelvekben az egyének tevékenysége is benne van. De ez szerénységre, mértéktartásra kötelez minket. Ne túlozzuk el, de ne is becsüljük le az irányelvek kidolgozásában részt vett közgazdászok, tudósok, gazdasági vezetők és pártmunkások szerepét.

A gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos munka is meggyőzően bizonyítja, hogy pártunk marxista—leninista párt, nem pedig valamiféle „politikai kaszárnya" ahol nincs helyük a viáknak, a dialógusoknak. Ugyanakkor — fűzte hozzá — a párt minden határozata, így a gazdasági mechanizmus reformjára vonatkozó határozat is kötelező számunkra, párttagokra. Végrehajtása megköveteli az akarat és cselekvés egységét, minden árnyalati különbség és sajátosság alárendelését a fő céloknak, a szóbanforgó koncepció egyöntetű és következetes végrehajtásának. A reform-koncepció következetes végrehajtásának fő útvonalán haladva természetesen szükség van kellő rugalmasságra, az ágazati és területi sajátosságok érvényesítésére, az irányelvek finomítására a részletekben.

„Annak ellenére, hogy nagy utat tettünk meg, nem a gazdasági mechanizmus reformjának végén, hanem menet közben, közbenső időszakban vagyunk" — mondotta Nyers elvtárs. — A Központi Bizottság határozata szerint az új gazdasági mechanizmus alapvető elemeit lényegében egyidejűleg, 1968. január 1-én kell életbe léptetni.

Digitized by Google

Ez többirányú tevékenységet, gondos előkészítést, sokoldalú szervező munkát követel. Igényli többek között — a reform végrehajtási intézkedéseit felölelő állami rendszabályok kidolgozása, a szükségessé váló jogi rendezés mellett — hatalmas tudatformáló tevékenység kifejlesztését, a sokoldalú és hatékony propagandamunkát. Ez utóbbiban sem a mennyiségen, hanem a minőségen van a hangsúly. Szívós politikai munkával küzdeni kell a reform helyes megértéséért és sikeres megvalósításáért. Bátran fel kell lépni az irányelvek bárminemű eltorzítása ellen. Fel kell készülnünk az irányelvek sokoldalú bemutatására, a kételyek eloszlatására és az ellenséges rágalmak visszaverésére. Fő eszközünk a türelmes és széles körű érvelés legyen. Fokozottabb figyelmet kell fordítani a nemzetközi együttműködés gazdasági mechanizmusának kérdéseire, a baráti országok hasonló irányú munkájának tanulmányozására is.

Nyers elvtárs a továbbiakban arról szólott, hogy a Központi Bizottság határozatának és a jóváhagyott irányelveknek az alkalmazása főként az állami szervek feladata lesz, de — ha nem is ebben az összetételben és szervezeti formában — az irányelvek kidolgozásában részt vett elvtársak további munkájára is szükség van. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a Központi Bizottság mellett működő Közgazdasági Munkaközösség tevékenysége a jövőben fokozottabban a gazdaságpolitika, továbbá a gazdasági mechanizmus reformjának aktuális kérdéseire irányul.

Végül hangoztatta Nyers elvtárs: a gazdasági mechanizmus reformja hatalmas jelentőségű programjának eredményes megvalósítása múlhatatlanul megköveteli, hogy az eddigi munkára jellemző magasfokú intenzitás és dinamizmus, következetesség és rugalmasság, bátor kezdeményezőkészség és józan ítélőképesség töretlenül érvényesüljön a reform előkészítésének időszakában.

A szűkkörű összejövetel nem annyira hivatalos tanácskozás, mint inkább kötetlen beszélgetés volt; ennek keretében szólt a megjelentekhez **Kádár János** elvtárs. Felszólalásában nemcsak azokról a kérdésekről szólott, amelyek az ott jelen volt szakembereket foglalkoztatták, hanem olyan gondolatokat is fölvetett, amelyek általános érdeklődésre tarthatnak számot; ezért tudósításunkban ezeket vázlatosan ismertetjük.

Mindenekelőtt megismételte a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság köszönetét, kifejezte e testületek és a maga személyes elismerését is mindazoknak az elvtársaknak, akik a gazdaságirányítás reformjának előkészítésében részt vettek. Csaknem másfél évig tartó munkájuk nagy erőfeszítést igényelt, de megvan az eredménye: a határozat elkészült, kidolgozásában a jelenlevőknek nagy szerepük volt. Őszintén becsüli azt a munkát, amelyet végeztek, s az a véleménye, hogy ez a szocialista építés lendületesebb folytatását elősegítő, értékes munka volt.

Megemlítette, hogy ezen a napon három olyan pont szerepelt a

Digitized by Google

programjában, amelyek közt látszólag nehéz összefüggést, valamilyen szorosabb kapcsolatot találni. Idejövet azonban felötlött benne, hogy számára nyilvánvaló ez a kapcsolat: a gazdasági reform az a legkisebb közös többszörös, amely magában foglalja mindhárom, annyira eltérőnek tűnő programot.

A délelőttöt Csillebércen töltötte a mozgalmuk huszadik születésnapját ünneplő úttörők körében, s itt arra gondolt, hogy mennyivel jobb lesz ezeknek a gyerekeknek az élete, ha ezt a reformot eredményesen megvalósítjuk. Délután a Vasas Szakszervezetben az új főtitkár, Nemeslaki elvtárs beiktatásán vett részt. Ott találta sok régi harcostársát, akik évtizedek nehéz küzdelmeiben vettek részt és akiket a munkásmozgalom, osztályuk ügyének képviselete sokféle, mindig nagyon bonyolult, nagyon nehéz feladat elé állított. Akik most a Vasas Szakszervezet élén állnak — mondta —, vagy bármilyen más szakszervezeti funkciót töltenek be, azok bizony ma sincsenek könnyű helyzetben. Nehéz mesterség az övék. A munkásosztály uralkodik és vezet, a szakszervezetre ebből az a feladat hárul, hogy védje a munkásosztály érdekeit, az állam oldalán is és az egyes szakmák oldalán is. Ez sok esetben úgy jelentkezik, hogy egyének érdekében kell fellépnie. Az egyén törekvése pedig nálunk, a szocializmusban is az, hogy minél több bért, minél nagyobb anyagi juttatást szerezzen magának. A szakszervezeti titkárnak vagy funkcionáriusnak gyakran az a hallatlanul bonyolult feladat jut, hogy találja meg a munkásosztály érdekeit leginkább szolgáló álláspontot. Egyszerre kell érvényesítenie az állami, a közösségi érdeket és az egyén érdekét, holott ez a kettő néha ellentmondásba kerül, vagy úgy tűnik, mintha ellentmondásban volna egymással. A reform életbeléptetésével ők is jobb helyzetbe kerülnek: olyan feltételek teremtődnek számukra, hogy nagyobb tere lesz szakszervezeti munkájuknak. Talán nem kevesebb bonyodalommal és ellentmondással, de sokkal eredményesebben oldhatják meg azt a szocializmus viszonyai közt nem csekély feladatot, hogy a szocialista népgazdaság fejlődését és a munkásember érdekét egyszerre képviseljék, védjék, érvényesítsék.

Most pedig itt van, közgazdászok körében, a közgazdaságtudomány elméleti művelői, a különböző gazdasági posztokon dolgozó, de hivatásosan közgazdasággal foglalkozó szakemberek körében, akik mint a reform előkészítői, természetesen szintén nagy várakozással néznek annak megvalósulása elé.

A TUDOMÁNY ÉS A KOMMUNIZMUS VISZONYÁRÓL

Beszélt Kádár elvtárs a tudomány és a kommunizmus viszonyáról. Kiemelte, hogy a kommunizmus és a tudomány elválaszthatatlanok egymástól, a párt nem lehet meg a tudományok nélkül. Társadalmunk gyakorlati feladatait már ma sem és a jövőben egyre kevésbé oldhatjuk meg a tudományokkal való aktív kölcsönhatás nél-

Digitized by Google

kül. Szükségünk van arra, hogy a tudományok a maguk eszközeivel vizsgálják a különböző folyamatokat, az elvégzett munka tapasztalatait, hogy előretekintsenek, és jelzéseket adjanak olyan jelenségekről, tendenciákról, amelyeket figyelembe kell venni a gyakorlati cselekvés alakításánál. Ez a pártvezetés számára nélkülözhetetlen eszköz arra, hogy a tudományokra alapozva minél egzaktabban, minél eredményesebben végezhesse a társadalom irányítását.

Más oldalról közelítve meg a kérdést, a gyakorlat és az elmélet viszonyaként is felfoghatjuk a tudományok, s ebben a konkrét esetben a közgazdaságtudomány és a pártvezetés viszonyát. A közgazdaságtudomány elméleti művelői munkájukban nyilván a saját tudományuk elméleti meggondolásai vezetik, a pártmunkások, az állami, a gazdasági élet területén dolgozó funkcionáriusok pedig a mindennapi gyakorlati munkát végzik. Ennek sodrában általában kevesebb az ember lehetősége arra, hogy idejében összegezze azokat a jelenségeket, melyek tendenciákká válva szükségessé tehetik, hogy változtassunk a korábbi elhatározásokon, munkánk irányán vagy módszerein.

Tudósok nélkül, tudomány nélkül tehát lehetetlen jól megoldani a párt feladatait. De a tudósok nagyon „veszedelmes" emberek — mondotta Kádár elvtárs, nagy derültséget keltve. — Minél igazabban tudós valaki, annál „veszedelmesebb", mert annál konzekvensebben halad a maga tudományos meggyőződésének útján, annál szenvedélyesebben képviseli meghatározott kérdésekben a maga tudományos álláspontját. Ez természetesen igen tiszteletreméltó vonása a tudósnak. A gyakorlatban azonban a tudományos igazság soha nem érvényesül tökéletes pontossággal. Különösen áll ez az olyan társadalomtudományi ágak képviselőinek tételeire, mint a közgazdaságtudomány. Ezért a társadalomban az a szereposztás, hogy kellenek olyan emberek, akik a kompromisszumokat megkötik. Lám, erre jók — mondta iróníkusan — ezek a „pártbürokraták".

A tudományok fejlődése ma olyan szintet ért el, hogy rendkívül kis részekre osztva vizsgálják az életet, a természet és a társadalom jelenségeit. Ez indokolt, mert a tudományos munka természetéhez tartozik az, hogy egymástól elkülönítve vizsgálja az élet egyes jelenségeit, még az ember egyes alkotórészeit is. Így tudják a tudósok alaposan és eredményesen folytatni a maguk kutatómunkáját. De az életben nincs meg ez a tagoltság, a valóságban az ember is, az emberi társadalom is egységet képvisel.

Amikor az egyik kísérleti gazdaságban jártam — mondotta Kádár elvtárs — az igazgató elvtárs, miközben bemutatta „birodalmát", nagy hévvel magyarázta, hogy ott milyen kísérletek folynak: keresztezések, fajtanemesítés, s melyik hol tart, milyen stádiumban van. Egyszerre úgy látszott, hogy az igazgató elvtárs már nem is veszi észre, hogy vendégei vannak, úgy elragadta a hév, a kísérletek gondjai és perspektívái. Ez a tudományos hév természetes, enélkül nem

Digitized by Google

végezhetne senki valóban alkotó, értékes tudományos munkát. Mi elfogadjuk és tiszteljük a tudósokban ezt a szenvedélyességet, ezt a jó értelmű elfogultságot, amellyel a maguk kísérleteit, tudományos munkáit végzik, álláspontjukat képviselik. Itt, a reform kialakítása során is ez a hév, ez a szenvedély nyilvánult meg, amikor az elvtársak közreműködtek a vitákban, a kritikai tanulmányok és a javaslatok kidolgozásában. Az eredmény, a reformról szóló határozat azonban azt mutatja, hogy egyikük véleménye sem valósult meg teljes egészében, mert nem egyesek véleménye jutott érvényre a másokéval szemben, hanem sokak véleményének valamilyen szintézise. Ez természetes dolog. Amennyire természetes, sőt helyes és szükséges volt, hogy a kritikai elemzések elkészítésénél, a javaslatok kidolgozásánál, a viták során az elvtársak közül mindenki a maga meglátásait, elgondolásait, véleményét képviselje, teljes hévvel, szabadon és szenvedélyesen, annyira természetes az is, hogy amikor a gyakorlati megvalósításra kerül a sor, akkor szükség van az objektívabb, szintetizáló munkára.

A gazdaságirányítás reformjának életbeléptetéséhez ugyanis olyan objektív és szubjektív feltételek is kellenek — nem is jelentéktelen, hanem milliókban ható szubjektív feltételek —, amelyek nélkül a legjobb tudományos hipotézis, a legszebb tudományos elgondolás sem valósulhatna meg. A Politikai Bizottságnak, amikor a reformról határozott, az volt a feladata, hogy az előterjesztett elméleti, elvi javaslatokat, elképzeléseket összeegyeztesse a meglevő objektív feltételekkel, amelyeket nem másíthatunk meg. Hiszen adva vannak gazdasági viszonyaink, erőforrásaink és hiányaink, s ezeket mint objektív feltételeket számításba kell vennünk; de számolnunk kellett azokkal a szubjektív feltételekkel is, amelyek ugyanúgy feltételei, s egy adott ponton már objektív tényezőként ható feltételei a reform megvalósulásának.

A DOLGOZÓ NÉP ÜGYE

A reform ugyanis nem száz vagy kétszáz ember ügye, de még csak nem is azoké az ezreké, akik a gazdasági élet vezető posztjain állnak, hanem millióké, és csak akkor lesz eredményes, ha milliók ügyévé válik. Az valósul meg a reformból, ami milliók munkájaként valósul meg. Az válik valósággá, amit milliók megértenek és helyeselnek ebből az elgondolásból.

Ha most — folytatta Kádár elvtárs — megkérdeznénk munkásokat és parasztokat, mit értettek meg eddig a reformból, mi érdekli őket belőle, akkor valószínűleg ilyen válaszokat kapnánk: az árak, a bérek, a munkafeltételek, az életkörülmények alakulása, tehát a végső eredmény. Teljesen jogosan érdekli őket ez, mert ez minden közgazdasági tevékenységnek is végső célja. Miből ítéli meg a nép a dolgokat, a tudományos és a társadalmi tevékenységet? Mind a kettőt a végső eredményből: abból, hogyan fejlődik a népgazdaság, a

Digitized by Google

szocialista társadalom, és hogyan alakul az ő helyzete ebben. Ezért állandó kötelességünk, hogy alaposan elemezzük az alapvető gazdasági folyamatokat, egyre tökéletesebben megismerjük őket, és használjuk fel arra, amit teljes joggal kívánnak tőlünk: hogy gyorsabban és erőteljesebben fejlődjön a népgazdaság, javuljon az egyes dolgozók helyzete. Mi most ennek a feltételeit teremtjük meg a reformmal. Nem állítjuk, hogy a maximális jót fogjuk elérni, hogy az elképzelhető legjobb megoldásokat találtuk meg. Dőreség lenne ilyesmit állítani. De azt nyugodtan állíthatjuk, hogy maximális igyekezettel — és ebben a jelenlevő közgazdászoknak is részük van — olyan gazdaságirányítási rendszert dolgoztunk ki, amely biztosítani fogja az adott helyzetben lehetséges lényegesen jobbat.

Ezután azokról a párt-, társadalmi és állami tennivalókról szólt Kádár elvtárs, amelyek a reformnak a gyakorlatba való átültetésével járnak. Szükség van — mondta — megfelelő szabályozó tevékenységre és egyéb olyan intézkedésekre, amelyek megteremtik a gyakorlati kereteket a gazdasági életnek az új követelmények szellemében való átalakítására. Ezek még sok munkát igényelnek. De mindenekelőtt arra van szükség, hogy a gazdasági élet kulcspozícióiban levők — s ez legalább hatezer ember — jól megértsék a reform lényegét, alapgondolatait, hogy már az előkészítő munkát is ennek szellemében tudják végezni, s azután magának a reformnak az érvényesítését is. De a reform szélesebb körre kiterjedő hitele szempontjából is szükség van erre. Mert miután a vezetők e köre megértette, egy szélesebb körrel is meg kell értetni a tennivalókat, ebben pedig az ő közreműködésük elengedhetetlen. Azután pedig a milliók számára is érthetővé kell tennünk elgondolásainkat. Természetesen más síkon, más mélységben kell megérteniük ezeket a gazdasági élet kulcspozícióiban levőknek, mint a párt- és társadalmi káderek szélesebb körének, s megint más jellegű, az alapelveket és a legfontosabb összefüggéseket megmutató magyarázat kell a milliós tömegeknek. Természetes, hogy a végrehajtás szervezőinek mélyebb, bonyolultabb, sokoldalúbb feladatokat kell megérteniük és megvalósítaniuk.

Kádár elvtárs rámutatott arra, hogy a reform iránti érdeklődés a munkások körében is és más dolgozó rétegekben is igen nagy. Azok az alapelvek, amelyeken elgondolásaink és intézkedéseink nyugszanak, könnyen érthetők, s számíthatnak a dolgozók helyeslő támogatására. Ilyen alapelv az, hogy ki amit fogyaszt, azt fizesse meg, de az is, hogy a bérek viszont fejezzék ki azt a többletet, amelyet a hozzáértőbb, szorgalmasabb, értékesebb munka jelent a társadalomnak. Ez olyan elv, amelyet a becsületesen dolgozó munkásember jól megért. Van néhány ilyen alapelv, amelyet a milliós tömegeknek meg kell magyaráznunk. Meggyőződésem — mondotta Kádár elvtárs —, hogy helyeselni fogják és a magukévá teszik. De azért itt van még a közgazdaságtudománynak egy kis adóssága — tette hozzá. — Ha a bérezésnél jobban megközelítettük volna azt a szocialista elvet, hogy aki

Digitized by Google

többet és jobban dolgozik, annak arányosan több jusson az anyagi javakból, aki pedig kevesebbet, értéktelenebbet, annak kevesebb — akkor könnyebb dolgunk lenne a magyarázással. Ezt nem lehet egyszerre és tökéletesen elérni, de úgy tűnik, túl messze vagyunk még attól, hogy megtaláltuk volna a megfelelő szisztémát. Ebben még sok munka vár a közgazdászokra, és jó volna, ha a közgazdaságtudomány többet segítene a pártnak, a társadalomnak. Ha néhány ilyen alapelvet jól megmagyarázunk a nagy tömegeknek, akkor megértik, mik az elgondolásaink a reformmal, s nemcsak megértik, hanem helyeslik és támogatják is.

EGYÉRTELMŰ MAGYARÁZATOT, EGYSÉGES SZEMLÉLETET

A reform előzetes propagandája viszonylag széles körben folyt az elmúlt hetekben, hónapokban — állapította meg Kádár elvtárs. — Ez — a dolog természete szerint — úgy történt, hogy az előkészítésben részt vevők, akik előadásokat és konzultációkat tartottak, részben a saját elképzeléseiket adták elő. Ez azt is jelentette, hogy más elgondolásokat is lehetett hallani az előzetes propagandában, mint amelyek a reformban megvalósultak. Abban a fázisban, amikor még nem volt döntés, ez elfogadható volt. Most azonban már van határozat, és az a feladat, hogy ezt teljesen egységesen értelmezzük és magyarázzuk.

Kádár elvtárs arra kérte a jelenlevő elvtársakat, hogy minél nagyobb számban és minél szélesebb körre kihatóan vegyenek részt a reform megértetésében; gondoljanak azonban arra, hogy most más szakaszban van az előkészítés, olyanban, amikor már egyértelmű magyarázatra van szükség. Ezért arra kéri őket, hogy tekintsenek el az egyéni értelmezésektől és attól, hogy bizonyos kérdésekben az ismertetés során felvessék akár indokolt aggályaikat, vitagondolataikat is. Nem lehet viszonylag széles gárdát jól felkészíteni egy ilyen nagyszabású, az egész társadalmat érintő munka végrehajtására akkor, ha az alapelvek magyarázatában eltérés van — mondotta. — Nemcsak a kommunistákhoz fordult — akiket természetesen arra kötelez a Központi Bizottság döntése, hogy az elfogadott határozatot képviseljék, és annak szellemében szóló magyarázatot adjanak —, hanem a pártonkívüliekhez is: értsék meg, éppen a reform érdeke kívánja meg azt, hogy ebben a szakaszban mindenki tegye félre az egyéni értelmezéseket, az egyéni elgondolásait, a vitára alkalmas és talán indokoltan vitatni való megjegyzéseit. Tegyék ezeket félre, és most a határozat szellemében folytassanak a reformot ismertető propagandamunkát.

Kádár elvtárs rámutatott arra, hogy a legfontosabb elvi kérdésekben egység van a jelenlevők közt. Részletkérdésekben azonban már vannak eltérések. Van olyanfajta aggodalom is, hogy sok minden, ami a részletkérdések körébe tartozik, nincs kimondva a Központi

Digitized by Google

Bizottság határozatában; szerepel ugyan az irányelvekben, a belső intenciók világosak is, de mert a határozatban tételesen nincs kimondva, kérdéses, vajon nem lesz-e torzulás a végrehajtásban. Sok részletet terjedelmi okból sem lehetett felvenni a határozatba, de azért sem, mert a további kimunkáláshoz viszonylag szabad kezet kell hagynunk magunknak és azoknak az intézményeknek, amelyekre a pontos szabályozás feladata hárul. Indokolatlan azonban az az aggály, hogy ezeknek a gyakorlati lépéseknek a kimunkálása során maguk az alapelvek torzulást szenvedhetnek: ebből a határozatból csak az lehet, ami magából a koncepcióból következik. A részletkérdések kidolgozása a koncepciónak megfelelő lesz akkor, ha az érintett intézményekben dolgozó elvtársak helyesen értik és értelmezik a határozatot, abban a szellemben, amelyet az képvisel. A gyakorlati feladatok kidolgozása most már egyre inkább az adott intézményekben, a gazdasági, az államigazgatási szervekben történik. A jogászoknak is nagy szerepük lesz az új mechanizmus jogi körülhatárolásában és szabályozásában, s a különböző gazdasági testületekre és intézményekre, ezeknek munkatársaira is sok munka vár még e tekintetben. Így természetesen a jelenlevő elvtársakra személy szerint is. Még sok jó gondolatot lehet érvényesíteni a részletes szabályozásnál, és nyilvánvaló, hogy ezek során még lehetnek viták.

Mi a legmesszebbmenően a demokrácia és a szabadság hívei vagyunk — folytatta ezt a gondolatsort Kádár elvtárs —, hogy azonban mit, mikor és hogyan vet fel valaki a nyilvánosság előtt, az nagy felelősséget igényel. Mert amennyire jogos, sőt kívánatos, hogy a vitáknál, a javaslatok kidolgozásánál minden, a „legvadabb" ötlet is az asztalra kerüljön — különben nem gyűlne össze az, amire szükség van —, annyira zavaró dolog lehet a megvalósítás fázisában felvetni a nyilvánosság előtt éppen azokat a bonyolult, nehéz kérdéseket, amelyekre még nem találtuk meg a választ. Úgy érezzük — mondotta a reformra utalva —, hogy a magasszintű döntéseket igénylő kérdésekre feleletet adtunk, a válaszokat megtaláltuk minden kérdésben, addig a határig, ameddig a reformnak a gyakorlatba való átültetése igényli ezt. Meg tudjuk tehát kezdeni a gazdasági munka átállítását. Lehet, hogy vannak még bizonyos nyitott részletkérdések, ezek azonban olyan jellegűek, hogy nem igényelnek magasszintű döntéseket.

Természetesen — mondotta ezután Kádár elvtárs — a tudományos kutatás nem áll meg azzal, hogy életbe léptettük a reformot. A jövőben is szükség van arra, hogy a közgazdaságtudomány folytassa a maga kutatómunkáját. Természetes dolog, hogy amikor az elvtársak közreműködését kérjük az intézkedések kidolgozásában, a propagandában, a reform körüli egységes szemlélet kialakításában, akkor nem azt kérjük, hogy tovább már ne gondolkodjanak, ne kérdezzenek, ne állítsanak önmaguk vagy mások elé akármilyen bonyolult problémákat. Azt gondoljuk, hogy ezt joggal és bátran megte-

Digitized by Google

hetik, a szaksajtóban például, vagy más, erre alkalmas tudományos fórumokon. Hiszen a tudományos fejlődésnek elengedhetetlen feltétele a megoldatlan problémák felvetése; minden helyes válasz első feltétele, hogy a kérdéseket megfogalmazzuk, helyesen tegyük fel.

A közgazdasági elméletnek és természetesen a gyakorlati gazdasági munkának is sok problémája lesz a jövőben is. Megoldandó feladatunk ezután is bőven akad, akkor is, ha ezt a reformot életbe léptetjük és sikeresen megvalósítjuk. Így van ez, mert a tudományos kutatás soha, sehol nem állhat meg, és mert nem adtunk, nem is adhattunk mindenre választ ebben a reform-koncepcióban. De ha netán adtunk volna, ha a gyakorlatban sikerülne is mindent realizálni, amit a kidolgozott elvek jegyében realizálni lehet — a fejlődés, az új kérdések felmerülése akkor is indokolja, hogy szünet nélkül folyjon a tudományos kutatás.

MEGBÍZUNK AZ IPARI VEZETŐKBEN

Ezután egy másik, sokakat érdeklő és foglalkoztató kérdés tárgyalására tért át Kádár elvtárs. A legutóbbi két évtized társadalmi tapasztalatai alapján arra keresett választ, hogy meg fognak-e felelni a gazdasági életben dolgozó vezetők az új követelményeknek. Meggyőződésem — mondta —, hogy minden valamirevaló párt-, KISZ- vagy szakszervezeti funkcionárius csak örül annak, hogy ezentúl alkotóbban dolgozhat. Mert számukra ezt jelentik a változások: munkájuk feltételei úgy alakulnak, hogy több lehetőségük lesz az önálló, alkotó, az életben hatékony tevékenységre.

Visszatekintve mozgalmunk és tudományunk múltjára, Kádár elvtárs emlékeztette hallgatóit arra, hogy a marxizmus kritikai tudományként született, természete szerint ilyenként fejlődött sokáig; a kapitalizmus kritikáját adta, de még nem, vagy csak kevéssé adhatta a jövendő társadalom rajzát. Hogyan nevelődtünk mi, kommunista pártmunkások, társadalmi munkások? — tette fel a kérdést. — Ennek a tudománynak a szellemében, az elnyomás elleni küzdelem társadalmi gyakorlatának iskolájában. Mit tudtunk a felszabadulásig? Kritizálni és rombolni. Nekünk az akkor fennálló társadalmi rend ellen kellett a maximális kritikai és romboló erővel fellépnünk. S ezt jól meg is tanultuk. Nagyon jól tudtuk, hogyan kell sztrájkkal leállítani egy gyárat. A felszabaduláskor azután minden átmenet nélkül azt a leckét kaptuk, hogy indítsuk meg az álló gyárakat. Arcunk verejtékével kellett megtanulnunk ezt — de megtanultuk. A több mint húsz év alatt a többi építő feladatot is meg kellett tanulnunk, s tudományunk is az építés feladatait szolgálva fejlődött. Miért kellene kételkednünk abban, hogy az iparban, a bankokban, az államigazgatásban és a többi érintett intézményben dolgozó emberek meg fogják-e tanulni azokat az új feladatokat, amelyeket a régitől bizonyos mértékig eltérő jellegű gazdasági munka jelent számukra? Mi

Digitized by Google

itt, a pártközpontban, nem félünk éttől. Az a véleményünk, hogy kisebb a különbség a jelenlegi gazdasági munka és a reform követelte munkamódszerek és gondolkodásmód között, mint amekkora a rombolás és az építés korszakának feladatai között volt.

Kádár elvtárs egy másik olyan példára is utalt, amely biztató abban a tekintetben, hogy a káderek megfelelnek majd a velük szemben támasztott követelményeknek: a termelőszövetkezetek példáját említette. Milyen helyzetben voltunk jó öt évvel ezelőtt? — tette fel a kérdést. — Egyesítettük a kis parasztgazdaságokat valahány ezer termelőszövetkezetbe, és ráhagytuk a belépő tagokra — hiszen ez fontos kikötésük volt —, hogy azt választják meg vezetőnek, akit jónak látnak. Kit láttak a legtöbb esetben jónak? Rendszerint a falu legjobb egyéni gazdái közül választottak egyet, márpedig ezek közül sokan a szocialista mezőgazdaság legcsökönyösebb opponensei voltak addig. Mit tudtak ezek az emberek a szocializmus politikai gazdaságtanáról? Mit tudtak a nagyüzemi gazdálkodásról? A legtöbbjük még nem is látott közelről mezőgazdasági nagyüzemet, nemhogy gyakorlata lett volna ilyesmiben. De mi rájuk bíztuk Magyarország egyik legnagyobb nemzeti kincsét, termőföldünket. Ha azt vesszük, hogy mintegy 4000 tsz-ben átlagban véve tíz-tíz olyan vezető ember dolgozik, akinek az irányító tevékenységétől függ, hogy milyen a magyar mezőgazdaság, akkor negyvenezer olyan emberrel számolhatunk, aki az elmúlt négy-öt évben vált tulajdonképpen vezetővé. És honnan került ebbe a vezetői munkakörbe? A legtöbb a maga kisparcellájáról, ahonnan úgyszólván semmiféle a nagyüzemi irányításhoz szükséges tapasztalatot nem hozott magával. Gondolkodásmódját tekintve pedig minden inkább volt, mint nagyüzemi gazdasági vezető. Mégis rájuk bízta a nép, az ország az egyik legnagyobb nemzeti kincsünket. És bármit mondunk is a termelőszövetkezetekről, ha órákig lehet is sorolni hibáikat — de ha a mérleget megvonjuk, azt kell mondanunk: ez a negyvenezer ember jól vizsgázott. Megállták a helyüket olyan gazdasági vezetőkként, akik nem veszélyeztették, nem herdálták ezt a nemzeti kincset, hanem ellenkezőleg: fejlesztették. Ezeknek a néhány évvel ezelőtt még járatlan, tapasztalatlan vezetőknek a kezében az elmúlt négy-öt év alatt nem visszacsett a magyar mezőgazdaság, hanem sokat, nagyon sokat fejlődött.

Miért ne lenne ugyanennyi bizalmunk az ipari káderekben? Az iparban dolgozó vezetők legalább ugyanennyit tanultak az elmúlt húsz év alatt. Azt hiszem — mondotta Kádár elvtárs — szerénytelenség nélkül mondhatjuk: többet tanultak annál, mint amit most kell majd elsajátítaniuk, hogy elvégezhessék az új feladatokat. Természetesen lehetnek az általánostól eltérő egyéni esetek — ilyen a munka mostani menetében is adódik —, de ez jelentéktelen kisebbség lesz. Az emberek zöme megfelel, mert menet közben megtanulja elvégezni azokat a feladatokat, amelyeket az új feltételek állítanak elébe, s közben gondolkodásmódja is átalakul.

Digitized by Google

Vannak olyan emberek, akik a problémákat látva, nosztalgiával gondolnak vissza az ötvenes évek elejére, s úgy érzik, hogy akkor erősebbek voltunk, a fejlődés egyenletesebb és gyorsabb volt. Valóban — állapította meg Kádár elvtárs —, most, amikor nincs parancsszó, amellyel látszat-egységet lehet teremteni, amikor nincsenek olyan utasítások, amelyekkel erőszakoltan el lehetett indítani gyors eredménnyel kecsegtető folyamatokat — most csakugyan kitűnik, hogy vannak véleményeltérések, hogy a fejlődés nem mindig kívánságaink szerint alakul, hanem lassabb, sok a kitérő, a nem kívánatos, sőt fájdalmas jelenség a nemzetközi fejlődésben is. Mégis, több erő van most bennünk, mint a régi látszat-egység idején volt. Éppen azért, mert nincs parancsszó, éppen azért, mert nem lehet látszatokat teremteni — ami ma a szocialista oldalon jelentkezik, az valódi és erős.

Gondunk, problémánk ezután is sok lesz — mondotta befejezésül Kádár elvtárs. — A legközelebbi jövő feladatainak megoldásában jó eszköz lesz a gazdasági mechanizmus reformja. A gazdasági törvények ennek segítségével nagyobb mértékben érvényesülhetnek, megfelelőbb irányban hatnak, mint a mostani mechanizmus keretei közt. Ez gyorsítja a fejlődést, hatékonyabb, eredményesebb munkát tesz lehetővé. Kutatni való, vitatni való, kérdezni való ezután is bőven marad, s így a közgazdászok sem maradnak munka nélkül.

Végül Kádár és Nyers elvtárs közvetlen és baráti hangulatú beszélgetést folytatott a megjelentekkel.

Benke Valéria

Digitized by Google

Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban

AZ MSZMP KULTURÁLIS ELMÉLETI MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK TANULMÁNYA

Hazánkban ma a szocialista tudat, erkölcs, életforma általánossá tétele az osztályharc egyik fő kérdése. Érthető tehát, ha a közvélemény figyelme az irodalom és a művészetek felé fordul. Ezek lényeges kérdéseinek megítélésében azonban a közönség és a kritika egyaránt bizonytalan. A Kulturális Elméleti Munkaközösség egy évvel ezelőtt napirendre tűzte a szocialista realizmus elvi kérdéseinek vitáját, amely sokoldalúan bontakozott ki és elősegítette, hogy a marxista esztétika egyes alapvető tételeinek megítélésében és alkalmazásában a kritikusok nézetei közelebb kerültek egymáshoz. A vita ugyanakkor ráterelte a figyelmet az irodalom és művészetek néhány, a társadalmi élettel szorosan összefüggő problémájára, amelyekben joggal vár a szélesebb közvélemény is megfelelő tájékoztatást.

Az irodalom és a művészetek társadalmi szerepe

1. A művészeti és a szélesebb közvélemény egy része *eltúlozza az irodalom társadalmi, pontosabban: közvetlen politikai funkcióját.* Ez részben történelmi hagyományainkkal, részben az irodalom szerepének dogmatikus és revizionista értelmezésével függ össze. Ismeretes, hogy a XVIII. század végén, a XIX. század elején irodalmunk esetenként politikát helyettesítő funkciót is betöltött, illetve a politikailag leghaladóbb álláspontot a legnagyobb hatással képviselte. Ez a jelenség — más kelet-európai országokéhoz hasonlóan — éppen társadalmi-politikai életünk történelmi gátoltságának volt sajátos következménye. A felszabadulás után is tovább hatott a politikát helyettesítő irodalom eszméje mind a közvéleményben, mind az írótársadalomban, holott ekkor már a leghaladóbb politikai erő, a munkásosztály és pártja vált az ország életének meghatározójává. A revizionista nacionalizmus ezt a magyar fejlődés elmaradottságán alapuló, időszerűtlenül fenntartott hagyo-

Digitized by Google

mányt újította fel, s erre hivatkozva követelt 1956 táján illetéktelen politikai szerepet az irodalomnak. E téves szemléletet — már korábban — sajátos módon a dogmatizmus is élesztette azzal, hogy az irodalom társadalmi szerepét a politika, nemegyszer a napi politika közvetlen szolgálatára szűkítette, s főként azzal, hogy a politikai és gazdasági életben jelentkező hibák, torzulások ideológiai következményeit irodalmi, irodalomesztétikai vitákkal kísérelte meg feloldani.

Az irodalom politikai szerepének még ma is tovább lappangó túlbecsülése tehát a nacionalista színezetű revizionista hagyományértelmezés és a dogmatizmus együttes hatására vezethető vissza. Ennek az előítéletnek egyaránt foglyai lehetnek azok, akik az irodalom e megkülönböztetett politikai szerepét ellenzéki éllel, s azok is, akik éppenséggel a politika vélt érdekében hangoztatják. Az irodalom társadalmi-politikai szerepének ilyen eltorzítása megjelenhet abban a formában, hogy a költészet „törvényhozó", hogy az író vátesz, elárvult népének papja, vezetője, akinek a politika helyett is kötelessége megszólalni. De ilyen tévhitet táplálhat a szélesebb közönség körében s ezen belül a pártközvéleményben az a gyakori szemlélet is, amely az irodalomban csak politikát lát, és ezért az irodalmi jelenségekre csakis mint közvetlen politikai megnyilvánulásokra reagál, s mind elismerésében, mind elmarasztalásában az irodalomnak ezt az irreális politikai öntudatát növeli. Sokak számára az irodalmi élet jelenségei — a művek és az írók vallomásai — még ma is elsőrendű, vagy éppen kizárólagos mércéi az ország ideológiai, kulturális állapotának, s tartalmuk szerint megváltói vagy veszélyeztetői a szocialista rendnek. Mindkét szélsőség gyakran azokra az emlékekre támaszkodik, amelyeket az írók egy részének az ellenforradalommal kapcsolatos szerepe idéz fel. Sokan elfelejtik azonban, hogy akkor ezek az írók a határozottan politikai erőként jelentkező revizionizmusnak voltak másodhegedűsei. Helytelen az irodalom egy részének akkori szerepét annak mai megítélésével — akár öntudatlanul is — összekapcsolni, mert azóta gyökeresen megváltoztak a politikai feltételek.

Hangsúlyozva az irodalom társadalmi szerepének fontosságát és nélkülözhetetlenségét, *kétfrontos harcot* kell tehát vívni politikai szerepének mind közvetlen, jobboldali, mind közvetett, „baloldali" tartalmú eltorzítása ellen. Mindkét változat megzavarja a politika és az irodalom viszonyát, felcseréli a felépítményben elfoglalt helyüket, és mindkettő egyaránt ellentmond a politika elsődlegessége elvének.

2. Az irodalom és művészetek helyes megítélésének másik feltétele, hogy helyzetüket *az egész magyar társadalom ideológiai állapotával összefüggésben lássuk.* Csakis ez lehet ugyanis a reális alapja a művészetek iránti „elvárásoknak", csak így lehet az igényekben és a megítélésekben elkerülni a szubjektivizmust. Az irodalom és művészetek nevelő szerepére való hivatkozással, nemegyszer a párttagság köréből — olykor a művészetpolitikai vezetéssel szemben — így merül fel a

Digitized by Google

kérdés: ha kezünkben a hatalom, ha ma a nép állama a művészetek „mecénása", akkor miért nem kizárólag a szocialista műveknek és esetleg a legközvetlenebb „útitársak" műveinek nyitunk utat, s miért van szükség nem szocialista, nem marxista—leninista világnézetű alkotások publikálására vagy bemutatására? Az ilyen szubjektíven jóhiszemű kérdés szem elől veszti az Ideológiai Irányelveknek azt az egyik legfőbb megállapítását, hogy az ország általános ideológiai helyzete elmaradt a gyökeres gazdasági-társadalmi változások mögött, s hogy a marxizmus—leninizmus nagyarányú térhódítása mellett is még meglehetősen összetett és ellentmondásos képet mutat. Ha ennek az irreális követelménynek helyt adnánk és a művészeti életben csak a szocialista, vagy az ehhez nagyon közel álló alkotásoknak biztosítanánk kizárólagos megjelenési lehetőséget, ezzel az ország általános ideológiai helyzete és a művészeti élet ideológiai állapota közt teremtenénk indokolatlan feszültséget. Ez pedig menthetetlenül az adminisztratív korlátozás túlsúlyra jutását idézné elő, s végső soron az elvi vitát, az érdemleges eszmei harcot akadályozná. Ilyen álláspont érvényesítése elvileg a klasszikus örökség átvételével is ellentmondásba kerülne, de arra is vezethetne, hogy a mai haladó nyugati polgári művészet vagy kiszorulna, vagy „rózsaszínűre" festve elsikkadna polgári jellege. Nem beszélve arról, hogy ezen az alapon az ízléses, de könnyű szórakozást nyújtó, látványos műsorok nagy részéről is le kellene mondani.

Helytelen kultúrpolitikai kiindulópont tehát a művészeti élet szocialista és nem szocialista erőinek arányát társadalmunk egészétől elszigetelten, mint valamilyen különleges „írói-művészi" ideológiai állapotot értelmezni.

De tévedés forrása lehet az is, ha nem vesszük figyelembe *a művészeti élet sajátos helyzetét.* A nem marxista nézetek kevésbé érvényesülhetnek a gazdasági vagy politikai életben, mint az ideológiában, ezért a — kifejezetten ideológiai természetű — kulturális élet „gyűjtőhelye" a társadalmunkban meglevő, de másutt érvényesülni nem tudó, ellentmondásos álláspontoknak. A kultúrában, a művészetben jelentkezik legszembeötlőbben a tudat viszonylagos lemaradása, következésképp itt a legtöbb az ideológiai probléma is. Ez azonban nem ad alapot arra a következtetésre, hogy „ez a terület a legelmaradottabb", hogy „itt érvényesül legkevésbé a párt vezető szerepe" stb.: ez csupán a kulturális-művészeti terület sajátos ideológiai helyzetével összefüggő jelenség.

Más tényezőket is mérlegelni kell, közöttük az alkotói tehetséget. Művészeti életünkben sok olyan nem marxista világnézetű alkotói tehetség található, akiknek az életszemlélete főként a két világháború közt alakult ki, de értékes műveikkel ma is hozzájárulnak kultúránk gazdagításához. A szocialista művészet előretörése viszont csak a szocializmus ügyének elkötelezett tehetségek jelentkezésének arányában lehetséges. Ez azonban — ha megnyugtató, s egyes területeken nagyarányú volt is — kedvező feltételek közt alig két évtizede folyik.

Digitized by Google

Mindezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert sokan ahelyett, hogy tudomásul vennék a terület sajátosságait és az ezekkel járó fokozott ideológiai felelősséget, inkább ideológiai-politikai bizalmatlansággal szemlélik a kulturális és művészeti életet, s ezzel hátráltatják tényleges problémáinak megoldását.

Elsősorban az alkotók körében lehet találkozni azzal a másik téves állásponttal, amely statikusan fogja fel a művészeti élet összetett ideológiai állapotát, lemond a változtatás lehetőségéről, sőt az ideológiai status quót az „irányzatonkénti szerveződés" formájában kívánja konzerválni. E szemlélet hívei megfeledkeznek arról, hogy a marxista—leninista világnézetet az új társadalom építése érdekében a kultúra területén is uralkodóvá kell tennünk. Ez a társadalmi követelmény nem fér össze az eszmei passzivitással, ellenkezőleg, az aktív ideológiai harcot követeli meg az irodalomban és a művészetekben is.

3. *A művészetek* a valóság megismerésének sajátos formái, amelyek a mindennapi és tudományos megismerés közt helyezkednek el, s ennek megfelelően *sajátos*, amazok által meg nem ragadható *tartalmakat tesznek átélhetővé, vonnak be az emberi megismerés körébe.* Az ember a művészet segítségével a világról nyert mindennapi és tudományos tapasztalatait kiegészíti, egyszersmind fejleszti az esztétikai megismerés készségét, kibontakoztatja a tartalmas szépség iránti igényét, sokoldalúbbá formálja a társadalomhoz és a természethez való viszonyát. A művészet a maga értelmi és érzelmi, világnézeti, erkölcsi és ízlésbeli, tehát az egész embert befolyásoló hatásainak összetett egységével mindig tényezője volt az ember és emberiség önismeretének és öntudatosodásának, s ennek révén befolyást gyakorolt a történelem alakulására is.

A művészeti ágak egyenrangúak, mindegyik a valóság valamely sajátos megközelítési lehetőségén alapszik, és mindegyik a maga természetének megfelelően veszi ki részét a tudat, az erkölcs és az ízlés formálásából. Az irodalom, a színház, a film különösen alkalmasak arra, hogy az életet mozgó teljességében ragadják meg, hogy a társadalmi valóságot viszonylag közvetlenül tükrözzék, az ember értelmi és érzelmi problémáival egyaránt foglalkozzanak, s eszközeik révén viszonylag könnyen és széles tömegek számára váljanak hozzáférhetővé. A képzőművészetek a valóság láthatóságára (vonal, szín, térbeliség) építve statikus formában, de lényegi mozgalmasságában tükrözik az embernek a társadalomhoz, a természeti és tárgyi világhoz való viszonyát. A képzőművészeti esztétikum iránti érzékenység befolyásolja az egyes ember környezetalakító tevékenységét, s alapja a vizuális eszközökkel is élő film, televízió és színház reális megközelítésének. A zene valóságos élettapasztalataink során szerzett érzelmeket idéz fel, bontakoztat ki, s ezzel a belső érzelmi élet gazdagításának és tudatosításának legközvetlenebb lehetőségét nyújtja.

A szocializmus építése egy társadalmi forma küzdelmes megterem-

Digitized by Google

tését jelenti, amelyben a szocialista világnézet, erkölcs, életforma, esztétikai ideál és ízlés a polgárival folytatott szüntelen harc során formálódik. Ma a művészet előtt nálunk egy felfedezésre és megteremtésre váró új világ áll, és olyan közönség, amely a művészettől közvetlenül átélt problémáinak megfogalmazását, újjáformálódó emberségének tudatosítását, társadalomteremtő cselekvésének támogatását várja.

A két világrendszer gazdasági versenyének és ideológiai harcának korában, a munkásmozgalom, a szocializmus felismert történelmi küldetésének tudatos vállalása alapján, a szocialista realista művészet méri fel leghitelesebben a jelenkor valóságát, mert a szocialista rend magaslatáról tekint szét kora kaotikusnak látszó valóságában, annak az osztálynak szemszögéből, amely maga vette kezébe a történelem alakítását. *A szocialista realista művészet feltárja az élet valóságos problémáit, hű képet mutat a tényleges erőkről és a fejlődés tendenciáiról, művészileg világnézetileg helyesen tagolt tételeivel állást foglal a haladó és a haladó bonyolult küzdelmében, megszabadít a hamis érzelmi beidegzettségtől, fejleszti, gazdagítja az emberek millióinak szocialista tudatát és érzésvilágát.*

A művészi pártosság történeti tartalma

A szocialista realizmus kibontakoztatásának egyik feltétele *a pártosság fogalmának helyes értelmezése.* Pártosságon, mint a Kulturális Elméleti Munkaközösségnek a szocialista realizmusról szóló vitairata is részletesen kifejtette, a munkásmozgalom, a szocializmus nyílt, közvetlen művészi vállalását, illetve kifejezését értjük. A művészi pártosság elve Leninnek a *Pártszervezet és pártirodalom* című, 1905-ben megjelent cikkén alapszik, amely a munkásmozgalommal való szemléleti és érzelmi azonosulás mellett a pártosság kritériumaként a művészeteknek a mozgalomhoz való kötöttségét jelölte meg, s kifejtette a művészetek pártirányításának jogát és kötelességét. Sokan úgy vélik, hogy Leninnek ezt az állásfoglalását csupán a burzsoázia megdöntéséért folytatott harc tette szükségessé, a munkásosztály hatalomra jutása után, a szocializmus építésének körülményei közt azonban elveszti érvényét. Holott Lenin az Októberi Szocialista Forradalom után sem változtatta meg ezt az elvet, s a kultúra, a művészetek ügyét változatlanul és félreérthetetlenül a munkásmozgalom alapvető céljának rendelte alá, többek közt a proletárkultúráról 1920 októberében fogalmazott határozati javaslatában is. „A Munkás-Paraszt Szovjet Köztársaságban a népművelésügy egész szervezetét, mind a politikai felvilágosítás terén általában, mind pedig különösen a művészet területén, át kell hatnia a proletárdiktatúra céljainak sikeres megvalósításáért vagyis a burzsoázia megdöntéséért, az osztályok megszüntetéséért, az ember ember által való bármiféle kizsákmányolásának kiküszöböléséért folyó proletár

Digitized by Google

osztályharc szellemének." (Lenin Művei, 31. kötet, 321. lap.) Lenin 1905-ös állásfoglalása tehát nem véletlen és alkalomszerű, hanem korszakos érvényű volt. A lenini pártosság elve a művészetek történetének olyan új sajátosságát fogalmazta meg, amely elválaszthatatlan magától a társadalomban végbement nagy változástól, a munkásmozgalomnak az egész emberiségre kiható történelmi szerepétől. *A lenini pártosság elve éppen ezért ma is érvényes alapja minden, a munkásmozgalommal közösséget vállaló művészetnek.*

A pártosság azonban *történeti kategória* is. A munkásmozgalom, a szocializmus kibontakozása történeti folyamat; változatlan céljai mellett feltételei, lehetőségei és feladatai változnak, ezzel együtt tehát szükségképpen módosul a pártos művészet konkrét hivatása és tartalma is. Lenin 1905-ös állásfoglalásának is voltak a mozgalom akkori szükségleteit kifejező, történetileg konkrét mozzanatai. Mint ismeretes, Lenin 1902 és 1905 közötti tevékenysége a küszöbön álló forradalom vezetésére hivatott párt megteremtésére irányult, s ennek során harcot folytatott az ösztönösség ellen a párt elméleti tisztaságáért és az értelmiségi anarchizmussal, a „körösdivel" szemben a párt szervezeti egységéért. A művészet és a mozgalom, a művészet és a pártirányítás viszonyának konkrét értelmezése során tehát, az adott történelmi helyzet követelményeinek megfelelően, a hangsúly ekkor a párt politikájának közvetlen és szervezeti érvényesítésére esett (az író a pártmunka „kereke" és „csavarja"). A hatalom megragadása után azonban a „kerekek és csavarok" rendszere maga is sokkal bonyolultabb lett, hiszen a párt tevékenysége a szocializmus építésének megszervezése kapcsán már átfogta az egész nép mindennapi életét, s így vezető szerepe is sokkal több közvetítésen keresztül és egyetemesebben érvényesült. Ez tükröződik Lenin említett, 1920-ban kelt határozati javaslatában, amely a mozgalom művészi szolgálatának, a pártosságnak a szervezeti kritériumait már nem kizárólagosan a párthoz (párttagsághoz), hanem „a legkülönfélébb proletár szervezetek egész tömegéhez", „a közoktatásügyi népbiztosság intézményeinek hálózatához", ideológialag pedig a marxista—leninista világnézethez kötötte: „A legújabbkori történelem minden tapasztalata, különösképpen pedig a világproletariátusnak a Kommunista Kiáltvány megjelenése óta folytatott több mint félévszázados forradalmi harca, vitathatatlanul bebizonyította, hogy a forradalmi proletariátus érdekeit, álláspontját és kultúráját csakis a marxista világszemlélet fejezi ki helyesen." (Uo. 321—22. l.) A hangsúly tehát a hatalom megragadása után — ahogyan a húszas évek más irodalmi-művészeti érdekű párthatározatai is mutatják — a pártosság szervezeti, fegyelmi kritériumairól áthelyeződött a világnézetiekre. A párthoz való tartozás elhatároló és tömörítő tendenciáját a húszas években a társadalmi rend iránti hűség egyetemesebb, nemcsak a párttagokra, hanem az útitárs-írókra is kiterjedő igénye, a pártirányítás közvetlen érvényét pedig a közvetett érvényesítés rendszere vál-

Digitized by Google

totta fel. (Lásd pl. az OK(b)P XIII. kongresszusának 1924 májusában a sajtóról hozott határozatát.) A munkásmozgalom, a szocializmus, mindenekelőtt a Szovjetunió hatalmának és nemzetközi befolyásának növekedésével — különösen a fasizmus elleni harc, a népfrontpolitika és mozgalom nemzetközi méretű fellendülése idején — a pártosság konkrét történelmi tartalma még kevésbé alapulhatott a közvetlen politikai feladatok vállalásának és a szervezeti hovatartozásnak a kritériumán. Mivel a fasizmussal való szembeszállás legkövetkezetesebb ereje a Szovjetunió volt, a vele való feltétlen szolidaritás alapján az embertelenség és a reakció elleni széles körű összefogás vállalása és az ebből adódó művészi feladat szabta meg a pártosság fő tartalmát.

A pártosság mai tartalmának körvonalazásánál sem hagyhatjuk figyelmen kívül a jelenlegi társadalmi-politikai helyzetet. Ma, a munkásmozgalom és a szocialista világrendszer erősödésével párhuzamosan, a munkásosztály mindinkább egyetemes érdekű feladatokat tűzhet gyakorlatilag is napirendre. Hazánkban ma a hatalmat a legkövetkezetesebb szocialista erő, a munkásosztály gyakorolja, de a parasztsággal és az értelmiséggel szövetségben. A munkásosztály pártjának politikáját, annak alapvető célját magáévá tette az egész nép. Osztályharca: a gazdasági építés és szervezés, a szocialista tudat kialakítása, általánossá tétele, a szoros testvéri együttműködés a Szovjetunióval és más szocialista országokkal, a békés egymás mellett élés, s ugyanakkor az imperializmus talaján fakadt dekadens, emberellenes, pesszimista nézetek egész rendszerével folytatott ideológiai harc — egyben össznépi, nemzeti és egyetemes emberi érdekek érvényesítéséért folyik. Ahogyan a Szovjetunióban az erőviszonyok megváltozásával, az osztályharc új formáinak megjelenésével függött össze a pártosság konkrét tartalmának változása, ugyanúgy a szocializmus további kibontakozásával függ össze a pártosság mai — s tegyük hozzá: konkrétan hazai — tartalmának módosulása. Az Ideológiai Irányelvek már ezen az elvi alapon körvonalazták a művészi pártosság követelményét: „A szocialista társadalom azt igényli az íróktól és művészektől, hogy alkotásaikban pártosan foglaljanak állást az alapvető társadalmi kérdésekben: a szocializmus és a kapitalizmus harcában a szocializmus mellett, a felszabadulásukért harcoló népek és a gyarmati rendszer küzdelmeiben a felszabadulásukért harcoló népek mellett, a béke és háború erőinek világméretű viaskodásában a béke erői mellett. Ez a pártosság elemi követelménye. A társadalmi összefüggések mélyebb megértésének és ábrázolásának nélkülözhetetlen eszköze a világnézeti tudatosság, a mi korunkban a forradalmi munkásmozgalom ideológiájának, a marxizmus—leninizmusnak az elsajátítása."

A pártosság követelményeinek ez a megfogalmazása tehát *a lenini pártosság változatlan elvi érvényességén belül, annak konkrét történeti tartalmát illetően foglalt állást.* A megkülönböztetésre azért van szükség, mert sokan a pártosság konkrét történeti tartalmát a pártosság

Digitized by Google

elvi érvényének kétségbevonására akarják felhasználni, a pártosság tartalmainak mind egyetemesebb érvényét liberalizálódásként értelmezik. Ürügyet vélnek benne találni arra, hogy a művészi pártosságot elszakítsák a munkásmozgalomtól, a párttól és annak politikájától, hogy feloldják a pártosság osztálytartalmát. Az ellen a szemlélet ellen is fel kell lépnünk, amely nem veszi figyelembe a pártosság tartalmának a munkásmozgalom térhódításától elválaszthatatlan alakulását, és a pártosságot — szektás módon — csupán a szervezeti hovatartozásnak (párttagságnak), illetve a napi politika közvetlen művészi szolgálatának kérdésévé egyszerűsíti. A pártosság követelménye megkívánja a politikai tudatosságot és a párt politikája iránti felelősségérzést, de nem azonos a napi politika agitációs jellegű szolgálatának kívánalmával. A pártosságban az az igazság fejeződik ki, hogy a szocialista realizmusnak nem csupán a munkásosztály ideológiája az alapja, hanem attól elválaszthatatlanul maga a munkásmozgalom is. A pártosság a művészetek és társadalmi valóság közt nem általában, hanem a munkásosztály, a párt politikája révén teremt történelmileg konkrét kapcsolatot.

Pártosság és elkötelezettség

A pártosság szöges ellentétben áll a művészetek társadalmi szerepének tagadásával, a l'art pour l'art szemléletével, amely egyébként önáltatás: az öncélú művészet a gyakorlatban mindig társadalmi, végső soron mindig osztály-állásfoglalást jelent. Elvileg nem kérdéses azokhoz a művészeti alkotásokhoz való viszonyunk sem, amelyek a társadalmi reakció nyílt és közvetlen védelmét szolgálják, annál is inkább, mert ezen a talajon általában nem születik figyelemre méltó művészi érték.

Sokkal bonyolultabb azoknak az *„elkötelezett" ars poeticáknak a megítélése*, amelyek a haladás különböző fokain és tartalmaival, lényeges társadalmi-politikai vagy etikai értékek mellett kötelezik el magukat, elítélik a kapitalizmust, de tartózkodók a megvalósuló szocializmussal szemben is. A nyugati polgári irodalomban nem ritka az olyan humanista „elkötelezettség", amely összekapcsolódik a kapitalizmus, a kolonializmus, a fasizmus és neofasizmus kritikájával, de ugyanakkor bírálja a szocializmust, mindenekelőtt az egyéni szabadság „korlátozása" miatt (Gruppe 47, Camus, Dürrenmatt és mások). Nálunk is megtalálható az olyan nyilatkozatokban hangoztatott vagy művekben megvalósuló elkötelezettség a béke, a nép, a nemzet, a munka, az emberi értelem, vagy a belső erkölcsi parancs szava mellett, amely nem jár együtt szocialista rendünk egészének, a párt mai politikájának teljes vállalásával. Számos alkotónk vállalja ugyan irodalmunk, művészetünk progresszív demokratikus örökségét, de azt a szocialista társadalom körülményei közt sem teljesíti ki a szocialista hazafisággal és a proletár internacionalizmussal. Elutasítják az impe-

Digitized by Google

rializmus talaján fakadt dekadenciát, az eszmei-erkölcsi nihilizmust, mint nemzeti kultúránkat veszélyeztető hatásokat, ez azonban korántsem jelenti, hogy ugyanilyen mértékben féltik szocialista kultúránkat is. Az ilyen jellegű „elkötelezettség" nem egyenes folytatása a XIX. századi, akár a romantikában, akár a kritikai realizmusban jelentkező progresszív irányzatosságnak. Ahogyan az imperializmus korának beköszöntével egyre kevésbé magyarázható bármi is a munkásmozgalom és a szocializmus közvetlen vagy közvetett hatása nélkül, ugyanúgy ennek a mai „elkötelezettségnek" a létrejötte sem függetleníthető a pártos irodalom és művészet elvének közvetett hatásától. Nálunk érezhető volt ez már a népi írók két világháború közti s még inkább felszabadulás utáni alkotásain, a volt polgári írók ars poeticájának és egyes műveinek felszabadulás utáni módosulásán, de nyilvánvaló ez a hatás egyes nyugati polgári írók kérdésfeltevéseiben is. Mindinkább látható, hogy az „elkötelezett" művészetben a vállalt értékek humanisztikus kiteljesítésének foka attól függ, milyen mértékig tartja szem előtt a munkásmozgalom, a szocializmus történelmi kibontakozásának tanulságait. Mennél következetesebb a vállalt értékek művészi szolgálata, annál jobban közelíti meg a mű és az ars poetica a pártos művészet jellemzőit. Ezért az „elkötelezettség" különböző változatai nálunk és a világban közvetett termékei és tartalékai is a pártos művészetnek. Következésképp a nem marxista—leninista világnézetű közéleti igénynek, a társadalmi érdekű művészi elkötelezettségnek, illetőleg a műben megnyilatkozó irányzatosságnak is lehet és van is pozitív szerepe a l'art pour l'art esztétikákkal, a polgári dekadenciával szemben, az apolitikusság, a közügyek iránti közömbösség leküzdésében, a bezárkózó individualista kispolgári-nyárspolgári életforma elleni harcban.

Az ilyen jellegű elkötelezettség ugyanakkor abban is különbözik a XIX. századi progresszív irányzatosságtól, hogy a vállalt értékek leghatékonyabb művészi szolgálatára ma már a szocialista világrendszer léte, a marxista—leninista világnézet és művészetszemlélet kézenfekvő és reális lehetőséget kínál. Mégis, ez az „elkötelezettség" — különböző mértékben és színezettel — de valamiképp mindig vitatja azt, hogy vállalt értékei tényleges megvalósításának maximális lehetőségét ma a munkásmozgalom, a szocializmus, s művészi kifejezését a pártosság biztosíthatja. Művészetünkben a munka, a nép, a nemzet, a béke, az értelem humanista dicsérete gyakran nem vall arról, hogy ezek az értékek valójában milyen viszonyban vannak a munkásmozgalommal, a szocializmussal, társadalmi rendszerünkkel, a szocialista építés gyakorlatával. Ezért egyes művekben a nép melletti állásfoglalás misztikus parasztimádattá, a nemzet szolgálata nacionalizmussá, a békevágy pacifizmussá, az antifasizmus a polgári demokrácia igazolásává, az erkölcsi elkötelezettség pedig sokszor vallásossággá lesz. A mi körülményeink között ott kísért a veszély, hogy az ilyen ars poeticák és az ezeken alapuló művek gyakran azt sem hangsúlyozzák, hogy mi mellett van-

Digitized by Google

nak elkötelezve (amit a polgári társadalomban élő szerzők legtöbben kifejezésre juttatnak), hanem elsősorban azt mondják el, hogy mi mellett nincsenek elkötelezve, azaz: hogy a szocializmus mellett sincsenek elkötelezve. Ebből következik, hogy a pártos művészet vállalásának elutasítása a szocialista körülmények között az ellenzéki magatartás lehetőségeit is magában hordja.

Az ilyen elkötelezettségek kétarcúságából, a pártossághoz való viszonyuk ellenmondásosságából következik, hogy differenciáltan kell őket megítélni. Egyaránt helytelen az az álláspont, amely a pártosságot és elkötelezettséget egymással mereven szembehelyezi (a művészetpolitikai gyakorlatban kínai fallal választja el), és az, amely a pártosságot az ellentmondásos elkötelezettség valamely változataként értelmezve, azonosítja a kettőt. A marxizmus—leninizmus története — mindenekelőtt klasszikusainak gyakorlata — *a polgári értékek kritikai elsajátításának módszerében* jelölte meg a ma is egyedül járható utat. A marxista—leninista pártok vezette munkásmozgalom minden általános emberi érdek konkrét megvalósítója, minden még oly viszonylagos humánus érték leghivatottabb számontartója, megértője és felhasználója. Ugyanakkor, ettől elválaszthatatlanul, minden ilyen ellentmondásos értéket a marxista világnézethez és a szocializmus konkrét célkitűzéseihez mérten bírál is. A kritikai elsajátítás e klasszikus módszerének következetes és állandó alkalmazására ma különösen szükség van, mert művészeti közvéleményünk egy része a viszonylagos értékeket kritika nélkül fogadja be, míg más része — leegyszerűsített kritikai álláspontról — ezeknek az alkotásoknak értékes hányadát is elveti.

A dekadencia

Pártosság és elkötelezettség megkülönböztetése, viszonyuk még oly összetett megítélése azonban értelmét veszti, ha nem határoljuk el e két művészi magatartást a polgári dekadenciától. A művészeti dekadenciának nem formai vagy tehetségbeli, hanem mindenekelőtt *tartalmi-világnézeti* kritériumai vannak. Különböző irányzatainak közös gyökere és lényege az *irracionalizmus*. A dekadencia a világot kiismerhetetlen, kaotikus és abszurd jelenségek halmazának látja, amely a megismerő és cselekvő embert szüntelenül megtéveszti, csalóka látszataival tőrbe csalja, s végül ember voltától is elidegenítve, kilátástalan tengődésre, pusztulásra ítéli. Ennek a szemléletnek talaja az imperializmus és proletárforradalmak korának felbomló burzsoá társadalma. A dekadencia kifejezi ugyan az alapját képező társadalmi formáció időszerűtlenségét, abszurditását, az annak kiszolgáltatott ember félelmét, szorongását, teljes társadalmi távlattalanságát, de ez még korántsem azonos ennek az emberellenes világnak művészileg mélyreható ábrázolásával, esztétikai értelemben vett tükrözésével. A kései kapitalizmus emberi viszonylatait csupán a jelenségek szintjén érezteti, de nem képes azokat tényleges társadalmi összefüggéseikben megérteni.

Digitized by Google

A dekadencia az imperializmus társadalmi viszonyainak kiszolgáltatott, annak „sorsszerűen" alárendelt ember szemlélete, aki a maga élményvilágát éppen ezért általánosítva, az egész emberiségre vetíti ki. Egy etikai érték és mérték nélkül maradt, felbomló társadalom jellemzőit általában az emberi lét velejáróinak tekinti; a mai kapitalizmusban élő ember elidegenedését, de eltorzulását, elaljasodását is mint „természetest", magától értetődőt ábrázolja; a betegest, az embertelent normálisként, a humánumhoz tartozónak fogadja el; a kiüresedett, értelmetlen tengődést általános emberi életformaként mutatja be, s még ha lázad vagy tiltakozik valamely részjelenség ellen, azt is egyetemes emberi végzetként értelmezi. Végzetként, mert tagadja a valóság megváltoztatására vállalkozó értelmes emberi cselekvést, vagy nem vesz tudomást annak lehetőségéről. Tiltakozása is megáll a kétségbeesésnél vagy a rezignált beletörődésnél; kedveli a gyenge, tehetetlen, elvontan lázadó, a valóságban behódoló figurákat, akik semmit sem tudnak tenni saját felszabadulásuk érdekében, sugalmazza a bénultság, a tehetetlenség defetista moráljét, s a „legjobb" esetben a hiábavaló küzdelmet avatja hősiességgé. A dekadencia legveszedelmesebb hatása éppen az, hogy az általánosítás és a beletörődés sugalmazásával az antikapitalista lázongást észrevétlenül tudja átvezetni a kapitalista osztálytársadalmi renddel való rezignált megbékélés hangulatába, hogy látszat-tiltakozásának tulajdonképpeni tartalma és jelentése végső soron a kapitalizmus védelmezése és közvetett igazolása. Emiatt a konkrét társadalmi szerepe miatt terjeszti a „szabad" burzsoá művészeti élet — az üzlet áttételein keresztül — a dekadencia termékeit, s szorítja háttérbe a tényleges összefüggések megragadására törekvő realista művészeteket.

Az emberellenes dekadencia egyúttal művészetellenes is. A művészetnek általános jellemzője, hogy mindent, a tárgyi természeti világot is, a társadalmi lét összefüggéseiben, emberi vonatkozásaiban ragad meg. A dekadencia a művészi ábrázolás eszközeit jóformán minden művészeti ágban vagy a tudomány embert kiiktató eszközeivel, vagy természeti, vagy funkciójukat vesztett használati tárgyak alkalmazásával cseréli fel, vagy önmagában vett technikai, optikai illúziókeltéssel helyettesíti. A dekadens művészet eszközhasználatában is azért válik művészetellenessé, mert olyan képzetkapcsolások és élmények felkeltése a célja, amelyek híján vannak az emberi-társadalmi tartalomnak, illetőleg amelyek a lét, a valóság megismerhetetlenségét, abszurditását sugallják.

A szocializmus építésének körülményei közt a dekadencia természetesen nem talál olyan táptalajra és nincs olyan virágzási lehetősége, s megjelenési formái sem olyan szélsőségesek, mint az imperializmus társadalmában. A dekadencia azonban — bár korlátozottan — de nálunk is hat, s e hatás okait mindenekelőtt a társadalmi viszonyokban kell keresnünk. Egyrészt még ma is vannak társadalmunkban deklasszált, a szocializmussal egyet nem értő rétegek, amelyek vagy politikai

Digitized by Google

meggondolásból vonzódnak, vagy a társadalmi közöny és érdektelenség alapján közelednek a minden társadalmi felelősség alól felmentő, a máról holnapra élést tetszetősen igazoló dekadenciához. Másrészt viszonylag széles, s a művészekre is kiterjedő azoknak a köre, akik, ha korántsem állnak ellenségesen szemben a szocializmussal, de eszmeileg bizonytalanok, ingadozók. Ezek a rétegek — főként az értelmiség és a tapasztalatlanabb fiatalság egy hányada — könnyen hitét, távlatát veszti, ha a nemzetközi helyzet a világ valamely pontján feszültté válik, ha az imperializmus átmeneti taktikai sikereket ér el, ha kiélesednek a munkásmozgalmon belüli ideológiai és politikai nézeteltérések, vagy ha a szocializmus hazai építésének nehézségeivel különösképpen kell számolni. Ilyen és más objektív okok — legtöbbször a személyi kultusz és az ellenforradalom emlékeivel is összekapcsolódva — művészi alkotásokban is megfogalmazott társadalmi, történelmi pesszimizmushoz vezetnek. Efféle életérzések alapján nálunk is születnek olyan irodalmi alkotások, amelyeket az elszigetelt életek rezignált, reménytelen szemlélete, vagy a cinizmussal közeli rokon szkepszis hat át; születnek olyan képzőművészeti vagy zenei alkotások, amelyek szorongást, magányt, irracionális elvágyódást sugallnak. A társadalmi ellentmondások és az eszmei bizonytalanság mellett a dekadencia egyes hazai jelenségei nagymértékben egyszerű provincializmusra, illetőleg az ezen alapuló sznob kozmopolitizmusra, magyarán: a nyugati divat majmolására is visszavezethetők. Ezek az áramlatok, amelyek még a művészeti életben is elég elevenek, hízelgő utat nyitnak a tehetségtelenségnek, a feltűnési vágynak, vagy a tapasztalatlanságnak — legtöbbször az üres epigonizmus felé. A hazai dekadencia jelentős hányada az irodalomban és más művészeti ágakban csupán kezdeményezésképtelen utánzás, művészeti életünket a múltban is mindig veszélyeztető másodlagos formalizmus.

A polgári dekadencia korántsem elvont művészeti probléma, hanem a békés egymás mellett élés körülményei közt folyó *ideológiai osztályharc egyik legexponáltabb kérdése*. A vezető kapitalista államok politikusai által meghirdetett fellazítási taktika eszközei közt megkülönböztetett helyet foglal el a dekadens művészet propagálása, a szocialista országokon belül jelentkező hasonló törekvések bátorítása, nyugati kiállításokkal, művek kiadásával, bemutatásával való honorálása. A szocialista országok művészetpolitikájának burzsoá kritikája is elsősorban a dekadens, morbid, álművészeti irányzatok „szabadságának" követelésére irányul. A fellazítási politika az ideológiai tartalmában nehezebben megközelíthető művészeti területen törekszik elsősorban megvalósítani a polgári és szocialista világnézet összemosását, elhitetni békés koegzisztenciájuk lehetségességét. Éppen ezért következetes harcot kell folytatni idehaza a polgári dekadencia minden megnyilvánulása ellen.

A dekadencia elleni harc fokozása azonban semmiképpen sem jelentheti annak leegyszerűsítését, általában azokhoz a módszerekhez

Digitized by Google

való visszatérést, amelyek megelégedtek a puszta megbélyegzéssel. Olyan vitára van szükség, amely képes meggyőzni a dekadencia vonzókörébe került művészeket és közönségrétegeket. A művészeti élet nem egymástól mereven elszigetelt tendenciák egymás mellett élése, hanem azok harcából és kölcsönhatásából formálódó folyamat. A dekadenciának világszerte ellenfele a szocialista realizmus pártos művészi gyakorlata és elmélete, de részleges vitában áll vele a mai polgári humanizmusnak a társadalmi értékek mellett elkötelezett művészete és ars poeticája is. Ezek közvetett hatásának tulajdonítható, hogy egy-egy életműben a dekadens alkotások mellett elkötelezett művek is megjelenhetnek, s hogy a dekadens művészetek közönsége is ellentmondásos hatásoknak van kitéve. Mindez a dekadencia vonatkozásában is érdemi bírálatot követel. Nem lehet meggyőző az a művészetkritika, amely — a művészetpolitika hivatalos tekintélyét tudva maga mögött — érvek helyett megelégszik az elítélő jelzők egyszerű halmozásával. Annál kevésbé, mert a dekadencia elleni harc semmiképp sem válhat bizonyos lelkiállapotok (szorongás, kétségbeesés stb.) művészi ábrázolásának egyszerű „tabu" alá helyezésévé. Ilyenfajta életérzések legközvetettebb művészi feloldása is nyújthat lényeges erkölcsi-társadalmi felismerést és tanulságot.

A dekadencia elsősorban tartalmi-világnézeti, s csak közvetve formai vagy stíluskérdés. A mai dekadencia eszközhasználatában is megnyilatkozik ugyan művészetellenessége, de a dekadenciának merőben formai oldalról történő megközelítése félrevezethet. A dekadens törekvések egyes olyan formai vívmányokat is kimunkáltak, amelyek a realizmus vagy a szocialista realizmus alkotói módszerének alárendelve elősegíthetik a valóság teljesebb feltárását. Általában: a dekadencia elleni harc nem a XX. századi formai vívmányok, hanem azok dekadens felhasználása ellen kell hogy irányuljon. Éppen ezért a XIX. századi polgári realizmus legfeljebb termékeny szempontokat adhat a dekadencia bírálatához, de a realizmus történelmietlen felfogására vall az az álláspont, amely a mai dekadenciát kizárólag a múlt század realista értékeihez viszonyítva ítéli hanyatlásnak. Az ilyenfajta bírálat, amely megfeledkezik arról, hogy a XX. századi realizmus és a szocialista realizmus formai szempontból is megújítja a művészetet, esztétikai konzervativizmussal párosul, s ezért kompromittálja a dekadencia elleni harc hitelét. A mai dekadenciával minden szempontból a *mai* szocialista realizmust és a realizmust kell elsősorban szembeszegezni.

A kritika és a közvélemény eszmei állásfoglalása

1. A hazai marxista esztétika és művészetelmélet — a nemzetközi eszmecserékhez kacsolódva — figyelemre méltó eredményeket ért el, főként a realizmus és szocialista realizmus kritériumainak korszerű értelmezésében, valamint más vitás kérdések alkotó megválaszolásában.

Digitized by Google

A kritika mind szélesebb, történeti összefüggésekben törekszik megragadni felszabadulás utáni művészeti életünk fejlődésének problémáit; egy-egy alkotás széles körű vitatásával hatékonyan tudta befolyásolni, illetve képviselni a közvéleményt. A kritika eddig elért eredményei szolgáltatnak megbízható alapot fogyatékosságainak és feladatainak körvonalazásához.

A mai bonyolult ideológiai harcban *különösen nagy a művészetkritika felelőssége.* Mind a művészet, mind a közönség orientálásában elsősorban a kritika feladata az ideológiai minőségek megkülönböztetése, a szocialista tendenciák támogatása, a polgári művészet következetesen marxista kritikai elsajátítása, illetve a dekadencia elutasítása. Ezzel szemben a művészetkritika ma egyes esetekben összemossa az értékrendeket, nem vonja meg, vagy éppenséggel feloldja a határokat a pártosság és az elkötelezettség, a szocialista és a polgári tartalom, illetve az elkötelezettség és a dekadencia között.

A kritikai életben mutatkozó tétovaság elsősorban abból fakad, hogy a marxista művészetelmélet terén a dogmatikus torzulások korrekcióját sokan nem mint a következetes marxista—leninista elmélethez és módszerhez való visszatérést, hanem mint „liberalizálódást" fogják fel. Úgy vélik, hogy „sok minden, ami tegnap tilos, elítélendő volt, ma lehetséges és méltánylandó". Ez a közérzetszerűen jelentkező elvtelenség némelyeknél abban nyilatkozik meg, hogy óvakodnak a határozott kritikai állásfoglalástól, mert „hátha holnap az is szabad lesz, ami ma még nem az". Sokak tudatában a dogmatizmus korrekciója e téren nem az ideológiai harc megnövekedett lehetőségét és kötelességét jelenti, hanem a polgári irodalom és művészet számára tett engedmények „növekvő" tendenciájának hiedelmét kelti. A dogmatizmus leküzdésének ez a revizionista értelmezése (és nem maga a dogmatizmus leküzdése) az egyik fő oka annak, hogy az utóbbi időben a marxista művészetkritika veszített harcos jellegéből és az elvi kompromisszumnak számos jelét mutatja.

A kritikai élet természetesen maga is ugyanazoknak a társadalmi, ideológiai hatásoknak — köztük téves tájékozódásoknak — van alávetve, mint az irodalmi-művészeti élet. Határozottan ideológiai természete miatt a kritika felelőssége mégis közvetlenebb. A cél semmiképpen sem az, hogy a kritika értékes, de ellentmondásos alkotásokat, összetett életműveket leegyszerűsítő módon elmarasztaljon, hanem az, hogy határozott eszmei bírálattal az ellentmondásos alkotások és életművek értékeit körvonalazza, és feltárja a mára jellemző átmeneti ideológiai mozgásirányokat. Az ideológiai kényelmesség, óvatosság nemcsak téves nézeteket hagy „futni", hanem egyben valódi értékek hiteles feltárásától is megfosztja művészeti életünket. Ez a kritikai félszegség főként művészetünk nem marxista szemléletű „nagy öregeivel" kapcsolatos, akik mögött jelentős progresszív életmű áll. Felszabadulás utáni műveik tényleges értékeit a kritika sokszor anélkül mél-

Digitized by Google

tatja, hogy feltárná a szocializmushoz való viszonyuk felemás, fenntartásos jellegét. Az ideológiai félszegségből ered az a másik, ellenkező véglet is, amikor azokat az alkotásaikat, amelyek a szocializmus hatását tükrözik, a kritika anélkül méltatja, hogy feltárná a szocialista valóságnak az alkotói szemléletben mutatkozó kétségtelen befolyását. A kritika máskor olyan világnézeti, politikai kérdésekben tartózkodik az állásfoglalástól, amelyeket pedig maguk a szerzők is előtérbe állítottak műveikben. Az utóbbi időben szép számban megjelent visszaemlékező önéletírásokkal például a jogos méltatás mellett egyes kritikusok a vitát nem vállalták. Ezáltal az elismerés veszített hiteléből, nemcsak téves nézeteket hagytak hallgatólagosan jóvá, de közéleti felelősségben is alatta maradtak a világnézeti-politikai érdeket — bár vitathatóan, de őszintén — vállaló alkotókkal szemben.

A polgári dekadencia különböző változatainak megítélésében is a következetes kritikai állásfoglalás hiánya mutatkozik meg. Kétségtelenül felülvizsgálatra szorul az a dogmatikus szemlélet, amely a polgári művészet majd minden jelenségét a dekadencia körébe utalta, illetve a polgári dekadencia minden megnyilatkozását közvetlenül azonosította az imperialista ideológiával, kívül rekesztette a művészetek körén, s kimerült azok felszínes megbélyegzésében. De teljesen helytelen kritikusi szemlélet az, amely ebből a korrekcióból revíziós álláspontot épít ki, és lemond a dekadencia elleni harcról. Hogy ma a dekadencia bírálata dogmatizmustól mentes megítélés alapján történik, az csak az ideológiai harc hitelének fokozását jelentheti, de semmiképpen sem vezethet feladásához. Ezzel szemben a különböző irodalmi és művészeti vitákban olyan nézetek jelentkeznek, amelyek közvetve vagy közvetlenül kétségbe vonják a dekadencia létét; úgy vélik, hogy ez a kategória csupán a dogmatizmus terméke, s a polgári művészet differenciáltabb szemléletét ürügyül használják fel a polgári ideológia és művészet elfogadtatására és hazai legalizálására. Az itthoni elidegenedés-vitában egyes nézetek alkalmasak voltak a dekadencia hazai jelentkezésének igazolására; Kafka művének hazai fogadtatása éppen a széles közönség orientálását hivatott írásokban kerülte meg dekadens vonásainak kritikáját; Beckett Godotra várva c. abszurd drámájának ugyancsak tájékoztatásra hivatott bevezetője is azzal zárult, hogy a dráma emberről alkotott képének elfogadtathatatlansága „biztat bennünket a tagadás tagadására, az optimizmusra"; a darab stúdió-előadásának egyik bírálata pedig éppenséggel „humanizmus"-sá avatta dekadenciáját.

Mindez kihat a magyar irodalmi-művészeti élet analóg jelenségeinek megítélésére is. Egyes bírálatok periférikus írói műveket, szorongásos életérzést tükröző, modernista képzőművészeti alkotásokat ismertetnek kritika nélkül, vagy éppenséggel a „szocialista egzisztencializmus" „irányzatának" vagy az absztrakt képzőművészetnek kísérelnek meg polgárjogot, publicitást, elismertetést szerezni.

A kritika inkább csak alkalomszerűen (huszadik évforduló, ország-

Digitized by Google

gos kiállítások stb. esetében) foglalkozik az irodalmi-művészeti folyamattal. Általában azonban adós marad jelenségeinek, főleg negatív tendenciáinak, összefüggéseinek folyamatos feltárásával. Nagyrészt ennek tulajdonítható, hogy az irodalmi-művészeti élet negatív jelenségeire a politika kényszerül felhívni a figyelmet. Az ideológiai irányelvekben feltárt számos jelenséget például (az irodalomban tapasztalható negativizmust, a tört gerincű hősök gyakoriságát, a jellegzetesen értelmiségi kérdésfeltevéseket, a riport, szociográfia egyoldalúságait, szubjektivizmusát stb.) a kritikai élet nem, vagy nem elég határozottan tette szóvá, sőt ezeket a maga közvetlenebb és differenciáltabb eszközeivel utólag sem elemezte.

2. Örvendetes jelenség, hogy a közönség az utóbbi időben mind cselekvőbb és közvetlenebb tényezőjévé válik a művészeti életnek. A közönség természetesen ideológiailag is megoszlott. Nem jelentéktelen köreiben érdemleges bázisuk van nemcsak az ellentmondásos, de a dekadens művészeti alkotásoknak, esztétikáknak, illetőleg a művészetekben megnyilatkozó polgári-kispolgári ideológiai irányzatoknak. A közönség e viszonylag szűkebb, főként értelmiségi rétegeit legáltalánosabban az jellemzi, hogy elvetik a művészetek osztályszempontú szemléletét; az „általános humanizmus" és „egyetemes művészet" elvont kategóriái szerint ítélve, azt tartják, hogy csak önmagában vett „jó" és „rossz" művészet van. Ezek a nézetek hatnak az irodalmi-művészeti életre, de kifejezetten ideológiai formában a viszonylag szűkkörű vitákon, és főleg a művészetkritikában jelentkeznek. A pártosság, az elkötelezettség és a dekadencia elhatárolása, a művészetkritika ideológiai fogyatékosságainak fenti elemzése egyben a közönség e rétegeiben meglevő, a polgári nézeteknek utat nyitó, azokat támogató „jobbos" tendenciák bírálatát is jelentette.

A közönség nagyobb része viszont társadalmi, ideológiai összefüggések és igények jegyében szemléli és vitatja az irodalom és művészetek ügyét. Elsősorban ennek köszönhető, hogy az utóbbi időben mind többen élnek a közvetlen véleménynyilvánítás jogával és lehetőségével, hogy egyes alkotások, a művészeti élet eseményei egyre szélesebb körben válnak vitatott közéleti kérdésekké is, hogy a közvélemény nemcsak passzív befogadója, hanem mindinkább felelős részese is a művészeti közéletnek. Ennek az aktív és igényes közönségrétegnek a szemlélete azonban még mindig meg van terhelve az irodalom és művészetek leegyszerűsítő megközelítésének maradványaival.

Számos nézeteltérésre ad alkalmat a művészetek — főleg az irodalom, film — *társadalomkritikai szerepének* egyoldalú megítélése. A szocializmus érdekeit szolgáló s a mi társadalmi rendünk negatív jelenségeit illető művészi társadalombírálat természetes velejárója a reális művészi ábrázolásnak, nélkülözhetetlen eleme nevelő szerepének, általában egészséges következménye az irodalom, a művészetek, valamint a társadalmi élet kapcsolatának. Ahogyan a szocializmus tel-

Digitized by Google

jes felépítésének a mindennapi életben egyik feltétele a problémák és nehézségek, a különböző hibák és torzulások feltárása, és éppenséggel kommunista kötelesség a negatív jelenségek bírálata, a meghaladásukra való ösztönzés — ugyanúgy joga és kötelessége ez az irodalomnak és a művészetnek is.

Az általánosságban elfogadott elv konkrét értelmezését illetően azonban számos elfogultság akadályozza annak megítélését, hogy mi is „a szocializmus érdekeit szolgáló" társadalombírálat.

Az egyik ilyen előítélet — amely főleg a szélesebb közönség, ezen belül a pártközvélemény egy részében él — az, amely az irodalom és a művészetek társadalombírálatát egyoldalúan csak a polgári csökevényeknek, a múlt továbbélő örökségének bírálatára egyszerűsíti, illetve amely „ösztönösen" korlátozni kívánja a szocialista építés objektív nehézségeiből vagy hibáiból származó, negatív jelenségek kritikáját. Holott ma már a szocialista társadalom felépítése során jelentkező ellentmondások nem vezethetők vissza kizárólag a polgári és szocialista tartalmak konfliktusára. Éppen a szocialista építés előrehaladtával mindinkább szaporodnak az olyan ellentmondások — gondoljunk csak a gazdasági mechanizmus átalakítására —, amelyek már a szocialista természetű régi és a szocialista tartalmú új között feszülnek. Azaz a mi társadalmunk mozgása sem tud „kibújni" az alól a törvényszerűség alól, hogy belső fejlődése ellentmondások révén megy előbbre. Az ilyen természetű konfliktusok természetesen nem azonosíthatók a polgári és szocialista eszmék kibékíthetetlen ellenmondásaival, de nem létezőnek sem lehet őket tekinteni. Ennek a ténynek figyelmen kívül hagyása abból a dogmatizmus és revizionizmus által egyaránt kihasznált illúzióból ered, hogy a hatalom birtokbavétele és a társadalmi tulajdonviszonyok megteremtése már maga a megvalósult szocializmus. Összefügg ez a munkásmozgalomnak azzal a szektás, nem demokratikus értelmezésével is, amely úgy véli, hogy a szocializmus felépítése, a helyzet megítélése és a hibák szóvátétele a kommunisták kizárólagos ügye. Ez a szemlélet hajlamos arra, hogy az irodalom és a művészetek közéletiségét és pártosságát kizárólag a társadalmi eredmények méltatására és propagálására szűkítse le, többek közt azért, mert a nehézségek és negatívumok ábrázolásában a maga munkájának illetéktelen bírálatát látja. Az ilyen felfogás azt hagyja figyelmen kívül, hogy — éppen a párt és a munkásosztály politikai befolyásának, a szocialista építés eredményeinek révén — az ország társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai helyzetének belső kritikája a legtágabb értelemben vett közügy. És mint ilyennek, éppen a közéleti elkötelezettségű, pártos irodalom és művészet alkotásaiban is jelentkeznie lehet és kell.

A művészetek sajátosságai és közvetve a művészi érték iránti érzéketlenség miatt a közönség egy része gyakran nem ott harcol, ahol kellene, illetve polemikus erőit nem a művészi értékkel arányosan veti latba. Az ábrázolás, a kifejezés művészi ereje, színvonala mindig

Digitized by Google

elválaszthatatlan az alkotás hatásának intenzitásától és tartósságától. Mégis gyakran fordul elő, hogy a közvélemény, amely jogosan háborodik fel egy-egy közepes, esetleg jelentéktelen művészi hatású ideológiai vagy erkölcsi torzuláson, érdektelenséget tanúsít ugyanannak az ideológiai tévedésnek egy művészileg sokkal magasabbrendű, következésképp veszélyesebb változatával szemben. Pedig igazi ideológiai ellenfeleink mindig azok az alkotások, amelyek a nem marxista vagy antimarxista nézeteket gondolatilag, művészileg a legmagasabb szinten képviselik, s egyben ezek igénylik a legelemzőbb vitatást is.

A közvélemény egy része még nem mindig tud különbséget tenni lényeges és lényegtelen, egész és rész között. Minden műalkotás a részek egymásra vonatkoztatott egészében hordja tulajdonképpeni jelentését. Ideológiai tartalmát is csak ennek az egésznek szem előtt tartásával lehet elbírálni, nem pedig egyes kiragadott mozzanatai alapján. Nem kevesen voltak mégis, akik például a Húsz óra című regényt (illetve a belőle készült filmet) a párttitkár önmagában vitatható alakjának kiragadása révén minősítették egészében „ellenségesnek". Holott a regény (illetőleg film) egésze egyértelműen sugallja a konfliktusok kimenetelének irányát, ezzel együtt a szocializmushoz hű erők erkölcsi és történelmi igazát. A részt lehet és kell mindig az egész felől minősíteni, és nem lehet a kiragadott rész alapján a mű egészére vonatkozóan általánosításokat levonni. Ez a megközelítés azzal járhat, hogy a szocializmus érdekeit szem előtt tartó szubjektív igény a művészetek sajátosságainak figyelmen kívül hagyása miatt visszájára fordul és a szocializmus szempontjából jó alkotásokat kompromittál.

A kritika és a közönség szerves, aktív tényezői a művészeti életnek: nemcsak befogadói, de minősítői is az egyes alkotásoknak, legközvetlenebb és legszélesebb körű tolmácsolói a társadalom művészetekkel szemben támasztott igényeinek. A kritika és a közönség nem állanak „szemben" a művészetekkel; választásaikkal — rokonszenvükkel, vitáikkal és elutasításaikkal — maguk is tevékeny résztvevői a művészeti folyamatnak. Ez az egység mindenekelőtt az ideológiai orientálás jogát és kötelességét jelenti, de osztozást is a művészetek eszmei-politikai felelősségében.

Az ízlés és a kulturális forradalom

A felszabadulás óta nagymértékben javultak a tömegek művelődési lehetőségei; az oktatás és népművelés minden eddiginél szélesebb alapjait vetette meg a művészeti kultúrának, s minőségileg változott meg a tömegekhez juttatott művészet tartalma és értéke. A kulturális forradalom hatalmas eredményei nyomán ma sok a „kiművelt emberfő", a széles látókörrel, általános és szakismeretekkel

Digitized by Google

rendelkező ember, de éppen ehhez viszonyítva feltűnő egyes társadalmi rétegek művészi ízlésének elmaradottsága.

Az ízlést — a burzsoá felfogással ellentétben — nem „örök", változtathatatlan, hanem történelmileg, társadalmilag meghatározott kategóriának tartjuk, amely elsősorban a világnézettel van összefüggésben. Amikor azonban hangsúlyozzuk alakíthatóságát, azt is figyelembe kell vennünk, hogy az ízlés igen sok tényező összetett hatására s már igen korán kikristályosodik, általában a személyiségnek sokban nem tudatos elemévé alakul, s ezért értelmi belátás révén viszonylag nehezebben formálható, mint az ember teljesen tudatos ismeretvilága. Ezzel is kapcsolatos, hogy a kulturális területen éppen a művészi ízlésben sikerült legkevésbé felszámolni a múlt káros örökségét.

A múltban a munkásosztály és a parasztság — bármennyire elevenen élt is bennük a művészetek iránti igény — azok igazi forrásaitól el voltak vágva. Ugyanakkor ki voltak szolgáltatva annak az uralkodó osztályok által tudatosan terjesztett művészeti tömegtermelésnek, amely a hamis illúziók, a felületes szórakozás, a feledtetés eszközeivel akarta tartósítani az elnyomottak társadalmi öntudatlanságát. A felszabadulást követő húsz esztendő, a tömegek életszínvonalának emelkedése, az ezzel járó életforma-változás, a kulturális forradalom általános eredményei és a tömegek művészeti kultúrájának növekedése természetesen módosították az ízlésvilágot is. Figyelembe véve azonban az ízlés konzervatív hajlandóságát, hiba volna szemet hunyni az előtt, hogy társadalmunknak úgyszólván minden rétegében van még bázisa a *kispolgári ízlésnek*. Fennmaradását, konzerválódását elsősorban az az életforma és szemlélet biztosítja, amelyet a közügyek iránti érdektelenség, az apolitizmus jellemez, és amelynek regenerálódási veszélyére az ideológiai Irányelvek oly nyomatékosan utaltak. Elsősorban ez a befelé fordult, szűk körű kispolgári életvitel és szemlélet igényli a giccses, érzelmes, szentimentális, könnyen, mindenfajta társadalmi felelősség nélkül hozzáférhető „művészetet". E magatartás tulajdonképpen a társadalmi, s főleg a szocialista tartalmú művészet elől menekül; kényelmessége annak tisztító-tudatosító hatása alól keres kibúvót; az igazi művészeteknek hátat fordítva, a maga kényelmes, szűk kis világát védi. Az ilyen kispolgári színezetű, de társadalmunk jóformán minden rétegében fellelhető magartartásforma *csak* szórakozást és kikapcsolódást keres a művészetekben, s befolyását is elsősorban a szórakoztató műfajokban érvényesíti.

A polgári társadalom másik öröksége a *művészi arisztokratizmus*, illetőleg a vele összefüggő *sznobizmus*. Ennek mélyén ugyancsak az irodalom és művészetek társadalmi szerepe, hatása iránti közöny és érdektelenség húzódik. A kettő közti különbség legfeljebb az, hogy míg a kispolgári ízlés kommerciális, elhasznált érzelmi és kifejezési sablonok formájában, s főként a látványos, humoros, zenés szórakoztató műfajok világában törekszik megőrizni a polgári tartalmakat, addig a sznobizmus a szélsőségesen különc, avantgardista, modernista

Digitized by Google

változatok formáiban tartja meg a polgári művészet antihumanizmusát. Az egyik a maga szájaize szerint értelmezett „közérthetőséget" reklamálva zárkózik el a gondolati, erkölcsi és társadalmi igényű igazi művészet elől, a másik pedig az arisztokratikus formalizmus jegyében teszi ugyanezt.

A kispolgári ízlés és a sznobizmus kategóriái sokszor igen bonyolult, összetett társadalmi, kulturális és ízlésbeli rétegződéseket, folyamatokat takarhatnak el. A legnagyobb tévedés volna pl. — pedig ez nem egyszer előfordul — a kispolgári ízlés elleni harcot a szórakoztató, könnyű műfajok háttérbe szorításával, vagy lekezelésével felcserélni. A kispolgári szellem kiszorításának legnyilvánvalóbb, egyben leghatékonyabb eszköze: az igényes, a polgári ízléstől, sablontól mentes, az adott keretek közt korszerű tartalommal bíró eredeti alkotások, műfajok, műsorok kialakítása. Minden dolgozó emberben jogos igény él „könnyebb", humoros, szórakoztató, vidám művek, könyvek, darabok, zeneszámok, filmek, tv-műsorok stb. iránt. Ennek a reális szükségletnek magas színvonalú kielégítése kulturális és művészeti életünk elsőrendű feladatai közé tartozik. Ebben a vonatkozásban a szűkebb értelemben vett művészeti életnek és kritikának az eddiginél sokkal bátrabban kell támaszkodnia a közvéleményre, amelynek egészséges ízlésű többsége az e téren tapasztalható polgári-kispolgári megnyilatkozásokra reflektál a legkritikusabban és legegyöntetűbben.

A művészetek élvezetébe újonnan bekapcsolódó paraszti és más rétegek számára a múlt alacsony szintjéről nézve még a kispolgári jellegű művészet is mint újonnan „meghódított", „magasabb fejlődési fok", mint régen várt „emelkedés" jelentkezhet. Ez a sokszor nagyon is érthető tévedés természetesen nem korlátozhatja a kispolgári ízlés ellen folyó harcot, inkább az e rétegek iránti megkülönböztetett felelősségre figyelmeztet, s befolyásolnia kell a kritika kérdésfeltevését, hangját, a műsorpolitika kialakítását.

Társadalmi szükségletként kell tudomásul vennünk az irodalomban, általában az epikus művészetekben a cselekményesség, a kaland, a romantikus meseszövés és hős iránti igényt, amely részben az új közönségben, részben a fiatalságban él elevenen. Az arisztokratikus előítéletek hangoztatása helyett sokkal inkább az ilyenfajta tájékozódás egyoldalúságának veszélyeire kell felhívni a figyelmet. Ugyanakkor előnyben kell részesíteni az ilyen típusú alkotások közül azokat, amelyek aktuális tematikájukkal kiaknázzák e műfajok viszonylagos világnézeti-politikai nevelő lehetőségeit.

A mai ízlésmegoszlás egy másik jellemző összetevője *közönségünknek a klasszikusokhoz való viszonya.* A kulturális forradalom feladata volt, hogy megismertesse a tömegekkel az irodalom, művészetek hazai és külföldi klasszikusait. Ennek a nagy horderejű történelmi feladatnak megvalósulása óriási mértékben emelte a művészi kultúra és ízlés színvonalát, de azzal is együtt járt, hogy sokaknál egy XIX. századi ízléseszményt konzervált. Ezt a dogmatikus művészetszemlélet és

Digitized by Google

politika is elősegítette, amely elzárta a közönséget a XX. századi izmusokra is építő szocialista (és polgári) művészet értékeitől. A helyzet e téren, főleg 1957 után, megváltozott, s ennek egyik következménye az ízlés manapság mindinkább érezhető, generációk szerinti megoszlása. Az utolsó tíz esztendőben felnőtt fiatalok sokkal otthonosabbak a XX. századi művészetek világában, mint azok, akiknek ízlésvilága a Horthy-rendszer gazdasági és kulturális elnyomatása idején alakult ki, vagy akiké a népi demokrácia első évtizedében meglehetősen egyoldalúan formálódott. Ez az ízlésbeli differenciálódás olykor akadályozza azt, hogy jó szocialista alkotások széles körben fejthessék ki hatásukat. A XIX. századi klasszikus realizmuson nevelkedett ízlés pl. hajlamos arra, hogy a művészi realizmust a közvetlen „hasonlóságon" mérje. Kétségkívül ezzel függ össze, hogy sokan — igaz, hogy a „portré" műfajtól is megtévesztve — ellenérzéssel fogadták a Szántó-Kovács szobrot, Somogyi József művét. A Húsz óra című filmmel kapcsolatos ellenérzések sem csak politikai okokra vezethetők vissza. A film közönségsikerét az is korlátozta, hogy szerkezete elüt a XIX. századi epika folyamatos építkezésétől s ezért sokak számára „érthetetlen". Korántsem arról van szó, mintha ezek az alkotások esztétikai-szerkezeti szempontból mintaszerűek vagy vitathatatlanok volnának. De tény, hogy hatásukat az egyoldalú ízlés-orientáció is korlátozta.

A tömegek mai ízlésállapota igen összetett képet mutat. Ez részben természetes, sőt nagyrészt a kulturális forradalom gyors ütemű kibontakozásának eredménye. Következésképp átmeneti állapot is. Ellentmondásait azonban — a mélyen fekvő történeti okok miatt — csak körültekintő türelemmel lehet feloldani. Sem a kispolgári ízlésigényt, sem viszonylag széles rétegek művészi kultúrájának elmaradottságát nem tekinthetjük egyszerűen nem létezőnek, és nem hunyhatunk szemet az előtt sem, hogy egyes, főleg paraszti rétegekhez még ma sem jut el a művészet. *Csak reális, jól megalapozott, átgondolt és tartós erőfeszítések vezethetnek eredményre,* s mindig csak a szocializmus előrehaladásának arányában. Ha pusztán tiltó intézkedéseket tennénk, legfeljebb hiánycikké avatnánk keresett művészeti termékeket, de nem befolyásolnánk magát az ízlést.

Elsőrendű feladatunk a közönség ízlés és művészeti kultúra szerinti rétegződésének tudományos igényű, a szociológia eszközeit is felhasználó felmérése. Olyan reális helyzetképre van szükségünk, amely megbízható támpontot ad a műsor- és terjesztési politika — ha kell strukturális — átalakításához. A gazdasági irányítás reformjából a legközvetlenebbül azt a következtetést lehet levonnunk, hogy a művészetpolitika kialakításában reálisabban kell számolni az igényekkel és a szükségletekkel. A kiállítás-, műsor-, terjesztési politika csak ennek alapján teremthet azonos ízlésvilágú művészeti termékek és közönségrétegek közt olyan kapcsolatot, amely egyben az igények fejlesztésének követelményével is számol. Végig kell gondolnunk azokat a

Digitized by Google

gazdasági természetű problémákat is, amelyek a szocialista kultúra céljai és a viszonylag elmaradottabb közönségigény közötti feszültségből adódnak, s ebben a vonatkozásban is tudomásul kell venni a kereslet, a „piac" követelményeit. A szocialista művészetpolitika természetesen hoz anyagi áldozatokat a tömegek művészi nevelése érdekében. De ez sem történhet egyoldalúan, mert az ilyen természetű támogatás önmagában el is fed ténylegesen meglevő igényeket, illetőleg az így elfedett ellentmondások éppen gazdasági kihatásaik révén válnak nyilvánvalókká. A terjesztés- és műsorpolitika, a művészeti termelés honorárium- és árpolitikája sohasem az adott ízlésállapotok puszta kiszolgálását, hanem a kapcsolatteremtés révén egyszersmind azok továbbfejlesztését is kell hogy célozza. Ugyanez vonatkozik a művészeti termékek propagandájára is, amelynek az eddiginél differenciáltabbá, tudatosabban alkalmazkodóvá, ötletesebbé és mindennek révén hatásosabbá kell válnia.

A tömegek ízlésének átalakításában igen nagy lehetőségei és feladatai vannak a *művészetkritikának*. A kritika azonban még ma is inkább csak a művészetek felé fordul, nem, vagy csak igen egyoldalúan veszi tudomásul a maga álláspontja és a közönség véleménye közti, meglehetősen gyakori és nagy ellentmondásokat, amelyek főként az ízlés differenciáltságából adódnak. A kritika gyakran megfeledkezik arról, hogy hivatása nemcsak az értékkritériumok kialakítására és alkalmazására terjed ki, hanem az adott műveltségi és ízlésállapotok figyelembevételére is. A művészetkritika így éppen azokról a sajátosan új és csak a szocializmus körülményei közt érvényesíthető lehetőségeiről mond le, amelyek népművelési, művészetszociológiai, s ennek révén művészetpolitikai feladatokkal is határosak. Ez pedig nemcsak az ízlésnevelésben és a közönség orientálásában, hanem az irodalom és művészetek befolyásolásában is hátrányos következményekkel jár. Gyakran arra vezet, hogy az alkotó is figyelmen kívül hagyja a kritikát, s szövetségben a kritika részéről semmibe vett közönségével, arra hivatkozva, közömbössé válik a bírálattal szemben, vagy éppenséggel ellene fordul. Ez annál inkább megtörténhet, mert míg a kritika sokszor a kellő elvi határozottságig sem jut el a marxizmustól idegen nézetek bírálatában, addig nem egyszer személyeskedésig menően éles hangon foglal állást a tömegigényeket kielégítő művészeti alkotásokkal (pl. az olvasmányos irodalommal, publicisztikus szníműirodalommal stb-vel) szemben. Sőt egyes esetekben ezek polgári és szocialista szellemű változatai közé egyenlőségi jelet von, vagy éppenséggel a polgári javára tesz különbséget. Mindezzel maga is elmélyíti ítéletei és a közönségreagálás közt mutatkozó ellentmondásokat, ahelyett, hogy elemezve közvetítve csökkentené azokat.

Mindez összefügg a *művészetelmélet* szűk körű tájékozódásával is. Az elmélet mindeddig nem tudott megnyugtató, kritikailag használható határt vonni a tulajdonképpeni művészet és annak szórakoztató, ki-

Digitized by Google

kapcsolódást nyújtó felhasználása, alkalmazása közé, még kevésbé tudta ez utóbbi változat szocialista kritériumait körvonalazni. Emiatt a kritika gyakran összekeveri a nagyságrendeket, s a maguk helyén jogos igényeit nem rendeltetésszerűen alkalmazva, az arisztokratizmus hibájába esik. Így éppen az ízlésnevelés szempontjából lényeges és nagy tömeghatású „szórakoztató műfajok" csupán lekezelésben részesülhetnek, ahelyett, hogy sajátos szerepüket tudomásul vevő s éppen ezért segítő kritikát kapnának.

A kritika e jellemző fogyatékosságainak említése semmiképpen sem a kritikai mérce leszállítását célozza, sem pedig azt, hogy a kritika „kerüljön a közönség uszályába". Ellenkezőleg: a kritikának és elméletnek azért kell a közönségigény felé is fordulnia, hogy érdemlegesen hathasson, hogy nevelhesse a közönséget, hogy ténylegesen is érvényt szerezhessen színvonal-igényeinek. Ellenkező esetben — s ma nagyrészt még ez a helyzet — elszigetelődik a tömegektől, és így művészet-orientáló szerepe is csökken.

A művészet és a tömegek kapcsolatának elmélyítésére különösen nagy lehetőségük van a *széles tömeghatású publikációs fórumoknak,* mindenekelőtt a rádiónak, a televíziónak és a napilapoknak. Szoros tömegkapcsolataik révén műsoraik és rovataik a művészeti tömegkultúra terjesztésének, az ízlésnevelésnek számos jó kezdeményezését valósítják meg. („A képzőművészet mindenkié", „Zenélő órák", irodalmi kvízek, a „Miért szép?", a „Hogyan értsem", az „Újra olvasva" c. műsorok, illetve rovatok stb.). A rádió, a televízió és a közvetlen népművelés ízlésformáló munkájában azonban máris jelentkezik egy veszély. Az ízlésnevelés, a művészeti kultúra ismereteinek terjesztése gyakran elkülönül a tartalmi-világnézeti kérdésektől, „önmagában vett", ízlésneveléssé válik; kérdésfeltevései sokszor megragadnak a merőben pedagógiai-módszertani problémáknál; gyakorlati megvalósításuk nem mindig szolgálja a szocialista alkotások tartalmi jelentésének megértetését.

E fórumoknak nemcsak lehetőségük, de felelősségük is nagy. A legtöbb szolgálatot tehetik a művészi kultúra és ízlés fejlesztése érdekében, viszont meg is sokszorozhatják a hibás, félrenevelő művek hatását. A jó kezdeményezések továbbfejlesztése mellett éppen ezért ezeknek a fórumoknak az a feladatuk, hogy leküzdve a szűkebb értelemben vett művészeti élet elzárkózását, megrendeléseikkel szélesebb művészi bázist teremtsenek a közvetlenül tömegekhez szóló, színvonalas, szocialista alkotások számára. Munkájuk segítése végett intenzívebbé, rendszeresebbé s főként az egyes irodalmi-művészeti folyóiratok (az ún. központi folyóiratok) feladatává is kell tenni kulturális-művészeti tevékenységük kritikai figyelemmel kísérését.

Az adott szempontból igen nagy jelentőségű természetesen az általános és felsőoktatásban folyó esztétikai nevelés is. E téren különösen a film, valamint a televízió és rádió sajátos műfajait megértető esz-

Digitized by Google

tétikai nevelés szorul fejlesztésre. Ez átalakíthatná az irodalomkutatás monopóliumára épülő szűk körű esztétikai nevelést is, amelynek gazdagítását a társadalmi-technikai fejlődés egyre inkább megköveteli.

Az irodalom és a művészetek párt- és állami irányításának néhány kérdése

Művelődési politikánk arra törekedett, hogy a kulturális forradalmat továbbvigye, hogy az irodalom és művészetek régi és új értékeit még szélesebb tömegekhez juttassa el. Támogatta a szocialista törekvéseket, mindenekelőtt azoknak a korszerű szocialista alkotásoknak a megszületését és terjesztését, amelyek életünk lényeges kérdéseit elmélyülten ábrázolták. Szabad légkört teremtett, amelyben megnyilvánulhattak a különböző irányzatok. Biztosította a kulturális hagyományoknak s főleg a szocialista hagyományoknak gazdagabb feltárását. Növelte a helyi kulturális szervek, intézmények és alkotóműhelyek önállóságát és felelősségét. Mindez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy irodalmunk és művészetünk tartalmában és formájában korszerűbbé vált és az eddigieknél szorosabb kapcsolatba került a társadalmi élettel és a közönséggel; hogy a nemzetközi kultúra szocialista és polgári értékeinek nagyobb választéka jutott el a tömegekhez; hogy eredményes viták folytak a szocialista kultúra és a szocialista realizmus időszerű kérdéseiről; hogy erősödött a marxista kritika, s hogy javult művészeti életünk szervezete.

A társadalmi fejlődés, a kulturális forradalom kibontakozása, az ezekkel járó ellentmondások ugyanakkor számos kérdés további elemzését és megoldását kívánják meg.

A művészetek pártirányítása a szocialista kulturális politika általános céljainak van alárendelve, illetve csak ezekkel összefüggésben értelmezhető. *A művészetpolitika alapelvei* éppen ezért nem annyira az alkotómunka, a szűk értelemben vett művészeti élet belső helyzetéből, igényeiből és ítéleteiből, hanem *elsősorban a szocialista tömegkultúra megteremtésének feladataiból vezethetők le.* Nálunk ma minden művészeti megnyilvánulás állami eszközök igénybevételével, állami támogatással történik. A szocialista államnak pedig elsőrendű feladata és kötelessége, hogy gondoskodjék a tömegek szocialista tartalmú művészi kultúrájáról. Az irányításnak ebből kiindulva kell választania: mi az, amit támogat, terjeszt, népszerűsít, mi az, aminek létéről tudomást vesz, és végül mi az, amit elutasít. Támogatásban mindenekelőtt a nagy tömegekhez szóló értékes, szocialista, másodsorban a humanista elkötelezettségű alkotásokat részesítjük. Mindez nem jelenti azt, hogy az irányítás ne kísérje figyelemmel a művészi útkereséseket és ne támogassa azokat, amelyek a szocializmus eszmekörén belül keresik az újat. Ugyanakkor világossá kell tenni, hogy vannak olyan irányzatok, amelyeket a szocialista állam nem támogat, de nem is tilt. Ezek számára

Digitized by Google

lehetőséget kell nyújtani, hogy képviselőik költségén megfelelő nyilvánosságot kapjanak. Nincs helye viszont társadalmunkban a politikailag ellenséges, antihumanista vagy a közerkölcsöt durván sértő alkotásoknak. A művészetpolitika által így kialakított értékrend szempontjai éppen ezért nem feltétlenül azonosak a kizárólag művészeti, immanensen esztétikai szempontokkal. A művészileg „jó", az esztétikailag „jó" művészetpolitikailag nem közvetlenül érvényesíthető kritérium. Az esztétikai értékek közül is válogatni kell: mely alkotások kapják meg a legszélesebb publicitást, s melyek szolgálnak csak szűkebb körű érdeklődés kielégítésére. A párt- és állami irányításnak elsősorban a széles hatósugarú, nagy tömeghatású fórumok, mindenekelőtt a televízió, a rádió és a sajtó, a művészeti ismeretterjesztés és a népművelés munkájában kell a szocialista eszmeiség, a művészeti demokratizmus, általában a szocialista realizmus követelményeinek érvényt szereznie. A terjesztési politika differenciálásával (könyvek kiadása korlátozott példányszámban, stúdióelőadások) teret és lehetőséget adhat a szűkebb érdeklődési körre számot tartó hazai és külföldi alkotások publikálására is.

2. A művészeti életben *a pártirányítás elsősorban az ideológiai meggyőzés és vita eszközeivel él.* Ezzel függ össze, hogy megjelenhetnek, bemutatásra kerülhetnek olyan politikailag nem ellenséges alkotások is, amelyek humanista értékeik mellett eszmeileg vitathatók, többé-kevésbé szemben állnak a marxizmus—leninizmussal, a szocialista realizmussal. Ennek nem valamiféle ideológiai „engedékenység" az alapja, hanem az, hogy bebizonyosodott: a társadalmunkban még bázissal bíró polgári és kispolgári nézetek — amelyek politikai fórum híján művészeti alkotásokban csapódnak le — tiltó eszközökkel nem, csak nyílt vitában győzhetők le. Az 50-es évek elején „adminisztratív" úton megteremtett eszmei egység illúziónak bizonyult, az irodalomból mesterségesen kiszorított, de vitában le nem győzött polgári és kispolgári nézetek lappangva tovább éltek, az ellenforradalom idején teljes frissességükben támadtak fel, s a közvélemény nagy része is vértezetlen volt velük szemben.

Nem meghátrálás, hanem az ideológiai harc nehezebb, de egyedül célravezető útjának vállalása tehát, hogy ma a tiltó adminisztratív eszközök helyett az ideológiai irányítás módszere került előtérbe. Tarthatatlanok azok a különböző politikai előjelű vélekedések, amelyek a pártirányítás elvi jellegét csupán arra a negatívumra szűkítik le, hogy „kevesebb az adminisztratív eszköz". Akik ezt mint „meghátrálást" bírálják és akik ezt mint „liberalizálódást" üdvözlik, azok egyaránt arról feledkeznek meg, hogy *az elvi irányítás türelmes és következetes vitát, ideológiai harcot jelent* és feltételez. A pártirányítás elvi jellege elsősorban az irodalmat, a művészeteket közelről érintő, túlnyomórészt polemikus és vitára serkentő *dokumentumok* közzétételében nyilatkozott meg. A pártvezetés — támaszkodva a tudományos intézetekre, a marxista művészekre, kritikusokra — 1958 óta folyamatosan eligazí-

Digitized by Google

tást adott és ad az irodalmat, a művészeteket érintő ideológiai kérdések egész sorában. Az elvi irányítás egyik fontos eszköze a művészek, kritikusok, a kulturális területen dolgozó funkcionáriusok alapos, őszinte és folyamatos *tájékoztatása* az ország gazdasági, politikai, ideológiai-kulturális helyzetéről, valamint a nemzetközi kérdésekről. Ilyen módon a párt lehetővé teszi, hogy a kultúra munkásai szoros kapcsolatba kerüljenek korunk fő kérdéseivel, s ezek ismeretében, valóságközelben végezzék munkájukat. A tájékoztatáshoz tartozik a marxista—leninista világnézet terjesztése, főleg azoknak az új eredményeknek megismertetése alapján, amelyeket a tudomány elért. Mindez segíti a világnézeti tudatosság erősödését, amely nélkül korunk bonyolult problémái közt nem lehet eligazodni.

A pártirányítás hatékony érvényesüléséhez elengedhetetlen, hogy szűkebb értelemben vett elvi útmutatásait egy szavát hallató, nagyjából egységes és jó ítéletű *kritika* erősítse fel, amely az alapvető kérdéseket illetően vele összhangban propagálja a szocialista alkotásokat, vitatja az ellentmondásos jelenségeket, vagy juttatja kifejezésre elutasítását. A kritika eszmei egységén nem a nézetek uniformizálását értjük, ellenkezőleg, az egység a vitát, akár a marxista kritikán belüli áramlatok vitáját is feltételezi. Ez azonban nem válhat öncélúvá, hanem lényeges kérdésekben a különböző nézetek közelítését, a marxista művészetelmélet és kritika alkotó továbbfejlesztését, végső soron fiatal szocialista realista művészetünk kibontakozását kell szolgálnia.

Az elvi irányítás érvényesítése nemcsak az írott kritikán múlik, igen nagy mértékben az egyes *irodalmi-művészeti műhelyeknek* (kiadóknak, folyóirat-szerkesztőségeknek, színházaknak és stúdióknak, valamint a TV és Rádió szerkesztőségeinek) belső munkájától is függ. Ezek a műhelyek észrevételeikkel, segítő támogatásukkal, az alkotókkal való személyes kapcsolatra építő kritikájukkal a legközvetlenebb befolyást gyakorolhatják az irodalmi-művészeti életre. Mégis gyakori jelenség, hogy körültekintő, de végigvitt elvi viták helyett maguk is ideológiai engedményeket tesznek. Emellett kiadási, közlési mércéik egymás közt sincsenek összehangolva, s a „külső" kritikai élettel való kapcsolatuk sem kiegyensúlyozott. Nem élnek megfelelően a rendelkezésükre álló adminisztratív eszközökkel sem. Adminisztratív eszközön nemcsak a tiltó intézkedéseket kell értenünk, hanem azokat a gazdasági, szervezeti módszereket és lehetőségeket is, amelyekkel segíthetjük irodalmunk és művészetünk fejlődését.

Az elvi irányítás társadalmi hatékonyságának egyik legfontosabb feltétele az aktív, vitakész *szocialista művészeti közvélemény*. Ennek kialakításában mindenekelőtt a *párttagságnak* van jelentős szerepe, természetesen nem az elszigetelődés, hanem a párt általános politikájával egyetértő legszélesebb tömegek ítéletének formálása és kifejezésre juttatása értelmében. Ahogyan az Ideológiai Irányelvek erre felhívták a figyelmet, az utóbbi esztendőkben a gazdasági szervezési feladatok egyoldalúan, nemegyszer az ideológiai és politikai kérdések ro-

Digitized by Google

vására kerültek a pártmunka középpontjába. Ezen az általános jelenségen belül — viszonylag érthetően, de nem menthetően — még „rosszabbul jártak" a sajátosságaik miatt ideológiailag is nehezebben megközelíthető művészetek. Kérdéseik vitatásának intenzitása a tapasztalatok szerint nem párosult kellő tájékozottsággal, mindenekelőtt igen kis mértékben épült a kulturális-művészeti pártdokumentumokra. A kulturális munkára vonatkozó határozatokat, irányelveket a kellőképp gondos elemzés híján nem alkalmazzák eléggé a helyi sajátosságokra; érvényesítésük nem kapcsolódik össze az általános ideológiai és politikai, vagy a gazdasági fejlesztési feladatokkal, hanem azoktól sokszor függetlenül, vagy azokkal csak formálisan egyeztetve, „mellékes" kérdésként szorul háttérbe.

A pártirányítás elvi módszereinek kibontakoztatásában különösen nagy a felelősségük azoknak a *pártszervezeteknek*, amelyek közvetlenül kulturális területen tevékenykednek. A tudományos intézetekben, egyetemeken, a művészeti kulturális műhelyekben, elsősorban a televíziónál, a rádiónál, a napi sajtónál, a népművelési intézményeknél, valamint a szakszervezetekben, az egyes tömegszervezetekben és társadalmi szervezetekben — köztük a művészeti szövetségekben — dolgozó kommunistáknak megkülönböztetett kötelességük, hogy tanulmányozzák, vitassák, népszerűsítsék a pártvezetés kulturális állásfoglalásait, és támogassák ezek gyakorlati megvalósítását. A pártvezetés elvi állásfoglalásai csak ezen az úton válhatnak valóban a kulturális élet pártirányításává. Nemcsak a pártosság elvi értelmezése, hanem a kommunisták aktív részvétele szempontjából is hangsúlyozni kell Lenin ma is érvényes útmutatását; „. . . a proletariátusnak mind élcsapata, a kommunista párt által, mind általában a legkülönfélébb proletárszervezetek egész tömege által, a legtevékenyebben és legdöntőbb módon kell részt vennie a népművelésügy minden területén". (Lenin Művei Bp., 1951. 33. köt. 321. lap.)

3. Az elvi irányítás módszerének velejárója a párt- és állami irányítás *demokratikus* és *decentralizált* felépítése. Az állami irányítás az egyes művészeti ágak, szövetségek képviselőit is magában foglaló művészeti tanácsokra (kiadói, dramaturgiai, filmművészeti tanács), illetve az Országos Népművelési Tanácsra támaszkodva végzi munkáját. Másfelől a központi szervek irányító, koordináló felügyelete alatt a művészetpolitika közvetlen megvalósítói az egyes művészeti kulturális műhelyek (kiadók, szerkesztőségek, színházak, filmstúdiók stb.), amelyeknek élén felelős vezetők állanak. A művészeti élet e decentralizált struktúrája széles hatáskört ad az egyes fórumoknak: a párt általános kulturális politikájának megfelelően, a Művelődésügyi Minisztérium vétójoga mellett, maguk döntik el, mit és milyen széles körben terjesztenek. A hatáskörrel együtt azonban, eléggé nem hangsúlyozhatóan, ideológiai és politikai felelősségük is megnőtt. A kulturális élet decentralizálása, a felelősség megosztása azonban nem jelentheti a felelősség „eloszlását". A műhelyek támogatásának, ellenőrzésének, adott

Digitized by Google

esetben vezetőik felelősségre vonásának elmulasztása tehát éppoly hiba az irányítás részéről, mint a közönség részéről az, ha minden ideológiailag vagy erkölcsileg rossz mű megjelentetését közvetlenül a párt- és állami vezetéstől kéri számon. A *nagyobb önállóság — nagyobb felelősség* elvének következetesebb megvalósítása biztosíthatja csak, hogy a párt- és állami irányítás jelenlegi rendszere mellett ne váljon lehetővé — ami pedig nem egy esetben megtörtént —, hogy országos szervek közvetítésével is kerülnek a közönség elé kétes, vagy éppenséggel egyértelműen káros hatású produkciók.

A kulturális élet decentralizálása és általában összetettsége miatt igen nehéz feladat a különböző arculatú intézmények, fórumok munkájának eszmei és szervezeti *koordinálása*. Számos hiba forrása, hogy sokszor éppen a legnagyobb hatósugarú intézmények, a napi sajtó, a rádió, a televízió kulturális rovatainak, illetőleg a népművelés egyes ágazatainak nem alakult ki a megfelelő sajátos arculata, illetve, hogy a köztük levő különbségek nemegyszer eszmei, ideológiai eltérésekben jelentkeznek. A központi és középfokú irányító szervek viszonylag kedvezőbb helyzete nem feledtetheti, hogy különösen a járási, városi, községi és üzemi irányítás rendszere kialakulatlan.

Sok tekintetben megoldatlan a kulturális élet anyagi, gazdasági eszközeinek helyes felhasználása. A rendelkezésre álló összegek szervezési fogyatékosságok miatt sokszor szétforgácsolódnak; a honorárium- és árpolitika nem kötődik elég szervesen tartalmi feltételekhez, nem veszi kellőképpen figyelembe a kulturális „piac" viszonyait. Főként járásokban, községekben, de irányító szerveknél is hiány van megfelelően felkészült kulturális munkásokban, s ez akadályozza a művelődéspolitika célkitűzéseinek valóraváltását.

Következtetések és feladatok

1. Az ideológiai harc az irodalom, a művészetek terén megköveteli a *pártosság, az elkötelezettség és a dekadencia elvi-elméleti és kritikai megkülönböztetését*. A marxista esztétikának, irodalom- és művészettörténetnek, valamint a kritikának az eddiginél jobban figyelemmel kell kísérnie a XX. századi irodalom és művészet folyamatát, amelyben a szocialista realizmus közvetett és közvetlen hatása — a polgári művészet választási lehetőségeit tekintve is — a XIX. századitól eltérő, új helyzetet teremtett. Történeti vizsgálódásokkal teljesebbé és konkrétabbá kell tenni a pártosságban megvalósult szocialista humanizmus kibontakozási folyamatát, alaposabban fel kell tárni a szocialista realizmusnak a munkásmozgalom térhódításával párhuzamosan az egész polgári művészetre tett erjesztő és megosztó hatását. A szocialista realizmusnak ez a dinamikus, történeti szemlélete adhat csak megfelelően összetett képet a XX. század polgári realizmusáról éppúgy, mint dekadenciájáról.

Digitized by Google

A *művészetkritikának* elsőrendű feladata, hogy ebből a pozícióból, az eddigieknél alaposabban és egyöntetűbben törekedjék az *ideológiai minőségek megkülönböztetésére.* A szerkesztőknek, rovatvezetőknek ebben a kérdésben a határozottabb állásfoglalás igényével kell fellépniük a kritikával, a kritikusokkal és önmagukkal szemben. Művészeti életünk mai, igényes légkörében az állásfoglalás fokozott követelménye semmiképpen sem vezethet a cimkék felelőtlen osztogatásához. Mindennek a véleménynyilvánítás gondosabb indoklását, a művek elmélyültebb és sokoldalúbb elemzését, következésképp nagyobb ideológiai hatékonyságát kell eredményeznie.

2. Az ideológiai harc az irodalmi-művészeti életben sem öncél. Az eddiginél jobban tudatosítani kell, hogy a művészetek tudatformáló hatása csak a legszélesebb tömegekhez jutva válhat anyagi erővé, azok igényeivel kölcsönhatásban bontakoztathatja ki társadalmi szerepét. Az irodalom, a művészetek elméleti, kritikai és művészetpolitikai megközelítésében *nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani minden olyan kérdésnek, amely a művészet és közönség kapcsolatát érinti,* ezen belül a széles művészeti közvélemény igényeinek és állásfoglalásainak.

Tudományos eszközökkel kell felmérni a közönség művészi kultúra és ízlés szerinti megoszlását, helyzetét éppúgy, mint mozgásirányait, feltárva ezek anyagi, társadalmi, életforma- és világnézetbeli feltételeit, valamint nemzedéki tényezőit. A reális helyzetkép kialakításának elsősorban arra kell irányulnia, hogy feltárja a falu és város művészeti kultúrája közötti szintkülönbséget, valamint a munkásosztály kulturális helyzetét. Ezzel kapcsolatban bátorítani kell a nálunk még csak gyerekcipőben járó irodalom- és művészetszociológiát.

Az elméletnek és a művészetkritikának érzékenyebben kell reagálnia azokra a kérdésekre, amelyek az irodalom, a művészetek társadalmi szerepének érvényesülésére, a művészet és a közönség konkrét viszonyára vonatkoznak. Az elméletnek intenzívebben kell foglalkoznia a művészeti hatás és befogadás társadalmi és lélektani feltételeivel; a művészettörténetnek több figyelmet kell szentelnie arra, hogy feltárja a közönség művészetbefolyásoló szerepét. A művészet társadalmi szerepének vizsgálatát ki kell terjeszteni a szórakoztató műfajokra, tisztázni kell az érték-kritériumok ezekhez való viszonyát, alkalmazási körét és módszerét. A művészetkritikának az értékelés feladatát jobban össze kell kötnie a tájékoztatás és ízlésnevelés, a művészeti kultúra terjesztésének feladatával, s abban az értelemben is közvetítőnek kell lennie a művészet és a közönség között, hogy kérdésfeltevéseiben a közvélemény képviseletét is vállalja.

A művészeti kultúra nagy hatósugarú terjesztési fórumai és intézményei folytassák és fejlesszék a jó kezdeményezéseket, s mind szélesebb körű és tudományosan feldolgozott információk alapján differenciálják tartalmilag és módszertanilag tovább műsor- és terjesztési politikájukat. Megrendeléseikkel tolmácsolják az íróknak és a művészek-

Digitized by Google

nek a megnövekedett és kiszélesedett közönségigényeket, tudatosítsák a kulturális forradalomból a művészekre háruló eszmei felelősséget, illetve az abból adódó új művészi lehetőségeket. Tartsák szem előtt a legszélesebb közönség eszmei-esztétikai nevelésének feladatát, éppúgy óvakodva a kispolgári mű-kínálatnak és igénynek tett engedményektől, mint az arisztokratizmustól vagy sznobizmustól. E feladatok megvalósítása érdekében — a gazdasági irányítás reformjának alapelveit tekintetbe véve — a művészetpolitikai célokat eredményesebben támogató honorárium- és árpolitikát alakítsanak ki, általában elemző módon vizsgálják meg az anyagi eszközök hatékonyabb kulturális felhasználásának lehetőségeit.

Az alkotók körében az eddiginél jobban tudatosulnia kell, hogy munkájukat a legszélesebb tömegek szocialista kultúrájának kibontakoztatásáért végzik, hogy felelősségük közönségükkel, művészetük élvezőivel szemben azért nagyobb ma, mint valaha, mert a szocializmus biztosítja alkotásaik számára a legszélesebb publicitást. A szocializmus teremtette meg és növeli az építés ütemének arányában a kulturálódás anyagi, műveltségi és szervezeti feltételeit, biztosítja a nép érdekeit szolgáló alkotómunka korlátlan szabadságát, s temeti be fokról fokra azt a művészet szempontjából is tragikus szakadékot, amelyet az osztálytársadalmak, mindenekelőtt a kapitalizmus hasított a művészet és a tömegek közé.

3. A széles művészeti közvéleménynek magának is aktívabbá, tudatosabbá és öntudatosabbá kell válnia. Küzdenie kell a körében megnyilvánuló téves nézetek, leegyszerűsítő tendenciák és kispolgári igények ellen. Éppen a széles közvéleményben van meg az ehhez szükséges legerősebb bázis. Ennek mozgósításában, felkészítésében, a legalapvetőbb kérdéseket illető egységének megteremtésében — mint minden területen — a pártszervezeteknek és párttagságnak jelentős szerepük van. Szakítani kell a kulturális munka helyenként tapasztalható lebecsülésével, elhanyagolásával; emelni kell a kulturális és művészeti területen dolgozó káderek ideológiai és szakmai színvonalát, biztosítani kell a megfelelő utánpótlást.

•

Az itt felvetett kérdések — az Ideológiai Irányelvek vitatásának tanulságai szerint — erősen foglalkoztatják a széles közvéleményt. A *Kulturális Elméleti Munkaközösség* e problémák összegyűjtésével és megvilágításával a további vitáknak, de legfőképp a művészetpolitikai gyakorlatnak kíván kedvezőbb ideológiai feltételeket teremteni.

Digitized by Google

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

DR. SZAMEL LAJOS:

A szocialista demokrácia és a bürokrácia

I.

Ha ennek a tanulmánynak a címe beváltja a hozzá fűzött reményeket, akkor az olvasóban azonnal fel kell merülnie a kérdésnek: egymást kizáró, vagy egymás mellett létező társadalmi jelenségek-e a szocialista demokrácia és a bürokrácia? A két kifejezés eredeti, etimológiai értelmét illetően egyszerű a válasz: a demokrácia, azaz a népuralom megvalósulása fogalmilag lehetetlenné teszi, hogy vele egyidejűleg valamely társadalomban bürokrácia, vagyis hivatalnok-uralom érvényesüljön. Ám ha ez igaz, miért panaszkodnak mégis sokan és gyakran a szocialista demokrácia tartalmas formáinak bősége mellett a bürokráciára?

Ez a kérdés és a mögötte rejlő problémák arról a tőről fakadnak, hogy a közhasználatban, sőt a tudományban is eltérően határozzák meg, illetve értelmezik a bürokrácia fogalmát. A közvéleményben az a legelterjedtebb felfogás, amely a bürokráciában az igazgatási szervezet olyan betegségét látja, amelynek következtében ez öncélúvá válik, gátolja az ügyek elintézését, üres formaságokban merül el. Ez azonban nem a bürokráciából, hanem a bürokratikus módszerek használatából, a bürokratizmusból fakadó jelenség; erre tanulmányunk végén még visszatérünk.

A polgári tudományban az a nézet a leggyakoribb, amely az állam osztálytartalmának mellőzésével hivatalnok-uralomnak minősíti a bürokráciát, nem törődve azzal, hogy melyek azok az osztályerők, amelyeknek szolgálatában a hivatalnoki kar áll. Más polgári tudósok a bürokráciát speciális szervezeti formának tekintik, amely szigorú hivatali alá- és fölérendeltségen alapul, de nem vizsgálják, hogy milyen tartalomnak a formája ez. Ismét mások szerint a bürokrácia hatalmas méretű állami képződmény, amely — mint egy óriási állami üzem — számtalan ponton belenyúl a szociális és gazdasági életbe; mint ilyent elvetik vagy objektív szükségességnek vélik, aszerint, hogy hívei vagy ellenzői-e az állami beavatkozásnak. Végül vannak

Digitized by Google

olyanok is, akik a bürokráciát az emberi szabadság szempontjából csapásnak tartják, mert nem enged kellő teret az egyéni iniciatívának, s átvéve korábban nem állami feladatokat, összeszorítja a magánélet szféráját.[1]

Jó néhány bürokrácia-definíciót lehetne még a fentiek mögé felsorakoztatni, de ennyi is elégnek látszik annak bizonyítására, hogy az első feladat: a fogalom tisztázása. Számunkra ezt különösen az teszi kötelezővé, hogy a szocialista tudomány viszonylag kevés teret szentelt ennek a témának, s ha egyáltalán szólt róla, többnyire beérte a marxizmus klasszikusainak, sőt még inkább vezető politikusoknak ide vágó kijelentéseire való hivatkozásokkal.

Véleményünk szerint mind a demokráciát, mind a bürokrácia kérdését az uralmi viszonyok oldaláról kell megközelíteni, amelyek egyfelől az államhatalmat kezükben tartó osztályerőkben és azokban az állami és társadalmi szervezeti formákban fejeződnek ki, amelyekben az uralkodó osztály (vagy osztályok) államhatalma testet ölt.[2] Ilyen kiindulópontból kezelve a problémát, azt kell megállapítanunk, hogy az osztályviszonyok szempontjából nem a demokrácia és a bürokrácia áll szemben egymással, hanem a demokrácia és az arisztokrácia, azaz a többségi és a kisebbségi uralom. A hatalomgyakorlás formája viszont — amelyen mind a szervezeti formákat, mind pedig a hatalom gyakorlásának módszerét értjük — többségi uralom esetén is szükségessé teszi annak elemzését, hogy demokratikus formák és módszerek érvényesülnek-e a bürokratikus formákkal és módszerekkel szemben. Ebben az értelemben igen találóan mondotta Togliatti, hogy Sztálin egyidejűleg kifejezője és okozója is volt egy adott helyzetnek, részben azért, mert ő bizonyult a bürokratikus jellegű apparátus leghozzáértőbb szervezőjének és vezetőjének akkor, amikor ez a demokratikus életformák fölé kerekedett, részben pedig azért, mert elméleti alapon igazolta azt, ami valójában egy téves irányzat volt. Ugyanakkor szintén ebben az összefüggésben mutatott rá Togliatti arra is, hogy a szovjet társadalom ennek ellenére megőrizte alapvetően demokratikus jellegét.[3] Végtére tehát a szocialista demokrácia és a bürokrácia viszonya azon fordul meg, vajon a társadalom vezetése a tömegekre támaszkodik-e, vagy ezek meggyőzése helyett feltétlenül megbízva az adminisztratív szervekben és eszközökben, a hivatásos apparátusra támaszkodva akarja az államilag szervezett társadalmat vezetni.

Nyilvánvaló, hogy ebben a tekintetben óriási a különbség a nem szocialista és a szocialista társadalom között. Azokban az országokban, amelyekben osztályszempontból nézve kisebbségi uralom van (tehát a

[1] A bürokráciára vonatkozó polgári tudományos nézetek áttekintését l. Fritz Morstein Marx: Einführung in die Bürokratie. Neuwied, 1959. 26—47. old.

[2] Vö. Beér—Kovács—Szamel: Magyar államjog. Második kiadás. Budapest, 1964. 144. old. (A vonatkozó fejezet szerzője Kovács István).

[3] Togliatti elvtárs nyilatkozata az SZKP XX. kongresszusán felvetett néhány kérdésről. Szabad Nép, 1956. június 22-i szám.

Digitized by Google

szocialista állam előtti mindegyik típusú államban) az uralkodó osztálynak hatalmi bázisa kiszélesítése végett van szüksége hivatalnokseregre, a bürokrácia személyi szubsztrátumára. „Valamennyi polgári forradalom során — írja Lenin —, amiket Európa a feudalizmus bukása óta nagy számmal látott, folytatódik ennek a hivatalnoki és katonai szervezetnek kifejlesztése, tökéletesítése és erősítése. Főként ennek a szervezetnek a segítségével édesgetik át különösen a kispolgárságot a nagyburzsoázia oldalára és vetik neki alá azáltal, hogy ez a szervezet a parasztság, a kisiparosok és kereskedők stb. felső rétegének aránylag kényelmes, nyugodt és köztiszteletben álló hivatalocskákat juttat, amelyek tulajdonosaikat a nép fölé helyezik."[4] Ez a leninі megállapítás nem arra utal, hogy a hivatalnoki (és katonai) gépezet révén nem a nagytőke uralma, hanem hivatalnok-uralom valósul meg, ellenkezőleg: azt olvashatjuk ki belőle, hogy a hivatalnoksereg a tőke hatalmának hordozója a tőke céljai érdekében. Ennek az osztályuralomnak a rendszerinti formája az, amit bürokráciának, hivatalnok-uralomnak nevezünk, mert az osztályuralom bázisa a privilegizált hivatalnoki kar, módszere pedig a hatalom parancsainak kiadása és hivatalnokok által való végrehajtása, azaz a bürokratikus módszer. A kiváltságos hivatalnoki karnak a hatalom gyakorlása során való előtérbe kerülése miatt esnek sokan abba a tévedésbe, hogy bürokráciát, hivatalnok-uralmat lássanak ott, ahol a hivatalnoki kar valójában csak a hatalom tényleges birtokosainak végrehajtó eszköze.

A kiváltságos hivatalnoki kar útján való hatalomgyakorlás miatt szokás a bürokráciát azonosítani a kiváltságos hivatalnoki karral, mert a kiváltságok hozták a hivatalnoki kart abba a helyzetbe, hogy — mint Engels mondotta — a társadalom szolgáiból a társadalom uraivá lettek.[5] Ezeknek a kiváltságoknak a rendszere országonként különböző volt és jelenleg is az. Mégis két általános és állandó elemét mindenütt felfedezhetjük: a tényleges döntési joggal felruházott hivatalnokok aránytalanul magas illetményét és a hivatalnokok elmozdíthatatlanságát. Ehhez a legutóbbi időkig privilégiumként járult (néhány tőkés országban ma is megvan) a társadalom túlnyomó többségét meg nem illető nyugdíjjogosultság. Az általánosan elterjedt privilégiumok közé kell sorolnunk a hivatalnoki állások betöltésének olyan képesítéshez, főleg iskolai végzettséghez kötését is, amelyet a munkások és a parasztok anyagi helyzetüknél fogva rendszerint nem szerezhettek meg, továbbá a közhivatalnokok munkaviszonyának olyan szabályozását, amely nekik kedvezményeket ad az egyéb munkaviszonyokban állókhoz képest (rövidebb munkaidő, hosszabb szabadság, előnyösebb betegbiztosítás stb.).[6]

[4] Lenin: Állam és forradalom. Budapest, 1948. 31. old.
[5] Engels bevezetője Marx A polgárháború Franciaországban c. művéhez. Marx—Engels: Válogatott Művek I. kötet. Budapest, 1949. 465. old.
[6] A burzsoá bürokrácia kiváltságairól részletesen Szamel Lajos: A szocialista demokrácia kialakulása és a polgári bürokrácia lebontása államigazgatásunkban. Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata. 15. kötet. Budapest, 1960. 12—64. old.

Digitized by Google

Részletes bizonyítás nélkül is állíthatjuk, hogy a szocialista államok megszüntették a bürokrácia imént vázolt legfontosabb kiváltságait, s ezzel a kiváltságos hivatalnoki kart is, mint a taglalt értelemben vett „hivatalnok-uralom" feltételét. Még „foszlány-maradványként" sem értékelhetők például egyes állami tisztviselőknek a munkaviszonyukkal kapcsolatos speciális jogai (például a bírák, ügyészek mentelmi joga), amelyek nem a tisztviselők érdekei, hanem az általuk megvalósítandó társadalmi érdekek szempontjából garanciális jelentőségűek. Mindezekre nem térhetünk ki, csak jelezzük, hogy a speciális jogok fogalma nem azonos a privilégiumokéval. Minden privilégium speciális jog, de nem minden speciális jog privilégium. Valamennyi összefüggést és a nagy egészet tekintetbe véve tehát a szocialista országokban nincsen privilegizált hivatalonki kar.

Kérdés azonban, hogy nem tekinthetjük-e a szocialista állam vezető beosztású s ügydöntésre jogosult alkalmazottainak hatósági jogosítványait önmagukban is olyanoknak, amelyek privilegizált helyzetbe hozzák őket. Kétségtelen ugyanis, hogy például az államigazgatási hatóság előtt az állampolgár ügyféli jogállása nem azonos a hatósági jogkör gyakorlójáéval, vagy hogy a büntető eljárásban a bíró és a vádlott pozíciója különbözik egymástól. Úgy gondoljuk, hogy nem volna logikus, ha valaki az állami szervek dolgozóinak a munkakörük ellátása érdekében megadott jogosítványait (amelyek egyébként kötelességeik terjedelmét is megszabják) a privilégiumok körében vizsgálná és értékelné. E jogosítványok nélkül az államigazgatási, bírói, ügyészi apparátus, a gazdasági vezetők stb. képtelenek volnának ellátni feladatukat. Nem az a probléma tehát, hogy kapjanak-e ilyen jogosítványokat, hanem az: mik a garanciái annak, hogy hatáskörüket a közérdek és a jogos magánérdek figyelembe vételével gyakorolják, s nem követhetnek-e el túlkapásokat, visszaéléseket a rájuk bízott hatalommal.

A szocializmus viszonyai között ez a bürokrácia elleni harc kardinális kérdése. Ennek puszta exponálásával is állást foglaltunk abban, hogy a szocialista viszonyok között sincs kizárva a hatalom gyakorlásának olyan formája, amely a dolgozó többség osztályuralma mellett bürokratikusnak tekintendő. Ha tehát el is vetjük azt a gondolatot, hogy a bürokrácia a „hivatalnokosztály" uralma (tőkés viszonyok között sem az), ez nem egyértelmű azzal, hogy formál-logikai alapon („nincs kiváltságos hivatalnoki kar — nincs bürokrácia") eleve képtelenségnek ítéljük a „szocialista" bürokráciát abban az értelemben, amelyben már szóltunk róla: hogy ti. az államvezetés a tömegekre támaszkodás helyett az apparátust tekinti a hatalom közvetlen és könnyen kezelhető bázisának. Ez egyben azt is jelzi, hogy a szocializmus viszonyai között a bürokrácia elleni küzdelem elsősorban a bürokratikus szervezeti formák és a bürokratikus módszerek elleni harcot jelenti.

Digitized by Google

II.

Ha így tűzzük ki a bürokrácia veszélye leküzdésének fő feladatát, akkor tételünk helyességének igazolása végett meg kell válaszolnunk azt a kérdést: szocialista viszonyok között nem közelfekvő-e az a lehetőség, hogy az államapparátus (amelyen itt és tanulmányunkban később is csak annak hivatásos tisztviselőkből álló részét értjük, tehát a választott testületeket nem) az össztársadalmi érdekekkel szembenállva, speciális hivatali vagy hivatalnoki érdekek hordozójává válik, mint ilyen elkülönül a társadalomtól, tehát sajátos jegyeket magán viselő csoporttá formálódik.[7] Ha ugyanis reális ez a veszély, akkor a bürokrácia elleni harc tengelyébe nyilvánvalóan ennek az elhárítása kell hogy kerüljön.

Aligha volna helyes, ha ezt a problémát jelentéktelennek minősítve, kézlegyintéssel intéznénk el, s a bürokrata réteg keletkezésének még a lehetőségét is elutasítanánk, azon az alapon, hogy a társadalmi osztályok mellett csupán egy rétegnek, az értelmiségnek a létezését ismerjük el. A polgári társadalom történetében már voltak olyan korszakok, amelyekben egy-egy államon belül a hivatalnoki kar sajátos hatalmi célokkal és tényleges hatalommal rendelkező, viszonylag önálló társadalmi erővé vált.[8] Még inkább találunk olyan politikai helyzetet, amikor a bürokrácia nem merészkedett vagy legalábbis nem jutott el eddig, de törekedett az önálló hatalomra (mint például — Marx elemzése szerint — Franciaországban Lajos Fülöp alatt). Sőt — mint Marx leszögezi — a második Bonaparte alatt annyira megerősödött az államgépezet a polgári társadalommal szemben, hogy az volt a látszat, mintha az állam teljesen önállósította volna magát, bár az államhatalom mégsem függött a levegőben, hanem a francia társadalom legnépesebb osztályán, a parcellás paraszton nyugodott.[9]

Az az állítás, hogy a szocialista tulajdonviszonyok és a társadalom ezeknek megfelelő osztálytagozódása eleve képtelenséggé teszi a hivatalnoki kar ilyenféle törekvését, semmivel sem indokolt kinyilatkoztatás volna. A szocialista államapparátusban sem szórványos az a felfogás, amely szerint az apparátus viseli a felelősséget a társadalmi feladatok megoldásáért, de ennek ellentételeként elsőrendű szerepet kell kapnia maguknak a céloknak a kitűzésében is, mert csak ezzel biztosítható a célok meghatározásának szakszerűsége és ezzel együtt realitása. Az azonban korántsem bizonyos, hogy a hivatásos apparátus által feltételezett célok feltétlenül egybeesnek azokkal, amelyeket a társadalom a magáénak vall. Ha a politikai vezetés túlzott szerepet juttat a hivatásos tisztviselői karnak, akkor az apparátus által megfogalma-

[7] Ilyen értelemben elemzi a bürokrácia problémáját Hegedüs András: Marx a bürokrácia alapjairól c. tanulmányában (Magyar Tudomány, 1966. évi 4. szám), amely azonban egy nagyobb munka első részleteként jelent meg, s így helytelen volna önálló értékelésébe bocsátkoznunk.

[8] Vö. Hegedüs András: hiv. mű. 218. old.

[9] Marx: Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája. Marx—Engels: Válogatott művek. I. kötet, 309—310. old.

Digitized by Google

zott célok és a valóságos társadalmi célok közötti ellentmondás az apparátus és a társadalom közötti érdeköszszeütközéssé fajulhat, s ilyenkor az apparátus viszonylag önálló politikai tényezőként léphet fel, vagy legalábbis iparkodhat azzá válni. Ez különösen akkor következhet be, ha az állami szervek pártirányítása nem elvi útmutatásokkal, hanem utasításokkal történik, s így centralizálódnak azok az erők, amelyek a politikai és a gazdasági demokrácia érvényesülése érdekében sajátos kiegyensúlyozó szerepre hivatottak, amint ez az 50-es évek elején a személyi kultusz következtében történt.

De ha nem tartjuk is elképzelhetetlennek azt, hogy a szocializmus viszonyai között bürokrata réteg keletkezzék, mégis minimálisaknak kell mondanunk ennek esélyeit, mert ehhez olyan funkcionális zavaroknak kellene beállniuk a szocialista társadalom egész politikai mechanizmusában, amilyenek e társadalom alapvető ellentmondásainak leküzdése után elvileg szinte nem is következhetnek be. Fenntarthatónak látszik tehát az a nézetünk, hogy az érdeklődés homlokterében a bürokratikus szervezeti formák és módszerek elleni harcnak kell állania; ez egyben az apparátus esetleg fellépő önállósulási törekvéseinek is gátat emel.

III.

A bürokratikus, illetve (e szó rossz mellékízét elkerülendő) a hivatali szervezeti formák elleni harc célkitűzésével kapcsolatban mindenek előtt egy sajátos ellentmondást kell megvilágítanunk és feloldanunk. Ezek a szervezeti formák ugyanis a modern társadalomnak szinte valamennyi szervezeti egységében mellőzhetetlenek; a szocialista társadalom sem nélkülözheti őket. E szervezeti formáknak ugyanis az a lényegük, hogy adott szervezeti rendszernek valamennyi egysége egyszemélyes vezetés alatt áll, az egyes szervezeti egységek vezetői hierarchikusan alá vannak rendelve a felettes szerv vezetőjének, ő utasíthatja ezeket és neki felelősek, s a szervezeti egység munkatársai ugyanilyen viszonyban állanak a szerv vezetőjével. További, bár az előzőkhöz képest másodlagos ismertető jegyeik: az erős specializáció és az ennek megfelelő szakképzettség követelménye a szervezet tagjával szemben. Nyilvánvalóan jogos ezek után a kérdés: hogyan lehetne száműzni ezeket a szervezeti formákat?

A hivatali szervezeti formák nem értékelhetők önmagukban, hanem csak a demokratikus szervezeti formákkal együtt. Nem egy feladat megoldására — főként az igazgatás világában — többnyire csak ilyen szervezeti formában működő szervezet lehet alkalmas. Szocialista viszonyok között azonban csak akkor, ha úgy illeszkedik be a megfelelő szervezet-rendszerbe, hogy demokratikus ellenpontjai kizárják a vezetőnek, illetve a vezetők láncolatának mindenhatóságát. Itt van a kulcsa az exponált ellentmondás feloldásának. A hivatali szervezeti formák úgy kapcsolhatók össze a demokratikusakkal, hogy az önmagukban hivatali formák elveszítik bürokratikus jellegzetességüket, s mind az egyes szervezeti egységek, mind pedig a belőlük

Digitized by Google

összetevődő magasabb szintű szervezetek demokratikus formáknak minősülnek.

Tipikus példaként hozhatjuk fel erre a tanácsi szakigazgatási szervek bármelyikét. Ezek önmagukban hatóságok, amelyek a hivatali szervezet minden meghatározó jegyét magukon viselik: egyszemélyi vezetés alatt működnek, a vezető alá van rendelve a felsőbb szakigazgatási szerv vezetőjének, s hivatali főnöke a szerv munkatársainak; érvényesül továbbá ezekben a szervekben a feladatkör szerinti nagyfokú specializáció, s munkatársaiknak szakképzetteknek kell lenniük. Ugyanakkor azonban nemcsak a hierarchikus-szakmai felsőbbségüknek vannak alárendelve ezek a szakigazgatási szervek, hanem a testületi szervként működő végrehajtó bizottságnak, s ezen keresztül a helyi államhatalmi-képviseleti szervnek, a tanácsnak is. Nemcsak a felettes szerv utasíthatja a szakigazgatási szerv vezetőjét, hanem a végrehajtó bizottság és a tanács is; felelőssége sem csak egyirányú, mert beszámolni köteles a tanácsnak és a végrehajtó bizottságnak, s ezek a testületi szervek jogosultak elmozdítására is. A végrehajtó bizottság közvetlenül, a tanács pedig a megfelelő állandó bizottság közbenjöttével rendszeresen figyelemmel kísérheti a szakigazgatási szerv tevékenységét. Ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy az egyes szakigazgatási szervek mellett különféle tanácsadó, koordináló bizottságok működnek, továbbá azt, hogy a vezető és a munkatársak viszonyát meghatározza az, hogy a beosztottak csak törvényes vezetői utasításnak kötelesek engedelmeskedni, s végül azt, hogy a felettes szakigazgatási szervnek tiszteletben kell tartania az alárendelt szerv törvényben biztosított hatáskörét, akkor nyilvánvaló lesz számunkra, hogy a demokratikus szervezeti megoldások sorozata lényegileg változtatott meg egy önmagában hivatali szervezeti formát, feloldotta ennek merőben bürokratikus jellegét. A példa általánosításával arra a megállapításra jutunk, hogy a szervezeti formák bürokratikus vagy demokratikus volta annak a függvénye, hogy biztosítva van-e a demokratikus formák felsőbbsége a bürokratikusakkal szemben. Nem az tehát a feladat, hogy az elszigetelt szemlélettel bürokratikusnak tekinthető formákat kiiktassuk a különböző szocialista szervezetrendszerekből, hanem az, hogy rendeljük alá őket a demokratikus szervezeti formáknak, mert ez a megoldás mind a szervezet-rendszereket, mind ezeknek egyes szervezeti egységeit minőségileg megváltoztatja. A hangsúly végtére azon van, hogy a szervezeti formák a szervek által kifejtendő működéssel együtt jelentősek, s a demokratikus formák uralkodó volta kizárja a nekik alárendelt, hivatalként szervezett egységek bürokratikus tevékenységét — feltéve persze, hogy a demokratikus szervezeti formák valóban a kellő hatásfokkal töltik be szerepüket.

A mi államszervezetünkben (s hozzáfűzhetjük: politikai mechanizmusunk egyéb szelvényeiben is) olyan bőségben vannak meg a demokratikus formák, amely teljesen elegendő a bürokratikus formák

Digitized by Google

felülkerekedésének megakadályozására. Ha végig akarnánk kísérni ezeket, egész alkotmányos rendszerünket be kellene mutatnunk, vagy legalábbis felvázolnunk. Erre itt természetesen nem vállalkozhatunk, de bizonnyal nincs is szükség rá, mert ismertnek vehetjük. Csupán azt szögezzük le, hogy államszervezetünk az államhatalmi-képviseleti szerveknek az országgyűléstől a legalsó szintű tanácsokig terjedő egységes rendszerére épül, s hogy az állami szervezet minden láncszeme közvetlenül vagy közvetve az államhatalmi-képviseleti szervek alá van rendelve. A hivatali formák szempontjából leginkább érintett államigazgatási, s az államigazgatásnak alárendelt vállalati és intézeti szervek vonatkozásában nem lényegtelen utalnunk arra, hogy az államigazgatási szervezet irányítását az államhatalmi-képviseleti szerveknek közvetlenül alárendelt, általános hatáskörű testületi szervek: a minisztertanács és a végrehajtó bizottságok végzik. Nem érdektelen megemlítenünk továbbá a közvetlen demokrácia több formájának intézményesítettségét. Végül: különösen ki kell emelnünk azt, hogy a kollektív vezetés elve nemcsak az állami szervezetben, hanem a pártban (és a tömegszervezetekben) is uralkodó, s a párt irányító szerepe miatt nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek jelentőségét. A bürokratikus jelenségek okát tehát nem a szervezeti megoldásokban kell keresnünk, hanem abban, hogy a demokratikus szervezeti formák nem mindig és nem mindenütt funkcionálnak kielégítően, s ez teret nyit bürokratikus módszerek használatának. Ennek meggátolására az országgyűlés és a tanácsok jogkörének bővítése és jogkörük tényleges gyakorlása biztosítékainak továbbfejlesztése látszik az elsőrendű feladatnak.

IV.

A bürokratikus szervezeti formákat sokan és szívesen hozzák behatóbb vizsgálat nélkül kapcsolatba a centralizmussal. A kettő viszonyát azonban nem az azonosság jellemzi, hanem az a formula, hogy minden bürokratikus szervezet centralizált, de nem minden centralizált szervezet bürokratikus. A kettő közötti viszonyt Marx igen pregnánsan azzal jellemezte, hogy a bürokráciát a modern államban nélkülözhetetlen központosítás alacsony, durva formájának nevezte.[10] Ugyanerről szólva Lenin azt emelte ki, hogy Marx centralista, s azt a marxi tételt, hogy a burzsoá gépezetet el kell pusztítani csak olyan emberek tarthatják a centralizmus elpusztítására irányuló követelésnek, akik tele vannak az államba vetett kispolgári „babonás" hittel".[11] Az első szocialista állam konkrét megszervezésének napirendre kerülésekor pedig Lenin azt hirdette, hogy a proletárállamban teljes mértékben és feltétlenül a szilárd hatalomért és a centralizmusért kell síkra szállni.[12] A bürokrácia elleni harc zászlaja alatt nem lehet tehát

[10] Marx: uo. 316. old.
[11] Lenin: Állam és forradalom. 53. old.
[12] Lenin: Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat? A szovjet államapparátus munkájáról c. kötetben. Budapest, 1956. 26. old.

Digitized by Google

tüzet nyitni a centralizációra, s nem lehet abból kiindulni, hogy a decentralizáció olyan csodaszer, amely egycsapásra véget vet minden bürokratikus megnyilvánulásnak.

A centralizációt eleve helytelen a decentralizáció ellentétpárjaként kezelni. A centralizáció ugyanis csak a decentralizációval együtt érthető és vele együtt kezelhető fogalom. Egyetlen modern államban sem lehet vita azon, hogy az állam tisztán centralizált, vagy teljesen decentralizált legyen-e. Közelebbről tekintve a szocialista államban sem a centralizáció elvének elfogadása vagy elvetése a kérdés, hanem a centralizáció és a decentralizáció helyes arányainak megteremtése, a túlzott centralizáció megakadályozása — egyebek közt azért is, mert a túlzott centralizáció bürokratikus vonásokkal terheli meg a szocialista államban feltétlenül szükséges centralizációt. A túlzott centralizáció ugyanis a szocialista társadalom elsődleges szervezeti és működési alapelvének, a demokratikus centralizmus elvének megsértését idézi elő, mert elhalványítja annak egyik fő vonását, a demokratizmust, háttérbe szorítja a választott testületeket, s a hatáskörök és az anyagi eszközök központosítása révén közvetlen központi igazgatással helyettesíti az erős központi irányítást. Végeredményben tehát a túlzott centralizáció azon a szálon függ össze a bürokratikus szervezeti formákkal és módszerekkel, hogy szükségszerűen azokat helyezi előtérbe a demokratikus formákkal és módszerekkel szemben. Nem véletlen, hanem törvényszerű, hogy a túlzott centralizáció nálunk is akkor élte „fénykorát", amikor az a hamis illúzió vált uralkodóvá, hogy a hatalom eszközeinek birtokában a politikai vezetés a dolgozó tömegek támogatása nélkül is végrehajthatja hibás, vagy akár helyes politikai és gazdasági céljait. E fejtegetések is oda torkollanak tehát, hogy — mint már más relációkban is aláhúztuk — szocialista viszonyok között a bürokrácia elleni küzdelem a bürokratikus szervezeti formák és módszerek elleni harcban áll.

Nem kísérhetjük végig itt azoknak az intézkedéseknek a láncolatát, amelyek 1953-tól napjainkig a túlzott centralizáció felszámolására irányultak. Ezeknek eredményeképpen ma az ötvenes évek elejéhez viszonyítva már aligha beszélhetünk túlzott centralizációról, de a szocialista fejlődés mai fokához képest kétségtelenül vannak további decentralizációs lehetőségeink. Ismeretes, hogy a gazdasági mechanizmus reformjának egyik célja éppen a gazdasági irányítás centralizáltságának és részben még ma is létező adminisztratív jellegének további leépítése a döntési jogkörök nagyfokú decentralizálásával mind a vállalatok, mind a helyi tanácsok munkájában. Ettől jogosan várható a szocialista demokrácia további elmélyítése és kiszélesedése, ez pedig a bürokratikus megnyilvánulások elleni sikeres harc bázisát szilárdítja.[13]

[13] Vö. Nyers Rezső előadói beszéde A gazdasági mechanizmus reformjáról az MSZMP Központi Bizottságának 1966. május 25-i ülésén. Népszabadság, 1966. május 29-i szám. VIII. old.

Digitized by Google

V.

A bürokratikus szervezeti formák másodlagos jellemzői között említést tettünk a feladatok differenciálódásából eredő specializációról és az ezzel összekapcsolódó arról a követelményről, hogy a szervezeti egységek vezetői és munkatársai szakképzettek, a maguk tevékenységi területeinek szakértői legyenek. Erre a tételre azért kell visszatérnünk, mert el kell hárítanunk az olyan félremagyarázásnak a lehetőségét, mintha a bürokrácia elleni harc fogalmi körébe vonható lenne a szakképzett apparátus háttérbe szorításának igénye, s előnyben kellene részesíteni a laikusok révén való irányítást és igazgatást. A tényleges szükséglet éppen ellenkező előjelű. Az állami szervezet minden sejtjében — ide értve a vállalatokat és az intézeteket is —, az eredményes munkának elengedhetetlen kelléke mind a vezetők, mind az igazgatásban résztvevők magasszintű szakmai kvalifikáltsága, s a vezetőknél ezen felül még a vezetői ismeretekben való jártasság is. Számtalan illusztrációt lehetne felhozni amellett, hogy a párt és a kormányzat éppen az utolsó esztendőkben milyen nyomatékosan hangsúlyozta az apparátus politikai fejlődésének szükségessége mellett szakmai színvonala emelésének fontosságát is, s könnyű feladat lenne felsorakoztatni azokat az intézkedéseket, amelyeket ennek érdekében foganatosítottunk, — az egyetemi és főiskolai keretek kiszélesítésétől kezdve, a képesítési előírásokon keresztül a különböző (olykor talán már túltengő) tanfolyamokig és a szakmai képzés egyéb formáiig.

Mindamellett a bürokratikus jelenségek nézőszögéből ez a téma nem problémamentes. Világszerte ismert tény korunkban az expertek csökkent engedelmességi készsége, amely abban jut kifejezésre, hogy hozzáértésükre hivatkozva hajlamosak elzárkózni minden külső befolyás és bírálat elől. Érvük az, hogy a laikusok beavatkozása csak hátránnyal jár, mert ezeknek nincsenek birtokukban azok az ismeretek, amelyek nélkül nem lehet sem helyes célokat kitűzni, sem az eredményeket kellően értékelni. Ez a felfogás végeredményben oda vezet, hogy — más összefüggésben ezt már érintettük — mind a feladatok meghatározása, mind azok megvalósítása a szakértő hivatásos apparátus dolga. Ha pedig elfogadnánk ezt, akkor ez viszont egyértelmű lenne a szakértőkből álló szervek ellenőrizetlenségével s felelősségük látszólagossá tételével. A különböző szinteken működő irányító szervek kollektivitása azonban ezt az első tekintetre feloldhatatlannak látszó ellentmondást megszünteti, mert azokba a szakértő és a laikus elemek egyaránt bevonhatók, szaktanácsadók közreműködésével még a tisztán laikus testület áttekintése is elég széles körűvé tehető s nem utolsó sorban az eredményességen keresztül a szakértőkből álló szervek munkája többnyire nem szakértők által is jól értékelhető. Nyomatékkal rá kell mutatnunk ezzel kapcsolatban arra, hogy ma államhatalmi-képviseleti szerveinkben éppúgy, mint az egyéb képviseleti szervekben (népi ellenőrzési szervezet, szakszervezeti bizottságok, stb.)

Digitized by Google

már általában elegendő szakértelem is felhalmozódott a szakmai szervek munkájának megítéléséhez, s semmi sem áll útjában annak, hogy ezt a jövőben fokozni tudjuk.

VI.

A bürokrácia leküzdésének egyik fő eszközét sokan az irányításnak, a vezetésnek és az ügyintézésnek testületi szervek útján való elvégzésében látják, azt vallva, hogy a hivatali jellegű, bürokratikus vezetésnek és ügyintézésnek felcserélése megfelelő bizottsági tevékenységgel minden ebben a körben fellépő nehézséget kiküszöböl. Ennek a felfogásnak a hívei nem veszik számításba azt, hogy létezik bizottsági bürokratizmus is, és azt sem, hogy a testületi vezetésnek és ügyintézésnek jó néhány olyan hátránya van, amely a szerv működésének hatásfokát nem kis mértékben csökkenti. Az előzőkben hangoztattuk, hogy a demokratikus formáknak a hivataliak fölött kell elhelyezkedniük. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy minden szervezeti egység élére testületet (bizottságot) kell állítani, mert az ilyen megoldás a demokrácia látszatát növelheti ugyan, de a szervezetet valósággal megbénithatja. Aligha szükséges itt összefoglalni mindazokat az előnytelen vonásokat, amelyeket a bizottsági rendszer magán visel akkor, ha olyan helyen alkalmazzuk, ahol nem irányító állásfoglalások meghozatalára van szükség, hanem gyors operatív döntésekre. Mégis kiemeljük, hogy a testületi szervek túltengése fékezi a vezetést és az igazgatást, sűrűn szül kompromisszumokat az optimális megoldásokhoz képest, feleslegesen von el erőket más feladatok elvégzésétől, gátolja a gyakorta szükséges gyors döntések megszüntetését, s — ezt különösen alá kell húznunk — elmossa a felelősséget, sőt nem egyszer egyenesen lehetetlenné teszi a felelősségre vonást. A lenini normák ebben a kérdésben biztosan eligazítanak. Lenin félreérthetetlenül kifejezésre juttatta, hogy a testületi vezetés szükséges a főkérdések megtárgyalására, az egyszemélyi felelősség és az egyszemélyi intézkedési jog pedig azért, hogy ne legyen aktatologatás, hogy ne lehessen kibújni a felelősség alól.[14] A fő kérdésekben való kollektivitás kiemelése mellett Lenin felállította azt a követelményt, hogy síkra kell szállni „az egyes személyek diktatúrájáért meghatározott munkafolyamatokra vonatkozóan a merőben végrehajtási jellegű funkciók meghatározott eseteiben", úgy azonban, hogy az alulról jövő ellenőrzés formái és módjai egyre változatosabbak legyenek.[15]

Úgy gondoljuk, indokolt volt néhány sort szentelni ennek a kérdésnek annál is inkább, mert főleg az államigazgatás demokratizálását jó néhányan hajlamosak úgy felfogni, mintha annak az egyetlen lehetséges útja a bizottsági ügyintézés révén való társadalmasítás lenne, s ez egyben a bürokratizmust is kiiktatná belőle. Szerintünk

[14] Lenin: Művei. 30. kötet. Budapest, 1953. 238. old.
[15] Lenin: Művei. 27. kötet. Budapest, 1952. 271. old.

Digitized by Google

viszont nem a demokratikus formák szaporítása, hanem a létezők hatásfokának már jelzett növelése az, ami fejlődésünk mai fokán ebben a kérdésben előbbrehaladást ígér.[16]

VII.

A bürokratikus módszerek használata, vagy röviden a bürokratizmus és bürokrácia — mint már jeleztük — nem azonos fogalmak. Minden bürokrácia bürokratikusan dolgozik, hiszen ez lényegéhez tartozik. Ugyanakkor azonban a bürokratizmus felléphet ott is, ahol bürokrácia nem létezik.

A bürokratizmus legfőbb jellemvonása az adminisztratív eszközök túltengése az igazgatásban (ide értve a szoros értelemben vett államigazgatást, valamint a társadalmi szervezetek, a vállalatok és intézetek igazgatását is). Ez abban a felfogásban gyökeredzik, hogy parancsok kiadásával, az azoknak való feltétlen engedelmesség megkövetelésével és a parancstól való minden eltérés megtorlásával a szervezet céljai elérhetők. A bürokratizmus, mint a tevékenység módszere, arra vezethető tehát vissza, hogy a különböző szintű irányítás és vezetés nem számol az életviszonyok sokrétűségével és azzal, hogy eltérő életviszonyok között élő, és dolgozó emberek egy-egy parancsra feltételeiktől függően különféleképpen reagálnak. A parancs-engedelmesség-felelősség képletében működő szervezet tagjai (ha nincsenek meggyőződve a célok helyességéről és elérhetőségéről) a felelősségtől menekülve arra törekszenek, hogy formálisan teljesítsék a parancsot, ez azonban rendszerint nem azonos a feladat tartalmi értelemben vett megoldásával. A bürokratikus módszer továbbá figyelmen kívül hagyja azt az általános emberi tulajdonságot, hogy erkölcsi és anyagi ösztönzők nélkül nem lehet tartósan magas hatásfokú munkát igényelni.

A bürokratikus módszer a fentiekkel jellemezhető elsősorban az igazgatási szervek és az igazgatottak viszonylatában is. Veszélye különösen nagy az államigazgatásban, amely az állampolgárok millióinak szükségleteit hivatott kielégíteni, ügyeiket elintézni. A bürokratikus módszer meghonosodása ugyanis merev sémákban való igazgatási cselekvésre vezet (ilyen értelemben mondjuk az apparátus egyes tagjairól, hogy gondolkodásmódjuk bürokratizálódott), s ez viszont jogszerűtlen és igazságtalan intézkedésekre, illetve jogos igények nem teljesítését vonja maga után. Mindaz, amit a bürokratizmus ismérveként közkeletűen emlegetni szoktak (az élettől való elszakadás, mechanikus munka, elzárkózás az íróasztal mögé, lélektelen ügyintézés stb.) a bürokratizmusnak mint módszernek itt kifejtett lényegéhez tartozik, illetőleg annak következménye.

Az elmondottakból következik az, hogy a bürokratikus módszerek felszámolása nem fogható fel merőben racionalizálási problémá-

[16] Erről bővebben Szamel Lajos: Az államigazgatás társadalmasításáról. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata. 38. köt. A tanulmány a témának viszonylag széles bibliográfiáját is nyújtja.

Digitized by Google

nak, hanem azt elsősorban politikai kérdésként kell kezelni. Ez egyfelől — újra és újra hangsúlyozottan — a demokratikus intézmények hatásfokának növelését, s nevezetesen az igazgatási szervezetnek ebből a szempontból való folytonos ellenőrzését igényli, másfelől pedig az apparátus szocialista tudatának fejlesztését a propaganda és az agitáció eszközeivel, s persze nem utolsósorban a helyes munkamódszerek tanítását és elsajátíttatását. Ezekhez képest bizonyára másodlagos, de korántsem alárendelt fontosságú az apparátus racionalizálása, azaz korszerű színvonalra emelése és azon tartása, mivel a bürokratizmusnak fő jellegzetességén túl egy sor olyan oka is van, amelyek jobb munkaszervezéssel, kedvezőbb munkafeltételek megteremtésével, az apparátusnak megfelelőbb technikai eszközökkel való ellátásával javarészt kiküszöbölhetők. Jelentkeznek ezzel kapcsolatban bizonyos szervezeti problémák is, különösen a hatáskörök pontos elhatárolása mind egy-egy szervezeti egységen belül, mind pedig a különböző szervezetrendszerekben. Enélkül ugyanis nem vonhatók meg az egyes szervek önállóságának határai s nem határozható meg — egészen a szervezet egyes tagjaiig kiterjedően — a felelősség mérve a feladatok elvégzéséért vagy a nem megfelelő eredményekért. Úgy gondoljuk, hogy az illusztrációk folytatása nélkül is világos, mennyire összetett folyamat az, amit a bürokratizmus elleni harc egyik fontos fegyvereként „racionalizálás" elnevezés alatt összefoglaltunk, valamint az is, hogy a racionalizálás nem lehet hevenyészett kampány, hanem a szervezet állandó, folyamatos elemzésén nyugvó döntéseket kíván.

•

Fejtegetéseinkkel talán sikerült elérnünk annak a meggyőződésnek az elmélyítését, illetve felkeltését, hogy szocialista társadalmi rendszerünk nincs immunizáló szérummal beoltva a bürokrácia és a bürokratizmus ellen. A pártszerveknek, a tömegszervezeteknek, az állami vezetésnek állandóan napirenden levő feladata tehát szembeszállni ezeknek minden megnyilvánulásával.

Digitized by Google

Az SZKP XXIII. kongresszusa és a nemzetközi közvélemény

Az egész világra igen nagy hatással vannak a Szovjetunió Kommunista Pártja XXIII. kongresszusának eszméi és dokumentumai. Már ma nyilvánvaló, hogy a lenini pártnak ez a kongresszusa kiemelkedő esemény a 60-as évek nemzetközi politikai életében.

Az SZKP XXIII. kongresszusának nagy nemzetközi visszhangjában közrejátszik az is, hogy a kongresszus átfogóan elemezte a világ fejlődésének új folyamatait és jelenségeit.

Tíz napon keresztül az egész világ megkülönböztetett figyelemmel kísérte a kongresszus tanácskozásait, különösen azt a kérdést, hogy milyen politikai irányt ad a kongresszus a Szovjetuniónak, a szovjet népnek. S minthogy a szovjet nép a maga legyőzhetetlen erejével a világ forradalmi mozgalmának fő erőforrása, a tanácskozás menetét és eredményét bizalommal és reménykedéssel kísérték a forradalmárok, a haladó emberek mindenütt a világon.

Az utóbbi évek bonyolult nemzetközi eseményei gyakorlati próbára tették az SZKP és a szovjet állam politikai irányvonalát, s a Szovjetunió Kommunista Pártja teljes joggal lehet büszke arra, hogy politikai irányvonala és ennek megvalósítását célzó gyakorlati tevékenysége kiállta ezt a próbát. *A szovjet állam nemzetközi tekintélye szüntelenül növekszik, s a testvérpártok túlnyomó többsége helyesli és támogatja az SZKP marxista—leninista politikáját.*

Az általános érdeklődés alól nem vonhatta ki magát a burzsoá világ sem, s hogy miért, azt elég találóan fogalmazta meg a *Die Tat* című nyugatnémet polgári lap, amikor azt írta, hogy „egyetlen államférfi, egyetlen kormány sem hagyhatja figyelmen kívül ennek a kongresszusnak határozatait". Mint *Kádár János* elvtárs írta a kongreszszus munkáját értékelő cikkében: „A XXIII. kongresszus nyugodt hangvételű, a szubjektivizmust elvető, reális szemléletű, eltökélt, egységes és a néppel összeforrott, a jövőbe bizakodva tekintő párt tanácskozása volt".

Az SZKP XXIII. kongresszusának nemzetközi visszhangjáról beszélve mindenekelőtt meg kell állapítani: felszólalásaikban és üd-

Digitized by Google

vözlő beszédeikben a külföldi küldöttek rámutattak arra, hogy az SZKP milyen óriási segítséget nyújt a népeknek a kommunizmus diadaláért vívott harcukban, milyen rendíthetetlen hűséggel támogatja Lenin pártja a forradalom ügyét és a proletár internacionalizmust.

A kongresszust azért is előzte meg nagy várakozás, mert Nyugaton különféle jóslatok láttak napvilágot. A kommunizmus ellenségei a kongresszustól szélsőséges megnyilvánulásokat, kardcsörtetést, a nemzetközi kommunista mozgalom „látványos szakítását" és más hasonló szenzációkat vártak. E várakozásukban csalódniuk kellett. Mint a varsói *Polityka* írta: „Hamisnak bizonyultak azok a nyugati jóslatok, hogy a XXIII. pártkongresszus letér az előző kongresszusok irányvonaláról. A küldöttek határozottan és egyértelműen elítélték az Egyesült Államok vietnami agresszióját, az NSZK revansista politikáját. A nyugati várakozásokkal ellentétben a kongresszus nem mélyítette el a Kínával való vitát, hanem kimondotta, hogy mindig kész a marxizmus—leninizmus elvei alapján a nézeteltérések tisztázására." A *l'Humanité*, miközben megállapította, hogy a kongresszus munkáját gyakorlatias, konkrét, realista szemlélet jellemezte, hozzátette: „A francia polgári lapok most elismerik, hogy a kongresszussal kapcsolatos találgatásaik alaptalannak bizonyultak, nem tudtak szenzációkat tálalni olvasóiknak". Ezt a megállapítást bizonyítja egyébként a *Figaro* cikke is, amely kijelentette: „Az SZKP XXIII. kongresszusa a folytonosság és a realizmus kongresszusa volt". A *Borba* a tanácskozás lényegét a következőkben foglalta össze: „A XXIII. kongresszus megerősítette a XX. kongresszusra kidolgozott és a XXII. kongresszuson tovább fejlesztett békepolitika folytonosságát". Az olasz lapok, így *Paese Sera* véleménye szerint a kongresszust „a méltóságteljesség, a politikai biztonság és az elvi szilárdság jellemezte". A *La Stampa* kiemelte a politikai vonalvezetés változatlanságát, és ezt a tényt „mind a keleti, mind a nyugati országok számára biztatónak" ítélte. A baloldali szocialisták pártjának lapja, a *Mondo Nuovo* a kongresszus jelentőségét elsősorban abban látta, hogy az megerősítette a XX. kongresszus alapvonalait, a békés együttélés politikáját, helyesen foglalkozott a vietnami és a német problémával, és felelőssége tudatában tárgyalta meg a nemzetközi kommunista mozgalom problémáit. Hasonló véleményt hangoztatott a Szófiában megjelenő *Narodna Armija* „A kipróbált lenini úton" című vezércikkében. A lap a kongresszusi határozatokról szólva megállapítja, hogy azok nemcsak a szovjet kommunisták, hanem valamennyi testvérpárt és a világ haladó erői számára is „cselekvés vezérfonalát adják a kommunizmus és a béke győzelméért, a reakció és a háború ellen folytatott harc most következő döntő szakaszában". A vezércikk hangsúlyozza, a XXIII. kongresszus legfontosabb jellemzője, hogy a Szovjetunió továbbra is a párt XX. és XXII. kongresszusán kidolgozott helyes lenini irányvonalát folytatja az élet minden területén.

Mindezek a vélemények elismerték tehát, hogy *a XXIII. kong-*

Digitized by Google

resszus megerősítette, továbbvitte a XX. és XXII. kongresszus fő irányvonalát, ismét hangsúlyozta hűségét az 1957-es és az 1960-as moszkvai nemzetközi tanácskozás határozataihoz. Más szavakkal: az SZKP az országban folytatja a kommunista társadalom anyagi, technikai alapjainak megteremtésére irányuló építőmunkáját, nemzetközi síkon küzd a marxizmus—leninizmus tisztaságáért, a jobb- és „baloldali" megalkuvás szelleme ellen, a szocialista országok, a nemzetközi kommunista mozgalom egységéért és a haladás minden erejének tömörítéséért dolgozik. Az SZKP továbbra is vallja, a XX. kongresszuson megfogalmazott álláspontját, amely szerint a kommunizmus győzelméhez nincs szükség háborúra. A történelem jelen szakaszában, szocialista és kapitalista országok egyidejű létezése idején, ezen országok állami kapcsolataiban továbbra is a békés egymás mellett élés elvét vallja és követi. A XXIII. kongresszus ilyen értelmű elvi állásfoglalásai az adott helyzetben *a legfontosabb hozzájárulást jelentik az egész világon a nemzetközi munkásosztály, a függetlenségükért harcolók és a békéért küzdők erőfeszítéseihez.*

A Szovjetunió kommunistáinak nagy tanácskozása állást foglalt minden fontosabb nemzetközi kérdésben. Az Egyesült Államok vietnami agressziójával összefüggésben a *kongresszus hatalmas nemzetközi szolidaritási demonstráció volt a vietnami nép mellett. Le Duan,* a Vietnami Dolgozók Pártja Központi Bizottságának első titkára, amikor szenvedélyes felhívással fordult a szocialista országokhoz, a testvérpártokhoz, valamennyi ország munkásosztályához, a függetlenségükért küzdő népekhez, a béke és a haladás összes erőihez, hogy minden lehető módon támogassák a vietnami nép igazságos szabadságharcát, a következőket mondotta: „Engedjék meg, hogy élve az alkalommal szívből jövő köszönetünket fejezzem ki a Szovjetunió Kommunista Pártjának, kormányának és az egész szovjet népnek azért a roppant nagy és sokoldalú segítségért, amelyet népünknek harcában nyújt. Engedjék meg továbbá, hogy hálás köszönetünket fejezzem ki a testvéri szocialista országoknak, a testvérpártoknak, a világ valamennyi országa munkásosztályának és népeinek azért a rokonszenvért és támogatásért, amelyben népünk igazságos harcát részesítik".

A felszólalásokból ugyanakkor kitűnt, hogy a vietnami nép küzdelmének még erőteljesebb támogatása érdekében elengedhetetlen az összes haladó és békeszerető erők akcióegysége. *Wladyslaw Gomulka* elvtárs hangsúlyozta: „Pártunk üdvözli és helyesli azt a *Brezsnyev* elvtárs beszámolójában kifejtett szilárd elhatározást, hogy minden erővel elő kell mozdítani az összes imperialistaellenes erők egységét, az újabb háború elhárításáért, a békéért és a népek szuverénitásának tiszteletbentartásáért folyó harc nagy nemzetközi frontjának erősítését". *Waldeck Rochet* elvtárs, a Francia Kommunista Párt főtitkára felszólalásában kifejtette: „A francia nép elismeréssel adózik a Szovjetuniónak azért, hogy olyan hathatós támogatást nyújt az ázsiai, afrikai és latinamerikai népek nemzeti felszabadító mozgalmának,

Digitized by Google

különösen pedig a hős vietnami népnek, támogatja az agresszió és a belügyekbe való beavatkozás imperialista politikája elleni harcukat". A Hanoiban megjelenő *Nhan Dan* a XXIII. pártkongresszussal foglalkozó vezércikkében a többi között ezt írta: „A kongresszus részvevői nagy figyelmet szenteltek a vietnami helyzet elemzésének. Brezsnyev és Koszigin beszámolójában hangsúlyozta, hogy a párt, a kormány és a szovjet nép támogatásban részesíti a vietnami népet az amerikai agresszió ellen folytatott harcában". A lap kiemelte, hogy a pártkongresszuson külön nyilatkozatot fogadtak el Vietnamról, és a nyilatkozat rámutat, hogy a kongresszus haraggal és felháborodással bélyegzi meg az Egyesült Államok barbár agresszióját, a testvéri vietnami nép ellen. A lap hozzáfűzi: „A vietnami agresszióval és a vietnami kérdéssel összefüggésben elhangzott kongresszusi felszólalások arról tanúskodnak, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja és népe a proletár nemzetköziség szellemének megfelelően, energikusan és őszintén támogatja a vietnami népet".

Nagy figyelmet keltett világszerte a kongresszus állásfoglalása az európai biztonság ügyében. A kongresszus félreérthetetlenül leszögezte, hogy a *második világháború után kialakult országhatárok sérthetetlenek*, s azok akik ennek revíziójáról ábrándoznak, fejjel mennek a falnak. Az európai biztonság megköveteli az amerikai imperializmus fő csatlósa, a nyugatnémet militarizmus kordában tartását, a német kérdésnek valamennyi európai nép érdekeinek megfelelő megoldását. *Walter Ulbricht* elvtárs, a Német Szocialista Egységpárt Központi bizottságának első titkára, hangsúlyozta: „Mivel az európai békét komolyan veszélyezteti a Német Szövetségi Köztársaság kormányának fegyverkezése és revansista politikája, üdvözöljük az európai biztonsági egyezmény létrehozása érdekében tett erőfeszítéseket... A szovjet nép és az európai országok antifasisztái, akik mérhetetlen áldozatokat hoztak a német fasiszta hódítók ellen vívott harcban, azt akarják, hogy Németország végre ne lehessen többé háborús tűzvész góca. Ezért olyan békés megoldásra van szükség, amely a két német állam létezésének történelmi tényéből kiindulva biztosítaná Németország leszerelését, semlegesítését és garantálná az európai biztonságot." Gomulka elvtárs ezzel összefüggésben azt fejtegette, hogy az európai béke védelme érdekében szembe kell szállni minden olyan kísérlettel, amely akár közvetlenül, akár közvetve nukleáris fegyvereket akar adni a nyugatnémet militaristáknak, és határozottan védelmezni kell a Német Demokratikus Köztársaság szuverén jogait. *Antonin Novotny* elvtárs, a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára, hangsúlyozta: „Úgy véljük, hogy a szocialista államok egysége, a Varsói Szerződés szervezetének további erősítése, az összes forradalmi erők összefogása és közös akcióik megállíthatnák a világreakció támadását Ázsiában, Afrikában, Latin-Amerikában és Európában". *Scharf* elvtárs, az Osztrák Kommunista Párt Központi Bizottságának titkára kijelentette: „A XXIII. pártkong-

Digitized by Google

resszus ismét hitet tett a békés együttélés politikájának elvei mellett, és a Szovjetunió ennek megfelelően továbbfejleszti gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatait a tőkés országokkal. A békepolitika ugyanakkor azt is jelenti, hogy a nemzetközi imperializmus cselszövéseivel szemben fokozni kell az éberséget. Ez mindenekelőtt a nyugatnémet revansisták politikája elleni határozott harcra, valamint a vietnami amerikai agresszió elleni energikus lépésekre vonatkozik". A *Glos Pracy* című varsói lap „Mérföldkő" című kommentárjában rámutat: „A mai imperializmus jellegének megítélésében az SZKP-tól távol áll minden illúzió. Megmutatkozott ez, a bonni revansisták »békeoffenzívájának« leleplezésében is".

A kongresszus jelentős figyelmet szentelt *a nemzetközi kommunista mozgalom egysége helyreállításának.* Azt hangsúlyozta, ami a fennálló nézeteltérések, a vita ellenére is közös és összekapcsolja a testvérpártokat. Minthogy az imperialista erők nagy reményeket fűznek a kommunisták soraiban támadt nézeteltérésekhez, a kongresszus nyomatékosan hangsúlyozta, hogy mindenképpen le kell küzdeni ezeket a nézeteltéréseket, meg kell szilárdítani a kommunista mozgalom, az egész imperialistaellenes front egységét. *Az SZKP XXIII. kongresszusának egész munkáját, a testvérpártok küldöttségvezetőinek felszólalásait az egységre való törekvés jellemezte,* és a kongresszus részvevői kifejezésre juttatták azt a szilárd elhatározásukat, hogy minden erejükből igyekeznek majd még jobban összeforrasztani a nemzetközi kommunista mozgalom sorait a marxizmus—leninizmus elvei alapján. A XXIII. kongresszus felhívta az összes pártokat, hogy a proletár nemzetköziség alapján fejlesszék testvéri kapcsolataikat.

Jelentős visszhangja volt Kádár János kongresszusi felszólalásának. Kádár elvtársnak, azzal a kijelentésével összefüggésben, hogy „szovjetellenes kommunizmus nem volt, nincs és nem is lesz soha sem", a *Nemzetközi Szemle* a következőket hangsúlyozza: „A külföldi országok kommunistái teljes joggal állapítják meg, hogy azok, *akik ma a Szovjetuniót támadják, valójában a társadalmi haladásért és a nemzeti felszabadulásért harcoló összes népeket gyengítik.* A külföldi kommunisták teljes joggal állapítják meg, hogy olyan helyzet alakult ki, amelyben a Szovjetunióhoz való viszony vízválasztó lett, nemcsak a legfőbb ellenség, az imperializmus elleni harcban, hanem a nemzetközi munkásmozgalmon belül a szektás, dogmatikus vagy jobboldali irányzatokkal folytatott vitában is." Ezzel összefüggésben a *Die Presse* című osztrák lap megjegyezte, hogy az ilyen felszólalások „a Szovjetunió Kommunista Pártja tekintélyének óriási növekedéséről" tanúskodnak. A *kubai lapok* a kongresszusnak a nemzetközi kommunista mozgalom egységével kapcsolatos határozatáról írva megállapítják: „Az SZKP harcolni fog a kommunista mozgalom marxista—leninista egységéért". Egy másik cikk címe így hangzik: „Minden antiimperialista erő egységére van szükség".

Nézetünk szerint — hangsúlyozta Waldeck Rochet elvtárs — az

Digitized by Google

imperializmus ellen, a békéért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért, a szocializmusért és a kommunizmusért vívott harc győzelme megköveteli, hogy az egész kommunista világmozgalomnak egy közös fő irányvonala legyen, amely a marxizmus—leninizmus elvein alapszik. Mi is nagyon fontosnak tartjuk, hogy a kommunista- és munkáspártok között kifejlődjön a kapcsolatok minden olyan formája, amely lehetővé tenné, hogy a pártok tanulmányozzák a felmerülő új problémákat és közös akciókat hajtsanak végre".

Todor Zsivkov elvtárs, miután sürgette a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom marxista—leninista egységének helyreállítását, aláhúzta, hogy a „szovjet nép mindenki másnál többet tett a szocialista világrendszer gazdasági és katonai hatalmának erősítése, a világon végbemenő forradalmi folyamat fejlesztése érdekében. Az emberiségnek a nemzeti és a társadalmi elnyomás alóli felszabadításáért, a nukleáris katarsztrófától való megmentéséért folyó harc alapvető súlyát a szovjet nép viseli a vállán".

Armando Hart elvtárs, a Kubai KP politikai bizottságának tagja, rámutatott: „Az adott történelmi pillanat sürgetően megköveteli, hogy dolgozzuk ki minden forradalmi erő közös stratégiáját, a legfontosabb kérdéseket illetően valósítsuk meg az akcióegységet az imperializmus ellen. A Szovjetunió nagy anyagi és politikai segítséget értékes hozzájárulás a vietnami nép imperializmusellenes harcához és példát szolgáltat a proletárinternacionalizmusra. Senkinek sincs joga vitatni ezt a hozzájárulást. Különös elismerésünket kívánjuk kifejezni a Szovjetuniónak azért a segítségért is, amelyet országunk védelméhez nyújt".

Rendkívül széleskörű visszhangot keltett a Szovjetunió fejlesztésére irányuló ötéves terv. *A szovjet ötéves terv sohasem volt kizárólag a Szovjetunió belügye.* A határokon túl emberek milliói saját tapasztalatuk alapján meggyőződhettek róla: *a világbéke és a nemzetközi haladás ügye szorosan összefügg azzal, hogy milyen eredményeket ér el az ország, amely elsőként építette fel a szocializmust* és elsőként tört utat az emberiség holnapja, a kommunizmus felé. Gomulka elvtárs megállapította: „A Szovjetunió ötéves népgazdaságfejlesztési tervének a kongresszuson megvitatásra kerülő irányelvei közvetlenül is rendkívül nagy jelentőségűek országunk szempontjából. Minthogy Lengyelország igen sokrétű gazdasági kapcsolatot tart fenn a Szovjetunióval, a Szovjetunió sikeres gazdasági fejlődése országunk gazdasági haladásának egyik fontos tényezője". Walter Ulbricht elvtárs különösen kiemelte a gazdasági életben kibontakozó új elgondolásokat. Mint mondotta, a XXIII. kongresszus példamutató munkájával alkotó szellemben továbbfejleszti a marxizmus—leninizmust, hogy megoldja a gazdasági életnek, a szocialista demokráciának és a kultúrának azokat az új problémáit, amelyek ma már objektíve megértek és a szocialista országok pártjait élénken foglalkoztatják. „Különösen nagy jelentőséget tulajdonítunk annak a ténynek — folytatta

Digitized by Google

—, hogy a kongresszuson behatóan foglalkoznak egy olyan kérdéssel, mint egyfelől a tudományosan megalapozott központi irányítás és tervezés, másfelől a tömegek legszélesebb körű alkotó kezdeményezésének kibontakoztatása közötti egység kialakítása, a politika, a gazdaság és a kultúra szilárd egységének és szoros összefüggésének biztosítása. Az SZKP e nagyarányú munkája óriási jelentőségű valamennyi szocialista ország szempontjából". *Luigi Longo* elvtárs hangsúlyozta, hogy az SZKP mindig bátran és alkotó szellemben meg tudta oldani a gazdasági vezetés problémáit, elvetve mindazt, ami nem állja ki az idők próbáját és akadályozza a további előrehaladást. „Az új ötéves terv éppen a szovjet gazdaság már elért színvonala alapján új, s még merészebb feladatokat tűz ki. Nézetünk szerint mindez még nagyobb vonzerőt kölcsönözhet a szocializmus eszméinek, s még nagyobb vonzerőt gyakorolhat a mi dolgozóinkra is".

„Minél jelentősebb sikereket ér el a Szovjetunió, a kommunizmus építésében, annál jobban vonzza a szocializmus az egész világ dolgozóit — állapította meg joggal a *Kommunyiszt*. — Kiváltképpen lázasan kutatják továbbfejlődésük útjait azoknak az országoknak az embermilliói, amelyek némrég rázták le az idegen gyarmati elnyomás jármát. Az új szovjet ötéves terv lelkesítő például szolgál nekik." *Fuad Nasszar*, a Jordániai Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára rámutatott: a Szovjetuniónak a fejlődő országokkal való gazdasági együttműködése azt a célt szolgálja, hogy ezek az országok gazdaságosan megoldhassák problémájukat, s többek között hogy megteremthessék a nemzeti ipar fontos ágait, kiképezhessenek tudósokat, és műszaki szakembereket, megszilárdíthassák helyzetüket a világpiacon. A következő ötéves tervidőszakban jelentősen növekszik a Szovjetunió és a fejlődő országok közöti áruforgalom." Hangoztatta annak jelentőségét is, hogy a fejlődő országokban a Szovjetunió segítségével több mint 600 ipari, mezőgazdasági és más objektum épül.

Rodney Arismendi elvtárs, az Uruguayi Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára kijelentette: „A Szovjetunió gyors előrehaladásával megszilárdítja a világbékét, tovább növeli a felszabadult népeknek védőpajzsul szolgáló hatalmát, egyre nagyobb mértékben segíti a szabadságukért hősiesen küzdő népeket... A szovjet ország minden számadata lesújt az imperializmusra, magával ragadja az egész világ munkásosztályát és összes elnyomottjait, új sikerek felé viszi a demokráciát, a nemzeti felszabadítást és a szocializmust".

A l'Humanité, a Francia Kommunista Párt lapja megállapította: „A Szovjetunió nyolcadik ötéves tervének fő céljai a szovjet dolgozók életszínvonalának emelését, *egyben a népek függetlenségét és a békét is szolgálják az imperializmus elleni harcban*". A lap kiemeli az új ötéves tervnek azt a vonását, hogy a szovjet gazdaság fejlesztését a testvéri szocialista országok gazdaságával szoros kapcsolatot tartva kívánja fejleszteni. A *Rabotnicseszko Delo*, a Bolgár Kommunista Párt lapja, így írt: „A célok reálisak, ha meg is hökkentenek

Digitized by Google

grandiózitásukkal". Az *Unita* „Gazdasági realizmus és szocialista demokrácia" című kommentárjában kiemelte, „Koszigin realisztikusan mérlegelte a helyzetet és nagy szavak nélkül mértékkel és tudományosan vázolta fel a jövőt". Az olasz kommunisták lapja nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy az új szovjet tervből kiküszöbölték azokat a korábbi hibákat, amelyek „szubjektívizmusból és hozzá nem értésből származtak". A *Neues Deutschland* „A cél nagy, a terv reális" című cikkében megállapította, hogy a Szovjetunió népgazdaságának fejlesztése tovább növeli a szovjet állam nemzetközi tekintélyét.

Még a szovjet nép megrögzött ellenfelei is kénytelenek elismeréssel nyilatkozni a Szovjetunió 1966—1970. évi népgazdaság-fejlesztési tervéről, ennek nagyszerű távlatairól és teljesen reális voltáról. A vezető tőkésországok üzleti köreinek szócsöve, a *Business Week* óva int a gazdasági versenyben és a kapitalizmus elleni harcban fennálló szovjet lehetőségek lebecsülésétől, és jelentőségteljesen megállapítja, hogy a Szovjetunió új ötéves terve „semmi alapot sem szolgáltat a Nyugatnak az önelégültségre. 1970-ig a szovjet ipari termelés mennyiségének mintegy 50 százalékos növelését irányozza elő, ami évente kb. 8,5 százaléknak felel meg". Ez — hangsúlyozza a hetilap — a ma már sokkalta szélesebb bázisra való tekintettel óriási szám. A londoni *Times* pedig leszögezi: „Az iparfejlesztés szovjet üteme becsületére válna a legfejlettebb ipari gazdaságnak is". A *New York Times* vezércikke kiemelte: „Brezsnyev reális gazdasági programot javasolt utopista ígéretek helyett". Brezsnyev megnyilatkozásai — hangoztatta az UPI tudósítója — csendesen, nyugodtan megerősítették, hogy hazájának van elég védelmi ereje, tud gondoskodni önmagáról.

A francia polgári lapok kiemelték Koszigin elvtárs beszámolójának azt a részét, amely a gazdasági kapcsolatok szélesítéséről szól a tőkés országokkal. A gaulleista *Nation* arról ír, hogy a terv mind a fogyasztási javak, mind a nehézipar jelentős fejlesztését irányozza elő. A *Combat* hangsúlyozza, hogy az új terv egyik fő jellemvonása az életszínvonal emelése.

Hasonlóképpen nagy figyelmet fordított a kongresszusra a nyugatnémet és a nyugat-berlini sajtó, a rádió és a televízió. A *Frankfurter Rundschau* ezt a címet adta a tudósításának: „Koszigin: békés együttélés", s alcíme: „Moszkva a nyugati országokkal folytatott kereskedelem bővítésére törekszik". A Die Welt a legtöbb helyet az ötéves terv céljai elemzésének szentelte. „Az életszínvonal emelésére, valamint a termelés növelésére irányuló fokozott erőfeszítéseket jelentett be a szovjet miniszterelnök mind a nehéziparban, mind a fogyasztási cikkek tekintetében és a mezőgazdasági árutermelésben" — írta a lap.

„Az előadói emelvényen Brezsnyev, mint az ország legfőbb vezetője a jövőbe vetett bizalom benyomását keltette" — mutatott rá a *Reuter* hírügynökség. „Szovjet út a bőséghez" — „Koszigin alkotmánya Iván, a munkás számára" — „Oroszország az élet megjavítá-

Digitized by Google

sára teszi a hangsúlyt" — ilyen és hasonló főcímek alatt közölték az angol lapok a szovjet pártkongresszuson az új ötéves tervről elhangzott beszámolót. Kiemelték, hogy a szovjet munkások egyharmada egy éven belül az anyagi ösztönzés új rendszerére áttért iparvállalatokban fog dolgozni. A liberális *Guardian* és a konzervatív Times elismerő vezércikkben is foglalkozott a terv célkitűzéseivel. „Az új ötéves terv — írta a Guardian — nem ígéri az oroszoknak a Holdat (az már az övék), hanem olyan vívmányok elérésére összpontosul, amelyek megvalósíthatók itt a földön." Ám mindkét lap vezércikke aggályoskodik: mi lesz a kommunista világforradalommal? Azt igyekeznek elhitetni az olvasókkal, hogy a több autó, mosógép, televízió, a magasabb munkabérek és a több lakás — nem illenek a kommunista forradalomhoz.

A legtekintélyesebb olasz polgári napilap, a *Corriere della Šera* kiemelte: „A nemzetközi helyzet rosszabbodása ellenére Koszigin bízik a békés egymás mellett élés politikájának sikerében", s hozzátette: „A szovjet miniszterelnöknek ez a bejelentése bátorító és megnyugtató." A szovjet terv — fűzte hozzá az olasz lap — szolíd, reális és teljesíthetőnek látszik.

Az új szovjet ötéves terv — írja a befolyásos *Le Monde* —, felméri a múlt eredményeit és a reális lehetőségeket egyaránt, s „kifejezésre juttatja a szovjet kormány törődését a nép életszínvonalának megjavításával". A *La Croix* című katolikus lap megállapítása szerint a szovjet kormányfő által megjelölt tervek „reálisak és összhangban állnak az adott lehetőségekkel".

Az SZKP XXIII. kongresszusának nemzetközi visszhangja arról tanúskodik, hogy nemcsak a világ haladó erői, de a burzsoá országok számottevő körei is világosan felismerték a kongresszus határozatainak jelentőségét. *A kongresszus egész munkájával, egész tartalmával új távlatokat nyitott a legfontosabb feladat megoldásához: a haladás erőinek harci összefogásához.* Az egész világot foglalkoztatják a nemzetközi politika terén javasolt gyakorlati lépések, amelyeket az SZKP és a szovjet kormány szerint már a legközelebbi jövőben meg lehetne tenni a világbéke megszilárdítása és a nemzetközi biztonság érdekében. A kongresszus nyomán hatalmas elméleti és gyakorlati munka indult meg, amelynek célja: a haladó erők mozgósítása az imperializmus ellen, a nemzetközi munkásmozgalom akcióegységének megteremtése, a békés együttélés feltételeinek további kidolgozása és a szocializmus, illetve a kommunizmus anyagi, technikai bázisának létrehozása.

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

Afrika a mai világban — kapcsolataink Afrikával

Afrikát néhány évtizeddel ezelőtt még alvó kontinensnek nevezték. Csupán egy-két afrikai ország hallatta időnként szavát a nemzetközi politikában több-kevesebb önállósággal. Még a mintegy 3000 éves önálló állami létre visszatekintő Etiópia is csak egyszer szerepelt a világlapok fő híreiben, igaz, hogy akkor beírta nevét a fasizmus elleni dicsőséges harcok történetébe.

A független afrikai országok a mai nemzetközi élet fontos tényezői

A második világháború befejezése utáni első években Afrika még alig szerepelt a nemzetközi élet fontos tényezői között, de népi mozgalmak, lázadások, fegyveres felkelések, gyarmati büntetőhadjáratok s végül néhány ország felszabadító háborúja — köztük főleg Algériáé — már a gyarmatosítók szempontjából is kézzelfogható jelét adta annak, hogy ébredezik a „fekete földrész". Az ötvenes évek derekán már úgy beszéltünk Afrikáról, mint a jövő forradalmi erőinek nagy fontosságú tényezőjéről. Nem telt bele egy évtized, s Afrika csaknem teljesen felszabadult; 36 független állama ma aktívan részt vesz a nemzetközi élet alakításában. Ez a folyamat természetesen elválaszthatatlan a szocialista világrendszer létrejöttével megváltozott nemzetközi erőviszonyok alakulásától; ennek talaján vált függetlenné a felszabadító mozgalmak és harcok eredményeként Afrika és Ázsia országainak túlnyomó többsége.

A függetlenné vált Afrika jelentősen hozzájárult az ún. harmadik világ kialakulásához, s lényegesen befolyásolta ennek a világnak az arculatát, egyrészt azzal, hogy történelmi szerepet tölt be a gyarmatosítás ellen és a társadalmi haladásért folyó harcban, másrészt azzal, hogy a sajátos társadalmi struktúra mellett a gazdaságilag legelmaradottabb viszonyokat hozta magával.

A felszabadult afrikai országok többsége még a tőkés világgazdasági rendszerhez tartozik, jellemzőjük a nagyfokú gazdasági és sokukban a társadalmi elmaradottság. A politikai, gazdasági és katonai kapcsolatok ezer szála fűzi össze őket a régi és új gyarmatosítókkal.

Digitized by Google

Egyes országokban átmenetileg még erősödött is az imperialisták pozíciója. A helyzet azonban Afrikában is — mint általában a harmadik világban — *nem az imperialisták, hanem a haladó erők javára alakul.*

Az afrikai országok — kormányzati rendszerük és külpolitikai állásfoglalásuk különbözőségeitől függetlenül — általában és potenciálisan az imperialistaellenes front részei. Nemzetközi magatartásuk legjellemzőbb vonása az önálló külpolitikára való törekvés, amely az el nem kötelezettséget vallja fő irányelvéül.

Az el nem kötelezettség tartalma országonként változik ugyan, és igen gyakran nem érvényesül következetesen, de általában nem jelent semlegességet a népek békéjét fenyegető kérdésekben. Sok afrikai vezető hangsúlyozza, hogy az el nem kötelezettség nem semlegesség, sem pacifizmus, hanem a „választás szabadsága", „tömbön kívül maradás", vagy a békéért folytatott aktív harc. Számos kormány a gyarmatosítás és imperializmus elleni harcot, a vitás kérdések tárgyalások útján való megoldását és a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett élésének biztosítását tekinti az el nem kötelezettségi politika fő feladatának.

Ha egyes országok vezetői körei a gyakorlatban nem is alkalmazzák következetesen ezeket az elveket, az országok előtt álló objektív feladatok elvégzése: az elmaradottság felszámolása és a nemzeti függetlenség biztosítása fő törekvésük maradt. Ebből következik, hogy az el nem kötelezettség békeszerető, antikolonialista tendenciája általában jelentősen befolyásolja politikai állásfoglalásaikat.

Az imperialisták ma már nem határozhatják meg kényük-kedvük szerint Afrika országainak sorsát; figyelembe kell venniük az afrikai országok és vezetők érdekeit, még a reakciós, nyugatbarát rendszereket is. Pénzzel vagy katonailag erősíthetik befolyásukat egyes országokban, katonai puccsal megdönthetnek haladó rendszereket, de *az afrikai összhelyzetre már nem jellemző az imperialisták döntő befolyása.* Nincs olyan eszköz, amellyel visszaszerezhetnék elvesztett gyarmatbirodalmukat, mint ahogyan örökre megszűnt az új gyarmatok szerzésének lehetősége is.

A gyarmatosítók nem tudták visszaszorítani a nemzeti függetlenségi mozgalmakat, hanem kénytelenek voltak tényként elfogadni; de arra törekedtek, hogy valamilyen formában fenntartsák a maguk befolyását. Meg kellett és meg kell tehát osztozniuk a helyi erőkkel, s ahol lehetett természetesen azokat segítették uralomra, amelyek a kapitalista fejlődést akarták biztosítani országukban. Ezért az, hogy néhány afrikai országban bizonyos mértékben előretörnek a jobboldali erők, nem meglepő dolog, hanem az imperialisták taktikájával, a függetlenségi mozgalmakba való beépülésükkel és különösen az illető ország hadseregében levő pozícióikkal magyarázható.

Az afrikai országok függetlensége nem formális dolog. Olyan korban élünk, amelyben a szocialista világrendszer léte, növekvő gazdasági ereje és katonai hatalma *biztosítja ezen országok számára a politikai*

Digitized by Google

függetlenségük reális alapját. Egyre több afrikai ország törekszik napjainkban arra, hogy felszámolja a hosszú gyarmati függés gazdasági következményeit, fejlessze nemzetgazdaságát és kultúráját, s lazítsa a régi vagy az új gyarmatosítókhoz fűződő gazdasági alárendeltségét.

A szocialista országoknak Afrikával való politikai és gazdasági együttműködése elősegíti ezt a törekvést. Ezért még a leginkább függő afrikai országokban is van több-kevesebb hajlandóság a szocialista országokkal való kapcsolatra. Ez jó alapot ad a baráti együttműködésre.

A fejlődő országokban — így az afrikai országokban is — gazdaságilag, társadalmilag és politikailag rendkívül különböző rendszerek alakulnak ki, s ezek között éles ellentétek is vannak. Számos határvita és területi probléma okoz feszültséget, sőt időnként fegyveres konfliktusokat. s ezekben erőteljesen megnyilvánulnak a nacionalizmus kettős természetéből eredő negatív vonásai. További ellentétek forrása a vezető szerepért való vetélkedés, amely nemcsak a reakció és a haladás képviselői között folyik, hanem időnként még haladó vezetőket is szembeállít egymással.

Az afrikai földrészen az erős függetlenségi törekvések miatt az imperialista katonai szövetségi rendszerek nem tudnak szövetségest találni maguknak, de különböző, még a függetlenség megadásának feltételeként létrehozott szerződések lehetővé teszik, hogy európai haderők állomásozzanak elsősorban a volt francia gyarmatokon, továbbá az amerikai és angol támaszpontokon. Ezek a kötöttségek is erősen befolyásolják az államok külpolitikai magatartását és ellentéteik egyik forrását jelentik.

A függetlenségi harcban részt vevő erők a függetlenség kivívása után a további célok tekintetében kerültek egymással ellentétbe. A tömegek sorsuk urává akarnak válni, s a függetlenség kivívása után a nemzeti felszabadító harc szükségszerűen kiegészül a tömegek anyagi jólétének kielégítésére irányuló követelésekkel, gyökeres társadalmi átalakulásokra való törekvésekkel. Ezzel új, fejlettebb szakaszába lép a gyarmati népek forradalma. „A felszabadult országokban úgy születik az új élet, hogy egyrészt elkeseredett harcot kell vívni az imperializmussal, másrészt kemény tusa folyik a haladás és a reakció belső erői között." (Az SZKP XXIII. kongresszusának beszámolójából.)

Növekszik azoknak az országoknak a száma, amelyek kormányprogramjukban a nem kapitalista fejlődést, vagy a szocializmust tűzik ki céljukul. (EAK, Guinea, Mali, Algéria, Tanzánia, Kongó-Brazzaville.) Egyesek már fontos lépéseket is tettek ezen az úton.

Emellett egyes vezetők egészen sajátosan fogalmazzák meg a szocializmus tartalmát. Például: Tanzániában Nyerere elnök a szocializmust úgy tekinti, mint a „kapitalizmus antitézisét", amely azonban szemben áll „azzal a szocializmussal, amely a boldog társadalmat az

Digitized by Google

emberek közötti konfliktus elkerülhetetlenségének filozófiájára alapozza". Némely országban a vezetők az afrikai szocializmus különböző „elméleteit" hangoztatják, de lényegében tőkés viszonyok uralkodnak (Szenegál). Kenyában Tom Mboya „szocializmusa" tulajdonképpen szocialista frazeológiával leplezi a tőkés viszonyokat, más államok pedig — mint Nigéria, vagy Etiópia — a tőkés fejlődés mellett foglalnak állást.

A fejlődő országok függetlenségének, egységük és együttműködésük megerősödésének legnagyobb akadálya az *imperializmustól való gazdasági függésük és az imperialista hatalmak aknamunkája.* Így van ez Afrikában is.

A forradalmi folyamat erősödésével egyidőben az újonnan felszabadult országok reakciós erői is tömörülnek, s szövetkezve a nemzetközi reakcióval ellentámadásba indulnak. „Az imperialisták mindenütt, ahol csak lehet, megpróbálják kiaknázni a felszabadult országok belső ellentéteit. Összetűzéseket provokálnak egyes társadalmi, nemzetiségi és törzsi csoportok között, igyekeznek szembeállítani egymással a különböző politikai személyiségeket, uralomra juttatni a legreakciósabb és legkönnybben megvesztegethető, boldogulásukat a külföldi tőkével való kapcsolatukra és együttműködésükre építő köröket. Egyes országokban sikerül uralomra juttatni népellenes rendszereket." (Az SZKP XXIII. kongresszusának beszámolójából.) Napjainkban különösen erősen tapasztalható ez az aknamunka, elsősorban a nem kapitalista fejlődésre törekvő országokkal szemben.

Az imperialisták fenyegetése egyben arra irányul, hogy megosszák az antiimperialista frontot, megrontsák az afrikai és a szocialista országok viszonyát. Felhasználják erre a zsarolás, a megvesztegetés módszereit, határkonfliktusokat, katonai puccsokat szerveznek. Példa rá Kenyában a szocialista országokkal szemben megindult provokációk sorozata, az Afrikai Egység Szervezete elleni reakciós kampány, a haladó országokra gyakorolt politikai és gazdasági nyomás. Ghanában ellenforradalom zajlott le. Guineában már többször lepleztek le és hiúsítottak meg imperialista összeesküvést, most pedig gyarmati csapatmozdulatok fenyegetik az országot. Dehomeyben, Felső-Voltában és a Közép-Afrikai Köztársaságban katonai puccs távolította el azokat a reakciós vezetőket, akik nem biztosították a rendszer stabilitását.

A *hadsereg* sajátos funkciót tölt be a fejlődő országokban. Pozitív szerepet játszott számos fejlődő országban (EAK, Burma), amikor a hadsereg felső irányítása forradalmi vezetők kezébe került, de az imperialisták is felhasználják reakciós fordulat céljaira, hiszen a hadseregek tisztikara — származásánál és nyugati iskolázottságánál fogva — általában alkalmas eszköz lehet a reakció kezében (Indonézia, Ghana).

Az utóbbi időszak fejleményei azt mutatják, hogy a jelenlegi amerikai kormányzat céljául tűzte ki a haladó rendszerek minden eszköz-

Digitized by Google

zel való megdöntését, s felhasználja erre az afrikai hadseregekbe beépült ügynökeit.

A gyarmati népeknek a kapitalizmus elleni harca *mindinkább gazdasági síkra terelődik.* Jóllehet a gyarmati múltból örökölt rendkívüli gazdasági elmaradottságukat a tőkés hatalmakkal való együttműködés nélkül a fejlődő országok még huzamosab ideig nem tudják megszüntetni, a szocialista országok segítsége lehetővé teszi, hogy nemzeti érdekeiknek megfelelően alakítsák a Nyugattal való együttműködésük feltételeit. Ez a segítség belső gazdasági helyzetük stabilizálásához is hozzájárul, minthogy a szocialista országok együttműködése mindenekelőtt a nemzetgazdaság alapvető ágainak fejlesztését szolgálja a fejlődő országokban.

Afrika gazdaságfejlesztésének lehetőségei — több tényező miatt — rendkívül bonyolult kérdéskomplexumot alkotnak. A volt gyarmatosítóktól való szoros gazdasági függés, s túlnyomóan monokulturális jellegű gazdasága folytán sok afrikai ország ki van szolgáltatva a világgazdaság változásainak, a világpiaci árak állandó ingadozásának. Termelőerőik rendkívül elmaradt állapota miatt belátható időn belül nem lesznek képsek arra, hogy a maguk erejéből megvalósítsák a gazdaságfejlesztés olyan ütemét, amely lépést tart a fejlett országokéval, hiszen még növekvő lakosságuk fogyasztását is egyre kevésbé képesek fedezni.

Magyarország és Afrika

Hazánk nagy figyelmet fordít kapcsolatainak erősítésére Afrika új, független országaival. A pártunk VIII. kongresszusán elfogadott külpolitikai irányelvek szerint kormányunk arra törekszik, hogy politikai és gazdasági együttműködésünket fejlesztve, hozzájáruljunk az afrikai országoknak a gyarmatosítás felszámolásáért, függetlenségük megszilárdításáért és gazdasági megerősödésükért folytatott harcához.

Néhány afrikai országgal még az ötvenes években felvettük a diplomáciai kapcsolatot. Egyiptommal már függetlenségének első éveiben jó viszonyt építettünk ki. Az elsők között teremtettünk együttműködést a forradalmi harccal függetlenné vált Ghanával és Guineával. Amikor 1960-ban, „Afrika évében" egy egész sor fekete-afrikai ország elnyerte függetlenségét, tovább építettük államközi kapcsolatainkat ezen a földrészen. Ezt a célt szolgálta 1962 decemberében a Kállai Gyula elvtárs vezette jószolgálati kormányküldöttség utazása és tárgyalása Észak- és Nyugat-Afrika hét országában. Azóta további afrikai országokkal is létesítettünk diplomáciai viszonyt és politikai, gazdasági, kulturális együttműködést.

A Magyar Népköztársaságnak jelenleg 16 afrikai országgal van diplomáciai kapcsolata: Algéria, Dahomey, az Egyesült Arab Köztársaság, Etiópia, Ghana, Guinea, Kenya, Nigéria, Mali, Marokkó, Mauritánia, Szomália, Szudán, Tanzánia, Tunézia, Uganda. Közülük 9 ország

Digitized by Google

fővárosában van külképviseletünk és kereskedelmi kirendeltségünk (Algír, Kairó, Addis Abeba, Accra, Conakry, Nairobi, Lagos, Rabat, Khartoum), több országba pedig valamely közeli fővárosban működő nagykövetünk van akkreditálva. Országunk nemzetközi szerepének és lehetőségeinek megfelelően, *azonos szándék esetén* más országokkal is kész felvenni a diplomáciai kapcsolatokat.

Eddig 13 afrikai országgal kötöttünk fontos gazdasági és kulturális jellegű egyezményt. A legtöbb egyezményes kapcsolatunk az EAK-val, Malival, Ghanával, Guineával, Tanzániával, Etiópiával, Dahomeyvel épült ki. Gazdasági együttműködési, hitelnyújtási, kereskedelmi és fizetési egyezményünk van 13, műszaki és tudományos egyezményünk 9, kulturális és tudományos megállapodásunk 8 afrikai országgal, s aláírtunk velük légügyi, hajózási, tájékoztatási, idegenforgalmi, egészségügyi és más megállapodásokat is. Ezek az egyezmények és megállapodások mindkét fél javát szolgálják, s bizonyítják az Afrikával való gyümölcsöző, baráti együttműködés lehetőségét.

Az afrikai országokkal fenntartott kapcsolatainknak fontos eseményei voltak azok a magas szintű látogatások, amelyeket magyar államférfiak Afrikában, vagy afrikai vezetők hazánkban tettek. A legutóbbi két évben különösen I. Hailé Szelasszié etióp császár, valamint Sékou Touré guineai elnök magyarországi látogatása (1964., illetőleg 1965.) volt jelentős. Ez év februárjában Kállai Gyula elvtárs afro-ázsiai körútján három afrikai országban: az EAK-ban, Etiópiában és Tanzániában tett hivatalos látogatást és folytatott tárgyalásokat, s ez jelentősen bővítette a baráti kapcsolatokat és a gazdasági együttműködés fejlesztésének lehetőségeit.

A nemzetközi szervezetekben hazánk képviselői számos esetben támogatták az afrikai országokat a gyarmatosítás, a neokolonializmus, a kongói imperialista beavatkozás ellen. Országunk tagja az ENSZ apartheid-bizottságának. A XX. közgyűlés megtárgyalta azt a magyar javaslatot, amely a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó joganyag fejlesztését célozza és elsősorban a gyengén fejlett országok érdekeit szolgálja. Javasoltuk, hogy a gyarmatosítás folytatásának tényét a Biztonsági Tanács nyilvánítsa a nemzetközi béke és biztonság megsértésének, s ítélje el az imperialistáknak az emberi jogokról szóló ENSZ-határozatokkal való szembenállását.

Kormányunk fellép azokkal a mesterkedésekkel szemben, amelyeket az imperialista és gyarmatosító hatalmak folytatnak az afrikai népek függetlensége és szabadsága ellen. Kormányunk elnöke 1965. november 13-án országgyűlési beszédében a rhodesiai válság kapcsán határozottan elítélte a neokolanializmus mesterkedését s támogatta az afro-ázsiai országoknak a kérdés rendezésére irányuló javaslatát. ENSZ-képviselőnk fellépésével és diplomáciai jegyzékváltásokkal rámutattunk a gyarmatosító hatalmak felelősségére ebben a kérdésben, s támogattuk az afrikai álláspontot.

Az ENSZ keretében 1964-ben Genfben rendezett világkereske-

Digitized by Google

delmi konferencián a Magyar Népköztársaság küldöttsége támogatta a fejlődő országok minden olyan reális javaslatát, amely a nemzetközi árucserét akadályozó diszkriminációk és egyenlőtlenségek megszüntetésére irányul és a volt gyarmati országok gazdasági elmaradottságának felszámolását szolgálja. Fennállása óta együttműködünk az ENSZ Afrikai Gazdasági Bizottságával, amelyet a Közgyűlés az afrikai országok gazdasági fejlesztésének segítésére 1958-ban állított fel. A Bizottság főtitkárának tavalyi budapesti látogatását követően magyar szakértői bizottság tanulmányozta Kelet-Afrikában egy szubregionális vízügyi kutató központ létrehozásának és működésének lehetőségeit, s javaslatot tett ennek kereteire, programjára és szervezetére. A létrehozandó intézmény munkáját szakembereink kiküldésével és felszerelések szállításával is támogatni akarjuk.

Az afrikai országokkal való gazdasági együttműködésünk — mint általában a szocialista országoknak a fejlődő országokkal való új típusú kapcsolata — az egyenjogúságon, a kölcsönös érdekek tiszteletbentartásán alapul, s hozzájárul ezeknek az országoknak a fejlődéséhez. Együttműködésünk fő módszerei a hitelnyújtás, a hosszú lejáratú kereskedelmi együttműködés és a műszaki-tudományos segítségnyújtás. Országunk szocialista jellegének megfelelően kapcsolataink mentesek a tőkés gazdasági behatolás olyan káros vonásaitól, mint az egyoldalú előnyök, diszkriminációk és járulékos gazdasági feltételek, s még inkább mentesek a neokolonializmust jellemző politikai-ideológiai feltételektől.

Afrikával való gazdasági együttműködésünk állandóan bővül, kereskedelmi forgalmunk emelkedik. A továbbfejlődés során szembe kell azonban néznünk a fejlődő országok fokozódó igényével és gazdaságának változásával.

A világkereskedelmi értekezleten az afrikai országok képviselői erőteljesen követelték a fejlett országoktól olyan egyezmények létrehozását, amelyek elősegítik nyersanyag-exportjuk növelését, kedvezőbb árakon. Gazdasági elmaradottságuk megszüntetése végett egyoldalú kedvezmények nyújtását, a behozatali vámok eltörlését, továbbá egyes olyan iparágak beszüntetését sürgették, amelyek konkurrálnak az elmaradott országok fejlődő iparának termékeivel (textilipar).

Egyes afrikai országok az utóbbi években lendületesen fejlesztették népgazdaságukat, s világszínvonalon álló ipari termékeket is gyártanak. Ez szükségessé teszi, hogy a szocialista országok, s így *hazánk is, az afrikai országok gazdasági helyzetében bekövetkezett változásoknak megfelelően módosítsa export- és importstruktúráját.* Érthető az is, hogy ezek az országok magas követelményeket támasztanak áruink minőségével szemben.

Az afrikai országokkal létesített gazdasági kapcsolataink fejlesztése fontos érdeke országunknak, annál inkább is, mert export-struktúránkban általában a gépek és finommechanikai berendezések, be-

Digitized by Google

hozatalunkban pedig elsősorban a tőkés importot is helyettesítő mezőgazdasági termékek, nyersanyagok és félkészáruk dominálnak. Emellett azonban bizonyos trópusi termékek és ipari áruk átvétele tekintetében fokozott követelmények merülnek fel kereskedelmünkkel szemben.

Az elmúlt évtizedben úttörő munka volt afrikai gazdasági kapcsolataink kiépítése, az ismeretlen piacok megalapozása. Olyan országokkal kezdtünk együttműködést, amelyeknek viszonyai sok tekintetben mások, mint eddigi partnereinké, s amelyekben a tapasztalataink hiánya miatt — hiszen a szocialista országok azelőtt el voltak zárva a tőkés országok kizsákmányoló szféráját jelentő gyarmatoktól — jóval nagyobb a ráfordítás és a kockázat. Ilyen körülmények között is szép eredményei vannak gazdasági együttműködésünknek. Példa erre az Egyesült Arab Köztársasággal való forgalmunk, amely megfelel a két ország érdekeinek.

Az EAK-val és több más országgal a kölcsönösen előnyös kliringrendszerben bonyolódik le az egyezményes alapon folyó áruforgalom. Több afrikai országgal — így pl. a kelet-afrikai országokkal — szabaddevizás kapcsolatokat tartunk fenn, s forgalmunk fokozatosan emelkedik. Számolni kell azonban a növekvő konkurrenciával, s keresnünk kell a kooperációs lehetőségeket gépipari termékeink piacának növelésére. Kereskedelmi kapcsolataink tehát intenzív piackutatást és új együttműködési formákat igényelnek, mert a *forgalom fejlesztésének még széles lehetőségei vannak.* Különösen olyan *komplex termelési együttműködés* lehetőségét keressük, amely segíti az egyes afrikai országok csökkenő fizetőképességéből és szűk áruskálájából eredő problémák áthidalását. Növekszik az igény olyan együttműködés kialakítására, amelynek keretében technikailag és szaktudásban fejlettebb országok közreműködhetnek az elmaradottabb országok fejlesztési terveinek végrehajtásában, egyebek között új termelési ágak és kultúrák kialakításában, hogy ily módon a partnerország a maga új gazdasági ágainak termékeivel fizethesse az oda irányuló export ellenértékét. Az ilyen együttműködés természetesen sok tapasztalatot, kísérleti jellegű vállalkozásokat igényel. Ezt a célt szolgálja pl. Etiópiában a magyar vállalkozásban létrehozandó kísérleti mezőgazdasági üzem.

A tőkebefektetésekkel járó vállalkozások felvetik az együttműködés politikai kérdéseit. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a vállalkozásoknak semmi közük sincs a tőkés társaságok vállalkozásaihoz.

A fejlődő országokban tevékenykedő tőkés vállalkozót csak tőkéjének minél gyorsabb és minél többszörös megtérülése sarkallja. A szocialista vállalkozásokat viszont az a törekvés jellemzi, hogy elősegítsék a fejlődő országokban új termelési ágak kialakítását, a termelési színvonal emelését, s ezzel a forgalom mindkét fél szempontjából előnyös növelését. Az új típusú, szocialista jellegű vállalkozások a fejlődő országok gazdasági megsegítésének legcélravezetőbb, legha-

Digitized by Google

tékonyabb formái közé tartoznak. Előnyösek a fejlődő ország számára, amely fontos nemzetgazdasági ágakban új, korszerű üzemeket kap és amelynek helyi műszaki és gazdasági vezető gárdája megnövekszik, s egyben előnyösek a szocialista ország számára is, amely viszonylag kedvező feltételekkel olyan árukhoz jut — mint pl. fehérjék vagy élelmiszerek —, amelyek szükségesek népgazdaságának és amelyeknek termelésével a forgalom bővítésének lehetősége is megnövekszik.

A szocialista országoknak nincs felesleges kihelyezendő tőkéjük (így a mi országunknak sincs). Hitelnyújtásunkkal, tőkebefektetéssel járó vállalkozásainkkal a népgazdaságunk és afrikai partnereink számára egyformán előnyös forgalombővítés lehetőségét keressük.

Hazánk gazdasági adottságai természetesen nem teszik lehetővé azt, hogy erősen növeljük a hitelnyújtás vagy a helyszíni vállalkozás méreteit. Nagy lehetőségei vannak viszont *szellemi exportunk* növelésének. A műszaki, tudományos és kulturális együttműködési megállapodások alapján, valamint nemzetközi szervezetek keretében az utóbbi években sok magyar szakértő tevékenykedett az afrikai országokban. Egyetemeinken, középfokú ipari és mezőgazdasági intézményeinkben a legutóbbi években százával tanultak és jelenleg is tanulnak afrikai fiatalok. A fejlődő országok számára ez rendkívül nagy jelentőségű dolog.

A műszaki, tudományos és oktatási segítségnyújtás révén a személyi kapcsolatok ezer szála is szorosabbá tette az afrikai országokkal való baráti kapcsolatainkat. Az afrikai országok illetékes körei nagy elismeréssel nyilatkoztak erről a segítségről, akár az Egyesült Arab Köztársaságból hozzánk érkezett ipari és mezőgazdasági tanulókról, akár a guineai bauxitbányákat üzemeltető magyar geológusokról és bányászokról, akár az Algériában és más országokban működő magyar orvosokról, vízkutatókról, egyetemi oktatókról stb. van szó.

Az utóbbi években *kulturális kapcsolataink* is sokat fejlődtek. A kulturális megállapodások keretében lebonyolított cserék, a művészeti együttesek látogatásai, a megrendezett kiállítások közelebb hozzák egymáshoz országainkat. Afrikai kulturális szakembereket hívunk meg hazánkba kulturális életünk tanulmányozására, s mi is küldünk szakembereket Afrika ősi kultúrájának megismerésére. Mind szakembereink körében, mind népünk széles rétegeiben nagy az érdeklődés Afrika művészete iránt. Elég ha itt csak az etiópiai folklór feldolgozásában közreműködő magyar szakemberek munkájára, a dakari néger művészeti fesztiválon járt magyar szakember tapasztalataira, az afrikai zenét tanulmányozó magyar művészek munkájára, a ghanai népi együttes magyarországi fellépésére utalunk.

Az afrikai népekkel való barátságunkat szolgálja a sport területén végzett tevékenységünk is. Az elmúlt években sok magyar sportember járt Afrikában, labdarúgócsapataink is portyáztak ott, s kiváló

Digitized by Google

edzőink segítik Afrika sportjának fejlődését. Hazánkban is megfordultak afrikai sportemberek, és a Testnevelési Főiskolán az afrikai fiatalok jövendő sportoktatói tanulnak.

Az afrikai országok, különösen a szocializmus felé törekvők, nagyon érdeklődnek társadalmi rendszerünk és gazdaságirányító módszereink iránt. Ez abban is tükröződik, hogy több afrikai ország nemzeti egységpártjai (az Arab Szocialista Unió, a Guineai Demokrata Párt és más pártok is) keresik a kapcsolatokat pártunkkal és társadalmi szerveinkkel.

Pártunk külpolitikai irányelveinek szellemében, a szocialista országok közös erőfeszítéseinek megfelelően a jövőben is *szélesíteni kívánjuk új típusú, az egyenjogúságon, egymás törekvéseinek tiszteletben tartásán, a kölcsönös előnyökön és az antiimperialista harcban való szolidaritáson alapuló baráti együttműködésünket Afrika fiatal, fejlődő országaival.*

Az antiimperialista front erősítése Afrikával

Az SZKP XXIII. kongresszusa felhívta a haladó emberiséget az antiimperialista front erősítésére. A szocialista országok arra törekszenek, hogy az afrikai államokkal fenntartott kapcsolataik fejlesztése során megteremtsék és erősítsék a közös frontot az imperialista aknamunka és agresszió ellen. A napi politikában történhetnek itt-ott káros lépések, érhetik kudarcok a fejlődő és a szocialista országok együttműködését, de a világot nyugtalanító fő problémákban, s amikor egyes országok létkérdéséről van szó, csak a szocialista közösséghez fordulhatnak segítségért a bajba jutott országok. Példa erre Szuez, Zanzibár, s az afrikai népek életének más fordulópontjai is.

A politikai eszmecserékből, a sajtóból, a megjelent nyilatkozatokból és a kötetlen beszélgetésekből ma gyakran kitűnik, hogy az afrikai vezetők és a közvélemény is erősen aggódnak a rájuk nehezedő, megújuló és erősödő imperialista nyomás és provokációk miatt. Az országuk elmaradottságának leküzdésén fáradozó kormányok, vagy a sorozatos államcsínyek miatt függetlenségük veszélyeztetettségét érző afrikai államfők a nemzetközi feszültség megszűnését kívánják.

Az afrikai országok nagyra értékelik a szocialista országok, köztük a mi országunk következetes békeszerető politikáját, az imperialista agressziókkal szembeni fellépését. Ez az egyetértés az alapja az antiimperialista front erősítésére irányuló törekvésünknek.

A közelmúlt egyes eseményei különösen világosan mutatták meg az afrikai országoknak, hogy mennyire semmibe veszik a gyarmatosítók és szövetségeseik a függetlenségüket újonnan elnyert országok állami szuverenitását. (Elég, ha itt csak Afrika különböző országaiban állomásozó amerikai, angol, francia, portugál stb. katonai egységek jelenlétére vagy az ismeretes államcsínyekkel kapcsolatos csapatösszevonásokra utalunk.)

Digitized by Google

Magyarország mint szocialista ország a legnagyobb tiszteletben tartja más országok szuverenitását, s a belügyekbe való be nem avatkozás elvét vallja. Az afrikai országokkal való kapcsolatunkban kifejezésre is juttatjuk ezt, s nemzetközi fórumokon is kiállunk függetlenségük védelmében.

Hazánk képviselői ilyen kérdések kapcsán országunk példájára is hivatkoznak, hiszen hazánknak is számtalanszor kellett szembeszállnia az imperialisták beavatkozó kísérleteivel. A szocialista országok közösségére, — mindenekelőtt a Szovjetunióra — és népünk erejére támaszkodva országunk nem tűrt meg semmiféle beavatkozást belügyeinkbe és ezt az imperialista hatalmak kénytelenek voltak tudomásul venni.

Az afrikai országok (bár időnként kompromisszumokkal és visszaesésekkel) aktívan harcolnak gazdasági elmaradottságuk megszűnéséért a tőkés hatalmak diszkriminációs kereskedelempolitikája ellen az ENSZ fórumain és más fórumokon. A szocialista országok őszintén támogatják a fejlődő országok jogos követeléseit, s maguk is érdekelve vannak abban, hogy a nemzetközi kereskedelemben szűnjenek meg az egyenlőtlenségen alapuló diszkriminációs módszerek. Ezen a területen is reális alapjai vannak a közös front erősítésének.

Afrika fejlődő országaival való kapcsolatainkat a kölcsönös előnyök tiszteletben tartása, s az internacionalizmusból folyó szolidaritás és segítség jellemzi. Ezeket az általános elveket érvényesítve, elsősorban azokra az országokra koncentráljuk erőfeszítéseinket, amelyek politikai és gazdasági szempontból fontos szerepet játszanak az afrikai haladásban.

A kölcsönös előnyök szem előtt tartása megegyezik ezeknek az országoknak az érdekeivel. Előfordul ugyan, hogy amikor az ún. fejlett országoktól egyoldalú előnyöket kérnek, nem tesznek kivételt a gazdaságilag fejlett szocialista országokkal. Ugyanakkor a szocialista országokkal való együttműködés módszereit hasznos és követendő példaként értékelik, kétoldalú tárgyalások során pedig a kölcsönös előnyökből indulnak ki. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok mai körülményei között, amikor a két gazdasági rendszer versenyében a szocialista országoknak reális gazdaságpolitikát kell folytatniuk, lehetőségeik és korlátaik gondos mérlegelésével, teljesen elfogadható és méltányos ennek az elvnek az alkalmazása. Magyarország és az afrikai országok gazdasági tárgyalásain mindig ez az elv érvényesül.

Korunkban a kapitalista és a szocialista világrendszer mellett létrejött a „harmadik világ", a volt gyarmati országok egész sora, amelyeknek többsége részt vesz az antiimperialista harcban, együttműködésre törekszik a szocialista országokkal, néhányuk a fejlődés nem kapitalista útját keresi. Ilyen körülmények között *kibővült a proletár internacionalizmus követelménye: magában foglalja a nemzeti felszabadító mozgalmak segítését, a függetlenségük ellen törő imperialista agresszorokkal szembeni fellépésük, társadalmi és gazda-*

Digitized by Google

ságí haladásuk támogatását, egyszóval — az új útra tért népek sorsával való együttérzést is. Ez a magatartás jellemzi hazánknak az afrikai országokkal való kapcsolatait.

Az utóbbi években jelentősen bővültek az afrikai vezetőkkel való személyi kapcsolatok. Ez lehetőséget ad arra, hogy őszinte baráti légkörben kölcsönösen tájékoztassuk egymást országaink helyzetéről és problémáiról, valamint a nemzetközi kérdésekkel kapcsolatban elfoglalt álláspontunkról. Ezek az eszmecserék nagy jelentőségűek, hiszen az afrikai országok függetlenségének első éveiben és a még kialakulatlan társadalmi és politikai viszonyok között az államférfiaknak természetszerűleg nagy személyi befolyásuk van országuk nemzetközi magatartására. Ezek a találkozások nemcsak az azonos álláspontok kinyilvánítására, hanem a nézetekben meglévő különbözőségek kifejtésére is módot adnak.

Ismeretes, hogy néhány afrikai országban — és általában számos fejlődő országban — a „gazdag" és „szegény" országok közti különbséget tekintik korunk alapvető ellentmondásának, s gyakran „a két vezető hatalmi tömörülés rivalizálásában" látják a nemzetközi feszültség okait. A gazdasági elmaradottság terhei és a „tömbpolitikától" való félelem arra indít egyes politikusokat, hogy országuk gazdasági elmaradottságának megszűnését tekintsék a békés együttélés megvalósítása feltételének. Ebben a helyzetben nagyon érdeklődnek a kisebb szocialista országok (mint pl. Magyarország) fejlődése és a nemzetközi kérdésekben elfoglalt álláspontja iránt. Ez érthető, hiszen a kisebb szocialista országok problémáit és fejlődésének tapasztalatait nagyságrendben a magukéhoz közelebbinek érzik. S a hazánk felszabadulása óta eltelt két évtized története példaként is szolgál arra, mit jelent a kisebb országok számára egy új típusú, szocialista nagyhatalom, a Szovjetunió önzetlen, baráti segítsége.

Az afrikai országok fejlődésének útja valószínűleg igen *lassú, ellentmondásos folyamat lesz.* Ennek során egyes országokban erősödhet a kapitalizálódás, más országokban szocializmus felé törekvő rendszerek jöhetnek létre. A legjellemzőbb azonban bizonyára az lesz, hogy szocialista és kapitalista elemeket vegyítő államtípusok keretében folyik majd a harc a fejlődés szocialista útjáért. A válaszút kérdését nagymértékben az dönti el, hogy milyen változást tudnak teremteni a dolgozók életviszonyaiban, szervezettségében, politikai tudatában.

E fejlődés lehetőségeit Afrikában is csak a marxizmus—leninizmus tudományos módszereivel lehet eredményesen elemezni. Afrika helyzetét, időszerű gazdasági és társadalmi problémáit még alig ismerjük. Ezek a kérdések még alapos marxista elemzésre várnak. Ehhez a szocializmust építő országok, így a mi országunk tapasztalatainak a felhasználásával kell hozzájárulnunk.

A magyar marxisták — történészek, közgazdászok, gyakorlati szakemberek — eredményesen vizsgálják az afrikai fejlődés prob-

Digitized by Google

témáit, s munkásságukat külföldön is elismerik. A jövőben a magyar afrikanistáknak is aktívabban szembe kell szállniok az imperialista propagandával, minden fórumot fel kell használniok erre, különösen az afrikai tárgyú nemzetközi értekezleteket, amelyeken a neokolonialisták alapos felkészültséggel támadják a szocializmus hiveit.

A földrész fejlődésének lehetőségeit feltétlenül a helyi viszonyok tanulmányozásával, az afrikai marxistákkal együttműködve kell vizsgálni, hogy a jövő szocialista útjának elméleti kimunkálásához az egyes országok viszonyaira alkalmazott módszerekkel, minden dogmatizmustól és sematizmustól mentesen járulhassunk hozzá.

A neokolonializmus az antikommunizmus széles körű propagandájára alapozza ideológiai támadását. A marxistáknak, afrikai barátainkkal együtt, fel kell venniük a harcot ez ellen.

Afrika a vajúdás állapotában van. Az elmaradottság súlyos terhei, az imperialisták meg-megújuló provokációi, a neokolonializmus új és egyre ravaszabb módszerei, a nemzetközi és a belső reakció felforgató tervei súlyosbítják az afrikai földrész problémáit, gyengítik az egységtörekvéseket, fékezik a társadalmi haladást, katonai, gazdasági és ideológiai eszközökkel igyekeznek visszatartani és hátterbe szorítani minden olyan törekvést, amely Afrika és a szocialista országok együttműködését, összefogását szolgálja. Ez az aknamunka még hosszú ideig zavarhatja Afrika és a szocialista világrendszert alkotó népek összefogását. A történelem kerekét azonban semmilyen imperialista mesterkedés nem képes visszaforgatni.

Az afrikai tömegekben és hivatott vezetőiben erősödik a szocialista viszonyok létrehozására irányuló törekvés és a szocialista országokkal folytatott együttműködésre, az új társadalom építése tapasztalatainak átvételére való igény. Hazánk egyik legfontosabb külpolitikai törekvése, hogy szerény lehetőségeink szerint, alkotóképességeink és szocialista felelősségünk tudatában minden erőnkkel közreműködjünk ennek a történelmi feladatnak a megvalósításában s így Afrika fiatal országaival közösen hozzájáruljunk az antiimperialista front erősödéséhez.

Békési Pál

Digitized by Google

Csehszlovák testvérpártunk XIII. kongresszusa

Röviddel megalapítása 45. évfordulójának ünnepségei után — 1966. május 31. és június 4-e között — tanácskozott Prágában Csehszlovákia Kommunista Pártjának XIII. kongresszusa. A Julius Fučik parkban levő kongresszusi palotában egymillióhétszázezer tag és tagjelölt képviseletében mintegy másfélezer küldött gyűlt össze; hivatalos delegációval képviseltette magát a világ 78 kommunista és munkáspártja, forradalmi demokratikus és baloldali szocialista pártja.

A kongresszust a CSKP Központi Bizottsága 1965. augusztus 31-i ülésének határozata alapján hívták össze, a következő napirenddel:

1. A Központi Bizottság beszámolója a két kongresszus között kifejtett tevékenységéről és a soronlevő feladatokról;
2. a központi ellenőrző bizottság beszámolója;
3. a párt központi szerveinek megválasztása.

A kongresszus egész munkájának középpontjában a gazdasági élet, az új gazdaságirányítási rendszer kérdései álltak. A tanácskozás mindenekelőtt megmutatta, hogy a CSKP az utóbbi években jelentős eredményeket ért el legfőbb belső feladatainak megoldásában, a szocializmus anyagi és technikai alapjának létrehozásában, a szocialista társadalmi viszonyok tökéletesítésében és a dolgozók kommunista nevelésében. Az ország gazdasági fejlődésében a 60-as évek elején jelentkezett megtorpanás 1964 második felétől kezdve megszűnt, újból emelkedett az ipari és — a rendkívül kedvezőtlen időjárás ellenére is — a mezőgazdasági termelés, biztosították az egyenletes energia-, tüzelő- és nyersanyagellátást, s a lakosság közszükségleti és élelmiszercikk-ellátását.

Antonin Novotny elvtárs, a párt első titkára azonban beszámolójában hangoztatta, hogy „a kétségbevonhatatlan eredmények ellenére sem sikerült még fordulatot elérni a termelés hatékonyságában, a gazdaság nem eléggé kiegyensúlyozott, még mindig érződnek a termelés és a nemzeti jövedelem 1963. évi csökkenésének következményei". Meg kell oldani a munkaerő-gazdálkodás problémáit, köztük az új munkaerők elhelyezésének kérdését. Így Szlovákiában 1970-ig mintegy félmillió fiatal elhelyezését kell biztosítani.

A kongresszus érdeme, s egyben a párt érettségének és komolyságának bizonyítéka, hogy a hibák bírálata nem öltötte személyeskedés jellegét, és megmaradt olyan határok között, amilyenek optimálisak a jövőre vonatkozó tanulságok levonására. Ilyen szellemben tárgyalták a küldöttek az 1966—70-re szóló negyedik ötéves terv irányelveit. A terv kidolgozására igen nagy erőfeszítéseket tettek, végleges változata azonban még nem készült el. A megvitatott és elfogadott irányelvek az ipar 28—30 százalékos, a mezőgazdaság 15 százalékos

Digitized by Google

termelés-növekedését irányozzák elő. A nemzeti jövedelem a tervidőszakban 22—24 százalékkal, a személyi fogyasztás 17—18 százalékkal növekszik.

A következő évek egyik fő feladata a falvak, a mezőgazdaság gyorsütemű fejlesztése. A cél: mielőbb megszüntetni az ipari és a mezőgazdasági dolgozók élet- és munkakörülményei közötti különbséget. Jellemző, hogy 1970-ig 70 000 új családi ház épül a falvakban.

Az új terv rendkívül nagy szerepet juttat Csehszlovákia és a KGST többi tagállama együttműködése fejlesztésének.

A kongresszus elhatározta, hogy 1970-ig a bányászatban, a nehéz munkát igénylő és az egészségre káros munkahelyeken fokozatosan bevezetik az ötnapos, 40 órás munkahetet, a többi munkahelyeken pedig a 42 órás munkahetet, az egyes népgazdasági ágak fejlesztése által teremtett feltételeknek megfelelően.

A proletárdiktatúrából az össznépi államba való átmenet időszakában a szocialista társadalom fejlesztését nem lehet csupán a gazdasági mechanizmus tökéletesítésére szűkíteni, hanem ki kell terjeszteni a szocialista demokrácia legszélesebb értelemben vett kibontakoztatására, a párt vezető szerepének elmélyítésére is, mert éppen a szocialista demokrácia légköre, a kommunista nevelés aktivizálja, öntudatosítja a termelőerők alapját, az embert. A küldöttek ennek tudatában vitatták meg az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének és a nemzeti bizottságok mint választott szervek jogköre bővítésének problémáit.

Egy évvel ezelőtt Csehszlovákiában megkezdődött az ipar és a mezőgazdaság tervszerű irányítása tökéletesített rendszerének fokozatos bevezetése. „Az új irányítási rendszer — hangoztatta kongresszusi felszólalásában *Hendrych* elvtárs — felhasználja azokat a törvényszerűségeket, amelyekkel a munkásosztály politikai hatalmának megszilárdításáért vívott harc idején nem élhettünk eléggé: az áru- és pénzviszonyokat, a piac hatását, az anyagi érdekeltséget, a munka szerinti díjazást, a központi tervet."

A tökéletesített gazdaságirányítás a piac szocialista formáinak aktív felhasználására épül, egybehangolja a tervet a piaccal, anélkül, hogy csökkentené a terv szerepét; széles körűen alkalmazza az értékkategóriákat és -viszonyokat, fejleszti az áru- és pénzviszonyokat. A jövőben a vállalatok létkérdése lesz, hogy haladéktalanul megkeressék azt az utat, amely a dolgozók érdekeit a legmesszebbmenően összekapcsolja a termelés műszaki színvonalának, minőségének és jövedelmezőségének az emelésével. „Ezután nem fordulhat elő, hogy a rosszul gazdálkodó vállalatok eredményeit a jól gazdálkodókénak a rovására kiegyenlítik" — mondotta Novotny elvtárs.

A beszámoló és a felszólalások elemezték a pártszervek és a pártszervezetek feladatait az új körülmények között. A párt nem közvetlenül, hanem a megfelelő jogkörrel, anyagi és erkölcsi felelősséggel felruházott apparátus közvetítésével irányítja a termelést — át-

Digitized by Google

lapította meg a kongresszus. A pártszervek és szervezetek nem avatkozhatnak be közvetlenül a termelési és technológiai feladatokba, mert ez elmosná a felelősséget. Ugyanakkor joguk és kötelességük véleményt mondani az adott munkahely fejlesztésének döntő kérdéseiről, a munkaszervezésről, a tervezésről, a termelési eredményekről, a káderkérdésekről.

A kongresszus aláhúzta a nemzeti bizottságok (tanácsok) fejlesztésének, jogkörük kiterjesztésének és szerepük növelésének jelentőségét. A jövőben a nemzeti bizottságok kerületük gazdaságfejlesztésének döntő tényezői lesznek. Emellett gondoskodniuk kell a szolgáltatások fejlesztéséről, a lakosság igényeinek minél teljesebb kielégítéséről, megfelelő életkörülményeink biztosításáról. A vállalatok vezetőségeinek elvileg figyelembe kell venniük a nemzeti bizottságok elgondolásait.

A Központi Bizottság beszámolójában és a vitában jelentős helyet kapott az ország nemzetei és nemzetiségei közeledésének problémája. A kongresszus megelégedéssel állapította meg, hogy a párt helyes politikájának eredményeként az elmúlt évtizedben lényegesen csökkent a cseh és a szlovák területek gazdasága közötti különbség. A harmadik ötéves tervben például az ország ipari termelése 19,4 százalékkal emelkedett, ezen belül azonban Szlovákiáé 28,6 százalékkal. 1970-ben Szlovákia egynegyedét adja majd Csehszlovákia összipari termelésének.

A CSKP szilárdan követte és követi a csehek és szlovákok, illetve az országban élő magyar, ukrán és lengyel nemzetiségek internacionalista egységének, szolidaritásának és együttműködésének politikáját. A kongresszus határozottan elítélte az előforduló nacionalista jelenségeket. „Egyesek azt gondolják — állapította meg *Pecha* elvtárs, a kelet-csehországi kerület pártbizottságának titkára —, hogy a szocialista demokrácia határtalan, és mindent megengedhetnek maguknak. Támadják a párt és a munkásosztály vezető szerepét, ócsárolják a Központi Bizottságot, és semmibe veszik azokat a mélyről fakadó érzelmeket, amelyek hazánk népeit a Szovjetunióval és a többi szocialista ország népeivel összekötik. Pártszervezeteink határozottan elítélik ezeket a kísérleteket, s főleg üzemeink munkásai figyelmeztetnek a szigorú közbelépés szükségességére."

— A nacionalizmus negatív jelenségei a szocialista országok egységének megbontására irányulnak — mutatott rá *Dubcek* elvtárs, a Szlovák KP Központi Bizottságának első titkára. — A csehszlovák kommunisták internacionalisták. Síkraszállnak a kommunista és munkáspártokkal való együttműködésért, testvéri kapcsolatukért, s hangsúlyozzák, hogy pártunk politikájának alappillére volt és marad a Szovjetunióval és az SZKP-val fenntartott szilárd szövetség.

A kongresszus leszögezte: a gyakorlatban maradéktalanul meg kell valósítani az elméletileg már tisztázott, a párt és állami szervek határozataiban rögzített nemzetiségi politikát.

Digitized by Google

A küldöttek felhívták a párt és a pártszervezetek figyelmét az ifjúság körében végzett munka fontosságára. Hangsúlyozták, hogy a munkás- és parasztifjúság, a diákság döntő többsége tevékenyen támogatja a szocialista építést, a fiatalok egy csekély része azonban destruktívan lép fel, alaptalanul bírálgat, dekadens életstílust folytat, és közönyt mutat a szocialista valóság iránt. A legsürgősebb feladat e tekintetben: a párt helyes ifjúsági politikájának következetes végrehajtása, s az ifjúság nevelésének korszerűsítése.

A XIII. pártkongresszus Csehszlovákia nemzetközi kapcsolatait két síkban, a politikai és gazdasági kapcsolatok síkjában tárgyalta. Mindkét szempontból tekintetbe vette korunk három fő államcsoportját: a szocialista országokat, az újonnan függetlenné vált, fiatal államokat és a tőkés világot.

A csehszlovák külpolitika alapja, a Szovjetunióval fenntartott szilárd szövetség és megbonthatatlan barátság, a szocialista országok egységének, testvériségének és barátságának erősítése. Ez a politika ugyanakkor támogatja a nemzeti felszabadító mozgalmakat, minden téren együttműködik a fiatal, fejlődő orszgokkal, következetesen érvényesíti a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elvét, s határozottan visszautasítja az imperializmus agresszív próbálkozásait.

Csehszlovákia a nemzetközi gazdasági kapcsolatok terén következetesen síkra száll a szocialista országok gazdasági együttműködésének fejlesztéséért, a nemzetközi szocialista munkamegosztásban rejlő előnyök kihasználásáért, a proletár internacionalizmus és a kölcsönös segítés elvei alapján, a szocialista világrendszer erősítése érdekében; bővíti gazdasági együttműködését a fejlődő országokkal, részben a kereskedelmi kapcsolatok szorosabbra fűzésével, részben gazdasági és műszaki segítség nyújtásával, hogy megerősödjék ezen országok független nemzetgazdasága; fejleszti kereskedelmét a tőkésországokkal.

A kongresszus nyilatkozatot fogadott el az Egyesült Államok vietnami agressziójáról. A nyilatkozat megállapítja: a CSKP XIII. kongresszusa, az egész párt és a köztársaság minden dolgozója a leghatározottabban kiáll a vietnami nép jogos követelései mellett, amelyeket a VDK kormányának négy pontja és a Délvietnami Nemzeti Felszabadítási Front öt pontja tartamaz, újból ünnepélyesen hangsúlyozza teljes szolidaritását a vietnami népnek az amerikai agresszorok ellen vívott harcával, és együttérzését fejezi ki Laosz és Kambodzsa népeivel. Csehszlovákia az őszinte barátság és a szocialista nemzetköziség szellemében továbbra is támogatni és segíteni fogja a vietnami népet.

A szocializmus építésének elsőrendű külső feltétele a béke. Ennek tudatában a CSKP döntő jelentőséget tulajdonít az európai biztonság megszilárdításának, s örömmel fogadja azt a szovjet javasla-

Digitized by Google

tot, hogy hívják össze az európai országok értekezletét kontinensünk biztonsága és békéje kérdéseinek megvitatására.

A kongresszus összesen kilenc határozatot fogadott el; közülük különösen jelentősek a „Szocialista társadalmunk további sokoldalú fejlesztéséről", „A párt mezőgazdasági politikájáról", A nemzeti bizottságok helyzetéről és feladatairól", a „Szocialista kultúránk továbbfejlesztéséről" és „A nemzetközi kommunista mozgalom kérdéseiről" szóló dokumentumok. Ez utóbbi megállapítja: nagyra becsüljük az SZKP szerepét a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egységének helyreállítására, a jelenlegi nézeteltérések leküzdésére irányuló törekvésekben. A testvérpártok konstruktív eszmecseréjének hívei vagyunk, és határozottan visszautasítjuk a sértő, ellenséges hangú polémiát. Minden testvérpártnak kötelessége olyan kedvező légkör céltudatos kialakítása, amely lehetővé teszi valamennyi kommunista és munkáspárt nagy tanácskozásának összehívását és eredményes lefolytatását.

A küldöttek elfogadták a párt szervezeti szabályzatának módosítására előterjesztett javaslatokat (a többi között magszűnt a tagjelöltségi idő), majd megválasztották a 110 tagú Központi Bizottságot, amelynek tagjai közül mintegy 45-en először kerültek be a párt vezető szervébe. A párt Központi Bizottságának első titkára ismét *Antonin Novotny* elvtárs lett.

A kongresszus a realizmus, az érettség, a komoly mértéktartás és a teljes nézetazonosság jegyében tanácskozott. A vita a küldöttek politikai érettségét bizonyította. A referátumokat, a felszólalásokat az őszinte hangvétel, a hibák éles bírálata, a problémák bátor felvetése jellemezte. A határozatok nagy jelentőségűek a CSKP további fejlődése és munkája, a szocialista építés meggyorsítása szempontjából. A felvetett kérdések mindegyikét természetesen nem lehet máról holnapra megoldani. Csehszlovák testvérpártunk tagjai azonban a dolgozó tömegekkel egybeforrva, munkához láttak, hogy a következő években még eredményesebben építhessék országukban a szocializmust.

Márkus Gyula

Digitized by Google

Tudományos életünkből

DR. PACH ZSIGMOND PÁL:

Optimizmus és objektivitás történetszemléletünkben

Az Új Írás legutóbbi számaiban Mód Aladár elvtárs két érdekes, történetszemléletünket elemző cikket tett közzé. Mód Aladár az éles szemű történész fogékonyságával nyúlt az utóbbi esztendők történettudományi termésének két, csakugyan jelentős darabjához: egyfelől a Magyarország története című műhöz, amely egészében véve színvonalas áttekintését nyújtja nemzeti történetünknek, másfelől annak a vitának az anyagát összefoglaló kötethez, amely Molnár Erik értékes cikksorozatával kapcsolatban a magyarországi osztályküzdelmekről és függetlenségi harcokról folyt.*

Mód Aladár cikkei maguk is vitacikkek; a szerző érdemi megjegyzéseinek számottevő részét bizonyára maga is további vitára való buzdításnak szánja. E buzdítás elől pedig aligha lehet kitérnünk, annál kevésbé, mivel a tág érdekű kulturális-irodalmi folyóiratokban megjelenő és történetszemléletünk sarkalatos kérdéseit érintő fejtegetések kiváltképpen közrehathatnak szélesebb rétegek történetfelfogásának befolyásolásában, társadalmunk történeti tudatának alakításában. Hogy pedig Mód Aladár elvtárs két vitacikkét együttesen kezeljük, azt — ezek tartalmi-szemléleti egységén túl — formai-szerkezeti megoldásuk is indokolttá teszi. A szerző már első, „Optimizmus vagy pesszimizmus történelemszemléletünkben" című cikkének bevezetésében jelzi, hogy ott kifejtett észrevételein kívül „a nemzeti kérdéshez való viszony tisztázatlansága" kapcsán is vannak kritikai megjegyzései, amelyeket azonban akkor nem kívánt előadni; ez utóbbi adósságát törleszti most — ám más kritikai tárgyon — „A nemzeti kérdés jelentőségéről" címzett második cikkében, amely ekként formai szempontból is az elsőhöz kapcsolódik.

A főkérdés tehát, amely Mód Aladárt foglalkoztatja, történelemszemléletünk optimizmusának vagy pesszimizmusának kérdése. Történelemszemléletünkre, vagyis a marxista—leninista történetszemlé-

* Az egyiket „Optimizmus vagy pesszimizmus történelemszemléletünkben" címmel a márciusi, a másikat „A nemzeti kérdés jelentőségéről" címmel a májusi számban.

Digitized by Google

letre vonatkozóan voltaképpen elvileg fel sem kell tenni e kérdést, vagy ha már feltesszük, természetesen nyomban és egyértelműen az optimizmus igenlésével kell és lehet csak megválaszolni. Mert vajon a marxista történetszemlélet, amely — hogy csupán legáltalánosabb vonásait érintsük — a társadalmi haladás szükségszerűségét, az emberiségnek a szocializmus, a kommunizmus felé való törvényszerű fejlődését hirdeti, lehet-e más, mint alapvetően és kifejezetten optimista történetfelfogás? A kérdés csupán az, hogyan kell a történeti fejlődés objektív menetének feltárásában, az objektív törvényszerűségeket valóraváltó szubjektív-emberi tevékenység megelevenítésében, vagyis a sokrétű történeti múlt konkrét ábrázolásában érvényesíteni a marxista történetszemlélet optimizmusát, hogyan kell az objektivitással szerves egységben, éppen abból táplálkozóan, sarjadóan kibontani, érvényre juttatni, értelmezni és alkalmazni a marxista történetszemlélet optimizmusát, sőt — a tautológiát elkerülve — így is fogalmazhatnám: magát a marxista történetszemléletet, a marxizmust. Ezt a kérdést viszont — mint Mód Aladár cikkei pozitív és negatív értelemben egyaránt figyelmeztetnek reá — igenis napirenden kell tartani és behatóan megvitatni.

Mód Aladár egyrészt „népünk forradalmi mozgalmaival kapcsolatos pesszimista beállítottságot" vél felfedezhetni abban a történelemszemléletben, amelyet a „Magyarország története" című összefoglaló mű tükröz; másrészt „a nemzeti kérdésben csak a negatív erők forrását" érzékelő látásmódot tulajdonít Molnár Erik tanulmányainak csakúgy, mint a vita-kötet utószavaként megjelent dolgozatomnak; s e bírálatok kapcsán jelzi vagy kifejti saját, optimistának elgondolt nézeteit is jó néhány történeti kérdésben.

Mód elvtárs — fejtegetéseinek sajátszerű belső felépítéséből folyóan — a történelem időrendjétől függetlenül fűz észrevételeket különböző események, fejlődésszakaszok értékeléséhez. Nekünk, már csak a könnyebb érthetőség kedvéért is, legyen szabad visszatérnünk a tárgyalás kronológiai, vagy ha úgy tetszik: történeti menetéhez.

1

Hadd kezdjük tehát rögtön Magyarország történetének régebbi korszakaival, a korai és érett feudalizmus periódusaival, még ha a tárgyalt cikkek nem is fűznek ezekhez számottevő kritikai megjegyzést. Kellően indokolhatja ezt az eljárásunkat akár az az előny, hogy ily módon szilárdabb alapot nyerhetünk későbbi, a bírálat keretében már szóvá tett fejlemények megtekintéséhez-minősítéséhez; akár — és különösképpen — az a tény, hogy középkori történetünk értékelése, bármily távoli időszakokról van is szó, igen közvetlen módon befolyásolja társadalmunk történeti tudatát jelenünkben is.

Középkori történetünk szemléletéhez, mint ismeretes, számos re-

Digitized by Google

akciós, nemesi-burzsoá interpretáció tapadt régebbi történetírásunkban, történetpolitikai irodalmunkban: olyan interpretációk, amelyek (persze szerfelett különböző változatokban, burkoltabb vagy nyíltabb formákban) főleg a „szentistváni állameszme", a „középkori magyar nagyhatalom", a magyarság „kárpát-medencei uralmi elhivatottsága", a „magyar szupremácia" gondolatkörében mozogtak, ez eszmék beplántálására, elevenen tartására irányultak; olyan interpretációk, amelyeknek maradványai (néha éppen újból feltámadni kezdő maradványai) olykor manap is kísértenek.

Hogy az említett nacionalista-soviniszta interpretációk milyen végzetes módon orientálták a dualizmus korában, s még inkább a két világháború között a magyar politikai gondolkodást, milyen végzetes módon torzították el társadalmunk számottevő rétegeinek történeti tudatát — aligha szorul bizonygatásra. Az effajta nacionalista-soviniszta „optimizmusnak" nem kis része volt abban, hogy a reakciós uralkodó osztályok nemzetünket a fasizmus, a második világháború katasztrófájába dönthették, olyan katasztrófába, amely immár végletes pesszimizmussal tölthette el a nemzet széles rétegeit. Végletes peszszimizmussal tölthette, tölthette *volna* el, ha népünk legjobbjai, első soraikban a kommunistákkal, nem mutatták volna meg a katasztrófából kivezető utat; ha szóval és tettel nem bizonyították volna, nemzeti történelmünket is bizonyságtételre szólítva, a felemelkedés útját és lehetőségét.

Mert marxista történettudományunknak volt már akkor is, és van azóta egyre gazdagabban, mondanivalója az egész nemzet számára történelmünknek, egyebek mellett, korai szakaszairól is. Már 1945-ben, az első szabad könyvnapon sokak kezébe juthattak el történelmünk fontos periódusait megvilágító marxista művek, köztük „A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig", amely történeti múltunk legkorábbi szakaszait hívta tanúságtételre. Ez a könyv azokkal a szellemtörténeti nézetekkel szemben, amelyek a „középkori magyar keresztény királyság" merőben sajátszerű voltát hangoztatták, és az „évezredes magyar lélekből" eredeztették, kimutatta, hogy a történeti fejlődés *objektív* törvényszerűségei, jelesen az osztálytársadalom és az állam kialakulásának általános törvényszerűségei Magyarország történelmében is érvényesültek. Azokkal a burjánzó történetpolitikai koncepciókkal szemben, amelyek a „szentistváni állameszmét" különféle változatokban reakciós politikai irányzatok történeti igazolásaként vagy programjaként fejtették ki, megvilágította, hogy István király műve nem a politikai reakció, hanem a *társadalmi haladás* történeti érve és hagyománya.

S a felszabadulást követő több mint két évtized során kibontakozó gazdagodó marxista történettudományunknak — amelynek egyik összegezése a „Magyarország története" című mű is — van mondanivalója az egész nemzet számára a magyar államalapítást követő száza-

Digitized by Google

dokról is, világos és tudományosan megalapozott mondanivalója, amely gyökeresen elfordul a feudális-burzsoá történetfelfogás szupremáciás, nacionalista-soviniszta „optimizmusától", s amely egyben az objektív törvényszerűségek érvényesülésének sajátos és konkrét feltételeit elemző, a társadalmi haladás mércéjén értékelő marxista történetszemlélet immanens optimizmusát sugározza.

A Magyarország középkori történetének első és második szakaszára, a korai és az érett feudalizmus korszakára vonatkozó marxista kutatások feljogosítanak annak megállapítására: a magyar társadalom — amely Nyugat-Európánál később lépett a feudalizmus útjára, minthogy a népvándorlásnak egy későbbi hullámával került végleges települési helyére — az indulásban való elmaradását az anyagi és szellemi kultúra, a társadalmi és politikai élet számos viszonylatában a XV. századra lényegileg, minőségi tekintetben behozta: megközelítette a feudális fejlődés, a társadalmi előrehaladás akkori élvonalát jelentő nyugat-európai színvonalat, még ha a minőségi szint azonosságát mennyiségi elmaradás kísérte is, főként az iparosodásban-városiasodásban. Az egyenlőtlen fejlődés törvényszerűsége érvényesült abban, hogy a magyar társadalom — a városi polgárosodás nehézségeitől korlátozva ugyan — a mezőgazdasági termelőerők, a termelési és járadékviszonyok, az árutermelés, az osztályszerkezet, az állami-politikai rend, a kultúra szempontjából viszonylag rövidebb idő alatt járta be a feudális fejlődés első és második (korai és érett) időszakát, és „tömörített fejlődéssel" *kezdett felzárkózni az akkor leghaladottabb országokhoz.* E tekintetben a XV. század egészének, s a XV. század második felének külön is fontos szerepe van: a rendi monarchia kialakulásával, majd — Mátyás alatt — a centralizált államhatalom szervei kiépítésének megindultával kezdett kiegészülni a felzárkózás az állami-politikai fejlődés fontos mozzanataival csakúgy, mint a szellemi kultúra jelentős eredményeivel is.

A feudális fejlődés indulásában való elmaradás, az indulás késése-hátránya egyáltalán nem bizonyult behozhatatlannak. A magyar (illetve általában a kelet-európai) fejlődés elmaradása, deformálódása Nyugat-Európához képest — amelynek a feudalizmus későbbi századaiban tanúi vagyunk — nem volt valamiféle áthághatatlan „kultúrlejtőről" tanúskodó, vagy éppen a magyar (illetve Kelet-Európára nézve a szláv) „faji adottságokból" következő jelenség, miként ezt a germán népek felsőbbrendűségét hirdető, imperialista-fasiszta német szellemtörténetírás nemegyszer bizonygatta. A középkor története nem vall semmiféle végzetszerű elmaradásra, „eredendő" késedelemre, „mostoha rendelésre", „tragikus magyar sorsra" sem, mint ahogy ezt viszont a magyar múlt pesszimista-tragikus értelmezői vélték-érezték. A magyar nép, amely az indulás hátránya ellenére, a vele együtt élő más népekkel együtt, a XV. században a haladás élvonalához közeledett, máskor és más ízben, az elmaradás századai és a bukás mélypontjai után is, újból a társadalomfejlődés első vonalába lendülhet —

Digitized by Google

amint ez 1848—49-ben, 1919-ben néhány hónapra, 1944—45-ben pedig immár tartósan és másíthatatlanul meg is valósult.

Íme, középkori történetünk *objektív* elemzésének *optimista* mondanivalója, úgy is mondhatnánk: optimista, *mert* objektív mondanivalója jelenünk számára, egyik adaléka mai történeti tudatunk számára.

1

A magyar történelem haladó fejlődési vonalát az az eseménysorozat törte meg, ami a XV. század végén, a XVI. század első évtizedeiben játszódott le: az állami centralizáció összeomlása 1490 után, a parasztháború leverése és kemény megtorlása 1514-ben, a török hódítás és Habsburg-uralom 1526 után.

E drámai eseménysor összefüggő láncszemei közül Mód Aladár — márciusi cikkében — a parasztháború jelentőségének szentel indokoltan nagy figyelmet. Főként az 1514-i mozgalom elnevezésének problémáját fejtegeti, és „parasztháború" helyett a „forradalmi parasztfelkelés" megjelölés mellett száll síkra. Észrevételei megfontolást érdemelnek, még ha nem győznek is meg arról, hogy a „parasztháború" kifejezést — amelyet Engels nyomán alkalmazott marxista történetírásunk a magyar 1514 jellemzésére —, más elnevezéssel kell felcserélnünk. Mód elvtárs terminológiai aggályai ugyanis alapjában éppen a *„pesszimista vagy optimista történetszemlélet"* dilemmájából sarjadnak, s a terminológiai korrekciót voltaképpen az optimista történetszemlélet jegyében kívánja végrehajtani. Felmerül tehát a kérdés: miben nyilatkozik meg a marxista történetszemlélet optimizmusa a középkori parasztháborúkkal, a magyarországi parasztháborúval kapcsolatban?

1514 középkori történetünk antifeudális küzdelmeinek csúcspontját jelenti, olyan osztályösszecsapást, ahol a legizzóbban lobbant fel a feudális-földesúri rend elleni harc lángja, olyan égetően élő emléket, amely a magyar nép legjobbjait évszázadokon át nem hagyta nyugodni, s a reakcióval, a feudális elmaradottsággal való szembefordulásra, aktív társadalmi küzdelmekre serkentette. Olyan mozgósító példát, amely célt és programot adott a kizsákmányolt tömegek évszázadokon átívelő mozgalmainak, a feudális, majd tőkésedő nagybirtok béklyójának szétrepesztésére irányuló forradalmi igyekezeteknek, azoknak az osztályküzdelmeknek, amelyek — persze gyökeresen megváltozott társadalmi létfeltételek között — 1944—45-ben torkolltak a győzelembe. Éppen ebben áll a forradalmi, marxista történetszemlélet optimizmusának érvényesítése 1514-et illetően. Mindez azonban nem jelenthet valami olyanféle optimizmust, amely elvonatkoztat attól, hogy az 1514. évi parasztháború vereséget szenvedett, elbukott. Nem jelenthet valami olyanféle optimizmust, amely eltekint attól az objektív ténytől, hogy az 1514. évi parasztháború veresége tragikus mó-

Digitized by Google

don befolyásolta a magyar történelem menetét a következő századokban. Nem jelenthet valami olyanféle optimizmust, amely elvonatkoztat attól, hogy 1514, amikor egyfelől a középkori magyar történet osztályharcainak ragyogó csúcspontja, ugyanakkor középkori történetünknek egyben legnagyobb nemzeti tragédiája.

A középkori parasztfelkelések, néhány kivételtől eltekintve, mint ismeretes, mind vereséget szenvedtek. Engels, a német parasztháborúról szólva, egész marxista történetszemléletünk számára tanulságosan hangsúlyozza, hogy ő „a harc eredményét is azzal a szükségszerűséggel magyarázza, amely ezen osztályoknak (ti. a parasztháborúban részt vevő, egymással összeütköző osztályoknak) történelmileg adott társadalmi életfeltételeiből következik". A középkori parasztfelkelések — az objektív viszonyok éretlensége folytán — még nem dönthették meg a feudális rendet, még nem szülhették meg az új társadalmi formát, a polgári rendet. Ámde mégis komoly hiba volna egyenlőségjelet tenni valamennyi bukott, levert parasztfelkelés közé, ezeknek az illető országok történeti fejlődésében betöltött helye, szerepe közé. A középkori parasztfelkelésekkel kapcsolatban nemcsak azt a kérdést kell feltenni: ha elbuktak, bukásuknak minő okai voltak, hanem azt is: ha elbuktak, bukásuk ellenére eredményesek voltak-e vagy sem. S az utóbbit: az eredményesség kérdését nemcsak abból az akkor oly távoli és irreális perspektívából kell tekinteni: létrehozták-e a kapitalista rendet, hanem abból a közelebbiből is: egyengették-munkálták-e az utat ahhoz, hozzájárultak-e *magának a feudalizmusnak* olyan, magasabb szakaszába lépéséhez, ahonnan megnyílik az út a kapitalizmus felé.

És e tekintetben nagy, mondhatni tragikus a különbség nem egy nyugat-európai parasztfelkelés és a magyar 1514 történelmi helye között. Elbukott az 1358. évi francia Jacquerie, vereséget szenvedett az 1381. évi angliai Wat Tyler-felkelés is. Bukásuk ellenére azonban eredményesek voltak. A feudális rendet megdönteni nem tudták, de hozzájárultak ahhoz, hogy az illető országok a feudális fejlődésnek olyan magasabb szintjére jussanak, ahonnan már megnyílik az út a feudalizmus bomlása, a tőkés termelés feltételeinek és kezdeti formáinak kialakulása felé. E levert parasztfelkeléseket követő időben, a XV. században, Franciaországban és Angliában a jobbágyság döntő zömében felszabadul a személyi függés nyomasztó nyűgéből, s jelentős részében rögzített, főleg pénzjáradékot fizető, örökbérlő jellegű telekbirtokossá válik, bár továbbra is a feudális rend keretei-korlátai között marad. Ezzel egyidejűleg fejlődnek-kiterjednek az áru-pénzviszonyok, előrelendül a városi fejlődés, fontos lépések történnek a centralizált államhatalom kiépítése irányában stb. — megannyi olyan mozzanat, amely a feudális renden *belül* annak magasabb szintjét jelenti, olyan szintet, amelynek talaján csíráznak és terebélyesednek *a feudalizmuson túl mutató* tendenciák.

Az elbukott 1514. évi parasztháború azonban, sajnos, nem ilyen

Digitized by Google

helyet foglal el Magyarország történelmében. A parasztháború vesztesége és véres megtorlása sem jelenthette ugyan a korábbi haladó fejlődési irányzat teljes kiküszöbölését, kiiktatását — mély gyökereket vert az immár, amelyeket nem lehetett kitépni —; a fejlemények *fő* vonalát tekintve azonban, az osztály-erőviszonyok kedvezőtlen irányú eltolódásával, annak az *ellentétes* fejlődési tendenciának a megerősödését mozdította elő, amely hazánkban — miként többé-kevésbé egyidejűleg Közép- és Kelet-Európa más országaiban — a XV. század végétől tört felszínre. 1514-et nem a centralizált monarchia helyreállítása, továbbfejlődése követte, hanem 1526 és 1541, a középkori magyar állam feldarabolódása. 1514-et nem a paraszti-polgári árutermelés tartós és a feudalizmus bomlásához vezető fellendülésének időszaka követte, hanem a földesúri árukereskedelem és árutermelés egyre erőteljesebb színrelépése, a parasztival-polgárival egyre inkább szembefeszülő, korlátozó hatásának érvényesülése. 1514-et nem a pénzjáradék kiterjedése és általánosulása, a személyi függés formáinak visszaszorulása és eltűnése követte, hanem — a modern világpiaci kapcsolatok jelentkezésének Kelet-Európára hátrányos körülményei között — a naturális járadékformák újraelevenedése, az „örökös jobbágyságnak", a „második jobbágyság" (Leibeigenschaft) magyarországi változatának kibontakozása és megszilárdulása. 1514-et a feudalizmusnak nem a bomlási szakasza követte, hanem egy olyan — az Elbán inneni területekre jellemző — „kései kiadása", amelynek gazdasági-társadalmi viszonylatai évszázadokra szólóan gátolták a kapitalizmusba való átmenet megindulását, prolongálták az új feltételekhez igazodó földesúri-feudális rend uralmát Magyarországon.

A XV. század végének, a XVI. század első évtizedeinek *összefüggő* eseménysorozatában, s — e sor egyik súlyos láncszemeként — a magyarországi parasztháború leverésében és kemény megtorlásában ragadhatjuk meg a feudális-kori magyar történelem drámai, sőt tragikus kifejlésének kezdetét: *társadalomfejlődésünknek azt a negatív irányvételét,* amelynek következtében a feudális formáció érett és bomló szakasza közé beiktatódott a kései feudalizmus több évszázados korszaka. E korszak során a magyar nép, a vele együtt élő más népekkel együtt, Kelet-Európa nagyrészt szláv népeivel sokban közös sorsot élve át, egyre inkább, majd századosan elmaradt a haladás élvonalától, társadalmi fejlődése lelassult, deformálódott, elkanyarodott, a feudális rendszerből a tőkés rendbe való átmenet — Nyugat-Európához képest immár jelentős késéssel — csak a XIX. században mehetett végbe, s a kapitalizmus fejlődése a továbbiakban is súlyos középkori csökevényektől terhelten haladt előre. Csak most, felszabadulva, a szocialista rend győzelmével, gyökeresen új körülmények között nyílik hát lehetőségünk a késés, az elmaradás végleges és minden tekintetben való felszámolására — amikor is *a feudális és tőkés századok mulasztásait, egész történelmi korszakok ütemveszteségét persze a leghaladottabb termelési-társadalmi viszonyok között sem pótolhat-*

Digitized by Google

juk egyik napról a másikra, hanem csak kemény és áldozatos, de immár — a gyökeresen megváltozott társadalmi létfeltételek között, a történelmi szükségszerűség tudatára ébredve — világos perspektívájú erőfeszítéssel.

Íme: nemzeti történetünk negatív, sőt, tragikus fejleményei, századokra kiható káros következései *objektív*, reális számbavételének nehézségeinkben munkára sarkalló, nem csüggedést, hanem *optimizmust* támasztó tanulsága jelenünk számára.

3

A fentiek tükrében nagyon is leegyszerűsítettnek tűnnek azok a fejtegetések, amelyeket Mód Aladár történelmünk XVI—XVIII. századi korszakához fűz. Mindenekelőtt erőteljesen korrigálnunk kell azt a képet, amelyet a szerző — immár májusi cikkében — a korszak története szempontjából valóban „alapvető kérdés: az árutermelés kibontakozásának s az ezzel kapcsolatos ellentmondások és társadalmi folyamatok . . . értelmezésében" nyújt, amely folyamatoknak már „Négyszáz év küzdelem az önálló Magyarországért" című művében sok figyelmet szentelt.

Ez a könyv is azokhoz az úttörő marxista munkálatokhoz tartozott, amelyek a második világháború utolsó évei, a felszabadulás időszakában történelmi múltunkat hívták tanúságtételre a felemelkedés útja és lehetősége mellett. Újabbkori történetünknek ez a progresszív interpretációja kezdeményező módon irányította reá a figyelmet, egyebek közt, XVI—XVIII. századi történetünk gazdasági alapjára, az árutermelés kibontakozásának és fejlődésének korabeli folyamataira. Mód elvtárs kezdeményezésének érdemét nem rontja le, ha — mint májusi cikkében önkritikusan megjegyzi — ebbeli feladatát akkoriban csak „bizonyos egyoldalúsággal" oldotta meg. A baj csupán az, hogy majd negyedszázad távolából is lényegileg kitart egy immár önmaga által is bizonyos mértékig egyoldalúnak minősített álláspont mellett, nevezetesen ama felfogás mellett, amely szerint *mindenfajta* árutermelés alapirányzatát tekintve haladó jellegű, illetőleg, más megközelítésben: mindenfajta árutermelés tőkés viszonyok keletkezéséhez, kialakulásához vezet.

Mód Aladár forma szerint elismeri ugyan, hogy újabb marxista történetírásunknak „jelentős eredménye a nagybirtokos árutermelésnek a rendi uralom konzerválásával, a második jobbágysággal összefüggő negatív következményeinek feltárása"; ennek elismerését azonban rögtön a következő folytatással teszi semmissé: „Ez azonban mit sem változtat az ország árutermelés fejlődéséhez kapcsolódó érdekeinek progresszív jellegén. Az árutermelés fejlődése érdeke volt a nagybirtokosoknak is, s reálisan véve adott feltételek közt (ti. a XVI—XVIII. században) nem bontakozhatott ki a nagybirtok egy része nélkül vagy attól függetlenül." Csakhogy az árutermelés kibontakozása

Digitized by Google

nem valami harmonikus, idillikus, békés folyamat; nem úgy áll a dolog, hogy az árutermelés (hadd tekintsük egyelőre csupán a mezőgazdaságot) kibontakozik a nagybirtokosi-földesúri gazdaságban *is*, a parasztgazdaságban *is*, s azután szépen bontakoznak tovább, fejlődnek egymás mellett, békés nyugalomban, egymás köreit mintegy nem zavarva. Nem, az árutermelés kibontakozásának és fejlődésének folyamata az éles harc folyamata, az ellentétes osztálytendenciák összeütközésének folyamata, ellentétes szociális tartalmú, ellentétes osztályjellegű irányzatok kifejlődésének és összecsapásának folyamata. A kérdés — mint az osztályharcban általában — éppen abban áll: ki kit győz le? A történelmi kulcskérdés itt éppen abban áll: hogyan ütközik össze a mezőgazdasági árutermelés fejlődésének két ellentétes irányzata, hogyan dől el összecsapásuk, melyik irányzat kerekedik felül, válik uralkodóvá?

Amikor a nagybirtokosi-földesúri árutermelés történeti helyét igyekszünk felmérni a XVI—XVIII. századi Magyarországon, azt kell szemügyre vennünk, hogy milyen fejlődési lehetőségekkel *szemben*, milyen objektíve lehetséges fejlődési változatok *rovására* bontakozott ki. S a válasz: a paraszti árutermelés fejlődésének vonalával *szemben* indult meg és haladt előre a földesúri osztály egyes csoportjainak erőteljes bekapcsolódása az árukereskedelembe, majd az árutermelésbe; a feudális pénzjáradék továbbfejlődésének, általánosulásának, majd felbomlásának a tőkés profithoz és tőkés földjáradékhoz vezető irányzatával *szemben* a természetbeni feudális járadékformák (a termény-szolgáltatás és főként a robot) megszilárdítása, fokozása; a parasztság kistulajdonosi-polgári fejlődésének tendenciájával *szemben* az „örökös jobbágyságba" való visszaszorítás törekvése. *Nem* valami elmaradott, a feudális naturálgazdálkodás szintjén megrekedt állapotból vitt tehát tovább, *előre*, hanem az agrárviszonyoknak a nyugat-európait megközelítő színvonaláról, az áru-pénzviszonyok fejlődésének paraszti-polgári útvonaláról *téritett el* az a fejlődésmenet, amely a XV—XVI. század fordulójától kezdve Magyarországon — mint Közép- és Kelet-Európa számos országában — mindinkább érvényre jutott.

Az árutermelés bizonyos előrehaladását jelentette, igaz, ez is; de annak olyan útját-fajtáját, amely egyre inkább felülkerekedve, keresztezte, akadályozta parasztságunk kistulajdonosi-polgári fejlődésének XV. századi agrárviszonyainkban már világosan kirajzolódó, s a XVI. században még sok helyt tért nyerő irányzatát, csakúgy (és itt kell túlmennünk egy fontos lépéssel az árutermelésnek mezőgazdaságra korlátozódó szemléletén), csakúgy, mint hazai *városi-polgári* fejlődésünket. Nem gazdagodó városi polgárok hatoltak be a vidékre, kiterjesztve gazdasági tevékenységük körét a feudálisokkal szemben, hanem nemesi földesurak nyomultak be inkább a városba, már nemcsak a paraszti árutermelőknek, hanem a polgári kereskedőknek is mind veszélyesebb, elnyomó vetélytársaiként, a gazdasági élet oly ágazataiban is teret hódítva, amelyek Nyugat-Európában jellegze-

Digitized by Google

tesen a városi polgárság működési terrénumai voltak. S éppen a városok ipari-kereskedelmi fejlődésének megrekedése, a polgárság gazdasági-politikai gyengesége (amely egyben a jobbágyság antifeudális harca városi osztályszövetségesének gyengeségét vagy éppen hiányát is jelentette), a nemesi-földesúri osztály ebből folyó politikai és gazdasági túlsúlya — ezek az osztály-erőviszonyok tették lehetővé a feudális rend újabb stabilizációját számos közép- és kelet-európai országban, így Magyarországon is; ezek képezték a „második jobbágyság" kiépülésének fő osztályfeltételét; ezek a körülmények pecsételték meg a magyarországi gazdasági-társadalmi fejlődés elmaradását hosszú századokra, elkanyarodását a nyugat-európai fejlődésmenettől.

Nem elégséges tehát az árutermelés bontakozásáról-fejlődéséről *általában* szólni, és ezt a folyamatot „optimista" módon *általában* progresszívnak, a haladás irányába mutatónak, az adott történelmi korszakban — a XVI—XVIII. században — mindenképpen a tőkés viszonyok keletkezésének-bontakozásának irányába mutatónak minősíteni. Van olyan árutermelés: az áru-pénzviszonyok fejlődésének paraszti-polgári útvonala, amely a feudális renden belül a feudalizmus bomlását, a tőkés viszonyok kialakulását munkálja; és van olyan árutermelés: a roboton alapuló nagybirtokos-földesúri árutermelés, amely a feudális rend talaján marad, amely kiszolgálja és megerősíti a feudális rendszert, amely prolongálja a feudális formáció létét, amely jó ideig eltorlaszolja az utat a kapitalizmusba való átmenet előtt.

Ha azután *már kialakult* a kapitalista rend, akkor az árutermelés — mindennemű árutermelés — már „magától és tömegméretekben szüli a kapitalizmust és a burzsoáziát" (Lenin), termeli újjá és terjeszti ki a tőkés árutermelést. Ez a törvényszerűség a *tőkés* társadalmi-gazdasági formáció időszakára vonatkozik, a kapitalista rend talaján érvényesül, és nem vonatkoztatható mechanikus módon sem a megelőző — feudális —, sem a következő — szocialista — társadalmi-gazdasági formációra.

Az árutermelés marxista értelmezésének, az elmélet helyes gyakorlati alkalmazásának különös időszerűsége van napjainkban, amikor gazdasági fejlődésünk meggyorsításának egyik fő kérdése éppen az áruviszonyok, a piaci kategóriák fokozottabb felhasználása a szocialista népgazdaság érdekében. Ez a tény különösen fontossá teszi, hogy sematikus módon ne húzzunk egyenlőségjelet árutermelés és tőkés árutermelés között, a társadalomfejlődés korábbi időszakaiban épp oly kevéssé, mint napjainkban. Ez a tény különösen időszerűvé teszi, hogy behatóan foglalkozzunk az áru- és piaci viszonyok történetileg lényegesen változó szerepével — Marxnak azt a történeti módszerét tartva szem előtt, amellyel megvilágította (többek közt A tőke III. kötetének 20. fejezetében), hogy milyen különböző termelési viszonyokhoz kapcsolódva, milyen különböző formációk törvényszerűségeinek talaján jelenhetik meg és milyen különböző történeti funkciókat tölthet be az árutermelés.

Digitized by Google

Mindez persze mégsem jelenti a nagybirtokosi-földesúri árutermelés „*egészében* retrográd minősítését", ahogyan Mód Aladár elvtárs — némiképpen túlhajtott idézési módszerrel — szemünkre veti. Mert marxista gazdaságtörténetírásunk — éppen annak tudatában, hogy nem lehet *mindenfajta* árutermelést sematikusan egy kalap alá vonni — természetesen nem hagyja figyelmen kívül, hogy a földesúri árutermelés is ölthet burzsoá jelleget, ez is vezethet kapitalista formák kialakulásához, miként ez pl. az angliai „új nemesség" esetében a XV—XVII. században, vagy számos közép- és kelet-európai ország „liberális nemessége" esetében a XVIII. század végétől, a XIX. század első felében történt. S a földesúri árutermelés fejlődésének voltak ilyen irányú mozzanatai Magyarországon már a XVI. században is: amikor a tőzsérkedő-gazdálkodó magyar urak részben az angliai „új nemességhez" hasonló, bizonyos fokig polgárosuló vonásokat viseltek magukon. Csakhogy ezek a vonások időlegesnek bizonyultak, a XVII—XVIII. századra mindinkább háttérbe szorultak, idő haladtával pedig szinte teljesen elenyésztek a robotoltató földesúr arcán egyre jobban eluralkodó, mintegy megmerevedő feudális vonások mellett. A földesúri osztály rendi-feudális arculatán csak a XVIII. század utolsó évtizedeitől fogva kezdtek újból feltünedezni, majd a reformkorban erőteljesebben kibontakozni polgárosuló vonások — lényegesen megváltozott helyzetben: olyan körülmények között, amikor már nem időleges s a feudalizmusba csakhamar visszasüppedő jelenségről volt szó, hanem a feudális rendből a kapitalizmusba való átmenet kezdetéről és előrehaladásáról.

Ekként talaját veszti Mód elvtársnak az a — visszájáról induló — érvelése is, amely szerint a nagybirtokos árutermelés „egészében retrográd" minősítését követve, „ezzel Zrínyit, Rákóczit, Széchenyit, Batthyányt zárjuk ki a nemzeti történelem progresszív vonalából". Talaját veszti, mert a magunk részéről nem követünk semmiféle „egészében" való, sematikusan generalizáló értékelést, hanem kiemeljük a földesúri árutermelés polgárosuló-tőkésedő formáinak, irányzatainak progresszív jellegét. Talaját veszti továbbá, mert Mód Aladár részéről Zrínyinek, Rákóczinak, Széchenyinek, Batthyánynak egy vonalba állítása egymástól lényegesen különböző ökonómiai és politikai típusok között tételez fel szerves folytonosságot, lényegi azonosságot. Végül — de nem utolsósorban — elfogadhatatlan ez az érvelés azért is, mert veszélyesen súrolja az ökonomizmus módszerét, amelyben Mód Aladár egyébként — mint első cikke hangsúlyozza — a történelemszemléleti pesszimizmus forrását látja. Mert vajon lehet-e Zrínyi, Rákóczi, Széchenyi, Batthyány haladó történeti értékelését egyszerűen és sommásan a „nagybirtokos árutermelés" mércéjén megadni? Vajon lehet-e Zrínyi átfogó politikai koncepcióját egyszerűen a marhakereskedelem érdekeiből, Rákócziét pedig a majorkodó nagybirtok igényei-

Digitized by Google

ből-szükségleteiből levezetni? Az ilyen törekvések a marxizmus alkalmazásának ama kezdeti periódusához tartoznak, amelyen már túljutottunk.

Aminthogy túljutottunk az olyanféle idézési és „bizonyítási" módszeren is, amely prekoncipiált ítéletekhez keresgél visszamenőleg argumentumokat. Mód elvtárs azonban, sajnos, vissza-visszanyúlni látszik e szubjektivista metódushoz, nem utolsósorban éppen a XVII—XVIII. századi Habsburg-ellenes küzdelmek értékelését illetően. Úgy igyekszik feltüntetni, mintha „az osztályharc és a függetlenségi küzdelem a magyar történelemben sajátos összefüggését" meg kellene védelmeznie az utószavamban (és a Századok-ban megjelent hasonló tárgyú tanulmányomban) kifejtettekkel szemben; úgy próbálja beállítani, hogy szerintem a történetszemléleti *„hiba forrása* az osztályharc és a függetlenségi harcok összekapcsolásában van". Nos, akkor engedtessék meg, hogy — a sok helyett — csupán egyetlen, összefoglaló jellegű megállapítást idézzek bírálat tárgyává tett utószavamból (és tanulmányomból): *„Nem abban volt tehát a hiba,* hogy történelmünket osztályharcok mellett egyszersmind függetlenségi és szabadságharcok sorozatának tekintettük, hanem abban, hogy történetirodalmunk már-már azt a benyomást keltette: nemzeti múltunkat függetlenségi és szabadságharcok mellett tekintjük osztályharcok történetének is; abban, hogy nem tartottuk következetesen szem előtt: antagonisztikus társadalmi formációk keretei között az osztályok időleges együttműködését — így a Habsburg-ellenes küzdelmeket is — csak az osztályok ellentétéből és harcából kiindulva, azzal összefüggésben lehet megérteni és megvilágítani." S ezt az egyetlen önidézetet is csupán azért engedtem meg magamnak, mert Mód elvtárs, hogy úgy mondjam, még ma sem tartja „következetesen szem előtt" ezt az alapvető tényt: még most is hajlamos arra, hogy a munkásosztály szövetségi politikájának a módjára, a proletariátusnak szövetségeseihez való viszonya analógiájára képzelje el a nemességnek (a nemesség egy részének) és a parasztságnak Habsburg-ellenes szövetkezését; hogy a *dolgozó osztályoknak* a szocializmus építését szolgáló, a munkásosztály vezette szövetsége követelményeit vetítse vissza, erőltesse reá régebbi történelmi korszakokra, amikor pedig az osztályok — *a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztály* — együttműködése sohasem válhatott folyamatossá, hanem csak különleges feltételek között s időlegesen jöhetett létre, és előbb-utóbb szükségszerűen újból szétrepesztette ezt az osztályok ellentéte és harca.

Vajon nem veszi észre Mód elvtárs, hogy amikor így jár el, amikor a *munkásosztály* vezette nemzeti összefogás mintájára értelmezi a *nemesi földesurak* vezette Habsburg-ellenes összefogást, akkor egyáltalán nem erősíti-valósítja, hanem éppen gyengíti-csorbítja azt az elvi nyilatkozatát, amely szerint az „optimizmus, a felemelkedés, a jövő legfőbb erőforrása a magyar nép újabbkori történetében . . . a magyar munkásmozgalom. A szocialista nemzet jövőjének erőforrásait

Digitized by Google

ezért új történetírásunkban is a magyar munkásmozgalom eszmei és történelmi harcainak, problémáinak sokoldalúságában, forradalmi változást, szocializmust érlelő gazdagságában kell megmutatni." Vajon nem világos-e, hogy a magyar munkásosztály, a forradalmi munkásmozgalom a haladó nemzeti tradíciók őrzője, örököse, folytatója — de a munkásosztály, a munkásmozgalom, a párt nemcsak ápolja és továbbviszi nemzeti hagyományainkat, hanem egyúttal bírálja és meghaladja is azokat? Vajon nem világos-e, hogy nemcsak szerves és közvetlen folytatásról, hanem gyökeresen újról, forradalmi ugrásról, új minőségről van szó?

A pártnak, a munkásosztálynak, a szocialista jelennek a múlthoz, a nemzeti hagyományokhoz, a hazafias és haladó elődökhöz való viszonya, pozíciója, e viszonynak a folytatás és elhatárolás, a folyamatos és a gyökeresen új ellentéteinek egységében jelentkező dialektikája — a történelmi fejlődés *objektív* dialektikájának megértése és érzékeltetése — éppen ez a marxista történetszemlélet *optimizmusának* bázisa és ismérve.

5.

Történetszemléletünknek ki kell tehát gyomlálnia magából azokat a szubjektivista elemeket, amelyek — kivált marxista történetírásunk korábbi időszakában — nem ritkán maguk után vonták, hogy múltunkat — akarva-akaratlanul — ne teljes valóságában, hanem mintegy megszépítve ábrázoljuk, az olvasó figyelmét kevésbé irányítsuk a negatív, tehát félő, hogy pesszimizmust keltő mozzanatokra, így pl. a függetlenségi küzdelmek rendi-nemesi korlátozottságára, a Habsburg-ellenes táborban feszülő antagonisztikus ellentét szükségszerű kiéleződésére, amely előbb-utóbb felbomlasztotta az osztály-összefogást, és — a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása mellett — a függetlenségi harcok elbukásához, vereségéhez vezetett.

De vajon — és itt megint történetszemléletünk sarkalatos pontjához érkeztünk — azt jelenti ez, hogy a függetlenségi és szabadságküzdelmeinket idealizáló, az egyoldalú reflektorfény „optimista" dicskörében ragyogtató felfogástól elhatárolva magunkat, történelmünket immár bukott osztályharcok, levert forradalmi és szabadságküzdelmek tragikus sorozataként szemléljük? Vajon azt jelenti ez, hogy ahhoz a pesszimista-tragikus életérzéshez-történetértelmezéshez közeledünk, amely múltunkat meddő törekvések, hiú erőfeszítések nyomasztó kiúttalanságában láttatja? Nem, semmiképpen sem!

Amint a magyar középkor nagy parasztháborúja, úgy XVIII—XIX. századi történetünk kiemelkedő osztály- és szabadságküzdelmei: a Rákóczi-szabadságharc és az 1848—49-i forradalom is elbukott; ezek bukása is tragédia volt, s ezt semminő „optimista" történetszemlélet jegyében nem lehet enyhíteni-feledni — hanem csak gyötrelmesen átérezni. De a kurucok szabadságküzdelme s még inkább 1848—49 for-

Digitized by Google

radalma — bukásában, veresége ellenére is — társadalmunk-nemzetünk előrehaladásához vezetett. Amellett, hogy (akárcsak 1514) példájukkal, emlékükkel hatalmas progresszív hatást gyakoroltak az utókor *tudatára*, hogy századosan hitet és erőt adtak, célt és programot szabtak a haladás munkálóinak és harcosainak, mindezek mellett (1514-től eltérően) — bukásuk ellenére — közvetlenül, az anyagi *lét* síkján is, már az adott korszakban is haladást, előremenetelt hoztak.

A Rákóczi-szabadságharccal éppúgy, mint 1848—49-cel kapcsolatban megint nem csak azt a kérdést kell feltennünk: milyen okai voltak a vereségnek, hanem azt is: bukásuk ellenére előrelendítették-e társadalmi-nemzeti fejlődésünket. Erre a kérdésre marxista történettudományunk már kidolgozta a választ — vagy legalábbis annak fő vonásait —, mégpedig igenlő értelemben. Idézzük fel e válaszok néhány mozzanatát.

A különböző népeket magában foglaló dunai monarchia, a Habsburg-abszolutizmus — amelyet XVII. századi függetlenségi küzdelmeink, majd a Rákóczi-szabadságharc tépázott-ostromolt — ez idő tájt még osztrák tartományaiban is vajmi kevéssé mozdította elő a társadalmi haladást, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet feltételeinek érlelődését, Magyarországon pedig a rendi alkotmánnyal szemben éppen nem a társadalmi haladás irányába mutató kormányzeti rendszer megvalósítására törekedett, hanem (mint a XVII. század elején s kivált utolsó évtizedeiben világossá vált) az állami függetlenség felszámolásával olyan brutális katonai uralmat vezetett be, amely közelállott a gyarmati hódítás, a tengerentúli gyarmatosítás módszereihez. Ez az uralmi forma a török deszpotizmustól felszabadított, de fegyverrel meghódítottnak tekintett országban amannál nem sokkal kedvezőbb, a rendi államszervezetnél pedig még kedvezőtlenebb körülményeket teremtett, teremtett volna a gazdasági fejlődés, a társadalmi haladás, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet feltételeinek érlelődése, az ország népeinek nemzeti fejlődése szempontjából. Ezt a veszélyt, paraszti tömegerőre támaszkodva, a XVII. századi Habsburg-ellenes harcok és betetőzésük a Rákóczi-szabadságharc *hárította el, bukása ellenére is*, a magyar nép, az ország népei felől.

1711 után a Habsburg-abszolútizmus uralma kiterjedt ugyan az ország egész területére, de immár nem a Rákóczi-szabadságharc előtt megkísérelt „közvetlen" formában, hanem az idegen abszolutizmus és a magyar rendiség bizonyosfajta kompromisszumának, a bécsi udvar és a magyar nagybirtokos-földesúri osztály szövetségének formájában. Reakciós, az elavult viszonyokat konzerváló, sőt gyarmatosító vonásokat is felmutató uralmi forma ez is, amely azonban mégsem volt azonos az előző állapottal, mégsem volt fogható a gyarmatosítás korábbi módszereihez, mégsem tudta megakadályozni, sőt ellentmondásos hatásaival bizonyos értelemben (vonatkozásokban) még elő is mozdította, hogy néhány évtized lefolytával színre lépni, feltörni kezdjenek azok az erők, amelyek repesztgetik-bomlasztják a kései feudális rend

Digitized by Google

korhatag alapjait-építményeit, s mégiscsak a kapitalizmus irányába hajtják a fejlődését — Nyugat-Európához képest immár századosan megkésve ugyan, de a közép- és kelet-európai országokkal nagyjában egyidőben, a még török uralom alatt álló balkáni országokhoz képest pedig valamivel korábban, a tengerentúli gyarmatokról, a tényleges gyarmatokról nem is szólva. Reakciós, fejlődést gátló uralmi forma, amely azonban mégsem tudta megakadályozni, hogy a XVIII. század végétől kezdetét vegye a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet folyamata, és elvezessen 1848-hoz.

Vereséget szenvedett, befejezetlen maradt az 1848—49. évi polgári forradalom és szabadságharc is, de — példájának, örökségének elevenítő, mozgósító ereje mellett, roppant tudati jelentősége mellett — bukásának ellenére, a társadalmi lét szempontjából is nagy lépést jelentett előre. 1848 legfőbb vívmányát, a jobbágyfelszabadítást — amely messze elmaradt ugyan a francia forradalom demokratikus agrárátalakulásától, de határozottan kivált, kiemelkedett a „porosz utat" járó többi közép- és kelet-európai ország agrárreformjához képest — immár nem lehetett meg nem történtté tenni (legfeljebb nyírbálni, nyesegetni). A forradalom, befejezetlensége és veresége ellenére is, véget vetett a feudalizmus sokszázados uralmának Magyarországon, és a tőkés gazdasági-társadalmi formáció létének kezdőpontjává vált, még ha a kapitalista fejlődés csupán súlyos feudális maradványokkal terhelten indulhatott is meg, s a forradalom veresége után a teljes nemzeti elnyomás, a Habsburg-neoabszolutizmus nyílt, közvetlen, katonai, majd polgári uralma szakadt is az országra.

Ezt a kormányzati rendszert azonban — éppen olyan nemzettel szemben, amely 1848—49 hatalmas erő-nyilvánítására volt képes — csak átmenetileg lehetett fenntartani. Az 1867-i kiegyezéssel Magyarország a Habsburgok monarchiájának része maradt ugyan, de nem a forradalom előtti formában, még kevésbé a forradalom vereségét követően megkísérelt formában, hanem a „Gesamtmonarchie" és a „48-as közjogi alap" bizonyos fajta kompromisszumát kifejező dualista formában, a Habsburg-ház (illetve az osztrák nagytőke és nagybirtok) és a magyar nagy- és középbirtokos osztály (valamint az általuk képviselt burzsoázia) megegyezése, szövetsége formájában. Reakciós uralmi forma, antidemokratikus kormányzati rendszer ez is, amely megőrizte, sőt megszilárdította a feudális maradványokat, a nagybirtokos osztály vezető szerepét a kapitalista Magyarország gazdasági és politikai életében, amely visszaállította a magyar uralkodó osztályok elnyomó uralmát az ország lakosságának többségét tevő nemzetiségek felett, s mindezért cserébe vállalta az Ausztriától való függés számos, továbbra is súlyosan korlátozó vonatkozását. Antidemokratikus uralmi forma, amely nem 1848—49 folytatását és befejezését, hanem éppen a forradalom végigvitelének megakadályozását, a polgári forradalom korszakának „felülről való" lezárását jelentette — de mégiscsak a *polgári forradalom* korszakának lezárását, a burzsoá-nemzeti átalakulás prob-

Digitized by Google

lémájának valaminő megoldását, a megoldásnak (bár felemásan, csonkán és korlátozottan) olyan formáját, aminőre 1848—49 nélkül nem kerülhetett volna sor; olyan formáját, amely mégiscsak lehetővé tette a kapitalizmus viszonylagos fellendülését, a munkásosztály fejlődésének és szervezkedésének viszonylag tágabb lehetőségeit, 1848—49-nek *vereségében is eredményeként.*

Íly módon a következő évtizedek során a kapitalizmus „békés fejlődéséből", a burzsoázia és a proletariátus erősödéséből származó, ezzel mindinkább kiéleződő tőkés ellentétek, a burzsoá fejlődés *előrehaladásának* ellentétei szorosan összekapcsolódtak, szervesen egybefonódtak a burzsoá-nemzeti fejlődés *korlátozottságából,* elmaradottságából, a polgári forradalom befejezetlenségéből fakadó sokrétű ellentétekkel. Mindez, a monopóliumok előtti kapitalizmusnak az imperializmusba való átmenetével, olyan helyzetet teremtett, amely a polgári forradalom demokratikus befejezésének és szocialista forradalommá való továbbfejlesztésének objektív feltételeit érlelte, s végülis 1919-ben odavezetett, hogy éppen a mi népünk követte elsőként a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példáját.

Levert szabadságküzdelmeinket, forradalmainkat tehát egyáltalán nem csupán a vereség ténye alapján ítéljük meg, hanem — amellett, hogy becsben tartjuk történetünknek az antagonisztikus formációkban is haladó hagyományait, amellett, hogy számba vesszük eszméik, példájuk roppant tudati jelentőségét az utókorra — mind e mellett felmérjük, a marxizmus—leninizmus nyújtotta és csak a marxizmus—leninizmus által nyújthatott objektív mércével; a társadalmi haladás mércéjével *tényleges helyüket* nemzeti fejlődésünkben, felmutatjuk bukásukban is eredményeiket.

Mindez, egyebek mellett, élesen elválasztja történelmünk pesszimista-tragikus értelmezésétől marxista történetszemléletünket: a fejlődést *objektívan* tükröző *optimista* felfogásunkat.

6

Mód Aladár elvtárs azonban nem a csakugyan pesszimista-tragikus történetfelfogást bírálja a marxista objektivitás álláspontjáról, hanem félő, hogy éppen a marxista történetszemléletet értelmezi szubjektívizmusba hajlóan, amikor „népünk forradalmi mozgalmaival kapcsolatos pesszimista beállítottságot" ró fel a „Magyarország története" szerzőinek. Mire alapozza ezt az ítéletét? Elsősorban a mű 1848—49-ről, illetve 1919-ről szóló fejezeteinek néhány mondatára.

Az 1848—49-ről szóló fejezetből kiváltképpen egyetlen mondat kerül a vádlottak padjára: „Az április 14-ének (t. i. az 1849. április 14-i Függetlenségi Nyilatkozatnak) értelmében vett függetlenségi politikát valószínűleg egy demokratikus diktatúra sem vihette volna diadalra, mert azt a nagyhatalmi erőviszonyok aligha engedték volna érvénye-

Digitized by Google

sülni." E mondat tartalmát pár sorral később Mód elvtárs imigyen értelmezi:: „... annak hangsúlyozása, hogy a helyzeten a demokratikus diktatúra, a forradalom továbbvitele, következetesebb vezetése sem változtathatott volna, s az önállóság győzelméért, valamint a polgári átalakulás kedvezőbb feltételeiért való küzdelem eleve reménytelen, csak a passzivitást, a lemondást igazolja." Szükséges-e itt bizonygatni, hogy a szerzőtől idézett mondat távolról sem azt tartalmazza, ahogyan a bíráló szuverén módon interpretálja? Kell-e arról szólni, hogy itt megint ama „túlfeszített' idézési és bizonyítási módszerrel állunk szemben, amelynek már a korábbiakban is több példájával találkoztunk?

Hasonló alapállásból bírálja Mód Aladár az 1919. évi Tanácsköztársaságról szóló fejezetet is, azon megállapítása miatt, amely szerint a „magyar proletárforradalom 1919. évi vereségének alapvető okát kétségkívül a vele szembenálló ellenséges erők túlerejében találhatjuk meg. Szovjet-Oroszország és a nyugat-európai proletariátus hathatós segítsége nélkül, kapitalista országoktól körülzárva, a Tanácsköztársaság olyan kis országban, mint amilyen Magyarország volt, nem maradhatott fenn. Alul kellett maradnia az intervenciósok túlerejével szemben vívott hősies, de egyenlőtlen harcban." Ez idézet alapján Mód Aladár arra a következtetésre jut, hogy „mint a 48-as fejezet szerzője a békepárt, úgy kerül az 1919-es fejezet szerzője a jobbra csúszó szociáldemokrata centrum platformjára" — „szándékuktól függetlenül, azért, mert lebecsülik az objektív tényezők mellett a szubjektív tényezők jelentőségét."

Ne foglalkozzunk itt részletesebben Mód elvtárs kritikájával — hiszen, mint megjegyzi, nem volt tere a szerzőével ellenkező nézetének kifejezésére, okadatolására —, szorítkozzunk csupán idevágó fejtegetésének amaz egyetlen pontjára, amely szerint „egyedül az objektív feltételek alapján nem lehetett volna reálisnak tekinteni az orosz proletárforradalom győzelmét sem. Lenin azonban a munkásmozgalom ökonomista értelmezésével szemben éppen a forradalmi ellentmondások helyes feltárásával, a szubjektív tényező, a forradalmi párt és a forradalmi elmélet helyes alkalmazásával biztosította a forradalom erőforrásainak maximális kiaknázását." Igen, Oroszországnak volt Leninje, volt egy immár két forradalom tüzében kikovácsolódott új típusú forradalmi pártja, amelynek bolsevik elmélete és politikája az objektív lehetőségek közül a legkedvezőbbet, a demokratikus forradalomnak szocialista forradalommá való átfejlesztését, a proletárforradalom győzelmét és megszilárdulását tudta valósággá váltani. Lenin lángelméje, a bolsevik párt léte és tevékenysége — a Nagy Október *döntő szubjektív tényezője.* De vajon az, hogy e szubjektív tényező létrejött és megerősödött, független volt-e Oroszország XIX. század második felébeni-XX. század eleji fejlődésének sajátos *objektív* körülményeitől? S vajon az, hogy Oroszországban volt ilyen, szilárd elméleti alapon álló, kipróbált új típusú párt, mint „az 1917-es konkrét, történelmileg rendkívül eredeti helyzetben" a forradalmi lehetőségek legteljesebb kiaknázásá-

Digitized by Google

nak vezető ereje, *szubjektív* tényezője — nem volt-e egyben a proletárforradalom győzelmének, fennmaradása biztosításának *objektív* feltétele?

Hallgassuk meg erről magát Lenint: „Egyrészt, a bolsevizmus 1903-ban a marxista elmélet sziklaszilárd alapján keletkezett... A marxizmust, mint az egyedül helyes forradalmi elméletet, Oroszország valóban kikínlódta magának, félszázados hallatlan kínszenvedés és áldozatok, példátlan forradalmi hőslesség, hihetetlen energia és önfeláldozó kutatás, tanulás, gyakorlati kipróbálás, csalódások és ellenőrzés, Európa tapasztalatainak ellenőrzése és azoknak a mieinkkel való összehasonlítása árán jutott hozzá... — Másrészt, a bolsevizmus mögött, amely ezen a gránitszilárd elméleti alapon keletkezett, olyan 15 éves (1903—1917) történelmi gyakorlat van, amelynek, a tapasztalatok bőségét tekintve, az egész világon nincsen párja. Mert hiszen ennek a 15 évnek a folyamán egyetlen ország sem élt át még csak megközelítőleg sem annyit forradalmi tapasztalatok tekintetében, a mozgalom különböző formáinak, a legális és illegális, a békés és viharos, a földalatti és nyílt, a propagandakörökre szorítkozó és a tömegmozgalmi forma, a parlamenti és a terrorista forma váltakozásának gyorsasága és sokfélesége tekintetében. Egyetlen országban sem tornyosultak egymásra ilyen rövid idő alatt és ilyen bőségben a modern társadalmat alkotó valamennyi osztály harcának... formái, árnyalatai és módszerei...*

Íme, a *szubjektív* tényező *objektív* feltételei, az objektív és szubjektív körülmények *dialektikus kölcsönhatása* — Lenin értelmezésében.

7.

1848—1849-cel és 1919-cel kapcsolatos bírálatához fűzve, Mód Aladár elvtárs általában is kifejti, hogyan értelmezi az objektív tényezők szerepét a történelemben, mit ért helyes történetszemléleten, miben látja a marxista történetíró feladatát. Így ír: „Szerintem marxista, azaz élő dialektikus szemlélet alapján a történelmet sohasem mint objektív feltételek által meghatározott egyetlen lehetőség szükségszerű megvalósulását, hanem mint az általános feltételek ke-

* Az idézet a „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége" című mű II. fejezetéből való. Nagy bőségben idézhetnénk persze a kérdésre vonatkozóan Lenin műveiből más helyeket is. Ugyancsak a „Baloldaliság"-ban (VII. fejezet) felsorolja például azokat a „különleges feltételek"-et, amelyek között „az 1917-es konkrét, történelmileg rendkívüli eredeti helyzetben" a proletárforradalom győzedelmeskedett Oroszországban. E feltételek pedig: ..... 1. az, hogy a szovjet forradalmat egyesíthettük a munkásokat és parasztokat hihetetlenül agyonkínzó imperialista háború befejezésével, ami a szovjet forradalomnak volt köszönhető; 2. az, hogy bizonyos időre kihasználhattuk a világ két leghatalmasabb rablócsoportjának élet-halál harcát, amely csoportok nem egyesülhettek a szovjet ellenség ellen; 3. az, hogy aránylag hosszú polgárháborút bírhattunk ki, ami részben az ország óriási méreteinek és a rossz közlekedési eszközöknek volt tulajdonítható; 4. az, hogy a parasztságban oly mélyreható polgári-demokratikus forradalmi mozgalom volt, hogy a proletariátus pártja átvette a parasztok pártjának forradalmi követeléseit (az eszerek pártját, amelynek többsége ellenséges beállítottságú volt a bolsevizmussal szemben) és ezeket a követeléseket azonnal megvalósíthatta, mert a proletariátus meghódította a politikai hatalmat..."

Digitized by Google

retén belül a különböző lehetőségek közül a szubjektív erők harca által megvalósított változások sorozatát kell értelmeznünk." Majd később: „A történészek feladata így egyáltalában nem a történelem adott menetének lehető pontos regisztrálása s a megvalósult történelemnek mint eleve és egyértelműen meghatározott szükségszerűségnek az igazolása, hanem az, hogy mint a történelmi küzdelemnek a haladás oldaláról érdekelt részesei vegyék számba a kedvezőbb fejlődés minden lehetőségét s ezek érvényre jutásában a szubjektív tényezők, a helyes politika jelentőségét is." És végül: „A marxizmus új világot teremtő, a világ megmagyarázásán túl a világ megváltoztatását célul tűző felfogásához... elválaszthatatlanul hozzá tartozik a szubjektív, a politikailag tudatos erők történelmileg aktív forradalmi szerepének számbavétele is."

Igen, természetesen: a szubjektív tényezők szerepe igen fontos, az emberek maguk csinálják történelmüket — de nagyonis meghatározott feltételek és körülmények között.

Igen, természetesen: az objektív feltételek által nemcsak egy történeti lehetőség adott, hanem különböző lehetőségek — de azért e különböző lehetőségek nem tetszőleges számúak, hanem egy bizonyos „hullámsávon" belül esnek, az objektív feltételek által meghatározott hullámsávon.

Igen, természetesen: hogy az objektív lehetőségek közül melyik válik valóra, az jelentős részben szubjektív tényezőktől, helyes vagy helytelen elméleti gondolkodástól, gyakorlati politikától függ. De az objektív és szubjektív körülményeket nem választja el valaminő kínai fal egymástól, azok nem tekinthetők egymástól független erőknek. A szubjektív tényezők keletkezése, fejlődése az objektív körülmények talaján és keretei között megy végbe; a szubjektív tényező visszahat az objektív feltételekre, vagy éppen átmegy az objektív tényezők közé, maga is „objektíválódik". Mereven elválasztani egymástól, függetleníteni a szubjektívat az objektívtól — marxista, azaz *dialektikus materialista* szemlélet alapján nem lehetséges.

Igen, természetesen: a történészek feladata nem a megvalósult történelemnek mint eleve és egyértelműen meghatározott szükségszerűségnek az igazolása, nem feladatuk a történelmet *igazolni* —, de igenis feladatuk a történelmet *megmagyarázni:* megmagyarázni, hogy miért úgy történt, ahogyan történt, megmagyarázni, hogy a különböző lehetőségek közül miért éppen az a lehetőség vált valósággá, amelyik valósággá vált, megmagyarázni, hogy a különböző lehetőségek közül és a különféle történeti erők eredőjeként miért jött létre éppen az az eredmény, amelyet a társadalmi küzdelmek és osztályharcok aktív és szubjektív részesei közül a történelmi múlt túlnyomó részében senki sem akart.

Igen, természetesen: a marxisták feladata (s ehhez a marxista történettudománynak is hozzá kell járulnia) nemcsak *megmagyarázni*, ha-

Digitized by Google

nem *megváltoztatni* is a világot (már ti. a jelen és jövő világát) — de ez nem jelenti, hogy lemondhatunk a magyarázatról, a már *megváltoztathatatlan múlt* magyarázatáról — éppen azért, hogy e magyarázat tanulságait csakugyan gyümölcsöztethessük a még formálható, változtatható — és csak ez az, ami *változtatható — jelenben és jövőben.*

Igen, természetesen: a történész feladata nem merül ki benne, de azért — ha szabad így mondani — mégsem mellékes dolga „a történelem adott menetének lehető pontos regisztrálása".

6

Ám nemcsak a forradalmi periódusok ábrázolását bírálja Mód Aladár elvtárs a tárgyalt nézőpontból, hanem olyan korszakok bemutatását is, amikor még nem állt elő forradalmi helyzet, forradalmi válság Magyarországon. Így kritika tárgyává teszi az 1905—1906-os politikai fejleményekről szóló fejezetnek azt a bevezető mondatát, amely szerint a XX. század eleji Magyarország gazdasági és társadalmi viszonyait megelőzőleg áttekintve, „nem tölthetett el bennünket a megnyugtató bizonyosság tudata, kitalálnak-e a haladó erők a hazai viszonyok labirintusából." A fejezet szerzőjének ez, a történelmi megjelenítés sodrából sarjadt, de valamelyest paradox ízűvé sikeredett fogalmazása — ti. „bennünket", az utódokat már éppenséggel nem tölthetett el ilyen megnyugvás a tárgyalt korszakot illetően, mert tudtom tudjuk, hogy akkoriban a haladó történeti megoldás nem született meg —, mondom, éppen a szerzőnek ez a történetírói stílusfordulata viszi Mód Aladárt abba az irányba, hogy a paradoxont történetszemléleti síkra terelje és kiélezze. Bíráló megjegyzése szerint ugyanis a történész részéről „indokolatlan már akkor, amikor a forradalmat kiváltó ellentmondások még csak érlelődnek, *eleve lemondani* a progresszió győzelmének lehetőségéről." Ez a megállapítás természetesen teljes mértékben igaz az adott kor progresszív harcosára, de nem igaz a korszakot megelevenítő történetíróra. A történész nem mondhat le „eleve" a múlt ilyen vagy olyan alakulásának lehetőségéről, egyszerűen azért nem, mert *múltról* van szó, a múltat illetően pedig nincsen mód *eleve* való lemondásra; nem lehet arról, ami a múlthoz tartozik, *előre* lemondani. Sőt: arról, ami a múlthoz tartozik, nem lehet *utólag* sem lemondani . . .

A marxista történésznek fel kell tárnia, meg kell elevenítenie a *múltat,* küzdőként, de nem a múlt, hanem a *jelen* küzdőjeként. „Csak a küzdő értheti meg a küzdőket" — mélyen egyet kell értenünk Révai József e marxista megállapításával. Ez a követelmény azt jelenti, hogy a történész csak akkor tudja valóban megragadni a múlt értelmét, megérteni a múlt küzdelmeit és küzdőit, ha nem zárkózik tudománya elefántcsonttornyába, hanem aktívan és szenvedéllyel veszi ki részét a ma küzdelmeiben. Csak így fogja megérteni a multat, csak így meríthet

Digitized by Google

a múltból a mára gyümölcsöztethető tanulságokat, csak így kapcsolhatja össze a múltat a jelennel, csak így foglalhat állást következetesen, pártosan a múlt haladó erői mellett. De nem állíthatja feje tetejére a múlt és jelen kapcsolatát; hiszen a múlt vezetett el a jelenhez, nem pedig megfordítva. A történész csak akkor, ha tevékeny részese a mának, értheti és jelenítheti meg a multat, fedheti fel a múltban elkövetett hibákat is, láthatja meg a múlt ezernyi mozzanata között, a történelem sokrétű szövedékében az igazán lényeges mozzanatokat, tapinthatja ki azokat a fonalakat, amelyek a múltból a mához visznek. Ámde ha e kapcsolatot megfordítja, ha a ma küzdelmeiben való aktív részvételét olyanformán viszi át a múlt küzdelmeire, mintha azokat is módjában volna aktívan formálnia, a múltat úgy „jeleníti meg", mintha amazt is lehetősége lenne tevőlegesen befolyásolnia, akkor a tudományos objektivitással immanens módon egybeeső marxista pártosság útjáról olyan pallóra téved, amely a szubjektivizmus, az intuicionizmus felé vezet, s amely ezért nem szolgálja a jelen harcainak sikeres megvívását sem.

„Hűvös tárgyilagosság jellemzi a fejezetet — írja Mód Aladár a Magyarország története 1930-as éveket tárgyaló fejezetéről is —, mintha a történetíró nem eszmei-politikai részese, hanem csak regisztrátora lenne a küzdelmeknek." A marxista történetíró természetesen nem lehet hűvösen tárgyilagos, csak pártosan objektív; a marxista történetíró természetesen nem lehet egyszerű „regisztrátora" a múlt küzdelmeinek, hanem a haladás mellett pártot foglaló, a haladó erők osztályálláspontján álló, velük együttérző elemzője. Ámde a maxista történetíró nem is „eszmei-politikai *részese*", *aktív* formálója a *múlt* küzdelmeinek. A marxista történetíró — hadd ismételjük meg mégegyszer — a *jelen* küzdelmeinek *részese;* éppen ez teszi képessé arra, egyebek mellett, hogy megértse a múlt küzdelmeit; éppen ez teszi képessé arra, egyebek mellett, hogy a jelenre való kihatásaiban, a további alakulások csíráit meglátó módon, a mához útravalót, tanulságokat nyújtóan elemezze, elevenítse, jelenítse meg a múlt küzdelmeit. Ámde óvakodnia kell attól, hogy a jelent érezze bele, vetítse vissza a múltba, hogy a múltat „formálja", mert ekként óhatatlanul szukjektívizmusba torkollik, mesterkélt módon aktualizál, s bajosan tudja elkerülni marxista történetírásunknak azokat a „gyermekbetegségeit", amelyekből éppencsak hogy kiláboltunk.

E veszélyek — valljuk meg — Mód Aladár elvtárs ide kapcsolódó fejtegetéseiben is kísértenek, mégpedig sajátszerűen ellentmondásos módon. Az 1930-as évek Magyarországa társadalomrajzának kapcsán nagy nyomatékkal utal „a Horthy-fasizmussal szembekerülő szövetségesek politikai és eszmei harcának ábrázolására, valóságos életet, összeütközést kifejező kritikájára, *egy szélesebb ellenállás e téren meglevő reális erőforrásaira*", történetszemléleti optimizmusának hevében úgy beszélve, mintha még nem dőlt volna el, hogy létrejön-e a széles antifasiszta ellenállás Magyarországon Horthyval—Hitlerrel szemben, vagy

Digitized by Google

mintha a reális erőforrások meglétében, az objektív feltételek fennállával, *csupán a szubjektív tényezőkön múlt volna,* létrejön-e a fasizmus elleni széles szövetség. Így beszélni valóban helyes marxista beszéd és tett volt — 1943—44-ben (és Mód Aladár elvtárs mint marxista történész, mint kommunista így is beszélt 1943—44-ben, s ez érdemét nagyra becsüljük). Ma azonban már tudjuk, hogy a széleskörű antifasiszta ellenállás akkoriban, sajnos, nem jött létre; s ma már azt is tudjuk, hogy ez nemcsak szubjektív tényezőkön múlott, hanem a reakciós kötöttségek olyan konglomerátumán, amelyben vajmi nehéz és meddő dolog volna különválasztani próbálni az objektívat a szubjektívtól — a reakciós kötöttségek olyan szövedékén, amelyben a szubjektív-tudati elemek is objektíválódtak, s a nacionalista-soviniszta-antiszemita ideológia mételyének tartós fertőzése mint objektív ellenható erő jelent meg.

Ámde — s itt érkezünk Mód elvtárs gondolatmenetének sajátos ellentmondásához, itt csap át történetszemléleti optimizmusa éppen az ellentétébe — állítsuk csak oda előbb idézett álláspontja mellé —, amely nyomatékosan utalt „egy szélesebb ellenállás e téren meglevő reális erőforrásaira" — ugyanezen cikkének egy másik gondolatát, amely szerint a „történészek felelősségét és alkotó szerepét a jelenkor feladatainak megvalósításáért folyó küzdelemben is éppen az adja, hogy minél teljesebben és pontosabban tárják fel az osztályok és népek felszabadulásért való küzdelmében az előrehaladás objektív erőforrásait és lehetőségeit, de ugyanúgy a győzelem elmaradásában a szubjektív tényezők, a politika problémáit és *felelősségét* is." (Kiemelés az eredetiben.) Mit jelent ez a két állítás együtt? Azt jelenti, hogy mivel a széleskörű antifasiszta ellenállás objektív, reális erőforrásai megvoltak, a megvalósulás elmaradásáért a szubjektív tényezők, az antifasiszták, a kommunisták politikája a felelős! A történetszemléleti optimizmusnak ugyanezt az ellentétbe átcsapását figyelhetjük meg egyébként Mód Aladárnak 1919-cel kapcsolatos véleményeiben is. Ott — emlékszünk rá — elutasította azt az okfejtést, amely szerint a Tanácsköztársaságnak alul kellett maradnia az intervenciósok túlerejével szemben vívott hősies, de egyenlőtlen harcban, s bár úgy érezte, nincs tere az „*ellenkező* nézet" kifejtésére, azt a véleményét mégiscsak elmondotta, hogy „akár csak a földkérdés helyes megoldása mellett is nyilvánvalóan sokkal kisebb lehetőség lett volna a környező országok nagyrészt paraszti sorból kikerülő katonaságát Tanács-Magyarország ellen bevetni, arról nem is szólva, hogy a szubjektív erők helyesebb kihasználása esetén még a vereséget követően is sokkal könnyebb lett volna a forradalmi erők újraszervezése, a harc folytatása." Mód elvtárs „ellenkező nézete" tehát abban áll, hogy a Tanácshatalom megdöltét alapvetően belső gyengéi, politikai hibái okozták! *Így csap át a szubjektivista színezetű optimizmus — szükségszerűen — szubjektivista színezetű peszszimizmusba.*

A szubjektivizmusba hajló történetszemlélet e két, egymást ki-

Digitized by Google

egészítő alakjától világosan elhatárolódik a marxista történetfelfogás *objektiv pártossága.* Ez a pártos objektivitás büszkén mutatja fel népi demokráciánknak a távolabbi és közelebbi múltban gyökerező, *szerves és közvetlen* társadalmi-politikai-eszmei bázisát: azt, hogy a korábbi századoknak osztály-meghatározottságuk korlátai között haladó társadalmi osztályai, rétegei, egyéniségei *fölé* történetünknek utolsó századában hogyan emelkedett fel az új osztály: a munkásosztály, az új politikai mozgalom: a magyar forradalmi munkásmozgalom — harcokon és vereségeken, keservesen tévedő kerülutakon és céltudatos nekilendüléseken keresztül, de a történeti szükségszerűség felismerésével, — hogy meghódítsa a hatalmat, gyökeresen megváltoztassa a társadalom osztályviszonyait, véget vessen a kizsákmányolásnak, s ezzel hazánkat ismét a társadalmi haladás élvonalába lendítse. Az objektív és pártos szemlélet büszkén mutatja fel e történetformáló küldetés betöltésének első nagyszerű kísérletét: az 1919. évi magyar Tanácshatalmat, amelyet csak az intervenció túlereje tudott megdönteni — a forradalmi harc újrakezdését nyomban a vereség másnapján, és szakadatlan folytatását az ellenforradalom negyedszázadában, amikor a pártnak, a proletármozgalomnak nemcsak az osztályellenség ellen, hanem saját hibáival és tévedéseivel is küzdenie kellett — a párt harcát a második világháború, a fasiszta diktatúra tombolása idején, amikor nem rajta múlott, hogy a széleskörű antifasiszta ellenállás nem jött létre — azt az egész történelmi utat, amely a Szovjetuniónak a fasizmus felett aratott győzelmével, hazánk felszabadulásával, a kedvezőre fordult nemzetközi helyzetben, a magyar népi demokrácia megszületéséhez, a szocialista forradalom immár tartós és megmásíthatatlan győzelméhez vezetett.

Ez a pártosan objektív történetszemlélet ugyanakkor nemcsak *a pozitív, lelkesítő hagyományok* fényével ösztönzi-serkenti mai tevékenységünket, hanem a múlt negatív mozzanatainak bátor feltárásával is segíti a jelen küzdelmeit, a múlt reakciós kötöttségeinek önbíráló elemzésével (nem utolsó sorban ama reakciós korlátozottságoknak elemzésével, amelyek megakadályozták egy széles körű Horthy- és Hitler-ellenes szövetség, a társadalom széles rétegeit megmozgató antifasiszta ellenállás kibontakozását) mutatva rá arra a *negatív történelmi örökségre,* amelynek teljes elenyészéséhez még a felszabadulás óta eltelt több mint két évtized sem volt elégséges — amelynek árnyai ma is kísértenek — amelynek gyökeres kiirtásához napjainkban is következetes és állhatatos eszmei-politikai harcra van szükség: következetes és állhatatos harcra a burzsoá ideológia, a nacionalizmus különböző színezetű maradványai ellen.

S hadd fűzzük itt rögtön hozzá: ez utóbbi, második követelmény elemzését és kifejtését — amely nélkül az elsővel: a pozitív hagyomány hangsúlyozásával is csak félmunkát tudunk végezni, vagy még annyit sem —, ezt hiányoljuk Mód Aladár márciusi cikkében csakúgy, mint a májusiban, amely a nemzeti kérdés jelentőségéről nyerte címét. Mód elvtárs természetesen egyetért a magyar uralkodó osztályok vég-

Digitized by Google

zetes, nemzetvesztő nacionalizmusának kárhoztatásával. Kevésbé világos azonban az álláspontja a magyar nacionalizmus egyéb, pedig máig is ható árnyalataival-színezeteivel szemben. „A nemzetiben még súlyosan nacionalista elemek mellett is meg kell különböztetni annak burzsoá és népi, azaz demokratikus érdeket kifejező oldalait. Bizonyítja ezt a magyar középrétegek és kispolgárság fasizmussal elegy nacionalizmusa ellenére Bajcsy-Zsilinszky, Szekfű és a népiesek útja is, akik a fasizmussal szemben éppen a nemzeti érdekekhez való következetes ragaszkodás útján nálunk is eljutottak a nemzeti érdekeket védelmező munkásosztállyal és a szocializmusba való átmenet erőivel való szövetséghez." És később: „Helytelen volna nem venni figyelembe a nacionalizmusban sok azonos vonás mellett az osztályérdekek szerint különböző tartalmat, s ennek alapján azt, hogy a munkásosztály helyes politikája mellett az imperializmussal való harcban hogyan válhatnak nacionalista kiindulópontjuk s ideológiájuk ellenére a középrétegek is a nemzeti népi tartalmához fűződő érdekeik következtében a népi-nemzeti tartalom reális megvalósításában a munkásosztály szövetségeseivé, új történelmi feladatok megoldásának reális erőforrásává."

Az idézett mondatokban, mint látszik, igen sok a tisztázatlan, a félreérthető. Így felmerülhet a kérdés: mit ért Mód elvtárs a nemzeti érdekekhez való „következetes ragaszkodáson", hogyan látja korunkban a nemzeti érdeknek és a munkásság osztályérdekének a viszonyát stb. De a kérdés lényege nem ez. A kérdés lényege abban áll, hogy Mód Aladár formulái azt a téves benyomást, veszélyes illúziót keltik, *mintha magát a nacionalista nemzettudatot lehetne szocialista tartalommal megtölteni, s mintegy „belenövesztení" a szocializmusba.* A kérdés lényege, máig is időszerű lényege abban áll, — és ezt, sajnos, Mód Aladár mindkét cikkében említetlen hagyja —, hogy a középrétegek és a kispolgárság „nacionalista kiindulópontjuk és ideológiájuk ellenére" csak akkor válhatnak a szocialista nemzeti tartalom megvalósítását képviselő munkásosztály szilárd szövetségeseivé, a szocializmus teljes felépítésével kapcsolatos történeti feladatok megoldásának erőforrásává, ha következetes elviséggel küzdünk — és ezt az osztályszövetség egyáltalán nem zárja ki, sőt inkább megkívánja — „nacionalista kiindulópontjuk és ideológiájuk" maradványai ellen; ha egy percre sem áltatjuk magunkat azzal, hogy bármely társadalmi osztály, réteg, csoport vagy egyén nacionalista-burzsoá tudatmaradványokkal *együtt is* hosszú távon szilárd és teljesértékű támasza, buzgó erőforrása lehet a szocialista nemzeti és nemzetközi feladatok végrehajtásának, ha nem áltatjuk magunkat azzal, hogy a nacionalista nemzettudat békésen *„belenőhet"* a szocializmusba.

És éppen itt magasodik fel a marxista történet- és társadalomszemlélet tudományosan alátámasztott, *objektív alapokon nyugvó optimizmusa* bárminő, a marxizmusból kiinduló, ám szubjektivizmusba hajló, mégoly jószándékú optimizmus fölé. A marxista történet- és tár-

Digitized by Google

sadalomszemlélet éppen azt jelenti: nem úgy optimista, hogy csak a pozitív történelmi örökségre tekint, hanem számba veszi a negatív hagyatékot is. Nem úgy optimista, hogy behunyja szemét az ebből fakadó nehézségek és feladatok előtt, hanem optimista azzal együtt, hogy látja a nehéz feladatokat. Optimista abban a tudatban, hogy a munkásosztály, a párt meg tudja oldani e feladatokat és le tudja gyűrni e nehézségeket *elvi engedmények nélkül is;* optimista abban a meggyőződésben, hogy a nemzetit és internacionálist egységben látó marxista gondolkodás következetes fejlesztésével *ki tudja szorítani* társadalmunk tudatából a burzsoá, nacionalista ideológia bármely rendű-árnyalatú hagyatékát.

Digitized by Google

A pártélet néhány kérdése Zala megyében

Megyénkben általában érvényesül a párt vezető szerepe, a pártélet egészséges alapokon nyugszik, a párt fejlődik. Ez azonban nem zárja ki, sőt kötelezővé teszi, hogy szüntelenül törekedjünk a párt vezető szerepének erősítésére. Társadalmi és gazdasági életünk, a szocialista építés bonyolult feladatai, továbbá a feszült nemzetközi helyzet és a nemzetközi munkásmozgalom problémái ugyanis egyre nagyobb igényt támasztanak a párttal szemben. Másrészt le kell küzdenünk azokat a nézeteket is, amelyek jobbról tagadják a párt vezető szerepének szükségességét, vagy „balról" vonják kétségbe e vezető szerep érvényesülését. Ez utóbbi felfogás egyrészt abból fakad, hogy nem mindenütt értelmezik helyesen a párt vezető szerepét, másrészt abból, hogy egyedi jelenségekből, hibákból helytelen következtetéseket vonnak le.

Egyesek ma is vallják, hogy a pártonkívüliek funkcióba állítása csökkenti a párt vezető szerepét. Ezzel függ össze az a koncepció, amely szerint ma nem becsülik meg úgy a párttagokat, mint ahogyan a pártonkívülieket, hogy a pártonkívülieknek könnyebb elhelyezkedniük, mint a párttagoknak stb. Ezeknek a nézeteknek a kialakulásához az is hozzájárult, hogy néhány vezető, főként gazdasági vezető, lebecsüli a politikai munkát, a káderek megítélésében egyoldalúan állítja fel a szakmai hozzáértés egyébként valóban fontos követelményét, s nem támaszt magas politikai követelményeket. Ezek a vezetők megtanulták tisztelni a becsületes pártonkívülieket, de hajlamosak arra, hogy a párttagoktól, a kommunistáktól megvonják a nekik kijáró, megérdemelt tiszteletet. Megyénk párttagságának döntő többsége azonban helyesen értelmezi a párt vezető szerepét, és ennek megfelelően részt vesz az élet különböző területein a pártszervezetek munkájában.

A párt vezető szerepének növelése érdekében többet és jobban kell foglalkoznunk a párttagság politikai és ideológiai nevelésével. Egyszersmind a pártonkívüliek körében is következetesebben kell tudatosítanunk azt, hogy kommunista párt nélkül nincs szocializmus, hogy mindazt, amit eddig a szocializmus építésében elértünk, a párt vezetésével értük el.

A párt vezető szerepének növelésében, tömegkapcsolatának erősítésében meghatározó szerepet töltenek be a pártszervezetek. Pártszervezeteinkben rendszeresen, tervszerűen folyik a pártélet. A vezetőségi üléseket általában havonta tartják. Ezeknek egy része azonban formálisan zajlik le, nem foglalkozik megfelelő mélységben a legfontosabb kérdésekkel. A taggyűlések munkájában az utóbbi időben fejlődés tapasztalható. Általában az adott te-

Digitized by Google

rület legfontosabb gazdasági és politikai kérdéseit tűzik napirendre. Hiba azonban az, hogy az üzemi és termelőszövetkezeti pártszervezetek taggyűlései sokszor túlzott részletességgel és más szervekkel párhuzamosan foglalkoznak gazdasági kérdésekkel. Örvendetes, hogy az Ideológiai Irányelveket tárgyaló taggyűlések többsége eredményesen folyt le, bár ez alkalommal is megmutatkozott, hogy néhány pártszervezet egyenesen fél az ideológiai jellegű kérdések napirendre tűzésétől.

A taggyűlések rendszerint határozatot hoznak a tárgyalt kérdésekről, de találkozunk még olyan gyakorlattal is, hogy nem szabják meg határozatban a konkrét teendőket. A gazdasági kérdésekre vonatkozó határozatok nagy része valóságos szakmai utasítás; a politikai, ideológiai teendőkkel foglalkozó határozatokban viszont sok az általános, megfoghatatlan feladat.

Egyes taggyűlések megfeledkeznek arról, hogy a határozathozatal egymagában nem elég, hanem ki kell jelölni a végrehajtásért felelős személyeket is, meg kell szervezni a határozat végrehajtását és ellenőrzését.

Számos pártszervezetben a párttagságnak csak egy kis hányada kap állandó jellegű, konkrét pártmegbízatást. A többieknek nincs pártmegbízatásuk, vagy ha van, akkor is csupán formális. Ebben szerepet játszik az, hogy a párttagok egy részének, főként a bejáró dolgozóknak a pártszervezetek nehezen találnak megfelelő pártmunkát, továbbá hogy egyes párttagok — beosztásukra, családi helyzetükre, vagy egyéb okokra hivatkozva — nem vállalnak pártmunkát. Némelyek — különösen értelmiségiek — szívesebben vállalják az anyagi juttatással járó megbízatásokat, mint a társadalmi munkát. Szükségesnek látszik ezért, hogy évente egy alkalommal pártcsoportokban vagy a taggyűléseken minden párttag számot adjon arról: hogyan vett részt az alapszervezet munkájában, milyen konkrét pártmegbízatásokat teljesített.

A párttagok társadalmi munkájával kapcsolatos problémák részben abból fakadnak, hogy nem tudunk megfelelően előrelépni a pártcsoportok önálló szervezeti életének kialakításában. Az üzemekben működnek pártcsoportok — bár számos fogyatékossággal —, a községekben azonban, egy-két alapszervezet kivételével, még ott sem dolgoznak pártcsoportok, ahol mód volna erre. Gyakran ugyanis maguk a pártszervezetek vezetői sem tudják meghatározni a pártcsoportok sajátos feladatait az adott területen.

A jövőben nagyobb gondot kell fordítanunk a taggyűlések és a vezetőségi ülések rendszeres megtartására, arra, hogy ezek tartalmasabbak, színvonalasabbak legyenek, ösztönöznünk kell ezeket a szerveket arra, hogy területük legfontosabb politikai, ideológiai, gazdasági és kulturális kérdéseit tárgyalják meg, és hozzanak érdemi, végrehajtható, s a végrehajtásért felelős személyeket konkrétan megjelölő határozatokat. Gondoskodjanak a határozatok végrehajtásának megszervezéséről, és taggyűléseken, vezetőségi üléseken térjenek vissza a korábbi határozatokra, ellenőrizzék végrehajtásukat. Érjék el, hogy a pártcsoportok, mint a párt sejtjei, mindenütt megtalálják működési területüket, betöltsék szerepüket a párttagok nevelésében, a párt politikájának hirdetésében és megvalósításában.

Megyénkben jelenleg 18 százalékkal több a párttag, mint a VIII. kongresszus idején. A számszerű fejlődés tehát kielégítő. A jövőben azonban arra kell törekednünk, hogy javuljon a párttagság összetétele. Különösen a munkások, a termelőszövetkezeti tagok és a nők körében kell javítanunk a pártépítő munkát.

Digitized by Google

Párttagságunk többsége egységesen értelmezi a párt politikáját és kész közreműködni végrehajtásában. A párttagság egy részének aktivitása azonban hullámzó, sőt több helyen nem kielégítő. Előfordul, hogy párttagok nem állnak ki, kitérnek a politikai viták elől, egyes helyeken passzívak a taggyűléseken, a pártnapokon és kevés érdeklődést mutatnak a pártoktatás iránt. Sok helyütt a pártbizottságok nehezen tudják megszervezni a munkaidőn kívüli pártmunkát.

Ezek a jelenségek véleményünk szerint több okra vezethetők vissza. Egyrészt arra, hogy nem lehet a párttagság aktivitását állandóan egy szinten tartani; aktivitása változhat a társadalmi fejlődés egyes szakaszain. Így az 1964 decemberi párthatározat végrehajtásáért indított harcban az általánosnál élénkebb volt, és várható, hogy a kongresszusi felkészülés időszakában is növekedni fog. Másrészt számolni kell azzal is, hogy a politikailag nem eléggé szilárd párttagok körében olykor közömbösséget, passzivitást is okozhatnak bizonyos jelenségek. Ilyenek lehetnek: az ellenséges propaganda élénkülése, a nemzetközi helyzet éleződése, a párt irányelveinek, határozatainak végrehajtásában mutatkozó torzulások, a sértődöttség a valóságos vagy vélt sérelmek miatt, a bírálat elnyomása, a párttagok véleményének figyelmen kívül hagyása, egyes pártszervezetekben bizonyos kispolgári szemléletek hatása stb.

Részben ezek magyarázzák azt is, hogy a múlt évben megnövekedett a megyei pártszervezetekben a pártfegyelmi eljárások száma. A fegyelmi vétségek megoszlása elgondolkoztató. Jelentősen megnőtt például a vallásos magatartás miatt kiszabott pártbüntetések aránya. A kizártak 72 százalékát a népgazdaságnak okozott kár, korrupció, vagy erkölcstelen magánélet és iszákosság miatt kellett eltávolítani a pártból.

A fegyelmi büntetések okai arra figyelmeztetnek, hogy javítsuk a pártban az eszmei-politikai nevelőmunkát és a kommunista magatartással összeférhetetlen jelenségekkel szembeni erélyesebb, idejében való fellépéssel vegyük elejét a később esetleg súlyosabbá váló hibáknak. Vannak olyan párttagok is, akik törvénybe ütköző cselekményeket nem követnek ugyan el, de a kommunista erkölccsel összeegyeztethetetlen életmódjukkal sokat ártanak a párt tekintélyének. Az ilyen párttagok esetében bátrabban kell alkalmazni a kizárás eszközét.

Ami az alapszervezeti pártvezetőségek munkáját illeti: jelentős részükben érvényesül a kollektív vezetés elve. De igen sok esetben — olykor még a nagyobb pártszervezetekben is — előfordul, hogy a pártmunka súlya szinte kizárólag az alapszervezeti titkár vállaira nehezedik. Ez egyrészt túlterheli a titkárokat, másrészt csökkenti a munka hatékonyságát és sérti a pártdemokrácia követelményét.

A pártmunka hatékonysága az adott területen nagymértékben az alapszervezet vezetőségének és a titkárnak a rátermettségétől, felkészültségétől függ. Évente megismétlődő erőfeszítéseink ellenére sem kielégítő még a párttitkárok politikai képzése. Különösen áll ez a termelőszövetkezeti párttitkárokra. Megyénkben az alapszervezeti titkárok 58 százaléka semmiféle pártiskolát nem végzett, 71 százalékuknak pedig csak 8 általános iskolai, vagy ennél alacsonyabb végzettsége van. Ezért a jövőben sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk az alapszervezeti párttitkárok, pártvezetőségi tagok politikai és szakmai képzésére.

Megyénk pártbizottsága nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a pártéletben minden szinten következetesen érvényre jussanak a lenini elvek,

Digitized by Google

és mindenekelőtt torzulások nélkül, hatékonyan érvényesüljön a demokratikus centralizmus. Egyszerre kell fejlesztenünk a párton belüli demokráciát és az egységes, központi vezetést. Serkentenünk kell a pártszerű keretek között folyó vitát, a határozatokat megelőző széles körű eszmecserét, mert ez fontos alapelve és feltétele az egészséges és alkotó pártéletnek. De a beható vita és az alapos mérlegelést követő döntés után minden párttagra nézve kötelező a Központi Bizottság, a felsőbb pártszervek és a pártszervezetek által hozott határozatok végrehajtása. Döntés után nincs helye a határozatot támadó vitának, mert az bomlasztja a párt egységét, aláássa tekintélyét. A pártfegyelem minden párttagot egyformán kötelez. Ezért nem elég szavakban elfogadni a határozatokat, amelyekben a többség akarata testesül meg, hanem ezek szerint kell dolgozni is. Ebben soha és senkinek nem tehetünk engedményeket. A határozat minden párttagra vonatkozik, arra is, aki nem ért egyet vele. A különvéleményeket pedig csak az illetékes pártfórumokon lehet kifejteni.

A kommunistáknak nemcsak joguk, hanem kötelességük is, hogy őszintén, személyre való tekintet nélkül feltárják a munkában észlelt fogyatékosságokat és küzdjenek ezek megszüntetéséért. Párttagságunk többsége helyesen értelmezi és alkalmazza a bírálatot és önbírálatot. De talán ezen a területen vannak még leginkább fogyatékosságaink. Egyes vezetők túlságosan érzékenyen reagálnak a bírálatra, személyük elleni támadásnak minősítik, azonnal pajzsot emelnek maguk elé, és mentegetni igyekeznek hibáikat. Mások szavakban egyetértenek ugyan a bírálattal, sőt ösztönöznek is rá, de a valóságban nem hasznosítják az észrevételeket, javaslatokat, s így minden a régiben marad. Ennek következtében néhány helyen erősödött az a vélemény, hogy nem érdemes bírálni, mert úgysem történik változás. Sajnos, még olyan jelenséggel is találkozunk, hogy egyes párttagjaink azért nem nyilvánítanak véleményt, mert attól tartanak, hogy annak hátrányos anyagi következményei lennének számukra.

Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy fordítsunk nagyobb gondot a pártban az őszinte, nyílt és elvtársi kritikai légkör kibontakoztatására, s ösztönözzük a párt tagjait arra, hogy bátrabban lépjenek fel a hibák ellen, és harcoljanak ezek megszüntetéséért. Ugyanakkor következetesen fel kell lépni azokkal szemben, akik felelőtlenül, demagóg módon pécézik ki a hibákat, akik a kákán is csomót keresnek,de semmit nem hajlandók tenni a tényleges hibák okainak felkutatásáért és kijavításáért, s akik intrikáikkal csak dezorganizálják a munkát.

Megyénkben, ha kisebb-nagyobb hibákkal is, de minden szinten érvényesül a kollektív vezetés lenini elve. A vezető testületek általában jól elemzik a problémákat és helyes következtetéseket vonnak le a helyzetelemzésből. De bátrabbnak kell lenniük a döntések meghozatalában is. Erősíteni kell továbbá a döntések kollektív jellegét, és ezzel együtt fokozni kell a végrehajtásban az egyszemélyi felelősséget, következetesebben kell harcolni a határozatok végrehajtásáért.

Pártbizottságunk nagy fontosságot tulajdonít a tömegek körében folyó politikai munka javításának. Jobban fel kell használni ezért a pártpropaganda és az agitáció különböző formáit és lehetőségeit, továbbá a tömegszervezeteket és a tömegmozgalmakat; ezek eredményesen járulnak hozzá megyénkben a párt tömegkapcsolatainak szélesítéséhez, a dolgozók neveléséhez. A jövőben még jobban ki kell használnunk a párt politikájának ismertetésére

Digitized by Google

és a tömegek mozgósítására az általuk biztosított fórumokat (taggyűléseket, üzemi tanácskozásokat, tanácsüléseket és más összejöveteleket).

A tömegpolitikai munkával kapcsolatban felmerül a társadalmi túlszervezettség és az ebből fakadó túlterheltség problémája. A Politikai Bizottság erre vonatkozó határozatát — legutóbbi felméréseink szerint — nem hajtottuk végre megfelelően. Sem a párt- és tömegszervezetek, sem az állami szervek nem fordítottak erre kellő figyelmet. Sok a párhuzamos bizottság, s ezekben többnyire ugyanazok az emberek vesznek részt.

A túlszervezettség és a túlterheltség megyei és járási szinten is jelentős, de leginkább községeinkben van meg. Felsőbb szerveink utasítására ugyanis minden tömegszervezet és tömegmozgalom arra törekszik, hogy még a legkisebb községben is létrehozza a maga alapszervezeteit. Ezekben a kis községekben aztán szinte minden társadalmi munka irányítását — és legtöbbször végrehajtását is — általában ugyanaz a nyolc-tíz ember végzi. Emiatt számos vezető és aktivista értekezleten vagy gyűléseken tölti el szabad idejének nagy részét. Nincs idejük arra, hogy továbbképezzék magukat és sokszor belefáradnak, elfásulnak a sok munkába.

Nincs kellő törekvés arra, hogy új erőket vonjunk be a társadalmi tevékenységbe; általában mindenki a már kipróbált emberek segítségét igyekszik igénybe venni. Ezért tervszerűbben kell bevonnunk a társadalmi munkába a közreműködni kívánó és erre érdemes embereket. Gondoskodnunk kell továbbképzésükről, nevelésükről, bátran kell megbíznunk őket képességeiknek megfelelő feladatokkal.

Javítanunk kell a tömegszervezetek pártirányítását is. Ezért arra törekszünk, hogy pártszervezeteink felkészült, a tömegpolitikai munkában jártas elvtársakat bízzanak meg a tömegszervezetekben végzendő pártmunkával. Tekintsék ezt az egyik legfontosabb pártmunkának, és küzdjék le azt a helytelen szemléletet, amely lebecsüli és nem tekinti pártmunkának az itt vállalt megbízatásokat. Egész tömegpolitikai munkánk fontos célja, hogy szavunk eljusson a dolgozók széles rétegeihez. A munkások, a termelőszövetkezeti tagok mellett nagyobb gondot kell fordítanunk az értelmiségiek, különösen a létszámában jelentősen növekvő és helyzeténél fogva igen fontos szerepet betöltő agrárértelmiség körében folytatott politikai munkára.

A megyei pártbizottság különös gonddal elemzi a kádermunka helyzetét és feladatait. Káderpolitikánk nagy eredménye, hogy az utóbbi két évtized során felnőtt és kinevelődött a káderek egész sora, akik miközben fáradhatatlanul dolgoztak, sokszor nagy áldozatok árán tanultak tovább és szereztek valamilyen szakmai képesítést. Ez nagy érdem, ezért köszönet és elismerés illeti őket.

A kádermunka alapvető elveinek értelmezésében és gyakorlati végrehajtásában azonban megyénkben is előfordultak torzítások. Egyesek önkényesen értelmezik a VIII. kongresszuson elfogadott alapelveket, túlértékelik a szakmai hozzáértést, és figyelmen kívül hagyják vagy lebecsülik a káderek megítélésében a rendszerhez való hűséget, a politikai helytállást.

Hogy a politikai, gazdasági, társadalmi élet minden területén politikailag szilárd és egyben szakszerű legyen a vezetés, ahhoz egységesen kell értelmezni a káderpolitikai elveket. Bármelyik követelmény túlbecsülése vagy elhanyagolása súlyos károkat okozhat.

A helyes káderpolitikai elvek gyakran már az emberek kiválasztásánál csorbát szenvednek. Egyes területeken a gyors ütemű fejlődéssel járó szak-

Digitized by Google

emberhiány háttérbe szorította a kötelező kommunista éberséget: pártszerveink nem tájékozódtak megfelelően előző munkahelyükön a beállításra kerülő szakemberekről, nem vizsgálták meg alaposan politikai megbízhatóságukat és emberi magatartásukat. A kiválasztás hibáit egyes esetekben az ellenőrzés elmulasztása és a felelősségre vonás késése vagy elmaradása is tetézte. Ennek következtében több állami és gazdasági vezető ellen kellett büntető eljárást indítani, közöttük párttagok ellen is. Ezek az esetek joggal háborították fel megyénk párttagságát és becsületes dolgozóit. A jövőben tehát sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk a káderek kiválasztására és nevelésére. Fel kell lépni az esetenként tapasztalható álhumanizmus, a hamis kollegialitás, a klikkszellem, a baráti összefonódás, a kritikátlanság ellen. Kádermunkánknak továbbra is alapelve az emberek iránti bizalom, de ez csak a munka ellenőrzésével párosulva lehet a káderek egészséges kiválasztásának és fejlődésének hajtóereje. A jövőben a személyzeti munkára és ennek pártellenőrzésére is nagyobb gondot kell fordítanunk. Tervszerűbbé kell tennünk a kádermunkát, ki kell küszöbölnünk az ezen a területen még fellelhető spontaneitást, amely ugyancsak sok kárt okozott.

Megyénkben a káderek helyzetét általában a stabilitás jellemzi. Az eredményes munka érdekében szükség is van erre. Néha azonban helytelenül értelmezik a stabilitást és a humanizmust, s ez munkánk rovására megy, akadályozza a fejlődést. Indokolatlan bátortalanság tapasztalható azoknak a káderekneк az áthelyezésében, akik valamilyen okból kifolyólag már nem tudnak eleget tenni a megnövekedett feladatoknak. Egyes esetekben olyan vezetőket sem váltanak le, akik már nyilvánvalóan nem képesek megfelelni a követelményeknek. Ez sem az ügynek, sem a szóbanforgó embereknek nem használ. Ugyanakkor kommunista kötelességünk, hogy gondoskodjunk azokról az elvtársakról, akik hosszú ideig igen becsületesen és eredményesen dolgoztak, de időközben elégtek a munka hevében és megrokkant az egészségük. Biztosítanunk kell számukra a jól megérdemelt anyagi és társadalmi megbecsülést.

Szóvá kell tennünk viszont azt is, hogy egyes területeken — főként a termelőszövetkezetekben — egészségtelen fluktuáció tapasztalható. Ez leginkább a káderek helytelen kiválasztására és a velük való helytelen foglalkozásra vezethető vissza. Nem lehet normálisnak tekinteni például azt, hogy a botfai termelőszövetkezetben 1960 óta hat elnök és hét agronómus, a felsőbagodi tsz-ben 1959-től máig öt elnök és öt agronómus váltotta egymást.

Az előttünk álló politikai, ideológiai és gazdasági feladatok megkövetelik a káderpolitikai elvek következetesebb érvényesítését, azt, hogy a személyzeti munkát a politikai munka rangjára emeljük. Minden szinten meg kell szüntetnünk az e téren jelentkező kapkodást és rögtönzést. Fel kell lépni a kádermunkában különösen sok kárt okozó szubjektivizmus ellen, és meg kell követelni, hogy a káderek kiválasztásában, beállításában, munkájuk értékelésében és ellenőrzésében következetesen érvényesüljenek pártunk káderpolitikájának alapelvei.

A pártélet kérdéseivel foglalkozva azokról a feladatokról, tervekről és elképzelésekről is szólnunk kell — ha csak vázlatosan is —, amelyek a gazdaságirányítás reformjával kapcsolatban merülnek fel megyénkben.

Párttagságunk, a megye párt-, állami, tömegszervezeti és gazdasági vezetői, a megye dolgozói nagy érdeklődéssel fogadták a reformtervezetet, és élénken részt vettek azokon a tanácskozásokon, vitákban, konzultációkon, pártnapokon stb., amelyeket ezzel kapcsolatban rendeztünk. Általában egyet-

Digitized by Google

értettek azzal, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés érdekében szükség van a hatékonyabb gazdaságirányítási rendszer kialakítására.

Téves nézetek is voltak a reform irányelveivel kapcsolatban. Némelyek úgy vélekedtek, hogy a reform alapvető változást jelent eddigi gazdaságpolitikánkban. Egyesek helyesléssel fogadva a reform célkitűzéseit, hibásnak minősítették eddigi gazdaságpolitikánkat, vagy legalábbis az irányítás eddigi rendszerét. Mások azt az aggodalmukat fejezték ki, hogy a reform veszélyezteti majd a szocialista tervgazdálkodás érvényesülését. Olyan vélemények is elhangzottak, hogy a reform valami csodaszer, amely egycsapásra meg fog oldani minden problémát, gondot és nehézséget.

Mindez szükségessé teszi, hogy az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének előkészítése érdekében mindenekelőtt jól megértessük a reform szükségességét és lényegét. A reform irányelveinek, majd a Központi Bizottság erről szóló határozatának ismeretében különböző összejöveteleken, konzultációkon, a pártoktatás és a pártnapok keretében széles körben igyekeztünk megismertetni a reform céljait. Elsősorban azt kellett és azt kell a jövőben is megmagyaráznunk, hogy az értéktörvény, az ezen alapuló közgazdasági kategóriákkal együtt, nemcsak hogy nem ellentétes a szocialista tervgazdasággal, hanem ellenkezőleg: tervszerű szocialista fejlődés csak e kategóriákkal együtt mehet végbe. Azt is meg kell magyaráznunk, hogy a reform nem jelenti a párt gazdaságirányító és ellenőrző szerepének csökkenését, csupán az élet követelményeinek megfelelő új módszerek kidolgozását és alkalmazását.

Nálunk elsősorban alulról feszít az az erő, amely sürgeti a gazdaságirányítás mechanizmusának reformját. Ezért fő törekvésünk az, hogy különösen a középszintű vezetőkkel értessük meg a reform feladatait, és ösztönözzük arra őket, hogy ne álljanak ellen az alulról jövő törekvéseknek, helyes kezdeményezéseknek, hanem ők is törjék a fejüket azon: hogyan lehet minél célszerűbben alkalmazni a reform elveit.

A reform szellemében indítottuk meg ez év elején — a Közgazdaságtudományi Egyetem közgazdász-továbbképző tagozatával együttműködve — azt az egyéves tanfolyamot, amely a korszerű gazdaságvezetés legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdéseivel ismerteti meg részvevőit. A tanfolyam, amelyen a megye 118 párt-, állami, tömegszervezeti és főként gazdasági vezetője vesz részt, az eddigi tapasztalatok szerint beváltja a hozzá fűzött reményeket. Sőt a színvonalas előadások még növelik is az érdeklődést, úgy, hogy előreláthatólag újabb tanfolyamot is szervezünk.

Fontos feladatunknak tartjuk, hogy igényesen segítsük és ellenőrizzük a reform bevezetésére való felkészülést, majd a reform irányelveinek következetes érvényesülését, hogy nagyobb gondot fordítsunk a gazdasági vezetők képzésére, hogy önállóságra, bátorságra, nagyobb felelősségtudatra neveljük őket. Arra törekszünk, hogy a párt gazdaságirányító, szervező és ellenőrző szerepe folyamatosan növekedjék, hogy javuljon a gazdaságpolitikai propaganda színvonala, hogy a reform szellemében vizsgáljuk meg a legfontosabb politikai és gazdaságpolitikai kérdéseket, a gazdasági élet főbb összefüggéseit, arányait, s a kimunkált elvek gyakorlati végrehajtását. Ez nem gyengíti politikai tömegmunkánkat, hanem tartalmasabbá, konkrétabbá teszi, s kiváló lehetőségeket nyújt a nevelőmunkára, a tömegekkel való kapcsolat erősítésére, a tömegek aktivitásának növelésére.

Varga Gyula — Újvári Sándor

Digitized by Google

Új úton

(Egy gazdaságirányítási kísérlet tapasztalatai a Medicor Művekben)

Az ország közvéleménye jól tudja, hogy a Központi Bizottságnak a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozatát gondos előkészítés, hosszabb ideje folyó széles körű kutatómunka előzte meg, amelyben sok szakember vett részt. Az azonban már kevésbé ismeretes, hogy az előkészítésnek részei voltak bizonyos kísérletek is, amelyek 1965-től kezdődően indultak meg a kohó- és gépipar és a könnyűipar területén. Ezek nem tekinthetők az új gazdasági mechanizmus *egészére* vonatkozó kísérleteknek, mert annak csak egyes elemeit tartalmazzák. Általában arra irányulnak, hogy az iparvállalatokat közvetlenül érdekeltté tegyék a szükségletek jobb kielégítésében, az export gazdaságosságának javításában. E célokból következik az, hogy a kísérletek egyaránt szolgálják az 1965-ös és 1966-os népgazdasági terv végrehajtását, tehát a közvetlen feladatok megoldását, és a jövőre vonatkozó elképzelések hatásainak első és részleges felmérését.

A kísérletek tényleges népgazdasági eredményeinek értékelését megnehezítik jelenlegi árrendszerünk ellentmondásai, az intézkedések hatékonyságát pedig befolyásolja az, hogy a kísérletek a jelenleg érvényben levő mechanizmus körülményei között folynak.

A kísérletbe bevont vállalatok egyike a Medicor Művek. Ez az üzem 1963. július 1-én kilenc, egyenként 300—1000 főt foglalkoztató gyár összevonásából alakult. A nagyvállalat profilja lényegében a teljes orvosi műszergyártás területét felöleli, kezdve a legegyszerűbb orvosi kézi műszerektől a legkomplikáltabb röntgenkészülékig és elektronikus elven működő orvosi készülékig. Orvosi műszer-termelésének csaknem 80 százalékát exportálja a vállalat.

A kísérlet fő vonásai

A Medicor Művekben 1965. január 1-ével lehetővé vált egy olyan kísérleti terv és anyagi ösztönzési rendszer bevezetése, amely következetesebben biztosítja az ipari és a külkereskedelmi érdekek összhangját, és ezzel *tényleges népgazdasági eredmények elérésére ösztönöz.*

A kísérlet lényege az a felismerés, hogy a termelési folyamat tulajdonképpen csak az értékesítéssel ér véget, mert a szocialista vál-

Digitized by Google

lalat munkájának fő célja a szükségletek kielégítése, mégpedig oly módon, hogy ez egyúttal a népgazdaságnak is és a vállalatnak is nyereséget biztosítson.

A kísérlet a jelenleg alkalmazott irányítási eszközök közül a *tervezés* és az *anyagi ösztönzés* területén keresett hatékonyabb módszereket.

A kísérleti tervrendszer keretében a vállalat az eddig érvényben levő számos tervmutató helyett csak *három kötelező jellegű tervmutatót* kapott:

— az export-értékesítés volumenét, devizaforintban, szocialista — nem szocialista bontásban;
— az importtervet, szintén devizaforintban, szocialista — nem szocialista bontásban;
— a munkások átlagos napi keresetét és az alkalmazottak évi átlagkeresetét (prémium nélkül).

A KGM területén használatos többi tervmutató csak a számítási anyag szerepét tölti be, sem fegyelmi, sem anyagi következmény nem fűződik teljesítésükhöz. A vállalat tehát kötetlenebb tervrendszerben, nagyobb önállósággal dolgozik, mint a többi KGM-vállalat, de lényegesen nagyobb felelősséggel is.

Az *anyagi ösztönzési rendszer* alapja a *vállalati eredmény*, más szóval: a vállalat teljes árbevételének szembeállítása az egész tevékenysége folyamán felmerülő összes költséggel. A teljes árbevétel magában foglalja a vállalat által exportált és belföldön értékesített termékek árbevételét, valamint a vállalat által importált termékek belföldi értékesítésének árbevételét, mindezt folyó forintban számolva.

Az export-értékesítés árbevételét úgy számítják át folyó forintra, hogy a tényleges devizában befolyó árbevételt a szokásos módon felára s devizaforintra számítják át, s ezt az összeget pótlékolják egy vállalati átlagban három évre előre megállapított árkiegyenlítési kulccsal. (Természetes, hogy szocialista és tőkés viszonylatban külön-külön van megállapítva ez a kulcs.) Ez a módszer lényegileg ugyanaz, mint amely a gazdasági mechanizmus reformja után a Központi Bizottság határozata értelmében általános lesz.

A vállalat az államnak az *összes eszközlekötés* fejében (a termelési költségek közt szereplő eszközlekötési járulékon kívül) előre (három évre) meghatározott százalékot fizet, *részesedés* címén. Ezt a százalékos kulcsot az 1964. évi vállalati eredmény és az 1964-ben felhasznált álló- és forgóeszközök átlagának hányadosa alapján állapították meg. Az így kiszámított összeg a vállalat *alapkötelezettsége*.

Az alapkötelezettség feletti nyereség meghatározott arányszámok alapján osztható fel az állami többletbefizetés, a szociális és üzemi beruházás céljaira fordítandó összeg és a dolgozóknak kioszthatő alap

Digitized by Google

között. Az anyagi érdekeltség tehát a *nyereség tömegének növeléséhez* fűződik, nem pedig *a nyereségnek az árbevételhez viszonyított hányadához.*

Ha a vállalat nem teljesíti *alapkötelezettségét*, akkor nem fizethet a dolgozóinak részesedést, prémiumot. Ha teljesíti alapkötelezettségét, akkor nyereségrészesedésként az úgynevezett szinttartásért járó összeget, prémiumként pedig az 1964. évi prémiumkeretnek megfelelő összeget fizetheti ki.

Az állami kötelezettség befizetése után a dolgozók kétféle címen részesülhetnek a dolgozók feloszthatő alapjára maradó összegből: nyereségrészesedést és prémium jellegű részesedést kaphatnak.

Nyereségrészesedést a vállalat minden dolgozója kaphat. Tekintetbe véve azt, hogy e rendszer szerint a nyereség a tényleges eredmények alapján jelentkezik, a maximális nyereségrészesedés a fizetések 15 százalékát is elérheti, az eddigi 8,5 százalék helyett.

Tartalmát tekintve a prémium jellegű részesedés is eltér az eddigi prémiumtól, mert ezt nem tűzik ki valamilyen tervfeladat eléréséért (esetleg látszólagos eredményért) a vállalat számára, hanem a vállalat teremti meg, tényleges többletnyereség elérésével. Ha jók az eredmények, akkor a prémium jellegű részesedés több is lehet a szokásos prémiumnál, több dolgozó részesedhet tehát benne, és az egyes dolgozók magasabb prémiumot is kaphatnak.

Az anyagi ösztönzésnek ez a formája egyidejűleg hat az exportértékesítésre, tehát a *devizabevétel növelésére* és a *költségek csökkentésére.* Emellett a belföldi szükséglet kielégítésére is kellőképpen ösztönöz.

Az eszközlekötési kulcs kétszeresen is ösztönzi a vállalatot a kisebb eszköz-felhasználásra; egyrészt azzal, hogy az eszköz-felhasználás csökkentésével nő a nyereség, másrészt azzal, hogy a kisebb eszköz-felhasználásért — a fix eszközlekötési kulcs szerint — kisebb az államnak fizetendő összeg.

Az átlagos árkiegyenlítési kulcs az egyes termékcsoportokon belül a jobb deviza-bevételű és kisebb ráfordítással előállítható termékek eladására ösztönöz, tehát ez is a tényleges népgazdasági eredmények fokozásának irányában hat.

Látható, hogy az egész rendszer *feloldja a termelés és az értékesítés különböző irányú ösztönzésének ellentmondásait,* és megteremti a népgazdasági, a vállalati és az egyéni érdekek összhangját. Az egész rendszer az eddiginél lényegesen nagyobb felelősséget ró a vállalatra, de nagyobb anyagi lehetőségekkel is jár.

Az új tervezési és anyagi ösztönzési rendszer bevezetése mellett még a következő intézkedéseket rögzíti a kísérletet elrendelő miniszteri utasítás:

A vállalatnál képződött *amortizációs alapból* a felújítási hányad teljes egészében, a beruházási hányad pedig részben — a KGM Beruházási Irodájának jóváhagyása alapján — *a vállalatnál marad.*

Digitized by Google

A *beruházásokat* a vállalat saját eszközeiből (amortizációs alap és nyereség), a költségvetési juttatásból és az exportnövelést szolgáló beruházás céljára stb. felvett hitelből eszközölheti, a KGM Beruházási Irodájával egyetértésben.

A vállalatnál képződő *műszaki fejlesztési alaphoz* a vállalat nem kérhet kiegészítést, és a KGM nem eszközölhet ebből elvonást.

A vállalat *felárat* fizethet a szállítói számára megállapított belföldi áron felül, ha például különleges minőségi vagy szállítási határidős feladatok jelentkeznek.

A saját termelésű exporthoz szükséges *import megtakarításából* származó összegnek 50 százaléka devizában a vállalat rendelkezésére áll. A vállalat saját hatáskörében felhasználhatja ezt a műszaki fejlesztést elősegítő célokra.

Ha a vállalat a nem saját termeléséhez szükséges tőkés importtermékből ennek belföldi legyártásával deviza-megtakarítást ér el, akkor ennek a megtakarításnak egy részével — devizában — az Országos Tervhivatallal való esetenkénti megállapodás alapján a vállalat rendelkezik. Ezt a devizát is saját hatáskörében használhatja fel a vállalat, szintén a műszaki fejlesztés céljaira.

Az első év tapasztalatai

A Medicor Műveknél folyó kísérlet első éve *pozitív eredményt* hozott. Így értékelte ezt a vállalat 1965. évi munkáját tárgyaló miniszteri értekezlet is. Az első kísérleti év értékelésének az alapja természetesen a kísérleti rendszerre vonatkozó miniszteri utasításban meghatározott kötelező mutatók teljesítése és az anyagi ösztönzés alapját képező nyereségtömeg alakulása volt.

A Medicor Művek 1965-ben számottevően (4,9 százalékkal) túlteljesítette devizaforintban megállapított exporttervét, mégpedig a globális tervszámon belül mind a demokratikus, mind a tőkés tervet. Az exportvolumen az előző évhez képest csaknem 4 százalékkal nőtt, ezen belül a viszonylag kis súlyt képviselő tőkés export 47 százalékkal. Az összes exporton belül a vállalat a leggazdaságosabb termékeknek a volumenét növelte legjobban. Az *import kereteit* a vállalat betartotta.

A vállalat által elért nyereség kb. 40 százalékkal nagyobb volt a tervezettnél. Ez lehetővé tette, hogy a vállalat kb. 50 százalékkal nagyobb nyereségrészesedét fizessen dolgozóinak, mint az előző évben, a rendelkezésre álló prémium pedig 30 százalékkal volt nagyobb az 1964. évinél.

A vállalat eredményének értékelésével kapcsolatban elsősorban arra kell rámutatni, hogy — amint ez az egész rendszer lényegéből következik — a vállalat munkáját csak együttesen helyes értékelni, csak *teljes összefüggéseiben* szabad nézni ipari és külkereskedelmi tevékenységét. A vállalat munkájának eredményességét csak az egész

Digitized by Google

tevékenységével elért nyereség és devizabevétel alapján lehet meghatározni.

A számítási anyagként szereplő egyes részmutatók (teljes termelés, önköltség, létszám, béralap stb.) önmagukban nem jellemzők a vállalat működésére. Sok esetben ezeknek a nem teljesítése a kísérleti tervmetodika és a jelenleg érvényben levő gazdasági mechanizmus ellentmondásait tükrözi. Ilyen ellentmondás van például a folyó forintban mért exporttery és a devizaforintban meghatározott exportkiszállítási terv között. A kísérleti tervrendszer szerint ugyanis a vállalatnak az az egyik legfontosabb feladata, hogy csökkentse az egy devizaforintra eső folyó forint összegét, vagyis kevesebb folyó forinttal nagyobb devizabevételt érjen el, gazdaságosabb exporteladás révén. Ebből azonban az következik, hogy ha jobb deviza-áru termékek eladásával a vállalat túlteljesíti devizaforintos exporttervét, akkor a folyó forintban mért exportban látszólag lemarad.

A vállalat által elért nyereség népgazdasági szinten is *tényleges nyereség.* A népgazdasági és vállalati szinten jelentkező tényleges nyereség növelése céljából pedig olyan intézkedésekre is lehet szükség, amelyek átmenetileg növelik az ipari önköltséget (például: valamely gazdaságos termék termelésének és exportjának növelése céljából a vállalaton belül profilrendezést kell végrehajtani; ez természetesen költségekkel jár, de a kedvező exportár révén ezek többszörösen megtérülnek).

Ilyen intézkedésre a Medicor Művekben is szükség volt. A vállalat egyik termékcsoportja a műszaki színvonal és az export gazdaságossága szempontjából is lényegesen jobb az átlagosnál. E termékek iránt az igények is nagyok. Keret és idő hiányában azonban nem volt mód a kapacitásnak beruházás útján való növelésére. Ezért 1965 elején az egyik gyárat, amely eddig más termékeket gyártott, teljes egészében az említett gépek alkatrészeinek gyártására kellett átállítani. A profilrendezés néhány millió forintba került, de ez az intézkedés már 1965-ben kb. 40 százalékkal növelte a termékcsoport exportját az előző évihez képest, és a termékcsoport részaránya az összes exportban 30-ról 40 százalékra emelkedett. Minthogy ezeknek a gépeknek kedvező az exportáruk (az egy devizaforintra jutó ráfordítás lényegesen alacsonyabb az átlagosnál), a profilrendezésnek az iparban jelentkező többletköltségével szemben az exportértékesítésben ennek a háromszorosa jelentkezett többletnyereségként, egyenlegben tehát a tényleges népgazdasági és vállalati nyereség a kétszerese a ráfordításnak.

Az elmondottak is azt bizonyítják, hogy a vállalat tevékenységét csak *komplexen lehet értékelni.* A termelésben végrehajtott intézkedés nélkül ugyanis az értékesítésben sem jöhetett volna létre tényleges nyereség. A régi mechanizmus körülményei között nincs lehetőség ilyen intézkedés megtételére, mert itt a vállalatnál csak az ipari többlet-ráfordítás (az önköltség növekedése) jelentkezett volna, az értékesítésben elért nyereség nem. Semmi nem ösztönözte volna tehát a

Digitized by Google

vállalat vezetőit arra, hogy megtegyék a népgazdaság szempontjából jelentékeny hasznot hozó intézkedést.

1965-ben a vállalat nyereségének zöme a *gyártmánystruktúra* kedvező irányú változása folytán jött létre. A vállalatnál alkalmazott új rendszerben, ha valamelyik termék önköltsége magasabb is a megállapított belföldi árnál, az ipar szempontjából tehát veszteséges is a termék, de az exportban megfelelő devizaár érhető el, akkor a termék vállalati szempontból nyereségessé válik, mint ahogy a népgazdaság szempontjából valóban nyereséges is az ilyen termék. A régi tervezési rendszerben a látszólagos ipari veszteség a termék gyártásának megszüntetésére ösztönzött volna, most azonban világosan kiderül, hogy a gyártmány tulajdonképpen nyereséges, érdemes tehát gyártani, sőt fokozni gyártását.

A kísérleti rendszer első évében természetesen számos nehézség is jelentkezett és igen sok *előre nem látott probléma* bukkant fel. A nehézségek közül elsősorban azt kell megemlíteni, hogy a kísérlet a régi mechanizmus körülményei között folyik, és ez bizonyos mértékben lassítja a kísérleti rendszer még eredményesebb érvényesülését.

A gazdasági mechanizmus reformja a vállalatok és a különböző szervek, illetve az ezekben dolgozó emberek *gondolati átállását* is megköveteli. A mechanizmus reformja során éppen az lesz az egyik nehézség, hogy hosszú időt vehet igénybe az, amíg gondolatilag átállítják magukat azok az emberek, akik hosszú évekig dolgoztak a régi mechnizmusban. 1965-ben a vállalat tevékenységének elbírálásánál még számos vizsgálat folyt a számítási anyagban meghatározott hagyományos mutatók alakulásáról. Ezekből a vizsgálatokból — elsősorban az intézkedések gazdaságosságának megítélésében — több esetben helytelen következtetéseket vontak le a kísérlet lényegére vonatkozóan. A vállalat ugyanis — a kísérlet szellemének megfelelően és a népgazdaság érdekeit szem előtt tartva — az ipar és a külkereskedelem komplex szemléletéből adódó gazdasági döntéseket hozott. A jelenleg érvényben levő elszámolási rendszerben azonban ezeknek a gazdasági intézkedéseknek a ráfordításai többségükben az ipari oldalon jelentkeznek, az eredmény viszont az értékesítési folyamatban realizálódik. Ennek következtében a számítási anyagban meghatározott, a termelés mennyiségére és ezzel összefüggésben a termelékenység és az önköltség alakulására vonatkozó mutatók sokszor akkor sem alakulnak kedvezően, ha az intézkedés tényleges népgazdasági eredményt hozott.

A kísérlet továbbfejlesztésénél az *átlagbér-mutatók* kötelező jellegének fenntartásán is érdemes volna gondolkodni. Kívánatos lenne olyan intézkedéseket hozni, hogy az átlagbérek a nyereség növekedésétől is függjenek.

A nyereség növelésében való érdekeltség látszólag nem ösztönzi a vállalatot *többleteszközök* igénybevételére, még a termelés növelése

Digitized by Google

céljából sem. Ez azonban valójában nem így van. Az ösztönzés csupán az eszközökkel való ésszerű takarékosságra irányul ugyan, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a nyereség tömegének lényeges növelése nem utolsósorban a fizetőképes keresletnek megfelelő termelési volumen növelésével érhető el. Ehhez viszont elengedhetetlenül szükség van arra, hogy gazdaságilag jól megfontolt beruházás útján növeljék a termelő kapacitásokat. Ennek a problémának a megoldását szolgálja az új gazdasági reform irányelveinek az a megállapítása, hogy a beruházási keretek központi, sablonos elosztása helyett a beruházás lehetőségét azokba a vállalatokba kell koncentrálni, amelyekben leginkább biztosítva vannak a gyors megtérülés feltételei.

A jelenlegi számviteli rendszer nem teszi lehetővé a vállalaton belüli gyárak eredményeinek a megfelelő értékelését sem (a devizából visszaszámított folyó forintban megállapított termelési érték számbavételét). Ezért ezt egyelőre statisztikai módszerekkel kell megállapítanunk.

•

A Medicor Műveknél folyó kísérlet másfél éves tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a *vállalati nyereség* szerepének megnövekedése, a kötetlenebb tervezési rendszer *jó eredményeket* hozott a népgazdaság és a vállalat szempontjából. Úgy sikerült előzetes tapasztalatokat szerezni a gazdaságirányítási rendszer reformjának néhány részletéről, hogy eközben az egész ország számára fontos napi feladatok teljesítése sem szorult háttérbe. Hiszen a vállalat lényegesen túlteljesítette exporttervét, az előző évihez képest növelte exportjának volumenét, úgy változtatta meg ennek összetételét, hogy számottevő többletnyereséget szerzett magának és a népgazdaságnak, s így a dolgozóknak is az előző évinél több prémiumot és nyereségrészesedést fizethetett. A kísérlet bevezetése arra is alkalmas volt, hogy a gazdasági mechanizmus reformja által megkövetelt gazdaságossági szemlélet irányában formálja a vállalat vezetőinek és dolgozóinak gondolkodásmódját.

Bár a Medicor Művek kísérlete a régi mechanizmus körülményei között folyik, és ez nem teszi lehetővé azt, hogy minden vonatkozásban megfelelő általános következtetéseket vonjunk le belőle, már fellelhető benne az új mechanizmus számos eleme, s ezért véleményem szerint gyakorlati tapasztalatai számos területen hasznosíthatók lesznek.

Láng Géza

Digitized by Google

Termőföldünk védelme és hasznosítása

Elsőrendű érdekünk a termőtalaj védelme és ésszerű hasznosítása. Országunknak nincsenek eddig meg nem művelt, de művelésbe vonható területei, ugyanakkor népsűrűsége ötszöröse a világátlagnak és 20 százalékkal nagyobb, mint Európáé. A lakosság élelmezését pedig csak a termőföld kellő hasznosítására alapozhatjuk. Nem bővelkedünk ipari nyersanyagokban sem. Külkereskedelmünk áruszerkezete azt mutatja, hogy a könnyűipari nyersanyagok és félkész termékek behozatalát ki tudjuk egyenlíteni ipari fogyasztási cikkek kivitelével, de a nehézipari nyersanyagok és félkész termékek importját csak kis részben fedezi a gépek és gépi berendezések kiviteli többlete; ezen túl élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok exporttöbbletével kell előteremtenünk a szükséges fedezetet. A termőföld hasznosításának tehát nemcsak a lakosság ellátása, hanem egész népgazdaságunk szempontjából is igen nagy szerepe van. Mindez azt bizonyítja, hogy *országunk termőföldje az egyik legfontosabb természeti kincsünk.*

Csökken a mezőgazdaságilag hasznosított termőföld

Az 1920-as évek derekán az ország összes földterületének csaknem 82 százalékán folyt mezőgazdasági termelés, s a szántó az összes terület 60,3 százalékát tette ki. Abban az időben kereken 13 millió kat. hold mezőgazdasági és 9.73 millió kat. hold szántóterületünk volt. A felszabadulásig alig történt változás, de 1949 óta számottevően csökken a mezőgazdasági művelés alatt álló terület és a szántóterület. A harmadik ötéves terv előirányzata, további csökkenést véve figyelembe, 8,7 millió kat. hold szántóterülettel számol.

E folyamat okai közismertek: növekedett *a kertek, a gyümölcsösök területe* — a szőlőterület csak 1963-ban múlta felül az 1920-as évekét —, s nőtt az erdők területe is. Főként az *iparosítás következtében növekedett a nem mezőgazdasági jelleggel hasznosított terület.* Új városokat, üzemeket, üdülőket, sporttelepeket, parkokat létesíteni, az út- és vasútépítés területigényét kielégíteni csak a mezőgazdasági hasznosítás rovására lehetett, mert más megoldásunk nincs erre: S a jövőben is számolnunk kell a mezőgazdasági hasznosítású földek csökkenésével; *az ipari fejlődés* elkerülhetetlenné teszi ezt. De a mezőgazdaság fejlődése is ugyanebben az irányban hat, mert új raktárak, magtárak, feldolgozó üzemek, csomagoló- és manipuláló-színek, gépszínek, javítóműhelyek létesítésére is szükség van. Ma igen nagy hiány van például tárolókban; a szükségmegoldások gyakran a termékek romlását idézik elő, s ez nagy károkat okoz az érintett üzemeknek és a

Digitized by Google

népgazdaságnak. 1964-ben csupán a szőlőtermesztést félmilliárd forint kár érte a feldolgozó- és tárolókapacitás hiánya miatt.

A mezőgazdaságilag hasznosított területek csökkenése *szükségszerű folyamat.* Más kérdés azonban az, hogy a csökkenés mértéke minden tekintetben indokolt-e.

A földvédelmi törvény

A mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről szóló 1961. évi VI. törvény a probléma rendezésére készült. Azóta felülvizsgáltuk a földek rendeltetésszerű használatát, megállapítottuk a földek művelési ágában vagy használatában bekövetkezett változásokat, felderítettük a mezőgazdasági művelésre alkalmas vagy alkalmassá tehető földeket, s meghatároztuk a mezőgazdasági rendeltetésű földek védelmére és javítására teendő további intézkedéseket.

E feladat elvégzése négy évet vett igénybe, s 1965 végére értékes tapasztalatokat nyújtott; mindenekelőtt lehetővé tette, hogy rendezzük *a földek nyilvántartását,* ami elemi feltétele a földdel való célszerű gazdálkodásnak. A mezőgazdaság szocialista átszervezése ugyanis olyan nagy változásokat idézett elő a földek tulajdonában és használatában, amilyennel az állami földnyilvántartás nem volt képes lépést tartani. Ebből zavarok keletkeztek: így például a második ötéves terv kimunkálása során csaknem félmillió holddal több szántóföldet vettünk számításba, mint amennyi valójában volt.

A földvédelmi törvény szerint termőföldek nem mezőgazdasági jellegű igénybevétele *engedélyhez van kötve,* s csak akkor lehetséges, ha a föld mezőgazdasági művelésre nem, vagy kevésbé alkalmas. A törvény értelmében meg kell akadályozni a mezőgazdasági rendeltetésű földek *indokolatlan és ésszerűtlen* nem mezőgazdasági jellegű felhasználását, de az *indokolt és szükségszerű* nem mezőgazdasági igénybevételt aligha lehet feltartóztatni. A termelőerők fejlődése, a szociális és kulturális haladás pedig a mezőgazdasági rendeltetésű földterület *csökkenésével* jár együtt minden olyan országban, amelyben nincs mód új, eddig meg nem művelt területek művelésbe vonására. Közben nő a népesség, s emelkednek a mezőgazdasággal szemben a táplálkozás és a nyersanyagellátás szempontjából támasztott igények.

A talaj termőképességének fenntartása és növelése

A kisparcellás gazdálkodásról a nagyüzemi szocialista gazdálkodásra való áttérés a talajvédelem és meliorizáció problémáit is új oldalukról veti fel.

Országunk szántóterületének *csaknem háromnegyede* javításra, illetve védelemre szorul. Emellett mintegy 300 ezer kat. hold futóhomokunk és 500 ezer kat. hold szikes talajunk van. Amikor tehát azt állítjuk, hogy a termőtalaj az egyik legfontosabb természeti kincsünk,

Digitized by Google

akkor ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy ebben sem vagyunk gazdagok.

A termőtalaj megóvására és termőképességének fokozására szükséges teendők két nagyobb csoportot alkotnak. Az elsőbe a *viszonylag egyszerűbb* eljárások tartoznak, azok, amelyeket az üzemek a maguk eszközeivel is megvalósíthatnak (pl. talajvédelmet szolgáló növényfélék termesztése, fásítás, a művelési mód megváltoztatása, a vízlevezető árkok karbantartása stb.). A második csoportba azok a tennivalók sorolhatók, amelyek *regionális méretű védelmi munkálatokat, nagyobb központi erőforrásokat* igényelnek.

Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság a múlt év végén részletes tanulmányt készített a talajvédelmi munkák műszaki feladatairól. A tanulmány megállapítja, hogy a probléma sürgősen rendezendő, s feltárja talajvédelmi teendőink méreteit. Rámutat arra, hogy a legjelentősebb védelmi intézkedésekre az *erózionak kitett hegy- és dombvidéken* van szükség. Ez hozzávetőleg 3,5 millió kat. holdat kitevő terület, amelyen — a felmérés szerint — mintegy másfélezer termelőszövetkezet és csaknem száz állami gazdaság működik.

Az erózionak kitett területeken évente *50 millió m³ talaj* pusztul el, mégpedig a talaj felső, legértékesebb, szerves anyagban leggazdagabb rétege. Az ebből származó veszteség igen tetemes: csak a lemosódott humusznak és istállótrágyának kb. 400 ezer forint az értéke, a terméskiesés pedig — szemesterményben számítva — 100 ezer vagon. Igen nagy kiadásokat okoz a víz által elhordott föld eltávolítása, az árkok tisztítása, s különösen a folyómedrek kotrása, közvetve pedig az árvízvédelmi töltések erősítése. Figyelmet érdemel az is, hogy az eróziós területeken igen sok az állami támogatásra szoruló termelőszövetkezet.

Az erózió elleni védekezés *komplex agrotechnikai és műszaki feladat.* Egyes erodált területeken már annyira előrehaladt a pusztulás, hogy kérdésessé válik: indokolt-e fenntartani a szántóföldi művelést, nem célszerűbb-e erdősíteni. Az erózionak kitett és a jövőben erdősítéssel hasznosítható területek hozzávetőleg 200 ezer kat. holdat tesznek ki. Az OMFB számításai szerint az eróziós területeken szükséges talajvédelmi és talajhasznosítási beruházások 20 milliárd forintot igényelnek, feltételezve azt, hogy a kiviteli munkák egy részét az érintett üzemek végzik el. Minthogy a domb- és hegyvidéki állattartást fejleszteni lehet, mintegy 60 ezer kat. hold területen volna szükség legelő- és kaszáló-telepítésre, s ezzel a vetésszerkezetnek olyan jellegű megváltoztatására, amely jobban szolgálja a talajvédelmet és javítja az állatállomány ellátását. Így a szántóterületek szervesanyag-visszapótlása is javulna. Ezekkel az intézkedésekkel hathatósan fel lehetne lendíteni az erózionak kitett dombvidékeken a mezőgazdasági termelést.

A javításra szoruló *szikesek, savanyú réti és erdőtalajok* területe is nagy, mintegy 5,5 millió kat. hold. A javítással elérhető hozam-

Digitized by Google

többlet holdanként 400—1000 forint, s a beruházás kb. három év alatt térül meg. A szikes és savanyú talajok javítása igen fontos, a földek nagy kiterjedésénél fogva igen sok üzemet érint, s hatása az egész népgazdaságra kiterjed.

A javítandó talajok következő csoportja: a *Duna—Tisza köze, a Nyírség és a somogyi homoktáj*. Itt a legnagyobb kár a *deflációból* fakad: egyes növények alól a szél elhordja a homokot, más növényeket betemet, s mozgása közben pusztítja a leveleket, a termést stb. Az agrártudomány több eljárást is kidolgozott a homoktalajok javítására. A tapasztalatok szerint a javítás eredményeként 50—200 százalékkal növekedhet a terméshozam. A művelési ágak megfelelően kialakított aránya is előmozdítja a homokverés elleni védekezést. A Duna—Tisza közén és a Nyírségben a homoktalajok hasznosításában előtérbe került a szőlő- és gyümölcstelepítés. Ez egymagában nem ad azonban megnyugtató megoldást. Egyrészt azért nem, mert ezek a telepítések is talajjavítást igényelnek, mégpedig fokozottabb mértékben, másrészt azért, mert a növényzet által teljesen nem fedett szőlőkben és gyümölcsösökben még növekedhet is a homokmozgás pusztító hatása.

Javításra szoruló más területeink közül említést érdemelnek a *nyugat-magyarországi erdőtalajok* (kb. 430 ezer kat. hold). Itt a talajviszonyok igen rosszak, a csapadék pedig sok, ezért nagyok a vízkárok. Ezen a területen a kisparcellás parasztgazdaságok ún. bakhátas művelési módot honosítottak meg, de a nagyüzemi gazdálkodás megszüntette ezt, mert nagyüzemi keretek között nincs lehetőség ennek alkalmazására. Most *vízrendezésre, meszezésre, mélylazításra* van szükség. A talaj romlása helyenként meglehetősen előrehaladott (Őrség, Göcsej).

Van még az országban javítandó *lápterület* is; itt a megfelelő vízgazdálkodás kialakítása után nagy terméshozamokat lehet elérni.

A felszabadulás előtt nagyon háttérbe szorult a termőtalajok javítása: 1928-tól 1937-ig összesen 22 700 kat. hold, évente tehát 2500 kat. hold talajt javítottak. A felszabadulás után, s főként a szocialista nagyüzemek létrejöttével lényegesen javult a helyzet. 1964-ben 174,4 ezer kat. holdon végeztünk javító munkákat. A termelésben mindinkább érvényesülnek a korszerű agrotechnika vívmányai, jobb fajtákat termesztünk, jobban készítjük elő a talajt, több gépet, műtrágyát használunk, az üzemek vezetői között több az avatott szakember. A mezőgazdaság bruttó termelése 45 százalékkal nagyobb, mint 1949-ben volt, noha a művelés alatt álló terület csökkent. De ez az örvendetes változás még korántsem elegendő. Termőföldjeink egy hányadát veszély fenyegeti, s a beavatkozás sürgős, különösen az eróziónak kitett hegy- és dombvidékeken. Ha elmulasztjuk ezt, akkor azzal kell számolnunk, hogy e talajok mind nagyobb részén fokozatosan lehetetlenné válik a gazdálkodás.

Digitized by Google

Nem mezőgazdasági célokra igénybe vett termőföldek

A termőföldek védelme nemcsak azt jelenti, hogy kidolgozzuk és alkalmazzuk a vak természeti erők elleni védekezés és a célszerű mezőgazdasági hasznosítás módjait, hanem azt is megkívánja, hogy a nem mezőgazdasági jellegű igénybevételben a célszerűséget és a takarékosságot érvényesítsük. Ezt szolgálja a földvédelmi törvénynek az a rendelkezése, amely szerint 20 kat. holdnál nagyobb mezőgazdasági rendeltetésű földet *csak a földművelésügyi miniszter előzetes hozzájárulásával* lehet kivonni a művelés alól és nem mezőgazdasági jelleggel venni igénybe.

A hazai gyakorlat az erdőt nem sorolja a mezőgazdasági művelés alatt álló területhez. A mezőgazdasági művelésre alkalmas földterületek csökkenése egyrészt erdősítés, másrészt ipari üzemek létesítése, városfejlesztés stb. révén ment végbe. 1923 óta kereken *1 millió holddal* csökkent a mezőgazdasági művelés alatt álló föld; ebből több mint fél millió holdon erdő létesült (olyan földeken, amelyeket nem lehet gazdaságosan másra használni), csaknem fél millió holdat pedig az egyéb nem mezőgazdasági igénybevétel tett ki.

Négy év adatai szerint a földvédelmi törvény érvénybe lépése óta — az erdőtelepítést nem számítva — 40 ezer holddal csökkent a termőföldek nem mezőgazdasági jellegű igénybevétele. Évi tízezer hold pedig nem csekélység: kenyérgabona-termése 100 ezer q volna, s ez elegendő egy 50—60 ezer lakosú város ellátásához. A mindennapi gyakorlatban nem látszik soknak egy-egy tárca földigénye, de összesítve mégis tízezer holdra növekszik.

A *községek belterületének* meghatározásában is vannak túlzások; sok helyen túlméretezték ezt, s ez az indokoltnál nagyobb területet von ki a mezőgazdasági művelésből. A földvédelmi törvény végrehajtásán dolgozó bizottságok javaslata szerint célszerű volna csökkenteni a belterületeket, legalábbis a legtöbb helyen. A községek belterületének felülvizsgálata 38 ezer holdra vonatkozóan mérséklő, 6 ezer holdra pedig növelő javaslatot tett.

Bár túljutottunk a szocialista iparfejlesztés extenzív szakaszán, 1962—64-ben az *ipar* (a bányászattal együtt) mégis több mint 8 ezer holddal csökkentette a mezőgazdaságilag hasznosított területet.

A földvédelmi törvény hatályba lépése óta sokat javult a földdel való gazdálkodás. Rendezetté lett a földek nyilvántartása — mind a művelési ág, mind a tulajdon és a használat tekintetében —, megalapozottabbá vált a mezőgazdasági földek nem mezőgazdasági célokra történő igénybevételének elbírálása. Felkutattuk a parlagterületeket, és a községek külterületén mintegy 36 ezer holdon köteleztük a tulajdonosokat a föld megművelésére.

A kezdeti eredmények biztatók, de egy vonatkozásban még további lépésre is szükség van. Két évtizedet átfogó tapasztalataink azt igazolják, hogy ha a népgazdasági érdekből fakadó korlátozás — amilyen

Digitized by Google

a mezőgazdasági földek nem mezőgazdasági jellegű igénybevételének szabályozása — csupán törvényeken és rendeleteken alapszik, akkor nem hoz elegendő eredményt. Hatékonyabb az, ha — ahol mód van erre — *közgazdasági eszközökkel való szabályozással* egészítjük ki a jogi korlátozást, sőt ha lehet, csak ezt az utóbbit alkalmazzuk.

Jelenlegi gyakorlatunkban azonban a földek nem mezőgazdasági célú igénybevételében a közgazdasági eszközökkel való szabályozás még korántsem egészíti ki hatásosan a jogi eljárást. Az igénybe vett földért ugyanis *nem kell fizetni*, térítés csak a mezei leltárért jár. A tervezők igyekeznek azon, hogy az új létesítmény minden nagyobb költségtételénél korlátozzák az igényeket, mert egyre inkább szemléletükké válik az, hogy takarékoskodni kell a téglával, a cementtel és minden anyaggal, hiszen mindez drága, és nem áll korlátlan mértékben a rendelkezésükre. A bekerülési költségek árszínvonala kifejezi ezt, s az új gazdasági mechanizmusban ez még inkább így lesz. A földdel azonban más a helyzet. A létesítmény összes költségeinek a legkisebb hányadát a mezei leltárért fizetendő összeg teszi ki. A földet tehát — minden más felhasználással ellentétben — úgy kezeljük, mintha korlátlan mennyiségben volna nekünk, s bátran lehetne igényelni belőle. Nem várhatjuk reálisan el minden tervezőtől, hogy eszmei korlátként lebegjen szeme előtt a földdel való takarékos gazdálkodás.

Létesítményeink valóban szépek: tágas park, rendezett zöld övezet veszi körül őket, s általában mind az esztétikai, mind az egészségügyi kívánalmakat kielégítik. S természetesen nem is lehet szó arról, hogy ismét olyan üzemeink legyenek, mint régen voltak: szűk udvarral, zsúfolt munkaterülettel, rideg és egészségtelen munkafeltételekkel. Régen a földvásárlás költségei nagyon erősen korlátozták a föld felhasználását, s ezt a helyzetet nem szabad visszaállítani. De arra szükség van, hogy *józan mértéktartással mérsékeljük* a földek nem mezőgazdasági jellegű hasznosítását.

Az 1950-es évek elején, akkori gazdaságpolitikánk hatására, a föld átmenetileg elveszítette értékét, sokan szabadulni igyekeztek tőle, rengeteg volt a parlagföld, az elhagyott, megműveletlen terület. Ma gyökeresen más a helyzet. Felismertük, hogy a föld semmivel sem helyettesíthető természeti kincs, amelynek védelme és legcélszerűbb hasznosítása alapvető érdekünk.

A termőföld védelmének és használatának optimalizálása

A termőtalajok javítása, a termőképesség fenntartása és növelése *mérhető eredménnyel* jár. Mérhetők a ráfordítások is. A termőföldek védelméhez szükséges eszközök nem állanak korlátlan mértékben rendelkezésünkre. Hogyan tudjuk tehát meghatározni azt, hogy célszerűen, sőt maximálisan hasznosítjuk-e meglevő eszközeinket, vagy nem?

A korszerű marxista közgazdasági kutatásban mind nagyobb szerepet és elismerést kap a *kvantifikáció*. Minthogy az itt vázolt téma

Digitized by Google

is számszerűsíthető, célszerű, ha megvizsgáljuk, hogy — az erőforrások korlátozva lévén — mi a *talajjavítási tevékenység optimuma.* Az egyes, talajvédelemre és javításra szoruló földeken végzett beruházás hatékonysága és megtérülése a hagyományos számítási eljárásokkal, különböző képletek segítségével kiszámítható. Optimalizálását azonban *még sehol sem végezték el,* holott ennek sok előnye van a hagyományos számítási eljárásokkal szemben. Ha ugyanis egyenletrendszerek segítségével számolunk, akkor feleletet kapunk arra: hogyan versenyeznek egymással a különböző földeken végzett különféle eljárások, s az adott eszközök felhasználásával melyik megoldás az, amely az összes lehetséges védekezési és termésfokozó eljárások közül *a legjobb eredményt adja.* Ehhez többféle számítási modellt kell szerkesztenünk.

A *termőföldek hasznosítása is* optimalizálható. A mezőgazdasági termelésben vannak sok évtizedes, sőt évszázados gyakorlat alapján kialakult és meggyökeresedett elgondolások arról, hogy melyik növényféle milyen talajba kerüljön, melyeket öntözzük, s melyeket nem, melyik mennyi műtrágyát kapjon stb. Ezek a problémák is mind számszerűsíthetők.

A mezőgazdasági termelés gyakorlatában kialakult felfogás — mind a különböző talajfélék hasznosításában, mind egyéb kérdésekben — főként *a biológiai-agronómiai szemléleten alapul.* Ismereteink alapján tudjuk, hogy milyen tápanyagból mekkora az igénye egy-egy növénynek. Más kérdés azonban az, hogy hogyan lehet optimálisan szétosztani az adott műtrágya- és szervestrágya-mennyiséget. Ez a probléma azért lép fel, mert nincsen annyi műtrágyánk és szervestrágyánk, hogy az összes növények optimális igényét kielégíthetnénk vele. Ezért a növények egy része kevesebbet kap. Hogy melyek ezek a növények, azt a hagyományos szemlélet, a helyi felfogás és a régóta kialakult gyakorlat határozza meg. De *ez nem ad maximális eredményt.*

Ugyanez vonatkozik a földek hasznosítására is. Közismert dolog, hogy a termesztők állandóan vitatkoznak egymással, mert mindenki jó földet követel magának. Sok évtizedes gyakorlat szerint például a búzát, a kukoricát, a lucernát stb. egy-egy meghatározott fajta talajba vetjük. Kérdéses azonban az, hogy meghatározott népgazdasági szükségletek kielégítése és meghatározott termelési struktúra mellett talajaink optimális hasznosítását eredményezi-e az eljárás. Az optimalizálás ezekre a kérdésekre adna választ.

*

A párt Központi Bizottságának a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozata erőforrásaink racionálisabb felhasználását is célul tűzi ki. Úgy gondolom, hogy ez a célkitűzés egyik legnagyobb természeti kincsünknek, a termőföldnek a felhasználására is teljes mértékben vonatkozik.

Dr. Pillis Pál

Digitized by Google

Eszmecsere

Az érdek és az érdekviszonyok struktúrája

Az anyagi és az erkölcsi ösztönzés, valamint az érdek és érdekeltség fogalmairól s ezek kölcsönös viszonyairól szóló vitában — úgy érzem — szükséges még néhány szót szólni az érdek fogalmáról és az érdekviszonyok struktúrájáról, „felépítettségéről".

Annál is inkább kell beszélnünk ezen problémákról, mert még ma is él egy veszélyes illúzió: a társadalom és az egyén közvetlen kapcsolatának, az egyéni és a társadalmi érdek közvetlen áttevődésének illúziója. „Húsz éve szocialista termelési viszonyok vannak, s még mindig bajunk van a fegyelemmel, a szocialista tulajdonhoz való viszonnyal stb." — sóhajtoznak sokszor elvtársaink, nem kis elkeseredéssel. De elfelejtik azt, hogy sok idő, hosszú küzdelem kell, míg a szocialista termelési viszonyok minden előnyét kihasználva nemcsak a társadalom általános berendezkedését, hanem az egyének életkörülményeit és életmódját is gyökeresen át tudjuk alakítani, amíg eljutunk oda, hogy a szocialista tulajdon s az ezen alapuló társadalmi érdek az egyén minden fontos cselekvésében a döntés alapkomponense legyen.

Az anyagi és az erkölcsi ösztönzés problémáinak, valamint az egyéni és a társadalmi érdekek összeegyeztetése feladatainak megoldásában csak akkor haladhatunk előre, ha tisztázni tudjuk az érdek és az érdekviszonyok mibenlétét, kölcsönkapcsolatait. E hozzászólásban csak néhány gondolattal szeretnék hozzájárulni a már folyó vitához, s vázlatos képben felrajzolni az említett problémakört.

Az egyes ember tevékenységének kiindulópontja az érdek. De a különböző embercsoportok, nemzetek, osztályok, pártok s az emberek egyéb közösségei és egyesülései is tevékenységük során a maguk érdekeiből indulnak ki; minden társadalmi tevékenység mögött valamilyen érdek húzódik meg, mint a tevékenység kiindulópontja, a cselekvés közvetlen mozgatója. Az érdek alanya, az „érdekelt", nemcsak személy lehet, hanem személyek és csoportok is, s az egyes személyektől már olyan távoleső társadalmi képződmények is, mint a nemzet, az állam, a tudomány stb., amelyeknek szintén megvannak a maguk meghatározott körű érdekeik. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért az érdek kategóriáját úgy vizsgálom, hogy mindig az egyént tekintem érdekeltnek, „alany"-nak (azzal, hogy nemcsak az egyén lehet az érdek „alanya").

Mint említettem, tevékenységük során érdekeikből indulnak ki az egyes emberek. Ehhez azonban ismerniük kell érdekeiket. Az emberi tudat képes

Digitized by Google

is és törekszik is a maga érdekeinek megismerésére. Minden ember, mielőtt cselekszik, többé-kevésbé alaposan meggondolja, hogy mit és hogyan kell tennie. Ha nem merül is fel ez előtte teljes világossággal, de lényegében azon gondolkodik, hogy mi áll az érdekében, mi szolgálja legjobban érdekeinek megvalósulását, kielégülését. Az érdek felismerése azonban rendkívül bonyolult folyamat. Az ember társadalmi kapcsolatai olyan sokfélék és bonyolultak, hogy egy-egy alkalommal a maga tevékenységére vonatkozó döntésnél nem is veheti mindet számba. Így szelektálnia kell, ki kell választania azokat az összefüggéseket, viszonylatokat, amelyeket a legfontosabbnak tart, amelyek leginkább determinálják az adott tevékenységet, annak lényegét, irányát és mikéntjét.

Annál is inkább szelektálnia kell, mert az ember sohasem tevékenykedik mint „abszolút egyén", vagy „abszolút individuum". Vagyis nemcsak mint egyén él és cselekszik, hanem úgy is, mint társadalmi lény, mint családjának tagja, mint osztályának, nemzetének vagy a társadalomnak a tagja. Így minden cselekedet a különböző érdekviszonyok hatására valósul meg, mintegy az érdekszférák viszonyainak felismeréseként jön létre. Hogy hogyan, milyen színvonalon végzi el az ember ezt a bonyolult feladatot, az attól függ, mennyire ismeri magát, kapcsolatait a társadalom más részeivel, egyszerűen szólva: milyen színvonalon áll az öntudata.

Mindeddig elsősorban gazdasági érdekekről beszéltem. Az embernek azonban más jellegű érdekei is vannak, ugyanúgy, ahogy az emberi tevékenység felöleli a gazdaságin kívül a szellemi, a kulturális, az ideológiai, az erkölcsi, a politikai stb. tevékenységet is. Ennek megfelelően az ember szükségletei is anyagi-gazdasági, politikai stb. jellegűek. E szükségletek alapján alakulnak ki a különböző érdekszférák, amelyek egymáshoz való viszonyának elemzése rendkívül fontos dolog. A vitát indító cikk (Kovács Ferencé, a Társadalmi Szemle 1965. évi 10. számában) éppen az anyagi és erkölcsi, szellemi szférák összefüggéseit tárgyalja.

A gazdasági érdekeknek a többi szférával szemben elsődleges szerepük van. Hogy milyen fokúak és milyen széles skálájúak az embernek a szellemi fejlődésére irányuló érdekei, az gazdasági érdekeinek színvonalával, fejlettségi fokával függ össze. Ugyanígy az ember szellemi, kulturális érdekeit is gazdasági érdekei határozzák meg. Hogy az ember milyen fokon és mennyiben érzi érdekében állónak azt (s valóban mennyire érdeke is az), hogy zenével, képzőművészettel, vagy irodalommal foglalkozzon, ez is sokban gazdasági érdekeinek színvonalától, megvalósulásától és kielégítésétől függ.

Fontosságukat, az emberi cselekedetekre gyakorolt hatásukat tekintve a gazdasági érdekek sem mind egyformák. Gazdasági termelő tevékenységünk során a különböző érdekeknek egész skálája alakul ki, amelyek a természettel és a társadalommal való kapcsolatunk alapján állanak. Ezek között vannak olyanok, amelyek alapvetők, amelyek kedvéért más érdekeinket fel kell áldoznunk.

•

A vitában az eddigi hozzászólók nagy része a különböző érdekszférákat és a közöttük levő kapcsolatokat elemezte s ezzel kapcsolatosan az ösztönzés, elsősorban az anyagi és erkölcsi ösztönzés problémáit. Ebben a hozzászólásban az előbb kifejtettek alapján — a társadalom érdekstruktúrájával, a társadalomban megjelenő különböző érdekszintekkel és ezek kapcsolataival foglalkozom.

Digitized by Google

E tekintetben általában az érdekek két nagy csoportját különböztetjük meg: az egyéni és a társadalmi érdeket. A kettő között azonban — mint később szólok róla — a különböző szintű közösségi érdekeknek, valamint a közvetítőknek egész sora áll.

A marxista—leninista elemzésnek az egyéni érdekek értelmezésénél az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyzetéből és ott játszott szerepéből kell kiindulnia. A társadalom oly módon is hatást gyakorol az egyén életére és tevékenységére, hogy megszabja, körülírja azokat a szükségleteket is, amelyeknek kielégítésére való törekvés lesz az ember tevékenységének központja, kiindulópontja. Az egyén alapvető érdekeit az határozza meg, hogy milyenek a fennálló termelési viszonyok, milyen a termelőerők fejlettségi színvonala, s milyen helyet foglal el az egyén e társadalmi viszonyok között.

Ez azonban a dolognak csak egyik oldala. Felületesen tekintve, az „abszolút egyéni érdek" felfogása ellen küzdve, az ellenkező hibába eshetünk, és kialakulhat az „abszolutizált társadalmi érdek" elméletének valamilyen fatalista formája, amelynek bűvkörében eltűnik minden egyéni, s amely nyomasztó hatásával megöli az egyéni érdeket, meggátolja az egyéni cselekvést, az egyéniség úgynevezett kibontakozását. A társadalomban mindenkinek megvan a maga egyéni érdekeinek meghatározott köre, amely jellemzően egyéni arculatot is hord.

Azok a társadalmi viszonyok, melyekben az egyén él, számára leszűkülnek a közvetlen környezetével való kapcsolataira, azaz a társadalmi lét az egyén individuális, egyéni létére (mikrokörnyezetére) korlátozódik. A társadalom minden egyes egyede viszonylag önálló életet él, sajátos termelőtevékenységet végez, sajátos szellemi életet folytat. Még az egy foglalkozási ághoz tartozó egyének is sajátos termelőtevékenységet végeznek, az azonos termelési folyamatban egyéni módon cselekszenek, egyéni arculattal bírnak. S ez a termelők egyéni körülményeinek hatására alakul ki. A termelőtevékenységet befolyásolhatják olyan, az egyénhez kötött tényezők, mint a fizikai erő, az ügyesség, a szellemi képességek, az egészségi állapot stb,. amelyek kialakítják a termelő egyén sajátos arculatát a termelési folyamatban. Ez az objektív adottságok területe. Ezenkívül vannak az egyénnek emócionális adottságai is, amelyek befolyásolják tevékenységét; ilyenek: a bátorság vagy a félelem, a munkában való kitartás, lelkesedés, vagy az elfásultság stb. S mindehhez hozzá kell számolnunk azon tényezők közreműködését, amelyek mintegy kívülről befolyásolják az egyén cselekedeteit az egyénhez közelállók, a család, a barátok, a rokonok részéről.

Az egyéni érdek tehát az egyén és a társadalom kölcsönös kapcsolatából adódik, s kialakulásában az egyén adottságai és a közvetlen környezete által közvetített társadalmi hatások, determinánsok is szerepet játszanak.

Ahogyan az egyéni érdek az egyén közvetlen környezetében gyökerezik, úgy a társadalmi érdek alapját a társadalom egészének létfeltételei alkotják. Minden konkrétan megragadható és így megfogalmazható társadalmi érdeknek mindenkor a legalapvetőbbet kell kifejeznie: azt, hogy a társadalom érdeke a szakadatlan fejlődés, a haladás. Más dolog az, hogy az osztálytársadalmakban ez ellentmondásosan és illuzórikusan fejeződik ki. Létrejöttek az osztályok, amelyek a hozzájuk tartozó egyének közös érdekeit fejezik ki, pontosabban ezen közös érdekek alapján állanak. Az egyéni és a társadalmi érdekek között jelentkezik az osztályérdek, amely meghatározza és jellemzően körvonalazza az egyének viszonyát más osztályok érdekeihez és a társadalmi érdekekhez. Minden uralkodó osztály igényli, hogy őt ismerjék el

Digitized by Google

a társadalmi érdekek kifejezőjének. „Minden új osztály ugyanis, amely egy előtte uralkodó osztály helyébe lép, kénytelen már csak azért is, hogy célját elérje, saját érdekét a társadalom valamennyi tagjának közös érdekeként feltüntetni" — jegyzi meg Marx és Engels.[1] Marx megjegyzése a lap szélén: „Az általánosság megfelel... a közös érdek illúziójának. Kezdetben ez az illúzió igaz."[2] Kezdetben, abban az időszakban amikor az uralkodó osztály még a társadalmi haladást képviseli, képes síkra szállni az egyetemes társadalmi érdekekért, mert osztályérdekei egybeesnek vele. Később azonban megszűnik ez az egybeesés, s az uralkodó osztály érdekei egyre jobban elválnak a társadalmi érdekektől. Ezt a folyamatot — a munkásosztály kivételével — minden eddigi uralkodó osztály fejlődésében megfigyelhetjük.

Az osztályérdekeknek ez az önállósulása a társadalmi érdekekkel szemben már világosan mutatja, hogy nem közvetlen a kapcsolat a társadalom és az egyén között, a társadalmi és az egyéni érdekek között, s így a társadalmi érdek nem tevődhet át az egyénre másként, mint az osztály közvetítésével. A társadalom és az egyén között azonban a közvetítők egész sora, bonyolult rendszere működik. Nincs szándékom általában elemezni itt ezt a közvetítési rendszert — bár ez minden társadalomra vonatkozik —, számunkra ugyanis ezúttal a legfontosabb: a társadalmi érdeknek az egyénhez való közvetítése a mi viszonyaink között.

A munkásosztály mindig a társadalmi érdeket képviselte, de ez a kapitalizmusban a burzsoázia érdekeivel való antagonisztikus szembenállást jelentett. A szocializmus alapjainak lerakása, a szocialista termelési viszonyok megszilárdulása lehetővé teszi az egyéni és a társadalmi érdekek lényeg szerinti egybeesését. Ez azonban nem jelenti teljes harmóniájukat, abszolút összhangjukat; a szocialista termelési viszonyokkal létrejön az összhang alapvető feltétele, de nem a harmónia automatikus és teljes megvalósulása.

A munkásosztály és pártja a marxizmus—leninizmus elmélete segítségével felismeri a társadalmi érdeket, világosan megfogalmazza ezt, s a szocialista állam utasításokkal, intézkedésekkel megvalósítja. Az általános társadalmi érdek mindig konkrét megfogalmazásban, célokban, intézkedésekben fejeződik ki. Ha helyesek ezek az utasítások, vagyis ha pontosan tükrözik a társadalom érdekeit, akkor nincs is semmi hiba, hiszen társadalmilag (értve ezen a rendszer alapjait) semmi sem akadályozza már a társadalmi érdekek megvalósítását (nincs tőkés magántulajdon, nincs burzsoázia stb.). Mégis azt tapasztaljuk, hogy a társadalmi érdekeket kifejező intézkedések, utasítások, cselekvési felhívások nem mindig jutnak el az egyes emberekhez úgy, hogy ezeknek a cselekvéseiben teljesen megvalósuljanak.

Az érdek kategóriájának, az érdekképződésnek korábbi elemzése alapján az érdeket most egy olyan csatornához hasonlíthatnám, amelybe minden külső hatás belefolyik, s ezeknek a szintézise lesz a cselekvés alapjául szolgáló érdek.[3] Hogy ez miként alakul, az a különböző hatások intenzitásától függ. Előfordulhat, hogy az egyént érő hatások közül a közvetlen környezet, a család, a barátok stb. hatásai erősebbek, mint az osztálynak, vagy a nép-

[1] Marx—Engels: Német ideológia. Szikra, 1952. 30. old.
[2] U. o.
[3] Minthogy a marxista irodalomban is vita folyik az érdek fogalmáról, a félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy véleményem szerint az érdek olyan *objektív viszony*, amely az alany (egyén) szűkebb és tágabb környezetének az alanyra gyakorolt sokoldalú hatása szintéziseként jön létre, s amely a szükségszerűség erejével különböző (anyagi, politikai, szellemi stb.) szükségleteinek kielégítésére ösztönzi az alanyt.

Digitized by Google

gazdaságnak, illetve a társadalom egészének érdekeit közvetítő hatások. Ez rendjén is volna, mert az emberre mikrokörnyezete van a legerősebb hatással. Hiszen minden cselekvése e közvetlen környezetben zajlik le: egy üzemben vagy üzemrészben dolgozik, brigádba tartozik, konkrét helye van a munkamegosztásban, kapcsolatban áll a termelést közvetlenül irányítókkal, lakik valahol, s így kapcsolatba kerül más lakókkal, de különféle tanácsi szervekkel is, élelem-, ruházati és egyéb szükségletei kielégítése céljából kapcsolatban van a kereskedelemmel, családja, rokonai, barátai vannak, nem is beszélve arról, hogy olvas, televíziót néz, rádiózik stb. stb. E sokirányú tevékenység, e sokirányú kapcsolat adja meg neki a közvetlen környezetet (mikrokörnyezetet). A probléma csak az, hogy lényegüket tekintve egybeesnek-e a mikrokörnyezet hatásai azokkal a törekvésekkel, amelyek felismert társadalmi érdekekként nyernek megfogalmazást. Egyáltalán nincs szándékomban szembeállítani egymással az ember mikrokörnyezetét és társadalmi (össztársadalmi) környezetét. De mégis meg kell említenem, hogy ma a kettő között még gyakori a diszharmónia, s ezért a párt- és államigazgatási irányításnak mindig törekednie kell ezen összhang naponkénti megteremtésére és fenntartására.

Ez rendkívül bonyolult és szerteágazó feladat, megvalósítása az egész társadalom mechanizmusát érinti, beleértve a társadalom osztály- (réteg-, csoport-) szerkezetét, a gazdaság struktúráját, az általános társadalmi irányítást, benne a gazdaságirányítás egész mechanizmusát, a közigazgatást stb. is — hogy csak a legszembetűnőbbeket említsem. Mindezeknek a mechanizmusoknak (s a velük összefüggő apparátusoknak) éppen az az alapvető funkciójuk, hogy egyfelől a társadalmi követelményeket, érdekeket közvetítsék az egyes emberekhez, másfelől fordítva: az egyéni érdekek legáltalánosabb, lényegi mozzanatait társadalmi érdekként, konkrét intézkedések formájában fogalmazzák meg. S az egyes embernek szüksége is van erre a társadalmi szervezettségre, hiszen ő tevékenykedik mint termelő, mint fogyasztó, mint állampolgár, mint tudatos lény stb., s így része is ezeknek a mechanizmusoknak.

Ezzel kapcsolatban nagyon igazat kell adnom Dr. Varga Györgynek, aki hozzászólásában (Társadalmi Szemle, 1965, 11. sz.) az érdekeltségi viszonyokat mint információkat is jellemzi. Az érdekviszonyok valóban olyan kétcsatornás információs rendszerek, amelyek a társadalom egészére vonatkozó közléseket közvetítik az egyes emberekhez, s amelyekben egyúttal fordítva is lezajlik a folyamat: ugyanezek az érdekviszonyok az egyéntől elinduló (az ő helyzetükre, képességeikre, lehetőségeikre stb. vonatkozó) információk, amelyekben a hasonló, a közös momentumok jelentik a „társadalmilag általánost", a társadalmi érdeket.

A társadalmi érdeknek az egyénhez való közvetítésében kettős feladatuk van a mechanizmusoknak.

Az egyes mechanizmusok felülről lefelé épülnek, s valójában olyan jelzésrendszerek, melyek különböző szinteken konkretizálják az általános társadalmi feladatokat. A különböző szintek sajátos helyzetűek, s ezért képesek az általános érdek átvételére és továbbítására. Vegyük példaként az ipar irányítását. Valamely társadalmi érdek — mondjuk a gyártmányfejlesztés — más-más konkrét követelményeket állít a különböző iparágak elé. A felismert társadalmi érdek ezután utasítások, intézkedések, tervek, anyagi eszközök, ösztönzési rendszerek formájában továbbindul, az iparági igazgatástól a trösztökbe, onnan a gyáregységekbe, üzemekbe, műhelyekbe, brigádokba, a

Digitized by Google

végül mint konkrét részfeladat eljut az egyes termelőkhöz. Különböző szinteken, különböző közvetítő állomásokon halad át tehát, s ez szükséges is, mert hogy megvalósuljon, ahhoz konkretizálódnia kell. De előfordulhat és elő is fordul az, hogy a különböző szintű közvetítők nem pontosan konkretizálják a társadalmi érdeket, torzítják azt, s így mire ez az egyén szféráiba ér, már nem ösztönző hatású, vagy legalábbis nem olyan intenzíven ösztönző, hogy egyik motiválója lehessen az egyén cselekvésének.

Nem a különböző szintű irányító szervek rosszindulatáról van itt szó, hanem arról a sajátos helyzetről, hogy a népgazdaság érdekviszonyainak szövevényében az iparnak, az iparágnak, a trösztnek, a gyárnak, az üzemnek stb. mind megvan a maga sajátos érdekköre. Ezek nem feltétlenül ellentmondásosak, de nem is feltétlenül azonosak, s ebből olyan akadályok származhatnak, amelyek lassítják, akadályozzák a társadalmi érdeknek az egyének cselekvéseiben való megvalósulását.

A társadalmi irányítás általános mechanizmusában, benne a gazdasági mechanizmusban is, a különböző szintek között diszharmónia keletkezhet. Egy intézmény, hivatal, irányító szerv mindenekelőtt az érdekeknek egy olyan körével számol, amely tevékenységéből, funkciójából adódik. Ez a társadalmi érdeknek az illető területre való konkretizálása. De e szervekben meghatározott érdekkörű egyének tevékenykednek, s könnyen elképzelhető (s gyakran tapasztaljuk is), hogy a döntésekben ellentmondás keletkezik e funkció ellátásának érdeke és az ott dolgozók egyéni érdeke között, ez pedig torzítja a társadalmi érdeket, keresztezi útját. Bonyolítja a dolgot az is, hogy ugyanazon a területen többféle társadalmi követelményt kell megvalósítani, s néha ezek között sincs meg a kellő összhang.

A gazdasági irányítás mechanizmusának reformja többek között éppen azt a célt szolgálja, hogy a társadalmi érdek rugalmasabb konkretizálását valósítsa meg, hogy a társadalmi követelmények erőteljesen érintsék a maguk konkrét formáiban az egyes dolgozókat.

Ma már az is világos előttünk, hogy a reform társadalmi életünk más területein is részben feltételez, részben magával hoz más hasonló átalakulásokat. Fontos feladat ezért a különböző területek mechanizmusainak kellő összehangolása. A párt- és tömegszervezetek tevékenységének helyes összhangja a gazdaság irányító mechanizmusával, ezeknek összhangja a közigazgatással súlyos akadályokat háríthat el a társadalmi érdek megvalósulásának útjából, s — hogy úgy mondjam — zöld utat nyit az egyénhez.

Széleskörű szociológiai kutatásoknak kell feltárniuk társadalmunk bonyolult érdekviszonyait és ezeknek még bonyolultabb kölcsönhatásait. Annyi azonban máris bizonyos, hogy a társadalom egésze a közvetítők és közvetítőrendszerek egész soraval alakítja ki azt a közeget, amelyben az egyén él és cselekszik (a mikrokörnyezetet). S amikor a társadalmi és az egyéni érdekek összeegyeztetéséről beszélünk, akkor valójában azokról a törekvésekről van szó, amelyek az egyén körülményeinek megváltoztatására irányulnak. Úgy kell megváltoztatni az egyén környezetét, hogy az megfeleljen a társadalom általános tendenciáinak, s akkor a társadalmi érdek olyan hatékony lesz, hogy motiválni képes az egyéni cselekvést.

Társadalmunknak sok eszköze van arra, hogy segítségükkel elérje a kívánt célt. Köztük az anyagi ösztönzés a legfontosabb, de a szociális szolgáltatások, a javuló munkafeltételek, az erkölcsi megbecsülés stb. is mind segítik a társadalmi célok elérését azzal, hogy megvalósításukban érdekeltté teszik az egyéneket.

Digitized by Google

Ma a legtöbb szó az anyagi ösztönzési rendszerről folyik, ennek átalakítása már megindult és folytatódni fog. Ez természetes folyamat, s ezt az átalakítást, a régi ösztönzési formák elvetését, újak bevezetését a jövőben is folytatnunk kell. Az anyagi ösztönzés bizonyos technikai feltételekhez (munkaeszközök, technológia, a szervezettség színvonala) kapcsolódik. Ha ezek megváltoznak, akkor a meglevő ösztönzési rendszer a visszájára fordulhat, s éppen a társadalmilag kívánatos cél elérését akadályozhatja. De a társadalmi célok és — a másik oldalról — az egyének körülményei is megváltoznak, s ez is a társadalom és egyén közötti közvetítés új formáit igényli. A prémiumrendszer régi formája egy időben hatékonyan közvetítette az egyénhez a termékek mennyiségi növelésére irányuló társadalmi érdeket és az ezzel összefüggő feladatokat. Ma azonban már nem mindenütt hatékony, s néha a minőség romlását, a választék szűkítését, a termékek színvonalának csökkenését idézi elő, vagyis keresztezi a társadalom érdekeit; át kell tehát alakítani, a mai követelményeknek megfelelően. S egy idő múltán az is elavul majd, ami a helyébe lép, ennek a lehetőségei is kimerülnek. Gazdasági iránymutatásunknak egyik legfontosabb feladata az, hogy mindig az adott területnek és az adott helyzetnek legjobban megfelelő közvetítéseket (pl. ösztönző rendszereket) iktasson be a társadalmi érdek és egyéni érdek közé.

Mona Gyula

Digitized by Google

Tájékozódás

Vita a tudományos szocializmus fogalmáról és tárgyáról

Az olyan mozgalom számára, amelynek értelme és lényege a valóság forradalmi átalakítása, létkérdés, hogy állandóan elemezze a változó világot, és benne a maga helyét, feladatait, eredményeit és kudarcait. Enélkül a kommunista mozgalom nem létezhet, nem tud eredményesen dolgozni. Ezt az elemzést természetesen nem csupán egyetlen tudományág eszközeivel végzi. Maga a marxizmus is több, egymással összefüggő, de egyúttal viszonylag önálló alkotórészből áll. Lenin — Marx és Engels munkái alapján — a dialektikus materializmust, a politikai gazdaságtant, a tudományos szocializmust jelöli meg a marxizmus alkotórészeiként. Akár a valóság változó természetéből indulunk ki, akár a tudományterületeknek a funkcióiból, vagy belső fejlődésük öntörvényeiből, ugyanoda jutunk: hogy egyik alkotórész fejlődése sincs lezárva, s nem tekinthető befejezettnek a klasszikusoknak ezekkel kapcsolatos munkáival.

Az egyetemek és főiskolák tudományos szocializmus oktatóinak 1966. június 1—2—3-án megtartott országos értekezletét közvetlenül az oktatás korszerűsítésének megvitatására és az ebből adódó feladatok tisztázására hívták össze. A referátumok és a hozzájuk kapcsolódó vita azonban szükségképpen néhány olyan elméleti problémát is érintett, amely nem csupán az e tárgyat oktatókat foglalkoztatja. Az értekezlet munkájának középpontjában *„Az egyetemi-főiskolai tudományos szocializmus oktatás helyzete és továbbfejlesztésének feladatai"* címmel, a Marxizmus—Leninizmus Oktatási Főosztály beszámolójának megvitatása állt. A főosztály beszámolójában Esti Béla a tudományos szocializmus oktatásának alapvetően pozitív hétéves tapasztalataiból, továbbá a hazai és nemzetközi szocialista fejlődés megnövekedett igényeiből és lehetőségeiből kiindulva, megindokolta az oktatás mélyrehatóbb korszerűsítésének szükségességét, s vázolta az elvégzendő

Digitized by Google

munka főbb irányelveit. A beszámoló új oktatási koncepció kialakítását javasolta: olyan programot, amely (az eddigitől eltérően) elméleti aspektusból és logikai rendszerezésben, s egyben történeti összefüggésben tárgyalja a kérdéseket.[1] Az új programmal kapcsolatban néhány módszertani problémát is elemzett a beszámoló. Sokoldalúan és az oktatás továbbfejlesztésének egyik kulcskérdéseként szólt a tudományos munkáról, felmérte a tényleges helyzet nehézségeit és lehetőségeit, s arra a következtetésre jutott, hogy a korszerű oktatás szükségletei a tudományos kutatómunkának is új, egyre inkább az *elméleti témák felé forduló orientációját* igénylik.

A beszámolót élénk vita követte. A felszólalók szinte kivétel nélkül helyeselték a beszámoló irányelveit, s értékes kiegészítésekkel és kritikai észrevételekkel formálták az új oktatási koncepció részleteit. A vitában fontos helyet foglalt el a munkatapasztalatok széles körű kicserélése. Az értekezlet, mint zárszavában Meruk Vilmos rámutatott erre, eredményes munkát végzett: a legfontosabb kérdésekben kialakított egységgel jó kiindulópontot adott a tudományos szocializmus korszerű oktatásának követelményéből adódó további teendők elvégzéséhez.

Az értekezlet napirendjén egy másik vitaanyag is szerepelt, *„A tudományos szocializmus fogalma és tárgya"* címmel. Ez a referátum az új oktatási koncepció szükségességének bizonyításaként megkísérelte körvonalazni a tudományos szocializmusnak mint tudománynak néhány összefüggését. A vitaanyag, bár meghatározott céllal és korlátozott igénnyel, de olyan problémát tárgyalt, amely természetéből adódóan nemcsak a tudományos szocializmus oktatása szempontjából, hanem más tekintetben is időszerű és fontos.

A tudományos szocializmus fogalmáról és tárgyáról folyó vita világosan mutatja azt, hogy napjainkban széles körű az igény a társadalomtudományok osztályozásának elmélyítése, pontosabbá tétele iránt. Közismert, hogy nem kis mértékben éppen a tudományos szocializmusról folyó vita helyezte élesebb megvilágításba a történelmi materializmus, a marxista szociológia és más társadalomtudományok tárgyának problémáit. Korunkban a társadalmi valóság és e valóság tudományos, marxista megismerésének nagyarányú fejlődése, a társadalomtudományok differenciálódásának gyorsuló folyamata, az ideológiai munka megnövekedett követelményei egyre sürgetőbben igénylik jó néhány társadalomtudomány tárgyának egyértelműbb és részletesebb meghatározását, ezzel is elősegítve e tudományok együttműködésének és hatékonyságának növelését. A nemzetközi marxista irodalomban már történtek eredményes lépések e feladat megoldására (Kiemelkedik ezek

[1] A beszámoló három fő témakört szerint csoportosította az új oktatási program vázlatát. Az első témakörbe azok az elméleti, politikai kérdések tartoznak, amelyek a munkásosztálynak és szövetségeseinek a hatalom megdöntéséért folyó harcával kapcsolatosak; a második témakör a szocializmus és a kommunizmus építésének társadalmi, politikai kérdéseit tartalmazza; a harmadik a nemzetközi politikai viszonyokat tárgyalja, szintén a szocialista forradalom szempontjából.

Digitized by Google

közül a „Voproszi Filoszofii" folyóirat szerkesztőségének rendezésében 1965 februárjában, Moszkvában megtartott színvonalas vita a tudományos kommunizmus tárgyáról, törvényeiről és kategóriáiról.)

A következőkben röviden ismertetjük „A tudományos szocializmus fogalma és tárgya" című referátum néhány főbb gondolatát.

A tudományos szocializmus fogalmát és tárgyát illetően nézeteltérések vannak a testvéri szocialista országokban éppen úgy, mint nálunk, s bár az utóbbi időben kétségkívül van bizonyos közeledés az álláspontok között, a véleménykülönbségek továbbra is igen jelentősek. A legfőbb álláspontok — röviden megfogalmazva — a következők:

1. A tudományos szocializmus a történelmi materializmushoz hasonló típusú tudomány, egy meghatározott társadalmi formáció szociológiája: a szocialista-kommunista társadalom komplex társadalmi elmélete.

2. A tudományos szocializmus lényegében azonos a nemzetközi munkásmozgalom történetével és a párttörténet tudományával.

3. A tudományos szocializmus a kommunista pártok és a nemzetközi munkásmozgalom mindennapi politikai gyakorlatát, napjaink aktuális politikai problémáit magyarázó és rendszerező tudomány.

4. A tudományos szocializmus a politikai gazdaságtanhoz hasonló típusú tudomány, amely a társadalmi fejlődés egy meghatározott szakaszán a társadalmi élet politikai oldalát, politikai viszonyait, a politikai folyamatok fejlődéstörvényeit tanulmányozza. A tudományos szocializmus a munkásosztály politikájának tudománya, s mint ilyen, a társadalmi fejlődés bizonyos szakaszán egyben a politika általános elméleti tudománya is.

A referátum ezt a legutóbbi álláspontot tartja helyesnek. A marxizmus a tudományos ismeretek harmónikus rendszere, egységes és összefüggő tanítás, s mint világnézet és ideológia, oszthatatlan. Ugyanakkor összetett, komplex tanítás is, amely különböző, sok tekintetben önálló tudományágakat egyesít magában, nevezetesen a filozófiát, a politikai gazdaságtant és a tudományos szocializmust. Fő figyelmét a társadalom fejlődéstörvényeinek vizsgálatára összpontosítja; csak bizonyos megszorítással és csak egészen sajátos értelemben tekinthető azonban társadalomtudománynak, mert filozófiai alkotórésze révén olyan általános törvényszerűségeket vizsgál, amelyek az egész valóságot átfogják: a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás területét is. A marxizmus egysége és összetettsége — eredetét és természetét tekintve — általában a valóság egészének, különösen pedig a társadalmi valóság belső tartalmának, igazi természetének gondolati kifejezése, pontos eszmei tükrözése. Ezért a marxizmusnak alkotórészeire való felosztása sem önkényes, s nemcsak tudomány-rendszerezési aktus.

A marxizmus egysége és összetettsége nyilvánul meg abban is, hogy alkotórészeinek vannak közös kategóriáik, s az egyes alkotórészek sajátos, viszonylag önálló vetületben tárgyalják ezeket. A marxiz-

Digitized by Google

mus egyik, s talán a leglényegesebb központi eszméje: a proletariátus történelmi szerepéről szóló tanítás. A marxizmus a proletariátus történelmi szerepét az objektív valóság tényeivel, különösen pedig a társadalom fejlődéstörvényeivel összhangban, tudományosan és egységes tanításként fogalmazza meg, s alkotórészei révén három egymással szorosan összefüggő, de azért jól megkülönböztethető vetületben fejezi ki ezt, három oldalról támasztja alá. A dialektikus és történelmi materializmus a proletariátus történelmi szerepéről szóló tanítást filozófiailag, az egész valóság értésének birtokában fejezi ki, világnézetileg, ideológiailag indokolja; a politikai gazdaságtan közvetlenül a gazdasági fejlődés törvényszerűségéből vezeti le, a tudományos szocializmus pedig a politikai folyamatok oldaláról elemzi, a tudományos értelemben vett politika vetületében fejezi ki, a politikai elmélet és gyakorlat egységének jegyében indokolja meg. Mint Marx írja: „... a kommunizmus szemünkben nem állapot, amelyet létre kell hozni, nem eszmény, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi a kommunizmusnak a valóságos mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti."[2]

A tudományos szocializmus a marxizmus legközvetlenebbül, leginkább politikai természetű összetevője, alkotórésze. Ezért tudományos lényegének egyik legfontosabb problémája, szinte kulcsproblémája a politika. Ebből az alapfelfogásból kiindulva a referátum részletesen foglalkozott a politikai viszonyok természetével. A politika tudománya marxista értelmezésben: a társadalomban végbemenő politikai folyamatok törvényszerűségeinek feltárása és gondolati kifejezése, e törvényszerűségek rendszerezett, politikai kategóriákban való megfogalmazása. A politika tudománya viszonylag önálló, objektív vizsgálati tárggyal rendelkező elméleti jellegű konkrét társadalomtudomány. E tudományt, társadalmi funkcióját tekintve, általánosságban úgy jellemezhetjük, mint a társadalom fennálló osztály- és hatalmi viszonyai fenntartásának, illetve megváltoztatásának tudományát.

A marxizmus bizonyos gyakorlati társadalmi szükséglet kielégítésére, a proletariátus forradalmi tanításaként jött létre. A marxizmuson belül a tudományos szocializmus is szükségképpen úgy jelent meg, mint a proletariátus politikai tanítása, a munkásosztály politikájának tudománya. Szem előtt tartva a politika gyakorlatias természetét, a tudományos szocializmus kifejezőbben úgy határozható meg, mint a *munkásmozgalom tudományos politikai elmélete, politikai stratégiájának és taktikájának tudománya.* A politikai elméletet természetes és közvetlen szálak fűzik a forradalmi munkásmozgalomhoz. A tudományos szocializmus a politikai gyakorlat és elmélet aktív történelmi kölcsönhatásában tanulmányozza és önálló elméleti munkával feltárja a politikai folyamatok konkrét fejlődéstörvényeit, s a maga sajátos kategóriáiban fogalmazza meg ezeket. A tudományos szocializmus kategóriái — a politikai valóságnak és megismerésének fejlődésével, a

[2] Marx és Engels Művei, 3. kötet, 350. old.

Digitized by Google

munkásmozgalom történelmi tapasztalatainak általánosításával — tartalmukban egyre gazdagodnak, s egyben maguk is gazdagítják a politikai elméletet.

A tudományos szocializmus, politikai természetének megfelelően, igen gyakorlatiasan, a munkásosztály forradalmi társadalmi tevékenysége számára közvetlenül hozzáférhető formában fejezi ki a politikai folyamatok fejlődéstörvényeit. A munkásmozgalom nemcsak forrása és tárgya a politikai elméletnek, hanem célja, alanya is. A munkásosztály csak tudatos tevékenységgel érheti el tudományosan feltárt és megalapozott célját, csak saját cselekvése útján valósíthatja meg ezt. Ehhez tudatossá kell hogy váljék benne a maga cselekvésének társadalmi és politikai természete, tevékenységének valóságos történelmi feltételei. Mindezt helyesen feltárni, idejében a munkásosztály aktív elemeinek, majd segítségükkel az osztály zömének tudatába bevinni — ez annyit tesz, mint hatékonnyá tenni a munkásosztály harcát, meggyorsítani a társadalom fejlődését. A politikai elméletnek ezt a gyakorlatias jellegét hangsúlyozva Engels arról ír, hogy „a tudományos szocializmus nem doktrina, hanem eleven mozgalom".

A politikai elmélet társadalmi-gyakorlati realizálódása természetesen nem automatikusan megy végbe, hanem sokrétű, tudatos szervező munka eredménye. Ez a szervező munka elengedhetetlen feltétele a politika realitásának, megvalósulásának, s mint ilyen, elméleti jelentőségű. *A tudományos szocializmus tehát a gyakorlati politikai mechanizmus elveinek, törvényeinek és formáinak a tudománya is.*

A politikai elmélet nem utolsósorban mint a munkásosztály konkrét történelmi tevékenységét közvetlenül szabályozó útmutatás és módszer, mint a politikai stratégia és taktika tudománya funkcionál. Erről az oldalról tekintve a tudományos szocializmus mindenkor a politikai folyamatok általános érvényű fejlődéstörvényeire és formáira összpontosítja ugyan fő figyelmét, de egy konkrét történelmi helyzetben, valamely ország viszonylatában e törvényszerűségek és formák nemzeti, történelmi specifikumait, sajátosságait is figyelembe kell hogy vegye. Ezért valamely ország proletariátusának szemszögéből nézve a tudományos szocializmus, bár korántsem azonos mértékben és súllyal, de egyszerre általános és nemzeti tudomány.

Végül a referátum — összhangban a tudományos szocializmus tárgyáról elmondottakkal — nagy vonalakban körvonalazta a tudományos szocializmus viszonyát a dialektikus materializmushoz, a történelmi materializmushoz, a szociológiához, a politikai gazdaságtanhoz, a történelemtudományhoz és a munkásmozgalom történetének tudományához.

A referátum vitájában sokrétű, konstruktív észrevételek hangzottak el a felvetett és az ezekhez kapcsolódó problémák megoldására. A felszólalások jól tükrözték, hogy milyen szükséges és fontos, de egyben nehéz is a tudományos szocializmus tárgyának elemzése.

A felszólalók többsége helyeselte a referátum fő mondanivalóját,

Digitized by Google

emellett tartalmi kiegészítéseket és kritikai megjegyzéseket tett. Jellemző volt a téma egyes kérdéseinek részletes elemzése és pozitív kifejtése. Ezek sorában elgondolkoztató fejtegetések hangzottak el a tudományos szocializmus kategóriáiról, törvényeiről, rendszerezési elvéről, más tudományokhoz való viszonyáról és bizonyos terminológiai vonatkozásairól, de a politikai érdekről, a politikában az objektív és a szubjektív egységéről stb. is. A politikai intézmények helyét és szerepét illetően is voltak érdekes és egymással ellentétes vélemények. Végül: azért is hasznos volt a vita, mert több vonatkozásban meggyőzően támasztotta alá a tudományos szocializmus új oktatási koncepcióját.

Mint előre várható volt, egyes felszólalók a referátum koncepciójával ellentétes, ezt elvető felfogást fejtettek ki. Ebben a vonatkozásban a legjellemzőbb a tudományos szocializmus ún. komplex szociológiai értelmezése volt.

A. M. Kovaljov a tudományos szocializmust nagyon tartalmas felszólalásában mint a szocializmus és a kommunizmus építése legáltalánosabb törvényszerűségeinek, útjainak és módszereinek tudományát jellemezte. Lényegében hasonló álláspontot fejtett ki Gondi József is, aki a tudományos szocializmust mint a kapitalizmus pusztulásának tudományát, a szocializmus és a kommunizmus megteremtése történelmi szükségszerűségének, a szocialista és kommunista társadalmi formációnak általános és komplex tudományát értelmezte. Közvetve bár, de ezzel a koncepcióval szemben a vita során figyelemre méltó ellenvéleményeket fogalmaztak meg, elsősorban Balogh József és Selmeci József.

Nagyon érdekes, a referátum felfogásával ellentétes, de vele több ponton is érintkező álláspontot körvonalazott Pavel Mahonyin. A tudományos szocializmust mint a marxizmus—leninizmus társadalmi-politikai tudományát, a társadalom struktúrájának és szervezetének tudományát határozta meg.

A vitával kapcsolatban külön ki kell emelni Mód Aladár felszólalását, amelyben jó néhány elméleti és gyakorlati-oktatási probléma mellett, különösen jelentős helyet foglalt el a tudományos szocializmus és a történettudomány kapcsolatának elemzése. Felszólalásában az egész vita jövőjére vonatkozóan is mérvadónak tekinthető álláspontot fogalmazott meg: a tudományos szocializmus fogalmának és tárgyának önálló elemzése nagyon fontos és hasznos, továbbra is feltétlenül folytatandó, de vigyázni kell arra, nehogy a probléma túlkomplikálásával ez a munka öncélú elméletieskedéssé és a vita spekulatívvá váljon.

Nem vártuk és nem is várhattuk a vitától azt, hogy teljesen egyértelmű álláspontot kialakítva lezárja az itt felvetődő kérdéseket, csak azt, hogy a különböző álláspontok értelmes és tartalmas megvitatásával közelebb hozza ezek megoldását. Ebben az értelemben az értekezlet eredményes és hasznos munkát végzett, s ezzel pártunk propagandamunkájának fejlesztéséhez is hozzájárult.

Poller Imre

Digitized by Google

Tanácsdemokráciánk fejlesztésének alapja: az ösztönzőbb költségvetési rendszer

A Társadalmi Szemle 1966 májusi számában dr. Takács Imre tanulmányát olvastuk „A tanácsdemokrácia fejlesztésének lehetőségeiről". A tanácsdemokrácia fejlesztése napjainknak egyik nagyon aktuális társadalompolitikai feladata, amelynek jó megalapozásához feltétlenül szükséges a mélyreható társadalmi és közgazdasági elemzés. Véleményem szerint nagyon helyes Takács Imrének az a megállapítása, hogy „a tanácsdemokrácia fejlesztésének központi kérdése ma nem a szervezeti keretek és működési formák átalakítása, hanem a hatáskörök növelése, mégpedig elsősorban a gazdasági szervező hatáskörök realizálását lehetővé tevő anyagi eszközök biztosítása". Valóban: gyakorlati tapasztalatok bizonyítják, hogy anyagi eszközök biztosítása nélkül a hatáskörök növelése lényegében nem több puszta fikciónál.

A tanácsok anyagi eszközeit tervszerű formában az éves költségvetés keretében biztosítjuk. A tanácsoknak költségvetési bevételeikhez jelentős saját bevételi forrásaik vannak. Ezek: a tanácsi vállalatok nyereségbefizetése és eszközlekötési járuléka, a tanácsok működési bevételei és az állami adóból való részesedésük, amely kiterjed az együttesen kezelt adókra, a termelőszövetkezetek és magánszemélyek forgalmi adójára, a tanácsi vállalatok, kisipari szövetkezetek, földművesszövetkezetek adóbefizetéseire, s a tanácsok által beszedett illetékekből és a földadóból való részesedésre. Annak ellenére azonban, hogy a tanácsok költségvetése döntően saját bevételi forrásaira támaszkodik, gazdálkodásuk általában mégsem vált még önfinanszírozóvá. A bevételből teljesen nem fedezhető kiadási főösszeg realizálása végett ugyanis a megyék évenként jelentős összegű állami hozzájárulást kapnak költségvetésükhöz. Az állami hozzájárulás összege az utóbbi években csökkenő tendenciát mutat, de nem minden megyében, mert a hozzájárulás mértékének kialakításában semminemű tervszerűséget nem fedezhetünk fel.

Társadalmunkban a költségvetési szerveket kivéve minden gazdálkodó szerv tevékenysége önfinanszírozó jellegű. Természetesen továbbra is számolnunk kell azzal, hogy vannak olyan költségvetési intézmények (mint például a kórházak, az iskolák), amelyek semmiképpen sem fedezhetik kiadásaikat a bevételeikből. A megyei és városi tanácsok költségvetését azonban minél előbb önfinanszírozó jellegűvé kell tenni. Az állami hozzájárulás jelenlegi rendszere ugyanis nem ösztönzi a tanácsokat arra, hogy az állami költségvetés tehermentesítése céljából minél előbb saját bevételeikből igyekezzenek fedezni kiadásaikat. Pest megye például már képes volna saját bevételeiből fedezni idei kiadásait, de ez mégsem történik meg, mert a

Digitized by Google

Pénzügyminisztérium — érthetetlen módon — a kisipari szövetkezetek adójából való részesedés kulcsát a korábbi 100-ról 73 százalékra, a tanácsi illetékekből és földadóból való részesedését pedig 50 százalékra csökkentette le. Ennek következtében Pest megye számára 78,9 millió forint állami hozzájárulás vált szükségessé. (Az előző évi állami hozzájárulás összege 266,7 millió forint volt.) A költségvetési bevételek kialakításának ez a túlzottan adminisztratív megoldása eleve kétségessé teszi, hogy érdemes-e a tanácsoknak saját erőforrásaikból növelniük bevételeiket, ha ezzel nem bővíthetik lényegesen költségvetésüket. Így például az 1966. évi költségvetési előirányzatban a Pest megyei vállalatok, ktsz-ek, földművesszövetkezetek befizetési előirányzatai 126,2 millió forinttal emelkedtek az előző évihez képest, a megyei tanács tervezett kiadásai viszont — a részesedési kulcsok csökkentése következtében — csak 20 millió forinttal növekedhettek.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy megyei és városi költségvetési gazdálkodásunk korán sincs olyan tudományosan megalapozva, mint például a vállalatok gazdálkodása. Pedig egy megye vagy egy város általában sokkal nagyobb gazdasági egység, mint egy vállalat; ezért az eddiginél lényegesen elmélyültebben kell foglalkozni gazdálkodási problémáival.

A megyék költségvetésének belső szerkezetében s különösen területi elosztásában is számos olyan probléma van, amelyet minél előbb tudományosan tisztáznunk kell ahhoz, hogy a tanácsdemokrácia megalapozásához szükséges anyagi alapokat társadalmilag igazságosabban, ösztönzőbben biztosítsuk.

Számításaink szerint például Pest megye összes bevételeinek 60 százalékát a városok, illetve a városi vállalatok, ktsz-ek adják. Ezzel szemben a városok költségvetése a megye összes kiadásainak csak 23 százalékát veszi igénybe. Még ha figyelembe vesszük is a megyeközpont fenntartásához szükséges 230 millió forintnak a lakossággal arányos részét, akkor is hatalmas összeggel járulnak hozzá a városok a falvak szociális, kulturális és kommunális költségeihez. Ez abból következik, hogy a mezőgazdaság, pontosabban a termelőszövetkezetek eddig, anyagi megerősödésük érdekében, jelentős mértékben mentesítve voltak a megyei költségvetés terheinek arányos átvállalásától. Hogy a költségvetési bevételek jelentős részének elvonása ne vesse vissza a városokat a saját akkumulációból biztosítható fejlődéstől, ahhoz az szükséges, hogy a falvak önerőből nem fedezhető költségvetési hiányát állami hozzájárulás pótolja. Ezért célszerűnek látszik, hogy az állami hozzájárulás összege normatív módon, a mezőgazdasági lakosság arányában legyen felosztva a megyék között.

A gazdaságirányítás reformtervezete több vonatkozásban alapjaiban változtatta meg a vállalati gazdálkodásról alkotott korábbi elképzeléseinket. Minthogy a tanácsok is lényegében gazdálkodó szervek, szükséges, hogy ezt költségvetési rendszerükben is fokozottabban érvényesítsük. Ezért csak a legnagyobb helyesléssel fogadhatjuk a Központi Bizottság 1966 májusi határozatának a tanácsok gazdasági tevékenységére vonatkozó téziseit. A konkrét helyzet reális felmérését és értékelését bizonyítja a határozatnak az a megállapítása, hogy „lényegesen növelni kell a tanácsok saját bevételeinek arányát és csökkenteni az állami támogatását", valamint az, hogy „az állami támogatás nagyságát a mainál objektívebb kritériumok szerint, fix összegben kell megállapítani és a tanácsok rendelkezésére bocsátani". Új és nagyon értékes megállapítás, hogy „a tanácsok további újfajta bevételeként célszerűnek látszik bevezetni a tanács területén működő valamennyi vállalat kom-

Digitized by Google

munális adóját". E megállapítás indokoltságát és nagy jelentőségét csak urbanizációs helyzetünk mélyebb elemzése alapján mérhetjük fel igazán.

Köztudomású, hogy hazánkban lényegesen több a városiasodott település, mint amennyit hivatalosan városként kimutatunk. A városias jellegű és funkciójú, de még nem városi rangú településeket (iparosodott óriásfalvak, mezővárosok, Pest környéki nagyközségek, járási székhelyek) lényegében „rangrejtett városok"-nak nevezhetjük. Hivatalos várossá nyilvánításukat általában az akadályozza, hogy a városok költségvetése egyes esetekben jelentős összegű állami támogatást igényel. Világosan látnunk kell azonban, hogy a városok éltető ereje mindig gazdasági adottságaikban rejlett, a lüktető gazdasági élet volt az a hajtóerő, amely fejlődésüket a legközvetlenebbül előrevitte. A jelenlegi költségvetési mechanizmusban pedig ez nem érvényesül, mert ma nem közvetlenül a gazdasági élet finanszírozza költségvetésüket. A városok fejlesztését szolgáló anyagi eszközök népgazdasági szintű elosztása alapjában véve helyes elvekre épül, gyakorlati megvalósítása azonban gyakran hibás. Egyes városok például más városok rovására tényleges gazdasági erőforrásaiknál lényegesen nagyobb előnyökhöz jutnak. Ez a szükségesnél jobban differenciálja a városok fejlődését, s megbontja a városfejlesztés természetes egyensúlyát; sokszor ugyanis előbb kapnak beruházási keretet a szükségesség sorrendjében lényegesen hátrább levő ötödvagy tizedrangú létesítmények, mint némelyik égető kommunális probléma. Ezért jogos az az igény, hogy a városok maguk fedezzék fejlesztési költségeiket és maguk döntsenek e keretek felhasználásáról is.

A városgazdálkodás önfinanszírozó jellegének érvényesítése mellett teljesen nyílttá lehetne tenni a várossá válás jogának megszerzését. Azt a települést ugyanis, amely képes arra, hogy a maga erejéből fedezze a városi státusszal együttjáró nagyobb költségeket, semmi okunk sincs meggátolni abban, hogy előbbre lépjen.

Hogy a megyei költségvetés — mint ezt már említettem — önfinanszírozóvá váljék, ahhoz több ellenható tényezőt kell kiküszöbölnünk. Ilyen tényező például az, hogy a mezőgazdaság közvetlen költségvetési befizetései nem nyújtanak elegendő alapot a falvak költségvetési kiadásainak fedezésére. Amíg a mezőgazdasági akkumuláció az önköltséggel arányos árrendszer megvalósításáig nem stabilizálódik, addig valóban szükség van az állami hozzájárulás rendszerének normatív módon való fenntartására. A másik tényező az, hogy az ipar egészéből jelenleg csak a helyi ipar járul közvetlenül hozzá a költségvetési bevételek fedezéséhez, a nyereség, eszközlekötési járulék és forgalmiadó befizetésével. A minisztériumi ipar nyereségbefizetése ugyanis csak közvetve — az állami hozzájárulás összegében — jelentkezik, s így nehezen követhető nyomon. Ezt a meglehetősen visszás helyzetet tükrözi például az, hogy Budapest költségvetésének legfőbb finanszírozója látszólag a kisipari szövetkezetek 1,6 milliárd forintos adóbefizetése, jóllehet a főváros hazánk nagyipari központja, ahol az ipar fele összpontosul.

Az a tény, hogy a megyék és a városok költségvetési bevételeinek legnagyobb hányadát a helyi iparnak kell előteremtenie, nem egy helytelen gazdálkodási törekvést szül. Általában ebből következik a helyi ipar fejlesztésének extenzív jellege, vagyis az, hogy egyes tanácsok minél többet akarnak „kivenni" a helyi iparból, anélkül, hogy a szükséges mértékben áldoznának technikai, technológiai fejlesztésükre. Világos, hogy a megyei költségvetési bevételek legdinamikusabban növelhető tényezője csakis az ipar és a kereskedelem nyereség- és forgalmiadó-befizetése lehet. Az együttesen ke-

Digitized by Google

zelt adók, a földadó, vagy a tanácsok által beszedett illetékek összege ugyanis inkább stagnáló jellegű, s nem növelhető a társadalmi szükségletek emelkedésének arányában. Ezzel magyarázható továbbá az, hogy a helyi tanácsok görcsösen ragaszkodnak egyes fejlettebb helyi ipari vállalatokhoz, ha ezeket esetleg minisztériumi vállalattá akarják átminősíteni. A helyi erőforrások gazdaságosabb kihasználása és az áruválaszték növelése szempontjából népgazdaságilag is fontos a helyi ipar tevékenysége, s ezért fel kell számolni azokat a preferenciákat, amelyek a jelenlegi költségvetési rendszer egyoldalúan helyi ipari jellegű finanszírozásából adódnak. Ennek gyakorlati megoldása a minisztériumi kezelésben levő vállalatok kommunális adójának bevezetése volna, az, hogy a vállalatok nyereségük bizonyos hányadát (talán kb. 15—20 százalékát) a helyi költségvetésbe fizetnék be. Közismert tény ugyanis, hogy a városokban nem kis összegekkel terheli meg a helyi költségvetést a minisztériumi ipar vállalatainak működése. Az iparvállalattal kapcsolatos útfenntartás, csatornázás, vízellátás, a dolgozók kereskedelmi ellátása és lakásproblémáinak megoldása tulajdonképpen mind a helyi költségvetésre nehezedik.

Az új gazdasági mechanizmus elvei szerint lényegében csak azoknak a bevételeknek az elvonása célszerű, amelyeknek népgazdasági szintű újrafelosztására van szükség. Finanszírozás tekintetében ugyanis az eddigi bruttó gazdálkodásról nettó gazdálkodásra térünk át. A városoknak és megyéknek tehát — ugyanúgy, mint a vállalatoknak — a helyben realizálódó bevételekből kell biztosítaniuk azokat az anyagi alapokat, amelyek a társadalmi igények növekedésével szükségszerűen jelentkeznek és amelyeket elsősorban helyben kell kielégíteni. Csak akkor érvényesülhet a tanácsok társadalmi felelőssége, ha maguk dönthetik el, hogy mire, hogyan és milyen sorrendben használják fel az általuk előteremtett bevételeket. A Központi Bizottság állásfoglalása alapján tehát általános érvényűvé kell tenni azt a felismerést, hogy a társadalmi igények „bővített újratermeléséhez" szükséges anyagi alapokat a helyi tanácsoknak kell előteremteniük. Ennek az elvnek az érvényesítése nagymértékben megszilárdítja majd a tanácsok gazdálkodását, s egyúttal mindenki előtt világossá teszi azt, hogy a fejlődésnek az az egyetlen biztos záloga, amit megtermeltünk. Csak ezen az alapon küszöbölhetjük ki némely város és megye lakóinak a fejlődés nem kielégítő volta miatti jogos türelmetlenségét, amely lényegében egyértelmű jelenlegi költségvetési mechanizmusunk bírálatával.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése így válik nemcsak a gazdasági fejlődésnek, hanem a társadalmi demokratizmus erősödésének is hatékony eszközévé. Az új gazdaságirányítási rendszer az eddigi, központosított döntési jogkörök jelentős részének „leadásával" nemcsak a szocialista gazdaságnak, hanem egyben a szocialista demokratizmusnak is nagy társadalmi és politikai vívmánya lesz.

Dr. Zoltán Zoltán

Digitized by Google

Könyvekről

Egy jó lexikon nagy hibája

(Megjegyzések a Vállalatgazdasági Lexikonról)

Nehéz volna eldönteni, vajon az érdeklődésnek a kulturális forradalom hatására egyre növekvő köre, vagy más források táplálják-e jobban a lexikonok iránti igényt. Az azonban biztos, hogy könyvkiadásunk számolt ezzel az igénnyel, és az Új Magyar Lexikontól a Foto Lexikonig, az Irodalmi Lexikontól a Zenei Lexikonig széles skálán igyekszik kielégíteni. Ez a bőség még feltűnőbbé tette, hogy a társadalmi létünk alapjával, a termeléssel, a gazdálkodással összefüggő fogalmakról nem volt lexikon. *Wilcsek Jenő* főszerkesztő irányításával kétszáz szerző évekig dolgozott, hogy pótolja ezt a hiányt, s munkájuk eredményeként májusban — a felszabadulás után először — lexikon jelent meg a vállalati gazdálkodásról, ízléses kiállításban és imponáló terjedelemben.* Csak elismerés illetheti meg a lexikon szerkesztőit és munkatársait azért, hogy csaknem hétezer címszó megtárgyalásával ismereteket igyekeztek nyújtani a gazdálkodás területén dolgozóknak.

A Vállalatgazdálkodási Lexikon egészében véve szerkesztőinek és szerzőinek hozzáértő, gondos munkáját dicséri, s fontos, régóta érezhető szükségletet elégít ki. Teljességre való törekvés tűnik ki abból, hogy a politikai gazdaságtan, a népgazdasági és a vállalati tervezés, a pénzgazdálkodás, az árképzés, az ipargazdaságtan, az üzemgazdaságtan, a munkagazdaságtan, az üzemszervezés, a számvitel, az elemzés, az ellenőrzés, a jog, az igazgatás, a gazdaságmatematika, a statisztika szinte minden fogalmát felöleli, s a burzsoá üzemgazdaságtanban használatos fogalmakról is tájékoztatást ad. Vitathatatlan erényei a legtöbbet használt és leghasznosabb lexikonok sorába fogják emelni. Ez is arra kötelez azonban, hogy fogyatékosságaira rámutassunk.

Vitathatónak tartjuk azt a szerkesztési koncepciót, amelynek alapján nemcsak az egyes ágazatok jelenlegi műszaki és gazdasági színvonalával és fejlesztési távlataival kapcsolatos fogalmak, hanem műszaki alapfogalmak is bekerültek a lexikonba. Ugyanígy azt is, hogy bár a kétkötetes mű címe Vállalatgazdasági Lexikon, a szerkesztők szinte csak az ipar és az építőipar gazdasági vezetőinek érdeklődési körét vették figyelembe; a többi népgazdasági ág vállalati kérdései közül csak azt a címszó-anyagot válogatták össze, amely az ipari és építőipari vállalatok kapcsolatainak megvilágításához szükséges. Ezzel a többi népgazdasági ágban dolgozók igénye háttérbe szorult, a mezőgazdasági üzemek vezetői pedig szinte kívül rekedtek a le-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1966.

Digitized by Google

xikon használóinak körén. Ezek vitatható szerkesztési elképzelések következményei, de még abba a körbe tartoznak, amelyen belül minden lexikon szerkesztősége szabadon dönt, mert minden kívánságot amúgy sem lehet kielégítenie. Van azonban olyan igény is, amelynek kielégítetlensége már nem a szerkesztés *vitatható* megoldási módjaihoz sorolható, hanem megítélésem szerint *hibája* a lexikonnak. Ez pedig a gazdasági mechanizmus reformja által keltett igény.

Egy lexikon összeállításában nem lehet múlékony napi szükségletekre építeni. Az csak véletlen egybeesése az eseményeknek, hogy a Központi Bizottság néhány nappal a Vállalatgazdasági Lexikon megjelenése előtt hozott határozatot a gazdasági mechanizmus reformjáról. E határozattal azonban olyan igény keletkezett, amely hosszú távra szól. Ez az igény a határozat megvalósításával még növekedni fog, a szerkesztésben tehát feltétlenül alapul kellett volna venni, annál is inkább, mert a reform gondolata már hosszú idővel a határozathozatal előtt is erősen foglalkoztatta nemcsak közgazdászainkat, hanem közéletünket is.

Közismert, hogy az új gazdasági mechanizmus viszonyai között megnő a vállalatok szerepe a gazdálkodásban, és módosulnak a vállalati gazdálkodás egyes kategóriái, „lexikoni címszavai", a politikai gazdaságtaniaktól kezdve a statisztikaiakig. A lexikon „füle" azt ígéri az olvasónak, hogy ez a lexikon „... korszerű ismereteket nyújt a vállalati gazdálkodás bármely területén dolgozók számára", és bár „a közölt adatok és eredmények tekintetében 1965 márciusával zárult, mégis figyelemmel van az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos változásokra is". Nemcsak maga az élet, hanem a lexikon szerkesztősége is magasra állította tehát az új gazdasági mechanizmus által keltett igények kielégítésének a mércéjét. Annyiban ki is elégíti a lexikon ezt a követelményt, hogy a második kötet végén, függelékként, megtaláljuk az 1966. szeptember 1-én érvénybe lépő szállítási szerződések hatásait a lexikon címszavainak vonatkozásaiban. Azt azonban már nehéz megérteni, hogy olyan címszó, mint a *nyereség*, miért csak négy sort kap egy 1966 májusában megjelenő Vállalatgazdasági Lexikonban? (Ugyanakkor az *oxigén* vagy a *radiátor* címszó 11 sort, a *gőz* címszó 26 sort, a *repülőgép* címszó 40 sort kapott.) S a sorok számánál is lényegesebb, hogy a *nyereség* szócikknek a tartalma korszerűtlen, s nem változtat ezen a *vállalati eredmény, eredmény* szócikkek tartalma sem. Ennél a lexikonnál nem az érintett személyek szubjektív indulata adja kézbe a centimétert (mint például az Irodalmi Lexikon esetében nem egyszer), hogy lemérjük ki, illetve mi mennyire fontos — hanem a vállalati gazdálkodás objektív szükséglete.

Egy lexikonnak — különösen, ha bizonyos határok között teljességre törekszik — nem feladata, hogy a viták lezárása vagy az elméleti állásfoglalás jellegével szelektáljon a címszavak között; a Vállalatgazdasági Lexikon összeállításában alkalmazott szelekció azonban félreérthető. Kimaradt néhány olyan fogalom, amely megtalálható a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló irányelvekben, és több olyan, amely az előkészítés időszakában a vitákban szerepelt, sőt a viták középpontjában állott (pl. a gazdasági modell). Pedig joggal keresik az emberek a lexikonban a vitákban szereplő egyes fogalmak meghatározását, így a gazdálkodásról folyó vitákét a Vállalatgazdasági Lexikonban. A címszavak félreérthető szelekciójának következménye már az első bírálatokban is jelentkezik. A Népszabadságban

Digitized by Google

színvonalas bírálat jelent meg a Vállalatgazdasági Lexikonról,* de a recenzornak a címszavak szelektálásában elfoglalt álláspontja véleményem szerint félreérthető, sőt rosszízű találgatásoknak is alapja lehet. Ugyanis ezt írja: „A szerkesztő bizottság a címszavak gyűjtését 1965 márciusában, tehát a reformot előkészítő munkák megindulásának idején zárta le. Kétségtelen, hogy emiatt a mechanizmus átalakításával szükségszerűen jelentkező »nyelvújítás« termékei még nem kaphattak helyet a lexikonban." „... bár a jövő címszavai felett majd az idő és a gyakorlat tör pálcát, s azt bizonyítja be, hogy valóban szavakról van-e szó, vagy csupán a »zsargon« újabb szülötteiről." Nem hiszem, hogy a lexikon szerkesztőinek a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatban keletkezett fogalmak olyan problémát okoztak volna, hogy címszónak valók-e, vagy csak zsargon-kifejezések. Az azonban biztos, hogy egy könyv, különösen egy lexikon kiadásánál nem lehet figyelmen kívül hagyni a megjelenés időpontjában kialakult reális igényeket. Nem azt kérjük számon a lexikontól, hogy miért nem látta előre 1965 elején a mechanizmus-reform koncepcióját, a viták eredményét, hanem azt, hogy miért nem kapták meg benne a megfelelő helyet a reform előkészítése során már tisztázódott fogalmak. Jobb lett volna féléves vagy akár egyéves késedelemmel megsérteni a kiadóvállalat ütemtervét, vagy legalább a *szállítási szerződés*hez hasonló megoldási móddal venni jobban figyelembe a gazdasági mechanizmus készülő reformját.

A Vállalatgazdasági Lexikon ebben a formájában is hasznos és szinte nélkülözhetetlen kézikönyv a gazdasági területen dolgozók számára. Még nőne azonban a hasznossága, ha szerkesztői nem várnának egy újabb kiadásig a gazdasági mechanizmus által támasztott igények jobb kielégítésével, hanem gyorsan megjelentetnék a szükséges kiegészítést. Az Új Magyar Lexikon értékéből sem von le semmit az, hogy a 6. kötet végén kiegészítést találunk az 1—5. kötethez. A Vállalatgazdasági Lexikon van olyan jó és időálló munka, hogy utólag is elbírja a kiegészítést.

Zsarnóczai Sándor

* 1966. június 8.

Digitized by Google

Magvető Almanach, 1966/1.

A Magvető Könyvkiadó almanach-sorozatának új kötetét lényegesen több gonddal, hozzáértésel szerkesztették, mint az egyébként szintén nem jelentéktelen korábbiakat.* Változatosságával, sokszínűségével a művészetek és tudományok legkülönbözőbb területeire nyújt bepillantást.

Az írások egyenkénti értékelése egy recenzió keretében nemcsak lehetetlen, hanem a szerzőkre nézve méltatlan eljárás is volna. Rövid ismertetésünkben inkább mint egységes vállalkozásról próbálunk meg szólni a kötetről, annál is inkább, mert a szerző azokat az írásokat sorolta be a kötetbe, amelyek együtt, egészbe összeállva mondanak valamit az olvasónak.

A kötet három, egymástól eléggé elhatárolt részre oszlik. Az első rész a szépirodalomnak jutott. Öt költő szerepel itt: *Kassák Lajos, Rába György, Vitezslav Nezvál, Bihari Sándor* és *Csanádi Imre.* A válogatás valamennyi esetben sikerült. Kassák Lajosnak és Csanádi Imrének a közelmúltban napvilágot látott versei közül itt a legszebbek szerepelnek. Bihari Sándor örvendetesen nagy fejlődésről tesz tanúságot e verseivel. De a legnagyobb öröm Vitezslav Nezvál *A műtőasztal abrosza* c. verse, *Rákos Sándor* szép fordításában.

A prózai írások rovata új írót is avat: *Gulyás János* kitűnő novellája, az *Emlék,* komoly és érett íróra valló alkotás. Örömmel láttuk itt *Fejes Endre* azóta kötetben is megjelent forgatókönyvét, amelyet *Mocorgó* c. novellájából írt. Lehet, hogy a szakértők egy másik forgatókönyv közlését célszerűbbnek tartották volna. A mi számunkra azonban ez esetben az az aktuálisan fontos, hogy az almanachban forgatókönyv *is* megjelent. A szépirodalmi folyóiratokban közölt forgatókönyvek minimális száma ugyanis azt mutatja, hogy ez még nem „bevett" műfaj, ettől még tartózkodnak az irodalmi berkekben. E tartózkodással a legmesszebbmenően nem lehet egyetérteni. A forgatókönyv — akár a filmhez soroljuk, akár az irodalomhoz — nélkülözhetetlen eleme mai művészetünknek. Közlése a legnépszerűbb művészet, a film számára nevelhet értő és tudatos közönséget.

A kötet második fele további két részre osztódik, az első *Figyelő,* a második *Átló* címmel. Az első *Dienes Valéria* Babits Mihályról írott szép visszaemlékezésével kezdődik, Dienes Valériát pedig *Vezér Erzsébet* ismerteti.

Itt egy pillanatra meg kell állnunk. Dienes Valéria nem az egyedüli olyan alakja a századforduló magyar értelmiségének, akinek élettörténete, munkássága — hibáival és tévedéseivel együtt is — marxista történelemszemléletünket gazdagítaná. Néhány, összefoglaló jellegű munka megkezdte már e sajátosan izgalmas kor feltárását (elsősorban Horváth Zoltán, Kelen Jolán, Tömöry Márta, Fukász György könyveire gondolunk). Az egyes szereplők tanulságos életútjáról azonban keveset tudunk. Szabó Ervin, épp úgy, mint Pogány József, csupán egy vékonyka válogatott kötetet kapott tőlünk, a „hálás utókor"-tól.

Ebben a rovatban ismerjük meg a nemzetközi munkásmozgalom egy sajátosan tragikus, tévedésektől sem mentes, de mindezekkel együtt hősi életét, Simone Weil-ét. *Jusztusz Pál* szép ismertetése után néhány részletet

* Szerkesztette *Sik Csaba.*

Digitized by Google

olvashatunk a szerző önéletrajzi visszaemlékezéseiből: *Vasmunkás élet és vasmunkás-sztrájk* címmel, a francia vasmunkások életéből. A rovatban a sort *Peterdi Gábor* festő és grafikus — Várnai Zseni és Peterdi Andor fia, a Yale egyetem művészettörténeti tanszékének tanára — zárja *Tájaim életrajza* c. visszaemlékezésével és a *Művész és a rajz* c. előadásával.

Ha válogatni kellene, akkor a kötet utolsó ciklusát, az *Átló* című emelnénk ki, ezt tartanánk a legizgalmasabbnak. *Vekerdi László „Két kultúra" és a harmadik* című tanulmánya — úgy véljük — a kötet egész alaphangját elsősorban meghatározó írás. Vekerdi László, C. P. Snow-nak a két kultúráról szóló elméletéből kiindulva, a technika, a tudomány és a művészetek egymáshoz való viszonyát elemzi. Elsősorban e tanulmány mondanivalójának kapcsán véljük szükségesnek megjegyezni azt, hogy miért fontos, érdekes és hasznos napjainkban az almanach-műfaj.

A múlt század elején az almanachok, emlékkönyvek, zsebkönyvek a kialakulóban levő nemzeti-polgárosodó öntudat irodalmi szószólói, mozgósítói voltak. Mi szükség van ilyen könyvre a XX. század közepén, egészen más társadalmi helyzetben, egészen más történelmi-irodalmi körülmények között? Ha van erre tényleges s kézzelfogható felelet, akkor ezt éppen ez a kötet adja meg. Lényegesen többről van itt szó annál, hogy „a közönség igényli, olvassa, kéri". Az almanach — azaz nem antológia, nem egyszerű frásgyűjtemény, hanem számos közérdekű társadalmi-művészeti problémát összefoglaló kötet — korunk embere világképének problémájához vezet el bennünket. A humán- és természettudományok egymáshoz való viszonyát, a specializálódás és az egységes világkép kérdését veti fel. A mai műveltebb olvasó két vonzás hatáskörében él: a technokratának a kultúrát lebecsülő barbarizmusa, s a holdvilágfaló sznob széplelkek arisztokrata gőgje között. Felesleges szót ejteni arról, hogy a marxizmushoz egyiknek sincs semmi köze, hogy ma már csak az a probléma, melyik az avatagabban korszerűtlen nézet a kettő közül. De e nézetek között élünk, harcunk van velük, nem haszon nélkül való hát, ha ellenérvként ennyi, szépen kifejtett tárgyi bizonyítékot kapunk.

A problémát, s a rá adandó feleletet Vekerdi László említett tanulmánya így fogalmazza meg: „Azt a türelmet és rugalmasságot, intelligenciát, ami a technika — a semleges technika — jó irányba való vezetéséhez szükséges, semmi olyan hatásosan nem olthatja az emberekbe, mint a művészet..." „... A technika semlegességét feloldja a művészet ember iránti *elkötelezettsége*. A technika és a tudomány mindig semleges, de a művészet mindig »pártos«..." „... Minél inkább fejlődik a technika, annál inkább szükség van a művészetre, mely nem »esztétikum«, hanem az élet értelméhez és lényegéhez tartozó valóság."

Ez az idézet egyúttal ezt a kötetet is jellemzi. Mindjárt utána *Bognár József* igen gazdag dokumentumanyagra épülő, érdekesen megírt tanulmánya olvasható *A fejlődő országok helyzete és szerepe a következő évtizedek világgazdaságában* címmel. *Sárosi Bálint* etiópiai népdalgyűjtő útjáról ír útirajzot. *Major Máté Találkozásaim Le Corbusier-val* című tanulmányát néhány jól választott Le Corbusier-szemelvény követi *Granasztói György* fordításában. Végül *Sik Csaba* szép tanulmányát találjuk *Vásárhelyi Viktor* magyar származású amerikai festőről. Idézünk néhány sort ebből a tanulmányból is, nemcsak és nem elsősorban önmagáért, hanem azért, hogy az előbbi, Vekerdi László tanulmányából vett idézetet kiegészítsük és továbbvigyük:

Digitized by Google

„Vásárhelyi érzi »napjaink tragikus jelenségeit«, mégis lemondott arról, hogy a hétköznapi szorongásokban, tetszetős tragédiákban keresssen ihletforrást. A kétségbeesés helyett a hitet, a torz helyett az egészségeset választotta ki modellnek a jelenségek birodalmából. A tudományban keresett bátorító példát, s Janus helyett a logikát hívta segítségül, mely a művészet univerzumában is képes rendet teremteni a dolgok között. Korunkat ő az ember értelmi és érzelmi felszabadulása korának látja, s művészetét a felszabadítás szolgálatába állította."

Emberközpontú koncepció az, amely a szerkesztőt e kötet összeállításában vezette. Mintha nem is Vásárhelyiről, hanem kötete szerkesztési elveiről szólna itt. Ez a koncepció adta meg azt a lehetőséget, hogy a kötet valóban betöltse az eléje kitűzött célt: a ma emberének a meglevő eszközökkel (és ezekből a nyomdatechnika és terjedelem problémáját sem felejtjük ki) minél teljesebb képet adni a ma világáról. S azt hisszük, ennek fontosságát nem lehet eléggé méltatni. Vannak folyóirataink, lapjaink. Ezek — a szükségszerű specializálódás következtében — a magyar irodalommal, a világirodalommal, a zenével, a filmmel, a képzőművészetekkel foglalkoznak. Nem is igen tehetnek mást. S szólnak a pedagógusoknak, az irodalom, a zene, a képzőművészetek iránt érdeklődőknek, íródnak az úttörőknek, a kisdobosoknak, a nőknek — leginkább csak *egy* rétegnek vagy csoportnak. Az almanach lehetőséget teremt arra, hogy mindenkinek mindenről beszéljünk. S ma, mikor az egyes szakmabelit vagy akár csak az érdeklődőt is a szakfolyóiratok elolvashatatlan mennyiségű tömege önti el, akkor kevesen vannak, akik a többi „szakma" kérdéseiről is tájékozódni tudnának. Az almanach kézbe adja ennek a kulcsát. Az egyik írás kedvéért elolvassuk a másikat is.

S végül néhány, a kötet értékének egészét nem csorbító kifogás. Az Almanachban örvendetesen sok és kiváló metszet s grafika kapott helyet: a szöveggel is szereplő Peterdi Gábor és Vásárhelyi mellett *Hornyánszky Gyula, Gyulai Liviusz, Kálmánchey Zoltán, Magyar József, Lenkey Zoltán, Jamis Fayad, Engel-Tevan István, Gross Arnold, Kováts Albert, Szabóki Zsolt, Szigethy István, Vargha Hajdu István* és *Varga László* metszetei, grafikái. Nem ártott volna e művészekről néhány tájékoztató szót írni. Ez csak egy, természetesen ide nem sorolható esetben történt meg: a kötet legmegrázóbb részében, az *„Ismeretlen gyermek"* című gyűjtemény esetében. E néhány rajz az Auschwitzban elpusztított gyermekek alkotása. *Jólesz László* írt hozzá pár soros bevezetést. Igaz, e képek — elsősorban *Raja Engländerova Félelem* c. rajza — magukért beszélnek. Mégis úgy véljük, hogy ezekkel sem ártott volna valamivel nagyobb terjedelemben foglalkozni. Sok művészi termék vallott már e borzalomról. De aligha lehet megrendítőbben bemutatni a borzalmasságot, mint azzal a torzulással, amelyet a gyermeki lélekben okozott.

És még egy, technikai jellegű megjegyzés: Az Almanach időszaki kiadvány ugyan, nem folyóirat. Mégis — népszerűsége is emellett szól — valamilyen rendszerbe kellene fogni ezt az időszakiságot, s nem ennyire ötletszerűen, hanem az év bizonyos hónapjaiban megjelentetni az egyes köteteket. Az olvasó így megszokná, tudná, hogy mikor keresheti, s a kevesebb ötletszerűség még nagyobb olvasottságot eredményezhetne.

Bessenyei György

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME

Május—Június

Vita az ideológiai és kulturális problémákról. (Az FKP KB-a ülésének anyaga):

E. Fajon: *A vita jelentősége.*

R. Garaudy: *Dogmatizmus, többpártrendszer, a vallás kérdései.*

V. Joannes: *Az egység és a demokrácia.*

A. Stil: *A párt és az irodalmi és művészeti alkotás.*

H. Jourdain: *Korunk gazdasági kérdései és a marxizmus.*

E. Fajon: *A marxizmus gazdagsága.*

L. Seve: *A marxizmus alkotó továbbfejlesztéséért.*

M. Simon: *Egyre gyümölcsözőbb munkát, egyre biztosabb elméleti alapokon.*

P. Juquin: *Közoktatás, tudomány és vallás.*

H. Krasucki: *A kultúra, az értelmiség és a nemzet.*

G. Besse: *Kommunizmus, kultúra és párbeszéd.*

J. Kanapa: *Pártunk elméleti feladatai.*

J. Duclos: *A marxizmus kisugárzása és a konkrét problémák.*

J. Burles: *Marxizmus, elmélet és gyakorlat.*

J. Chambaz: *Kultúra és demokrácia.*

G. Bordu: *A filozófia és a társadalmi átalakulások.*

J. Roux: *Tudomány, párbeszéd és cselekvés.*

J. Suret-Canale: *A marxizmus egyszerre tudomány és humanizmus.*

Aragon: *A határozatról.*

Határozat az ideológiai és kulturális problémákról.

W. Rochet: *A marxizmus és a jövő útjai.* (Zárszó)

A demokratikus erők egységéért. (Határozat)

A követelések teljesítéséért vívott harcok támogatása. (Határozat)

CRITICA MARXISTA

Március—Április

G. Amendola: *A köztársaság születése.* (Az 1946. júniusi népszavazásról.)

E. Sereni: *Demokrácia és szocializmus Togliatti műveiben és tevékenységében.*

G. Berlinguer, P. Ciofi: *A munkásosztály és a társadalombiztosí-*

Digitized by Google

tás. (A társadalombiztosítás reformjának szükségessége.)

R. Miliband: *Marx és az állam.*

E. Ragionieri: *A II. Internacionálé marxizmusának forrásai.* (I.) (A Neue Zeit c. folyóirat első évei.)

F. Marek: *Észrevételek az osztrák szociáldemokráciáról.* (Az osztrák szociáldemokrácia múltja, ennek mai hatása, a március 6-i választási vereség okai, az „Ausztria-program" hiányosságai.)

U. Spagnoli: *Az igazságszolgáltatás válsága.* (Az igazságszolgáltatási rendszer reformjának szükségessége.)

L. Ascoli: *A polgári társadalom, a büntetőbíró és „függetlensége".*

EINHEIT

Június

W. Verner: *25 év múltán* (A nyugatnémet imperializmus 25 évvel a Szovjetunió megtámadása után.)

A Szovjetunió — a tudomány nagyhatalma. (Írta a berlini tudományos akadémia szerzői kollektívája, dr. W. Hartke professzor vezetésével.)

K. Heuer: *A szövetkezeti demokrácia és az új gazdasági rendszer.*

H. Nick, G. Schulz: *Az anyagi-technikai bázis változása a tudományos-műszaki forradalom következtében.*

H. Steininger: *Szabadság és hatalom az állammonopolista Nyugat-Németországban.*

A monopóliumok „formált társadalma" (A Deutsches Wirtschaftsinstitut tézisei.)

G. Liebig: *Az afrikai katonai puccsok okairól és hátteréről.*

K. Frenzel, G. Mieth: *Az idő és a munkatermelékenység gazdaságtana.*

R. Hellborn: *A szocialista árutermelés és az értéktörvény lényege.*

D. Bergner, W. Eichorn, W. Jopke, D. Noske: *Imperializmus és társadalomelmélet.* (A polgári filozófia és ideológia új irányzatai Nyugat-Németországban.)

KOMMUNYISZT

7. szám

Az SZKP szervezeti szabályzatának módosítási és a pártélet.

N. Inozemcev: *A leninizmus — a szovjet külpolitika tudományos alapja.*

N. Bajbakov: *A szovjet gazdaság fejlődésének új szakasza.* (Az új ötéves népgazdaságfejlesztési tervről.)

N. Kalmik: *A talajjavítás — a nem feketeföldes vidék fontos tartaléka.* (Szmolenszki területi tapasztalatok.)

I. Sztrogov: *A művezető.* (Hogyan tárgyalták a leningrádi pártkonferenciák a művezetők feladatait.)

V. Gyacsenko: *Az árrendszer és az árképzés tökéletesítése a Szovjetunióban.*

B. Kolpakov: *A gazdasági reform és a statisztika.*

A. Draghici: *A Román Kommunista Párt megalakulásának 45. évfordulója.*

V. Szergejev: *Széleskörű monopolista-ellenes front.* (A kapitalista országokban működő kommunista pártok monopolista-ellenes harcának középpontjában az államosítás és az általános demokratikus átalakulás követelése áll.)

V. Uszenyin: *A proletariátus harca a vállalatok igazgatásában való részvételért.* (A tőkés országokban.)

Digitized by Google

Sz. Nagyelj: *A falvak dolgozói a monopóliumok ellen.* (A kapitalista országok mezőgazdaságának jellemvonásai és a kommunista agrárprogramok követelései.)

M. Visztyineckij: *A „racket" tetőpontja.* (Szatirikus hangú cikk „a kommunizmus elleni védekezés" ürügyén való militarista politikai zsarolásról az USA-ban.)

LUPTA DE CLASA

Május

N. Ceausescu: *A Román Kommunista Párt — a román nép forradalmi és demokratikus harcának, a romániai munkás- és szocialista mozgalom hagyományainak folytatója.* (A május 8-i beszéd.)

V. Vilcu: *Felhalmozás és fogyasztás a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.*

P. Veiner, A. Zavoianu: *A beruházások irányítása és a termelőerők területi megoszlása.*

L. Melinte: *A szocialista kereskedelem időszerű problémái.* (A belkereskedelemről.)

A. Comanescu: *A NATO válsága.*

H. Popescu: *Tudományos káderképzés a műszaki intézetekben.*

M. Merfea: *A szociológiai kutatómunka tapasztalatai.* (Bacau tartomány mezőgazdasági dolgozóinak helyzetéről.)

I. Olteanu: *A legfejlettebb műszaki színvonalú gépek és felszerelések.* (A gépipar új termékeiről.)

I. Iordan: *A munkáról és a diákszemináriumokról.* (Az elméleti és gyakorlati munka összekapcsolásáról.)

P. Bunta: *Javaslatok a történeti múzeumok munkájának megjavítására.)*

MARXISM TODAY

Június

Szerkesztőségi jegyzetek. (Időszerű kérdésekről.)

K. Beauchamp: *A faj és az emberi társadalom.* (Mi a faj, mennyire jelentősek a faji különbségek. Van-e tudományos alapja az alsó és felsőbbrendű fajokról szóló elméletnek?)

I. Montagu: *Nincs hely a homo sapiens számára?* (Vitaindító cikk a népszaporulat és túlnépesedés problémájáról.)

A. Corum: *A zene és a szocializmusért vívott harc.* (A zene, mint a forradalmi harc eszköze.)

F. McKenna: *Változások az angol bérrendszerben.* (Vitacikk.)

D. M. MacKinnon: *Párbeszéd a keresztények és a marxisták között.* (Vitacikk.)

P. Carter: *Haladó, reakciós vagy közönyös-e az angol ifjúság?* (Vitacikk.)

S. Boarder: *A felsőoktatásról.* (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL

10. szám

V. Gerloch: *Az új gazdaságirányítási rendszer ideológiai problémái.*

Z. Kárnik: *Történelmi jelentőségű határozat.* (A CSKP megalakulásának 45. évfordulójáról.)

P. Lesjuk: *A CSKP tömegbefolyásának növekedése.* (Az 1946. évi választások 20. évfordulójáról.)

Z. Sulc: *Technokrácia vagy gazdaságpolitika?* (A technokrácia irrealitásáról.)

Digitized by Google

V. Bernard: *A pártélet törvénye.* (A szervezeti szabályzat módosításáról.)

M. Starý: *Franciaország és a NATO.*

V. Landa: *Az Európai Gazdasági Közösség és a kelet-nyugati kapcsolatok.*

R. Lysicki: *A lengyel állam millenniuma.*

A. Ort: *A Marxista Gondolat Hete Franciaországban.*

F. Hynek: *Hány nyelven beszélsz?* (Nyelvoktatásról közép- és főiskolákon.)

11. szám

D. Kolder: *A népgazdaság pártirányítása.*

B. Sucharda: *A gazdaságosság figyelembevételével gondolkodjunk és cselekedjünk.*

R. Rohan: *A párt és a társadalom.*

J. Menclová: *A lenini úton.* (A CSKP megalakulásának 45. évfordulójáról.)

J. Kladiva: *A csehszlovák írók I. kongresszusának 20. évfordulója.*

L. Hrzal: *Az egyéni és társadalmi érdek.*

J. Lhotský: *Az NSZK külpolitikája.*

G. Mencer: *Együtt élés, antikommunizmus és nemzetközi jog.*

M. Stráfelda: *A dominikai dilemma.*

J. Zahradnicek: *A kibernetika és a társadalomirányítás.*

A. Markus: *Elmélkedés egy évfordulón.* (A szlovák irodalom problémáiról.)

Z. Bures: *Országos pszichológiai tanácskozás.*

NOWE DROGI

Június

J. Bardach: *Ezer évvel ezelőtt...* (A lengyel állam millenniumára.)

T. Lepkowski: *A nemzet és a lengyel nemzeti öntudat a reformkorban és a XVIII—XIX. század felkelések korában.*

B. Wróblewska: *Julian Marchlewski születése 100. évfordulójának megünneplése.*

M. Lesz: *A LEMP KB VI. plénuma és a tudomány feladatai.*

J. Kaplinski: *A pártszervek szerepe a tanácsi végrehajtó szervek munkájának megjavításában.*

S. Palczewski: *A NATO helyzete.* (A NATO válságáról.)

L. Szulczynski: *A szélsőjobboldal pártja az NSZK-ban.* (A neofasiszta Németország Nemzeti Pártja befolyásának növekedéséről.)

Z. Kierul, Z. Wójcicki: *A mezőgazdaság gépesítésének önálló gazdasági elszámolása.* (Javaslatok az elszámolási rendszer módosítására.)

T. Zalski: *Az egyesülések gazdasági funkciói.* (A Wisla-i vállalatgazdálkodás értekezlet anyagából.)

NOVO VREME

Május

A leninizmus nagy zászlaja alatt. (Az SZKP XXIII. kongresszusáról.)

V. Karacsivjev: *Egy kiemelkedő alkotó marxista filozófus.* (D. Blagojev születésének 110. évfordulója.)

V. Cseprakov: *Az imperializmus lenini elemzése és korunk valósága.* (Lenin „Az imperializmus"-a megjelenésének 50. évfordulójára.)

P. Zarev: *A mai bolgár irodalom problémái.*

Digitized by Google

D. Sztojanov, I. Popov: *A propagandamunka konkrét, tudományos kutatása.*

M. Georgiev: *A magas fokon belterjesített és rentábilis állattenyésztés.*

M. Kremnyov: *Az USA vietnami agressziója és a haladó erők harca.*

B. Bozsilov: *Egy nagy költő és forradalmár.* (H. Botevről.)

A. Todorov: *A falusi élet dalnoka.* (P. Szlavejkovról.)

V. Dobrijanov: *Milyen filozófia a pragmatizmus?*

D. Georgiev: *Az árrendszer és az árkialakítás.*

Sz. Markov: *A ciprusi kommunisták a népfelszabadító harc első soraiban.*

L. Rozenstein: *A nép akaratát nem lehet letörni.* (A dominikai helyzetről.)

WEG UND ZIEL

Június

Az elvi magatartás vitája. (A szocialista párt ellenzékbe vonulása előtt és után folyt vitákról.)

A. Ruschitzka: *A Néppárt és az államosított üzemek.* (A Néppárt tervei az államosított üzemek reprivatizálására.)

W. Hollitscher: *A dialógus tovább folyik.* (Keresztények és marxisták vitája a Paulus-Társaság ülésén a humanizmus kérdéseiről.)

W. Truger: *Európai biztonság.* (A NATO-válságról.)

L. Spira: *Éhség Indiában.* (Az éhínség okai.)

E. Fischer: *Az elidegenedés problémájához.*

Vitafórum. (G. Keyhl és W. Hollitscher hozzászólása Franz Marek „A világforradalom filozófiája" cí könyvéhez.)

Digitized by Google

PERIODICALS ROOM

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS
OCT 3 1966
LIBRARY

9

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966 SZEPTEMBER

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM, 9.
1966. SZEPTEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKASPART ELMELETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	Dr. Molnár Erik
GÁSPÁR SÁNDOR	5	A szakszervezetek megnövekedett szerepe és feladatai hazánkban
KISS ÁRPÁD	17	Harmadik ötéves tervünk műszaki megalapozottságáról
DR. DIMÉNY IMRE	27	A mezőgazdaság fejlesztésének főbb elvei a harmadik ötéves tervben
VITÁNYI IVÁN	38	Nép – közönség – művészet
		Tapasztalatcsere
KANCZLER GYULA	55	A XI. kerületi pártbizottság gazdaságszervező munkájáról
		Nemzetközi szemle
LEHEL MIKLÓS	66	A francia–amerikai ellentétek gazdasági háttere
		Tájékozódás
FRANZ MAREK	73	A bécsi értekezlet
		Kritika
FALUS RÓBERT	80	Sánta Ferenc: Az áruló
		Eszmecsere
DR. KALOCSAI DEZSŐ–KÓSA ERZSÉBET	88	Az anyagi érdekeltség és a szocialista tudat kérdésének vitájáról
MÓD ALADÁR	98	Történelemszemléletünk ideológiai kérdéseihez

Digitized by Google

Konzultáció

DR. PAPP LÁSZLÓ 112 Az atomerőművek gazdaságossága és jövője

Szemle

DR. GERVAI BÉLA 119 A magánkisipar helyzete

Jegyzet

T. F. 127 Tudományos politika

Könyvekről

HAJDU TIBOR 129 Kun Béla: Válogatott írások és beszédek
TAMÁS ATTILA 133 Sőtér István: Tisztuló tükrök
PAVLOVITS MIKLÓS 134 Hidas Antal: Ficzek úr
ERDŐS ERZSÉBET 135 Illés Lajos: Tizenkét portré
SEBŐ ILDIKÓ 136 Stefan Heym: Az értelem világa

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
MOLNÁR ERIK
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124—475

A CIKKEK SZERZŐI:

GASPAR SÁNDOR, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a SZOT főtitkára

KISS ÁRPÁD, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke

DR. DIMÉNY IMRE, kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezetője

VITÁNYI IVÁN, a Valóság munkatársa

KANCZLER GYULA, a XI. kerületi pártbizottság első titkára

LEHEL MIKLÓS, újságíró

FALUS RÓBERT, egyetemi docens

DR. KALOCSAI DEZSŐ, tanszékvezető egyetemi tanár

KOSA ERZSÉBET, a Társadalmi Szemle munkatársa

MÓD ALADÁR, a történelemtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár

DR. PAPP LÁSZLÓ, kandidátus, minisztériumi főosztályvezető

DR. GERVAI BÉLA, a KIOSZ elnöke

HAJDÚ TIBOR, kandidátus, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa

TAMÁS ATTILA, egyetemi docens

PAVLOVITS MIKLÓS, ERDŐS ERZSÉBET, SEBŐ ILDIKÓ egyetemi hallgatók

Digitized by Google

DR. MOLNÁR ERIK
1894—1966

Molnár Erik elvtárs halálával súlyos és érzékeny veszteség érte pártunkat és tudományos életünket. Meghalt az egyik legkiválóbb képviselője a magyar forradalmi munkásmozgalom azon nemzedékének, amelynek számára a forradalmi tevékenység elválaszthatatlanul összeforrott a tudományos munkássággal. Élete azt a haladó embert és gondolkodót példázza, aki zaklatott és forradalmaktól terhes korunkban az egyedül lehetséges előrevivő utat választotta, s pillanatnyi megingás és megalkuvás nélkül járta végig azt. Eredményekben gazdag életével a pártos tudós és a harcos pártmunkás olyan egységét valósította meg, amelyet büszkén állíthatunk kortársaink és az utánunk jövő nemzedékek elé.

Molnár Erik elvtárs már fiatal korában magáévá tette a századforduló után hazánkban is terjedő progresszív eszméket. Amikor hosszú katonáskodás és hadifogság után hazatér Magyarországra, ez a baloldali megalapozottságú világnézet vezeti el 1928-ban a fiatal ügyvédet az illegális kommunista párthoz. Hamarosan a különböző legális és illegális folyóiratok egyik leggyakrabban szereplő szerzője, vezető teoretikusa. Ragyogó elméje, széles körű műveltsége, mind enciklopédikusabbá váló tudása alkalmassá tette arra, hogy egyszerre több területen szálljon szembe a Horthy-rendszer hivatalos ideológiájával. Történelmi, filozófiai és közgazdaságtudományi munkáiban nemcsak az uralkodó osztályok által támogatott és védett nézeteket és eszméket ostromolja eredményesen, de ugyanezzel a kemény harcossággal és következetességgel keresi a választ a marxista kutatás előtt felmerülő kérdésekre is. A dialektikáról írt filozófiai értekezései, a magyar őstörténet újszerű megvilágítása mellett korának szinte minden világnézeti szempontból jelentős problémájában állást foglal. Hazánkban elsőként ír gazdag statisztikai anyagra alapozott munkát az agrárkérdésről, s tudományos alapossággal fejti ki a marxizmus álláspontját a látszólag diadalmasan előretörő fasiszta faji gondolattal, az antiszemitizmussal szemben.

S ahogy az illegalitás éveiben tudományos tevékenysége mellett részt

Digitized by Google

vett a napi mozgalmi munkában, úgy a felszabadulás után, amikor végre a valóságba is át lehetett ültetni a szocializmus eszméit, sem csak tudósként, hanem a párt politikai és közéleti munkásaként is bekapcsolódott a jelen és a jövő formálásába. Több mint egy évtizeden át különböző magas kormánytisztségeket töltött be, mint képviselő haláláig részt vett országgyűlésünk munkájában, és mint az Interparlamentáris Unió magyar tagozatának elnöke számos nemzetközi tanácskozáson képviselte hazánkat.

Kimagasló szerepe volt hazánk marxista tudományosságának megteremtésében. Mint a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének tagja, a Történettudományi Intézet igazgatója tudományos irányító tevékenységével felbecsülhetetlen segítséget nyújtott munkatársainak. Számos tudományos folyóirat, köztük a Társadalmi Szemle szerkesztésében végzett munkája hatékonyan segítette elő a marxizmus eszméinek hazai terjesztését és megtisztítását a korábban rárakódott idegen elemektől.

Ez a szerteágazó közéleti és tudománypolitikai tevékenység nem gátolta tudományos életművének gazdagodását. Kutatómunkájának eredményeit határainkon túl is egyre jobban elismerték. A felszabadulás óta olyan sokoldalú tudományos tevékenységet folytatott, amelynek jelentőségét csak kisebbítené egy átfogó értékelés kísérlete ebben a megemlékezésben.

A középkori magyar társadalom történetéről írott kétkötetes műve elindította a magyarországi feudalizmus történetére vonatkozó marxista kutatásokat. A filozófia területén a történelmi materializmus előzményeit tárgyaló munkája után megírja a „Dialektikus materializmus és társadalomtudomány" című művét; ez a történelemelméleti munka a gondolatok gazdag tárházát képezi minden kutató számára.

Tudományos munkássága mintegy új virágzásnak indult a SZKP XX. kongresszusa után, midőn Molnár Erik – aki már korábban több alkalommal jelezte fenntartásait a dogmatizmussal szemben – a tőle megszokott elméleti bátorsággal jutott el számos új megállapításhoz „A jelenkori kapitalizmus néhány gazdasági problémája" című művében.

Az elmúlt esztendőkben a közgazdaság és a filozófia területéről ismét visszatért a történettudományhoz. A nemzeti kérdésről írt tanulmányai erjesztő hatással voltak a magyar marxista történetírásra. Már nem érhette meg, hogy könyv alakban lássa új munkáját, melyben kritikai vizsgálat alá veszi a marxizmus szövetségi politikáját.

Még elméleti ellenfelei is mindenkor elismerték magasrendű elviségét, melynek forrása erkölcsi bátorsága, a tények tisztelete, s ugyanakkor az a marxista gondolkodásmód volt, amely a valóság beható elemzését annak forradalmi megváltoztatására kívánja felhasználni. Ezért foglalkoztatták most a nacionalizmus és a szövetségi politika kérdései, azok a kérdések, amelyek az utóbbi tíz évben a kommunisták érdeklődésének előterében állnak.

Folyóiratunk szerkesztő bizottsága olyan tagját vesztette el Molnár Erik elvtársban, akinek életműve alapvető része a hazai marxista gondolatnak. Halála fájdalmas veszteség, de munkái tovább élnek és hatnak.

Digitized by Google

GÁSPÁR SÁNDOR:

A szakszervezetek megnövekedett szerepe és feladatai hazánkban

Hazánkban a felszabadulás óta jelentős társadalmi változások mentek végbe. A proletárdiktatúra kivívásával létrejött szocialista termelési viszonyok a termelőerők páratlanul gyors fejlődését tették lehetővé. Ez a fejlődés mindenekelőtt a termelés rendkívüli mértékű növekedését eredményezte, s lehetővé tette e társadalom egyéb szféráinak gyors fejlődését is. A fejlődés üteme különösen 1957 után gyorsult meg. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a népgazdaság valamennyi ágában uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, leraktuk a szocializmus alapjait.

A termelés mennyiségi fejlesztésének tartalékai kimerültek, az extenzív gazdálkodás betöltötte feladatát, megteremtve az intenzív gazdálkodás objektív feltételeit. A szocializmus építésében tehát minőségileg új szakasz kezdődik, amely az eddigieknél is bonyolultabb feladatokat ró egész társadalmunkra. Ez megköveteli a gazdasági mechanizmus reformját, társadalmunk demokratizmusának fejlesztését, a tömegek alkotóerejének teljesebb kibontakozását. Ugyanakkor szükségessé válik, hogy a proletárdiktatúra mechanizmusában működő szervek is felülvizsgálják eddigi tevékenységüket, feladatköreiket, munkamódszereiket. Mindez elképzelhetetlen a dolgozók, mindenekelőtt a szervezett dolgozók tanácsai, javaslatai, tevékeny részvétele nélkül. E helyzetben pedig különös jelentőséget kap a szakszervezeti mozgalom.

A szakszervezetek megnövekedett társadalmi súlya és felelőssége

A szakszervezetek a munkásosztály osztályszervezetei. Tevékenységüket a bérből és fizetésből élő dolgozók körében fejtik ki. Az elmúlt

Digitized by Google

huszonegy év során jelentősen hozzájárultak a hatalom kivívásához és megerősítéséhez, az ország szocialista fejlődéséhez. 1950-ben az MDP vezetése — hibás politikai koncepcióból kiindulva — tevékenységüket mint szindikalizmust, mint szociáldemokratizmust politikailag megbélyegezte, és a szakszervezetek érdekvédelmi szerepét lényegében szociális segélyek osztására szűkítette le. A dogmatikus-szektás politikai szemlélet megfosztotta a szakszervezeti mozgalmat történelmileg kialakult alapvető funkciójától, éltető elemétől, az érdekképviselettől, az érdekvédelemtől — számításon kívül hagyva, hogy az egyéni munkavállalói érdek és az össztársadalmi érdek szocialista körülmények között is ellentétbe kerülhet egymással.

Az érdekképviseleti és érdekvédelmi feladatok bizonytalan és hiányos érvényesülése következtében csökkent a tömegek bizalma a szakszervezetek iránt. A szakszervezetek társadalmi felelősségét visszaszorították, nem engedték kibontakozni. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy meglazult, majd megbomlott a párt és a tömegek egészséges viszonya. A tanulság ma már egyértelmű: a szakszervezetek hibás megítélése és a szakszervezetre mért csapás végül is magát a pártot érte.

Az MSZMP a dogmatizmus és revizionizmus elleni következetes harcában helyreállította a szakszervezetek pártirányításának lenini elvét: ennek érvényrejutásával 1957 óta jelentősen megnövekedett a szakszervezetek szerepe és önállósága.

A szocializmus teljes felépítése idején tovább növekszik a szakszervezetek társadalmi szerepe és felelőssége. Tevékenységüknek változatlanul két oldala van. Az egyik: szervezni és nevelni a dolgozókat arra, hogy kivegyék részüket társadalmunk politikai és gazdasági erejének növeléséből. A gazdaságirányítás reformja elsősorban állami, vállalati oldalról kívánja kibontakoztatni a gazdálkodásban meglevő tartalékokat. A szakszervezetek is a tartalékok felszínre hozását, jobb kihasználását segítik a tömegek oldaláról, társadalmi oldalról. Társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszán, amikor a gazdasági irányítási rendszerben is új módszereket vezetünk be, a szakszervezetek tevékenységében is szükségszerűen jelentkeznek a tömegek közötti munka új elemei. Ilyen új elem az a törekvés, hogy a szocialista munkaverseny hatékonyabban érvényesüljön, hogy minden alkotó erő, tehetség szabadabban, bátrabban bontakozhasson ki, hogy a műszaki, tervezői, konstruktőri munkakörökben dolgozók — az újítók, a feltalálók és a munkások mellett — többet nyújtsanak a gazdaságosság fokozása, a termelékenység növelése, a minőség javítása, a vállalatok közötti egészséges szocialista verseny fejlesztése terén. A szakszervezetek elsősorban meggyőzéssel, neveléssel, továbbá a munkaköri tevékenységen túlmenő széles körű, a tömegek érdekeire és lelkesedésére apelláló társadalmi tevékenység kibontakoztatásával szolgálják e célok elérését. Ez a követelmény elevenebb, hatékonyabb tömegmunkát kíván meg a szakszervezetekben. Így nő a szakszervezetek társadalmi súlya és szerepe, és válnak e szervezetek még inkább az igazgatás, a gazdálkodás iskoláivá.

Digitized by Google

A szakszervezeti munka másik oldala: védelmezni a dolgozók törvényekben, rendeletekben biztosított jogait, képviselni és védeni érdekeiket.

A gazdasági vezetés egyszemélyi felelősségének, jogkörének indokolt növekedése megkívánja a szakszervezetek jogkörének növekedését is. A vállalatok jogainak növekedésével, amikor várható a vállalati érdek előtérbe kerülése, indokolt a munkavállalói érdekek képviseletének és védelmének erősítése is. Az új gazdasági mechanizmusban tehát szükségszerűen növekszik az üzemi, vállalati társadalmi szervek jogköre és felelőssége is.

A társadalmunkban bekövetkező változások rendkívüli módon növelik a szakszervezeti mozgalom felelősségét. A dolgozóknak mint munkavállalóknak a szakszervezetben meg kell találniuk az egyik legfontosabb társadalmi garanciát élet- és munkakörülményeik, munkajogaik, munkabérük és jövedelmük kedvező alakulására, szociális ellátottságuk és művelődési lehetőségeik javulására. És úgy mélyül majd a szakszervezetek iránti bizalom, ahogyan a szakszervezetek fellépnek a törvények megszegői, a vállalati érdekek túlhajtói és a bürokratizmus ellen.

A szakszervezeti munka két oldala nem választható el egymástól. A gyakorlatban egységesen kell jelentkezniük, mert a szakszervezet csak így fejezheti ki mind a dolgozók össztársadalmi, mind munkavállalói érdekeit. A proletárdiktatúra rendszerében a szakszervezetek jogai és kötelességei egymástól elválaszthatatlanok. A szakszervezetek növekvő jogaiban és társadalmi kötelességeiben egyaránt a párt politikája valósul meg.

A szakszervezetek tovább növekvő szerepe tehát össztársadalmi ügy, hisz kettős tevékenységük társadalmi igényeket elégít ki. Társadalmi ügy azért is, mert a szakszervezetek nélkülözhetetlenek a proletárdiktatúra mechanizmusában, működésük azonban csak a többi társadalmi és állami szervvel való harmonikus együttműködés, az eddiginél helyesebb munkamegosztás alapján, a párhuzamosságok és átfedések kiküszöbölésével lehet hatékony.

A pártirányítás elveiről és gyakorlatáról

A szakszervezetek önálló és pártonkívüli szervezetek. A pártirányítás a szakszervezetekben dolgozó kommunistákon keresztül érvényesül. A pártirányítás biztosítja munkájuk helyes főirányát és politikai tartalmát.

Az új helyzetben, amikor a szakszervezetek nagyobb hatáskört kapnak, még nélkülözhetetlenebb számukra a párt irányítása. De a pártszervezetek sem nélkülözhetik a szakszervezetek tömegmunkáját, a tömegekre való hatását, tömegformáló erejét. A szakszervezetek kötik össze a termelés, a gazdálkodás vonalán a pártot a munkásosztállyal, a bérből és fizetésből élőkkel. A pártszervezeteknek fel kell használniuk, ki kell aknázniuk az ebben rejlő lehetőségeket.

Digitized by Google

Miben áll a szakszervezetek önállósága?

Mindennapi tevékenységüket a szakszervezetek saját alapszabályuk és választott vezető szerveik döntései alapján végzik. A szakszervezetek demokratikusan választott vezető szervei (a kongresszusok, központi vezetőségek, elnökségek) egy-egy időszakra kialakítják a társadalom, az adott szakma és a tagság együttes érdekeinek megfelelő célokat.

A szakszervezetek önálló szervezeti életet élnek. A párt nem avatkozik be mindennapi életükbe, ezt a választott szakszervezeti vezető testületek irányítják, szervezik, ellenőrzik.

A szakszervezetek választott vezető szervei és funkcionáriusai sajátos szakszervezeti nézőpontból ítélik meg és minősítik a dolgokat. Ez azt jelenti, hogy ismerik tagságuk álláspontját, igényeit, véleményét, s ennek alapján képviselik érdekelket, figyelembe véve az össztársadalmi célokat. A szakszervezeteknek érzékelniük és ismerniük kell minden szakmai sajátosságot, és arra kell törekedniük, hogy a bérviszonyokban és a szociális juttatásokban megfelelően tükröződjék az egyes szakmák társadalmi hasznossága, a munka kvalifikáltságának foka. A szakszervezetek önállósága nagy felelősséggel jár. Felelősek választóik reális igényeinek kielégítéséért, saját határozataik megvalósításáért. A szakszervezeti önállóság egyszersmind azt is jelenti, hogy sajátos tömegszervezeti kereteik között képesek a szakszervezetek a párt politikáját megvalósítani. Nem alkothatnak tehát valamiféle politikai centrumot a párt mellett. Önállóságuk nem politikai függetlenség, ellenkezőleg: munkájukhoz nélkülözhetetlen a párt eszmei, politikai irányítása. Ez teszi lehetővé az eligazodást az osztályharcban, enélkül nem képesek megoldani feladataikat a szocialista viszonyok között.

Hogyan realizálhatók ebben a helyzetben a pártirányításról szóló lenini elvek? Hogyan lesz hatékonyabb a pártirányítás?

Mindenekelőtt számolni kell az MDP 1950-es határozatából adódó maradványokkal, a szakszervezeti munka ma még tapasztalható lebecsülésével. El kell érnünk, hogy a pártszervezetek a munkásosztállyal való kapcsolat, a tömegekkel való kapcsolat szempontjából az első és legfontosabb szervezetnek tekintsék a szakszervezetet.

A szakszervezetek pártirányítása eszmei, politikai jellegű. Ez megnöveli a pártszervezetek vezetőségeinek, a szakszervezetekben dolgozó kommunistáknak a felelősségét. A pártszervezeteknek meg kell találniuk a szakszervezetekben dolgozó kommunisták irányításának az eddiginél hatékonyabb formáját. A szakszervezetekben dolgozó kommunistáknak pedig az a kötelességük, hogy a konkrét tömegszervezeti feladatok megvalósításában értelemszerűen alkalmazzák és meggyőzően magyarázzák, értessék meg, fogadtassák el a párt politikáját. A meggyőzést nem helyettesítheti a párthatározatokra való formális hivatkozás.

A helyi szakszervezeti szervek pártirányítása akkor hatékony, ha a pártszervezetek alapul veszik a felsőbb szakszervezeti szervek határozatait is. Ha ismerik e határozatokat, könnyebben tudnak eszmei útmutatást adni a szakszervezetekben dolgozó kommunisták számára.

Digitized by Google

A pártellenőrzés kettős: egyrészt a pártszervezeteknek a felsőbb szakszervezeti szervek határozata alapján számon kell kérniük a munkát a szakszervezetekben dolgozó kommunistáktól. Másfelől, mint kommunistáktól kérik számon politikai munkájukat. Mit tettek pl. a bérfeszültség enyhítéséért, a szocialista munkaverseny kibontakoztatásáért, a munkásjavaslatok megvalósításáért? Ellenőrizték-e az egészségügyi és munkavédelmi előírások betartását? Fellépnek-e a kispolgári-polgári nézetek ellen? Milyen segítséget adtak a szakszervezeti aktivistáknak, műhelybizottságoknak, bizalmiaknak?

A szakszervezetekben dolgozó kommunisták felelősek választóik reális igényeinek kielégítéséért, a tömegek tapasztalatainak hasznosításáért. Feladatuk, hogy tájékoztassák pártszervezetüket tömegszervezeti tevékenységükről, a tömegek körében szerzett tapasztalataikról.

A szakszervezetek hivatása, hogy tárják fel és segítsenek megoldani az ellentmondásokat, fogalmazzák meg a tömegek problémáit, nehézségeit, és juttassák el azt a pártszervezetekhez. Előfordulhat — elő is fordul —, hogy a problémák megfogalmazása nyers, darabos. Ezzel kapcsolatban hadd idézzem Lenint: „De hogy Tomszkij, aki egybeforrott a szakszervezeti mozgalommal és akinek ki kell fejeznie — más kérdés, hogy tudatosan-e vagy öntudatlanul, nem állítom, hogy ő ezt mindig tudatosan teszi —, akinek helyzeténél fogva ki kell fejeznie ezt a bonyalult átmenetet, s ha a tömegnek valami fáj és maga sem tudja, mi fáj, és Tomszkij sem tudja, mi fáj (. . . .), s ha ilyenkor jajgat, akkor állítom, hogy ez érdem, nem pedig fogyatékosság." (Lenin Művei 32. kötet, 8. oldal. Szikra, 1953.)

A szakszervezeti funkcionáriusok sokszor „elmerülnek" a szakszervezeti munkában, és bizony siránkoznak is. Ennek oka abban van, hogy rájuk nehezedik a tömegek nyomása, nekik kell orvosolniuk a hozzájuk érkezett panaszokat, gondokat, foglalkozniuk kell a tüzelőutalványtól a munkajogi vitáig, a nyugdíjtól a felnőtt-oktatásig mindennel. A sok kisebb-nagyobb ügy és gond nem mindig hagy időt a pontos, szabatos fogalmazásra, a tennivalók hibátlan megszövegezésére. A dolog lényege, hogy a tömegek között végzett munka rendkívüli tapintatot kíván. A pártszervezeteknek tehát érzékenyen kell reagálni ezekre a gondokra, és a szakszervezetek nehézségeit, problémáit úgy kell felfogniuk, mint amelyek a tömegek gondjai, problémái.

A párt számára a szakszervezet a pártmunka széles terepét nyújtja. A pártszervezeteknek minél több párttagot meg kell bízniuk szakszervezeti munkával. A szakszervezetekben dolgozó párttagoknak úgy kell dolgozniuk, hogy kiérdemeljék a tagság bizalmát, és így megválasszák őket különböző szakszervezeti tisztségekbe. Változtatni kell ama felfogáson is, amely elvileg megkülönbözteti a pártban végzett pártmunkát a szakszervezetekben végzett pártmunkától. Mindkettő pártmegbízatás, és a maga nemében egyformán fontos, rangos és nélkülözhetetlen a párt számára.

Digitized by Google

A szakszervezetek és a szocialista állam viszonya

Lenin a szakszervezetek és az állam viszonyáról szólva megállapította: „A szakszervezetek a legközelebbi és feltétlen munkatársai kell hogy legyenek annak az államhatalomnak, amelynek egész politikai és gazdasági tevékenységét a munkásosztály öntudatos élcsapata, a kommunista párt vezeti." A leninі tanítást mi úgy értelmezzük, hogy a szakszervezetek és a szocialista állam egyaránt a munkásosztály érdekeit, azaz az egész nemzet érdekeit szolgálják, ezért közöttük a viszony az elvtársi együttműködés viszonya. Ezeket az érdekeket azonban más oldalról szolgálja a szakszervezet és más oldalról az állam. A tömegekhez való viszonyuk is más, ebből következően más-más módszereket is alkalmaznak.

A szocializmus építésének mai szakaszán arra van szükség, hogy a proletárdiktatúra mechanizmusában elhelyezkedő szervezetek nagyobb felelősséggel, önállóan lássák el saját feladataikat. A szocialista állam feladata az állami és társadalmi élet, a gazdálkodás irányítása. Döntő módszere a mindenkire egyaránt kötelező törvények, rendeletek, intézkedések útján való igazgatás. A szakszervezeteknek egyrészt az a feladatuk, hogy meggyőzzék a dolgozókat a szocialista állam által kitűzött társadalmi és gazdasági feladatok teljesítésének szükségességéről, másrészt hogy képviseljék a dolgozók mint munkavállalók érdekeit. Módszerük elsősorban a meggyőzés, a nevelés. Nem is lehet ez másképp, hiszen a szakszervezetek a bérből és fizetésből élők önkéntes társadalmi szervezetei.

Noha az össztársadalmi érdekek és a dolgozóknak mint munkavállalóknak az érdekei általában és végső soron egybeesnek, a mindennapi életben mégis gyakran felmerül érdekkülönbség, érdekellentét. Ennek oka nem csupán abban rejlik, hogy a közgondolkodásban még sok a kispolgári, egoista elem, hanem abban is, hogy a szocialista tulajdonviszonyok, az emberek egymáshoz való viszonyai objektíve is tartalmaznak ellentmondásokat, érdekellentéteket. Ezek azonban nem antagonisztikusak, ezért tehát feloldhatók. Egész társadalmunk szenvedi kárát, ha a szakszervezetek nem tudják idejében jelezni és szorgalmazni a sokszor nagyon bonyolult érdekellentétek megoldását. Ez a tevékenység, amely mint „érdekvédelem" került a napi szóhasználatba, társadalmi igényeket fejez ki.

Lenin a szakszervezetek feladatairól Trockijjal folytatott vitájában a következőket mondotta: „Hogyan, amikor a gyakorlatban ilyen állam alakult ki, a szakszervezeteknek talán nincs mit megvédeniök és a teljes egészében megszervezett proletariátus anyagi és szellemi érdekeinek megvédése érdekében nincs rájuk szükség? — Ez elméletileg teljesen hamis okoskodás. Ez az absztrakció területére vagy olyan eszmény birodalmába visz el bennünket, amelyet 15—20 év múlva fogunk elérni, sőt abban sem vagyok bizonyos, hogy ennyi idő alatt elérjük. Előttünk pedig a valóság van, s ezt jól ismerjük, hacsak nem részegedünk meg, nem szédülünk meg intellektuel fecsegésektől vagy elvont

Digitized by Google

fejtegetésektől vagy attól, ami olykor ugyan „elméletnek" látszik, valójában azonban tévedés, az átmenet sajátosságainak helytelen megítélése. Mostani államunk olyan, hogy a teljes egészében megszervezett proletariátusnak védekeznie kell, nekünk pedig fel kell használnunk ezeket a munkásszervezeteket, hogy megvédjük a munkásokat államukkal szemben és hogy a munkások megvédjék államunkat. Mind az egyik, mind a másik védelem állami rendszabályaink és szakszervezeteinkkel kötött megegyezésünk, a velük való „összenövésünk" sajátos egybefonódása útján valósul meg." (Lenin Művei 32. kötet, 7. oldal. Szikra, 1953.)

Sajátos érdekvédelemről van tehát itt szó, amelyben kifejezésre jut a szakszervezeteknek az államhoz való bonyolult viszonya; az ugyanis, hogy a szakszervezetek fellépnek a dolgozók érdekeinek védelmében mindig, amikor törvénysértésről, rendelkezések megszegéséről van szó, ezzel együtt viszont tulajdonképpen a szocialista állam tökéletesítését és erősítését is szolgálják. A másik sajátos vonása az állami és szakszervezeti szervek „összenövésének" abban jelentkezik, hogy a szakszervezetek képviselőik útján részt vesznek az államhatalmi szervekben (parlament, tanácsok) és így mint a hatalom részesei, a törvényhozásban és a hatalom gyakorlásában teljes mértékben azonosak ezzel az államhatalommal. Súrlódás és érdekellentét nem a szakszervezetek és az államhatalom, hanem a szakszervezetek és az államigazgatás szervei (kormány, tanácsok vb-i), illetőleg a szakirányítás szervei (minisztériumok, üzemek vezetői) vagy azok képviselői, valamint a szakszervezetek között jelentkezik.

A kormány és az egyes minisztériumok, főhatóságok minden olyan döntés előtt, amely érinti a bérből és fizetésből élők élet- és munkakörülményeit, kikérik a SZOT, illetve az iparági szakszervezetek véleményét, és csak velük egyetértésben hozhatnak rendeleteket, törvényeket. A szakszervezeti és állami álláspontok egyeztetése érdekében egymás üléseire előterjesztéseket tesznek. A szakszervezetek és az államigazgatási szervek, valamint a kormány és a SZOT között jelentkező nézeteltérések — indokolt esetben — nyilvánosságot is kaphatnak, és arra kell törekedni, hogy a párt segítségével e nézeteltéréseket leküzdjék.

A szakszervezetek szót emelhetnek a kormánynál a törvények és rendelkezések megsértése ellen. Indokolt esetben nyilvánosan tiltakoznak. A nyilvánosság a szocialista demokrácia fejlődésének természetes velejárója, amellyel a jövőben gyakrabban kell élniük szakszervezeteinknek. A nyilvános állásfoglalás a dolgozók munkavállalói érdekeinek és az össztársadalmi érdekeknek összehangolása érdekében erősíti a szakszervezetek kapcsolatát a tömegekkel, élénkíti belső életük demokratizmusát és egyben államunk demokratizmusát is.

A szakszervezetek és a szocialista állam viszonyában ugyancsak alapelv a szakszervezetek önállósága. Az államnak nincs joga beleszólni a szakszervezetek életébe, munkájába. Ilyen szakszervezeti szabadság, önállóság csakis szocialista körülmények között lehetséges. A szakszervezetek ugyanakkor minden szinten részesei az államhatalomnak, tör-

Digitized by Google

vényeket javasolnak és fogadtatnak el, amelyekkel szabályozzák az egész társadalmi életet, és védik a dolgozók érdekeit. A szakszervezetek törvényadta joga, hogy beszámoltassák a gazdasági vezetőket.

A szakszervezetek és a szocialista állam együttműködését tovább kell fejleszteni. Nem célravezető azonban az a gyakorlat, hogy a szakszervezetek vezetői automatikusan tagjai legyenek a minisztériumok kollégiumainak, a minisztériumok képviselői pedig ott üljenek a szakszervezetek elnökségeiben. Ez a két szerv önállóságának, felelősségének és hatáskörének bizonyos elmosódását, a hiányosságok kölcsönös elnézését vonhatja maga után, meggátolhatja a szakszervezeti vezetőket abban, hogy helyes érdekképviseleti álláspontot alakítsanak ki. Ezért ezt a gyakorlatot célszerű megszüntetni, és helyette kifejleszteni e szervek állandó konzultációs kapcsolatát. Pontosabban el kell határolni a feladatokat, a hatásköröket és a felelősség jellegét is.

A fenti elvek értelemszerűen érvényesek a területi államigazgatási szervek és a területi szakszervezeti szervek viszonyára is.

Az üzemi szakszervezeti szervek és a gazdasági vezetés viszonya

A gazdaságirányítás új rendszerében magasabb szintre emelkedik a gazdasági vezetők önállósága és személyi felelőssége. Ugyanakkor a gazdasági reform lehetővé teszi az üzemi demokrácia továbbfejlesztését azáltal, hogy a dolgozók közelebb kerülnek az ügyek valóságos intézéséhez. Ebből következően növekednie kell az üzemi szakszervezeti szervek szerepének.

A vállalati gazdasági vezetők és az üzemi szakszervezeti szervek viszonyában az alábbi elveknek kell érvényre jutniuk:

A szakszervezet és a gazdasági vezetés közös feladata, hogy bontakoztassa ki a dolgozók alkotó készségét. A vállalatok vezetésében együtt és egyidejűleg kell érvényesíteni az igazgató egyszemélyi vezetésének és ezt kiegészítően a dolgozók kollektív beleszólásának, véleménynyilvánításának elvét. A vállalatok nagyobb önállósága és a vezetők nagyobb személyi felelőssége csak az üzemi demokrácia fejlesztésével lesz gyümölcsöző.

A szakszervezetek egyetértenek azzal, hogy a gazdasági irányítás új rendszerében teljes mértékben érvényesüljön az igazgatók, üzemi vezetők, művezetők személyes felelőssége. Ezért felülvizsgálják jelenlegi egyetértési, véleményezési és döntési jogkörüket, nehogy aprólékos és felesleges beavatkozással akadályozzák az igazgató gazdaságvezetési koncepcióját, korlátozzák önállóságát és felelősségét. Az igazgató és a többi gazdasági vezető módot kap arra, hogy az üzem vezetése, a jövedelmezőség biztosítása, a gyártmányfejlesztés, az üzemszervezés, az értékesítés terén kifejtse képességeit, s intézkedéseiért teljes mértékben vállalhassa a felelősséget.

A szakszervezetek támogatják a határozott egyszemélyi felelős vezetést. Ugyanakkor vallják, hogy hibás az az ökonomista szemlélet,

Digitized by Google

amelynek példaképe az olyan típusú gazdasági vezető, aki csak a szűken vett gazdasági kérdésekkel foglalkozik. A monopolisták is továbbfejlesztették gazdasági irányító apparátusuk munkamódszerét, és kötelezően előírják menedzsereik számára, hogy „emberi kapcsolatok"-at teremtsenek beosztottjaikkal, és általában legyen gondjuk az „üzemi légkörre". Nekik persze az a céljuk, hogy ezzel is elleplezzék a kizsákmányolási viszonyt. Hazánkban a gazdasági vezető egyben politikai tényező is, és ezért elemi kötelessége, hogy éljen az üzemi demokratizmus lehetőségével, törődjön a dolgozók javaslataival, tanácsaival, bíráló észrevételeivel.

A közeljövőben ki kell munkálnunk, pontosan körül kell határolnunk és törvénybe foglalnunk, hogy milyen kérdésekben legyen a szakszervezeteknek döntési joguk, milyen témacsoportban egyetértési joguk, és mely esetekben elengendő kikérni a szakszervezetek véleményét. Azt is meg kell határozni, hogy mikor élhessen a szakszervezet a vétójoggal.

A szakszervezetek egyetértési joga azt jelenti, hogy adott kérdésekben a gazdasági vezető csak a szakszervezetekkel egyetértésben dönthet. Abban a témacsoportban, amelyben a szakszervezet véleményét ki kell kérni, a gazdasági vezetőnek nem kell feltétlenül érvényesítenie a szakszervezet véleményét, azzal ellenkező döntést is hozhat. Azokban az esetekben, amikor a szakszervezeti bizottság a törvényekkel összeütközőnek, károsnak, a szocialista erkölccsel összeegyeztethetetlennek tartja az igazgató önálló döntéseit (körülhatárolt kérdésekben), jogában áll vétót emelni. A vétó bejelentése után a gazdasági vezető nem foganatosíthatja a kérdéses intézkedést; a szakszervezet vétója felfüggeszti a végrehajtást. Ez az állapot addig tart, amíg a felsőbb gazdasági szerv — a felettes szakszervezeti szerv bevonásával — a helyzetet megvizsgálja, és eldönti, mit kell tenni. Ez a jog elsősorban az üzemi szakszervezeti szervekre ró rendkívül nagy felelősséget.

A jövőben ki kell kérni az üzemi szakszervezeti szervek véleményét az igazgatónak vagy az üzemegységek gazdasági vezetőinek megítélése, megerősítése vagy leváltása ügyében. Ennek az új jogkörnek nagy elvi és gyakorlati jelentősége van. Fokozatosan fel kell ugyanis oldani azt az ellentmondást, amely a dolgozók jogait illetően a kétféle tulajdonforma: az állami-vállalati és a szövetkezeti tulajdon tekintetében ma van. A szövetkezetek tagsága maga dönti el, hogy ki legyen a vezetője. Az állami tulajdonban levő üzemeknél erre eddig nem volt mód, noha, vagy éppen azért, minthogy itt a szocialista tulajdon magasabbrendű formájáról van szó. Biztosítani kell azonban, hogy a munkásosztály, társadalmi rendszerünk vezető osztálya, szintén beleszólhasson vezetőinek kinevezésébe és leváltásába. E jog gyakorlásának formáját ki kell dolgozni, és megvitatás után törvénybe iktatni.

A szakszervezeti szervek jogaihoz tartozik az is, hogy a gazdasági vezetőktől igényeljék a gazdálkodás jobb megszervezését, az egészséges és biztonságos munkafeltételek megteremtését.

A gazdasági reform megkívánja, hogy a munkaviszonyt szabályozó rendelkezéseket az új helyzetnek megfelelően új alapokmányban, az új

Digitized by Google

Munka Törvénykönyvben foglaljuk össze. Az új Munka Törvénykönyv kidolgozása már megkezdődött. Az ebben foglalt elvek gyakorlati végrehajtási utasítása lesz az üzemi kollektív szerződés. A vállalatvezetés és a szakszervezetek megállapodásai — amelyek a munkaviszonnyal, a munkaidővel, a bérekkel, a jövedelemmel, a szociális, kulturális alapok felosztásával kapcsolatosak — újabb lehetőséget adnak az életkörülmények javítására, a törvényesség helyi biztosítására, a munkavállalói érdek és a társadalmi érdek konkrét helyi összehangolására, az ellentmondások és feszültségek feloldására.

A szakszervezetek belső életének továbbfejlesztése

A szocializmus építésében előttünk álló célok új követelményeket támasztanak a szakszervezetek mozgalmi élete iránt is. A szakszervezetek belső életének továbbfejlesztése arra irányul, hogy alkalmassá váljanak az előbb vázolt feladatok megoldására.

A szakszervezetek mozgalmi életének legfontosabb tényezője a tagsággal való szoros kapcsolat. Ez nélkülözhetetlen mind a hatékony érdekvédelem, mind pedig a dolgozók mozgósítása szempontjából. A tagsággal való kapcsolat fejlesztésében igen nagy szerepe van a szakszervezeti demokráciának. A szakszervezetek egész belső életének a demokratizmus iskolapéldájává kell válnia. A szakszervezeti bizottságok — átvéve az üzemi tanácsok jogkörét — fejlesztik, érdemibbé teszik, közvetlenül érvényre juttatják a dolgozók jogait, az üzemi demokratizmust.

A választott vezető szerveknek minden szinten be kell számolniuk munkájukról a tagság előtt, jogot biztosítva a tagságnak a döntő szó kimondására. A szakszervezeti taggyűléseken informálni kell a tagságot mindarról, ami élet- és munkakörülményeit befolyásolja, valamint a szakszervezet anyagi eszközeinek felhasználásáról. A döntések meghozatalánál a vezető szervnek tiszteletben kell tartania a tagság alapszabályban rögzített jogait. Vélemények, érdekek és álláspontok harcára számítani kell, ettől azonban nem kell félni. Csak így érhető el az érdekek közmegelégedésre való egyeztetése.

Az üzemi kollektív szerződésekben, illetőleg a gazdasági vezetőkkel való megállapodásokban érvényesülnie kell a tagság mindazon elképzeléseinek, javaslatainak, amelyek a fejlődést elősegítik. A demokráciának azonban párosulnia kell nevelőmunkával, csak ez biztosíthatja, hogy az egyéni és csoportérdek ne kerekedjék a társadalmi érdekek fölé, hogy leküzdjük a polgári és kispolgári felfogásokat, hogy sikerrel terjesszük a szocialista ideológiát és erkölcsöt.

A szakszervezeti demokrácia továbbfejlődése a gazdasági vezetőkre is kötelességet ró. Tartsák tiszteletben a választott vezetők védettségét, ne bontsák meg komoly ok nélkül a szakszervezeti csoportokat. A kommunisták pedig legyenek első számú serkentői és őrzői a szakszervezeti demokrácia érvényesülésének.

A szakszervezetek belső életét a mozgalmi jelleg további erőteljes kibontakoztatásával kell felélénkíteni. Az utóbbi években a szakszer-

Digitized by Google

vezetek több munkakört átvettek az államtól. A társadalmi, a mozgalmi tevékenység jelentős kiszélesítésével egészében véve megfelelően látják el e feladatokat. Jogos azonban az az észrevétel, hogy bizonyos állami feladatok betöltésével a szakszervezeti tevékenység helyenként bürokratikussá vált, túlzottan lekötik az apparátust a szakjellegű, adminisztratív feladatok. A mozgalmi tevékenységet korlátozza az, hogy az ügyeket csak bonyolult, az állami szervektől átvett eljárási szabályok útján lehet elintézni. A kiút az, hogy egyszerűsítjük az eljárási szabályokat, és így nagyobb teret nyitunk a mozgalmi-társadalmi tevékenységnek. Újabb ilyen jellegű feladatokat pedig a továbbiakban csak akkor vesznek át a szakszervezetek, ha erre az összes társadalmi és politikai feltételek valóban megértek, ha maga az adott feladat is valóban társadalmi jellegűvé és mozgalmi úton elvégezhetővé vált.

A szakszervezeti tisztségviselők becsülettel, lelkiismeretesen intézik a dolgozók ügyeit, és ez a társadalmi tevékenység, a mozgalmi munka egyik pozitív vonása. Mégis fontos követelmény a szakszervezeti munka mozgalmi jellegének fejlesztése, mert a mozgalom akkor igazán mozgalom, ha a dolgozók tömegesen kapcsolódnak be a szakszervezeti életbe. Ha pl. a szakszervezeti funkcionárius valamely kérdésben maga nem tud dűlőre jutni a gazdasági vezetővel, akkor helyesen teszi, ha összehívja választóit, nyilvános értekezletet szervez, és a dolgozók elé tárja a problémákat. Ez valóban mozgalmi munka, amelyhez nem elég a szervezés, hanem ösztönözni is kell az embereket arra, hogy vállalják a nyilvános szereplést, szükség esetén a vitát, felettes gazdasági vezetőjükkel.

El kell érnünk, hogy ne csak a közvetlen politikai agitációt tekintsék nevelőmunkának, hanem minden szakszervezeti tevékenységet, „reszortmunkát", ügyintézést is. Mert a döntések megindokolása, a dolgozókkal való foglalkozás, társadalmi aktivitásra serkentésük — mindez tudatformáló tevékenység is.

A vállalatvezetés jogkörének és felelősségének növelése azt kívánja, hogy a fő figyelmet az üzemi szakszervezeti szervek erősítésére, jogkörük növelésére fordítsuk. A szakszervezetek növekvő szerepét folyamatként kell felfogni. Az alapszervezetek hatáskörének növelésére a legközelebbi szakszervezeti kongresszusig kidolgozzuk a konkrét elképzeléseket. Úgy tűnik, hogy a szakszervezetek szervezeti felépítésének igazodnia kell a gazdasági irányítás reformjából következő vállalati és iparági felépítéshez. De nem a szervezeti intézkedésen van a hangsúly, hanem sokkal inkább a szakszervezeti élet tartalmának gazdagításán.

A szakszervezeti mozgalom egyik alapelve a szakmai iparági szervezetek szerepének növekedése. Ez abból fakad, hogy a dolgozók leggyorsabban saját szakmai, csoportérdekeiken keresztül jutnak el a társadalmi érdekek felismeréséhez. A szakszervezetek társadalmi szerepének növekedése, a szakszervezetek belső életének fejlesztése ezért újabb követelményeket támaszt a szakmai iparági szakszervezetek vezetésével szemben.

Az a társadalmi igény, amelyet a pártnak és kormánynak a szakszervezetekkel szemben támasztott igénye is kifejez, hogy a szakszer-

Digitized by Google

vezetek a maguk sajátos nézőpontjából, az adott szakma, iparág dolgozóinak véleményét kifejezve foglaljanak állást társadalmi és gazdasági életünk minden kérdésében, hallatlanul megnöveli az iparági szakszervezeti vezetőszervek felelősségét, mind a szervezett dolgozók, mind pedig az állami szervek előtt. A szakszervezetek központi vezetőségeinek, elnökségeinek az eddiginél is jobban meg kell ismerniük az egyes iparágak, rétegek, szakmák dolgozóinak élet- és munkakörülményeit, politikai hangulatát, az üzemi, munkahelyi élet gondjait, problémáit, a dolgozók szociális helyzetét, művelődési lehetőségét stb. Ugyanakkor legyenek tájékozottak e kérdések népgazdasági, társadalmi összefüggéseiről, a reális lehetőségekről. Ezért az ipari szakszervezetek tevékenységében is előtérbe kell kerülnie a mozgalmi munkának, hogy a tömegek problémáit megismerve egyrészt jelezni tudjanak „felfelé", másrészt azonnal választ adjanak „lenn" is arra: mi a jogos, és mi az, ami jogtalan, vagy legalábbis teljesíthetetlen követelés.

A mozgalmi jelleg fejlesztésével együtt javítani kell a konkrét ügyintézés színvonalát is. A kollektív mozgalmi munka nem jelenthet bürokratikus huzavonát. Minden kérdést az eddiginél sokkal konkrétabban és mélyrehatóbban kell vizsgálni. A szakszervezeti vezető szervek munkáját elmélyültebbé, körültekintőbbé, megalapozottabbá, mondhatnánk tudományosabbá kell tenni, a szó átvitt és valódi értelmében is. Ennek viszont egyik fontos feltétele, hogy a szakszervezeti vezetők minden szinten önállóan, rugalmasan, alkotó módon gondolkodjanak, és erre késztessék, neveljék munkatársaikat, a szakszervezeti tisztségviselőket is.

A szakszervezeti munka társadalmunkban össztársadalmi ügy. Minden politikai, társadalmi és gazdasági vezetőnek fontos feladata tehát, hogy messzemenően támogassa a szakszervezeteket abban, hogy az új helyzetben jelentkező új és nagy feladatainak az egész társadalom javára eleget tudjon tenni.

Digitized by Google

KISS ÁRPÁD:

Harmadik ötéves tervünk műszaki megalapozottságáról

Mint ismeretes, pártunk VIII. kongresszusa, elemezve és értékelve a szocializmus építésében eddig megtett utat, megállapította, hogy hazánkban a szocializmus alapjainak lerakása sikeresen befejeződött. Az alapok lerakása után a szocializmus teljes felépítésének programja a termelőerők nagyarányú fejlesztését és ehhez új utak, módszerek feltárását tette szükségessé. A kongresszus megerősítette a VII. kongresszus által elfogadott fő gazdaságpolitikai irányvonalat, az új helyzet által felvetett feladatok figyelembevételével konkretizálta ezt, és különös hangsúllyal hívta fel a figyelmet *a gazdaságosság fokozására*, erőforrásaink takarékos felhasználására, arra, hogy „minimális ráfordításokkal maximális eredményeket érjünk el".

E felhívás a tudósok, mérnökök, technikusok, szakmunkások, az egész magyar műszaki értelmiség körében kedvező visszhangra talált, mert a műszaki alkotómunka elé jól definiált célt tűzött ki, a figyelmet a népgazdaság fejlesztéséből adódó konkrét feladatokra irányította, s így biztosította a közös célt és az akarat egységét a pártunk és egész dolgozó népünk előtt álló feladatok megoldásában. Most talán még világosabban áll előttünk, mint négy esztendővel ezelőtt: „A munka termelékenységének emelése, a gazdaságosság fokozása, a termelés növelése ma a fő front, amelyen a küzdelem a szocializmus teljes felépítéséért hazánkban folyik".[1] Ez egyben a szocializmus csatája a kapitalizmussal a békés gazdasági verseny körülményei között, olyan viszonyok között, amikor világszerte meggyorsult a tudományos és műszaki haladás, s hazánk is eljutott a gazdasági fejlődésnek ahhoz a fordulópontjához, ahonnan a továbbhaladás nagyrészt csak intenzív úton, a tudomány és a technikai vívmányok célszerű alkalmazásával gyorsítható meg.

A kongresszus határozatai azonban arra is ráirányították a fi-

[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth Kiadó, Bp., 1963. 447. old.

Digitized by Google

gyelmünket, hogy ezt a feladatot *saját belső adottságaink*, sajátos természeti, földrajzi feltételeink mellett kell megoldanunk, figyelembe véve a *nemzetközi munkamegosztásból*, és különösen a szocialista tábor országai közötti, egyre erősödő gazdasági, tudományos és műszaki kapcsolatokból fakadó előnyöket.

A termelés gazdaságosságának fokozása mint *cél*, s országunk természeti, földrajzi adottságai mint a fejlődés *útját* és lehetőségeit befolyásoló tényezők meghatározzák *műszaki fejlesztési politikánk lehetséges fő irányait is.* Ezek a tényezők ugyanis objektív szükségszerűségeket jelölnek ki számunkra: azt, hogy népgazdaságunk csak akkor fejlődhet egészségesen és az adott feltételek között a leggyorsabban, ha mindenkori tudományos és műszaki kapacitásunkat elsődlegesen nyersanyag- és energiabázisunk gazdaságos korszerűsítésére és bővítésére, s a meglevő nyersanyagok és energiahordozók leggazdaságosabb felhasználását biztosító technológiák és konstrukciók kialakítására összpontosítjuk. Ez természetesen rendkívül bonyolult, szerteágazó feladat, amelynek megoldásához a természettudományok, a műszaki tudományok és a társadalomtudományok szinte valamennyi ágazatának összehangolt együttműködése, a tudósok, mérnökök és közgazdászok széles körű, szervezett és céltudatosan irányított összefogása szükséges.

Miben áll — legalábbis főbb vonásaiban — az a feladat, amelyet pártunk VIII. kongresszusa, műszaki értelmiségünk elé tűzött?

A feladat megfogalmazása és megoldásának útja kétirányú: *Az egyik irány:* nyersanyag- és energiabázisunk állandó szélesítése, struktúrájának javítása, és a kiaknázás gazdaságosságának fokozása a műszaki és természettudományok közreműködésével. *A másik irány:* a rendelkezésünkre álló nyersanyagok és energiaforrások optimális felhasználása a holtmunkával való takarékoskodás tudományos, műszaki és szervezési feltételeinek javításával, korszerű konstrukciók és technológiák kifejlesztésével.

Mint látható, a két irány dialektikus egységet alkot. Az anyag- és energiabázis szélesítése és struktúrájának javítása ugyanis új, eddig munkatárgyként még nem alkalmazott nyersanyagok biztosításával szélesíti a feldolgozó ipar nyersanyag- és energiabázisát, a munkaeszközök és a technológiák korszerűsítése pedig egyrészt lehetővé teszi a fajlagos anyagfelhasználás csökkenését, másrészt a termékek és gyártási eljárások tökéletesítéséből adódó exporttöbblet közvetve is szélesíti a népgazdaság nyersanyag- és energiabázisát. Egy mondatban: a feladat — *a természet adta munkatárgyak olyan további feldolgozásának biztosítása, amelynek során növekszik a késztermék szellemi munkatartalma, és ezzel összefüggően csökken előállításának fajlagos alapanyag- és energiaszükséglete.*

A termelés fajlagos anyagigényének csökkenése világjelenség, éppen úgy, mint a termelés kutatási és fejlesztési igényének növekedése. Hazánkban a természeti és földrajzi feltételek viszonylag

Digitized by Google

kedvezőtlenek, eddig elért tudományos és műszaki kulturális színvonalunk azonban magasabb, mint sok más hozzánk hasonló fejlettségű és területű országé. Logikus tehát, hogy népgazdaságunk fejlesztése érdekében elsősorban azzal pótoljuk a természet adta munkatárgyakban mutatkozó hiányt, amivel viszonylag bőségesebben rendelkezünk: dolgozó népünk újat alkotó képességével. Erre utal a VIII. pártkongresszus határozata is: „Tegyük a tervezést tudományosabbá. Javítsuk a távlati és folyó tervezés kapcsolatát, hangoljuk össze a tervezést és a gazdálkodást, fejlesszük a minisztériumok és az Országos Tervhivatal közös tervezőmunkáját. Javítsuk a tervszámítások módszerét, a fontosabb fejlesztési elgondolások kidolgozásába fokozottabban vonjuk be a tudományos intézményeket, a tudósokat és a szakértőket. Népgazdaságfejlesztési terveink kidolgozásánál törekedjünk a termelőerők ésszerű területi elhelyezésére."[2]

*

Ebben a szellemben indult meg az elmúlt években a munka, nagyszámú, első lépésként részterületeket analizáló műszaki fejlesztési tanulmányok készítése érdekében. Ezek alapján már 1964-ben elkészült néhány, a gazdaságpolitikai feladatok megoldására irányított összefoglaló, szintetizáló műszaki fejlesztési koncepció, az energiagazdálkodás, a kohászat, az automatizálás, a híradástechnika, az építőipar és a közlekedés egyes területein. Egyrészt a kutatás, a műszaki tervezés, a gyártás és felhasználás elméleti és gyakorlati szakembereiből, másrészt a kapcsolódó tudományágak dolgozóiból megalakultak azok a *műszaki fejlesztési témabizottságok*, amelyek egy-egy ilyen feladat részletekbe menő előkészítésével és kidolgozásával foglalkoztak. A VIII. kongresszus által megfogalmazott és jóváhagyott gazdaságpolitikai célok reális alapot nyújtottak az ilyen jellegű, a népgazdaság további fejlődését megalapozó műszaki fejlesztési koncepciók kialakításához; harmadik ötéves tervünkben ezek bizonyos részleteikben konkrét alakot öltöttek.

A következőkben részben az egyes ágazatok sorrendje, részben a lakosság munka- és életkörülményeit javító hatásuk szerint szeretnénk bemutatni harmadik ötéves tervünk egyes általános érdeklődést keltő céljainak műszaki megalapozottságát.

Energiabázisunk műszaki fejlesztése

Világszerte tapasztalható tendencia, hogy *az ipar energiaellátottsága legalább azonos ütemben növekszik az ipar fejlődésével.* Hazánk azonban közismerten szegény energiahordozókban. Súlyosbítja a helyzetet, hogy szénkészletünk kitermelésének fokozásával csökken a kitermelt szén fűtőértéke és növekszik tonnánkénti kiterme-

[2] Uo. 448. oldal.

Digitized by Google

lési költsége. Emellett a szenet többnyire korszerűtlen berendezésekben, kedvezőtlenül hasznosítjuk. Mindezeknél fogva fűtőanyaggazdaságunk általános hatásfoka jelenleg lényegesen alacsonyabb, mint a fűtőanyaggal bővebben ellátott országoké.

Ezen a helyzeten többirányú műszaki fejlesztési tevékenységgel kívánunk segíteni; mindenekelőtt azzal, hogy erőművi berendezéseinket korszerűsítve, kilowattóránkénti tüzelőanyag-felhasználásukat az 1965. évi 3580 kalóriáról 1970-ig 3100 kalóriára csökkentjük. Ez öt év alatt mintegy 5 millió tonna energetikai szén megtakarítását teszi lehetővé. Növelni kívánjuk gyenge minőségű szeneink felhasználásának hatásfokát azzal is, hogy ezeket a szeneket elsősorban a nagy fogyasztóknak, főként erőműveknek juttatjuk, ahol a műszakilag elérhető legjobb hatásfokkal tudjuk felhasználni ezeket. A hatékonyabb energiagazdaság megteremtése érdekében ipari üzemeinkben is előkészítettük az erősen elavult energetikai berendezések jelentős rekonstrukcióját. A harmadik ötéves tervben erre előirányzott mintegy 650 millió forint beruházást úgy kívánjuk felhasználni, hogy az energetikai racionalizálásból eredő megtakarításokból két-négy éven belül megtérüljön ez az összeg.

A gyenge minőségű hazai szenekkel kapcsolatos racionalizálási intézkedések azonban nem oldják meg energiaproblémánkat. A *vasúti Diesel- és villamos vontatás kiterjesztése* jelentősen hozzájárul energiagazdaságunk hatékonyabbá tételéhez; öt év alatt ez 6—8 millió tonna szén megtakarítását eredményezheti. Energiaproblémánk megoldásában fokozottabb szerepet kívánunk juttatni közelmúltban feltárt s hazai viszonylatban jelentékeny *földgáz-készleteinknek* és a Szovjetunióból importálható *kőolajnak*. A távolabbi jövőben pedig már időszerű lesz, hogy villamosenergia-szükségletünk egy részét *atomerőmű* létesítésével elégítsük ki, minthogy sajátos energiahordozó-termelési lehetőségeink folytán az atomenergia-termelés hazánkban hamarabb válik gazdaságossá, mint sok más országban. E megfontolások alapján kezdjük el a harmadik ötéves terv időszakában egy 6—800 MW kapacitású atomerőmű műszaki előkészítését.

A lakosság, s elsősorban a falvak energia-ellátásában jelentős javulást eredményez a földgázból leválasztott *palackos propán-bután-gáz*. A harmadik ötéves terv végére ugyanis kb. 1 millió család lesz ellátva palackban szállított gázzal. Az utóbbi évek vizsgálatai igazolták, hogy *geotermikus* energiaadottságaink (hévízek) viszonylag kedvezőek. Ennek az energiaforrásnak a felhasználását is előkészítjük. Végül, de nem utolsó sorban *földgázkészletünknek* a termelői fogyasztás, és a lakosság ellátása érdekében való gazdaságos kitermelése és felhasználása is nagyarányú felkészülést igényel iparunkban, s számos konstrukciós és technológiai probléma tisztázását és megoldását teszi szükségessé.

Digitized by Google

A tervidőszak során végrehajtandó intézkedéseink eredményeként tüzelőanyag-mérelünk százalékos összetétele így alakul:

	1960	1965	1970
szén	69,2	62,5	54,5
kőolaj	14,4	19,8	25,0
földgáz	7,5	6,0	12,2
egyéb	8,9	11,7	8,3

Nyersanyagbázisunk műszaki fejlesztése

Vaskohászatunkban a termelés mennyiségének lényeges emelése helyett a választék bővítését, az acélok minőségének javítását, a kohászati másodtermékek (ónozott lemezek, hegesztett acélcsövek stb.) termelésének növelését, az anyag- és energiagazdálkodással elérhető költségcsökkentést tűzzük ki célként.

E feladatok nagyobb része technológiai természetű műszaki fejlesztéssel, más részük beruházásokkal oldható meg. A Borsodi Ércelőkészítőmű első lépcsője lehetővé teszi előkészített ércek kohósítását. A Lenin Kohászati Művekben és az Ózdi Kohászati Üzemekben növekszik a termelékenység, s a földgáz-befúvás egyidejű alkalmazásával csökken majd a kokszfogyasztás. A Dunai Vasmű négy Martin-kemencéjében az optimális mennyiségű oxigén befúvásával válik lehetővé az acéltermelés emelése és egyúttal a minőség javítása. Az oxigén alkalmazása növeli a felhasználók számára fontos gyengén ötvözött acélok mennyiségét. (Ötvözött hengereltacél-termelésünk öt év alatt kb. 65 százalékkal növekszik.)

Tekintélyes hengereltárú-exportunk mellett nagy mennyiségben hoztunk be konzervgyáraink számára ónozott lemezt. A jövőben még nagyobb mennyiségre lesz szükség, ezért nemcsak időszerű, hanem igen gazdaságos is az új, korszerű ónozó-berendezés létesítése. Fejlesztjük továbbá az acélhuzalok gyártását, a csőhorganyzást, a varratnélküli csövek termelését. A hidegen hajlított idomacélokat mind szélesebb körben kezdik használni, ezeknek termelésére és választékuk bővítésére is gondot fordítunk.

A program tehát abban foglalható össze, hogy *a termelés csekély emelkedése mellett növeljük a termékek értékét, egyrészt a minőség javításával, másrészt továbbfeldolgozással, s egyben a vaskohóiparban igen fontos üzemi belső szolgáltató berendezések nagy részét is felújítjuk.*

Nyersanyagbázisunk szempontjából, mint ismeretes, különös jelentőségük van *bauxit-készleteinknek.* A Szovjetunióval megkötött hosszú lejáratú egyezmény — energiaproblémáink egyidejű enyhítése mellett — lehetővé teszi, hogy a népgazdaságunk rendelkezésére álló alumínium-mennyiség arányos legyen bauxit-készleteinkkel. A harmadik ötéves terv fontos célja, hogy *bauxitbányászatunkban* korszerű aknamélyítési és tömegtermelési módszereket vezessünk be. *A timföldtermelés* technikai színvonalát tovább emeljük — elsősor-

Digitized by Google

ban az alumíniumoxid-kihozatal javításával, az érc komplex hasznosításával és nagy teljesítményű, korszerű berendezések felhasználásával —, annak érdekében, hogy a szükséges mennyiségi fejlesztéssel egyidőben a gazdaságosság is tovább javuljon.

Nagy feladat a rendelkezésünkre álló tekintélyes mennyiségű *tömbalumínium* további feldolgozása korszerű félgyártmánnyá és értékes késztermékké. A félgyártmányok választékával és minőségével szemben egyre növekednek az igények. Különösen a nagy szilárdságú, felületileg kikészített, lakkozott szalagból hajtogatott profiláruk, a nagyméretű lemezek és széles szalagok, a hegesztett csövek és elektromos vezető anyagok termelésének fokozásával kell számolni. Az alumíniumipar fogyasztói közül a villamosipar mellett elsősorban az építőipari és csomagolóipari fogyasztás fejlődése várható. A készárú-gyártásnál a tervező és szerkesztő munka elmélyítése mellett különösen a megmunkálási eljárások, így pl. az öntés, a hegesztés, a felületi kezelés, a ragasztás és a megmunkálás további tökéletesítésével kell foglalkozni.

Nyersanyagbázisunk kiszélesítésében kiemelkedő helyet foglal el *vegyiparunk*. Energiabázisunk strukturális átalakítására irányuló törekvéseinket az is indokolja, hogy a vegyipar alapanyagbázisa az egész világon áthelyeződik a kőszénről a kőolajra és a földgázra. Ennek megfelelően a harmadik ötéves terv időszakában számos petrolkémiai alaptechnológiát vezetünk be. Fejlesztjük a földgázból való szintézisgáz-gyártást, megindítjuk az acetiléngyártást, ugyancsak földgázból, s az olefinek és aromás vegyületek gyártását kőolajtermékekből. A korszerű alaptechnológiák megindításával *megalapozzuk a modern vegyi nagyipart Magyarországon*. Ez lesz majd az alapja műtrágya-, műszál- és műanyaggyártásunknak is. A harmadik ötéves tervben megvalósuló műszaki fejlesztési koncepciók közül ki kell emelni a korszerű, ún. *kettős műtrágya* gyártását, a *karbamid-műtrágya* és az *ammonizált szuperfoszfát* gyártását. A tervezett technológiai fejlesztéssel elérjük, hogy az ammóniagyártás tonnánkénti energia-felhasználása az 1965. évi 1500—1775 kWó-ról 1970-ben 780—850 kWó-ra csökken.

A műtrágyaipar fejlesztése mellett *műanyagtermelésünkben* is jelentős növekedést kívánunk elérni. Hazánkban 1965-ben 2,5 kg műanyagtermelés jutott egy-egy lakosra. PVC-gyártásunk fokozásával és a polietilén-gyártás megindításával, valamint egyéb speciális műanyagok termelésének bővítésével 1970-re az egy főre jutó termelést kb. 8—10 kg-ra kívánjuk növelni, az egy főre jutó fogyasztás pedig kb. 10—12 kg lesz. Nálunk még bővíthető a műanyagoknak a gépiparban szerkezeti elemként, alkatrészként és borítóelemként való felhasználása. A szintetikus szálas anyagok termelése és választékuk bővítése azonban — korlátolt beruházási lehetőségeink miatt — a harmadik ötéves tervben csak kisebb mértékben irányozható elő.

Digitized by Google

A termelés technikai színvonalának fejlesztése

A termelés műszaki színvonalának emelésében jelentős szerepe lesz *gépgyártásunk* fejlesztésének. A gépipar fejlődésében világszerte az a tendencia, hogy az *alkatrészgyártás* és a szerelés különválik egymástól, az alkatrészek, részegységek és szerelési elemek gyártása mindinkább önállósul, s egyre jobban terjed a család- és gépépítő elv alkalmazása. A harmadik ötéves terv időszakában fokozzuk az ilyen irányú törekvések érvényesítését a hajtóműgyártásban, a szerszám- és készülékgyártásban, s a hidraulikus és pneumatikus elemek gyártásában. A tervidőszak végéig a híradástechnikai és műszeripari alkatrészek, szerelvények vonatkozásában is előre fogunk lépni a részegységek szerinti gyártásszakosításban. Ez egyúttal elősegíti a gépipari termelési folyamatok komplex gépesítését és megteremti az alapját a tömeggyártás automatizálásának is. A gyártásfejlesztés egy másik útja a korszerű *előgyártási eljárások* (precíziós öntés, hidegfolyatás, porkohászat stb.) fejlesztése. E technológiák fejlesztésére a tervidőszakban több mint kétszer annyit fogunk fordítani, mint a második ötéves terv idején.

A gépipari alkatrész- és szerelvénygyártás korszerűsítése, valamint az alapanyagoknál előirányzott minőségi és strukturális változások biztos alapot nyújtanak a gépipari konstrukciók minőségi és gazdasági paramétereinek megjavítására. Emellett a műszer- és automatikai elemek fejlesztése, a félvezető-technika szélesebb körű alkalmazása mind hozzájárul ahhoz, hogy gépipari termékeink exportképességét jelentősen növeljük.

Mind a termelői beruházások, mind a lakásépítés szempontjából rendkívül fontos *az építőiparban* az a ma már világszerte tapasztalható műszaki fejlesztési törekvés, amely az *előregyártás* fokozására és az ezzel együttjáró üzemi gyártás és helyszíni szerelés megvalósítására irányul. Harmadik ötéves tervünkben e tendencia érvényesítése érdekében azt irányoztuk elő, hogy pl. a raktározási célokat szolgáló csarnoképületek fele, a mezőgazdasági épületek vázszerkezetének kb. 70 százaléka üzemileg előgyártott szerkezettel készüljön. A tervidőszakban üzembe lépő épületelem-gyárak segítségével a tervidőszak végéig elérjük, hogy kb. 1,6 millió m^2 alapterületű csarnoképület már előregyártott vasbeton-szerkezetekből épüljön, s kb. 1,1 millió m^2 acélszerkezet álljon rendelkezésünkre. A lakásépítés korszerűsítését, termelékenységének növelését új házgyárak létesítésével kívánjuk biztosítani. Ezzel elérjük, hogy a tervidőszak végén az állami lakásépítésben az 1965. évi kb. 6-ról 55—60 százalékra növekedjék a hagyományos építési módnál kétszerte termelékenyebb paneles építési módnak a részaránya. A korszerű anyagfelhasználás érdekében a terv időszakában jelentősen növekszik az építőiparnak műanyagtermékekkel való ellátása. 1970-re pl. 900 ezer m^2 PVC-padlóburkolat és 1100—1200 tonna műanyagcső

Digitized by Google

felhasználásával számolunk, ez az 1965. évi felhasználásnak két és félszerese, illetve hatszorosa.

Könnyűiparunk műszaki fejlesztése

Nyersanyagbázisunk szélesítése és strukturális átalakítása könnyűiparunknak is jó lehetőséget nyújt alapanyagbázisa szélesítésére. A harmadik ötéves tervben a *vegyi szálak* részaránya textiliparunkban — a világtendenciának nagyjából megfelelően — 30 százalékra növekszik, ezen belül a *szintétikus* szálanyagok részaránya eléri a 7 százalékot. Világszerte érvényesülő műszaki fejlesztési tendencia a textiliparban a kötött és hurkolt termékek részarányának fokozódása is. A harmadik ötéves tervben ennek megfelelően igyekszünk növelni a *kötszövőipari* termelés részarányát a textilipari termelésben. Ugyancsak világszerte érvényesülő tendenciája a műszaki fejlődésnek az ún. *nem szőtt termékek* elterjedése, valamint a *műanyaghabokkal kombinált textíliák* előtérbe lépése. E tendenciák hazai érvényesítésével is számolunk a harmadik ötéves tervben. Műanyagiparunk fejlődése azt is lehetővé teszi, hogy cipőiparunkban már a harmadik ötéves tervben fokozzuk a megfelelő *bőrhelyettesítő anyagok* felhasználását, kéreg, talpbélés és bőrtalp helyett.

A közlekedés és hírközlés műszaki fejlesztése

Amint már utaltunk erre, a harmadik ötéves terv időszakában jelentős lépést teszünk afelé, hogy a gőzüzemi vontatásról áttérjünk az energiagazdaságilag sokkal előnyösebb *villamos- és Diesel-üzemű vontatásra*. Ennek megfelelően 1970-re a villamos-vontatás részaránya 1965-höz képest 16-ról 32—33 százalékra, a Diesel-vontatásé pedig 19-ről 48 százalékra növekszik. Ezzel elérjük a fejlett európai tőkés országok 1965. évi vasúti vonóerő-összetételének színvonalát. Ezzel párhuzamosan azzal is jelentősen korszerűsíteni akarjuk a vasúthálózatot, hogy a teljes törzshálózatot 23 tonna tengelynyomásra építjük át.

A műszaki fejlődés általános tendenciája a *közúti közlekedés* térhódítása a vasúttal szemben. A harmadik ötéves terv végére a pormentes utak arányát 50 százalék fölé kívánjuk emelni. Tekintettel a gépkocsipark jelentős növekedésére, nagy gondot kell fordítani a műszakilag színvonalas karbantartási és nagyjavítási rendszerek megszervezésére és elterjesztésére, s a korszerű szervizállomások hálózatának bővítésére.

A harmadik ötéves tervben megkezdjük *távközlési hálózatunknak* a nemzetközi átmenő forgalom igényeit is kielégítő korszerűsítését. Mind a távbeszélő-forgalom kapacitásának növelése, mind a televíziós és más hírközlési igények fokozottabb kielégítése érdekében alkalmazni kívánjuk a hazai fejlesztésű mikrohullámú, széles-sávú gerinchálózati rendszereket.

Digitized by Google

Mezőgazdaság és élelmiszeripar

A mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatos feladatok közül a *növénytermelés* terén a gabonafélék és a szemes takarmányok terület-egységre eső hozamának növelése, a rétek és legelők javításának meggyorsítása, a zöldség és gyümölcstermelés jelentős fokozása emelkedik ki.

A fejlesztési feladatok anyagi-műszaki alátámasztását szolgálja a tervnek az az előírása, amely szerint a *műtrágyaellátás* 1970-re 3,2—3,4 millió tonnára emelkedik. A mezőgazdaság mintegy 38—40 000 *traktort* kap, továbbá gépi felszerelést a különböző termékek betakarításához, szállításához, rakodásához és megóvásához. A hozamok belterjes növelését szolgálja az a célkitűzés, hogy a tervidőszak végére — főként az öntözőberendezések teljes kihasználása és korszerűsítése révén — 600—650 000 kat. hold legyen az *öntözött terület*. A már megtermelt érték megóvását illetve az ültetvények jobb hasznosítását szolgálják a szőlő- és gyümölcstermelésben a *feldolgozást, tárolást és szállítást* biztosító beruházások.

Az *állattenyésztésben* a belföldi és az export-célú állati fehérjeigény jobb kielégítése céljából mintegy 50 százalékkal növekszik a keveréktakarmány-felhasználás. A takarmánybázis fejlesztésére épül az állati hozamok jelentős és gazdaságos emelése, a takarmányhasznosítás javítása, továbbá az állatállomány, főként a szarvasmarha- és juhállomány növelése.

A mezőgazdaság belterjes irányú fejlődése egyben megteremti a feltételeit a mezőgazdasági termelés jelentős minőségi fejlődésének is. Lehetőség nyílik arra, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszeripar műszaki fejlesztési tevékenysége mindjobban összehangolódjék; ezt különösen az teszi szükségessé, hogy a mezőgazdasági termelésnek mind nagyobb részét az élelmiszeripar dolgozza fel.

Élelmiszeriparunk fejlődése nélkülözhetetlen feltétele belső ellátásunk folyamatos megjavításának, korszerűsítésének és élelmiszerexportunk növelésének. Ennek érdekében kiemelkedő feladat *a folyamatos technológiák* kialakítása és bevezetése. Az élelmiszeriparban olyan gépeket és berendezéseket kell üzembe állítani, amelyek biztosítják a nyersanyagok lehetőleg megszakítás nélküli, folyamatos feldolgozását. A fejlesztés további kiemelkedő területe az *élelmiszer-tartósítási* módszerek és eljárások — a hűtőházi tárolás, a gyorsfagyasztás, a fogyasztóig kiépített hűtőlánc — erőteljes további fejlesztése mellett új módszerek, eljárások kipróbálása (liofilezés, sugártartósítás).

A műszaki fejlesztési célok, valamint a választék bővítése szoros tudományos és műszaki együttműködést tesz szükségessé az élelmiszeripar által feldolgozandó mezőgazdasági termékek fajtaválasztékának és technológiájának összehangolásában. Az élelmiszeripar műszaki fejlesztési feladatai között nagy a jelentősége *az anyagmozgatás fokozott ütemű*

Digitized by Google

gépesítésének, valamint az élelmiszeripari termékek *korszerűbb csomagolásának* és általában a csomagolási színvonal növelésének. Kivitelünk versenyképességének fokozására nemcsak az előrecsomagolt termékek részarányát kell jelentősen növelni, hanem egységesíteni is kell a fogyasztói és gyűjtőcsomagolást, fejleszteni a csomagolás automatizálását, és lehetővé tenni új, olcsó és higiénikus csomagolóanyagok alkalmazását. A terv 1970-re az alapvető cikkekben 70 százalékra irányozza elő az előrecsomagolt termékek részarányát; a felhasznált műanyagok mennyisége szintén jelentősen emelkedik.

*

A felsorolt példákból látható műszaki fejlesztési elképzeléseinknek az a céljuk, hogy fokozzuk a termelés gazdaságosságát, s minél kisebb holt- és élőmunka-ráfordítással minél több használati értéket állítsunk elő. A megoldás lehetőségeinek kimunkálásában a szakemberek legszélesebb köre részt vett. A különböző nézetek és megoldási elképzelések magas szakmai szinten való, nyílt megvitatása segítette a gazdaságfejlesztési célok műszaki tartalmának kialakítását. Amit azonban ennek a munkamódszernek az alkalmazásában eddig végeztünk, azt csak kezdeti lépésnek tekinthetjük a VIII. kongresszus erre vonatkozó határozatának végrehajtásában. Megállapítható, hogy az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság gyakorlata bebizonyította ennek a munkamódszernek a célszerűségét, hasznosságát. Biztosítható volt, hogy dolgozó népünk legjobbjainak bevonásával alakuljanak ki a népgazdaság fejlesztésének műszaki koncepciói, amelyekre gazdaságfejlesztési feladatainkat alapozhatjuk.

A harmadik ötéves terv műszaki megalapozottságát nagyrészt a korábban létrehozott tudományos eredmények adják meg. A tudományos eredmények létrehozásának a szervezett tudományos kutatói tevékenység a feltétele. Ezért — felismerve a gazdasági fejlődés és a tudományos kutatás közötti kölcsönhatást — már a korábbi tervperiódusokban megteremtettük a kutató és fejlesztő munkához szükséges anyagi-műszaki alapot. A további ötéves tervek természetesen hasonló előkészítést igényelnek a tudományos kutatásban; ezért a harmadik ötéves terv erre a célra is megfelelő előirányzatokat tartalmaz.

A tudományos és műszaki kutatások azonban csak akkor szolgálják gazdasági fejlődésünket, ha itt is érvényesül a célszerű, racionális gazdálkodás. Ezért a jövőben fokozottabb mértékben szükség van arra, hogy a tudományos kutató és fejlesztő tevékenység irányításával, az erők koncentrálásával a rendelkezésünkre álló kutatói kapacitások gazdaságos felhasználására törekedjünk, tudományos erőforrásainkat a népgazdaság-fejlesztési célok megvalósítására irányítsuk. A gazdaságfejlesztési és műszaki fejlesztési koncepciók, a gazdaságpolitika, tudomány és műszaki politika egységes és kölcsönös összefüggése tette lehetővé az elmúlt évek során és teszi lehetővé a jövőben is, hogy erről az oldalról is megalapozzuk népgazdaságunk tervszerű, arányos fejlődését.

Digitized by Google

DR. DIMÉNY IMRE:

A mezőgazdaság fejlesztésének főbb elvei a harmadik ötéves tervben

Az elmúlt fél évtizedben mezőgazdaságunk helyzete és problémái nemcsak falun, hanem városon is az érdeklődés homlokterébe kerültek. Ez nagyrészt azért van így, mert a mezőgazdaság szocialista átszervezése társadalmi üggyé vált; sikeres végrehajtásának is ez volt legfőbb forrása. Az utóbbi években milliók győződtek meg arról, hogy gazdasági és politikai céljaink elérése jelentős mértékben a mezőgazdaság fejlődésétől függ. Ez arra is kötelez, hogy a közvéleményt alakító fórumokon továbbra is számot adjunk a mezőgazdaság helyzetéről, s harmadik ötéves tervünk főbb mezőgazdasági céljainak felvázolásával is segítsük elő ezek megismerését és elérését.

I.

Mezőgazdaságunk fejlődését a második ötéves terv időszakában a következő fő vonások jellemezték:

— Lényegében befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, és ezzel a szocialista termelési viszonyok az egész népgazdaságban osztatlanul uralkodóvá váltak.

— Belterjes irányú fejlődés során nőtt a mezőgazdaság termelése és árutermelése.

— Korszerűbbé vált mezőgazdaságunk termelése, különösen az állami gazdaságoké.

— Növekedett a mezőgazdaság műszaki-anyagi megalapozottsága, erősen csökkent a kézi munkaerő aránya és mértéke.

— Az állami gazdaságoknak és a termelőszövetkezetek közös gazdaságainak a fejlődése az átlagosnál gyorsabb volt, ugyanakkor a háztáji gazdaságok lehetőségeinek kihasználásában elmaradtunk.

— Az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben a korábbinál nagyobb mértékben került előtérbe az üzemi és a személyes anyagi érdekeltség.

Digitized by Google

A *mezőgazdasági termelés* a tervidőszak átlagában (1961—1965) az előző öt év átlagához képest kereken 10 százalékkal nőtt. A termelés *növekedésének üteme*, annak ellenére, hogy mezőgazdaságunk nem teljesítette hiánytalanul a második ötéves terv előirányzatait, a szocialista átszervezést követően meggyorsult: az 1934—1938. évek átlaga és 1960 közötti időszakban a növekedés évi üteme 0,6 százalék volt, 1961 és 1965 között pedig megközelítette a 2 százalékot. Ennél gyorsabban nőtt a területegységre jutó termelési érték; ez — 1 kh mezőgazdaságilag művelt területre számítva — 1965-ben 12 százalékkal haladta meg az 1960. évit. A második ötéves tervidőszak átlagában elért évi mintegy 2 százalékos növekedés elfogadható eredménynek számít, s valamivel magasabb a mezőgazdaságban tapasztalható nemzetközi átlagos fejlődési ütemnél.

A mezőgazdasági termelés egészén belül a *növénytermelés* értéke 6, az *állattenyésztésé* pedig 14 százalékkal volt nagyobb, mint 1956—1960 átlaga. A termelés emelkedésében jelentős szerepet játszott a *kertészeti ágak* fejlődése, mindenekelőtt a szőlő- és gyümölcstermelésé. A kertészeti ágak termelése 1965-ben 1960-hoz viszonyítva 21 százalékkal nőtt.

A második ötéves tervnek egyik fontos célja az volt, hogy a tervidőszak második felében *az ország kenyérgabona-szükségletét* hazai termésből elégítsük ki. Ezt a célt mezőgazdaságunk a tervidőszak utolsó két évében teljesítette, és 1965-re búzából az 1931—1940. évek 7,9 q átlagtermésével szemben 12,5 q-át ért el. A tervidőszak átlagában a *sertés* és *baromfiállomány* 11—14, a *juhállomány* pedig 47 százalékkal volt nagyobb, mint a megelőző öt év átlaga. Az *összes hústermelés* — élősúlyra számítva — 20, a *tojástermelés* 19, a *gyapjútermelés* 33 százalékkal nőtt az előző öt év átlagához képest. A *tejtermelés* viszont alig változott.

Fontos célja volt ennek a tervidőszaknak a *szőlők és gyümölcsösök* nagyarányú telepítése. Az utóbbi öt évben 82 ezer kh nagyüzemi szőlőt, 103 ezer kh nagyüzemi gyümölcsöst telepítettünk. Ez lerakta a nagyüzemi árugyümölcs- és szőlőtermesztés alapjait hazánkban. A telepítések túlnyomó többsége korszerű, nagyüzemi telepítés.

Jelentős a haladás a *korszerű termelési eljárások és módszerek alkalmazásában* is, ha ezen a területen nem nevezhetjük is kielégítőnek az elért fejlődést. Megkezdődött a *nagyobb hozamot nyújtó növényfajták térhódítása.* 1960-ban például a búza-vetésterület 16 százalékán termeltünk nagy hozamú búzafajtákat, 1965-ben pedig 80 százalékra emelkedett ezek aránya. A kukorica-vetésterületnek 95 százalékán használnak ma hibrid-vetőmagot, az 1960. évi 60 százalékkal szemben. Napraforgóból 1960-ban a vetésterület 13,5 százalékán termeltek nagy olajtartalmú szovjet fajtákat; jelenleg ezek aránya eléri a 60 százalékot. Nagyarányú változás történt az állattenyésztében is. A sertésállományban többségbe kerültek a hús-jellegű kultúrfajták, és lényegében kicserélődött a tyúkállomány. A *keveréktakarmány gyártása* a tervidőszak végére 1961-hez képest csaknem az ötszörösére növekedett. Szá-

Digitized by Google

mottevő mértékben nőtt a *vegyi anyagok felhasználása* a mezőgazdaságban. Az 1 kh szántóterületen felhasznált műtrágya mennyisége az 1960. évi 81 kg-ról 164,6 kg-ra emelkedett.

A második ötéves terv időszakában mezőgazdaságunkban jelentős, a korábbi időszakénál lényegesen több *beruházás* valósult meg, az eredetileg előirányzott 34,4 milliárddal szemben 40 milliárd forint értékben. Ennek 45,7 százaléka *építés*, 32,3 százaléka *gép* és 22 százaléka *egyéb beruházás*. Ez jelentősen korszerűsítette mezőgazdaságunkat. Az *öntözött terület* elérte a 0,5 millió kh-at. 800 ezer kh *talajjavítása* történt meg. A tervidőszakban 37 ezer traktor, 6700 gabonakombájn, 7400 silókombájn, 30 800 pótkocsi és sok más mezőgazdasági munkagép került a magyar mezőgazdaságba. Így 1965 végén a traktorállomány meghaladta a 64 ezer darabot. A vonóerő-állományon belül a gépi vonóerő aránya az 1958. évi 28 százalékról 1965-ben 76 százalékra nőtt.

Az *állam számára felvásárolt áruk* volumene 1960-hoz képest 1965-ben 29 százalékkal, ezen belül növényi termékeké 25, a húsé és állati termékeké 33 százalékkal növekedett. A növénytermesztésen belül a szőlő, bor és gyümölcs felvásárlása meghaladta a 32 százalékot. Kenyérgabonából 61, tejből és húsból több mint 31 százalékkal többet vásároltunk fel, mint az előző öt évben. A tojás felvásárlása ugyanebben az időszakban csaknem a kétszeresére nőtt.

A termelés és felvásárlás növekedési üteménél gyorsabb volt a *mezőgazdasági export* növekedési üteme. A mezőgazdasági export a második ötéves terv időszakában a megelőző öt év átlagához képest 60 százalékkal nőtt. Mezőgazdaságunknak tehát fontos szerepe van a külkereskedelmi forgalomban, valamint a tőkés fizetési mérleg alakulásában: az összexportnak valamivel több mint 20 százalékát, a tőkés exportnak pedig majdnem 50 százalékát teszi ki. Mezőgazdasági termékeink zöme ugyanis jó minőségű, s teljesen versenyképes a nyugati piacokon. Az NSZK-ba irányuló forgalmunknak 69, az Angliába irányuló exportunknak 52, olaszországi exportunknak pedig több mint 70 százaléka mezőgazdasági eredetű. A *mezőgazdaság külkereskedelmi egyenlege* 1961-ben 1,4, 1964-ben 1,9, 1965-ben pedig 2,3 milliárd devizaforint *aktívummal* zárult. Ez az aktív külkereskedelmi egyenleg pótolhatatlan szerepet játszott az ipari nyersanyagok beszerzésében.

Mezőgazdaságunk természetesen nemcsak a külkereskedelmi egyenleg kialakításában játszott fontos szerepet, hanem a *lakosság ellátásában*, valamint *iparunk nyersanyagbázisának hazai biztosításában* is. Lakosságunk egy főre jutó napi kalória-fogyasztása 1934—38-ban 2805, 1960-ban 2839, 1964-ben pedig 3063 volt. Olyan fontos iparágaknak, mint a konzerv-, hús- és tejiparnak a nyersanyag-igényét lényegében mezőgazdaságunk elégíti ki, ezen iparágak növekvő termelése mellett. Nőtt a hazai termékek feldolgozásának aránya azokban az iparágakban is, amelyeknek mezőgazdasági nyersanyaggal való ellátása részben importon alapszik. Így például a tervidőszak alatt a gyapjúiparban

Digitized by Google

a hazai nyersanyagellátás aránya 40-ről 50, a rostiparban a lenellátás aránya 25-ről 60 százalékra növekedett.

A fejlődés az elmúlt öt esztendőben sem volt problémamentes. A *termelés* területén figyelmet érdemelnek azok a nyugtalanító jelenségek, amelyek a *burgonya- és aprómag-termesztésben,* valamint a *rét- és legelőgazdálkodásban* mutatkoztak. Az itteni elmaradás nemcsak a mezőgazdaságot érintette, hanem a népgazdaság többi ágára is kihatott, sőt a lakosság fogyasztását és életszínvonalát is befolyásolta. Nem sikerült fordulatot elérnünk a *szarvasmarha-tenyésztésben* sem; elsősorban emiatt csökkent tovább a tehénállomány. Az állatállomány *takarmányellátása* a jelentős abrakimport ellenére sem volt kiegyenlített, mert sem központilag, sem üzemileg nem voltak akkora takarmánytartalékaink, hogy a folyamatos és kielégítő takarmányozást biztosíthatták volna. Ez kedvezőtlenül befolyásolta az állatállomány alakulását és az egyébként meglevő lehetőségek jobb és céltudatosabb kihasználását.

A *szőlő- és gyümölcstelepítésekkel* nem tartottak lépést a termelést megalapozó, a feldolgozó- és tárolókapacitást növelő beruházások. Emiatt már a második ötéves terv időszakában — főleg 1964-ben — a szőlőnél nagy károk érték népgazdaságunkat, az egyes gazdaságokat. Az 1963. évi jó *zöldségtermés* hasonló problémákat idézett elő. A *keveréktakarmány-ellátásban* egyre több problémát okozott a keverés túlzott központosítása, illetve az üzemi keverők kialakulatlansága miatt a takarmány oda- és visszafuvarozásából adódó többletszállítás. Az *öntözőberendezések* hatékony kihasználását gátolta, hogy sok helyen nem történt meg az öntözőtelepek építésével egyidejűleg a berendezett területek vízrendezése, hiányoznak az eredményes öntözés folytatásához szükséges gépek, szállítóeszközök, tárolási és egyéb jellegű építmények. Az öntözés adta lehetőségek nagyobb mérvű kihasználását elsősorban a szerves és műtrágya hiánya gátolta. Fokozta a problémát az is, hogy nem álltak kellő számban rendelkezésünkre megfelelően képzett szakemberek, illetve szakmunkások.

A mezőgazdaságban megvalósított *beruházások* hathatósan elősegítették a mezőgazdaság korszerűsítését. Emellett azonban arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a mezőgazdaság fejlesztésére fordított beruházási eszközöknek csak mintegy 30 százaléka szolgálta közvetlenül a termelés növelését. A beruházások többi része csupát *pótolta* — legfeljebb részben korszerűbb formában — az átszervezés során használaton kívül helyezett kisparaszti termelőeszközöket. A lóállomány például 1965-ben csaknem 400 000-rel kisebb volt mint 1958-ban, így a gépesítés fejlesztésére fordított beruházásoknak csak viszonylag kis hányada szolgálhatta a vonóerő-kapacitás növelését. Az átszervezés gyorsasága miatt *átmeneti megoldásokat* is kellett alkalmaznunk, amelyek csak ideiglenesek, néhány évre szólnak. Például az ún. szerfás építkezéssel az is együttjárt, hogy az állatoknak a velük feletetett takarmány egy részét hőenergia-veszteségük pótlására kellett fordíta-

Digitized by Google

niuk. A gépesítés területén is sok kényszermegoldásra szorultunk, mert csak az éppen meglevő lehetőségek szerint tudtuk kielégíteni a mezőgazdaság erő- és munkagép-szükségletét. A tervezettnél nagyobb arányú gépbeszerzés sem tette mindig lehetővé a mezőgazdasági munkák idejében, veszteség nélkül való elvégzését, főképp azért, mert az átszervezés befejezése óta mintegy 260 ezer fővel csökkent a mezőgazdasági dolgozók száma.

A második ötéves terv időszakában az *anyagi jellegű ráfordítások* a mezőgazdaság termelésénél nagyobb ütemben, mintegy 20 százalékkal nőttek. Ennél is gyorsabban növekedett azonban az ipari eredetű anyagok felhasználása: az 1960. évi 31-ről 1965-ben 46 százalékra emelkedett.

A kialakult *mezőgazdasági és ipari árszínvonalon* az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek nem tudták elhasználódott termelőeszközeiket is pótolni, a bővített újratermeléshez szükséges összes anyagi eszközöket is felhalmozni, s a személyes jövedelmeket is megfelelően növelni. Ez erősen akadályozta — főleg a termelőszövetkezetekben — az önálló gazdálkodáshoz szükséges saját pénzügyi alapok megteremtését. A parasztság reálfogyasztásának kereken 18 százalékos növekedése ellenére sem csökkent a különbség a bérből és fizetésből élők, meg a parasztság jövedelme között. Nem csökkent a szociális ellátásukban meglevő különbség sem. Mindez nagyban hozzájárult a termelőszövetkezeti tagság elöregedéséhez, ahhoz, hogy átlagos életkora ma 55 esztendő.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a második ötéves terv időszakában jelentős eszközöket fordítottunk a mezőgazdaság fejlesztésére, de ezek korántsem elégítették ki a gyorsan növekvő szükségleteket. Alig van a mezőgazdaságnak olyan területe és ágazata, amelyen a beruházásokat teljesen készítenek, befejezettnek tekinthetnénk; ezért lényegében egész mezőgazdaságunk egy nagy befejezetlen beruházás képét mutatja. Ilyen körülmények között, tekintetbe véve a gyorsan csökkenő és elöregedő munkaerőt is, még pozitívabbnak lehet és kell tekintenünk a mezőgazdaságnak a második ötéves terv időszakában elért fejlődését. Az elmúlt évek hazai tapasztalatai, de számos más ország tapasztalatai is azt bizonyítják, hogy nagyobb arányú befektetések nélkül elképzelhetetlen a mezőgazdaság gyorsabb ütemű fejlesztése. A további munka során, amikor a mezőgazdaság fejlesztésének ütemét és irányát meghatározzuk, szem előtt kell tartanunk ezeket a tapasztalatokat.

II.

Népgazdaságunk *kiegyensúlyozott fejlődésének* fontos záloga az ipar és a mezőgazdaság tervszerű, arányos fejlesztése. Ma az az egyik fő gondunk, hogy *fokozatosan megszüntessük az ipar és a mezőgazdaság fejlődési üteme közötti nagy különbséget*, a mezőgazdaságnak főleg történelmi okokból eredő elmaradását. Ez annál is inkább fontos, mert

Digitized by Google

a mezőgazdaság fejlődése erősen befolyásolja egész népgazdaságunk arányos fejlődését, a lakosság életszínvonalának terv szerinti alakulását. Már csak ezért sem lehet pusztán a paraszti érdekek szempontjából vizsgálnunk a mezőgazdaság kérdéseit; ennél sokkal többről van itt szó. Ez az oka annak, hogy hazánkban *a mezőgazdaság kérdése munkásosztályunk és egész dolgozó népünk ügye.* Ezt a szemléletet szüntelenül ápolnunk és fejlesztenünk kell.

A harmadik ötéves terv időszakának átlagában a *mezőgazdaság termelése* 13—15 százalékkal nő a megelőző öt év átlagához képest. Évi átlagban tehát 2,6—2,8 százalékos fejlődéssel számolhatunk. Ez valamivel nagyobb annál a fejlődési ütemnél, amelyet a második ötéves terv időszakában értünk el. Hogy e *cél realitását* megértsük, tudnunk kell a következőket:

a) A második ötéves terv időszakában megvalósult *beruházások* egy jelentős része főleg a harmadik ötéves terv időszakában hat. Például az eltelepített szőlők és gyümölcsösök zöme a harmadik ötéves terv időszakában fordul termőre. Az öntözésre berendezett és felújított területek is lényegében ekkor hasznosulnak. Sokat javult a *termelés kulturáltsága,* az agrotechnika színvonala, a *dolgozók szakmai felkészültsége,* a *parasztság politikai aktivitása.*

b) Számolunk az *üzemi anyagi érdekeltség* erőteljes fokozódásával, azzal, hogy *jobban kialakulnak az önálló szövetkezeti gazdálkodás pénzügyi feltételei.* Olyan mezőgazdasági árszínvonal fog kialakulni, amely a mezőgazdasági üzemek túlnyomó többsége számára lehetővé teszi, hogy árbevételeikből fedezzék a tervben előirányzott 16—18 százalékos, a munkások jövedelmi szintjét közelítő személyi jövedelmet, elhasználódott állóeszközeik pótlását, forgóeszköz-szükségletük jelentős részének saját forrásaikból eredő kielégítését, a termelés bővítéséhez szükséges eszközök egy részének beszerzését. A rossz természeti feltételek között működő termelőszövetkezetek azonban továbbra is jelentős állami támogatást kapnak, főleg árdotáció formájában.

c) A termelőszövetkezeti tagok *társadalombiztosítása* és *nyugdíja* közeledik a bérből és fizetésből élő dolgozók által élvezett szolgáltatások és nyugdíjak színvonalához. A termelőszövetkezeti tagok *személyes anyagi érdekeltségének rendszere* továbbra is differenciáltan, a helyi viszonyoknak megfelelően fejlődik. A termelőszövetkezetek bruttó jövedelmükből részesedési alapot, ezen belül munkadíj-alapot fognak képezni. Minden eddiginél nagyobb gondot fordítunk a *szövetkezeti demokrácia* fejlesztésére és következetesebb érvényesítésére.

d) A közös gazdaságok fejlesztésének elsődlegessége mellett a jövőben is fokozott gondot fordítunk a *háztáji gazdaságok* segítésére, arra, hogy lehetőségeiket maximálisan kihasználhassák. Ezeket a gazdaságokat is ellátjuk a termelésükhöz szükséges anyagokkal. Az eddiginél is jobban támogatjuk az *egyszerűbb szövetkezetek* közös tevékenységét.

e) A *felvásárlás rendszerét* az eddiginél jobban a kétoldalúság elvére építjük. Abból kívánunk kiindulni, hogy a felvásárló vállalatok és a mezőgazdasági üzemek *egyenjogú felek,* amelyek között a jogok, köte-

Digitized by Google

lezettségek egyenrangúságának kell érvényesülnie. Elősegítjük a termelőszövetkezetek *értékesítő tevékenységét*, termékeik *üzemi feldolgozását* — az állami vállalatokkal azonos feltételekkel — minden olyan helyen, ahol a körülmények kedvező kihasználása lehetővé teszi, ahol a belföldi vagy exportigények is indokolják ezt, s ahol megteremtik ennek az előírt egészségügyi és egyéb feltételeit.

f) A harmadik ötéves terv időszakában mezőgazdaságunk 44—45 milliárd forint *beruházás* megvalósításával számolhat. Ez nagy összeg, s mindenekelőtt meg kell szerveznünk ennek okszerű, célszerű, nem kevésbé pedig gazdaságos felhasználását. Arra kell törekednünk, hogy olyan beruházások valósuljanak meg, amelyek elősegítik céljaink megvalósítását, mezőgazdaságunk korszerűbbé tételét. Ezekkel összefüggésben fokozatosan meg kell szüntetnünk azokat az aránytalanságokat, amelyek egyrészt az alap- és járulékos beruházások, másrészt a mezőgazdasági termelés meg a feldolgozás, szállítás és tárolás között vannak. Ügyelnünk kell arra, hogy ez a tevékenység összehangoltan valósuljon meg a mezőgazdasági üzemekben, az élelmiszeripari üzemekben és a felvásárló vállalatokban. A gépi beruházások nagy részét az őszi betakarítású növények gépesítésére, a rakodás, a szállítás és a szárítás gépesítésére fordítjuk. Mindenekelőtt a kukorica, a burgonya és a cukorrépa betakarításának gépesítésében akarunk haladást elérni. A termelő jellegű fejlesztési beruházások között nagy jelentőséget tulajdonítunk a szarvasmarha-tenyésztés komplex fejlesztésének. Számolunk a kemizálás erőteljesebb további térhódításával, azzal, hogy nagymértékben növekszik mind a műtrágyák, mind a vegyszerek és növényvédőszerek felhasználása.

A tervben kitűzött célok elérése a megfelelő anyagi eszközök mellett *az üzemek és a dolgozók munkájától függ*. Az utóbbi évek bebizonyították, hogy akkor számíthatunk az üzemek és a dolgozók fokozottabb erőfeszítésére, ha az egyre erősödő szocialista tudat hatásán kívül az *anyagi érdekeltség elvét* is jobban érvényesítjük. Arra kell tehát törekednünk, hogy a gazdaságirányítás reformjával összefüggésben ez még inkább kifejezésre jusson. Így tágabb teret nyújthatunk annak, hogy erőteljesebben kibontakozzon az üzemek és az egyes dolgozók *öntevékenysége*. Ezzel pedig elérhetjük azt, hogy az eddiginél jobban, hatékonyabban használjuk ki lehetőségeinket. El kell hárítanunk a fejlődés útjából az öntevékenység érvényesülésének minden akadályát. Ezzel is elő kell segítenünk, hogy mezőgazdaságunkban a terveknek megfelelően alakuljon az *aktív keresők aránya*. Elkerülhető tehát, hogy a munkaerő a szükségesnél nagyobb ütemben csökkenjen.

Az anyagi érdekeltség fokozott érvényesítésével egyidejűleg a mezőgazdasági dolgozók politikai és szakmai felkészítésére is nagyobb gondot kell fordítanunk. Még általánosabbá kell tennünk azt a felismerést, hogy ma már a mezőgazdasági munka is *szakmunka*, s végzése egyre nagyobb hozzáértést kíván. Tudatossá kell tennünk azt, hogy a szakmai felké-

Digitized by Google

szültség a mezőgazdaságban is egyre inkább meghatározója a fejlődésnek.

A *művelési ágak* vonatkozásában számolhatunk azzal, hogy a harmadik ötéves terv időszakában tovább csökken a *szántóterület*, egyrészt a mezőgazdaságon kívüli igénybevételek miatt (utak, ipari létesítmények, lakóházak stb.), másrészt a szántóföldi művelésben gazdaságosan nem hasznosítható területek erdősítése következtében. A *szőlők* és *gyümölcsösök* területe jelentéktelen mértékben növekedhet, a *rét-* és *legelőterület* pedig valamelyest csökken. A következő öt esztendőben tehát nem lesznek lényeges változások a művelési ágak alakulásában. Ezért a terv végrehajtása során azon kell lennünk, hogy a művelési ágak vonatkozásában is növekedjenek a területegységre eső hozamok.

A *rét- és legelőgazdálkodás* jelentősebb fejlesztése egyik fontos célja a tervidőszaknak, azért is, mert rétjeink és legelőink elhanyagoltak, és ez egyre inkább gátolja mezőgazdaságunk fejlődését, elsősorban pedig azt, hogy az eddiginél jobban ki tudjuk elégíteni állatállományunk takarmányszükségletét. Rét és legelőink terméshozama közismerten alacsony, s ez arra készteti az állami gazdaságokat és a termelőszövetkezeteket, hogy szántóterületünknek a szükségesnél nagyobb részén termeljenek szálastakarmányokat. Ez pedig pazarlás a földdel. A számítások egyértelműen azt bizonyítják, hogy azok a gazdaságok, amelyek szántójukon indokolatlanul magas arányban termelnek szálasokat, főleg egynyáriakat, sem költségeik csökkentésében, sem pedig gazdálkodásuk színvonalának növelésében nem tudnak megfelelő eredményt elérni. Ez azzal is összefügg, hogy azok a gazdaságok, amelyek általában elhanyagolják a rét- és legelőgazdálkodást, ezzel egyben lebecsülik a melléktermékeket is mint takarmányt. Ezért a rét- és legelőgazdálkodás megjavításához a szemlélet megváltoztatására is szükség van.

A *szőlő-* és *gyümölcstelepítés* a második ötéves terv időszakában átmenetileg csökken. Mintegy 20 ezer kh üzemi szőlő és 25 ezer kh nagyüzemi gyümölcsös telepítése várható. Erre a lassításra mindenekelőtt azért van szükség, hogy ezzel is elősegítsük a második ötéves terv időszakában megvalósított telepítések gazdaságos befejezését, elsősorban az eltelepített szőlők és gyümölcsösök járulékos és kiegészítő beruházásainak biztosításával. Ugyanakkor azt is el kell érnünk, hogy az új telepítések során — amilyen mértékben a munkaerő-helyzet és a gépi kapacitás lehetővé teszi — elsősorban a nyári alma és a bogyósok telepítése kerüljön előtérbe. A terv időszakában fokozzuk a csemegeszőlő arányát, és hozzákezdünk a történelmi borvidékek, elsősorban a Tokaj-hegyvidék, a badacsonyi és a szekszárdi borvidék rekonstrukciójához. Az ezeken a helyeken termelt borok ugyanis nagy távlatokban is biztonságosan értékesíthetők.

A *járulékos és kiegészítő beruházások* közül — a költségek és a veszteségek csökkentése végett — mindenekelőtt a csomagoló- és tárolószínek s az utak építéséről kell gondoskodnunk. Mielőbb be kell tehát fejeznünk mindazt, ami ma egy félbemaradt beruházás képét adja. Ez

Digitized by Google

biztosítani fogja, hogy meglegyen a nagyarányú szőlő- és gyümölcstelepítésnek, ennek a történelmi tettnek és nagy népgazdasági vállalkozásnak a várt hatása.

A tervidőszakban az *erdősítés* programját a földvédelmi törvénnyel összhangban folytatjuk. Főleg a másként kellően nem hasznosítható területeken, az eróziónak kitett földeken, a rét- és legelőgazdálkodásra sem alkalmas, rossz hasznosítású vizes területeken célszerű erdősíteni. Öt év alatt 90 ezer kh területen szándékozunk erdőfelújítást, s ugyanekkora területen erdőtelepítést és fásítást végezni. Fontos feladatunk, hogy előtérbe kerüljenek a belterjesebb fafajok, mint a cellulóze-nyár.

A *termelés szerkezetének* alakulásával kapcsolatban a következők a célkitűzések. A *növénytermesztés* szerkezetében a harmadik ötéves terv időszakában nem számolunk lényeges változásokkal. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy kenyérgabonánkat magunknak kell megtermelnünk. A következő öt évben is fontos célunk lesz, hogy *kenyérgabona-szükségletünket hazai termésből fedezzük;* a kenyérgabona vetésterületét tehát csak fokozatosan, lényegében csak a tervidőszak utolsó éveiben lehet csökkentenünk. A kenyérgabona-vetésterület jelenlegi szintjén csak a termésátlagok gyorsabb növelésével oldható meg ez a fontos feladatunk. Mielőbb el kell érnünk és túl kell haladnunk a 13 q holdankénti termésátlagot, mert csak ezzel teremthetjük meg a vetésterület kisebb mértékű csökkentésének lehetőségét. Tovább kell haladnunk az agrotechnikai színvonal növelésében, intenzívebb fajták elterjesztésében, a nagy adagú műtrágyák alkalmazásában, a hatékonyabb és szervezettebb vegyszeres gyomirtásban s végül a gépi betakarítás kiterjesztésében, a komplex gépesítésben. Ezzel ugyanis nagyban csökkenthetők a veszteségek, és biztonságosabbá tehető kenyérgabona-termesztésünk.

Fokozottabb gondot kívánunk fordítani a *takarmánytermesztésre,* a megtermelt takarmányok okszerűbb, gazdaságosabb felhasználására. A takarmányok vetésterületének számottevőbb növelésére — főleg a kenyérgabona-probléma megoldása miatt — nincs módunk. Ezért céljaink mindenekelőtt a hozamok növelésével, a takarmányozás színvonalának emelésével, a fellelhető összes melléktermények, illetve termékek kellő hasznosításával érhetők el. Arra van szükség, hogy a kukoricatermesztésben mielőbb érjük el a 18 mázsa körüli termésátlagot. Az eddiginél jobb minőségben és nagyobb biztonsággal takarítsuk be a kukoricának nemcsak a szemtermését, hanem a szárát is. Ez természetesen szükségessé teszi azt, hogy legyenek erre gépeink, és ezek a jelenleginél nagyobb üzembiztonsággal működjenek. Fokozott gondot kell fordítanunk a szálas- és tömegtakarmányok termelésére, gyors és veszteségmentes betakarításukra, arra, hogy a nagyobb tömegeket és az értékesebb tápanyagot adó takarmányok termelése kerüljön jobban előtérbe, és növekedjenek a termésátlagok. Mindezzel egyidőben haladásra van szükség a *takarmányok célszerűbb és okszerűbb felhasználása* területén is.

Szükség van a *zöldség vetésterületének és termésátlagának* további

Digitized by Google

növelésére. Ezt mind a hazai, mind a külföldi igények kielégítése indokolttá teszi. Elsőrendű kötelességünknek tartjuk a városi lakosság friss zöldség-igényének az eddiginél jobb kielégítését. Ezért javulásra van szükség a zöldségtermesztés és forgalmazás területén is. Mindenekelőtt ennek műszaki és közgazdasági feltételeit kell megteremtenünk. Termelőüzemeinket az eddiginél jobban el kell látnunk a szükséges speciális berendezésekkel, szállítóeszközökkel, mert így lényegesen javíthatjuk a minőséget, és lerövidíthetjük az áru útját a termelőüzemtől a fogyasztóig.

Számolunk az *állattenyésztés* termelésének fokozatos növekedésével is. Ezt mindenekelőtt a takarmányok értékesülésének javulására, az anyaállatok jobb kihasználására, a fajlagos hozamok növelésére, az állategészségügyi szabályok fokozottabb érvényesülésére alapozzuk. Az *állatállomány szerkezetében* nem számolhatunk lényeges változásokkal. Az állományfejlesztésen belül különösen a *szarvasmarha-tenyésztésben* van szükség nagyobb előrehaladásra, nagyobb erőfeszítések megtételére. Ezt az indokolja, hogy növekszik az igény a tej- és a vágómarha iránt — ezek fontos részei a hazai élelmiszerellátásnak —, továbbá az, hogy a vágómarha az egyik legbiztonságosabb exportcikkünk, s egyben fontos forrása az ipari marhabőr-szükséglet kielégítésének is. Emellett a növénytermesztés szempontjából alapvető fontosságú szervesanyag-utánpótlást is elsősorban a szarvasmarha állomány adja. E fontos cél eléréséhez — azon túl, hogy 1966-ban már tettünk bizonyos intézkedéseket az anyagi érdekeltség fokozására — a szarvasmarha-tenyésztésben lesz szükség további intézkedésekre. A *sertés-* és *baromfiállományt* csak az abraktakarmány nyújtotta lehetőségek mértékében tudjuk növelni. Az igények kielégítése, a hústermelés növelése a következő időszakban is indokolja és szükségessé teszi a fehérje-takarmányok és abraktakarmányok jelentős importját.

*

Harmadik ötéves tervünkben a fejlesztés mértéke és az ezt befolyásoló feltételek lényegében összhangban vannak egymással. A célkitűzésekben figyelembe vettük azokat a tapasztalatokat, amelyeket a második ötéves terv időszakában szereztünk, s azokat a lehetőségeket is, amelyekkel a műszaki-anyagi megalapozás, az üzemi és személyes anyagi érdekeltség fokozása tekintetében ebben az időszakban rendelkezünk.

Számolunk azzal, hogy agrárpolitikánk, általános politikánk szerves részeként, eredményesen fogja szolgálni céljaink hiánytalan megvalósítását. Ez természetesen nagymértékben attól függ, hogy sikerül-e tovább fokoznunk mezőgazdasági dolgozóink, parasztságunk politikai aktivitását. Úgy gondoljuk, hogy ennek minden reális feltétele megvan. Mindezek nyomán javul a gazdálkodás hatásfoka valamennyi mezőgazdasági üzemben. A mezőgazdaságban még meglévő és kihasználatlan tartalékok szívós munkával, jobb szervezettséggel fokozatosan és eredményesen feltárhatók lesznek. Előrehaladás következik be a munkafegye-

Digitized by Google

lemben, jobbak lesznek a feltételek ahhoz, hogy a gazdaságvezetők nagyobb fegyelmet tarthassanak. Kedvezőbbek lesznek a lehetőségek az alapvető és korszerű agro- és zootechnikai eljárások bevezetésére, az álló és forgóeszközök lehető legjobb kihasználására.

A mezőgazdaság céljainak elérése a többi népgazdasági ág munkájától is függ, mindenekelőtt attól, hogy iparunk hogyan, milyen mértékben és az igényeknek megfelelő minőségben tudja-e szállítani a mezőgazdaság fejlesztéséhez nélkülözhetetlen anyagokat, eszközöket. Hiszen a mezőgazdaság fejlesztése mind nagyobb arányban iparunk függvénye. Bízhatunk azonban abban, hogy munkásosztályunk, egész iparunk mindent megtesz azért, hogy mezőgazdasági céljaink megvalósuljanak, hogy a mezőgazdaság termelése, árutermelése a tervezettnek megfelelően alakuljon, ezzel munkásosztályunk és parasztságunk életszínvonala az előirányzottnak megfelelően alakuljon, s a munkás-paraszt szövetség erősödjék.

Digitized by Google

VITÁNYI IVÁN:

Nép — közönség — művészet

1865-ben, szerzője halálának évében jelent meg *Pierre-Joseph Proudhon* 376 oldalas nagy műve: *Du Principe de l'Art et de sa Destination Sociale* (A művészet alapjáról és társadalmi rendeltetéséről). A könyv a marxista irodalomban nem keltett figyelmet, Proudhon — amióta *Marx* megírta az „Anti-Proudhont" — azok közé tartozik, akiknek elméleteit inkább a róluk szóló bírálat tartja fenn. Ki olvassa ma eredetiben Dühringet, vagy Bogdanovot? Még nem találkoztam emberrel aki megtette volna. De mindenki, akit a marxizmus filozófiája érdekel, ismeri Engelsnek Dühring, Leninnek Bogdanov elveiről írott cáfolatát.

Proudhon azonban sokkal jelentősebb alakja a múlt század gondolkodásának, mint Dühring. Tudjuk, hogy fejlődésének bizonyos szakaszán Marxra is pozitív hatása volt; Marx korai írásaiban dicsérőleg említi gazdasági műveit, amelyekben a magántulajdon első tudományos bírálatát látta.[1] A marxizmus politikai gazdaságtanának kialakulása voltaképpen csak Proudhon hatásának leküzdésével és meghaladásával, tehát a Proudhon elméletein való túljutás, a vele való leszámolás árán volt lehetséges.[2]

Proudhon azt a fajta kispolgári „szocializmust" képviselte, amely felismerte ugyan a magántulajdon és a kapitalizmus egyes vonásait, de képtelen volt megérteni a fejlődés, a társadalom mozgásának egészét. „Szocializmusa" ezért a kispolgári egyenlősítés és a moralizálás szintjén maradt. Marx és Engels nagy műve éppen az volt, hogy a munkásmozgalmat (amely kezdeti szakaszában a Proudhon—Weitling

[1] Marx—Engels Művei. 2. kötet, 30—32. o.

[2] Engels így ír a *Filozófia nyomorúsága* 1885-ös kiadásának előszavában: „Az előttünk fekvő írás 1846—1847 telén keletkezett, abban az időben, amikor Marx már tisztázta önmaga előtt új történelmi és közgazdasági szemléletmódjának alapvonásait . . . Azóta, hogy ez a két férfi (ti. Marx és Proudhon) Párizsban gyakran egész éjszakákon át vitatkozott közgazdasági kérdésekről, útjaik egyre inkább szétváltak; . . . és így Marx ebben a válaszában a gyógyíthatatlan szakadást konstatálta." (Marx—Engels Művei. 4. kötet, 551. o.)

Digitized by Google

féle színvonalon állt) tudományos elméletükkel valódi feladatára ébresztették.

A marxizmus tehát már 1847-ben (*A filozófia nyomorúsága* megírásakor) egyértelműen leszámolt a kispolgári szocializmus „tudományával" és politikájával. Az esztétika és a művészetpolitika kérdései azonban a forradalom előkészítésének és kezdeti szakaszainak idejében nem követelték meg feltétlenül, hogy a szakítás ugyanilyen egyértelműen megtörténhessék. Ebben még napjainkra is maradt tennivaló. S éppen ebben adhat segítséget az, ha közelebbről megvizsgáljuk Proudhonnak a művészetről vallott nézeteit. Könyvében ugyanis szépen együtt találjuk a moralizáló kispolgári „forradalmiság" leglényegesebb vonásait.

PROUDHON ÁLLÁSPONTJA: A KISPOLGÁRI ÁLLÁSPONT

Vessünk előbb egy pillantást a proudhoni álláspont történelmi gyökereire, mert ebből jobban megérthetjük majd a marxizmus álláspontját is. *Két forrása volt:* az utópista szocializmusnak a művészet rendeltetéséről vallott felfogása és a kispolgári ízlés.

Az utópista szocialista szerzők általában nagy figyelmet szenteltek a művészetnek, elsősorban azért, mert a közösség életének nagy összetartó erejét ismerték fel benne („szociabilitását", ahogy szociológiai műszóval ma mondhatnánk). Hasonlítsuk csak össze a XVII—XIX. század filozófiai-politikai irodalmát az utópistákéval. Az előzőekben — pl. *Spinoza, Rousseau, Kant, Fichte* írásaiban — a művészet többnyire meg sem említődik (még Rousseau, aki egyébként zeneszerző is volt, sem ír róla, a *Társadalmi szerződés*ben.) Az utópisták — *Morus, Campanella, Owen, Fourier, Saint-Simon* azonban egyöntetűen beszélnek a művészet egy fajtájáról; a nagy közös művészeti ünnepségekről, amelyeknek a közösség-tudat kifejlődésében fontos szerepet tulajdonítanak.

Helyesen ismerték fel tehát a művészet szerepét a közösség életében, de — mivel nem tudták felfogni a kapitalista társadalom kialakulásának történelmi jelentőségét és szükségszerűségét — nem értették meg azt sem, hogy a kapitalizmusban új művészi formáknak kell kialakulni e funkció betöltésére. És éppen ez az értetlenség volt az oka annak, hogy a szocialista utópizmus érintkezett a kispolgári ízléssel, és könnyen rendelte alá magát annak.

Nem szükséges most elemeznünk a kispolgári ízlés természetrajzát: *Szabó György* a Társadalmi Szemle 1966. évi 6. számában (*Az ízlés és a világnézet összefüggéséről* c. cikkében) részletesen kitért már erre. Hadd hivatkozzak az ő összegezésére: „Ez a régi ízlésáramlat lényegében arra az alaptételre épít, hogy a művészetnek és az irodalomnak általában és konkréten az a funkciója, hogy a valóságból, az igazság világából egy másikba, a hamisba, a korlátozottba, az illúzionistába, az elandalítóba „emeljen át" és *így* gyönyörködtes-

Digitized by Google

sen." (49. l.) Valóban erről van szó: a kispolgári ízlés (és legtökéletesebb kiszolgálója: a giccs) az igazi, az igazságot is magában foglaló szépség helyett a puszta kellemesre épít, nem legyőzni és feloldani akarja az élet ellentmondásait, de még csak el sem menekül előlük (ami már a tudomásulvételt feltételezi), hanem megkerüli őket.

A kispolgári ízlésnek egyik legveszélyesebb formája az, amely a *forradalmiság köntösében* jelentkezik. S ez szükségszerűen bekövetkezett már a francia forradalomban is. *Plehanov* idézi azt a jelenetet, ahogy a Salon 1793. évi tárlatán megvitatták a műveket. A zsüri egyik tagja szerint a művész tehetsége a szívben lakik, arra, amit a kezével csinál, nem is nagyon kell ügyelni, erre nem lehet az ítéletet alapítani. Ennek alapján az a leghelyesebb, ha a festő csak körző és vonalzó igénybevételével dolgozik. „Egyébként is — mondta egy másik —, miféle emberek ezek az urak, akik szobrászattal foglalkoznak akkor, amikor testvéreik vérüket ontják a hazáért?" A legjobb festők ezért azok a polgárok, akik a szabadságért küzdenek a határon.[3]

Itt már Proudhon eszméinek tőszomszédságában járunk. De ami a forradalom élet-halál harcának mámorában még érthető, az itt már rendszerré merevedve, idegenné vált a művészet valódi értelmétől.

Melyek tehát Proudhon álláspontjának jellemző vonásai? Induljunk ki alapvető, könyvében többször is megismételt meghatározásából: „A művészet a természetnek és önmagunknak idealizált ábrázolása, az emberi nem fizikai és morális tökéletesítése érdekében".[4] Ebből következnek ugyanis Proudhon esztétikai, művészetszociológiai és művészetpolitikai elvei.

Esztétikai felfogása szinte árulkodó nyíltsággal fecsegi ki a kispolgári „forradalmiság" később már rejtettebben megnyilatkozó elveit. Nem a valóságot állítja középpontba, hanem a vággyal bensőséges kapcsolatban álló[5] *ideált*, azaz a „tiszta ideát, a dolgok archetípusát",[6] amelyet azonban a művésznek nem megmutatnia, hanem éreztetnie kell. Mert az érzés előbbrevaló az ábrázolásnál. A művészetnek három alaptulajdonsága van: az érzelem, az önszeretet és az utánzás (imitáció), de közülük az első kettő az alapvető, az utánzás csak az összekapcsolásukból származik.[7] Ezt az utánzáselvet ég és föld választja el *Arisztotelész* miméziszétől, amelynek továbbfejlesztése a valóság dialektikus visszatükrözésének materialista elve. Proudhonnál szó sincs visszatükrözésről, az utánzás az önszeretetnek van alárendelve, amely minden művészet „mozgatóereje". Az ember az önszeretet útján az ideálban szemléli önmagát: itt vagyunk tehát a kispolgári illúzionista ábrándvilágánál, a valóság megkerülésénél.

3 L. G. V. Plehánov: Irodalom és esztétika. Kossuth, 1962 109. o.
4 P. J. Proudhon: Du Principe de l'Art et de sa Destination Sociale. Párizs, 1865. 43, 198. o.
5 255. o.
6 42. o.
7 19—20. o.

Digitized by Google

Ebből következik Proudhon *művészettörténeti* felfogása is, amelyben szintén árulkodóan következetes. A csúcspont az egyiptomiak tipikus és a keresztény középkor aszkétikus idealizmusa, a művészet ekkor teljesítette leginkább szociális hivatását. A görög művészet (idolatrikus idealizmus) és különösen a renaissance (kétértelmű idealizmus) már hanyatlás, sőt visszafejlődés. Ki is mondja: a dogmatikus idealizmus volt a művészet igazi melegágya. Az antidogmatikus idealizmus, az új művészet elve maga a romlás. Igaz, hogy egy pozitív forradalmat mégis elismer: a németalföldi művészetét, elsősorban Rembrandtét, aki végképp mellőzte az isteneket és áttért a földi emberek ábrázolására. Az új idealizmusnak már nem isteneket, hanem az embereket, a mindennapi embereket, mi magunkat kell idealizálnia!

A művek elbírálásában Proudhont egyetlenegy szempont vezeti: a *mű témája*. Egyedül ennek alapján vizsgálja a különböző korok művészetét. Teljesen lényegtelen számára, hogy hogyan festették meg a képet, hogyan van megrajzolva, milyen a kompozíciója, milyen a színezése; csak az az egy fontos, hogy mit ábrázol. Magasztalja Courbet Fürdőző nőjét, mert — minthogy még egy aktot sem tud megnézni másképp, csak ha előbb „osztályhelyzetét" tisztázza — benne a burzsoázia szatíráját látja: „Igen, íme ez a zsíros, gazdag és kövérségtől és fényűzéstől eltorzított alakú nő... Íme, ilyenné teszi ostobasága, önzése és konyhája."[8] (Erről persze szó sincs a képen, a festők abban az időben is szerették a telt idomú modelleket.) Ugyanilyen nevetséges többi képelemzése is, Proudhon igazi kispolgár módjára csak akkor képes valamely műalkotást „megérteni", ha „tartalmát" néhány sematikus, leegyszerűsített mondatba szűkítette össze.

A művészet *szociális küldetéséről* vallott felfogása hasonlóan korlátolt. A művészet szerepe eleve csak másodrendű, „kisegítő",[9] sőt ennél is kevesebb: közvetlenül semmit sem tehet haladásunk érdekében. Amihez mégis hozzájárulhat, az az „emberiség fizikai és morális tökéletesítése", de ez is csak a legföldhözragadtabb módon történhet: a művészetnek erkölcsi elvek szószólójává kell válnia. (Ezért joggal mondták, hogy Proudhon a műkritikát az erkölcsrendészettel téveszti össze.) A társadalom megújhódását ugyanis szerinte meg kell előznie az *erkölcsi* megújhodásnak, a szocializmust nem a történelmi fejlődés vaskövetkezetessége és a társadalmi forradalom teremti meg, hanem a Proudhon vezette erkölcsi megújulás, amelyben kigyomlálják a rosszat, hogy megmaradjon a jó. A művészet ebben a megjavulásban adhat némi segítséget azzal, hogy jótékony ideálokat nyújt az önszeretet számára.

A cél elérése érdekében aztán nem idegenkedik az erőszaktól

[8] 215. o.
[9] 27. o.

Digitized by Google

sem: *művészetpolitikai* fejtegetései túl vannak telítve álforradalmi pátosszal és frázisokkal. Kijelenti, hogy ő a közönségnek azt a többségét képviseli, amely nem járatos a művészet titkaiban, de megköveteli, hogy a művész engedelmeskedjen neki.[10] A művész semmiben sem tűnhet ki a többi honpolgár közül, ugyanúgy kell élnie, dolgoznia, mint az iparosnak.[11] Szerepe különben is csak időleges; tízezer rajzolni tanuló honpolgár jobban kifejezi majd az ideált, mint az egyes művész. S végül a Konklúzió című fejezetben, miután megrajzolja a 36 000 közös otthon és a 40 000 könyvtár utópiáját, és megígéri, hogy túljutva az „átalakulásnak" a renaissance, a reformáció és a francia forradalom által jelzett korszakain, megkezdődik végre a „regeneráció" a Szentlélek szellemében[12] — így összefoglalva a múltat és a jövőt még egyszer rákiált a művészekre: „Mi, forradalmi szocialisták, ezt mondjuk a művészeknek és irodalmároknak: A mi ideálunk a jog és az igazság. Ha ezzel Ön nem tud művészetet és stílust alkotni, akkor — vissza! Nincs szükségünk Önre... Számüzzük művészetét és személyét is!"

ZOLA ÁLLÁSPONTJA: A POLGÁRI ÁLLÁSPONT

Proudhon ellen a művészek nevében leghatásosabban *Émile Zola* emelte fel szavát. Kritikája maró és éles, kihasználja ellenfelének naivitását és hozzá nem értését, s kemény kritikáját adja a proudhonizmus esztétikájának.[13]

Zola szerint Proudhon „ritka energiájú, a helyeset és az igazat követelő, becsületes ember". Jót akar, azt szeretné, hogy az egyenlőség és a testvériség uralkodjon az embereken, mindenki dolgozzék és éljen békében. Csakhogy ennek érdekében mindent uniformisba akar bujtatni, még a szellemet is ezredekbe sorozza. Ő az a fajta „gyakorlati ember, aki azt akarja, hogy a rózsát salátának együk". Ezért „úgy ítél a művészetről, mint a testgyakorlásról és a görög szótövek tanításáról". A művész csak a közízlést szolgálhatja, az egyéniség tiltva van az ő városában. A művészetben nem lát mást, csak a témáját. „Számára a kép: téma. Fessed vörössel vagy zölddel, mit bánja ő! Maga mondja, hogy semmit sem ért a festészethez, mégis nyugodtan elmélkedik a képek eszméiről". A művészet valóban tökéletesít, de nem az erkölcsökre való közvetlen hatás útján; ezen a téren ezer év piktúrája sem ér fel egy szabatosan megfogalmazott erkölcsi maximával. Proudhon „a szocialista lakomán az asztal végén jelöli ki a művészek helyét". Ezért jobb lett volna, ha könyvének ezt a címet adja: „A művészet haláláról és társadalmi haszontalanságáról".

10 11—12. o.
11 367—368. o.
12 Jellemző egyébként, hogy a könyv — Proudhon utolsó műve — a Szentlélekre való hivatkozással végződik.
13 Magyarul megjelent az *Émile Zola: Válogatott művészeti írásai* c. kötetben. Budapest, 1961. 35—45. o. Innen származnak a közölt idézetek.

Digitized by Google

Különösen szenvedélyesen felel Proudhon patétikus intelmeire. Jellemző módon (ez Zolának a haladó eszmékhez való viszonyából következik) nem mindenben utasítja vissza Proudhon társadalmi felfogását. „Tökéletesen értem Proudhon eszméit, és ha úgy tetszik, csatlakozom hozzá" — írja. Amin gúnyolódik, az lényegében az erőszakos egyenlősítés, amelybe a művészeket is bele akarja kényszeríteni. Ez a művészet szerepének félreértése. „Nos hát legyen őszinte, és irtsa ki a művészeket. Nyugodtabb lesz az Ön világa" — írja gúnyosan. — „De az Isten szerelmére, ne leckéztessék a művészeket, és főként ne szórakozzanak azzal, hogy megpróbálják újragyúrni őket... Senkinek szolgálatában nem állunk, és Önöket sem akarjuk szolgálni. Csak magunkat adjuk: s csak saját természetünknek engedelmeskedünk; jók vagyunk, vagy rosszak: Önöknek joguk van meghallgatni bennünket, vagy befogni a fülüket. Önök azt mondják, hogy száműznek bennünket és műveinket. Kíséreljék meg. s oly nagy üresség marad utánunk, hogy sírni fognak a szégyentől és a nyomorúságtól".

Mindebből világosan láthatjuk *Zola* pozícióját: ő Proudhon eszméinek *nagyrészt helytálló, de haladó vonásaiban is a polgárság talaján maradó kritikáját* adja. Helyesen ítéli el Proudhon sekélyes moralizmusát, erőszakos egyenlősítését, a művészet lényege iránti értetlenségét, a szellem ezredekbe való besorolását, a művészek „leckéztetését". Érdekes módon, sokhelyütt egyezik kritikájának éle Marxéval is (pl. épp a moralizálás és az egyenlősdi kérdésében). Zola nem egyszerűen polgári talajról, hanem kifejezetten a *haladó örökség* alapján veti el Proudhon esztétikáját.

Amit a marxizmus Zola álláspontjában bírál, az éppen nem az, hogy ő netán túlságosan élesen ítéli el Proudhon leckéztetéseit. Ellenkezőleg, hogy túl kevéssé. Mert Zola *mindezzel együtt sem tud gyökeresen, a kérdés lényegét illetően szembefordulni Proudhonnal.* Proudhon „kivonulással" akar megmenekülni a kapitalizmusból, arra csábítja az embereket, hogy ezredekbe sorolva költözzenek be az általa alapított „Új Jeruzsálembe", ezzel szemben Zola szintén csak valami kivonulás mellett tesz hitet. a művészek kivonulási jogát védelmezi. Minket, többieket, nem művészeket otthagy az általa is szörnyűségesnek jellemzett kapitalista viszonyok között, minket nem illetnek meg az egyéniség különös jogai. Zola Proudhon kispolgári utópizmusával együtt megtagadta a szocialista utópiák pozitív hagyományait is. Esztétikája elveti a Proudhon-féle uniformizált kollektivitást, de vele szemben csak az individualizmusra tud fellebbezni, a „műalkotás — mondja ki itt híres tételét — nem más, mint a természetnek valamely egyéniségen át szemlélt része".

Ez tehát már *a burzsoá művészetelmélet* hangja, amely *tagadja a művészet népi, közösségi eredetét, szerepét,* s nem jut el *valódi társadalmi funkciójának megértéséhez.* A zseni-kultusz hangja ez, amely viszont a művészet Proudhon által elvetett „titkait" abszolúti-

Digitized by Google

zálja, s amely végeredményben a polgári esztétika „utolsó szava" a művészet társadalmi és emberi értékének megmagyarázására.

Szándékosan mutattuk be ezt a polgári koncepciót Zolán, tehát nem holmi reakciós tucat-esztétán, hanem egy nagy művész és haladó gondolkodó felfogásán. Szándékosan, mert így érthetjük meg, hogy ez a gondolkodás hogyan hathatott egyrészt a haladó eszmék híveire, s hogy maradhatott ugyanakkor mégis rokona a hétköznapi polgári, sőt sznob ízlésnek is (amelynek a tehetség-fétis imádat máig is legfőbb elve).

A MARXIZMUS ÁLLÁSPONTJA

A marxizmus is elutasítja Proudhon művészeti eszméit, csakhogy *a polgári állásponttal gyökeresen szembenálló indokokkal.*

Marx főképpen Proudhon filozófiai és közgazdasági nézeteivel foglalkozott. Kritikájának irányából azonban fontos következtetéseket vonhatunk le a művészetre vonatkozóan is. Lényegében két alapvető okból utasítja el Proudhon gondolatait. Az egyik: mert Proudhon nem ismeri fel a történelmi fejlődés *valóságos* tendenciáját. Nem látja, hogy a termelőerők kolosszális fejlődése nemcsak megteremti a kapitalista társadalmat, de megteremti a feltételeit a kapitalizmus, és vele minden osztálytársadalom bukásának is.[14] A magántulajdon eltörlése — amely Proudhonnál jámbor óhaj — így válik történelmi szükségszerűséggé. Ennek következtében a marxizmus álláspontja a modern kapitalista nagyiparral szemben (és mindennel szemben, ami azzal együttjár) nem a szűzies tagadás, hanem a filozófiai értelemben vett megtagadás, amely magában foglalja a kibontakozás igenlését is. Másodszor tehát éppen azért ítéli el a marxizmus a proudhonizmust, mert az a „kivonulás álláspontján reked meg, azt hirdeti, hogy alakítsuk meg az Új Jeruzsálemet,[15] tehát *kerüljük* meg a kapitalista fejlődés veszélyes útjait, küszöböljük ki hibáit. Csakhogy „ez az egyenlőségi viszony, ez a *javító eszmény,* melyet a világra alkalmazni szeretne, maga sem más, mint a jelenlegi világ visszaverődése, s ... ezen az alapon, pusztán egy megszépített árnyék alapján, lehetetlen a társadalmat újjáalakítani".[16] Proudhon egész elméleti rendszere doktriner, gazdasági elemzése az érték hamis, konstituált fogalmából indul ki,[17] „egyenlőség-gyaluja"[18] pedig „alapvető téve-

[14] Ez a gondolat, amely később a *Kommunista Párt Kiáltványában* a marxizmus forradalmi világnézetének alapjává vált — hiszen lényegében ebből bomlik ki az első fejezet mondanivalója — csírájában már *A filozófia nyomorúságában* is megtalálható. Lásd pl. Marx—Engels Művei, 4. kötet, 147. o.

[15] Uo. 171, 466. oldal. Ez utóbbi helyen — a Kiáltvány Proudhonnal kapcsolatos fejezetében — Marx és Engels összefoglalják Proudhon burzsoá szocializmusáról alkotott ítéletüket.

[16] Uo. 101. o. Az idézet személy szerint Bray-ről szól ugyan, de nyilvánvalóan Proudhonra is értendő.

[17] Uo. 78. o.

[18] Uo. 82. o.

Digitized by Google

dés". Programja gyökerében voluntarista; azt hiszi, hogyha sétálni küldi az embereket, máris biztosítja számukra a jó időt.[19] Naiv moralizálás hatja át, amely a kapitalizmust úgy akarja megreformálni, hogy kiküszöböli belőle a rosszat.[20] A szintézis embere akar lenni, pedig csak összetett tévedés; a burzsoák és a proletárok fölött akar lebegni, pedig csak kispolgár, aki ide-oda hányódik közöttük.[21] Láthatjuk, hogy ebben a kritikában van közös elem a Zoláéval, de irányban, tendenciájában mégis ellentétes vele, mert egy új társadalom megteremtését célozza.

Marxnak a Proudhon filozófiájáról gyakorolt bírálatának és Proudhon művészeti felfogásának ismeretében tovább haladhatunk a Marx által megrajzolt irányban, s alkalmazhatjuk kritikájának elveit a proudhoni esztétikára. A kérdés lényege itt is a fejlődés törvényeinek megértése. A kapitalizmus — tehát a modern nagyipar, a nagyüzemi árutermelés, a kapitalista tulajdonviszonyok és munkamegosztás kifejlődése — nemcsak a társadalom szűkebben vett gazdasági szerkezetét alakította át és forgatta fel gyökeresen, de átalakította az élet minden kis részletét is. Megváltozott a világ képe (új „világállapot" jött létre, Hegel megfogalmazása szerint), a régi patriarchális világ minden illúziója megsemmisült. Helyébe egy rideg, kegyetlen, mindent a meztelen érdekre és áruviszonyokra visszavezető világ lépett: a polgári társadalom. *Gyökeresen átalakult a művészet* és a művészeti élet is. Az új művészet előtt most már az a lecke állott, hogy ábrázolja és „felmutassa" ezt az új, megváltozott világot, a maga teljes bonyolultságában. Ebből a törekvésből született az a nagyrealizmus, melynek első nagy alakjáról, Balzacról, Marx könyvet szándékozott írni gazdaságtani munkáinak befejezése után. De ahhoz, hogy ezt az új „világállapotot" ábrázolni tudja, át kell alakulnia az új művészetnek is. Új, bonyolult formák jönnek létre, mint például a többszólamúságon, harmónia-renden, a nagy formákon, a temperált hangrendszeren, az ipari úton előállított hangszereken, a nagyzenekarokon és a zene rögzítésén alapuló európai műzene, amelyhez még csak foghatót sem ismert addig a zene története. Korábban a művészetben a téma és a tartalom, a forma és az anyag háborítatlan, naiv egységet képezett, most pedig a műalkotásnak ezek az elemei sokkal bonyolultabb struktúrát alkotnak. Megtörténhet, hogy mást „mond" a dallam, mint a harmónia, s aki nem érti a harmóniák nyelvét, az csak félig érti, tehát nem érti magát a művet. A művészet megértéséhez nem elégséges többé a fogékony lélek: elmélyedést, tanulást, bizonyos fajta „szakértelmet" igényel. A művészetnek ez a strukturális fejlődése tükörképe a társadalom strukturális átalakulásának, az a művészet, amely ezt ki akarja kerülni, az tulajdonképpen az élet által felvetett problémákat akarja kikerülni. Ezért tehát

[19] Uo. 87. o.
[20] Uo. 186., 181. o.
[21] Uo. 137. o.

Digitized by Google

ahhoz, hogy az új „világállapot" művészetét megértsük, *voltaképpen az új társadalmat kell megértenünk,* s a művészet hozzásegíthet ehhez a megértéshez.

Mi tehát a művészet társadalmi funkciója? Nem az, hogy morális vigaszt, felüdülést, vagy az önszeretetnek nyújtott érzelmi kielégülést adjon, hanem hogy együttes érzelmi és értelmi hatásával *segítsen eligazodni, orientálódni* ebben az új világban. Ez volt a funkciója a régi művészetnek is, egy tökéletesen más világrendszerben. A parasztművészet pl. mindig a valóság „korrekcióját"[22], idealizált mását adta, hogy az életet elviselhetővé tegye a paraszt számára. Most már nem elegendő az elviselés, most már arra van szükség, hogy átláthassunk az új viszonyok szövevényén, azért, hogy megváltoztathassuk őket.

Az ember, mint Marx mondja „nemcsak gondolkodásában, hanem az *összes* érzékekkel igenlődik a tárgyi világban".[23] Az őt körülvevő világról, a természetről és a társadalomról alkotott képe tudatának formáiba rendeződik, amelynek a fogalmi gondolkodás, a nyelv csak egyik része. A művészet — a maga változó formáival — kettős szerepet tölt be ebben a „felépítményben". Egyrészt hallatlan kötőerő: meg tudja erősíteni, sőt konzerválni tudja az ember már megszerzett tapasztalatai alapján alkotott ítéleteit. De másrészt hallatlan lehetőségei vannak a tudat forradalmasításában, abban a képességében, hogy a gondolkodás anyagául és keretéül szolgáló nyelvnél frissebben reagál minden újra.[24]

Ebből következik azonban, hogy a kapitalizmus, amely megteremtette a művészet fejlődésének addig ismeretlen lehetőségeit, béklyókat is rakott rá. A művészi formák hatalmas *integrációjának* (tehát az egyre nagyobbszabású, egyre bonyolultabb formák kialakulásának) az ára ugyanis a művészeti élet hasonló mértékű *differenciálódása.* Ez a folyamat széles néptömegeket (tendenciájában az egész népet) rekesztett ki az új művészet birtoklásából, de elvette tőlük azt is, amit évezredek során maguknak megteremtettek, s amit a régi uralkodó osztályok nyomása alatt is szívósan megőriztek. (Hogy azután a gesunkenes Kulturgut reakciós elmélete erre alapítva a nép művészetteremtő erejét is megtagadja.) *Elszakította a művészt a néptől* és közéjük — *a közvetítés és szigetelés funkciójában,* de a kapitalizmus természetéből következően inkább az utóbbiban — a *közönséget helyezte,* pontosabban a különböző ízlésű, soha eggyé (tehát már néppé) összeforrni nem tudó *különböző közönség-rétegeket.* A nép művészi alkotóképességét és tevékenységét ezzel, ha teljesen

[22] Honti János, a tragikus sorsú nagy magyar folklorista megfogalmazása szerint. (Honti János: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1962. 18. o.)

[23] Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Budapest, 1952. 73. o.

[24] Ezt a tényt világosan felismerte sok nyugati polgári filozófus is, pl. Ernst Cassirer. (An Essay on Man, New Haven and London, 1962. 227. o.) Mennyivel inkább figyelmet kell szentelnie a művészetnek erre az alapvető funkciójára a marxista esztétikának!

Digitized by Google

megfojtani nem tudta is, de mindenesetre korlátozta, rejtekutakra kényszerítette, s a művészt elszakította természetes táptalajától. A kapitalizmus művészeti felépítmény-rendszerében egyre erőteljesebben elkülönült a művészetnek két faja: a beavatottaknak szóló, ezoterikus, *l'art pour l'art* és a tömegeknek szánt *gicce*. Az igazi művészetnek, Thomas Mann és Kafka, Bartók és József Attila, Picasso és Klee, Babel és Gorkij művészetének elsősorban ellenük kellett kivívnia létjogát.

Ez a helyzet kettős szempontból is béklyót rakott a művészet fejlődésére. Egyrészt megakadályozta valódi funkciójának betöltését. Az „elefántcsonttorony" burzsoá ezoterikus művészet és a tömegfogyasztásra készült szórakoztató művészet nagyon különbözőek ugyan egymástól, de abban megegyeznek, hogy *el akarják kerülni* az új „világállapot" vastörvényeivel való nyílt szembenézést. Ezzel a művészetet, amely rendeltetése szerint forradalmi és megújító erő az emberi társadalomban, a konvenció, a megkötöttség, a kispolgári megszokás eszközévé teszik. Másrészt ez a helyzet éppen az új művészet új, magasabbrendű formáinak fejlődését akasztja meg. Nem látja a teljes igazságot, aki mindössze azt veszi észre, hogy a művészet korunkban egyre bonyolultabbá válik; a valóságban éppen az a legnagyobb korlátja, hogy *nem tudja követni*, ábrázolni és átvilágítani *az élet bonyolultságát* úgy, hogy a káoszból kirajzolódjanak a rendező és mozgató elvek is. A művészi formák fejlődése nemcsak a nagyobb bonyolultság, de a nagyobb rend felé is halad, s igazi fejlődés csak a két elv együttes érvényesülésével következhet be.[25] Az egység azonban megtörik, a művészet befogadásának élvezet-elve — amely uralkodóvá válik a „magas" és a „szórakoztató művészet" befogadása esetében egyaránt — elvileg nem haladja túl azt a proudhoni szintet, amely csak a témát látja a művészetben. Elvileg ugyanis mindegy, ha mondjuk egy formai elem lép fel a „téma" szerepében, a lényeg a műalkotás egységének darabokra szaggatása.

Mi mármost a marxizmus álláspontja a művészetnek ezekre a fejlődéstörvényeire vonatkozóan? Az eddigiekből világos, hogy nem a tartózkodó értetlenség, nem a moralizáló elutasítás, nem a komplikációmentes egyszerűség és a differenciálatlansághoz való illuzórikus visszamenekülés. Ez a kispolgárok, a Proudhonok politikája. A marxizmus ezzel szemben *igenli ezt a fejlődést, hogy egy magasabb fokon tagadhassa meg*. Nem visszafelé akarja forgatni a művészet kerekét, hanem előre. Sohasem harcolt a nagyipar, a technika fejlődése, az automatizálás, a társadalom magasabb fokú szervezeti formái ellen,

[25] Érdemes megemlítenünk ezzel kapcsolatban azt a vitát, amely a nyugati esztétikában a bonyolultság és a rend fogalmának összefüggésében zajlott le. Birkhoff formulája szerint a művészi élmény mértéke egyenes arányban növekszik a rendnek, és csökken a bonyolultságnak megfelelően. (Képletben kifejezve: $\frac{R}{B}$) Eysenck válasza szerint azonban az összefüggés ennek éppen a fordítottja: nagyobb bonyolultság növeli az élményt, ha nagyobb rend fogja egységbe. (Képletben R . B). Vö. The Journal of Aesthetics and Art Criticism. Summer 1965. 448. o.

Digitized by Google

csak az osztálytársadalom és a magántulajdon ellen, amely (Marx kifejezése szerint) burokként öleli körül a társadalmat. Az új formák bizonyos fokig kialakulhattak ugyan ebben a burokban, de később ez lett a gátja a szabad fejlődésnek. Nem harcol a marxizmus a modern nagyipari-városi civilizációban létrejött új művészi formák ellen, csak azokat a burokrétegeket akarja szétfeszíteni, amelyek megbénítják fejlődését. Azt akarja, hogy a művészet betöltse igazi hivatását: segítsen eligazodni a modern társadalom sokrétű viszonylatainak komplikált rendszerében, segítsen szétszakítani a kispolgári megszokás ránktelepedő (és egyre veszedelmesebben szorító) hálóját. Azt akarja, hogy ennek jegyében a művészet formai, strukturális és stiláris fejlődése is előrehaladjon. Olyan rend az eszménye, amely nem fordít hátat az élet bonyolultságának, hanem le tudja győzni, s éppen ebből a győzelemből meríti erejét.

Közös vonása — látszólag — a marxizmusnak és a proudhonizmusnak, hogy a művészet dolgait a társadalom és a nép szempontjából nézi. Csakhogy ez Proudhonnál végülis puszta látszat marad, mert a valóságos társadalom helyett csak egy elvontan egységes emberiséghez jut el. Miután ez megfoghatatlan, önmagát teszi prófétaként vele egyenlővé, hogy aztán ennek az emberiségnek nevében (de megbízása nélkül) ítélkezzen elevenek és holtak felett. A marxizmus népe azonban a valóságos, konkrét, eleven, nem idealizált nép, közelebbről a *munkásosztály*. A marxizmustól idegen a prófétai szerep és a prófétai ítélkezés, a marxisták nem a munkásosztály és a nép *helyett* akarnak cselekedni, hanem *részeként, vezetőerejeként.*

MŰVÉSZET ÉS KÖZÖNSÉG

Az elmondottak megvilágítják a nép, a közönség és a művészet viszonyát is. Világossá válik, hogy a közönség különböző rétegeinek létrejötte és elkülönülése a magasabb munkamegosztáson alapuló társadalmak, jelenlegi formájában pedig a kapitalista árutermelés következménye. Helyzetét két tagadás határozza meg: bármely művészet, művészi alkotás közönsége *szűkebb* a nép és *tágabb* a művész fogalmánál. Hogy pontosan hol helyezkedik el az így létrejött skálán, azt csak a konkrét elemzés mutatja meg.

Ezt a tényt nem érthetjük meg sem Zola, sem Proudhon álláspontja alapján. Zola a közönséget a művész függvényévé teszi. Viszonyukban csak a művész szerepe aktív, ő a „független változó", a közönség nem tehet mást: előbb, vagy utóbb követi a művészt. Itt tehát a művész „árutermelői öntudata" elhomályosítja a valóságos összefüggéseket. Nem veszi figyelembe, hogy minden művész ízlése, felfogása az adott közönségre támaszkodó adott művészi tevékenységen épül, még megtagadni is csak ezt tagadhatja meg. A közönség szerepe *sohasem pusztán passzív*, a nép művészi aktivitása lehet egyénenként

Digitized by Google

igen csekély, de társadalmi összességében a nép mégis igazi cselekvő, a művészet fejlődésében ő tölti be a szubjektum szerepét.

Proudhon viszont egyenlőségjelet tett a közönség és a nép közé. Amikor kimondta, hogy a művészet „titkaiban" járatlan közönség hangján szól, azt hitte, hogy joga van egyben a nép nevében beszélni. Holott *a nép nem egyenlő semmilyen közönséggel,* s az adott összes közönség-rétegeknek sem pusztán statikus, hanem dinamikus értelemben, tehát a fejlődés, a mozgás értelmében vett összessége. A pillanatnyi állapot szerint ugyanis ez az összeg szöges ellentétben állhat azzal, ami mellett a nép a későbbi fejlődés során véglegesen állást foglal. A nép a kapitalizmus által teremtett viszonyok között nincs abban a helyzetben, hogy azonnal és éretten hallassa szavát a művészet kérdéseiben, de a végső döntést sohasem lehet kivenni a kezéből.

A kérdés dialektikájához az is hozzátartozik, hogy a *nép csakis a közönségen keresztül* érvényesítheti akaratát (tehát nem ítélhet mint nép, csak mint közönség) a művész pedig — még ha eszmeileg a néphez akar is szólni — gyakorlatilag csak közönségéhez beszélhet. Proudhon ezen egyszeri „ősnemzéssel" akart változtatni: egy új nép s vele egy új közönség alapításával. Tudomásul kell azonban vennünk, hogy a nép a szocialista forradalom győzelme után sem válik egycsapásra, mindenestül a művészet legmagasabbrendű formáinak közönségévé, mint ezt mi is megpróbáltuk egy időben elhinni. A szocializmus céljául tűzi ki, hogy az egész népet a nagy művészet birtokosává tegye, de ez nem egycsapásra, „a Szűzanya parancsából" történik, hanem hosszú folyamat eredményeképpen, amelynek lényege az igazi művészet közönségének fokozatos kiszélesedése és összetételének megváltozása.

Azok, akik ezt nem értik meg, s akik Proudhon módjára azt hiszik, hogy ha sétálni küldik az embereket, attól már eleve jó idő lesz, azok tragikus ellentmondásokba kerülhetnek. Így jártak például azok a zeneszerzők, akik a népre való hivatkozással akarták túlhaladni Bartókot, mondván, hogy Bartók kevesek számára való, ezoterikus művészet, ők majd az egész néphez fordulnak kantátáikkal. Az eredmény: Bartókot egyre többen értik és szeretik, a koncerttermekben nemcsak Bartóknak tapsolnak, hanem olyan követőinek is, akiket a proudhoni vonal késői utódai eleve érthetetleneknek bélyegeztek, ezzel szemben az említettek mindenki számára „érthető" művészete egyre kevesebb embert érdekel.

És itt érkezünk el a *közérthetőség* annyit vitatott és legtöbbször félreértett fogalmához. Véleményem szerint ugyanis félreértés ezt a kérdést pusztán formai szempontból tárgyalni. Sőt ha azt tartanánk érthetőnek — amint sokszor teszik —, ami tartalmától függetlenül azonnal, minden képzettség vagy elmélyedés nélkül érthető mindenki számára, akkor nemcsak a proudhoni álláspont szintjére csúsznánk vissza, hanem voltaképpen közösséget vállalnánk minden olyan esztétikával, amely a kellemest, a „beleérzést", az önélvezetet fölébe he-

Digitized by Google

lyezi a szépségnek és az igazságnak. Másrészt nemcsak a marxizmus szellemét csúfolnánk ki, de valójában megtagadnánk a művészet igazi társadalmi küldetését, ha az érthetőséget sőt a közérthetőséget szükségtelennek, feleslegesnek vagy egyenesen hiábavalónak bélyegeznénk.

A kérdés lényege ott van, hogy a közérthetőséget nemcsak a forma és a téma, hanem *a mű-egész szempontjából* kell megítélni, beleértve mindenekelőtt a tartalmat. Bartók művészete, ha pusztán a formát tekintjük, létrejöttekor semmiesetre sem volt „közérthető", s valóban, néhány ember ha értette Magyarországon. Ha itt megállnánk, akkor a marxizmusnak Hubay Jenőt, vagy egyenesen Zerkovitz Bélát kellene vele szemben előnyben részesítenie. Ha azonban azt nézzük, hogy Bartók művészete vallomás a XX. század európai emberének életéről, sorsáról, helyzetéről, küzdelmeiről, s hogy ezt Bartók olyan szélességben és mélységben ölelte át, mint rajta kívül a zenében senki más, akkor nem várhatjuk, hogy ez a vallomás az „Ujjé a ligetben nagyszerű" közvetlenségével ömöljön ajkáról. Mindazok, akik Bartók művészetét korszerű esztétikai fegyverzetében vizsgálják, elmondták, hogy ehhez a hatalmas feladathoz, ehhez a roppant mondanivalóhoz képest Bartók bámulatosan egyszerű és érthető, tartalmát és témáját minden esetben a legtisztább világossággal, a leglogikusabb rendben, a legpregnánsabb eszközökkel fejezi ki. Elsősorban tehát nem azért nem értették, mert új zenei eszközöket használt, hanem mert olyan dolgokat mondott, amelyet akkor kevesen akartak, vagy tudtak megérteni. Ez az oka annak, hogy Bartók érthetősége ma napról napra növekszik, az egykor vele szemben érthetőnek kikáltott zeneszerzők mellett pedig ma fáradt unalommal megy el a közönség.

Végső soron nincs vagy legalábbis alig van olyan művészet (ha *valóban* művészetről van szó!), amelyet kisebb vagy nagyobb fáradsággal ne lehetne megérteni. A kérdés nem az, hogy könnyű-e vagy nehéz a műhöz vezető út, hanem hogy ha eljutottunk hozzá, mit kapunk tőle. Egy-egy „nehezen érthető" talmi műalkotás sivárságára éppen akkor döbbenünk rá, amikor már megértettük, s az értésben banálisnak, elcsépeltnek és leegyszerűsítettnek mutatkozott. Nem a műalkotás a fontos a mi számunkra, hanem az élet; nem az a fontos, hogy érthető-e a mű önmagában és önmagáért, hanem az, hogy érdemes-e megértenünk! Nemcsak a „közérthetőség", de a „közértendőség" is, nemcsak az, hogy őt értjük-e, hanem az is, hogy meg tud-e értetni velünk valami lényegeset az életről, sorsunkról, jövőnkről, küzdelmeinkről, az emberi társadalomról. De *ezen belül* a művésznek a művészet lényegéből fakadó esztétikai és társadalmi kötelessége, hogy mondanivalóját — annak szintjéhez képest *maximális világossággal fejezze ki*. Az igazi művészet — ebben az értelemben — mindig közérthető.

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS HELYETT

Miután megrajzoltuk ezt a három alapvető művészeti és művészetpolitikai koncepciót, logikusan következne harcuk és fejlődésük történeti áttekintése. Erre most természetesen nincs módunk. Úgy vélem azonban, ennyiből is világos, hogy a *kommunista mozgalom esztétika felfogásának történetében* a szigorúan marxista koncepció mellett éppen az ismertetett másik kettő, a zolai és proudhoni érvényesült. A zolai elsősorban a kommunizmushoz csatlakozó írók, művészek, értelmiségiek felfogásában (és nyomokban egyes ideológusok és esztéták véleményében, mint Mehring vagy Lunacsarszkij), a proudhoni pedig a mozgalomnak a kispolgári ízlés által érintett tömegeiben és az ezt képviselő ideológusokéban. A helyzet alakulását a 30-as évek után egy ideig az jellemezte, hogy az ismert okok következtében az utóbbi irányzat bizonyos mértékig hivatalos marxista véleményként jelentkezett és meggátolta a marxista koncepció egészséges fejlődését.

Sokan úgy gondolják Nyugaton, de nálunk is, hogy az a művészetpolitika, amelyet Zsdánov nevéhez kötnek, pusztán személyi okoknál fogva alakult ki. Ha egy kicsit mélyebbre tekintünk, azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy ez nem így van. A dogmatikus kultúrpolitika egyoldalúsága kétségtelenül a proudhoni vonalat követi, a jelentkezése tehát nem egyszerűen személyi önkény, hanem az átmeneti szituációból fakadó társadalmi okok következménye.

A „követést" itt természetesen nem szabad szó szerint érteni, az ebben a tanulmányban Proudhon nevével jellemzett különböző társadalmi áramlatok között nincs „jogfolytonosság", nincs — vagy nem szükségszerűen van — közvetlen ideológiai kapcsolat. A hasonló történelmi helyzet teremtett lényegében hasonló (bár megjelenési formájában erősen különböző) eszmei áramlatokat.

A szocializmusnak az utópiától a tudományig való fejlődésében ugyanis normális jelenség, hogy az öntudatukra ébredő, szervezkedni kezdő munkástömegek először egy moralizáló, egyenlősítő „eklektikus átlagszocializmust"[26] sajátítanak el. Engels elemzése szerint ez jellemezte az első német, angol és francia szocialistákat egyaránt. Proudhon ebbe az áramlatba tartozik, hozzá hasonló nézetek mindenütt felmerülnek, *ahol a tömegek ösztönösen,* érzelmileg már állást foglalnak a kapitalizmus ellen, de a dialektikus materializmus forradalmi ideológiája még nem alakult ki, vagy különböző okok következtében nem jutott el hozzájuk. Létrejött bizonyos proudhonizmus évtizedekkel később Oroszországban is, a narodnyikok, a nihilisták és az anarchisták egyes irányzataiban.

A tudományos szocializmus először mindenütt ezzel a belső ellenféllel találja magát szemközt, ezzel kell megküzdenie a munkásmozgalom eszmei irányításáért. Marx és Engels egész korai működését ez a diadalmasan megvívott küzdelem jellemezte, s e harc problémáira

[26] Engels kifejezése, lásd Marx—Engels Művei, 20. kötet, 20. o.

Digitized by Google

— Dühringgel, Rodbertussal és másokkal kapcsolatban — később is vissza-vissza tértek. A 40-es évek elején (amíg a munkásmozgalom jelentőségét nem ismerték fel teljes nagyságában) érdeklődési körükben igen nagy helyet foglaltak el a művészet problémái, később azonben ezek, egy objektíve adott fontossági sorrendben, háttérbe szorultak. A munkásmozgalom fejlődése szempontjából kétségtelenül sokadrangú kérdés volt az esztétika problémáinak tisztázása. Az, hogy ezáltal a munkásmozgalom tömegeinek esztétikai ízlése esetleg egy egész fázissal is elmaradhat ideológiai és politikai érettsége mögött, mindenképpen kisebb veszély volt a politikai elmaradottságnál. Legalábbis a forradalom előkészítésének idején és győzelme utáni első szakaszában. Hangsúlyoznunk kell ugyanis, hogy *elvi különbség van* ezen a téren a forradalom megvívása (és biztosítása), s az új társadalom felépítése között. Ezt a különbséget a forradalmi munka ösztönös és tudatos elemeinek dialektikájával jellemezhetjük.

A marxizmus „nem azért jött", hogy a forradalmi munkásmozgalom kezdeti ösztönösségét mindenestül kiirtsa, hanem hogy tendenciáit „beteljesítse", tehát vezesse, célt és értelmet adjon neki. Az első szakaszban ez a tudatosítás mindenekelőtt egy alapvető kérdésre, magára a forradalom szükségességére és annak fegyelmezett végrehajtására összpontosult, a *második szakaszban* azonban, az új társadalom felépítésében, egyre szélesebb körű, *egyre átfogóbb*, az élet minden területére kiterjedő *tudatosságra* van szükség. Az első szakaszban objektíve is támogatja a forradalmat az a pusztán érzelmi-moralizáló, de ebben forradalmi esztétikai ízlés, amely nem tud eljutni a művészet nagy vívmányainak és fejlődéstörténetének megértéséhez. (Mint ahogy jó katonája lehet a forradalomnak olyasvalaki, aki nemhogy Hegel műveit nem érti, de még a marxizmust is csak nagyon homályosan.) A második szakaszban, az új társadalom felépítésének rendkívül bonyolult követelményei elé állítva azonban egyre kevésbé lesz elegendő a puszta érzelmi állásfoglalás, a puszta osztályösztön, ha nem párosul egyre nagyobb műveltséggel, tudással, a *Lenin* szerint is „ravasz" élet teljességének ismeretével. Ebben az értelemben a dogmatikus művészetfelfogás éppen a legrosszabb időben vált hivatalos politikává, éppen akkor, amikor a történelmi fejlődés túlhaladta, és addigi viszonylagos létjogosultságát a minimumra csökkentette.[27]

[27] Sajnos, nincs módunk arra sem, hogy részletesen kitérjünk Lenin*nek a művészettel és általában a kultúrával kapcsolatos állásfoglalására. Néhány mondatban azonban mégis beszélnünk kell róla, éppen a felvetett kérdések kapcsán.

Mint mondottam, a századforduló környékének Oroszországában bőven találunk olyan megnyilvanulásokat, amelyek lényegében a proudhoni álláspontnak feleln*k meg. Az egyik legjellemzőbb példát Tolsztojnak a művészetről szóló írásaiban találhatjuk. Tolsztoj valóban egyenes folytatója ezen a téren Proudhonnak, sőt francia elődjének elveit egyenesen az abszurditásig fokozza. Proudhon azonban mindent a maga középszerűségével öntött le, s sorai a művészet iránti értetlenségről tanúskodnak, Tolsztoj szavai viszont minden túlzásukkal együtt, egy zseni bélyegét viselik magukon. Bármennyire pamfletszerűen tolmácsolja is az újabb művészet alkotásait (mert a népművészeten és a keresztény művészeten túl, Shakespeare-től kezdődően mindent dekadensnek ítél), szavai arról árulkodnak, hogy megértette őket.

(Lábjegyzet folytatása a következő oldalon)

Digitized by Google

A jelenlegi helyzetben annál parancsolóbb szükséggel vetődik fel az a követelmény, hogy az új társadalom építésének perspektívájában a művészetpolitikában is az eddiginél erőteljesebben és következetesebben érvényesítsük a marxizmus igazi álláspontját. Ne sértsen senkit, hogy erről mint folyamatról és nem mint bevégzett tényről beszélek. Itt *folyamatról* van szó, amely még nagyon sok alapvető és még több részletkérdés alapos tudományos vizsgálatát követeli meg, ez pedig minden körülmények között időt igényel. A kommunista pártoknak ezen a téren kibontakozó nemzetközi vitája, számos tudományos munka és állásfoglalás, közte a *Kulturális Elméleti Munkaközösség* legutóbbi tanulmányának több megállapítása azt jelzi, hogy ezen a téren egészséges előrehaladás mutatkozik. Véleményem szerint — és ez ennek az írásnak legfőbb mondanivalója — ez most is belső harccal jár, amelynek során *két álláspontot* kell leküzdenünk, *a Zola és a Proudhon nevével jelzettet.*

(Lábjegyzet az előző oldalról)

Tolsztojnál mindent megtalálunk, amit Proudhonnál. A művészetnek itt is morális, sőt rendészeti feladatokat kell betöltenie. „A tudomány segítségével és a vallás kalauzolása mellett úgy kell működnie, hogy ez az egyesülés kibékítse az embereket, amit ma csupán külső eszközök, törvényszékek, rendőrség, felügyelet stb. útján lehet elérni, az valamennyi ember szabad és jókedvű beleegyezéséből szülessék". (Mi a művészet? Szeged, 1889. 212. o.). Az eddigi „magas művészet" (amelyet Tolsztoj logikai következetességgel „alacsonynak" nevez) „az emberek részére nem szükséges, nem is érthető." (Tudomány és művészet, Budapest, 1947. 58. o.) Abba kell hagyni. Helyette a festő mondjon le műtermeiről és rajzoljon a parasztoknak ötgarasos képeket, a zeneművész harmonikán játszva tanítsa énekelni őket, a költő pedig vagja sutba költeményeit és regényeit, s írjon helyettük a műveletlen nép számára is érthető dalokat, mondákat. (Uo. 46.)

Ma mosolyogni szoktunk Tolsztoj művészeti írásain (Wagner operáiról adott leírásaival például bármely művelt társaságot kellemesen el lehet szórakoztatni). Pedig ebben még egyoldalúsága és naivitása mellett is van valami nagyon fontos: a nép széles rétegei igényeinek megértése!

Most hasonlítsuk össze Tolsztoj álláspontját Leninével. Lenin, mint tudjuk, nemcsak becsülte, de teljes jelentőségében értékelte is Tolsztojt, amikor „az orosz forradalom tükrének", közelebbről az orosz parasztság szószólójának nevezte. Megtaláljuk nála ugyanezt a gondolatot, a nép igényeinek szolgálatát. „Kell-e egy törpe kisebbségnek finom édes biszkvitet felszolgálnunk, amíg a munkás- és a parasztitömegek fekete kenyéren tengődnek?... mindig a munkásokat és parasztokat kell szem előtt tartanunk. Az ő kedvükért kell megtanulnunk gazdálkodni, számot vetni. Vonatkozik ez a művészet és a kultúra területére is." (Lenin: Az irodalomról. Budapest. 1949. 230—231. o.)

Első pillanatra a két álláspont csaknem egyezik. Egyezőnek vélte az a művelődéspolitika is, amely a proudhoni—tolsztoji vonalat átvette és a forradalom követelményeihez igazította. Csakhogy Lenin nemcsak tisztelője volt Tolsztojnak, hanem — filozófiai, ideológiai tekintetben — legélesebb kritikusa is. Kimutatta, hogy utópizmusa, bár szocialista, de a szó legmélyebb értelmében reakciós, s a munkásmozgalom fejlődésével egyre inkább elveszti létjogosultságát. Ez a kritika érvényesül Leninnek a művészet kérdéseiről alkotott véleményében is. Tolsztojt a nép helyzetének és igényeinek megértése a művészet valamennyi magasabbrendű formájának, mint dekadenciának elvetéséhez vezette, Lenin kiindulópontja viszont ennek gyökeres ellentéte: „Forradalmat csináltak" — mondja a munkásokról és parasztokról —, és vérüket patakokban ontva és számtalan áldozatot hozva megvédelmeztek annak művét. Igen, a mi munkásaink és parasztjaink többet érdemelnek, mint látványossagokat. Jogot szereztek az igazi művészetre." (Uo. 234. o.) Amikor pedig Klara Zetkin azt az egészen Proudhon szellemében fogant gondolatot vetette ellene, hogy az analfabetizmus és a műveletlenség tulajdonképpen jó is, mert nem tömte meg a munkás és a paraszt fejét polgári fogalmakkal, s ezzel megkönnyíti a forradalom munkáját, Lenin így felelt: „A műveletlenség megfér a hatalomért való harcunkkal, annak szükségével, hogy leromboljuk a régi államapparátust. De csak azért romboljuk-e le, hogy romboljunk? Azért rombolunk, hogy valami jobbat építsünk. A műveletlenség rosszul fér meg, egyáltalán nem fér össze az újjáépítés feladataival." (Uo. 232. o.)

Amint tehát Tolsztoj álláspontja Proudhonét ismétli meg, úgy hasad Lenine Marx nyomán, de már a forradalom győzelme utáni viszonyokra alkalmazva.

Digitized by Google

Az *elsőre* így válaszolunk:

Ez az álláspont megérti a kapitalizmus, a modern nagyipar, a munkamegosztás és az árutermelés történelmi szükségszerűségét, és megérti az ezek alapjain felemelkedett művészetet is. Felméri pozitív szerepét és kiáltó ellentmondásait egyaránt, de csak a művészeket akarja kivonni az ellentmondások alól, megadva a tehetségnek azt a jogot, hogy a maga elvei szerint éljen. Mi ezt mindenkinek meg akarjuk adni, szerintünk — ha úgy tetszik — mindenki tehetség, mindenki művész. Mi egyetértünk Zolával Proudhon kritikájában, a legmeszszebbmenőkig. De megoldásával már nem. Odáig sohasem megyünk el, hogy elfelejtkezzünk a művészet társadalmi küldetéséről. Számunkra — nem szégyeljük kimondani — *az élet és a nép fontosabb, mint a művészet.* Nincs is mit szégyenkeznünk ezen, minden igazi művész így gondolta; a művészet sohasem önmagától kapja méltóságát, hanem a közösség szolgálatától.

A *másodikra* viszont ilyenféleképpen:

Megértjük azt az álláspontot is, amely a művészetben csak a külsőséget fogja fel és érzelmeivel kapcsolódik hozzá. Megértjük, és biztosítjuk ennek az igénynek a kielégülését, de kispolgárinak tartjuk, még ha a munkásmozgalomban jelentkezik is.[28] Nem mérhetjük többé ehhez az egész társadalom művészeti életét. Meg kell érteni: nem liberalizmusból fordítunk hátat végérvényesen ennek az útnak, hanem éppen a társadalmi fejlődés, közelebbről *a szocialista forradalom* érdekében. Társadalmunk előtt bonyolult és hatalmas feladatok állnak. Szükségünk van a művészet segítségére. Nem utasítjuk el azokat sem, akik felüdülést vagy szórakozást akarnak kapni vagy adni. De mi ennél *többet* várunk a művészettől. Azt, hogy segítsen a világ régi és új törvényeinek megértésében és ennek alapján a cselekvésben. *Igazi* művészetet akarunk, a szó *igazi* értelmében. Bízunk abban és dolgozunk azon, hogy egyre több emberhez jusson el, hogy a közönség, az igazi művészet közönsége *egyre inkább néppé táguljon.*

[28] Nem áll ellentétben egymással, hogy elvileg elítéljük és ugyanakkor kielégítését — méghozzá nem taktikailag, hanem szintén elvileg — támogatjuk. Mi ugyanis elvileg állunk a nép szolgálatában, ami ebben az esetben is azt jelenti, hogy nem helyette akarunk cselekedni, hanem vele. Első és legfontosabb elvünk, hogy a történelmet a nép alkotja, a nép alkotja meg saját művészetét, művészi ízlését, művészi tevékenységének formáit is. A mi dolgunk e folyamat elősegítése és vezetése, módszere pedig a javaslattevés, a szívós és hosszan tartó felvilágosító harc. A művészi ízlés mindenkinek legszemélyesebb ügye, tehát a nép bármely rétegének művészi ízlése csak akkor változhat meg, ha eljut odáig, hogy a saját akaratából megváltoztassa. A mi munkánk eredményességét elsősorban az általunk képviselt felfogás következetessége, tisztasága és igazsága biztosíthatja. Ha nem biztosítanánk mindenki részére, hogy (az állampolgári jogok és kötelességek keretein belül) saját ízlése szerint elégíthesse ki művészi igényeit, akkor egyrészt saját legszentebb elveinket sértenénk meg, másrészt pedig éppen a harc lehetőségétől, javaslatainк tisztaságának propagatív erejétől fosztanánk meg magunkat.

Digitized by Google

Tapasztalatcsere

A XI. kerületi pártbizottság gazdaságszervező munkájáról

I.

A VIII. kongresszus óta eltelt időben üzemi pártszervezeteink és kerületi pártbizottságunk gazdasági irányító munkája eredményesen fejlődött, káderein hozzáértőbben, szakszerűbben, hatékonyabban dolgoznak. Ezt az is mutatja, hogy 1965-ben kerületünk összes üzeme teljesítette termelési, gazdaságossági tervét, és mintegy 20 vállalat, illetve kisipari szövetkezet nyerte el az „élüzem", vagy a „kiváló szövetkezet" megtisztelő címét. Üzemeinkben az elért eredmények alapján 6—20 napnak megfelelő nyereségrészesedést fizettek ki a dolgozóknak. Két vállalat nyerte el a Minisztertanács és a SZOT vándorzászlaját.

Mindamellett nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy eredményeinket csak *igen nagy erőfeszítések árán és nem kellő hatékonysággal tudtuk elérni.* A kerületi pártbizottság, de még inkább az üzemek pártszervezetei igen „széles skálán" tevékenykednek, és ez gyakran az erők szétforgácsolásához vezet. Számtalan szubjektív tényező is akadályozza a munkát. Így pl. az, hogy a különböző szintű vezetők a vállalatokban, üzemekben jelentkező gazdasági problémákat szinte kizárólag akarati tényezőkre vezetik vissza, holott a gondok tényleges okai ennél mélyebben fekvőek és gazdálkodásunk jelenlegi rendjének, tervezési, irányítási rendszerünknek ellentmondásait is magukban rejtik. A jelenlegi irányítási rendszer hiányosságai sok vonatkozásban nemcsak a tisztánlátást akadályozzák, hanem helytelen irányban is befolyásolják a politikai munkát és pártszervezeteink munkastílusát. Ez elősegíti a megcsontosodott, túlhaladott nézetek továbbélését és az ezekből eredő gyakorlat rögződését.

Pártszervezeteink — alapvetően helyesen — a tervek teljesítésére és ahol szükséges, túlteljesítésére mozgósítanak. Gyakran azonban a megtermelt áru a tárgy-negyedév lezárása után hosszú ideig a vállalat raktáraiban marad. Ilyenkor joggal vetik fel a dolgozók, hogy miért

Digitized by Google

volt szükség a „hajrára", a túlórázásra, az erők és eszközök nagymértékű, nem gazdaságos felhasználására.

A vállalatok közötti *kooperáció*, amely ma még alapvetően a kötelező tervmutatók és rendelkezések rendszerére épül, szintén nem nevezhető zökkenőmentesnek. Sokszor a belső és külső kooperáció hibái miatt akadozik a termelés, nem folyik ütemesen a munka, és bizonyos hibák negyedévről negyedévre megismétlődnek. Az ilyen és hasonló jelenségek — a politikai nevelő munka fogyatékosságaival együtt — szinte melegágyai az esetenként tapasztalható fásultságnak, pesszimizmusnak és nemtörődömségnek.

A dolgozók aktivitásának növelése elengedhetetlenül fontos. De ha — részben a vezetés hibájából, részben jelenlegi tervezési és irányítási rendszerünk fogyatékosságai miatt — késik a termelési tanácskozásokon negyedévről negyedévre ismételten felvetődő problémák megoldása, akkor megnehezül mind a tudatformáló munka, mind a dolgozók aktivitásának kibontakoztatása.

A jelenlegi gazdasági mechanizmus — tapasztalataink szerint — kitermelt bizonyos fajta *felelőtlenséget*, pontosabban a felelősség elmosódását, és ezzel együtt — alsóbb és felsőbb szinten egyaránt — a felelősség elhárítására irányuló törekvést. A dolgozók, a pártszervezetek jogos kritikájára nemegyszer az a válasz, hogy „a bírálat jogos, de a kezünk meg van kötve, a tervet végre kell hajtani úgy, ahogy elő van írva." Ilyen körülmények között a hibákat kiküszöbölni, a felelősséget megállapítani, a termelés hatékonyságát növelni igen nehéz. Természetesen arra is van példa, hogy a felsőbb gazdasági irányító szervek figyelembe veszik a vállalatok jogos kérését, és elfogadják a helyi párt- és gazdasági vezetés javaslatait.

Egyik legfontosabb tapasztalatunk ezenkívül az, hogy a gazdasági szervező munka és a politikai és ideológiai nevelő munka pártszervezeteink mindennapi gyakorlatában nemegyszer különválik. Ez a tudatformálás viszonylagos elmaradását vonja maga után, de jelentősen fékezheti a gazdasági eredményeket is. Az Ideológiai Irányelvek feldolgozása során felhívtuk pártszervezeteink figyelmét erre a fogyatékosságra.

E hibák és fogyatékosságok ismeretében is úgy gondoljuk, hogy pártszervezeteink és a kerületi pártbizottság gazdaságszervező munkájában, munkastílusában vannak olyan elemek, amelyeket *a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítése során, sőt bevezetése után is megőrizhetünk, vagy tovább lehet és kell fejlesztenünk.* Vannak viszont olyan elemek is, amelyeket *határozottan el kell hagynunk*, mert mai céljaink megvalósítását már nem segítik elő.

II.

Pártszervezeteink gazdaságszervező munkájának lényeges eleme, hogy a dolgozók, a kommunisták véleményének ismeretében aktívan

Digitized by Google

vegyenek részt a *gazdasági feladatok és tervek kialakításában.* Pártszervezeteink e funkciójukat jelenleg csak kis mértékben és jórészt csak formálisan tudják betölteni. És ez nem pártszervezeteink, a kommunisták passzivitásának, hanem inkább annak tulajdonítható, hogy a jelenlegi tervezési és irányítási rendszer, a vállalati önállóság alacsony szintje erősen korlátozza lehetőségeiket.

A kommunisták, a pártszervezetek élenjárnak a Központi Bizottság 1964. december 10-i határozatának megvalósításában. E határozat hosszabb távra szóló feladatait azonban akkor fogjuk tudni eredményesen végrehajtani, ha pártszervezeteink az eddiginél nagyobb mértékben vehetnek majd részt a vállalati éves feladatok és tervek kialakításában is.

Már a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítése során is jelentősen növekszik a vállalatok önállósága és felelőssége. A határozatban körvonalazott módon készítik majd el vállalataink éves programjaikat, alakítják ki egy meghatározott időszakra a „vállalati gazdaságpolitika" céljait. Ez nagy lehetőséget nyújt majd arra, hogy a vállalatok alapos elemzés, tájékozódás után a népgazdaság érdekeinek megfelelően fejlesszék gazdálkodásukat. A vállalati pártszervezetek és pártszervek, a párttagság, a tömegszervezetek, a vállalat egész dolgozó kollektívájának tapasztalatait elemezve és javaslatai birtokában kell majd résztvenniük az optimális vállalati terv-variáns kiválasztásában, a „helyi gazdaságpolitika" kialakításában. Ezzel jelentősen megnő a tervezés demokratizmusa és minden bizonnyal a színvonala is.

A pártszervezeteknek a tervezés során fontos funkciójuk lesz, hogy *elősegítsék az érdekek egyeztetését.* Ismerniük kell egyfelől a vállalati viszonyokat, másfelől az adott időszak legfontosabb népgazdasági céljait, *az össztársadalmi érdekeknek az adott időszakra vonatkozó konkrét tartalmát.* Ehhez megfelelő tájékoztatást kell kapniuk a kerületi pártbizottságtól és más felsőbb pártszervektől. Ezen információk birtokában és a vállalati érdekek ismeretében mozgósítanak majd pl. a tervezők körében arra, hogy azok a társadalmi érdekeket és célokat figyelembe véve tervezzék meg a helyi feladatokat.

A pártszervezetek a szakszervezetekkel és a gazdasági vezetéssel közösen elősegitik majd a vállalati bér- és létszám-kérdések eldöntését, az anyagi és erkölcsi ösztönzés rendszerével kapcsolatos rendszabályok, a kultúrális, szociális és egyéb kérdések helyes megoldását is, vagyis fontos szerepet fognak betölteni az adott vállalatnál kialakuló és érvényesülő *„mikro-elosztási viszonyok" alakításában.*

A mechanizmus reformjának bevezetése után a népgazdaság érdekeit is legjobban kifejező szintetikus mutató: a vállalati nyereség segítségével fogják mérni a vállalati tevékenység eredményességét. Pártszervezeteinknek a vállalati tervek kialakítása során javaslataikkal elő kell segíteniük és hatékonyan ellenőrizniük is kell azt, hogy az illetékes tényezők a vállalati nyereség azon forrásait tervezzék meg, amelyek *a népgazdaság, a társadalom érdekeivel összhangban, nem pedig más vál-*

Digitized by Google

lalatok, vagy a fogyasztók rovására biztosítják a nyereség növekedését. Ennek legfontosabb forrásai lesznek — többek között — a hatékony műszaki fejlesztés, az ehhez szükséges erők és eszközök biztosítása útján, az élő- és holtmunkával való ésszerű takarékosság, az álló- és forgóeszközök maximális kihasználása, a termékösszetétel helyes és rugalmas tervezése és változtatása, a szükségleteknek megfelelően, a termékek minőségének állandó javítása, ezenkívül — az exportfeladatok helyes megtervezése alapján — a termékek gazdaságos értékesítése.

Úgy véljük, hogy a mechanizmus reformja után a gazdaságirányítás rendszerének fejlesztésével a kerületi pártbizottság szerepe, önállósága és lehetőségei is megnőnek, és így jobban tudja majd közvetíteni és érvényesíteni a népgazdasági érdekeket a vállalatok, az üzemi pártszervezetek irányában, minthogy kevesebb lesz a népgazdasági érdekeket torzító tényező és a bürokratikus akadály.

A XI. kerületi pártbizottság az elmúlt évek során következetesen szakított a gazdasági szervező munka olyan felfogásával és gyakorlatával, amely *a tervszámok mechanikus teljesítését* kérte számon. Megszüntette a különböző mutatószámok kiragadott vizsgálatát és fetisizálását, és ehelyett *a gazdasági folyamatok és fontos kulcsproblémák alapos elemzése* került előtérbe mind saját munkájában, mind a hozzá tartozó pártszervezetekben. Ezt egyebek között az is elősegítette, hogy rendszeressé és tartalmasabbá vált a kerületi pártbizottság és a felsőbb irányító gazdasági szervek (trösztök, minisztériumok, Országos Tervhivatal stb.) kapcsolata. Időközönként — ha szükséges, gyakran is — kicseréljük véleményünket a minisztériumok és más szervek illetékes vezetőivel a vállalatok munkájáról, az ott jelentkező problémákról, kölcsönösen tájékoztatjuk egymást tapasztalatainkról. E megbeszélések során nemcsak a jelen, hanem a perspektíva kérdéseivel is foglalkozunk.

A jövőben tovább kell fejlesztenünk e munkakapcsolatokat, mert azok jelentősen elősegíthetik a kerületi pártbizottság és a vállalati pártszervezetek tájékozódását az ágazat, a tárca elképzeléséről, a népgazdaság érdekeiről. Az iparági szintű információk birtokában a kerületi pártbizottság is helyesebben tudja orientálni a vállalati párt- és gazdasági vezetést.

A kerületi pártbizottság rendszeresen segíti a vállalatok párttömegszervezeti és gazdasági vezetését az éves ún. *komplex intézkedési tervek elkészítésében.* E tervek hasznosságáról igen kedvezőek a tapasztalataink. E tervek ma már jól koncentrálnak a legfontosabb feladatokra, az erők és eszközök gazdaságos és célszerű felhasználásra, jól koordinálják a különböző gazdasági és társadalmi szervek feladatait. Az 1965-ös komplex intézkedési tervekben helyesen meghatározott politikai és gazdasági feladatok teljesítése tízmilliókkal csökkentette a vállalatok (Április 4. Gépgyár, BHG) elfekvő készleteit és mérsékelte az újabb inkurrens készletek keletkezését.

Véleményünk szerint a komplex intézkedési tervek a jövőben is szükségesek lesznek. A következő változtatást látjuk azonban szüksé-

Digitized by Google

gesnek: A vállalati éves gazdaságpolitikai célkitűzések kidolgozása után e tervekben csak a legfontosabb teendőket kell megjelölni, azokat, amelyek a kitűzött reális célok megvalósulását konkrétan segítik elő. Részletkérdések rögzítése *nem célszerű*. A párt és a gazdasági vezetés viszonyában is, de a párt és a gazdasági vezetésen belül is a jelenleginél *jobban el kell határolni a hatásköröket és a felelősséget*. A legfontosabb feladatoknak és intézkedéseknek a komplex tervben való rögzítése hatékonyan biztosíthatja a gazdasági és politikai munka magas színvonalú összekapcsolását, a különböző szervek munkájának koordinálását.

A kerületi pártbizottság jelenleg is megtanácskozza a vállalatokkal a komplex tervek elkészítését. Úgy véljük, hogy e vélemények egyeztetésére a jövőben is szükség lesz. Az év elején, vagy a tárgyévet megelőző év utolsó hónapjában történő egyeztetés ugyanis lehetővé teszi a kerületi pártbizottságnak, hogy segítse mind a vállalati pártszervezetek, mind a helyi gazdasági vezetést a legfontosabb célok meghatározásában.

A tervteljesítés menet közben való ellenőrzése a vállalati párttömegszervezeti és gazdasági vezetés együttes feladata. Csak így biztosítható, hogy az ellenőrzés ne szorítkozzon a tények regisztrálására, hanem — szükség szerint — operatív intézkedéseket is eredményezzen. Természetesen a jövőben is szükség lesz a kerületi pártbizottság és az állami gazdasági irányító szervek közös, vagy külön-külön végzett ellenőrző munkájára.

Az éves vállalati programok és az ezekhez szorosan kapcsolódó, a megvalósítás módozatait rögzítő komplex intézkedési tervek együttesen lehetővé teszik, hogy a vállalatok olyan *optimális terv-variánst* dolgozzanak ki, amely biztosítja a népgazdasági érdekek megvalósulását, a nagyobb vállalati nyereség helyes forrásokból való elérése útján.

A pártszervezetek gazdaságszervező munkájának egy másik fontos oldala az, hogy megismertessék a dolgozókat a vállalatok gazdasági céljaival, terveivel és teljesítésükre mozgósítsanak. Hogy a pártszervezetek megoldhassák e fontos feladatukat, ahhoz a „mozgósítás" fogalmát helyesen kell értelmezni. Mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy ki mikor és mire mozgósítson. E mozgósítás tartalma, konkrét formája ugyanis aszerint hogy kerületi pártbizottságról, vállalati pártbizottságról, vagy alapszervezetről van szó, lényegesen különböző.

A *kerületi pártbizottságnak* — a felsőbb pártszervek határozatai és útmutatásai, az állami irányító szervektől kapott tájékoztatás, valamint a saját tapasztalatai birtokában — az össztársadalmi érdekekből kiindulva, ágazatonként és vállalatonként differenciáltan, a népgazdasági célok megvalósítására kell mozgósítania a kommunistákat és a pártszervezeteket. A jelenlegi, sokszor még általános mozgósítás helyett arra van szükség, hogy a kerületi pártbizottság adja át a különböző gazdasági folyamatok vizsgálata alapján szerzett tapasztalatait a pártszervezeteknek és ösztönözze a vállalatok párt-, tömegszervezeti és gaz-

Digitized by Google

dasági vezetőit a tanulságok és következtetések helyes levonására, hatékony és konkrét intézkedések kidolgozására.

Az *üzemi pártbizottságoknak* — együttműködve más társadalmi szervekkel — gondoskodniok kell arról, hogy minden dolgozó jól ismerje a vállalat gazdasági feladatait; a kommunisták, a dolgozók véleményére támaszkodva fel kell tárniuk a munkát akadályozó tényezőket, ki kell dolgozniuk megszüntetésük eszközeit, biztosítaniuk az alkotó munkához szükséges légkört, s kibontakoztatniuk a dolgozók kezdeményezését.

A *párt-alapszervezeteknek* az adott termelő egység konkrét termelési feladatának megvalósítására kell mozgósítaniuk. A tömegszervezetekkel és a gazdasági vezetőkkel együtt oda kell hatniuk, hogy fejlődjön a termelési és a munkafegyelem. Ebben a munkában nagymértékben támaszkodniuk kell a mind jobban kibontakozó szocialista brigádmozgalomra is.

Természetesen, a mozgósítás során minden szinten vannak és a jövőben is lesznek konkrét teendők. De úgy véljük, hogy a dolgozók mozgósítását a párt területi és vállalati szervei nem szűkíthetik le a terv, a termelés egy-egy konkrét, időszaki feladatának ismertetésére, népszerűsítésére, hanem a rendszeres politikai és ideológiai nevelőmunka egyúttal mozgósítás is a gazdasági feladatokra, eszköz a termelőmunka hatékonyságának növelésére.

A párt- és gazdasági szerveknek, a tömegszervezeteknek együtt kell dolgozniuk és koordinálniuk kell tevékenységüket. Persze egészséges munkamegosztásra van szükség, nem pedig valamiféle rosszul értelmezett specializálódásra, amely mindenképpen egyoldalúsághoz vezetne. A gazdasági és műszaki vezetőknek például nem tisztán gazdasági- műszaki feladataik vannak. Politikai tevékenységük nélkülözhetetlen a dolgozók nevelésében éppúgy, mint a gazdasági feladatok megoldásában. Sajnos azonban sokan közülük még nem ismerték fel a politikai munka jelentőségét és szükségességét. Ezért megvizsgáltuk, hogy milyen a gazdasági vezetők eszmei-politikai felkészültsége, hogy kapnak-e megfelelő társadalmi megbízatásokat, s ha igen, hogyan teljesítik ezeket. A felmérés nyomán jelentősen nőtt a pártoktatás különböző formáiban részt vevő gazdasági vezetők száma; különösen a marxizmus—leninizmus esti egyetemére jelentkezett sok gazdasági vezető. A kerületi pártbizottság speciális előadássorozatot is szervezett a vezető káderek számára. Egyre több gazdasági vezető vesz részt közvetlenül is pártszervezeteink felvilágosító munkájában mint pártnapi előadó, vagy mint csoportos beszélgetések vezetője. A politikai tömegmunka színvonalának emelkedése, a vezetők részvétele ebben a munkában érezhetően javította a pártszervezetek mozgósító munkájának hatékonyságát. Ilyen módszerek alkalmazásával előmozdíthatjuk a területi, üzemi és alapszervezeti pártszervek egységes szemléletének kialakítását.

Mind a kerületi, mind az üzemi pártszervezetek gazdaságszervező munkájának fontos alkotóeleme, hogy *biztosítsák a gazdasági feladatok*

Digitized by Google

végrehajtásának színvonalas ellenőrzését. A végrehajtás ellenőrzésével kapcsolatban rögtön felmerülhet egy kérdés: „Mit ellenőrizhet a területi pártszerv akkor, ha megszüntetjük a kötelező tervmutatók rendszerét?" Az a véleményünk, hogy a végrehajtás ellenőrzését a kötelező tervmutatók rendszerének megszüntetése után is lehet és kell biztosítani. Az ellenőrzés nem azonos a kötelező tervmutatók teljesítésének ellenőrzésével. Az elmúlt években — mint már említettük — a tervmutatók fetisizálása ha nem is szűnt meg teljesen, de igen nagy mértékben csökkent. A kerületi pártbizottság és üzemi pártszervezeteink mind nagyobb része is arra törekedett, hogy az érvényesülő gazdasági folyamatokat, tendenciákat tárja fel és elemezze.

Milyen folyamatok, tendenciák, problémák vizsgálatát láttuk célszerűnek az elmúlt időszakban? Ezt csupán néhány példával akarjuk illusztrálni. 1965-ben alapos vizsgálat tárgyává tettük a *munkaerő-vándorlás* kérdéseit. Megállapítottuk, hogy a gyakran munkahelyet változtató dolgozók száma igen magas, jelentős részük fiatalember, aki főleg a számára nem kielégítő bérviszonyok miatt, vagy a rossz munkakörülmények következtében „vándorol". A textilüzemekben pl. ahol a legmagasabb az elvándorlás foka, jelentős anyagi eszközöket (tízmilliókat) fordítanak ugyan az új dolgozók betanítására, de nem alkalmazzák az anyagi ösztönzés olyan eszközeit, amelyek az új dolgozókat „letelepedésre", maradásra késztetnék. A Goldberger gyárban pl. a nyári hónapokban a bérgazdálkodás merev szabályai miatt 100—150 gép is leáll és ez tetemes kárt okoz a vállalatnak.

Megvizsgáltuk a *vállalati összevonások* után kialakult helyzetet is. Megállapítottuk, hogy a termelőerők tényleges koncentrálását esetenként megakadályozta az eszközök hiánya. Emiatt néhány esetben nem lehetett megoldani az egyes gyáregységek egészséges profiltisztítását sem. A nagyvállalatok sok esetben nem eléggé körültekintően alakították ki a szervezeti és irányítási formákat, szervezeteket, módszereket. Még ma sem megfelelő egyes gyáregységek anyagi és erkölcsi ösztönzése.

Elhatároztuk, hogy a harmadik negyedévben felmérjük a vállalati álló- és forgóeszköz-gazdálkodás állapotát is. 1966. első negyedévében ugyanis a vállalatok egy részénél jelentős mértékben meggyorsult a forgóeszközök növekedése, bár ezt semmilyen objektív tényező nem indokolta. A vizsgálat lefolytatására, jelentés és javaslatok elkészítésére felkértük a kerületi népi ellenőrző bizottságot.

Úgy véljük, hogy az ilyen jellegű, a kulcsproblémák megragadásán alapuló ellenőrző munka, a gazdasági folyamatok rendszeres vizsgálata azért is szükséges, hogy bizonyos időszakban meghatározott területen komplex és átfogó képet kapjunk a párt gazdaságpolitikai céljainak megvalósulásáról.

A folyamatok vizsgálata mellett pártszervezeteinknek a körülményektől függően a jövőben is élniük kell az *operatív beszámoltatás* eszközével. Az operatív ellenőrzésnek azonban a jövőben közgazdaságilag

Digitized by Google

megalapozottabban kell feltárnia a mélyebben fekvő összefüggéseket annak érdekében, hogy megfelelő következtetéseket tudjunk levonni *a politikai munka egészéről, a vezetés színvonaláról, az irányítás minőségéről, az emberi viszonylatokról, a szemléleti tényezőkről,* és végső fokon mindarról, ami elősegítette vagy akadályozta az eredmények elérését.

A gazdasági folyamatok ellenőrzésének a kerületi pártbizottság által eddig is végzett *„tematikus" formája* a jövőben is hasznos lesz. Tartalmasabbá teszi az ellenőrzést az a már meghonosodott gyakorlatunk is, hogy a kerületi párt-végrehajtóbizottság üzemi, intézményi választott pártszervekkel *együttesen, a helyszínen* vitat meg különböző fontos problémákat. Az együttes tanácskozásokat megelőzik a dolgozók körében folytatott csoportos beszélgetések.

Az ilyen és ehhez hasonló módszerek biztosítják az operativitásnak azt a formáját, amelyre a jövőben is szükség van. Ezt azért is időszerű hangsúlyozni, mert az utóbbi időben — kétségtelenül nem indokolatlanul — sokat ostoroztuk a magunk és pártszervezeteink túlzott „operativitását." Az operatív ellenőrzés a már felvázolt módon és tartalommal — véleményünk szerint — a jövőben is szerves része lesz gazdaságszervező munkánknak.

A végrehajtás ellenőrzésében jelentősen növekedni fog a párt-alapszervezetek szerepe. A párt-alapszervezetek közvetlenül észlelik mindazokat a jelenségeket, amelyek az emberek felfogásában, az emberek közötti viszonyokban, vagy a termelési folyamatokban jelentkeznek. Az üzemi pártbizottságoknak segíteniük kell a párt-alapszervezeteket, hogy ezek még alaposabban és eredményesebben tudjanak foglalkozni területük dolgozóinak „termelési viszonyaival" azáltal is, hogy jobban bevonják e munkába a tömegszervezeteket. A dolgozók gondolkodásmódját — de a termelési eredményeket is — igen nagy mértékben befolyásolja az, hogy milyen az adott műhelyben, üzemrészben a viszony az emberek között, a vezetők és a beosztottak között, milyen az üzemi légkör, az ún. üzemi „klíma".

E kérdések rendszeres vizsgálata, a kommunisták feladatainak meghatározása, a tömegszervezetek munkájának koordinálása — véleményünk szerint — továbbra is szerves részét képezi a pártalapszervezetek és az üzemi pártbizottságok gazdaságszervező munkájának.

A végrehajtás ellenőrzésének továbbfejlesztése egyben az *ellenőrzés demokratizmusának elmélyítését* is jelenti. Jelenleg nem az a probléma, hogy nincsenek meg ehhez a szükséges keretek és fórumok, hanem alapvetően az, hogy e fórumokat okosabban kell felhasználnunk.

Sokszor panaszkodunk azon, hogy taggyűléseink, amikor gazdasági kérdésekkel foglalkoznak, termelési tanácskozássá válnak. Esetenként még azt is vitatják, hogy egyáltalában szükséges-e, célszerű-e párttaggyűléseken termelési kérdéseket megbeszélni. Úgy véljük, nem az a lényeges, hogy mennyit foglalkozunk párttaggyűléseken termelési, gazdasági kérdésekkel, hanem az, hogy *hogyan* foglalkozzunk velük.

Digitized by Google

Úgy véljük, hogy alapvetően meg kell javítanunk a különböző tanácskozások előkészítését. A pártvezetőség — ha beszámolót készít, a gazdasági, termelési kérdésekről — akkor jár el helyesen, ha az egész párttagsággal együtt készül fel. (Ez más napirendek esetében is célszerű.) A kommunistáknak tudniuk kell, hogy milyen kérdések fognak a tanácskozás középpontjában állni, érezniük kell, hogy igénylik az ő véleményüket, hogy szavaik nyomán intézkedések születnek.

A beszámolók *ne halmozzák a mutatószámokat, az adatokat,* és ne csak arról tájékoztassanak, hogy mit teljesítettünk és miben maradtunk el, hanem arra is igyekezzenek alapos választ adni, hogy *miképp értük el az eredményeket és miért maradtunk el valamely feladat teljesítésében.* Igen fontos, hogy mind a beszámoló, mind a taggyűlés arra a kérdésre adjon megnyugtató választ, hogy *mit fogunk tenni, mi, kommunisták, hogy eredményeink még jobbak legyenek.*

A pártszervezetek ellenőrző munkájának arra is ki kell terjednie, hogy milyen a gazdasági, műszaki vezetők munkastílusa, milyen a kapcsolatuk beosztottjaikkal, mennyire igénylik és hasznosítják a dolgozók tanácsait, bíráló észrevételeit. A pártalapszervezetek szintjén kell elkezdeni annak az elvnek az érvényesítését, hogy társadalmunkban csak az lehet gazdasági vezető, aki bírja a kommunisták és a pártonkívüli dolgozók bizalmát.

Az üzemi pártbizottságoknak nagy követelményeket kell tehát támasztaniok a gazdasági-műszaki vezetéssel szemben. Ehhez viszont arról is gondoskodniuk kell, hogy a pártalapszervezeteknek is meglegyenek a gazdasági vezetők között azok a „partnereik", akiknek a hatásköre területileg lényegében egybeesik a pártalapszervezet hatáskörével. A termelési és irányítási szervezetben szükségessé váló átszervezések esetén tehát az üzemi pártbizottságoknak minden esetben gondoskodniuk kell arról, hogy a pártalapszervezetek szervezeti felépítése is kövesse e változásokat.

III.

Nagy gazdasági feladataink megkívánják *kádermunkánk továbbfejlesztését is.* Az elmúlt években megtörtént a káder-hatáskörök decentralizálása. Amilyen mértékben felsőbb pártszerveink növelték a kerületi pártbizottságok káder-hatáskörét, olyan mértékben szélesítettük — ahogyan a feltételei kialakultak ennek — az üzemi, vállalati pártszervezetek káder-hatáskörét is.

A kerületi pártbizottság hatáskörébe jelenleg 253 ember tartozik, kb. százzal kevesebb, mint 1963-ban. Ezt abból az elvből kiindulva tettük, hogy ott ismerik a legjobban az embereket, ahol dolgoznak. Másrészt, feltételeztük, hogy ha csökken a hatáskörünkbe tartozó káderek száma, akkor javulni fog a káderekkel való foglalkozás színvonala. Ez így is történt. Munkánk hatékonyságával azonban mégsem lehetünk

Digitized by Google

elégedettek. Nem foglalkozunk ugyanis folyamatosan a káderekkel és az üzemi pártszervezetek kádermunkájában is sok még a formális vonás.

E fogyatékosság felszámolására 1965-ben és 1966-ban a kerületi pártbizottság felülvizsgálta a pártszervezetek kádermunkáját és az állami személyzeti munkát. A vizsgálati módszerek közé tartozott egyebek között az is, hogy csoportosan és egyénileg is elbeszélgettünk a hatáskörünkbe tartozó káderekkel, és kikértük véleményüket kádermunkánkról. A felmérés alapján több intézkedést határoztunk el; többek között javasoltuk az állami irányító szerveknek, hogy a hatáskörünkbe tartozó vezető gazdasági káderek minősítését végezzék el 1967 közepéig. Ez azért is szükséges volt, mert vannak olyan vezető kádereink is, akiket 5—8 év óta nem minősítettek. Különösen a KGM és az ÉM vállalatainál nagy a lemaradás e téren. Ennek több oka van. Mindenekelőtt az, hogy gazdaságszervező munkánk során még sokszor nem találjuk meg a jelenségek lényegi okait és összefüggéseit, és ez esetenként oda vezet, hogy nem is tudjuk megállapítani, hogy egy-egy felelős ember tevékenységében, vezetési stílusában mi az, ami igazán jó, és mi az, amin változtatnia kellene.

Másrészt a káderek munkájáról való tájékozódásunk során gyakran tapasztalunk megalkuvást. Gazdasági vezetőink egy része ugyanis olyan légkört teremt maga körül, hogy nem merik őszintén bírálni őket. Pártaktivistáinknak, pártfunkcionáriusainknak (az alapszervezeti titkároknak, üzemi párttitkároknak) a döntő többsége nem függetlenített pártmunkás. Ilyen esetekben magatartásukra hat az, hogy közvetlenül függnek a gazdasági vezetőktől. Amilyen mértékben demokratikusabbá válik a káderek munkájának megítélése, vagyis amilyen mértékben megvalósul az az elv, hogy vezető csak az lehet, aki bírja a kommunisták, a dolgozók bizalmát, úgy tudjuk visszaszorítani majd e kedvezőtlen jelenségeket is.

A jövőben arra törekszünk, hogy a káderekét, a helyszínen, munka közben tanulmányozzuk és megítélésükben támaszkodjunk a dolgozók véleményére. A káderekkel való foglalkozás tapasztalatait rendszeresebben kell ismertetnünk a pártaktivistákkal és a hatáskörünkbe tartozó káderekkel. Következetesebben kell érvényre juttatni minden szinten a káderek megítélésének helyes alapelveit, és a vezető káderekkel szemben mind politikai szempontból, mind szakmai tekintetben magas követelményeket kell támasztanunk.

IV.

Véleményünk szerint a pártszervezetek gazdaságszervező munkája *nem választható el mereven a pártszervezetek tevékenységének más oldalától.*

A gazdasági feladatok megoldását a pártmunka összes eszközeivel segítenünk kell. Egy műszeripari üzemben például, ahol igen nagy je-

Digitized by Google

lentősége van a gyors és eredményes műszaki fejlesztésnek, ismernünk kell a párt befolyását a műszaki dolgozók körében. Meg kell állapítani, hogy mi módon erősíthető a párt szervezetileg is a műszaki dolgozók között. Elemeznünk kell a dolgozók politikai hangulatát, választ kell adnunk az őket foglalkoztató kérdésekre. Törődnünk kell a kiváló műszaki szakemberek, a szakmunkások munkakörülményeivel, a fejlesztő, a kísérletező apparátus és a vállalat egyéb szervezetei közötti kapcsolatokkal. Szüntelenül figyelemmel kell kísérnünk a műszaki munka hatékonyságát és e területek vezetésének színvonalát. A feladatoknak ilyen, a pártmunka eszközeivel történő megközelítése jelentősen hozzájárulhat az üzem előtt álló műszaki feladatok sikeres megoldásához.

A szocialista gazdaság és a szocialista tudat kölcsönhatását, mint már említettük, pártszervezeteink felismerték. De e felismerés gyakorlati realizálásáért még sokat kell tennünk. Ennek érdekében a kerületi pártbizottság és az üzemi, vállalati pártszervezetek — a szakszervezetekkel és a KISZ-szel együtt — mind többet és konkrétabban foglalkoznak *a dolgozók politikai, szakmai és általános műveltségének fejlesztésével.* Így például rendszeresen kidolgozzuk az állami felnőttoktatással, a szakmai továbbképzéssel kapcsolatos időszerű tennivalókat. A közelmúltban végzett vizsgálataink alapján az állami vezetésben dolgozó kommunistáknak azt a konkrét feladatot adtuk: hassanak oda, hogy a 40 éven aluli munkások lehetőleg végezzék el az általános iskolát.

A pártszervezeteknek — a szakszervezetekben dolgozó kommunisták segítségével — támogatniuk és ellenőrizniük kell az üzemekben folyó ismeretterjesztő és népművelési munkát is. Különösen időszerű, hogy differenciált módon, széles körű közgazdasági propagandát végezzünk a dolgozók körében.

Alaposan meg kell vizsgálnunk a vállalati, üzemi tömegszervezetek pártirányítását és hatékony intézkedéseket kell kidolgoznunk továbbfejlesztésére. Pártszervezeteinknek az eddiginél jobban kell támaszkodniuk a tömegszervezetekre, színvonalasabban kell koordinálniuk a párt, a szakszervezet, a KISZ, és a többi tömegszervezet tevékenységét.

A gazdasági mechanizmus reformjának széles körű ismertetésével kapcsolatban az a feladatunk, hogy a kerület sokrétű jellegét figyelembe véve — az erre vonatkozó párthatározatok alapján — előkészítsük és megkezdjük a differenciált tömegpolitikai munkát. E tömegpolitikai munka magában foglalja a harmadik ötéves tervnek és a IX. kongresszus határozatainak széles körű ismertetését.

Munkánkat úgy kell szerveznünk és fejlesztenünk, hogy az *biztosítsa az 1966. és 1967. évi gazdasági feladatok eredményes teljesítését.* Tudjuk, hogy jórészt a jelenlegi feladatok eredményes megoldásától függ a zavartalan fejlődés. Biztosak vagyunk abban, hogy pártunk IX. kongresszusa határozatainak végrehajtásával a XI. kerület kommunistái és pártonkívüli dolgozói újabb eredményeket fognak elérni a termelő munkában.

Kanczler Gyula

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

A francia—amerikai ellentétek gazdasági háttere

A Francia Köztársaság kormányának az a döntése, hogy Franciaország 1966. július 1-vel kilép az Észak-Atlanti Szövetség katonai szervezetéből (bár a szövetségnek tagja kíván maradni), és az a felszólítása, amelyet az Egyesült Államok és Kanada kormányához intézett, hogy távolítsák el az ország területéről a kétoldalú szerződések alapján ott elhelyezett idegen katonai támaszpontokat, egységeket és raktárakat — ráirányította a nemzetközi közvélemény figyelmét a francia—amerikai ellentétekre.

Jóllehet a NATO katonai szervezete körül kirobbant mélyreható válság elsősorban politikai jellegű, e cikk keretében a válságban leginkább érintett két ország kapcsolatának *gazdasági oldalával* kívánunk foglalkozni. Ez akkor is indokolt, ha a francia—amerikai nézeteltérések gazdasági tekintetben ma sokkal kevésbé vannak előtérben, mint 1963 és 1965 között voltak. Ez időszakban ugyanis a francia kormány látványos intézkedésekkel — de sikertelenül — megkísérelte, hogy gátat vessen az amerikai tőke franciaországi behatolásának, és kétségbe vonja a dollár kivételes helyzetét a nemzetközi pénzpiacon.

A francia és amerikai gazdasági élet ellentétei mindenekelőtt a *nemzetközi piacokért folytatott mind élesebb harc megnyilvánulásai.* A tőkés világgazdaság szempontjából a második világháború utáni időszakot a többi között az jellemezte, hogy a háborút követő első évtizedben a vezető imperialista hatalmak között csak az Egyesült Államok volt képes nagyarányú tőkekivitelre. Ez a tőkekivitel, a háború előtti időszakkal ellentétben, elsősorban nem a gyarmati és félgyarmati országokba irányult, hanem azokba a *nyugat-európai fejlett tőkés országokba*, amelyek a második világháborúból szétzilált gazdasággal kerültek ki. Ezen országok egy részének gazdasági nehézségeit és az amerikai segélytől való függését még fokozta az, hogy katonailag nagymértékben belebonyolódtak volt gyarmataik területén az el-

Digitized by Google

nyomott népek felszabadító harcai ellen viselt és mind kilátástalanabb háborúba.

Ez különösen Franciaországra vonatkozik, amely 1945-től 1954-ig folytatta a vietnami nép ellen az indokínai háborút, és harcban állt az észak-afrikai francia gyarmatokon szabadságukért küzdő népek ellen is. Az 50-es évek végére, a 60-as évek elejére azonban megváltozott a helyzet. Franciaország megszabadult az indokínai háború terhétől, s a francia uralkodó körök, *de Gaulle* 1958 júniusában történt hatalomra jutásától kezdve — nem utolsósorban az algériai olajmezők zavartalan kiaknázásának biztosítása végett — nagy erőfeszítéseket tettek az algériai háború befejezésére. Amikor kiderült, hogy katonai erővel nem tudják elfojtani az algériai nép szabadságharcát, 1962-ben kompromisszumos megállapodást kötöttek, s elismerték Algéria függetlenségét.

Időközben a francia gazdaság is talpraállt. Ebben nem kis szerepe volt a Marshall-segély révén Franciaországnak juttatott 2,7 milliárd dollár értékű kölcsönnek. Az Európai Közös Piacról szóló szerződés 1958-ban történt életbelépése további lehetőségeket nyitott a francia gazdasági élet fejlődése előtt. A megerősödött francia monopoltőke mind terhesebbnek érezte az amerikai gazdaság gyámkodását.

A francia nagytőke a piacokért folytatott harcok során *egyre gyakrabban került összeütközésbe* a hatalmas amerikai konszernekkel. Ez az összeütközés az esetek jelentős részében egyenlőtlen erők küzdelme volt, hiszen még a legnagyobb francia üzemek is eltörpülnek az amerikai mammutkonszernek mellett. A *Fortune* című amerikai gazdasági folyóirat adatai szerint a világ ötven legnagyobb, évi egymilliárd dollárnál nagyobb üzleti forgalmat lebonyolító vállalata között egyetlen francia cég sincs; Franciaország legjelentősebb vállalata, a *Rhone-Poulenc* vegyikonszern, csak az 57. a sorban. Az Egyesült Államokon kívül kétszáz legfontosabb társaság között is csak 25 francia van.

A francia monopoltőkés körök jórészt a *Közös Piac* létrehozásától remélték a védelmet a nagy amerikai konszernekkel szemben. Ezek a remények azonban csak részben váltak be. Igaz, hogy a Közös Piac kialakulásának hatására Franciaországban is erőteljesen megindult a tőke koncentrációja, s ezt a francia kormány gazdaságfejlesztési tervei központilag is pártfogolják. Most már évente mintegy ezer fúzió történik Franciaországban, s ezek között rendkívül nagy jelentőségűek is vannak. (A *Renault* autógyár társulása a *Peugeot* céggel, a harmadik és negyedik legnagyobb francia takarékpénztár egyesüléséből alakult mammutbank, az *Usinor* vegyikonszern sorozatos fúziói stb.) Viszonylag kevés volt azonban a fúzió a Közös Piac más tagországainak vállalataival. Mindez nem volt elegendő ahhoz, hogy kialakuljanak az amerikai mammutkornszernekkel valóban versenyképes nagyvállalatok.

Különösen a *tudományos kutatásban és fejlesztésben* volt szembe-

Digitized by Google

tűnő az egyenlőtlenség, az amerikai cégek nagy fölénye, és sok esetben ez eldöntötte a francia és az amerikai vállalatok közötti küzdelmet. A szabadalmi licencek következtében ugyanis még a teljesen francia tulajdonban levő vállalatok is az amerikai monopóliumok „adófizetői" lettek. (A francia rádió- és televíziókészülékek elektronikus alkatrészeit amerikai licenc alapján gyártják. Az ismert *Caravelle* utasszállító repülőgépek légnyomás-szabályozó berendezése amerikai rendszerű. A francia harisnyák nylonja, az esőkabátok és a férfiszövetek műszál-anyaga amerikai szabadalom alapján készül stb.) Persze, francia tudósok és mérnökök is vannak a feltalálók sorában, de Franciaország minden szabadalom ellenében, amelyet az Egyesült Államoknak elad, öt amerikai szabadalmat vásárol. És ebben az arányban még nincsenek is benne a francia iparban nagymértékben alkalmazott svájci szabadalmak, pedig ezek között is sok az amerikai eredetű.

Az Európai Gazdasági Közösség vámhatáraitól remélt védelem nem valósult meg. Igaz ugyan, hogy az Európai Gazdasági Közösség a hat ország közötti belső vámok fokozatos csökkentésével egyidejűleg más országokkal szemben, így az Egyesült Államokkal szemben is, mind súlyosabb vámfeltételeket léptetett életbe, s ezek a vámhatárok bizonyos nehézségeket okoztak az Európába irányuló amerikai áruexportnak, egyáltalán nem tudtak azonban gátat vetni az amerikai tőkeexportnak. Így a legnagyobb amerikai vállalatok egymás után vetették meg lábukat a Közös Piac vámhatárai mögött.

Pompidou francia miniszterelnök 1963 márciusában amerikai forrásra támaszkodva kijelentette, hogy Franciaországban körülbelül egymilliárd dollár értékű amerikai tőkét ruháztak be, *J. Gervais* „Franciaország és a külföldi beruházások" című könyvében viszont azt írja, hogy a miniszterelnök által említett összegnek körülbelül a dupláját. Az kétségtelen tény, hogy Franciaországban ma már több mint ötszáz, amerikai kézben levő vállalat működik. Nem lehet azonban tudni, hogy ezen kívül, tőzsdei üzletkötések révén, milyen más cégek részleges vagy teljes ellenőrzése jutott amerikai kézbe.

Három évvel ezelőtt a francia kormány riadót fújt *és erélyes intézkedéseket* helyezett kilátásba az amerikai tőkebehatolás megfékezésére. A gyakorlatban azonban intézkedései *kudarcot vallottak*, mert 1. a monopoltőkés államnak nincs lehetősége és osztályjellegéből szándéka sincs belenyúlni a tőzsdei manipulációkba, 2. nincs elegendő francia tőke, amely a kiélezett versenyben finanszírozni tudná az elkerülhetetlenül szükséges fejlesztési programokat az amerikai versenytársakkal szemben, 3. az amerikai tőkebehatolás feltartóztatására a Közös Piac hat tagállamának egységes cselekvésére is szükség volna. (Azért volna szükség rá, mert ha valamelyik amerikai cégtől Franciaországban megtagadják a beruházások engedélyezését, akkor — egységes fellépés híján — a Franciaországból kitiltott üzem Olaszországba vagy más közöspiaci országba települ, és kihasználva a vám-

Digitized by Google

sorompók lerombolását, onnan árasztja el olcsóbb és korszerűbb árujával a francia piacot.)

A Franciaországban létesített amerikai leányvállalatok ma még nem jelentenek *közvetlen veszélyt* a francia gazdasági életre. Közülük jónéhányat nem is a francia cégekkel szembeni konkurrenciaharc, hanem a legnagyobb amerikai monopóliumok egymás közötti harca hozott létre. E vállalatok egy része voltaképpen csak *hídfőállás*. Céljuk gyakran az, hogy valamelyik amerikai óriásvállalat megvesse a lábát Franciaországban, s így szembeszállhasson amerikai konkurrensével, amely ugyancsak megveti lábát Franciaországban, vagy más európai országban.

A francia gazdasági élet számára bizonyos szempontból *előnyös* is az amerikai tőkebeáramlás, amelynek jelentős szerepe van az elmúlt évtized francia arany- és devizatartalékainak létrejöttében, és bizonyos fokig hozzájárult a francia ipar korszerűsítéséhez. *Távlataiban* azonban ez sok veszélyt rejt magában. (Például pénzügyi nehézségeket okozhat, ha a jelenleg még Franciaország felé áramló dollár- és aranyfolyam a vállalatok jövedelemtermelése következtében az ellenkező irányba fordul, és megindul a profitok visszaáramlása az Egyesült Államokba. Veszélyes az is, hogy mind nagyobb számban működnek az országban olyan vállalatok, amelyeknek irányító központjai a tengeren túl vannak, és amelyek sorsáról, fejlődéséről, vagy megszüntetéséről idegen országban, a francia kormány befolyási körén kívül történnek döntések.)

A francia kormány fellépését az amerikai tőkebehatolással szemben az is gyengítette, hogy ebben a kérdésben a francia uralkodó körök véleménye is *megoszlott*. Így alakult ki aztán olyan helyzet, hogy az amerikai beruházásokkal szembeni leghangosabb fellépés idején is jelentős kedvezményekkel — húsz százalékos adókedvezménnyel — csábították a külföldi, főleg az amerikai tőkét franciaországi beruházásokra, ha azok egybevágtak az ötéves fejlesztési terv céljaival.

Jórészt a Franciaországba irányuló amerikai tőkebehatolás késztette De Gaulle kormányát a *dollár kivételes nemzetközi helyzete ellen indított támadásra*. Az 1922-ben tartott genovai értekezlet óta a fontnak és a dollárnak azt a kiváltságot tulajdonították, hogy a nemzetközi kereskedelemben az arannyal egyenlő értékű fizetési eszköz szerepét tölthetik be. Az 1929 utáni világválságban úgy látszott, hogy veszélybe került ez a kiváltság. Amerika azonban megbírkózott a nagy válsággal, és miután a második világháború alatt és után az infláció következtében leromlottak a nyugat-európai országok valutái, a világ csaknem minden aranytartaléka az Egyesült Államokba került. Így természetesnek látszott, hogy az egyes államok megkülönböztetés nélkül dollárt vagy aranyat fogadtak el. „Ma azt tapasztaljuk — mondotta 1965. február 4-i sajtóértekezlete kezdetén de Gaulle — hogy ez a gyakorlat már nem felel meg, következésképpen egyre súlyosbodó nehézségekkel jár. Ez a gyakorlat régóta kedvez és ma

Digitized by Google

is kedvez annak a sokrétű segélynek, amelyet Amerika más országoknak nyújt, ezenkívül megkönnyíti a külföldi amerikai tőkebefektetéseket."

A francia elnök e nyilatkozatával lényegében azokat a korábbi intézkedéseket indokolta meg, amelyek során a Francia Bank az ország dollártartalékaiból jelentősebb összegeket aranyra váltott be az Egyesült Államokban, mintegy figyelmeztetésül arra, hogy Franciaország gazdasági érdekei védelmében esetleg komoly károkat tud okozni a dollárnak. A francia kormány azonban nem növelte dollárbeváltásainak mértékét, és mások sem követték a francia példát. Mindez nyilvánvaló következménye volt annak a ténynek, hogy növekvő arany- és valutatartalékai ellenére is a francia frank sorsa — a tőkés világ jelenlegi pénzrendszeréből következően — szorosan összekapcsolódott a dolláréval. A dollár helyzetének esetleges megingása pedig a frank-övezetben is súlyos pénzügyi válságot idézhetett elő.

A francia—amerikai gazdasági érdekellentétek fontos területe a *nyugat-európai gabonapiacért* folytatott harc. Ismeretes, hogy mind az Egyesült Államok, mind Franciaország gabonatermelése jóval meghaladja a hazai szükségletet, és mindkét ország komoly exportgondokkal küzd. Nyugat-Európában ugyanakkor több ország — köztük a Közös Piac tagállamai, elsősorban a Német Szövetségi Köztársaság — gabonabehozatalra szorul. A gabonahiányt főleg amerikai áruval pótolták s az importot a hazai mezőgazdasági termelők védelmében magas vámokkal sújtottak.

Franciaország elsősorban azért csatlakozott a Közös Piachoz, mert az egymás közötti vámhatárok lerombolását és a harmadik országokkal szembeni magas védővámok létesítését, a nyugatnémet gabonapiac megszerzését remélte tőle. Ily módon a francia—nyugatnémet ellentéteken kívül a francia—amerikai gabonaellentétek is szerepet játszottak abban, hogy a hosszan elhúzódó tárgyalások ez év közepéig késleltették a mezőgazdasági közös piac kialakulását.

A Közös Piac mezőgazdasági terményekre vonatkozó kialakulásával szembeni védekezés volt a fő indítéka a GATT keretében az úgynevezett Kennedy-fordulóról előterjesztett amerikai javaslatnak, amely 50 százalékos kölcsönös vámengedményt kínál a közöspiaci „hatoknak". (Az amerikai ajánlat a nyugatnémet tőke számára vonzónak látszik, mert egyrészt lehetővé teszi, hogy továbbra is hozzájussanak az olcsó amerikai gabonához, másrészt pedig bizonyos lehetőséget nyit a nagy felvevőképességű amerikai belső piacra is betörni próbálkozó nyugatnémet nagytőkének.) A franciák elutasítóan fogadták a Kennedy-forduló gondolatát, mert ez súlyosan veszélyeztette gabonafölöslegüknek a Közös Piac országain belül remélt kedvező elhelyezését, anélkül hogy a Washington részéről kilátásba helyezett ipari vámkedvezmények az amerikai piacokon a gyakorlatban különösebb előnnyel kecsegtették volna a viszonylag elmaradott francia ipart. Ezért a franciák ragaszkodtak ahhoz, hogy mindaddig ne kezdődje-

Digitized by Google

nek érdemi tárgyalások a Kennedy-fordulóról, amíg létre nem jön a megegyezés a mezőgazdasági közös piacról. Sikerült is elodázniuk a GATT keretében tervezett tárgyalásokat, míg végre az idén megalakult a mezőgazdasági közös piac — de Nyugat-Németország ma is változatlanul az Egyesült Államokban szerzi be gabonaszükségletét.

Igen éles harc folyik Franciaország és az Egyesült Államok között a *fegyverkezési piacon* is. Nem nehéz megérteni ugyanis, hogy az amerikaiak által szorgalmazott, a NATO keretén belüli katonai integráció gyakorlatilag azzal a következménnyel járt, hogy a szabványosítás és egységesítés jelszavával a nagy amerikai fegyver- és hadianyaggyárak kaparintják meg a tagállamok megrendeléseit. A Pentagonban *Henry J. Kuss* helyettes hadügyi államtitkár vezetésével külön hivatal is alakult, amely az amerikai fegyvereladások fellendítésével foglalkozik.

A nemzeti szuverenitás előtérbe helyezése az integrációval szemben, a francia egységek kivonása a NATO parancsnoksága alól, valamint az önálló francia atomhaderő, a *Force de frappe* megteremtése azzal az amerikaiak számára kellemetlen következménnyel jár, hogy az amerikai ipar csak kis mértékben részesül a francia fegyverkezési programból. Pedig bizonyos francia katonai repülőgéptípusok (pl. a *Mirage 3* vadászgép) és egyes helikopter-fajták minősége vetekszik az amerikaiakéval. Mindebből nyilvánvaló, hogy a fegyverkezési üzletben érdekelt francia monopóliumok (a repülőgépipar, a gépkocsiipar, az atomipar stb.), amelyek egyébként a legtőkeerősebb és legkoncentráltabb francia vállalatok, *a legerősebb támogatói* de Gaulle integrációellenes politikájának.

A volt francia gyarmatbirodalom helyén alakult *független országok gazdasági és politikai befolyásáért* is folyik a harc a francia és az amerikai uralkodó körök között. A második világháború végén Franciaországnak 12 millió négyzetkilométer területű gyarmatbirodalma volt, 70 millió lakossal. Mai „birtokai" mindössze 150 000 négyzetkilométert tesznek ki, és körülbelül egymillió ember él rajtuk.

Franciaországot a második világháború végén a felszabadulásukért harcoló népek távozásra kényszerítették *Szíriából* és *Libanonból*. 1954-ben a Dien Bien Phu-i vereség után a franciák *Indokína* elhagyására kényszerültek. Ekkor úgy látszott, hogy Franciaországnak nem lesz többé gazdasági és politikai befolyása volt gyarmatain. Helyzetét még súlyosbította az 1956-os szuezi kaland és az algériai háború. Az a mód, ahogy az amerikaiak 1954-ben Dél-Vietnamban *Ngo Dinh Diem* uralomra juttatásával a franciák örökébe léptek, előrevetette annak árnyékát, hogy a volt gyarmatok egy részén a franciák helyét az amerikaiak foglalják el.

Franciaország azonban *meg tudta állítani* ezt a folyamatot. Igaz, hogy a frank-övezet részesedése a francia külkereskedelemben 1954 és 1963 között az exportban 36 százalékról 18 százalékra, a behozatalban 27 százalékról 21 százalékra csökkent, de Franciaországnak

Digitized by Google

sikerült csaknem kivétel nélkül minden volt afrikai gyarmatát a függetlenség elnyerése után is *megtartani a frank-övezetben.*

Az afrikai francia pozíciók megőrzésében a többi között a franciáknak az angolokétól különböző gyarmatosító politikája is szerepet játszott. Ennek az volt az egyik lényeges vonása, hogy még a gyarmatosítás idején lehetővé tették egy viszonylag széles „elit" kifejlődését, s a gyarmati közigazgatásban nagy mértékben foglalkoztatták ezt, nem is csak alárendelt beosztásban.

Jelentős volt ilyen szempontból az algériai FLN-nel kötött eviani kompromisszum is. Ez „szalonképessé" tette Franciaországot az afrikai országok előtt abban az időszakban, amikor az Egyesült Államok Vietnamban egyre inkább belebonyolódott a szennyes neókolonialista háborúba.

Az amerikai üzleti körök Afrikában rendkívül nagy erőfeszítéseket tesznek azért, hogy az egész kontinens bizonyosfajta *tervszerű kizsákmányolásával* helyettesítsék a gyarmati rendszer széthullása következtében „szétforgácsolódott" kizsákmányolást. Ezt a célt segélynyújtási gépezetükkel, az úgynevezett Békehadtest kiküldésével és ösztöndíjak nagyarányú felajánlásával igyekeznek elérni, de nem riadnak vissza — ahogy Kongó példája mutatja — az erőszakos beavatkozásoktól sem. Az Afrikába irányuló amerikai tőkeberuházások, amelyek a második világháború előtt alig érték el a 200 millió dollárt, 1959-ben már meghaladták a 2 milliárdot. Ez távlataiban megerősítheti az amerikai pozíciókat a volt gyarmattartók, köztük a franciák rovására.

Afrikában egyébként nemcsak az amerikaiak egyoldalú behatolási kísérletei folynak a francia befolyási övezetbe, hanem a franciák is *megkísérlik a behatolást* más területeken, így Kongóban.

A francia—amerikai gazdasági ellentétek tükröződnek az Egyesült Államokba irányuló francia export lassú visszaesésében és a latinamerikai erőtlen francia behatolási kísérletben, amely de Gaulle ottani körutazásában csúcsosodott ki. Mindez meggyőzően tanúsítja: a kiéleződött francia—amerikai politikai ellentétek mögött *mélyreható gazdasági érdekellentétek* húzódnak meg. Az amerikai NATO-politika fontos céljait keresztező francia lépések azt a célt is szolgálják, hogy politikai eszközökkel erősítsék meg a francia monopoltőke hadállásait a nála hatalmasabb és tőkeerősebb amerikai versenytárssal szemben. Ez a politikai szembeszállás növelte Franciaország tekintélyét és befolyását.

Párizs jelenlegi, sok szempontból Amerika-ellenes külpolitikai irányzatában nemcsak monopóliumok vannak érdekelve (amelyek esetleg ki is egyezhetnek), hanem Franciaország széles dolgozó rétegei is. Ez a politika a nemzeti érzésekre is támaszkodhat, s így hosszabb időszakra megszabhatja a francia magatartást.

Lehel Miklós

Digitized by Google

Tájékozódás

A bécsi értekezlet

Az európai kapitalista országok kommunista pártjai képviselőinek május 9—12-i értekezlete a harmadik ilyenfajta regionális értekezlet volt. Az első 1959 novemberében, Rómában ülésezett, s ennek az értekezletnek a ténye maga éppolyan fontos volt, mint az itt elfogadott „Római Felhívás". A demokrácia védelmére és megújítására, a „közélet általános demokratizálására" való felszólítás új hangsúlyt kapott azzal, hogy a felhívás a munkásmozgalomnak feladatává tette: a monopolista iparágak államosításával és a közületi gazdasági vállalkozások demokratizálásával szűkíteni kell a monopóliumok hatalmát; a szocializmusért folytatott harcot a demokrácia kibővítéséért és megújításáért folyó harcnak minősítették. Új hangot ütött meg a szocialista és szociáldemokrata pártokkal való megegyezésről szóló ajánlat is, mert a kapcsolatok, az eszmecserék és az együttműködés iránti óhajt azzal az érvvel támasztotta alá, hogy a megosztottság a szocialista pártoknak is káros. A felhívás ezekkel a szavakkal fejeződött be: „Kapitalista országok dolgozói, demokratái — egyezzünk meg!" Csak valamivel később vált érthetővé, hogy a kínai sajtó miért hallgatott erről az értekezletről és a felhívásról.

E pártok második értekezlete csak hat évvel később, 1965 májusában ült össze, Brüsszelben. A közbeeső időben számos kétoldalú megbeszélést tartottak ugyan a nyugat-európai kommunista pártok, néhány értekezletet az Európai Gazdasági Közösség államainak, s rendszeres eszmecserét a skandináv országoknak a kommunista pártjai, de az új regionális értekezlet célszerűségének gondolata ütközött a kommunista pártok nemzetközi értekezletéről folytatott vitával, amelyben a nyugati pártok felfogása eltérő volt. A brüsszeli értekezlet mindenekelőtt azért volt fontos, mert hosszabb szünet után ismét egy asztalhoz ültette e pártokat, amelyeknek országaiban — sajátosságaik ellenére — a perspektívát illetően messzemenően azonosak a feltételek. A brüsszeli értekezleten tárgyalt problémák természetesen olyanok voltak, amelyek

Digitized by Google

nemcsak ezekre a pártokra és ezekre az országokra jellemzők: a szolidaritás Vietnammal, az európai biztonság kérdései, a segítség azoknak a testvérpártoknak, amelyek fasiszta vagy reakciós rendszer áldozatai.

Már a brüsszeli összejövetel is mérlegelte egy határozatot és állásfoglalást nem hozó vitaértekezlet megtartását. 1965. december 18-án egy előzetes megbeszélésen megállapodás történt abban, hogy megvitatják annak a tapasztalatait és az új lehetőségeit, hogyan lehet a monopóliumok elleni harcban egyesíteni a munkásosztály és a demokrácia erőit. Az ezen előzetes megbeszélés alapján létrejött értekezlet vita-jellege bizonyos mértékben újdonság volt, s megfelelt annak a szükségletnek, amely a marxista tapasztalatcserét kívánja, azon munkáspártok álláspontjainak, meggondolásainak és feladatainak marxista szembeállítását, amelyek — bármennyire eltérők is az egyes országokban az erőviszonyok, a nagyságrendek és a fejlődési fokok — megtestesítik azt az akaratot, hogy a mindenkori körülményeknek megfelelő eszközökkel legyűrjék azt a megosztottságot és azokat az ellentéteket, amelyeknek korunk feltételei közepette és az emberek millióinak tudatában már semmiféle létjogosultságuk sincs. Ezen túlmenően e pártok olyan országok hagyományainak vannak elkötelezve, amelyek a modern munkásmozgalom bölcsője voltak, s amelyekben Marx tanítványai azon feladat megoldásáért küzdenek, hogy megóvják a munkásmozgalmat a neokapitalista rendszerbe való beolvadásától, s kimutassák a változott feltételek között a szocialista perspektívákat.

Az értekezleten a következő országok kommunista pártjainak képviselői vettek részt: *Belgium, Dánia, Német Szövetségi Köztársaság, Finnország, Franciaország, Görögország, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Ausztria, Svédország, Svájc, Spanyolország, Nyugat-Berlin* és *Ciprus. Portugália Kommunista Pártja* írásos beszámolót küldött a konferenciának a napirendhez.

Kommunisták, szocialisták és katolikusok

Az egyes országok sajátosságai még az olyan regionális értekezleten is felszínre kerülnek, amelynek az alapja nyilvánvalóan bizonyos körülmények és perspektívák azonossága. Néhány országban — mint Görögországban, Ciprusban és Portugáliában — nincsen szocialista párt; a skandináv országokban — s Görögországban is — csak elvi jelentőségük van a katolikusok és kommunisták közti párbeszéd kérdéseinek. Így azután bizonyos sajátosságok adódnak abban a törekvésben, hogy lehetőleg széles arcvonal épüljön ki a bel- és külföldi monopoltőkével szemben: az irányvételnek olyan változatai, amelyek a legtöbb országban a kommunista pártoknak a szocialistákkal és a katolikusokkal szemben eltoglalt magatartásában fejeződnek ki. A hosszabb távú perspektívákra és az elvi meggondolásokra való beállítottság új színezetet adott a potenciális szövetségesek iránti magatartásnak; már nem is hangsúlyozzák

Digitized by Google

velük szemben a kommunisták vezető szerepét, még olyan államokban sem, ahol ez kétségtelen.

Bármilyen eltérő is a szocialisták és kommunisták arányának nagyságrendje, mégis általános érvényű, hogy mindenekelőtt — figyelembe véve a szocialista pártok differenciáltságát — meg kell találni azt a nyelvet és azt az érvelést, amelyről a szocialista munkások érzik, hogy ezt a munkásság általános érdekei diktálják, amely lehetővé teszi és megkönnyíti számukra, hogy elfogadják a kommunisták konstruktív javaslatait, s hogy a szocialista pártvezetőségre gyakorolt nyomással elérjék ezek valamelyes számbavételét. A térítői buzgóság és leleplezés korábbi elképzelései alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy megteremtsék a bírálatnak és politikának azt az érthető és hatásos adagolását, amely lehetővé teszi a közös harcot, a közös akciót. Ezzel kapcsolatban arról is régen letettünk már, hogy a szakszervezeteket a párt „transzmissziós szíjainak" tekintsük — ez a kép egyáltalán nem felel meg a technika fejlődésének sem.

A katolikus országokban a széles demokratikus tömegmozgalmak növekvő mértékben a katolikusokkal való szótértéstől függenek. A munkásosztály struktúrájának változása, az alkalmazottak növekvő száma és a paraszti elemeknek az iparba való beáramlása miatt nagyobb visszhangra találnak a katolikus munkásszervezetek. Másrészt bizonyos, az egyházon belüli irányzatok — amelyek XXIII. János pápasága után is érezhetők voltak a zsinaton — megteremtették a kezdőpontját annak, hogy az egyház eltávolodjon attól a „constantinusi" hagyománytól, amely az uralkodó osztály védőjévé tette. Megnő a jelentősége a kommunisták és a katolikusok párbeszédének, s ezt az is megkönnyíti, hogy a forradalmi munkásmozgalom túlhalad bizonyos olyan elgondolásokat, amelyeket a XVIII. század materializmusától és a XIX. század liberalizmusától vett át, amelyekről azonban aligha bizonyítható be, hogy marxisták számára kötelezők.

Guyot, Claveau, Denis (Franciaország) beszámoltak azokról az új kapcsolatokról, amelyek a gaulleista kormány politikája elleni küzdelemben alakultak ki, a kommunisták és a katolikusok vezette szakszervezetek egységmegállapodására vezettek, s május 17-én nagy országos sztrájkban fejeződtek ki. A demokratikus tömörülés gondolatának — amelyet az elnökválasztáso Mitterand jelölése fejezett ki — ellene hatott azoknak a kísérlete, akik de Gaulle külpolitikájának éppen a pozitív aspektusait támadják, s a következő parlamenti választásokon egy kommunisták nélküli árnyékkormányt akarnak az előtérbe helyezni. A monopolista politika kihatásai — ennek a politikának a parasztság az egyik áldozata (a párt parasztfolyóiratának 150 000 előfizetője van) — megegyezést követelnek meg az összes antimonopolista erőktől, s a francia kommunisták közös programot javasoltak nekik.

Pechioli (Olaszország) vázolta azt az ellentmondásos folyamatot, amely kifejeződik egyrészt Nenni jobboldali irányzatában, a szociáldemokratákkal való gyors egyesülés kísérletében, másrészt a nagy

Digitized by Google

tömegharcokban, amelyek kapcsán az új szakszervezeti egység szükségességéről is viták indultak meg. Olaszországban a katolikusok és kommunisták párbeszédét a legutóbbi pártkongresszusnak az a megállapítása is ösztönzi, hogy az olasz kommunisták az állam-ateizmust éppúgy elutasítják, mint a klerikális államot.

Reimann (Német KP) rámutatott annak a jelentőségére, hogy a német szakszervezeti kongresszus elutasította a szükségállapot-törvényeket, valamint arra a visszhangra, amelyet az NSZEP és az SPD képviselői között tartandó eszmecsere keltett.

Van Gheyt és *Tervfe* (Belgium) beszámoltak azokról a nagy, általános szakszervezeti küzdelmekről, amelyek katolikus munkásokat is átfognak, és amelyek némely kereszténységszocialistáknak bizonyos, a kormánnyal szembeni ellenzékiségét is kifejezik. A szakszervezetekben erősek a baloldali áramlatok, amelyek nem zárkóznak el az akcióegység gondolatától. A békéért és a vietnami háború ellen folyó harcban erős katolikus szervezetek léptek előtérbe, a legmagasabb egyházi hatóságok tudtával. A brüsszeli atomellenes menetben 40 000 fiatal vett részt, nagyrészt katolikus ifjúsági szervezetek tagjai. A menetről az iskolai oktatásban is beszéltek.

Kill (Luxemburg) beszámolt a szakszervezeti egység helyreállításáról, amely minden megkülönböztetés nélkül történt meg. *Kleven* (Norvégia) ismertette a kommunistáknak a munkásmozgalom egységét szolgáló politikáját. A norvég munkásmozgalomhoz tartoznak a parlamentben képviselt Szocialista Néppárt tagjai is; ezek a szocialista pártból váltak ki, nem úgy, mint a dán szocialista néppártiak, akiknek élén a dán kommunisták volt vezetője áll.

Fuglsang (Dánia) beszámolt a szocialista néppártiakkal való kapcsolatok problematikájáról. Koppenhágában ez a párt annyi szavazatot kapott, mint a szocialista párt szavazatainak 60 százaléka. *Schiwoff* (Svájc), a Svájci Munkapárt egységpolitikáját vázolta, amely a legutóbbi községtanácsi választásokon mindenekelőtt Svájc rétoromán részében ért el jelentős sikert.

A *spanyol* kommunisták képviselője beszámolt az üzemekben és az egyetemeken folyó elkeseredett küzdelmekről, amelyekben az üzemek szabadon választott munkásbizottságai éppen úgy kiharcolták törvényes létüket, mint a diákság szabadon választott képviselői. Katolikus papok kiállnak a párbeszéd mellett, egy katolikus lelkész cikket írt a kommunista párt elméleti folyóiratába. A *görög* kommunisták képviselője megmagyarázta a görög kommunisták viszonyát a demokratikus egységpárthoz, az EDA-hoz és Papandreu centrum-pártjához. Az illegális pártnak 100 000 tagja van.

Sarinen, a finn kommunisták elnöke, beszélt a szakszervezeti egység helyreállításáért kifejtett fáradozásairól, amelyeket talán még az idén siker koronáz. Ismertette az azóta már létrejött négypárti (agrárpárti, szociáldemokrata, kommunista és baloldali szocialista) kormány megalakításáról folyt tárgyalások problematikáját. A választásokon a párt

Digitized by Google

— a nemzetközi hírügynökségek jelentéseivel ellentétben — lényegében nem veszített szavazatot, hanem a baloldali szocialistákat a velük kötött megállapodás értelmében jelentős mandátum-nyereséghez juttatta. A Szocialista Párt vezetősége — csekély szavazattöbbséggel — ellenezte a kommunistákkal kötendő koalíciót, a képviselők nagy többsége azonban kierőszakolta.

A kommunisták és a demokrácia

A bécsi értekezleten jelen volt pártoknak tehát Maurice Thoreznek az a formulája szolgálhatott volna egyik iránymutatójukul, amely szerint a demokráciát — osztályjellegének figyelembevételével is — úgy kell tekinteni, mint „folyamatos alkotást". A szocializmus csak akkor lehet vonzó céllá ezen államok néptömegei számára, ha magában hordozza az ígéretet, hogy a meglevő demokratikus viszonyokat és szabadságjogokat újakkal egészíti ki, amelyek a kapitalista sorompók és gátak legyűréséből erednek. Ezen országok kommunista pártjai a szocialista életrendben is a többpárt-rendszert, a lelkiismereti, sajtó- és véleményszabadságot és — bizonyos csekély eltérésekkel — a szervezett ellenzék lehetőségét vallják. A szocializmusért folyó harc fő tartalma ezekben az országokban: a küzdelem a demokratizálásért, az igazi üzemi és községi beleszólási jogért és a közélet demokratizálásáért, amely a nagytőke elleni harc nélkül nem valósulhat meg. Ezekben az országokban a kommunisták meggyőző munkájának fő tartalma: bebizonyítani, hogy a kommunista pártok demokratikus pártok, amelyek nem akarnak megszüntetni demokratikus vívmányokat, hanem a monopóliumok visszaszorításával és kikapcsolásával, az összes demokratikus erők széles tömegmozgalmára támaszkodva, bővíteni és szélesíteni akarják a demokrácia fesztávolságát.

Ezzel az orientációval nem akarják magukat egyszerűen elhatárolni az eddigi szocialista kísérletektől; tulajdonképpen egy új modellről van itt szó, amely más feltételek közepette formálódott, s amelyet a szocialista államrendszer léte tett lehetővé. Sőt mi több, a szocializmus akarásának nagyobb mérvű érvényesülése messzemenően összefonódik azzal, hogy milyen eredményeket ér el a szocialista államokban a szocialista demokrácia kifejlesztése, s ez egyúttal megmagyarázza azt, hogy bizonyos érzékenység van minden olyan jelenséggel szemben, amely ellentmond az elemi demokratikus érzésnek és amelynek szükségszerűsége nem mindig látszik kétségtelennek. Az elvi viták egyre gyakrabban hozzák össze a kommunistákat a nem kommunistákkal, még kis kommunista pártok tagjait is keresett vitapartnerré teszik, és megfelelnek annak a növekvő érdeklődésnek, amelyet az értelmiségi ifjúság színe-java tanúsít a marxizmus iránt. Ezek a viták annál eredményesebbek, minél nyíltabban vallják a kommunisták a vitatkozás elvét és vetkőzik le a maradványait annak a kommunista gőgnek, amely a nem kommunistákban csak tudatlanokat lát. Ez olyan gon-

Digitized by Google

dolat, amelyet a francia kommunista párt márciusi határozata is tartalmaz.

A többi demokratikus erőnek javasolt programjukban a francia kommunisták síkra szállnak az államosítás védelméért és kiszélesítéséért, az államosított üzemek demokratikus igazgatásáért, mint a demokratikus tervgazdálkodás alapjáért. Az olasz kommunisták képviselője megrajzolta a szocializmushoz vezető olasz demokratikus út számára tervezett strukturális reformokat, amelyeknek az a céljuk, hogy a kapitalizmus logikájával ellentétes demokratikus intézkedésekre és demokratikus programozásra használják fel az állam megnövekedett szerepét. A német kommunisták hangsúlyozták, hogy milyen fontos a beleszólási jognak a szakszervezeti kongresszus által felállított követelése, amely egyes nagyvállalkozókat arra indított, hogy tiltakozzanak a Vatikánnál a zsinat 13. számú sémájának erre vonatkozó kitétele ellen. E tekintetben érdekes volt az a megállapítás is, hogy a nyugatnémet kommunisták Nyugat-Németország jövőjét illetően nem szándékoznak gépiesen átvenni az NDK tapasztalatait. Norvégia, Svédország és Svájc kommunistái hangsúlyozták, hogy milyen jelentősége van számukra az üzemi és gazdasági tájékozódási és beleszólási jognak. A finn kommunisták elnöke kifejtette azt a részletes programot, amelyet pártja a szocializmushoz vezető finn út pontos felvázolása keretében „a munkahelyi demokráciáról" dolgozott ki.

Európai alternatívák

Az értekezlet-előkészítő megbeszélés megállapodott abban, hogy a vita középpontjába a monopólumok elleni harci szövetség problémáit állítják, a kül- és világpolitikai jellegű kérdéseket pedig mellőzik. A vitában azonban hamarosan bebizonyult, hogy ez csak igen korlátozott mértékben lehetséges, mert a munkásság és a demokratikus erők egyetértése messzemenően olyan kérdésektől függ, amelyek túlmutatnak az országhatárokon. Már az értekezlet előestéjén, San Remóban megegyezett a Francia KP és az Olasz KP küldöttsége, hogy bár továbbra is harcolnak az Európai Gazdasági Közösség struktúrája és gyakorlata ellen, megismétlik azt az igényüket, hogy e két párt, valamint országaik nagy szakszervezeti szövetségei képviselve legyenek az EGK és az Európa-Tanács szerveiben. Ezen túlmenően az EGK-n belüli nézeteltérések, a fontos francia—szovjet színes tv megállapodás, a Fiat és a Szovjetunió megegyezése, a Renault gyár hasonló irányú tárgyalásai stb. a Hallstein-korszakra jellemző kis-európai elképzelések korhadtságát és elavultságát bizonyítják. Ugyanakkor a NATO-válság és a NATO-egyezmény 1969. évi lejáratának perspektívája napirendre tűzi az európai biztonsági rendszer kérdését, amely a katonai tömbök feloszlatásával, atommentes övezetek létesítésével, a német kérdésnek a két német állam megegyezése alapján

Digitized by Google

való fokozatos megoldásával döntő módon hozzájárulhatna a világbéke fenntartásához.

A nyugat-európai kommunisták magukévá teszik azokat a konstruktív alternatívákat, amelyek megteremthetik az összes európai államok minden megkülönböztetés nélküli gazdasági együttműködését és az igazi enyhülést Európában.

A francia kommunisták rámutatnak arra, hogy a gaulleista külpolitika pozitív aspektusai megfelelnek az ő politikájuknak, s ők minden olyan kezdeményezést támogatnak, amely az európai biztonság valamilyen rendszeréhez vezethet. Pechioli szerint az integráció tendenciája objektív szükségszerűség, ez azonban sem az olasz, sem a francia kommunistákat nem akadályozza meg abban, hogy egyrészt harcoljanak az EGK struktúrája és monopolista tömörülése ellen, másrészt számoljanak létével, s követeljék az olasz kommunisták képviseletét az Európai Tanácsban; erre egyébként az olasz szocialisták is törekednek. A kommunistáknak olyan tárgyalásokra kell súlyt helyezniük, amelyeken mindazok a csoportok és erők részt vehetnek, amelyeknek érdekük az összes európai államok gazdasági együttműködése, a tudomány és a kutatás kibontakoztatása Európában és az amerikai monopóliumok támadásainak kivédése. Kill (Luxemburg) beszélt az amerikai monopóliumok súlyos beavatkozásáról kis hazája gazdaságában és a monopóliumok koncentrációs folyamatában játszott döntő szerepükről. Tervfe (Belgium) hangsúlyozta, hogy az európai biztonsági rendszer létrehozását célzó fáradozások során vitába kell szállni a „demokratikus" NATO-hívek fő érvével, azzal, hogy a NATO hatékony fegyver a német militarizmus ellenőrzésére. Thurnborg (Svédország) beszámolt az EGK körüli vitákról, amelyeket részben az határoz meg, hogy a svéd szociáldemokrácia sok kérdésben az Angol Munkáspártot követi.

*

A nyugat-európai kommunista pártok bécsi értekezlete rendkívül erős visszhangot keltett a világsajtóban, jóllehet nem hozott határozatokat és jellege szerint e pártok képviselőinek elvtársi eszmecseréje volt. Azok a problémák és perspektívák azonban, amelyeket megvitatott, nemcsak a kommunistákra és a kommunista pártokra vonatkoznak, s a konferenciáról szóló közlemény nyugodt, nyílt hangja kifejezte e vitaértekezlet jelentőségét és hasznosságát.

Franz Marek

Megjelent a *Weg und Ziel*-nek, Ausztria Kommunista Pártja elméleti folyóiratának július—augusztusi számában.

Digitized by Google

Kritika

Sánta Ferenc: Az áruló

Már akkor feltűnést keltett, szenvedélyeket torlasztott és indulatokat robbantott egymásnak *Sánta Ferenc* új regénye*, amikor folyóiratban látott napvilágot. Talán nem is helyes kifejezés a „feltűnés", hiszen Sánta azok közé tartozik, akik küldetésnek és belső kényszernek érzik az alkotást, s meggyötrődnek a leírt szó becsületéért. Ez természetesen még nem esztétikai ítélet vagy értékelés — önmagában. Végtére is a belső láz, a művészi vajúdás kínja csak akkor válik közérdekűvé, ha a mű igazságában és szépségében objektiválódik tetté a szándék. S hogy mégis ez az összefüggés kínálkozik a méltatás élére, azt egyrészt Sánta erkölcsi következetessége, másrészt a „kommersz-irodalom" nálunk sem ritka ellenpéldái indokolják.

Leszoktunk arról, hogy különböző minőségeket keverjünk össze az *esztétikai* értékelésben, vagyis hogy az alkotások megítélését az alkotók más vonatkozású megnyilvánulásainak — politikai vagy elméleti állásfoglalásainak — mérlegelésével helyettesítsük. Sem művelődéspolitikánknak, sem a művészetnek nem vált és nem válhat ugyanis javára, ha — magukra az alkotásokra kevésbé figyelmezve — egy-egy nyilatkozat vagy teoretikus eszmefuttatás alapján csinálunk „X-kérdést" vagy „Y-problémát". Más lapra tartozik, ha a politikai vagy ideológiai állásfoglalásokat önmagukban elemezzük és vitatjuk, hiszen ilyenkor azonos minőségeket szembesítünk. Ezért egyetlen polgártársunknak vagy vitapartnerünknek sincs erkölcsi joga megsértődni, hacsak nem kacérkodik azzal a téveszmével, hogy csalhatatlansággal és bírálhatatlansággal áldotta meg a jóisten. Sőt, ha bizonyos feszültségről ejtünk szót, inkább a kommunista ideológusok túlzott szemérmességű óvatosságáról s tapintatosságáról kell beszélni, amellyel az ilyen vitákat kerülik (illetve: kerüljük).

Sánta Ferenc nézetei már nemegyszer csiholtak aktuálpolitikai és

* Magvető Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

elméleti polémiát. Csak példaként hivatkozunk *Trencsényi-Waldapfel Imrének* az Írószövetség kongresszusán elhangzott felszólalására, vagy *Füleki Józsefnek* az „Élet és Irodalom"-ban közölt cikkére. Az előbbi Sánta azon felfogását cáfolta, mely a művészi elkötelezettséget elszakítja a közvetlen politikai állásfoglalástól, következésképpen a kettő szembehelyeződését is feltételezi; az utóbbi annak az ellentmondásnak illuzórikus és erőltetett voltát elemezte, amely Sánta s néhány más írónk el nem kötelezettségi nyilatkozataiban bukkan fel. Hasonlóképpen fogalmazott nemrég *Héra Zoltán* is, amikor a szóban forgó regényt a Népszabadság hasábjain bírálva, Sánta direkt fogalmazású nézeteinek és alkotásainak divergenciájára utalt, arra a következtetésre jutva, hogy Sántát a művészi becsület késztette a forradalmi erőszak helyeslésére a végkicsengés megfogalmazásában. Úgy tűnik, ugyanezen az alapon, de ennél tovább lehet és tovább is kell lépni a mű elemzésében — már csak azért is, mert a revizionista irodalom- és művészetfelfogás egyik unosuntalan visszatérő fogása, hogy kínai falat igyekszik húzni az alkotók közvetlen tudata és művészi tudata közé, s magának a műalkotásnak a folyamatát és értékét a világnézeti meghatározóktól függetlennek próbálja feltüntetni.

Miről is van szó általában? Ismeretes, hogy Engels a *malgré lui* („önmaga ellenére") kifejezést használta Balzac méltatásakor, vagyis arra mutatott rá, hogy regényeinek valósághű megkomponálásában Balzac nem a saját reakciós és sok vonatkozásban hibás felfogását, hanem a művészi igazmondást tekintette legfőbb parancsnak a maga számára. Ezt nevezte Engels a „realizmus diadalának". A dogmatikus irodalomszemlélet, amely képtelen megérteni a művészi tükrözés és megismerés specifikumát, gyakorlatilag sutba dobta Engelsnek ezt a megjegyzését, „elvszerűen" tagadva ilyen belső ellentmondás lehetségességét is. A revizionista irodalomfelfogás, éppen ellenkezőleg, valamiféle örök törvényt lát ebben az ellentmondásban. Nemcsak Engelsnek konkrétan a balzaci módszerről mondott véleményét abszolutizálja a művészet egészére, hanem Leninnek a tolsztoji művek ellentmondásos meghatározottságát elemző tanulmányaiból is ezt igyekszik kiolvasni; szemet huny afölött, hogy Lenin korántsem torpant meg Tolsztoj nézeteinek és a Tolsztoj-művek szellemi-művészi tartalmának szembeállításánál, hanem az összefüggések gyökeréig ásott le, s hogy az alkotás bizonyos fokú öntörvényűségének elismerését következetesen kapcsolta egybe a világszemlélet meghatározó funkciójának elemzésével. (Erre a könyvtárnyi irodalmat felölelő problémára már csak azért is szükséges utalni, mert Lenin irodalmi és művészeti tárgyú cikkei s megjegyzései új, gyűjteményes kiadásának egyes ismertetései valósággal lekezelő módon szóltak Lenin hozzáértéséről.)

Ma is diadalmaskodhat-e a realizmus a művész akarata ellenére *(malgré lui)*? Naivitás lenne erre a kérdésre metafizikus „igen"-nel vagy „nem"-mel válaszolni, sőt, nem is naivitás, hanem bármely kritikus önáltatása, amely csupán arra jó, hogy a konkrét elemzés kötelessége

Digitized by Google

alól adjon menlevelet. Amikor pedig a konkrét elemzés eredményeit összegezi a bíráló, természetszerűleg arra a különbségre is gondolnia kell, amely egyfelől Balzac és Tolsztoj társadalomtudományi-politikai-világnézeti ismeretei, másfelől a ma élő s alkotó írók, különösen pedig a szocialista írók történelmi tapasztalatai és ideológiai ismeretei között van.

Eredeti témánkra visszatérve: *Az áruló* olyan *ál-történeti regény*, amelynek egész koncepcióját, elrendezését, szinte minden mondatát a forró szenvedélyű *filozofálás* határozza meg. Az ókori görögök ál-történeti alkotásaitól kezdve Thomas Mann és Sartre, Brecht és Déry hasonló jellegű regényeiig, illetve drámáiig lehet nyomon követni ezt a törekvést: éppen abban rejlik az ál-történetiség, hogy maga a téma csupán az író egyéni mondanivalójának köntöséül szolgál. (A tárgy és a forma természetesen sokféle funkciót tölthet be, a játékos távolság-érzékeltetéstől kezdve a történeti kritikán át a korok közötti párhuzamosság kereséséig, az ironikus aktualizálásig, vagy éppen a menekülés és elbizonytalanodás rejtéséig.) Sánta regénye tehát nemcsak megtűri az ideológiai és ábrázolási mozzanatok összefüggésének vizsgálatát, hanem valósággal *megköveteli*, éppen a formát kitöltő, azzal együttesen érvényesülő gondolati telítettsége miatt.

Másik kompozíciós sajátsága — melynek egyes részleteire még visszatérünk —: a *történet „ankétjellegű"* megelevenítése, amelyben maga az író csaknem mindvégig a higgadt vitavezető szerepét vállalja, s a holtak birodalmából megidézett hősökkel beszélteti el, eleveníttetí fel közösen, de ellenkező oldalakról megélt, megvívott, megszenvedett élményeiket. Hatásos már maga a halottidézésre épített szerkezet is, de a mű szellemi izgalmát legfeljebb csak színezi, nem meghatározza. (Végtére is a homéroszi Odüsszeia alvilágjárási éneke már Vergilius számára is a „spiritiszta szeánsz" mintaképéül szolgált.) Az említett „ankétjelleg" az, ami nem holmi formai fogás, hanem ragyogó érzékkel választott keret. Közömbös most, hogy akár Sánta előző munkásságában *(Húsz óra)*, akár másutt, mennyiben lehet e keretválasztás párhuzamait megtalálni, sokkalta fontosabb annak a művészi tudatosságnak a hangsúlyozása, amely ezzel is a tartalmi-szellemi lényeg érzékletes és kemény eszközű kidomborítását szolgálja. Egyfelől a hősök által megélt világ bonyolult összetettségét tárja fel úgy, hogy a vitázók szubjektív részigazságainak szembesítésével árnyalja mind markánsabbra az objektív összképet; másfelől — mindenféle „schillereskedést", vagyis harsány és direkt szavú állásfoglalást, szócső-szerepre kárhoztatott hősök bekapcsolását elkerülve — *magát az olvasót készteti* arra, hogy a részigazságokat viszonyítsa és értékelje, okuljon az ábrázoltakból.

A „schillereskedésnek" az ál-objektivitás lehet a szélsőséges ellentéte — legalábbis elméletben. (Azért csak elméletben, mert lombiktisztaságú ál-objektív irodalmi alkotás gyakorlatilag soha nem született.) Sánta módszerét viszont a *„látszólag ál-objektív"* jelzővel lehet jellemezni, vagyis a tagadás tagadásával, amely magasabb művészi síkon

Digitized by Google

testesíti meg az igazságosztást. Két összetevője van ennek a módszernek: 1. Az a bonyolultabb és belső ábrázolás, amely a hősök jellemének, szándékainak, eszményeinek és tetteinek boncolásával s leleplezésével, a valóság kommentár nélküli bemutatásával reánk bízza a következtetést, a történelmi és erkölcsi ítéletmondást. 2. Az írónak önmagának is — sőt, döbbenetesen őszinte öniróniával, akár önmaga ellenére is — bíróvá kényszerült állásfoglalása, a regény záró lapjain. E két összetevő természetesen egybevág; azért „természetesen", mert Sánta éppen azt a *felelősségteljes, belső viaskodást* tekinti és mutatja a legfőbb erkölcsi parancsnak, amely illúziók nélkül — illetve: azok mögül hámozza ki a valóságot.

Az író okulása szükségképpen érintkezik az olvasóéval — nem csupán azért, mert Sánta így akarta (persze, hogy így akarta, elvégre hőseit sem valamely abszolút pontos krónika vagy tanulmány lapjairól másolta ki, hanem maga teremtette, mozgatta, idézte életre, s küldte vissza az alvilágba), hanem azért is, mert ábrázolásának igazságát és tendenciáját a részletek pregnáns és meggyőző sokaságával hitelesíti. Más szóval, s itt kell ismét megemlíteni Héra Zoltán lényegileg helyes meglátását, Sánta becsületes művészként hajtja meg fejét és nyitja ki szívét a történelem igazsága előtt, amelyet ő a viszonylag legelfogadhatóbbnak talál.

Nem közönséges, nem lebecsülendő érdem ez. Választás, állásfoglalás, *döntés rejlik* a regény befejezésében — abban, hogy (alább igyekszünk ezt is részletezni) Sánta a nép „jóllakatásáért" harcoló katona igazságát érzi a legelfogadhatóbbnak. Vállalja a döntés felelősségét annak a másik szereplőjének a gúnyjával szemben is, aki egyszerűen a gyilkossággal fenyegetőző katona erőszakjával akarja magyarázni az író választását. Ebben a kitűnően megragadott, aktualizáló jelképben válaszra lelhetnek a jelen reakciósai is, mindazok, akik Sántát konformizmussal vádolják, amikor a társadalmi lét *alapvető* kérdéseiben a mi oldalunkon foglal állást.

Az következik-e ebből, hogy Sánta egyértelműen és teljes szívvel azonosul az ellenforradalmárok ellenségével? Továbbá — és ez az egész regény esztétikai alapkérdése — *forradalmárnak* mutatja-e a népért harcoló katonát, *forradalomnak-e* a benne megtestesülő, emberi gyarlóságaival együtt diadalmaskodó ügyet? Bármily jólesnék is „igen"-nel válaszolni, nem tehetjük, hacsak nem akarunk erőszakot elkövetni az író akaratán és a regény belső ábrázolásán. A világnézeti-politikai kulcsszerepet betöltő zárójelenetben megkegyelmez ugyan ennek a huszita harcos-hősnek az író (tehát nem küldi vissza a holtak országába, mint a többieket), de *sem* közösséget vállalni, *sem* törődni vele nincs szándékában: fogja a könyveit és elvonul olvasgatni. Ám hogy az életben hagyott hős hová is megy az ő szobájából — az életbe-e, harcolni, vagy az alvilágba, a többiek után —, ez kívülreked az író világán és érdeklődésén. Életben hagyta, mert viszonylag őt és az ő ügyét tartotta

Digitized by Google

a legtisztességesebbnek — azután már nem tud, nem is akar törődni sorsával.

A viszonylagosság hangsúlyozásával és a végső elhatárolódással érzékelteti Sánta a saját állásfoglalását: a *fenntartásos azonosulást*, az értelem diktálta helyeslésnek és a „jobb híján" szkepszisének lényegileg radikális, de nem forradalmi összeillesztését.

Számos példát lehetne említeni a világirodalomból, hogy az önvallomás vagy ars poetica és a művészi ábrázolás nem fedi egymást. (Talán a legklasszikusabb példa erre a *Háború és béke*). Hátha Sánta is „forradalmibb", mint az itt boncolgatott részletben mutatja önmagát? Nem — egyébként sincs szüksége arra, hogy átkozmetikázzuk —, egyrészt azért nem, mert a megoldás szervesen következik a cselekményben vállalt s betöltött szerepéből, másrészt, mert ugyanezt motiválja a mű egészével.

Amikor „motiválásról" szólunk, hadd hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a művészi ábrázolás *Az áruló* esetében is gazdagabb, bonyolultabb a direkt kifejtésű programnál: nem valamiféle tantételt illusztrál Sánta, hanem az ütköző princípiumokat megtestesítő hősök számára a belső logikájukkal biztosított önmozgás atmoszféráját és lehetőségét teremti meg. Előbbi fejtegetésünk tehát kizárólag azt a célt szolgálta, hogy megkeressük az írói szándék és módszer szemléleti kulcsát, amely kinyithatja az ajtót a regény művészi belvilága felé.

*

Azért merjük csupán a bírálat második részeként elemezni *magát a történetet és a hősábrázolást*, mert az olvasók nagy többsége bizonyára amúgy is ismeri a regényt. És azért kellett így tennünk, hogy Sánta közvetlen nézeteinek előzetes vázolásával kíséreljük meg kinyomozni e nézetek meghatározó összefüggését a regény összképével, a módszer művészi sajátosságaival — szemben azzal a felfogással, amely valamiféle kettősséget próbál konstruálni, s legfeljebb az ösztönös tehetséget tekinti a regény „titkának".

A huszita háborúk négy halottját idézi szobájába az író, hogy elmondassa velük életük és haláluk sorsát. Viták és böcselkedések teszik a regény zömét. Minden porcikájában „nehéz olvasmány", s mégis magával ragadóan *érzékletes:* Sánta rendkívüli tehetséggel és a szavakat is pontosra esztergáló gonddal teremti meg e lélekidéző éjszaka egyszerre dermesztő és családias hangulatát, s jellemzi szereplőinek valamennyi külső-belső rezdülését. Helyzetleírása és a stiláris egyénítés sok-sok finomsága, a sorsokat és eszményeket szembesítő monológok s párbeszédek feszültsége oldja „regényessé" a történetfilozófiai telítettséget. Az ember evilági boldogsága ennek a filozófiai útkeresésnek a célja, hiszen a túlvilág nem-létét egyaránt tudják az életre támadó szereplők is, s persze az író is (*„nem az a fontos, hogy mi lesz velünk, ha meghalunk . . . hanem az, hogy hogyan éljünk, ameddig élünk!"*).

A beszélgetésre és számadásra megidézett négy halott — *négy ellen-*

Digitized by Google

tétes életelvet testesít meg. Illusztrációk tehát, de mert sors és jellem él bennük, művészi értelemben is eleven s igaz teremtmények. A négy közül igazában csak kettő képez ellenpólust: az elsőként bekopogtató *Václav Jásek*, huszita harcos, és az utolsóként beszólított *Jan Zsitomir*, diák, császári zsoldos. Ellenkező pályán futott a sorsuk, hiszen a huszita sokáig a másik táborban szolgált s ontotta a vért, a diák meg éppen a halála előtti hónapokban „tért meg" istenhez meg a császárhoz. Egymás kardjától hullottak el a csatamezőn, de ott sem, és életrehívásuk után sem a személyes gyűlölet taszítja őket ismét egymás ellen, hanem hogy a haláluk órájában vallott elveket tartják igaznak és — természetesen — a másik nézeteivel kibékíthetetlennek.

Václav — miután a papok és a világi urak gazságát s a nyomorult, éhes nép igazságát felismerte — azért gyilkolt és pusztult, hogy segítsen kiirtani a társadalmi-vagyoni különbségeket, emberi élethez segítse a parasztot. Vad és kegyetlen; egy-egy reagálása saját (kommunista) múltunk szektás hibáira is emlékeztet, akár amikor frázis csúszik ki a száján, akár amikor keserű s türelmetlen értetlenséggel korbácsolná forradalmi cselekvésre a passzív, örök elesettségében és nyomorában önzővé meredt parasztot. És mégis tiszta ember, mégis övé az író kegyelme, mert ő az egyetlen, akinek élete s elmúlása pozitív tartalmú volt, ezerszer igazabb, mint ellenfelének, aki most is arról szaval, hogy *„aki a népet akarja boldogítani, és a nép által akarja tenni, az gazember vagy szemfényvesztő"*. Jannak is jó a szándéka, tiszta a hite, de amikor az értelmet úgy tekinti vezércsillagának, hogy minden társadalmi igazságtevést bárgyú ábrándnak mond, a népet meg ostoba és jóra képtelen masszának nézi, akkor gyalázatot idéz önmagára, fennkölt érvei ellenére is.

A történet cselekménybeli egységét az adja meg, hogy a másik két szereplő is részese volt Václáv és Jan sorsának. *A paraszt* annyiban, hogy ő temette el mindkettőjüket — nyomorában a hullákat is kifosztva, majd közös sírba téve. Remekül, nagyszerűen megformált figura ez a paraszt, a mindenkitől és mindig megcsalt, éhes porontyain kívül senkiben és semmiben értéket nem látó, tört gerincű pór. És mégis itt bicsaklik meg a regény történeti igazsága, itt sűrűsödik művészi tévedéssé a két főhős szembeállításának elméleti circulus vitiosusa, amely a „jóllakás" és a haladás, a forradalmi igazságtevés és az értelem harmóniába hozását mindvégig megkérdőjelezte, elvileg meg nem oldotta.

Sánta, amikor a husziták és a császáriak háborúját lényegileg a néptől elszigetelt zsoldosok háborújaként mutatja meg, s ezáltal „elfilozofálja" a történeti valóságot, járulékos mozzanattá sorvasztja a háború hátterében működő osztályerőket. Ne szóljunk most arról, hogy az egykorú világról milyen elemzést adott Engels *„A német parasztháború"*-ban, vagy hogy milyen tárgyi és elvi alapon bírálta Marx és Engels az ugyanerről a korról szóló *„Sickingen"*-t, Lassalle tragédiáját: az adott mű belső ellentmondása önmagában is megvilágítja, hogy miért *kellett* megtörnie a regény igazságának s lendületének. Az ál-történeti regényben sem lehet megsérteni a valóság lényegét anélkül, hogy az író tör-

Digitized by Google

ténetfilozófiája és aktualizáló mondandója hibás vágányra ne kerülne, s magát a művészi ábrázolást meg ne károsítaná.

Megtörik, lelassul a cselekmény, a hősök szócsatái szűkülő körpályán kergetőznek. Nem is lehet másképp, ha az író a részleges igazságok csatájából a részlegességet tartja a legfontosabb mozzanatnak, nem azt, hogy a társadalmi érdekek és az azokban fogant elvek harcából a fejlődés dialektikáját olvassa ki. Sánta, miután szembeállította hőseit, és elmondatta velük hitüket és igazságaikat, megtorpan, mondandója gyertyaként fogy el, az ellentétek harcából *nem dialektika, hanem relativizmus* marad egyetlen fogódzóként a számára. Ezért szomorítja el, hogy a spekulatív erkölcs — bármily nemes legyen is a szándék — nem nyújt üdvöt e földön. És fordítva: a forradalmi erőszak társadalmi kényszerültségét elismerve sem nyugodhat meg belső háborgása, amíg csak a pusztítás és a pillanatnyi jóllakatás, nem a társadalmi *és* erkölcsi haladás fegyverének tekinti.

Václávnak igaza van — viszonylag. De csak káromkodni és fogat csikorgatni, gyilkot ragadni képes, amikor ellenféllel s ellenséggel kerül szembe — olyan érvei nincsenek, amelyek legalább teremtőjét, Sánta Ferencet meggyőzhetnék.

A harmadikul életre idézett *Eusebius* püspök is színes figura. Dagályos szózuhataga, egy pohárnyi bor után levedlett erkölcsösködése, hazudott és sohasem hitt elveinek önzéssel és paráznasággal cáfolt üressége, Ibükoszt s Anakreónt szavaló léhasága belülről leplezi le az üres lelkű prédikátort, bár az ábrázolás kissé túlságosan elnyújtott és tartalmilag egyazon szinten mozog. Jan is erkölcsösebb nála, mert ő legalább őszintén vallott hitéért csatázik feltámadásában is. Amikor azonban Jan és Václáv már-már azonos nívóra kerül zsoldos mivoltában, a szócsaták idealista elvontsága (például, az „értelem" értelmezésében) tartalmilag is, formailag is Platón-utánzatként hat.

Éppen az emberi értelem megvitatásában kell az írónak a válaszolgató szerepét vállalnia, vagyis a két főhős kérdéseire felelgetnie. És amikor Václáv az értelem és a felkelés egyirányúságát bizonygatja, az író pedig meggyőződéssel helyesel neki, bár előzőleg Jan igazságát fogadta el, érthető, hogy a huszita dühödten vonja felelősségre a kettős válaszért. Becsülendő erénye Sántának, hogy nem tagadja csapongását, hanem nyíltan válaszol Václáv *„miért?"*-jére, mégpedig így: *„Édes barátom: mert az előbb nem maga kérdezett!"*

Ezt az idézett mondatot a következő megjegyzés előzi meg: *„Elnevettem magam."* S bizony nem lehet csodálni, hogy a megoldatlan és — az adott szemlélettel megoldhatatlan — vita gyilkos dühvel tölti el Václávot, s hogy életre támasztóját a többiekkel összehasonlítva, így fakad ki: *„Semmi a gyűlölet és az utálat, amit irántuk érzek, mint ami akkor önti el véremet és értelmemet egyaránt, amikor a valóban leggyűlöletesebbet és az utálatra legméltóbbat hozza a sors a szemem elé. Azt, aki hallgat!"* Nem tucatember, és nem tucatíró, aki ilyet mondat önmaga szemébe! A *„Jónás könyvé"*-nek szenvedélye lobog itt, de a

Digitized by Google

Babits belső görcsét megoldó hitvallás nélkül. Sánta belenyugszik, hogy Václáv maradjon életben — Václáv, aki máris botot ragad, hogy a pusztító öldöklés útjára lépjen vissza! —, de hogy mi lesz vele, miképpen boldogul, az már nem Sánta ügye...

A marxista kritika természetesen nem elégedhet meg azzal, hogy fájlalja az író megtorpanását, azt, hogy Sánta inkább gyötrődik és kínlódik, mintsem az elkötelezettség vaslogikájához igazítsa látását. Ezzel együtt szeretnénk rámutatni arra is, hogy magában az alkotói módszerben milyen törést eredményez a megtorpanás. Ezeknek az ellentmondásoknak a mélyén az rejlik, hogy Sánta a *történelmi relativizmust* választotta vezércsillagául a dialektika helyett. Úgy szembesíti hőseinek részigazságait, hogy a történetet megkoronázó ítélete is viszonylagos marad. Azért kegyelmez meg Václávnak, mert a benne megtestesülő erőszakot minősíti a legkisebb rossznak, s ezért marad azonosulása az utolsó pillanatban is fenntartásos, részleges.

Egy mély igazolója van a befejezésnek: az önkritika finom és kegyetlen iróniája. Ez pedig olyan szemléleti érték, amely a jelenlegi görcsök és ellentmondások feloldásával, Sánta Ferenc további fejlődésével biztat — művészete és egész irodalmunk javára.

Falus Róbert

Digitized by Google

Eszmecsere

Az anyagi érdekeltség és a szocialista tudat kérdésének vitájáról

Véglegesen sohasem lehet lezárni egy vitát, s különösen olyant nem, amelyben a felvetődő kérdésekre adandó válaszok sokféle, legalábbis közgazdasági, szociológiai, filozófiai, etikai szintű kidolgozást követelnek. Kovács Ferencnek az „Anyagi érdekeltség és szocialista tudat" című tanulmányában (Társadalmi Szemle, 1965 október, 58—71. old.) és a hozzá kapcsolódó vitaírásokban vázolt problémák pedig többségükben ilyen jellegűek. A vita eredménye nem is az, hogy a véglegesség igényével megoldotta a kérdéseket, hanem inkább az, hogy néhány, a gazdasági mechanizmusunk reformja kapcsán is felmerülő bonyolult és aktuális gyakorlati kérdésre igyekezett részint filozófiai, részint — árnyaltabban a kérdések gyakorlatiasabb oldalát megközelítve — közgazdasági síkon válaszolni.

A vita rendkívül élesen hozta felszínre egyrészt azt az egyébként is meglehetősen közismert igazságot, hogy az érdekeltségi viszonyok elemzése égető gyakorlati kérdés gazdasági és politikai életünk számára — másrészt pedig azt, hogy azok az elméleti kategóriák, törvényszerűségek, összefüggések, amelyek ismerete ezeknek megoldásához szükséges volna, nincsenek kellőképpen kidolgozva a filozófiai irodalomban. Valószínűleg nem kis mértékben ez játszott szerepet abban, hogy a hozzászólók zöme a közgazdászok sorából került ki, s a kérdések felvetése is rendszerint erről az oldalról történt, még akkor is, ha nem maradt meg a közgazdasági összefüggéseknél. A közgazdaságtant ezek a problémák a gyakorlat oldaláról szorítják, megoldásuk elől nem lehet kitérni, nem lehet azt egy elegáns mozdulattal elodázni, mondván, hogy „majd ha elméletileg, filozófiai síkon kidolgozzák a kérdést..."

A filozófiai irodalom és kutatómunka e hézagait azért tartjuk szükségesnek hangsúlyozni, hogy világosabbá váljék: ez a cikk, amely a végső hozzászólás ebben a vitában, nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy minden tekintetben kidolgozott elméleti összegezést adjon. Nem is törekszünk arra, hogy a vita során felmerült összes kérdéseket megtárgyaljuk, csupán kettőt ragadunk ki közülük, mégpedig az *érdekek struktúrájának* és az *érdek-fogalomnak* néhány problémáját. Ezek mind a vitaindító tanulmányban, mind a vita csaknem valamennyi hozzászólásában — legalább implicite — benne voltak, s összefüggnek a vitában érintett más fontos kérdésekkel is, mindenekelőtt a szocialista tudat és erkölcs fejlődésének kérdéseivel.

Digitized by Google

Nézzük mindenekelőtt a társadalmi érdek fogalmát. Az utóbbi években a filozófiai irodalom előbbrejutott az érdek fogalmának kidolgozásában. Jól szemlélteti ezt a Szovjetunióban e tárgykörben tavaly lezajlott vita. Ebben azonban elsősorban az érdekek mibenlétéről, tartalmuk objektív és szubjektív természetéről volt szó. Az érdekviszonyok struktúrája, az egyéni és partikuláris, illetve társadalmi érdekek fogalma, egymás közötti viszonyuk azonban korántsem tartozik még a marxista filozófiai irodalom kidolgozott kérdései közé. E fogalmak nélkül pedig — bármilyen elvontnak látszik is maga a probléma — a gyakorlat oldaláról felvetődő kérdések körében is nehéz tájékozódni. Ezért ezúttal is azzal a nagyon elvont kérdéssel kezdjük, hogy voltaképpen *mi a társadalmi érdek?*

Közelítsük meg ezt össztársadalmi oldalról. Az érdekek általában a szükségletekhez kapcsolódnak; így a *társadalmi érdekek mint a társadalmi haladás szükségletei* jelennek meg, ezt fejezik ki. A társadalmi haladás azonban, amióta és amíg osztályok léteznek, osztályérdekek formájában érvényesül, s ezen a módon a társadalmi érdekeket, mint az adott időszakban *leghaladóbb* osztály érdekeit szoktuk megközelíteni. Ám ebből az is következik, hogy az osztályoknak éppen a társadalmi fejlődéssel kapcsolatban álló érdekviszonyaik szempontjából nem teljesen azonos a helyzetük. E szempontból tehát bizonyos, objektív érdekeik alapján meghatározott hierarchia van közöttük. Az egyik osztálynak az érdekviszonyai teljesebben, ellentmondásmentesebben fejezik ki az össztársadalmi fejlődés szükségleteit, mint a másik osztály érdekviszonyai; antagonisztikus osztályokat figyelembe véve pedig, egyes osztályok egyenest szembenállnak a társadalmi haladás szükségleteivel.

Közismert tény, hogy a szocializmus különböző osztályai sem teljesen azonos módon viszonyulnak a társadalmi haladáshoz. A *munkásosztály* éppen azért vezető osztálya a szocialista társadalomnak, mert érdekei teljesebben, közvetlenebbül, ellentmondásmentesebben (de nem ellentmondás nélkül) fejezik ki a társadalom összérdekeit, mint a vele szövetséges osztályoké. A szövetséges osztályok és rétegek érdekviszonyai — a lényegi érdekek azonossága mellett is — ellentmondásosabban, közvetettebb módon kapcsolódnak a társadalmi fejlődés szükségleteihez.[1]

Ezek közismert igazságok ugyan, hangsúlyozásuk mégis nagyon lényeges, mert bármilyen bonyolult is az érdek struktúrája a szocializmus viszonyai között, alapjában véve mégis az *osztályérdekek* azok, amelyek az érdekviszonyok alakulását jellemzik. Az osztályszempontok figyelembevételét és hangsúlyozását egyáltalán nem tartjuk nélkülözhetőnek, annak ellenére, hogy fejlődésük mai szakaszában valóban szükség van a társadalom érdekviszonyainak *ebből kiinduló*, de az eddigieknél bonyolultabb, árnyaltabb és részletesebb elemzésre.

A társadalmi érdeket eddig lényegében úgy határoztuk meg, mint a társadalom leghaladóbb osztályának érdekeit. Ez a meghatározás azonban még nagyon elvont. Az osztály ugyanis — minden osztály — különböző módon és mértékben rétegződik, s így az osztályérdekeket sem foghatjuk fel *homogéneknek*. Miben áll tehát az adott társadalom leghaladóbb osztályának érdeke (azaz a társadalmi érdek)? Az osztályba tartozó különböző rétegek egymástól többé vagy kevésbé eltérő érdekeinek valamiféle egyszerű *statisztikai átlaga-e* ez, amelyben minden réteg érdekei annyit nyomnak a latban, ameny-

1 Ezúttal eltekintünk attól, hogy maguk az érdekviszonyok, tehát az osztályok érdekei, önmagukban és egymáshoz viszonyítva is változnak a társadalmi fejlődéssel együtt. Itt minden kérdést elsősorban a jelenlegi helyzetre vonatkoztatva elemzünk.

Digitized by Google

nyit számszerű súlyuk indokol? Ez a kérdésfeltevés doktrinérnek hangzik; fordítsuk tehát le arra a nyelvre, amelyben a gyakorlat feladja a leckét. A magyar munkásosztály többek között iparágak és szakképzettség szerint rétegződik. Ennek alapján lehetnek és vannak a munkásosztályon belül is bizonyos érdekellentétek, amelyek bérezési kérdésekben is megjelennek. Vajon ezeket az egymástól többé-kevésbé eltérő érdekeket az osztályérdek olyan szintézisben fogja-e össze, amely megfelel az egyes rétegek statisztikai, százalékokban kifejezett nagyságának? Semmi esetre sem. A társadalmi haladás ugyanis egyik oldalon mint technikai fejlődés, mint a termelőerők fejlődése jelentkezik, s ehhez a munkásosztály egyes rétegei közelebb, más rétegei távolabb állnak. Sem Marx és Engels, sem Lenin nem egyszerű matematikai, statisztikai átlagokban gondolkozott, amikor például a munkásosztály helyzetét elemezve, a nagyüzemi munkásokban látták a munkásmozgalom súlypontjait, legfőbb bázisát. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a munkásosztály érdeke megfogalmazható úgy, mint ami kizárólag *egyik* réteg érdeke; csupán azt, hogy az osztályérdek még az osztályon belül sem azonos közvetlenségében jelentkezik, az osztály különböző rétegei, csoportjai számára, hogy tehát osztályérdeken az *osztály tagjainak közös, lényegi érdekeit* értjük, amelyek alapjában véve az osztály minden rétegének és csoportjának érdekei, de *nem azonos közvetlenséggel*. Másként úgy lehetne kifejezni ezt, hogy maga az osztályérdek sem ellentmondásmentes, hogy az osztály tagjainak különböző partikuláris érdekeiben megjelenő *közöst* tartalmazza; ezért itt mindig számolnunk kell azokkal a partikuláris érdekekkel, amelyeknek egy része közvetlenebb kapcsolatban áll a közös érdekekkel, a másik része pedig kevésbé.

Ha mindezt nem vesszük figyelembe, akkor a társadalmi érdekek valami misztifikált, abszolút harmóniájú elvontságának világában mozgunk (legalábbis elméletileg), s ennek elméleti következményei két ellentétes póluson fogalmazhatók meg.

Az egyiket Dr. Varga György fejtette ki („Az érdekek »alá-« és »fölérendeléséről«" Társadalmi Szemle, 1965 november). Álláspontja szerint a társadalmi érdek elsődleges ugyan az egyéni és általában mindenféle partikuláris érdekekkel szemben, de ez *nem jelenti azt*, hogy az utóbbiakat alá kellene rendelni az előbbinek. Varga György érdekes és színvonalas hozzászólásában semmiféle szerepe nincs annak, hogy a társadalmi érdeknek elsőbbsége van a partikuláris érdekekkel szemben. Álláspontja azonban akkor volna helyes, ha egyrészt a társadalmi érdek ellentmondásmentes és homogén volna, másrészt ha a partikuláris és egyéni érdekek mindegyike egyformán megvalósítható és a társadalmi érdekekben *azonos módon* akceptálható volna. Röviden: ha nem csupán a társadalmi, de az egyéni és partikuláris érdekek is ellentmondásmentesek volnának, mind önmagukban, mind egymáshoz viszonyítva. Ebben az esetben ütközésüket, s ennek alárendeléssel, vagy fölérendeléssel való megoldási kísérletét valóban hibának, vagy hibák következményének foghatnánk fel. Ha azonban sem az egyéni, sem a társadalmi érdekek nem homogének, akkor még a valódi érdekek mindegyike sem valósítható meg egyszerre és azonos mértékben (a vélt érdekeket ezúttal hagyjuk figyelmen kívül). Ebben az esetben objektíven mégiscsak létrejön a gyakorlatban az érdekek hierarchiája, s ez — ha akarjuk, ha nem — mindig alá- és fölérendeltséget jelent.

Nézzük a kérdést most *a társadalmi érdekek* színvonalán. Amikor a nemzeti jövedelem elosztásáról van szó, akkor mindig felmerülnek olyan

Digitized by Google

jogos igények, amelyeknek egyikéről sem lehet azt állítani, hogy nem fejez ki társadalmi érdeket. Ezek között mindig *súlyozni kell*, még a társadalmi gazdagságnak egy más, magasabb szintjén is. Így még a társadalmi érdekek szintjén is alá- illetve fölérendelés valósul meg, s a gazdasági és politikai vezetés számára mindig óriási feladat (s egyben hibalehetőség is) az, hogy a leghelyesebben végezze el ezt a súlyozást, hogy tehát az adott helyzetnek leginkább megfelelően fogalmazza meg a társadalmi érdekeket.

De ugyanez a helyzet az anyagi érdekeltségi rendszer területén is. Tételezzük fel, hogy meg tudjuk találni azt a legtökéletesebb elosztási rendszert, amely optimálisan megfelel a munka szerinti elosztás elvének. Ez jelenleg vitathatatlanul társadalmi érdek. Ugyanakkor tagadhatatlanul ahhoz is társadalmi érdekek fűződnek, hogy emellett a nemzeti jövedelem bizonyos részét *közvetett formában, szociális juttatásként* osszuk el. A kettő közötti helyes arány kialakítása nem egyszerű feladat, maga a helyes arány sem változatlan, s a különböző arányok különböző módon érintik pl. az egyedülállókat, a gyermekteleneket és a sokgyermekes családokat. Itt tehát megint konkrétan találkozunk az érdekek alá- illetve fölérendelésének kérdésével, amely egyúttal a részérdekek ütközését is jelenti.

Varga Györgynek tehát nincsen igaza abban, hogy a társadalmi érdek elsőbbsége nem jelent egyben alá- és fölérendelést is. Úgy gondoljuk, azért juthatott erre az álláspontra, mert nem vette figyelembe a társadalmi érdekek ellentmondásos, bonyolult csoportérdekből adódó összetettségét. Ennek ellenére véleményünk szerint mégis igaza van akkor, amikor azt mondja: annak az *állandó hangsúlyozása*, hogy az egyéni érdekeket alá kell rendelni a társadalmi érdekeknek, gyakorlatilag „nem más, mint az egyéni érdekeltség megsértése". Annak állandó, fokozott hangsúlyozása ugyanis, hogy az egyéni érdeket alá kell rendelni a társadalmi érdeknek főleg akkor szükséges, amikor sem a társadalmi, sem az egyéni érdeket nem az adott objektív szükségleteknek megfeleleően fogalmaztuk meg, amikor az egyéni érdekeltség a társadalmi célok megvalósításában közvetlenül, érzékelhetően szenvedett csorbát. Ilymódon az is igaz, hogy ezen az úton általában nem a társadalmi érdekek érvényesítéséhez jutunk el, hanem a társadalmilag kitűzött célok és a megvalósított eredmények közötti óriási eltérésekhez. Ezért nem véletlen, hogy a vitában részt vevők többsége erőteljesen hangsúlyozta az egyéni érdekeltség figyelembevételének szükségességét. Hiszen korábban nagyon gyakori jelenség volt az, hogy az objektíve jogosult egyéni, sőt az üzemi szintű praktikuláris érdekek kellő figyelembevétele nélkül születtek a tervutasítások. Ezen a módon a termelési folyamat egyik rendkívül lényeges mozzanatát, az emberek személyes törekvéseinek, szándékainak és szakismeretének óriási energiáját nem lehetett a megfelelő mértékben hasznosítani a társadalmi érdekek és célok megvalósításában. Így a történelmileg objektíve jogosult egyéni (partikuláris) érdekek megvalósulásából származó energia nem ösztönözhette optimálisan a sokrétű társadalmi szükségletek kielégítését sem. Következésképpen az ilyenféle ellentmondás nem segíthette eléggé az egyéni és társadalmi érdekek egymást kölcsönösen tápláló és fejlesztő összefüggéseinek megértését sem.

Az *egyéni érdekek* oldaláról a társadalmi érdek úgy jelenik meg, mint az egyéni érdekeknek valami általános summája, amelybe nem fér ugyan bele minden egyéni érdek, de amely mégis általános keretet és lehetőséget ad az egyéni érdekek megvalósítására. Az egyéni érdekek mindig konkrétak, s az egyén vagy a kisebb társadalmi csoport számára viszonylag könnyen be-

Digitized by Google

láthatók. A társadalmi érdekek viszont, amelyek feltételei, vagy summái az egyén érdekeinek, általános jellegük folytán többnyire nem ennyire evidensek, az egyéni érdekekkel való összefüggésük még akkor sem mindig nyilvánvaló, ha a társadalmi érdekek valóban objektíve megérett szükségleteket fejeznek ki. Az emberek számára például közvetlenül belátható az az egyéni érdekük, hogy olcsón vehessék meg a fogyasztási cikkeket. Ami azonban lehetővé teszi ezt, az egyáltalán nem ilyen közvetlenül evidens mindig számukra, mert ehhez gondolatban végig kell futnunk a fogyasztástól a termelésig, sőt olykor a beruházásig vezető utat. Még hosszabb utat kell megtenniük az egyén gondolatainak ahhoz, hogy a saját érdekeit összefüggésben lássa olyan össztársadalmi érdekekkel, mint pl. egy erőmű építése, egy-egy diplomáciai, egy-egy kereskedelmi egyezmény.

Eddig azt tételeztük fel, hogy mindig jól, az adott összefüggésben leghelyesebben fejezzük ki a társadalmi érdekeket. A valóságban azonban ez egyáltalában nem egyszerű dolog. Egyrészt a társadalmi érdekek összetett, ellentmondásos, bonyolult mivolta miatt nem egyszerű, amit még csak fokoz a társadalmi élet állandóan változó jellege. Ez a változás ugyanis a társadalmi érdekek állandó újrafogalmazását, tehát a valóság folyamatos nyomonkövetését és analízisét igényli. Másrészt pedig azért nem egyszerű, mert a helyesen megfogalmazott társadalmi érdek is csak akkor valósítható meg, ha jól tudjuk lefordítani azoknak a nyelvére, akiknek köréből származik: a különböző szintű rétegek és csoportok nyelvére, egészen az egyénig. Ha a társadalmi érdekeket mint az egyéni és csoportérdekekből összegezett általánost fogjuk fel, és fordítva: ha az egyéni és társadalmi érdekek viszonyát valami oda- és visszacsatolási rendszerként fogalmazzuk meg — akkor világos, hogy ebben a rendszerben az áttételező közegeknek egész sor közvetítő láncszeme létezik. Ebből a csatornarendszerből, közvetítő rendszerből ezúttal a következőket emeljük ki: 1. a párt- és állami szervezetek, tömegszervezetek, 2. az elosztási rendszer, 3. a tudati viszonyok, különösen az erkölcsi viszonyok és az erkölcsi tudat. (Ebben az egész áttételező folyamatban rendkívül nagy szerepe van a gazdaságirányítási rendszernek, ez azonban alapjában benne van az előbb felsoroltakban, s részben ezért ezúttal nem foglalkozunk vele külön.)

Az érdekviszonyoknak ezzel a közvetítő mechanizmusával Mona Gyula foglalkozott, de voltaképpen minden hozzászóló úgy elemezte az elosztási rendszert, mint ilyen közvetítőt. Ha ezek a közvetítő láncszemek nem jól töltik be feladatukat, akkor ebből két típusú hiba fakadhat: vagy a társadalmi érdekek konkrét megfogalmazása lesz hibás (amennyiben például nem reális népgazdasági célokat fogalmazunk meg, vagy a különböző, egyidejűleg meg nem valósítható és különféle súlyú érdekek megfelelő rangsorolását nem biztosítottuk), vagy pedig nem tudjuk e közvetítő mechanizmusok segítségével lefordítani a csoport-, réteg-, egyéni érdekek szintjére az egyénként jól megfogalmazott társadalmi érdekeket. Mindkét típusú hiba alapjában ugyanazzal a következménnyel jár: előbb-utóbb lefékezi az egyéni aktivitást, mert az emberek vagy nincsenek érdekelve abban, amit célul tűzünk ki, vagy ha érdekelve vannak is, nem látják be és nem érzékelik azt. Ilyen esetben valóban gyakori, hogy mentőkötélként az erkölcsi öntudatra való hivatkozást vetjük be, a társadalmi érdekeknek az egyéni érdekekkel szembeni elsődlegessége nevében. Ez a hivatkozás valami réskitöltő eszközzé válik, de minthogy a „rések" többnyire nem a tudat szintjén keletkeznek, tar-

Digitized by Google

tésan nem is tömhetők be a tudat szintjén. (Ebből természetesen korántsem következik az, hogy az erkölcsi tényezőknek nincs igen fontos szerepük mind az érdekek felismerésének folyamatában, mind abban, hogy milyen eszközökkel akarjuk megvalósítani a felismert érdekeket.)

Ezekről az úgynevezett „résekről" Kovács Ferenc írt vitaindító cikkében. A cikk egyik alaptétele az, hogy az érdekeltségi viszonyoknak és mindenekelőtt az anyagi érdekeltségi viszonyoknak „lehetőleg teljes és hézagmentes, a dolgozók összességét átfogó rendszerére kell törekednünk". Nagyon igaza van abban, hogy „teljesen tökéletes, hézagmentes rendszer természetesen absztrakció, gyakorlati megvalósítása csak megközelítő lehet, s a szocializmus építése során csak mint uralkodó tendencia érvényesülhet". Másképp megfogalmazva itt az érdekviszonyoknak egy harmonikus, ellentmondásmentes rendszeréről van szó, s ez valóban csak tendenciaként létezik. De miért csak tendenciaként? Ennek magyarázataként a cikk részben a szocialista termelési viszonyok fejletlenségét (különösen a mezőgazdaságban), anyagi-technikai fogyatékosságainkat, és a különböző szubjektív okokat említi meg (ezzel kapcsolatban l. különösen az 1965. évi 10. szám 69. oldalát). Így azonban a szerző ellentétbe kerül azzal az álláspontjával, amelyet fentebb idéztünk, hogy t. i. a tökéletes, hézagmentes rendszer csak absztrakció és csupán tendenciaként létezik; hiszen a „rések" múló kellemetlenségek és átmeneti nehézségek szülöttei. Amennyiben tehát megszüntetjük őket, eljutunk az érdekviszonyoknak egy ellentmondásmentes rendszeréhez. Ez az önellentmondás okozhatja azt, hogy a vitaindító tanulmányban az erkölcsi ösztönzőknek a valóságosnál nagyobb, illuzórikus szerepe van, s hogy túlzottan nagy súlyt kap az egyéni érdek alárendelésének elve is. Ezért hiába hangsúlyozza a vitaindító tanulmány azt, hogy „az anyagi érdekeltség elhanyagolása mellett az eszmei érdekeltség, a lelkesedés »szervezése«... nem lehet megoldás" —, minthogy az egész cikk a fentiekben látja a „réseket", vagyis az ütközések okait, az érdekviszonyok leegyszerűsödnek benne. Részben ez a tény is oka lehet annak, hogy a közgazdász hozzászólások zöme nem tartotta elfogadhatónak az „alárendeléssel" kapcsolatos álláspontját.

Véleményünk szerint az érdekütközések (a vitaindító cikk kifejezésével élve: a rések), a következő tényezőkből erednek: 1. Az egyéni, csoport- és társadalmi érdekek összetettségéből fakadó *szükségszerű ellentmondások.* Ezek ma nálunk még természetesen tartalmaznak antagonisztikus érdekeket is, bár ezeknek súlya és jelentősége erősen lecsökkent. 2. A már említett áttételező mechanizmusok működésének hibái. 3. Azok az ütközések, amelyek abból származnak, hogy az egyén nem ismeri fel kellőképpen sem a saját érdekeit, sem az ezeket helyesen megfogalmazó társadalmi érdekeket.

AZ ANYAGI ÉS ERKÖLCSI ÖSZTÖNZÉS VISZONYÁRÓL

A hozzászólások zöme anyagi ösztönzőrendszerünk fogyatékosságaival foglalkozott. Közismert tény, hogy az elosztás jelenlegi rendszere több tekintetben is rosszul tölti be azt a funkcióját, amit fentebb az érdekviszonyok közvetítő csatornájaként jeleztünk. A vitának jóformán minden részvevője hangsúlyozta az anyagi és erkölcsi ösztönzés erős összefüggését; azt, hogy az anyagi ösztönzés ilyen vagy olyan formája mindig hat az erkölcsi tudatra is, s bérrendszerünk fogyatékosságai egyúttal negatív erkölcsi hatásokat is okoznak.

Digitized by Google

Többen foglalkoztak bérezési rendszerünkben fellelhető *egyenlősdi* hibáival. Erről mindenekelőtt Dr. Pirityi Ottó írt, de Vas József, és Gaál Dezső is elemezték ennek az okait és hatásait. Bodnárné, dr. Karsai Évának is igaza van abban, hogy ez az egyenlősdi olykor még a „tiszta erkölcsi ösztönzés"-ben is felüti a fejét. Az új gazdasági mechanizmus útján a munka szerinti elosztásnak egy rugalmasabb, célszerűbb rendszerét alakíthatjuk ki. Ennek ellenére gazdaságirányítási rendszerünk átalakításától e téren sem várhatunk csodaszert, az ellentmondásmentes érdekviszonyok kialakítását. Még kevésbé szabad azt hinni, hogy az anyagi ösztönzőknek egy célszerűbb, a jelenlegi gazdasági helyzetnek megfelelőbb rendszere *automatikusan* magával hozza a pozitív erkölcsi magatartást is, és fölöslegessé teszi a kifejezetten erkölcsi ráhatás különböző eszközeit. Ugyanis a munka szerinti elosztás alapján működő legtökéletesebb mechanizmus *sem küszöböli ki a szocializmusban élő emberek számos egyenlőtlenségét.* Sőt, miközben az *eltérő* feltételek alapján működve elősegíti a szocializmus *egységes,* objektív gazdasági és társadalmi céljainak megvalósulását, egyúttal újabb differenciáló tényezőként is hat az emberek anyagi és tudati viszonyaira. Hiszen a munka szerinti elosztás következetes megvalósítása a bérezés és vele az életkörülmények egyenlőtlenségeit is előidézi. A bérezés egyenlőtlensége a *társadalmi célok* megvalósításában való *egyéni érdekeltséget is differenciálja.* Mégis, ahogyan Pirityi Ottó sokoldalú, tények alapján megrajzolt elemzésében kimutatja, a bérnivellálás amellett, hogy nem kellően ösztönöz a társadalmi célok megvalósulására, egyúttal a *múlt* tudati tényezőihez kapcsol, ahelyett, hogy a ma erkölcsét és személyiségét formálná pozitíven. Ezzel szemben a munka *társadalmi hasznosságát* lényegében kifejező differenciált és mozgó bérrendszer nemcsak a társadalmi és vele az egyéni érdekek teljesebb kielégítéséhez vezet, hanem egyúttal *a munka szocialista erkölcsi tényezőit is erősíti.*

A munka erkölcsi megbecsülése, tehát a szorgalmas, az odaadó munka társadalmi és ezzel együtt egyéni *értékének és rangjának* felismerése, az ezt valló közvélemény kialakítása válik a társadalom eszmei mozgató tényezőjévé, s ez tulajdonképpen a társadalom legalapvetőbb jellemvonásának megértését jelenti. Ám a munka szerinti elosztás alapján létrejött differenciált bérrendszer, amely a leginkább képes előmozdítani a társadalmi célok megvalósulását, és amely hosszú időn keresztül tulajdonképpen a *bérkülönbségek növelése irányába hat,* az erkölcsi tényezők kialakításában is ellentmondásosan érvényesül. Ugyanis, miközben társadalmunk egyik legjelentősebb (ha ugyan nem leglényegesebb) tényezőjének, a társadalmi jellegű munkának erkölcsi tényezőit mindinkább kifejleszti és működteti, az ugyanezen elosztási elv alapján nyugvó bérrendszer jelentős mértékben differenciálhatja az anyagi életkörülményeket és ezzel együtt táplálhatja az individualizmus, az egoizmus erkölcsi elemeit (pl. önzést, irigységet) is. Ám ezt az ellentmondást csak a társadalmi fejlődésről illúziókat tápláló, a fejlődés realitásait figyelmen kívül hagyó moralista ítélheti el, nem pedig a társadalmi folyamatok ellentmondásos jellegét felfedő marxista gondolkodó.

Ami ebben a folyamatban ismét nagyon lényeges: az individualizmus és egoizmus nem egyszerűen a multból táplálkozik (természetesen onnan jön), hanem éppen a szocialista társadalom lényegét alkotó munka szerinti elosztáson alapuló bérezési rendszerünk által kialakított differenciált élet-

Digitized by Google

körülményekbe ágyazódik bele elkerülhetetlenül. Mellékhajtása tehát olyan gazdasági tényezőknek, amelyek alapjában véve szocialista fejlődésünket szolgálják. Kétségtelen, hogy egy olyan bérrendszer, amely a jelenlegi jövedelmi skálákat még jobban széthúzza — hangsúlyozzuk, hogy a munka szerinti részesedés következetesebb alkalmazását célozva —, egyben individualista törekvéseket is erősíthet és táplálhat. De az is kétségtelen, hogy ennek alapjában pozitív a tartalma, mert az egyéni prezstízstörekvéseket a társadalmilag hasznos munka irányába orientálja. A jelenlegi karrierizmus, ügyeskedés, könyöklés, protekciózás, és hasonlók ugyanis szemben állnak a munka alapján történő érvényesüléssel és rendszerint sértik a munka szerinti részesedés elvét is.

Teljesen igaza van Pirityinek: a közvéleményben ki kell alakulnia annak, hogy az emberek ne sajnálják a magasabb bért, a jobb életkörülményeket azoktól, akik másoknál társadalmilag hasznosabb munkát végeznek. Ám tartsa igazságtalannak a közvélemény azt, ha egyenlő bért kap két olyan azonos beosztású dolgozó, akik munkájának társadalmi értéke különböző, még akkor is, ha azonos erőkifejtés húzódik meg a két munka között. Hiszen — és erre a vitában Gaál Gyula helyesen mutat rá — ebből még nem feltétlenül következik, hogy a két munka társadalmi értéke is egyenlő.

Az egész vita egyébként jól mutatja, hogy mennyire nem lehet függetleníteni az anyagi ösztönzők kérdését az erkölcsi tényezőktől. Ezek az erkölcsi tényezők a vita során elsősorban erkölcsi ösztönzőkként jelentek meg.

Az emberi tevékenységet részben anyagi, részben eszmei tényezők motiválják. Az ösztönzőket részben anyagiakra, részben eszmeiekre oszthatjuk fel. Ennek megfelelően beszélhetünk anyagi és erkölcsi ösztönzőkről. De semmiesetre sem szabad azt hinni, hogy létezik emberi tevékenység, amelyben *kizárólag* csak az egyik vagy csak a másik volna jelen. Sőt — az érdekek egy részénél, mint pl. a politikai érdekeknél — igen nehéz még annak eldöntése is, hogy elsősorban hová tartozik. A vitában Karsainé írt arról, hogy maga az egyéni érvényesülés sem tartalmaz csupán és kizárólag anyagi tényezőket; tegyük hozzá: még olyan emberek presztízstörekvéseiben is, akiket végletesen anyagiasnak tartunk, vannak erkölcsi mozzanatok is. A kérdés elsősorban az, hogy *milyenek* ezek az erkölcsi indítékok. (Hiszen köztudomású, hogy az erkölcsi tudatban éppúgy nem kezdjük a szocializmus építését „tiszta lappal", mint az anyagi életfeltételek esetében. És a burzsoá erkölcs öröksége mellett számolnunk kell azzal, hogy új termelési viszonyaink is csak fő tendenciájukban — ráadásul ellentmondásosan — hatnak a szocialista erkölcsi tudat kifejlődésére.)

A kommunisták sajátos vonása nem abban van, hogy saját egyéni tevékenységük motívuma, „érdekeltségük a szocializmus, a kommunizmus felépítésében elsősorban eszmei érdekeltség, személyiségük egyik alapvonásává vált belső meggyőződés" — mint ahogyan Kovács Ferenc írja vitaindító tanulmányában. Véleményünk szerint sokkal inkább arról van szó, hogy a kommunisták *jobban fel tudják ismerni* a társadalmi fejlődés megérett szükségleteit, s ez, eszmei meggyőződéssé válva az átlagosnál jóval nagyobb áldozatok vállalására is képessé teszi őket. Maguk az egyéni érdekek részben *közvetlenek*, napiak, részben *közvetettebb*, nehezebben felismerhető és főleg csak nagyobb távon megvalósítható érdekek. Nagyobb nehézség nél-

Digitized by Google

kül is belátható, hogy egy lényegesebb, átfogóbb érdek megvalósítása egyéni és társadalmi szinten számtalanszor megköveteli, hogy közvetlenebb, „napi szinten" jelentkező érdekeink és céljaink megvalósításáról átmenetileg vagy véglegesen lemondjunk. Ha erről az oldalról nézzük a dolgot: a kommunista magatartás és életmód azt követeli, hogy az ember lásson tovább az „élj magadnak és a mának" szemléleti keretein. De a holnap megteremtése, a szocializmus és a kommunizmus felépítése a kommunisták számára ettől még nem „eszmei érdek", hanem saját és mások *anyagi és egyben eszmei* érdeke is. Ha eszmei érdeknek fognánk fel — úgy tűnik, hogy ebből az álláspontból inkább következne a Kovács Ferenc által is cáfolt azon megállapítás, hogy „a kommunisták különleges emberek".

Az, hogy a kommunisták *eszmei* meggyőződésük alapján, tehát a társadalmi fejlődés *tudatossá vált* objektív anyagi és szellemi szükségletei alapján cselekszenek, mindenekelőtt azt jelenti, hogy a fejlődésnek a szükségleteivel együttjáró ellentmondások felszámolásában a harcot, a küzdelmet, tehát az áldozatvállalást is *közvetlenül személyes* élettartamuk részévé teszik.

Az eszmei meggyőződésen, tehát a tudatosult társadalmi fejlődésszükségleteken keresztül közvetítő egyéni áldozatvállalás foka azonban alapvetően a *legyőzendő társadalmi ellentmondások* természetétől és fokától függ. Következésképpen a kapitalizmus viszonyai között, vagy az ellenforradalom időszakában szükséges tevékenység és harc nyilvánvalóan összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékű áldozatokat követelt, mint a szocializmus „normális" hétköznapjai között, ahol az egyéni anyagi és szellemi érdekek mind teljesebb (persze nem mechanikus és nem teljes) egybeesése a társadalom legfőbb tényezőjévé lett. Ebből az is következik, hogy a *kommunista eszméken, egyéni meggyőződésen keresztül tudatosult társadalmi szükségletek vállalása* általában nem hozza magával a munka szerinti anyagi érdekeltségről való lemondást, hiszen az anyagi érdekeltséggel történő ösztönzés is a társadalmi szükségletek kielégítését szolgálja. E két mozzanat egy irányba hat, következésképpen a munka szerinti elosztás alapján történő személyes anyagi érdekeltség, az anyagira való számítás ezen formája, nem áshatja alá a kommunista eszmeiséget és meggyőződést.

Az szinte természetes azonban, hogy bár az anyagi és eszmei ösztönzők egy irányba, a társadalmi szükségletek teljesebb kielégítése irányába hatnak, de nem azonos mélységű és szélességű „teret" átfogó belátást tesznek lehetővé. Hiszen a társadalmi szükségleteknek vannak olyan „térségei", ahová az anyagi érdekeltség érvényesülése nem jut el: pl. a társadalmi munka vállalásnál, vagy a nehezebb erőfeszítéseket igénylő munka *önkéntes* vállalásánál, ahol a munkának inkább a másokért, az egész társadalomért végzett jellege a domináns oldal. Ezeknél, bár sok időt, valamint fizikai és szellemi energiát emészthetnek fel, nincs jelen a közvetlen *személyes anyagira* való számítás mint ösztönző tényező, sőt éppen azok a tényezők kerülnek bennük előtérbe, amelyek *e szempontból* személyileg előnytelen helyzetet eredményezhetnek pl. szakképzettségre, tanulásra stb. fordítható időtől vonnak el gyakran éppen olyan időszakban, amikor ez utóbbiak a fizetett munka, az előrehaladás, az egyéni siker lényeges tényezőivé lettek.

Következésképpen nem mindennemű társadalmi szükséglet elégíthető ki az anyagi érdekeltség, a közvetlen személyes juttatásra való számítás

Digitized by Google

alapján, minthogy vannak a társadalmi szükségleteknek, a szocializmus fejlődéstényezőinek olyan elemei is, amelyek éppen bizonyos személyes anyagiakról való egyéni lemondást, tehát bizonyos fokú személyes áldozatokat követelnek. E tekintetben a kommunista közösségek eszméiben kifejeződő társadalmi szükségletek tudatosságának és meggyőződéssé érlelésének van *közvetlenül* legmélyebben ösztönző ereje.

Ezek azonban csak egyik oldalról jelentenek áldozatot. A másik oldalon azonban a személyiség gazdagodását hozzák magukkal, a személyiség sokoldalúbb kibontakoztatását s annak, az ember életében roppant fontos dolognak a tudatát, hogy az ember nem csupán önmaga, hanem az egész társadalom számára is hasznos. Aligha lehet vitatni, hogy ez személyes, egyéni érdek is, nem csupán társadalmi.

És itt eljutottunk egy olyan tényezőhöz, ami az egész vitában gyakori kérdés volt, amikor jelenlegi bérrendszerünk hiányosságainak negatív hatásairól volt szó. Vas József a vállalati törzsgárda fokozottabb megbecsülésének szükségességével kapcsolatosan, Pirityi Ottó pedig az egyenlősdi káros hatásaival kapcsolatban épp arra mutatott rá, hogy jelenleg nagyon gyakran válik szét a társadalmilag és az egyénileg hasznos. Ha a selejt, a nem kellő műszaki színvonal, az állandó munkahelyváltoztatás tömegméretekben hasznosnak mutatkozik az egyén számára, ha egyénileg abban érdekelt, akkor rendszerint eredménytelenül folyamodunk annak magyarázatához, hogy *végső fokon*, nagy közvetítéssel mindez az egyén számára is káros. Akik ezt megértik, azokban ezzel lelkiismereti konfliktust okozhatunk ugyan, de valójában a megoldás útja az anyagi érdekeltségi viszonyok olyan rendszerének létrehozása, amelyben az egyénileg hasznos és a társadalmilag hasznos, az egyéni érdek és társadalmi érdekeknek *ilyen* ütközése nem jellemző. Csak azt írjuk, hogy „nem jellemző", mert ezzel kapcsolatban is úgy véljük, hogy ellentmondás nélküli, teljes harmónia az egyéni és társadalmi hasznosság viszonyában sem létezhet. Éppen ezért, még egy jobb, a jelenleginél fejlettebb elosztási rendszer sem teszi fölöslegessé a szocialista tartalmú erkölcsi meggyőződést, sem annak állandó és hatékony propagandáját. Éppen erről az álláspontról lehet még meggyőzőbben állást foglalni az erkölcsi érdekeltségnek és meggyőződésnek a vitaindító cikkben helyesen hangsúlyozott szükségessége mellett.

Az ember mint egyén él, s mint egyén tűzi ki a maga céljait, még akkor is, ha ezek a célok — és maga az egyéni élet is — sokszorosan társadalmi produktum. A szocializmus az első olyan társadalom, ahol az egyénnek lehetősége van arra, hogy érdekeit és céljait ne a társadalommal, „a másik emberrel" szemben, hanem azokkal együtt, s egyben azokért valósítsa meg. Nagyon elvontan fogalmazva: a vitában tulajdonképpen mindenki azt kutatta, hogyan lehet ezt a lehetőséget minél nagyobb mértékben megvalósítani, ezt a tendenciát minél inkább erősíteni. A vitaindító cikk és a hozzászólások minden tartalmi értéke mellett szeretnénk hangsúlyozni ennek az *emberi magatartásnak* az értékét. Az ilyenfajta társadalmi felelősségtudat kifejlesztése ugyanis éppen úgy társadalmi és egyéni érdek, mint a megfelelőbb anyagi ösztönzőrendszer létrehozása.

Dr. Kalocsai Dezső—Kósa Erzsébet

Digitized by Google

Történelemszemléletünk ideológiai kérdéseihez

Jelen tanulmány még marxista történetírásunkat és ideológiai életünket ért váratlan és súlyos veszteség: Molnár Erik munkánkból való kikapcsolódása előtt íródott. Távozása különböző álláspontra való tekintet nélkül fájdalmasan ért mindannyiunkat — széles körű ideológiai tevékenysége elválaszthatatlan részévé vált saját nemzedéke és a mellette felnőtt új történésznemzedék eszmei fejlődésének. Hogy az általa fölvetett problémákból mit és hogyan oldott meg, azt jórészt kora ellentmondásai határozták meg; munkásságának értékelése a tudomány feladata, maga is élő vita kérdése, továbbra is hajtóereje lényeges kérdéseink tisztázásának. Az ellentmondások kiélezését képviselő tevékenységének tragikus hirtelenségű félbeszakadása súlyos veszteség számunkra, maga a vita azonban, melynek elindítója volt, történetszemléletünk, történeti fejlődésünk legfényegesebb kérdéseit foglalja magában — az élet kérdéseit, amelyek mint ilyenek, arra kötelezenek, hogy az általa képviselt állhatatos következetességgel küzdjünk azok igazi egységhez vezető megoldásáért.

„Optimizmus vagy pesszimizmus történelemszemléletünkben" és „A nemzeti kérdés jelentőségéről" címen az Új Írás ez évi 3. és 5. számában megjelent cikkeim behatóvita kiindulópontjává váltak. E vitához csatlakozik Pach Zsigmond Pálnak a Társadalmi Szemle ez évi 7—8. számában közölt írása. A megjelent tanulmányok és a május közepén a Kossuth Klubban a kétkötetes „Magyarország története" értékelése kérdésében rendezett ankét a marxizmus helyes alkalmazásának, új szocialista hazafiságunk történeti és elvi megalapozásának igen lényeges kérdései körül forognak. Ez részemről is a felmerült kérdések további behatóelemzését teszi indokolttá. Válaszomban itt első helyen Pach Zsigmond Pál tanulmányával foglalkozom. Nem tartom szükségesnek, hogy az általa kronológikusan ismertetett kérdések mindegyikére külön kitérjek, csak az elvileg lényeges kérdésekre szorítkozom. Ehhez kapcsolódva a Kossuth Klubban lezajlott vitának az ellenforradalmi korra és a történetírók felelősségére vonatkozó részével foglalkozom.

Pach Zsigmond Pál tanulmánya több vonatkozásban is figyelemre méltó, összefoglaló igényén túl újat és sajátosat hozott a vitába. A leegyszerűsítést kerülő, történelmünkben az osztályharc és függetlenségi küzdelem bonyolult összefüggését figyelembe venni törekvő elemzése nem egy ponton közelebb kerül, azonossá válik az általam is képviselt felfogással Viszont új álláspontot képvisel a tanulmány az eddig kialakult vitával szemben abban, hogy az

Digitized by Google

optimizmusnak mint történetszemléletünk igényének elutasítása helyett az optimizmust a marxista történelemszemlélet magától értetődő immanens lényegének tekinti. Álláspontját az általam képviseltekkel szemben nem az optimizmus és pesszimizmus vonalán, hanem — a Kossuth Klubban felszólalók többségétől eltérően — új ponton: a „szubjektív optimizmussal" a marxista történetszemlélet objektív optimizmusát állítva szembe élezi ki. Az egyoldalú szubjektív optimizmust azonban magam is elutasítom. Munkásságomban kezdettől fogva a gazdasági alap elsőbbségéből indultam ki, ezt igyekeztem képviselni, és ezt képviselem most is. Minthogy Pach Zsigmond Pál szóba hozta, hadd hivatkozzam én is „400 év" című munkámra. Könyvem annak idején, ha hasznossá vált, nem azáltal lett azzá, mert propagandisztikusan, történelmi példákkal támasztotta alá a függetlenségi és antifasiszta mozgalmat, vagy azáltal, hogy polgári szövetségeseink szubjektív nacionalizmusát és történetszemléletét tette magáévá, hanem azáltal, hogy a politikai és nemzeti küzdelem törvényszerűségeit a gazdasági alapból levezetve, a nemzeti piac, a gazdasági önállóság jelentőségét feltárva igyekezett összefoglaló képet adni nemzeti fejlődésünk sajátos útjáról. Munkámban az optimizmus forrását éppen az képviselte, hogy a gazdasági bázis elemzésén keresztül kívántam világossá tenni politikánk történelmi megalapozottságát, a súlyos és tragikus ellentmondások ellenére e politika győzelmének történelmi szükségszerűségét. Könyvemnek saját világnézetükkel, történetfelfogásukkal ellentétes voltát nagyon világosan látták Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szekfü Gyula is. Meg is mondták, hogy a könyv szemléletével nem értenek egyet, viszont egyetértenek hazafias igényével, célkitűzéseivel, s ezért ellenkező történetszemléletük ellenére támogatták, helyesnek tartották a könyv kiadását.

Ma már köztudott, hogy munkám egyik fogyatékossága éppen abban rejlett, hogy különösen a Zrínyiekkel s a XVI.—XVII. századdal kapcsolatban részben leegyszerűsítve, a gazdasági oldalt túlsúllyal kezelve ábrázoltam a gazdasági és politikai, a nemzeti küzdelmek összefüggését. Ennél is jelentősebb azonban az a bizonyos egyoldalúság, amit a könyv felszabadulás után megjelent kiadásainak előszavában magam is jeleztem, hogy munkám nem súlyának és jelentőségének megfelelően tárta (igaz nem is tárhatta) fel az osztályharc és különösen nem a munkásmozgalom politikai problémáit. Éppen ezért mondhatom, hogy nem a vita fordulatához alkalmazkodva, hanem munkám alapján értek egyet történelemszemléletünkben az objektív megalapozottság, az objektív kiindulás Pach Zsigmond Pál által is hangsúlyozott követelményével. Ugyanakkor hozzátartozik ehhez, hogy a felszabadulás óta eltelt két évtized sok küzdelme, gondja a marxizmus lenini alkalmazásának, továbbfejlesztésének mélyebb megismerése alapján vált világossá számomra: negyedszázaddal ezelőtt legnagyobb gyöngénk éppen az volt, hogy túlnyomórészt csak perspektívában, objektív történelmi törvényszerűségében képviseltük a helyeset. Történelmileg, távlatokban, az objektíve szükségszerűt tekintve igazunk volt, de éppen a szubjektív politikai erőnk hiányzott ahhoz, hogy a történelmi változás létrejöttében magunk is hatékonyabban részt vegyünk, s ezáltal kedvezőbb feltételt biztosítsunk az új Magyarország feladatainak megoldása számára is. Munkám hiányosságait szűkebb történeti vonatkozásban éreztem, tudtam én annak idején is. Ami a marxizmus újra meg újra való tanulmányozása, történelmi gyakorlatunkkal, problémáinkkal való összevetése alapján azóta lett nyilvánvaló előttem, az — ismétlem — az, hogy nem elég az objektív szükségszerűségnél, nem lehet az általános feltételeknél megmaradni, mert az, hogy az objektív szükségszerűség mikor és milyen

Digitized by Google

formában oldódik meg, elsősorban a nemzet, a dolgozó nép és vezető rétegei politikai alkotóerején fordul meg. Így pedig, ha illúzió az objektívtől függetlenített szubjektív optimizmus, nem kevésbé illúzió az objektívnél megmaradó optimizmus is. A társadalmi fejlődésben az elsődleges, meghatározó a gazdasági alap, de adott feltételek megléte mellett a forradalom, a társadalmi átalakulás szempontjából közvetlenül elsődlegessé válik a szubjektív tényező, az átalakulás megvalósítására hivatott osztályok eszmei, politikai és erkölcsi ereje. Ma sem kívánom történetszemléletünkben az objektív általános elsődlegességét az objektív feltételektől független szubjektív lehetőségek koncepciójával felcserélni. De éppen mert az a meggyőződésem, hogy ma nemcsak az objektív feltételek tesznek sokkal messzebbmenő haladást lehetővé és egyben szükségessé, hanem politikai erőben is lényegesen előbbre tartunk, mint azelőtt, tartom alapvető jelentőségűnek a történelem tanításán keresztül is a nép és a helyes politika alkotóerejének fokozott előtérbe állítását.

Pach Zsigmond Pál többek között bírálja tanulmányomnak azt a részét, melyben a szubjektív tényező, a helyes politika alkotó erejének, történelmi szerepének példájaként az elmaradt orosz viszonyok ellenére győztes orosz proletariátus harcára hivatkozom. Igen — írja —, Oroszországnak volt Leninje, de az orosz bolsevikok forradalmi szerepe objektíve szorosan kapcsolódik Oroszország történelmi viszonyaihoz, az orosz bolsevikok több mint negyedszázados eszmei és gyakorlati küzdelméhez. Ez igaz, ezt senki sem vitatja. A leninizmus nemcsak szubjektív adottság volt, megvoltak objektív társadalmi-történelmi összefüggései is. Cikkemben azonban a leninizmusról mint a helyes politika újat teremtő világtörténelmi példájáról, bár 1919-hez kapcsolódva, de általában beszélek. Egyébként ha nálunk 1919-ben valóban részben hiányzottak is a lenini politika messzebbmenően helyes alkalmazásának feltételei, ma adva vannak ezek, és se a múltra, se a jelenre vonatkozólag nem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy a forradalmi élcsapat és a helyes politika adott feltételek mellett elsődleges szerepére vonatkozó lenini elmélet nem általános érvényű, hanem az orosz fejlődés sajátossága. Ha pedig ez minden országban s nálunk is a szocializmus győzelmének és eredményes építésének, a szocialista nemzetek és a szocialista nemzetköziség fejlődésének is legsürgetőbb problémája, úgy ezzel egyben az egyes pártok s a nemzetközi munkásmozgalom történeti vizsgálatának is alapvető kérdése.

Pach Zsigmond Pál szerint akkor, amikor 1919 és az ellenforradalmi korszak munkásmozgalmi problémái kritikai elemzésének szükségességét hangsúlyozom, szubjektív optimizmusomat tulajdonképpen szubjektív pesszimizmussal váltom fel. Aligha fogadható el azonban, hogy nem beszélni a problémákról optimizmusra, feltárni azokat pesszimizmusra vezet. Lenin egészen más értelemben nyilatkozott a forradalmi pártnak saját történelmi útjához, hibáihoz és problémáihoz való viszonyáról. Egyébként a különböző burzsoá és burzsoá demokratikus, harmadikutas irányzatok elleni ideológiai harcot magam sem tartom kevésbé lényegesnek, mint Pach Zsigmond Pál. De az a véleményem, hogy ezeknek az irányzatoknak az eredményes leküzdése érdekében is, a nagyobb felelősséget, mozgalmunk iránti több odaadást, nagyobb szilárdságot a saját problémáinkkal, saját hibáinkkal való szembenézés, azok kritikai feltárása, eredményes megoldása jelenti számunkra. Ezek közül, mint a felszabaduláshoz vezető út során, ma is ideológiailag egyik döntő kérdésünk a munkásosztálynak és a kommunistáknak nemzeti történelmünkhöz való viszonya, a nemzet szocialista nemzetté való átalakulása, a szocialista

Digitized by Google

hazafiság történeti és ideológiai megalapozása. Pach Zsigmond Pál szerint az én formuláim „azt a téves benyomást, veszélyes illúziót keltik, mintha magát a nacionalista nemzettudatot lehetne szocialista tartalommal megtölteni, s mintegy »belenövesztení« a szocializmusba". Pach Zsigmond Pál itt, sajátos szubjektivizmussal váltva fel a kérdések látszólag tárgyilagos objektív elemzését, visszájára fordítja az általam e kérdésben kifejtettek tartalmát. Tanulmányaimban ugyanis, amint az tárgyilagos és értelemszerű olvasás alapján világos, nem a nacionalizmusnak a szocializmusba való belenövését, hanem az egyes rétegek nacionalizmushoz, illetve a nemzeti kérdéshez való viszonyának osztályalapon való megkülönböztetését hangsúlyozom.

Miről van ugyanis szó? Miben volt annak idején a fasizmus elleni harcban kialakított új marxista történelemszemlélet jelentősége? Abban, hogy a marxisták megértették: a többségében paraszti és kispolgári országban a munkásosztály a maga osztálycélkitűzéseit, a szocializmushoz vezető utat is csak úgy érheti el, ha a fasiszta reakcióval és imperialista agresszióval szemben a saját osztálypolitikáját mint nemzeti politikát, a nemzet többségét egyesítő politikát tudja kibontani. A párt ezt megértve, az osztálypolitika szektás értelmezését a munkásosztályt a nép, a nemzet többségével egyesítő, a nemzeti örökséget magáévá tevő osztálypolitikával váltotta fel. Változott feltételek közt, de erről van szó ma is. Arról, hogy a munkásosztály és forradalmi élcsapata a nemzeti múlt pozitív történelmi örökségének, valamint a szocialista nemzetté való átalakulás valóságos problémáinak taktikai kezelése helyett ezek igazi elismerésével képes csak a dolgozók nagy tömegeivel együtthaladva a szocializmus teljes felépítését elérni. Tanulmányaim ennek megfelelően nem a nacionalizmus szocializmusba való belenövését idézik, hanem változatlanul azt, hogy a párt csak az adott nép konkrét, tehát sajátosan is meghatározott kérdéseinek megoldásáért való küzdelemben juthat el a nép többségével való egységig, a nép viszont a nacionalizmustól a szocialista patriotizmushoz, a szocialista nemzetköziséghez. De így és ez úton, nem a nacionalizmus „átnövése", hanem leküzdése útján el is jut ahhoz.

•

Rátérek az egyes történelmi korszakokkal kapcsolatos problémákra. Mint már említettem, a Pach Zsigmond Pál által kifejtettekkel több vonatkozásban egyetértek. Egyetértek először is 1514 általa adott értékelésével, azzal, hogy Dózsa forradalmi parasztfelkelése középkori történetünknek azt lezáró csúcspontja volt. Igen lényegesnek tartom a nyugat-európai és a magyar parasztfelkelések megkülönböztetését történelmi következményeik szempontjából, azaz annak kiemelését, hogy míg a nyugat-európai parasztfelkelések bukásuk ellenére is a polgári árutermelés és kibontakozás útját segítették, nálunk azt Mohács, majd a feudalizmus uralmának konzerválódása követte. Egyetértek a forradalmi parasztfelkelés bukásának elkerülhetetlenségéről kifejtettekkel és azzal, hogy a parasztfelkelés 1514. évi veresége tragikus módon befolyásolta egész újkori történelmünket. Mindezek miatt a „Magyarország története"-vel foglalkozó írásomban a könyv 1514-gyel foglalkozó részét, Pach Zsigmond Pál állításával ellentétben, nem a felkelés pesszimista megítélése miatt, hanem a forradalmi jelleget kiiktató terminológia mellett egyszerűen azért bíráltam, mert az a négy oldal, ami az ezer oldalból a Dózsa-féle parasztfelkelésnek jut, egyáltalában nem képviseli megfelelően ennek súlyát és történelmi jelentőségét.

Digitized by Google

Egyetértek Pach Zsigmond Pál tanulmányának a XVI—XVII. századra vonatkozó differenciált, az árutermelés különböző útjait megkülönböztető elemzésével is. Annak idején magam nem jutottam el az árutermelés ilyen differenciált vizsgálatáig. Számomra akkor a döntő felismerés, a nagy tudományos élmény a nemzeti piac igényének, az önálló vámterület, önálló gazdaság politikai és nemzeti küzdelmeinket lényegesen meghatározó jelentőségének megértése és történeti anyag alapján való dokumentálása volt — az árutermelés különböző útjainak s elemeinek részletes vizsgálata és megkülönböztetése újabb történetírásunk eredménye. Egyetértek a paraszti, a polgári és a nagybirtokos vagy nemesi árutermelés megkülönböztetésével, részletes vizsgálatának szükségességével, és nálunk a nagybirtokos árutermelés végeredményben retrográd irányúvá váló történeti megítélésével. Mind ennek megfelelően a „Nemzeti kérdés"-ről írt tanulmányomban nem is a gazdaság és a nemzeti történelem differenciált elemzésével, hanem Pach Zsigmond Pál „Századok"-ban megjelent tanulmányának a nagybirtok árutermelését egészében negatíve értékelő álláspontjával szemben foglaltam állást. Éppen ezért örömmel olvasom Pach Zsigmond Pál Társadalmi Szemlében megjelent tanulmányában, hogy nem csak Bocskai, Zrínyi, Rákóczi személy szerint pozitív történelmi szerepének kiemelésével ért egyet, hanem e szerep társadalmi-történeti összefüggéseit megállapítva foglal állást, amikor azt írja, hogy: „A Habsburg abszolutizmus — melyet a XVII. századi függetlenségi küzdelmeink, majd a Rákóczi-szabadságharc megtépázott, ostromlott — ez idő tájt még osztrák tartományaiban is vajmi kevéssé mozdította elő a társadalmi haladást. Magyarországon pedig a rendi alkotmánnyal szemben éppen nem a társadalmi haladás irányába mutató kormányzati rendszer megvalósítására törekedett, hanem az állami függetlenség felszámolásával olyan brutális katonai uralmat vezetett be, mely közel állott a gyarmati hódítás, a tengerentúli hódítás módszereihez." Ez mindenesetre lényegesen különbözik a történész-vitában az osztályharcok és függetlenségi küzdelem összekapcsolását vitató nézőponttól.

Hol van hát a vita ezekután? A következőkben:

Pach Zsigmond Pál szerint az árutermelés és történelem differenciált elemzésére vonatkozó egyetértésemet és elismerésemet semmivé teszem azzal, hogy szerintem a második jobbágyság negatív következményei mit sem változtatnak az ország árutermelés fejlődéséhez kapcsolódó érdekének progreszszív jellegén és a nagybirtok egy részének ezzel összefügő progresszív szerepén. De mi ebben a helytelen? 1514 — mint azt Pach Zsigmond Pál is hangsúlyozza — nem nyithatott közvetlenül szabad teret a paraszti és polgári árutermelésnek. Maradt a birtokososztály ilyen vagy olyan módon való bekapcsolódása az árutermelésbe. A birtokososztály egy része, mégpedig éppen a gazdaságilag haladottabb része, a nemzeti piachoz, a nagyobb gazdasági és állami önállósághoz kapcsolódó érdekeit előtérbe helyezve került szembe a monarchiával, s a parasztságnak teendő engedményekkel is kész volt szélesíteni Ausztriával szembeni önállósulásának erőforrásait. Ugyanakkor a birtokososztály többsége a monarchiával szemben, a nagyobb erővel ütközve, nagyobb önállóság helyett feudális érdekei védelmében az árutermelésben korlátozott lehetőségeit a robotoltató rendszer, a parasztság terheinek növelésével igyekezett kiegyenlíteni. Mindez természetesen nem az osztályharc kikapcsolódásával, hanem sajátos körülmények közt való kiéleződésével, elmélyülésével járt együtt. Természetesen az érdekegyezés a birtokososztály haladó, a monarchiával szembeforduló részével is csak átmeneti, szükség-

Digitized by Google

képpen felbomló, ellentmondások által korlátozott együttműködésnek lehetett a forrása. Nem azonosítható az a munkásság és parasztság közötti szövetség politikájával, ahogy még a nagybirtok ellenzéki mozgalmának korszakonkénti különböző képviselői, Zrínyi, Rákóczi, Széchenyi, Batthyány, illetve politikájuk társadalmi tartalma sem azonosítható minden megkülönböztetés nélkül egymással.

Mindez azt jelenti, hogy kettősség van a birtokososztály árutermeléssel kapcsolatos érdekeiben, éppen ezért nem helyes azt történelmileg egészében retrográdnak minősíteni. Pach Zsigmond Pál pedig ezt teszi, amennyiben a Századok 1964. 5—6. számában többször idézett cikkében azt írja, hogy „... a földesúri árutermelés és kereskedelem XVI—XVII. századi fejlődésének vonalát — metafizikusan, önmagában vizsgálva — fő tartalmát illetően a haladás irányába mutatóan érzékeltük, s nem vettük figyelembe ennek az *egész* (kiemelés Pach Zsigmond Páltól) gazdasági és társadalmi fejlődést illetően alapvetően retrográd, visszahúzó (s végső soron saját magát is korlátozó) jellegét". Pach Zsigmond Pál többször utal cikkében „túlhajtott", „sajátos" és más hasonló jelzőkkel illetett idézési módszeremre. Nem tudom mit ért ezen, ezért lehet, azt is így minősíti, hogy ez idézettel kénytelen vagyok szembeállítani mostani cikkének ugyanerre vonatkozó (a jelen cikkben foglaltakkal egyébként összhangban, csak éppen a múltbelivel szemben álló) másik állítását: „Mindez persze mégsem jelenti a nagybirtokosi, földesúri árutermelés *egészben* (kiemelés ugyancsak Pach Zsigmond Páltól) retrográd minősítését, ahogyan Mód Aladár elvtárs — némiképpen túlhajtott idézési mószerrel — szememre veti."

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy egyedül idézetekkel nem dönthető el a vita. Idézetek mindig csak összefüggésükből kiemelt elemek — a kérdést pedig éppen az összefüggések döntik el. Nos, mit mutat összefüggésében nézve Pach Zsigmond Pál állásfoglalása? Nézzük ezt meg néhány vonatkozásban.

Próbáljuk meg elfelejteni, hogy korábban egészében retrográdnak ítélte meg a földesúri árutermelést, fogadjuk el, hogy újabban nem egészében látja annak. Utóvégre mindenkinek jogában áll megváltoztatni a véleményét, és csak örülni kell, ha ez a változás a helyesnek tartott fölfogás irányába tart. De nehéz elfogadni az újabb állásfoglalást, mert a mostani tanulmány is lényegében csak a tizenhatodik századra korlátozza a nagybirtokos árutermelés nálunk is felmérhető pozitív szerepét, ebben az összefüggésben pedig nehezen érthető meg, objektíve mire alapozódik Bocskay, Bethlen Gábor, Zrínyi és Rákóczi általa is progresszívnek ítélt szerepe.

Pach Zsigmond Pál sérelmezi, hogy úgy próbálom nézeteit feltüntetni, mintha szerinte a történetszemléleti hiba forrása az osztályharc és függetlenségi harc összekapcsolása lett volna. A történészvita gyűjteményes kötetének összefoglalójára hivatkozik, ahol már azt fejtette ki, hogy nem abban volt a hiba, hogy történelmünket függetlenségi és osztályharcok sorozatának tekintettük, Ez igaz. De milyen összefüggésben jelenik ez meg? Lényegében Molnár Eriknek az 1935-ös VII. Komintern Kongresszus nemzeti kérdésben kialakított álláspontját taktikainak minősítő véleményét követve ugyanebben az összefoglalójában taktikai jelentőségűnek tekinti maga is a magyar marxisták által a fasizmus elleni harc során kialakított nemzetkoncepciót, nem igazi jelentőségének megfelelően értékeli 1848 és 1919 megértésének szerepét az új forradalom győzelemre juttatásában.

Digitized by Google

Megint egyszer nehéz eldönteni, melyik állásfoglalás az igazi — Zrínyi, Rákóczi, Széchenyi, Batthyány pozitív szerepének elismerése, vagy az, hogy a többség vitáját figyelmen kívül hagyva, Molnár Eriknek az osztályharc és függetlenségi mozgalom összekapcsolását taktikai kényszerűségnek minősítő pozíciójával való egyetértését hangsúlyozza, és minden igyekezetét arra összpontosítja, hogy annak ellentmondásait valamiképpen áthidalja, és annak lényegét a történészek körében és a közvélemény számára is elfogadhatóvá tegye.

Pach Zsigmond Pál új tanulmányában alkalmazkodva a párt pozitív nemzeti örökségünket magáénak valló, nagy tömegek igazi nemzeti érzéseit figyelembe vevő politikájához, előrehalad az osztályharc és a függetlenségi küzdelem összefonódásának s a nemzeti küzdelem haladó képviselői progresszív történelmi szerepének elismerésében, ugyanakkor változatlanul nem beszél a vita tulajdonképpeni fő kérdéséről, nem helyesbíti azt az álláspontját, mely a marxista történetírásban az osztályharcok és függetlenségi küzdelem egységét képviselő álláspontot taktikai kényszerűségnek minősíti. Sőt, mint jelen polémiája bizonyítja, csak a vita egyik oldaláról vesz tudomást, csak erről ír, és egyetlen kérdésben sem határolja el magát nemcsak Rákóczi, 1848, de Garamival a reformista irány, és 1944, valamint a függetlenségi mozgalom értékelésének megalapozatlan gyökeres revíziójára irányuló jelenségektől. Mint a történész-vita gyűjteményes kötetének összefoglalójában, jelen tanulmányában is figyelmen kívül hagyja, hogy a történészek többsége vitatkozott az általa alapvetően helyesnek minősített pozícióval. Ugyanakkor úgy mondja el véleményét többesszámban, mintha a történészek többségének megbízása alapján nyilatkozna, és egységes megegyezés alapján állítana szembe valaminő általa képviselt történész-közösséggel Ennél természetesen sokkal lényegesebb, hogy a nemzeti küzdelemnek ez az ellentmondásos és formális elismerése szükségképpen kizárja a szocializmus plattformjából mindazokat, akik komolyan értelmezik egy nép nemzetként való fejlődésének követelményeit és problémait.

Természetesen nem a deklaráción van a hangsúly, hanem azon, hogy az ellentmondások tisztázatlansága formálissá, őszintétlenné teheti a szocialista nemzet történeti és ideológiai szempontból helyes követelményeinek elismerését és érvényesítését. Meggyőződésem szerint a vitánkban felmerült kérdések sokkal lényegesebbek, semhogy eltűrnék megoldásuknak az objektív és szubjektív optimizmus szembeállításával való megkerülését, a nemzeti kérdés jelentőségének formai elismerését, s ugyanakkor az azzal ellentétes állásponttal való egyetértést is.

A kérdésekben való helyes tájékozódáshoz nem elégedhetünk meg a vita Pach Zsigmond Pál által képviselt értelmezésével. A kérdések elvi tisztázásához a „Magyarország története" értékelése körül továbbfejlődött vita konkrét problémáival — amelyek kapcsán Pach Zsigmond Pál is kapcsolódott a vitához — kell szembenéznünk. Ezek során a Kossuth Klub-beli vitában nagy súllyal szerepelt történeti kérdések közül 1848 és 1919 problémáival, valamint a vita szerintem alapvető elvi kérdésével, a szubjektív és objektív tényezők marxista értelmezésével, történelemben vitt tényleges szerepével az egész vitát ismertető Valóság hasábjain kívánok foglalkozni. Itt helyszűke miatt mindjárt rátérek az objektív és a szubjektív szerepére a korunkat közvetlenül megelőző, a fasizmus elleni harc korszakában, majd a történetírásban a felelősség kérdésére.

Digitized by Google

II.

Azt gondolhatnánk, hogy ha 1848-cal és 1919-cel kapcsolatban lehet vitatkozni azon, hogy az események alakulásában, a forradalmak kimenetelében milyen szerepe volt az objektív, az anyagi-gazdasági és nemzetközi tényezők mellett a politikai szféra tényezőinek, nehéz vitatni a politika közvetlenül döntő szerepét a fasizmus felülkerekedésében, majd bukásában.

Berend T. Iván Kossuth Klub-i vitában elhangzott felszólalása azonban másra mutat — itt is azt kifogásolja, hogy a súlyt a fasizmus megítélésénél közvetlenül a politika, a szubjektív szféra problémáira helyezem. Szerinte „azt, hogy 1944-ben Magyarországon nem bontakozott ki széles antifasiszta felkelés, németellenes, fasizmusellenes aktív formáló erő, ezt nem lehet egyszerűen a szubjektív tényezők véletlenszerűségével kezelni, hiszen akkor valami misztikus tragédia lengi át a magyar történelmet, és nem a valóságos folyamatokból magyaráznánk meg, hogy miért nem keletkezett 1944 végén olyan helyzet, amilyen nagyon kár, hogy nem keletkezett. De nem szubjektív elemek, hanem nyilván vagy a legközvetlenebbül a két évtized vagy negyedszázad fejlődése, vagy még jóval inkább visszanyúló folyamatok hűvös, objektív feltételk azok, amelyeket meg kell ragadni, hogy ezeket a jelenségeket megértsük, megmagyarázzuk és ne valamiféle misztikus ideált kergessünk".

Szerintem Berend T. Iván, a véletlenszerűségre szorítva a szubjektív tényezők, a politikai szféra szerepét, s a hűvös objektív feltételek feltárásában keresve a történelmi folyamat megértésének útját, éppen azt hagyja figyelmen kívül, ami a kor megértése és megváltozása szempontjából közvetlenül igenis a legdöntőbb, ami nélkül megvan a lehetőség arra, hogy az objektív önmagában csak szörnyűséget, embertelenséget hozzon létre a legfejlettebb országok történetében is. Hadd emlékeztessek itt, mint kortársnak, József Attilának a német fasizmus uralomra jutását követő mélységesen igaz, a szubjektív elsőrendű jelentőségét kiemelő kérdésfeltevésére, illetve felismerésére: „az ipar és a technika olyan fejlettségre tett szert, amilyenre a termelési eszközök filozófusai (Marx és Engels) nem is gondolhattak, a munkások valóban hatalmas pártokba szervezték meg erényeiket s a közös gazdaság többé-kevésbé világos eszményével magukhoz vonták a nem-bérmunkások csoportjait is. Ilyen körülmények között ez a kérdés: miért nincs még szocializmus? Nem azt akarom ezzel mondani, hogy nem következik el, ha az emberek azt akarják, hogy elkövetkezzék. Csak azt kérdem, hol csúszott hiba a számításba, hogy lehet az, hogy az ún. »tárgyi előfeltételek« megvannak, s az alanyiak hiányoznak?" (Hegel, Marx, Freud. — József Attila Összes Művei, Akadémiai Kiadó, 1958. III. köt., 263. oldal.)

A kérdést természetesen nemcsak a költő tette fel, a kérdés helyes megválaszolása központi problémájává vált a munkásosztály forradalmi mozgalmának. A kérdésre a választ a Kommunista Internacionálé 1935-ös VII. kongresszusa adta meg, mely éppen a forradalmi vezetőerő politikai stratégiájának megváltoztatásával, újjáteremtésével hozta létre a fasizmus feletti győzelemnek és a világ új történelmi jelentőségű átalakulásának, előrelépésének kiindulópontját. Berend T. Iván és a szerzői munkaközösség jó része szubjektív idealizmust, miszticizmust lát abban, hogy az objektív feltételek keretében a szubjektív, a politikai szféra fokozott jelentőségére kívánok figyelmeztetni, s az objektív feltételeket nem tekintem a történelem egymagában egyértelmű meghatározóinak. Hadd idézzem azonban ebben a kérdésben József Attila után Togliattit is: Az első világháború után — írja Togliatti a III.

Digitized by Google

Internacionálé történetéről írt tanulmányában — „nem sikerült elérni a történelem által napirendre tűzött célt, vagyis azt, amelynek objektív feltételei megvoltak: a munkásosztálynak nem sikerült meghódítania a hatalmat. Ha ezt a célt legalább egy vagy két kapitalista országban sikerült volna elérni, kétségtelenül nehéz harcok újabb időszakai következtek volna, de az emberiség elkerülhette volna mind az 1929-es válságot, mind pedig a fasizmust és a második világháborút". (Palmiro Togliatti: A demokrácia és a szocializmus problémái. Kossuth, 1965., 283. oldal.)

Togliatti a III. Internacionálé történetéről írt tanulmányában a fasizmusra vonatkozóan így éppen azt fejti ki, hogy az egyáltalában nem egyértelmű szükségszerűséggel következett az objektív feltételekből. Ellenkezőleg, az első világháborút követő forradalmakban a forradalmi célok messzebbmenő megvalósításának feltételei objektíve adva voltak. Szerinte annak okát, hogy a fasizmus létrejöttének lehetőségét miért nem akadályozta meg a forradalmi erők szélesebb körű előrenyomulása, nem elsősorban az objektív feltételekben, hanem közvetlenül a forradalmi munkásmozgalom problémáiban kell keresni. Vajon misztikusnak, szubjektív idealistának, vagy szubjektív pesszimistának minősítsük-e ennek alapján Togliattit, mert a hűvös objektív feltételek helyett a politikában keresi a történelem közvetlen megértésének, s mára is utat mutató újjáteremtésének elsőrendű feltételét? Ellenkezőleg, nyilván éppen ezért kell forradalmi marxistának, leninistának tekintenünk. A szubjektív szféra, a politika közvetlen jelentőségének kiemelése természetesen itt sem azt jelenti, hogy a szubjektív független az objektívtől. A szubjektív szféra ellentmondásainak, korlátainak itt is megvannak a maguk objektív gyökerei, okai. Ezek legáltalánosabban nyilván a nyugat-európai kapitalizmusnak a forradalmi válság ellenére meglevő jelentősebb tartalékaiban, a kapitalizmus reakciós bázison való restaurálásának a lehetőségében, a proletárforradalomnak egy elmaradt országban való győzelemre jutására korlátozódásában rejlettek. Magyarország esetében pedig ezeket a legreakciósabb erők lényegében fasiszta diktatúrájának külső segítséggel való hatalomra juttatásában, a nemzeti kérdés forradalmi megoldásának elmaradásában és a demokrácia és munkásmozgalom súlyos béklyóiban kell megjelölni. De a szubjektív ez objektív összefüggései ellenére, úgy a nemzetközi, mint a magyar fejlődés megértése és megváltoztatása szempontjából közvetlenül kétségkívül a politika problémáiból kell kiindulni, ezt kell döntőnek tekinteni.

Berend T. Iván, s vele együtt a vitában ugyancsak részt vevő Siklós András is attól tartanak, hogy az általam követni kívánt úton a súly elkerülhetetlenül a munkásmozgalom belső problémáira tolódik, s ezáltal éppen a haladás fő ereje kerül negatív megvilágításba. Szerintem sokkal inkább az a veszély, hogy a szubjektívnek, ezen belül a politikának is véletlenszerű jelentőséget tulajdonító hűvös objektivizmus, ökonomizmus takarója, menlevele lesz mindannak, aminek feltárása és megoldása feltétele az új feladatok megoldásának is. A reformizmust, az opportunizmust sem a vezetésben, sem a mozgalomban Lenin nem tekintette véletlen jelenségnek, zsenialitása éppen az volt, hogy társadalmi alapjaiban, az európai kapitalizmus fejlődésében tárta fel annak objektív alapjait. Ugyanakkor ez nála semmiféle vonatkozásban nem az opportunizmus megmagyarázását, hanem könyörtelen kritikáját jelentette, minek tudományos alapja az volt, hogy Lenin a kapitalizmus fejlődésében nemcsak az opportunizmus társadalmi bázisát tárta fel, hanem ellentmondásai kiéleződésében az új forradalmi irány fellépésének történelmi szükségességét és ennek objektív feltételeit is felismerte. S mert

Digitized by Google

a munkásmozgalom forradalmi megújulásának történelmi szükségszerűségéből, elmaradottságuk ellenére a tömegek iránti bizalomból indult ki, tekintette úgy a jobb-, mint a „baloldali" hibák feltárását, s az azok megoldására való eltökéltséget a forradalmi mozgalom, a forradalmi párt megújulására való képessége, életereje legfőbb mértékének.

Az 1919-et követő hallatlan nehézségek ellenére a munkásmozgalom törvényszerű megújulásából, a helyes politika és a néppel való egység teremtő erejéből merítették önbizalmuk, optimizmusuk forrását fasizmus elleni küzdelmükben a magyar kommunisták is. Ezt az optimizmust, a munkásosztály és a dolgozó nép történelmi elhivatottságát sugározta a magyar marxisták népi demokráciát megalapozó ideológiai munkássága, Révai Józsefnek a marxizmust magyar viszonyokra alkalmazó, a marxizmus és magyarság egyesítését kereső tanulmányai, ezt képviselte a kommunista párt és a nemzeti ellenállás minden becsületes harcosa. A harc, igaz, 1849-hez hasonlóan 1944-ben sem érte el közvetlen kitűzött célját — ez esetben a magyar nép hatékonyabb részvételét a fasizmus elleni harcban s ezzel az új Magyarország s a magyarság szocializmusba való átmenete szempontjából lényegesen kedvezőbb feltételek biztosítását. De lehet-e ezért az objektív feltételek alapján irreálisnak tekinteni a kedvezőbbre irányuló célkitűzést? Harcolhattak volna-e a kommunisták, antifasiszták, ha a lényegesen többre, kedvezőbbre irányuló célkitűzéseiket nem tekintik reálisnak? Harcolhattak-e a hűvös objektivizmus alapján, a helyes politika, a munkásosztály és nép iránti bizalom nélkül? Vagy csak illúzió alapján harcolhattak? Nem! A harc 1848-ban, 1919-ben, s 1944-ben is reális volt, annak ellenére, hogy egyik alkalommal sem sikerült elérni az akkor kitűzött célt. Reális volt azért, mert egyetlen korban sincs olyan merev korlát, mely csak a történelmileg ténylegesen elértre szorítaná a lehetőségek körét, és eleve irreálissá tenné a kedvezőbbre, a tömegek meszszebbmenő megnyerésével gyorsabb felemelkedésre irányuló törekvéseket. Forradalmi harcaink a történelmileg elért korlátozott eredmények ellenére ezért példaképek ma is, de csak azok számára, akik nemcsak megmagyarázzák a történelem s az adott helyzet objektív szükségszerűségét, hanem a tömegek esetleg meglevő vagy látszólagos elmaradottsága, passzivitása ellenére is azokban bízva vállalják előrehaladásunk belső objektív problémáinak, de a szubjektív szféra, a politika problémáinak múltat és jelent illető feltárását is.

Berend T. Iván a tömegek idealizálását veti szememre. Szerinte történetszemléletem alapvető hibája, hogy a vezetés hibáinak vagy problémáinak elemzését helyezve előtérbe, számomra „arany háttérré" válik a tömeg, márpedig a történelem reális értékelése alapján azt kell látni, hogy hosszú távon nem lehet szakadék a vezetés és a tömegek között. Hosszú távon, történelmileg ez valóban igaz. De megfeledkezhetünk-e arról, hogy ahhoz, hogy tömegek érdekeit kifejező társadalmi átalakulás bármikor is létrejöjjön, régi vagy új társadalmak lényeges problémái megoldódjanak, ezeknek először a tömegek érdekeit magukévá tevő legtudatosabb rétegekben kell világossá válniuk, ezek tömegekért való eszmei, politikai, erkölcsi küzdelmén keresztül kell a tömegek harcává válnia. S hogy ez mennyiben történik meg, az éppen e vezető réteg, az élcsapat le nem becsülhető felelőssége is. A mi korunkban pedig nem kis mértékben felelőssége a tömegeket eszmeileg nevelő íróknak és történetíróknak is. Felelőssége abban az értelemben, hogy a nemzeti történet egészén keresztül hogyan teszi világossá a történelmi fejlődés alapvető objektív meghatározottsága mellett a nép politikai fejlődésének, a nép hatalomért való

Digitized by Google

harcának, a helyes politikának történelemformáló, világot újjáteremtő, embert emberré tevő jelentőségét.

•

A történettudomány felelőssége Hanák Péter hozzászólásával került a vita középpontjába, és az Ady-értékelés körüli nézeteltéréshez kapcsolódott. Az Új Írás-ban megjelent cikkemben és a Kossuth Klub-i hozzászólásomban is bíráltam a könyv Ady Endrét értékelő részét, mondván, hogy a könyv értékelésénél közelebb érzem magamhoz Révai József Ady-értékelését. Hanák Péter erre azt kérdezte, hogy Révai József melyik Ady-értékelését vallom magaménak, mert Révainak három különböző Ady-értékelése is van, más a harmincas években, más 1946/47-ben, s megint más az 1950-es években. Révainak egyébként nagyon sok állásfoglalása van az 1848-as forradalmat és Kossuthot illetően is, s maga pontosan ez ellen a történetfelfogás ellen, nem pedig a pesszimizmus vádja ellen kíván harcolni. Szerinte Révainak óriási érdemei vannak, amelyeket majd a historiográfia ki fog deríteni, de ugyanakkor Révai az, akinek a legnagyobb bűnei vannak a magyar történettudomány, a marxista történettudomány terén abban, hogy ő a történettudományt a mindenkori politikai követelményekhez alkalmazkodva a politikai pedagógia eszközévé tette. Ez a helytelen irányzat — Hanák Péter szerint — a marxizmus és a munkásosztály, a tudomány és a politika viszonyának helytelen megítéléséből következett.

Szerintem ezzel az állásponttal sem Révai József történetírásunk hibáiban való konkrét felelősségét, sem a hibák elvi forrásait tekintve nem lehet egyetérteni. Először: ami Révai József többféle Ady-értékelését illeti. Révai több alkalommal foglalkozott Adyval, s értékelését mindenkor összekapcsolta az adott helyzet problémáival. Amiben különbség van különböző időszakokban megjelent tanulmányai és megemlékezései között, az ezeknek az írásoknak az adott helyzethez való kapcsolata. Ez valóban más az 1930-as és más az 1950-es években. Az 1930-as években az új típusú forradalom útjáért küzdő marxizmus egységét fejezi ki Ady demokratikus forradalmiságával, az 1950-es években viszont a személyi kultusz talajáról szembekerül e demokratizmus valóságos igényével, és elveszti kapcsolatát annak igazi tartalmával. Vagyis a szakadás a különböző írások közt nem Révai József Adyval kapcsolatos álláspontjának, felfogásának változásában gyökerezik, hanem Adyval együtt vallott forradalmi demokratikus igényének a személyi kultusz politikájával való szembekerülésében rejlett. Révai itt nem tudott tovább jutni, nem tudott ez ellentmondás feloldásához eljutni. Viszont nem bűne, hanem érdeme, hogy az ellentmondás ellenére végig ragaszkodott ifjúsága kettős nagy forradalmi élményéhez, Ady és 1919 látszólag újra szembekerülő örökségéhez. Révai József Ady-értékeléseinek lényege mindenkor ugyanaz: szerinte Ady a korában napirenden levő demokratikus forradalom legigazabb, legnagyobb igényű kifejezője, és egyben a szocialista forradalom hírnöke és igenlője is.

Szerintem nem lehet egyetérteni azzal sem, hogy Révai lényeges történelmi kérdésekben változó álláspontja vált volna korlátjává marxista történetírásunk fejlődésének, forrásává szubjektivista vagy nacionalista irányú eltévelyedésének. Egyrészt, ha különböző tanulmányaiban különböző elemek kerülnek is nála előtérbe, nemzetté válásunk fő kérdéseit illetően nem változik 1932-ben kifejtett koncepciója. Másrészt, Révai közvetlenül nem avatkozott be történettudományunknak a nemzeti történet feltárására irányuló munkásságába, hanem történészeink jó része maga alkalmazkodott a vezetés által

Digitized by Google

képviselt igényekhez. Éppen ezért nem lehet Révaira hárítani az egész felelősséget, vagy akár annak fő részét is, ami természetesen nem azt jelenti, hogy Révait egészében mentesíteni lehetne a felelősségtől. Révai József egyébként, mint az ötvenes évek kultúrpolitikai vezetője, elsősorban nem a történészekkel, hanem a valóság közvetlen problémáit jelző élő irodalommal került összeütközésbe, ami onnan fakadt, hogy lemondott a marxizmusnak a munkásmozgalomra, a szocializmus építésére vonatkozó valósághű és tudományos elemzéséről. Révai József felelőssége a történettudományok terén sem általában a nemzeti történet feldolgozása terén való dezorientálásban, hanem ugyancsak abban volt, hogy nem foglalkozott a magyar munkásmozgalom és a párt belső fejlődésének elvi és történeti kérdéseivel. A leninizmust nem fejlődésében, hanem jórészt a szovjet példa alapján, kész és zárt tudományként kezelte, s a magyar kommunista mozgalom problémáinak feltárására sem lehetőséget nem látott, sem különösebb hasznot nem várt attól a jelen számára. A nemzeti történet legfontosabb része, a munkásmozgalom, a párttörténet gyakorlatilag így maradt egészében Rákosi külön ügye. Összevéve: Révai József elvi felelőssége történettudományunk terén éppen nem a jelenből való kiindulásban, hanem ellenkezőleg abban van, hogy lemondott a múlt és jelen 1930-as évekhez hasonló, az új követelményeknek megfelelő összekapcsolásáról, s még fájdalmasabb, hogy 1957 után sem tudott már igazában szembenézni a kommunista mozgalom s a marxizmus új történelmi követelményeivel. Ezt hangsúlyozva nem tagadhatjuk azonban meg, vagy tehetjük ellentmondó elemek kiragadott szembeállításával formálissá azt, amiben maradandóan pozitíven járul hozzá a marxizmus magyar viszonyokra való elkalmazásához.

Szerintem azonban nemcsak a Révait illető konkrét felelősség tekintetében nem lehet egyetérteni a Hanák Péter által kifejtett nézettel, de nem lehet azzal egyetérteni a jelen és a múlt, a politika és pedagógia szembeállítását, valamint a munkásosztály és marxizmus szétválasztását magábanfoglaló elvi álláspontjával sem. Természetesen szembe kell fordulni az olyan irányzattal, mely a mindenkori politikát kiszolgáló, a tényektől s azok valóságos összefüggéseitől független példatárrá akarja változtatni a történelmet, márpedig az ilyen irányú elfajulás nem hiányzott a mi fejlődésünkből sem. De ha — helyesen — szembefordulunk a múlt e káros irányával, elfeledkezhetünk-e ezért a dolog másik oldaláról, arról, hogy a múltat nem önmagáért, hanem a jelen kérdései jobb megértéséért kutatjuk, és egyben a történelem új kérdéseiért való küzdelemben érthetjük meg egyre mélyebben s egyre teljesebben a múltat is?

Hanák Péter Révai és történettudományunk felelősségét egyoldalúan értelmező nézetének leglényegesebb forrását szerintem a marxizmus és munkásosztály egymáshoz való viszonyáról képviselt felfogásában kell keresni. Hanák Péter szerint ugyanis: „A marxizmus nem azért igaz, mert a munkásosztály álláspontján áll, hanem azért használhatja fel a munkásosztály a maga harcaiban, mert igaz, így van ez az összefüggés és nem fordítva." Lehet a Hanák Péter által kifejtett állásponttal kapcsolatban egyszerűen azt mondani: felesleges és skolasztikus dolog a munkásosztály álláspontjának és a marxizmusnak ez a kettéválasztása. Minthogy azonban igen lényeges kérdésről van szó, helyesebb e kérdést tartalmában is számbavenni. A probléma az, hogy Hanák Péter az egyik irányú egyoldalúsággal, a munkásosztály álláspontjának dogmatikus és deklaratív értelmezésével szemben egy másik irá-

Digitized by Google

nyú egyoldalúság álláspontjára helyezkedik. Az egyoldalúság azonban, ha súlyosan káros egyik, nem kevésbé káros és veszélyes a másik formában is.

Véleményem szerint helytelen a munkásosztály álláspontjának és a marxizmusnak a szembeállítása. Mi más ugyanis a marxizmus, mint a munkásosztály álláspontjának tudományos kifejtése, a munkásosztály tudománya? Lehet-e olyan marxizmus, mely nem a munkásosztály álláspontját képviseli, vagy lehet-e a marxizmusnak igaza, ha nem a munkásosztály igazát képviseli? A marxizmus, mint a szocializmus tudományos elmélete éppen azáltal tudományos és igaz — s változtatta a szocializmust utópiából tudománnyá — mert a munkásosztályban ismerte fel a történelmi haladás szükségszerű képviselőjét. A munkásosztály érdeke, harcának történelmi szükségszerűsége, helyes álláspontja, igaz, a munkásosztályban nem spontán módon vagy deklaráció útján válik világossá. Ösztönösen, spontán módon a munkásosztály is csak kispolgári tudatot hoz létre. A munkásosztály valóságos érdekeit, filozófiailag helyes és tudományos álláspontját a tudománynak kell tisztáznia, és e tudományt magáévá tevő pártnak kell egyesíteni a munkásosztállyal, de ugyanakkor a marxizmus azért tudomány és azért igaz, mert az objektív helyzeténél fogva a társadalmi haladást megtestesítő munkásosztály valóságnak megfelelő, tudományosan helyes álláspontját, érdekeit képviseli.

Hanák Péter a marxizmus és munkásosztály viszonyának taglalását a történetírás kapcsán azzal zárja, hogy maga teljesen a marxizmus álláspontján áll, amely a legtudományosabb történetszemlélet és történeti módszer, de szerinte még nem eléggé tudományos, és még nagyon sokat lehet fejleszteni. A további fejlődés során — mondotta Hanák Péter —, „akkor fogunk tudományos eredményekhez jutni, ha a huszadik század tudományának, mind a természettudományoknak, mind a társadalomtudományoknak a leghaladottabb módszertani eszközeit, bizonyításait, összeméréseit, a struktúrák kutatásának, a mechanizmusok összehasonlításának stb. módszereit be tudjuk iktatni abba a marxista történettudományba, amelynek metodológiai fejlődése gyakorlatilag a XX. század elején megállt, és az 1930-as évektől nem fejlődött az 1950—60-as évekig".

Természetesen nem lehet vitatni, hogy bár a marxizmus a legtudományosabb módszer, még sokat lehet és gyakorlatilag örökké kell fejleszteni. Az azonban már vitatható, hogy milyen fő irányban kell a fejlődésnek haladnia. Például az elektronika alkalmazásának, amire Hanák Péter a módszerek fejlesztése során utal, természetesen megvan a jelentősége a történettudományok területén is. Kétségkívül nagymértékben fogja gazdagítani, teljesebbé és biztosabbá fogja tenni a történelem ismeretét, de a történetírás problémáinak megoldása a metodológián túl változatlanul elsősorban történetírásunk helyes ideológiai és politikai vonalától, s nem utolsósorban a történelem Hanák Péter által Révai József példáján csak negatíve értékelt, jelennel való helyes értelemben élő és progresszív kapcsolatától is függ. Hogy mennyire így van ez, azt eléggé bizonyítja, hogy bár a történettudomány metodológiájának, eszköztárának fejlődése Hanák Péter szerint az utóbbi negyven évben megállt, a marxista történettudomány a politikai és ideológiai fejlődés eredményeképpen mégis rendkívüli jelentőségű eredményeket ért el. Elég arra utalni, hogy a fasizmus elleni történelmi harccal összefüggésben a marxizmus nemzetközileg és Magyarországon is óriási jelentőségű lépést tett előre az általánosságban maradó társadalomtörténettől az egyes népek konkrét nemzeti történetének, problémáinak feltárása, nálunk 1848 és nemzeti történetünk kulcskérdéseinek megértése terén.

Digitized by Google

Befejezésül térjünk vissza a vita elejére. A vitát a szerzői munkaközösség nevében bevezető Pamlényi Ervin a magyar történetszemlélet két ellentétes irányú képviselőjeként Thály Kálmánt mint a kritikátlan irreális optimizmus és Szekfű Gyulát mint a forradalmakkal szembeni szkepticizmus képviselőjét hozta szóba, ezzel kívánván jelezni a kettős veszélyt, amelyet helyes történetszemlélet kialakításával az új magyar marxista történetírásnak el kell kerülnie. Ha történészeink egy része nem kíván az 1945-ben a nemzetit az osztályharccal összekapcsoló marxista álláspontot „darutollas marxizmus"-ként támadók plattformjához visszatérni, akkor nem kell bizonyítani, hogy a magyar marxista történetírás nem Thalyból, hanem a magyar történelem, 1848 és Marx mélyebb tanulmányozásából indult ki már a fasizmus elleni harc során is. De nem árt figyelmeztetni arra sem, hogy az 1703-at és 1848-at mint forradalmi illuzionizmust, nemzeti romantikát egy életen át bíráló Szekfű Gyula legnagyobb érdeme az volt, hogy három évtized ellenkező irányú felfogása ellenére 1941 halálos szorításában felismerte, hogy a nemzet számára jövőt, életet csak a forradalmi örökséget képviselő, e forradalmi örökséget új életre keltő osztályokkal együtt, illetve ezek harcától remélhet. Természetesen a magyar nép forradalmi alkotóerejének életrekeltéséhez nem elég évtizedek ellenkező irányú, a nép politikában való részvételét megbénító, felelősségtudatát, tettrekészségét elsorvasztó irányzat eszmei támogatása után, csak a kataklizma elindultával tettre szólítani. Ahhoz, hogy egy nép a nemzetközi haladás követelményei szintjén teljesítse történelmi feladatát, évtizedek valóságos gyakorlati és eszmei harcán keresztül kell erre felkészülnie.

A feladat, ami az új korban vár mai nemzedékünkre: a szocialista nemzet feladatainak eredményes megoldása, népünk új úton való felemelkedése ma sem kisebb mint ami 1848-ban, 1919-ben vagy 1945-ben népünk előtt állt, és ma sem kisebb népünk felelősségtudatát, új világot teremtő elhivatottságát, jogos önbizalmát segíteni hivatott történettudományunk felelőssége sem. De hogyan neveljen reális öntudatra, optimizmusra, az új világ feladatainak megoldásában való felelős részvételre a történész akkor, ha az a meggyőződése, hogy a magyar történelem, különösen pedig annak utolsó szakasza, 1848-cal, 1919-cel, Adyval és József Attilával együtt, miben sem ad okot az optimizmusra? Márpedig a történetírás feladata éppen az, hogy ne csak a pedagógiai igénynek engedve, hanem a valóságnak megfelelően tegye népünk, ifjúságunk, értelmiségünk meggyőződésévé, hogy ha a mainál sokkal nehezebb általános feltételek ellenére sem hiányzott a felelősség, a haladásért, a jobbért való harc eltökéltsége 1848, 1919 s 1944 nemzedékelből, mennyivel hatványozottabb a vezetés és egész népünk felelőssége ma, amikor az összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételek közt a bonyolultabb és nagyobb feladatok sokszorosan követelik egész népünk új történelmi feladatok megoldásában való tudatos és cselekvő részvételét.

Mód Aladár

Digitized by Google

Konzultáció

Az atomerőművek gazdaságossága és jövője

A közelmúltban a magyar energetika távlati fejlesztése szempontjából *nagy jelentőségű megállapodás* történt a Szovjetunió és Magyarország között. A megállapodás szerint a Szovjetunió *nagy teljesítményű erőművi atomreaktorokat és egyéb szükséges berendezéseket* szállít Magyarország számára, oly módon, hogy az atomerőmű első gépegysége *1975-ben üzembe léphessen.*

A megállapodásról szóló, a napi sajtóban megjelent hírek széles körű érdeklődést keltettek. Ezért indokolt, hogy egy rövid összefoglaló értékelés és helyzetkép alapján, ha vázlatosan is, áttekintsük az atomerőművek gazdaságosságát és fejlődésének várható irányát.

A jelenlegi helyzet

Az emberiség rendelkezésére álló hagyományos fűtőanyag-források nagysága, összevetve az energiafogyasztás növekvő ütemével, arra figyelmeztet, hogy *más energiaforrások* ésszerű felhasználására is törekednünk kell. A hasznosítható vízienergia-készletek, a fosszilis (elégethető) fűtőanyag-készletekhez mérten elhanyagolható nagyságrendűek. A magfúziós reakciók szabályozhatóságát belátható időn belül még nem tartják ipari célra reálisan számbavehetőnek. Ezért a közeli jövő tekintetében a legtöbb lehetőség *a hasadó anyagok nukleáris energiájának villamosenergiává való átalakításában*, vagyis az atomerőművek alkalmazásában rejlik.

A reaktorépítés és az atomerőművek — amint azt a legutóbbi genfi atomenergia-konferencián hangsúlyozták — elérkeztek *fejlődésük ipari szakaszába*, szélesebb körű energetikai alkalmazásuk elterjedésének küszöbére. Bebizonyosodott hogy a nukleáris villamosenergia alkalmazása *műszakilag reális cél* és *gazdaságosság* szempontjából is mindinkább felveszi a versenyt (elsősorban a nagy, 400—600 MW-os egységek esetén) a hagyományos mó-

Digitized by Google

don, fosszilis tüzelőanyagból fejlesztett villamosenergiával. Lényegében ugyanilyen megállapításra jutottak a FORATOM[1] 1965. szeptember 29-től október 1-ig Frankfurt am Mainban tartott második kongresszusán is, amelyen 22 országból mintegy 1000 résztvevő tanácskozott (reaktorszerkesztő-energiaszolgáltató műszakiak és üzletemberek).

Ma már a szovjet, amerikai és nyugat-európai közleményekből, tervekből és elemzésekből viszonylag megbízható adatokat kapunk az atomerőművek várható gazdaságosságának becsléséhez. A már üzemileg is kipróbált típusokra vonatkozóan pedig tapasztalati adatokon nyugvó gazdaságossági számítások végezhetők. Ezekre az adatokra támaszkodva azt az általános következtetést vonhatjuk le, hogy atomerőművek építése *elsősorban ott időszerű, ahol nincsenek helyi olcsó energiahordozó-készletek,* illetve ahol az energiahordozók odaszállítása nagy többletköltséget okoz. Ez tűnik ki a következő táblázatból.

Atomerőművek várható gazdaságossága néhány országban

	Szovjetunió	USA	Közös Piac	Anglia
Kipróbált reaktortípusokkal épülő korszerű, nagy teljesítményű *atomerőművek* (400—600 MWe egységteljesítményű reaktorokkal) *várható fajlagos beruházási költsége*	140—210 rubel/kW	110—140* $/kW	170—200** $/kW	220—240** $/kW
Hagyományos nagy teljesítményű korszerű *hőerőművek fajlagos beruházási költsége*	80—100 rubel/kW	90—110 $/kW	120—130 $/kW	100—115 $/kW
Atomerőműben termelt villamosenergia *önköltsége*	0,5—0,75 kopek/kWó	0,40—0,6* cent/kWó	0,55—0,70** cent/kWó	0,50—0,65** cent/kWó
Hőerőműben termelt villamosenergia *önköltsége*	0,3—0,75 kopek/kWó	0,4—0,7 cent/kWó	0,52—0,72 cent/kWó	0,5—0,6 cent/kWó

* A General Electric cég 1964 végén kiadott árjegyzékében ezeknél a számértékeknél — a legnagyobb reaktorokkal épülő, leggazdaságosabb atomerőművekre vonatkozóan — kisebb értékek is szerepelnek (103 és 107 $ kW; 0,38 cent kWó), de azzal a megjegyzéssel, hogy előre nem kalkulálható tényezők összhatásaként ezek a helyi feltételektől és a különleges igényektől függően 10—15 százalékkal növekedhetnek.

** A FORATOM második kongresszusa nyomán a következőképpen jellemezték az 1970-es évekre várható önköltség-struktúrát: A könnyűvíz-reaktorok fajlagos berendezési költsége 600 MW teljesítménynél annyi vagy legfeljebb 20 százalékkal (a természetes urán üzemanyagú gáz-grafit reaktoroké 40 százalékkal) magasabb lesz, mint a hagyományos hőerőműveké. A dúsított urán—könnyűvíz reaktorok fajlagos tüzelőanyagköltsége azonban csak 30—50 százaléka lesz a hagyományos erőművekének. A gáz—grafitos reaktorok fajlagos tüzelőanyagköltsége még ennél is kisebb lesz.

1 Európai Atomfórum: 15 európai állam magánjellegű atomenergetikai társulásainak ernőszervezete.

Digitized by Google

A számértékek természetesen szóródást mutatnak, elsősorban a telepítés helyétől, az alkalmazott fűtőanyag minőségétől és árától, a kamatlábtól, adóterhektől, biztosítási díjaktól és a reaktor típusától függően.

A beruházási költségek értékeléséhez hozzátartozik még várható tendenciájuk megítélése. Ebből a szempontból az atomerőműveknél *lényegesen jobbak* a fajlagos beruházási költségek további csökkentésének lehetőségei, mint a hőerőműveknél. Minthogy az atomerőművek ma még fejlődésük kezdeti szakaszában vannak, az üzemeltetés során szerzett jó tapasztalatok és a műszaki fejlesztés további eredményei alapján fajlagos beruházási költségeik nagyobb mértékben, erősebb ütemben csökkenthetők, mint a hőerőművekéi. (Az utóbbi három-négy év alatt ezek a költségek kb. 40—60 százalékkal csökkentek.)

A nemzetközi adatok áttekintése után érdemes azt is megvizsgálni, hogy mit mutatnak a *hazai viszonyokon* alapuló számítások. A NIM részletes számítása szerint Magyarországon 1975 körül az atomerőmű már *csaknem ugyanolyan költséggel*, illetőleg *olcsóbban* termel villamosenergiát, mint az a barnaszén-erőmű, amely a meglevő hazai bányákból származó, közepes minőségű barnaszéntermékeket használja. (Pl. a számítás szerint 800 MW-os korszerű atomerőmű egységköltsége — 110 Ft/millió kcal hőár esetén — 39,3 fill/kWó, a barnaszén-erőmű 41,4 fill/kWó. A vízerőművekben termelt energia költsége — kedvezőtlen természeti adottságaink folytán — még ennél is több: 45,1 fill/kWó.)

A számokban kifejeződő gazdaságossági előny mellett az atomerőműnek más előnyei is vannak. A *fogyasztás súlypontjához közel telepíthető* — tehát a hálózati veszteség csökkenthető — mert így nincs gond a nagy mennyiségű tüzelőanyag (800 MW-os barnaszén-erőműnél kereken évi 5 millió tonna) szállításával, és ez nem terheli meg a vasúti vonóerő- és teherkocsi-parkot; *nem szennyezi a légkört* pernyével, és *nem igényel földterületeket* salak, illetve zagy elhelyezésére. (Egy 800 MW-os barnaszén erőműből pl. évenként 10 000—20 000 tonna pernye távozik el a kéményen a környezetet szennyezve, évi kb. 1,5—2 millió tonna salak, illetve zagy elhelyezéséről pedig az erőmű közelében kell gondoskodni.)

Az elvégzett gazdasági vizsgálatok szerint hazai viszonyok között az atomerőmű-építés akkor gazdaságos, ha a villamosenergia-termelés növeléséhez új bányák nyitására, vagy már jó minőségű barnaszén igénybevételére van szükség. Felbecsülve a rendelkezésünkre álló és 1975-ig üzembe kerülő hazai szénbányászati kapacitásokat, a gyengébb minőségű szenek energetikai felhasználásának további lehetőségét, és a villamosenergia-igények várható növekedését, *a nagyobb méretű hazai atomerőmű-program hazánkban 1975—76-ban kezdődik.*

Reaktorrendszerek

Az atomerőműben kazán helyett atomreaktor van. A turbinákat hajtó gőz fejlesztéséhez szükséges hőt az atomreaktorban (annak „aktív zóná"-jában) a belehelyezett hasadóanyagból (az urán U^{235}-ös izotópjából) a maghasadás során felszabaduló hasadási termékek mozgási energiája szolgáltatja. Atommaghasadáskor láncreakció jön létre, amely a reaktorban szabályozott értéken tartva, biztosítja a szükséges hőfejlesztést. Lényegében ez tehát a különbség az atomerőmű és a hagyományos hőerőmű között.

Atomerőművek számára már több reaktortípus van kidolgozva, vagy

Digitized by Google

kidolgozásban. A ma épülő vagy tervezett nagy teljesítményű atomerőművekben egyelőre még csak az ún. *átalakító* (konverter) *típusú* reaktorokat alkalmazzák: ezek *kevesebb hasadóanyagot termelnek*[2], *mint amennyit fogyasztanak* (U^{235}-öt). E reaktorokban a „fűtőanyag" a természetes vagy dúsított urán U^{235}-ös izotópja, amely a természetben található közönséges uránnak körülbelül 0,7 százaléka.

Az atomerőművekben jelenleg alkalmazott átalakító reaktorok két alaptípusa ma már olyan fejlődési szintet ért el, hogy ennek alapján *kipróbált, megbízható (kereskedelmi) típusnak* tekinthető. A két alaptípus:

1. A természetes urán-fűtőanyagú gázhűtéses — széndioxid hűtőközegű[3] — és grafit-moderátoros[4] (GGR) reaktor. Először Angliában fejlesztették ki, majd hamarosan Franciaországban is, s széleskörűen sikeresen alkalmazzák.

2. Az enyhén dúsított urán-fűtőanyagú, természetes (azaz „könnyű") vízzel hűtött és vízzel vagy grafittal moderált reaktor. Ennek két alaptípusa vagy válfaja van: a nyomott-vizes (PWR) és a forralóvizes vagy elgőzölögtető (BWR) reaktor. Ezeket a reaktorokat kiterjedten alkalmazzák az USA-ban és ezek vannak elterjedve a Szovjetunióban is (Voronyezsben nyomottvizes, a belojarszki atomerőműben pedig elgőzölögtető típus van).

A hazai atomerőmű-építési program megindításához *vizes reaktorokat* hozunk be a Szovjetunióból. Első nagy teljesítményű atomerőművünk — amely első lépése lesz a távolabbi jövőben minden bizonnyal nagyobb méretűvé váló fejlődésnek — két egyenként 400 megawatt elektromos (MWe) teljesítőképességű *nyomottvizes (voronyezsi) típusú reaktorral épül meg.* Ez a nagyság a magyar energiarendszerben 1975—76-ban az üzembiztonsági tartaléktartás követelményei szerint már megengedhető (mert nem nagyobb a rendszer teljesítményének 8 százalékánál) és ugyanakkor kedvező fajlagos beruházási költséget is eredményez.

A Szovjetuniónak igen nagy tapasztalata van e reaktortípus építésében és üzemeltetésében. (A voronyezsi erőművön kívül ilyen típusú reaktorokat használnak az atomhajtású különleges hajókon, mint pl. a Lenin jégtörőn is, és ilyeneket szállítanak a 70-es évek elején meginduló bolgár atomerőműprogramhoz is.)

A nyomottvizes reaktorok kipróbált üzemű, *rendkívül megbízható szerkezetek*, helyszükségletük, méretük viszonylag kicsiny (pl. a 200 MW-os voronyezsi reaktor aktív magjának átmérője 3, magassága 3,8 méter.). Üzemanyaguk többnyire 2—4 százalékos dúsítású uránoxid, egy-egy reaktorban 40—50 tonna rozsdamentes fémcső-burkolatú rudak formájában elhelyezve a reaktor aktív zónájában. Egyszeri feltöltéssel $1\frac{1}{2}$—2 évig üzemelnek. Hátrányuk mindössze az, hogy az a gőz, amelyet a reaktorban felmelegedett

[2] A természetes uránban körülbelül 93 százalékat kitevő, nem hasadó U^{238}-as izotópot hasadó plutóniummá (Pu^{239}) átalakítva.

[3] *A hűtőközeg* a hasadási folyamat közben a reaktorban felszabaduló hő elvezetésére szolgál, s egyúttal a turbina hajtásához szükséges gőzt is fejleszti a reaktor hűtőköréhez (primer kör) hőcserélő közbeiktatásával kapcsolódó szekunder (turbina) körben. Egyes esetekben — pl. az elgőzölögtető vízhűtésű reaktorok némely típusánál — a reaktor hűtőkörében fejlődő gőzt közvetlenül a turbinába vezetik.

[4] *A moderátor* a reaktort működtető („fűtő") hasadóanyag atommagjaiból kilépő gyors neutronok „fékezésére" (moderálására) szolgáló anyag, illetőleg közeg. A moderálás (vagy lassítás) azzal jön létre, hogy a neutronok összeütköznek a moderátorban levő olyan könnyű atommagokkal, mint a vízben a hidrogén-, vagy a grafitban a szénatommag. A gyors neutronok lefékezésére a hasadóanyagban végbemenő láncreakciónak a kívánt szinten való tartása végett van szükség.

Digitized by Google

nagy nyomású hűtőközeg a hőcserélőben termel, kis nyomású (30—40 atm) és alacsony hőmérsékletű (230—260° C) a korszerű hagyományos hőerőművekben alkalmazotthoz képest (130—240 atm, 540—570°), s ezért a szokványostól eltérő turbinák alkalmazását teszi szükségessé.

Az eddig megépített nyomottvizes reaktorok üzemi tapasztalatai alapján 500, sőt 1000 MWa-os reaktoregységek kifejlesztésére és alkalmazására is van lehetőség.

Az *elgőzölögtető vízhűtéses* vagy *forralóvizes* (BWR) reaktornak az az előnye, hogy az elgőzölögtetett hűtővizet hőcserélő közbeiktatása nélkül, közvetlenül a turbinába lehet vezetni, s ezzel költségmegtakarítást, jobb hőhatásfokot és egyszerűbb üzemvitelt lehet elérni. Különösen sokat ígérnek az elgőzölögtető és nukleáris túlhevítésű vizes reaktorok — mint pl. a belojarszki atomerőműben levő —, amelyek lehetővé teszik a korszerű hőerőművekben alkalmazott nagy nyomású és magas hőmérsékletű gőz előállítását és használatát.

Lehetséges, hogy a *távolabbi jövőben* (az 1980 körüli időszakban) már a gazdaságosság növelése szempontjából további lehetőségeket tartalmazó elgőzölögtető és nukleáris túlhevítésű termikus[5] átalakító típusú reaktorokat használhatunk.

Sőt az is elképzelhető, hogy második atomerőművünk már ún. gyorsneutronos szaporító reaktorokkal[6] épülhet meg. Persze ma még nagyon korai volna dönteni erről, de már most érdemes figyelemmel kísérni a fejlődés várható irányát, hogy *későbbi döntéseinkben is a legjobb lehetőségek közül választhassunk.*

A jelenlegi helyzetet ismertetve meg kell említenünk azt, hogy régebben voltak olyan aggodalmak, hogy a reaktorok veszélyeztetik a lakosságot. A sok reaktornál több éven keresztül szerzett üzemi tapasztalat és a kiterjedt program szerint végzett külön kísérletek is igazolták azonban azt, hogy *az atomerőművek biztonsága teljesen kielégítő.* A reaktorüzem biztonságát a reaktorok „megszaladás" elleni önszabályozó megoldásán kívül a gondos kivitelezés, valamint a többszörös biztonságot nyújtó védőburkolások, illetve építmények (vízréteg, vastag falú vasbeton- vagy acélhéjak, illetve burkolások) mellett a rendkívül nagyfokú műszerezettség és az üzemkészség szempontjából folyamatosan ellenőrzött nagy számú automatika is szavatolja. Ezért az új telepítéseknél már erősen csökkenthető volt a korábban túl óvatosan kijelölt biztonsági zóna. Ma már teljesen kielégítőnek tartják a 2,5—4 km sugarú biztonsági kört és a városoktól való 6—7 km-es távolságot.

Az atomerőművek jövője

A már kidolgozott és kipróbált átalakító típusú reaktorok csak körülbelül 1 százalékát használják ki az uránhasadás energiájának. Ez indokolja az átalakító reaktorok tökéletesítésére, a jobb műszaki és gazdasági lehető-

[5] A széthasadó atommagból kibocsátott neutronok sebessége — és ezzel energiája — nagyon nagy (1 millió elektronvolt = 1 MeV), ezért ezeket „gyors' neutronoknak nevezik. Könnyű atommagokkal összeütközve lefékeződnek, moderálódnak. Ha annyira moderáltak (le vannak lassítva), hogy sebességük a hőmozgás sebességtartományába sorolható (energiájuk kb. 0,3 eV), akkor „termikus" neutronoknak nevezik őket. Minthogy a reaktorok viselkedése jelentős mértékben függ a neutronenergia- (neutronsebesség-) spektrumtól (eloszlástól) a reaktoroknak „termikus" „intermedier" vagy „gyors" jelzőt szokták adni.

[6] A korábbi reaktorokban előállított plutónium (Pu^{239}) és az urán U^{238}-as izotópjából (a szaporító anyagból) a hőenergia egyidejű termelése mellett újabb plutóniummennyiséget termelnek (szaporítanak), s ez későbbi gyors reaktorok üzemanyagául szolgálhat.

Digitized by Google

ségeket nyújtó reaktorok kifejlesztésére fordított erőfeszítéseket. Ennek főbb céljai a következők:

— Az uránhasadás energiájának teljesebb kihasználása céljából *javítani a neutrongazdálkodást*, például az újratermelési tényező növelése, vagyis a helyben felhasználandó és újratermelendő plutónium-mennyiség növelése útján.

— A hőhatásfok növelése céljából *emelni a hőmérsékletet.*

— Lehetővé tenni az uránium mellett a *thorium felhasználását*[7].

A perspektíváról lévén szó, a teljesség kedvéért érdemes megemlíteni néhány, az említett célok figyelembevételével kidolgozásban levő, vagy a tapasztalatszerzés céljából megépített és üzemben levő továbbfejlesztett (tökéletesített) átalakító reaktortípust is; ezeknek némelyike igen jó lehetőségeket rejt magában. Ilyenek például:

— a nehézvizes reaktorok,

— a nagy hőmérsékletű gázhűtésű reaktorok,

— az újratermelési („szaporító") zónával bíró reaktorok,

— a kombinált moderátorú (közönséges víz és nehézvíz keverékével működő) reaktorok,

— a nátriumhűtésű grafitmoderátoros reaktorok.

A *nehézvíz-moderátoros reaktorokat* elsősorban a hűtőközeg fajtája — nehézvíz, szerves folyadék, széndioxid-gáz, könnyűvíz stb. — szerint szokták tovább osztályozni. Legfőbb előnyük a kis neutron-elnyelés következtében megvalósítható jó átalakítási tényező, s így a jobb fűtőanyag-gazdálkodás. Természetes uránnal működtethetők, és különösen kicsiny a fajlagos fűtőanyag-felhasználásuk. Fő hátrányuk a nehézvíz drágasága.

A *kombinált moderátorú* („spektrum-eltolásos") *reaktorok* szintén elsősorban az átalakítási tényezők nagysága szempontjából ígérnek sokat, de a thorium—uránium ciklus elsajátítása és hasznosítása miatt is van jelentőségük.

A *nagy hőmérsékletű gázhűtéses reaktorok* a jó hőhatásfok mellett nagy átalakítási tényezővel is kecsegtetnek, s szintén lehetővé teszik, az urán helyett a thorium felhasználását is.

A *nátriumhűtésű grafitmoderátoros reaktorok* a nagy hőmérsékletek mellett a folyékony nátrium hűtőközeg folytán (az uránium—plutónium ciklusú) gyors szaporítók kidolgozásához nyújtanak hasznos és jelentős tapasztalatokat.

A tökéletesített, illetve továbbfejlesztett átalakító reaktortípusok, *villamosenergia-önköltségének várható alakulását még kedvezőbbnek tartják* (legalábbis potenciálisan), mint amekkora a már kipróbált, jelenleg alkalmazott átalakítóké. A széles körű gyakorlati alkalmazáshoz azonban még jó néhány műszaki problémát kell gazdaságosan megoldani. A szakkörök szerint ennek a lehetősége teljesen reális, s ennek alapján az ilyen reaktorok alkalmazásával a jelenlegi kipróbált típusokhoz képest *további 15—25 százalékos önköltségcsökkentést* tartanak elérhetőnek.

A következő évtizedben a már kipróbált gázhűtésű vagy vízhűtésű átalakító-típusú reaktorokkal *megkezdődik az atomerőművek mérsékelt ütemű, de fokozódó volumenű építése*, a rákövetkező évtizedben pedig (1975 és 1985

[7] A thórium (Th^{232}) nem hasadóanyag de belőle — éppúgy mint az U^{238}ból a Pu^{239} — hasadóanyag, az U^{233}-as izotópja állítható elő (termikus szaporító reaktorokban).

Digitized by Google

között) a tökéletesített átalakítók nagyobb méretű alkalmazásával és a szaporító reaktorok fokozatosan növekvő ipari bevezetésével *megkezdődik az atomerőművek széles körű elterjedésének korszaka.* A nagyobb számú tökéletesített átalakító és szaporító megjelenése fokozatosan javítja majd a hasadóanyag-ellátást, és megteremti annak a lehetőségét, hogy a tökéletesített átalakítók, a termikus és különösen a gyors-neutronos szaporítók célszerűen alkalmazott kombinációja révén az egyre gazdaságosabbá és biztonságosabbá váló nukleáris energiatermelés mind jobban javítsa az energiaellátás helyzetét.

A Szovjetunióban valószínűnek tartják, hogy a kipróbált termikus átalakítók után mindjárt a gyors-neutronos szaporító reaktorokat terjesszék el fokozódó ütemben, mellőzve a közbenső típust képviselő „tökéletesített átalakítók" alkalmazását.

A 2000. évben — a különböző szerveknek (USA Atomenergia Bizottsága, Euratom, FORATOM) az utóbbi időben ismertté vált fejlesztési tervei és prognózisai szerint — az összes villamosenergia-igények 50—65 százalékát atomerőművek fogják fedezni. A Szovjetunióban tendenciájában hasonló szerepet jósolnak az atomerőműveknek: ezeknek az a hivatásuk, hogy a következő évtizedekben — a hő- és vízierőművekkel ésszerűen kombinálva — növekvő mértékben segítsék elő a szovjet gazdaság energiatartalékainak optimális felhasználását.

Hazánk a jelentkező igényekkel és a rendelkezésünkre álló energiaforrásokkal összhangban, *a kellő időben kezdi meg az atomerőmű-program megvalósítását.* Joggal remélhetjük, hogy e program továbbfejlesztésével Magyarország harmonikusan tud majd beilleszkedni a fejlődés folyamatába, tartósan és gazdaságosan tudja majd enyhíteni az energia termelése és felhasználása közötti feszültséget.

Dr. Papp László

Digitized by Google

Szemle

A magánkisipar helyzete

Az MSZMP helyes politikája megfelelő légkört teremtett ahhoz, hogy széles körben elismerjék a kisiparosok hasznos tevékenységét. Ez év első hónapjaiban közvéleményünk egy részében mégis meglehetősen magas hőfokot ért el a kisiparos-ellenes hangulat. Ebben szerepet játszott egyes kirívóan magas jövedelmű kisiparosok helyzetének általánosítása. A helytelen általánosítás, a szélsőséges nézetek közvéleménnyé válása nem kívánatos; indokolt tehát, hogy reálisan mutassuk be a magánkisipar helyét és szerepét a mai viszonyok között. Ez azért is fontos, hogy tevékenységének értékelésénél ne szubjektív, hanem közgazdasági szemlélet érvényesüljön.

Az MSZMP VIII. kongresszusának határozata megjelölte a magánkisipar helyét a szocializmus alapjainak lerakása után: „Társadalmunk fejlődésében a lakosság érdeke még jóideig megköveteli, hogy a törvények által megszabott keretek között működési lehetőséget biztosítsunk a tisztességes munkát végző magánkisiparnak. A magánkisipar... mindaddig megmarad, amíg az állami és szövetkezeti ipar... nem elégíti ki a lakosság növekvő igényeit minden tekintetben jobban, mint a magánszektor. A magánkisiparosok... becsületes munkája is segíti társadalmunk fejlődését. A körükben jelentkező kapitalista tendenciákat azonban korlátozni kell. A párt arra törekszik, hogy a magánkisiparosok... is aktív részesei legyenek a dolgozó nép szocialista összefogásának, fokozatosan — saját elhatározásukból — szocialista útra térjenek."[1] E határozat hosszú távlatot mutat a becsületes kisiparosok zavartalan működésének. A szövetségi politika eredményeként megszűnt több, számukra hátrányos megkülönböztetés, és ez is közelebb hozta a kisiparosokat a szocializmus eszméihez.

Az életszínvonal emelkedését ma már nemcsak az egy főre jutó termékmennyiség fejezi ki, hanem a szolgáltatások növekedése is. A lakosság jövedelmének egyre nagyobb részét fordítja ipari szolgáltatásokra. Először a második ötéves tervperiódusban készült az igények kielégítése érdekében megyénkénti (fővárosi) összehangolt helyi iparpolitikai terv. A Gazdasági Bizottság határozata előírta: ahol a szocialista helyiipar létrehozása nem gazdaságos, ott iparjogosítványok kiadásával kell a legkevesebb anyagi rá-

[1] Az MSZMP VIII. kongresszusa. Kossuth Kiadó 1963. 487. old.

Digitized by Google

fordítással új termelőerőket létrehozni. A megítélésben tartózkodni kell a rosszul értelmezett tárca-, vagy szektor-érdekek érvényesítésétől.[2] A szolgáltatásoknál alacsony a gépesítés foka, a munkamegosztásnak is szűkebbek a lehetőségei, széles tere van tehát a hasznos kisipari tevékenységnek. Ezt szemléltetően bizonyítja, hogy 1965-ben ezeknek a munkáknak 48,7 százalékát — 3,4 milliárd forint értékben — a magánkisipar végezte el.

A magánkisiparban foglalkoztatottak létszáma

A kisiparosok működését elősegítő gazdasági intézkedések ellenére csökként az önálló kisiparosok száma. A lakosság igényei viszont növekednek, s a szocialista szektor szolgáltatási tevékenysége lassú ütemben fejlődik. A kereslet emelkedése és a létszám apadása egyes szakmákban és területeken monopolhelyzetet teremtett a kisiparosok számára. 1958. január 1-től 1964. január 1-ig 84 239 iparos szüntette meg működését, ugyanezen idő alatt 27 439 új iparjogosítványt adtak ki. A tényleges csökkenés tehát 56 800 volt (ebből falun 34 976), a kisiparosok 47 százaléka.

A lakosság zavartalanabb ellátása céljából a gyakorlat követelményeinek megfelelően módosítani kellett az ipartörvény egyes paragrafusait. A kormány növelte a tanácsok hatáskörét, gyorsabbá tette az ügyintézést az új iparjogosítványok kiadásánál, megkönnyítette a falusi kisiparosok működését. Iparjogosítványt ezután is csak ott adnak ki, ahol a lakosság jobb ellátása igényli ezt. Mindezzel megnyílt az út a szükséges létszám kialakulásához.

A magánkisiparban foglalkoztatottak létszáma, 1961—1965[3]

Év	Önállóak	Évi átlagos létszám Alkalmazottak	Ipari tanulók	Összesen
1961	78 852	14 486	12 773	106 111
1962	70 736	15 371	11 467	97 574
1963	66 579	14 577	10 948	92 104
1964	65 928	14 242	10 872	91 042
1965	68 685	15 599	11 510	95 794

Az önállóak évi átlagos száma tehát 1961 és 1964 között további 16,4 százalékkal csökkent, így 1965-ben az emelkedés ellenére is több mint 10 ezerrel alacsonyabb volt, mint 1961-ben. Az alkalmazottak 1000 fős növekedése kiegyenlítette az ipari tanulók létszámának apadását, s így az összes foglalkoztatottak száma annyival csökkent, mint a kisiparosoké. Ha az ipartörveny módosítása utáni másfél év változásait nézzük (1964. szeptember 30-tól 1966. március 31-ig), akkor azt látjuk, hogy ez idő alatt 11 831 iparjogosítványt adtak ki és 7340 szűnt meg, vagyis 4491 fővel több iparos foglalkozik a lakosság kiszolgálásával. Ugyanakkor az alkalmazotti jövedelemadó bevezetése csökkentette a munkavállalók foglalkoztatását; számuk 1965. június 30-án 17 685 volt, s 1966 június végére 14 839-re apadt. A kisiparosok létszámcsökkenésének, a fluktuációnak a fő oka a magas korösszetétel.

[2] 2/1961. GB-határozat.
[3] A Kip. Min. adatai alapján.

Digitized by Google

A 29 évesnél fiatalabbak aránya (1960-ban) elenyésző, 3,7 százalék, az 50 évesnél idősebbeké pedig 48,3 százalék volt. 1960-tól 1965 végéig az arányok a további elöregedés irányában tolódtak el, s ezen az utolsó év létszámemelkedése is alig változtatott. A kisiparosok szocialista átszervezésénél az idősebbek maradtak vissza, akik már nem tudnak beilleszkedni a nagyüzemi termelés munkatempójába.

A magánkisipar forgalma

Számítási módszerünk sajátos közgazdasági becslés, amelyet tényleges adatok felhasználásával, a valóságnak megközelítően alakítunk ki.

A magánkisipar forgalma 1961—1965

Év	Szolgáltatás*	Árutermelés**	A KETT Összforgalma	Összesen
		Ezer forint		
1961	3 714 182	753 525	150 002	4 617 709
1962	3 441 562	705 680	174 264	4 321 506
1963	3 280 001	671 313	192 448	4 143 762
1964	3 495 459	777 216	254 655	4 527 330
1965	4 117 113	716 919	295 536	5 129 568

* Az összes nem árutermelői tevékenység.
** A méretes férfi és női felsőruházattal együtt.

Az öt esztendőn belül tehát a becsült összes forgalom 1963-ban volt a legkisebb. 1964 és 1965-ben fokozatosan emelkedett, és $^1/_2$ milliárddal már meghaladta a bázisévét. A forgalom erősebben nőtt, mint a létszám (a be nem jelentett alkalmazottak száma elenyésző). Ez azért lehetséges a kisiparban — ahol jelentéktelen a gépi erő súlya és munkamegosztásról sem beszélhetünk —, mert a kisiparos ha növekszik a kereslet, akár a kétszeresére is meghosszabbítja a munkanapot.

Az 1965 évi összforgalom részarányainak összevetése azt tanúsítja, hogy a magánkisipar fő feladatára, a szolgáltatásokra kapacitásának négyötödét fordítja. (80,3 százalékát), az árutermelésre 14 százalékát, a devizaszerző és megtakarító tevékenységre 5,7 százalékát.

A magánkisipar export- és import-megtakarító tevékenysége

Magyarországon a külkereskedelemnek kiemelkedő szerepe van. Ezért nagy szükség van a népgazdaság termelő szektorainak, köztük a magánkisiparnak az export- és import-megtakarító tevékenységére. Számos kisipari termék, egyedi gyártmány sikeresen szolgálja az exportáruk választékának gazdagítását. Több ezer kisipari árucikk készül kivitelre, s nemcsak hagyományos cikkek; ilyen pl. a vívósport találatjelző készüléke, a gyógyszeripari granuláló gép, az ampulla-szignáló gép, a könnyűbúvár-felszerelés. E néhány gyártmány felsorolása azt jelzi, hogy a hazai kisipar a fejlett nagy-

Digitized by Google

ipar mellett is talál magának feladatokat. A népgazdaság számára további hasznot hoz az, hogy a kisipar átadja az állami vagy a szövetkezeti iparnak azon termékek gyártását, amelyekre annyi a külföldi rendelés, hogy kielégítése meghaladná a kisipari termelés méreteit.

Az eredmények mellett sok a hiba is. A több mint 1600 szétszórt kisipari műhelyben, technológiai bontásban készülő termékek műszaki ellenőrzése elmarad a követelményektől. A kisiparosok egy részének felelőtlensége és anyagellátási zavarok miatt 1962-ben a határidőre le nem szállított termékek értéke 16 százalékát tette ki a KETI export-termelésének, 1965-ben azonban sikerült 1,1 százalékra csökkenteni ezt. A jogszabályokból és a KETI belső bürokratizmusából fakadóan túl hosszú a szerződések megkötésének átfutási ideje, s ez azzal a veszéllyel jár, hogy a külkereskedelem nem hasznosíthatja a kisipari termelés rugalmasságát. Az is előfordul, hogy a megrendelőknek az importpótló jelleget tanúsító igazolása nem felel meg a tényeknek. Egyes kisiparosok visszaélnek a megnövekedett kereslettel, a lehetőségekkel. Az importpótlás meghatározásánál van olyan nézet, amely figyelmen kívül hagyja, hogy számos olyan termékben, amelyet a szocialista ipar nagy volumenben gyárt, csak importtal kiegészítve tudjuk kielégíteni a szükségleteket. Ilyenek pl. a kötőelemek, vagy a mezőgazdasági gépek javításához szükséges alkatrészek; mindkettőből a kisipart is igénybe veszik. Ez a rugalmasság azonban nem általános. Egyrészt importálnak olyan műszert vagy alkatrészt, amelyet a kiváló szaktudású kisiparosok is elkészíthetnének, másrészt deviza hiányában nem importálják, de nem is rendelik meg a kisiparnál. Mindez azt bizonyítja, hogy nem használjuk fel kellőképpen azt a segítséget, amelyet a kisipar a szocialista ipar bedolgozójaként nyújthat.

A kisiparosok jövedelemmegoszlása

A kisiparosok jövedelme állandóan foglalkoztatja a közvéleményt. Az önálló foglalkozásúak jövedelmét nem lehet bizonylatok alapján megállapítani, de összevetve többféle adatot (a szakma jellegét, a munkaerők számát, a gépi kapacitást, az anyag- és áram-felhasználást, a rezsi- és haszonkulcsokat, az építési engedélyeket, az adóhatósági becslés alapján kimunkált jövedelmet stb.) és felhasználva a másfél évtizedes személyes tapasztalatokat, megközelítően pontos becslést lehet adni róla.

A kisiparosok becsült átlagos havi jövedelme országosan 1800—2000 forint. Ez a következőkből tevődik össze: 70 000 kisiparos közül 22 000 községekben és a városok peremkerületeiben működik, olyan szakmákban, mint férfifodrász, javító-foltozó szabó, cipész stb. Ide tartoznak azok az idős, csökkent munkaképességű emberek is, akik már adómentességet élveznek. Ezek nem keresnek iparukkal havi 400—600 forintnál többet. Kb. 25 ezren az ipari szakmunkásokkal azonos keresetű kategóriába tartoznak, havi 1400—1800 forinttal. A harmadik csoportba mintegy 18 ezer fő sorolható, ezeknek jövedelme 2600—3000 forint körül mozog. Végül további 5000 fő két-három munkást alkalmaz, s családtagjai is részt vesznek a termelésben — mások területi vagy szakmai monopolhelyzetük következtében 12—16 órát dolgoznak —, s így havi 4000—12 000 forintos átlagjövedelmet érnek el.

Széles körben gyűrűzik az a megállapítás, hogy mintegy 10 ezer kisiparos irreálisan magas jövedelemre tesz szert. E szám realitását vizsgálva, készítettünk egy olyan becslést, amelyben — ad abszurdum — odáig mentünk

Digitized by Google

el, hogy néhány konjunkturális szakmát (pl. a réz-, alumínium-, vasöntő, gépjármű-javító, gépi hurkoló, műanyagfeldolgozó szakmát) úgy tekintettünk, hogy ezekben a kisiparosok 100 százaléka, más 14 szakmát pedig úgy, hogy ezekben 20—50 százalékuk évi 80—120 000 forintos tiszta jövedelmet ér el. Számuk így is összesen csak 3300-ra tehető. A pénzügyminiszter az idei költségvetési expozéjában már érzékeltette ezt, amikor — nem széles rétegnél — kirívó aránytalanságokról beszélt. Nyilvánvaló, hogy vannak kirívó keresetű és fényűző életmódot folytató kisiparosok is; ezeknél is meg kell azonban különböztetni az olyanokat, akik magas színvonalú munkával, megérdemelten keresnek sokat, azoktól, akik nyerészkedéssel jutnak meg nem engedhető jövedelemhez. Meggyőződésünk szerint ez az utóbbi nem tömeges jelenség.

Itt meg kell jegyeznünk: sokan azt gondolják, hogy a gépkocsi-tulajdonosok nagy része kisiparos. A valóság az, hogy a 82 640 magánautó közül 5670 mérnöké, 6938 technikusé, 6132 orvosé és csak 2702 kisiparosé[4] (bár az autótulajdonos kisiparosok száma feltehetően nagyobb ennél, mert családtagok nevén is futnak kocsik). Ezzel nem azt akarjuk bizonyítani, hogy a bérből élő és a kisiparos autótulajdonosok aránya azonos, csak azt szeretnénk a közvélemény tudomására hozni, hogy a felsorolt foglalkozásúak ebből a szempontból nagyságrendileg és arányukban is megelőzik a kisiparosokat.

A jövedelembecslések szerint a kisiparosok több mint kétharmadának átlagkeresete nem haladja meg a szakmunkásokét. Miért nem helyezkednek el ezek tömegesen a szocialista szektorban? Azért, mert a kisiparosoknak csaknem 50 százaléka elmúlt ötvenéves, 37 000 kisiparos pedig községekben él, ahol alig van szocialista ipar. A falvakból való elköltözést nem is kívánjuk előmozdítani. Másokat szakmájuk jellege köt, akarva, nem akarva, az önállósághoz. Végül: ha „több forint" volna a kisiparban, akkor 1958. január 1-től 1965. december 31-ig nem szűnt volna meg 93 500 műhely.

A kormány új adórendeletet hozott, amely szerint ez év januárjától a kis- és középjövedelmű kisiparosok változatlan mértékű adót fizetnek, a nagyobb keresetűeknél viszont egészen 75 százalékig terjed a jövedelemadó progresszivitása. Az alkalmazottak után különadót vezettek be. Így a nagyobb jövedelműeknek nagyobb részt kell vállalniuk a közterhek viseléséből. Az új adórendszer természetesen a szociális szempontokat is messzemenően figyelembe vette. Minthogy a párt kisipari politikája változatlan, a pénzügyi szervek utasítást kaptak, hogy a végrehajtás nem lehet kiszorító jellegű. A törvénysértő, adócsaló, lelkiismeretlen munkát végzőkkel szemben azonban adminisztratív eszközökkel is el kell járni, s ez nemcsak az államhatalom szerveinek a feladata, hanem a kisiparosoké is. Hatóságaink jogszabályok megsértése miatt 1965-ben 382 iparjogosítványt vontak vissza.

A kisiparosok társadalmi átrétegeződése és kapcsolatai

A felszabadulás előtti Magyarországon a családnak mint termelő egységnek jelentős szerepe volt. A kisipari műhelyben nemritkán három generáció dolgozott együtt. A felszabadulás utáni társadalmi átrétegeződésben a kisiparos és családja is megtalálta helyét a szocializmus építésében, de a családtagok részvétele, közreműködése is jelentős maradt. A feleség — a szakma jellegétől függően — az esetek nagy részében munkatárs, s a

[4] KPM adatai. 1965. dec. 31-i állapot.

Digitized by Google

családtagok egyes munkafolyamatok elvégzésén kívül közreműködnek a javítanivalók átvételében és kiadásában, az anyagbeszerzésben, az adminisztrációban. A kisipari tevékenység igényli is ezt a segítséget, mégis nagy változás történt a gyermekek nevelésének céljaiban és eredményeiben. Aránylag kevés mester gondol arra, hogy amikor elöregedik, gyermeke lép majd a helyébe. Hétszáz kisiparos megkérdezésével (interjú-módszerrel) felmérést hajtottunk végre, s ennek során gyermekeik pályaválasztásáról is megkérdeztük a kisiparosokat. A megkérdezettek gyermekeinek mindössze 8,5 százaléka választotta az önállóságot. Ez azzal függ össze, hogy a kisiparosok gyermekei előtt más pályák felé is megnyílt az út. Legtöbben közülük (23,5 százalék) munkások lettek, 11,1 százalékuk pedig szellemi foglalkozást választott. Ez is azt tanúsítja, hogy fiatalságunknak szűkek a kis műhelyek keretei. A kisiparos-család mint zárt termelő egység a felbomlás előrehaladott állapotában van.

A szocialista társadalmi rend, a megváltozott társadalmi lét a kisiparosság tudatára is nagy hatással van. A kisiparosok tevékenységük során kapcsolatba kerülnek munkással és paraszttal, miniszterrel és tudóssal, szó szerint mindenkivel. Amikor méretet vesznek, mintát, fazont választatnak, vagy egyéb munkájukat végzik, számos kérdésben kicserélik nézeteiket megrendelőikkel. A társadalmi kohézió hatással van a mesteremberekre és családtagjaikra, s ma már sokan közülük aktívan vesznek részt a közéleti munkában.

Érdemes volna nyomon követni, hogy milyen hatást tett a kollektív termelés azokra, akik megváltak műhelyüktől, és szövetkezetben találtak munkapadot. Erről most csupán annyit, hogy a szövetkezés gondolata nem idegen a kisiparosok előtt. Ahol megérnek rá a feltételek, ott változtatnak is létükön. De meg kell értenünk, hogy a megszokás sok szállal köti őket a múlthoz, és nehéz elszakítani ezeket. Hogy valaki idegenkedik a szövetkezéstől, s kétségei vannak vele szemben, az soha nem lehet ok a türelmetlenségre. A meggyőzésre, az önkéntes elhatározásra alapozó érvelés nem eredménytelen. Ezt bizonyítja, hogy 1962 január 1. és 1965. december 31. között több mint 21 000 kisiparos és családtagja választotta a szövetkezést. A kisipari szövetkezeti mozgalom töretlen fejlődését igazolja, hogy 1961-ben 202 ezer tagot számlált és 11 milliárdot forgalmazott, 1965-ben pedig 231 290 volt a tagok száma és több mint 15 milliárd a termelésük.

A magánkisipari tevékenység várható alakulása

Az ipari kisárutermelők szerepének átalakulása ellentmondásos történeti folyamat, amely a gazdaságpolitika egészének a függvénye. Az MSZMP VIII. kongresszusa a kisiparosok számára is hosszú időre utat mutatott. A Központi Bizottság a gazdaságirányítás reformjáról szóló irányelveiben megerősítette ezt: „Fenntartandó a jövőben is a magyar népgazdaságban a szocialista szektor döntő fölénye mellett, a jelenlegi kiegészítő szerepében a magánszektor." Mindez lehetővé teszi, hogy beszéljünk a magánkisipar holnapjáról, akkor is, ha a gyakorlat nem mindenben fog pontosan egybeesni jelenlegi elképzeléseinkkel. Az MSZMP gazdaságpolitikája úgy jelölte meg a magánkisipar helyét, hogy működése terjedelmének határát a gazdasági verseny szabja meg. Amilyen mértékben nyomul előre a lakosság szükségleteinek kielégítésében a szocialista ipar, olyan mértékben szorul háttérbe a magánkisipar. Amíg azonban a szocialista szektor nem tudja teljes mér-

Digitized by Google

tákben kielégíteni az ilyen igényeket, addig a kisipar zavartalanul működhet.

Népünk igényei és ízlése alapján számolni lehet azzal, hogy még hosszú ideig sokan fogják igénybe venni az öltözködésben, a lakberendezésben, különböző személyes szükségletek kielégítésében a kiváló mesterek munkáját. A családi házak építése, tatarozása, lakásleválasztások elvégzése nem gazdaságos a szocialista építőipar számára és — különösen a községekben — nincs is kapacitás rá. A tartós fogyasztási cikkek elterjedése, a falvak villamosítása ezeknek a felszereléseknek a javítását, karbantartását igényli. A kisipari export- és importpótlás jól hasznosítja a magas szakképzettségű, nagy gyakorlattal rendelkező, találmányokat és újításokat készítő kisiparosok tevékenységét.

A tanácsi vállalatok és szövetkezetek hálózata főleg a járási székhelyekig van kiépítve; a községekben legfeljebb begyűjtő és felvevőhelyeik létesültek. A falusi lakosság jogosan várja ennek a helyzetnek a megváltoztatását, mert ilyen körülmények között apró-cseprő gondjainak megoldása rengeteg időt és költséget igényel. A „fehér foltok" megszüntetését az is megkönnyítené, ha az 5000 lakoson aluli községekben iparjogosítványt váltó kisiparos egy évnél hosszabb ideig tartó adómentességet élvezne. Segítséget jelent az is, ha a tanács működési engedélyt ad a vidéki városok, nagyközségek kisiparosainál képzett fiatal szakmunkásoknak arra, hogy egy kis faluban önállóan dolgozzanak. Ugyanígy működhetnének kisközségekben a helybeli nyugdíjas szakemberek is, anélkül, hogy nyugdíjukról lemondanának. A családiház-építkezésektől részben mentesíteni lehetne az állami és a szövetkezeti építőipart, így kapacitásukat a nagy létesítmények, a lakóházak építésére fordíthatnák. Ennek érdekében az Építésügyi Minisztérium tovább növelhetné az építőiparosok működési körét.

Aktuális kérdés az utánpótlás biztosítása. Az iparok többségében a hagyományos keretek között folyik a képzés, mert így gazdaságosabb. A javító, karbantartó, méretes, egyedi munkák elkészítése azonban általában más, sokoldalúbb szakképzettséget igényel, mint sok új termék előállítása, amit a nagyüzemekben széles körű munkamegosztással, modern gépekkel végeznek. Az univerzálisan képzett javító és szolgáltató szakemberek képzése a szocialista helyiipar műhelyeinek és a magánkisiparnak a feladata. A mindennapi igények ezekben az üzemekben jelentkeznek, számtalan változatban. Az igények alakulása azonban annak vizsgálatát is megköveteli, hogy mit ápoljunk a magánkisipar szakmai összetételéből és hagyományaiból, mi az, ami társadalmi támogatásra szorul, s melyek az elhaló tevékenységi körök. A magukat túlélt kisipari szakmákban (mint a kazánkovács, kocsilámpa-készítő, gubás és szűrszabó, konzervkészítő, kő-, kavics- és homokbányász stb. szakmában) nem kell utánpótlásról gondoskodni. A hagyományos művészi kézműiparokat azonban (műlakatos, műkovács, műbútorasztalos, faszobrász, hegedűkészítő, hangszerjavító stb.) feltétlenül meg kell óvni a kihalástól, nem tradíciótiszteletből, hanem objektív okokból. Ezeknek alkotásait keresik a nyugati piacokon, egyes szakemberek hiánya miatt azonban már ma sem tudjuk növelni ilyen jellegű, munkaigényes exportunkat.

Helyes volna jelentősen növelni a magánkisiparosok által képzett ipari tanulók számát, a jelenlegi évi 5000 új szerződtetést, mert nincsenek kimerítve a lehetőségek. Ezeknek a fiatal szakmunkásoknak nagyobb része a szocialista ipar utánpótlását szolgálja, egy kis részük pedig a falvakban látja el az igényeket. Érdemes lenne területenként és szakmánként tervszerűen biztosítani, hogy a kisiparosoknál kiképzett fiatal szakmunkások a

Digitized by Google

tanácsi vállalatok és a szövetkezetek valamelyikében elhelyezkedjenek. Ennél is fontosabb azonban annak biztosítása, hogy mind az iparitanuló-képzés, mind az új iparengedélyek kiadása a falusi szolgáltatás jelenlegi helyzetének gyökeres megjavítását eredményezze.

A kisipari export növelését elősegítené, ha a külkereskedelem a KETI-t is bevonná a piackutató tevékenységbe. Helyes lenne, ha a mai bürokratikus kötöttségek feloldásával a kereskedelem kisiparosoknál is megrendelhetne olyan hiánycikkeket, amelyeknek gyors előállítására a szocialista ipar nem vállalkozik. Ez a vásárlókat sok bosszúságtól kímélné meg. A kisipari tevékenység fontos feltétele, hogy a kisipar törvényes úton hozzájusson a lakosság megrendeléseihez szükséges anyagokhoz és alkatrészekhez. Ezeknek az anyagoknak nagyobb része meglevő használati értékek helyreállítását szolgálja, ezek élettartamát hosszabbítja meg; így a fogyasztónak módja van rá, hogy később vásárolja meg az új cikket, amelyhez nagyobb mennyiségű anyag, s feltehetően import-anyag is szükséges, mint a régi holmi rendbehozásához. Meg kellene valósítani, hogy a kereskedelemnek a legtipikusabban szükséges alkatrészekből folyamatosan legyen raktárkészlete.

Az új mechanizmus arra ösztönzi majd a vállalatokat, közületeket, hogy ott fedezzék szükségleteiket, ahol az ár, a minőség, a határidő szempontjából a legelőnyösebb nekik ez. A napi gyakorlatban számos olyan kis mennyiségű, egyedi és speciális igény merül fel, amelyet a kisipar kielégíthet. A jelenleg érvényben levő jogszabályokban rögzített bürokratikus megkötöttségek azonban korlátozzák ebben a közületi megrendelőket. A reform bevezetésével együtt indokolt lenne felülvizsgálni ezeket a megkötöttségeket. De a lakosság igényeinek kielégítését előmozdító elgondolásoknál nem is kellene megvárni a gazdaságirányítás reformját, egyikük-másikuk mérlegelés után máris bevezethető lenne.

A kisiparosok termelési kérdései mellett fontos tudatuk formálása is. Ez sokrétű tájékoztatást, oktatást, nevelést kíván; az ismeretterjesztés új meg új formáinak felhasználását, küzdelmet a téves eszmék ellen. A szocialista demokrácia fokozatos szélesítése már eddig is módot adott, hogy a kisiparosok személyesen vegyenek részt a közéletben, a maguk ügyeinek vitelében. A közügyek intézésében való részvétel számukra is a szocialista tudati átalakulás kiváló iskolája, ahol megtanulják, hogy annak a jogai érvényesüljenek, aki becsülettel eleget tesz kötelezettségeinek. Világnézeti, politikai és erkölcsi magatartásuk alakításában fontos szerepe van tömegszervezetüknek, a KIOSZ-nak, amely mind több társadalmi feladatot lát el (ipari tanulók szerződtetése, mestervizsga stb.).

A kisiparosok a magukénak érzik a szocializmus teljes felépítésén fáradozó népünk örömeit és gondjait. A többi dolgozóval együtt nem sajnálják az erőfeszítést, mert tudják, hogy a szocializmus gyümölcseit maguk és családjuk egyaránt élvezik.

Dr. Gervai Béla

Digitized by Google

Jegyzet

Tudományos politika

Közeledik a pártkongresszus időpontja. A kongresszusi tézisek alapján a párttagság és az egész nép számot vethet az elmúlt négy év munkájával, az eredményekkel és a hibákkal, az új jelenségekkel és a továbbélő régivel. Egyúttal mód nyílik a jövő feladatainak átfogó vizsgálatára, a következő időszak tennivalóinak megvitatására is.

Ami a kongresszusi irányelvekkel kapcsolatban különösen megragadta figyelmemet: egy jelentéktelennek látszó félmondat csupán. Az irányelveket a pártszervezeteken és a tömegszervezeteken kívül megkapta és megvitatja a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége is. Közhelynek számít, hogy a társadalomnak és különösen a szocialista társadalomnak szüksége van a tudományra is. Ez a közhely azonban sokkal aktuálisabb, mint eddig bármikor. Az elmúlt két évtized alatt nagy eredményeket értünk el, de észre kellett vennünk, hogy a társadalom bonyolultabbá vált. A társadalmi szerkezet változásai, a gazdasági mechanizmus elavulása, a politikai intézmények iránt támasztott nagyobb igények — mindezek olyan jelenségek, amelyeknek a felméréséhez, megváltoztatásához, illetve teljesítéséhez a tudomány közreműködésére van szükség.

A gazdaságirányítás reformja elsősorban a közgazdaságtudományra támaszkodva hajtható végre, de a termelési viszonyok modernizálása a műszaki és a természettudományok eredményeinek alkalmazását is megkívánja. A következő időszak másik legfőbb tennivalója a felépítmény különböző elemeinek az új követelményekhez való alkalmazása. E feladatokat elsősorban a politikával foglalkozó emberek részvételével lehet végrehajtani, de nem nélkülözhető a marxista társadalomtudósok aktív közreműködése sem. A Központi Bizottság már a tavaly közzétett Ideológiai Irányelvekben rámutatott, hogy „a társadalomtudományok művelői továbbra is adósak a munkásosztály élcsapata,

Digitized by Google

az MSZMP harci tapasztalatainak átfogó elemzésével, általánosításával. Elméleti és történeti vizsgálódásra várnak olyan tapasztalataink, mint a marxizmusnak a mindennapi munkánkban való alkalmazása, az elmélet és a gyakorlat összekapcsolása, a kétfrontos harc, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a demokratikus centralizmus érvényre juttatása... A filozófia területén kivált a szocialista társadalmi átalakulás és a tudományok legújabb fejlődése vár filozófiai általánosításra".

A társadalomtudományok új kutatási eredményei tehát közvetlenül is segíthetik a politikát. A legújabb korral foglalkozó történészek, a közgazdászok, a szociológusok, a filozófusok témái között sok közérdekű kérdés van. E tudományok kutatói frissen reagálhatnak a társadalmi problémákra, és segítséget nyújthatnak a közélet részvevőinek, a helyi és az országos politika irányítóinak tudományos tájékoztatásához, orientálásához.

Nemzetközi vonatkozásban: a szocializmus egyik fő törekvése korunkban a békés egymás mellett élés. Ennek pedig lényeges összetevője a két rendszer gazdasági versengése és ideológiai harca. Ebből a szempontból sem közömbös, hogy a szocialista országok milyen haladást érnek el a tudományok fejlesztésében. A hatvanas évek második fele a szocializmus nemzetközi pozícióinak erősödését ígéri. Valóra váltásához nagymértékben hozzájárulhat a marxista szellemű, bátor tudományos munka, amely korunk és társadalmunk valóságának megértését és tervszerű fejlesztését teszi lehetővé. Ezért is közügy a tudomány és a politika egyaránt, s így lesz valóság a tudományos politika.

T. F.

Digitized by Google

Könyvekről

Kun Béla: Válogatott írások és beszédek

Kun Béla az első magyar proletárdiktatúra vezére volt, és a forradalom minden megnyilvánulása magán hordta egyéniségének markáns vonásait. Kun Béla jól példázza a marxizmus tanítását a személyiség történelmi szerepéről: nagysága a forradalom nagyságából fakad, hibáit a korabeli mozgalom korlátai körvonalazzák. Még rágalmazása is csak 1918—19 forradalmainak lebecsülésével, meghamisításával együtt volt megkísérelhető.

Nem szolgál mentségül, hogy nagysága nehezíti a méltó megemlékezést is. Könnyebb lesz szobrát felállítani, mint életrajzát megírni. Hiszen az utóbbihoz szükség lenne a párt részletes történetére, a XX. század első felének igaz magyar történetére és a Komintern történetére. Műveinek összegyűjtéséhez több ország könyvtárait és levéltárait kell átkutatni.

Elégedettek tehát nem lehetünk. Mégis szép eredmény, hogy megjelent Kun Béla műveinek eddig legnagyobb terjedelmű és tartalmilag is legtöbbet átfogó gyűjteménye, két kötetben, ezer oldalon.

A válogatás első kötete 1919-ig tartalmazza Kun Béla írásait és beszédeit. A fiatal Kun Bélát csak egy rövid beszéd képviseli: ellenzéki hangú felszólalása a szociáldemokrata párt 1913 októberi kongresszusán. A kötet tehát voltaképpen az 1917—19-es oroszországi és magyarországi forradalmak Kun Béláját mutatja be, így a moszkvai Pravdában 1918 januártól októberig megjelent 20 cikkét. Időrendben ezekkel váltakozva olvashatjuk népszerű, a tömegek nyelvén szóló agitációs füzeteit („Mit akarnak a kommunisták?" „Kié a föld?" „Ki fizet a háborúért?" „Mi a Tanácsköztársaság?"). Kommunista hadifoglyok ezrei nevelkedtek ezeken a vékony, de a kor kérdéseinek lényegét megragadó brosúrákon; kopott mundérjuk alatt csempészték haza őket, hogy a falubelieknek felolvassák: „Amíg elég ostoba a nép arra, hogy a fegyvert saját elnyomására tartsa a kézben, amíg elég tökkelütött, hogy a vérét csapoltassa, hogy mások pénzt préseljenek hulló véréből, addig rendjén van, hogy még a lélegzetvételét is megadóztatják, hogy legyen miből fizetni a háború költségeit. Ezen csak egyképpen lehet segíteni. Nem másként, mint hogy felébredjen az országnak a dolgozó többsége, s rájöjjön arra, hogy az ő fegyverei tartják fenn azt a hatalmat, mely a háborút vele véreztette végig s költségeit vele fizetteti meg. Akié a fegyver, azé a hatalom." (I. kötet, 154. oldal.)

A válogatás az 1918 novemberétől 1919 márciusáig a magyar proletárforradalomért vívott harc dokumentumaival bánt a legmostohábban: csupán Kun Béla két levelét közli. Igaz, hogy az egyik Leninnek szólt, a másik pedig, amelyet a börtönből írt a baloldali szociáldemokrata Bogár Ignác-

Digitized by Google

nak, a KMP programjának legjobb kifejtése. Bár ebből az időszakból nagyon kevés aláírt munkája maradt fenn, egyet-kettőt — nem is éppen jelentékteleneket — lehetett volna találni.

Kun Béla történelmi szerepének objektív értékelésére vall, hogy az első kötetnek több mint a felét s az egész kiadványnak csaknem egyharmadát a Tanácsköztársaság napjaiban született írások teszik ki, köztük Leninhez és a külföldi kommunista pártokhoz intézett üzenetek, újságcikkek, külföldi lapoknak adott nyilatkozatok, munkások, bányászok, katonák gyűlésein elmondott beszédek, a budapesti Munkás- és Katonatanácsban, a Tanácsok Országos Gyűlésén, a pártkongresszuson és más fórumokon tartott referátumok. Ma is érdekes elméleti fejtegetések a pártprogramról tartott előadásai.

A második kötet az ellenforradalom éveiből származó műveket tartalmazza; ezeknek is csaknem fele közvetve vagy közvetlenül a Tanácsköztársaság történetéről és tanulságairól szól, a többi az illegális pártmunka, a fasizmus elleni harc elvi és gyakorlati kérdéseiről. Hogy csak a legfontosabbakat soroljuk fel: „Forradalomról forradalomra" (1920), „Lesz-e még forradalom Magyarországon?" (1925), „Beszéd a Komintern VII. kongresszusán" (1935), „Közös harcra a parancsuralom ellen. Beszélgetés szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal". (1936). Több érdekes megemlékezést is olvashatunk ezekből az évekből: Marxról, Landler Jenőről, Szamuely Tiborról, Sallai Imréről és Fürst Sándorról. Kiemelkedik közülük Szamuely válogatott írásaihoz írt előszava, amely nemcsak hiteles Szamuely-portré, de a Tanácsköztársaság történetének néhány bonyolult problémájára is magyarázatot ad. Kun Béla irodalom-szeretetét dokumentálják azok a bevezetők, amelyeket emigráns kommunista írók (Illés Béla, Kiss Lajos, Lengyel József) regényeihez írt.

Kun Béla válogatott írásai és beszédei elsősorban a párttörténetet tanulmányozóknak hasznosak — de nemcsak nekik. A két kötet sok olyan elméleti és politikai fejtegetést tartalmaz, amely ma sem avult el, néha egyenesen időszerű és iránymutató, s mindenesetre tanulságos.

A sorok közül a leninizmus magyarországi propagandistája, sőt több esetben alkalmazója lép elénk. Különösen sokat foglalkozik a lenini típusú párt kérdésével. Magyarországon 1918-ban az élcsapat új fogalom volt. A szociáldemokrata munkásmozgalomban nem választották külön a párt- és a szakszervezeteket. S hatalomra jutván az SZDP, majd az egyesült szocialista—kommunista párt, taglétszáma majdnem másfélmillióra dagadt, magában foglalva a felnőtt férfilakosságnak mintegy a felét. Kun Béla követelte a párt és a tömegszervezetek szétválasztását: „El kell választani a szakszervezeteket a pártszervezetektől, és meg kell teremteni a tiszta proletárszervezeteket, meg kell tisztítani a pártot, meg kell erősíteni, szilárddá, egységessé és fegyelmezetté tenni, hogy az egységes proletárpártból elvileg szilárdan megalapozva irányíthassuk a párt politikáját a munkástanácsokban és irányíthassuk a párt gazdasági politikáját a diktatúra" gazdasági szervezeteiben. (I. kötet, 275. oldal.) Lenin tanítványaként az élcsapat tömegbefolyását elsősorban a különböző típusú tanácsok kiépítésével kívánta biztosítani.

A kommunista pártépítés problematikájához kapcsolódik a szociáldemokráciához való viszony kérdése is, amely központi helyet foglal el a kötetben. Kun Béla az első világháború előtt azon vidéki pártfunkcionáriusokhoz tartozott, akik nyíltan bírálták a pártvezetés opportunizmusát, de maguk sem látván tisztán, hogy mi a teendő, nem alkottak szervezett ellenzéket. A leninizmus számukra politikai problémáik megoldása volt.

És mégis: Kun Béla hazatérve Oroszországból, mielőtt kibontotta az új munkáspárt zászlaját, a siker reménye nélkül is megpróbált szót érteni az osztrák és a magyar szociáldemokrata párt vezetőivel. „Ha lehetséges lett volna négy hónap előtt az egységes szociáldemokrata párton belül való

Digitized by Google

egységes forradalmi cselekedet — írta 1919 márciusában, az egyesülés után —, ha nem állottak volna útjába az egységes cselekvést megakadályozó ideológiai akadályok, elvi és elméleti különbségek, amelyek lehetetlenné tették az egységes forradalmi cselekvést, mi, régi harcosai a régi Szociáldemokrata Pártnak, nem szakadtunk volna el, hanem szíves örömest dolgoztunk volna együtt. Boldogan és örömmel dolgozunk ma együtt, amikor diadalra jutott a párt egységes keretében a forradalmi marxizmus." (I. kötet, 204. oldal.)

Amikor aztán kiderült, hogy az egyesülés sokak részéről nem őszintén történt, a csalódás túlzásokat idézett elő. Az objektív megállapítást: „egy legális munkáspártnak már puszta léte a fehérterror uralma alatt — a fehérterror támogatása", (II. kötet, 85. oldal) követte a tudatos árulás szubjektív feltételezése, a „szociálfasizmus" fogalma. Talán még ennél is károsabb volt az a nézet, amely negligálta az európai forradalmi hullám visszahúzódását, s azt állította, hogy a centrista „irányzatnak s vezetőinek pellengérre állítása még szükségesebb, mint azoké, akik nyíltan szegődtek a burzsoázia lakájaiul. Ez a csoportja a munkásmozgalomnak az, amely akadálya a döntésnek és a forradalom győzelme meggyorsításának, minthogy... tömegeket tart vissza a forradalmi cselekvéstől s állít a szocializmus árulóinak szolgálatába." (II. kötet, 39. oldal.)

Ez a felfogás, bár a gyakorlatban korántsem érvényesült mindig ilyen következetesen, egyre inkább akadályává vált a munkásegység létrejöttének. Mikor 1933-ban, a német fasizmus uralomra jutása után, a munkásmozgalomnak legfőbb feladatává vált az antifasiszta egységfront megteremtése, Kun Béla — ha nem is az elsők között s nem is belső küzdelem nélkül — maga is jelentős szerepet vállalt az új irányelvek kimunkálásában. Utolsó nagyobb munkáját — melynek alcíme is: „Beszélgetés szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal" — ennek a feladatnak szentelte. „Fogjunk össze szociáldemokrata munkások, pártszervezeti vezetők! Fogjunk össze, amíg nem késő!... Hitler nemcsak a Kommunista Pártot üzte a föld alá, hanem a Szociáldemokrata Pártot, az egyesült szakszervezeteket is... A drótsövények mögé fog kerülni a parancsuralom alatt Büchler József is... drótsövények mögött gondolkozhatik esetleg még a nemzeti-radikális Zsilinszky Endre is arról, vajon hova kell állnia véglegesen: a Mussolini fasiszta rendszerének bámulói, vagy a dolgozó nép fasisztaellenes szabadságharcának követői mellé." (II. kötet, 392., 421., 426. oldal.)

A mai olvasó számára is példamutató az a következetes internacionalizmus, amely Kun Béla minden sorát áthatja. Soha nem volt olyan megnyilatkozása, amelyben ettől egy hajszálnyira is eltért volna. Ebben a szellemben néha lebecsülte a nemzeti kérdés jelentőségét (I. kötet, 290., 315. oldal), de sohasem becsülte túl egy-egy ország munkásmozgalmát mások rovására.

Az agrárkérdésben, mint ismeretes, Kun Béla sokáig nem tudott elszakadni a régi, doktriner, egy ideig a fiatal kommunista pártok soraiban is nagy hatású Kautsky-féle nézetektől. Még 1920-ban is ellenezte a földosztás minden formáját (II. kötet, 90—91. oldal), s csak Lenin ismert kritikája bírta rá (a KMP több más vezetőjével, így pl. Hamburger Jenővel, Varga Jenővel együtt) arra, hogy nézeteit revideálja. Az agrárkérdésben vallott elképzelései együttfejlődtek a Tanácsköztársaság egészének történeti megítélésével; ez a folyamat külön tanulmány tárgya lehetne, itt csupán az ismertetett kiadványban közölt néhány útjelzőjére utalunk.

Kun Béla a történelemnek nem krónikása, hanem formálója volt, a részletek aprólékos tanulmányozása nem volt a kenyere. Ha adatai nem is, elvi útmutatásai a magyar proletárforradalom alapkérdéseiről ma is nélkülözhetetlenek 1919 megértéséhez. A távolból, Moszkvából is képes volt zseniálisan pontos értékelését adni a magyarországi polgári demokratikus forradalomnak, „kispolgári nacionalista politikának" nevezte a Nemzeti Ta-

Digitized by Google

nács programját, megállapítva: „A magyar »Kerenszkij-rendszert« és a magyar megalkuvást hamarosan utóléri a maga »októbere« — a proletárforradalom." (I. kötet, 187. oldal.) Ugyanígy értékelte a helyzetet március 21. előtt, amint ez a közölt levelekből is kitűnik.

1920 elején megjelent „Forradalomról forradalomra" című írása 1919 apológiája, de egyben önkritikája is. Néhány hónappal később, a steinhofi fogságban készült cikke: „Néhány megjegyzés jóhiszeműek számára", a március 21-i egyesülés időálló értékelését nyújtja. A kötet következő írása („A pártok szerepe a diktatúra keletkezésében") először tárja fel a két forradalom között kialakult kettős hatalom sajátosságát.

Nem egyszerűen haladást, hanem fordulatot jelez egy 1924-es cikkgyűjteményhez írt bevezetője („Mit kell az ifjúságnak a magyar proletárforradalomból tanulnia?"). Elsőként foglalva össze a Tanácsköztársaság megdöntésének ismert okait, itt már a két döntő hiba egyikének fogadja el a földosztás elmaradását. Másrészt, a húszas évek kommunista értékelésének megfelelően, egészében véve hibának tekinti az egyesülést, s a valóságosnál is sötétebben festi a párt helyzetét a diktatúra alatt. Ez az értékelés, amelyben a fő hangsúly az SZDP felelősségére tolódik át, megmarad későbbi munkáiban is.

A kötetek válogatásának szempontjaival általában egyet lehet értenünk. A terjedelem lehetővé tette, hogy az új kiadás — az 1958-ban megjelent egykötetes kiadás anyagának majdnem teljes átvétele mellett, s kiegészítve A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 6. kötetében, valamint a Párttörténeti Közleményekben megjelent írásokkal — számos, az olvasóközönség előtt ismeretlen munkával gyarapodjék. A Pravda-cikkek nagy része most jelenik meg először magyarul. A „Lesz-e még forradalom Magyarországon?", a Landler Jenőről szóló nekrológ, a bécsi bíróság előtt 1928-ban lefolyt per anyaga, a Sallai—Fürst emlékcikk, a Marxról tartott 50 oldalas előadás, a Komintern VII. kongresszusán mondott beszéd és két rövidebb cikk a felszabadulás óta először kerül közlésre. A „Közös harcra a parancsuralom ellen" és a „Falusi munkánkról" még sehol sem jelent meg nyomtatásban.

A kötet szerkesztése, jegyzetelése gondosabb az előző kiadásénál; külön ki kell emelnünk a tökéletes szöveghűségre való törekvést. Csak egy cikk („A magyar októberi forradalomról") datálása tartalmaz értelemzavaró elírást. A közölt művek tanulmányozását jegyzet-apparátus, névmutató és bibliográfia egészíti ki. Különösen hasznos a részletes, gazdag anyagot felölelő bibliográfia. Furcsa megoldás azonban, hogy miután az 1917 előtti források feldolgozására már nem jutott idő, a bibliográfia csak három-négy korábbi adatot közöl, megjegyezve, hogy Kun Bélának „a magyar könyvtárakban fellelhető írásait" tartalmazza. Helyesebb lett volna Kun Béla 1917 utáni műveinek bibliográfiájára szorítkozni.

Dr. Münnich Ferenc elvtárs az 1958-as kiadáshoz írt előszavát átdolgozva a kiadó rendelkezésére bocsátotta. A fontos adatokat tartalmazó előszó több a szokványos bevezetőnél: a harcostárs és barát szubjektív, emelkedett emlékezése.

Mikor örömünket fejezzük ki a külső megformálásában is tartalmához méltó két kötet megjelenése felett, hozzá kell tennünk: ez a válogatás is azt bizonyítja, hogy most már eljön az ideje Kun Béla összegyűjtött művei kiadásának.

A két kötet, amely hosszú ideig kézikönyvül fog szolgálni, a Kossuth Könyvkiadó gondozásában jelent meg. A szerkesztés munkáját *Vass Henrik*, a Párttörténeti Intézet igazgatója, *Friss Istvánné* és *Szabó Éva*, az Intézet munkatársai végezték; a bibliográfiát *Valkó Ödönné* állította össze.

Hajdu Tibor

Digitized by Google

Sőtér István: Tisztuló tükrök

A kötet* több évtized munkásságából összeválogatott anyagot ad közre, hosszabb és rövidebb írásokat: elméleti fejtegetéseket a század egészének általános problémáiról, portré-vázlatokat irodalmunk klasszikusairól, s „rögtönzéseket és jegyzeteket" egyaránt. Mikszáth idő-szemléletéről és Révai József munkásságának fontos sajátságairól, Weöres Sándor költői alkatáról és Illés Béláról éppúgy véleményt vagy elemzést kap az olvasó, mint ahogy Sőtérnek a szocialista realizmussal kapcsolatos állásfoglalását is megismerheti. Ha a jellemzett életművek számát és a tárgyalt problémákat (s mindezek jelentőségét) tekintjük, akkor elsőként a kötet *sokszínűsége* ötlik a szemünkbe. Ez a sokszínűség viszont részben szükségszerűvé is teszi, hogy a szerkesztő nem gyűjti a témákat valamiféle határozott mag köré: nagyobb mértékben ragad meg tehát extenzitása, mint intenzitása révén.

Sőtér az ún. esszéíró nemzedéknek egyik jeles képviselőjeként indult, s ebben a kötetében is elsősorban jellegzetesen esszéista értéket ad. Kifinomult irodalmi érzék, a problémák meglátása iránti érzékenység, szellemes, könnyed gondolatiság és szépíróra valló beleélő készség, árnyalásra és pontos fogalmazásra egyaránt kész stílus szükséges elsősorban e műfaj magas szintű műveléséhez. Az e kötetben szereplő írások közül is az olyan jellegűek a legértékesebbek, melyekben Sőtérnek ezek az adottságai az írások természetéből adódóan a legszabadabban érvényesülhetnek. Így pl.: a Babitsot elénk állítók, a Kosztolányi és Krúdy munkásságát, Németh Lászlót és Iszony-át elemzők, a Radnótit a külföldnek bemutatók, ahol mindez szervesen, egymást kiegészítve, egymást megtermékenyítő egységben van jelen; azok az írások, amelyek írók belső világának megközelítéséhez segítve, egyszersmind továbbgondolandó meglátásokkal gazdagítanak, összefüggések meglétére vagy lehetőségére hívják fel a figyelmet, és stílussajátságokat közvetítenek avatott stílussal. Így figyelmeztet Sőtér az Iszony polifóniájára, Kosztolányi prózájának ritmusára, Tóth Árpád lírájának európaiságára, Radnóti klasszicizmusának appolinaire-i modernséggel való ötvözöttségére, Ady lírájának néhány jellegzetességére és még sok másra. Föltételezhetően az sem véletlen, hogy a kötet szerzője olyan „testközelből" — bár soha nem a higgadt ítélő-mérlegelő objektív aspektusának feladásával —, sajátos esszéírói értékei iránti fogékonysággal mutatja be Szerb Antal munkásságát (és nem csupán az övét).

Ez a műfaj a maga természeténél fogva nem bizonyítja mindig pontról pontra a mondattakat, nem járja mindig végig a megkezdett gondolat útját, hogy ellenőrizze azt. Nem is él mindig tudományosan használható terminológiával (mondatai néha az irodalmi művekéhez hasonló módon interpretálandók), s gyakran nem állít, hanem csak föltételez. De a mindent dokumentáló (vagy legalábbis dokumentálni hivatott) irodalomtörténeti tanulmányok szárazabb tényszerűségétől és az esztétikai-irodalomelméleti jellegű írások szikárabb elvontságától eltérően, részint mindkettőből ad valamit, ugyanakkor viszont még értékes többlete is van: élvezetes, műhöz közelítő és egyszersmind további munkára inspiráló alkotás.

Noha egészét tekintve is leginkább esszé-gyűjteményként jellemezhető a kötet, darabjai korántsem mind egy-jellegűek. Vannak írásai, melyekben e komplex műfajnak inkább csak egyik tendenciája, „oldala" dominál, s mások, amelyekben inkább az ellenkező. A néhány bravúros ügyességgel feldobott színfoltból összeálló rövid jellemzések (minden bizonnyal a szerző teljes tudatosságával) inkább az írót juttatják szóhoz, mint az ítélő kritikust vagy az életmű helyének kijelölésére is törekvő irodalomtörténészt. Példák

* Gondolat Könyvkiadó, 1968.

Digitized by Google

erre a Hajnal Anna, Gábor Andor vagy Keresztúry Dezső verseiről mondottak, s még inkább a sorozat, mint egész. Ezek az írások érdeklődésébresztők, kapcsolatot teremtenek a mű és olvasója között; viszont a szubjektív reflexiók kifejezésén túl csak elvétve adnak fogódzót az irodalomtörténész számára. A másik pólus felé viszont a kötet olyan írásművei közelítenek, mint a kritikáról és az irodalomtörténetírásról, a korszerűségről, a szocialista realizmusról szólók, vagy maga a címadó, a „Tisztuló tükrök" címet viselő. *Teljes* szétválásról természetesen nem lehet szó, mégis ez utóbbiak azok, melyek elméletibb természetüknél fogva, maguktól értetődően kevesebb teret adnak az írónak és a többet gondolkodónak, az érvelőnek.

Ezeknek az írásoknak egyik fontos jellemzőjük az a higgadt, józan mértéktartás, mellyel Sőtér távol tartja magát a szélsőségektől. A leghatározottabban ezekre jellemző a fölvetett problémák világirodalmi távlatokba, világirodalmi viszonylatokba állítása. Ezek az írások kapcsolódnak a legszorosabban a *ma* irodalmi életének előterében álló problémákhoz is. Sőtér egyszerre emel szót a stílus-realizmus követéséből, illetőleg megkövetéséből eredő (a gyakorlatban nemegyszer a sematizmussal összefonódott) veszélyek ellen, és figyelmeztet azon elmélet buktatóira is, mely szerint egy a múlt századi realizmussal szembenálló, bizonyos távlatból egységesnek tekinthető huszadik századi modernséggel, mint központi és egyedül igazán korszerű stíluséirányzattal kell számolni. Az irodalom és a művészetek tényei, valamint több esztéta és irodalom-, illetőleg művészettörténész véleménye alapján meggyőzőnek mutatkozik az az álláspontja, mely szerint a huszadik században *több* stílusnak az egyidejű létével (és korszerűségével!) kell számolni. Ide kapcsolódnak magának e kötetnek is némely stílusproblémákat boncolgató írásai. Nem eléggé meggyőzőek azonban a kötetben a bírált nézetekkel szembeállított *pozitív* fejtegetések, ti. az, hogy „nem a stílusok szabják meg az irodalom sorsát, hanem a hangoltságnak, a hajlamnak, az érzékenységnek és az elszántságnak" általa jellemzett és elemzett irányai. Föltételezhető ugyanis pl. az, hogy az egységes képet nem mutató művészeti élet fölmérése *több* szempont érvényesítését is — többek között a különféle kimutatható stílustörekvések vizsgálatát — jogossá, sőt szükségessé teszi.

Hozzátehetjük: különösen a napjaink időszerű elméleti kérdéseivel foglalkozó fejtegetések egyébként is olyan érvelést kívánnának, amely egyértelműen lemondana az esszészerűség kínálta könnyedebb jellegről, a lazább szerkesztés lehetőségeiről. De ez a bírálat nem is a kötet szerzőjét illeti — akinek nem egy alkotása bizonyította már némely kevésbé „színes", de „nehezebb" műfajban való alapos jártasságát —, hiszen ő maga is nyíltan jelzi: inkább jegyzetekről, viták során fölvetődő gondolatok előadásáról van itt szó, mint kiérlelt megállapításokról. Maguk a fölvetett problémák mégis ezt a feszes menetű továbbgondolást, a részletesebb elemzésekre alapozó bizonyítást igénylik — pontosabban: ezt is igénylik — épp nehézségük, jelenlegi tisztázatlanságuk, nem utolsósorban pedig fontosságuk miatt.

Tamás Attila

Hidas Antal: Ficzek úr

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.)

Hidas Antal regénye, a *Márton és barátai* 1959-ben hagyta el a sajtót, s most, hét évvel később olvashatjuk ennek a nagylélegzetű munkának újabb kötetét, a *Ficzek urat*. Az előző könyv az első világháború kitörésének hónapjaiban játszódik, a mostani a századfordulón indul és

Digitized by Google

az 1914-es esztendőbe torkollik. A megjelenés fordított sorrendjét az okozta, hogy a magyar nyelvű kézirat elvesztésével a Szovjetunióban már megjelent fordításból kellett „visszafordítani" a könyvet.

Hidas Antal elsősorban a proletárlátus és a vele érintkező, Magyarországon nagy létszámú kisiparos-félproletár tömegek helyzetét mutatja be a kor áramában. A magyar történelem egyik legmozgalmasabb időszaka ez: a dualizmus rendszerének állandósult válsága egybeesik az imperializmus kibontakozásával és a munkásmozgalom egyre erőteljesebb szerveződésével. A könyv tablója rendkívül széles: a szociáldemokrata párt opportunista vezetőitől a cipész Ficzekék küzdelmein át az agrárszocialista Rosta Lajosig rendkívül sok szereplőt sorakoztat fel. Alakulásuk mozgatója a háború felé sodródó ország egyre jobban kiteljesedő társadalmi és gazdasági válsága.

Valójában nem is a címszereplő Ficzek úr a regény főszereplője, hanem a történelem, amelyet a szerző legalább annyira drámaian és szuggesztíven ábrázol, mint a bukást bukásra halmozó, egyszerre ellenszenvet és szimpátiát is keltő cipészmestert. Az ő figurája központi ugyan, de a gazdagon rajzolt és nem egy esetben vele csaknem egyenrangúvá váló szereplők sokasága olykor feledtetni képes őt. Ficzek úr új típus a magyar irodalomban, az agrárszocialista Rostával együtt.

A regény alaphangját az a kérdés üti meg, amelyet a benne szereplők más és más oldalról tesznek föl korunknak. Mind a napi falatokat gyermekei számára előteremteni képtelen suszter, mind a szociáldemokrata párt állásfoglalásával kibékülni képtelen Novák vasmunkás s a szegényparaszt szervezkedők hiába kérdezik: hogyan lenne jól? A regény egésze a válasz, a megoldás felé hömpölyög, amely a történelemben érik — mint ahogy a kérdések is a kor jelenéhez tapadtak —, s amelyet az 1918—19-es forradalmak adnak azután meg.

Az önéletrajzi elemek szubjektív érdekességét így nagy erővel nyomja el a regény sok egyéb „kortörténeti", szinte szociográfikus hitelességgel megírt részlete, de hogy az összeszövésben ez az utóbbi van túlsúlyban az — úgy érezzük — csak nyeresége a regénynek.

Pavlovits Miklós

Illés Lajos: Tizenkét portré

(Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Új, sajátos műfaj-kísérletnek nevezi most megjelent kötetét Illés. A kritikus és az olvasó mosolyog: milyen egyszerű és magától értetődő ez a forma mai irodalmunk alapos áttekintésére — csak éppen Illés lelkesedése, szeretete és hozzáértése kellett ahhoz, hogy megtalálják egymást. Eddigi tanulmányai alapján tudjuk róla, hogy igényessége mindig azzal a törekvéssel párosul, hogy a felismert művészi értékeket köztulajdonná tegye. Mostani kötetében az utóbbi szándék dominál. Hadd legyen ezúttal a méltatás tárgya a módszer, mint a kísérlet eredményességének legfőbb eszköze.

A könyv tulajdonképpen tizenkét kis „kötet"-ből áll, melyek mindegyike jelentős élő művészt mutat be. A kis kötetek általában már ismert Illés-tanulmánnyal indulnak. Ismertet, elemez és értékel, így azokhoz is szól, akik most ismerkednek meg az alkotókkal, és azokhoz is, akik már nagyobb igénnyel mélyülnek el munkásságukban. Illés arra összpontosít, hogy a művész helyét, jelentőségét, művészetének sajátosságát határozza meg irodalmunkon belül. A bevezető írást művészi igényű Gink-foto követi, majd biztos kézzel kiválasztott, jellemző művek vagy műrészletek az alkotótól, s végül a művész

Digitized by Google

vallomása önmagáról, a művészetről, saját művészetéről, a valóságról.

Két módszer együttes alkalmazása jelenti tehát Illés vállalkozásának újszerűségét: *a komplex* (egy-egy íróportré felvázolásában) és *a szinkron* (íróportrék időbeli egymás melé helyezése). Ily módon ugyanis két irányban tudott egyszerre mélyíteni: az íróportrén belül megközelítette a művész egyéniségének teljességét, művészetének sajátosságát a maga sokrétűségében. Az egymás mellé állított arcokkal ugyanakkor elősegítette mai irodalmunk áttekintését. A tizenkét kiválasztottból kilenc a parasztságból indult, jórészt ma is annak világát, látásmódját, problematikáját képviseli. Mégis mindegyikük külön íróegyéniség, külön mondanivalójú művészettel. Az ötvenes években mindegyik alkotó válságba jutott: kit földre sújtott, kit semlegesebb szférák felé terelt ez a válság. A különböző emberi és művészi reagálás- és magatartás-formák párhuzamos ábrázolása egyben értékelés és nagy tanulság is.

És néhány szót a tartalomról. *Nagy László* a kedvenc, a róla szóló tanulmány, verseinek és vallomásainak kiválasztása Illés nagy kedvéről, szeretetéről és vele szembeni nagy igényességéről árulkodik. *Sántát, Juhász Ferencet* meglehetősen szűkszavúan kezeli a tanulmányokban, de gazdagabb anyagot közöl tőlük, több helyet biztosít vallomásaiknak, ezzel is jelezve, hogy sok problémát felvető alkotók mindketten. Emberileg igen közel hozza az olvasóhoz *Galgóczi Erzsébetet* és *Szabó Istvánt.*

Illés Lajos folytatja ezt a kezdeményezést, s hisszük, hogy a további kötetekkel kibővülő sorozat sokrétű, mélyreható és alapos ismereteket, rendszerező áttekintést nyújt majd két évtized alatt naggyá nőtt irodalmunk egészéről.

Erdős Erzsébet

Stefan Heym: Az értelem világa

(Magvető Könyvkiadó, 1966.)

Látszólag családregény Stefan Heym regénye. A háború utáni Csehszlovákia társadalmi, politikai harcaiban széthulló Benda család története adja a vázát a regénynek, amely egyúttal Csehszlovákia népi demokratikus fejlődését is példázza.

Érdekes, jól megírt történetet kap kezébe az olvasó. De a regény több ennél: szinte azt lehetne mondani, *filozófiai értekezés a szabadság fogalmáról.* A könyv hősei, a három Benda-fivér, az anyagi érdekeken és a politikai meggyőződésen túl éppen ezen az elvont, de az 1948-as év harcaiban reális tartalmat kapott fogalom-értelmezésen csap össze legélesebben.

Thomas Benda az író, éppúgy tehetetlenül sodródik a tüntető Prága szembenálló csoportjai között, mint ahogy képtelen választani két bátyja igazsága között. Josef, a gyáros, a szabadság fogalmán az egyén szabadságát, Karel, az orvos, a társadalmi szabadságot érti és hirdeti. Thomas nem tud dönteni és ez a tragédiája: talaját veszti mint ember, mint író, s mint állampolgár is. Bár felismeri, hogy Josef „szabadsága" a kizsákmányolás szabadságát jelenti, a tömegek harcától távol élve, nem tudja követni Karelt a társadalmi szabadságért folytatott küzdelem útján.

Heym regényével bizonyítja, hogy a szembenálló szabadságfogalmak nem hozhatók szintézisbe: a szintézis valójában az ennél magasabbrendű egység, *a társadalmi szabadságban* kiteljesedő egyéni szabadság.

Sebő Ildikó

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CRITICA MARXISTA
Május—június

U. Pecchioli: *A demokratikus erők és az EGK Európája* (A nyugat-európai konjunktúra lefékeződése, a tömbpolitika válsága, az amerikai behatolás fokozódása nyomán kialakult új helyzet.)
R. Sandri—I. Trevi—D. Pelliccia: *A NATO válsága — vita „Nyugaton"* (A NATO jövőjéről.)
G. Pajetta: *Első észrevételek az indonéz vereségről* (Az IKP és Sukarno cselekedeteinek kritikai elemzése.)
E. Sereni: *Városok és a vidék a rómaiak előtti Itáliában*
M. Markovics: *Szocializmus és önkormányzat*
E. Ragionieri: *A II. Internacionálé marxizmusa — Az államszocializmus elleni harc*
L. Paggi: *A Gramsciről szóló legújabb tanulmányok és értékelések*
L. Ventura: *Az igazságszolgáltatás reformja* (Hozzászólások az Olaszországban kialakult vitához.)

CAHIERS DU COMMUNISME
Július

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXIII. kongresszusa (Kongresszusi beszámolók, felszólalások, pártdokumentumok.)

EINHEIT
Július

H. Ott: *A XXIII. pártkongresszus, a nemzetközi erőviszonyok és a kommunista világmozgalom*
W. Berger: *Tervgazdálkodás és piac*
A. Birkner: *A mezőgazdasági termelés intenzívebbé tétele, iparszerű irányítása és szervezése*
G. Söder: *Gazdaság, demokrácia és politika*
O. Reinhold: *Az imperializmus ellentmondásai és a demokratikus alternatíva* (Az NSZK vonatkozásában.)
J. Hoffmann—H. Töpper: *A nyugatnémet szakszervezeti mozgalom a DGB 7. kongresszusa után*
W. Horn: *A német munkásmozgalom 1945 utáni történetéhez* („A német munkásmozgalom története" 6—8. köteteinek megjelenése kapcsán.)
H. Schaul: *A modern világtörténelem egyik legmegrázóbb és legtanulságosabb fejezete* (Spanyolország 1936-tól 1939-ig.)
E. Hinckel: *A két német állam és a német nemzeti irodalom perspektívái*

Digitized by Google

K. Schumann: *Bonn atomegyüttműködése Tel Avivval, Pretoriával és Madriddal*

W. Kalweit: *A társadalmilag végzett munka hasznossági foka mérésének elméleti alapjairól.* (Vitazáró cikk.)

P. Florin: *Az európai biztonság problémái* (Az Erhard- és a Johnson-kormányzat békét veszélyeztető szerepe.)

H. Gambke: *Az NSZEP alkotó marxista—leninista szövetségi politikája 1945 és 1965 között* (Az áprilisi berlini elméleti konferencián elhangzott referátumokról és vitákról.)

D. Bergner—W. Eichhorn—W. Jopke—D. Noske: *Imperializmus és társadalomelmélet* (A nyugat-németországi polgári filozófia és ideológia új irányzatai.)

KOMMUNYISZT
8. SZÁM

Valósítsuk meg az SZKP KB májusi plénumának határozatait

A. Kaharov: *A talajjavítás és a termés* (Tadzsikisztánban.)

C. Alihanyan: *Teret a kezdeményezésnek!* (A Gorkij területi gazdaság fejlődése a KB 1965. márciusi plénuma óta és az új ötéves terv feladatai.)

L. Ivanov: *A kenyér* (Szibéria mezőgazdaságának fejlődése.)

V. Scserbina: *A kultúra fejlődésének lenini elvei*

M. Kim: *A kulturális forradalom szovjet tapasztalatai*

I. Pomelov: *A lenini párt forradalmi következetessége* (A párt forradalmi politikája a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában.)

Elméleti konferencia: *A szocialista forradalom lenini elve és a jelenkor* (Bevezető írás a szocialista forradalomról szóló lenini tanításokról és a mai kor sajátos viszonyai közötti megvalósulásukról.)

A mi szovjet demokráciánk (Adatok a szovjetekről, a nemzetiségek fejlődéséről, a nép életszínvonalának emelkedéséről, a férfiak és nők egyenjogúságáról.)

N. Fedorenko: *Az ár és az optimális tervezés* (Az ár helye az az optimális tervben, a tervszerű árképzés legfőbb elvei.)

I. Csernov: *A bank az új viszonyok között* (Javaslatok az új mechanizmusra való áttéréssel kapcsolatban a hitelnyújtás, a vállalatokkal, szervezetekkel stb. való elszámolás hiányosságainak megszüntetésére.)

J. Hendrych: *A Csehszlovák Kommunista Párt megalakulásának 45. évfordulója*

G. Rozanov: *Politikai „doktrína" és doktrinér politika* (A Hallstein-doktrína 11 éve bebizonyította a bonni vezetők NDK-ellenes terveinek csődjét.)

V. Szurganov: *Út a győzelemhez* (A Nagy Honvédő Háborúról szóló szépirodalmi művek érdemei és hibái.)

Az olvasók az ifjúság esztétikai nevelésének problémáit vitatják (Olvasók válaszai az 1965. évi 14. szám cikkére.)

9. SZÁM

A szovjet nép hazafisága és internacionalizmusa (Tények és adatok ennek gyakorlati megnyilatkozásairól.)

N. Guszev: *Az SZKP KB májusi plénuma és a mezőgazdaság fejlesztése* (Eredmények az 1965. márciusi plénum óta; az 1966. májusi plénumon kitűzött fő feladatok.)

V. Komjahov: *A párt és a kolhozrendszer megszilárdítása* (Eredmények az ukrán mezőgazdaságban.)

Digitized by Google

N. Antonov: *A kerületi pártbizottság titkára* (Szerepe Szicsev kerület mezőgazdaságának felvirágoztatásában.)

V. Tyuhtyin: *A tükröződési elmélet időszerű kérdése* (A tükröződési elmélet alapot ad az élettelen anyagban való tükröződésnek, a tükrözött kép jellegének (a szubjektív és az objektív, az ideális és a materiális viszonynak), az érzékelésnek mint a megismerés kiinduló formájának vizsgálatához.)

A. Busmin: *Az irodalomtudomány módszertani problémái* (A dialektikus materialista módszer alkotó alkalmazása, a filozófia, a szociológia, a történelem stb. kölcsönhatása az irodalmi művek tanulmányozásában.)

A. Paskov: *Közgazdaságtudomány és gazdasági gyakorlat a Szovjetunióban* (Halaszthatatlan a szocializmus politikai gazdaságtanát tudományosan megalapozó kollektív munka megírása.)

G. Glezerman: *A történelmi materializmus és a szocialista társadalom fejlődésének törvényszerűségei* (A tervszerűség és a társadalomfejlődés törvényeinek egyes működési sajátosságai a szocializmusban.)

M. Kolganov: *A társadalmi munkaráfordítások méréséről* (A társadalmilag szükséges ráfordítások az áruk pénzben kifejezett értékével mérhetők.)

A. Csernyajev: *A jelenkori reformizmus kritikájához* (A kommunista pártok harca a vezető tőkés országokban a tömegek tudatában élő előítéletek leküzdéséért.)

LUPTA DE CLASĂ
Június

Az ipari dinamizmus fő ereje (Az iparosítás és a műszaki fejlesztés kérdései.)

N. Badescu: *Építünk* (A tudományos kutatómunka és tervezés kérdései az építkezésben.)

D. Popa: *A kollektív munka — az eredményes tevékenység alapja*

I. Frunzetti: *Vélemények a műkritikáról*

S. Voicu: *Lapok a Román Kommunista Pártnak a fasizmus ellen, a függetlenségért és a nemzeti szuverenitásáért vívott harcáról*

P. Panzaru: *A társadalomlélektan mint tudomány.*

N. Novac—D. Petcu: *Javaslatok a társadalomtudománynak a pedagógiai intézetekben folyó oktatásá-ról*

T. Cristureanu: *A tőkés gazdálkodás 1965-ben és 1966 elején*

Gh. Unc—M. Dan: *Dokumentumok a Román Kommunista Párt létrehozásáért 1916 és 1921 között vívott harcról*

H. Culea: *Az empirikus és a teoretikus a nyugatnémet társadalomtudományban*

N. Dinut: *Jobb tájékoztatást a társadalomtudományban*

R. Deutsch: *Helyi jellegű történelmi kutatás*

I. Alexandru: *A zene az általános kultúra oktatásában*

Július

A párt IX. kongresszusának egyéves évfordulója (Az RKP kongresszusa irányelvei megvalósításának egyéves mérlege.)

L. Melinte: *Románia 1970-ben* (Az új ötéves terv várható eredményei.)

I. Bordas: *A termelés tudományos megszervezése* (A Brassó tartományi üzemek munkaszervezéséről.)

M. Radoi: *A tudományos kutatómunka időszerű kérdései*

D. Hurezeanu: *A Contemporanul szerepe a kor eszmei mozgalmában* (A Contemporanul című hetilap megjelenésének 85. évfordulójára.)

Digitized by Google

M. Golu—I. Stroie: *A gondolkodás természete és struktúrája*
Al. A. Philippide: *Kritika és költészet*
G. Tudoran: *A munkásosztály harca Romániának az első világháborúba való belépése ellen*
P. Varga: *A takarmányalap növelésére fordított erőfeszítések összehangolása*

MARXISM TODAY
Július

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről.)
B. Simon: *Anglia ma és holnap* (Anglia gazdasági, erkölcsi és politikai válságának okairól.)
N. Green: *Mi lesz Franco után?* (S. Carrillo könyve alapján.)
I. Cox: *Az éhező világ és a gazdasági „segély"*
R. Southall: *A dialektika törvényei* (Vitacikk.)
J. Lewis: *Párbeszéd a kereszténység és a marxizmus között* (Vitacikk.)
A. Fox: *Párbeszéd a kereszténység és a marxizmus között* (Egy kanonok hozzászólása a vitához.)
N. Kelsey: *A népzene és a művészet szabadsága* (Vitacikk.)
G. Freeman: *A hagyományos népdal* (Vitacikk.)

Augusztus

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről.)
S. Lilley: *A tudomány, a technológia és a szocializmus* (A tudomány és a technológia eredményeit nem háborús célokra, hanem az emberiség boldogulására kell felhasználni.)
J. Pajestka: *Lengyelország — új fejlemények* (A lengyel gazdasági reformról.)
J. Kocmanova: *William Morris szocialista költeményei*
J. Dunman: *Párbeszéd a keresztények és a marxisták között* (Vitacikk.)
A dialektika törvényei (Hozzászólások a vitához.)
J. Boyd: *Haladó, reakciós vagy közönyös az angol ifjúság?* (Vitacikk.)

NOVA MYSL
12. szám

A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának határozata a szocialista kultúra továbbfejlesztésének sürgős kérdéseiről
J. Sekera: *A szocialista társadalom további fellendítésének útja* (A XIII. pártkongresszus után.)
V. Markvat: *Elosztás vagy kereskedelem és a szocialista vállalkozás?* (A népgazdaságon belüli aránytalanságok megszüntetése, a terv és a piac viszonya, a vállalkozás stb.)
P. Machonin: *Szocialista egyenlőség és egyenlőtlenség társadalmunkban* (A szocialista társadalmon belüli differenciálódás, a csehszlovákiai helyzet.)
A. Ozarcuk: *A tájékozottság a pártdemokrácia szerves része*
M. Chulpác: *A főiskolai hallgató és szociális kiindulási helyzete*
13. szám
A. Svarovska: *Együtt a tömegekkel — a tömegek élén* (A párt és a nép egysége.)
K. Roubal: *A fiatal értelmiség társadalmi érvényesülése*
V. Hlinomaz: *A keresetek nivellálásának megszüntetése — gazdasági szükségszerűség*
B. Klipa—B. Tvaruzek: *A Szovjetunió megtámadása* (Cikk a 25. évforduló alkalmából.)
S. Kucera: *A forradalom elmélete és a jelenlegi világ* (Az életszínvonal és a tömegek forradalmisága, a forradalmi fejlődés és a kommunisták.)

Digitized by Google

H. Fagan: *A Szocialista Internacionálé X. kongresszusa*

J. Zilin—A. Cernajev: *A szociáldemokrácia a jelenlegi világban* (A Szocialista Internacionálé X. kongresszusa.)

Z. Kolár: *Az Egyesült Államok intervenciójának ideológiai bázisa* (A „Szövetség a haladásért" program.)

V. Novák: *Az Egyesült Államok vietnami agressziójának katonai vonásai*

14. szám

J. Toman: *Szocialista módon tervezni, szocialista módon vállalkozni* (A tervről, piacról, árakról, bérekről, a szocialista vállalkozásokról.)

J. Hermach: *Az ember és a tudomány a szocializmusban*

J. Pleva: *A külkereskedelem helye gazdaságunkban*

Z. Bradac: *A kommunista pártok internacionalista és nemzeti feladatai*

J. Sekera: *Finnország gazdaságáról*

L. Houska: *Központi szervek az új irányítási rendszerben*

V. Platkovszkij: *A kommunista építés problémái* (a Szovjetunióban.)

F. Hájek: *A józan ész dialógusa* (De Gaulle szovjetunióbeli útjáról.)

M. Petrusek: *Egyes társadalmi csoportok szociológiájáról*

Z. Kuchynka: *Az ember és a környezet*

15. szám

V. Kotyk: *Általános és sajátos vonások a szocialista országok külpolitikájában*

M. Plachky: *Társadalmi érdek és gazdaság*

Z. Deyl: *A győztes forradalom programja* (A Csehszlovák Nemzeti Front kormányprogramja bejelentésének 20. évfordulójára.)

M. Formánek: *A tudományos kommunizmus és a mai tudomány*

P. Kamenik: *Vélemények filmekről* (A szlovák játékfilmekről.)

I. Hruza—L. Lederer: *Erich Fromm a marxista humanizmusról*

A szocialista országok és az európai együttműködés és biztonság problémája (Szerkesztőségi cikk.)

J. Volek: *Az emberek helyzete az Egyesült Államok „gazdasági csodájának" körülményei között*

B. Prouza: *A francia mezőgazdaság*

NOVO VREME
Június

A párt IX. kongresszusa elé

Tudományos és realisztikus alapon (A BKP KB áprilisi plénumáról, amely a népgazdaság irányításának átszervezésével foglalkozott.)

K. Vaszilev: *Dimitr Blagoev — a párt kimagasló teoretikusa* (Születésének 110. évfordulóján.)

K. Bajcsinszki—R. Pisev: *Az SZKP XXIII. kongresszusa és a nemzetközi munkásmozgalom egysége*

M. Markov: *Szocializmus és szociális „mozgékonyság"* (A szociális struktúra és az osztályviszonyok változása az osztálynélküli társadalomba való átmenet során.)

E. Szibinov: *Tőkeberuházások, alapok, hatékonyság* (A tőkeberuházások gazdasági hatékonyságáról.)

V. Volkova: *A dolgozók kollektívája és az emberek nevelése*

M. Szemov: *A nagy és szép az ember művében*

I. Cvetkov: *A szocialista forradalom művésze* (Gorkij halálának 30. évfordulójára.)

R. Poljakova: *„Szociális mozgékonyság" vagy szociális polarizáció* (A kapitalista termelés világában.)

V. Mladenov: *Kölcsönösen hasznos és hatékony együttműködés* (A Szovjetunió és Bulgária gazdasági és tudományos-műszaki együttműködéséről.)

N. Milov: *Stratégia és érdekek* (Hogyan szolgálja az amerikaiaknak a

Digitized by Google

„korlátozott háborúról" szóló új doktrínája az USA monopóliumainak érdekeit.)

NOWE DROGI
7. szám

B. Jaszczuk: *A LEMP KB V. plénumán hozott határozatok megvalósításának irányairól.* (A külkereskedelem problémáinak szentelt V. plénum óta eltelt öt hónap eredményei.)

J. Tejchma: *A falu és a mezőgazdaság fejlődése 1966—70-ben*

F. Tych: *A szocializmus eszméinek helye Lengyelország történetében* (A szocialista eszmék százesztendős lengyelországi fejlődése.)

K. Kersten: *A néphatalom létrejöttének történelmi jelentősége* (Az 1944 július 22-i eseményekről.)

J. Guranowski: *Gondolatok a zsinat után* (Eltérés VI. Pál „Ecclesiam suam" és XXIII. János „Pacem in terris" enciklikájának irányzata között.)

F. Topolski: *Varsó deglomerációja és ennek befolyása a varsói vajdaság fejlődésére* (A foglalkoztatási helyzet megjavításában eddig elért és várható eredmények.)

J. Czesek: *A Csehszlovák Kommunista Párt XIII. kongresszusa*

M. Gdanski: *A politikai harc fokozódása Dél-Vietnamban*

S. Burlikowski—J. Aniol: *Társadalmi munka* (A millennium tiszteletére végzett társadalmi munka megszervezésének eredményei és hibái.)

B. Plaza: *Kulturális kapcsolatok a külföddel* (Adatok a színház, irodalom, zene, képzőművészet, film, népművészet stb. külföldi kapcsolatairól.)

K. Piotrowska—Hochfeld: *Nyugat-Európa gazdasági helyzete 1965-ben*

Kulturális események szemléje (A nyugati és északi vidékek íróinak kongresszusa — A színházi idény vége előtt — A krakkói rövidfilmfesztivál.)

WEG UND ZIEL
Július—augusztus

Vita az Osztrák Szocialista Pártban

F. Marek: *A bécsi konferencia* (L. e számunkban.)

E. Fiala: *konjukturális helyzet a nyár elején* (A nyugat-európai országok gazdasági fejlődésének üteme és az osztrák helyzet.)

B. Furch: *Mi várható Franco után?* (S. Carrillo könyve alapján.)

W. Kruger: *DGB-kongresszus és SPD-pártkongresszus* (Az NSZK politikai helyzete a szakszervezetek májusi és a szociáldemokraták júniusi kongresszusa alapján.)

E. Massarek: *Az ipar strukturális gyengeségei a külkereskedelem tükrében*

V. Schiwoff: *A svájci finánctőke*

H. Steiner: *Az 1866. év és a munkásmozgalom* (A königgrätzi vereség évfordulójára.)

L. Spira: *Az ifjúság és a politika*

Digitized by Google

PERIODICALS ROOM

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS
NOV 8 1966
LIBRARY

10

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. OKTÓBER

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM 10.
1966. OKTÓBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPART ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

FOCK JENŐ 3 Gazdaságpolitika – gazdasági mechanizmus
DR. MOLNÁR IMRE 19 A termelőszövetkezetek szövetségeiről
SZÉKELY ENDRÉNÉ 33 Munka – emberség – emberré nevelés

Tapasztalatcsere

SZENTIRMAY KORNÉL 48 A gazdasági munka pártirányításának módszerei az Ikarus gyárban

Nemzetközi szemle

BOCHKOR JENŐ 54 Indonézia válaszúton
RÉTI ERVIN 62 Szövetség a haladás ellen

Szemle

ORTUTAY ZSUZSA 73 Népesedés és család

Kritika

KOMLÓS JÁNOS 84 Izgalmas évad, vagy izgalmas korszak

Eszmecsere

BEREND T. IVÁN 96 Az optimizmus és a szubjektivizmus kérdése történelemszemléletünkben

Fórum

DR. RÉDEI JENŐ 103 Néhány megjegyzés a szocialista országok gazdasági együttműködésének elmélyítéséről
SZABÓ ISTVÁN, NAGY KÁROLY, GONDA FERENC 115 Javaslatok az új termelőszövetkezeti törvényhez

Digitized by Google

Könyvekről

PACH ZSIGMOND PÁL 123 A magyar forradalmi munkásmozgalom története, I.

KLANICZAY TIBOR 131 Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország

BESSENYEI GYÖRGY 135 Bálint György: A toronyőr visszapillant, I–II.

KOMJÁT IRÉN 138 Sík Endre: Egy diplomata feljegyzései

VEKERDI LÁSZLÓ 140 Tudományszervezés – tudományos tájékoztatás

KONTHA SÁNDOR 143 Siqueiros: A művész és a forradalom

VAJDA ÁGNES 145 Körkép 66

146 Testvérlapjainkból

A szerkesztő bizottság elnöke:

BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:

FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SIK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475
111–400

A CIKKEK SZERZŐI:

FOCK JENŐ, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a kormány elnökhelyettese
DR. MOLNÁR IMRE, kandidátus, minisztériumi főosztályvezető
SZÉKELY ENDRÉNÉ, kandidátus, egyetemi tanszékvezető docens
SZENTIRMAY KORNÉL, az Ikarus gyár pártbizottságának titkára
BOCHKOR JENŐ, újságíró
ORTUTAY ZSUZSA, a Magyar Nők Országos Tanácsának titkára
RÉTI ERVIN, újságíró
KOMLOS JÁNOS, újságíró, a Népszabadság szerkesztő bizottságának tagja
BEREND T. IVÁN, a történelemtudományok doktora, egyetemi tanár
DR. RÉDEI JENŐ, kandidátus, a Konjunktúra- és Piackutató Intézet igazgatója
SZABÓ ISTVÁN, NAGY KÁROLY GONDA FERENC termelőszövetkezeti elnökök
PACH ZSIGMOND PÁL, az Akadémia levelező tagja, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora
KLANICZAY TIBOR, az Akadémia levelező tagja, az Irodalomtörténeti Intézet igazgatóhelyettese
BESSENYEI GYÖRGY, kandidátus, egyetemi docens
KOMJÁT IRÉN, újságíró, a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának tagja
VEKERDI LÁSZLÓ, könyvtáros
KONTHA SÁNDOR, kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
VAJDA ÁGNES, egyetemi hallgató

Digitized by Google

FOCK JENŐ:

Gazdaságpolitika — gazdasági mechanizmus

I.

Népgazdaságunk harmadik ötéves tervében pártunk politikája tükröződik. E gazdaságpolitika fő vonásaiban mintegy tíz éve alakult ki; megerősítette ezt az Országos Pártértekezlet, gazdagította és konkretizálta a párt VII. kongresszusa, s a szocializmus alapjainak lerakásával, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeztével jelentős mértékben továbbfejlesztette VIII. pártkongresszusunk.

Az MSZMP gazdaságpolitikájáról szólva ki szoktuk emelni, hogy ez különbözik az MDP gazdaságpolitikájától, jobban tesz eleget a szocialista építés követelményeinek. Ennek a tételnek igazolásaként célszerűnek látszik áttekinteni — ha vázlatosan is — az MDP gazdaságpolitikáját és az MSZMP gazdaságpolitikájának főbb jellegzetességeit.

A közgazdaságtudomány és a történettudomány még nem zárta le véglegesen az *MDP gazdaságpolitikájának értékelését.* A tudósok vitatkoznak a periódusokról, az okokról, az okozatokról. A vita nem hiábavaló, gazdagítja tudományos életünket, és hozzájárul ahhoz is, hogy jelenlegi cselekedeteinket helyesen ítéljük meg.

Az MDP gazdaságpolitikájának politikai bírálata pártunk VII. kongresszusán már megtörtént. A gazdaságpolitika a szocializmus felépítésére irányult, s — különösen az újjáépítés időszakában — kétségtelen eredményekre vezetett. Néhány év alatt kiláboltunk abból a mélységből, amelybe a második világháború okozta károk nyomán zuhantunk. Felszámoltuk az évszázados feudális és félgyarmati viszonyokból következő elmaradottságot. Létrehoztuk a szocialista fejlődés politikai és gazdasági alapjait. Az elért sikerek talaján azonban a politikai vezetés dogmatikus és szektás hibái, a marxizmus—leninizmustól való eltérései elmélyítették a gazdaságpolitika hibáit és torzításait, s ez az ötvenes évek elején oda vezetett, hogy a gazdasági életben súlyos aránytalanságok keletkeztek, csökkent a dolgozók életszínvonala, meglazult a munkás-paraszt szövetség, elsősorban az agrárpolitikai hibák miatt. A szocialista termelési viszonyok kialakítását türelmetlenül siettető koncepció következményeként a tervek és a gazdasági gyakorlat olyan célokat tűztek ki és olyan célok elérését erőltették, amelyek nem

Digitized by Google

voltak megalapozottak és összehangoltak, nem feleltek meg az ország adottságainak, a termelőerők színvonalának.

A hibák gyökeres kijavítását az MSZMP végezte el, az MDP gazdaságpolitikájának kritikai felülvizsgálata alapján, figyelembe véve a termelőerők és a tudományok fejlődésében végbemenő változásokat, valamint a közgazdasági vitákban felvetődött reális észrevételeket. A kidolgozott gazdaságpolitika a szocializmus építése általános törvényszerűségeinek érvényesülését az ország sajátosságainak figyelembevételével segíti elő. A végrehajtás során — a társadalmi, gazdasági és tulajdonviszonyokban, a termelőeszközökben és a technikában végbement lényeges változásoknak megfelelően — egyik, vagy másik vonatkozása kerül előtérbe. Fő jellegzetessége azonban csak a politikai irányvonal lényeges változásával módosul. Ez abból következik, hogy a gazdaságpolitikával szemben a politika az elsődleges.

Az *MSZMP gazdaságpolitikájának főbb vonásait* a következőkben foglalhatjuk össze: Figyelembe véve az ország adottságait és sajátosságait, a szocialista világgazdaság kialakulását, a gazdaságosság fokozását, érvényesíti az anyagi érdekeltséget, fejleszti a tervezést, a gazdasági mechanizmust. A fejlődés ütemét reálisan irányozza elő. A nemzeti jövedelem elosztásában a felhalmozás arányát úgy állapítja meg, hogy az mind az életszínvonal emelését, mind a termelés bővítését lehetővé tegye. A népgazdasági ágazatok fejlesztésénél a technikai haladást, a népgazdaság előtt álló feladatok megoldását a nemzetközi munkamegosztás és különösen a szocialista országok közötti együttműködés lehetőségeinek fokozott kihasználását figyelembe véve határozza meg. A mezőgazdaságban a szocialista átszervezést politikai eszközökkel, gazdaságilag a lehető legjobban megalapozva, a parasztság egyetértésével, anyagi érdekeltségének figyelembevételével úgy oldotta meg, hogy az a termelés egyidejű emelkedésével ment végbe. A szocialista nagyüzemek megszilárdítását és fejlesztését a technikai ellátottság növelésével, a technológia és az agro-zootechnika fejlesztésével, korszerűbb termelési szerkezet és az anyagi érdekeltség fokozottabb érvényesülésével oldja meg. A gazdasági mechanizmust úgy alakítja, hogy az a népgazdaságban rejlő erőforrások teljesebb kihasználását, a demokratizmus fejlesztését eredményezze.

Gazdaságpolitikánk alapján konszolidáltuk gazdasági helyzetünket, majd bővítettük a termelést, emeltük a termelékenységet és az életszínvonalat. Honvédelmünket korszerű technikával szereltük fel. Állandóan fejlesztve a gazdasági élet mechanizmusát, ezen belül a gazdaságirányítás rendszerét, eljutottunk a gazdasági mechanizmus átfogó reformjához.

A *gazdaságpolitika főbb vonásai,* egyik vagy másik oldalának előtérbe kerülése világosan nyomon követhető pártunk dokumentumaiban.

Még folyt a harc a hatalomért, mikor *pártunk Ideiglenes Központi Bizottsága* úgy foglalt állást, hogy mielőbb ki kell dolgozni az új hely-

Digitized by Google

zetnek megfelelő, gazdasági adottságainkon és sajátosságainkon épülő gazdaságpolitikát. Az anyagi ösztönzés a népgazdaság érdekeinek megfelelően segítse elő a műszaki fejlesztést, a minőség javítását, az önköltség csökkentését, a munka termelékenységének emelését. A tervezés elsősorban a népgazdaság legfontosabb arányainak és fejlesztési irányának megállapítására irányuljon. „Egész gazdaságpolitikánk fő kérdése, hogy a nemzeti jövedelem elosztásában, gazdasági beruházási terveink készítésében elsődleges szempont a dolgozók életszínvonalának fokozatos emelése legyen."[1]

A párt mint megérlelődött követelményt vetette fel a gazdaságpolitika átalakításának szükségességét, s kialakításához néhány alapelvet határozott meg.

Az *MSZMP Országos Értekezlete* megtárgyalta az újjászervezett párt tevékenységét, s határozatában részletesebben foglalkozott a gazdaságpolitika legfontosabb kérdéseivel. A határozat a gazdaságpolitika lényegeként azt jelölte meg, hogy „Népgazdasági terveinknek, a tervek megvalósulásának két alapvető célt kell szolgálniok, biztosítaniuk kell a kizsákmányolástól mentes szocialista társadalom felépítését, és ezzel egyidejűleg a dolgozók életszínvonalának, anyagi és kulturális igényeinek növekvő színvonalú kielégítését a termelőerők állandó fejlesztésének útján." Megállapította, hogy e cél megvalósításához helyesebb gazdasági vezetés, reálisabb tervezés szükséges. A pártértekezlet rámutatott, hogy a hazai adottságoknak legjobban megfelelő módon tovább kell folytatni a szocialista iparosítást, a nehézipar hazánkban szükséges mértékű fejlesztését. Csak ez nyújthat alapot a mezőgazdasági termelés növeléséhez és a lakosság közszükségleti cikkekkel való javuló ellátásához. „. . . a szocializmus további építésének központi kérdése — a mezőgazdaság általános fejlesztésével egyidőben és ennek érdekében — a mezőgazdaság szocialista átalakítása. . . . Különös figyelmet kell fordítani a termelékenység növelésére, az önköltség csökkentésére, a fokozott takarékosságra, különösen az energiával és importanyaggal, a termelés tervszerűségének biztosítására, az exportervek teljesítésére, az állami felvásárlási tervnek az előirányzott árakon való teljesítésére . . ."[2]

Pártunk VII. kongresszusa, megerősítve az addigi gazdaságpolitikánkat, a feladatokat pontosította és bővítette. Kiemelt követelményként jelölte meg a vidéki ipartelepítés fokozását, s az érlelődő helyzetnek megfelelően közelebbi célként tűzte ki a szocialista termelési viszonyok továbbfejlesztését. A kongresszus határozata megállapította:

Népgazdaságunk fejlesztésével el kell érnünk, hogy:

— a munka termelékenysége, a műszaki színvonal emelkedése meggyorsuljon a népgazdaságban . . .

— az ipar szerkezetének további javításával, a hazai nyers-

[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Kossuth Kiadó, Budapest, 1964. 22 oldal.
[2] Uo. 73—75. oldal.

Digitized by Google

anyag- és energiabázisunk bővítésével szilárd alapot teremtsünk mind a termelési eszközöket, mind a fogyasztási cikkeket gyártó iparágak erőteljes fejlesztéséhez;

— a mezőgazdaság szocialista átalakításával egyidőben, a szocialista mezőgazdasági nagyüzemekre támaszkodva, leküzdjük mezőgazdaságunk viszonylagos elmaradottságát;

— a népgazdaság fejlesztésének tervezésénél figyelembe kell venni a népgazdaság egyetemes érdekeivel együtt az ország egyes vidékeinek helyzetét is... Ipartelepítési politikánkkal csökkenteni kell Budapest túlzsúfoltságát.

— A következő években megteremtjük a politikai és gazdasági feltételeit annak, hogy a dolgozó parasztsággal egyetértésben befejeződjön a falu szocialista átalakítása és egyidejűleg növekedjen a mezőgazdasági termelés...

— A népgazdaság gyorsabb fejlesztése, az életszínvonal rendszeres emelése azt követeli, hogy a nemzeti jövedelemből az eddiginél nagyobb részt fordítsunk termelőberuházásokra...[3]

A VII. kongresszuson továbbfejlesztett gazdaságpolitika alapján dolgoztuk ki második ötéves tervünket és oldottuk meg gazdasági feladatainkat.

A párt VIII. kongresszusának határozata történelmi jelentőségű tényt rögzít: „A mezőgazdaság szocialista átszervezésével egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. A magyar nép új történelmi jelentőségű győzelmet aratott, a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett."

A határozat a gazdasági munkáról szólva megállapítja, hogy népgazdaságunk egészségesen fejlődik. A feladatokat a VII. kongresszus irányelvei alapján kidolgozott ötéves terv végrehajtásával összefüggésben határozza meg. Ismételten aláhúzza a gazdaságpolitika jellemző vonásait. Továbbfejlesztve az addig is érvényesült elveket, jóváhagyva a folytatott gyakorlatot, jobban ráirányítja a figyelmet a gazdaságosság, a termelékenység fokozásának szükségességére:

„A termelés fejlesztésében, arányaiban, szerkezetének alakításában szem előtt tartjuk hazánk belső adottságait, a szükségleteket, valamint a nemzetközi szocialista munkamegosztásból fakadó előnyöket és kötelezettségeket, a külkereskedelmi igényeket.

Gazdasági tevékenységünk vezérlő elve: a gazdaságosság fokozása, a termelékenység emelése, az önköltség csökkentése. Az a célunk, hogy tovább javítsuk a népgazdaság szerkezetét; magas műszaki színvonalon korszerű gyártmányokat állítsunk elő, és növeljük a termelés, az export, a beruházások gazdaságosságát; terveinket az anyagi, pénzügyi és munkaerőforrások takarékos felhasználásával hajtsuk végre, hogy minimális ráfordításokkal maximális eredményeket érjünk el. Jó mun-

[3] Uo. 381—384. oldal.

Digitized by Google

kával el kell érnünk, hogy a második ötéves tervben az ipari termelést legalább kétharmad részben a munkatermelékenység fokozása útján növeljük...

Arra törekszünk, hogy maximálisan növeljük a nemzeti jövedelmet, a felhalmozás és a fogyasztás arányait pedig — az ország mindenkori belső és külső helyzetét figyelembe véve — úgy alakítjuk, hogy rendszeresen emelkedjen az életszínvonal, és megvalósítsuk a termelés bővítéséhez szükséges beruházásokat is."[4]

Áttekintve az elmúlt tíz évet, magabiztosan állapíthatjuk meg: gazdaságpolitikánk megfelelően, helyes irányban fejlődött, az adott helyzettel és a mindenkori követelményekkel összhangban. E gazdaságpolitika biztosította a politikai célok megvalósítását, és alkalmas a szocializmus építésében előttünk álló feladatok megoldását szolgáló teendők kijelölésére.

Az elmúlt tíz évben a munka termelékenysége évenként 4,5 százalékkal emelkedett, holott az azelőtti öt évben az évi átlag 3,9 százalék volt. A termelés növekedéséből a termelékenység emelkedésével fedezett hányad 25-ről 60 százalékra nőtt. Lényegesen korszerűbb termelőeszközökkel termelünk. A népgazdaság szerkezete kedvezőbb. Az ipar és a mezőgazdaság struktúrája jobban megfelel az ország sajátosságainak, jobban szolgálja a gazdaságosságot. Az új üzemek létrehozásánál messzemenően figyelembe vettük a vidék iparosításának követelményeit. A vidéki ipari dolgozók létszám-aránya tíz év alatt 55,9-ről 59 százalékra emelkedett. A beruházások elosztásánál a mezőgazdaság igényeit jobban kielégítettük. 1951—1955 között a beruházások 14,6 százaléka, 1955—65 között pedig évi átlagban 18,4 százalékuk volt mezőgazdasági beruházás.

Mind a reálbérek, mind a reáljövedelmek számottevően emelkedtek. A reáljövedelmek éves átlagban 5,4 százalékkal növekedtek a megelőző öt év 3,4 százalékos átlagával szemben, a reálbérek pedig 4,8 százalékkal (előzőleg 1 százalékkal). Az életszínvonal alakulását befolyásoló egyéb tényezőkben is jelentős a fejlődés. Bővült a szociális és kulturális ellátottság, fejlesztettük családi pótlék- és nyugdíjrendszerünket. Az ország lakosságának csaknem teljes egésze részesül a társadalombiztosítási szolgáltatásokban. Az áruellátás bővült. A növekvő igényeket magasabb színvonalon elégítjük ki. A tartós fogyasztási cikkek mind nagyobb terjedelmet foglalnak el a fogyasztásban. A lakásellátottságot lényegesen javította, hogy évenként 45 850 lakás épült, csaknem kétszerese annak, ami az előző öt év átlaga volt. A lakások felújítására évenként három és félszer annyit fordítottunk, mint 1951 és 1955 között.

A számokban tükröződő eredmények értékét növeli, hogy az utóbbi tíz évben az ellenforradalom okozta károkat is helyrehoztuk. A IX. kongresszus irányelvei joggal állapítják meg, hogy gyarapodott az ország gazdasága és javultak az emberek életviszonyai.

[4] Uo. 572. oldal.

Digitized by Google

A következő években folytatandó gazdasági munkánkat meghatározzák a *harmadik ötéves terv előirányzatai.* Ezeknek kialakításában figyelembe vettük a szocializmus építéséből adódó tennivalókat, a népgazdaság aktuális problémáit és megoldásuk követelményeit, valamint azt, hogy a VIII. kongresszuson kitűzött céljaink közül néhányat nem tudtunk maradéktalanul megvalósítani.

A harmadik ötéves tervben továbbra is az *ipar* lesz a népgazdaság legdinamikusabban fejlődő szektora. A termelésnek elsősorban a műszaki színvonal emelése révén kell fejlődnie.

A nehézipar fejlődése elsődlegesen érvényesül, de ez is — mint a többi terv-előirányzat — figyelembe veszi az ország sajátosságait, reális lehetőségeinket, a népgazdaság erőforrásait, az arányos fejlesztés követelményeit, a termelés gazdaságosságának fokozását, a nemzetközi munkamegosztás elmélyítésére irányuló szándékainkat. A fogyasztási cikkek termelésének üteme — összhangban a lakosság megfelelő ellátásával és az exportkövetelményekkel — megközelíti a termelőeszközök termelésének ütemét.

A terv-célok a gazdaság legtöbb területén csak a munka hatékonyságának és színvonalának emelésével valósíthatók meg. De ugyanakkor a tervidőszak folyamán előreláthatóan még számításba nem vett erőforrások is képződnek. Ezekből — a negyedik ötéves terv időszakára történő zökkenőmentes átmenet követelményeit is figyelembe véve — elsősorban az energiaellátás megjavítására, a vegyipar bővítésére és az építőipar gyorsabb fejlesztésére kell intézkedéseket tennünk.

Mind a belföldi fogyasztáshoz, mind a külkereskedelmi forgalomhoz különösen fontos a *mezőgazdasági termelés* fejlesztése. Az eddiginél összehangoltabb és határozottabb intézkedésekkel biztosítjuk, hogy a mezőgazdaság — elsősorban a nagyüzem bázisán — az előző öt évinél gyorsabban és a gazdaságosság követelményeinek megfelelőbben fejlődjék.

A népgazdaság szerkezetének fejlesztésével javítjuk az ország *külkereskedelmi egyenlegét.* A korábban import útján beszerzett termékek egy részét pótoljuk itthon, gazdaságosan előállított termékekkel, s ezzel importot takarítunk meg. Másrészt az ország gazdasági helyzetének, a piac követelményeinek megfelelően növelhetjük is exportunkat.

A külkereskedelmi előirányzat nemcsak lehetőségeket jelent, hanem — jórészt — az állam által vállalt kötelezettségeket. Külföldi partnereink azzal számolnak, hogy lehet építeni államunk szavára, az országunk nevében kötött megállapodásokra. Mi erőnkhöz mérten minden szükségest megteszünk, hogy fokozódjék ez a bizalom, növekedjék országunk tekintélye, gazdasági megbízhatósága. Az állam nevében vállalt kötelezettségek teljesítése a jelenleginél sokkal rugalmasabb gazdálkodás viszonyai között sem lehet alku tárgya.

Digitized by Google

A kivitelre vonatkozó előirányzatok megkövetelik az irányító szervektől azt, hogy segítsék az export fejlesztését, s a termelő vállalatoktól azt, hogy termékeiket magas technikai, technológiai színvonalon állítsák elő. Ha meg akarjuk állni helyünket a piaci versenyben, a konstruktőröknek, a fizikai dolgozóknak, a műszaki és gazdasági területen működő összes dolgozóknak fokozottabban alkalmazkodniuk kell a követelményekhez. A magyar műszakiak, közgazdászok, fizikai dolgozók gyakran bizonyították már be, hogy képesek kiváló termékek előállítására, termelékeny, gazdaságos munka elvégzésére.

A tervidőszakban következetesen törekszünk a *nemzetközi munkamegosztásban* való részvételünk fokozására. Tapasztalataink igazolják, hogy az országnak az a leghasznosabb, ha a természeti és egyéb adottságainak leginkább megfelelő termelést folytatunk. Az elzárkózás vagy a nemzetközi munkamegosztás követelményének figyelmen kívül hagyása nagy társadalmi veszteségekkel járna, s előbb-utóbb akadályozná a termelés bővítését. A nemzetközi munkamegosztásban való fokozottabb részvétel viszont kiterjeszti az ország gazdasági potenciálját. Lehetővé válik más országok tapasztalatainak, eredményeinek átvétele és hasznosítása. A kölcsönös előnyök alapján az országok biztonságosabban fejlődhetnek.

Hazánk nyílt gazdaságú ország, szoros kapcsolatban a szocialista országok gazdaságával, és jelentős kapcsolatban a tőkés világkereskedelemmel. Kapcsolata a szocialista országok szervezett piacával meghatározó jelentőségű mind a nyersanyagellátásban, mind a feldolgozott termékek elhelyezésében. A Szovjetunióval folytatott, állandóan bővülő kereskedelmünk és gazdasági együttműködésünk jelentékeny tényezője volt eddigi fejlődésünknek. A sokoldalú gazdasági segítség és műszaki-tudományos együttműködés serkentette a termelés bővítését, az iparágak egész sorában a korszerűbb technika és technológia kialakítását, a fejlettebb termékek előállítását. A tervidőszakban tovább fokozzuk együttműködésünket a Szovjetunióval. A többi baráti, szocializmust építő országgal is erősíteni és gazdagítani szándékozunk gazdasági kapcsolatainkat, mindenekelőtt a KGST keretében. A kedvező tapasztalatok alapján mind a kétoldalú, mind a többoldalú, valamint az összes KGST-ben részt vevő országokra kiterjedő gazdasági együttműködés elmélyítésére törekszünk.

A terv előirányozza az *életszínvonal* emelését. A lakosság fogyasztása növekedésének feltételei reálisan megalapozottak. A fogyasztási cikkek bőségének létrehozása nem könnyű feladat, és ebben az ötéves tervben még nem oldható meg. De gazdaságpolitikánknak ezt a követelményét nem téveszthetjük szem elől, sőt a lehetőségekhez képest erősíteni is akarjuk.

Az ötéves terv végrehajtásának megszervezésével egyidejűleg részleteiben is ki kell dolgozni gazdasági életünk új mechanizmusát.

Digitized by Google

II

Gazdaságpolitikánk, a gazdasági viszonyok alakulása megérlelte a *gazdasági mechanizmus* lényeges átalakítását.

A felszabadulás és a tervgazdálkodás bevezetése óta gazdasági mechanizmusunk jó néhány változáson ment át. A kialakított rendszer az áruviszonyok, a piac, a pénz, az árak, a jövedelmezőség szerepe helyett a felsőbb szerveknél kialakított kötelező tervmutatószámok lebontásán alapult. A tervutasításokon alapuló tervgazdaság kiépítésével biztosítottuk előbb az újjáépítést, majd a népgazdaság fejlesztését. A továbbiakban a politikai és gazdasági viszonyok, a jórészt szubjektív hibák abba az irányba hatottak és úgy befolyásolták a mechanizmust, hogy a centralizmus egyre növekedett, mind több lett a mutatószám, a tervutasítás, s mind kevesebb a vállalatok és helyi szervek önállósága, a lehetőségük arra, hogy érdemi befolyást gyakoroljanak az ügyekre. Noha sok szó esett arról, hogy ki kell bontakoztatni és támogatni kell az alulról jövő kezdeményezést, erre nem volt lehetőség, vagy csak nagyon korlátozott mértékben. Az alsóbb szervekkel szemben támasztott követelmény az volt, hogy teljesítsék és lehetőleg teljesítsék is túl a tervet, s ennek is elsősorban a mennyiséget kifejező mutatóit.

Az MDP 1953. évi határozata utalt már arra, hogy a gazdaságpolitika eltorzulása a gazdasági mechanizmus számottevő hibáira vezetett. A határozat abba az irányba ösztönzött, hogy változtassunk a gazdálkodás módszerein és fejlesszük ki a vállalati, valamint a helyi szervek nagyobb önállóságát. A politikai és gazdaságpolitikai helyzet azonban akkor nem tette lehetővé, hogy a mechanizmuson lényeges változtatások történjenek. A közgazdasági elmélet sem mutatott utat.

Az ellenforradalom legyőzése után, amikor kritikailag megvizsgáltuk a gazdaságpolitikát, nyilvánvalóvá vált, hogy a mechanizmuson is lényeges átalakításokat kell eszközölnünk. A gazdasági fejlődés eredménye, a termelőerők és a termelési viszonyok alakulása már létrehozta a változtatás szükségességét, s adva volt ennek a lehetősége és iránya is. A túlzott centralizmust kellett feloldani, az önállóságot, a felelősséget, az érdekeltséget kellett növelni, a kezdeményezőkészség kibontakoztatását kellett elősegíteni. Többek között csökkenteni kellett a tervmutatók, a tervutasítások számát, hogy a piaci, árukapcsolatok szabadabban érvényesüljenek. Az anyagi érdekeltséget a terv helyett az elért eredményekhez kellett kapcsolni. Növelni kellett a parasztság érdekeltségét. A politikai életben kialakított nagyobb demokratizmusnak megfelelően, az üzemi életben is növelni kellett a demokráciát, a dolgozók befolyását a vállalatok tevékenységére.

A gazdaságpolitika és a gazdasági mechanizmus átalakítására vonatkozó elgondolásokat és a tett intézkedéseket az 1957. évi *pártértekezlet* megvitatta. „A gazdasági vezetés rendszerével kapcsolatban a Pártértekezlet leszögezi, hogy az állam központi irányító szerepének

Digitized by Google

döntő jelentőséget tulajdonít. A gazdasági irányításnak is a demokratikus centralizmus a leghelyesebb elve . . . A párt figyelembe veszi azt is, hogy a gazdasági irányításban a központosítás az elmúlt években a szükségesnél nagyobb mértékű volt, bürokratikus gátak képződtek, amelyek akadályozták a fejlődést. A túlzott központosításhoz vezető intézkedések egy részét már megszüntették, és dolgoznak a legjobban megfelelő gazdasági vezetés kialakításán. A Pártértekezlet szükségesnek tartja,hogy a felsőbb gazdasági és állami irányító szervek még több hatáskört adjanak át az alsóbb szerveknek. Meg kell teremteni a központi irányításnak és a helyi szervek önállóságának azt az egészséges összhangját, amely a tervszerű irányítás és a helyi kezdeményezés legmagasabb fokát biztosítja."[5]

A határozat szellemében dolgozva tovább fejlesztettük a gazdasági mechanizmust. A párt *VII. kongresszusának* határozata, kitérve a vezetés kérdéseire, megállapítja a fejlődést, ugyanakkor újabb követelményeket állít fel:

„Népgazdasági feladataink megvalósításának egyik legfontosabb feltétele a vezetés színvonalának további javítása. Az ellenforradalom után kialakított gazdaságvezetési módszerek kiállták a próbát. Egyszerűbb és közvetlenebb az irányítás a gazdasági élet minden területén . . . Elérkezett azonban az idő, amikor a gazdasági élet minden szintjén az eddiginél hatékonyabb, tudományosabb, magasabb színvonalú vezetésre van szükség. Ennek szervezeti formáit ki kell dolgozni. A munkát annak tudatában kell végezni, hogy a dolgozók joggal elvárják a vezetés egyszerűsítését, a közbeiktatott felesleges szervek kikapcsolását, a bürokrácia csökkentését, a vezetés felelősségének növelését, az alsóbb szervek hatáskörének bővítését, a tervszerű vezetés és a demokratikus centralizmus lenini elveinek következetesebb érvényesülését."[6]

A párt *VIII. kongresszusa* fokozza a követelményeket, konkrétabb útmutatásokat ad a vezetés színvonalának emelésére, a gazdasági mechanizmus fejlesztésére.

„További előrehaladásunk feltétele a gazdasági vezetés megjavítása. A VII. pártkongresszus óta a vezetés színvonala emelkedett, de elmaradt a növekvő követelményektől s a tömegek kezdeményezésétől. A gazdasági vezetés legyen tudományosan megalapozott, előrelátó, döntései vegyék figyelembe a technika és a tudomány állandóan sokasodó vívmányait és épüljenek gondos számvetésre.

Tegyük a tervezést tudományosabbá. Javítsuk a távlati és folyó tervezés kapcsolatát, hangoljuk össze a tervezest es a gazdálkodást, fejlesszük a minisztériumok és az Országos Tervhivatal közös tervezőmunkáját. Javítsuk a tervszámítások módszerét, a fontosabb fejlesztési elgondolások kidolgozásában fokozottabban vonjuk be a tudományos intézményeket, a tudósokat és a szakértőket. Népgazdaságfej-

5 Uo. 75. oldal.
6 Uo. 383—384. oldal.

Digitized by Google

lesztési terveink kidolgozásánál törekedjünk a termelőerők ésszerű területi elhelyezésére.

Az ipar és az építőipar termelőerőinek jobb kihasználása, a gazdaságosság és a munkatermelékenység emelése végett a vállalatokat, ahol célszerű, össze kell vonni... A vállalatok összevonásával kialakított nagyobb termelőegységek önállóságát növelni kell. Fokozni kell a vállalatok felelősségét szállítási kötelezettségeik teljesítéséért."[7]

A határozatok alapján évről évre a felismert szükségleteknek megfelelően alakítottuk *a gazdasági mechanizmus elemeit.* Többek között átalakítottuk tervezési metodikánkat. A mezőgazdaságban eltöröltük a vetési kényszert. A kötelező beszolgáltatást elfogadható árakon alapuló szabad felvásárlási rendszerrel váltottuk fel, s jelentősen kiszélesítettük a szerződéses termeltetést. Az iparban bevezettük a műszaki fejlesztési alapot, az állóeszköz-lekötési járulékot. Továbbfejlesztettük a bér- és prémiumrendszert. Kialakítottuk a nyereségrészesedés rendszerét. 1959-ben nagyobb ipari termelői árrendezést hajtottunk végre, s rugalmasabbá tettük a fogyasztási cikkek árrendszerét. Bevezettük a szezonális fogyasztási cikkek kiárusításának rendszerét, valamint a tartós fogyasztási cikkek hitelben való árusítását. A termelés koncentrálása érdekében — elsősorban az ipari termelés területén — vállalatokat vontunk össze, s egyidejűleg átalakítottuk az irányító szervezeteket is. Olyan politikai légkört alakítottunk ki, amely a közgazdaság területén is az új keresésére ösztönzött.

Az ellenforradalom leverése után a mechanizmus átalakítására tett első intézkedések még nem voltak *elméletileg* megalapozottak. Olyan változtatásokat valósítottunk meg, amelyeknek helyességéről csak tapasztalati úton voltunk meggyőződve. Az akkori politikai helyzet nem volt alkalmas hosszantartó elméleti vitákra, s a közgazdászok állásfoglalását is befolyásolta. A *közgazdaságtudomány* az ellenforradalom előtt főleg magyarázni törekedett a következetlenségeket, de nem elemezte az okokat, nem kutatta a törvényszerűségek érvényesülésének feltételeit, s nem vetett fel olyan új gondolatokat, amelyek reálisan felhasználhatók lettek volna. Közvetlen az ellenforradalom után még mindig a tények és adatok összegyűjtésével és rendezésével, a kutatók kinevelésével, a tudományos munka alapjainak lerakásával foglalkozott. A tudományos élet idővel egyre pezsgőbbé vált; a gazdasági jelenségek sokoldalú vizsgálata, a hazai és külföldi tapasztalatok nyomán alkotó gondolatok vetődtek fel. A dogmatizmustól megszabadult, a revizionizmustól elhatárolt közgazdasági gondolkodás új szemmel vizsgálta a gazdasági tevékenységet, az elért eredményeket és a hiányosságokat. A KGST-ben végzett közgazdasági munka is gyümölcsözőbbé lett, új gondolatokat ébresztett. A közgazdaságtudomány a gazdasági törvények érvényesülését, az áru, az ár, a piac, a tervezés jelenlegi problémáit vizsgálva jutott el ahhoz a felismeréshez, hogy a gazdasági

7 Uo. 376. oldal.

Digitized by Google

mechanizmus egészét kell kritikailag felülvizsgálni és továbbfejleszteni.

A *gazdasági mechanizmus kritikai felülvizsgálata* a szocialista országok többségében nagyjából azonos időben ment végbe. Ez nem véletlen. A gazdálkodás és a termelés színvonala, a fejlődés üteme hasonló módon feszítette az addig alkalmazott mechanizmus kereteit, s az országok többségében nagyjából megegyezően fejlődtek a termelőerők és a szocialista tulajdonviszonyok. A visszahúzó erőktől felszabadult közgazdaságtudomány eredményei nagyjából egyidőben jelentkeztek, és az egyik országban kimunkált tudományos megállapítás a másik országban is gondolatokat érlelt. A mechanizmus átalakítására vonatkozó elképzelések és intézkedések mégis különbözőek — ez már tulajdonképpen természetes —, mert figyelembe veszik, hogy a gazdaság fejlődését azonos törvényszerűségek határozzák ugyan meg, de az országok különbözőségei következtében ezek más és más módon érvényesülnek.

A VIII. pártkongresszus határozatának végrehajtása menetében az elméleti és gyakorlati közgazdászok kialakították és a Központi Bizottság elé terjesztették a gazdasági mechanizmus átalakítására vonatkozó elképzeléseik fő vonalát. A Központi Bizottság sokoldalúan megvitatva a javaslatot, helyesnek találta azt, és elhatározta megvalósítását.

A *Központi Bizottság határozata* tudományos alapossággal megfogalmazta a teendők összességét. A reform alapvető célja a szocializmus gyorsabb építése előtt álló, jórészt magunk gyártotta akadályok lebontása és a hatékonyabb gazdaságfejlesztési eszközök kidolgozása.

A gazdasági mechanizmus reformjával azt kívánjuk elérni, hogy jobban kihasználjuk a szocialista gazdaságban rejlő lehetőségeket, szorosabbá tegyük az egyéni, vállalati és állami érdekek egységét, kedvezőbbé gazdasági fejlődésünk ütemét, s a gazdálkodás alapvető szervei, a vállalatok nagyobb önállósággal, több felelősséggel, a szükségletekkel jobban összhangban, a piac követelményeinek, a fogyasztók érdekeinek megfelelően dolgozzanak. A gazdasági mechanizmus reformja során továbbfejlesztjük tervezési rendszerünket, erősítve a központi és a távlati tervezést, nagyobb önállóságot adva a vállalatoknak saját tervük elkészítéséhez. Mindezt úgy akarjuk végrehajtani, hogy a gazdasági vezetés hatékonyabb legyen, az anyagi érdekeltség fejlődjön, biztosítva, hogy a vállalatok eredményes működése közvetlenül hasson a személyes jövedelmekre.

Azt akarjuk elérni, hogy a gazdasági kérdésekben ott döntsenek teljes felelősséggel, ahol az adott problémákat a legjobban ismerik. A vállalatok a felsőbb szervek részletekbe menő beleszólása nélkül, maguk intézzék ügyeiket, termelési-, létszám-, bér- és egyéb problémáikat. Különböző mutatószámok ne írják elő nekik, hogy mit, mikor és hogyan termeljenek, milyen felújításokat, beruházásokat hajtsanak végre, mit forgalmazzanak, milyen készleteket képezzenek. A tervgazdálko-

Digitized by Google

dásnak olyan rendszerét kívánjuk megvalósítani, amelyben a központi szervek a legdöntőbb kérdéseket, a legfőbb arányokat, fejlesztési irányokat döntik el megalapozottan, kialakítják tehát — a gazdaságpolitikának megfelelően — a népgazdaság fejlesztésének irányát, a helyi szervek pedig a gazdaságpolitikai elveknek és döntéseknek megfelelően — operatívan gazdálkodnak a termelés, a forgalmazás, az elosztás területén.

Ebből a korántsem teljes felsorolásból is látható, hogy a gazdaságpolitika megvalósításának újabb, korszerűbb eszközét hozzuk létre. Olyan eszköz ez, amely eredményesen fejlődve a gazdaságpolitika gazdagítását is lehetővé teszi.

A Központi Bizottság határozata nyomán *a munka* — most már állami vonalon — *két fő irányban indult meg. Egyrészt* kidolgozzuk azokat az intézkedéseket, melyek az átmenet időszakára biztosítják a gazdasági élet rendjét; *másrészt* az irányelvek alapján kialakítjuk a konkrét részleteket is szabályozó állami intézkedéseket. Az *átmenetre* vonatkozó intézkedések jó része valójában olyan jellegű, amilyeneket a Központi Bizottság 1964 decemberi határozata nyomán már múlt évi gazdálkodásunkban is érvényesítettünk. Most, látva a változtatások fő irányelveit, már határozottabb lépéseket tehetünk a reform irányában. A kormány határozatot hozott mind az átmenet, mind a reform végrehajtására szolgáló intézkedések kidolgozására. Noha még a munka kezdetén vagyunk, mégis valamennyire *már áttekinthető, meddig jutottunk el.*

Megkezdődött a különböző időtartamú népgazdasági *tervek,* valamint a vállalati és a tanácsi tervek készítése új elveinek és módszereinek kidolgozása. Az új irányelvek alapján igyekszünk megtalálni azokat a tervezési elveket és módszereket — s ez a munka fő problémája —, amelyekkel mind a távlati, mind a rövidebb időtartamú gazdasági periódusokra biztosítható az érdekeltségek összhangja és a végrehajtás egysége. Olyan közgazdasági módszereket alakítunk ki, amelyek révén az új tervezési rendszerben a piaci gazdálkodás kedvező elemei jutnak felszínre, s találkoznak a tervgazdálkodásból folyó előnyökkel.

Új *beruházási rendszert* dolgozunk ki. Újra meghatározzuk az általános elveket, a döntési jogköröket, az egyeztetési és jóváhagyási eljárást, a finanszírozás rendjét. A már folyamatban lévő és az 1968. január 1. után meginduló beruházások közül kiválasztjuk, hogy melyek megvalósítása történjék központi pénzeszközökből, és melyeket kell hitelből finanszírozni. Szabályozzuk a beruházási hitelek feltételeit.

A *vállalati jövedelem-szabályozás* és az *anyagi érdekeltség* új módszereinek kialakítására kidolgozzuk, hogyan történjék a jövedelemelvonás, milyen legyen az adó, a dotáció rendszere, milyen feltételek érvényesüljenek a vállalatfejlesztési alapok képzésében és felhasználásában, a vállalatnál maradó nyereség felhasználásában és általában az anyagi érdekeltség érvényesítésében. Kialakítjuk az alkalmazandó

Digitized by Google

bértételeket, a részesedési alapból kifizethető jövedelem-kiegészítés mértékét és módszerelt. Az újszerű vállalatgazdálkodást lényegesen befolyásolja a megváltozott *árrendszer*. A jövedelmezőség nagy mértékben függ az alkalmazandó áraktól, ezzel pedig a dolgozók keresete lesz szoros kapcsolatban. Hogy a vállalatok helyesen orientálódhassanak, úgy irányítjuk az árrendezés munkálatait, hogy a konkrét árak megállapítása folyamatosan történjék és a jövő év szeptemberéig befejeződjék.

Az *árreform* részeként már kidolgoztuk az ipar, az építő- és szerelőipar, a nyers- és alapanyagok árrendszerének és árképzésének, a kereskedelmi árrések, valamint a szolgáltatási díjak új rendszerének irányelveit. Most már a részletes kidolgozás van folyamatban.

Új *hitel-* és *pénzforgalmi rendszert* dolgozunk ki. Ezen belül egyebek között rendezzük a forgóeszköz-finanszírozást, a vállalatok közötti elszámolást, a bankok által nyújtandó hiteleket, a kamatpolitikát, általában a bankok és a vállalatok közötti kapcsolatokat.

Lényeges változtatásokat fogunk végrehajtani az *áruforgalom* területén, a termelő vállalatok és a készletezők, a nagykereskedelmi és a külkereskedelmi vállalatok forgalmazási rendjében. Rendezzük a külkereskedelmi forgalom speciális problémáit, többek között a központi, a viszonylati irányítás, az export- és import-engedélyezés rendszerét, az alkalmazandó vámpolitikát, valamint az államközi egyezményekben vállaltak teljesítésének kötelezettségét.

A *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* gazdálkodásának vonatkozásában új gazdálkodási, jövedelmezőségi és anyagi érdekeltségi rendszert alakítunk ki a csoporttulajdonból eredő speciális adottságok mesz-szemenő figyelembevételével.

Elhatároljuk a különböző szintű *tanácsok* és az egyes *tanácsi szervek* gazdasági feladatait, újra meghatározzuk a gazdasági minisztériumokkal való együttműködésük szabályait. Növeljük a tanácsok államhatalmi és államigazgatási jellegét, gazdasági és pénzügyi önállóságát. A kettős irányítás elve úgy érvényesül majd, hogy a gazdasági minisztériumok szakkérdésekben tanácsadó és ellenőrző feladatokat látnak el a tanácsok irányában.

Az új mechanizmus bevezetésével kapcsolatos *jogi rendezést* is folyamatosan elvégezzük. Már elkezdődött a vállalatok alapítására, szanálására, a vezetők jogállására vonatkozó rendelkezések, továbbá a Beruházási Kódex, a Munka Törvénykönyve és az egyéb közgazdasági témákkal összefüggő jogszabályok felülvizsgálata.

A minisztériumok és a főhatóságok *intézkedési terveket* dolgoztak ki a minisztertanácsi határozat végrehajtására. Ezek a tervek tartalmazzák a feldolgozandó témákat, s meghatározzák a munka belső szervezeti kereteit. Az intézkedési tervek szerint a legfontosabb témák elvi vontkozásait ez év végéig, illetve a jövő év első negyedévében dolgozzák ki. Ha azonban csak annyit mondunk, hogy elkészültek az intézkedési tervek, akkor ebből talán nem tűnik ki, milyen bonyolult

Digitized by Google

feladatokat kell egy-egy téma kidolgozásánál megoldani. Egy feladatot kiragadva, jobban áttekinthetjük a teendők sokaságát.

A kormányhatározat előírja, hogy tárcaközi bizottságot kell szervezni a *termékforgalmazás* új szervezésére, a központi és anyagkészlet-gazdálkodással kapcsolatos javaslatok kidolgozására. Ez a bizottság meg is alakult, s kidolgozta az intézkedési tervet, a munkák programját. Áttekintve a programot, látható e sokrétű munka. A bizottság abból indult ki, hogy mindenekelőtt fel kell mérni az áruforgalmazás jelenlegi csatornáit. A vizsgálatnak komplex módon az értékesítés teljes körére ki tell terjednie. Célszerűnek látszott, hogy munkacsoportok útján végezzék el ezt a munkát. A termékcsoportoknak nagyjából megfelelően kilenc munkacsoportot hoztak létre. A munkacsoportoknak meg kell vizsgálniuk, hol vannak a jelenlegi forgalmazásnak azok a pontjai, amelyek akadályoznák az új gazdasági mechanizmus megvalósítását, melyek az áruforgalmazás csatornái közül azok, amelyek felszámolhatók, vagy alkalmazási kényszer nélkül meghagyhatók, vagy esetleg továbbra is kötelezően alkalmazandók. A külkeresekedelmi jog rendezésével kapcsolatban meg kell vizsgálni, hogy milyen változtatásokat szükséges eszközölni a termelő és a külkereskedelmi vállalatok vonatkozásában. Meg kell vizsgálni, hogy az árak, az ár- és haszonkulcsok, a forgalmi költségek módosításával milyen új követelmények vetődnek fel a forgalmazás területén. Tanulmányozni kell, hogy milyen változtatásokat kell eszközölni a bel- és külkereskedelem kapcsolatában. A szervezeti kérdések közül megvizsgálandó, hogy milyen feltételek mellett lehetséges a különféle értékesítő szervezetek összevonása, továbbá, hogy milyen feltételek mellett valósítható meg a termelőeszközök, valamint a fogyasztási cikkek forgalmazása azonos vállalatoknál. Tanulmányozni kell a belkereskedelmen belüli verseny lehetőségeit. A belföldi áruellátás zavartalanságának biztosítása érdekében meg kell vizsgálni, milyen intézkedéseket tesz szükségessé az, hogy a termelés területén növekszik az exportérdekeltség. Előreláthatóan változtatások szükségesek a belkereskedelemnek a közületek felé irányuló forgalmazása rendszerében stb.

A Minisztertanács határozata alapján bizonyos *szervezeti formák* felülvizsgálata is megkezdődött. Ennek keretében felülvizsgálják és a szükség szerint módosítják a minisztériumok belső szervezeti és működési rendszerét. Az ipari minisztériumok előirányozták a középirányító szervek és szervezetek felülvizsgálatát. Tervbe vették a minisztériumokhoz tartozó intézetek és a közvetlen miniszterhelyettesi felügyelet alá tartozó vállalatok szervezeti ügyeinek felülvizsgálatát is. Dolgoznak a gazdasági vezetők továbbképzésére vonatkozó határozat végrehajtásán is.

Az eddigi elgondolások szerint az átmeneti időszakra vonatkozó intézkedések között további egyszerűsítéseket hajtunk végre az *1967. évi tervezési és költségvetési rendszerben.* Úgy tervezzük, hogy tovább csökkentjük a tervmutatók számát. A *népgazdasági tervben* előrelát-

Digitized by Google

hatóan megszüntethető a külkereskedelemben történő értékesítés folyó forintos előírása, az építőipari tervezésben pedig az építésszerelésre vonatkozó termelési értéknek, valamint a műszaki tervezés teljesítményértékének mutatója. Megszűnik a műszaki tervezési igények központi egyeztetése. Az Országos Tervhivatal 1967-től kezdve kevesebb értékhatár feletti beruházás egyeztetésében vesz részt. A bel- és külkereskedelem tervéből kihagyható a szállító minisztériumok szerinti árubeszerzés előírása. Egyszerűsíthetők a lakásépítésre vonatkozó tervelőírások. Az állóeszköz-gazdálkodásban megszüntethető a beruházási keret anyagi-műszaki bontása és a folyamatban lévő értékhatár feletti beruházások éves ütemezése. Csökkenthető a kiemelt termékek száma és a központi gazdálkodásba vontak köre.

Az 1967. évi tervet már úgy kell kidolgozni, hogy biztosítva legyen az 1968. évi tervvel és a gazdasági eredményeket jelző mutatókkal való összehasonlíthatóság.

A *költségvetési rendszerben* előreláthatóan azt a változtatást lehet végrehajtani, hogy az idén már csak a költségvetési alapok változása legyen megtervezve. Az elgondolások szerint a költségvetési szervek megkapják a jogot az év végéig keletkező teljes pénzmaradvánnyal való rendelkezésre.

A *pénzgazdálkodás* területén egyebek között egyszerűsítjük és továbbfejlesztjük a műszaki fejlesztés finanszírozását, úgy, hogy a termelési költségek terhére is el lehessen számolni ezt. A mezőgazdaság területén célszerűnek látszik, hogy az állami gazdaságoknál minden állóeszközre kiterjesszük a gépek pótlására kiterjedő vállalati hatáskört.

Az új mechanizmus bevezetésével kapcsolatos előkészítő feladatok az államvezetésben dolgozók jó munkájával a szükséges időre elvégezhetők. Az állami munkát úgy szervezzük meg, hogy ne vonja el a figyelmet a folyó ügyektől, a népgazdasági terv végrehajtásának tennivalóitól.

A gazdasági reformról szóló központi bizottsági és kormányhatározatot a dolgozók többsége érdeklődéssel figyeli, s azt vizsgálja, hogy milyen hatással lesznek munka- és életkörülményeire a várható változások. Pártunk eddigi tapasztalatai azt igazolták, hogy akkor tudtuk igazán jól megvalósítani a nagy feladatokat, ha a célok világosak voltak és végrehajtásukat a széles tömegek szívesen segítették.

A társadalom különböző rétegeinek más és más jellegű problémáik vannak, s akadnak még kételyek is, aggodalmak is a gazdaságirányítás új rendszerének megvalósításával kapcsolatban.

A gazdasági mechanizmus reformjának előkészítő munkája a párt vezetésével folyt. A következőkben a nézetek tisztázásában, a részletek kidolgozásában, a végrehajtás megszervezésében a pártszervezetek sokrétű munkájára van szükség. Sokféle feladatuk van a társadalmi szerveknek, kiváltképp a szakszervezeteknek. Amellett, hogy részt kell vállalniuk az előkészítésben, a gazdasági mechanizmus reformjából kö-

Digitized by Google

vetkezően munkájuk új vonásait is ki kell alakítaniuk. Nem fejeződött még be a tudományokat művelők, elsősorban a közgazdászok munkája sem; számos elméleti probléma újszerű vizsgálata még hátra van. A már kidolgozott tételeknek a gyakorlati életben történő ellenőrzése is sok problémát vethet még fel. Sok a tennivaló az új közgazdasági gondolatok elterjesztésében, népszerű magyarázatában és oktatási anyagként való átültetésében.

A gazdasági mechanizmus reformja jelentős politikai fejlődéssel jár együtt. Növekszik közéletünk demokratizmusa, bővül a dolgozók szerepe a gazdálkodás irányításában és ellenőrzésében, fokozódik a szorgalmasan és jól dolgozók, a nagyobb szakképzettséggel rendelkezők munkájának megbecsülése. Az állami és gazdasági élet minden területén új munkastílus honosodik meg, s visszaszorulnak a bürokratikus vonások. A népgazdasági és vállalati érdekek jobb összhangja valósul meg. Az eddiginél jobban kibontakozik a dolgozók alkotókészsége, a szocializmus felépítésére irányuló akarata.

Az átmenet időszakában rendszeres tájékoztatást kell adni arról, hogy mi történik az irányelvek alapján. A közvélemény erejét is fel kell használni arra, hogy a lehetőségekhez képest már most, a napi feladatok megoldásában is érvényesüljön a Központi Bizottság határozatának szelleme. Megengedhetetlen, hogy ezzel ellentétes szellemű intézkedések történjenek.

Azzal számolunk, hogy az új mechanizmus előnyei már a kidolgozás során felszínre kerülnek, majd a végrehajtásban érvényre jutnak, és ez új lendületet visz a szocializmust építő munkába.

Digitized by Google

DR. MOLNÁR IMRE:

A termelőszövetkezetek szövetségeiről

A gazdasági mechanizmus reformja — érthetően — sok szervezeti kérdést is napirendre tűzött; a vezetés, a gazdálkodás és az irányítás szervezete ugyanis szerves része az irányítás rendszerének. Minthogy a reform közvetlenül érinti a termelőszövetkezeteket, az irányítás átalakulása ebben a vonatkozásban is több szervezeti változást tesz időszerűvé. Ezek közül a termelőszövetkezeti szövetségekre vonatkozó elképzelések keltették a legnagyobb visszhangot. De ezzel kapcsolatos a legtöbb félreértés is. A konkrét forma kialakítása körül ma még gyakran fellelhető végletek nagyrészt abból erednek, hogy sokan nem gondolják végig, milyen elvek diktálják a termelőszövetkezeti vezetés szervezeti formáit, azaz milyen formák felelnek meg az új gazdasági mechanizmusnak. Ezeknek az összefüggéseknek a gondolati végigjárása után is marad még ugyan terük a vitáknak, de ha ezek helyes elvi alapról indulnak ki, akkor már nem a jó és a rossz, hanem a jó és a még jobb formák közötti választás lehetőségét készítik elő.

A termelőszövetkezeti szövetségek egyes kérdéseinek tárgyalása előtt a szövetkezetek vezetésének, szervezeti formáinak rövid áttekintése is szükséges. Így lehetővé válik azoknak a változásoknak és új formáknak a számbavétele, amelyek a termelőszövetkezeti szövetségek feladatait és szervezeti formáit meghatározzák.

A termelőszövetkezeti vezetés szervezete

A termelőszövetkezetek *belső vezetési szervezete* lényegében a tömeges átszervezést megelőzően alakult ki, s ezt a szervezeti konstrukciót a ma is hatályban levő 1959. évi 7. számú tvr. is átvette. Ez a szervezeti megoldás a termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlődésével — a termelés nagyobb fokú koncentrálásával, az üzem- és munkaszervezés és a vezetés színvonalának emelkedésével stb. — köztudomásúan túlhaladottá vált, s már nem mindenben felel meg a nagyüzemi gazdálkodás korszerű követelményeinek. A termelőszövetkezet vezetési szervezetének felépítése (közgyűlés, vezetőség, bizottságok) összhangban áll ugyan a termelőszövetkezet *szövetkezeti* és *nagyüzemi* jellegével, de a

Digitized by Google

vezetési (döntési) hatásköröknek az egyes szervek közötti megosztása ma már gátló tényező. Miután meglehetősen egyértelműen bebizonyosodott, hogy a hatásköröknek a termelőszövetkezeten belüli túlcentralizáltsága ellentétes az operatív gazdaságvezetéshez fűződő tagsági, üzemi és népgazdasági érdekekkel, ennek részletezése helyett elegendőnek látszik a szükséges változások irányának jelzése.

A termelőszövetkezeti vezetés jövőbeli rendszerét is változatlanul az az alapvető tényező szabja meg, hogy a szövetkezeti csoporttulajdonból fakadóan a termelőszövetkezeteket — mint e tulajdon hordozói — *maguk a tagok vezetik.* Vezetési jogaikat *nem egyénileg,* hanem legfelsőbb szinten szervezett fórum, a termelőszövetkezet közgyűlése útján gyakorolják. Az egész tagságot egyesítő közgyűlés azonban nem alkalmas arra, hogy a termelőszövetkezet minden ügyében döntsön. A döntési jogköröket az operatív gazdaságvezetés igényei szerint *meg kell osztani* a termelőszövetkezet testületi szervei és felelős vezetői között. A belső vezetési hatáskörök decentralizálása — ellentétben a hagyományos felfogással — korántsem azt jelenti, hogy a termelőszövetkezetnek a közgyűlésen kívüli szervei „a közgyűlés átruházott hatáskörében" intézkednek. A termelőszövetkezeten belüli munkamegosztásnak valóságosnak és stabilnak kell lennie. Következésképpen minden szerv részére *önálló hatáskört* kell megállapítani, s az egyes szervek jogszabályban vagy belső normatív határozatban megállapított jogkörét más szerv — sem lefelé, sem felfelé — *nem vonhatja magához.*

A termelőszövetkezet kettős, nagyüzemi és társadalmi jellege könnyen arra a gondolatra csábíthat, hogy a termelőszövetkezet szervei is e szerint differenciálódjanak, illetőleg különüljenek el egymástól, vagyis más szervek vezessék a termelőszövetkezet gazdasági és mások társadalmi tevékenységét. Nyilvánvaló azonban, hogy a vezetés operativitását és hatékonyságát nem a *funkciók szervezeti elkülönítésében,* hanem a *hatásköröknek elvi alapokon való differenciálásában* kell keresni. A termelőszövetkezet nagyüzemi és társadalmi oldala a valóságban nem különül el egymástól. A termelőszövetkezet jellegét, nemkülönben a tagság érdekeit a társadalmi és a gazdasági vezetés funkcióinak *egységben való gyakorlása* fejezi ki. A tagság valóságos érdeke pedig *rugalmas* vezetést követel. Ezért a nehézkesen működő közgyűlés számára csak a termelőszövetkezet *legfontosabb ügyei* tarthatók fenn; az operatív döntéseket és intézkedéseket — megfelelő súlyozással — a vezetőség és a más vezetők hatáskörébe szükséges utalni.

A *testületi vezetés* elvének nemcsak a közgyűlés szintjén kell érvényesülnie, hanem a közgyűlési hatáskörbe nem tartozó *operatív vezetés magasabb fokán is.* Az új körülmények között a közgyűlésnél alacsonyabb szintű és a kollektivitást megtestesítő *vezetőség* különösen azzal kap kiemelkedő szerepet, hogy *átveszi a közgyűlés jelenlegi hatáskörének nagy részét.* A termelőszövetkezeti gazdálkodásban érvényesülő nagyfokú kockázatviselés folytán a tagságnak alapvető érdeke az, hogy

Digitized by Google

a termelőszövetkezetet érintő fontos döntések *a kellő alapossággal, többoldalú megvitatás és mérlegelés alapján* szülessenek meg. Ennek az érdeknek olyan szervezet felel meg, amelyben az operatív vezetés egyik legfontosabb alapelve, *a jogi* (fegyelmi és anyagi) *felelősséggel párosuló személyi függőség*, nem a hatásköri szabályokkal lehatárolt szervezeti *áttételek* útján, hanem közvetlenül érvényesül. Ez az igény pedig nyilvánvalóan csak *a közgyűlés által választott és neki felelős vezetőség* útján elégíthető ki.

A mai problémák megoldásának útja abban jelölhető meg, hogy (a mostani tétel megfordításával) a vezetőség a termelőszövetkezet „általános hatáskörű szerve", amely *jogosult és köteles intézkedni mindazokban a kérdésekben, amelyekben a döntés joga nincs fenntartva a közgyűlés számára és nincs az alsóbb vezetők hatáskörébe utalva.*

A vázolt szervezeti megoldás jó lehetőséget teremt a *testületi* és az *egyszemélyi* felelős vezetés elvének formalitásoktól mentes összekapcsolására. Az *egyszemélyi felelős vezetés* szükségessége és létjogosultsága a termelőszövetkezetekben ma már a közfelfogásban sem vitás. Ennek objektív alapját a termelőszövetkezet termelői, gazdálkodó tevékenysége adja meg. A termelőszövetkezeti vezetés gyakorlatilag ennek megfelelően differenciálódott is. Szervezetileg tehát a termelőszövetkezeten belüli vezetői munkamegosztás *további tökéletesítéséről* van szó. Nevezetesen arról, hogy a termelőszövetkezeti „triumvirátus" (az elnök, a főmezőgazdász, a főkönyvelő) mellett újabb jelentős vezető funkciók születtek, s ezek megfelelő önálló jogkörének biztosítása a további szervezeti megerősítés fontos feltétele. Az intézkedési jogköröket a lépcsőzetes szervezeti felépítés szerint szükséges megállapítani. A hatásköröknek a szervezet lépcsőzetességéhez alkalmazkodó megállapítása növeli a közvetlen vezetés hatékonyságát, reális és mérhető alapokra helyezi a felelősséget, kiiktatja a felesleges vitákat.

Az egyszemélyi vezetők sorában sokat vitatott kérdés a *termelőszövetkezet elnökének jogállása.* Természetesen ezt a kérdést sem lehet a vállalati séma szerint megoldani. A termelőszövetkezetben a *fő kérdésekben kollektív vezetésnek kell érvényesülnie.* Ezért az igazgatói jogkör nem fér össze a termelőszövetkezet jellegével; a vállalati igazgató és a szövetkezeti elnök funkciója nem azonos. Eltekintve most a közgyűlés (a tagság) által személy szerint megválasztott elnök képviseleti és társadalmi, politikai szerepétől, az elnök jogkörét az ügyintézésben az szabja meg, hogy ő egyben a *vezetőség* elnöke (vezetője) is. Ebből következően a *vezetőség és az elnök jogköre nem választható el egymástól,* s a legkevésbé sem állítható szembe egymással. Ez természetszerűleg nem azt jelenti, hogy az elnöknek nincs önálló ügyköre. A vezetőség ugyanis — kollektív testület lévén — vezetőségi üléseken fejti ki tevékenységét, s az ülések közötti időben — beszámolási kötelezettséggel és a vezetőség iránymutatása szerint — *az elnök gyako-*

Digitized by Google

rolja a vezetőség jogkörét. Intézkedéseit ennélfogva a vezetőség nevében teszi meg. A vezetőség és az elnök jogköre tehát fedi egymást. Ezen túlmenő egyedi ügyeknek az elnök hatáskörébe utalása ellentétes lenne a termelőszövetkezet vezetési szervezete felépítésének előbb kifejtett elveivel.

Az ügyintézés körében az elnök szerepe tehát úgy körvonalazható, hogy az elnök gondoskodik a vezetőségi döntések előkészítéséről és végrehajtásáról, az ülések közötti időben ellátja a vezetőség feladatait, és irányítja a középszintű vezetők munkáját.

A gazdasági együttműködés szervezeti formái

A termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlődése már korábban felvetette az *üzemen kívüli szervezeti formák* létrehozásának szükségességét is. Ilyen szervezeti formák jelenleg a termelőszövetkezetek *egyszerűbb gazdasági együttműködése, önálló közös vállalkozása és értékesítési társulása* (közös piaci elárusítóhely). Az üzemen kívüli szervezeti formák indokoltságát a termelőszövetkezeti üzemek méreteivel szokás összefüggésbe hozni, s ezért ezek „termelési kooperáció" néven honosodtak meg, ezzel is utalva arra, hogy a mezőgazdasági termelésen, az ún. fő üzemágakon belüli termelési kapcsolatokról van elsősorban szó.

E felfogásnak történetileg volt is alapja, minthogy olyan időben keletkezett, amikor a termelőszövetkezetek üzemi méretei a mainál kisebbek voltak, s nem volt lehetőség a termelés költségesebb beruházásokat igénylő, nagyobb fokú szakosítására és koncentrálására. Ma azonban már többről van szó. A termelőszövetkezetek közötti szervezett együttműködéseket nem a szegénység diktálja, hanem a gazdasági fejlődés törvénye, amely kilépve az adott szervezeti keretekből, teret, szervezeti formát keres a maga érvényesülése számára. A gondolat megszületése óta ugyanis olyan üzemméretek alakultak ki, amelyek az adott körülmények között biztosítják a nagyüzemi termelés feltételeit. Ennek folytán bebizonyosodott, hogy az üzemek közötti gazdasági együttműködés *nem elsősorban és közvetlenül a mezőgazdasági termelésben indokolt.* A termelőszövetkezetek nagy többségében a mai viszonyoknak megfelelő bármilyen és bármekkora termelőkapacitás létrehozható.

Az elmúlt időszakban folytatott üzemi tevékenységnek megfeleltek a gazdasági együttműködés kialakult formái. Ha azonban kellő alapossággal figyelembe vesszük a gazdasági fejlődés minden komponensét, akkor elkerülhetetlen *a termelőszövetkezetek üzemi tevékenységi körének kiszélesítése,* illetőleg a mai korlátozó rendelkezések feloldása. A jelenlegi együttműködési formák ugyanis már nem felelnek meg az üzemi tevékenység kiszélesítésének talaján jelentkező igényeknek. A termelőszövetkezetek szélesebb kört érintő igények kielégítésének újabb szervezeti keretéül a *vállalati forma* látszik szükségesnek és alkalmasnak.

Digitized by Google

A *szövetkezeti vállalati formák* általánosan ismertek a kereskedelmi típusú szövetkezetek működési területén (esetenként szövetkezeti alapon szervezett termelő vállalatokkal is találkozunk), rendszerint persze nem az egyes szövetkezetek egyedi vagy közös, hanem a szövetkezeti szövetség vagy központ vállalataként. A szervezeti forma létjogosultságának megítélése szempontjából a kérdés lényege ugyanis nyilvánvalóan az, hogy *milyen formában szervezhető meg leggazdaságosabban és miként irányítható legcélszerűbben* valamely tevékenység. Termelőszövetkezetek esetében vállalat szervezése ott lehet indokolt, ahol a gazdasági együttműködés az *önálló közös vállalkozásnál is nagyobb mértékben haladja meg az üzemági kereteket* (akár a tevékenység jellege, akár az érintett termelőszövetkezetek száma folytán). Minthogy a termelőszövetkezetek saját vállalatairól van szó, a vállalatok elsősorban *területileg* szervezhetők meg, de országos vállalat szervezését is indokolttá teheti a jelentkező szükséglet.

A szövetkezeti vállalatalapítás kérdései a termelőszövetkezeti szükségletek oldaláról közelíthetők meg. E szükségletek helyes megítéléséből két fontos következtetés vonható le — egy célszerűségi és egy elvi. Egyrészt: vállalati formát ölthet minden olyan tevékenység, amelynek *méretei túlnőnek egy-egy vagy néhány termelőszövetkezet szervezeti keretein.* Másrészt: vállalat csak olyan tevékenységre szervezhető, amely *beletartozik a termelőszövetkezet üzemi tevékenységi körébe:* a vállalati formában folytatott tevékenység tehát nem lehet ellentétes a termelőszövetkezetek gazdasági céljával és társadalmi rendeltetésével.

A következő főbb tevékenységek indokolhatják pl. a szövetkezeti közös vállalati formát:

a) A mezőgazdasági *építkezési* igények kielégítésére indokolt lehetővé tenni — az önálló közös vállalkozás mellett, helyenként esetleg e helyett — a termelőszövetkezeti közös építkezési vállalat létrehozását.

b) A mezőgazdasági termelés sokoldalúsága (komplex jellege) folytán a jövőben bővülni fog a termelőszövetkezetek *feldolgozó tevékenysége.* A termelőszövetkezetek által feldolgozható termékek egy részénél a *feldolgozás,* a *tárolás* megoldható üzemi (vagy közös vállalkozási) keretben. Más részénél viszont indokolt lehet az együttműködés olyan kiterjesztése, amely már vállalati formát igényel.

c) A termelőszövetkezetek saját erő- és munkagépállománya állandóan növekszik, a *gépjavítást* azonban állami vállalatok végzik. (A termelőszövetkezetek lényegében csak kis karbantartó műhelyt létesíthetnek.) A gazdasági szükséglet (és sok más mezőgazdasági és termelőszövetkezeti érdek) a *saját üzemi gépjavítás* mellett szól. Ennek a szervezeti formája a saját műhely és az önálló közös vállalkozás is lehet, de a vállalati forma is, különösen akkor, ha a termelőszövetkezetek magasabb szintű gépjavításra is be kívánnak rendezkedni.

d) A *termelőszövetkezeti beruházások* (építés, ültetvénytelepítés, vízrendezés stb.) bonyolítása (programkészítés, tervezés, adaptálás, kivitelezés-szervezés, műszaki ellenőrzés, átadási és átvételi eljárás stb.)

Digitized by Google

termelőszövetkezeti keretben előnyösebbnek látszik. Ez azonban üzemileg nem szervezhető meg. Ennek alkalmas szervezeti formája lehet az önálló közös vállalkozás, de más szervezeti forma is elképzelhető (pl. folyószámlás szervként működő szövetkezeti iroda). A vállalati formának azonban ezen a területen is megvan a létjogosultsága.

e) Az új gazdaságirányítási rendszer közvetlenebbé és kötetlenebbé teszi az *árukapcsolatokat*, az értékesítést és a beszerzést, s elhárítja a jelenlegi akadályokat az elől, hogy a termelőszövetkezetek saját szervezettel is részt vehessenek az áruforgalomban. Az értékesítés és a beszerzés területén többféle szervezeti igény jelentkezik. A termelőszövetkezeteknek mindenekelőtt arra van szükségük, hogy folyamatosan és megbízhatóan tájékozva legyenek a piac alakulásáról, az értékesítés és a beszerzés legkedvezőbb irányáról és feltételeiről; továbbá arra, hogy az árukapcsolatok létrehozásában és lebonyolításában (szerződéskötés, átadás és átvétel stb.) *saját szervezetre* is támaszkodhassanak, illetőleg ennek közreműködését igénybe vehessék. Ennek az igénynek a kielégítése aligha igényel vállalati formát, sőt — minthogy alapvetően megbízásos képviseleti közreműködésről van szó — itt nincs is anyagi alapja és gazdasági célja az önálló vállalatnak. Ellenben az áruforgalom leendő rendszerében nem lesz elvi akadálya annak, hogy a termelőszövetkezetek maguk lássanak el egyes áruforgalmi funkciókat, s erre a célra vállalatokat hozzanak létre. Az ipari eredetű anyagok zöme a jövőben is (sőt még inkább) a kereskedelem útján jut el a termelőszövetkezetekbe. Minden bizonnyal gördülékenyebbé válna az ellátás és közvetlenebbé az érdekeltség, ha e forgalmat (vagy ennek egy részét) termelőszövetkezeti vállalatok bonyolítanák le.

A termelőszövetkezeti vállalat gazdasági és szervezeti struktúrájának meghatározása alapos kimunkálást igényel. A megoldandó legfőbb kérdés e tekintetben a *vállalat szövetkezeti jellegének kifejezésre juttatása*. A megoldást nyilvánvalóan a vállalat létrehozása, gazdálkodása és irányítása területén kell keresni. Minthogy a termelőszövetkezetek saját közös vállalatáról van szó, a lehető legszorosabb gazdasági és szervezeti kapcsolatnak kell fennállnia a termelőszövetkezetek és a vállalat között. Ez a szoros kapcsolat azzal biztosítható, hogy *maguk a termelőszövetkezetek* alapítják (illetőleg szüntetik meg) a vállalatot, ők határozzák meg a vállalat tevékenységének rendjét, a vállalati nyereség felhasználását, ők bízzák meg a vállalati vezetőket, ellenőrzik a vállalat gazdálkodását és működését stb.

Minthogy a felsoroltak nemcsak a gazdálkodás és a működés rendszerbeli kérdései, hanem jelentős részben felügyeleti kérdések is, meg kell találni a felügyeleti feladatok ellátására alkalmas szövetkezeti formát.

Digitized by Google

Termelőszövetkezeti szövetségek

A termelőszövetkezetek *szervezeti összefogására* irányuló törekvéseket ugyancsak a gazdaságirányítási rendszer reformja hozta felszínre. A lényeg a szóban levő kérdés szempontjából az, hogy az új gazdasági mechanizmus körülményei között az irányítás súlypontja a gazdasági ösztönzők (eszközök) szabályozására és a szükségletek szerinti módosítására helyeződik át, tehát a gazdaságpolitikai eszközök „mozgatására", s az ezeket gyakorlatilag realizáló, az egyenjogúság elvére épülő gazdasági kapcsolatokra. Ennek megfelelően az *irányítási jogkörök* (feladat- és döntési hatáskörök) *is jelentősen átrendeződnek;* lényegében felső szinten és üzemi szinten koncentrálódnak. A középszintű szervekre tehát a jelenleginél lényegesen kevesebb közvetlen gazdálkodási és szervezési feladat hárul. Minthogy azonban a termelőszövetkezetek (a szövetkezeti csoporttulajdon folytán) nem tartoznak az állami szervezetek rendszerébe, valamint (vagyonilag és szervezetileg) egymástól is elkülönülnek, de gazdálkodásuk és működésük körében ezernyi gazdasági és igazgatási szállal kapcsolódnak egymáshoz, meg a vállalati és az állami szervekhez — nélkülözhetetlen az olyan szervezeti összefogás, amely *biztosítja a kapcsolatokban az egyenlő esélyek feltételeit, s bizonyos munkamegosztást is megvalósít.* Az elsődleges igény tehát az, hogy a termelőszövetkezetek szorosabb kapcsolatba kerüljenek *egymással,* s e kapcsolatok *szervezetté* váljanak, szervezeti formát kapjanak.

A gazdaságirányítási rendszer reformja a termelőszövetkezetek vonatkozásában — többek között — a *szövetkezeti elemek erősítését* tűzi ki célul. Ebből az is következik, hogy egyes olyan termelőszövetkezeti feladatokat, amelyeket — más szervezeti megoldás hiányában — ma állami szervek (a tanácsok) végeznek, célszerű termelőszövetkezeti szervekre bízni (a Központi Bizottság határozata szerint: „e feladatokat célszerű nem állami útra terelni"). A termelőszövetkezetekkel kapcsolatos feladatoknak csak arról a részéről van természetesen szó, amelyek *nem kifejezetten irányítási és igazgatási (hatósági) jellegűek.* Ezt azért kell nyomatékosan hangsúlyoznunk, mert aligha lenne megengedhető párhuzamos irányító szervezet létrehozása.

Az irányítás szervezeti kérdései minden szocialista országban az érdeklődés előterében állnak. A szocialista fejlődés hosszú időszakában gyakorlatilag közvetlenül az államigazgatási (tanácsi) szervek irányították a termelőszövetkezeteket. Amikor azután általánossá vált az a felismerés, hogy a gazdasági irányításnak igazgatási szervek útján való megvalósítása nem lehet eléggé hatékony, akkor intézkedések történtek a gazdasági irányítás szervezetének átalakítására. Megoldásként általában (különböző elnevezéssel) a tanácsszervezeten kívülálló „termelési igazgatóságokat" hoztak létre. Rövidesen bebizonyosodott azonban, hogy pusztán szervezeti változtatásokkal nem lehet megoldani *a gazdasági élet problémáit.* Ezért kezdte meg minden európai szocialista ország

Digitized by Google

(csaknem egyidejűleg) a gazdaságirányítási rendszer mélyebb változást jelentő átalakítását, s tért át a szervezeti kérdések másként való megítélésére.

A kérdés valójában sehol sem az, hogy *állami vagy szövetkezeti szervek* irányítsák-e a termelőszövetkezeteket. Szocialista körülmények között a kérdés ilyen feltevésének aligha van reális alapja. Ha ugyanis irányítási funkciókat szánnánk a leendő termelőszövetkezeti szerveknek, akkor külön ki kellene találnunk számukra ilyen feladatokat, vagy tovább kellene folytatniuk egyes hagyományos, de elavult irányítási funkciókat, ez pedig — talán mondanunk sem kell — ellene hatna az új irányítási rendszer érvényesülésének. A termelőszövetkezeti szervek kérdését a legszorosabb összefüggésbe kell hozni a gazdaságirányítás új rendszerével. S minthogy a kérdés csak ezen az alapon vizsgálható, nyugodtan állíthatjuk, hogy *a termelőszövetkezetek külön szövetkezeti irányító szervezetének* létrehozását sem az irányítás, sem az üzemi gazdálkodás *nem* igényli.

Joggal tehető fel viszont az a kérdés, hogy ha nincsenek vagy nem lesznek olyan irányítási funkciók, amelyeket termelőszövetkezeti szerveknek kellene gyakorolniuk, akkor milyen feladatok indokolják ilyen szervek létrehozását.

Már utaltunk arra, hogy a termelőszövetkezetek sem vagyonilag, sem szervezetileg *nincsenek összekapcsolva egymással;* az őket körülvevő *partnerek* viszont kivétel nélkül vertikálisan, de horizontálisan is *jól szervezettek.* Ebből pedig — a gazdasági és társadalmi élet bonyolult folyamatait figyelembe véve — hátrány származhatik a termelőszövetkezetekre, s ez végső fokon a népgazdaság, a társadalom számára is hátrány. Másrészt a termelőszövetkezeteknek olyan *közös feladataik* is vannak, amelyeket külön-külön nem tudnak megoldani, ezeknek másokra való átruházása pedig megbontja az érdekazonosságot. A termelőszövetkezeti szervek létrehozásával tehát végeredményben egyfelől *hiányt kell pótolni;* olyan hiányt, amely a termelőszövetkezetek vonatkozásában részben korábban is fennállott, részben — teljesen más alapokon — a gazdaságirányítás új rendszere folytán keletkezik. Másfelől szélesebb teret kell nyitni a termelőszövetkezetek szervezett együttműködése, gazdasági és társadalmi összefogása számára.

Ha ezekután közelebbről meg akarjuk jelölni a termelőszövetkezeti szervek létrehozásának szükségességét és jogosultságát, akkor azt mondhatjuk, hogy ilyen szervekre két területen van szükség. Az egyik: a széles értelemben felfogott *gazdasági kapcsolatoknak,* a másik: a *termelőszövetkezetek érdekei érvényesítésének* területe. Erre a célra szükségesnek látszik

1. *területi termelőszövetkezeti szövetségek* megalakítása,

2. *országos termelőszövetkezeti képviseleti szerv létrehozása,* és

3. meghatározott időközönként *termelőszövetkezeti kongresszusok* tartása.

Digitized by Google

Úgy véljük, ebből egyértelműen kiderül, hogy *nem a szövetkezeti mozgalom történetéből és a más típusú szövetkezetek területéről ma is ismert szövetkezeti központrendszer* létrehozásáról van szó. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában a szocialista országok nem alkalmazzák a szövetkezeti központrendszert. (A román termelőszövetkezeti szövetségek, bár egységes — járási, tartományi, országos — szervezeti hálózatot alkotnak, mégsem hagyományos szövetkezeti központok, s a lengyel megoldás sem ilyen, számos formai hasonlóság ellenére sem.) Hogy a szocialista országokban álfalában nincsenek termelőszövetkezeti központok, abban — úgy vélem — nem szabad a szövetkezeti demokrácia sérelmét látni. Nehéz is lenne bebizonyítani, hogy a szocialista demokrácia körülményei között a szövetkezeti központrendszer és a központ-kényszer esetén miért lenne magasabb fokú a szövetkezeti demokrácia. Sokkal reálisabb következtetéshez jutunk és jobb megoldást találunk akkor, ha nem a hagyományos szervezeti sémákhoz folyamodunk, hanem abból indulunk ki, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági és társadalmi rendeltetésüket, ennek megfelelően struktúrájukat, tehát lényegüket tekintve nem azonosak az ismert szövetkezeti központok „tagszövetkezet"-eivel. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetkezeti *mezőgazdasági nagyüzemek*, nem pedig a kis egzisztenciák meghatározott célú és terjedelmű (a tagok életviszonyainak és tevékenységének csak egy, lényegében minimális részét átfogó) egyesülései. A két típus közötti *minőségi* különbség aligha igényel bővebb bizonyítást.

A történeti tapasztalatok egyértelműen bizonyítják, hogy nem a *központra* kell helyezni a hangsúlyt, hanem *magára a szövetkezetre*, s a szövetkezeti jelleget sem a központban kell keresni, hanem ott kell erősíteni, ahol van, tehát magában a szövetkezetben. Ha pedig ez így van, akkor nyilvánvaló, hogy a megoldás kutatásánál *egyértelműen a termelőszövetkezetek igényeiből kell kiindulni.* Csak ez a „szövetkezeti eszme" lehet az a reális alap, amelyen a kedvező eredményt hozó megoldás kibontakozhat. Azt kell vizsgálni, hogy a termelőszövetkezetek a szocialista fejlődés mai időszakában és a fejlődés tendenciáit figyelembe véve, az új gazdaságirányítási rendszer körülményei között, rászorulnak-e — akár üzemi, akár népgazdasági szempontból — a központszerű irányításra. A kérdést kizárólag ez döntheti el. A gazdaságirányítási rendszer reformjának tükrében azonban egyáltalán nem tehető fel így a kérdés: állami „termelési igazgatóság", vagy szövetkezeti „központ"? Ha ez így lenne, akkor az egész probléma formai kérdéssé egyszerűsödne, s a nézőpont az üzemi szükségletekről az irányításra helyeződne át.

Az anyagi érdekeltségre alapozott új gazdaságirányítási rendszer megoldja a termelőszövetkezetek irányításának alapvető feladatait. Ha ez az irányítási rendszer és ennek egyes elemei jól működnek, akkor *nem lesz szükség külön irányító szervezet létrehozására.* A termelő-

Digitized by Google

szövetkezetek és a szóban levő termelőszövetkezeti szervek között tehát *nem jöhetnek létre közvetlen szubordinációs viszonyok*, más szóval: a termelőszövetkezeteket nem lehet szervezetileg alárendelni e szerveknek. Ennek inkább a fordítottját kell megvalósítani, tehát azt, hogy a *területi szövetségek és az országos tanács álljanak a termelőszövetkezetek irányítása alatt.*

Bármennyire paradoxonként hangzik is ez a megállapítás, jól kifejezi a kérdés lényegét. Ha ezt az elvet fogadjuk el, akkor ebből az is következik, hogy a területi szövetségek számára sem kell központi irányító szervet keresni. Más oldalról ez azt jelenti hogy a *területi szövetségeket sem szükséges szervezetileg alárendelni az országos tanácsnak.* A termelőszövetkezeti szervek tehát nem alkotnak centralizált, a fölé- és alárendeltség elve alapján működő szervezeti hálózatot. Ha ugyanis olyan kérdésekben is központosított az irányítás, amelyekben ez nem szükséges, akkor — mint ezt sok tapasztalat bizonyítja — ez azzal a veszéllyel jár, hogy a központosított szervezet gyakorlatilag elszakad maguktól a termelőszövetkezetektől, önálló céljai és érdekei keletkeznek, s önmaga igazgatása köti le energiájának jelentős részét. A termelőszövetkezeteknek éppen olyan szervezetre van szükségük, amelyet *maguk közvetlenül tudnak mozgatni és felhasználni a maguk problémáinak és feladatainak megoldására,* a szervezet központosítása pedig az esetek jelentős részében éppen ezt hiúsítaná meg. Ha a termelőszövetkezeti szervek létrehozása, felépítése és működése ebben a gondolatkörben valósul meg, akkor később sem alakulhat ki egy újabb, a termelőszövetkezetek felett tevékenykedő, magukat a termelőszövetkezeteket pedig pusztán tagszövetkezetnek tekintő, tőlük „elidegenedett", önálló célokat követő közbeiktatott bürokratikus apparátus, s ettől óvnunk is kell termelőszövetkezeteinket és társadalmunkat.

A vázolt szervezeti megoldás mellett természetesen *jogilag* is biztosítani kell e szervek törvényes működését. A leendő termelőszövetkezeti szervek éppúgy részei társadalmunknak, mint minden más államilag elismert és támogatott szervezet. Működésük törvényességének biztosításához ugyanazok az eszközök állnak rendelkezésünkre, mint a többi szövetkezeti vagy társadalmi szerv esetén (a működés főbb kereteinek jogi szabályozása, az alapszabály állami jóváhagyása, a törvényes működés állami ellenőrzése, a törvénysértő intézkedés állami orvoslásának lehetősége stb.).

Ebből egy további fontos következtetést is le lehet vonni. Nevezetesen azt, hogy *a termelőszövetkezeti szervek működése közvetlen irányítási funkció nélkül is szerves kiegészítője lesz irányítási rendszerünknek.* Az e szervekre háruló feladatok ellátása ugyanis hatást gyakorol a termelőszövetkezetek gazdálkodására és működésére, s magára az irányításra is. Egyáltalán nem bizonyos, hogy ez a hatás, amelyet egy-egy operatív feladat megoldási módja, az üzemi és a népgazdasági

Digitized by Google

informálás, a helyi viszonyokra alapozott javaslatok és ajánlások kidolgozása, tapasztalatok gyűjtése és átadása, különböző intézmények működtetése kelt, kedvezőtlen lenne. Sőt, egy sor feladat ilyen módon való, tehát nem direkt módszerekkel történő megoldása kedvezőbb feltételeket teremt az eredményesebb gazdálkodás és működés számára.

Minthogy a termelőszövetkezeti szervek nem alkotnak központilag egybefogott egységes szervezeti hálózatot, külön kell meghatározni a területi szövetség és az országos tanács, illetőleg a kongresszus feladatkörét.

1. *A területi termelőszövetkezeti szövetség* létesítését (általában megyénként egyét, de a nagyobb megyékben esetleg kettőét-háromét) az illető területen működő termelőszövetkezetek közgyűlései önkéntesen határozhatják el. Az önkéntes létesítéshez szorosan kapcsolódik az a másik fontos elv, hogy a szövetségek azokat a feladatokat végzik, amelyekkel a termelőszövetkezetek állandó jelleggel vagy esetileg megbízzák őket. E két sarkalatos elv elfogadása kizárja a kényszertársulásnak és a feladatok egységes központi meghatározásának lehetőségét. Azért kell helyesnek tekinteni és hangsúlyozandónak tartani ezt, mert a szövetségek létét és tevékenységét nem ún. „általános szövetkezeti célok"-nak, hanem az *adott termelőszövetkezetek konkrét szövetkezeti igényeinek szolgálatába kell állítani.* Az ellátandó feladatok körvonalazásánál abból kell kiindulni, hogy melyek a termelőszövetkezetek gazdálkodásának és működésének azok a területei, amelyeken a termelőszövetkezeteknek szükségük van vagy lehet a szövetség közreműködésére. Figyelembe véve a termelőszövetkezetek gazdálkodásának és működésének körülményeit, a szövetségek által ellátandó bizonyos *gazdasági, koordinációs és szervezési* jellegű feladatokkal lehet számolni. Erre a célra olyan szervezet felel meg, amely egyrészt *tanácskozó fórum* a termelőszövetkezetek számára, másrészt a *termelőszövetkezetek megbízása alapján* önállóan old meg egyes feladatokat. Ebből kiindulva a feladatkör általánosságban így körvonalazható:

a) A szövetség *megvitathatja a termelőszövetkezeteket érintő fontos kérdéseket,* így különösen a termelőszövetkezetek fejlesztési elképzeléseiből és a népgazdasági igényekből adódó közös feladatokat, a termelőszövetkezetek tevékenységével kapcsolatos általános tapasztalatokat, a gazdasági ösztönzők hatásának értékelését, az értékesítés és beszerzés helyzetét. Ezekben a kérdésekben *ajánlásokat, javaslatokat* tehet a termelőszövetkezeteknek és az állami szerveknek. Ezzel megvalósíthatja a termelőszövetkezetek termelési szerkezetének a Központi Bizottság határozatában hangsúlyozott koordinálását.

b) A szövetség segítséget nyújthat a termelőszövetkezeteknek az *áruforgalom lebonyolításában.* Vagyis: a termelőszövetkezetek megbízása alapján — vagy közvetlenül, vagy az erre a célra létesített szerv (iroda, vállalat) útján — tájékoztathatja a termelőszövetkezeteket az értékesítés és a beszerzés lehetőségeiről, feltételeiről; közreműködhet

Digitized by Google

az árukapcsolatok létrehozásában (a szerződések megkötésében) és realizálásában (részt vehet az áruk minősítésében, átadásában és átvételében stb.).

c) Már szóltunk arról, hogy a termelőszövetkezetek különböző *gazdasági szervezeteket* (irodákat, vállalatokat) hozhatnak létre az üzemi tevékenység körébe tartozó feladatok megoldására. Minthogy ezek a szervek az önálló közös vállalkozásoknál szélesebb területen tevékenykednek, összefogásuk és felügyeletük külön szervezet létrehozása nélkül, a szövetség által oldható meg. Ezzel valósítja meg a szövetség a leghasznosabb munkamegosztást a termelőszövetkezetekkel.

d) A szövetség vállalhatja *közös érdekű szervezési feladatok megoldását*, így különösen szakmai tanfolyamok, tapasztalatcserék, tájékoztatók szervezését; megszervezheti a mezőgazdasági szakmunkásképzést, a szaktanácsadást, a termelőszövetkezetek jogvédelmét (a megyei termelőszövetkezeti jogügyi titkár feladatkörének átvételével). A termelőszövetkezetek felkérése alapján esetenként vagy rendszeresen megvizsgálhatja a termelőszövetkezet könyvelését; ezzel önkéntes szövetkezeti alapon oldódik meg a „külső revízió" sokat vitatott problémája.

e) A szövetség jelentősen segítheti a termelőszövetkezeteket az *önkéntes befizetéseikből képzett pénzügyi alap* („kölcsönös megsegítési alap") *létesítésével* és (mint ezt a Központi Bizottság határozata külön is kiemeli) különböző közös célok *finanszírozásával* (pl. elemi kár esetén segély nyújtása, egy-egy új módszer vagy eljárás elterjesztése, közös gazdasági, kulturális, szociális létesítmény megvalósítása stb.).

Ebből a jelzésszerű felsorolásból látható, hogy olyan kifejezetten „szövetkezeti ügyekről" van szó, amelyek a valóságban léteznek, s amelyeknek jelentősége az új irányítási rendszerben megnövekszik. A saját ügyek saját szervezet útján való intézése nyilvánvalóan eredményesebb.

2. A termelőszövetkezetek országos szintű képviseleti szervének, a *Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának* funkcióit a területi szövetségekétől sok tekintetben eltérően szükséges megállapítani.

Itt megint csak abból a helyzetből kell kiindulnunk, amely az új gazdasági mechanizmusban az irányítás felső szintjén kialakul. Az irányítás gazdasági és hatósági eszközeit — a részükre megállapított jogkörben — a központi irányítást megvalósító minisztériumok szabályozzák. A minisztériumok az állam, a népgazdaság egészének érdekeit tartják szem előtt, s saját vállalataik jelentős része közvetlen kapcsolatban van a termelőszövetkezetekkel. A termelőszövetkezetek viszont egyetlen minisztériumnak sincsenek szervezetileg alárendelve. A központi intézkedések tehát sokkal reálisabbak lehetnek, a népgazdasági és az üzemi érdekek összhangját jobban biztosíthatják akkor, ha kialakításukban a termelőszövetkezetek is *közvetlenül részt vehetnek.* Ennek szervezeti formájaként szükséges a *Termelőszövetkezetek Ország-*

Digitized by Google

gos Tanácsának a létrehozása (illetőleg a jelenlegi Országos Termelőszövetkezeti Tanács képviseleti szervvé való átalakítása).

Ez lenne a lényege az Országos Tanács funkciójának. Feladatát akkor teljesítheti, ha jogot kap arra, hogy a termelőszövetkezeteket érintő bármely kérdést *megvitathasson*, s a termelőszövetkezetek nevében állást foglaljon ezekben. Minthogy az egyes állami rendelkezéseket a minisztériumok adják ki vagy készítik elő, meg kell teremteni a jogi biztosítékát annak, hogy e rendelkezések a *termelőszövetkezetek érdekeit is figyelembe vegyék*. Ennek kézenfekvő módja az Országos Tanács véleményének és — a termelőszövetkezetek működését és gazdálkodását közvetlenül érintő alapvető kérdésekben — egyetértésének kikérése, s az esetleges vitás kérdésnek döntés végett a kormány elé terjesztése.

E funkció gyakorlása mellett az Országos Tanács a termelőszövetkezetek *országos tanácskozó fórumának* szerepét is betöltheti. A megvitatott kérdésekben *ajánlásokat és javaslatokat* dolgozhat ki a termelőszövetkezetek és az állami szervek számára. Ha a termelőszövetkezetek országos vállalat alapítását határozzák el, ennek *felügyeletét* az Országos Tanács láthatja el.

A területi szövetségek és az Országos Tanács feladatkörének ilyen felfogásából következik az a korábban lerögzített tétel, hogy nincs szükség közvetlen szervezeti kapcsolatra a szövetségek és a Tanács között.

3. Termelőszövetkezeti *kongresszusok* tartása azért látszik szükségesnek, hogy ezeken a termelőszövetkezetek választott küldöttei időnként (pl. három-négy évenként) *megvizsgálják a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetét és az Országos Tanács tevékenységét*. Egy-egy kongresszus nagy társadalmi erőt képvisel, s így jelentős befolyást gyakorol a termelőszövetkezetek működésére és irányítására, valamely aktuális feladat megoldására. Néhány szocialista ország él is ezzel a lehetőséggel. Minthogy továbbá az Országos Tanács — az előbbiek szerint — operatív feladatokat is ellát, szükség van arra, hogy időnként számot adjon tevékenységéről; ennek ellenőrzésére és elbírálására pedig a kongresszus a legalkalmasabb szervezeti fórum. Ez tehát feltételezi, hogy a folyamatosan működő Országos Tanács és az időnként összehívott kongresszus között bizonyos szervezeti kapcsolat legyen. A területi szövetségekkel szemben itt azért van szükség erre, mert az Országos Tanács szervezetileg távol esik a termelőszövetkezetektől, a velük való kapcsolat tehát csak áttétel (a kongresszus) útján érvényesülhet.

Egy további fontos kérdés: a területi szövetségek és az Országos Tanács *létrehozásának módja, szervezetének felépítése és működésének szabályozása.*

A termelőszövetkezeti szervek létjogosultságának megítélésénél csak abból a feltételezésből lehet kiindulni, hogy e szervek működése előnyös a termelőszövetkezetek számára. Az előbbiekben igyekeztünk bizonyítani e szervek létesítésének szükségességét és körvonalazni fel-

Digitized by Google

adatkörüket. De hogy minden termelőszövetkezet számára előnyös-e a szövetség, annak megítélését jobb az egyes termelőszövetkezetekre bízni. Világosan az következik ebből, hogy *minden termelőszövetkezet saját mérlegelése alapján maga dönthet a létesítés és a későbbi csatlakozás-vagy kiválás kérdésében.* Az *önkéntesség* elve tehát az egyedül járható út. Azt sem lehet továbbá kikötni, hogy szövetség csak akkor létesíthető, ha a megyében működő összes termelőszövetkezetek emellett foglalnak állást. A termelőszövetkezeteknek módot kell adni arra, hogy mérlegeljék a csatlakozás előnyeit és a kívülmaradás hátrányait. Önmaga ellen nyilvánvalóan egyetlen termelőszövetkezet sem fog cselekedni. Ha pedig valamely termelőszövetkezet nem lát előnyt a szövetségben, akkor helytelen lenne csatlakozásra kényszeríteni.

Szövetkezeti szervekről lévén szó, az önkéntesség mellett a *demokratizmus* is nélkülözhetetlen alapelv. Ennek megfelelően *a termelőszövetkezetek választás útján hozzák létre a testületi szerveket.* A termelőszövetkezetek közgyűlési küldötteket választanak a szövetség küldöttközgyűlésébe és a kongresszusra, a kongresszus pedig megválasztja az Országos Tanácsot.

A szövetség legfőbb testületi szerve a termelőszövetkezetek küldötteiből álló küldöttközgyűlés. A küldöttközgyűlés megválasztja a szövetség elnökségét és ellenőrző bizottságát. A szövetség függetlenített apparátusa a termelőszövetkezetek által a küldöttközgyűlésen meghatározott feladatok szerint alakul. Az apparátus — a termelőszövetkezetek igényei szerint — működhet a *szövetség székhelyén, vagy decentralizáltan (körzetenként, illetőleg vegyesen) is.*

Az Országos Tanács és az elnökség tagjait a kongresszus választja meg. A tanács különböző bizottságokat létesíthet tagjai sorából. A tanács apparátust tarthat fenn ügyvitelének és ha országos jellegű szövetkezeti vállalatok működnek, ezek felügyeletének ellátására.

A területi szövetségek és az Országos Tanács a *maguk megállapította alapszabály szerint működnek.* A szükséges mértékű egységesség biztosítása érdekében célszerű, ha a kongresszus alapszabály-mintát ad ki, amelynek alapján a tanács és a szövetségek elkészítik a maguk alapszabályát. Törvényességi okokból viszont szükségesnek látszik, hogy a tanács alapszabályát a kormány, a szövetségét pedig a megyei tanács végrehajtó bizottsága megerősítse.

*

Az elmondottak korántsem fogják át a termelőszövetkezeti külső szervek létesítésének és működésének összes lényeges kérdéseit. Még a legfontosabbnak tartott problémák egy jelentős részét sem érintettük. Célunk ez alkalommal pusztán a problémakör jelzése volt. Sok kérdést kell még megvizsgálni és tisztázni. Aligha vitatható, hogy a kérdéskomplexum igen fontos, s az itt elmondottakkal némi ösztönzést kívántunk adni a további munkálatokhoz.

Digitized by Google

SZÉKELY ENDRÉNÉ:

Munka — ember — emberré nevelés

A második világháború után kialakult társadalmi és gazdasági helyzet, a tudományos és technikai haladás ütemének meggyorsulása s ezzel együtt az embernek és az emberi kultúrának megnövekedett fejlődési igénye világszerte a közvélemény érdeklődésének középpontjába állította a nevelés, az iskolarendszer problémáit.

A nemzetközi pedagógiai fórumokon folyó viták és az intézményesen kidolgozott reformtervek a korszerű iskolarendszer szervezetével együtt nagy figyelmet szenteltek a tartalmi kérdéseknek. Elsősorban azt vizsgálták, hogy a társadalom anyagi, gazdasági és szellemi, tudatbeli fejlődése, a tudomány és a technika szinte napról napra születő új eredményeinek az emberi élet minden szférájába való behatolása *milyen konzekvenciák* levonását sürgeti az iskolai képzés minden fokán a nevelés és képzés tartalmában, szervezetében.

A társadalmi igények és szükségletek vizsgálata összekapcsolódott a *feltételek és reális lehetőségek* sokoldalú elemzésével: az iskoláztatás, a korszerű nevelés gazdasági és társadalmi, tárgyi és személyi feltételeinek, pedagógiai és pszichológiai lehetőségeinek számbavételével. A kor igényeit össze kellett egyeztetni a gyermekek, a fiatalok fejlődési igényével és lehetőségeivel, teherbíróképességével, valamint az egyes országok sajátos politikai, társadalmi, gazdasági, ideológiai és kulturális helyzetével.

Egyfelől a nevelés és a társadalom, másfelől a nevelés és a gyermekek fejlődése közötti homogén és heterogén összefüggések többértelműsége, s emellett nem eléggé felderített volta, világszerte rendkívül nehézzé tette a korszerű iskolarendszer kialakítását, a reform gyakorlati megvalósítását.

A legkörültekintőbben, az összes tényezők figyelembevételével készült reformtervek és iskolatörvények eredményessége is számtalan objektív és szubjektív tényező függvénye. Ezért vagyunk ma tanúi annak, hogy bizonyos módosítások, *korrekciók mennek végbe, nem a reformmozgalmak céljaiban, hanem megvalósításuk módjában.* Ez természetes, mert az élet gyakorlata itt is, mint minden más területen, módosítja, kiegészíti, korrigálja a helyes elvek, tendenciák konkrét

Digitized by Google

érvényesülési módjait és formáit. Természetes ez azért is, mert nemcsak a különféle társadalmi rendszerekben, hanem egy rendszeren belül, egy adott országban is többféle megoldása lehetséges ennek a nagy jelentőségű és bonyolult folyamatnak.

Tanulmányunkban — amely egy készülő monográfia része — e gondolatok jegyében vizsgáljuk meg az iskolarendszer továbbfejlesztésének egyik kardinális kérdését: *a munka helyét és szerepét az iskolai nevelésben.*

A fordulat: az 1961. évi III. törvény

Iskolarendszerünk szocialista továbbfejlesztésének nagy munkáját egész dolgozó népünk érdeklődése, figyelme, tevékeny segítsége kísérte és kíséri, hiszen gyermekeink és ezzel együtt a szocializmus jövőjéről van szó.

Az első kísérletek — a párt művelődéspolitikai irányelveinek (1958 július) és a munkásosztály helyzetéről hozott határozatnak (1958 október) lelkesítő hatására — már az 1961. évi III. törvény előkészítésének időszakában megindultak Budapest néhány iskolájában és vidéken is.

Az iskolareform-bizottság téziseinek vitái, a gyakorlati megvalósítás útján tett első lépések megmozgatták az országos közvéleményt. A felszabadulás óta először volt készülőben *az iskolarendszer egészét átfogó törvényjavaslat,* nemcsak e rendszer egyik vagy másik láneszemének módosítása. A VII. pártkongresszus felhívása: *„Tanítsuk meg az embereket szocialista módon élni, dolgozni és gondolkozni!"* — egész társadalmi nevelőmunkánk programja lett. A munkáshatalom megerősödését, a szocializmus teljes felépítését a maga sajátos eszközeivel elősegítő kulturális forradalom fő feladatai között — a lenini örökséghez híven — első helyre került az ifjúság kommunista nevelése.

Az iskolarendszer szocialista továbbfejlesztésének *irányelveit, fő tendenciáit és kereteit* kijelölő 1961. évi III. törvényt méltán tartjuk forradalmi előrelépésnek a magyar köznevelés történetében. Fő célja, amely minőségileg megkülönbözteti a kapitalista országokban szintén napirenden lévő iskolareformoktól, annak a kettősségnek a *fokozatos* megszüntetése, amely a szellemi és fizikai munka merev szétválasztásából, a kapitalista termelésben kialakult munkamegosztásból eredően még felszabadulás utáni demokratikus iskolarendszerünkben is megmaradt. Szükséges hangsúlyozni e cél tendencia jellegét és a tendencia érvényesítésének fokozatosságát. A szellemi és fizikai munka közötti lényeges különbség megszűnése ugyanis nemcsak és nem elsősorban pedagógiai, hanem ennél sokkal átfogóbb társadalmi feladat. A tendencia érvényesülésének mértéke, üteme a termelési és társadalmi viszonyok fejlettségétől, a tényleges társadalmi és szakmai munkamegosztástól, s különösen a termelés műszaki színvonalától függ. Teljes érvényesülése egy egész történelmi korszakot vesz igénybe, a szo-

Digitized by Google

cializmus teljes felépítésének, majd a kommunista társadalom kiteljesedésének időszakát. A szocializmus alapjainak lerakása után azonban helyes és szükséges volt e távlati cél megfogalmazása.

Mi volt a helyzet a hatvanas évek elejéig?

Az általánosan művelő iskolákban nem tanítottuk meg gyermekeinket dolgozni, nem neveltük bennük céltudatosan a munka, *mindenféle társadalmilag értékes munka* szeretetét, a dolgozó ember megbecsülését. Örültünk, hogy tanulhatnak, hogy szépen fejlődnek, jól öltözöttek, vidámak. Megnyugtattuk magunkat azzal, hogy a tanulás is munka, s a társadalmi munkából is derekasan kiveszik részüket. Alig vettük észre, hogy a szocialista embernevelés legfontosabb tényezője, a gyermekek alkotó, produktív munkája kimaradt nevelésünkből. Másfelől a Munkaerőtartalékok Hivatala szakmunkásképző iskoláiban rendkívül szerény helyet kapott a szellemi munka, a tanulás az általános műveltség.

Az 1961. évi iskolatörvény a munkát az ember egységes tevékenységeként, az intellektuális és végrehajtó, kivitelező tevékenység egységeként értelmezi és állítja távlati célként kommunista nevelésünk egész rendszerének középpontjába.

A párt IX. kongresszusára készülve nagyon nagy felelősségtudattal kell tehát számba venni az eddig végzett munkát, ennek tényleges, gyermekeink tudásában és emberségében, felkészültségében és boldogulásában megnyilvánuló eredményeit. De fel kell fednünk a hibákat, a fogyatékosságokat is, mind a tervezésben és az irányításban, mind a végrehajtásban. Nyíltan és sokoldalúan meg kell vizsgálnunk mindazokat az okokat és összefüggéseket, objektív és szubjektív akadályokat, amelyek megnehezítették vagy még ma is nehezítik a helyes irányelvek gyakorlati érvényesülését, a rendelkezésünkre álló anyagi és szellemi erők jobb kihasználását, az összes tényezők tervszerű, összehangolt munkáját. Ehhez az elemző munkához szeretnénk hozzájárulni *a munkával nevelés és ezen belül a munkaoktatás néhány elvi és gyakorlati kérdésének,* s ezzel szoros kapcsolatban művelődéspolitikánk és nevelési gyakorlatunk tudományos megalapozottságának megvilágításával, természetesen nem a teljes tisztázás, csupán a kérdésfelvetés igényével.

Az első évek tapasztalatai és ellentmondásai

Az iskolai gyakorlatban, az adott helyzetnek megfelelően, *két irányból* indultak meg a kísérletek a tanulásnak és a munkának, helyesebben a gyermekek szellemi és fizikai munkájának összekapcsolására. Az általános iskolában a gyakorlati foglalkozás, a gimnáziumban a tanulók heti egy napon végzett üzemi munkája lett a munkaoktatás fő formája. Az általánosan művelő iskolákban a tanulók munkára nevelése és *általános műszaki, azaz politechnikai képzése* volt az új feladat. Az előkészítő időszakban, az 1956/57. tanévtől kezdve, olyan irányú kísérlet is folyt — Szentesen, a Horváth Mihály általá-

Digitized by Google

nos gimnáziumban —, hogy a fiatalok a négy év alatt egy önként választott ipari, mezőgazdasági vagy kereskedelmi szakmát is megtanuljanak, olyan mértékig, hogy röviddel az érettségi után szakmunkásvizsgát tehessenek. Az iparitanuló-képzés rendszerében pedig az 1959/60-as tanévtől kezdve olyan *szakmunkásképző középiskola* jött létre, amely az alsófokú szakmai-műszaki képzést középfokú általános és általános műszaki (politechnikai) képzéssel kötötte össze. Ezzel a céllal jöttek létre egyidejűleg a Művelődésügyi Minisztérium szakközépiskolai osztályai is.

Az első évek lázas útkeresései, tapasztalatai azt mutatják, hogy az iskola szocialista megújulásáért küzdő pedagógusok felvilágosító és szervező munkájának eredményeképpen gyakran a különösebb pedagógiai képzettséggel nem rendelkező, de politikai és társadalmi tapasztalatokban gazdag nagyüzemi munkások, munkás-igazgatók, párttitkárok sokkal hamarabb és mélyebben értették meg a munkára nevelés lényegét, és követtek el mindent az iskolareform sikeréért, mint egyes erre illetékes szervek vagy személyek, amelyeknek és akiknek pedig az elsőrendű kötelességük lett volna. Ezek az üzemek és munkások segítették elsősorban az újító pedagógusokat abban, hogy a szocializmust építő magyar társadalom iskolája ne maradjon egyoldalúan „tanuló" iskola, hanem fejlessze ki növendékeiben a *kulturált munka* (mind a szellemi, mind a fizikai, termelő munka), *a társadalmi és politikai aktivitás, a szocialista együttélés és együttműködés, a társadalmi önigazgatás* gyakorlati készségeit és szokásait is.

Ma már tekintélyes köteteket töltene meg azoknak a jó tapasztalatoknak, kimutatható eredményeknek az elemzése és feldolgozása, amelyeket iskoláink — általánosan képző és szakiskoláink egyaránt — elértek a munka megszerettetése, megbecsülése, a munkában megmutatkozó szervezettség, pontosság, fegyelmezettség és még sok más értékes tulajdonság, jellemvonás és képesség nevelésében.

Nem is maradt el a siker azokban az iskolákban, amelyekben *pedagógiailag megtervezett és megszervezett nagyüzemi termelőmunkával kapcsolták össze a fiatalok tanulását,* továbbá biztosították a munkában, munkával nevelés *legszükségesebb* pedagógiai, tárgyi, műszaki és személyi feltételeit, elsősorban a helyes politikai és pedagógiai érzékkel rendelkező *pedagógusközösséget.* Tapasztalatilag beigazolódott, hogy „a megismételhetetlenül egyedi" egyéniség minden értékes emberi tulajdonsága és képessége a jól szervezett közösségben fejleszthető ki a növendékek alkotó, produktív munkájában, e munkatevékenység által. A tanulás és termelőmunka összekapcsolásának *helyesen alkalmazott módszere* érvényre juttatta e pedagógiai törvény másik oldalát is: az így nevelt fiatalok a munka minőségének és termelékenységének emelésére, az iskolában megszerzett tudásuk, felkészültségük állandó továbbfejlesztésére is alkalmassá váltak. Az iskolák, a nevelőközösségek, épülő szocialista

Digitized by Google

társadalmunk sejtjeiként, ott tudták elérni ezeket az eredményeket, ahol az üzemek is a magukévá tették nevelési céljaikat, és a termelés, az üzemi érdekek sérelme nélkül minden feltételét megteremtették a tanulók munkára nevelésének, politechnikai képzésének, illetve szakmatanulásának.

Ha a szorosabb értelemben vett munkaoktatást, a munka „tantárggyá szerveződését" vizsgáljuk meg, iskoláink ebben is számottevő eredményeket értek el, mind az egyszerű, elemi munkaformák és műveletek megtanításában, mind az igazi szakmai munkatevékenységre való felkészítésben.

Iskolás és főiskolás fiataljaink egyre növekvő számban vesznek részt a KISZ által szervezett társadalmi építőmunkában, s ha rövid időre is, közvetlenül bekapcsolódnak az üzemek, termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, építkezések életébe.

Ezeket a gyakorlati eredményeket, a hozzáértő pedagógusok százainak, ezreinek értékes tapasztalatát jobban számba kellene venni, gondosan, sokoldalúan kellene elemezni és közkinccsé tenni, mindenekelőtt pedig fel kellene használni az irányító munkában.

Az említett eredmények, gyakorlati, tapasztalati tények ellenére sem állíthatjuk, hogy már megnyugtatóan sikerült beilleszteniink a munkát, elsősorban a korszerű nagyüzemi termelőmunkát, egész ifjúságunk kommunista nevelésének rendszerébe. Még nem találtuk meg mindenütt, minden fokon a jelenlegi anyagi, szervezeti, pedagógiai és közvélemény adta feltételeinknek megfelelő megoldást sem. És nemcsak az eredményes, hanem a negatív tapasztalatokról is számot kell adnunk. Nemcsak elismerő, helyeslő vélemények, de komolyan megszívlelendő bíráló megjegyzések is hangzottak el a munkaoktatásnak, a politechnikai képzésnek és munkára nevelésnek tömegesen bevezetett formáiról. (Különösen az 5 + 1-es gimnázium és a szakközépiskolák vonatkozásában.) Ezeket is gondosan mérlegelni kell, mert arra figyelmeztetnek, hogy az 1959—61-ben elképzelt *módon és ütemben* nem oldhatjuk meg a munkában, munkával nevelés feladatait. Tudomásul kell vennünk, hogy a helyesen megjelölt *tendenciáknak*, elvi céloknak az érvényesítésében *több megoldás* is lehetséges. Ugyanakkor meg kell különböztetnünk a végrehajtás módjára vagy ütemére vonatkozó jogos bírálatoktól azokat a véleményeket, amelyek akár tájékozatlanságból, akár konzervativizmusból eredően kétségbe vonják távlati céljaink, a fejlődés irányát kifejező elveink helyességét.

Az iskolai nevelés szerves részeként vagy vele párhuzamosan folyó munkaoktatást ma sokan még kizárólag a pályaválasztás, a jövendő foglalkozásra, hivatásra való felkészítés szempontjából ítélik hasznosnak, vagy felesleges időtöltésnek. A szakképzési rendszerben viszont ugyanez a helyzet a tanulással. A szakmával közvetlenül össze nem függő, „csak" a gyermekek, a fiatalok általános műveltségét gyarapító, általános képességeit fejlesztő tantárgyakat sokan feleslegesnek

Digitized by Google

nyilvánítják. Egyesek szűklátókörűsége addig terjed, hogy a munkával nevelés szükségességét is kétségbe vonják, mondván, hogy: „a szakmunkástanuló-intézetekben ne pedagógizáljanak, hanem reszeljenek."

Az iskolai munkaoktatás és munkára nevelés kérdésében tehát *szükség lenne az eddiginél mélyebb és sokoldalúbb elemzésre*, a már meglevő jó tapasztalatok gondosabb számbavételére, s addig is, amíg ennek korunkhoz és forradalmunkhoz méltó megoldása megtörténik, a *közvélemény alaposabb tájékoztatására.*

Milyen kérdések foglalkoztatják ezzel kapcsolatban a pedagógusokat, a szülőket és az ifjúságot? A kérdésfeltevések igen változatosak, aszerint, hogy általánosan művelő, vagy szakképzést nyújtó iskolák pedagógusai, növendékei és a növendékek szülei részéről hangzanak-e el. Csak néhány kérdést vagy véleményt említünk meg, a legjellemzőbbek közül.

Az általános iskolában: „Miért kínozzák a kisiskolásokat női kézimunkával a huszadik század végén? A gombfelvarrást és egyéb, a mindennapi életben szükséges elemi munkákat otthon is megtanulhatják! A mai gyereket sokkal jobban érdeklik a technikai játékok. A nagyobb gyermekek is sok értelmetlen munkát végeznek." (Ezek a szülők nem a politechnikai elvet kifogásolják, csak a primitív, unalmas, értelmetlen munkaformákat.)

A középiskolában: „Miért tűztük ki a középiskola általánossá tételét? Előrelátható volt, hogy még hosszú ideig nem tudjuk megvalósítani!" (A széles közvélemény a szakmunkástanuló-iskolát nem tartja középiskolának, mert emelt szintű formájában sem ad befejezett középfokú általános műveltséget.) „Az is előrelátható volt, hogy gimnáziumaink összes tanulói nem férhetnek be egy-egy napra sem üzemeinkbe — nem is beszélve a + 1 órákban kialakult tervszerűtlenségről, gyakran demoralizáló semmittevésről —, miért erőszakolták hát az 5 + 1-et? A befejező képzés lehetőségét azok számára sem biztosították, akik vállalkoztak volna rá."

A szakközépiskolában: „Konkrétan milyen középfokú szakmai képzést adnak ezután, ha sem szakmunkás, sem technikus nem lesz a tanulókból?"

A szakmunkástanuló-intézetekben — amelyek nehezen tudják követni a gyakori átszervezéseket (némelyikükben egyszerre két-három képzési forma igényének kellett eleget tenni) — azt mondják: „Az új képzési formák bevezetése megfelelő előkészítés nélkül történt. A tanulók létszámának emelése rontja a képzési és nevelési feltételeket. Jól működő otthonokat, korszerű szaktantermeket kellett felszámolni azért, hogy növelhessék a tantermek számát. Nincs-e ellentétben a tanulók létszámának emelése azzal a gazdaságpolitikai határozattal, hogy a munka termelékenységét, szervezettségét, műszaki színvonalát kell javítani az üzemekben, nem létszámemeléssel »hozni a tervet«?"

Ezeknek és ezekhez hasonló kérdéseknek a mélyén — kimondva, vagy kimondatlanul — két gond húzódik meg: a szülők gyermekeik

Digitized by Google

jövőjéért aggódnak, a pedagógusok pedig a tervszerűség és a stabilitás hiányát érzik. Az utóbbiak egy része számára (a megszűnő vagy átszerveződő intézményekben) ez exisztenciális kérdés is. A nagy többség azonban a nevelőmunka és benne az oktatás rendszerességét, folyamatosságát, az új képzési formák bevezetésének és tömegessé tételének megfelelő előkészítését hiányolja.

Sokan azt hiszik, hogy az eredeti, a törvényben lefektetett célokhoz képest visszalépés történik a munkaoktatást és a munkára nevelést illetően. Nemcsak olyan értelemben, hogy a gazdasági és egyéb feltételek biztosításának nehézségei következtében csökkentjük az iskolarendszer továbbfejlesztésének ütemét, hanem olyan értelemben is, hogy az általánosan művelő iskolában tulajdonképpen lemondtunk az oktatás és a termelőmunka összekapcsolásáról. Egyesek nem titkolt megkönnyebbüléssel veszik tudomásul, hogy a középiskola, a gimnázium színvonala nem fog „lesüllyedni", igazi középiskola marad, ahova csak a legjobb tanulókat veszik fel, és amely döntően felsőfokú tanulmányokra készít elő.

A kommunista nevelés ügyét és ezzel a szocializmus ügyét őszintén szívükön viselő pedagógusok, a munkásszülők és azok a nagyüzemi munkások, munkásigazgatók, párttitkárok, akik éveken keresztül dolgoztak, harcoltak és „virmanoltak" azért, hogy a jövendő szakmunkások ne csak végrehajtók, a kapitalista munkamegosztásból örökölt szűk szakmákhoz láncolt „munkaerőtartalékok" legyenek, hanem a fejlett technikájú szocialista termelésnek és ezen keresztül egész életünknek öntudatos, művelt és felelős gazdái is — most némi csalódottsággal kérdezik: „Hiába dolgoztunk?"

Néhány tanulság és következtetés

Valójában az e kérdésekre adott válaszok eltérők, sőt ellentmondók, és nem könnyű eligazodni az ellentétes vélemények és tapasztalatok sokaságában. A megkérdezett több száz pedagógus, szülő és növendék válaszai és saját, csaknem tizéves nevelőmunkám gyakorlati tapasztalatai e területen arról győztek meg, hogy valóban *nem a szocialista fejlődés alaptendenciáiból következő művelődéspolitikai irányelveket kell revízió alá venni.* Nem kell, sőt nem is szabad visszalépnünk a politechnizálásnak, a munkára nevelésnek, az oktatás és termelőmunka összekapcsolásának forradalmi céljaitól a hagyományos általánosan művelő iskola felé, a mai gazdasági és társadalmi viszonyainknál jóval fejletlenebb feltételek között kialakult szakképzési rendszer felé. De az is világos, hogy *nem elégedhetünk meg az elvek helyességének hangoztatásával,* hanem *konkrét válaszokat* kell adnunk ezeknek az elveknek a gyakorlati érvényesítése során felmerült konkrét kérdésekre.

Az általánosan művelő és a szakképzést adó iskolák közt nem teszünk „rangbeli" különbséget: mindegyiküknek megvan és még hosszú

Digitized by Google

ideig meglesz a maga sajátos funkciója. Demokratikus iskolarendszerünkben mindegyiknek az útján el lehet jutni a legmagasabbfokú képzettség megszerzéséhez. A korszerű általános műveltségbe ma már a modern nagyüzemi termelés elméleti, főleg matematikai és természettudományos alapjainak ismerete is beletartozik. És bele tartoznak a legáltalánosabban használt munkaeszközök és munkatechnikák alkalmazásában megmutatkozó műszaki ügyességek is. Ezért eddigi jó tapasztalatainkra építve továbbfejlesztjük általánosan művelő iskolákba járó gyermekeink általános műszaki, *politechnikai* képzését (erről külön tanulmányban is lesz majd szó). *Szakmai* képzést adó iskoláinkban megnöveljük az általános és általános műszaki művelődési anyagot. A munka (a megfelelő *módon* és *arányban* összekapcsolt szellemi és fizikai munka) az iskoláztatás minden fokán és típusában *megmarad a nevelési rendszer legfontosabb tényezőjének*, a kommunista világnézeti és erkölcsi nevelés hatékony eszközének.

A jelenlegi feltételeink között még szükségszerűen meglevő különbségeket a jobb és rosszabb körülmények közt dolgozó iskolák, a kedvezőbb és hátrányosabb körülmények közt tanuló gyermekek között a társadalom és az iskola összefogásával, céltudatos pedagógiai gondoskodással igyekszünk ellensúlyozni. Eddigi eredményeinket le nem becsülve, a megvalósításban elkövetett hibákkal nyíltan szembenézve, *fáradhatatlanul tovább keressük* a munkában, munkával nevelés legcélszerűbb útjait, lehetőségeit, módszereit.

Mindenekelőtt azt kell az eddiginél sokkal világosabban tisztáznunk. mind a pedagógusok, mind a szülők számára, hogy *mi a munkaoktatás, a munkára nevelés célja a mi iskoláinkban*, mégpedig differenciáltan kifejtve ezt, mind az általánosan művelő, mind a szakmai képzést nyújtó iskolák, tanintézmények számára. Mindenoldalúan fejlett kommunista emberek nevelése-e a cél, vagy az, amit a polgári szociológusok és pedagógusok vetnek folyton a szemünkre, mint a fiatal Marx „antropológiai-pedagógiai" elgondolásaival is ellentétben álló veszélyes törekvést: hogy „. . . a kommunista reformokban a hangsúly kizárólag a termelési folyamatban betöltött jövendő szerepen van"? (Bildung und Erziehung, 12. évf. 9. füzet, 530. l.)

A kommunista nevelés és ezen belül a munkára nevelés *társadalmi és pedagógiai céljának ilyen szembeállítása* — a köztük levő dialektikus egység feltárása helyett, amelyet pedig a marxizmus klaszszikusai részletesen megvilágítottak műveikben — hazai viszonylatban is el van terjedve. Még e lap hasábjain is találkoztunk vele: „Ha tehát csak a pedagógiai célt tekintjük, akkor viszonylag egyszerűbb az 5 + 1 feltételeinek megteremtése, de ha a gimnáziumi tanulók pályaválasztási terveivel is számol az iskola, akkor szinte lehetetlen, . . . kizárólag a pedagógiai cél érdekében pedig nem érdemes fenntartani a szakmai előképzést."* Miféle „pedagógiai cél" az, amely nem tartal-

* Társadalmi Szemle, 1965., 12. sz. 44—45. l.

Digitized by Google

mazza azt, ami a leglényegesebb a közösségi hangszerelésű nevelésben: hogy a közösségben, a közösség által nevelt egyént „tulajdonságai, hajlamai és képességei szerint a neki való irányba tereljük"? (A. Sz. Makarenko Neveléselméleti Művei, I. kötet, 109. l.) Helyesebb lett volna őszintén megmondani, hogy az 5 + 1 elindításakor nem tisztáztuk a „szakmai képzés", a „szakirányú képzés", majd a „szakmai előképzés" fogalmát, célját, tartalmát sem, nemcsak a feltételeket nem vizsgáltuk meg. Ha ugyanis megtesszük ezt, akkor kiderült volna, hogy korunk igénye és a szocialista iskolarendszer ebből következő fejlődési tendenciája *nem az általánosan művelő iskolák szakmásítása, hanem ellenkezőleg: az általános és politechnikai műveltség térhódítása a szakmai képzést adó iskolákban is.*

A mi iskoláinknak, mind az általános, mind a szakképzést nyújtó iskoláknak, *közös* a pedagógiai céljuk: *gyermekeink mindenoldalúan fejlett szocialista emberekké válásának elősegítése,* azzal a különbséggel, hogy a szakképzési intézményekben minden fokon meg kell oldani a kommunista nevelés általános célrendszerén belül az intézmény speciális célját is: *növendékeik felkészítését a meghatározott szakmai munkatevékenységre.*

A mi pedagógiai céljaink nemcsak hogy nem állíthatók szembe a társadalmi célokkal és gyermekeink egyéni érdekeivel, de nem is választhatók el ezektől. A mi nevelési céljaink forradalmunk logikájából következnek, s nem is vezethetők le másból, mint a szocializmus építésének gazdasági, politikai, társadalmi, ideológiai és kulturális igényeiből, szükségleteiből. Csakhogy nagyon nagy hiba, ha figyelmen kívül hagyva a nevelésnek, mint gyakorlati társadalmi tevékenységnek a sajátos logikáját, közvetlenül, *pedagógiai áttétel nélkül* tűzzük a nevelés, az iskolák elé a politikai vagy a gazdasági és társadalmi célokat.

A munkára nevelés céljai, feladatai

A kommunista vagy szocialista embereszmény hangoztatása, előírása nem igazítja el a gyakorlat munkásait, s ennek az elvont eszménynek bármilyen részletes, de ugyancsak elvont személyiségjegyekre bontása sem. Az eszmények körüli elvont viták helyett (szocialista, vagy kommunista, mindenoldalú, vagy sokoldalú stb.) nekünk is ki kellene dolgoznunk a mi *valóságos* körülményeink, átmeneti és ezért sokféle ellentmondással küzdő társadalmunk feltételei között nevelkedő és nevelendő *valóságos emberi személyiség standard programját:* a szükséges tulajdonságoknak, jellemvonásoknak azt a jegyzékét, amelyet annak idején Makarenko igényelt. Ennek birtokában foghatna hozzá minden, a hivatása magaslatán álló nevelő, hogy kidolgozza növendékeinek differenciált egyéni programját. „Ha viszont azt a formalista utat választjuk, hogy megírunk itt valamilyen partitúrát, s azt az utolsó keresztig lejátsszuk — ebből semmi jó nem lesz —, mon-

Digitized by Google

dotta Makarenko. — ... Meg lehet írni a kottát is, de a munka folyamán magának a pedagóguskollektívának kell megtalálni a szükséges formákat." (Neveléselméleti Művei, I. kötet, 315. l.)

Az említett standard programnak a körvonalai már megvannak. Sokoldalúan fejlett, művelt, elvhű, munkájukat kiválóan végző kommunista embereket eddig forradalmi harcunk, építőmunkánk és a nemzetközi munkásmozgalom már tömegével termelt ki, nem kell spekulatív úton, a kívánatos tulajdonságokból összerakni ezt a programot.

A differenciáltan kifejtett pedagógiai célban, mint standard programban központi helyet foglal el *a munka életszükségletté válása, a munka és minden dolgozó ember megbecsülése, a munkához való szocialista viszony, a pontos, fegyelmezett, szervezett, termelékeny munka elméleti ismereteinek és gyakorlati készségeinek elsajátítása, a szellemi és fizikai munkavégzés képességeinek harmonikus fejlesztése.*

Így helyezkedik el már a nevelési célban a munkára nevelés. *A konkrét feladatok* között pedig az, hogy *iskolatípusonként és korosztályonként* az iskolai, közösségi nevelés rendszerében:

a) a munkára vonatkozó milyen ismeretekkel, elméleti és gyakorlati ismeretek rendszerével kell és lehetséges gazdagítanunk a tanulók személyiségének tartalmát;

b) a személyiség fejlődési dinamikáját illetően: milyen jártasságokat, készségeket és képességeket kell kifejleszteni bennük ahhoz, hogy megszerzett ismereteiket munkafeladatok gyakorlati megoldásában alkalmazni tudják;

c) milyen motívumok, tulajdonságok kialakításával befolyásolhatjuk a munkaoktatás, a munkával nevelés folyamatában a személyiség kommunista irányultságát.

Természetesen nem elég, ha csak a célokat és a konkrét feladatokat dolgozzuk ki, hanem a munkaoktatás, a munkával nevelés *tartalmát, szervezeti formáit és módszereit* is alaposabban ki kellene munkálnunk, mind az általános és általános műszaki, mind a szakmai képzést adó iskolák, tanintézmények vonatkozásában. De nem elszigetelten, az egész tantervi anyagból kiemelten — ahogyan ez sok esetben még jelenleg is folyik —, hanem a céltól meghatározott egységes tantervi koncepcióban.

A munkaoktatás, illetve munkára nevelés gyakorlatában felmerült problémák, nehézségek jó része abból adódik, hogy a célok, a feladatok és a tartalom kellő tisztázása nélkül eszközöltünk szervezeti változtatásokat, vezettünk be új szervezeti formákat. Pedig a kettő viszonyában a tartalom a meghatározó.

A módszerekről

A módszereket illetően: csak szóbeli meggyőzéssel, rábeszéléssel, mások munkájának „szemlélésével" nem lehet kifejleszteni fiataljainkban a tantervben vagy útmutatóban előírt munkaismereteket, a stan-

Digitized by Google

dard programban körvonalazott tulajdonságokat. De még úgy sem, hogy a tanulás mellett dolgoztatjuk őket, valamiféle termelő vagy más, társadalmilag hasznos munkát végeztetünk velük. *Önmagában még a magasan kvalifikált munka is semleges folyamat.* Munkára nevelésünk eddigi tapasztalatai megegyeznek azzal, amit Makarenko a Gorkij-telepen szerzett tapasztalatairól mondott: *önkiszolgálással, elmaradott kisipari termeléssel, vagy éppen öncélú munkával nem lehet a szocialista nagyüzemi gazdaság, a szocialista társadalom számára megfelelő embereket nevelni.*

Az Októberi Forradalom utáni megbízatása idején még Makarenko is azt hitte, hogy valami sajátos „munkára nevelést" kell végeznie. „A szovjet iskolai nevelés problémáiról" szóló, 1938 januárjában az OSZSZSZK művelődésügyi népbiztosságának dolgozói számára tartott előadássorozatában emlékeztette hallgatóit arra, hogy mennyire idealista módon hatása alatt állottak valamennyien — saját magát is beleértve — a „munka" szónak, s a munka elvének, amelyet szinte varázslatos erejűnek éreztek. Az etikai fetisizmus egyik megnyilvánulása volt ez a szovjet iskolák akkori gyakorlatában. Csodaszernek tartották az önkiszolgálást, majd bűvöletbe estek a munkától mint munkafolyamattól, amely *gyakran céltalan, szervezetlen, nem termelőmunka volt, hanem egyszerűen az izomerő megfeszítésének gyakorlása.* Később azonban a maguk és más pedagógusok tapasztalata azt mutatta, hogy a munka vagy bármely más nevelési eszköz értékét és hatékonyságát lehetetlen a szó, a fogalom erkölcsi színezetéből levezetni. A nevelésben való alkalmazása során *a munkát is különféleképpen lehet megszervezni, és minden esetben más lesz az eredmény.* Kiderült, hogy vele együtthaladó képzés, politikai és társadalmi nevelés nélkül a munka semmiféle nevelő eredménnyel nem jár, hanem semleges folyamat marad, illetve negatív tulajdonságokat alakíthat ki. A munka tehát *csak mint egész nevelési rendszerünk része lehet nevelési eszköz.*

A továbbiakban Makarenko elmondja, hogy a Gorkij-telepen és a Dzerzsinszkij-kommunában eltöltött 16 éves gyakorlata alatt bonyolult fejlődési folyamaton haladt keresztül, míg ennek világos felismeréséig eljutott. Rendkívül nehéz volt — még a győzelmes proletárforradalom után is — a gyakorlatba átültetni az oktatás és termelőmunka összekapcsolásának marxi—lenini elvét. Makarenko ezt a nagy feladatot olyan időszakban oldotta meg, páratlan eredményességgel, amikor még hiányzott a kommunista nevelés gazdasági és technikai bázisa.

A marxi—lenini koncepcióban ugyanis nem akármilyen munkáról, hanem a gyermekek oktatásának és képzésének *korszerű, nagyüzemi termelőmunkával* való összekapcsolásáról van szó. Ezt jelölték meg klasszikusaink *a munkatermelékenység emelésének egyik, a mindenoldalúan fejlett kommunista emberek nevelésének fő módszereként.* Makarenko nem várt arra, hogy a termelőerők és a termelési

Digitized by Google

viszonyok szocialistává érlelődjenek, hanem elektromos fúrók és a Szovjetunióban addig még nem gyártott fényképezőgépek nagyüzemi termelésével, a termelő és tanuló gyermekközösség megszervezésével, a közösségi kapcsolatok mesteri kiépítésével, tehát *a gazdálkodáson alapuló pedagógiai eszközökkel* hozzájárult az anyagi és technikai bázis, a termelőerők és termelési viszonyok fejlesztéséhez. Így érte el, hogy neveltjeinek egyéni távlatai egybeestek előbb a közvetlen közösség, a kommuna, majd a szovjet haza, s végül az egész dolgozó emberiség távlataival.

A mai, jóval fejlettebb gazdasági és társadalmi feltételek között tehát nincs jogunk lemondani arról, hogy *a szocializmus mindenoldalúan fejlett építőit és védelmezőit* neveljük gyermekeinkből, hogy maradéktalanul érvényesítsük szocialista iskolatörvényünk szellemét. Fáradhatatlanul tovább kell keresnünk az iskoláztatás minden fokán azokat a munkaformákat és lehetőségeket, a gyermekek és fiatalok önálló, aktív tanulási és munkatevékenységének azokat a változatait és kombinációit, amelyek — céltudatos kommunista nevelésünk egész rendszerében — valóban alkalmasak teljesítményképes tudásuk, képességeik és szocialista jellemvonásaik mindenoldalú kibontakoztatására. Még jobban figyelembe kell venni *a gyakorlat munkásainak véleményét és tapasztalatait.* Ahol viszont ez szükségesnek mutatkozik, *a marxista pedagógia törvényszerűségeinek megfelelően* korrigálni kell ezt a gyakorlatot. Nem lenne azonban méltányos, ha a gyakorlati végrehajtásban tapasztalat hibákért, bizonytalanságért, esetleges megtorpanásért a pedagógusokat és az alsóbb irányítószerveket hibáztatnánk. (A „felmérésekben", jelentésekben találkoztunk ilyen tendenciákkal!) Amint az eredmények az iskolákban dolgozó pedagógusok, az irányítószervek és a társadalmi segítség közös eredményei, úgy a hibákért, a kudarcokért is (és ezek mielőbbi kijavításáért) közösen kell vállalni a felelősséget. Meg kell tehát javítani a tervezés, a szervezés és az irányítás munkáját is, mert az e területen megnyilvánult sietség, türelmetlenség, a szükséges feltételek nem elegendő számbavétele, az irányítás szétforgácsoltsága is hozzájárult ahhoz, hogy kételyek merülhettek fel céljaink helyessége körül.

Nem nélkülözhetjük a jobb tudományos megalapozást

A munkának mint nevelési tényezőnek eredményesebb felhasználása, e bonyolult folyamat eddig nehézségeinek leküzdése, a szülőket, pedagógusokat és a fiatalokat foglalkoztató kérdések megnyugtató megválaszolása *szoros összefüggésben van* művelődéspolitikánk és nevelési gyakorlatunk *tudományos megalapozottságával.* A párt művelődéspolitikai irányelvei ezzel kapcsolatban a következőkre hívják fel a figyelmünket: „A szocialista építés feladatait csak akkor tudjuk megoldani, ha nagyszámban vannak kiváló elméleti tudású, de a gyakorlati élettel is szorosan összeforrott tudósaink, minden új iránt fogékony, a termelőmunka módszereinek tökéletesítésén buzgolkodó mér-

Digitized by Google

nőkeink és technikusaink, jól képzett szakmunkásaink, és általában, ha egész népünk technikai műveltsége, kultúrája szüntelenül mélyül, gazdagodik, lépést tart azt új eredményekkel." E törvényszerűség érvényesülésének legfontosabb feltételeként az Irányelvek az oktatási rendszer továbbfejlesztését, *korunk tudományos színvonalára emelését* jelölik meg: „Ezért halaszthatatlan teendőink között is az egyik legfontosabb egész oktatási rendszerünknek a korszerű tudományosság színvonalára emelése."

Csaknem tíz év telt el e nagy jelentőségű pártdokumentum megjelenése óta. Mégis, ha erről az oldalról is megvizsgáljuk a munkaoktatás, a szakemberképzés és a munkára nevelés helyzetét, talán még több *megoldatlan tennivalóval és nehézséggel* találkozunk, mint az iskolák gyakorlatában. Azért többel, mert nemcsak a pedagógiai gyakorlat égető kérdései várnak elméleti, tudományos megoldásra, hanem olyan problémák is, amelyeket a jelen gyakorlata még nem jelez, de amelyeknek megoldását a tudományos előrelátás követeli meg.

Az épülő szocializmus gazdasági, társadalmi, ideológiai és kulturális fejlődését a maga sajátos eszközeivel hatékonyan elősegítő köznevelési rendszer kiépítése, e rendszerben az iskola és az élet, a tanulás és a termelőmunka helyes összekapcsolásának biztosítása — nehéz, bonyolult feladat. De csak ezen az úton oldhatjuk meg a felnövekvő ifjúság kommunista eszmei-politikai és erkölcsi nevelését, teljes emberré válásának, mindenoldalúan fejlett személyiséggé fejlődésének céltudatos, tervszerű és hozzáértő pedagógiai tevékenységgel történő, nagy hatásfokú befolyásolását. Ez még azokban a baráti országokban is sok gonddal jár, amelyekben pedig rendkívül gazdag tudományos eredményekre, intenzív pedagógiai, gazdasági és munkatudományi, továbbá lélektani és munkalélektani *komplex kutatásokra* támaszkodhat a közoktatási rendszer tervezése, szervezése, irányítása, s a gyakorlati nevelőmunka. Pl. a Szovjetunióban, vagy az NDK-ban, ahol nemcsak az általánosan művelő iskolák pedagógiáját, hanem a politechnikai és műszaki-szakmai képzés pedagógiáját is önálló akadémiai tudományterületként kezelik és fejlesztik.

Hazai vonatkozásban az iskolareform-munkálatok megindulásakor nem álltak rendelkezésünkre a marxista társadalomtudományi, elsősorban pedagógiai és pszichológiai *alapkutatásoknak* az eredményei. Pedig ezekre a kellő effektivitás és gazdaságosság elérése érdekében, valamint a tartalmi, szervezeti és módszerbeli korszerűsítés céljaira nagy szükség lett volna.

Ami a pedagógiát illeti, ezeknek az alapkutatásoknak Magyarországon ma sincs intézményes lehetősége. Ennek következtében művelődéspolitikánk és nevelési gyakorlatunk nélkülözi azokat a pedagógiai alapkutatásokat, amelyek *konkrét társadalmi, gazdasági feltételeink, lehetőségeink és feladataink* tudományos elemzésére épülnének. Megjegyzem, hogy e témának a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban már tekintélyes irodalma van. Ilyenek elsősorban a

Digitized by Google

marxizmus klasszikusainak művelődéspolitikai és pedagógiai tanításait, valamint az általuk feltárt törvényszerűségeknek a mai viszonyok közötti érvényesülési lehetőségeit, vagy új módon való érvényesülését feldolgozó monográfiák. Máig sem tisztáztuk mint távlati tervet annak a lenini programnak az alkalmazását, mely szerint minden gyermeknek 17 éves koráig általános és általános műszaki (politechnikai) képzésben kell részesülnie. Kidolgozatlan a személyiségnek és a személyiség fejlődésének marxi pedagógiai értelmezése, a munka szerepe az ember fejlődésében és ennek alapján helye a korszerű műveltségi törzsanyagban, a speciálisan pedagógiai örökségből pedig a Makarenko által feltárt törvényszerűségeknek, benne a munkában, munkával nevelésnek kísérleti kipróbáltságon alapuló feldolgozása.

Félreértések elkerülése végett megjegyezzük: távol áll tőlünk az, hogy lebecsüljük hazai pedagógiai irodalmunknak a kutatási feltételekhez képest igen gazdag és nem egy kérdésben magas színvonalú alkotásait. Gondos áttanulmányozásuk azonban az mutatja, hogy a fundamentális kérdésekben igen eltérő koncepciókat tartalmaznak. Különösen nagyok az eltérések (nemcsak a pedagógiai irodalomban) a munkaoktatás, a munkára nevelés, a politechnikai és szakmai képzés értelmezése körül. Ennek az az egyik oka, hogy a hazai pedagógiai kutatások még *nem támaszkodhatnak kellő számú pedagógiailag megtervezett, megszervezett, feltételeiben biztosított s eredményeiben is tudományos módszerekkel elemzett kísérletre.* Még kevésbé beszélhetünk hazai vonatkozásban olyan komplex kutatásokról, amelyekre pedig a nevelőtevékenységnek, ezen belül a tanulás és termelőmunka összekapcsolásának rendkívüli bonyolultsága, a gyakorlati nevelési feladatok nagy társadalmi súlya miatt elengedhetetlenül szükség volna. Összehangolt *társadalomtudományi, közgazdaság- és munkatudományi, pedagógiai, lélektani és munkalélektani komplex tudományos vizsgálatokra* gondolunk, amelyek nélkül az iskolarendszer tervezése és fejlesztése nem hozható megnyugtatóan összhangba sem a népgazdaság tényleges mennyiségi és minőségi munkaerő-szükségletével, sem a szocialista társadalom egyéb igényeivel.

A művelődésügyi tárcának — sok-sok részeredménnyel járó kölcsönös erőfeszítés ellenére — a „megrendeléseken" kívül ma sem állnak még rendelkezésére a mennyiségi és minőségi munkaerőigénynek olyan mutatói, amelyek nemcsak a tapasztalatokon, hanem a népgazdaság jelenlegi és várható struktúrájának, távlati fejlődési tendenciáinak, valamint a belső társadalmi, szakmai és a szocialista táboron belüli nemzetközi munkamegosztásnak *tudományos vizsgálatán, elemzésén* alapulnak, még kevésbé a *jelenlegi, valamint a tudományos-műszaki fejlődés következtében várható új munkaterületeknek, munkaköröknek és munkafunkcióknak gazdasági, műszaki, pedagógiai és munkalélektani komplex elemzései.* Ilyen vizsgálatok alapján kellene kidolgozni az ún. pályaképeket, amelyek a leendő szakember szakmai szintjét, képzési szintjét és személyiségképét foglalják magukban. Pe-

Digitized by Google

dig, ha iskolarendszerünk szerkezetét, s ezen belül a munkára nevelés és a műszaki-szakmai képzés szervezetét és tartalmát csak egyténye-zősen, a népgazdaság jelenlegi munkaerő-helyzetéhez és szükségleteihez igazítjuk, akkor ezzel legalább akkora hibát követünk el, mint a munkaerő-szükségletet és a népgazdaság termelőhelyeinek, egységeinek képzési feltételeit és kapacitását figyelmen kívül hagyó, „csak pedagógiai" tervezéssel.

A művelődéspolitika és a tudomány kapcsolatának megerősítése szempontjából, de különösen a munkára nevelés, a politechnikai és műszaki-szakmai képzés tudományos megalapozottságának vonatkozásában nem kielégítő megoldás a Magyar Tudományos Akadémiának az az egyébként előremutató kezdeményezése, hogy egyik kiemelt fő témájának, a szocialista társadalmi tudat kialakításának komplex vizsgálatába pedagógusokat és pszichológusokat is bevont. A szocialista tudat kifejlesztésében és tömegessé válásában valóban döntő szerepe van a nevelésnek. De a nevelés, különösen a kommunista nevelés, s benne a politechnikai és szakmai képzés *nemcsak tudatformálás, hanem az egész ember nevelése.* A gyermekek tudatát is alapvetően egész életük, tevékenységük, ezen belül tanulási és munkatevékenységük pedagógiai megszervezésével fejleszthetjük eredményesen. E pedagógiai folyamatban elsajátított általános, általános műszaki és szakmai felkészültségük *a tudat és a tevékenység egysége*, az intellektuális és végrehajtó erők egysége tehát nemcsak a társadalmi tudat, hanem *a termelőerők fejlődésének is lényeges eleme.*

Az ember, a felnövekvő ember a maga valóságában ennél is sokkal több, sokkal gazdagabb. Termelőerőként is annál értékesebb, minél gazdagabb, tartalmasabb az *egész ember.* Az egész ember mint személyiség pedig annál szebb, annál gazdagabb, minél nagyobb közösség céljait, távlatait tekinti saját egyéni távlatainak.

A marxista pedagógiai kutatások azonban, s különösen a munkaoktatás, a politechnikai és szakmai képzés, végső soron a munkával nevelés alapvető kérdéseit tisztázni hivatott kutatások nem végezhetők mellékesen, egyéb, más szempontokból szintén nagyon fontos feladatok mellett, s főleg nem egyes elszánt kutatók egyéni erőfeszítései útján. Az elmélet és a gyakorlat munkásainak közös, tervszerű, szervezett és feltételeiben biztosított intézményes együttműködésére volna szükség ahhoz, hogy korunkhoz és forradalmunkhoz méltó színvonalú legyen a művelődéspolitika és a nevelési gyakorlat tudományos megalapozottsága, hogy eddigi szép eredményeik továbbfejlesztésével egyre inkább a kommunista embernevelés otthonaivá és műhelyeivé szervezhessük iskoláinkat.

Ha bátran „zöld utat nyitunk a marxista pedagógiának", ha lehetőséget nyújtunk a néppel összeforrott pedagógusoknak és pedagógus-kollektívák alkotó kezdeményezéseinek — amint ezt néhány évvel ezelőtt Makarenko egyik tanítványa, A. Sz. Kalabalin is tanácsolta —, akkor néhány év múlva nagyobb eredményekről számolhatunk be.

Digitized by Google

Tapasztalatcsere

A gazdasági munka pártirányításának módszerei az Ikarus gyárban

Különböző szintű pártszerveink az elmúlt évben ismételten megvizsgálták, hogy miként lehet a legcélszerűbben, a leghatékonyabban elősegíteni a pártmunka módszereivel gazdasági feladataink megoldását. E viták nagyon hasznosak voltak; jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy tisztázzuk a pártszervezet termelési, gazdasági tevékenységének célját, jobban kialakítsuk módszereit, hatékonyságának mércéjét, és felismerjük összefüggéseit a pártmunka egyéb oldalaival.

Úgy érezzük, hogy e viták semmiképpen sem jelentik felsőbb pártszerveink korábbi iránymutatásainak átértékelését. Erre nincs is szükség. Tekintettel arra, hogy gyárunk munkásközvéleményében — de talán más területeken is — a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatban aggodalmak jelentkeznek („ki leszünk szolgáltatva a gazdasági vezetőnek és a pártszervezet sem fog megvédeni"), célszerű hangsúlyoznunk, hogy a pártszervezet irányító, segítő és ellenőrző tevékenységére a jövőben még inkább szükség lesz. A pártszervezetek a módszerek finomításával, továbbfejlesztésével még jobban figyelemmel fogják kísérni a termelési kérdéseket. E módszereken pedig ott és olyan mértékben kell változtatni, ahol és amennyiben a körülmények megváltozása és az új gazdasági mechanizmus ezt megköveteli, illetve ahol és amennyiben az eddigi gyakorlat helytelen volt.

Hadat üzentünk gyárunkban annak a bátortalanságnak, amely itt-ott jelentkezett a termelés pártirányításával kapcsolatban. Nem engedtük, hogy pártvezetőségünk egyik-másik tagja szinte kikerülje a gazdasági problémákat, mondván: „Gazdasági kérdésekkel nem időszerű foglalkoznunk, ez a gazdasági vezetők dolga". Úgy gondoljuk, hogy ez téves és veszélyes nézet. Köztudott dolog, hogy nem lehet mesterségesen elválasztani egymástól a társadalmi tevékenység gazdasági, politikai és ideológiai szféráját, hogy ezek egymással bonyolult kölcsönhatásban állnak, hogy csak a párt alkalmas arra, hogy a gazdasági, termelési, technikai kérdéseket is társadalmi összefüggéseikben, kihatásaikban vizsgálja. Szó sincs arról, hogy az új helyzetben a pártnak nem kell többé a gazdasági folyamatokkal foglalkoznia, ellenkezőleg, az az új momentum, hogy az eddiginél mélyebben kell

Digitized by Google

megragadnia e folyamatok rugóit, lényegét. A mi pártszervezetünknek is megmaradtak, sőt megnőttek a feladatai a gazdaság irányítása terén.

Az itt bírált szemlélet realizálása nagyon kényelmes lenne, szóban forgó elvtársainknak a párt gazdaságszervező munkájának új megítélésére hivatkozva, ezen az alapon nem kellene növelniük szakmai felkészültségüket. Mi azonban arra igyekszünk nevelni pártfunkcionáriusainkat, hogy legalább az eddigi, de lehetőleg még nagyobb erőfeszítéssel figyeljék az üzem dolgozóit erősen foglalkoztató termelési problémákat, rendszeresen vizsgálják, kritikailag elemezzék annak a termelési egységnek a helyzetét, amelyben tevékenykednek.

A gazdasági kérdések megoldásában csak akkor lehet hatékonyan közreműködni, ha e kérdéseket gazdasági oldalukról közelítjük meg. Az elemzés további szakaszában azonban lehetséges és szükséges is a vizsgálódást kiterjeszteni az egyéb tényezőkre, és ezek hatását, illetve visszahatását is figyelembe venni. A kölcsönös összefüggésből következik, hogy a politikai tudati jelenségek alakulását is befolyásolják a termelési és gazdasági viszonyok. A politikai kérdések vizsgálatának bizonyos fázisában tehát szintén szükség lehet termelési kérdések vizsgálatára. Megítélésünk szerint így lehet a politikai és gazdasági munka összefüggését helyesen értelmezni. Ezen az elvi alapon állva, nem korlátozni igyekeztünk a gazdasági kérdésekkel való foglalkozást, hanem módszereit igyekeztünk továbbfejleszteni.

A gazdasági munkának lényegében négy szakasza van: a helyzet felmérése és a tájékozódás, a szükséges intézkedések kidolgozása és körültekintő kimunkálásuk kezdeményezése, a végrehajtás megszervezése, és az ellenőrzés. Úgy látjuk, hogy mind a négy fázisban komoly szerep jut a pártszervezetnek.

Pártbizottságunk kellően tájékozott a gazdasági kérdésekben is. Az Autó- és Traktoripari Tröszt pártszervezetének meglehetősen szoros kapcsolata van a gyárak pártszervezeteivel. Az iparághoz tartozó gyárak kooperációs, gazdasági kapcsolatát jól kiegészíti a pártszervezetek egyre javuló kölcsönös tájékoztató munkája. Állandó és szoros kapcsolatot tartunk külkereskedelmi vállalatunk, a MOGÜRT pártszervezetével. Így a területi szervezési elv változatlan fenntartásával és mind a felsőbb, mind az alsóbb gazdasági szervek pártszervezete hatáskörének és önállóságának teljes érvényesülése mellett mód van arra, hogy jól tájékozódjunk a gyárat illető fejlesztési és beruházási feladatokról, a nemzetközi munkamegosztási problémákról, a vidéki ipartelepítési elképzelésekről, a piaci igényekről és problémákról, s más hasonló, csak felülről áttekinthető kérdésekről. A legfontosabb kérdések megtárgyalására a tröszt vezérigazgatója minden esetben meghívja a nagyüzemi pártbizottsági titkárokat is. Megítélésünk szerint az ilyen szintű, ilyen jellegű tájékoztatásra az új mechanizmusban is elengedhetetlenül szükség lesz. E megbeszélések jó tapasztalatcserelehetőséget biztosítanak politikai kérdésekben is.

Alapszervezeteinktől is megköveteljük, hogy kollektív munkával,

Digitized by Google

és a termelési felelős reszort-tevékenységére támaszkodva, alaposan tájékozódjanak üzemük, területük helyzetéről, problémáiról, eredményeiről. A pártszervezet „alulról", a dolgozók részéről való tájékozottsága általában jobb, mint a gazdasági vezetőké. Egyre inkább megnyílnak azok a csatornák is, amelyek „felülről", a felsőbb gazdasági és pártszervek részéről, illetve „oldalról", a vertikálisan összefüggő gyáregységek, üzemek részéről vezetnek a pártszervezethez. E csatornák bővítésének szükségességével egyébként általában a gazdasági vezetők is egyetértenek, és így közösen kereshetjük a további lehetőségeket.

Az alapszervezeti titkárok jelen lehetnek a gazdasági vezetők által tartott megbeszéléseken. A gyár egészét érintő gazdasági kérdésekről a titkári értekezleteken is szó esik. Előfordul, hogy a titkári értekezleten gyárigazgatónk tájékoztatja az alapszervezeti titkárokat valamely fontosabb gazdasági intézkedésről, problémáról. A végrehajtó bizottság ellenőrzi, hogy e tájékoztatók eljutnak-e a tagsághoz.

A tájékoztatás megszervezésekor ügyeltünk arra, hogy az ne váljék öncélúvá. A felesleges információ terhessé válhat és elvonhatja az energiát az érdemi munkától. Tisztázni kell előre az adott tájékoztatás célját, értelmét, és ezt mindig meg is kell mondani az érdekelteknek. Helyesen kell eldönteni azt is, hogy milyen esetekben van szükség előzetes és milyen esetekben utólagos információra. Vannak olyan kérdések, amelyekben célszerű előre kikérni a kommunisták, a dolgozók véleményét, más kérdések kapcsán viszont elegendő az intézkedések okainak, értelmének utólagos indokolása is. A tájékoztatóval együtt meg kell határozni a tájékoztatás továbbadásának módját is.

Csak a jól tájékozott pártszervek és szervezetek képesek kezdeményezni, javaslatokat tenni a gazdasági vezetőknek. Gyárunkban gyakran élnek is ezzel a lehetőséggel. Teljesen helytálló elv az, hogy intézkedniük nem szabad, ez a gazdasági vezetés dolga, de minthogy javaslataik döntő többségükben megalapozottak, gazdasági vezetőink nagyon szívesen veszik őket. Így nő tulajdonképpen a pártszervezet tekintélye. Az is növeli a pártszervezet tekintélyét, hogy soha nem csinálunk presztizskérdést abból, ha egy-egy javaslatunkat a gazdasági vezető nem találja elfogadhatónak.

Nyilvánvaló, hogy a pártszervezet esetenkénti kezdeményező szerepe mellett is a gazdasági intézkedéseknek elsősorban a gazdasági vezetőktől kell kiindulniuk. Az esetek többségében így van ez a mi gyárunkban is. Nincs szó arról, hogy a gazdasági vezetés feladatait a pártszervezet átvállalná, csupán arról, hogy a nehézségekről, a gondokról és hibákról pártszervezetünk „első kézből" értesül, és nem elégszünk meg ezek egyszerű továbbításával, hanem amikor csak lehet, javaslatot teszünk a megoldás módjára is. E tevékenységünkben is elsősorban a dolgozók véleményére támaszkodunk, és ritkán, egyre csökkenő számban végzünk nagyobb lélegzetű, önálló elemző munkát.

Digitized by Google

A pártszervezet kezdeményezése a gazdasági kérdések megoldásában hasznos lehet, a feladatok végrehajtásában nyújtott segítése pedig egyenesen nélkülözhetetlen. Megítélésünk szerint a gazdasági munkával kapcsolatos párttevékenység súlypontját erre kell helyezni. Gyárunkban jól működik együtt a pártszervezet és a gazdasági vezetés: a pártszervek ismerik és ugyanúgy értékelik a vállalati folyamatokat, jelenségeket, mint a vállalat gazdasági vezetői, és a jelentősebb intézkedések a párt-végrehajtóbizottság egyetértésével születnek. A segítés formái, módszerei változatosak. Ez alkalommal a kongresszusi munkaverseny szervezése útján adott támogatásra szeretnék kitérni.

A vállalat kongresszusi felajánlásának számos fontos pontja van, mint pl. a termelékenységi terv 2,1 százalékos túlteljesítése, a 0,2 százalékos terven felüli önköltségcsökkentés, több kísérleti jármű és prototípus elkészítése, gyárfejlesztési rekonstrukciós munkák előrehozása stb. Közülük talán az egyik legjelentősebb: 100 autóbusz terven felüli elkészítése, az exportigények jobb kielégítése érdekében. E felajánlás előtt koordinálni kellett a gyár felettes szerveinek, a külkereskedelmi vállalatnak, a kooperációs termékeket szállító gyáraknak és nem utolsó sorban a vállalati kollektívának a tevékenységét. Főként a mi feladatunk volt, hogy — a szakszervezettel együtt — az egyes műhelyek, üzemek, gyáregységek felajánlásait megfelelően összehangoljuk. Hiába ajánlották volna fel a szerelővonalak dolgozói azt, hogy terven felül még 100 autóbuszt készítenek, ha nem csatlakoztak volna hozzájuk az alkatrészgyártó üzemek, az anyagbeszerzők, a konstruktőrök, a meósok, a kocsiátadók és a gyár többi részlegének dolgozói, beleértve az autóbuszok kezelési és karbantartási utasításait készítő nyomda vezetőit és munkásait.

Régóta törekszünk arra, hogy a politikai és a gazdasági vezetés feladatait, hatáskörét elhatároljuk, hogy elkerülhetők legyenek a párhuzamosságok és átfedések, s hogy pontosabban lerögzíthessük azt is: ki miért felelős. Bizonyos, hogy ez a törekvés helyes, és a jelenleginél jobban szabályozható a politikai és gazdasági szervek együttműködése. Merev, minden pártszervezetre és minden időre érvényes szabályozás, valamiféle örök és általános recept azonban aligha képzelhető el. Egyrészt a felvetődő problémák, feladatok rendkívül változatosak, másrészt nagyon különböző lehet a gazdasági és pártszervek egymáshoz viszonyított káderhelyzete. Ugyanaz az intézkedés egy adott pártszervezet részéről, egy meghatározott helyzetben és időpontban fölösleges gyámkodás, más pártszervezetnél, más körülmények között pedig nélkülözhetetlen segítség lehet. De a gazdasági kérdésekkel való foglalkozás lehetőségei is változóak: nyilvánvaló, hogy a vezetőségválasztások idején bizonyos mértékig háttérbe szorulnak.

A gazdasági feladatok közül igyekeztünk kiemelni azokat, amelyekkel elsősorban célszerű foglalkoznia a pártszervezetnek. Mindig első helyre tettük a perspektivikus kérdéseket (gyárszervezés, új gyártmányok, technológiai fejlesztési elképzelések stb.). Másodsorban a

Digitized by Google

pártalapszervezetek, a szakszervezet, a helyi gazdasági vezetés közti koordináció problémáival foglalkoztunk. A napi gazdasági problémák csak ezután következnek a munka „rangsorában", s mindig ügyeltünk arra, hogy — bár a legnagyobb számban és a legélesebben ezek jelentkeztek — ne vegyék el a pártszervezet energiáit más feladatok elől. Kiemelten két kérdéscsoportot kezeltünk: bérrendszerünk problémáit és a munkaszociológiai, munkapszichológiai kérdéseket; úgy láttuk ugyanis, hogy elsősorban ezek foglalkoztatják dolgozóinkat.

A végrehajtó bizottság néhány évvel ezelőtt megvizsgálta a munkaerő-hullámzás problémáját. Felfigyeltünk arra, hogy egyes műhelyeinkben szórványosan, másutt pedig szinte örökösen munkaerőhiány jelentkezik. Megítélésünk szerint sem a bérek, sem a munkakörülmények nem indokoltak ilyen mértékű fluktuációt, bár a gondokhoz ezek is hozzájárultak. Kiszemeltünk néhány olyan műhelyt, amelyek ebből a szempontból a végleteket mutatták, és a pártalapszervezetekkel együttműködve felmértük a helyzetet. Beszéltünk azokkal az emberekkel, akik a legnagyobb mértékű fluktuációt mutató két műhelyből léptek ki, és azokkal is, akik egy-két hónappal azelőtt léptek be ezekbe az üzemrészekbe. Semmiféle vétkes mulasztást nem tapasztaltunk, de egy sereg kisebb, látszólag jelentéktelen hibát észleltünk, amelyek *együtt*, egymást erősítve végül is oda hatottak, hogy rossz volt az emberek közérzete. Kitűnt, hogy azokon a munkahelyeken, amelyeken a munkaerő stabilabb, a politikai és gazdasági vezetők többet beszélgetnek a dolgozókkal, igyekeznek jogos kívánságaikat teljesíteni és ha ezek valamilyen okból nem teljesíthetők, ennek okait megmagyarázni. A béremeléseket, premizálásokat, a jutalmazásokat ezeken a munkahelyeken a lehető legdemokratikusabban és legigazságosabban intézik, ügyelnek arra, hogy a dolgozók munkahelye, környezete egészséges és tiszta legyen stb. Műszaki könyvtárunkat igénybe véve mi is tanulmányoztunk és felkérésünkre a gazdasági vezetők is elolvastak több, a munkalélektant és az üzemvezetés összefüggéseit tárgyaló könyvet, cikket. Tapasztalataink szerint ez is hozzájárult ahhoz, hogy az utóbbi időben csökkent a gyárban a fluktuáció.

Az itt tárgyalt feladatokkal időbelileg is összefonódva dialektikus egységet alkot a gazdasági munka pártellenőrzése. Talán a leglényegesebb az, hogy az ellenőrzést ne szakítsuk el a munka segítésétől, nehogy a bizalmatlanság, az „ellenzékieskedés" látszatát keltsük, nehogy olyan véleményük alakuljon ki velünk kapcsolatban, hogy „utólag könnyű okosnak lenni". Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy csökkentsük az ellenőrzés rendszerességét, alaposságát, és még kevésbé azt, hogy valamely hiba észlelése esetén ne gyakoroljunk akár élesebben is bírálatot.

Az ellenőrzés módszerei szerteágazóak, és a téma jellege alapján kell eldönteni, hogy melyiket alkalmazzuk. Arra törekszünk, hogy minél nagyobb mértékben támaszkodjunk a választott testületekre

Digitized by Google

vagy választott tisztségviselőinkre. Elsősorban az alapszervezeti vezetőségek (közülük is főleg a termelési felelősök), illetve a gyár egészét érintő kérdésekben a pártbizottság kollektívája vagy néhány tagja az, akinek a közreműködését kérjük a gazdasági munka ellenőrzésében. A komplex intézkedési terv egy-egy pontjának kézbentartását pl. általában arra az alapszervezetre bíztuk, amelyet az elsősorban érint.

A pártbizottságunk mellett soha nem tevékenykedett nagy létszámú, állandó összetételű bizottság. Termelési bizottságunk mindössze négy elvtársból áll; közülük egy a termelési, egy a fejlesztési, egy pedig a közgazdasági kérdésekkel foglalkozik, a pártbizottság termelési felelősének irányításával. Rájuk — akik egyébként tagjai a pártbizottságnak — hárul az ellenőrzés további, főleg irányító jellegű része.

A gazdasági vezetők ellenőrzésének fontos fórumai az állami személyzeti munka során végzett minősítések, amelyeken rendszeresen részt vesz a pártszervezet képviselője (főosztályvezetőktől felfelé a végrehajtó bizottság tagja, alacsonyabb beosztású gazdasági vezetőknél az illetékes alapszervezet vezetőségének tagja). A gazdasági munkát a legkomplexebb módon a párt valamely választott testülete előtt való beszámoltatás alkalmával lehet segíteni, ellenőrizni.

Az utóbbi években tisztázódott, hogy az üzemi pártszervezet nem felelős a legapróbb részletekig az üzem tevékenységének egészéért. Ez fölösleges is, lehetetlen is. Mind a dolgozók, mind a felsőbb pártszervek — teljesen jogosan — felelőssé teszik azonban a pártszervezetet a gyár lényeges termelési és gazdálkodási folyamatainak alakulásáért. Bizonyos, hogy a gazdasági mechanizmus reformja után ez még inkább így lesz; még inkább felelősek leszünk a gyár rentábilitásának, a dolgozók munkakörülményeinek, bérhelyzetének alakulásáért. Ha nem kielégítően mennének a dolgok, akkor hiába is mondanánk, hogy „ez a gazdasági vezetők dolga" — ez esetben a dolgozók rossz kádermunkánkért marasztalnának el bennünket. Jó kádermunka pedig lehetetlen a gazdasági terület kellő ismerete nélkül.

Ismét visszakanyarodtunk tehát a cikk elején érintett kérdéshez. A pártszervezetnek a gazdasági munkát segítő, ellenőrző szerepe soha nem volt olyan jelentős, mint éppen napjainkban, amikor érezhető már az új gazdasági mechanizmus előszele. De munkánk nem öltheti a túlzott, operatív beavatkozás jellegét, nem jelentheti a gazdasági vezetés hatáskörének átvételét, hanem elvtársias együttműködést, célszerű munkamegosztást követel meg. Az is nyilvánvaló, hogy a jövőre vonatkozóan most csak az alapelveket szögezhetjük le, s hogy a gyakorlati munka során számos munkamódszerünket tovább kell fejlesztenünk, újakat kell létrehoznunk, és egyeseket esetleg mint elavultakat, el kell majd hagynunk. De hogy miként, azt nem lehet megjósolni, csak a tapasztalatok alapján lehet majd részleteiben kimunkálni.

Szentirmay Kornél

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

Indonézia válaszúton

Tíz és egynéhány hónap óta nemigen telik el olyan nap, hogy az indonéz események ne szerepelnének a világsajtó hasábjain. Az egy évvel ezelőtt végbement tragédia méltán keltette fel a nemzetközi közvélemény élénk figyelmét és szorongó aggodalmát. Még ma sem ocsúdtak fel az emberek a döbbenetből, az iszony fojtogató érzéséből, hogy egy népnek félmillió ember kegyetlen pusztulásával kellett a belső viszálykodásért megfizetnie. És jogos az aggodalom: mit tartogat a jövő e sokat szenvedett nép számára?

A legelső kérdés: milyen erők működnek, milyen törekvések jelentkeznek a tízezer sziget országában?

Ma a *katalom* Indonéziában egyértelműen és kétségbevonhatatlanul a katonai vezetők kezében van. Az ország tényleges ura a hadsereg, élén Suhartó tábornokkal, Indonézia „erős emberével".

A politikai arénában a *jobboldal a hangadó;* a baloldali erők visszaszorultak, hallgatásba, sőt illegalitásba kényszerültek, soraik megtizedelődtek.

Huszonegy esztendővel a függetlenség kikiáltása után az országban teljes a gazdasági csőd. Ennek a csődnek a legszembeötlőbb jellemzője a megfékezhetetlen *infláció,* Indonézia nagymérvű *nemzetközi eladósodása* (adóssága a legújabb hivatalos bejelentés szerint 4 milliárd dollár), a *termelés stagnálása,* sőt hanyatlása, a *munkanélküliség* fokozódása, továbbá a megrendült indonéz gazdasági élet mind nyilvánvalóbbá váló *kiszolgáltatottsága* a nemzetközi monopoltőkével szemben.

A második kérdés az, hogy a két évtizedes biztató fejlődés miként szakadhatott meg ennyire váratlanul, van-e ennek természetes magyarázata. Indonézia hosszú időn át azoknak az országoknak az élvonalába tartozott, amelyek a gyarmaturalom béklyóitól megszabadulva független, semleges és következetesen imperialistaellenes politikát követtek, kivívták maguknak a haladó emberiség rokonszenvét, és bízvást számíthattak támagatására. Állami életének megszilárdulásában Indonézia igen sokat köszönhetett a segítőkész szocialista közösségnek, elsősorban a Szovjetuniónak. Mivel magyarázhatjuk tehát, hogy most a reakció diadalmaskodott?

Digitized by Google

Hogy ezt megértsük, egyrészt szemügyre kell vennünk néhány eleve adott tényezőt, másrészt pedig le kell hántanunk a mítosz burkát néhány olyan jelenségről, amelyek rejtett, de aktív összetevői voltak a tavaly októberi „nagy fordulatnak".

Indonézia, ez a hatalmas birodalom, évszázadokig holland uralom alatt szenvedett. Nyersanyagforrásait a gyarmatosító Hollandia aknázta ki, javai a gyarmattartó gazdagodását szolgálták. Természeti kincsek tekintetében Indonézia a világ harmadik legnagyobb gazdasági hatalma lehetne, de e kincsek jórészt még a föld méhében rejtőznek. Érthető, hogy a függetlenné vált Indonéziára szemet vetettek az új, neokolonialista módszereket alkalmazó és a régi kolonializmus örökére vágyó imperialista hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok.

Törekvéseik érvényesítésében semmilyen eszköztől nem riadtak vissza. A holland—angol fegyveres intervenciót követően a nyugatbarát politikával szakító indonéz kormánnyal szemben a belső reakcióra támaszkodtak. Hatékonyan segítették, szervezték a jobboldali összeesküvéseket, és fegyveres támogatást adtak a szeparatista mozgalmaknak (Szumátra: 1958, Celebesz: 1960—61). Ez utóbbiak azért érdemelnek különös figyelmet, mert ezek a mozgalmak a gyérebben lakott, de gazdasági tekintetben (olajtelepek, ónbányák, gumiültetvények) a sűrű népességű Jávánál sokkal jelentősebb nagy szigeteken bontakoztak ki.

Gazdaságpolitikai és stratégiai szempontból Indonéziát földrajzi fekvése is kulcsfontosságúvá avatja. Az indonéz partok mentén húzódik az a tengeri útvonal (Indiai óceán—Singapore—Fülöp-szigetek—Japán), amelyet a modern imperializmus ütőerének („life belt") neveznek. A vietnami háború különösen megnövelte Indonézia értékét a Pentagon szemében: Indonézia megkaparintása megfelelő hátországot, sőt ugródeszkát adna neki a vietnami háború viseléséhez.

Harmadik, el nem hanyagolható szempontként azt kell megemlítenünk, hogy Indonézia 105 milliós lakossága jelentős tömegerőt képvisel, hovatartozása tehát politikailag sem közömbös.

Az elmúlt húsz esztendőben Indonézia függetlenségének és e függetlenség megszilárdításának záloga a *nemzeti egység* volt. A nemzeti egység kikovácsolása azonban igen nehéz feladatnak mutatkozott ezen az Európa nagyságú és földrajzilag erősen szétdarabolt területen.

E terület gyújtópontja Jáva, ahol a lakosság 70 százaléka él. Az indonéz nép zöme kisparcellákat művelő szegényparaszt, vagy ültetvényes munkás; korszerű ipar hiányában erős, fejlett és jól szervezett munkásosztály nem alakulhatott ki. Érthető, hogy a nincstelen szegényparasztság adta a baloldal és ezen belül az Indonéz Kommunista Párt tömegeit. A nacionalista erőket a nemzeti burzsoázia fogta össze. A harmadik nagy politikai áramlat a vallásos erőké, amely a muzulmán papság irányítása alatt áll. E három politikai erő egységét, szövetségét fémjelezte és tükrözte nevében is a NASAKOM-politika.

Digitized by Google

Ennek a politikának a keretein belül működtek a politikai pártok. Együttműködésük vagy annak hiánya határozta meg a bel- és külpolitika alakulását, mind pozitív, mind negatív értelemben.

A nemzeti egység ebben a fiatal államban igen ingatag volt. Ezt a körülményt Indonézia külső ellenségei a maguk javára igyekeztek hasznosítani, s hasznosították is.

Formálódásában már maga a baloldal sem volt egységes; az egyes csoportok széthúzása és különféle pártokba szerveződése bénítólag hatott rá. Az Indonéz Kommunista Pártot is frakcióharcok gyengítették; ezt a gyermekbetegséget csak az ötvenes években sikerült leküzdenie, ekkorra sikerült szilárd belső egységet teremtenie. A párt ettől kezdve rohamosan erősödött, befolyása nőttön nőtt, népszerűsége kiszélesedett. Taglétszáma 1965 nyarán már meghaladta a három milliót. A párt következetesen küzdött a legalapvetőbb és legégetőbb kérdések megoldásáért (földreform, gazdasági stabilitás stb.), s zászlóvivőjévé vált a nincstelenek tömegeinek.*

A nacionalista erők derékhada a Nemzeti Párt. Egykor az ország legerősebb pártja volt, ütőképességét azonban az évek óta tartó frakcióharcok jelentősen korlátozták.

A vallásos erők ma csaknem kizárólag a Nahdatul Ulama pártban tömörülnek. Ma ez a párt a jobboldal *szervezett politikai bázisa.* Ebben az összefüggésben nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a lakosság körében hihetetlenül mély gyökerei vannak a muzulmán hitnek: fanatikus emberek millióri készek rá, hogy vakon kövessék vezetőinek utasítását. A Nahdatul Ulama párt befolyása elsősorban Nyugat-Jáván nagyon erős, de ezen túlmenően a nacionalista, sőt helyenként a kommunista tömegek körében is igen nagy mozgósító vagy legalábbis befolyásoló ereje van az iszlámnak. Elevenen élnek még a régi szokások, hagyományok, babonák, hatnak még a feudális korból visszamaradt eszmék, s még ma is eleven bizonyos jelenségek, hitek és vezetők már-már kultikus tisztelete. Nem meglepő, hogy a nemzetközi imperializmus éppen az elmaradt tömegeket és vezetőiket, a belső reakciót állítja a maga szolgálatába.

A vallásos hit mellett nagy ösztönző ereje van az indonéz *nacionalizmusnak* is. Ez a nacionalizmus a nemzeti egység fenntartásának időszakában sokáig pozitívan hatott. Meg kell azonban mondanunk, hogy az utóbbi években jelentkeztek egyes negatív jelenségek is; ezek már a nacionalizmus túlburjánzásának voltak a következményei, és részben a nemrég bekövetkezett nemzeti katasztrófának az előidézői.

Másképpen ezt úgy lehet megfogalmazni, hogy Indonézia bel- és

* Az IKP 1954-ben megtartott V. pártkongresszusán határozatot hozott arról, hogy a parasztságot be kell vonni a forradalmi harcba. Állást foglalt az agrárforradalom végrehajtása mellett, követelte az ülletvénytulajdonosok kisajátítását, oly módon, hogy birtokaikat ne államosítsák, hanem hagyják a parasztok kezében.

Digitized by Google

külpolitikai szinten egyaránt *általában pozitív úton haladt és a nem kapitalista fejlődés útjára lépett*, de ezen belül számos olyan negatívum jelentkezett, amelynek a kiküszöbölése *parancsoló szükséggé vált.*

Állami szuverenitásának védelmében és gazdasági függetlenségének oltalmában Indonéziának szilárd, következetes politikai és fegyveres harcot kellett vívnia.

Ennek a harcnak az élén Sukarno elnök állt, akinek a személye évtizedeken át Indonézia szabadságvágyát, függetlenségi törevéseit jelképezte. Sukarno vezette az indonéz függetlenségi mozgalmat a holland gyarmati elnyomás éveiben, az ő nevéhez kapcsolódik az ország függetlenségének kikiáltása (1945. augusztus 17.), és az ő irányításával fogott hozzá az indonéz nép egységes és független államának felépítéséhez. E harcban olyan sikerek születtek, mint a külföldi intervenciósok visszaszorítása. Nyugat-Irián visszaszerzése, a brit neokolonialista törekvések keresztezése (Malaysia). Méltán nevezhetjük az indonéz aktív imperialistaellenes politika mérföldkövének az 1955-ös bandungi konferenciát. A gazdasági függetlenség megszerzésének és a monopoltőke fokozatos kiszorításának útján olyan vívmányok születtek, mint a holland javak kisajátítása és államosítása (1957), az állami szektor megerősítése, a külföldi olajvállalatok (Shell, Stanvac, Caltex) koncesszióinak megszüntetése stb.

A szocialista országok minden támogatást megadtak a tőkés világpiac béklyóiból szabadulni vágyó Indonéziának. Ennek keretében kedvező hiteleket folyósítottak részére. A Szovjetunió egymaga több mint egymilliárd dollár kölcsönt adott Indonéziának.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azokat a káros jelenségeket, amelyek koloncként terhelték meg az indonéz külpolitikát, s főleg a belpolitikát. Az egyik, eddig még kevéssé megvilágított probléma: a malaysiai konfrontáció. Anglia a maga pozícióinak védelmében, részben offenzív, de elsősorban mégis defenzív jelleggel hozta létre a Malaysia Államszövetséget. Ennek az államalakulatnak a mesterséges összetákolása ellen jogosan lépett fel az Indonéz Köztársaság, hiszen Malaysia a neokolonializmus bástyája, és mint ilyen, elsősorban a szomszédos Indonéziát fenyegette politikailag, gazdaságilag és katonailag. Az államszövetség megteremtésében feltehetően még két másik cél is vezette Angliát: az, hogy biztosítsa katonai jelenlétét Délkelet-Ázsia térségében, s az, hogy akadályozza az amerikai imperializmus várható térhódítási kísérleteit (a gazdasági behatolást).

Indonézia megkísérelte politikai eszközökkel elérni céljait. Az Egyesült Nemzetek Szervezetében tett erőfeszítései azonban kudarcot vallottak, s ez arra késztette a kormányt, hogy bejelentse kilépését a világszervezetből és más ENSZ-szervekből. A Malaysiával támadt viszályban ugyanis az ENSZ „szentesítette" Sabah és Sarawak „önkéntes csatlakozását" az államszövetséghez. Indonézia ENSZ-tagságának felmondása közvetlenül abból adódott, hogy az imperialista hatalmak nyomására Malaysiát tavaly januárban a Biztonsági Tanács tag-

Digitized by Google

jává választották. Indonézia jogosan mutatott rá, hogy mai felépítésében az ENSZ egyáltalában nem tükrözi az utóbbi évtizedekben végbement nagyarányú változásokat (a volt gyarmatok függetlenné válását), gyökeres átalakítására van tehát szükség. Vitatható viszont az, hogy Indonézia nem a világszervezeten belül kereste jogos követeléseinek érvényesítését, hanem kirekesztette magát a nemzetek közösségéből. Ebben a kérdésben a mindinkább kínai befolyás alá kerülő Indonéz Kommunista Párt is egyre nagyobb nyomást gyakorolt Sukarno elnök kormányára. Egyre inkább a felfokozott nacionalista törekvések kerültek előtérbe, és ezzel magyarázható, hogy az egyébként indokolt malaysiai konfrontáció *túlhevítetten* katonai jelleget öltött és tetemes anyagi áldozatokat igényelt. Hatalmas katonai gépezetet kellett hadikészültségben tartani, és nem csoda, hogy *a költségvetés 60—70 százalékát a katonai kiadások tették ki.*

A mai gazdasági bajok sem új keletűek. A gyarmati rablógazdálkodás, majd a második világháború pusztítása tönkretette a gazdasági életet. A függetlenség kivívása után nem sikerült tartós fejlődést biztosítani, sőt az utóbbi években *a helyzet egyre kilátástalanabbá vált.* Az egészséges célokban fogant gazdasági törekvések — sajnálatos módon — a megvalósításban buktak el. Az államosított üzemekben és ültetvényeken csökkent a termelés, a tízezer szigetből álló ország számára annyira létfontosságú összeköttetési hálózatot nem fejlesztették ki, s a beruházások — egy-két új, hasznos létesítménytől eltekintve — tervszerűtlenül, nem a megfelelő irányítással történtek. Az infláció mind nagyobb méreteket öltött, a külföldi adósságok ugrásszerűen megnövekedtek, a külkereskedelem egyre deficitesebbé vált.

Indonézia gazdasági bajainak szemléltetésére érdemes megemlíteni néhány adatot. A *második világháború pusztítása,* illetve a japán megszállók háborús rablógazdálkodása következtében 1945-re az ipari termelés a háború előttinek 30 százalékára csökkent. A gazdasági életnek szinte minden ágában zuhant a termelés. A kőolaj-hozam például 7,5 millió tonnáról 300 ezer tonnára, a nyersgumi-termelés a háború előtti szintnek a felére, a széntermelés a kilencedére, a bauxittermelés a 65 százalékára esett vissza.

Az *agrárreformot* 1945-ben a kormány nem merte vállalni. Készítettek ugyan egy áttelepítési programot a két legsűrűbben lakott szigetet, Jáva és Madura népsűrűségének csökkentésére, de ezt — egy-két szórványtelepítéstől eltekintve — a mai napig sem valósították meg.

A gazdasági talpraállást még éveken át akadályozta a *hollandok ellen vívott függetlenségi háború.* Az igen gyenge nemzeti ipar nem állta a versenyt a külföldi tőkés vállalatokkal. Az indonéz nemzeti ipar a nyersanyagszállítások és gépi berendezések szállítása tekintetében is a külföldi hagyótékétől függött, megerősödését ezen túlmenően megakadályozta a nagyfokú külföldi árudömping. Az exportnál aránytalanul nagyobb import negatívvá tette a külkereskedelmi mér-

Digitized by Google

leget, kimerítette az ország valutatartalékait, apasztotta aranykészletét.

Az 1950-ben kitört *koreai háborúnak* Indonézia gazdasági haszonélvezője volt. Noha politikailag elítélte ezt a háborút, gazdaságilag kihasználta azt, hogy a tőkés világpiacon megnövekedett a kereslet a kőolaj, a nyersgumi és a stratégiai alapanyagok iránt. A gazdasági előnyért azonban nagy politikai árat kellett fizetnie: az Egyesült Államok 1951 májusában kikényszerítette, hogy vegyen részt a Kínai Népköztársaság ellen létesített kereskedelmi embargóban. Ez közvetlenül azzal a hatással járt, hogy az Egyesült Államok a világpiacon az indonéziai termékek tekintetében is diktátor lett, és mesterségesen leszorította a nyersanyag-árakat. Emiatt Indonézia a rá következő években évente 2—300 millió dollárt veszitett. A külkereskedelem kedvezőtlen alakulása előidézte, hogy Indonéziában fokozatosan bezártak gyárak, ültetvényeken leállt a termelés.

A kormányzat csak az 50-es évek közepén próbálta rendbehozni az ország gazdasági életét. Hatálytalanította a korábbi előnytelen, csak nyugati érdekeket szolgáló megállapodásokat, fejlesztette gazdasági együttműködését, kapcsolatait az el nem kötelezett és a szocialista országokkal. Intézkedéseket tett az állami szektor bővitésére, új állami vállalatok megalakítására, bevezette a közvetlen állami ellenőrzést. 1957-ig mérsékelt termelésnövekedést is sikerült biztosítania.

Inflációellenes politikát követett, de magát az inflációt megszüntetni nem tudta, csak mérsékelte. 1960-ban nyolcéves fejlesztési tervet dolgoztak ki, előirányozták a közlekedés és az elosztási hálózat, valamint az ipar nagyarányú fejlesztését, a szövetkezeti mozgalom kiépítését. A célok azonban nem valósultak meg, a tervet több ízben felülvizsgálták, majd 1964 után „jégre tették".

Az államapparátus „elsorvadt", helyesebben szólva mindinkább a katonaság irányítása alá került. Az egyes tartományok közigazgatását, gazdasági irányítását (például az ültetvényeken) a katonai vezetők nyíltan vagy burkoltan kisajátították maguknak. A haderő, eredeti funkcióján túlmenően, önálló politikai tényezővé vált. Alá kell húzni, hogy Indonéziában (s erre több más, nemrég függetlenné vált államban is volt példa) a katonaság a jobboldal *szervezett hatalmi bástyája.* A nemzeti hadsereg fejlesztését a függetlenség védelme indokolja, Indonézia esetében azonban a haderő, elsősorban a *szárazföldi hadsereg,* születésétől fogva jobboldali irányítás alatt volt.

Az utóbbi években rohamosan erősödő baloldal és a mind szervezettebbé váló jobboldal (a hadsereg) között egyre valószínűbbé, majd elkerülhetetlenné vált az összecsapás. A hadsereg vezetői a bel- és külföldi reakció támogatását élvezték, és ugyanakkor a *ténylegesen meglevő bajokból* is igyekeztek tőkét kovácsolni maguknak. E bajokért egyrészt — részben jogosan — a kormányra, másrészt a kormánypolitikát támogató kommunistákra igyekeztek hárítani a felelősséget, s így

Digitized by Google

a maguk javára fordítani a közhangulatot. Puccsszerűen akarták magukhoz ragadni a hatalmat, s gondosan elő is készítették ezt.

Az Indonéz Kommunista Párt vezetői tisztában voltak ezzel a veszéllyel, de bíztak tömegeik és a kormányzat erejében, s túlértékelték a maguk esélyeit.

Beszélnünk kell itt egy nagyon sajnálatos körülményről, amelynek közvetve ugyan, de nem kis része van az indonéz tragédiában. A nemzetközi munkásmozgalomban és kommunista mozgalomban támadt vita, a Kínai Kommunista Párt álbaloldali és nacionalista irányvonala igen kedvezőtlenül hatott az indonéz baloldal sorsára. Az Indonéz Kommunista Párt vezetősége ugyanis mindinkább elfogadta a KKP irányvonalát és ebből téves, hibás következtetéseket vont le az indonéz helyzetre vonatkozóan.

1. Bel- és külpolitikai törekvéseiben „radikálizálódott", azaz maga is egyre több kérdésben álbaloldali, ultranacionalista nézeteket vallott.

2. Noha a pártvezetőség hosszú időn át támogatta a kormányt, sőt az az utóbbi egy-két esztendőben egyes kérdésekben ez a támogatása fokozódott, mégsem volt egységes a kormány megítélésében. Egyes tagjai mind nyíltabban kétségbe vonták, hogy az ország a nem kapitalista fejlődés útján haladhat. Ebből a téves értékelésükből azt a következtetést vonták le — *bár szavaikat nem váltották fel tettek* —, hogy fegyveres harcban kell megdönteni a „burzsoá társadalmi rendet".

3. A hadseregen belül átengedte a terepet a jobboldalnak, nem fokozta a maga befolyását, hanem népi milícia felállítását szorgalmazta, a hadsereg ellensúlyozására. E törekvésében nem számolt azzal, hogy a szövetségesének tekintett kormány és a Nemzeti Párt is ellene fordul.

4. Az akut ellenforradalmi veszéllyel szemben nem mozgósította a tömegeket, s a döntő pillanatban cselekvésképtelennek bizonyult.

Ez a felemás magatartás azzal a következménnyel járt, hogy a „Szeptember 30. mozgalom" felszámolásának örvén megindult fehérterror a párt szervezett, de az adott helyzetben felkészületlen, mit sem sejtő tömegeit teljesen váratlanul érte. A Szeptember 30-a mozgalom — mint ismeretes — Untung alezredesnek, az elnöki testőrség egyik zászlóaljparancsnokának elszigetelt kísérlete volt a jobboldali puccsveszély elhárítására. Untung szeptember 30-ról október 1-re virradó éjszaka két zászlóaljnyi katonával néhány órára „villámpuccsot" hajtott végre Djakartában. Katonái hat jobboldali tábornokot letartóztattak és kivégeztek. Suharto tábornok vezetésével a jobboldali katonai erők ellenakcióba kezdtek, s leverték Untungék megmozdulását. A jobboldali katonai vezetők azt állították, hogy Untung akciója az Indonéz Kommunista Párt műve, és ezzel az ürüggyel megindították a tömeges hajszát az IKP tagjai ellen, a pártot pedig betiltották.

A pártvezetőség még ekkor is illúziókat táplált a kormány és Sukarno iránt; bízott benne, hogy az elnök erélyesen közbelép és megállít parancsol a reakciónak. A kormány azonban habozott, és tétlenségével az utolsó lehetőséget is elszalasztotta. Magatartása ebben az

Digitized by Google

időszakban rendkívül ellentmondásos volt; olyan koncepción alapult, amely a megfelelő tömegbázis híján, eleve kudarcra volt kárhoztatva. Sukarno a nemzeti egység gerincének a Nemzeti Pártot tekintette, és amikor ennek a pártnak az erői szétforgácsolódtak, nem mert a baloldali tömegekre támaszkodni. Egyben az erősödő jobboldaltól is félt, s megpróbálta — a mérleg nyelvét játszva — fenntartani az egyensúlyt. El akarta fojtani a készülő jobboldali puccsot, de ugyanakkor szívesen vette a baloldal, elsősorban az Indonéz Kommunista Párt meggyengülését is. (Az előző húsz esztendőn át is sok mindent alárendelt a maga politikai elképzeléseinek — gazdasági bajok elhanyagolása, fokozott katonai kiadások stb. —, és kétségtelenül vitathatatlan érdemeit személyi kultuszának ápolására használta ki.)

A helyzet pedig mindenképpen *változást követelt.* Az októberi fordulat és a márciusi „csendes hatalomátvétel" (Suharto) változást hozott, de a megvalósulás módjában ez a változás *határozottan negatív.* A baloldal megbénítása és a jobboldal hatalomra kerülése *kockára teszi két évtized általában pozitív fejlődését, s annak a veszélynek teszi ki Indonéziát, hogy a nemzetközi imperializmus függvényévé válik.*

El kell azonban ismernünk, hogy az új indonéz vezetők között vannak olyanok is, akik tudatában vannak ennek a veszélynek, a maguk módján megpróbálnak az el nem kötelezettség útján járni, s szeretnék a belső, elsősorban gazdasági bajokat is orvosolni. Ezek a józanabb vezetők kísérletet tettek az elvakult fasiszta jobboldal visszaszorítására, s ezzel párhuzamosan azt is hangsúlyozták, hogy nem kérnek a neokolonializmus igájából, hogy független, semleges politikát kívánnak követni, és jó kapcsolatokat akarnak fenntartani nemcsak a tőkés, hanem a szocialista országokkal is.

Az imperialista nagyhatalmak az új kormányt örömmel fogadták, hiszen azt remélik, hogy növelhetik a maguk befolyását Indonéziában. E céljuk érdekében azzal kecsegtetik Indonéziát, hogy szanálják gazdasági életét, „segélyeket" folyósítanak neki. Ezeknek a segélyeknek a reményében az indonéz külpolitika máris veszített következetességéből. Elég, ha itt a vietnami háború megítélésére utalunk. Valaha Indonézia élesen megbélyegezte a vietnami nép ellen folyó amerikai agressziót; ma azonban már óvatosan elhatárolja magát ettől, tartózkodik a nyílt állásfoglalástól, és csak általános pacifista elveket szögez le. Nyugtalanító, hogy Indonézia baráti kapcsolatokat igyekszik kiépíteni olyan államokkal, amelyek a SEATO agresszív katonai tömbjének tagjai (Thaiföld, Fülöp-szigetek). Jóllehet tervbe vett együttműködésük egyelőre csak gazdasági célokat szolgál, egyre növekszik az a veszély, hogy politikailag és katonailag is az imperializmus szekerébe fogják Indonéziát. Figyelemre méltó washingtoni pénzügyi köröknek az a megnyilatkozása, hogy Indonézia várható megkaparintása busásan felér Vietnammal, s ez az üzlet sokkal kifizetőbb lenne: a vietnami háború évente 15 milliárd dollárba kerül, az indonéz gazdasági élet normálizálásához pedig állítólag évi félmilliárd dollár is elég volna.

Digitized by Google

Indonézia jövőjét az szabja meg, hogy ellent tud-e állni — és ha igen, miben — az egyre fokozódó neokolonialista veszélynek, biztosítani tudja-e a külföldi tőke behatolásával szemben gazdasági függetlenségét, s nem lesz-e kénytelen lemondani politikai szabadságáról. Az utóbbi egy-két hónapban elhangzott józanabb kijelentések *némi reményt keltenek*, de a világ *a józan erők felülkerekedését, a szavaknak tettekkel való igazolását* várja. A következő hónapok feltehetően választ adnak arra, hogy sikerül-e valamilyen formában tömöríteni a haladó erőket az országon belül, sikerül-e megbirkózni a belső bajokkal, és elkerülni egy esetleges polgárháborús veszélyt, vagy pedig egyértelműen megszilárdítja-e uralmát valamilyen „szalonképességre" törekvő jobboldali reakció.

Bochkor Jenő

Szövetség a haladás ellen

Az Egyesült Államok új latin-amerikai politikájának ellentmondásai

Ötödik születésnapját ünnepelte nemrég a „Szövetség a haladásért" (spanyol nevén Alianza para el Progreso) program. Az évforduló azonban nem a terveknek megfelelően zajlott le. Valóságos lemondási hullám futott végig az APP gazdasági szakértőin: kilenc közgazdász (brazil, kolumbiai, argentin és costaricai) lemondott ún. tanácsadóbizottsági tagságáról, tiltakozásul az ellen, hogy a program az Egyesült Államok politikai és gazdasági érdekeit szolgálja Latin-Amerikában. A tömeges lemondás annál nagyobb visszhangot keltett, mert addig ezek a szakértők semmi jelét nem adták Amerika-ellenes érzületüknek, s öt esztendőt végigdolgoztak a program szolgálatában.

A tavasz derekán bejelentette visszavonulását Thomas Clifton Mann, az Egyesült Államok Amerika-közi ügyekkel megbízott külügyminiszter-helyettese is, aki a „Szövetség a haladásért" program fő koordinátora volt. Hivatalosan egészségügyi okokkal indokolták visszavonulását, de a Washington Post erre megjegyezte: „Inkább a latin-amerikai politika egészségi állapota volt az ok." A személycsere ezúttal sem oka, hanem tünete egy mélyebben rejlő válságnak.

Digitized by Google

E cikk keretében természetesen nem tárgyalhatjuk az Egyesült Államok latin-amerikai tevékenységének és nehézségeinek minden részletét; vizsgálódásainkat a „Szövetség a haladásért" program első öt esztendejére szűkítettük.

I.

Latin-Amerikát nemhiába nevezik az Egyesült Államok láthatatlan birodalmának. A múlt század folyamán Közép- és Dél-Amerika országai csaknem kivétel nélkül felszabadultak ugyan a gyarmati sorból, de a spanyol és portugál kolonialisták helyére az Egyesült Államok lépett. A formai függetlenség szinte teljes gazdasági kiszolgáltatottsággal és függőséggel párosult. Latin-Amerika nyersanyagszállítója, piaca és szinte szabad vadászterülete volt a nagy amerikai monopóliumoknak. Néhány kivételtől eltekintve az Egyesült Államok politikai diktátuma is mindig érvényesült itt. Így volt ez a legutóbbi évtizedekben is: a hidegháborúban Latin-Amerika viszonylag engedelmes hátországa lett Washingtonnak, szavazógépezetük az ENSZ padsoraiban olajozottan működött.

Történtek kísérletek a kitörésre. Hogy csak az egyik legutóbbi példát említsük, az ötvenes évek elején Guatemalában demokratikus kormányzat alakult, amely reformokat valósított meg, s a nép érdekeit képviselte. De 1954 júniusában amerikai pénzen toborzott ellenforradalmi egységek és a környező banánköztársaságok elfojtották a guatemalai kísérletet, s az ország visszasüllyedt a reakciós diktatúra állapotába.

A hosszú amerikai gyámkodásnak súlyos következményei voltak Latin-Amerika országai és népei számára. Kialakult a „gyengén fejlett" latin-amerikai állam típusa, amelynek jellemzői: a mezőgazdaság túlsúlya az iparral szemben, a külföldi tőkének való alárendeltség, a külkereskedelem krónikus deficitje, a nemzeti jövedelem alacsony színvonala és egyenlőtlen eloszlása a társadalmi osztályok között, a természeti erőforrások, munkaerő- és egyéb tartalékok kihasználatlansága, a rendkívül alacsony életszínvonal, a kulturális és pénzügyi színvonal elégtelensége, s ezzel párosulva a politikai ingatagság.

Az amerikai szociológusok gyakran hangoztatott nézete, hogy Latin-Amerika gondjainak fő oka a „demográfiai robbanás", a túlzott népszaporulat. Valóban; 1900-ban 63 millió ember, az emberiség 4 százaléka lakta Latin-Amerikát, 1950-ben 156 millióra növekedett lélekszáma, 1965-ben pedig elérte a 237 milliót. Afrika 2,2 és Ázsia 1,9 százalékos évi szaporulatával szemben Latin-Amerika lakosságának évi növekedése meghaladja a 3 százalékot. Egyes statisztikusok a 2000. esztendőre már 750 millió latin-amerikaival számolnak. A számok elgondolkoztatók; Latin-Amerika *igazi problémáját* azonban azok a *társadalmi, gazdasági és szociális viszonyok* okozzák, amelyek közé ezek az új milliók bekerülnek. A 240 milliónyi lakosságból a becslések szerint 140 millió táplálkozik elégtelenül, 100 millió az analfabéta, lega-

Digitized by Google

lább ugyanennyien szenvednek valamilyen népbetegségben, 90 millió a föld nélküli paraszt, s 30 millió ember hiába keres magának állandó munkát. A fejenkénti átlagos jövedelem *havi 10 dollár.*

Az egész kontinenst a rendkívül egyenlőtlen fejlődés jellemzi. Vannak itt olyan metropolisok, amelyek már a jövő századot idézik fel, de tízmilliók laknak szinte elképzelhetetlenül embertelen körülmények között. Brazíliában ott vannak Sao Paolo felhőkarcolói, Rio de Janeiro tengerparti villasora, de ott van a 23 millió ember lakta északkeleti rész is, ahol 30 esztendő az átlagos életkor, s évente 200 ezer gyermek éhenhal (Lage, recifei lelkész adatai szerint).

Pedig Latin-Amerika mérhetetlenül gazdag kontinens. Csakhogy iparának egynegyedét az amerikai monopóliumok tartják ellenőrzésük alatt: a réztermelés 90, az ólomtermelés 95, a cinktermelés 98, az ezüsttermelés 70, az olajbányászat 50 százalékát. A bostoni gyümölcströszt, az United Fruit Company egyeduralkodó a közép-amerikai banánköztársaságokban. Az amerikai nagytőke két évtized alatt *40 milliárd dollár* profitot húzott latin-amerikai befektetéseiből. E számok mindinkább növekednek, s a legutóbbi esztendőkben már az évi $2^1/_2$ milliárd dollárt is megközelítették.

E néhány adat is érzékelteti, hová juttatta Latin-Amerikát az Egyesült Államok tényleges fennhatósága és kizsákmányolása. Mintha Diaz, mexikói elnök híres mondása igazolódna be: „Szegény Mexikó, milyen távol van a jóistentől és milyen közel az Egyesült Államokhoz!" Amerika-barát, de mérsékelten liberális latin-amerikai politikusok többször javasolták már a washingtoni kormányoknak, hogy a maguk érdekében engedjenek a szorításon, s próbáljanak többet tenni ezeknek az országoknak a felemelésére. Kubitschek, brazil elnök 1957—58-ban az Eisenhower-kormány elé terjesztette az Operacao Panamericana elnevezésű szerződés-tervezetet, amelyet latin-amerikai Marshall-tervként jellemzett — de az USA kormánya nem mutatott érdeklődést a terv iránt.

Rövidesen bekövetkezett azonban az a változás, amely alapjában rendítette meg Washington latin-amerikai politikáját. Végbement a *kubai forradalom,* majd a karib-tengeri szigetország *megkezdte a szocializmus építését.* S hiába vette sorba az Egyesült Államok a maga megszokott eszközeit, a gazdasági blokádtól a politikai nyomáson keresztül a katonai beavatkozásig — nem sikerült visszaállítania a régi rendszert Kubában. Hiszen a kubai változások szervesen hozzákapcsolódtak az erőviszonyok átalakulásához, a világ térképének módosulásához, s ennek a folyamatnak első realizálódását jelentik az amerikai féltekén. A kubai szocializmus első lépései óta az Egyesült Államok képtelen úgy politizálni Latin-Amerikában, mint addig: azóta minden latin-amerikai eseményt a kubai változások figyelembevételével kénytelen mérlegelni.

Kuba létrejötte mellett a *harmadik világ izmosodása, Ázsia és Afrika országainak példája is* befolyást gyakorolt a latin-amerikai or-

Digitized by Google

országokra. Mind többen mondják, hogy miért ne használhatná ki Latin-Amerika is a keleti segítséget, követve az afro-ázsiai országok és a szocialista tábor közötti gyümölcsöző együttműködés példáját. 1959-ben egy Costa Rica-i állami beruházási vállalat — miután hiába folytatott hosszas tárgyalásokat az Egyesült Államokkal — a Szovjetuniótól kért támogatást két cementgyár felépítéséhez. De mikor a Szovjetunió hajlandónak mutatkozott erre, a Világbank nyomban rendkívüli hitelt ajánlott Costa Ricának, s az illetékes állami vállalat vezetőinek busásan jövedelmező állást kínáltak fel egy amerikai vállalatnál. Hivatalosan nem utasították ugyan vissza a szovjet segélyajánlatot, de olyan helyzetet teremtettek, hogy ez mégsem valósulhatott meg. Brazíliában a Standard Oil olajkutatói — akik a Petrobraz állami vállalat megbízatása alapján kutattak — azt jelentették, hogy lehetetlen olajat találni; ekkor a Goulart-kormány szovjet szakemberekhez fordult, s ők hamarosan bejelentették, hogy találtak olajat az Amazonas mentén. (A későbbi puccs után ismét felfüggesztették a kutatásokat.) A Szovjetunió Bolíviának is felajánlotta közreműködését egy ónolvasztó építésében.

Mindez arra késztette az Egyesült Államokat, hogy *taktikai változtatásokat* hajtson végre latin-amerikai politikájában, s egy látszatra pozitív programot terjesszen elő. Kennedy már szenátor korában szükségesnek mondotta ilyen program kidolgozását. (Meglehetősen patetikusan így adta ki a jelszót, spanyol nyelven: „Techo, trabajo y tierra, salud y escuela" — vagyis: „lakás, munka és föld, egészség és iskolák".) Különösen meggyorsította a „Szövetség a haladásért" program létrehozását a kubai intervenció előkészítése. Az amerikai kormány számított arra, hogy a nyílt támadás még egyes latin-amerikai országok köreiben is élénk visszatetszést fog kelteni; ezért — mint említettük — az 1961 áprilisi intervenciót megelőzően, március 13-án már meghirdette az újfajta latin-amerikai politika alapgondolatait, bár — éppen az intervenció közelsége miatt — ekkor még korántsem volt kidolgozva ennek minden részlete.

A Punta del'Este-i Charta — hivatalos amerikai megfogalmazásban — a következő célokat tűzte ki: 1. A latin-amerikai országokban legalább évi $2^1/_2$ százalékos egy főre eső gazdasági növekedés biztosítása. 2. A nemzeti jövedelem igazságosabb szétosztása. 3. Az árak stabilizálása, az infláció megfékezése. 4. Az iparosítási törekvések előmozdítása. 5. A mezőgazdasági termelés emelése. 6. Olyan agrárreform végrehajtása, amely egyensúlyt teremt a latifundiumok és a törpebirtokok között. 7. Az írástudatlanság megszüntetése és a hatéves iskoláztatás biztosítása. 8. Az átlagos életkor növelése, az egészségügyi viszonyok javítása útján. 9. Lakásépítés a csekély jövedelmű családok számára. 10. A „nemzeti gazdasági struktúra" kibővítése (nem határozták meg pontosan, hogy ez mit jelent, államosításokat-e, vagy egyebet). 11. A gazdasági integrációs törekvések előmozdítása, különös tekintettel egy latin-amerikai közös piac megalakítására. Az Egyesült

Digitized by Google

Államok azt ígérte, hogy tíz év alatt 20 milliárd dollár segítséget ad e feladatok végrehajtásához: az évi 2 milliárd dollárból 1100 milliót maga nyújt hitelként és segélyként, 300 milliót az amerikai magántőke fektet be, 300 milliót Japán és a nyugat-európai országok adnak, a fennmaradó 300 milliót pedig a nemzetközi pénzügyi szervezetek folyósítják. Emellett az amerikaiak kijelentették: elvárják, hogy Latin-Amerika 80 milliárd dollárt a maga erőforrásaiból teremtsen elő.

A „Szövetség a haladásért" program azonban nemcsak gazdasági és szociális pontokat foglal magában. Az Egyesült Államok azt is deklarálta, hogy csak olyan latin-amerikai kormányokat fog támogatni és egyáltalán elismerni, amelyek alkotmányosan, választások útján kerültek hatalomra.

Már az APP meghirdetésének pillanatában világos volt, hogy Washington ezúttal sem önzetlenül tevékenykedik Latin-Amerika érdekében. Igazi célja az volt, hogy *növelje politikai befolyását* az amerikai féltekén, mégpedig úgy, hogy gazdaságilag se érje különösebb károsodás. Az amerikai taktika arra irányult, hogy a változott körülmények között is átmentsék a „láthatatlan birodalom" állapotait, s Közép- és Dél-Amerikát szövetségesükké tegyék Kuba elleni akciójukban. Közelebbről a következők voltak a „Szövetség a haladásért" program céljai: 1. A szövetséggel megkötni a latin-amerikai kormányokat, hogy bármikor fel lehessen használni őket Kuba-ellenes lépésekben. 2. Helyreállítani Latin-Amerikában az Egyesült-Államok megingott presztizsét és ellensúlyozni a kubai forradalom hatását. 3. Reformokkal csökkenteni a tömegek elégedetlenségét, s ezzel megelőzni, vagy legalább elodázni a robbanást. (Azt már Washington sem tagadhatja, hogy Latin-Amerika nem maradhat meg sokáig a jelenlegi keretek között; Kennedynek ezért az volt a szándéka, hogy — a megfelelő ellenőrzés és irányítás mellett — „békés mederbe" terelje az átalakulás érdekében mozgásba jött energiákat.) 4. Ebből következően: gyengíteni Latin-Amerikában a baloldali mozgalmak tömegbázisát. 5. Az APP szervezete révén meghatározni a latin-amerikai országok gazdasági fejlődésének irányát, s kellőképpen ellenőrizni ezt. (Washington a maga szájaíze szerint akarja diktálni a latin-amerikai iparosodás megállíthatatlan folyamatát, s megfelelő gazdasági kulcspozíciókat akar biztosítani magának ezekben az országokban.) 6. Eleve megakadályozni azt, hogy a latin-amerikai országok sokoldalú, kiegyensúlyozott gazdasággal rendelkezzenek és a maguk lábára álljanak. 7. Befolyást gyakorolni a latin-amerikai országok oktatási hálózatára, biztosítani az amerikai ideológia szinte korlátlan exportját, ellenőrizni a jövendő vezető káderek kiképzését. 8. A program segítségével jó kapcsolatokat akartak kiépíteni a mind nagyobb erőt képviselő szakszervezetekkel, s előmozdítani egy munkásarisztokrácia kialakulását. (A Nacion című Amerika-barát argentin lap vezércikke ezt írta: „A szakszervezeti mozgalom hozzájárulása az APP programhoz szükségessé teszi a dolgozók és a vállalkozók főbb szektorainak őszinte együttműködését".)

Digitized by Google

9. Végül, de nem utolsó sorban: a „Szövetség a haladásért" politikai klauzuláját — az alkotmányosságot és a választást — Washington alkalmas eszköznek látta arra, hogy olyan kirakat-demokráciákat teremtsen Latin-Amerikában, amelyek nem viselik magukon a katonai diktatúrák visszataszító jegyeit, s így nem állnak állandóan a nemzetközi bírálat pergőtüzében.

II.

Mi valósult meg öt év alatt a programból?

Az amerikai kormány, annak igazolására, hogy a program életképes, nyilvánosságra hozta a fél évtized eredményeit. Eszerint 330 ezer lakás épült, 25 ezer tantermet adtak át, 850 kórházat helyeztek üzembe, 18 ezer kilométernyi utat aszfaltoztak, 12 millió tankönyvet osztottak szét, s 40 millió latin-amerikai gyerek részesült egyszeri élelmiszer-juttatásban. 11 latin-amerikai tagállam hosszú lejáratú fejlesztési tervet dolgozott ki. (Uruguay 12 kilogrammos tervdokumentációja, amelyet 390 bel- és külföldi szakértő állított össze, magában foglal mindent, az egy birkára eső gyapjúhozamtól a nyilvános illemhelyekhez szükséges vízcsapok mennyiségéig.) De ha nem feledjük el, hogy húsz országról és öt esztendőről van szó, akkor a szükséglethez mérten *alacsonyaknak kell tartanunk* ezeket a számokat. Így született meg Latin-Amerikában az új közmondás: „Sok a szövetség és kevés a haladás!"

A várakozások ellenére még e természetszerűleg korlátozott program anyagi fedezetét sem sikerült maradéktalanul előteremteni. Az amerikai magántőke ugyanis nem volt hajlandó az évi 300 millió dolláros „újszerű" beruházásra, mert a hagyományos módszerek alkalmazásából több a profitja. A külföldi partnerek jó része is csalódást keltett. A francia és bizonyos mértékben a japán nagytőke is hajlandó ugyan latin-amerikai befektetésekre, de nem azért, hogy az Egyesült Államok monopóliumainak asszisztáljon ezekkel, másodrendű szerepben.

Az APP képtelen volt változtatni a latin-amerikai országok elmaradottságán, szegénységén és teljes kiszolgáltatottságán. Ezeknek az országoknak a gazdasága jórészt attól a néhány fő terméktől függ, amelyet exportálnak, s számukra az a legfőbb kérdés, hogy a legnagyobb vásárló, az Egyesült Államok milyen árat fizet nekik ezért. Minthogy pedig a nyersanyagokat kénytelenek viszonylag olcsón eladni, a késztermékeket viszont drágán vásárolják — képtelenek előteremteni az iparosításhoz a kellő hazai eszközöket. A latin-amerikai országok zömének állandóan rövid lejáratú hiteleket kell igénybe vennie, ennek feltétele viszont megint csak amerikai áruk vásárlása. Az APP tehát nemhogy lehetőséget adna nekik (a programadó charta megállapításai szerint) az önállósodásra, hanem ellenkezőleg, *mind kiszolgáltatottabbá teszi őket.* A kölcsönök és hitelek annyira felhal-

Digitized by Google

mozódtak, hogy az elmúlt öt évben kapott amerikai pénzügyi átutalások 60 százalékát már egyenesen a külföldi adósságok visszafizetésére kellett fordítani.

A gazdasági stagnálás következtében tovább pusztít az infláció, s az életszínvonal süllyedését sem sikerült megállítani. A tíz legfontosabb latin-amerikai ország közül csak Bolívia és Mexikó pénze stabil; Brazíliában, Argentínában és Uruguayban nagy, Chilében, Kolumbiában, Peruban, Ecuadorban és Venezuelában pedig kisebb mértékű inflációs folyamat zajlik. 1965-ben a megélhetési költségek indexe (1958-at 100-nak véve) Brazíliában 1730, Argentínában 685, Uruguayban 550, Chilében 460, Kolumbiában 191, Bolíviában 169 volt; csupán Mexikóban és Venezuelában nem történt rosszabbodás. (Ezért jelentette ki Fidel Castro, hogy a „Szövetség a haladásért" programban részt vevő latin-amerikai országokban a lakosság egy kis része igen jól él, túlnyomó többsége azonban továbbra is csak tengődik. Kubában jegyrendszer van ugyan és bizonyos korlátozások állnak fenn, de az ország egész lakossága el van látva a legszükségesebb élelmiszerekkel és iparcikkekkel, a tanulás lehetősége és az egészségügyi ellátás pedig máris *jobb, mint bármely más latin-amerikai országban.*)

Egész Latin-Amerikában szinte szállóige-szerű hírük van az APP által elkövetett baklövéseknek. Így például — tekintettel a sok analfabétára — 1 millió 600 ezer dollárt költöttek arra, hogy rajzsorozatokat, ún. „comics"-okat adjanak ki a program propagálására. De vajon milyen hatásuk lehetett azoknak a minden földi jót ígérő rajzoknak, amelyeken a paraguayi amerikai mezőgazdasági szakértők a hikoridió termesztését javasolják az indiánoknak? Hiszen ez a diófajta húsz év múlva hozza meg első termését, a paraguayiak átlagos életkora pedig csak 28 esztendő! A Titicaca-tóba az élelmezési problémák megoldására tavaszi pisztrángot telepítettek, de a környező lakosság nem eszi ezt a halat, a pisztrángok viszont fölfalták azokat a kisebb vízi állatokat, amelyekkel a lakosság addig táplálkozott.

Az ilyen kirívó példákat természetesen lehet egy-egy ügyetlen szakember vagy funkcionárius túlkapásával magyarázni. De az Egyesült Államok nagyon hétköznapian és szisztematikusan károsítja meg a latin-amerikai országokat. Például: a kis Salvador kivitelének és behozatalának több mint egyharmadát az amerikai imperializmus ellenőrzi, s néhány év alatt az exportált nyersanyagok árát 43 százalékkal csökkentette, az importcikkek árát viszont 4 százalékkal emelte. Így Salvador évente több mint 100 millió colónt (kb. 40 millió dollárt) vesztett — többet, mint amennyit a „Szövetség a haladásért" program keretében kap. S ez a példa nem egyedülálló; hasonló a tapasztalat minden latin-amerikai országban. Ezért jelentette ki Peru elnöke, Belaunde Terry: „Elmaradottságunk és nyomorunk közvetlen oka a latin-amerikai nyersanyagokért fizetett nevetségesen alacsony árak. A »Szövetség a haladásért« program nagyobb érdeklődést mutat a tőke elhelyezése, mint a nép megsegítése iránt".

Digitized by Google

Az AFP tehát *képtelen megoldani* a gazdasági kérdéseket. Társadalmi és politikai vonatkozásokban azonban *még ennél is nagyobb ellentmondásokba* bonyolódik. Az eredeti Kennedy-program abból a feltevésből indult ki, hogy a latin-amerikai országok vezetői képesek lesznek majd reformok végrehajtására, s részben az elavult társadalmi és gazdasági szerkezet korszerűsítésére fordítják a dollársegélyt. Ez a régi szerkezet azonban annyira korhadt és elavult, hogy már nem lehet átreformálni, rokonszenves homlokzat mögé rejteni. A legtöbb latin-amerikai államban a földbirtokos oligarchák, az amerikai imperializmussal összefonódott nagytőkés rétegek, s az ezek soraiból kikerült tábornoki junták kormányoznak, arra törekedve, hogy változatlanul fenntartsák a reakciós közállapotokat. Joggal tartanak tőle, hogy ha csak egy kis követ is megmozdítanak, könnyen megindulhat a lavina. A diktatúrák a „mindent, vagy semmit" elvéhez ragaszkodnak. Így még a korlátozott reformpolitika céljainak megvalósítása is *a helyi vezető rétegek és az amerikai mammutvállalkozások ellenállásába ütközik.* Ha pedig valóban elkezdődött valahol egy alkotmányos folyamat, s felszínre tör a tömegek hangja, akkor maga az Egyesült Államok támogatja a diktatúrára irányuló összeesküvéseket, attól félve, hogy kicsúszik kezei közül az események irányítása és ellenőrzése.

1961-ben Latin-Amerikában a termőföldek 80 százaléka a lakosság 2 százalékának a tulajdonában volt. 1966-ban ugyanez az arány. Hoztak reformtörvényeket, de ezek elsikkadtak. Brizzola, volt brazil kormányzó (akit Goulart elnökkel együtt döntött meg a tábornoki csoport), azt mondta: „Brazíliának vannak a földön a legszebb és legjobb törvényei. Csupán egyetlen egy törvény hiányzik: az, amely az előzőket életbe léptetné". Brazíliában az öt esztendő során 17 alkalommal tárgyaltak a földreform szükségességéről, anélkül, hogy valamit is tettek volna érte.

Az Egyesült Államoknak azzal a deklarációjával, hogy nem támogat és nem ismer el államcsínnyel hatalomra került rendszereket, éles ellentétben áll a tény, hogy ez alatt az öt esztendő alatt *puccsok és ellenpuccsok* zajlottak le Argentínában, Peruban, Ecuadorban, Dominikában, Hondurasban, Venezuelában, Guatemalában és Brazíliában, a Dominikai Köztársaságot pedig később amerikai tengerészgyalogosok és ejtőernyősök szállták meg. Az Egyesült Államok semmit sem tett az olyan diktatúra ellen, amilyen Haiti, Paraguay, Nicaragua és más államok népét elnyomja. E fél évtizedben mindennapos volt Amerikabarát, de mérsékelten liberális politikusok bukása (a legkiemelkedőbb egyéniség közöttük a dominikai Juan Bosch).

Íme néhány jellegzetes példa:

Carlos Julio Arosemena, Ecuador volt köztársasági elnöke, alapjában véve az amerikai politika irányvonalát követte, de néhány kérdésben függetlenebb hangokat ütött meg. 1963. július 11-én egy négytagú tábornoki csoport amerikai sugallatra megbuktatta, s nyílt diktatúrát teremtett. Ez azonban nem tudta lecsillapítani a belső feszült-

Digitized by Google

séget, hanem még tovább növelte. A helyzet robbanással fenyegetett, s 1966 márciusában nagyarányú népi mozgalom bontakozott ki. Ekkor Washington közbelépésére a junta tagjai egy félóra alatt lemondtak hatalmukról, s Brazíliába menekültek. Ismét átmeneti kormány alakult, Clemente Yerovi közgazdász elnökletével. Ez a forma megfelelőbbnek bizonyult — de vajon meglepő lenne-e, ha ismét valamilyen formájú katonai államcsíny törne ki Ecuadorban?

Latin-Amerika legnagyobb országában, Brazíliában 1964. március 10-én Joao Goulart elnök meghirdette a reformok évét, s március 13-án hatalmas tömegtüntetés támogatta ezt a programot. A brazil elnök lényegében nem akart sokkal többet, mint amennyit a régebbi washingtoni kijelentések előirányoztak; az Egyesült Államok azonban ezt is túl soknak tartotta. Néhány nap múlva, március 31-én már meg is indult a puccs gépezete, amely menekülésre kényszerítette Goulart-t és megakasztotta a reformokat. Az amerikai kormány természetesen hamarosan elismerte az államcsínnyel hatalomra került új rezsimet. Brazíliában azóta is heves párharc folyik a mérsékeltebb „Sorbonne-csoport" (a francia katonai akadémiákon tanult tisztek csoportja) és a „linha dura" (kemény vonal) hívei között. Burkolt amerikai segítséggel Costa da Silva hadügyminiszter, a „kemények" vezéralakja lett a jelölt az 1966 őszén megtartandó elnökválasztásokra. Minthogy pedig a közvetlen szavazást megszüntették, s a döntés joga egy kijelölt kollégium kezébe került, a semmi esetre sem alkotmányos választás eredménye már előrelátható.

Az öt év huzavonáinak jellemző példája volt a haiti közjáték. François Duvalier, a szigetország diktátora, Washington számára is kellemetlennek bizonyult, olyan terrort gyakorolt államában. Az Egyesült Államok nem szakította ugyan meg a kapcsolatokat vele, de „büntetésképpen" a haiti nagykövetet nem hívták meg a „Szövetség a haladásért" program részvevői számára rendezett díszfogadásra. Duvalier sértődött nyilatkozatot tett, s azzal fenyegetőzött, hogy kapcsolatot keres majd az amerikai féltekén kívüli országokkal. (Kiszemelt partnereivel nem folytatott erről előzetes konzultációt.) Közben Haiti hegyeiben elszórtan ugyan, de partizánharc lángolt fel. Mindez elég volt ahhoz, hogy Washington visszakozzon. Duvalier diktatúrája máig sem változott, de az USA kapcsolata Haitival ma már ugyanolyan, mint a többi latin-amerikai országgal.

A gazdasági eredménytelenség mellett így bukott meg saját kibékíthetetlen ellentmondásain Washingtonnak az a manővere, hogy latin-amerikai kirakat-demokráciákat teremtsen.

III.

Lényegében a józanul ítélő nyugati megfigyelők is egyetértenek abban, hogy a „Szövetség a haladásért" program *életképtelenné vált.* Érdemes azonban vitatkozni azzal a nézettel, amely szerint — mint a

Digitized by Google

nyugatnémet Die Zeit írja — „a Szövetség John Fitzgerald Kennedyvel együtt halt meg 1963 novemberében, Dallasban". Nem: az APP hosszantartó agóniája *már Kennedy életében* megindult, nem pedig az amerikai elnökváltozás következménye; ez legfeljebb meggyorsította az elkerülhetetlen folyamatot. A pucecsok tekintélyes része még Kennedy idejében tört ki, feladva azt a leckét, amelyre az elhunyt elnök sem volt képes megoldást találni. Egyébként Johnson 1963. november 26-án (néhány nappal a dallasi merénylet után) kijelentette, hogy elődje szellemében tovább folytatja a „Szövetség a haladásért" programot, s azóta is többször és nagyon nyomatékosan tett hitet e mellett a program mellett.

Programadó kijelentésekben tehát nincs hiány. A latin-amerikai helyzet élesedése miatt azonban az Egyesült Államok szükségesnek tartotta, hogy bizonyos dolgokat határozottabban fogalmazzon meg. Így született meg a *„Mann-doktrína"*, a külügyminiszter-helyettesnek azzal a kijelentésével: mindennél előbbrevaló, hogy erőskezű és szilárd kormányokat hozzanak létre Latin-Amerikában. Ezt követte — a dominikai események kapcsán — a *„Johnson-doktrína"*, amely szerint az Egyesült Államok, hogy elkerülje egy „újabb Kuba" létrejöttét, feljogosítva érzi magát arra, hogy az amerikai féltekén bárhol és bármikor beavatkozzon, ahol és amikor „kommunista veszély fenyeget". Végül 1965. szeptember 20-án az amerikai képviselőház olyan határozatot hozott, amely szó szerint a következőket tartalmazza: „A magas szerződő feleknek, az amerikai segélynyújtási szerződés tagjainak akár egyike, akár néhánya egyéni vagy kollektív önvédelemből az említett nyilatkozatokkal és elvekkel összhangban lépéseket tehet, fegyveres erők alkalmazását is beleértve, hogy megelőzze vagy megakadályozza a nemzetközi kommunizmus néven ismert felforgató erők és a nyugati féltekén levő ügynökeik bármilyen formában jelentkező intervencióját, uralmát, ellenőrzését és gyarmatosítását". Ez a bonyolult körmondat tehát *törvényerőre emeli az Egyesült Államok beavatkozási jogát*. Ennek szolgálna gyakorlati eszközéül az állandó Amerikaközi haderő, amelynek létrehozását az Egyesült Államok szeretné elfogadtatni az AÁSZ tagállamaival. (Washington tanult a dominikai fiaskóból. Akkor gyors beavatkozást vélt szükségesnek, és ezért kizárólag az amerikai fegyveres erőkre támaszkodhatott; csak hetekkel később történt meg a karszalagcsere, s vedlettek át a továbbra is nagyrészt amerikai csapatok „Amerika-közi"-vé. Az állandó Amerika-közi parancsnokság, még ha a tagállamok nem bocsátanak is rendelkezésére nagyobb létszámú csapatokat, legális lehetőséget nyújtana az Egyesült Államoknak az AÁSZ zászlajával leplezett beavatkozásokra.)

Figyelemre méltó, hogy az amerikai vonal éppen a dominikai események kapcsán változott meg. Bár Washington a „nemzetközi kommunizmus behatolásával" érvelt, az 1965. április 24-i dominikai felkelés haladó, de legfeljebb demokratikus reformokra törekvő moz-

Digitized by Google

galom volt. Később, 1966 tavaszán, az elnökválasztást megelőző kampányban Juan Bosch el is határolta magát a következetes baloldaltól, nehogy maga ellen ingerelje az Egyesült Államokat. Az amerikaiak mégis Balaguert támogatták és juttatták különböző eszközök segítségével az elnöki székbe, jóllehet személyében is részese volt a korábbi diktatúráknak, s később is mindig jobboldali, reformellenes álláspontot foglalt el.

A „Szövetség a haladásért" program fából vaskarikává lett. Kitűnt, hogy az Egyesült Államok közreműködésével még csekély mértékben sem lehet korszerűsíteni Latin-Amerikát — radikális kúrára van szükség. Az APP kudarca jó iskola Latin-Amerika számára; megerősítette az antiimperialista tömegharcot, s lehetőséget nyújt arra, hogy *széles körű népi egység, antifeudális-antiimperialista forradalmi mozgalom kovácsolódjon ki az Egyesült Államok lényegében gyarmatosító politikája ellen.* Igen sok olyan latin-amerikai, aki valóban reformokat akar, de korábban mégis illúziókat táplált Washington iránt, rádöbben arra, hogy a jelenlegi körülmények között a felfelé vezető út nem Washingtonnal, hanem csak Washington ellenére járható.

A szemmel látható csődtömeg sok amerikai politikust is új taktika sürgetésére késztet. 1966 tavaszán Robert Kennedy hosszabb utat tett Latin-Amerikában, majd visszatérve beszédet mondott a szenátusban. A meggyilkolt elnök fivére, aki mint esetlegesen számba jöhető elnökjelölt (1968-ban, vagy 1972-ben) szerepel az amerikai politikában, élesen bírálta a Johnson-adminisztráció politikáját. „A »Szövetség a haladásért« program — jelentette ki többek között — csak akkor lehet hatásos, ha forradalmi változásokat hoz minden latin-amerikai ország gazdasági, szociális és politikai életében." Szemére vetette a hivatalos Washingtonnak, hogy nem támogatja a szükséges reformokat és nem hajlandó tárgyalni egyes befolyásos személyiségekkel, „kommunistáknak" jellemzi őket, pedig nem azok, hanem nacionalisták. A programot hirdető néhai elnök öccse tehát ismét eljutott az öt évvel ezelőtti kiindulóponthoz. Maga is tisztában lehet azonban az alapproblémával: a balsiker nem személyeken vagy taktikai ügyetlenségen múlt, hanem azon, hogy *az Egyesült Államok egyszerűen nem akarja és nem tudja megvalósítani ezt a programot.* A washingtoni bíráló hangok mindenképpen figyelemre méltók, de nem árt emlékeztetni rá, hogy annak idején Robert Kennedy is e program életrehívói között volt, s már a kezdéstől tanúja lehetett alapvető ellentmondásainak.

Ha végrehajtása nem is szakadt meg, folytatódik a „Szövetség a haladásért" program hosszú és kínos agóniája. Mondhatnánk azt is: saját árnyékát senki nem lépheti át.

Réti Ervin

Digitized by Google

Népesedés és család

A népesedés alakulása Magyarországon egyre jobban foglalkoztatja a közvéleményt. Egyrészt mélyen érinti ez egész népünket, másrészt az egyes ember számára is élete alakulását döntően befolyásoló legbensőbb magánügy.

A nemzetet az érdekli, hogy az új generáció hogyan folytatja alkotó, építő munkáját, hogyan valósítja meg azokat a terveit, amelyek egy emberöltőnél távolabbra mutatnak. A mi nemzedékünk is, amely a szocializmus teljes felépítésén dolgozik és a kommunizmus megvalósulásáról álmodik, a jövő biztosítékát utódaiban látja.

Az utódok kérdésében társadalmunk és az egyes ember érdekei azonosak. Az egyén számára is végtelenül fontos, saját életének a kiteljesedését is jelenti az, hogy gyermekei vannak. Az élet fenntartásának ösztöne és az értelem egyaránt ezt mondja számára. A népesedés alakulása így egyszerre és egymástól elválaszthatatlanul közügy és magánügy.

A magyar népesedés adataiból mégis úgy látszik, mintha ez az érdekazonosság megbomlott volna. Ismeretes, hogy néhány év óta az 1000 főre jutó születések száma 13, s ezzel a mutatóval Magyarország az alacsony születésszámot felmutató országok között is a legutolsó helyen áll.

E probléma okairól évek óta széleskörű vita folyik szóban és írásban, a napisajtótól a folyóiratokig és a szaklapokig. A vita sokoldalú társadalmi tapasztalatokat, helyes következtetéseket, reális javaslatokat is hozott felszínre. Egymásnak élesen ellentmondó, sőt szélsőséges politikai és ideológiai nézetek is megjelentek azonban, a pánikba eső, nacionalista teoriáktól a család elkerülhetetlen bomlásának elméletéig. Voltak, akik a népesedés mai alakulását pusztán kedvezőtlen anyagi körülményekre vezették vissza. Mások kizárólag a társadalom és az ifjúság negatív szemléletét okolták érte. Igen sokan a nők tömeges munkába állásában látják az alacsony születésszám fő okát. Legalább ilyen hangsúllyal jelentkezett az a felfogás is, hogy az alapvető összefüggést az abortusz legális lehetőségében kell keresni. De függetlenül attól, hogy a vitázók helyes irány-

Digitized by Google

ban kerestek-é a megoldást, elemeznünk kell, hogy a 13 ezrelék milyen helyzetet hozott létre és milyen veszélyeket rejt magában.

A Központi Statisztikai Hivatal népességkutató csoportjának tagjai tanulmányaikban sokoldalúan felmérték és analizálták a helyzetet. Ezekből csak a társadalom életkor szerinti tagozódásában végbemenő tendenciákra vonatkozó megállapításokat idézem.

A magyar nép természetes szaporodása — tehát az élveszületések és a halálozások száma közötti különbség — az utóbbi években csökkent ugyan, és nemzetközi összehasonlításban is a legalacsonyabb, de nem csökkent olyan arányban, ahogyan ezt az élveszületések alacsony száma indokolná. Ennek oka az életkor meghosszabbodása. A születések számának ezzel egyidejű csökkenése a következő években fokozza az egészségtelen arányokat a népesség korösszetételében: a munkaképes korú népesség száma alacsonyabb lesz, az öregek, a gondoskodásra szorulók aránya pedig egyre nagyobb.

Nemcsak a családon belül, hanem a társadalomban is jelentősen befolyásolja az életszínvonal alakulását az, hogy hány eltartott jut egy keresőre. Ma a nyugdíjkorhatáron túl levő férfiak és nők száma 1,9 millió (a lakosságnak csaknem egyötöde). 1949-ben száz 15—59 éves emberre 18,4 hatvan éven felüli jutott, 1981-re pedig — a termékenység mai állapota szerint — 29,5 öreg jutna. A társadalom tehát egyre inkább az elöregedés felé halad, és így egy olyan, igen pozitív tendencia, mint az életkor meghosszabbodása, az adott viszonyok között negatív hatással is jár. Ennek az ellensúlyozására az egyetlen lehetőség a születések számának az emelkedése.

Ehhez az elemzéshez hozzátehetjük, hogy az alacsony születésszám morálisan is káros hatású. A családok nagy részénél tapasztalható negatív demográfiai magatartás — bármilyen tényezők okozzák — végül a társadalom erkölcsi magatartásává válhat. Ebben a rosszul felfogott egyéni érdek és a társadalom jövőjével szembeni felelőtlenség, tehát kispolgári magatartás fejeződik ki.

Ezért szükséges, hogy a születések számának alakulását társadalmi méretekben befolyásoljuk, „megtervezzük." A népesség termékenységének színvonala a családokon belül is egyre inkább a „családtervezés" keretei között realizálódik. Ezért válik közüggyé az, hogy egy-egy család hány gyermeket nevel fel. Meg kell határozni hosszú távra a népesedés kívánatos mértékét, és ennek elérésére fokozatosan meg kell teremteni az anyagi feltételeket, az anyagi és erkölcsi ösztönzőket. A népgazdaság tervezésének és a családtervezésnek ilyen módon összhangba kell kerülniük. Ennek elengedhetetlen feltétele az, hogy elemezzük a népesedés alakulásának leglényegesebb törvényszerűségeit, amelyek alapján a jelenlegi helyzetet megérthetjük és a helyes ösztönzőket megtaláljuk.

Közbevetőleg: alapvetően fontos, hogy a pozitív ösztönzőket

Digitized by Google

keressük, és ne szálljunk szembe korszerűtlenül azzal, hogy a modern társadalom szükségszerűen él a családtervezéssel, azaz szabályozza születendő gyermekeinek számát. Ennek a szabályozásnak azonban nem szabad a születések túlzott csökkenését fenntartania. Másrészt nem mindegy az, hogy a társadalom a születésszabályozásnak milyen eszközeihez folyamodik.

A terhességmegszakítás nem oka a születések csökkenésének — mint sokan gondolják — hanem egyik eszköze. De helytelen, hogy a társadalom főként ehhez az eszközhöz fordul. A magzatelhajtás egyre növekvő méretei károsak egészségügyi, erkölcsi és népgazdasági szempontból egyaránt. Nem közömbös ez, sem az anyák, sem a társadalom számára. Miért van mégis olyan törvény, amely az anya jogává teszi, hogy eldöntse, mikor és hány gyermeket hoz a világra, és megengedi neki, hogy a nemkívánt terhességet higiénikus körülmények között szakíthassa meg? Ez véleményem szerint humánus törvény, mert védi az anya egészségét és életét a kriminális abortusztól és emberi joggá emeli a családtervezést, amely társadalmi szükségszerűség. A jogszabályból nem következik az, hogy feltétlenül a terhességmegszakítás legyen a születésszabályozás eszköze. Az már azonban hiba, hogy mindmáig elégtelen a terhesség megelőzésére vonatkozó felvilágosító munka. A jogszabály életbe lépésével egyidőben erőteljesebben kellett volna megindulnia két irányú nevelő tevékenységnek. Egyrészt hathatósabban, rendszeresebben kellene folytatnunk a szexuális felvilágosítást, mindenekelőtt a házasulandók és az ifjúság körében. Az álszemérem, amely gyakran visszatart pedagógusokat, szülőket attól, hogy a szexualitásról mint természetes emberi funkcióról őszintén, helyesen beszéljenek, a valláserkölcsi nevelés csökevénye. Másrészt a nemi nevelést abban a szélesebb értelmezésben is elmulasztottuk és elmulasztjuk, amely magában foglalja a felkészülést a családi életre, a házasfelek egymás iránti felelősségére, a szülői szerepre, a gyermek adta örömöknek és a nevelés felelősségének a vállalására, az anyaság megbecsülésére. Elmulasztjuk mind az iskolában, mind a családban, mind pedig a társadalmi propagandában.

Az abortuszok elterjedését helytelen lenne adminisztratív intézkedésekkel, a családtervezés jogának akár részleges, akár teljes visszavonásával gátolni. De felvilágosító munkával és a megelőzés legmodernebb eszközeinek megfelelő mennyiségű elterjesztésével el lehet érni, hogy a társadalom a születésszabályozás korszerű eszközeivel éljen, és csak kivételes, elkerülhetetlen esetben forduljon a művi abortuszhoz.

Mi befolyásolja hát elsősorban a népesedés alakulását?

A tudomány több oldalról igyekezett megfelelni erre a kérdésre: a demográfia, a szociológia, a statisztika, az orvostudomány és a neveléstudomány eszközeivel.

Digitized by Google

A demográfusok* statisztikai kimutatások alapján számos tanulmányban elemezték a népesedési magatartás történeti alakulását és jelenlegi helyzetét Magyarországon, és nemzetközi összehasonlítást is végeztek. E kutatások eredményeinek sommás ismertetése a téma komplex voltának megvilágítása érdekében ide kívánkozik.

A valóság adataiból levonható egyik legfontosabb általános következtetés az, hogy a *demográfiai magatartás bonyolult tényezők összefüggéseinek az eredménye.* A társadalomban végbemenő átalakulás folyamatában jönnek létre azok a *gazdasági, társadalmi tényezők* és az ezek nyomán kialakuló *tudati jelenségek,* amelyek a népesedést befolyásolják. Hatásuk azonban rendkívül összetett, s így nem is lehet egyik vagy másik tényezőt kiemelni. A bonyolult összefüggés feltárására és a problémák komplex, sokoldalú megoldására kell törekedni.

A népesedés történeti elemzésének igénye nélkül azt emelném ki, hogy a gazdaságilag fejlettebb európai országokban már a XIX. század elején elkezdődött a születésszám jelentős csökkenése. A nyugat- és észak-európai országokban már a századforduló idején 30 ezrelék alatt volt a termékenység, a kelet- és dél-európai országokban csak a század utolsó évtizedében kezdett csökkenni a születések száma, az 1930-as évek végén pedig három európai ország kivételével már 20 ezrelék alá süllyedt. Magyarországon a népesedés csökkenése az első világháború óta vált (kisebb-nagyobb ingadozásokkal) állandóan gyorsuló tendenciává. A történeti fejlődés adatai azt mutatják, hogy *az iparosodás útjára tért európai társadalmakban a születések csökkenése törvényszerűen következett be.* Ez magában még nem egészségtelen jelenség, hiszen a társadalmi fejlődéssel együttjáró magasabb életszínvonal és kultúra lehetővé teszi a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkenését és az életkor meghosszabbodását is. Csak akkor fordul ez negatív irányba, ha a termékenység az átlagosnál jóval nagyobb mértékben süllyed.

Hazánkban az elmúlt húsz évben (néhány esztendőtől eltekintve) a születések száma tovább csökkent. Valláserkölcsi és nacionalista álláspontról szívesen ítélik el ezt a jelenséget külföldön is, itthon is társadalmi rendszerünk lényegi következményének. Kétségtelen, hogy a forradalmi átalakulás, gazdasági és kulturális eredményeink, a közgondolkodás és közműveltség fejlődésével párhuzamosan hazánkban csökkent a népességszaporulat.

Ennek több oka lehet. Elsősorban talán az, hogy a gazdasági és kulturális fejlődés hallatlanul *rohamos ütemben* ment végbe. Az iparosodás, amelynek nyomán, mint láttuk, kezdetben Európa-szerte törvényszerűen csökkent a születések száma, nagy lendülettel, viharosan ment végbe. Maga után vonta a falusi lakosság nagy részének városba özönlését. (A múltban a mezőgazdasági lakosság ter-

* Dr. Szabady Egon, dr. Acsády György, dr. Klinger András, dr. Miltényi Károly, dr. Dányi Dezső.

Digitized by Google

mékenysége 50—60 százalékkal magasabb volt, mint a nem mezőgazdasági népességé. Az iparosodás hatására a mezőgazdasági népesség aránya 1949-től 1963-ig 49,1-ről 29,8 százalékra csökkent.) A városi lakosság termékenysége kisebb, mint a falusié. Az újonnan városba költöző rétegek termékenysége pedig feltehetően elsősorban az életforma megváltozása és a lakásnehézségek miatt még alacsonyabb, mint a régi városi lakosságé. (1949-ben a városokban a népesség 36,6 százaléka, a községekben 63,4 százaléka lakott, 1964-ben pedig a városi lakosság aránya 42,2 százalék, a falusié 57 százalék.)

Megindult a társadalmi átrétegződés. Paraszti sorból sokan ipari munkássá lettek, parasztokból, munkásokból igen sokan értelmiségivé váltak. A tanulás, amely valóságos népmozgalommá vált, a városiasodás és az életszínvonal emelkedése magával hozta a gazdasági és kulturális igények növekedését is. Ebben a roppant társadalmi átalakulásban különösen nagyot változott a nők helyzete. Az iparosodás nyomán *tömegesen léptek munkába a családos nők is.*

A nők előtt megnyílt művelődési lehetőségek és a velük szemben támasztott fokozott követelmények őket is *erősen ösztönözik a tanulásra.* Társadalmunk a nők közéleti szereplésére is igényt tart.

Kihatott a népesedésre a falu szocialista irányú fejlődése, a nagyüzemű szövetkezeti gazdálkodásra való áttérés is. Nemcsak a régi, a megszokott életformával való szakítás, a nemrég megszerzett földtulajdonnak a közösbe adása, hanem az ismeretlen újjal szembeni aggályok is átmeneti létbizonytalanságot okoztak egyes rétegek körében. Az ipar, a város erős vonzása mellett ez is hozzájárult a fiataloknak az egészségesnél, a törvényszerűnél nagyobb méretű elvándorlásához és ezzel a parasztság legtermékenyebb részének csökkenéséhez. A termelőszövetkezetek megerősödése, a szocialista falu fejlődése a népesség arányát alapvetően nem fogja megváltoztatni, de minden bizonnyal oda vezet, hogy a falusi fiatalság megtalálja a helyét a mezőgazdaságban.

A népesség reprodukciójának állandó csökkenésén belül az 1953—54-es kiugró emelkedés a merev, adminisztratív intézkedések hatására történt. A születések növekedésének értékét erősen lerontotta az intézkedés kedvezőtlen politikai visszahatása és az, hogy a társadalom nem készült fel az ilyen hirtelen megnövekedett születésszám befogadására. Ezeknek az évjáratoknak a problémája még ma sincs teljesen megoldva, iskoláztatásuk és foglalkoztatásuk ma is gondot okoz. Az akkori intézkedések feltehetően még ma is gátló reakcióként hatnak a népesedésben. Zavaró hatással lehettek a népszaporodásra az elmúlt húsz év folyamán bekövetkezett politikai megrázkódtatások, valamint a hidegháborús nemzetközi légkör, az atomháború lehetőségétől való félelem is. Oka lehet a népesedés kedvezőtlen alakulásának az is, hogy a nagy gazdasági, társadalmi fejlődést — a rohamos kulturális emelkedés el-

Digitized by Google

lenére is — lényegesen lassabban követi a szokások, a társadalmi normatívák és a tudati, erkölcsi kategóriák módosulása. A múlt bomló vagy már szétesett erkölcsi szabályai, elavult szokásai ma már nem mutatnak irányt, az újak pedig még nem eléggé szilárdultak meg.

A népesedés problémái éles fénybe állítják az átalakuló családot és ezen belül a dolgozó anya alakját. Az átmeneti társadalom ellentmondásai kiélezetten jelentkeznek a nő kettős hivatásának konfliktusaiban, és bizonytalanná teszik a közvélemény elképzelését a családról, a család funkcióiról a modern szocialista társadalomban.

A gazdasági, társadalmi, kulturális rendben végbemenő forradalmi átalakulás behatol a családba, s ezt is befolyásolja. Fokozatosan háttérbe szorulnak a házasságkötésnek olyan gazdasági indokai, mint pl. a földtulajdon, a vagyon; a házasság már a nő számára sem elsősorban anyagi bázist, eltartottságot jelent. Egyre inkább a kölcsönös vonzódás, a szerelem a házasságkötés alapja. A házastársak kapcsolatát az egyenlőség alapján határozza meg a jog. A szülő és a gyermek viszonya is szabadabb, s egyre inkább a tekintély-elvtől megszabadult, magasabbrendű érzelmi kötöttség szabályozza azt. Azokban a családokban, amelyekben az anya is önálló kereső, gazdasági függősége lényegileg megszűnik. Kibontakozóban van az új családtípus, amely megfelel a szocialista gazdasági, termelési és jogviszonyoknak. A társadalom jelentős rétegeinek tudatában azonban egészen vagy részben a régi, a patriarchális családideál él. Az új, részben még nem is bontakozhatott ki teljesen, s ennek következtében a közvéleményben sem egyértelműen elfogadott. Az átmenetiség, az új és a régi együttes jelenléte jellemzi a legtöbb család életét. A pozitív vívmányok összeütköznek a régi hagyományokkal és nehezen realizálódnak, sőt ez az összeütközés negatív kísérő jelenségeket is létrehoz, mint pl. a család szilárdságának a megingását, a túl sok válást, a gyermekek világra hozatalának és felnevelésének elutasítását. Ezeket a kérdéseket a Társadalmi Szemlében két évvel ezelőtt a családról folyt vita több vonatkozásban tárgyalta.

A társadalom átrétegeződése is megbontja azokat a korábbi családi hagyományokat és szokásokat, amelyek az egyes társadalmi osztályokon belül erősen meghatározták az életmódot. A faluból a városba vándorló fiatalok, az ipari munkássá, értelmiségivé váló családok pl. elhagyják a paraszti, illetve a munkás-életforma szokásait, és az újhoz alkalmazkodnak. Ez az új azonban csak lassan alakul ki, és az átmenet nem könnyű.

Erősen befolyásolja a család életmódját az is, ha az anya dolgozik. A dolgozó anya helyzetét nemcsak a kettős hivatás terhe teszi nehézzé, hanem főként az, hogy mind a háztartási munkát, mind a gyermeknevelést a régi módon, korszerűtlenül akarja, vagy kénytelen elvégezni. Erre utalja az is, hogy a háztartási munkát az ese-

Digitized by Google

tek többségében a család többi tagjai sem tekintik még közös feladatnak, amelyből kinek-kinek a maga részét ki kell vennie. Sok családban az apa nem vállalja a gyermekek neveléséből rá háruló feladatokat, s részben vagy teljesen az anyára hárítja azokat. A társadalomnak a családot segítő intézményei és szolgáltatásai sem tartottak lépést a kialakult igényekkel és követelményekkel, azzal a folyamattal, hogy a nők tömeges munkába állásával nemcsak számuk, hanem szerepük is megnőtt a termelésben. Bármennyit haladtunk is ezen a téren —, még nem tudtuk megfelelő mértékben „társadalmi iparrá" tenni a háztartást, s a szükségleteknek megfelelően továbbfejleszteni azokat a gazdasági, szociális és jogi intézkedéseket, amelyek könnyítenék a gyermeket nevelő családok és ezen belül a dolgozó anyák helyzetét.

A mi törvényeink és intézkedéseink valóban magas színvonalon fejezik ki az anyaság megbecsülését. De a tapasztalatok mégis azt mutatják, hogy a jövőben, a népgazdaság teherbírásával arányban, bátrabban és határozottabban kell ezeket az intézményeket fejleszteni ahhoz, hogy a családi élet a korszerű követelményeknek megfelelően, harmónikusan alakuljon, és hogy a jelentkező ellentmondások megoldódjanak.

Mint már említettem, sokan a nő családi hivatása és munkája közötti ellentmondást súlyos, szinte kibékíthetetlen ellentétnek fogják fel, és ebben látják — kimondva vagy kimondatlanul — a születések alacsony számának alapvető magyarázatát. Ezt a koncepciót megerősítik azok a Központi Statisztikai Hivatal népességkutató csoportja által felvett adatok, amelyek azt mutatják, hogy a kereső nők termékenysége lényegesen alacsonyabb, mint a nem keresőké. Ez tagadhatatlan tény. De ezekben az adatokban nemcsak a munkavállalásnak a termékenységet csökkentő hatását kell látnunk, hanem azt is, hogy a gyermeknevelést segítő társadalmi feltételek — például a bölcsődei, óvodai férőhelyek, a közétkeztetés, a napközi otthonok stb. — nem elégítik ki a szükségleteket, s ezért a kisgyermekes, illetve többgyermekes anyák egy része kénytelen otthon maradni, kimaradni a munkából. Ezek az anyák így a nem kereső gyermekes anyák kategóriáját növelik. S ha a dolgozó nők a tervezettnél kevesebb gyermeket szülnek — és ezt is megmutatja a statisztika —, akkor ez nem azért van, mert munkájuk gyengíti bennük az anyaság vágyát, hanem azért, mert a gyermek ellátását nem látják megoldhatónak.

Szembe kell néznünk azzal, hogy a nők tömeges munkavállalása olyan társadalmi tendencia, a fejlődés eredménye és követelménye, amelyben visszalépni — sokféle okból — nem lehet, s amellyel ma már — természetesen mint a népgazdasági szükséglettől nem független folyamattal — számolni kell. Az anyai hivatás betöltését ezzel összhangba kell hozni.

Digitized by Google

A kérdés tehát nemcsak az: hogyan ösztönözzük a családokat több gyermek vállalására, hanem az is: hogyan, milyen ütemben készül fel intézményeivel, berendezkedéseivel a társadalom az emelkedő népesség befogadására. A megszületendő gyermeküket felelősséget érző házaspárok elhatározását nagymértékben befolyásolja a lakáshelyzet. Van-e önálló lakásuk, remélhetik-e, hogy lesz, mire a gyermek megszületik, vagy pedig szembe kell nézniük szüleik, társbérlőik, főbérlőik nem egyszer súlyos tiltakozásával? A Központi Statisztikai Hivatal 1964-es adatai szemléltetik a problémák súlyosságát. A saját főbérleti lakással rendelkező terhes nők közül 17 százalék nem vállalta a gyermek megszülését, a szülőkkel együtt lakók közül már 36 százalék, a társbérletben lakók közül 43 százalék, az albérletben lakók közül pedig 51 százalék. Akik pedig vállalták, azok közül nem egy súlyos gondokkal küzdve, segítséget kérve jelentkezik a hatóságoknál és a társadalmi szerveknél.

A szükséges intézkedések körébe tartozik tehát mindenekelőtt — a lakásépítések fokozottabb üteme mellett — az, hogy a gyermekes családok elsőbbsége valóban érvényesüljön a lakások elosztásánál, és hogy a szövetkezeti lakások bérének törlesztésénél gyermekeik számának arányában kapjanak a szülők anyagi kedvezményt. Fontos lenne, hogy megfelelő arányban építsünk nagyobb alapterületű, többszobás lakásokat is, és talán érdemes lenne az építészeti tervezésben is merészebben gondolkodni azon, hogy a lakás, illetve a lakótelep ne a régi életmódot konzerválja, hanem az újat segítse, például a háztartás társadalmasítását, a házon belüli közös szolgáltatásokat, a gyermekek családon belüli nevelésének lehetőségét a házon belüli közös gyermekszobákkal, a háztömbbe tervezett körülzárt játszótérrel stb.

Növelni kell a bölcsődék és óvodák férőhelyeit mind állami, mind pedig helyi és társadalmi erőkből. Emellett azonban lehetővé kellene tenni azt is, hogy az anya, ha akarja, otthon maradhasson kisgyermeke mellett a szülési szabadság letelte után is, bizonyos táppénzszerű anyagi támogatással a gyermek első éveiben (természetesen a munkájához való visszatérés jogának megtartásával és oly módon, hogy az otthon töltött idő ugyanúgy „jogszerző", tehát a nyugdíjba beszámít stb., mintha a termelésben dolgozna). Mindez persze számos súlyos problémát vet fel és kétségkívül a népgazdaság teherbíróképességének függvénye.

Feszültséget okoz és a népesedésre negatívan hat az, hogy a családok életszínvonala a gyermekek számának arányában csökken a gyermektelenekéhez képest. Nemcsak azért, mert a gyermekek számának arányában csökken az egy főre eső jövedelem, hanem azért is, mert több gyermek esetén az anya egyre nehezebben tud munkát vállalni, s így éppen ott, ahol a legnagyobb szükség lenne a több jövedelemre, egy keresetből él a család. Ezt csak közvetlen anyagi támogatással lehet megoldani. Legjobb eszköze ennek a segítésnek

Digitized by Google

a családi pótléknak a lehetőségeinkhez mért ütemű és méretű kiterjesztése. (Semmi esetre sem jöhet számításba a gyermektelenségi adó. A társadalom nem úgy fogadná ezt, mint igazságos közteherviselést, közvetlen hozzájárulást az új generáció neveléséhez, hanem bürokratikus, büntetésjellegű eszköznek érezné, nem utolsó sorban azért, mert egyszer már bevezettük, és akkori rossz visszhangja még ma sem ült el a közvéleményben.)

Gondoskodnunk kell a kereskedelmi és szolgáltatási hálózat továbbfejlesztéséről és a gyermekek számára szükséges célszerű ruházati és egyéb iparcikkek további korszerűsítéséről is.

Lehetőséget kellene nyújtani a kisgyermekes és a többgyermekes anyák 4—6 órás foglalkoztatására. (Bár ez sem mindig megoldás, hiszen a kisgyermeket rövid időre éppúgy nem lehet egyedül hagyni, mint hosszabbra. Mégis sokak számára ez átmenetileg nagy segítséget jelenthet.) Célszerű lehet a bedolgozás rendszerének a kiterjesztése, minél jobb feltételek biztosításával.

A kettős hivatás konfliktusa a munkahelyen is feszültségeket okoz. Talán úgy fogalmazhatnám, hogy minél több kedvezményt és lehetőséget élvez az anya a gyermeke neveléséhez, annál kevésbé tekintik teljes értékű munkaerőnek a munkahelyén. Felmerül a női munkaerő gazdaságosságának a problémája. Ez valóban reális gond. A gyermekek világra hozatala és felnevelése társadalmi rezsivel jár: szülési szabadság, táppénz, segély, gyermekintézmények költségei terhelik a nőket foglalkoztató vállalatokat, illetve az államot. (Ez ma már — nem utolsósorban éppen a szocialista országok létének és vívmányainak a hatására — az egész világon felmerülő követelmény. A kapitalista állam is kénytelen többé-kevésbé elismerni, hogy a nők bevonása a munkába, az új generáció felnevelése szükségszerűen megköveteli a család funkcióinak és terheinek részbeni átvállalását. Nálunk ez a szocialista állam lényegéből fakad). Az új gazdasági mechanizmus pedig — helyesen — még nagyobb követelményeket fog támasztani a vállalatok termelésének gazdaságossága iránt. Szembe kell néznünk azzal, hogy ez sok helyen fokozhatja az ellenállást a női munkaerő alkalmazásával szemben. Pedig a nők munkája nem nélkülözhető a társadalmi munkamegosztásban.

Emellett tekintetbe kell venni azt is, hogy a nők részvétele a termelésben nemcsak gazdasági, hanem politikai kérdés is. A nők többsége számára a munka és ezzel a gazdasági önállóság teremtette meg egyenlőségük bázisát a társadalomban is, a családban is, ez segítette elő emberi, politikai, kulturális fejlődésüket. A nők ragaszkodnak a munkához való jogukhoz és ahhoz az életmódhoz, amelyet a munka tesz lehetővé, még akkor is, ha ez ma még sokszor súlyos megterhelést jelent számukra. Sok nő számára a munka hivatássá lett. Nem egy anya természetesen szívesebben otthon maradna gyermekei mellett, a munka részükre csak gazdasági kényszer. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt, hogy hazánkban — mint

Digitized by Google

más szocialista országokban is — a nők jelentős része a munkába állást már életformának tekinti, s nem marad ki akkor sem a termelésből, amikor házasságot köt. A kapitalista országokhoz képest tehát a lényeges eltérést nem elsősorban a dolgozók nők magasabb aránya, hanem a dolgozó családos nőké adja. (Az önálló kereső nők 56 százalékának van gyermeke. Magyarországon a gyermektelen asszonyoknak csak 24 százaléka nem vállal munkát. Az egygyermekes nők 53,2, a kétgyermekeseknek 36,1, a háromgyermekeseknek 27,8 százaléka vállal munkát.)

A munkahelyen, az ott jelentkező problémák, nehézségek miatt nemhogy tisztelet és megbecsülés, hanem sértő, elmarasztaló légkör vesz körül sok anyát. Tapasztalhatunk hasonló jelenségeket a hivatalokban, a villamoson, a vásárlásnál is. Ez a társadalmi lebecsülés is visszatartó erő. *Az anyaság vállalását kevésbé akadályoznák az azzal járó anyagi áldozatok, ha a társadalom elismerése, segítő együttérzése jobban táplálná az anyai büszkeséget és a dolgozó anya öntudatát.* Olyan közszellemet kell kialakítanunk, amely nem állítja szembe a kétféle hivatást, hanem keresi harmonikus egyeztetésük lehetőségeit. Ezt parancsolóan szabják meg szocialista államunk törvényei is.

Az anyaság lebecsülésének az is oka, hogy a húsz év folyamán a hangsúly a nők munkába lépésén, új társadalmi szerepükbe való beilleszkedésén volt. A dolgozó nő típusa lett az új nő-ideál. Ez így nem is lett volna baj. A hiba abban állt, hogy ez az ideál torz módon alakult ki: gyakran azt tekintették eszményi dolgozó nőnek, aki anyai hivatását alárendeli munkájának és a közügyeknek. A rohamos társadalmi átalakulás folyamatában persze ez az alárendelés olykor valóban elkerülhetetlen volt, de mi ezt az átmeneti kényszerűséget a követendő példa, az eszményi magatartás piedesztáljára emeltük. Ez a felfogás háttérbe szorította és elhomályosította az anyai szerep értékét a közvéleményben, sőt sokszor maguknak a nőknek a szemében is. Pedig rendkívül fontos, hogy az anyai hivatás értékének megfelelő rangot kapjon a közgondolkodásban: a nő a gyermekkel nagy, nélkülözhetetlen értéket ad a társadalomnak és ezért a legnagyobb megbecsülést és segítséget kell kapnia. Az anyaság megbecsülése mellett a család funkciójának és biztonságának megerősítésére az is szükséges, hogy kialakuljon a társadalom korszerű szemlélete a családról, az újtípusú családról, amelyben az eltűnőben levő gazdasági függés helyébe a családtagok önként vállalt, kölcsönös érzelmeken és megbecsülésen alapuló kapcsolata lép, s amelyben a családtagok egymást közt megosztva vállalják az eddig csak az anyára hárult háztartási és nevelői munkát. Ennek a családnak a mai társadalomban betöltött legfontosabb funkciója: *a gyermek védelme és felnevelésének felelőssége.*

A család a maga példájával nem kis mértékben felelős azért is, hogy milyen lesz felnövekvő gyermekeink elképzelése saját jövő-

Digitized by Google

jükről, az általuk alapítandó családról. Az ifjúságot tudatosan nevelni kell a családi életre, eljövendő házastársi, apai, anyai szerepére. Az olyan családok légköre, amelyekben az anya alig tud megküzdeni sokirányú feladatával, amelyekben a családi élet zilált és a gyermek magára van hagyva, nem készíti fel a gyermeket erre a jövendő hivatásra. Boldog és felelősségteljes családi életre, annak a felismerésére, hogy mennyi öröm forrása a család, csak az a társadalom és az a családi kör nevelheti a gyermeket, amely kialakította a maga család-eszményét, azt a korszerű családi életet, amelyre átmeneti korunk törekszik, és amelyet már részben megvalósított. A népesedés ösztönzői tehát nemcsak gazdasági, hanem szemléleti, etikai, pedagógiai jellegűek is.

Összefoglalva: a termékenység növekedését ösztönző gazdasági jellegű intézkedések — bármennyire szükségesek is — egyedül nem jelentenek megoldást. Egy társadalom eszményei, törvényei és szokásai, elképzelései a maga jövőjéről ugyancsak jelentősen befolyásolják a népesedést, ha nem is az alapvető gazdasági tényezőknél, de a pillanatnyilag ható gazdasági helyzetnél is jobban. Ezeket az eszményeket, szokásokat, önként vállalt törvényeket, törekvéseket nekünk, felnőtt nemzedéknek kell kialakítanunk a fiatalokban, már a gyermekkorban elkezdett következetes neveléssel, helyesen felfogott, szélesen értelmezett szexuális neveléssel is. Elismerve azokat a gondokat, amelyekkel sok gyermekes család szembenéz és amelyeknek könnyítését a társadalomnak vállalnia kell és vállalja is — legalább ilyen fontos annak a szemléletnek és magatartásnak a megváltoztatása, amelynek jegyében nem egy fiatal házaspár úgy tér ki a problémák elől, hogy lemond a gyermekről. Az áldozatvállaló bátorság hiánya és az élet igazi értékeinek a fel nem ismerése nyilvánul meg ebben.

Társadalmi feladat a népesedés egészséges arányainak a helyreállítása, de ez a társadalmi ügy csakis a család, az egyén szubjektív érzelmi és etikai magatartásán keresztül oldódik meg. Közügy és magánügy ez.

A párt legfontosabb fóruma, a kongresszus is foglalkozik majd a népesedés kérdésével; az állami szervek is vizsgálják a családról való fokozott gondoskodás lehetőségeit, a társadalmi mozgalmak vállalják a felvilágosítás felelősségét: a figyelem a család felé fordul, hogy az emberek kiaknázhassák a teljesebb, gazdagabb emberi élet lehetőségét.

Ortutay Zsuzsa

Digitized by Google

Izgalmas évad, vagy izgalmas korszak

Az elmúlt színházi évadról a sajtó megállapította, hogy érdekes, olykor izgalmas volt, méltó a magyar színjátszás nivójához és az ünnepi alkalomhoz, hiszen ebben a szezonban ünnepeltük a magyar színház fennállásának 175. évfordulóját. Csakugyan jelentős teljesítmények születtek. Ilyen volt a *Nemzeti Színház Marat*-bemutatója, amely *Peter Weiss* korunk fő kérdéseivel vívódó drámáját kitűnő rendezésben tolmácsolta; ilyen volt a *Thália Színház*ban *Hochhuth* világszerte botrányos sikereket arató, szenvedélyesen antifasiszta, antiklerikális drámájának, a *Helytartó*nak az előadása, amely méltó módon illeszkedett a Thália programjához, már-már azt mondhatnám, hagyományaihoz. Érdekes esemény volt a *Déryné Színház*ban *Illyés Gyula Bolhabál* című sajátos népi komédiájának színrehozása. A Peter Weiss-darab, a Hochhuth-dráma, Illyés farce-a, de más művek is, például *Gyárfás Miklós Egérút*ja, *Berkesi András Húszévesek*je nagy közönségsikert aratott. És ez olyan tényező, amiről nem szabad megfeledkezni, sőt az elkövetkező években egyre többet kell szólni róla. Mert történhet a színházban bármilyen kísérletezés, próbálkozás, dramaturgiai úttörés, formabontás, de *a színház nem lehet meg közönség nélkül*. A színház munkájának egyik legfőbb fokmérője mégiscsak az, hogy a közönséget érdekli-e, ami a színházban van, a közönség bemegy-e a színházba. Jelentős eredménye tehát az elmúlt évadnak, hogy nemcsak nagy vállalkozások, szép művészi teljesítmények születtek, de jó néhány siker is.

Hosszan lehetne sorolni az elmúlt évad eredményeit. Azt a szívós, nagyobb távra szóló munkát pl., amely a *Nemzeti*ben folyik a magyar színjátszás *stílusának megújítására*, egyszersmind egy korszerűbb szemlélet kialakítására. Ennek a törekvésnek érdekes állomása volt a *Coriolanus*-előadás. De hasonló szép próbálkozásnak lehettünk tanúi a debreceni *Csokonai Színház Bánk bán* és *Sirály* előadásán. Voltak továbbá érdekes felújítások, például *Madách Mózes* című drámájának feltámasztása a *veszprémi* színházban. A magyar színjátszás magas színvonalát, világviszonylatban is elsőrangú művészi munkáját bizonyította a *Madách Színház* nagysikerű moszkvai vendégszereplése.

Digitized by Google

Bőven méltathatnánk még az elmúlt évad eredményeit, nem utolsósorban jó néhány kiemelkedő színészi teljesítményt, emlékezetes alakítást. Részletesen lehetne beszélni a negatívumokról is: a félsikerekről, meg a kudarcokról. Mindezt azonban a sajtókritikák és évadvégi összegezések már elmondták. Nem látom tehát sok értelmét annak, hogy elismételjem, ha némileg kiegészítve is, a már ismert megállapításokat. Főképpen most nem, amikor egy új színházi évadban járunk már. Fontosabbnak tartom egy olyan probléma felvetését, amely megoldatlan maradt az elmúlt évadban, jelentkezik az ideiben, és találkozunk még vele a következő években is. Ez pedig így fogalmazható meg: *hogyan lehetne meggyorsítani a szocialista színház kialakítását?* Mert helyenként valóban izgalmas volt az elmúlt színházi szezon, de a legfőbb izgalmat, a színházi élet nem időnkénti, hanem állandó szenvedélyességét, fűtöttségét csak ez adhatja meg.

A szocialista színház kialakulása természetesen nem egy évadtól, hanem *évadok egész sorától függ*, egy egész történelmi időszakot vesz igénybe. A szocialista színház kialakulását lassíthatják vagy gyorsíthatják a társadalom alépítményében végbemenő folyamatok, továbbá a szellemi közállapotok, a politikai viszonyok, az ideológiai helyzet, tehát színházon kívüli tényezők is. Minthogy azonban a színház szocialista tendenciája, problémafelvetése, válaszadása *képes visszahatni* ezekre, meg kellene nézni, mit tehetne a szocialista színház gyorsabb kibontakoztatásáért *maga a színház, a kritika*, és mindazok, akik a színházat irányítják és a színház körül foglalatoskodnak.

A legfontosabb teendő, úgy gondolom, bizonyos *fogalmak tisztázása* és a szokásoshoz képest más aspektusból való megközelítése. Nézzük például azokat a fogalmakat, amelyeket az ilyen évadmérlegekben a kritika fel szokott vetni, s felvetett ezúttal is; nézzük meg, hogyan lehetne ezeket úgy fogalmazni, hogy élesebben követeljék a szocialista színházat.

Itt van például a magyar dráma kérdése. A kritika egyetértett abban — és mi is egyetérthetünk vele —, hogy volt ebben az évadban néhány érdekes magyar bemutató, köztük sikerek is, amelyekről már beszámoltunk. Jelentkeztek fiatal drámaírók: *Galambos Lajos, Mezei András, Salamon Pál, Bágyoni Attila*, akik nem azonos eredménnyel, de figyelemre méltót alkottak. Elgondolkoztató produkció volt *Déry Tibor Bécs 1934* című darabja, amely nem túl magas színvonalon, de érdekesen világította meg az írónak a munkásmozgalomhoz való viszonyát, e viszony problémáit és ellentmondásait. A sajtó ezúttal is hangot adott az új magyar dráma lassú kibontakozása miatti aggodalmának és elégedetlenségének: mennyiben foglalkoznak és mennyiben nem a színházak az új magyar drámákkal; mennyire vállalják vagy nem vállalják a bába szerepét; milyen színvonalú a dramaturgiai munka színházainkban. Ezek a kérdések most is felvetődtek, s a bennük levő türelmetlenség, kritika most is jogosnak mondható. Úgy vélem azonban: a megoldás egyik feltétele az, hogy a színházak, a dra-

Digitized by Google

maturgok és a kritikusok is pontosabban tisztázzák, mit értenek új magyar drámán, mit várnak a jelenlegi időszakban a magyar drámától, mire irányuljon az intenzívebb ösztönzés, és mire ne. Ez a tisztázás megkönnyítheti, hogy pontosabban körülhatárolt fogalmi területen folyjon tovább a vita, a színházak „bábáskodása", a dramaturgiai munka, a sajtó ellenőrzése, a színházak és az új magyar drámát író emberek kapcsolatának alakulása.

A fő gond itt bizonyosan az, hogy a magyar dráma ügyét sokszor *csak általános nemzeti és nyelvi értelemben* fogják fel. Mindenki hozzáteszi persze, hogy elsősorban szocialista vagy a szocializmust támogató, de azzal semmiképpen sem ellenséges, jó szándékú új magyar művekre gondol. Nem ártana azonban markánsabban fogalmazni. Természetszerűleg egyetértünk azzal, hogy színházainkban helye van minden jó szándékú, nem kifejezetten szocialista, de bennünket ilyen-olyan kérdésben segítő, vagy nekünk ártani nem akaró, színvonalas műnek. Ugyanakkor jó volna tudatosítani, hogy egyre inkább és egyre sürgetőbb szükségünk van olyan magyar darabokra, amelyek teljes szenvedélyességgel *kommunisták akarnak lenni.* És szükségünk van olyan színházi dramaturgiai munkára, sőt egy-két olyan *színházra* is, amely tudatosan vállalja, hogy ő pedig *ilyen* darabokat kíván istápolni, világra segíteni és bemutatni.

Más szóval: ha szabad így fogalmazni, *nekünk nem pusztán azért kell a magyar dráma, mert magyarul beszél.* Hanem azért, mert a mai magyarság létkérdéseiről szól, tehát a *szocialista* Magyarország nagy kérdéseit veti fel, és ezekre a mai magyarság legkorszerűbb válaszát próbálja adni, tehát *kommunista választ.* Ha választanom kell egy új magyar kommersz-darab, vagy egy külföldi, akár nyugati, haladó dráma között, akkor a külföldi mellett vagyok. Nem azért, mert jobban szeretem a külföldit, mint a magyart, hanem mert fontosabbnak tartom a magyar színház gondolati megtermékenyítése, a magyar közönség szellemi táplálása, a magyar köztudat eszmei ösztönzése szempontjából a haladó módon politizáló művet, mint a kommersz módon csak szórakoztató művecskét.

Ugyanígy, ha választanom kell egy zavaros koncepciójú új magyar mű, vagy egy külföldi, akár nyugati kommunista mű, mondjuk egy *O'Casey*-dráma között, az utóbbira szavazok. Nem azért, mert jobban szeretem a külföldi darabot, mint a hazait, hanem azért, mert a magyar drámát nem nyelvi, hanem ideológiai értelemben fogom fel. Ma új magyar drámát íratni, világra hozatni, dramaturgiailag istápolni, előadni azt jelenti, hogy mindenekelőtt *a mai Magyarország társadalmi-ideológiai igényeit, szellemi érdekeit, izgalmait* kifejező magyar művekre gondolunk. A magyar dráma ma azt jelenti, amit a Bánk bán, a hitvitázó drámák, vagy az iskoladrámák jelentettek a maguk idejében; tehát olyan műveket, amelyek a kor legfontosabb eszmei harcaiba szólnak bele, ezekben foglalnak állást, szenvedélyesen, egyértelműen, korszerűen. Az új magyar dráma ügye tehát — meg-

Digitized by Google

engedve mindazt, ami természetesen megengedett — elsősorban mégiscsak *az új kommunista dráma ügyé kell hogy legyen.* Olyan drámáé tehát, amely a modern emberiség és a mai magyar társadalom döntő problémáit kommunista szándékkal, kommunista pozícióból, kommunista világnézettel veti fel, ezekre kommunista választ próbál adni, a kérdések súlyának, dimenziójának és a történelmi hareban való részvétel igényének megfelelő kommunista szenvedélyességgel.

Pándi Pál fejtette ki a Népszabadságban a magyar drámáról írt évadvégi összefoglaló cikkében — és fejtegetésével egyetértek —, hogy **az új magyar drámából hiányzik a nagy problémák iránti érzékenység.** Annak a furcsa jelenségnek vagyunk tanúi, hogy nyugati haladó polgári írók érzékenyebben reagálnak korunk nagy történelmi kérdéseire, ellentmondásaira, megrázkódtatásaira, mint a saját drámaíróink. Így azután sok esetben idealista, szkeptikus, naiv, ideológiailag ellentmondó, vagy velünk szembenálló felvetésben és megválaszolásban találkozhatunk ezekkel a kérdésekkel, miközben hazai drámánk kisebb kérdéseken, a társadalmi átalakulás ilyen-olyan morális buktatóin és ellentmondásain tűnődik.

Ennek a jelenségnek nemcsak az egykori sematizmus visszatérésétől való félelem az oka. Hiszen ha vannak is sematikusan gondolkodó emberek, ma a helyzet alapvetően más. Ma egyetlen felelős tényező sem kívánná meg a drámaírótól és a színháztól, hogy sematikusan tárgyalja a nagy kérdéseket; éppen ellenkezőleg: azt kívánná, hogy a témához méltó mélységben vesse fel ezeket. Ennek a jelenségnek az egyik döntő oka az, hogy a *politizálás igénye* nem szerepel, nem visszhangzik eléggé sem a kritikában, sem a színházi életben. Olyan mezőnyben, ahol csak *általában* sóvárognak az új magyar dráma iránt, ahol *általában* beszélnek a jó szándékú művek életre segítéséről, és ahol különösebb nehézség nélkül egyik vagy másik színházban — ha itt nem, akkor ott — be is lehet mutatni egy alapjában jó szándékú, de nem túl jelentős és az írótól sem túl nagy gondolati, filozófiai erőfeszítést igénylő művet, ott nyilvánvalóan az új magyar dráma is akarva-akaratlanul *a kisebb ellenállás irányába sodródik.*

Más volna a helyzet, ha akadna egy-két olyan színház, amely tudatosan és határozottan vallaná: *neki langyos mű nem kell*, sem hazulról, sem külföldről. Nyilvánvaló, hogy az ilyen színház előbb-utóbb kialakítana magának egy írói kört, a hazaiakból is, versenyt támasztana a színházak között, jó irányban vitákat provokálna, indulatokat kavarna, szenvedélyeket korbácsolna. Egyúttal gondosabb bábáskodásra, igényesebb erőfeszítésre ösztönözné a többi színház dramaturgiáját, a magyar írókat is, serkentené az egyszerűen csak jó szándékú művek keletkezését is.

Ilyen fogalmazásban vetném fel **a modern külföldi drámához való viszonyunkat** is. A kritika általában elégedetten nyugtázta, hogy a múlt színházi évadban sikerült néhány „adósságunkat" törleszteni: a *Vígszínház* bemutatta *Dürrenmatt Fizikusok* című darabját, a *Thália*

Digitized by Google

színvonalas stúdió-előadásban *Beckett Godot-ra várva* című abszurd drámáját. Magam is egyetértek azzal, hogy ezeket a darabokat bemutatták. A Thália Színház bemutatója egyben bebizonyította, hogy az efféle művektől nem kell túlságosan tartanunk, a színháznak ez az irányzata tömegérdeklődésre nem tarthat számot, lényegében csak intellektuális csemege marad. Bebizonyosodott tehát az is, hogy *várni sem lehet túl sokat ezektől.* Nálunk van néhány kritikus, aki évek óta szinte kizárólag ezeknek az „adósságoknak" a törlesztését reklamálja, szinte egyes-egyedül ettől várja a hazai színjátszás „megváltását".

Az abszurd dráma — elismerem — megtermékenyítheti még a szocialista dráma bizonyos típusát is. A művészet világában a hatások, ellenhatások, kölcsönhatások bonyolult módon mennek végbe: ami az egyik helyen negatív elem, az egy más közegbe oltva a pozitívumot erősítheti, és megfordítva. Közismert például, hogy a mai agnosztikus, irracionalista abszurd drámák nem jöhettek volna létre a csehovi és a brechti, csöppet sem agnosztikus és irracionális dramaturgia nélkül. Dürenmattban éppúgy benne van Brecht formai hatása, mint ahogyan Ionescoban vagy Becketben is megtalálható Csehov dramaturgiája. Hasonlóképpen elképzelhető, hogy az abszurd dráma bizonyos elemei *nálunk* egy sajátos, szatirikus mondanivalót segíthetnek a mi társadalmunkban meglevő abszurd jelenségek és abszurd típusok, tehát reakciós, túlhaladott ideológiák és figurák leleplezésére. Az abszurd dramaturgia bizonyos effektusait tehát el lehet képzelni egy ellenkező tendenciájú drámaírásában, ellenkező céllal. Ebből a szempontból nem árt megismerkedni ezzel a drámatípussal sem.

Másfelől azonban nem hiszek sem a nyugatiakkal, sem általában a kortárs külföldi drámaírással, de még a klasszikusokkal szemben fennálló „adósságokban" sem. A színházban *csak eszmei, társadalmi, közéleti adósságok* lehetnek. A színház tartozhat a saját korának, a saját közönségének azzal, hogy nem elég izgalmasan, nem elég forrón veti fel a kor lényeges kérdéseit. Ez adósság. De a színház — kivéve bizonyos ifjúsági és ismeretterjesztő repertoárt — általában nem ismerhet olyan tartozást, hogy játszania kell valamit azért, mert azt másutt játsszák, játszania kell azért, mert azt valamikor megírták. Ilyesfajta adóssága lehet a színháztörténésznek, az irodalomtörténésznek, a filológusnak, de nem lehet a színháznak, ha valóban színház akar lenni, ha tehát csakugyan *a kor legelevenebb, legizgalmasabb kérdéseinek* mai vagy régebbi darabokban való megszólaltatója akar lenni.

Amennyire célszerűtlen tehát az új magyar dráma ügyét kizárólag nemzeti és nyelvi értelemben feszegetni, ugyanolyan *céltalan a kortárs külföldi drámairodalommal kapcsolatban a földrajzi csoportosítás,* vagyis statisztikáinknak az a vissza-visszatérő számítgatása, hogy bemutattunk ennyi nyugati, ennyi keleti stb. darabot. Tudvalevő, hogy Nyugatról be lehetne mutatni (más kérdés, hogy nem mutatunk be) sokkal több szocialista, kommunista, harcosan baloldali darabot is. Más-

Digitized by Google

felől, bemutatunk olyan „keleti" műveket, például *Mrožek* darabjait, amelyeknek tendenciája vitatható. Nem úgy kellene tehát itt sem felvetni a kérdést, hogy honnan mennyit, mert ez nem eszmei szempont, hanem úgy — megint csak a szocialista-kommunista színház kialakításának a követelése felől —, hogy mit akar játszani a színház, *milyen eszméjű* darabokat. Ez az elsődleges szempont. Ehhez kell hozzákeresni a műveket Nyugatról, Keletről, meg itthonról.

Más kérdés, hogy a nem általunk írt, hanem máshonnan szerzett darabok sok esetben nem felelnek meg teljes mértékben a mi problematikánknak, közönségigényünknek. És itt érkeztünk el az adaptációnak, tehát a darabok átültetésének, megváltoztatásának a kérdéséhez, amelyet a mi kritikánk sokszor provinciális és retrográd módon szokott felvetni. A klasszikus vagy a külföldi darabok adaptációjával kapcsolatban ugyanis *apolitikus, vagyis arisztokratikus, tehát színházellenes* nézetek élnek és terjednek. Ami arisztokratikus, az mindig színházellenes is. A színház tömegintézmény, közönségre épít, a közönség korszerű szellemi, esztétikai, politikai igényeit elégíti ki. Éppen ezért, amióta színház a színház, az adaptáció a legtermészetesebb eszközeihez tartozik. Vannak bizonyos témák és bizonyos művek, amelyek szinte végigkísérik a színház történetét. Ezeket különböző korszakokban, különböző szerzők előveszik és átigazítják, újraformálják vagy módosítják, a színház és a közönség, tehát a kor szükségletei szerint. Az ilyen adaptációk éppúgy hozzájárultak egy-egy nemzeti drámairodalom megteremtéséhez, mint az eredeti művek. Hadd utaljunk itt csak olyan közismert tényekre, mint *Plautus, Molière,* a *shakespearei,* a *brechti* színház stb.

Színjátszásunkat, egész színházi életünket lökésszerűen vihetné előbbre, ha a színházi kritika, meg egyik-másik rendezőnk is leküzdené ezeket a nézeteket, bátran nyúlna kortárs-darabok, sőt klasszikusok újraformálásához is. Legalábbis egy vagy két olyan színház akadhatna, amely programjának megfelelően ezt vállalná. Jellemző, hogy nálunk már az is tiltakozást keltett, hogy a *Nemzeti Színház Peter Weiss Marat*-ját a szerző második, eszmeileg tisztább átírásában mutatta be, nem pedig az első változatban, amely problematikusabb volt. Szabad-e ilyet megtenni? — hördült fel az esztétizáló, irodalomtörténetieskedő sznobizmus. Mit lehet erre válaszolni? Nemcsak hogy szabad, de *kell!* Kell akkor, ha valaki nem múzeumot csinál, hanem színházat játszik. Sőt meg lehet tenni azt is, hogy a színházi előadás, a rendező koncepciója *túllép az eredeti művön,* és olyan változtatásokat tesz rajta, amelyek a mi színházunknak inkább megfelelnek. Ha ilyen magatartással közelednénk a művekhez — pontosabban: ha ilyen magatartással *is* közelednénk —, akkor többet tudnánk hasznosítani a régiekből is, a kortársakból is, a szocialista országok lokális jellegű műveiből is. Itt is elsőrendűen szemléleti kérdésről van szó, vagyis a szocialista színház markánsabb megfogalmazásáról és határozottabb követeléséről.

Digitized by Google

E felől érintem a kritikának azt a gyakori tűnődését is — ez is lényeges szempontként szerepelt az elmúlt évad mérlegeiben —, hogy **mennyire alakították már ki az egyes színházak a maguk sajátos stílusukat.** A stílus természetesen lényeges kérdés. Egységes stílus nélkül nem lehet egy színházban eredményes munkát végezni. Korszerű stílus nélkül nem lehet a bemutatott darabok eszmei mondanivalóját hatásosan tolmácsolni. Bizonyítja ezt Dürrenmatt Fizikusok-jának vígszínházi bemutatója, ahol kitűnő rendező és nagyszerű színészek alig tudtak megbirkózni egy furcsán összetett, groteszk stílusú darabbal. Nem találták meg annak a módját, hogyan kell az ilyen, egyszerre tragikus és komikus, patetikus és cirkuszi játékot és szöveget előadni. Mégpedig azért nem találták meg, mert színházi hagyományainkból — nemcsak a Vígszínházéból, de az egész magyar színház hagyományaiból — *hiányzik egy korszak*, az avantgarde-nak és a szocialista avantgarda-nak, a brechti, a piscatori színháznak a korszaka; tehát azok az előzmények, amelyekből, ha vitatható hajtásként is, ha fattyúhajtásként is, de például Dürrenmatt létrejött.

A stílus tehát fontos. De *a stílus felől* nem lehet a stílus problémáját sem vizsgálni, sem megoldani. Önmagában nem sok értelme van annak a követelésnek, hogy teremtsék meg a színházak saját stílusukat. Miért teremtsék meg? Mi van akkor, ha megteremtették? Ilyen gonoszkodó kérdéseket lehetne a már-már közhelyes kívánalmakkal szemben felvetni. A stílus ugyanis nem öncél, hanem valaminek a következménye; mégpedig *a programnak, a koncepciónak az eredménye, és ugyanakkor eszköze, tartozéka, hordozója, kifejezője.* Mit akarnak játszani az egyes színházak, miféle eszmei program, milyen esztétikai-ideológiai koncepció alapján? Miért azt akarják játszani, és miért nem mást? Ez a döntő a színházi profil megteremtésében, ez vonz magához bizonyos stíluselemeket, és ez taszít el, ez vet ki önmagából más stíluselemeket. Hogyan állunk az egyes színházak eszmei programjával? Amíg ez nincs megoldva, addig nem lesz sajátos stílus és sajátos profil.

És itt megint csak arra kell emlékeztetni, hogy amikor az elmúlt színházi évadban érdekes, helyenként izgalmas darabokat láthattunk, ugyanakkor láthattunk ugyanott nagyon érdektelen darabokat is. Mégpedig nemcsak azért, mert nem lehet állandóan azonos hőfokon égni, hanem azért is, mert *sok esetben hiányzik a tudatos, perspektivikus program.* Színházaink ma sokszor azt nézik, hogy mi van a piacon, miről hallani azt, hogy a világnak ezen vagy azon a részén sikert aratott, és megpróbálják ezeket bemutatni. Lényegében ezt javasolja, szorgalmazza a színházi kritika is. Félreértés ne essék, nem *a piackutatás* a baj, hanem a piackutatás esetlegessége, véletlenszerűsége, és néha *koncepciótlansága.* Van persze olyan színházunk, amelyiknél a tudatosság erőteljesebb. *Legtudatosabb színházunk* a *Thália*, amely következetesen vállalja a színház egyik nélkülözhetetlen funkcióját, a politizálást. Más kérdés, hogy ebben a programban ma

Digitized by Google

még elég sok a radikális, haladó polgári vonás; mégis kétségtelen, hogy ez az a színház, amely a leghatározottabban tudja, hogy mit akar, és ez az a színház, amelyet ezért a legkönnyebb továbbindítani, továbbmozdítani. Van viszont olyan színházunk, amelyről — kitűnő gárdája, nagyon nívós előadásai ellenére, sőt közönségsikere ellenére — nem lehet pontosan megállapítani, hogy mi a perspektivikus programja: ez a *Vígszínház*, amely e pillanatban talán *a legeklektikusabb*. A két pólus között helyezkednek el a többiek. Ezek között van olyan is, mint a *József Attila Színház*, amely rokonszenvesen és jó érzékkel alkalmazkodik ahhoz a közönség-közeghez, amelyben működik, és vannak olyanok is, amelyek ezt kevéssé teszik. De többé-kevésbé ma még egész színházi életünkre áll az, hogy nem eléggé átgondolt, tudatos, perspektivikus a program, amelyet követnek és amelynek alapján a darabokat kiválasztják, iratják, bemutatják.

Az eszmei programal kapcsolatos annak a vitának az értékelése is, amely az *Élet és Irodalom*ban folyt a zsebszínházról és lényegében eldöntelenül végződött, hiszen azon az alapon, ahogyan a vitázók felvetették, ezt a vitát nem is lehet eldönteni. **Kell-e zsebszínház?** Erre lehet azt válaszolni, amire egyes írók, színházon kívüli emberek, a színházi világba betörni akaró outsiderek, vagy egyesek a fiatalság köréből hivatkoznak, hogy kell, mert amit a nagy színházakban kapnak, az olykor langyos, konzervatív. De lehet azt is válaszolni, amit a hivatalos színházi vezetők válaszoltak, hogy: nem kell; azért vannak a nagy színházak, professzionista erőkkel, hivatásos felkészültséggel, hogy mindazt, amit a színháznak el kell látnia, ellássák. Voltaképpen mind a két nézetnek igaza van. Zsebszínház kell. Illetve zsebszínház nem kell. A kérdés megint azon dől el, hogy *mi célból*. Mit akarnak abban a zsebszínházban bemutatni, mi a program, mire akarják felhasználni? Ha arra kell, hogy félig érett amatőr kísérletek vagy zsengék helye legyen, ennek nincs sok értelme, mert erre nem lehet rendszeresen közönséget toborozni. Ha egy színház a zsengékre alapozza létét, miből akar megélni? Ha viszont a darab megérett, akkor bármelyik nagy színház bemutatja. Vagy pedig arra kell a zsebszínház, hogy néhány problematikus, modernista művet, abszurd drámát mutasson be? Ami ezekből feltétlenül bemutatandó, azt a nagy színházak stúdió-előadásban jobban bemutatják; amit viszont nem akarunk bemutatni, ahhoz miért kell külön zsebszínház.

Más kérdés viszont, hogy *a zsebszínház mint forma*, rendkívül érdekes pódium lehet — mint ahogy volt is a színháztörténet folyamán — olyan művek bemutatására, amelyeknél elsőrendűen a mondanivalóra, a mondanivaló szinte agitatív hangsúlyozására akarunk koncentrálni. A zsebszínház, minthogy nem képes rafinált külsőségekre, teatralitásra, a maguk meztelenségében mutathat be lényeges gondolatokat. Ezeket felnagyíthatja, intenzitásukat megnövelheti, és ilyen módon szellemi viták serkentője, a színházi életnek, az ideológiai életnek is egyik ösztönzője lehet. És vállalhatja, mint ahogyan vállalta is

Digitized by Google

a múltban, sajátos tandrámáknak, agitációs daraboknak a bemutatását, a közönség lelkesítését, mozgósítását. Kérdés azonban, hogy *mi a mondanivaló*, amelyet ilyen sajátos módon akarnak ott felnagyítani; amellyel ilyen sajátos módon akarnak ott „agitálni"? *Ionescoval* fognak agitálni? *Beckettet* akarják többszörösére erősíteni? Vagy mást? A zsebszínház-vita megoldását tehát *ismét csak a program adhatja meg: kik, miért és mit akarnak.*

Ez vezet át bennünket az ifjúság és a színház ügyéhez is, amelyet a szezonzáró mérlegek ismételten szóvá tettek. Miről van szó? Arról, hogy az ifjúságot közelebb kellene hozni a színházhoz. Az ifjúság nagy tömegei nem járnak rendszeresen színházba. Egyrészt azért nem, mert gyenge a propagandánk, és színházainkban — a Déryné Színház vállalkozását kivéve — nem tapasztalható következetes tevékenység, koncepciózus munka ifjúsági repertoár kialakítására, az ifjúság rendszeres színházba szoktatására. Nem folyik ilyen munka abból a szempontból sem, hogy az ifjúság *sajátos ízlésbeli*, vérmérsékleti, tematikai *igényeinek* megfelelő repertoárt teremtsenek. Az ifjúság szűkebb intellektuális rétegei — főként az egyetemi, főiskolai ifjúság — járnak ugyan színházba, de elégedetlenek a nagy színházak olykor langyos, máskor esetleges műsorpolitikájával és stílusával. Ez az intellektuális ifjúsági réteg ugyanis sajátos módon igényli *a nem szabályos, nem hagyományos, összetettebb kifejezés-formákat.* Minthogy ezt a formát és ezt a stílust a Mrożektől az abszurd drámákig terjedő kortárs-drámairodalom elégíti ki, ezért a főiskolai ifjúság körében egyre-másra alakulnak amatőr csoportok, kisszínpadi együttesek, amelyek mélegágyai lesznek a hivatalos kultúrpolitikán, színházpolitikán kívül rekedő műveknek.

Kialakul tehát az a furcsa helyzet, hogy az ifjúsági területen éppen azok a modernista drámák futnak, amelyeket a kultúrpolitika — nagyon helyesen az ifjúságra való tekintettel is — a hivatásos színházakból *kirekeszt*, vagy csak bizonyos megszorításokkal engedélyez. Bizonyos mértékig ez volt a hibája az *Egyetemi Színpad* eddigi működésének is. Ezért jogos az a követelmény, hogy az Egyetemi Színpad szakítson a sznob, modernista tendenciákkal, és tudatosabb, észszerűbb tisztább, egyértelműbb helye legyen az ifjúság színházi-művészi igényeinek. Minthogy ez a követelés helyes, ezért kell erélyesen visszautasítani azokat a demagóg, álbaloldali hangokat, amelyek a Egyetemi Színpad működését egészében kárhoztatják, és azt is kidobnák szellemi poggyászából, azt is rágalmazzák, ami értékes volt benne, amire joggal lehet büszke.

Az Egyetemi Színpad és az ifjúsági amatőr színpadok modernista elhajlásainál ugyanis a legdöntőbbet kell figyelembe venni, és ez hozhatja el a megoldást is. A legdöntőbb pedig az, hogy az ifjúságnak ezek a rétegei sokszor nem azért követelik a modernista darabokat, mert ők maguk sznobok és modernisták, hanem mert szeretnének olyan izgalmat kapni — ha másban nem, a stílusban —, amelyet a

Digitized by Google

nagy színházakban nem kapnak meg. Az a furcsa helyzet áll tehát elő, hogy az ifjúság a nagy színházak *eszmei langyossága miatt* sodródik olyan eszmeileg bizonytalan vagy zavaros művekhez, amelyek *legalább formájukban* bizonyos izgalmat nyújtanak. Meggyőződésem, hogy ha ez az ifjúság a nagy színházakban határozottabb politizálással találkozik, tehát eszmeileg tudatosabb és érdekesebb munkát talál, akkor ha izgalmat akar, nem Ionescohoz menekül, hanem a mi szocialista-kommunista színházainkat keresi fel. A tapasztalat bizonyítja, hogy ezt az ifjúságot közelebb hozná a mai magyar színházhoz, ha ez tudatosabban, keményebben, harcosabban és szenvedélyesebben politizálna. Erre már csak azért is szükség van, mert a színház nem lehet meg néző-utánpótlás nélkül, és a társadalom sem nélkülözheti azt az eszmei-nevelési hozzájárulást, amelyet a színház adhat az ifjú nemzedék tudatának kialakításához.

Határozottabb és harcosabb színház — ennek a követelésnek a tudatosítása vezethet egyéb kérdések tisztázásához is. Ilyen például a szatíra és a színházi humor kérdése, amely körül ugyancsak állandóan visszatérő, lényegében meddő viták folynak. Kell-e szatíra, milyen, mennyi, milyen mértékben — ezek megint csak önmagukban megoldhatatalan kérdések. Szatírát nem lehet *arányosító meggondolások alapján* írni. Nem szatíra az, ahol egy negatív figurával szemben egy pozitív figura, egy negatív jelenséggel szemben egy pozitív jelenség, egy haragvó indulattal szemben egy mindent megoldó, jóságos, bölcs intézkedés áll. A szatíra sajátos műfaj, amelyben az előremutatást nem a happy end és nem a publicisztikus jóvátétel adja meg, hanem éppen a *megoldatlanság*. A szatíra úgy politizál, hogy negatív jelenségeket ad absurdum, tehát a képtelenségig felnagyít; olyan méretűre *torzítja* őket, amilyen méretben a valóságban nem is léteznek. A szatíra olyan műfaj, amelyben ezek az irreálisan eltúlzott negatív tendenciák irreálisan negatív, abszurd módon habókos figurákban öltenek testet. És mindezt azért, hogy a nézőt ezekkel a képtelen méretekkel rádöbbentsék a benne és az életben meglevő negatív jelenségekre, akadályozó tendenciákra, és ezekkel a képtelen méretekkel *haragos indulatot keltsenek benne* velük szemben. Az indulatkeltésnek egyik módja az is, hogy a szatíra nem úgy engedi el a nézőt a színházból, hogy megoldást nyújt, hanem úgy, hogy a néző ennek híján, ökölbe szorított kézzel kell hogy távozzon, és a megoldásnak ezek után pszichikai folyamatként kell benne lejátszódnia. A nézőnek arra az elhatározásra kell jutnia, hogy „nem tűröm tovább ezeket az akadályokat, holnap reggel nekilátok és félrerúgom az útból, ha addig élek is!" A szatíra előremutatása tehát legtöbbször nem a színpadon történik meg, hanem a néző érzelemvilágában, a problémára való ráébredésében és elhatározásában. A szatíra legtöbbször épen azzal mutat előre, hogy szánt szándékkal megoldatlan marad, ezzel ösztönzi a közönséget a megoldásra.

Mi kell tehát ahhoz, hogy színházainkban a szatírával kapcsolatos

Digitized by Google

bizonytalanságot megszüntessük? Nem az, hogy csökkentjük a szatírát. Ki fogja megmondani, hogy mi a helyes arány? Ès nem az a megoldás, hogy a szatíra öntörvényeit önkényes módon megváltoztatjuk, pozitív-negatív arányosításokat hozunk létre, publicisztikus „vörös farkakat" toldunk hozzá, és ezzel a szatíra erejét csökkentjük, iramát, sodrását döcögőssé tesszük. A szatírának legfontosabb feltétele — a humorérzéken és a tehetségen kívül — *a politikai biztonság és határozottság.* Szatírát írni és bemutatni csak úgy érdemes, ha az író és a színház pontosan tudja, hogy *mire* akar ütni, miért *azt* akarja ütni, miért *most* akarja azt ütni. Ès ha ez a darabból is világosan kiderül. Ès ha a közönség ezt ugyanilyen fontosnak, ugyanilyen időszerűnek és ugyanilyen ütésre méltónak ítéli.

A színházainkban az elmúlt évadban bemutatott egy-két szatírával kapcsolatban nem az volt a baj, hogy nem mutattak megoldást, vagy túl élesek voltak, vagy túl sokat beszéltek a hibákról, hanem az, hogy nem lehetett pontosan tudni, kit ütnek, miért ütik. Homályosak és elvontak ezek a szatírák, kétértelműek ezek a szatírák. Nem tudatos politikai program, tudatos politikai harc eszközei ezek a szatírák. A mi életünkben van jó néhány olyan jelenség, amely nem érdemel kíméletet, amelyet igenis ütni kell, ki kell űzni a tudatból, mert retrográd, reakciós, antikommunista tendencia. Ezekkel szemben nincs helye kíméletnek, ezeket a szatírának úgy kell ütni, olyan dühvel, amilyen düh a humoron belül csak elképzelhető. De akkor legyen világos, hogy ezt ütik, nem pedig mást; hogy ezt azért ütik, amiért, nem pedig másért. A szatíra és a színpadi humor kérdése tehát *ismét csak egy tudatosabb politikai programnak,* a tudatosabban politizáló színpadnak, tehát a szocialista színház kialakításáért folytatott elszántabb harcnak a függvénye.

Mint ahogy ennek a függvénye lényegében minden, ami a színházzal kapcsolatos, például **a színház és a közönség, a színház és a siker** kérdése is. Nálunk még *kettősség uralkodik* ezen a téren. A színházakban és a sajtóban is él egy olyan nézet, hogy vagy bemutatunk bizonyos politikailag, kultúrpolitikailag szükséges darabokat — mert ilyen kötelezettségek is vannak —, vagy pedig „kasszára megyünk", és bemutatunk egy jó, szórakoztató darabot, valamilyen nyugati vagy hazai kommersz-művet, s akkor lesz siker. A színházak eszmei programjának gyorsabb kialakulását — a hatásosabb közönségszervezés, vagy célszerűbb gazdasági ösztönzés kimunkálás alatt lévő, de még meg nem oldott problémái mellett (ezekről más alkalommal bővebben kell szólni) — ez a nézet és ez a gyakorlat is akadályozza. Hiszen színházaink — tisztelet a kivételnek — azt a gyakorlatot folytatják, hogy „amit vesztek a politikai-kultúrpolitikai vámon, azt behozom a kommerciális réven". Ilyen körülmények között persze, ilyen gyakorlattal persze egyprofilú színházat, egystílusú színházat, egyprogramú színházat kialakítani nem lehet. Csak akkor lehet — erre tanít egyébként az egész színháztörténet —, ha igazán politizálunk, szenvedélyesen politizálunk. Akkor van

Digitized by Google

igazi siker. Langyos dolgokból nem lesz siker. Az igazi siker olyan — és erre voltak példák a közelmúlban is —, hogy a politizáló művet megnézni elmennek azok is, akik szembenállnak vele, akiket bosszant, akiknek vitázni van kedvük vele; elmennek, mert izgalmat kelt.

Ehhez viszont az kell, hogy a fogalmak tisztázódjanak vagy legalábbis tisztábban legyenek felvetve. Ennek fontos feltétele, hogy a kultúrpolitikai irányítás az eddiginél még következetesebben tartsa napirenden ezeket az igényeket. Kezdeményezzen és szervezzen ilyen tisztázó vitákat, ösztönözze a szövetséget tartalmasabb és koncepciózusabb, az elvi kérdések iránt fogékonyabb működésre, és az egyes színházakat markánsabb és szenvedélyesebb, politikusabb és perspektívikusabb, átgondoltabb és nagyvonalúbb tevékenységre. Ehhez azonban egy sokkal inkább politizáló színházi kritika is kell. Ne úgy legyen politizáló, hogy ismét elfelejtse, amit nagy nehezen, úgy-ahogy elsajátított: az esztétikai elemzést, az előadások művészi méltatását, és kizárólag napi politikai alapon vizsgálgassa azt az összetett produktumot, amelyet színházi előadásnak neveznek. Hanem az szükséges, hogy a kritika saját berkeiben is indítson harcot a sznob, arisztokratikus, esztétizáló, filoszkodó, tehát lényegében *színház-idegen nézetek ellen.* Mindenekelőtt önmagával kell a kritikának megvívnia ezt a tisztázó vitát, és határozottabban, sokoldalúbban felállítania a szocialista, *a politizáló színház követelményét.* Ez az, aminek alapján aztán megindulhat a színházak számvetése, önvizsgálódása, és a kritikával, sőt egymással folytatott vitája is.

Színházi életünknek ugyanis az az egyik nagy hiányossága, hogy nincsenek igazi pezsdítő viták. Ami vita folyik, az többnyire érdekvédelmi vitatkozgatás, egyfelől színházi emberek és a színházi szövetség, másfelől a kritikusok és az újságírók szövetsége között. Igazi vita az volna, amelyben *elvekről* van szó. Például egy ilyen új színház felé mutató, bátran politizáló és szenvedélyes politizálást követelő vita. Ez mindjárt megváltoztatná a disputának nemcsak a jellegét, hanem *a frontjait is.* Hiszen nyomban kiderülne, hogy nem lehet egységes kritikáról és egységes színházi frontról beszélni, mert ugyanazok a sznob, arisztokratikus nézetek élnek a kritikusok között is, mint a színházi emberek között. Mindjárt kiderülne, hogy a vitát nem a kritikának kellene a színház ellen és a színháznak a kritika ellen vívnia, hanem kritikusnak kritikus ellen, színházi rendezőnek színházi rendező ellen, sőt — horribile dictu — olykor egy-egy gondolkodó embernek önmaga ellen, saját naiv, túlhaladott nézete, korábbi szemlélete ellen.

Csak ebből a lényeges vitából jöhetnek létre igazi frontok, nem érdekvédelmi, szakmai, testületi, hanem *szemléleti, ideológiai frontok.* Csak ilyen szellemi légkörben jöhet létre az, aminek a megteremtése — ha akarjuk, ha nem — a szocialista országok színházaira, köztük reánk is vár. Mert csak mi adhatjuk meg ennek a kornak a valóban korszerű, tehát a kor lényeges küzdelmeiben résztvevő színházat. Csak ilyen atmoszférában jöhet létre az, ami már nem *igazgalmas évad* lesz, hanem *izgalmas korszak.*

Komlós János

Digitized by Google

Eszmecsere

Az optimizmus és a szubjektivizmus kérdése történelemszemléletünkben

A történelemszemléletünk kérdéseiről folyó vita rendkívül hasznos, s az előrehaladáshoz nélkülözhetetlen. A vitás kérdéseket a tudományban mégsem a viták oldják meg, hanem a kutatások. A vitacikk is általában akkor jó, ha szakcikkek vagy monográfiák adják gránitszilárd bázisát. S különösen így van ez olyan kérdések kapcsán, melyekről már sok vita folyt, melyekről az álláspontok és szemben álló nézetek frontja úgyszólván kikristályosodott, tehát a megoldást és előrehaladást nem saját elképzelésünk újabb, akár még világosabb kifejtése hozhatja, hanem a viták tanulságainak hasznosítása a tényleges kutatásokban, majd az új történelmi kutatási eredmények tanulságainak összegezése a vitákban. Mennyivel hasznosabb pl. a nemzeti kérdés és nacionalizmus körüli hosszas és széles körű vita után az árutermelés 16—18. századi problémáira, a magyarországi árutermelés történelmi sorsfordulójára vetni szemünket, s a vizsgálat eredményei alapján állást foglalni, mint megannyi cikket írni a nemzeti kérdés történeti feldolgozásának problémájáról! Mennyivel fontosabb a Horthy-rezsim évtizedeinek társadalomtörténetére, osztálystruktúrájára, az osztályok és pártok kapcsolatainak kutatására fordítani energiánkat, s ennek alapján állást foglalni pl. a fasizmus uralomra jutása és a fasizmus elleni harc kérdéseiben, mint kutatások nélkül meditálni az ilyen tényeken, az objektív és szubjektív tényezők hatásán a politikai, történelmi fejleményekben!

Szeretném továbbá előrebocsátani, hogy abban a rendkívül szerteágazó, sok konkrét történeti esemény értékelésére kiterjedő vitában, mely történelemszemléletünk elvi, eszmei kérdéseinek kapcsán kibontakozott, csak a vita középpontjában álló eszmei kérdéshez, az optimizmus problémájához kapcsolódnék, és a konkrét érvek felsorakoztatásában csak a Horthy-rezsim időszakára szorítkozom. A vitának a történelemszemléleti kérdésekre való korlátozása természetszerűen azt jelenti, hogy nem térek ki Mód elvtárs észrevételeinek olyan mozzanataira, melyek a „Magyarország története" című kötetben tárgyalt konkrét történelmi kérdésekre vonatkoznak, nem vitatom azokat a megállapításait, melyek az ún. másik Magyarország nyomatékosabb bemutatását ajánlják, a munkásmozgalom részletesebb vizsgálatára hívják fel a figyelmet. A konkrét történeti kérdésekre vonatkozó észrevételek egy részét hasznosíthatónak tartom.

Mód Aladár elvtárs az Új Írás 1966. évi 3. számában közzétett, „Optimizmus vagy pesszimizmus történelemszemléletünkben" című cikkében, a „Magyarország története" című munkáról a Kossuth Klubban rendezett

Digitized by Google

vitaülés bevezetőjében és legutóbb e folyóirat hasábjain „Történelemszemléletünk ideológiai kérdéseihez" címmel megjelent írásában számos kérdés között hangsúlyozottan foglalkozott a történetírásunkat szerinte jellemző szemléleti hibákkal, melyeket elsősorban a pesszimista nézőpontban jelölt meg. Ezzel szemben megfogalmazta az igényt az optimista szemlélet érvényesítésére. Mód elvtárs szerint a „Magyarország története" című munkában érvényesülő történelemszemlélet azért pesszimista, mert a figyelmet egyoldalúan a történeti fejlődést alapjában meghatározó objektív folyamatokra, gazdaságtörténeti alapokra, valamint a nemzetközi erőviszonyok alakulására fordítja, s eközben — hangsúlyozza — megfeledkezik arról, hogy ezen objektív feltételek csak keretet szabnak, melyben sokféle kibontakozási út lehetséges, s korántsem csupán az az egyetlen, mely a valóságban ténylegesen megvalósult. A történész kötelessége, sőt az alkotó történetírás elsődleges feladata Mód Aladár szerint a meg nem történt, le nem játszódott, de lehetséges, a fejleményekben benne rejlő utak feltárása és bemutatása is, hiszen az új- és legújabbkori magyar történelemben sokszor éppen ezekben található meg az igazán előremutató, valóban optimizmust sugárzó tanulság. Mód elvtárs tehát kiadja a jelszót: vessünk véget az objektív feltételek egyoldalú előtérbe helyezésének, és összpontosítsuk figyelmünket az eddiginél összehasonlíthatatlanul jobban a szubjektív tényezőkre, melyeket elsősorban „a politikai szféra tényezőinek" tekint. Ezzel kiküszöböljük a káros pesszimizmust, mely szerinte a „Magyarország története"-ben abban tetőződik, hogy megmutatja 1848, 1919 vereségének a belső, illetve a nemzetközi erőviszonyokban rejlő elkerülhetetlenséget, s mely beletörődik abba, hogy 1944-ben hazánkban nem bontakozott ki széles körű antifasiszta felkelés. Ha a szubjektív tényezőket állítjuk ugyanis előtérbe, akkor a történész nem nyugszik bele (Mód elvtárs kifejezése!) a vereségekbe, hanem kimutathatja, hogy 1848-ban lehetett volna radikális plebejus demokratizmus és 1919-ben széles körű földosztás, s ez megváltoztathatta volna a helyzetet és a fejleményeket. Akkor a Horthy-rezsim idején a néptömegekre és a munkásmozgalomra fordítva a figyelmet, bemutathatja, hogy lehetett volna a fasizmust és a hitleri befolyást elsöprő erő is, vagyis akkor legutóbbi évszázadunk történelmét optimista szemlélettel állítanánk az olvasótábor elé. A valóságos történelem bemutatása helyett elsősorban ezt a „kedvezőbb változatot" kéri számon a történetírástól. Ebben áll Mód elvtárs koncepciójának lényege, melyet feleslegesnek tartanék idézetekkel alátámasztani, hiszen megnevezett cikkeiből bárki ellenőrizheti összegezésem realitását.

Ezzel a koncepcióval szemben legyen szabad két ellenvetést tenni.

Az első a marxista történetszemlélet optimizmusának kérdéskörébe vág. Teljesen egyetértek Pach Zsigmond Pálnak az e vitában már kifejtett, a Társadalmi Szemle 1966. évi 7—8. számában publikált álláspontjával, amely szerint a marxista történetszemlélet immanens lényege az optimizmus. S mi adja a marxista történetszemlélet alapvető optimizmusát? A történeti folyamatokban meg nem valósult, azokban csak benne rejlő, esetleg lehetséges tényezők, a szubjektív „politikai szféra" kedvezőbb, messzebb mutató kezdeményei? Semmiképpen sem! A marxizmus optimizmusát a történeti fejlődés objektív törvényszerűségeinek felismerése sugározza, annak szem előtt tartása, hogy a történelem nem visszatérő körök ismétlődése, hanem az emberiség örökös és megállíthatatlan előrehaladása. Ez korántsem jelentheti azt, hogy minden nép, minden történelmi korszak vizsgálata feltétlen

Digitized by Google

és kötelező optimista következtetésekre ad alapot. Vannak sötét, visszaesést jelentő korok, bár kétségtelen — s ennek bemutatása is hozzátartozik a történelmi valóság feltárásához —, hogy a legkedvezőtlenebb periódusokban is működnek, hatnak előremutató, ha úgy tetszik, optimizmusra alapot adó erők, legfeljebb nem válhatnak uralkodó, a fejleményeket meghatározó tendenciákká. Ezek az erők, sajnos, sokszor kudarcot szenvednek, vereségeket kell elviselnünk. S ha a történész kimutatja a kudarcok okait, a vereségek szükségszerű voltát, azzal nem válik pesszimistává, csak hű a történelmi valósághoz. Történész nem járhatja a „mi lett volna, ha..." ingoványos útját, és nem lendülhet a történelmi események által kitaposott út helyett a meg nem valósult lehetőségek nyomkereső ösvényeire. S milyen sovány is lenne a vigasz, milyen sekélyes az olyan szemlélet optimizmusa, mely azon alapszik, hogy másként is lehetett volna, mert a más végkifejlődés erői is léteznek, mert más megoldások is felismerhetők lehettek volna! Ehelyett a bizonytalan, szubjektív talaj helyett maradjunk meg a marxista történelemfelfogás alapigazságánál, vagyis elégedjünk meg az objektív történeti fejlődés törvényszerűségének felmérése által érvényesülő optimizmussal.

Ezért nem is tartom megalapozottnak a pesszimizmus engem ért vádját, és azt hiszem, így vélekedik legtöbb szerzőtársam is, aki közreműködött a „Magyarország története" munkálataiban. Pesszimistán ítéltük volna meg az utolsó száz év történetét, mert kimutattuk, hogy több forradalmunk — nem eleve ugyan, de az objektív történelmi összefüggések kedvezőtlen alakulása folytán — nem győzhetett, s nem a magunk erejéből szabadultunk fel a hitleri iga alól? Alig hiszem! Megítélésem szerint ugyanis ezen évszázad történeti fejlődése nem attól *nyerne* optimista megítélést, ha 1848, 1919 és 1944 meg nem valósult lehetőségét emelnénk ki, s állítanók előtérbe, hanem attól *nyert* alapjában optimista értékelést, hogy kiemeltük a kedvezőtlen tényezők ellenére is végbement fejlődést, bemutattuk, hogy vereségek és kudarcok ellenére — igaz, nem a legkedvezőbb megoldások által kikövezett utakon —, de a magyar nép is leküzdötte a feudális rend elmaradottságát, s annak maradványai ellenére végbement a tőkés viszonyok kifejlődése, mely magasabb anyagi, társadalmi és kulturális létszínvonalat teremtett. Az ellentmondásos tőkés fejlődés talaján lejátszódik az ipari forradalom, a munkásosztály kialakulása és osztállyá szerveződése, kikovácsolódnak a szocialista forradalom erői is. Hosszú, évszázados, visszavonhatatlan történeti fejlődést mutattunk ki a „Magyarország története" lapjain, s azt hiszem, csakis ez adhatja a fejlődés elfojthatatlanságában bizakodó reális marxista történelemszemlélet optimizmusát.

A másik ellenvetés a történelmet befolyásoló szubjektív tényezők értelmezéséhez kapcsolódik, ezen belül azonban tulajdonképpen két kérdésről kell szólni. Mindenekelőtt arról, hogy az eseményeket befolyásoló ún. szubjektív tényezők nem azonosak a politikában és a történelemben. Mód Aladár értelmezésében a kettő, sajnos, összekeveredik. Nála, mint már említettem, az objektív meghatározottság tág keretei között több különféle, eléggé távol eső lehetőség tekinthető utólagosan is egyaránt történelmileg reálisnak; 1848 esetében pl. a valóban lejátszódott eseményektől a következetes demokratikus forradalmi diktatúráig, 1944-ben a nyilasuralomtól a fasizmust elsöprő demokratikus népfelkelésig. Szubjektív elemektől tekinti függőnek, hogy melyik valósult ténylegesen meg. A politikában — akár 1848, akár 1944 történelmi napjaiban — valóban rendkívül tágnak kellett és

Digitized by Google

lehetett felfogni az objektív meghatározottság kereteit, valóban sok lehetőség valóra váltása függött akkor szubjektívnek tűnő tényezőktől. A politikában nem lehet lemondani a különböző lehetőségek realizálásáért folytatott harcról, hiszen a mégoly tökéletes és alapos helyzetelemzés sem lehet olyan alapos és mély, mint az utólagos, már a kifejlett tényekre, következményekre is figyelmet fordító történelmi ítélet. Bizonyos realitásokon belül sok lehetőséggel kell számot vetni és a legjobb elérésére törekedni, mint ahogy — minden meghatározottság ellenére — az orvos sem készülhet eleve a legrosszabbra, és mindent el kell követnie a legjobb lehetőség, a beteg felgyógyítása eléréséért. A kezelőorvos helyzetelemzése — most már a hasonlatnál maradva — természetesen nem azonos a boncoló orvos helyzetértékelésével, hiszen az utóbbi pontosan megállapíthatja, hogy a vélt lehetőségek közül melyik és miért volt valóságos és vált végül is valósággá. Ebben a vonatkozásban a politikus a kezelőorvoshoz, a történész a boncnokhoz hasonlítható inkább. Indokolatlan tehát Mód Aladárnak ez a kérdésfeltevése: „Harcolhattak volna-e a kommunisták, antifasiszták, ha a lényegesen többre, kedvezőbbre irányuló célkitűzéseiket nem tekintik reálisnak? Harcolhattak-e a hűvös objektivizmus alapján a helyes politika, a munkásosztály és a nép iránti bizalom nélkül? Vagy csak illúziók alapján harcolhattak?" Természetes, hogy nem, s természetes, hogy harcuk reális volt. De nem azért, mert történelmileg ma is reális lehetőségnek tekinthető, amit nem érhettek el, hanem azért, mert a küzdelem idején senki sem láthatta világosan, hogy így lesz, s nyilván nem egy kedvezőtlen tényező éppen a történések folyamán lépett fel és gyengítette tovább a siker lehetőségeit. A politikus nem hibázott, midőn harcolt, a történész viszont súlyosan hibázik, ha a korabeli politikus szemével nézi az eseményeket. A történész csak egyet tehet: tudományosan bemutatja az erők s ellenerők harcát, állást foglalhat s állát kell foglaljon a haladó erők mellett, anélkül azonban, hogy a kívánságok, óhajok s illúziók szubjektív, tehát a történelmi materializmustól távol álló mezejére tévedjen.

A politika szubjektív tényezői részben a történelem objektív határai közé kerültek! Mód Aladár a Horthy-korszakban a szubjektív tényezők között elsősorban a munkásmozgalom, a tömegerők mozgását tartja szem előtt. A Horthy-korszak politikai történései során a helyzet megítélésében a küzdő kortárs Mód Aladárnak a harmincas, negyvenes években így kellett eljárnia. A történész Mód Aladárnak a hatvanas években a Horthy-korszak elemzése során már nem. Mindez már nem tekinthető szubjektív tényezőnek, hiszen a munkásmozgalom és a tömegek mozgása végül is objektív tényezők hatása alatt állt. Szükségszerűségek határozták meg útját, s objektív okai voltak, hogy miért nem sikerült a politikában a lehetőségek legkedvezőbb formáját valóra váltani.

Ez a kérdés azonban már a legközvetlenebbül átvezet az objektív és szubjektív tényezők értelmezésének másik és alapvető problémájához: egyáltalán melyek az objektív és melyek a szubjektív tényezők, s hol vonható meg közöttük a határ a történelemben? Nem definícióra törekszünk természetesen. Mégis fel kell tenni a kérdést, hogy vajon elegendő-e a történelmi eseményeket meghatározó objektív tényezők sorában csak az illető ország gazdasági szintjét és a nemzetközi helyzet körülményeit figyelembe venni, mert Mód elvtárs általában ezt teszi, amint ezt nem egy helyen élesen meg is fogalmazza. Ha így lenne, az objektív tényezők valóban csak a Mód Aladár által elgondolt rendkívül széles keretet képeznék,

Digitized by Google

melyben sokféle és jócskán távol álló utak is megvalósulhatnának. Csakhogy ami a közvetlen politikában nagyon is szubjektív tényezőnek tűnik (mint az előbb már utaltam rá), az történelmileg sokszor nagyon is objektíve meghatározott. S éppen ezért nem elégedhetünk meg az objektív feltételek Mód-féle leszűkítésével.

Vegyünk egy fontos példát. A szubjektív feltételek sorában Mód Aladár különös nyomatékkal emeli ki a tömegerők politikai mozgását. Mód elvtárs legutóbbi cikkében „a történelmi fejlődés alapvető objektív meghatározottsága mellett a nép politikai fejlődésének, a nép hatalomért való harcának, a helyes politikának történetformáló" jelentőségét emeli ki, s hangsúlyozza, hogy „a szubjektív és objektív (szférák) összefüggései ellenére úgy a nemzetközi, mint a magyar fejlődés megértése és megváltoztatása szempontjából közvetlenül a politika problémáiból kell kiindulni, ezt kell döntőnek tekinteni". Most ne térjünk ki ezzel kapcsolatban arra, hogy a történeti értékelésnek nem lehet célja a történeti fejlődés „megváltoztatása", még akkor sem, ha a marxista történész valóban nemcsak megérteni és megmagyarázni akarja az eseményeket. Ez azonban megint a történetírás és a politikai küzdelem összekeveredésére utal, s ha a történetírás is része a politikai küzdelemnek, nem a múlt, hanem a jelen harcát segíti. Összpontosítsuk figyelmünket most arra, hogy vajon a tömegek politikai mozgását valóban az objektív meghatározó mellett mint csupán szubjektív tényezőt vehetjük-e figyelembe. Ez a Mód elvtársnál mindig és ismételten misztifikált tényező azonban valóságban nagyon is objektív gyökerű. Vajon a társadalom szerkezetének alakulása nem a történeti fejlődés során kialakult, meghatározott adottság-e, vajon ebből nem következik-e egy-egy korszakban az osztályerők állapotának meghatározottsága, nem objektív tényezőkből adódó-e az egyes történeti periódusokban a tömegek politikai iskolázottságának színvonala stb.?

De maradjunk ismét a Horthy-korszak időszakánál. A három-négy évtized távlatából vizsgálódó történész nem mondhatja azt, hogy mindezen tényezők végül is nem határozták meg a két világháború közötti történeti fejleményeket és Magyarország helyzetét a második világháborúban. Ha ezt a korszakot és ezeket az eseményeket tudományosan akarjuk értékelni, akkor bizony egyáltalán nem azon az úton kell elindulnunk, amelyet Mód elvtárs ajánl, nem az ún. politikai szférából kell kiindulnunk, hanem a tömegerő mozgását is csak a társadalmi, gazdasági, valamint a politikai s eszmei tényezők kölcsönhatásaként kialakult objektív helyzet tükrében érthetjük meg. Ma már rendelkezésünkre állnak olyan történeti munkák, melyek megvizsgálják a magyar társadalom szerkezetét, s ezekből kitűnik, hogy a két világháború közötti magyar társadalomnak nemcsak a különösen kiélezett társadalmi antagonizmus volt jellemzője, nemcsak a maroknyi arisztokrata és nagytőkés és a tengernyi nincstelen határozta meg. Bizony, legalább ennyire jellemző és meghatározó volt, hogy társadalmunk felét különböző kispolgári rétegek alkották, és még a proletárközpont, Budapest lakosságának soraiban sem volt kisebb az arányuk, vagyis a főváros nemcsak proletárközpont, de egyben legalább ennyire kispolgári centrum is volt. Kitűnik, hogy a proletariátus legnagyobb tömegei nem ipari munkások voltak, hanem mintegy fele arányban agrárproletárok, s ugyancsak nagy számban egyéb városi-proletár elemek, pl. az egész proletariátus 15 százalékát tették ki a házi cselédek. Kitűnik, hogy az agrárproletariátuson belül rendkívül széles réteget alkotott a nagybirtokhoz láncolt megtört cselédség,

Digitized by Google

s hogy az ipari proletariátus fele kisipari műhelyekben dolgozott. Megtudhatjuk azt is, hogy ebben a korszakban a proletariátusnak mindössze egyharmadát tette ki az örökletes réteg, vagyis a már proletárcsaládból származók aránya, míg a kétharmad frissen, más, főként kispolgári társadalmi rétegekből került a munkásosztály soraiba.

Nem bocsátkozhatom e kérdés részletesebb taglalásába, más helyen erre már módom is nyílt. Azt hiszem azonban, hogy e néhány vonás felsorakoztatása a magyar társadalom Horthy-korszakbeli struktúrájáról meggyőző lehet abban a vonatkozásban, hogy szigorú objektív feltételekkel kell számolnunk a társadalmi mozgás területein is. És ha Mód elvtárs meglepetését kifejezésre juttatva konstatálta, hogy a fasizmus felülkerekedésében, majd bukásában hogyan lehet egyáltalán kérdésessé tenni a szubjektív tényezőt, a politikai szféra közvetlenül döntő szerepét, akkor hadd húzzam még nyomatékosabban alá, hogy megítélésem szerint ez esetben is a leghatározottabban és elsődlegesen objektív tényezőket kell figyelembe venni.

Most nem kívánok foglalkozni azzal az alapvető kérdéssel, hogy a fasizmus jelentkezésének milyen gazdasági hátterét képezi a kapitalizmus monopolista és különösen állammonopolista szakaszának kibontakozása, hogy a monopoltőkével kifejlődő hatalmas erő mint egyesül az államhatalom által képviselt erővel. Mindez közismert, s a fasizmus jelentkezését, egyes esetekben felülkerekedését csakis ennek talajáról közelíthetjük meg. Mégis sokkal fontosabbnak tartom felidézni azt a körülményt, hogy bizonyos jelentéktelen időbeni eltéréssel a fasizmus klasszikusnak tekinthető formái mellett Kelet- és Délkelet-Európa számos országában a fasizmusnak valami sajátos válfaja jelentkezett. Ez az utóbbi különösen éles társadalmi ellentmondásai miatt kevéssé élhetett a szociális demagógia fegyvereivel, s nem tudott széles fasiszta tömegpártot teremteni. Ezekben az országokban az arisztokratikus gazdasági-társadalmi berendezkedés a fasizmus torz „népiességétől" is idegen volt, és a diktatórikus-terrorisztikus rendszerek konzervatív uralmi formákkal keveredtek. Ez volt jellemző a magyarországi, lengyelországi, s általában a délkelet-európai, balkáni országok fasizmusára.

Ha más nem, ezek a közös vonások is figyelmeztetnek, hogy az objektív feltételek hasonlóságaiból fakadó jelenséggel állunk szemben. Nem a szubjektív tényezők, a politika szférái dominálnak ez esetben sem, hanem a kelet-, délkelet-európai országok sajátos gazdasági-társadalmi szerkezete, amely oly sokban meghatározza a politika területeit is.

Kanyarodjunk azonban vissza a kérdés kiindulásához, s szögezzük le ismételten, hogy indokolatlan a történelmi fejlődést meghatározó objektív tényezők körét csupán a gazdasági fejlettségi szint és a nemzetközi helyzet körülményeire korlátozni, hiszen a Mód Aladár által szubjektívnek vélt tényezők, a politika szférái történelmileg ugyancsak jórészt objektív feltételek által meghatározott módon alakulnak. Ezzel természetesen nem tagadom a szubjektív tényezők hatását. A személyiség szerepe, a választott jobb vagy rosszabb politikai lépések, ügyesebb vagy ügyetlenebb taktikai húzások, egy-egy mozgalom szervezettségi foka és számos egyéb szubjektív tényező játszik közre a valóság formálásában. Nem jelentéktelen változásokat hozhatnak létre ezek az elemek sem. Az alkotó történészmunka feladatai közé tartozik ennek felmérése, elemzése, még akkor is, ha annak tudatában történik, hogy nem valami széles keretben lehetséges különböző utak kimun-

Digitized by Google

kálásáról van is szó. A történészt nem is vezetheti az a kiindulás, hogy — Mód elvtárs fogalmazásával — nem nyugszik bele egy-egy történelmi vereségbe. A haladó erők ügyét is csak úgy tudja segíteni, ha a vereségekből nem a véletlenek, egyéni hibák hamis, önáltató következtetéseit igyekszik kimutatni, hanem az események objektív összefüggéseinek mély elemzésével nyújt segítséget egy szubjektivizmustól ment tudományos politika számára.

A marxista történetszemlélet legbensőbb, mert a történeti fejlődés felismerésén és az abban való feltétlen meggyőződésen alapuló optimizmusát tehát nem kezelhetjük vulgárisan, minden történeti periódusra „kötelezőnek", és semmiképpen sem haladhatunk a szubjektív tényezőkre alapozott optimizmus egyszerűen a szubjektivizmus veszélyével fenyegető, mi több, előbb-utóbb szükségszerűen szubjektivizmussá fajuló útján, mely meg nem valósult, régen volt lehetőségekben keres gyógyírt a valóság esetleg sivárabb történéseire. Ez a fajta történetírói mentalitás önkényes hangsúlyeltolódásokra, szándékok és törekvések egyoldalú kiemelésére, vagyis a történeti valóság eltorzítására vezetne. Ez végül is nemcsak a történetírást torzítaná el, de rossz hozzájárulás lenne korunk élő problémáinak megoldásához is. A marxista történész csakis úgy járulhat hozzá a jelen megváltoztatásához, a történeti előrehaladás munkálásához, ha nem változtatja meg a múltat, ha kutatásait és elemzéseit a lejátszódott események feltárására, az okok és összefüggések kiderítésére összpontosítja, vitázik a tévesnek ítélt nézetekkel, de erőit elsősorban a tényleges történeti vizsgálódásra összpontosítja.

Berend T. Iván

Digitized by Google

Fórum

Néhány megjegyzés a szocialista országok gazdasági együttműködésének elmélyítéséről

A szocializmus, amely még egy fél évszázada a zseniális gondolkodók, a történelem nagy folyamatait biztos szemmel előrelátó forradalmárok eszméje volt, olyan vitathatatlan valósággá lett, amely korunk minden alapvető kérdését befolyásolja s meghatározza: az utolsó fél évszázad története végeredményben és nyilvánvaló tendenciájában a szocializmus előrehaladásának krónikája. A szocializmus előrehaladása sem politikai, sem gazdasági téren nem mentes problémáktól, nehézségektől. Minden reálisan gondolkodó ember számára nyilvánvaló ez. A problémák és a nehézségek, amelyek a végeredményében győzelmes előrehaladásban szintetizálódnak, a szocializmus hívei és a szocializmus ellenfelei táborában különféle hatásokat, állásfoglalásokat szülnek. Azok, akik nem barátai a szocializmusnak, minden átmeneti nehézséget a szocializmus kudarcaként könyvelnek el. A szocializmus barátai körében is akadnak azonban olyanok, akik a nehézségek, problémák láttán hitüket vesztik, pesszimisztikusan látják a rendszer jövőjét. Nem kevésbé helytelenek az olyanok nézetei is, akik lebecsülik azokat a nehézségeket és leegyszerűsítik azokat a problémákat, amelyekkel a szocialista világrendszer a maga gazdasági és politikai hatalmának kiépítése és megszilárdulása során találkozik, és akik azt hiszik, hogy ha a problémákról nem beszélnek, ezek nem is léteznek. Ez nem az egészséges forradalmi optimizmus álláspontja: a reális problémákon és nehézségeken felismerésük nélkül nem lehet úrrá lenni.

I.

Kell-e bizonyítani, hogy a szocialista országok erősödésének biztos bázisa szoros politikai és gazdasági együttműködésük? A békés koegzisztencia egész stratégiája azon alapul, hogy ma a szocialista országok politikai, katonai és gazdasági tekintetben számottevő erőt képviselnek, s ezért reálisan lehet azzal számolni, hogy a népek békeakarata, a nukleáris háborútól való irtózása gátat képes vetni az imperializmus háborús szándékainak. A politikai erő, a katonai hatalom fontos eleme *a szocialista országok gazdasági súlya, együttműködésük hatékonysága.* Mi a helyzet ezen a téren?

Közismertek azok a számok, amelyek a szocialista országoknak az utolsó húsz évben végbement gazdasági növekedését bizonyítják. A gazdasági növekedés nyilvánvalóan nem volt problémáktól, kisebb törésektől, visszaesésektől mentes; de egyáltalán van-e problémamentes gazdasági növekedés? A fejlődés eredményei mégis kézzelfoghatók, vitathatatlanok.

Digitized by Google

A szocialista országok *gazdasági fejlődésének üteme* megelőzi a fejlett tőkés országokét. Mutatják ezt a nemzeti jövedelem, az ipari termelés emelkedését jelző számok. 1958 és 1964 között a tőkés ipari országok nemzeti jövedelme évi átlagban 4,9, a KGST-országoké 6,4 százalékkal, a tőkés országok ipari termelése 6,8, a KGST-országoké 9,9 százalékkal emelkedett. A gyors emelkedés eredménye az, hogy ma a szocialista országok részesedése a világ ipari termeléséből a tőkés országok becslése szerint az egyharmadot, a szocialista országok becslése szerint a kétötödöt közelíti meg. Ugyanakkor a szocialista országok részesedése a *világkereskedelemben* alatta marad az ipari termelésben való részesedésüknek, és ebben a tekintetben nem is lehet számottevő fejlődésről beszélni.[1]

Nyilvánvaló, hogy a külkereskedelemben való viszonylag alacsony részesedésnek megvannak a maga gazdasági és történelmi okai. Olyan hatalmas, két kontinensre kiterjedő, roppant gazdag természeti kincsekkel rendelkező ország számára, mint a Szovjetunió, a külkereskedelemnek általában nincs és nem is lehet olyan jelentősége, mint a kisebb, a természeti kincsekkel kevésbé ellátott országok számára. Mutatja ezt az Egyesült Államok példája is; itt az export aránya a bruttó nemzeti termékhez képest (5,1 százalék) csak egykilencede annak, mint amennyi Hollandiában ez az arány, egyhatoda annak, mint Dániában, egyötöde annak, mint Ausztriában, egyhatoda annak, mint az NSZK-ban és körülbelül egynegyede annak, mint Angliában. Ismert az a tény is, hogy a külkereskedelem intenzitása nemcsak az ipari termelés növekedési ütemével arányos, de függ az ipari, technikai fejlettség meghatározott szintjétől is. A szocialista országok jelentős része egy egész történelmi korszakkal később kezdett iparának kifejlesztéséhez, mint a fejlett nyugat-európai országok. Hogy valóban ez a helyzet, azt mutatja, hogy azok a szocialista országok, amelyek már a felszabadulás előtt is az ipari fejlettség aránylag magas szintjén állottak, mint például Csehszlovákia és az NDK, ma a külkereskedelem intenzitását tekintve körülbelül azonos szinten vannak a nyugat-európai országokkal. Végül: nem volna helyes fetisizálni a külkereskedelmi forgalom intenzitását jelző számokat.

A szocialista országok gazdasági együttműködését messzemenően indokolja ezeknek az országoknak *természeti, földrajzi és gazdasági okokból eredő nagyfokú egymásra utaltsága.* A múltban politikai okok, „cordon sa-

1 A KGST-országok külkereskedelme az 1955—1962. évi periódusban gyorsabban emelkedett, mint a fejlett tőkés országoké; 1962 és 1965 között már változott a helyzet, és a tőkés országok külkereskedelme emelkedett gyorsabban. Ezt mutatják a következő számok:

	Export	Import
	évi átlagos százalékos növekedés 1955 és 1962 között	
Fejlett tőkés országok	6,8	6,5
KGST-országok	10,1	11,7
	1962 és 1965 között	
Fejlett tőkés országok	10,6	10,9
KGST-országok	7,7	7,8

Az ipari termelés emelkedésének ütemében tehát a szocialista országok továbbra is tartják előnyüket, a külkereskedelemben azonban — bár továbbra is jelentős az átlagos fejlődés — veszítettek előnyükből. Ennek következményeképpen az utóbbi években — szemben a világtermelésben való növekvő részesedésükkel — a világkereskedelemben való részesedésük stagnáló (1959: export 1,6, import 10,4; 1965: export 10,8, import 10,6).

Digitized by Google

nitaire"-ek akadályozták, hogy például Magyarország és a Szovjetunió, vagy Magyarország és Csehszlovákia között az árucsereforgalom kifejlődjék, vagy az indokolt nagyságot elérje. A természeti kincsekben gazdag Szovjetunió földrajzi közelsége folytán is mintegy természetes forrása lehetett volna a nyersanyagokban szegény Magyarország anyagellátásának, Csehszlovákia pedig jó piaca a magyar mezőgazdasági termékeknek. Nyilvánvalóan kölcsönösen előnyös kereskedelem fejlődhetett volna ki Magyarország és szomszédai között késztermékekben és gépekben. Mindez csak a második világháború után válhatott realitássá.

A szocialista országok közötti árucsereforgalom *nemcsak gazdasági*, de eminens módon *politikai kérdés* is. A szocialista országok kereskedelmében a fejlett tőkésországokkal való külkereskedelem — országonként változó nagyságrendben — 20—35 százalékot képvisel. A fejlett tőkésországokkal való kereskedelem politikai szempontból és gazdasági szempontból egyaránt hasznos. Nyilvánvaló azonban, hogy ennek a kereskedelemnek megvannak a maga politikai és gazdasági korlátai. Nemcsak a politikai ésszerűség kívánja azt, hogy a szocialista országok nemzetközi gazdasági kapcsolataikban alapvetően egymásra támaszkodjanak, de az árucsere-forgalom minőségi, választéki, korszerűségi stb. problémáitól most eltekintve is irreális dolog volna azt feltételezni, hogy a szocialista országok korlátlanul növelhetik akár nyersanyag-, akár félkésztermék- vagy késztermék-eladásaikat, illetve vásárlásaikat a tőkésországokban, tekintet nélkül a politikai konzekvenciákra és feltételekre. (A korlátlan növelés lehetősége, amelyre hivatkozni szoktak, csak viszonylagos a jelenlegi, aránylag szerény külkereskedelmi forgalomhoz képest.)

A szocialista országok *külkereskedelmének fejlődése*, de mindenekelőtt az *egymás közötti árucsere-forgalom intenzitásának növelése* sokat foglalkoztatja a szocialista országok közgazdászait.[2] Nyilvánvaló, hogy ez fontos politikai kérdés, és igyekeznek a megoldást is a szocialista országok közötti politikai és gazdasági kapcsolatok erősítése érdekében keresni. E tanulmánynak nem célja sorra venni azokat a probléma-felvetéseket és javaslatokat, amelyeket e cikkek tartalmaznak; csak néhány olyan gondolatot kívánok kiemelni, amelyet az idézett tanulmányok is érintenek. Álláspontom — előrebocsátva a legfőbb konkluziót — az, hogy a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés jelenlegi szakaszában a problémákat, nehézségeket csak olyanfajta megoldásokkal lehet orvosolni, amelyek abból indulnak ki, hogy *miképpen lehet a szocialista országok közti munkamegosztás jelenlegi rendszerét* — a nemzeti mechanizmusok átalakításával párhuzamosan — *hatásos gazdasági-piaci módszereket alkalmazva magasabb szintre emelni, és a szoros politikai szövetség talaján az országok közti gazdasági együttműködést* — a szocialista vállalatok közvetlen érdekeltségére jobban épülő módszerekkel — *gyümölcsözőbbé tenni.*

II.

A szocialista országok közti együttműködés *jelenlegi mechanizmusa* nagy eredményeket hozott. A hosszú lejáratú megállapodások, a kötelező

2 A *Közgazdasági Szemlé*ben Ausch Sándor és Tallós György írtak e kérdésről cikkeket; a *Voproszi Ekonomiki* 1966. 4. számában Dugyinszkij, a *Mirovaja Ekonomika* 1966. 5. számában Bogomolov tanulmánya jelent meg. (Fordítását a Közgazdasági Szemle 7—8. száma közölte.)

Digitized by Google

kontingensek, a fix árak lehetővé tették, hogy a szocialista országok biztos bázison fejlesszék iparukat, a konjunkturális ciklusoktól és a tőkés országok nem egy esetben igen élesen diszkriminációs kereskedelempolitikájának hatásától megvédjék népgazdaságukat. Ezek a szocialista országok közti nemzetközi kereskedelmi mechanizmusnak olyan előnyös elemei, amelyeknek megszüntetése, feladása nyilvánvalóan helytelen lenne, de amelyeknek tökéletesítése, a vállalatok közötti kereskedelmi megállapodásokkal és általában a kereskedelmi módszerekkel való sokoldalú megalapozása és továbbfejlesztése reálisan napirendre tűzhető.

A helyzet kulcsa az, hogy mennyiben vagyunk képesek azokat az instrumentumokat, amelyek a szocialista országok közötti gazdasági együttműködésben az utolsó 17 évben kialakultak, az *új követelményeknek megfelelő dinamikus gazdasági tartalommal megtölteni.* Nézetem szerint ez *globális, komplex probléma,* amelyet ezért csak komplex módon lehet megoldani, tudva természetesen azt is, hogy a komplex megoldás — reálisan — csak fokozatos lehet.

Konkretizálom mondanivalómat egy olyan problémára, amely az említett cikkekben is vissza-visszatér. E tanulmányok sokszor foglalkoznak azzal, hogy megfelelő-e a szocialista országok egymás közötti forgalmának *árustruktúrája.* Ismételten felvetik, hogy az egyik ország exportjában nagy a nyersanyag-export, s aránylag szerény a gépexport aránya, importjában pedig fordított a helyzet. Magában véve azonban — nézetem szerint — nem lehet vizsgálni, még kevésbé orvosolni ezt a jelenséget. Elképzelhető, hogy az adott árustruktúra az illető országok társadalmi és gazdasági adottságaival függ össze, és a megoldás éppen nem, vagy nem egyszerűen az árustruktúra megváltoztatása, hanem a külkereskedelmi mechanizmus egészének rugalmasabbá tétele. Nyilvánvaló, hogy a szocialista országok jelenlegi gazdasági és külkereskedelmi struktúrájának kialakulásában nagy szerepük volt az országok közti gazdasági együttműködés két évtized alatt kialakult különféle instrumentumainak. De a kialakult struktúra — nem zárva ki az ésszerű korrekciókat, vagy az országok gazdaságpolitikája által indokolható változtatásokat — ma többé-kevésbé *történelmi tény,* s rövid távon történő radikális módosítása aligha tűzhető reálisan napirendre.

Ezért nem is lehet például azt állítani, hogy a nemzetközi gazdasági együttműködés egyes nehézségeinek, problémáinak gyökere túlnyomóan vagy éppen kizárólag strukturális jellegű, hanem — amilyen mértékben általánosítani lehet — inkább azt mondhatjuk, hogy az egymás közötti áruforgalomban — *a közvetlen kereskedelmi, piaci módszerek elhanyagolása, a vállalatok közötti érdekkapcsolatok mellőzése* miatt — nem volt elég korszerű az áruválaszték, nem volt megfelelő a termékek minősége és ezért nem bontakozhattak ki megfelelően a kölcsönös gazdasági és technikai előnyök. Bonyolult összefüggés van itt a nemzeti gazdaságpolitikák, a nemzetközi mechanizmus működése és ezeknek a gazdasági és külkereskedelmi árustruktúrára gyakorolt hatása között. Nem lehet ezért a felületi jelenségek elemzésénél megtorpanni: a struktúrát azzal a gazdasági mechanizmussal összefüggésben kell vizsgálni ,amelynek ez jelentős mértékben szülője, létrehozója volt.

Könnyen lehet például, hogy jobb, rugalmasabb mechanizmus mellett is fennmarad két-két szocialista ország viszonylatában, sőt nagyon előnyösnek is mutatkozik a jelenlegi árustruktúra; például nyersanyagokat, mezőgazdasági cikkeket cserélnek gépek ellenében. A nyersanyagkincsekkel rendel-

Digitized by Google

kező ország az ilyen struktúrájú csere mellett jelentős komparatív előnyökhöz is jut,[3] mert ebben a tekintetben elsőrangú természeti adottságokkal rendelkezik. Hogy valóban ez-e a helyzet, vagy esetleg mégis módosítani kell-e a struktúrát (például, mert az olcsó nyersanyag-források kimerülőben vannak), azt csak az értékkategóriákat széles mértékben használó nemzetközi mechanizmus működése mutathatja meg (figyelembe véve természetesen a nemzeti gazdaságpolitikai célokat is).

Közismert például, hogy a KGST-országok összes gépgyártásában a Szovjetunió gépgyártásának aránya kb. 77 százalékot képvisel. Ugyanakkor a szocialista országokba irányuló exportjában kb. csak 20 százalék a gépexport, s körülbelül 60 százalék a nyersanyag-export aránya. A nyersanyagárak emelkedésének jelenlegi tendenciáját figyelembe véve, ez az arány indirekte azt jelezheti, hogy az egymás közötti áruforgalom komparatív előnyeiből viszonylag több jut a kisebb szocialista országokra, és viszonylag kevesebb a Szovjetunióra. A jelenlegi árustruktúra és a jelenlegi árarányok alapján is minden szocialista ország élvezi azonban az egymás közötti kereskedelemből származó előnyöket.

Ami Magyarországot illeti, közismert az, hogy a Szovjetunióval, de a többi szocialista országgal folytatott kereskedelem is mind az árustruktúra, mind a cserearányok szempontjából előnyös számára. Nemcsak egyes megállapodásokra, mint például a szovjet—magyar alumínium-egyezményre, de az áruforgalom egészére igaz az, hogy eladott termékeink árszintjéhez képest kedvezően alakul a vásárolt termékek árszintje. Nyilvánvaló — és ez a komparatív előnyökből, illetve a szocialista országok közti munkamegosztás és szakosodás eddigi eredményeiből következik —, hogy ezt az előnyt a többi szocialista ország is élvezi a velünk folytatott kereskedelemben. Ebben semmi ellentmondás nincs, és ezt Nyugaton is minden közgazdász érti és elismeri, ha az elemi szakmai tisztesség megvan benne. A szocialista országok között kialakított és jelenleg érvényes árak tükrözik ezeket a kölcsönös előnyöket.

A nemzetközi mechanizmus átalakításával párhuzamosan nyilvánvalóan napirendre fog kerülni az *árrendszer rugalmasabbá tétele*, olyan ütemben és mértékben, hogy ne fenyegesse az eddigi kereskedelem szintjét és előnyeit. Az sincs kizárva (s erre van is példa a szocialista országok közötti kereskedelem gyakorlatában), hogy bizonyos árkorrekció is történik. A szocialista országok közgazdászai a „jövőnek dolgozva" sok értékes gondolatot vetettek és vetnek fel arról, hogy milyen legyen a jövőben a szocialista országok közötti árrendszer, amelynek reformja nyilvánvalóan nem lehet elszigetelt intézkedés, hanem csak a szocialista országok közti nemzetközi mechanizmus átalakításának egyik lényeges eleme.

Ebben az összefüggésben megjegyezném, hogy az olyanfajta megközelítés, amely a *nyersanyag-árakat* általában már a jelenlegi mechanizmusban — a mechanizmus többi elemének változatlanul hagyása mellett — a *nemzeti marginalitás*[4] szintjén kívánja megszabni, több szempontból is kifogásol-

[3] A komparatív előny — leegyszerűsítve — ezt jelenti: A ország X terméket úgy cserél B ország Y terméke ellenében, hogy — figyelembe véve az X, illetve Y termék előállítási költségeinek arányait — ez előnyöket nyújt neki. Y termék cseréje X termék ellenében pedig — az ott érvényesülő költségarányok alapján — B országnak.

[4] Az árak, vagy a nyersanyagárak marginális szintre emelése azt jelenti, hogy az árakat a *legdrágább* kitermelésű nyersanyag-lelőhelyek költségeinek szintjén alakítjuk ki, függetlenül attól, hogy milyen nagy ennek a legdrágább forrásnak az aránya az összes nyersanyag-ellátásban.

Digitized by Google

ható. A nemzeti árrendszerekben bizonyos bányatermékeknél, mezőgazdasági termékeknél és egyéb „szűkös" javaknál érvényesülhet a marginalitás. De nemzetközi méretekben a marginális elv érvényesítése csak akkor volna helytálló, ha olyan piaci feltételek állnának fenn, amelyek a marginális árak helyességének próbakövéül szolgálhatnának, azaz a piac értékítéletet mondhatna arról, hogy kell-e a fogyasztó országoknak a marginális áron kínált nyersanyag vagy mezőgazdasági termék. A jelenlegi mechanizmusban, amelyben ez a piaci rugalmasság nyilvánvalóan még nem áll fenn, kockázatos dolog volna a marginalitás elvét generálisan érvényesíteni, mert a mechanizmus többi elemének fennmaradása és működése esetén ez például ezekkel a következményekkel járhat:

— A magas kitermelési költségek konzerválása.

— Ésszerűtlen struktúra kialakítása (mert a magas export-, illetve importárak rossz beruházási döntésekre orientálnak).

A marginalitás csak abban az extrém esetben jöhetne számításba, ha bizonyítható volna, hogy a szocialista országok kénytelenek legdrágább és a világpiaci árakkal már egyáltalán nem honorálható nyersanyag-forrásaikat is kihasználni, mert másképpen nem tudnak nyersanyagokhoz jutni. Ezzel tulajdonképpen — ki nem mondva — egy olyan hermetikusan zárt gazdasági egységet tételezünk fel és tartunk elkerülhetetlennek, amelyben a szocialista országok csak egymás között tudják kicserélni nem elég korszerű késztermékeiket, és ezért minden nyersanyagforrást kénytelenek kiaknázni, tehát azokat is, amelyek nemzetközi viszonylatban, a nemzetközi piacok értékítélete alapján, nem rentábilisak. Nyilvánvaló, hogy ma, a nyersanyagárak emelkedése és egyes szocialista országok konvertibilis devizában fennálló hiánya ellenére, sőt egyes termékek nem megfelelő minőségét is figyelembe véve, aligha tételezhető fel, hogy ilyen extrém helyzet általában fennáll; legalábbis ez még bizonyításra szorul. Mindez nem zárja ki, hogy egyes nyersanyagoknál és mezőgazdasági termékeknél, amelyeknél a szocialista országok szükséglete jelentősen meghaladja a rendelkezésre álló forrásokat, ne alakítsunk ki olyan ösztönző árakat, amelyek a pótlólagos beruházásokat honorálják.

A szocialista országoknak ésszerű módon fel kell használniuk egymás közti kapcsolataikban a piaci mechanizmus hasznos elemeit, de ezeket *komplex módon* és *fokozatosan* kell érvényesíteniük. Meghatározott ütemben és az áruk meghatározott körére vonatkozóan mind az árakat, mind a kontingenseket rugalmasabbá lehet tenni, korlátozott versenynek kitéve egymás áruit a szocialista piacokon. Ez kívánatos és helyes módszer; nem lehet azonban elszigetelten érvényesíteni a piaci mechanizmus egyik vagy másik elemét, hanem egészében kell megnézni, hogy miképpen lehetne adekvát, a jelenlegi eredményeket nem fenyegető, nem is csökkentő, de ezeket fenntartó, sőt gazdagító módszerekkel magasabb szintre emelni a szocialista országok együttműködését. Például — visszatérve a Szovjetunió és a többi KGST-ország egymás közötti áruforgalmának strukturális kérdéseire — olyan gazdasági módszereket célszerű alkalmazni, amelyek biztosítják:

a) a gépek és berendezések exportvolumenének növekedését a Szovjetunióból az európai szocialista országokba, és

b) a szocialista országokból szállított gépek és berendezések, ipari fogyasztási cikkek korszerűségének és minőségének olyan további javítását és

Digitized by Google

tőkeletesítését, amely az eddig is kétségtelenül meglevő komparatív előnyökön túlmenően, gazdaságilag vonzóvá teszi e cikkek importját.

Ha szembenézünk a tényekkel, el kell ismerni, hogy a KGST-tagállamokban az egyes ágazatokban a feldolgozott ipari gyártmányok minősége ma még nem mindig megfelelő, és ezért a termékek nem elég konkurrenciaképesek. Igen sok ipari termék azonban ma is állja már a világpiac versenyét. A tőkés piacokon való eladás korlátozott volta azonban nemcsak a késztermékekre és félkésztermékekre, de a nyersanyagokra vonatkoztatva is igaz. Irreális azt feltételezni, hogy egy szocialista ország korlátlanul tudja a tőkés piacon értékesíteni nyersanyagait vagy mezőgazdasági termékeit, mert ezeknél nem, vagy csak kevésbé merülnek fel minőségi problémák. A tőkés monopóliumok ma is erős ellenőrzésük alatt tartják a nemzetközi nyersanyagpiacokat; a szocialista országok mind exportjukban, mind importjukban — politikai és gazdasági okokból — csak korlátozottan támaszkodhatnak ezekre a piacokra. Közismert az is, hogy a tőkés integráció diszkriminációs gyakorlata a mezőgazdasági export elé is akadályokat állít. Ezért — nézetem szerint — a nyersanyagokban vagy mezőgazdasági termékekben gazdag és e termékeket exportáló szocialista ország számára politikai megfontolások alapján — azaz az egymásra való gazdasági támaszkodás érdekében —, de ezen túlmenően, gazdaságilag is messzemenően előnyös lehet, hogy mezőgazdasági termékekért és nyersanyagokért cserébe egy másik szocialista ország olyan specializált gépipari termékeit kapja, amelyeket ez az ország — éppen a specializáltság következtében — jobban és olcsóbban tud előállítani és előnyösebb áron eladni, mint maga a nyersanyagokban gazdagabb ország. Mindez együttjárhat azzal, hogy az ilyen „természeti kincsekkel" rendelkező ország számottevő volumenű készáru-termék- és gépexportot bonyolítson le olyan áruféleségekben, amelyekben viszont a partner szocialista országgal szemben ő rendelkezik (pl. a specializálódás folytán) jelentős komparatív előnyökkel. E példákat idézve az olyan egyoldalú nézetekkel kívánok szembeszállni, amelyek *csupán a késztermékek, vagy a gépek exportjában látják realizálhatónak az árucsere-forgalom előnyeit.*

A nemzetközi mechanizmusban az értékkategóriák fokozott figyelembevétele, a kereskedelmi módszerek széles körű használata, a vállalatközi kapcsolatok elősegítése — az anyagi érdekeltség bázisán — valójában *kisebb kockázattal jár, mint az eddigi módszerek.* A főként állami szinten hozott nemzetközi döntések a gazdálkodó egységek számára általában nem jártak anyagi kockázattal, nem teljesítésük vagy fogyatékos eredményeik konzekvenciáit viszont nemegyszer a népgazdaság egésze viselte, és ez nem egy iparág egész fejlődését befolyásolta. (Például ha egy nemzetközi megállapodás valamilyen előírását nem teljesítik, akkor ez lényeges zavarokat okozhat a partner-ország ellátási forrásaiban.)

Nyilvánvaló, hogy ha a nemzetközi együttműködés keretein belül a döntések anyagi kockázatát maguknak a gazdálkodó egységeknek is viselniük kell, akkor gyorsabban és közvetlenebbül érkezhetnek jelzések arról, hogy egy-egy döntésnek esetleg milyen negatív konzekvenciái lehetnek, illetve rugalmasabban lehet azokat az előre nem látható problémákat és nehézségeket megoldani, amelyek egy központi elhatározás és a problémáknak államközi szinten való rendezése esetén csak késedelmesen és gyakran nem is hatásosan oldhatók meg.

Digitized by Google

III.

Ha a kérdést úgy teszem fel (ha egyáltalán lehetséges ilyen kérdést feltenni), hogy a szocialista országokban a termelési technika a fejlettebb, vagy nemzeti és nemzetközi gazdasági mechanizmusok, akkor — anélkül, hogy a kettő közti szintkülönbséget túlságosan nagynak minősíteném, s a kettő közötti korrelációról megfeledkeznék — azt kell mondani, hogy *inkább a nemzetközi mechanizmus, a szocialista országok közti „termelési viszonyok" maradtak el a szocialista országok termelőerőinek fejlettségéhez képest.* Nem lehet véletlennek, az egyes szocialista országok vállalatai öntevékenysége hiányának, vagy szubjektív, bürokratikus hibának minősíteni azt, hogy például a szocialista országok közti *külkereskedelmi piackutatás* még gyakran kezdetleges, hanem ez a jelenlegi, alapjában véve nem kereskedelmi módszerek következménye. Egy-egy piackutató útnak gyakran olyan meglepően nagy eredményei vannak, amelyek azt mutatják, hogy hatalmas kiaknázatlan tartalékok vannak még a szocialista országok közti gazdasági együttműködésben. Még nem eléggé kereskedünk egymás között, hanem állami szinten „szétosztjuk" az árualapokat, „kijelöljük" az eladót és a vevőt, utasításokkal „szabályozzuk" az áruforgalom folyamatát. A kereskedelmi módszerek, a vállalatok öntevékenységének bekapcsolása a szocialista országok közti kereskedelembe, nem gyengítheti az elért eredményeket, nem hathat dezorganizálóan az eddig kötött megállapodásokra, hanem ezeknél többet kell hogy nyújtson.

A kötelező kontingensek feltehetőleg most is csak azt a *minimumot* jelzik, amelyet jelenleg a szocialista országok egymás közti állami szállításaiban felső szinten, a vállalatok közvetlen részvétele, közvetlen anyagi érdekeltségük nélkül át tudunk tekinteni (külön kérdés az, hogy jelenlegi módszereinkkel sokszor ezt a minimumot sem tudjuk realizálni). Ennél sokkal szélesebb és gazdagabb tartalmú lehet az együttműködés — és ezt már nem egy példa bizonyítja —, ha a szocialista országok *vállalatainak közvetlen érdekeltségét is* igénybe vesszük e cél érdekében. A tervszerű együttműködést, amelyet a hosszú lejáratú kontingensek testesítenek meg, alá kell támasztani, tovább kell fejleszteni, gazdagítani kell a szocialista országok vállalatai közötti közvetlen piaci kapcsolatokkal. Ha igaz az, hogy már egy olyan kis ország viszonylatában is, mint Magyarország, nehezen tudjuk egy parancsnoki posztról áttekinteni a vállalatok közti sokoldalú gazdasági kapcsolatokat, s ezért a népgazdaság nagyobb hatékonysága érdekében növelni akarjuk a vállalatok önállóságát és öntevékenységét, akkor hatványozott mértékben igaz ez a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra.[5]

[5] „Gazdasági mechanizmusunk reformjával olyan feltételeket kell teremtenünk, hogy a KGST-országokkal való gazdasági együttműködés népgazdasági előnyei jobban érzékelhetők legyenek a vállalatok számára is, hogy maguk a vállalatok még inkább kezdeményezzék a gazdasági kapcsolatok szélesítését. A népgazdasági és vállalati érdek egybeesésének megteremtésével együtt egyre inkább be kell vonni a nemzetközi szerződések előkészítésébez az érdekelt vállalatokat. Az ilyen módon vállalt államközi kötelezettségek egyúttal a vállalatok kötelezettségei is." (Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról.)

Digitized by Google

IV.

A szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok alapvető vonása az, hogy ezek szuverén szocialista országok között, a kölcsönös előnyök és a teljes egyenjogúság elve alapján alakulnak. A szocialista országok *politikai és gazdasági szuverénitása* történelmi tény, a szocialista világrendszernek reális jellemvonása. E szuverenitás alapján a szocialista országok önként, saját elhatározásukból lépnek egymással katonai, politikai és gazdasági szövetségre, a szocialista világrendszer erősítése, a forradalmi mozgalmak támogatása, saját államuk biztonságának megszilárdítása érdekében. A szocialista országok szuverénitása és a szocialista világrendszer összeforrottsága nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező fogalmak. A szocialista országok gazdasági szuverénitása és gazdasági együttműködése nem állítható egymással szembe. Minden szuverén szocialista államnak érdeke az, hogy szoros gazdasági együttműködést építsen ki a többi szocialista országgal. Ennek a gazdasági együttműködésnek a formái változatosak lehetnek, az egyszerű árucserétől a termelési kooperáción át egyes vállalatok közös tulajdonáig. Nem gondolom, hogy a gazdasági együttműködésnek volnának olyan formái, amelyeket eleve el kellene vetni.

A szocialista országoknak a tőkés országokkal folytatott gazdasági versenyében használni kell mindazokat az eszközöket, amelyek *összeegyeztethetők a szuverén szocialista államok létezésével.* Közismert az, hogy a tőke nemzetközivé válásának folyamata a második világháborút követően erősödött. A tőke nemzetközi tevékenységének vannak olyan politikai elemei, amelyek a szocialista országok számára elfogadhatatlanok. Közismert például az, hogy milyen szerepet játszik az amerikai tőke — az amerikai imperializmus szolgálatában — az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országokban, de még a Közös Piac országaiban is. Jogosan emel szót a fejlődő országokban a nemzeti burzsoázia is az amerikai tőkebehatolás ellen, de még az európai fejlett országokban is tiltakoznak a nemzeti tőkések egyes képviselői az amerikai tőkebehatolás ellen. De az a nemzetközi méretű hatalmas tőkefúzió, amely az utóbbi évtizedekben végbement, hozzájárult a tőkés gazdaság és a tőkés technika gyors fejlődéséhez.

A nagy, tőkeerős nemzetközi társaságok sokkal hatékonyabban tudnak működni az országon belül és a nemzetközi piacokon, mint a kisebb vállalatok. A *gazdasági élet internacionalizálása* feltartóztathatatlan folyamat, a modern tőkés társadalom immanens jelensége.[6] A tőkés országokban, kü-

[6] A tőkés integrációk nyugati marxista kritikusai is abból indulnak ki, hogy „a gazdasági élet internacionalizmusa olyan objektív jelenség, amely alól az imperializmus sem vonhatja ki magát, ezzel szemben az a szervezeti forma, amelyet ennek adni kíván és maga a konkrét integrációs politika, korántsem ilyen". (Le capitalisme monopoliste d'état — Economie et politique, 1966. VI—VII., 181. old.) Ennek megfelelően a tőkés integrációs folyamatokat elemezve, a marxista alternatíva a gazdasági élet egészének fejlődésével és internacionalizálásával kapcsolatban felveti: „A gazdaság vezető ágaiban demokratikusan igazgatott nagy nemzeti társaságok létesítése nemhogy akadályozná a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődését, de ellenkezőleg, ösztönözné ezt." Mindehhez magyarázatképpen csak annyit, hogy egy másfajta alternatíva kiszolgáltatná az európai országokat az amerikai mammutvállalatok már amúgyis nyomasztó gazdasági és technikai fölényének az európai piacokon. Nyilvánvaló, hogy a Francia Kommunista Párt által javasolt demokratikus alternatíva a szocialista országokra nem alkalmazható, hiszen a szocialista országokban biztosítva van, hogy a nagyvállalatok a társadalmi tulajdon talaján, a társadalom egésze számára hasznos tevékenységet végeznek, de amit kiemelendőnek, figyelemre méltónak tartunk, az a nemzetközi gazdasági élet internacionalizálásának, objektív tendenciájának messzemenő elismerése.

Digitized by Google

lönösen a Közös Piac megalakulását követően, növekedett a tőkefúziós tevékenység. A Közös Piac országaiban 1958 és 1962 között — nem teljes adatok szerint — mintegy ezer fúzió ment végbe. Általában kimutatható, hogy a nagyvállalalatoknak sokkal kedvezőbb a nyereségrátájuk, mint a kisvállalatoké, s ez nem egyedül monopol-jellegű tevékenységüknek tudható be; lényeges szerepet játszik ebben az is, hogy a nagyvállalatok sokkal többet tudnak költeni kutatásra, technológiai fejlesztésre, sokkal erősebb a beruházási tevékenységük, mint a kisebbeké.

Nyilvánvaló, hogy a tőkés világban végbemenő folyamatokat, s e folyamatok egyes számszerű eredményeit nem lehet mechanikusan, kritika nélkül elfogadni tanulságként a szocialista országok számára. De ebből a folyamatból a szocialista országoknak is tanulniuk kell.

A szocialista országok között vannak különböző *termelési kooperációs megállapodások*, amelyek formájukban külkereskedelmi árucsere-megállapodás jellegűek, de tartalmukban számottevő kooperációs elemet tartalmaznak. Vannak a szocialista országoknak *közös vállalkozásaik* is.[7] Ez egészséges folyamat, s indokolt ezt terjedelmében szélesíteni, formájában gazdagítani. A szocialista országok szuverénitásával teljes mértékben összefér, ha egy-egy szocialista ország ipari vállalata egy másik szocialista ország iparvállalatával a kölcsönös előnyök alapján termelési kooperációt létesít, vagy akár a közös tulajdonjog alapján közös vállalkozást hoz létre.

Nyilvánvaló, hogy a szocialista országok közös vállalkozásai egyáltalán nem jelentik gazdaságuk egészének integrálódását; ez az integrálódás a gazdasági és politikai fejlődés adott szakaszában utópisztikus gondolat.[8] Ugyanakkor azokban a szocialista országokban, amelyeknek gazdasági mechanizmusa a nyereség maximalizálásának, vagy akár a nyereségi előirányzat realizálásának elve alapján működik, meg lehet találni azokat a kölcsönösen előnyös gazdasági formákat, amelyek az ilyen társulást az érdekelt vállalatok számára bizonyíthatóan előnyössé teszik. Közismert, hogy a gazdasági mechanizmus ilyen irányú átalakítása több szocialista országban ma már napirenden van.

Még kevés a tapasztalatunk a *nemzetközi nagyvállalatok* működéséről, s ezért a jelenlegi szakaszban jórészt még csak elvileg lehet megközelíteni, hogy milyen előnyökkel járhat a szocialista nemzetközi vállalatok működése. Az is indokolt lehet, hogy átgondoljuk: fenyegetnék-e ezek a válla-

[7] Közös vállalkozásokra példák a közös magyar—bolgár AGROMAS és INTRANSZMAS vállalatok. A vállalatok működésének eredményeiről még korai volna ugyan nyilatkozni, de azok az alapelvek, amelyeken felépülnek: a vagyonhoz való közös hozzájárulás, a nyereség felosztása a két fél között, a vállalatok közös igazgatásának módja, mintául szolgalnak az ilyenfajta vállalat működéséhez.

[8] A gazdaságok integrálódására és a közös tervezésre vonatkozó korábbi, koraérett gondolatok nyilvánvalóan azért nem realizálódtak, mert az egyes szocialista országokon belüli autonóm, erősen centralisztikus tervezést akarták nemzetközivé szélesíteni. Ez a gazdaságvezetési koncepció már az egyes szocialista országok keretein belül is, az intenzív gazdaságfejlesztés körülményei között túlhaladottnak bizonyult; a nemzetközi kapcsolatokban, a szocialista tábor méreteiben való életképtelensége még a gesztáció időszakában nyilvánvalóvá vált. Irreális volt az a feltételezés, hogy ami a nemzet gazdaságok keretei között is csak utasítás formájában valósulhatott meg — amely utasítások anyagi konzekvenciáit az állam vállalta —, nemzetközi mértékben úgy valósulhasson meg, hogy ölesen fel ne vetődjön: melyik állam és mi'yen mértékben fogja a gazdasági konzekvenciákat vállalni. Kádár elvtárs válasza az API tudósítójának, amelyben azt mondotta, hogy a szocialista országok gazdasági egyesítése, integrációja nem napirenden levő kérdés, mind politikai, mind gazdasági szempontból indokolt. Egyes vállalatok integrálódása azonban reális lehetőség.

Digitized by Google

latok az egyes szocialista országok nemzeti szuverenitását. Azt gondolom, hogy nem, mégpedig a következő okokból:

Elvben valamennyi szocialista ország számára nyitva van az a lehetőség, hogy közös vállalkozást létesítsen abban a termelő ágazatban, amelyben úgy gondolja, hogy bizonyos komparatív előnyökkel rendelkezik, és ezeket egy más szocialista ország vállalatával való társulással még fokozni tudja. Maga sem csak vevőként áll tehát szemben a nemzetközi szocialista vállalatokkal, hanem eladó, a nemzetközi szocialista vállalat társtulajdonosa is lehet a partner szocialista ország piacán.

Saját iparfejlesztési politikája, szocialista vagy tőkés piacokon való kereskedelmi lehetőségei szempontjából sem jelenthet egyetlen szocialista ország számára sem hátrányt a nemzetközi szocialista vállalat létezése, mert — amint előbb mondottam — maga is felléphet bizonyos ágazatokban társtulajdonosként, továbbá mert valamilyen formában minden érdekelt ország számára biztosítani kell, hogy a kölcsönös előnyök alapján részt vehet a szocialista nemzetközi vállalat tevékenységében.

A szocialista országok a nemzetközi piacokon — beleértve nemcsak a tőkés piacokat, hanem a szocialista piacokat is — igen sokszor tőkés nemzetközi vállalatokkal állnak szemben. Ezek a tőkés nemzetközi nagyvállalatok kedvezőbb árért kínálják áruikat, gyakran jobb technológiát és kiválóbb minőséget tudnak nyújtani. A tőkés világban az integráció — ahogyan erre már rámutattam — feltartóztathatatlan folyamat. Ha a szocialista országok csak a szakosítás és a kooperáció hagyományos formáinál maradnak meg, akkor tulajdonképpen megfosztják magukat attól a gazdasági és technikai előnytől, amellyel a tőkés vállalatok a szocialista piacokon is minden gátlás nélkül élnek.

A szocialista országok a KGST keretében számos szakosítási egyezményt kötöttek, amelyek — elvben, de sajnos a gyakorlatban nem mindig — a kooperációnak könnyen megvalósítható és sok előnnyel járó formái. Ezek a szakosítási megállapodások bizonyos részeredményeket hoztak. Nyilvánvaló technikai előnyeik mégsem bontakozhattak ki teljesen, mert e megállapodások nem megfelelő mértékben vannak az érdekelt vállalatok közvetlen gazdasági érdekeire alapozva.

Az árucsere-forgalom eddigi folyamatában, különösen a hosszú lejáratú megállapodások következtében, a szocialista országok külkereskedelmében és a termelésben létrejött bizonyos *szakosodás* (például a magyar—szovjet árucsereforgalomban a gyógyszerekben, orvosi műszerekben stb.). Ennek eredményeit tudatosan tovább kellene fejleszteni, újabb területeken kellene ezt érvényesíteni, a vállalatok közti együttműködés elmélyítése útján.

•

A szocialista országok gazdasági együttműködése a szocialista tábor világpolitikai súlyának növelése szempontjából nélkülözhetetlen fontosságú. Az úgynevezett *főként önerőre való támaszkodás* elve igazságot fejez ki abban az értelemben, hogy az önálló szocialista országok népgazdaságának fejlődése mindenekelőtt saját adottságaik alapján mehet végbe, és — a nemzetközi munkamegosztást, különösen a szocialista országok közötti nemzetközi munkamegosztást figyelembe véve — minden országnak önállóan

Digitized by Google

kell kidolgoznia a saját gazdaságpolitikáját, s az ennek érvényesítését leghatékonyabban szolgáló gazdaságirányítási rendszert. De a főként önerőre való támaszkodás, vagy a szuverénitás elve nyilvánvalóan nem szolgálhat autarkikus gazdaságpolitika alátámasztásául. Ha a kapitalista országok közötti gazdasági kapcsolatokban is — amelyekre pedig nemcsak a tőke nemzeti összefonódása, de a nemzeti tőkék ellentéte is jellemző — mindinkább objektív tendencia a gazdasági élet internacionalizálása, akkor ez elől a folyamat elől nyilvánvalóan a szocialista országok sem zárkózhatnak el. A technikai fejlődés jelenlegi szakaszában, a tömegtermelés, az automatizálás, a gyors műszaki ugrások körülményei és a tudományos kutatásnak ezekben játszott nagy szerepe mellett, parancsoló szükségszerűség a szocialista országok gazdasági együttműködésének elmélyítése.

A napirenden ma a szocialista országok közötti gazdasági együttműködésnek adekvát gazdasági módszerekkel való elmélyítése szerepel. Ezért következetesen és fokozatosan, a nemzeti mechanizmusok átalakulásával párhuzamosan, s ügyelve az eddigi előnyök megtartására, ki kell építeni a szocialista országok közötti nemzetközi mechanizmus új, dinamikus módszereit, figyelemmel az olyan tényezőkre, mint

— az értékkategóriák fokozott felhasználása a szervezett nemzetközi szocialista piacon;

— a szocialista országok vállalatainak közvetlen érdekeltsége a nemzetközi együttműködésben;

— a gazdaság internacionalizálásának objektív tendenciája.

Nyilvánvalóan nagy szerepük lehet a gazdasági együttműködés elmélyítésében az állami szinten hozott politikai döntéseknek, és ezek, ha a realitások kellő számbavétele alapján hozták őket, általában nem is lehetnek ellentétesek a gazdasági megfontolásokkal. Jelenleg azonban a gyenge láncszem az, hogy sok felső szintű döntést nem megfelelően alapoztak meg a vállalatok közvetlen érdekkapcsolatával, mellőzték azoknak a gazdasági instrumentumoknak a komplex igénybe vételét, amelyekkel ezeknek hatásossága mérhető volna. A politikai érdek a szocialista országok közötti nemzetközi együttműködésben ma a gazdasági eszközök fokozott igénybevételét követeli meg. Ez az egyik fontos feltétele annak, hogy a szocializmus teljesítse történelmi feladatát: a kapitalista országoknak az egy főre eső termelés tekintetében való utolérését és elhagyását.

Dr. Rédei Jenő

Digitized by Google

Javaslatok az új termelőszövetkezeti törvényhez

Szabó István, Kossuth-díjas, a nádudvari „Vörös Csillag" termelőszövetkezet elnöke:

A Társadalmi Szemle májusi számában dr. Nagy László elvtárs új termelőszövetkezeti törvény szükségességéről írt, és vázolta azokat a főbb problémacsoportokat, amelyekben a jelenlegi termelőszövetkezeti törvény alapvető módosításra szorul. A cikk szerzője a változtatások szükségességét főleg elméleti érvekkel támasztotta alá. Én mint termelőszövetkezeti elnök, gyakorlati tapasztalataimmal kívánom Nagy elvtárs érvelését kiegészíteni. Cikke szerkezeti felépítését követve, elsősorban a termelőszövetkezet *tevékenységi köréhez* teszek néhány észrevételt.

A termelőszövetkezetek szerződéses kapcsolataiban évek óta vitatott probléma a *felek egyenjogúságának* biztosítása. A szerző cikkében a megoldás egyik lehetőségeként új szerződéstípusok kialakítását javasolja, amelyekben az egyenjogúság fokozottabban juthatna érvényre. Ez is célravezető megoldás lehet; a döntő azonban mégsem az, hogy milyen a szerződés *típusa*, hanem az, hogy a szerződés *tartalma* kielégítse azokat a követelményeket, amelyek a felek egyenjogúsága alapján joggal felállíthatók.

Teljesen egyetértek azzal, hogy ma már nem területre, hanem termékmennyiségre célszerű szerződést kötni a termelőszövetkezeti nagyüzemekkel. Ez már maga is átalakítja a jelenlegi szerződéstípusokat.

A cikk szerzője utal arra, hogy jelentős mértékben növelné a termelőszövetkezetek tulajdonosi rendelkezési jogát az, ha közvetlenül is köthetnének értékesítési szerződést a fogyasztásban érdekelt szervekkel. Tapasztalataim szerint a nagybani felhasználóknak (pl. a vágóhidaknak, a közétkeztető vállalatoknak, a nagyobb üzemi konyháknak, a kórházaknak, szállodáknak stb.) erőteljes az az igényük, hogy a termelőszövetkezetekkel közvetlenül kötött szerződések útján biztosítsák a szükséges árumennyiséget. Ez érthető is, hiszen rájuk nézve is hátrányos a forgalmazó vállalatok közbeiktatása. Különösen így van ez a zöldség- és gyümölcsféléknél, de a burgonya és más alapvető élelmezési cikkek beszerzésénél is. A felhasználók többnyire a termelő gazdasághoz közel fekvő helyeken vannak, s így az ellátás feltétlenül gyorsabb és lényegesen olcsóbb volna (a szállítás stb. miatt). Ugyanakkor a felhasználók folyamatosan friss árut kapnának. A termelőüzemek pedig kedvezőbb körülmények között és gazdaságosabban értékesíthetnék termékeiket. A közvetlen szerződés tehát mind a termelőszövetkezetek, mind a felhasználók számára előnyös lenne.

Ezt a lehetőséget elsősorban jogszabályilag kellene biztosítani, de ez magában még nem elegendő. Célszerűnek látszik a közvetlenül értékesítő termelőszövetkezetek számára is megadni azokat a gazdasági előnyöket, kedvezményeket (pl. a várható bevétel meghitelezése, az áruértékesítésbe való beszámítás stb.), amelyek a felvásárló és termeltető állami vállalatokkal szerződőket megilletik. Lehet, hogy ez a megoldás sértené egyes felvásárló és termeltető vállalatok közvetlen érdekeltségét, más oldalról azonban feltétlenül előnyös lenne a népgazdaság számára. Ugyanakkor a felvásárló és termeltető vállalatokat is az eddiginél jobb munkára ösztönözné, s arra késztetné őket, hogy — miután monopolhelyzetük megszűnne

Digitized by Google

— a termelőszövetkezetekkel való megegyezés alapján érjék el céljaikat.

A tevékenységi körrel kapcsolatban végül azt is meg kellene vizsgálni, nem értek-e meg a jól gazdálkodó termelőszövetkezeti nagyüzemek arra, hogy az állami gazdaságokhoz hasonlóan bonyolíthassák le exportjukat. Nem önálló exportlebonyolításra gondolok, hanem kizárólag arra, hogy ha a termelőszövetkezeteknek megfelelő minőségű és tételű árukészletük van, akkor külkereskedelmi vállalat közreműködésével, de az eddiginél közvetlenebbül értékesíthessék.

Lényegében a termelőszövetkezeteknél is csak a belföldi forgalmazó vállalatokat kellene kikapcsolni; ezeknek a közbeiktatása ma a maga költségeivel megdrágítja az exportra kerülő árut, de ugyanakkor nem biztosítja kellő szinten a termelőszövetkezetek anyagi érdekeltségét.

A *földtulajdon* és *földhasználat* terén is sok a megoldásra váró probléma. A nagyüzemek belső üzemi elrendezése, a majorok, üzemegységek kialakítása, a beruházások tervszerűsége nem képzelhető el stabil nagyüzemi terület nélkül. Jogos tehát a cikk szerzőjének ezzel kapcsolatos igénye. A földtulajdoni és földhasználati viszonyokhoz kapcsolódik a *földjáradék* fizetésének szabályozása. A földjáradék fizetése — még ma is meglevő politikai és erkölcsi szerepe mellett — gazdaságilag mindinkább elveszti jelentőségét. A végzett munka utáni részesedés növekedésével a földjáradék aránya az összjövedelemhez évről évre kisebb. Ez indokolja azt, hogy az eddiginél szélesebb körben kaphassanak a termelőszövetkezetek felmentési lehetőséget a földjáradék fizetésének kötelezettsége alól. Vannak olyan termelőszövetkezetek, amelyek a tagság kezdeményezésére szeretnének lemondani a földjáradék fizetéséről, de a jogszabályi kötöttség miatt nem tehetik meg ezt. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a szövetkezeti demokrácia elve alapján működő termelőszövetkezetek tagságának ma nincs joga ahhoz, hogy lemondjon egy őt megillető jogosultságról. Kialakulóban van az az állásfoglalás, hogy kívánatos volna a közgyűlés hatáskörébe utalni a földjáradék fizetésében való döntés jogát. Természetes viszont, hogy a beteg, munkaképtelen, nyugdíjas, járadékos tagok számára továbbra is biztosítani kellene a földjáradék kifizetését. A közgyűlés tehát csak a munkaképes és dolgozó tagok földjáradékának fizetéséről dönthetne.

A termelőszövetkezeti törvénynek *a vezetésre vonatkozó jogszabályait* már túlhaladta a szövetkezeti gyakorlat. Ma már a vezetés központi kérdése a vállalatszerű vezetés és a termelőszövetkezeti demokrácia összhangjának érvényesítése. A termelőszövetkezetek mindinkább vállalati jellegű gazdasági tevékenységéből szükségszerűen következik a vezetés vállalatszerű erősítése. Ezt a termelőszövetkezeti demokrácia sérelme nélkül kell megoldani. A megoldást illetően a következő javaslatokkal szeretném Nagy elvtárs cikkét kiegészíteni:

A termelőszövetkezet egész tevékenységét átfogó célok kitűzésénél továbbra is a közgyűlésre kell építeni, mint legfőbb fórumra. A tagságnak a közgyűlésen való megjelenése és véleménynyilvánítása múlhatatlanul szükséges ahhoz, hogy a szövetkezet gazdái világosan lássák és magukénak vallják a termelőszövetkezet előtt álló feladatokat. A nagy termelőszövetkezetekben azonban sok akadálya van a közgyűlések megtartásának. Elsősorban az ,hogy a községekben nincs ezer vagy még több ember befogadására alkalmas helyiség. Meg kell keresni azokat a megoldási lehetőségeket, amelyekkel az akadályok leküzdhetők, de biztosítható az, hogy közvetve vagy közvetlenül az egész tagság részt vegyen a feladatok meghatározásá-

Digitized by Google

ban. Egyik ilyen megoldásnak látszik az a mi termelőszövetkezetünkben már hosszabb ideje alkalmazott eljárás, hogy a közgyűlés *munkaszervezeti egységenként, részlegenként* tanácskozik. Ez a megoldás azonban számos pozitív vonása mellett nehézségeket is okozott nálunk. Tapasztalataink szerint ezért célszerűbb volna *küldöttközgyűléseket* tartani. Ez nem lenne azonos a jelenlegi jogszabályok szerint küldöttgyűléssel, mert nem *állandó* jellegű lenne: a munkaszervezeti egységek csak a soron levő küldöttgyűlésre választanának küldöttet. Természetesen feltétlenül szükséges, hogy előzetesen ismerjék és munkaszervezeti egységenként megvitassák a küldöttközgyűlés napirendi pontjait. A küldöttek az így kialakított álláspontot lennének kötelesek képviselni. Így a tagság 10—15 százaléka venne csak részt a küldöttközgyűlésen, de a tagság előzetes vitája és állásfoglalása alapján, s így a közgyűlés a maga teljes jogkörét gyakorolhatná.

A vállalatszerű gazdálkodás a *termelőszövetkezeti vezetőség hatáskörének növelését* indokolja. A vezetőséget fel kellene ruházni azzal a joggal, hogy terven felüli szerződéseket kössön (a terv szerintiekre a közgyűlés már eleve feljogosítja, sőt utasítja őt a terv jóváhagyásával), hogy szakembereket, üzemágvezetőket, brigádvezetőket alkalmazzon, illetőleg, hogy tagokat megbízzon ilyen vezető funkciók betöltésével. A jelenlegi jogszabályok ugyanis nehezítik az ügyvitelt, a leszűkített hatáskör a gazdálkodás szakszerűségének rovására megy, megmereviti a szövetkezetek vezetését, megnehezíti a gazdasági helyzet vagy a természeti körülmények okozta változásokhoz való alkalmazkodást. A vállalatszerű gazdálkodás az eddiginél lényegesen nagyobb rugalmasságot és alkalmazkodóképességet kíván meg a termelőszövetkezet vezetésétől, s ezért fel kell oldani ennek ma még meglevő gátló tényezőit.

Rendezni kellene az úgynevezett *egyedi vezetők* jogállását és feladatkörét is. Különösen a brigádvezetők helyzetének rendezésére van szükség. Az érvényben levő szövetkezeti törvény a brigádvezetőket nem sorolja a termelőszövetkezet vezetői közé. A törvény megalkotásakor az 1500 kat. hold területű szövetkezetek voltak az átlagosak. Ma már egy-egy brigád területe eléri, sőt esetenként meg is haladja ezt a területnagyságot, a brigádtagok száma pedig 80—100 körül mozog. A brigádvezetők értekezleteket tartanak, amelyeken fontos, az egész gazdaságot érintő feladatokat tárgyalnak meg, határozatokat hoznak, s esetenként döntenek a munkavégzéssel és munkaegység-elszámolással kapcsolatos vitákban. A termelőszövetkezeti tagok mindezt természetesnek tartják; eszükbe sem jut, hogy a *jelenleg* érvényben levő jogszabályok szerint a brigádvezetők hatáskörtúllépést követnek el. A brigádvezetőknek jogot kellene kapniuk mindarra, ami termelést irányító munkájuk elvégzéséhez szükséges. Meg kellene kapniuk a minimális fegyelmezési lehetőségeket (pl. a rossz munka díjazás nélküli újravégeztetésének jogát, amely most csak az elnököt és a főagronómust illeti meg). Természetes, hogy mint vezetők nagyobb felelősséget is kell hogy viseljenek. Rájuk is ki kellene terjeszteni a vagyonkezelők felelősségét (pl. a brigád által leltárilag átvett vagyontárgyakért). Lényegében az az igény, hogy az új termelőszövetkezeti törvény kövesse nyomon a szövetkezetek szervezeti és gazdasági életében végbement fejlődést.

Dr. Nagy László elvtárs a vezetés témaköréhez kapcsolódóan *a bizottságok működésével* is foglalkozik cikkében. Tapasztalataink szerint a bizottságok nem kielégítő működésének egyik lényeges oka az, hogy a bizottságok tagjainak nincsenek meg a szükséges ismereteik. Ez különösen a fegyelmi

Digitized by Google

bizottságra, s még inkább az ellenőrző bizottságra jellemző. A hiányos működés másik okát abban látjuk, hogy indokolatlanul hoznak létre bizottságokat, anélkül, hogy meghatároznák ezek tevékenységi körét. Ez átfedéseket okoz (pl. az ellenőrző bizottság és a társadalmi tulajdont védő bizottság között); a jelentkező feladatokat egymásra hárítják, és gyakorlatilag egyik sem érzi a magáénak ezeket. Ez arra inti a termelőszövetkezeteket, hogy csak a valóban szükséges bizottságokat hozzák létre, azokat, amelyeknek feladatkörét jól körül tudják határolni, és amelyeknek munkáját segíteni tudják.

Külön kell szólni az ellenőrző bizottság munkájáról. A jelenlegi jogszabályok értelmében az ellenőrző bizottság a vezetőség mellett működik és csak a közgyűlésnek van alárendelve. A gyakorlatban ez a követelmény korántsem érvényesül maradéktalanul. Az ellenőrző bizottság — a szükséges szakmai ismeret hiányában — kénytelen a vezetőségre támaszkodni munkájában és elsősorban a mezőgazdasági és pénzügyi szakemberek segítségét kérni. Az ellenőrző bizottság munkájának megjavítása tehát elsősorban tagjai szakismeretének növelésétől függ, illetve attól, hogy az eddiginél hatékonyabb segítséget kapjanak az ellenőrzött szakterületen. Önkéntelenül felvetődik az a gondolat, hogy a nagy termelőszövetkezetekben kívánatos volna belső revizort alkalmazni, s szükség esetén — az ellenőrző bizottság kívánságára — a vezetőség köteles lenne az ellenőrzés rendelkezésére bocsátani őt. Emellett az is kívánatos, hogy az államigazgatás szervei (elsősorban a járási tanácsok mezőgazdasági osztályának szakemberei) ne végezzenek külön ellenőrző tevékenységet, hanem az ellenőrző bizottságot segítsék munkájában. Ha pedig mégis az ő külön ellenőrzésükre van szükség, akkor jogszabályilag kötelezővé kellene tenni, hogy az államigazgatási szerv kiküldöttei minden esetben az ellenőrző bizottsággal együtt végezzék munkájukat.

A tagsági viszony körében — a cikkben említett problémák megoldása mellett — időszerűvé vált a tagsági viszony megszüntetési lehetőségének új szabályozása. A jelenlegi szabályozás sok vitára, feléreértésre, s a kilépni szándékozók részéről félremagyarázásra ad alapot. Anélkül, hogy részletesebben elemezném ezt, az a véleményem, hogy a termelőszövetkezetek jelenlegi szervezeti és gazdasági körülményei között nincs akadálya annak, hogy a tagsági viszony megszüntetésénél az új jogszabály a közgyűlés hatáskörébe utalja a döntés jogát. Hangsúlyozom, hogy a kötöttség nélküli közgyűlési hatáskörbe való utalást tartom célravezetőnek. Meg kellene tehát szüntetni a különbségtételt az ún. „rendes" és „rendkívüli" kilépés között. A kizárólagos és kötöttség nélküli közgyűlési hatáskörbe való utalás módot és lehetőséget nyújt a termelőszövetkezeteknek arra, hogy figyelembe vegyék a kilépni szándékozó családi, személyi körülményeit, a kilépés indokait, a közös gazdaság érdekeit, és ezek alapján döntsenek a kilépés elfogadásáról vagy elutasításáról, meghatározva annak időpontját is.

Végül azzal a gondolattal kívánom javaslataimat befejezni, amellyel Nagy elvtárs cikke bevezetőjében foglalkozik. A cikkben felvetett problémák, amelyeknek számát az általam felvetettek még tovább növelik, feltétlenül indokolják az új termelőszövetkezeti törvény létrehozását. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy napjainkban és a következő időszakban folyamatban van gazdaságirányítási rendszerünk reformja, illetve az új gazdaságirányítási rendszerre való áttérés. Ennek alapján kellene dönteni az új törvény hatálybalépésének időpontjáról. Az új szövetkezeti törvényben ugyanis már érvényesülniük kell az új gazdasági mechanizmus

Digitized by Google

irányelveinek. Addig is szükségesnek látszik lehetővé tenni azt, hogy a szövetkezeti törvényt — az új törvény megjelenéséig — a gyakorlatban az új mechanizmus irányelveivel összhangban alkalmazzuk.

Nagy Károly,
a bicsérdi „Aranymező" termelőszövetkezet elnöke:

Nagy érdeklődéssel olvastam a Társadalmi Szemle 1966. évi 5. számában dr. Nagy László „Gondolatok az új termelőszövetkezeti törvényről" című cikkét. A cikk jogi vonatkozásokban vázolja az új törvény szükségességét. Minthogy a cikk minden megállapításához való hozzászólás hosszúra nyúlna, csak a földtulajdon és földhasználat, a vezetés és a tagsági viszony kérdését emelem ki. Mint a jogban laikus, inkább a gyakorlat oldaláról szeretnék e kérdésekben állást foglalni, s ha megállapításaim a mezőgazdasági termelőszövetkezetek többségében általánosak, szeretném ezzel elősegíteni az új jogszabály minél tökéletesebb kidolgozását.

Nagyon helyes volna, ha az új mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény a jelenlegi *földtulajdon* megtartása mellett megtiltaná a föld kivitelét. Üdvös lenne, ha a jelenlegi egyéni művelésben levő, de gépi művelésre alkalmas táblákat kisebb földrendezés alapján közös művelésbe lehetne vonni. E területeket a zártkerti és belsőségi szórványterületekre kellene összpontosítani, ahol ezeknek a beékelődött kisebb parcelláknak a művelése nagyüzemi módon alig lehetséges és nem gazdaságos. Az új törvényben azt is ki kellene mondani, hogy az elhunyt termelőszövetkezeti tag örökösei külön haszonbérleti megállapodás nélkül is jogosultak a földjáradékkal azonos mértékű haszonbérre, s az elhunyt tag földje a termelőszövetkezet határidő nélküli használatában marad. Gondolkozni lehetne azon is, hogy célszerű-e a földjáradék vagy a haszonbér jellegének fenntartása, nem lenne-e helyesebb járadék- és nyugdíjalapba vonni ezt az összeget, és ezzel az ipari biztosítottak nyugdíjszintjére emelni a tsz-tagok járadék- és nyugdíjszintjét.

A cikk nem foglalkozik a *háztáji gazdaság* kérdésével, pedig ennek szabályozása is időszerű lenne. *Fehér Lajos* elvtárs az MSZMP Politikai Akadémiáján így foglalt állást a háztáji kérdésében: „Célszerű lenne jogszabályban rögzíteni, hogy a háztáji földek juttatását a közös gazdaságban végzett munkához és a szövetkezeti tag családi körülményeihez kössék. Továbbá a háztáji földek juttatásánál a közös háztartás feltételeit el kellene törölni."

Egyetértek azzal is, hogy a *közgyűlés* jogkörébe csak az alapvető kérdések tartozzanak. Sőt, a közgyűlést minden termelőszövetkezetben (tehát 200 tag alatt is) helyesebb lenne *küldöttek összehívásával* megtartani. Ez azért is szükséges, mert a tagság 25—30 százaléka nyugdíjas és járadékos, egy másik nagy része pedig a munkában csak esetenként részt vevő és ezért meglehetősen érdektelen, fix munkahelyen dolgozó férfiak feleségeiből áll; ezért az eddigi jogszabály-alkalmazással csak másodszorra lehet határozatképes közgyűlést összehívni. Helyes lenne kisgyűléseken jelölni és megválasztani a küldötteket, akik annyi szavazati jogot képviselnének, amennyit a közös munka alapján való részesedés elve szerint kapnának. (Pl. elképzelhető, hogy minden a közösből származó 10 000 forint részesedés egy szavazati jogot jelentsen.) Ennek gyakorlati felhasználására olyankor kerülne sor, amikor nyílt szavazással nem lehet eldönteni a felvetett kérdést, ami-

Digitized by Google

kor mind az „igen", mind a „nem" felvetésekor általános a tartózkodás. Azért is szükség lenne erre, mert ma az a tapasztalatunk, hogy mind a közgyűlésen, mind a küldöttközgyűlésen azok a tagok a leghangosabbak, akik a legkevesebbet tettek a közös érdekek megvalósításáért.

A *bizottságokkal* kapcsolatban az a véleményem, hogy a számukat nem volna helyes növelni, de minden bizottsági tag — a vezetőséghez hasonlóan — hivatalból legyen tagja a küldöttgyűlésnek. A bizottságok ugyanis nem működnek öntevékenyen, csak ha a vezetés, különösen az adminisztrációs vezetés segíti munkájukat.

Az új termelőszövetkezeti törvényben talán helyes lenne szabályozni, hogy az *újonnan belépő tagok* milyen mértékű hozzájárulást fizessenek a fel nem osztható szövetkezeti alaphoz, minthogy az első évek nehéz munkájától távol voltak. Ezt a tagság igazságérzete is megköveteli.

Helyes volna azt az elvet érvényesíteni, hogy minden *juttatás* (nyugdíj, táppénz stb.) mindinkább a részesedéshez igazodjon. Ezzel sok fegyelmezetlenségnek vehetjük elejét. Ma ezt a határt az 55 éves nő- és 60 éves férfi-tagoknál célszerű lenne megvonni, hangsúlyozva, hogy nyugdíjukat a nyugdíjkor eléréséig még hátralevő öt év részesedése alapján fogják megállapítani.

A *szervezeti jogok* közül az eddigieknél jobban körül kell határolni a választás és a választhatóság jogát. Csak egyet lehet érteni dr. Nagy Lászlóval, hogy ezek jelenleg meglehetősen egysíkúak. Természetesen nem lehet kirekeszteni a jogok gyakorlásából azt a tagot, aki becsületesen végzett közös munka után nyugdíjba ment, de túlzott hangsúlyt sem lehet adni neki a vezetésben. Mint már említettem, leghelyesebb lenne a munka eredményességének megfelelően szabályozni a beleszólási jogot.

A termelőszövetkezetek többsége néhány év múlva eljut arra a fokra, hogy garantálni tudja a betervezett munkadíjat. Annál hamarabb valósul ez meg, minél öntevékenyebben használják ki a termelőszövetkezetek az új gazdasági mechanizmus által nyújtott lehetőségeket. A döntő e kérdésben a termelés volt és az is marad. A véleményem azoknak a véleményéhez áll közelebb, akik szerint az értékesítési tevékenységet csak addig kell engedélyezni, amíg ez megmarad a saját termelvények értékesítésének szintjén.

A termelőszövetkezetekben működő nagyszámú alkalmazottal kapcsolatban az a véleményem, hogy a helyzetük lassan tagsági viszonnyá alakul át, ahogyan a szövetkezeti tagság társadalmi juttatásainak köre szélesedik és színvonaluk emelkedik.

Az új mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvénytől további fejlődésünkre vonatkozó útmutatást várunk, s a problémáknak olyan megoldását, amely megakadályozza a további elvándorlást és elöregedést.

Gonda Ferenc,
a drávasztárai „Dráva Gyöngye" termelőszövetkezet elnöke:

Ritkán kelt akkora visszhangot egy új törvény híre, mint az új termelőszövetkezeti törvényé. Érthető is ez az érdeklődés, hiszen ez a törvény majdnem egymillió ember életének főbb folyamatait szabályozza, mégpedig olyan emberekét, akik csak néhány éve cserélték fel a falu régi, öröknek hitt gazdálkodási rendjét az újjal. Az új szövetkezeti törvény híre találgatásokra is tápot adott. Azért is helyes volt tehát, hogy a Társadalmi Szemle

Digitized by Google

májusi száma közölte dr. Nagy László cikkét, mert az — véleményem szerint — helyes irányba terelte a vitákat, és a találgatások megszüntetéséhez is hozzájárult.

A szövetkezeti élet sokágú problémái közül én most csak kettővel kívánok foglalkozni. Nem azért, mert az új szövetkezeti törvény vonatkozásában ezeket tartom a legfontosabbaknak, hanem mert úgy látom, hogy ezekben helytelen álláspont kezd elterjedni a termelőszövetkezeti elnökök körében.

Értekezleteken, baráti beszélgetéseken mind több termelőszövetkezeti elnök kezdi — szinte egységesen — azt javasolni, hogy szűnjék meg a *földjáradék fizetése*. Abban már eltér a véleményük, hogy mire használják fel az így felszabaduló összeget. A legtöbben a szociális alapot szeretnék növelni vele. Véleményem szerint nem lenne helyes, ha csak ezeket a javaslatokat vennék figyelembe az új szövetkezeti törvény megalkotásánál, nem hiszem ugyanis, hogy a szövetkezetek tagjai között is olyan arányban vannak hívei a földjáradék megszüntetésének, mint a termelőszövetkezeti elnökök között. Ezért jó lenne, ha a döntésnél ebben a kérdésben is a valóságos érdekviszonyokat, a tényleges mennyiségi arányokat vennék alapul, nem pedig azt, hogy ki tudja hangosabban hirdetni a véleményét a közgyűlésen vagy máshol. A mi termelőszövetkezetünkben a családok abszolút többsége érdekelt abban, hogy továbbra is megmaradjon a földjáradék fizetése, a 246 családból ugyanis 228 jogosult a földjáradékra. Ismereteim szerint országosan is a termelőszövetkezeti családok 90 százalékát megilleti a földjáradék. Ennek alapján kétlem, hogy a termelőszövetkezeti tagság többsége kívánja a földjáradék megszüntetését. Ami pedig az így felszabadítható összeget illeti, ezzel sem az egyéni anyagi érdekeltség fokozásában, sem a termelőszövetkezeti tagság szociális ellátásának rendezésében nem jutnánk lényegesen előbbre. Gondoljunk csak arra, hogy a termelőszövetkezeti tagságnak a közösből származó jövedelméből mindössze 6 százalékot tesz ki a földjáradék, és ez az arány is állandóan csökken. Gazdasági problémákat tehát nem lehet a földjáradék megszüntetésével rendezni. Marad tehát a kérdésnek a politika és az érzelmi oldala. A tömeges átszervezés időszakában megígértük a belépőknek, hogy földtulajdonukat a földjáradék fizetésével is elismerjük. S még nem telt el annyi idő a mezőgazdaság szocialista átszervezése óta, hogy a földjáradék fizetésének megszüntetését ne vennék sokan az adott szó megszegésének. Tegyük hozzá ehhez még azt is, hogy öt-tíz év nagyon kevés ahhoz, hogy teljesen átalakuljon az évszázadok alatt kifejlődött paraszti értékítélet; nem óvatoskodás és maradiság tehát, ha a jövőben is számolunk az évszázados múltnak néhány kihatásával.

Abban a kérdésben is vitatkozni akarok a szövetkezeti vezetők körében mindinkább a közvélemény rangjára emelkedő nézettel, hogy a *közgyűlés, vagy küldöttgyűlés legyen-e a szövetkezet legfelsőbb fóruma*. Azt természetesnek tartom, ha egy nagy termelőszövetkezet — különösen, ha több község lakosságából áll — a küldöttgyűlést tartja jobbnak. Másképpen nem is tehet, hiszen falun nincs akkora helyiség, ahová több ezer embert össze lehet hívni. És ha volna is, ennyi ember összejövetele már nagygyűlésnek számít, és sok mindenre alkalmas, de arra nem, hogy egyenlő jogú termelőszövetkezeti tagok érdemben megvitassák ott közös gazdaságuk legfőbb tennivalóit. Azt azonban már nehezen értem meg, hogy az egy-kétezer holdon gazdálkodó, néhány száz tagból álló szövetkezetben miért kellene küldöttgyűléssel váltani fel a közgyűlést. Úgy gondolom, helyes volna, ha

Digitized by Google

az új szövetkezeti törvény megalkotásánál figyelembe vennék a nagy szövetkezetek helyzetét is, de máshol nem csökkenne, hanem inkább nőne a közgyűlés jelentősége és szerepe. Ennek persze nem az az útja, hogy növekedjen a közgyűlés hatáskörébe tartozó ügyek száma, hanem az, hogy csökkenjen ez le a közös gazdaság legfontosabb ügyeire, de ezekben a közgyűlésnek lényeges szerepe legyen, ne csak formális. Ennek azonban feltételei vannak. Ilyen például az, hogy a termelőszövetkezeti tagok jól legyenek informálva, *mindenről tudjanak*, ami a napirendre tűzött kérdések érdemi eldöntéséhez szükséges, és mindenről *tudhassanak*, ami a termelőszövetkezetben történik. Fontos feltétel az is, hogy a termelőszövetkezet vezetősége jól ismerje minden tag gondját, baját, örömét, s a tagok *jogos* kéréseit már a napi munka menetében hallgassák meg és teljesítsék. Ha ez nem így történik, akkor a közgyűlések a fontos kérdések megvitatása helyett az egyéni sérelmek és kívánságok fórumai lesznek. A mi termelőszövetkezetünkben minden vezető nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is felel azért, hogy minden tag megkapja azt, ami őt megilleti, s minden indokolt és jogos kérés gyorsan teljesüljön. Ebből nemcsak az a haszon származik, hogy a szövetkezeti tag valóban sajátjának érzi a gazdaságot, s nem terheli a közös megbeszéléseket a maga problémáival, amelyek mások szemében aprócseprő ügyeknek látszanak, hanem az is, hogy a vezetőségnek megvan az erkölcsi alapja arra, hogy mindenkitől maximális erőfeszítést várjon a közös ügyek rendezésében. Ilyen feltételek mellett a termelőszövetkezeti közgyűlés nem teher a vezetőség nyakán, hanem a beszámolásnak és a döntésnek a szövetkezet lényegéből fakadó legfőbb és nélkülözhetetlen fóruma.

Digitized by Google

Könyvekről

A magyar forradalmi munkásmozgalom története, I.

Nagy érdeklődés előzte meg a magyar forradalmi munkásmozgalom története első kötetének* megjelenését. Érthető az érdeklődés szakmai körökben, az eleven igény történetkutatók és -oktatók részéről, hiszen éppen a munkásmozgalom kibontakozása, fejlődése alkotja új- és legújabbkori történelmünk fonalának vezérszálát; ennek felfejtése nélkül aligha tapinthatjuk ki a fonál csomósodási pontjait, aligha oldhatjuk ki olykor szerfelett összekuszálódott gubancait. A XIX. század derekától kezdve bármely gazdasági, társadalmi, politikai vagy kulturális jelenség kutatása, a korszak történetének bárminő szinten folyó oktatása elengedhetetlenül igényli a munkásmozgalom multjának feltárását. Mindez önmagában is ideológiai-tudományos életünk fontos eseményévé avatja a három kötetre tervezett mű első kötetének közrebocsátását, amely a szocialista munkásmozgalom magyarországi megjelenésétől a szocialista forradalom győzelmének első hazai megvalósulásáig nyujt alaposan dokumentált, egyben átfogó összegezést.

De korántsem csupán historikusok, történelemtanárok igényeinek kielégítéséről van szó. A magyar forradalmi munkásmozgalom történetének közrebocsátása nem egyszerűen a magyar történészek ügye, hanem a magyar kommunisták, az egész párt ügye. A pártoktatás keretében tíz- és százezrek nevelődnek: tanulják a jelen és jövő kérdéseinek helyes felismerését a múlton keresztül is; tanulják a jó és rossz megoldások értő megkülönböztetését a munkásmozgalom tapasztalataiból, a stratégia és taktika eleven példáját pártunk történetéből. Propagandisták, gyakorlati pártmunkások révén, a párttagság széles rétegei révén a párttörténet tanulsága jelenünk közvetlen formálójává válik. S közvetlen erőforrássá ama legfőbb eszmei mondanivalója, amelyet a tények erejével sugároz: a munkásmozgalom, a párt a történelmi fejlődés objektív szükségszerűségét váltja valóra; ezért — ha nincsen is védlevele a hibákkal és gyengeségekkel, az átmeneti visszaesésekkel és visszavettetésekkel szemben — lebírhatatlanul, történelmileg feltartóztathatatlanul nyomul előre.

S mindezzel összefüggésben: a magyar forradalmi munkásmozgalom történetének közreadása egész nemzeti közvéleményünk ügye, a közgondol-

* Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete — Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Digitized by Google

kodás fejlesztésének, a szocialista társadalmi tudat erősítésének elsőrendű eszköze. Hiszen tudományos alapossággal követi nyomon, hogyan kereste és találta meg a választ a munkásosztály, a proletármozgalom — évtizedek harcainak és kudarcainak árán, keservesen tévedő kerülőutakon és céltudatos nekilendüléseken keresztül — a magyar társadalom *sajátos* kérdéseire —, éppen azáltal, mert a társadalomfejlődés *általános* törvényszerűségeit, a marxizmus egyetemes érvényű tételeit tanulta meg alkalmazni a konkrét magyar valóságra; hogyan emelkedett a *nemzet* vezető erejévé — éppen azáltal, mert a *nemzetközi* munkásmozgalom szerves részeként élt és fejlődött.

Mindezért a magyar forradalmi munkásmozgalom történetének közrebocsátása nemzetközi jelentőséggel is bír. Felmutatja, hogy a magyarországi munkásosztály hogyan élt a proletár nemzetköziség nyújtotta erőforrásokkal, hogyan tett eleget internacionalista feladatainak; számba veszi, hogy harci tapasztalatai mennyiben járultak hozzá a tudományos szocializmus elméletének, a nemzetközi munkásmozgalom gyakorlatának gazdagodásához.

Aligha lehet tehát túlbecsülni annak jelentőségét, hogy az elmúlt évek szépen fejlődő kutatásai, biztatóan szaporodó monografikus és részpublikációi után, többkötetes sorozat igényével, összefoglaló munkásmozgalomtörténeti mű látott napvilágot. Űrt kellett betölteni, sok területen hiányzó részletkutatásokat pótolni, vitás kérdésekben állást foglalni, de talán legfontosabb misszióként — kijavítani a párttörténetírás korábbi periódusának, főleg a személyi kultusz elhatalmasodása éveinek sok kárt okozó hibáját: a történelmi valóság pillanatnyi politikai aktualitásoktól vezetett „korrekcióit", a tárgyalásmód szubjektivizmusba csapó egyoldalúságát, tudománytalanságba torkolló deklaratív jellegét.

Talán éppen ezt a mozzanatot kell első helyen kiemelnünk, mert — úgy tűnik — szerkesztők és szerzők éppen ezt tartották legfontosabb és az egész kötetet valóban átható céljuknak. S a törekvés nemcsak sikerrel járt, de érdekesen újszerű stílust teremtett a párttörténetírás eddig kialakult műfaját tekintve. A széles olvasóközönség igényeit szem előtt tartó, könnyen kezelhető kötet — amely jóval terjedelmesebb ugyan, mint a korábbi, hasonló tárgyú pártfőiskolai előadások, kézirat gyanánt kiadott tananyagok, de így is mindössze 275 oldalon tárgyalja (a gondosan összeállított időrendi táblázattal együtt) a magyarországi munkásmozgalomnak a XIX. század derekától kibontakozó és a Tanácsköztársaság megdöntéséig terjedő mintegy háromnegyedszázados történetét — minden állítását tényekkel igyekszik bizonyítani. Első pillanatra majdhogynem az adatok, tények eluralkodását érzékelhetné az olvasó. Régebben gyakorta a megállapítások, a nem ritkán bizonyítatlan fejtegetések és értékelések dominóltak; most szakszerű tárgyilagosság, pedáns ténytisztelet, meggyőző történetiség hatja át a könyv lapjait.

Az előttünk fekvő kötet e műfaji sajátossága talán vitákat is kivált majd, hiszen — a kötet terjedelméhez képest — helyenként valóban túl soknak, részletesnek érezhetjük a dokumentációt, ami néha leíróvá teszi a tárgyalásmódot és a kelleténél szűkebb térre szorítja az elvi elemzést. Mégsem tartanók lényegileg helytállónak az ilyenféle ellenvetést, hiszen az elviség és a részletező történetiség nem szembenálló, hanem a legszorosabban összetartozó, egymást kiegészítő fogalmak. Az oly sokáig és makacsul kísértő eszmei zavarok, a dogmatizmus és a revizionizmus megnyilvánulásai után pedig valóban missziót teljesít, a párttörténetírás egy időben

Digitized by Google

megingott hitelét állítja helyre és szilárdítja meg a magyar forradalmi munkásmozgalom történetének új és újszerű előadása.

Ebben az összefüggésben kell kiemelnünk azt az általános jellegű elvi-politikai eredményt, hogy a kötet következetesen leszámol azzal a káros szubjektivizmussal, amely a munkásmozgalom történetéből utólag „kiiktatott" egyes vezetőket, másoknak túlzott, kizárólagos érdemeket tulajdonított, egyes időszakok történéseit pedig úgyszólván személytelenné sterilizálta. A személyi kultusz légkörének ez a lecsapódása ártott talán a legtöbbet a történelemábrázolás hitelének. Ezért is üdvözölhetjük a történeti hűség olyan — talán természetesnek tűnő, de az előzmények után igenis nagyrabecsülendő — megnyilvánulását, hogy a kötet gazdag illusztrációs anyaga valóban sokoldalúan mutatja be a munkásmozgalom múltjának részeseit; helyet szán mindenkinek, aki jelentősebb szerepet játszott, még akkor is, ha tevékenységével nem, vagy csak részben tudjuk azonosítani magunkat.

A magyar forradalmi munkásmozgalom története első kötetének persze korántsem csupán az eddig elmondottakban rejlenek fő erényei. A történeti valóság meggyőző dokumentálásának elve csak a történetírói kiindulás, amely alapot ad ahhoz, hogy a kötet fegyelmezett tömörséggel vázolja fel a munkásmozgalom kialakulását, a proletariátus történelemformáló erővé izmosodását; széles olvasóközönség számára nyújtson átfogó történeti képet, s egyben betölthesse a tankönyv szerepét is. E sokrétű igények kiváltképpen megkövetelték, hogy a munkásmozgalom történetét a kötet a maga természetes és valóságos összefüggéseiben tárgyalja: bemutassa a nemzeti történelemnek — beleértve a gazdaság-, társadalom- és politikai történetet — és a munkásmozgalom történetének összefüggéseit, utóbbit az előbbinek szerves részeként, egyre inkább meghatározó erejű tényezőjeként ábrázolja.

A törekvés és megvalósításának fő vonala e tekintetben is egyértelműen pozitív. A kötetben az összefüggések kimunkálása általában jóval túlmutat a gyakran szokásos, de — mondhatni — nemegyszer szokványos „beágyazási" tradíciókon, amelyeknek jegyében mintegy kötelező követelések próbálták betölteni az összefüggés megteremtésének feladatát, anélkül, hogy azután a tulajdonképpeni tárgyalás menetét csakugyan befolyásolták volna. Az előttünk fekvő kötetben a nemzeti történet fejlődésmenetének és összefüggéseinek figyelembevétele szab mércét a munkásmozgalom megítéléséhez, és válik egyik alapjává az objektív, az adott kor feltételeihez igazodó, nem pedig csupán utólagosan állítható követelményeknek, értékítéleteknek. Az egészében sikeres megoldás értékét csak helyenként gyengítik bizonyos hiányok. A XIX. század utolsó harmada munkásmozgalmának megértetését előmozdította volna a magyar társadalom sajátos szerkezetének behatóbb elemzése; aminthogy a XX. század eleji Magyarország gazdasági tablójának felvázolása sem tekinthető teljesnek a monopolkapitalizmus kialakulási folyamata főbb mozzanatainak sommás összegezésével, annak érzékeltetése nélkül, hogy — a magyarországi fejlődés sajátos elmaradása következtében — a századvég és a századelő egyben a tulajdonképpeni tőkés iparosodás periódusa is hazánkban.

A tényleges összefüggések szélesívű bemutatásának igénye nemcsak a nemzeti történet egészébe való beállítást, hanem a nemzetközi kapcsolatok megvilágítását is szükségessé tette: a mű bőségesen utal a nemzetközi munkásmozgalom, esetenként az egyetemes történet legfőbb és a magyarországira közvetlenül ható fejlődés-mozzanataira. Az előadás a történeti kö-

Digitized by Google

rülményekből következőnek tekinti azt a tényt, hogy a magyarországi munkásmozgalomra egészen 1917-ig az osztrák és a német munkásmozgalom gyakorolt túlnyomó hatást; ezért a korábbiaknál jóval bővebben és mélyebben elemzi az ausztriai és németországi fejleményeket. Az oroszországi proletariátusnak a nemzetközi forradalmi mozgalom élvonalába lendülését, a Bolsevik Párt 1903. évi programját, a munkásosztálynak a demokratikus forradalomban követendő taktikája lenini kidolgozását méltatva, nem törekszik ezeket állítani a Magyarországi Szociáldemokrata Párt *századeleji* tevékenysége értékelésének alapmércéjéül, kerüli a túlhajtott analógiákat és kontraszt-hatásokat; ugyanakkor az iránt sem hagy kétséget, hogy az SzDP — amikor a bolsevizmus megjelenését, elméleti eredményeit és harci tapasztalatait figyelmen kívül hagyta, maga pedig nem jutott előre a konkrét magyarországi viszonyok elméleti elemzésében, a demokratikus átalakulás forradalmi feladatainak kitűzésében — egyre súlyosabban ható hibát követett el. 1917-től kezdve azután a könyv annál életteljesebben és meggyőzőbben szemlélteti a lenini eszmék, a bolsevik gyakorlat világtörténelmet formáló jelentőségét csakúgy, mint roppant szerepét a magyarországi forradalmi erjedésben.

A történeti összefüggések sokoldalú elemzésének, a tények bizonyító erejű felsorakoztatásának törekvése sok fontos szakmai-metodikai és eszmei-politikai részleteredményben is gyümölcsözött. Ez a módszer — amelyet szerkesztők és szerzők oly lelkiismeretesen követtek, hogy nemegyszer régóta elfogadott, úgyszólván a köztudatba átment értékeléseket is felülvizsgáltak, a tények mikroszkópján ellenőriztek — jónéhány korábbi állítás helyesbítésére, számos új következtetés megalapozására vezetett. Hadd utaljunk rögtön arra, hogy a mű első fejezete — „A szocialista munkásmozgalom kezdete és fejlődése Magyarországon a XIX. század második felében" — szakít az SzDP előtti munkáspártok és -egyesületek soraiban, vagy akár a kilencvenes évek első felének szociáldemokrata pártján belül zajló frakcióharcokban a szembenálló felek leegyszerűsített értékelésével, amely az egyik csoportot egyértelműen mint osztályharcos-forradalmi irányzatot, a másikat pedig mint a kispolgári opportunizmus képviselőjét igyekezett feltüntetni. Konkrét történetiséggel ábrázolja, hogy a munkásmozgalom kezdeti fejlődésének körülményei között a legtöbb esetben nem állt fenn lényeges elvi-eszmei különbség közöttük; gyakran csak taktikai eltérések észlelhetők, amennyiben az egyik csoport az óvatosabb, a másik a bátrabb kiállás mellett tört lándzsát.

Munkásmozgalmunk XIX. század végi—XX. század eleji történetének előadásából sikerült kigyomlálni a dogmatikus szemléletnek a szociáldemokráciával szembeni bizalmatlanságából fakadó, a későbbi fejleményeket ahisztorikus módon visszavetítő torzításait csakúgy, mint elhárítani a szociáldemokrata mozgalomban kezdettől fogva meglevő és egyre súlyosabban érződő reformista és centrista hibák elkendőzésére (vagy éppen igazolására) szolgáló nézetek beszüremkedését. Tanulságos példája ennek a szociáldemokrata párt századforduló körüli politikai fordulatának a kérdése. Az eddig előtérben álló értékelések szerint az SzDP történetében 1896—1898-ban fordulat következett be: az 1896. évi kongresszuson az osztályharcos csoport visszaszorult, 1898 tavaszán pedig bekerült a pártvezetésbe Garami és Weltner, akik az addigi frakcióharcokat véglegesen a megalkuvás irányában döntötték el. Ez értékelés jegyében — amely egyébként nem volt ment az SzDP első éveinek bizonyos fokú szépítésétől, hogy azután a fordulatot követő időszak annál élesebb kontrasztban jelenjék meg — többnyire azt olvasnat-

Digitized by Google

tuk, hogy az SzDP 1903. évi programja elvi szempontból visszaesést jelentett az 1890-i Elvi Nyilatkozathoz képest. Az okmányok gondos elemzése nyomán az új párttörténet szakít ezzel az állásponttal, és megállapítja, hogy az 1903-i program „elméletileg magasabb színvonalú a korábbi programjellegű dokumentumoknál" (50. old.). A mű második fejezete — „A monopolkapitalizmus kifejlődése Magyarországon. A szociáldemokrata mozgalom erősödése, a baloldali ellenzék kialakulása. 1900—1914" — általában is kiküszöböli a századforduló körül a *korábbiakhoz képest* bekövetkezett visszaesés tételét; ezzel szemben rámutat a munkásmozgalom eszmei-politikai fejlődésére, szervezeti befolyásának gyarapodására, a szakszervezeti mozgalom országos jellegű kibontakozására. A tények tükrében azonban azt is világosan kidomborítja, hogy az SzDP a századforduló körüli időszakban fejlődése ellenére sem tudott felnőni az *egyre inkább napirendre kerülő forradalmi feladatokhoz*, sőt azokhoz *képest* növekvő mértékben elmaradt; a XX. század elejének érlelődő forradalmi teendői, a demokratikus agrár-átalakulás és a nemzeti önrendelkezés megvalósításának feladatai a német és osztrák szociáldemokrácia hatása alatt álló pártvezetés értetlenségével találkoztak. Ebből folyóan az 1905—1906. évi mélyreható politikai válság idején (a mű helyesen küszöböli ki az 1905—1906. évek forradalmi válságáról szóló korábbi tézist, amely a tények erős eltúlzásából, az orosz analógia mechanikus alkalmazásából sarjadt) az SzDP vezetése „elméleti gyengeségből, politikai tapasztalatlanságból és megalkuvásra való készség következtében" (64. old.) nem felelt meg a reá háruló feladatoknak, súlyos politikai hibát követett el. Utóbb a politikai küzdelmeknek az első világháborút közvetlenül megelőző kiélesedése idején (nem olvasunk tehát, mint korábban, a világháború előtti évek forradalmi fellendüléséről) harcba hívta ugyan a munkásságot az 1912 májusi nagy megmozdulásra, a küzdelem elmélyítésétől azonban megriadt, és igyekezett az akciót gyorsan leszerelni; 1913 koratavaszán pedig országos tömegsztrájkot tervezett ugyan a választójogért, de azt — a polgári ellenzék álláspontjához igazodva — az utolsó pillanatban lefújta. Így azután — miközben küldöttei a II. Internacionálé fórumain a centristák álláspontját támogatták, elméleti állásfoglalásaiban pedig ellentmondásos elemek keveredtek — gyakorlati politikájára mindinkább a reformizmus ütötte reá a bélyegét. (V. ö. 73—92 old.)

Megítélésünk szerint a dualizmus-kori szociáldemokrata mozgalom történeti ábrázolásának és értékelésének jelentős előreviteléről adhatunk számot a fentiek kapcsán, amikor a szerkesztői és szerzői gárda szakított az SzDP századforduló körüli éles fordulatának, a párt első világháború előtti története élesen elhatárolható szakaszolásának álláspontjával, és kimutatta, hogy a magyarországi munkásmozgalomnak ez időben fő ága lépésről lépésre fejlődött ugyan, de anélkül, hogy kezdettől meglevő gyengeségeit leküzdötte volna, s különösen, hogy a rendkívül gyorsan megnövekedett feladatokhoz, a bolsevikoktól való tanulás nélkül, felnőhetett volna —, ami a demokratikus forradalom érlelődésének időszakában szükségszerűen a reformizmus eluralkodásához vezetett. A fejlődés és ugyanakkor növekvő elmaradás ellentmondásának dialektikus szemlélete az objektív realitások talajára helyezi a sokat vitatott kérdés-komplexum taglalását. Kár, hogy a problémakör elméleti fejtegetése és összegezése nem teszi elvileg is teljesebbé a jelen formájában is igen értékes történeti tárgyalást.

A sematikus szemlélet kiküszöbölése, amiként lehetővé tette, hogy az SzDP megalkuvásba hajló vezetőinek egyes pozitív megnyilatkozásai is nap-

Digitized by Google

világra kerüljenek, úgy másrészről előmozdította, hogy a baloldali ellenzék fellépése is reálisabb megvilágítást nyerjen, a korábbi előadások egyikében-másikban fellelhető — részben a későbbi fejlemények visszavetítéséből származó — pozitív irányú túlzások (vagy esetenként nagyon is negatív megítélések) lefaragásával. A kötet megállapítja, hogy ekkoriban a kialakuló baloldali ellenzék sem tudott még a pártvezetéssel szemben új harci programot előterjeszteni. Ez persze korántsem jelenti Szabó Ervin vagy Alpári Gyula szerepének lebecsülését — még kevésbé egyes olyan régebbi vélekedésekhez való visszatérést, amelyek szerint Szabó Ervin csaknem annyi kárt okozott, mint amennyi hasznot hozott a magyar munkásmozgalomnak — és kiváltképpen nem érinti a világháború utolsó éveiben kifejtett tevékenységüknek, illetve Alpári Gyula későbbi szerepének jelentőségét.

Az első világháború évei munkásmozgalom-történetének, a forradalmi válság érlelődésének és kibontakozásának külön terjedelmes és tanulságos fejezetet szán a kötet. E — harmadik — fejezet újonnan feltárt tényeit, sokoldalúságát különösen nagyra kell értékelni a korábbi előadásokhoz képest, amelyek a háborús évek munkásmozgalmi fejleményeit 1917 novemberéig csak futólagosan tárgyalták, s lényegileg a szociáldemokrata pártvezetőség szociálsovinizmusának (majd szociálpacifizmusának) a jellemzésére összpontosították figyelmüket. Megjegyzendő: az utóbbi igen fontos kérdés is izgalmasan érdekes kiegészítést nyer az előttünk fekvő kötetben, nem utolsósorban annak bemutatásával, hogyan vált az SzDP a háború kitörésekor néhány nap alatt a háború éles ellenzőjéből háborúspártivá, a nacionalista háborús hisztéria magasra csapó hullámához idomulva.

Mindezek mellett azonban a kötet annak a nem kevésbé jelentős kérdésnek a mélyebb vizsgálatát is céljául tűzte, hogyan hatott a háború a dolgozó osztályokra, a proletariátusra, a szociáldemokrata pártra; hogyan vezetett a „haza védelme" jelszóval űzött népcsalás lelepleződésére, a háborúellenes küzdelem erősödésére, a forradalmi erjedés megindulására már 1917 előtt —, hogy fogékony talajt teremtsen az orosz példa hatásának befogadására, a forradalmi válság megérésére 1917—1918-ban. Hogy a mű az eddigieknél nagyobb teret szentel az 1917 februári forradalom hatásának; hogy a fejezetet nem 1917 novemberével zárja — mint az korábban szokásos volt —, hanem 1918 októberével (ami nyilvánvaló cezúra Magyarország történelmében), az egyáltalán nem csökkenti, sőt még jobban kiemeli a Nagy Októberi Szocialista Forradalom korszakos jelentőségének érzékeltetését. Hiszen éppen a polgári demokratikus forradalom győzelemre vitelének és proletárforradalommá való továbbfejlesztésének együttes példája nyújtott világos perspektívát a magyar munkásosztály, a magyar nép számára is; hiszen a gyökeres fordulat, amelyet a Nagy Október hozott az emberiség sorsában, az egyes országok történetének nemzeti feltételei között valósult meg.

Ebben az összefüggésben tanulságos nyomon kísérni azokat a fejtegetéseket is, amelyek a munkásmozgalom baloldali gócainak, a baloldali erők központjának kialakulását elemzik az 1917—18-as Magyarországon, a korábbiakhoz képest részletesebben és differenciáltabban. A Forradalmi Szocialisták illegális harci szervezete tevékenységének méltánylása mellett, a kötet kimutatja, hogy a szociáldemokrata pártban és a szakszervezetekben működő baloldali csoportok építették ki a legkiterjedettebb tömegkapcsolatokat; ők játszották a hazai munkásmozgalmon belül a legjelentősebb szerepet a forradalmi irányzat kibontakozásában. A különböző baloldali csoportok — a válság érlelődésének előrehaladtával, a lenini eszmék fokozódó benatolasaval,

Digitized by Google

a Bolsevik Párt Magyar Csoportjának a hazainduló hadifoglyok között végzett felvilágosító munkája eredményeként is — mindinkább erősödtek, közöttük hatékony kapcsolatok létesültek. Az 1918 júniusi általános politikai sztrájk idején a balszárny vezető képviselői között már születőben volt az a felismerés, hogy ki kell venni a tömegharc irányítását a szociáldemokrata pártvezetőség kezéből, amely azt a csődbejutott választójogi küzdelem medrébe kívánta visszavezetni, a polgári pártokkal egyezkedve kisebb-nagyobb politikai engedmények elérésére akarta korlátozni; 1918 októberében pedig már szorosan együttműködtek, lényegileg annak a harcos platformnak az alapján, amelyet az SzDP 1918. október 13-i rendkívüli kongresszusán terjesztett elő a balodali küldöttek egyik részlege. Ez a program — amelynek ismertetése annál is inkább hiánypótló, minthogy nem került kiadásra a munkásmozgalomtörténeti dokumentumok megfelelő kötetében — a demokratikus átalakulás követeléseit állította előtérbe, de túl is ment ezeken: az oroszországi proletárforradalom tapasztalatait felhasználva, az ipari és banktőke kisajátítását is célul tűzte ki. A baloldali szocialisták fejlődése, önálló cselekvési készségük növekedése az október végi napokban gyakorlatilag is kifejezésre jutott, amikor a munkásosztály harci fellépéseit „a baloldali szocialisták különböző csoportjai együttesen szervezték, és irányt adtak a forradalmi mozgalom spontán erőinek". (161., 168. old.)

Ez már át is vezet a könyv negyedik fejezetéhez, amely az 1918 októberétől 1919 márciusáig terjedő periódust fogja át: az 1918-i polgári demokratikus forradalom kitörését és fejleményeit, s a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulását és harcát a szocialista forradalomért. Ha a mű első két fejezetéből számos új beállítást és reális tényfeltárásra alapozott új értékelést, a harmadik fejezetből pedig több, eddig kellően nem vizsgált kérdés újonnan történt felderítését emelhettük ki, a negyedik, valamint az ötödik fejezet — mely utóbbi a szocialista forradalom győzelmének első magyarországi megvalósulását, a Tanácsköztársaság időszakát világítja meg — nem annyira újdonságával, mint inkább gazdag tényszerűségével, az elvi kérdések kiérlelt tárgyalásával, szemléletes és jól szerkesztett előadásával emelkedik ki; hasznosan gyümölcsözteti az újabb történeti kutatások java részét csakúgy, mint az utóbbi esztendők tisztultabb politikai légkörének fontos elméleti-ideológiai eredményeit.

Ez teszi lehetővé, hogy valósághű képet nyújtson a magyarországi munkásmozgalom történetében új szakaszt nyitó eseményről: a Kommunisták Magyarországi Pártjának létrejöttéről, ennek kapcsán arról a döntő szerepről, amelyet az Oroszországban alakult magyar kommunista szervezetek hazatért vezetői és tagjai, Kun Béla és harcostársai játszottak a pártalakításban, hamar egyetértésre jutva a baloldali szocialisták számos képviselőjével; a párt tömegbefolyásának minden kommunistaellenes mesterkedést legyűrő, rohamos növekedéséről — ennek során egyes részletmozzanatok, mint az 1919. február 20-i provokáció ténybelileg is teljesebb megvilágításba kerülnek az eddigiekhez képest —; mindazokról a nemzetközi és belső körülményekről, objektív és szubjektív feltételekről, amelyek a polgári-szociáldemokrata kormány csődjéhez, mi több, „a polgári rendszer társadalmi és nemzeti válságához", olyan helyzet előálltához vezettek, amely 1919 márciusában „parancsolóan megkövetelte és a vártnál korábban lehetővé tette a szocialista forradalom végrehajtását", mégpedig a politikai hatalom békés meghódítását (213—216. old.). A szocialista forradalom békés győzelmének tényét elemezve, a mű meggyőzően érzékelteti, hogy a proletárforradalom

Digitized by Google

győzelme és békés jellege elválaszthatatlan volt a proletariátus politikai egységének helyreállításától. Végképp kiküszöbölve tehát azt a történetietlen szemléletet, amely a pártegyesülést lényegében negatív tanulságot nyújtónak ítélte, de az olyanféle „áthidaló" formulákat is, amelyek szerint „a munkásság hatalomrajutásának a két munkáspárt egyesülése volt az ára", a könyv a megegyezést szükségszerű és pozitív lépésnek, „történelmi jelentőségű megállapodásnak" (215. old.), az adott körülmények között a proletárdiktatúra megteremtése feltételének tekinti. Ámde rámutat arra is, hogy az egyesüléssel még nem jöhetett létre a párt eszmei egysége: meggyorsult ugyan a baloldali szocialisták s részben a centrista befolyás alatt állók politikai fejlődése, de fennállt annak lehetősége, hogy a centristák a harc nehézségeitől megriadva, meginogjanak, eszmei és politikai zavart keltsenek; a pártban maradt jobboldali elemek pedig, akik az adott helyzethez színleg alkalmazkodtak, a viszonyok változásával a munkáshatalom ellen forduljanak.

Talán éppen ennek a mozgásnak a bemutatásában, kivált a centrista Kunfi—Böhm-csoport politikai mozgásgörbéjének felvázolásában — kapitulációs hajlandóságuk már április végén, május elején, majd visszavonulásuk a forradalmi honvédelem ügyéért síkra szálló kommunisták és volt baloldali szocáldemokraták sikerének hatására, kishitűségük újabb felülkerekedése a helyzet súlyosbodásával, defetizmusuk teljes kibontakozása — jelölhetjük meg a Tanácsköztársaságról szóló fejezet egyik fő történetírói érdemét. A másik: amikor szépítés nélkül mutatja be a Tanácskormány által elkövetett hibákat, ugyanakkor érzékeltetni tudja e forradalmi hónapok nagyszerűségét, a rendkívüli nehézségeket, roppant erőfeszítéseket, történelmi teljesítményeket; méltóképpen szemlélteti, hogy 1919 tavaszán, kora nyarán munkásmozgalomtörténetünk és nemzeti történetünk felszabadulás előtti csúcspontjához érkezett: olyan kimagasló fejleményekhez, amelyek a Nagy Október nyitotta új világtörténelmi korszaknak is fontos fejezetét alkották. A Tanácshatalom hónapjainak életteli rajzát, amely sok helyütt nem nélkülözi a stíláris lendületet sem, ekként szervesen követi a Tanácsköztársaság történelmi jelentőségének és a nemzetközi munkásmozgalom harci tapasztalatait gyarapító tanulságainak világos összefoglalása — az első kötet záró szakasza.

A magyar forradalmi munkásmozgalom történetének első kötete tehát egészében szép eredménnyel elégítette ki a hozzá fűzött sokirányú előzetes várakozásokat. Számos területen újat tudott nyújtani a szakköröknek; széles olvasótábor számára olyan kézikönyvvé válhat, amelyből áttekintő s egyben részletező képet nyerhet a magyar munkásmozgalom első időszakairól, azok helyéről a magyar történelemben és a nemzetközi munkásmozgalom történetében; tankönyvül szolgál a párttörténet oktatásában. A szakkönyv, kézikönyv és tankönyv hármas funkciójának maradéktalan kielégítése egy műben természetesen lehetetlen. Találhat benne kivetni vagy hiányolni valót — a részletadatok helyenkénti zsúfoltságát, vagy egyes tudományosan vitatott kérdések körül fellelhető, jócskán eltérő álláspontok taglalásának mellőzését — az, aki csak az egyik vagy csak a másik funkciót akarja hiánytalanul számonkérni. Ám aki e műben csak tankönyvet, vagy csak szakkönyvet, esetleg kézikönyvet akar látni, az nem számol az összefoglaló párttörténet összetett szerepével, amelyet — úgy véljük — a most kiadott kötet szerkesztői és szerzői szerencsésen ragadtak meg.

Elismerés illeti mindazokat, akik a kötetet kezünkbe adták; a szerkesztő

Digitized by Google

bizottságot, valamint a Párttörténeti Intézetnek a kötet megírásában közreműködő tudományos munkatársait. Méltányolnunk kell a Kossuth Könyvkiadó hozzájárulását is, amely értő gondozásban, ízléses formában bocsátotta közre a kötetet.

A sikeres vállalkozás fokozza az érdeklődést a következő kötetek iránt. Méltó köszöntés volna, ha a sorozat második kötetének: pártunk felszabadulás *előtti* negyedszázada történetének kidolgozása üdvözölné a Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusát — azt a kongresszust, amely a felszabadulás *utáni* első negyedszázad befejező éveire szabja meg feladatainkat a szocializmus teljes felépítésében.

Pach Zsigmond Pál

Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország

A magyar történettudomány igen nagy sikereket ért el a felszabadulás óta eltelt két évtizedben. A polgári, idealista, szellemtörténeti nézőpontok leküzdésén és a nacionalista, reakciós torzítások kiküszöbölésén túl történészeink egészen új területeket hódítottak meg. Különösen a korábban oly elhanyagolt gazdaság- és társadalomtörténetben születtek szép eredmények. A gazdaságtörténetnek mai történettudományunkban elfoglalt kiemelkedő helyét csak helyeselni lehet, hiszen a termelőerők és termelési viszonyok történetének pontos ismerete adja meg az egyetlen biztos alapot a társadalom, a politika, a kultúra, az ideológia stb. bonyolult fejlődéstörténetének a megértéséhez.

Ez az elsőrendűen fontos tematikai bővülés azonban más fontos területek elhanyagolását vonta maga után. Hosszasan lehetne sorolni az olyan témaköröket, amelyek viszonylag szerényen vannak képviselve az utóbbi két évtized termésében. Ezek sorában említhetjük meg az eszmetörténetet, a diplomáciatörténetet, a szorosabban vett művelődéstörténetet, a marxista módon felfogott egyháztörténetet stb. Keveset olvashattunk a magyar politikai gondolkodás, vagy a politikai elmélet történetéről is. Pedig minden tudományszak fejlődésében előbb-utóbb megbosszulja magát egyes fontos szakterületek, korszakok, aspektusok elhanyagolása. Az eszmetörténet, a művelődéstörténet elhanyagolása, vagy a régebbi korok nem kellő intenzitású kutatása is hovatovább egész történettudományunk előrehaladását gátolni fogja.

Ebből az összefüggésből tudjuk igazán értékelni Köpeczi Béla könyvének* jelentőségét. Az egzakt és pontos cím nem is sejteti eléggé, mennyi új anyag, új szempont, új kérdésfelvetés rejtőzik ebben a műben. Azért írom, hogy „rejtőzik", mert a szerzőt példamutató szerénység jellemzi, gyakran egy-egy bekezdésben, sőt egy-egy jegyzetben is olyan fontos eredményeket közöl, amelyekkel mások önálló tanulmányokban büszkélkednének a tudományos közvélemény előtt.

* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 478. l.

Digitized by Google

Köpeczi a Rákóczi-szabadságharc francia kapcsolatainak egész problematikáját kimerítően felöleli munkájában. Ennek megfelelően könyve két nagy részre oszlik: az első a szabadságharc diplomáciai kapcsolatait tárgyalja, a második pedig a szabadságharc visszhangját a francia közvéleményben, beleértve ebbe a francia irodalmat is. Mindkét résznek legfőbb jellemzője, hogy az eddig publikált és feldolgozott anyag maximális értékesítése mellett elsősorban újonnan feltárt forrásanyagra támaszkodik. A korábbi kutatók is felhasználtak ugyan már egyet-mást a francia külügyminisztérium levéltárának, illetve a korabeli francia sajtónak az anyagából, de csak ötletszerűen, eklektikusan; ezért következtetéseik az esetek nagy részében tévesek, egyoldalúak voltak. Köpeczi viszont a szabadságharc teljes franciaországi forrásanyagát kutatta és dolgozta fel, s így kiragadott részletek, példák, véletlenül előkerült adatok helyett a jelenségek egészéből, a tények teljes anyagából vonhatta le következtetéseit.

Ennek érdekében lépésről lépésre be kellett mutatnia a szabadságharc alatti magyar—francia diplomáciai viszony alakulását, valamint a magyar szabadságharcról, illetve a magyarságról alkotott kép alakulását, változásait. S minthogy az adott nemzetközi helyzetben Franciaország volt Rákóczi egyetlen szövetségese, a francia kapcsolatok tükrében voltaképpen a szabadságharc egész külpolitikája kerül bemutatásra, beleértve a fejedelem török, svéd, lengyel és orosz politikáját is. Másrészt pedig — minthogy a XVIII. század fordulóján Franciaország Európa vezető állama — a szabadságharc franciaországi visszhangja gyakorlatilag Európának a magyarságról kialakított képéről nyújt tájékoztatást. A könyv ily módon túlmutat a francia vonatkozásokon és egyetemes érvényű megállapításokhoz jut el.

Ez a teljes anyag birtokában elvégzett részletes elemzés alapvető pontokon módosítja mind a szabadságharc külpolitikájára, mind pedig a külföldön élő magyarság-képre vonatkozó korábbi kutatások eredményeit. Köpeczi vizsgálatai bebizonyították, hogy a francia diplomáciai kapcsolatok felvételét nem XIV. Lajos udvara, hanem — jól megfontolt politikai okokból — a szabadságharc vezetői kezdeményezték, akik a későbbiekben sem váltak a francia külpolitika függvényévé. Az az évszázadok óta hangoztatott állítás, amely szerint Rákóczi a francia nagyhatalmi politika sakkfigurája volt, végérvényesen a legendák körébe utalható. A Köpeczi által feltárt iratok fényében sokkal inkább Rákóczi önálló külpolitikai koncepciója bontakozik ki, amely bizonyos pontokon — így különösen Oroszország felemelkedésének a megítélésében — korszerűbb, modernebb, mint a kissé már konzervatív francia külügyi apparátusé. Ugyanígy a külföldi magyarság-képről szóló fejtegetések is teljesen új megvilágítással szolgálnak. Korábban az volt az álláspont, hogy a szabadságharc nem keltett külföldön különösebb visszhangot; most pedig kiderült, hogy igen nagy érdeklődés kísérte, hogy a szabadságharc kapcsán, s részben Rákóczi tudatos propagandamunkája nyomán, sokat módosult, hitelesebb lett a külföld megítélése a magyar nemzetről.*

A minden részletre kiterjedő — régi korra vonatkozó — diplomáciatörténeti kutatás, összekapcsolva a „nemzetkép" történeti alakulásának vizsgálatával újszerű vállalkozás marxista történetírásunkban. Köpeczi Béla könyvének ez a módszertani újdonsága fokozott figyelmet érdemel, mert rámutat a diplomáciai érintkezésekben óhatatlanul meglevő és gyakran igen komoly következményekkel járó szubjektív mozzanatokra. Eredményeiből kitűnik, hogy milyen szívós és hátráltató erő volt a szabadságharc

* Az új részleteredmények között is vannak egészen nagy fontosságúak, mint például a szabadságharcról szóló legfontosabb egykorú francia könyv, az *Histoire du Prince Ragotzi* (Párizs 1707) szerzőségének végérvényes eldöntése, vagy még inkább Rákóczi *Emlékiratai* nyomtatott kiadásának új megvilágítása: a műről szóló nagy fontosságú (1730-as) „lektori jelentés" megtalálása, s ezzel kapcsolatban a kiadás helyének (nem Haga, hanem Párizs) tisztázása.

Digitized by Google

szempontjából a magyarságról kialakult kedvezőtlen külföldi kép és előítélet. Amikor tehát a szerző az újságcikkektől és pamfletektől kezdve a történelem- és földrajzkönyvekig, sőt a térképekig, valamint a magyar tárgyú francia szépirodalmi alkotásokig mindazt bemutatja, amit az egykorú francia olvasó a magyarokról és országunkról megtudhatott, akkor nem holt anyagot ismertet, nem csupán értékes bibliográfiai adalékokat tár fel, hanem egy történeti-politikai tényezővé vált aktív erőnek az összetevőit mutatja be.

A diplomácia- illetve nemzetképtörténeti kutatások végül a kor általános politikai eszmetörténetéhez vezetik el a szerzőt. Anélkül, hogy — sokakkal ellentétben — lépten-nyomon hangsúlyozná ezt, a Köpeczi által megmozgatott és részletesen ismertetett anyag sohasem öncélú, sohasem marad meg a pusztán deskriptív, illusztratív szinten, hanem lépésről lépésre teremti meg a bázisát az eszmetörténeti következtetéseknek. Igaz, ezeknek a teljes kifejtése már nem fért be ennek az amúgy is vaskos könyvnek a kereteibe, hiszen ehhez további hatalmas, s nem francia vonatkozású forrásanyag elemzése is nélkülözhetetlen lett volna. Köpeczi ezért csak a legszükségesebb és a könyve anyagából közvetlenül adódó eszmetörténeti eredményeket szűri le, rámutat azonban a további feladatokra is.

E fontos eszmetörténeti kitekintések kétirányúak: egyrészt a szabadságharc által az európai politikai gondolkodás számára felvetett elvi kérdésekre vonatkoznak, másrészt pedig magának a szabadságharcnak, illetve személy szerint Rákóczinak a politikai ideológiájára. A kérdés mindkét aspektusának tömör összefoglalását, s ezzel szinte egy újabb könyv programját az a függelékszerű fejezet tartalmazza, amelynek címe: „A kor politikai eszméi és a Rákóczi-szabadságharc", de természetesen a könyv egészét végigkísérik az eszmetörténeti megjegyzések, allúziók.

A még részletesebb kifejtésre és dokumentálásra váró eredmény meglepő és rendkívül tanulságos. Kiderül ugyanis, hogy a nyugati közvéleményben az elnyomó hatalom ellen felkelt ország szabadságharcának jogossága kételyeket támasztott az abszolutizmus mindenhatóságával szemben, s ezzel alakítólag hatott a felvilágosodást előkészítő eszmélkedésekre, felismerésekre. Rákóczi eszményképe viszont éppen az abszolút monarchia volt, s munkásságának, politikájának fő tendenciájává — minden rendi kötöttsége, a rendek jogaival való érvelése ellenére — a hazai abszolutizmus megteremtése vált. Nyugaton ugyanis már egyre inkább napirendre került az abszolutizmus bomlása, meghaladása; Kelet-Európában azonban éppen a nemzeti alapokon felépülő abszolutizmus szolgálhatta volna ekkor leginkább a társadalom haladását. Köpeczi elemzése jól szemlélteti az összehasonlító eszmetörténeti vizsgálatok fontosságát, s főként a különböző fejlődési fokon levő társadalmak politikai eszméinek kölcsönhatásából eredő ellentmondások bonyolultságát. Ezek a megfigyelések arra figyelmeztetnek, hogy ugyanazok az eszmék más-más társadalmi közegben eltérő, s esetleg ellentétes funkciót tölthetnek be.

Köpeczi könyve, mint a mondottakból látható, kulcsfontosságú kérdéscsoportot ragadott meg. A Rákóczi-szabadságharc francia vonatkozásainak tisztázását maradéktalanul és minden valószínűség szerint kimerítően elvégezte, de ezzel nem lezárt, hanem megnyitott egy kutatási folyamatot. Az említett eszmetörténeti kérdések napirendre tűzése mellett ráirányította a figyelmet az előzményekre is: e könyv tükrében elengedhetetlenül szükségesnek látszik az 1660—1700 közötti évtizedek hasonló szempontú feldolgozása is. Persze nem ártott volna, ha már ez a könyv is jobban beágyazta volna mondanivalóját a magyar történeti és eszmetörténeti összefüggésekbe. Így pl. rá lehetett volna mutatni arra, hogy a Habsburgok 1660-as évek elején folytatott politikájának a megítélésében olyan jeles publicisták és írók, mint *Maurizio Nitri, Giovanni Sagredo, Jean de la*

Digitized by Google

Chapelle, Paul Ricaut gyakran Zrínyitől származó gondolatokat, felismeréseket tolmácsolnak.*

Történeti szakirodalmunk összefüggéseiben igyekeztem bemutatni Köpeczi Béla könyvének értékeit és jelentőségét. Nem mellőzhetek azonban néhány ezen túlmutató, általánosabb tudománypolitikai jellegű észrevételt sem. A szerző ugyanis nemcsak sajnálatosan elhanyagolt témakörök feldolgozására, újabban mellőzött szakterületek felpezsdítésére vállalkozott, hanem egyúttal bátran szembenéz bizonyos gondosan került, egyesek által „kényes"-nek, „gyanús"-nak tartott problémákkal is. Ilyen a „nemzeti mítosz", vagy „nemzet-karakterológia" kérdése, amellyel Köpeczi — könyvének tanulságai alapján — nemrég külön elméleti igényű tanulmányban is foglalkozott. (*A magyarság külföldi képe.* Kritika, 1966, 2. sz.) Ismeretes, hogy a polgári, szellemtörténeti kutatás mennyire a nacionalizmus jegyében tárgyalta ezeket a kérdéseket, súlyos károkat, torzításokat okozva, hamis szemléletet terjesztve. Indokolt, hogy az ilyen tárgyú régebbi kutatásoknak nincs hitelük a marxista tudomány szemében, s az is magától értetődő, hogy a marxista tudomány számára ez a problémakör nem tartozik a legfontosabbak közé a megoldandó történeti és ideológiai problémák között. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nem is létezik. S ha az ez irányú polgári kutatások kompromittálódtak is, a kérdés, a feladat megmaradt, reálisan létezik, s ezért nagyon is szükséges, hogy sor kerüljön marxista módon való vizsgálatára. E nyilvánvaló ténnyel szemben sokan gyanakvással fogadják — bár néha figyelmesen el sem olvassák — azokat az írásokat, amelyek az efféle „kompromittált" kérdéseket a marxizmus—leninizmus szempontjai szerint elemzik, vagy legalább kísérletet tesznek erre. Elég, ha analógiaként a stílusirányzatok, közöttük a barokk problémájára vonatkozó újabb vizsgálatokra hivatkozom; itt szintén egy a szellemtörténet által meglovagolt, de reálisan létező kérdésnek és jelenségnek a marxista kutatását igyekeztek többen eleve károsnak, elhibázottnak nyilvánítani. Köpeczi Béla könyve intő figyelmeztetés mindazok számára, akik konzervatív módon és nem eléggé bízva a marxista módszer erejében, tabunak nyilvánítanak bizonyos fontos kérdéseket, s új problémák bátor felvetése, a marxista tudomány gazdagítása, hatósugarának szélesítése helyett akaratlanul is ennek beszűkítésén serénykednek.

Másrészt figyelmet érdemel Köpeczi könyvének rendkívül puritán, a tényeket tisztelő, az elvi következtetéseket messzemenően megalapozó, egzakt módszere. Nem sziporkázó ötleteket, tetszetős feltevéseket és egyket tárgyból kiinduló, öncélúan burjánzó elmélkedéseket tálal fel, hanem egy eddig alig ismert világot tár fel a legapróbb részletekig, hogy levonja belőle mindazt az elvi, elméleti tanulságot, amelyet az anyag megenged — sem többet, sem kevesebbet. Igazi tudományos alázat nyilvánul meg ebben a magatartásban: a téma van előtérben, nem pedig a szerző személye. Újabb könyvekben, tanulmányokban elég gyakran találkozunk egy sajátos, elméletieskedő verbalizmussal, amelynek már nem is egy kérdés megoldása a fontos, hanem a szerző (gyakran kétes értékű) szellemi tornája. Tudományos életünk e vadhajtásával szemben Köpeczi könyve segít abban, hogy megerősödjön az igazi tudományos munka hitele és biztonsága.

Klaniczay Tibor

* Csak mellékesen utalok a mű apróbb szépséghibáira, az ilyen nagy terjedelmű munkában menthetetlenül felbukkanó olyan kisebb pontatlanságokra, mint pl. az, hogy Bél Mátyás egy helyen a katolikus történetírók közé van besorolva (253. l.), hogy egy hollandiai lapban olvasható Corohi névalak mögött a szerző a „Kohári" nevet sejti, holott nyilvánvalóan a *Caroli*, azaz Károlyi Sándor név elírásáról van szó (342. l.), vagy hogy az egyik jegyzet szerint Sagredo „követségének iratai kiadatlanok" (426. l.), pedig nagy részük megjelent a Fontes Rerum Austriacarum c. sorozatban stb. Az egyébként gondosan szerkesztett, szépen kiállított könyvben a jegyzetek az egyes fejezetek végére vannak csoportosítva, s ez zavarja, mert ide-oda lapozgatásra kényszeríti az olvasót.

Digitized by Google

Bálint György: A toronyőr visszapillant, I-II.

Második kiadásban,* az előzőnél lényegesen bővebb tartalommal és szebb kiállításban jelentette meg a Magvető Könyvkiadó *Bálint György cikkeit és tanulmányait.* Szerkezetében is sokkal szerencsésebb elrendezésű ez a kötet, mint az előző kiadás: a politikai, közéleti vonatkozású írások itt nincsenek elkülönítve az irodalmiaktól, hanem megírásuk időrendjében követik egymást. Egyszerre dokumentálódik így a kor történelmi és politikai eseményeinek sorrendje, az író világnézeti fejlődése, s életművének szerves egysége. Azt hisszük, ez nemcsak technikai, hanem — *publicista életművéről lévén szó* — elvi kérdés is. Mert ha egyszer valaki a magyarországi sznobság történetét akarja majd megírni, akkor számára az egyik legszembetűnőbb jelenség az a sajátos hierarchia lesz, mely az egyes műfajok értékelésében kialakult. Ez a felfogás — sajnos — még ma sem nevezhető teljesen kihaltnak. Ezért nagyon helyesnek és fontosnak tartjuk azt, hogy a kötet szerkesztője, *Koczkás Sándor,* a szerkesztéssel is dokumentálta az életmű egységét és összefüggéseit. Az előbb említett felfogás létrejöttében természetesen nem kis szerepet játszott az a közismert tény, hogy az újságírás — a drámával és az ún. szórakoztató műfajokkal együtt — természetéből adódóan szorosabban kötődött a napi aktualitásokhoz, a közönség igényéhez, s végül, de egyáltalán nem utolsó sorban a fennálló hatalom hivatalos ideológiájához. Ennek következtében — szemben a lírával és a prózával — sokkal jobban ki volt szolgáltatva az említett tényezők és hatalmak önkényének, s ez rá is nyomta a maga bélyegét.

Ennek tulajdonítható, hogy a magyar újságírás történetét még nem ismerjük eléggé, hogy nemcsak nagy publicistáinkról nincsenek monográfiáink, de még íróink publicisztikai tevékenységét is igen sokszor valamiféle melléktermékként vesszük csak számba. Bálint Györgynek minden méltatója nyomatékosan hangsúlyozta már ezt, éppen az újságírói életmű megteremtésében látva Bálint jelentőségét. Igaz, munkássága, élete ma már nem mondható ismeretlennek, szép és gondos tanulmányok foglalkoztak vele (*Szabolcsi Miklós, Ferenczi László* és *Koczkás Sándor,* több alkalommal is). Mégis, fel kell tenni azt a kérdést is: nem lehetne-e olcsó, népszerű kiadásban is megjelentetni legfontosabb cikkeit és tanulmányait? Aligha lehet ennek komoly akadálya.

Nagyon leszűkítenénk azonban Bálint György jelentőségét, ha életművében nem látnánk mást, mint kordokumentumot. Az adott korhoz kapcsolódó megjegyzéseinek, véleményeinek elvi-tartalmi igazságai többségükben ma sem vesztették el érvényüket. S még inkább tanulságos az a *gondolkodásmód és írói módszer,* melyet Bálint György a valóság megközelítése és feltárása, igazságai kimondása során kialakított.

„Gondolkodni is becsületesen kell" — írta, s ez a becsületes gondolkodás vezette el ezt a polgári családból származó fiatalembert oda, hogy már 1933-ban dialektikus materialistának vallotta magát, hogy a fasizmus ellen harcoló jobbak táborának egyik legkiemelkedőbb tagja volt, a magyar publicisztikának Adyval csaknem azonos színvonalú művelője, a kor legjelentősebb kommunista újságírója. Mint Ady, ő is egy felismert társadalmi igazság parancsának engedelmeskedve vállalta a közéleti küzdelmet, a gondolati harcot, melynek útján eljutott kora leghaladóbb világnézetéig, s olyan *világképet* tudott magának teremteni, melyben minden dolognak megvan a „rendszertani helye", melyben nincsenek kis és nagy témák, jelentős és jelentéktelen dolgok, hanem minden önmagától a helyére áll, s az egyetemes emberi

* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Digitized by Google

haladás szempontjából kapja meg a maga értékét. De abban is hasonlított Adyhoz, hogy ugyanolyan szenvedélyességgel vállalta a közhelyek, álés féligazságok leleplezését, s még inkább: a tartalmatlanná vált fogalmak újraértékelését. A fogalmi tisztázás igénye vezette őt is. S nem csak azért nevezhetjük hősnek, mert vállalt egy „másodrendű" műfajt, hanem azért is, mert e műfajon belül is *a legkevesbé népszerű feladatokat vállalta:* a közhelynek tűnő, de reális igazságok szinte refrénszerű ismétlését. S meg is mondotta miért: „Nincs laposabb közhely, mint ez, hogy »milliók éheznek«. Ezt már minden lehető módon elmondták, nem lehet többé variálni, színessé, érdekessé tenni... Ugynevezett »elcsépelt téma«. És az élet ma csupa ilyen elcsépelt témával van tele... Érdemes ilyen unalmas, folyton ismétlődő, konvencionálissá vált szöveggel teleírni a világító notesz sápadt lapjait a szorongó éjszakában?... a felelet: igen, igen, ezerszer és százezerszer igen!"

Így tudott rámutatni arra, hogy Petőfi verseinek a megcenzúrázása szükségszerűen következik Petőfi forradalmiságából, hogy a szélmalomharc korántsem jelent értelmetlen küzdelmet: „Csakugyan bolond ez az ember, aki az »egyszerű« szélmalom mögött meglátja a bonyolult társadalmi kapcsolatokat, és főképpen meglátja a rendszert, melynek a malom csupán megjelenési formája és eszköze? Bolond ez az ember, mert mélvebbre lát, mint általában a többiek, és a malomlapátok központjában felfedezi az érdekeket, melyek forgatják őket? Bolond ez az ember, mert levonja felismeréséből a törvényszerű következtetéseket, és bátran nekiront a »sérthetetlen« érdekeknek? Az a kegyetlenség, mellyel a malom kivégzi, az az ijedt gond, mellyel könyveit elhamvasztják az »illetékesek« — őt igazolja és nem gúnyolóit."

Nemcsak tehetségét, hanem emberi nagyságát is mutatja Bálint Györgynek, hogy megtalálta és még inkább megteremtette a módokat és a lehetőségeket arra, hogy a maga igazát elmondhassa. A módszer és a magatartás egymást magyarázó erősítő fogalmak voltak nála, épp úgy, mint a tehetség és a tisztesség. S éppen mert kora leghaladóbb világnézetének az alapján teremtett magának világképet, tudott a látszatra kis jelentőségű dolgokról a nagyokra és fontosakra következtetni: „A legapróbb részletekről is mindig vissza lehet következtetni az egészre: erre a világrendre mélységesen jellemző, hogy még az állatok is koldulnak benne" — vallotta. S egy törvényt olvasni a náci Németország állatvédelméről, egy lap betiltásáról, vagy látni egy jégtáblán ülő varjat — számára elég volt arra, hogy a *társadalom legfontosabb problémáiról* mondjon valami jelentőset. Ezért dominál írásaiban a leírás, a tények egyszerű közlése. Tudta, hogy kora világának tényei is felháborítók, „csak" le kell őket írni: „Egy ember ül a Visegrádi utcában és sír. Kapualjban ül, felhúzott térddel a kövön. Tenyerébe temeti az arcát, válla vonaglik, és aki közelébe megy, hallhatja a sírását. Egyenletesen, ritmikusan, kissé vonítva sír, mint aki verést kapott. Hatósági műszóval élve: munkáskülsejű ember." Megjegyzéseiben, pár szavas kommentárjaiban sem csak a cenzúra tartotta vissza. Írói módszer volt nála: keveset, halkan, de lényegesen, s annál megrendítőbben elmondani. Az előbb idézett síró ember látványát nem is kommentálja, „csupán" eshetőségeket latolgat, a szenvtelen kívülálló hangján: „Lehet, hogy valaki megkérdezte tőle: hogy van? — és erre eszébe jutott állapota és sírni kezdett. Eszébe jutott a gyerekkora, a jelene, a jövője, eszébe jutottak a lehetőségei. Talán az jutott eszébe, mikor őrült utoljára..." A leírás, a megjelenítés „hogvan"-ja az, amivel minden fejtegetésnél vérlázítóbb hatást ér el. Olykor csupán beleilleszkedik az általa bírált világ gondolatmenetébe, s azt viszi ad abszurdum. Az „ember által vont járműforgalom" ellen például nem az emberiességre hivatkozva tiltakozik, hanem azért mert ez „az intézmény nem *gyakorlatias*, akadályozza a forgalmat. Ez a szempont talán gondolkozóba ejti az »illetékeseket«."

„Nem a hang ereje a fontos, hanem az emelkedettség, amit mögötte ér-

Digitized by Google

zünk" — írta. S az ő csendesen szarkasztikus, *bújkáló iróniájú*, kesernyés humora mögött kora egyik legkövetkezetesebben antifasiszta gondolkodója küzdött a szó fegyverével. A fasizmus legveszedelmesebb ideológiai fogása — mert ezzel vezette félre a tömegeket — a szociális demagógia volt. S Bálint György ezt vette legtöbbször célba. A fasizmus brutalitásáról, embertelenségéről sok elítélő megjegyzést tett. De — s ez a legfontosabb — nem állt meg itt, hanem rámutatott a mögötte rejlő társadalmi erőkre, s időleges tömeghatása mögött a politikailag iskolázatlan tömegek becsapására: „Mert a mozgalom célpontja, most is, mint mindig, a legszegényebb réteg: a szegényparaszt és a munkás. Mint minden hasonló mozgalom, a dégi főúré a városi és a falusi proletáriátust szeretné meghódítani. Meghódítani, hogy azután a legyőzöttek sorsára juttassa. Minden ilyen mozgalom lényege: *önmagukat legyőzetni a legszegényebb tömegekkel.* Kisajátítani a nép égető követeléseit, felhasználni keserű szükségben fogant jelszavait — *aztán a nép ellen fordítani az eredményt*" — írja a nemzeti szocialista gróf, Festetich Sándor tevékenységéről. S összevetve őt Szapolyai Jánossal, abban látja a különbséget, hogy a mai főúr már nem őszinte, de kényelemszerető, s csak inasát útasítja: „Jean, verje le önmagát!"

A fasizmus lényegének felismerése vezette el Bálint Györgyöt oda, hogy elutasítsa magától a polgári libárális humanizmus passzív, s elsősorban csak a kultúra megmentésére irányuló védekezést. „Stiláris humanisták"-nak nevezte azokat, „akik csak a barbár kultúrpolitika ellen tiltkakoznak, de nem veszik észre, hogy ez a barbárság az élet minden területére kiterjed. Ezek, azok, akik egy szép mondatért mindent megbocsátanak." *A humanizmus igazi örökösének a munkásosztályt tartotta*, s kora intellektueljeinek feladatát a munkássággal való szövetségben jelölte ki.

Erről az elvi magaslatról tudott rendet teremteni kora zűrzavaros problléma-rengetegében. Így tudott mentes maradni az uralkodó és divatos ál- és féligazságoktól, misztifikációktól, „harmadik út"-aktól s a kor egyéb kiúttalan menekülési kísérleteiből született téveszméktől. Logikusan következett ebből, hogy a kor kulturális barbárságától, a tömegek félrevezetésére készült giccs, sláger, kommersz-dráma szemétáradatától a nép kultúrájához fellebbezett. A népzenében a „szabadságvágy végtelen forrását" látta, s az Ortutay Gyula által lemezre vett népballadák hallatán így nyilatkozott: „Különös boldogságot érzek, ha arra gondolok, akármikor hallhatom őket. »Mi közöd hozzájuk?« — kérdezi megvetően a divatos elfogultság. Látszólag csak nagyon kevés. Valójában nagyon sok. Személyesen alig ismerem őket, de ha tollat fogok a kezembe, hiába, ők vannak »minden gondolatnak alján«. Azt hiszem, hazug és tökéletlen minden gondolat, melynek alján nincsenek ott. Azt hiszem, sohasem kaphatunk megnyugtató választ semmiféle kérdésre, amíg az alapvető kérdésüket nem tisztáztuk. Mi közöm hozzájuk? Azt hiszem, csak hozzájuk van közöm." Lírává forrósodik itt a valaha költőnek indult újságíró hangja. (Egyébként: verseiből sem lett volna célszerűtlen néhányat közölni e kötetben!) S ugyanilyen szeretettel fogadta a népi írók munkásságát. (Elsősorban *Illyés Gyula, Darvas József* és *Veres Péter* kapott tőle elismerő bírálatokat). S amikor a Gömbös Gyulával való szerencsétlen paktum, az Új Szellemi Front létrejön, akkor sem becsületükben sérti meg a benne részt vevő írókat, hanem arra mutat rá: mekkora csalásnak estek áldozatul, s hogyan kerültek szemben saját törekvéseik lényegével. Ezért *üdvözli lelkesen a Márciusi Frontot*, s védi meg a polgári baloldal rágalmaitól. A szovjet irodalomnak nemcsak lelkes figyelője, hanem méltatója is volt. *József Attiláról* sokszor írt, halála után sajtó alá rendezte kötetét, *Radnóti Miklósnak* minden életükben megjelent művét méltatta, s az elsők között próbálta meg kikísérletezni nálunk a szocialista realizmus fogalmát (új realizmust, szociális realizmust emleget többször is).

Az értékes kötetet alapos jegyzetapparátus és névmutató egészíti ki.

Bessenyei György

Digitized by Google

Sík Endre: Egy diplomata feljegyzései

Az a rokonszenv, amelyet az olvasók nagy része a szerző iránt érez — hiszen sokan ismerik személyesen: professzori katedráról, béketanácsi ülésekről, az ENSz-ben való szerepléseiről — csak még jobban megerősödik Sík Endre új könyvének* olvasása közben. Valóban vonzó olvasmány, amely — azon túl, hogy számos történelmi személyiséget hoz közelünkbe, s felidéz a nem is távoli múltból való, mégis elfelejtett eseményeket, helyzeteket — tanulságokkal szolgál a szocialista diplomata munkájáról. Olyan dolgokat „árul el", amelyek a külkapcsolatok területén járatlan emberrel is megértetik, mennyi harci feladat tölti ki a mi diplomatáink életét.

Azokban az években, amelyekben Sík Endre a washingtoni magyar követség tanácsosa, majd nagykövete volt, a népi demokrácia állama még gyerekcipőben járt. Az ország belső ellentmondásai nem kisebb nehézségeket gördítettek távoli követének munkája elé, mint azok az ellenerők, amelyek az Egyesült Államok külügyminisztériumában működtek. Az 1946-tól 1949-ig terjedő időszakban a koalíciós korszak osztályharcainak viharai dúltak hazánkban, s ezeknek a hullámai az óceánon túlig elgyűrűztek. Ebben a sodrásban kellett a külpolitikai munkát végezni, gyakran váratlanul kialakuló helyzetekben, amikor nem volt idő Budapestről jövő direktívákra várni. Abban az időben történt Csornoki Viktor árulása, két nagykövetünk, Szegedi—Maszák és Vámbéry professzor disszidálása, a Mindszenty-ügy, hogy csak a legsúlyosabb „eseteket" említsük.

Vámbéry, aki egyáltalán nem értett a diplomáciához, állítólag nem politikai okokból mondott le, hanem — mint mondotta — azért, „mert semmilyen érdemleges eredményt nem tudott felmutatni" — ezért azonban a budapesti központ „értetlenségét" okolta. A jogtudós lemondó nyilatkozatát sajtóértekezleten olvasta fel, amelyen megjelentek követségünk diplomatái, ezzel demonstrálva, hogy a nagykövet lemondását nem tekintik a Magyar Köztársaság ellen irányuló politikai lépésnek. Így kifogták a szelet az ellenséges propaganda vitorláiból; az újságírók, akik botrányt, szenzációt vártak, csalódottan távoztak.

De Vámbéry professzor ,aki híján volt a legelemibb diplomáciai ismereteknek, magatartásával még a magánéletbe való visszavonulása után is gondokat okozott a követségnek. Sík Endre átélésében, eleven, színes leírásában az egész Vámbéry-ügy kortörténeti dokumentum, de novellának is beillő írás. Ez vonatkozik a kötetben foglalt sok más történetre is.

A könyv megmutatja a diplomáciai tevékenység nehéz, roppant felelősségteljes jellegét. A felelősség és kockázat többek között azzal súlyosult, hogy Sík Endre beosztottjai korántsem voltak kommunisták, közülük csaknem harmincan disszidáltak három év alatt. Ezek a disszidálások, bár különböző indokokból következtek be, adalékok a negyvenes évek külügyi alkalmazottainak jellemrajzához. A disszidálók többsége nem volt ellenség a szó szoros értelmében: ingadozó, ingatag kispolgárok voltak, akik nem bíztak hazájuk szocialista jövőjében. Egynémelyikük „korrekt" módon hagyta cserben posztját, mások még egy kis szentimentális nosztalgiával is, legalább azért, mert becsülték, szerették a kommunista nagykövetet, aki elődeitől eltérően megszüntette a követség diplomata-káderei és adminisztratív beosztottjai közötti szakadékot, és baráti légkört igyekezett kialakítani körükben.

Sík Endre érdeklődéssel és szerettel fordult az Amerikában élő magyar munkásság felé, s ha csak lehetett, eleget tett meghívásuknak. Clevelandben a magyar munkások gyűlésén beszélt, majd a fehér asztalnál is elbeszélgetett velük: felelgetett a kérdésekre, amelyeket az óhazáról s annak új életé-

* Kossuth Könyvkiadó, 1968.

Digitized by Google

ről feltettek neki, míg a cigány magyar népdalokat játszott. S egyszercsak valaki rázendített az Internacionáléra...

A régebbi szokásoktól eltérően — amikor a március 15-iki ünnepségre a washingtoni magyar követség csak diplomatákat és előkelőségeket hívott meg — a kommunista nagykövet New Yorkban külön nagyszabású fogadást rendezett a városban és környékén élő magyarok számára, és amerikai haladó személyiségeket is meghívott. Szembefordulva a Mindszenty-ügy által felkavart ellenséges amerikai közvélemennyel, ez a rendezvény megmutatta, hogy „a jóérzésű és békeszerető magyarok — és nem csak magyarok, hanem amerikaiak is — velünk éreznek." Az egybegyűltek kitűnő hangulatban ünnepeltek, s nem zavarta őket az sem, hogy magyar fasiszták és reakciós magyar katolikus papok által felbújtatott ellenséges tüntetők Mindszenty szabadonbocsátását követelték az épület előtt.

Imperialista országban lépten-nyomon csapdák várnak egy szocialista diplomatát. Minden beszélgetésben, amelyet az idegen ország hatalmasaival folytat, veszélyek bujkálnak. Annál érdekfeszítőbbek és tanulságosak a magyar nagykövet tárgyalásai Marshall tábornokkal, Truman elnökkel, a kanadai nagykövettel és más politikai személyiségekkel.

A „diplomata feljegyzései" mintegy történelmi sétára viszik el az olvasót, a negyvenes évek második felébe, az Amerikai Egyesült Államokba. Az amerikai közélet, annak személyiségei, az ott élő magyarok típusai, írók, újságírók állnak elénk. A kommunista nagykövet mindezekkel „dolgozni" igyekezett, kereste és megtalálta azt a hangot, amelyen hozzájuk közel juthatott; célja mindenkor az volt, hogy teljesítse a kormánytól kapott feladatot: az USA és Magyarország gazdasági és kulturális kapcsolatainak bővítését.

Ehhez azonban hiányoztak a megfelelő káderek. Sík Endre, bár nem értett kereskedelmi és általában gazdasági ügyekhez, mégis nekilátott egy kereskedelmi feladat megoldásához. A magyar állam tűzoltó-felszerelést vásárolt az USA-ban, de a kiviteli engedély hónapok óta váratott magára. Nagykövetünk, átugorva a kötelező közvetítőt, a State Departement-t, egyenesen az Egyesült Államok kereskedelmi miniszteréhez fordult. „Hiszen nem háborús célú áruról van szó — írta levelében Sík Endre —, hanem ellenkezőleg, oltani akarjuk a tüzet". És napokon belül megkapta a kiviteli engedélyt.

Kezdeményezései persze nem mindig jártak sikerrel. Hogy is járhattak volna? A washingtoni kormány a hidegháború eszközeit és módszereit fordította szembe Magyarország békés törekvéseivel. A két ország viszonya nemhogy javult volna, de egyre rosszabbodott. Amikor Rajk László külügyminiszter letartóztatása után, 1949 nyarán hazahívták Sík Endrét, már olyan helyzet alakult ki, amely hosszabb időre lehetetlenné tette washingtoni követségünk munkáját. Mégis, bármily szerényen beszél is a szerző hároméves washingtoni tevékenységéről, könyvéből kitűnik, hogy a magyar szocialista diplomácia terén úttörő munkát végzett.

Komjáth Irén

Digitized by Google

Tudományszervezés — tudományos tájékoztatás

Néhány évtizede még a *felfedezés* volt a természettudományok nagy problémája; a tudományos információk megszerzése, vagy a tudományos munka megszervezése nem okozott különösebb gondot. A nagy szak- és referáló folyóiratokból minden szakember könnyen és megbízhatóan tájékozódhatott, és a tudományos munka szervezeti keretei is egyszerűek, készen adottak voltak, egyetemek, tudományos társaságok és hozzájuk tartozó laboratóriumok formájában. De mióta a tudományos kutatómunka a nagyipar segítője, később pedig nélkülözhetetlen alapja lett, és kiváltképpen amióta a hadviselés feltétele az alapos tudományos kutató tevékenység, azóta *a szervezés* és *a tudományos tájékoztatás* problémái elsőrendűek, s ma már inkább ezek a tudományos munka szűk keresztmetszetei, mint a felfedezések. *John Bernal* félig tréfás, félig komoly megjegyzése szerint ma már könnyebb felfedezni valamit, mint gyorsan és hatékonyan megtalálni az irodalomban.

A tudományos információk feldolgozásának, tárolásának és visszakeresésének a problémái világszerte *megoldatlanok*, pedig egy egész szakma, egy nagy, fiatal és aktív szakma küszködik vagy másfél évtizede megoldásukkal. Még nagyobb és kényesebb kérdés a tudományos munka megszervezése, irányítása és tervezése, bár itt is láthatók már a körvonalai egy, az előbbivel összefüggő szakmának, mely magára vállalta a kérdéskomplexum felmérését és rendezését. A két terület, a tájékoztatás és a szervezés szakemberei nem feltétlenül támogatják azonban egymást, pedig eredmény csak koordinált munkájuktól várható.

A tudományszervezés alapja a megfelelő, pontos és *gyors* tájékoztatás, de a tudományszervezés jellege miatt ez a tájékoztatás nem lehet ugyanolyan, mint a dokumentációs szolgálat idősebb, többé-kevésbé kiforrott technikával dolgozó műszaki és természettudományos ágazataiban. A tudományszervezés, még akkor is, ha a természettudományos és műszaki kutatás megszervezésével foglalkozik, mint szakma a társadalomtudományokhoz tartozik, s így információs módszereinek a társadalomtudományi kutatás tájékoztatási igényeihez kell alkalmazkodniuk.

Ezeket az elvi jelentőségű tényeket tömöríti címmé *Rózsa György* könyve.* A könyv első fejezete röviden ismerteti a tudományos tájékoztatás kialakulását, formáit, gondjait. Először is elemzi a tudományos szakirodalom növekedésének adatait. „Dubinyin szovjet akadémikus becslése szerint — írja — általában a tudományos kiadványok száma 10—15 évenként megkétszereződik. Allen Kent amerikai professzor adatai szerint világviszonylatban a nap minden 24 órájának minden egyes percében mintegy 2000 könyv, újság, jelentés és egyéb dokumentum lát napvilágot, és e betűrengeteg terjedelme hozzávetőleg 1 milliárd 50 millió oldal." Az információ feldolgozásának, raktározásának és visszakeresésének a lehetőségei nem tudnak lépést tartani az információ-termelésnek ezzel az áradatával. Még a legnagyobb dokumentációs szolgálatok sem felelnek meg a jó tájékoztatástól megkívánt gyorsaság, teljesség és pontosság követelményének. A jelenlegi legteljesebb, legnagyobb tájékoztató és kivonatoló szervezet, a *Referativnij Zsurnal* is hézagos. És a három követelmény egymással sem egyezik: a gyorsaság éppen a teljesség és a pontosság kárára valósítható meg.

A tudományos információközlés klasszikus formája, a *szakfolyóirat* majdnem teljesen elveszítette primér, közvetlen információ-forrás szerepét, s a nagy referáló folyóiratokkal együtt nehézkes, áttekinthetetlen monstrummá alakult. A referáló folyóiratok javított formája a „Previews", az előre referálás, amely a nagy szakfolyóiratokhoz közlésre küldött cikkek össze-

* *Rózsa György: A társadalomtudományi kutatás és a tudományszervezés tájékoztatási problémái.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

Digitized by Google

foglalását kivonatolja, hónapokkal a cikkek megjelenése előtt. Megfelelőképpen standardizált összefoglalások számológépbe táplálhatók, és így az új adatok gyorsan összehasonlíthatók, és kiegészíthetők a már meglevő ismerethalmazzal. De maga az összehasonlítás is újabb, s még kielégítően meg nem oldott problémákat ad: a *rendszerezés és osztályozás* problémáit.

Az adathalmaz ugyanis csak akkor lesz valóban használható, ha az adatok „szókincsét" valamilyen alkalmas rendszer „nyelvtana" aktivizálja. Enélkül a tájékoztatás könnyen öncélú adathalmozássá válhat. A megfelelő osztályozás, illetve a gépi tároláshoz alkalmas kódolás kialakítása nem könnyű feladat a „tudományos kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások" miatt. Ezeket az ellentéteket elemzi a könyv második fejezete, s kifejti, hogy a tájékoztatás szintjén maradva egy részük elvben megoldhatatlan. A tájékoztatás képtelen például megbírkózni a lavinaszerűen növekvő információ-áradattal, mert a kutatómunkában a felhalmozott ismeretanyagból mindig csak viszonylag igen kevés hasznosítható ténylegesen. „Egy UNESCO-kiadvány szerint — írja a szerző — tapasztalati alapon kimutatható, hogy a kutató a folyóiratok specializálódása mellett is 100 cikk közül 5 olyant talál csak, amelyet kutatáshoz felhasználhat. Valóban fennáll Baudelaire szép hasonlatával az a veszély, hogy amint a mesebeli Albatros madarat óriásira nőtt szárnyai akadályozzák a szárnyalásban, az információk tömege visszájára fordítva, nemcsak felemeli, hanem le is húzza a kutatást."

Nem segít ezen a bajon az információ-feldolgozás és tárolás semmiféle megjavítása és gépesítése. „Ellenkezőleg — olvashatjuk a *Nature* 5029. számában — a dokumentáció termelésének és forgalombahozatalának a megkönnyítésével a gépek még növelhetik a másodkéz-irodalom tömegét. A szakirodalom felettébb kényes problémája úgyis a minőség, a gépek így könnyen a jelen tévedések rögzítésének, nem pedig kiigazításának az eszközei lehetnek."

Rózsa könyvének talán legnagyobb érdeme, hogy világosan kifejti: az ilyen és ehhez hasonló problémák *nem oldhatók meg a tájékoztatás szintjén;* magasabb szinten, a *tudományszervezés* szintjén tárgyalandók. „A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások — írja — részei a tudományszervezési problematikának, komplex jellegűek, és mint ilyenek, több vonatkozásban tudományelméleti, szociológiai, közgazdasági kérdésekkel függenek össze."

•

A tudományszervezési problematika még sokkal bonyolultabb és nehezebben áttekinthető, mint a tájékoztatás. Két lengyel tudós, *Maria Ossowska* és *Stanislaw Ossowski* volt az első, aki észrevette, hogy a modern természettudomány — egyszerűen méretei és gyors fejlődése miatt — új, a maga hatáskörén kívül eső problémákat teremt, amelyeknek leírására és megoldására valamilyen új, *„a tudománnyal foglalkozó tudományra"* volna szükség.

Ossowskiék cikke 1936-ban megjelenése idején észrevétlen maradt. Egy efféle tudomány körvonalai csak a második világháború után kezdtek kibontakozni, és az ötvenes évek vége felé konkretizálódtak a tudományszervezés, -igazgatás és -fejlesztés tudományában. Ez az új „tudomány a tudományról" azóta gyorsan növekszik, kezdenek kialakulni módszerei. Sok nagynevű, régi folyóirat — mint a *Science* és a *Nature* — igen gyakran közöl tudományszervezési cikkeket, és megszülettek a szakma első folyóiratai, mint pl. az angol *Minerva* (1962 óta), vagy az MTA Könyvtára által kiadott *Tudományszervezési Tájékoztató* (1961 óta; régi neve: *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról).*

Az új tudomány kialakulási körülményeit ismerteti röviden és elemzi dokumentációs igényeit Rózsa György könyvének harmadik fejezete. „A tu-

Digitized by Google

dományos-technikai forradalom kibontakozása — írja —, a tudomány közvetlen termelőerővé válása maga után vonja a tudományszervezés ágának, mint quasi új diszciplínának, mint egy új ismeret- és tevékenységi ágnak a kialakulását, amely a maga során letrehozza, kifejleszti sajátos dokumentációs bázisát mint a tudományos tájékoztatásnak közgazdaságilag is egyik fontos új ágát — a tudományszervezési dokumentációt."

A tudományszervezési dokumentáció — és ez a könyv igen fontos megállapítása — *minőségileg más*, mint a szaktudományi dokumentációk; az utóbbiakhoz hasonlítva „egyetemesség, összetettség és szintetikus jelleg" jellemzi. A szaktudományok eredményei csak akkor érdeklik őt, ha *általános jelentőségűek*, vagy ha sokoldalú kapcsolatuk miatt, több tudományágat érintve, *szervezési szempontból fontosak*. A tudományszervezési dokumentáció feladata ugyanis nem a konkrét kutatómunka fejlesztése, hanem a „tudománypolitikai irányítás" segítése. A konkrét tudományos és kutatómunkát csak olyan szervezés irányíthatja helyesen, amely megfelelő dokumentáció alapján dolgozik.

Igen érdekesek és fontosak azok az elméleti, elvi elemzések, melyeket Rózsa György a tudományszervezési dokumentáció jellegére vonatkozóan közöl. Ez az elemzés még egyszer, világosan összefoglalja a dokumentáci jelentőségét a tudományszervezésben, s utal azokra a fejlődési tendenciákra, amelyek során „a *tudományszervezés mint gyűjtőfogalom*, amelybe beletartozik széles értelemben a tudományelmélettől kezdve a tudományos munka üzemgazdaságtani kérdésein keresztül a tudományos tájékoztatásig a tudományos munka valamennyi vonatkozása, maga is *tudományos jellegű munkává* alakul át. E sajátos tudományos tevékenységen, a tudományszervezésen belül, amely magában foglalja a tudomány szervezésének egészét, a képzést, a munkaerőgazdálkodást, a nemzetközi munkamegosztással kapcsolatos kérdéseket stb., súlyponti helyet foglal el a *kutatás* mint a *tudomány leghatékonyabb eleme*, amelynek legnagyobb a szerepe a *tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatában*. Ennek megfelelően a *kutatásszervezés* a tudományszervezés legjelentősebb eleme, illetve dokumentációs síkon, a kutatásszervezés dokumentációja."

A tudomány- és kutatásszervezés külön tudományos szakmaként való kialakulása a modern tudomány nagy strukturális átalakulásának a következménye. A mai természettudomány minden területén, még a matematikában is, a tudományos munka több, néha nagyon sok szakember együttműködését igényli, és nagy anyagi áldozatokat követel. Ez magában véve is nagyobb adminisztrációval jár, s az adminisztrációban mindig rejlő veszélyeket még talán leginkább *az adminisztráció tudományos szintre emelésével* lehet csökkenteni. Az így létrejövő tudomány azután pozitív *feed back*-ként hat, és siettetí az átalakulást, korunk „mammut-tudományának" létrejöttét. Ezt a „nagyüzemi tudományos kutatást" ma általában kívánatosnak és hasznosnak tartják, s mindenképpen elkerülhetetlennek vélik győzelmét a régi, korlátolt eszközökkel és egyénileg dolgozó tudósokkal szemben.

De vajon *használ-e* a tudomány fejlődésének ez a változás, a szervezett mammut-tudomány nem járatja-e le és teszi-e tönkre magát a tudományt? A *Tudományszervezési Tájékoztató* 1966. évi 1. száma közli *Wigner Jenő*, Nobel-díjas fizikusnak *a mammut-tudomány lehetőségeiről és veszélyeiről* szóló cikkét, amely igen világosan kifejti, hogy a természettudomány hatalmas növekedése és szervezetté válása mennyire ellentmondásos és veszélyekkel terhes folyamat, s bár ő is elkerülhetetlennek véli a mammut-tudomány és a vele járó tudományszervezés kialakulását, figyelmeztet, hogy a szervezés esetleg meg is ölheti a tudományt.

Ez a probléma nagyon súlyos, és sok kiváló tudóst meggondolkoztatott már. Wigner szerint az talán megvédhetne a veszélyektől, ha a szervezett

Digitized by Google

mammut-tudomány mellett valamiképpen megmaradhatna a mindenféle szervezettséget és hatalmi igényt elutasító, régi „kis tudomány" is, a maga nagyszerű embereivel és minőségi igényével. Enélkül az egészséges ellensúly nélkül — írja — „a tudomány szervezete esetleg lerombolná a korunk tudósának még jutalmul jutó objektivitást és magasrendű megelégedést, amely visszatartja a túlzott befolyás és hatalom utáni vágytól."

Mások más megoldást javasolnak, s bizonyos, hogy a tudományos munka és a tudományos munka megszervezése közötti ellentétet nem lehet a tudományszervezés szintjén megoldani. Ahhoz hasonlóan, ahogyan a tudományos tájékoztatás ellentmondásai egy magasabb egység, a tudományszervezés keretei között oldódtak meg, a tudományszervezés alapvető ellentéte is nagyobb egységbe foglaltan békíthető ki. Ez a nagyobb egység azonban itt *az egész társadalom:* a modern tudomány nemzetközi jellege miatt *az egész világ társadalma.* A tudomány fejlődésének a kérdése — akár a mammut-tudomány, akár a „kis tudomány" vonatkozásában — elválaszthatatlanul összefonódott a *béke* kérdésével.

Vekerdi László

David Alfaro Siqueiros: A művész és a forradalom

Hat esztendővel ezelőtt „a társadalom bomlasztása" vádjával zárták a Lecumberri börtönbe *Siqueirost,* Mexikó világhírű festőművészét, a tántoríthatatlan forradalmárt. Bár kiszabadításáért már akkor széleskörű nemzeti tiltakozás indult meg, csak a múlt év nyarán kapta vissza szabadságát. A börtönévek azonban nem törték meg, mint ahogy nem törte meg, sőt inkább megacélozta az a sok évtizedes küzdelem is, melyet a mexikói nép felszabadításáért, a munkásság jogaiért vívott. Életének néhány adata is sokat mond erről a küzdelemről: 1911 és 1917 között kapitányi rangban vesz részt a forradalom harcaiban, 1918-ban ő szervezi meg a Katona-művészek Kongresszusát, melynek jelszava Siqueiros egész életének vezérlő elve maradt: *„A művészettel a népért és forradalomért!"* Ő volt a mexikói bányász-szakszervezet megalapítója és elnöke, a Szakszervezetek Egységes Szövetségének pedig főtitkára. Politikai tevékenységét hosszan lehetne sorolni, ezúttal azonban csak egy tényre mutassunk még rá: Siqueiros több éven át a Mexikói Kommunista Párt elnöke volt.

Művészi tevékenysége *elszakíthatatlan egységbe* fonódik az aktív politikus tetteivel, forradalmi elveivel. Szenvedélyesen agitáló, eszméltető és harcra buzdító festményeiről, sok nézőpontú, szinte önálló teret alkotó, hatalmas méretű freskóiról aligha adhatnak hiteles képet a reprodukciók, de jól érzékelhető ezeken is a művek monumentális ereje, alakjainak szinte tapintható plaszticitása. Megfigyelhető a szürrealista, kubista elemek, a közérthető szimbólumok felhasználása, a montázstechnika széleskörű alkalmazása. Mindenki számára világos lehet, hogy nem a gyönyörködtetés, a megnyugtatás, hanem a politikai felvilágosítás, a tanítás, a nevelés a céljuk és a feladatuk ezeknek a műveknek.

Az *Esztétikai Kiskönyvtár* legújabb köteteként megjelent könyv* döntően Siqueiros két 1960-ban, Caracasban mondott beszédére épül. Történetileg, művészettörténetileg egyaránt tanulságos követni ezekben azt a folya-

* Kossuth Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

matot, hogyan kovácsolódott szilárdan egységessé a mexikói forradalom évei alatt a fiatal mexikói festők tábora, s hogyan jutottak el a régi hagyományokra épülő, szocialista eszméket propagáló falfestészet hatalmas arányú kibontakoztatásához.

Siqueiros beszédeinek, írásainak stílusa, szenvedélyesen polemizáló hangja, tiszta logikája, egyértelmű, romlatlan esztétikai nézeteket tükröző kérdésfeltevései állandóan ébren tartják az olvasó érdeklődését, elgondolkodásra és állásfoglalásra késztetik. Siqueiros szinte a művészet egész múltját áttekinti, mikor érveket keres törekvései helyességének igazolására. „Vajon mi volt az egész művészet? Nem egy nagyszerű szónoki művészet volt-e, szónoki, igen, nagyon is szónoki, a reneszánsz nagy festőinek művészete? Vajon nem az eszmék, felfogások, filozófiai, s ily módon politikai gondolatok, végül is többé-kevésbé igaz, többé-kevésbé haladó ideológiák terjesztésének egyik módja volt-e az átalakulás folyamatában? Vitathatatlanul így volt! Akkor hát miért ne tehettünk volna hasonlóképpen mi is?"

Az újért folyó küzdelmüket, művészetük problémáit alaposan elemzi, s leplezetlenül feltárja tévedéseiket is. „Nem ismertük a falfestészetet, nem ismertük a közösségi művészetet... így hát olyan dadogó módon kezdtünk munkához, amilyet csak el tudnak képzelni." Lassan, sok vívódás, tévedés árán tanulták meg azt is, mit fessenek, mit jelenítsenek meg, hogy eszméik látható s közérthető formát öltsenek. „Ami tematikánkat illeti, ez alapvető és különösen fontos dolog... mert az új tematika — ma már elmondhatom — félelmetes és kiszámíthatatlan új probléma."

A polgárháborúban és a munkásmozgalomban való aktív részvételük ébresztette őket feladatuk teljes tudatára, céljaik, eszközeik, lehetőségeik tökéletesebb ismeretére. „A munkásharc hosszú évei során a mexikói festők új szemléletmódra tettek szert, a kritikai ítélet új bázisa teremtődött meg számukra." Első munkájukon — a Nemzeti Előkészítő Iskola falán — Rivera az örökkévalóság, a zene, a tánc szimbólumát festette meg, bizánci stílusban; Orozco angyaloktól körülvett Madonnát, Botticelli stílusában; Siqueiros egy angyal figurájából kiindulva, a vizet, a tüzet, a szelet. Később a forradalom legfontosabb politikai problémáit kezdték megjeleníteni hatalmas méretű freskóikon: a földreformról, a munkássztrájkokról, a nemzeti egység gondolatáról szóltak, harcoltak az analfabetizmus ellen, küzdöttek az általános szociális biztosításért, *lázítottak és neveltek.* Ahogy tematikájuk megváltozott, úgy lendültek most egyszerre támadásba ellenük mindazok, akik eddig közömbösen szemlélték tevékenységüket: „Az egész országot fellázították ellenünk... És megtörtént, aminek történnie kellett. Fegyveres diákcsoportok támadták meg és tették tönkre egyes falfestményeinket. Védelmükben golyóval kellett harcolnunk a diákok ellen..."

A harmincas évek baloldali folyóiratainak közléseiből, cikkeiből már némileg ismertté vált nálunk a mexikói festők mozgalma; a szocialista képzőművészek szervezeti keretbe tömörülő csoportjának hasznos tanulságokat, bátorítást jelenthetett a monumentalisták törekvése, bár a hazai történelmi körülmények, művészeink lehetőségei igen sok tekintetben különböztek a mexikóiakétól. „A művész és a forradalom" kérdése azonban mindenképpen aktuális volt nálunk akkor, s feltétlenül az ma is. Minden tekintetben haszonnal elmélkedhetünk a mexikóiak tapasztalatain, okulhatunk egymást érintő kritikáikból, a „párizsi iskola" képviselőivel folytatott vitáikból, s abból is, hogyan értékelik az új és újabb művészeti divatokat, s hogyan válik a maguk realista, közösségi művészetében felhasználhatónak ezek tanulságait. „Akik ismerik Mexikót, tudják, hogy egy-egy falfestmény avatásán ezer meg ezer személy jelenik meg a nép köréből; ... Az egész ország tudja, hogy a festők vitái — akárcsak tulajdonképpen műveik is — nagy nyilvánosságú viták, s nem szűk körben folynak, ahogy ez a nyugati világ országaiban történni szokott" — írja Siqueiros. S tanulság ebből is adódik: az igazi közösségi művészet megteremtése *a közösségtől is függ.*

Digitized by Google

Siqueiros könyve izgalmas olvasmány; viszonylag kis terjedelme ellenére igen közel hozza a magyar olvasóhoz a mexikói monumentalisták legkiválóbbjainak munkásságát. Kétségtelenül jelentős mértékben járul hozzá ehhez *Solymár István* tartalmas, szélesen kitekintő bevezető tanulmánya, s a kötet gondosan válogatott képanyaga is.

Kontha Sándor

Körkép 66

Az antológia egy nagyobb távra tervezett sorozat *második* köteteként jelent meg.* A kiadó évente kíván körképet nyújtani olvasóinak az elmúlt esztendő novellatermésből. A gyűjtemény célja az, hogy olyan írásokat bocsásson mai irodalmunk iránt érdeklődő közönsége elé, melyek társadalmi és művészi érdekeltségünk szempontjából egyaránt reprezentálják elbeszélő irodalmunk jól felismerhető fejlődési vonalait. A kötetben ilyenformán mindazok a tartalmi és formai törekvések tükröződnek, melyek íróinkat arra késztetik, hogy a novella műfajának keretében szólaljanak meg.

Olyan irodalmat képviselnek ezek az elbeszélések, amely jelen és közelmúlt problémáit bogozgatva keresi a választ a régi és általános kérdésre: *mi az ember szerepe a társadalomban*, a történelemben és szűkebb környezetében, emberi kapcsolataiban, van-e mód arra, hogy kiharcolja a harmóniát, megtartsa az emberséget.

Kiélezett ez a kérdésfeltevés a második világháborúhoz, a fasizmushoz kapcsolódó novellákban: az embert keresik az embertelenségben *(Cseres, Galabárdi, Mándy, Tabák* és mások írásai).

Az 1945—56-os időszakban kevésbé tisztáik a frontok a valóságban is, az emberek tudatában is. Ezeknek az írásoknak a középpontjában a már-már tragédiába átforduló küzdelem áll a *teljes emberi létért*, és ha kimondatlanul is: a *szocializmusért*. Az írók figyelmeztetnek: nem történt ugyan jóvátehetetlen, de egy-egy ember életében, sőt a társadalomban is (1956) közel álltunk ehhez *(Baráth, Dobozy, Kolozsvári-Grandpierre, Moldova, Szabó Pál, Thiery* novellái). Végül a novellák harmadik csoportja a *magánéletnek a társadalomtól* — kimondva vagy kimondatlanul — *elválaszthatatlan gondjaival* viaskodik: a magányosság, az értetlenség, az idegenség okait kutatja, az emberi viszonyok őszinteségének lehetőségét keresi *(Bertha, Csák, Lázár, Szakonyi, Thurzó, Vészi* és mások novellái).

Természetes, hogy a huszonnégy író huszonnégy novellája mind képviseli egyéni vonást, tartalomban és formában egyaránt. Művészileg sem azonos szintűek. A hagyományos elbeszélési stílus mellett gyakori a montázstechnika, a filmszerű szerkesztés; néhol, mint *Lázár Ervin* kitűnő írásában, ez valóban adekvát tartalmi eszköz és hangulatteremtő forma, néhol azonban *(Cseres)* már az érthetőség rovására megy.

Ha sajnálhatjuk is, hogy az 1965-ös év válogatott termésében nem szerepelnek műveikkel olyan írók, mint például *Galambos Lajos* vagy *Lengyel József*, az antológia egészében kitűnően tükrözi novellairodalmunk jelenlegi tendenciáit.

Vajda Ágnes

* Huszonnégy mai magyar novella. Magvető Könyvkiadó, 1966. (Szerkesztette: Rátkai Ferenc és Tóth Gyula)

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME

Július—augusztus

J. Duclos: *Közös programot és közös választási taktikát*
G. Hermier: *A gaulleizmus az ifjúság ellen*
P. Juquin: *A közoktatás demokratikus reformjáért*
L. Baillot: *A párizsi közigazgatási körzet újjászervezése*
C. Fourniau: *Politikai válság Dél-Vietnam városaiban*
J. Denis: *A kubai forradalom előrehalad* (Úti jegyzetek)
F. Havlicek: *A Csehszlovák Kommunista Párt XIII. kongresszusáról*
L. Curzi: *Bulgária harcol ötödik ötéves tervének teljesítéséért*
B. Darivas: *A ciprusi kérdés*
W. Rochet: *A Központi Bizottság júniusi ülése után tartott sajtóértekezlet. A Francia Kommunista Párt programja a törvényhozási választásokra* (Elfogadta a KB júniusi ülése.)

EINHEIT

Augusztus

Az emberek szocialista vezetésének lényege és feladatai
C. Krömke: *Komplex szocialista észszerűsítés és tudományos irányítás*
E. Arlt: *Észszerűsítés szabványosítás útján*
W. Kohl—R. Straube: *A szocialista észszerűsítés tapasztalatai*
H. König: *A pedagógia helye a tudományok rendszerében*
H. Schaul: *A párbeszéd és az SPD dortmundi kongresszusa*
H. Häber: *Kérdések, ellentmondások, utak* (Az NSZK belpolitikai és gazdasági problémáiról)
H. Sperker: *A fő imperialista hatalmak közötti ellentétek éleződése*
J. Witzleben—A. Charisius: *Új katonai csúcsbeosztás Nyugat-Németországban* (A katonai irányítás és a hadügyminisztérium új szervezeti felépítése)
T. Hahn—G. Muth: *A munka anyagi és erkölcsi ösztönzőinek összekapcsolásáról* (Konzultációs cikk)
G. Liebig—H. Marum: *Az ellentmondások kongresszusa* (A Szocialista Internacionálé X. kongresszusáról)

Szeptember

O. Winzer: *Béke Vietnamban — biztonság Európában*
A. Seghers: *Az írók hivatása és elhivatottsága*
G. Mittag: *Felelősségteljesen tervezni és észszerűsíteni*
K. Ambrée—H. Mann: *Mozgó árak a gazdasági emelők rendszerében*
G. Schulz: *Változás a társadalmi termelőerők rendszerében*
W. Verner: *Tudomány és honvédelem*
G. Neuner: *Ismeretközlés és ideoló-*

Digitized by Google

giai nevelés (Az NDK közoktatásában)

W. Neubert: *Nyílt nacionalizmus Nyugat-Németországban*

W. Lamberz: *Washington és Bonn ördögi szövetsége*

E. Heckel: *Expanzió kulturális álarcban* (A nyugatnémet imperializmus segédeszköze: a külföldön létesített kulturális intézmények)

H. Neubert: *Görögország demokratikus erőinek harca és sikerei*

H. Döring—H. Friedrich: *A szövetkezeti viszonyok jelentősége és tartalma mezőgazdaságunkban*

KOMMUNYISZT

10. szám

A pártdemokrácia és a kommunista felelősség (A pártszervezetek belső életének főbb jellemvonásai a XXIII. kongresszus után, a kommunisták feladatai.)

A. Nyebenzja: *A tömegek politikai nevelése* (Volgográd területi tapasztalatok)

V. Gyukov—Sz. Mogilat: *Az alkotó tevékenység tág tere* (A pártmunka formáinak és módszereinek tökéletesítéséről)

B. Mocsalov: *Pártmunka a főiskolán* (A moszkvai állami egyetemen)

L. Lopatnyikov: *A kísérlet szerepe a gazdasági reformban* (A volgográdi „Vörös Október" kohászati üzem tapasztalatai)

V. Gyeszjatov: *A tudomány, az élenjáró tapasztalat és a mezőgazdasági termelés*

L. Kantorovics: *Matematikai módszerek alkalmazása a gazdasági feladatok megoldásában*

M. Rozental: *Az általános és a sajátos a szocializmus dialektikájában*

J. Cedenbal: *Irányvonalunk: a szocializmus építésének befejezése* (A Mongol Népköztársaságnak a néphatalom 45 éve alatt elért eredményei)

Kállai Gyula: *A kommunista mozgalomról és a nemzetközi politikáról* (Az MSZMP Politikai Akadémiáján tartott előadás ismertetése)

V. Zelencov: *A vietnami nép igaz ügye győzedelmeskedik*

11. szám

Az ötéves terv társadalmi és politikai problémái

P. Ignatovszkij: *A szovjet munkásosztály* (Társadalmi változások)

I. Bogyul: *A város és a falu közti lényeges különbség leküzdéséről* (Moldáviai tapasztalatok)

A. Baesurin: *A gazdasági reform időszerű problémái* (Az új tervezési és jövedelemelosztási rendszerre átállt vállalatok tapasztalatai)

V. Golikov: *Az SZKP KB márciusi plénumán hozott határozatok a megvalósulás útján*

P. Zsilin: *A Nagy Honvédő Háború és a történelemtudomány*

A. Romanov: *A szovjet filmművészet fontos társadalmi funkciója*

Kuba: Július 26. zászlaja alatt — új győzelmek felé (A „Cuba Socialista" cikke az 1953. július 23-i események évfordulójára)

N. Poljanov: *Fékezzük meg az agresszorokat, védjük meg a békét* (A vietnami háború eszkalációjáról)

J. Bocskarjov: *A vietnami háború és Washington „globális stratégiája"*

Az Indiai Kommunista Párt Nemzeti Tanácsának határozatairól (Az Indiai KP tevékenységéről)

Felelős munkatársak felelőtlen táviratai (Bírálat olyan pártmunkásokról, akik feleslegesen magukra vállalták gazdasági vezetők funkcióit)

12. szám

A pártmunka lenini stílusáról

I. Kebin: *A párt és a falu társadalmi és gazdasági fejlődése* (Az észt

Digitized by Google

mezőgazdaság fejlődése az új ötéves tervben)

P. Bunyies: *A teljes gazdasági önelszámolás felé* (A vállalati munka hatékonyságának kritériumai, a gyáron belüli önelszámolás tökéletesítésének feladatai)

Sz. Pavlov: *A nemzedékek egysége és folytonossága* (A szovjet társadalom a nemzedékek megbonthatatlan egységének példája)

L. Bazsenov—M. Szluekij: *Lenini módon kell közeledni a természettudomány filozófiai problémáinak megoldásához*

A társadalomellenes jelenségek, okaik, és az ellenük vívott harc eszközei

V. Cseprakov: *Állammonopolista kapitalizmus és monopolellenes harc* (Ismertetés 29 európai kommunista párt képviselőinek tudományos konferenciájáról, amely megvitatta a jelenkori állammonopolista kapitalizmus problémáit)

P. Naumov: *Akiket nem lehet megtörni* (A Német KP tízéves illegális harcáról)

L. Bezimenszkij: *Semmit sem tanultak* (Az NSZK-ban élő revansszellemről)

M. Lifsic: *A konzervdoboz fenomenológiája* (A nyugati művészet torz jelenségeiről)

LUPTA DE CLASA

Augusztus

A román nép nagy nemzeti ünnepe (Az ország felszabadulásának évfordulójára)

G. Manea—C. Arama: *A tudományos munka és a műszaki haladás*

G. Calin: *A pártszervezetek dinamikus ereje* (Hunyad tartományi tapasztalatok)

C. Florea: *Az első nemzetközi munkáskongresszus centenáriuma* (A genfi kongresszusról)

M. Oprisan: *Integráció és konkurrencia* (A Közös Piac helyzetéről)

M. Cernea: *Felfogások és módszerek a szociológiai kutatásban*

N. Kallós—A. Mihu—A. Roth: *A Kolozsvári Egyetem diákjainak általános szakmai és műveltségi felkészültségéről*

H. Popescu: *Tudományos kutatás a finommechanikában*

C. Pintilie: *A tervek és az államvizsgák a gazdasági felsőfokú oktatásban*

S. Bratu: *A filológiai fakultás diákjainak intellektuális profilja*

MARXISM TODAY

Szeptember

Szerkesztőségi jegyzetek (időszerű kérdésekről)

D. Godwin: *A szakszervezeti jogok védelmében* (A szakszervezeteknek meg kell védeniük a tárgyalási, szervezkedési és sztrájkjogot)

W. H. Evans: *Várostervezési problémák* (A marxista vitahét keretében tartott előadás)

E. Wangermann: *Rosa Luxemburg* (J.-P. Nettl könyvének ismertetése)

T. Gorbishley: *Párbeszéd a keresztények és a marxisták között* (Vitacikk)

„Nincs-e hely a homo sapiens számára?" (S. Strumilin, A. Arab Oglü és J. Feldmar hozzászólása a vitához)

NOVÁ MYSL

16. szám

J. Sedivy: *Külpolitikánk békés alapja*

J. Gajdos: *Szlovákia és a fejlődés hatékonysága*

V. Ruml: *Filozófiai problémák* (a mai Csehszlovákiában)

J. Kladiva: *A formalizmus-strukturalizmus történelme* (L. Stollnak

Digitized by Google

Az irodalomművészet formája és struktúrája c. könyvéről)

V. Tuma: *Lenini módon végezzük a kádermunkát*

J. Uzdil: *A Művészeti Nevelés Nemzetközi Társaságának Világkongresszusa*

F. Jettel: *Monopólium és versenyzés*

J. Nemec: *A fő feltétel: a piac felszabadítása*

J. Jakoubek: *Új tervezési és irányítási rendszer Bulgáriában*

A Spanyol Kommunista Párt nyilatkozata a köztársaság elleni fasiszta felkelés 30. évfordulójára

F. Hrbata: *A szolidaritás élő hagyományai* (A Spanyol Köztársaságról)

V. Gardavsky: *Zsinati remények és kételyek* (A vatikáni zsinatról)

J. Ortová: *A kubai forradalom és a faji egyenjogúság problémái*

A. Lantay: *Az elmaradott területek problémája* (A fejlett ipari országokban)

17. szám

Z. Soják: *A tudományos műszaki fejlesztés és a beruházások*

J. Kladiva: *„A szocializmushoz vezető csehszlovák út" jelentősége az 1946—1947-es politikai és eszmei küzdelmekben*

J. Kučera: *Az intézmény és a funkcionális elemzés* (Az intézmények elidegenedéséről)

J. Kohout: *Emeljük a kommunisták eszmei felkészültségét*

A. Belovič: *A lakókörnyezet kialakítása*

A. Mechura: *Hogy a kereskedelem kereskedelem legyen* (A piac jelentőségéről és szerepéről)

F. Klaudinger: *Gyártásszakosodás és konkurrencia*

V. Klokočka: *Tíz évvel a Német KP betiltása után*

NOVO VREME

Július

L. Radulov: *Termékfelesleg a szocializmusban*

A. Obretenov: *Népiesség és építészet*

J. Massera: *Az uruguayi nép él és harcol*

V. Szesztrimszki: *Gazdasági ellentmondások az imperialista és fejlődésben levő országok között*

M. Draganov: *A vallásos szellem és leküzdése Bulgáriában* (Szociológiai tanulmány.)

I. Jordanov: *Tudomány, műszaki haladás és termelés* (A tudomány vívmányainak alkalmazása a népgazdaságban.)

G. Sitarev: *Az SZKP XXIII. kongresszusa és a pártépítés kérdései*

N. Csurszin: *Az átalakult Szibéria*

A. Atanaszov: *Lépést tartva a kor igényeivel* (A CSKP XIII. kongresszusáról.)

L. Konakcsiev: *Egységesen és felzárkózottan a marxizmus—leninizmus nagy zászlaja alatt* (A Mongol NFP XV. kongresszusáról.)

M. Jonov: *Ezer éve alakult meg a lengyel állam*

A. Andrejev: *A népi forradalom legyőzhetetlen* (Az EAK elleni imperialista agresszió szétzúzásának tizedik évfordulója.)

Sz. Sztojanov: *Realizmus a zenében*

Sz. Pangarov: *Dél-Rhodesia — Afrika elsőszámú problémája*

NOWE DROGI

Augusztus

Gomulka elvtárs beszéde a Szejmben Lengyelország felszabadulásának 21. évfordulóján

J. Golebiowski: *Válasz az eszkalációra* (Az amerikaiak eszkaláció elméletéről)

R. Lipinski: *Indonézia: A dráma alapja és folytatódása*

Digitized by Google

M. Podkowinski: *Nyugatnémet mítoszok az igazság fényében* (Lengyelellenes akciók Nyugat-Németországban)
K. Ostrowski—A. Przeworski: *Szociológiai kutatások a falu fejlődéséről*
J. Liczkowski: *A poznani—bydgoscl terület mezőgazdasági szerkezete*
A. Rajkiewicz: *A végzett főiskolai hallgatók foglalkoztatása*
M. Charkiewicz: *A lengyel ipari dolgozók szaképzettsége*
M. Bodalski: *Intenzifikálás és modernizálás — a termelőszövetkezetek fő feladata*
A. Z.: *A színházi idény mérlege*

Szeptember

S. Kuzinski: *Az 1966—1970-es ipari beruházások irányvonalai*
S. Cheltowski—K. Szwarc: *Szolgáltatások a lakosság számára*
U. Wojciechowska: *Az iparvállalatok fejlesztési alapja*
M. Hofman: *Az európai biztonság*
S. Palczewski: *A brutális gyarmatosítás és fajelmélet kormányai Dél-Afrikában*
Z. Chodkiewicz: *Az Egyesült Államok helyzete pénzügyi mérlegének fényében*
M. Misiak: *A tervezési és irányítási módszerek reformjának időszerű problémái*
R. Herczynski: *A nagy tudomány egyes kérdései* (Hogyan emelkedett a Szovjetunióban az elmúlt ötven évben a lakosság és a magas szakképzettségű káderek száma, mennyit költenek tudományos kutatásokra stb.)
E. K.: *A vállalati irányítás és a tervezési módszerek elemzése*
S. Waroch: *A mezőgazdasági körök fejlődésének jelenlegi helyzete és irányai*
R. Mielczarek: *A lengyel Szocialista Ifjúsági Szövetség és Falusi Ifjúsági Szövetség önkéntes munkacsapatai*
A. Marks: *A szovjet űrkutatás sikerei*
R. Sz.: *Szabadtéri színpad* (A szabadtéri előadások sikereiről.)
(zb): *A kulturális kongresszus előtt*

WEG UND ZIEL

Szeptember

Ausztria Szocialista Pártjának orientációjáról
W. Truger: *Jaspers az NSZK-ról* (A német filozófus könyvéről)
G. Pajetta: *Az indonéziai tragédia*
F. Lager: *Harc Svédországban a beleszólási jog érvényesítéséért*
O. Horn: *A kereseti adó reformja* (A szocialista párt és a Néppárt javaslatainak ismertetése.)
A. Ruschitzka: *Sikertelen történelmi gazdaságelemzési kísérlet* (K. Ausch: „Az osztrák gazdasági csoda fényei és lidércfényei" című könyvének bírálata.)
J. Böhm: *Nemzetiségi problémák 1918-ban* (Az erről folyt szociáldemokrata vitáról.)

Digitized by Google

HX8
T3
1.21
11

PERIODICALS ROOM

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

11

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. NOVEMBER

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS
DEC 5 1966
Digitized by Google
LIBRARY

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM 11

1966. NOVEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

	3	Állandóság és fejlődés a párt politikájában
FRISS ISTVÁN	10	Terv és piac
CSIZMADIA ERNŐNÉ	17	A munkaegységtől a garantált munkadíjazásig
HAY LÁSZLÓ	30	A szocialista világpiacról
		Tapasztalatcsere
JEDLICSKA GYULA	39	A párt gazdaságirányításának néhány kérdése Nógrád megyében
		Tájékozódás
ROGER GARAUDY	49	A marxizmus harca a jelenkori polgári ideológiák ellen
		Nemzetközi szemle
PIRITYI SÁNDOR	59	A Szovjetunió fél évvel a XXIII. pártkongresszus után
FÁBIÁN FERENC	64	Napjaink legégetőbb kérdése: Vietnam
RUDNYÁNSZKY ISTVÁN	75	Összeesküvés Szíria ellen
		Szemle
GYÖRI IMRE	85	Az értelmiség társadalmi szerepe Csongrád megyében
		Kulturális életünkből
SÁNDOR GYÖRGY	95	Az oktató televízió
GÁSPÁR MARGIT	107	A könnyűzenés műfajról

Digitized by Google

Jegyzetek

FULEKI JÓZSEF 120 A felelősség új hulláma
F. F. 122 „Magyaro-marxizmus"

Könyvekről

FENYŐ ISTVÁN 124 Lenin és az irodalom
KOVÁCS ENDRE 129 Laczkó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944
BAKCSI GYÖRGY 134 „Ez a világ szép, izgató és színültig teli"
PAVLOVITS MIKLÓS 136 Illés László: Józanság és szenvedély
BENDA GYULA 138 Illés Béla: A 339-es szoba
BENDA GYULA 138 Mesterházi Lajos: Isten, méretre

139 Testvérlapjainkból

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475
111–400

A CIKKEK SZERZŐI:

FRISS ISTVÁN, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az MSZMP Központi Bizottságának tagja

CSIZMADIA ERNŐNÉ, kandidátus, a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa

HÁY LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az MSZMP Központi Bizottságának tagja

JEDLICSKA GYULA, a Nógrád megyei pártbizottság első titkára

ROGER GARAUDY, filozófus és esztéta, a Francia Kommunista Párt politikai bizottságának tagja

PIRITYI SÁNDOR, újságíró

FABIÁN FERENC, újságíró

RUDNYANSZKY ISTVÁN, újságíró

GYÖRI IMRE, a Csongrád megyei pártbizottság első titkára,

SÁNDOR GYÖRGY, a Magyar Televízió népművelési főszerkesztője

GASPAR MARGIT, író, Kossuth-díjas

FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle rovatvezetője

FENYŐ ISTVÁN, kandidátus, a MTA Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa

KOVÁCS ENDRE, a történettudományok doktora, a MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője

BAKCSI GYÖRGY, a Gondolat Könyvkiadó felelős szerkesztője

PAVLOVITS MIKLÓS, BENDA GYULA egyetemi hallgatók.

Digitized by Google

Állandóság és fejlődés a párt politikájában

A párt kezdeményezései az utóbbi időben mozgásba hozták, megélénkítették a közéletet. A politizálás „baktériumai" kezdik megfertőzni a korábban passzív rétegeket is. Ebben része van egyebek között annak is, hogy az MSZMP politikája az utolsó két évben sok új elemmel gazdagodott. És ez korántsem csak a gazdaságpolitikára vonatkozik.

Politikánk új vonásait a nyugati propaganda gyakran igyekszik úgy értelmezni, hogy a párt feladja marxista—leninista vonalát és korábbi irányától tökéletesen eltérő útra lép. Alighanem saját sorainkban is akadnak, akik gyanakodva fogadják a párt egyik-másik, a megszokottól eltérő állásfoglalását, munkamódszerét. Az ellenség persze ellenség, érdeke, hogy félremagyarázza politikánk lényegét. Kommunisták azonban nem értelmezhetik úgy a marxizmust — amely először emelte méltó rangra a társadalmi fejlődés gondolatát —, mint részletes utasítások gyűjteményét, amely örök érvényű receptet ad a politikai gyakorlat számára. Az MSZMP politikájának ereje éppen abban van, hogy a marxizmus elméleti alapjainak és az általa kitűzött fő céloknak megőrzésével egyben általánosítja a mozgalom új tapasztalatait, figyelembe veszi a változó feltételeket, magáévá teszi a tudományos megismerés új eredményeit. Állandóság és fejlődés így elválaszthatatlan elemei a párt politikájának. „A marxizmus tudományosságát nem haladhatja meg az idő — írta évtizedekkel ezelőtt a nemrég elhunyt kiváló marxista tudós, Molnár Erik —, mert a marxizmus önömagának folytonos meghaladása az időben."

Állandóság és változás egysége a párt politikájában összefügg a marxista elmélet alaptermészetével. Nem felejthetjük el, hogy elsőként a marxizmus adott tudományos érvényű elemzést arról, melyek az állandó, vagy viszonylag állandó elemek a társadalmi fejlődés folyamatában. Ezzel megteremtette a változás helyes történeti felfogását is: az újonnan felfedezett jelenségek többé nem csupán újabb villa szénát tesznek egy eszmei „szénakazal" tetejébe, hanem minden új felismerés az egységes világképet gazdagítja. A marxizmusnak ez a természete feltétele a tudományos politikának.

A kommunista pártok ma világszerte egyre magasabb szinten gyümölcsöztetik a marxista politika mindkét előnyét: a szilárd elvi megalapozottságot és a változó valóság elemzésének képességét. Ez teszi

Digitized by Google

lehetővé, hogy egyre tervszerűbben befolyásolják a társadalmi folyamatokat, szocialista viszonyok között pedig irányítsák a társadalom fejlődését.

Az MSZMP mindig arra törekedett, hogy megőrizve és továbbfejlesztve a mozgalom pozitív hagyományait, egyszersmind elvesse mindazt, ami hibásnak, károsnak bizonyult, s olyan politikát dolgozzon ki, amely a konkrét helyzet konkrét követelményeinek megfelel. A párt politikája tehát egyszerre jelentett fordulatot is a régihez képest és folytatást is.

A párt politikájában az ellenforradalmat követő időszakban sajátos szerepe volt az állandóságnak. Az ellenforradalom súlyos megrázkódtatása után azért tudott pártunk viszonylag rövid idő alatt tömegtámogatást szerezni magának, mert helyes célokat tűzött ki. De része volt ebben annak is, hogy véget vetett a frakciós harc okozta politikai ingadozásoknak, a váratlan és érthetetlen fordulatoknak, amelyek egyaránt nyomasztották a pártonkívülieket és a kommunistákat. Az MSZMP politikája ehhez képest stabilitást, állandóságot jelentett, és ezt a párttagok és tömegek egyaránt megnyugodva vették tudomásul.

Valamely politikai vonal változatlansága természetesen nem egyenlő helyességével. Mégis, nálunk az állandóság eleme igen nagy jelentőséget kapott azzal, hogy növelte a tömegek biztonságérzetét. Emellett ezek a tömegek érzékenyen reagáltak az élet olyan jelenségeire, amelyek változásokat sürgettek. Az állandóság jelentőségét tehát nem szabad fetisizálni, bár a politika állandósága nem jelentett mozdulatlanságot, a párt nem vált érzéketlenné az új jelenségek iránt. Felületes szemlélő számára is nyilvánvaló, hogy az MSZMP politikai vonala az évek során állandóan új elemekkel gazdagodott.

A párt felismerte a fejlődés objektív követelményeit és a céloknak megfelelő helyes módszereket alkalmazott. Ez döntő szerepet játszott abban, hogy a hatvanas évek elejére lényegében befejeződött a szocialista termelési viszonyok kialakítása Magyarországon. Ezzel korszakhatárt léptünk át. A fejlődés nagyobb szakaszainak lezárulása és az új szakaszok kezdete mindig nehéz próbatétel elé állítja a politikai vezetést.

Az elvi szilárdságnak semmi köze sincs a túlhaladott dolgokhoz való görcsös ragaszkodáshoz. Persze, a politika változása önmagában nem érték. Változtatás és előrelépés nem azonos dolog. Csak akkor beszélhetünk fejlődésről, ha a politika változtatását valóban a helyzet módosulása vagy a hibák kijavítása követeli meg, és ha a politika valóban a valóság követelményeinek megfelelően változik.

A magyar kommunista gazdaságpolitika például — ha úgy tetszik — 1948 óta folytonosnak tekinthető abból a szempontból, hogy célja azóta mindig a szocialista társadalom gazdasági alapjának megteremtése volt, és ezt a célt a társadalmi tulajdon döntő súlyán alapuló tervgazdálkodással kívánta elérni. Mindazonáltal az MSZMP gazdaságpolitikája kezdettől fogva jelentősen eltért a korábbitól. Legfontosabb

Digitized by Google

jellegzetessége az, hogy elemezve és kijavítva az MDP gazdaságpolitikájában megmutatkozó súlyos hibákat, szakított a voluntarizmussal, gondosabban tekintetbe veszi országunk gazdasági adottságait, számol a társadalmi törvények objektív jellegével, s következetesen törekszik arra, hogy tudományosabbá tegye a tervezést, az irányítást.

Már az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956 decemberi határozata megállapította, hogy „a népgazdaság érdekeinek megfelelően alkalmazni kell az anyagi ösztönzést minden területen, így a műszaki fejlesztés előmozdítására, a minőség javítására, az önköltség csökkentésére, a termelékenység emelésére. A tervezés fontossága nem csökkent, de feladatkörének meg kell változnia és elsősorban a népgazdaság legfontosabb arányai és fejlesztési irányai megállapítására kell figyelmét fordítania." Elsőrendű szempontként hangsúlyozza a határozat „a dolgozók életszínvonalának fokozatos emelését". „A szocialista tervgazdaság elvének érvényesítése mellett meg kell valósítani a gazdasági vezetés decentralizálását, a vállalatok, állami gazdaságok, termelőszövetkezetek önálló gazdasági vezetésének fejlesztését" — mutat rá a Központi Bizottság 1957 februári határozata. Az MSZMP 1957 júniusi Országos Értekezletének határozata pedig olyan tervezés mellett foglalt állást, amely „előtérbe állítja a gazdaságosság szempontjait". Előírta, hogy „meg kell teremteni a központi irányításnak és a helyi szervek önállóságának azt az egészséges összhangját, amely a tervszerű irányítás és a helyi kezdeményezés legmagasabb fokát biztosítja".

Ez a gazdaságpolitikai vonal konkrét intézkedések láncolatában öltött testet. A mezőgazdasági termékek kötelező beszolgáltatását a szabad felvásárlás rendszere váltotta fel. Bevezettük a nyereségrészesedést, abból a célból, hogy fokozódjon a dolgozóknak a vállalatok eredményes gazdálkodásában való személyes anyagi érdekeltsége. Az állam a vállalati nyereség egy részét eszközlekötési járulék formájában vonta el, hogy ezzel az eszközök gazdaságosabb kihasználására ösztönözzön. A bürokratikus, merev kötöttségek enyhítését, a vállalatok önállóbb és eredményesebb gazdálkodását célozta többek között a kötelező tervmutatók számának csökkentése, az hogy megszünt a vállalatok havi és negyedéves tervének kötelező jóváhagyása.

A gazdaságirányítási rendszer átfogó reformja tehát nem minden előzmény nélkül jött létre, hanem ennek az intézkedés-sorozatnak szerves folytatása. Egyben persze minőségileg más is, jóval több ennél. Ez a reform egyaránt tükrözi a gazdaságunk fejlődésében beállott objektív változásokat és közgazdasági ismereteink mélyülését. Megoldásaiban tízezrek tapasztalatai öltenek testet. A párt küszöbön álló IX. kongresszusa újabb lendületet ad majd ennek a munkának.

Bár az ellenforradalom utáni időszak és a mostani szakasz jellegzetességei — a társadalmi és gazdasági struktúra változásának eredmé-

Digitized by Google

nyeként — erősen különböznek egymástól, és ez az állami tevékenység tartalmának és módszereinek változásában is megmutatkozik, a folytonosság az állami élet fejlődésében is kimutatható. Népi demokratikus államunk nem utolsósorban azért fejlődhetett tovább, mert az ellenforradalmat követő időszakban, az akkori konkrét helyzetben, helyesen tudta betölteni feladatát. A magyar kommunisták 1956 őszén mélyen emlékezetükbe vésték, milyen következményekre vezet a dolgozók hatalmának meglazulása. Egyben azt a tanulságot is leszűrték, hogy ez a hatalom csak a maga természetes talaján, a dolgozók széles körű támogatásának alapján állhat szilárdan. Ezért miközben kíméletlenül elfojtották az ellenforradalmi megmozdulásokat, egyúttal igyekeztek szabad teret nyitni a tömegek közéleti aktivitásának. A hatalom megszilárditásában, a diktatúra és a demokrácia kezelésében nem a bosszú és nem is egyszer s mindenkorra érvényes receptek vezették a pártot, hanem a munkáshatalom védelmének és megerősítésének objektív követelményei.

Az MSZMP, híven a lenini tanításhoz, nem utasítja el a forradalmi erőszak alkalmazását, de nem is lát benne öncélt. Abban a mértékben alkalmazza, amely elengedhetetlenül szükséges az ellenséges tevékenység fékentartásához, állami rendünk védelméhez. Természetes, hogy az ellenforradalom nyílt katonai, majd politikai ellenállásának megtörése, s később a gazdasági és politikai konszolidáció lépésről lépésre növelte a proletárdiktatúra szilárdságát és csökkentette az erőszak szükségességét állami életünkben. A szocializmus alapjainak lerakásával pedig megszűnt társadalmunkban a termelőeszközök magántulajdonának utolsó kiterjedt formája és ezzel a kapitalizmus visszaállításának gazdasági alapja is. Ilyen körülmények között viszonylag szűk az a réteg, amely a szocialista állammal szemben ellenséges cselekedetekre kapható. Államunk belső elnyomó funkciójának súlya tehát természetesen csökkent. Ez az elnyomó funkció ma már nem egész osztályok, hanem egyes aktív ellenséges csoportok vagy személyek ellen irányul. A nemzetközi helyzet éleződése, az imperialisták aktívabb támadó tevékenysége aktivizálhatja ezt a réteget. A proletárdiktatúrának megfelelő eszközei vannak ezzel a tevékenységgel szemben, és nem habozik, hogy alkalmazza ezeket, továbbra is a tényleges szükségleteknek, a népi hatalom érdekeinek megfelelően. Jelenlegi viszonyaink közepette azonban államunk tevékenységének homlokterébe a termelőerők és a termelési viszonyok fejlesztésének, a tömegek politikai, világnézeti, erkölcsi nevelésének nagy feladatai kerültek.

A békés építés feladatainak és az osztályharc időszerű tennivalóinak összefüggésére mutat rá kongresszusi irányelveiben a Központi Bizottság: „Ma elsősorban a gazdasági építés feladatainak megoldásával, az emberek tudatának fokozatos átalakításával, az imperializmus behatolási kísérletei elleni harccal szolgáljuk osztálycéljainkat, s velük együtt szocialistává váló nemzetünk ügyét."

Digitized by Google

Pártunk mindmáig érvényesíti azt a felfogását is, hogy amíg a társadalomban olyan ellentmondások vannak, amelyeknek következtében szükség van bizonyos kényszer alkalmazására is, addig a szocialista demokrácia fejlesztése nem jelentheti az állami szervek elhalásának mesterséges előidézését, e szerveknek valamilyen nem állami igazgatással való helyettesítését, hanem az állami keretekben működő demokratikus intézmények továbbfejlesztését, a szocialista állami, politikai élet fokozott ellenőrzését a dolgozók által, a dolgozók növekvő részvételét a döntések kialakításában, az állami, politikai és gazdasági ügyek intézésében.

Ezen a szilárd elvi alapon állva a szocialista demokrácia fejlesztésében már eddig is sikereket könyvelhetünk el. Ezek közül egyik legfontosabb a szocialista törvényesség helyreállítása és megszilárdítása volt, annak az elvnek a céltudatos érvényesítése, hogy a törvények szellemében állami szerveink ne csak megköveteljék a kötelességek teljesítését, hanem tartsák is tiszteletben az állampolgárok jogait. Megteremtettük államunkban a törvényességnek mind politikai és társadalmi, mind állami biztosítékait, s tervszerűen munkálkodunk azon, hogy továbbfejlesszük — szélesebb értelemben véve — a törvényességet, a jogalkotás demokratizmusának növelésével, a törvényességi biztosítékok rendszerének tökéletesítésével, s nem utolsósorban azzal, hogy aktivizáljuk a tömegeket a törvények betartásának ellenőrzésében. Biztosítottuk az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét. Az emberek megítélésében mindenekelőtt egyéni magatartásuk és képességeik esnek latba. Fejlődik a közügyekbe való beleszólás egyik legfőbb feltétele, a dolgozók hiteles tájékoztatása hazánk és a világ ügyeiről. Fontos kérdésekről széles körű, nyílt viták folytak és folynak a közvélemény színe előtt és részvételével. Bizonyos mértékig nőtt a társadalmi szervek és a helyi tanácsok, vállalatok stb. hatásköre.

Társadalmunk fejlődésével együtt szükségessé és lehetővé válik, hogy összegezzük és elemezzük azokat a társadalmunk politikai intézményeinek működésével kapcsolatos tapasztalatokat, amelyek a szocialista fejlődés évei során felhalmozódtak. Így pl. folyik a választási rendszerünk továbbfejlesztésére irányuló munka és annak a kidolgozása, hogyan növelhető az országgyűlés szerepe a hatalom tényleges gyakorlásában. Mindez hozzákapcsolódhat ahhoz, amit az MSZMP tíz éven át tett, egyben pedig hozzájárulhat fejlődésünk egyik kulcsproblémájának megoldásához. Államgépezetünkben vannak még nehézkességek, bürokratikus vonások. Bár hiba volna, ha ezek tekintetében leegyszerűsítve párhuzamot vonnánk a gazdasági mechanizmus átalakítása során alkalmazott módszerekkel, az valószínűleg politikai életünknek is hasznára válna, ha fontos vezető testületei megszabadulnának az aprólékos ügyekben való döntés terheitől. Ez az állami irányítás hatékonyságát is növelné.

Digitized by Google

Olyan összefüggés kétségtelenül van a gazdasági mechanizmus átalakítása és politikai intézményeink fejlesztése, a szocialista demokratizmus szélesítése között, hogy az új gazdasági mechanizmusban a kérdések széles köre lent a vállalatokban, az üzemekben, vagy a szövetkezetekben dől el. Ez lehetőséget nyújt majd arra, hogy a vállalati és szövetkezeti kollektívák tevőlegesen hozzájáruljanak a közösség helyzetét befolyásoló döntések kialakításához, s ez a politikai aktivitásra is kedvezően fog hatni.

Sokirányú munkánkban segíthet bennünket az a tevékenységre sarkalló türelmetlenség, amely mindenkit elfog, amikor új munkához lát. Szembe kell néznünk azonban bizonyos egészségtelen türelmetlenséggel is az előttünk álló feladatok megoldásával kapcsolatban. Ez a fajta türelmetlenség kétszeresen is káros. Először azért, mert feltehetően az az ártalmas illúzió húzódik meg mögötte, hogy a szocializmus teljes felépítésének nagy gazdasági és politikai feladatai rövid távon megoldhatók volnának, de egyes emberek nem szorgalmazzák eléggé megoldásukat. Másrészt azért káros a türelmetlenkedés, mert a valamely probléma elméleti felismerése és gyakorlati megoldása közötti „átfutási időt" — főként nagy horderejű lépések esetében — bizonyos ésszerű határon túl csak kapkodás árán lehet lerövidíteni.

Az MSZMP a napirendre kerülő feladatok megoldása közben nagy gondot fordított és fordít a különböző dolgozó osztályok és rétegek sajátos érdekeinek egyeztetésére és lehetőség szerinti kielégítésére. A párt abból indul ki, hogy a dolgozó tömegekben rejlő energiák megmozgatásához nem elegendő a szocializmusnak puszta jelszava, hanem a szocializmus fölényének és az egyén számára is érzékelhető előnyeinek is be kell bizonyosodniuk. Az érdekek ilyen figyelembevétele nehéz dolog, és csak helyes, a perspektívákat is figyelembe vevő szövetségi politika alapján oldható meg. 1957 után ebből a szemléletből következett — többek között — mind a termelőszövetkezetek erősítése, mind az egyéni parasztgazdaságok támogatása. Az utóbbi nem egyszerűen azt célozta, hogy több termék kerüljön a piacra, hanem a jövendőbeli szövetkezeti parasztokkal való barátság és szövetség ügyét is szolgálta.

Ez a szemlélet ma is érvényesül, bár a helyzet merőben más. Akkor a politikai vezetésnek elsősorban és mindenekelőtt azt kellett tudatosítania a dolgozó osztályokban, társadalmi rétegekben, hogy létérdekeik a forradalmi hatalom megvédéséhez és megszilárdításához fűződnek. Miután azonban végérvényesen a forradalom javára dőlt el az „ellenforradalom, vagy forradalom" alternatívája, majd miután megtörtént a mezőgazdaság szocialista átszervezése és ezzel megszűntek társadalmunkban az antagonisztikus osztályellentétek, a feladat az, hogy ezen osztályok, rétegek lényegi érdekazonossága mellett gondosan elemezzük egymástól eltérő, vagy éppen ellentétes érdekeiket is,

Digitized by Google

és a lehetőségekhez képest egyeztessük ezeket. A szocialista építés egyik tanulsága éppen az, hogy a szocializmus alapjainak lerakása után sem válik a társadalom ellentmondástól mentessé, s előrehaladása jelentős részben belső ellentmondásainak helyes kezelésétől, megoldásától függ. Ezek az ellentmondások különböző jellegűek, közéjük tartoznak a baráti osztályok eltérő érdekei, a társadalmi, csoport- és egyéni érdek ütközőfelületei, a gazdaság különböző belső feszültségei. Az ellentmondások hatnak politikai helyzetünkre, és ezt a politikai hatást népköztársaságunk külpolitikai helyzete, a nemzetközi politika alakulása is befolyásolja.

Politikai szervezetünk fejlesztésének egyik értelme éppen az lehet, hogy az ellentmondások hamarabb, kevéssé kiélezett formában kerüljenek felszínre, ne a politikai alvilág közvetítésével, hanem a proletárdiktatúra politikai intézményei, fórumai révén. Ez lehetővé teszi, hogy a megoldásban érdekelt dolgozók bevonásával keressük meg az ellentmondások feloldásának módját. Nem baj, ha ennek során pl. a szakszervezetek — a társadalmi érdekek szemmeltartásával — az eddiginél határozottabban képviselik a dolgozók csoport-, vagy egyéni érdekeit, a tanácsok a területi érdekeket, az ifjúsági szervezetek pedig politikai és ideológiai tevékenységük során — hamis nemzedéki falak emelése nélkül — a sajátos nemzedéki szempontokat is.

Az MSZMP politikájának állandó és változó elemei egységet teremtenek a párt tízéves útjának egyes szakaszai között. Az ellenforradalom közvetlen megsemmisítése készítette elő a külső szemlélő számára meglepően gyors konszolidációt. A konszolidáció alapozta meg azokat a nagy erőfeszítéseket, amelyek révén sikerült néhány év alatt befejezni a szocializmus alapjainak lerakását. Ez a történelmi fordulat lehetővé tette és egyben meg is követelte azokat a lépéseket, amelyeket pártunk a VIII. kongresszus időszakában tett és az előttünk álló időszakban fog tenni a szocializmus teljes felépítése érdekében. Történetietlen és ezért értelmetlen az olyan álláspont, amely az említett szakaszokat elválasztja egymástól, vagy szembeállítja egymással. A párt mai politikájának lényeges vonásai abban az időszakban is megtalálhatók, amelyben jóformán még dörögtek a fegyverek. Mai tennivalóink pedig éppen olyan szervesen illeszkednek a világforradalmi folyamat menetébe, mint az akkoriak. A különbség csak annyi — bár ez nagyon fontos —, hogy akkor ellentámadást kellett folytatnunk a társadalmi rendünkre közvetlen veszélyt jelentő ellenséggel szemben, ma pedig békés feladataink megoldásával, egyértelmű külpolitikai lépéseinkkel nyomulunk előre a belső és nemzetközi osztályharcban.

A soron következő IX. pártkongresszus is abban a meggyőződésben fogja évekre előre meghatározni a párt politikáját, hogy minél szilárdabban tartunk ki politikánk elvi alapjai mellett, és minél gondosabban figyelembe vesszük a változó feltételeket, annál megalapozottabban, gyorsabban haladhatunk a szocializmus építésében.

Digitized by Google

FRISS ISTVÁN:

Terv és piac

„A szocializmus építésének jelenlegi időszakában, amikor a gazdasági és kulturális építőmunka bonyolult feladatai egyre nagyobb tudatosságot, következetességet és szervezettséget igényelnek, a párt vezető szerepe szükségszerűen tovább növekszik.

A párt legfontosabb feladata, hogy vezető szervei a párttagság és a dolgozó tömegek bevonásával kidolgozzák a politikai, gazdasági és kulturális élet fő célkitűzéseit."

(Az MSZMP Központi Bizottságának kongresszusi irányelvei)

A szocialista termelési viszonyok kiterjedésének, megszilárdulásának, fejlődésének együtt kell járnia a *tudatos elem térhódításával* a társadalmi élet minden területén, különösen pedig a gazdaságban. Ahogy Engels mondotta: a társadalmi termelésen belüli anarchiát tervszerű tudatos szervezettség váltja fel. Senkinek sem voltak, de nem is nagyon lehettek egészen határozott elképzelései arról, mennyi időbe telhet, amíg az Engels által jelzett változás a maga egészében végbemegy és — továbbra is az ő szavaival élve — az emberek teljes tudatossággal maguk fogják csinálni történelmüket, az általuk mozgásba hozott társadalmi okoknak túlnyomólag s állandóan növekvő mértékben az általuk elérni kívánt hatásai lesznek, és ezzel végbemegy az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába. Aligha túlzok azonban, ha azt mondom, hogy korábban ezt az időszakot legfeljebb *néhány évtizedre* becsültük.

A történelmi fejlődés azt mutatja, hogy *ez az átmenet tovább tart*, mint gondoltuk, és mindenesetre jóval túlnő egy emberöltőn. Engels a már idézett helyen azt is mondja — és tudjuk, ez volt a felfogása Marxnak, s az októberi forradalmat megelőzőleg és közvetlenül követően Leninnek is —, hogy a termelőeszközöknek a társadalom által való birtokbavételével megszűnik az árutermelés s ezzel a termékeknek a termelő feletti uralma. Lenin maga hamarosan felismerte és a NEP bevezetésekor már határozottan utalt rá, hogy *az áru- és pénzviszonyok nem szűntek meg*. Ennek ellenére még soká tartott, míg a tömeges ta-

Digitized by Google

pasztalatok alapján a szocializmus politikai gazdaságtanában az új felismerést egyértelműen megfogalmazták. Eszerint a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételével megszűnik ugyan a kapitalista árutermelés és a kapitalista piac, de megmarad, változott formában, *szocialista árutermelésként,* az árutermelés, létrejön *a szocialista piac.* A szocialista piacnak pedig ugyanúgy megvannak a maga objektív törvényei, mint a kapitalista piacnak.[1] Saját kárunkon tanultuk meg, hogy ezeket a törvényeket nem szabad figyelmen kívül hagyni. A szocialista piac alapvetően abban különbözik a kapitalista piactól, hogy sokkal messzebbmenően érvényesíthető benne *a tudatos szabályozás,* bár a nem tervezett elem, az ösztönösség hatása benne sem szűnt meg teljesen. A termelés és a felhasználás közé a mi társadalmunkban is beiktatódik a *realizálás.* Sokáig azt hittük, hogy ha a terv előírásai szerint minden megtermelt termék felhasználásra kerül, ennek a valóságban is így kell lennie. De nem így van. A terméknek nálunk is a *piacon* kell felhasználhatóságát bebizonyítania. A szocialista tervezés, a szocialista népgazdasági terv nagyon leszűkítette a kapitalista piacot jellemző anarchiát és ösztönösséget, de teljesen nem szüntette meg őket.[2]

Felismertük tehát, hogy nálunk is van piac, nálunk is van árutermelés, nálunk is érvényesül az értéktörvény. Ezzel azonban tulajdonképpen már megbukott az a világosan ugyan soha meg nem fogalmazott és ki nem mondott, de intézkedéseinkből mégis nagyjából kimutatható elképzelés, mintha nálunk *minden gazdasági cselekvést a tervnek kellene megszabnia,* sőt utasításszerűen előírnia. Ha van piac, áru, értéktörvény, akkor nem ezek *tagadásával,* hanem ezek *felhasználásával* kell a gazdasági életet vezetni. Kongresszusi irányelveink szavaival: „A társadalmi, gazdasági fejlődésünk adott fokán lehetővé és szükségessé vált a tervgazdálkodás módszerének olyan fejlesztése, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján a tervszerű központi irányítást — nem a tervlebontás módszerével, hanem közgazdasági eszközökkel — kapcsolja szorosan össze a piac aktív szerepével. Időszerű, hogy a tervgazdálkodás keretében nagyobb szerepet juttassunk az áru- és pénzviszonyoknak."

A mechanizmus-reform során eddig végzett munkánkban előtérben állottak azok a kérdések, hogy *milyen* közgazdasági eszközökkel, *hogyan* fogjuk a tervlebontás eddigi módszereit pótolni, milyen szerepet

[1] „Egészen a húszas évek végéig a szovjet közgazdászok közt túlsúlyban volt az a vélemény — írja a moszkvai Kommunyiszt idei 9. számában *Paskov A.* szovjet akadémikus —, hogy a gazdálkodás célirányos, tervszerű jellege a szocialista társadalomban kizárja objektív gazdasági törvények működését." Majd: „A szovjet közgazdászok sokáig tagadták az árutermelés és az értéktörvény létét a szocializmusban, azután pedig túlságosan leszűkítették e törvény hatókörét, s ezzel hozzájárultak az egyéni anyagi érdekeltség és a gazdálkodás önálló elszámolási módszerei jelentőségének lebecsüléséhez a gyakorlatban, fékezték a szocialista termelés hatékonyságának emeléséért folyó harcot!"

[2] Itt jegyezzük meg — bár e cikkben nem szükséges bővebben kitérnünk rá —, hogy a szocializmus politikai gazdaságtanának művelői nem mindig vonják le az ebből a felismerésből adódó következtetéseket. Egyesek még nem vették tudomásul, hogy a szocialista társadalom mai fejlettségi fokán még nem minden kifejtett termelőmunka tekinthető mennyiségében és minőségében társadalmilag szükséges termelőmunkának.

Digitized by Google

fogunk juttatni a tervgazdálkodás keretében az áru- és pénzviszonyokrak. Ezt éppen az tette szükségessé, hogy — mint említettük — hosszabb időn keresztül nem, vagy alig vettünk tudomást arról, hogy a *pénz- és áruviszonyok ugyanolyan szerves részei gazdaságunknak,* mint a tervezés vagy a terv.

Maga a mechanizmus-munka azonban elkerülhetetlenül elvezetett ahhoz a felismeréshez, hogy nemcsak az áru- és pénzviszonyok tudatos felhasználását hanyagoltuk el, hanem *a tervezés fejlesztését is.* Ha terveink egyes céljait nem tudtuk megvalósítani — néha lényeges célokat sem —, ez nemcsak azon múlt, hogy nem ismertük fel szocialista árutermelésünk törvényeit és figyelmen kívül hagytuk ezek követelményeit, hanem azon is, hogy nem emeltük kellő színvonalra szocialista tervezésünket.

A kettő különben elválaszthatatlanul összefügg egymással. Ha azt vizsgáljuk, mit kell tennünk, hogy *tervezésünket magasabb színvonalra emeljük,* olyan követelményekre bukkanunk, amelyek szorosan összefüggnek árutermelésünk jellegzetességeivel. A termelés és a fogyasztás terén egyaránt messzemenően figyelembe kell vennünk az *értékesítési folyamatokat* és ezek formáit, beleértve termelésünk és fogyasztásunk kapcsolódását a külföldi szocialista és nem szocialista piacokhoz. Másrészt ha nagyobb szerepet akarunk juttatni az áru- és pénzviszonyoknak, elkerülhetetlenül beleütközünk abba a kérdésbe, hogy *milyen tervet akarunk ezek segítségével érvényre juttatni.* Csak ha abból a felismerésből indulunk ki, hogy szocialista gazdaságunknak mindkét oldalát, a tervszerűséget is és a piac-gazdálkodást is erősítenünk és fejlesztenünk kell, találhatjuk meg a választ az olyan előtérbe került és izgalmas kérdésekre, mint a következők:

— Ha nem lesznek tervutasítások, hogyan tudjuk elérni, hogy a népgazdasági terv teljesüljön?

— Nem fogja-e a piaci viszonyok fejlődése felborítani a tervet?

— Mi történik, ha a piac erőforrásaink más elosztását követeli, mint a terv?

— Végül is mi fogja népgazdaságunkat irányítani: a piac vagy a terv?

Ezek a kérdések egytől-egyig *a terv és a piac közötti lehetséges ellentmondásokra utalnak.* Egyáltalán nem csupán képzeletbeli, hanem a valóságban nagyon is lehetséges, gyakran tapasztalt ellentmondásokról van szó. Ezek az ellentmondások eddig is végigkísérték gazdasági fejlődésünket. Vagy nem fordult-e elő eddig is, hogy egyensúlyban levő piaci helyzetet terveztünk és mégis egyes keresett cikkek hiányoztak, más cikkekből elfekvő készletek keletkeztek? Nem fordult-e elő, hogy koncentrálni akartuk beruházásainkat, és ezek mégis szétforgácsolódtak? Nem fordult-e elő sok más hiányosság is? Tudjuk, hogy a fejlődés során sokszor nem az, vagy legalábbis nem pontosan az következett be, amit terveztünk. Gazdaságirányítási rendszerünk felülvizsgálata meg-

Digitized by Google

győzött arról, hogy az eltérések egy része szükségszerűen következett gazdasági mechanizmusunk hiányosságaiból. De az eltérések más része abból fakadt, hogy tervezési módszereinknek vagy terveinknek is voltak fogyatékosságaik.

Ezek részben arra voltak visszavezethetők, hogy a tervezés szükségszerűen mindig tartalmaz *nem, vagy nem kellően ismert,* csak többkevesebb valószínűséggel becsülhető elemeket. Nem tudhatjuk például előre sem azt, hogy milyen lesz az időjárás, sem azt, hogy hogyan fognak alakulni az árak a külföldi piacokon, vagy hogy milyen új, eddig általunk nem ismert termékek fognak ezeken a piacokon forgalomba kerülni. Nem láthatjuk teljes biztonsággal előre a fogyasztók ízlésében bekövetkező változásokat és még sok egyebet sem. A tervezésnek ezt a fogyatékosságát, ismereteink korlátozottságából fakadó bizonytalanságát *teljesen kiküszöbölni* nem, bár körültekintő, alapos munkával *csökkenteni tudjuk.*

Ismeretes azonban, hogy terveink és a valóság között időnként eltérések, sőt lényeges eltérések mutatkoztak, vagyis a terv ebben az értelemben *rossznak* bizonyult,[3] nem azért, mert bizonyos dolgokat nem tudhattunk, hanem azért, mert a terv elkészítésekor hibát követtünk el. A legdurvább hibát 1951-ben, első ötéves tervünk felemelésekor követtük el, azóta nem estünk hasonló hibába. Egyéb kisebb-nagyobb hibák azonban itt-ott későbbi terveinkbe is belecsúsztak.[4]

Az eltérés a terv és a valóság között nem mindig a terv és a piac ellentétéből származott. De *a valóság mindig jelentkezik a piacon,* vagy a piacon is, érezteti azon keresztül hatását, s ez általában azzal kezdődik, hogy valamiből — nem feltétlenül termékből, hanem esetleg munkaerőből, vagy valamilyen természeti kincsből — több vagy kevesebb van annál, amivel a terv számolt. Így a terv és piac ellentéte olyan ellentétként jelenik meg, ahol egyik oldalon a tudatosan *tervezett,* másik oldalon a nem tervezett, ilyen értelemben *ösztönös áll.* De — mint az éppen elmondottakból következik — egyáltalán nem biztos, hogy a tudatosan tervezett az, ami jó, ami a társadalom szempontjából kívánatos, a nem tervezett, az ösztönös pedig valami rossz, a társadalom számára káros. Így csak akkor tekinthetnénk a dolgokat, ha biztosak lehetnénk benne, hogy ami a tervben van, az nemcsak jószándékon alapszik, hanem helyes felismerésen, felmérésen és előrelátáson is. Való-

[3] Elméletileg ez a fogalmazás kissé durva, nem pontos. Ha egy terv nem valósul meg ez magában véve még nem feltétlenül bizonyítja, hogy a terv rossz volt. Nem lehet ugyanis teljesen eltekinteni a szubjektív tényezőtől, tehát attól, hogy a tervet talán azért nem teljesítettük, mert nem tettünk meg egyet-mást, amit megtehettünk volna, vagy meg kellett volna tennünk. Biztosan előfordul ez is. Például nem jól választjuk ki a vezetőt vagy a vezetőket, nem végzünk megfelelő felvilágosító, mozgósító, szervező munkát. Gyakorlatilag azonban nincs módunk ennek a tényezőnek elkülönítésére. Úgy kell tehát vennünk, hogy objektívan nem volt mód jobb vezető választására, jobb felvilágosító, mozgósító, szervező munkára.

[4] Messze vinne itt e hibák részletesebb taglalása, de két leggyakoribb formájukat megemlítem. Az egyik az, hogy nem követünk el mindent a terv belső következetességének, ellentmondásmentességének biztosítására. A másik az, hogy nem teszünk meg mindent a terv kiinduló adatai megbízhatóságának biztosítására. Ezekkel a kérdésekkel bővebben foglalkoztam egy nemrég megjelent tanulmányomban. (Terv és tudomány — Magyar Tudomány, 1966. 9. sz.)

Digitized by Google

ban azonban — legalábbis a múltra vonatkozóan — tudjuk, hogy terveinknek nem mindig voltak meg ezek az előnyös tulajdonságai. Pártunk irányító szerepe, azaz, a tudatos elem sem érvényesülhetett a gazdasági életben olyan fokon, mint ez kívánatos lett volna.

Gazdasági mechanizmusunk reformja és a párt kongresszusi irányelvei éppen ebben követelnek változást. Gazdasági mechanizmusunk reformja, a piac szerepének fokozása csak akkor hozhatja meg teljes mértékben a kívánt és remélt eredményt, ha *együttjár pártunk irányító szerepének erősödésével* és azzal, ami ennek egyik feltétele: *terveink tudományos megalapozottságának lényeges fokozásával.*

Előfordulhat a jövőben is — és bizonyára számtalan esetben elő is fog fordulni —, hogy a piacon másképpen alakulnak a viszonyok, mint azt a terv előirányozta vagy előre látta. Lehetséges, hogy ilyenkor a piac egyszerűen a tervben foglalt tévedést igazítja helyre. Ebben az esetben nyilvánvalóan helytelen lenne a tervhez ragaszkodni. Ellenkezőleg: *a tervet kell hozzáigazítani a tényleges viszonyokhoz.* Ki kell igazítani a számokat, le kell vonni az új számokból adódó következtetéseket. Erről van szó minden olyan esetben — közülük egy párat feljebb példaképpen már felsoroltunk —, amikor valamilyen általunk nem eléggé ismert és nem befolyásolható, tőlünk független körülmény okozza az eltérést. Ilyenkor ismereteink szükségszerűen korlátolt voltából fakadt tévedésekről van szó, ezeket helyre kell igazítani.

Más azonban a helyzet, ha a tervben nincs tévedés, a megjelölt cél reális, helyes, elérése változatlanul kívánatos, s az eltérés azért következett be, mert valamilyen általunk alkalmazott, tőlünk függő, elhatározásunknak megfelelően változtatható *anyagi ösztönző tényező hatását* helytelenül becsültük. Gazdasági eszközöket vetettünk latba, az áru- és pénzviszonyokat igyekeztünk kihasználni célunk elérésére, de talán rosszul választottuk meg az eszközt, vagy annak mértékét. Ilyenkor *nem a tervet kell megváltoztatnunk,* hanem a befolyásolásra felhasznált gazdasági eszközt. Előfordulhat, hogy valaminek az árát emelni vagy csökkenteni kell, esetleg valamihez több hitelt kell nyújtani vagy meg kell vonni a hitel egy részét, olcsóbban vagy drágábban kell nyújtani a hitelt, valamilyen adóügyi intézkedést kell módosítani, és ilyen vagy olyan módon — ha feltétlenül szükséges, akkor nem gazdasági eszközzel, hanem utasítással — elérni azt, hogy a valóság a tervnek megfelelően alakuljon.

Lesz rá eset, hogy minden ingadozás vagy keresgélés nélkül világos: *a tervet kell megváltoztatni,* mert olyasvalami következett be, ami tőlünk független, általunk nem befolyásolható, amit nem tudhattunk, nem láthattunk előre, amivel a terv nem számolt. Más esetekben azonban joggal tehető fel a kérdés: változtassunk-e a terven, vagy alkalmazzunk más, hathatósabb ösztönzést? Ha *jó tervvel rendelkezünk,* akkor az ösztönzési tényezők változtatásával kell beavatkozni. Mai vezetési és tervezési módszereink és ennek megfelelően mai terveink azonban nem mindig nyújtanak teljesen meggyőző és megnyugtató alapot

Digitized by Google

az ilyen beavatkozásra. Változtatnunk kell tehát azon a módszeren, ahogy pártunk központi vezető szervei kidolgozzák a gazdaságpolitikai irányelveket és célkitűzéseket, melyek a népgazdasági tervet megszabják és azon, ahogy megvalósításukat biztosítják. A mechanizmus-reformra vonatkozó központi bizottsági határozatnak és a Központi Bizottság kongresszusi irányelveinek megfelelően magasabb színvonalra kell emelni, tudományosabbá kell tenni a tervezést és *fokozni kell pártunk vezető szerveinek, a kongresszusnak és a Központi Bizottságnak szerepét a terv fő céljainak kidolgozásában.* Ez utóbbit, az irányelveknek megfelelően, a párttagság és a dolgozó tömegek bevonásával kell elérni, egyidejűleg fejlesztve a párt vezető szerepét, tehát a központi vezetést és szocialista rendszerünk demokratizmusát.

A mechanizmus-munkák során sokan tették fel a kérdést: meddig mehetünk el a vállalatok, az alsóbb szervek, a gazdálkodó egységek önállóságának növelésében anélkül, hogy ellentétbe kerülnénk a tervvel? Általánosságban az a vélemény alakult ki, hogy helyes a gazdálkodó egységeknek maximális önállóságot adni, ugyanakkor olyan körülmények közé helyezve, olyan feltételek elé állítva őket, hogy teljes önállóságuk birtokában *minden utasítás nélkül azt lássák érdemesnek,* célszerűnek tenni, arra legyenek anyagilag ösztönözve, ami *a központi tervnek megfelel.*

Az elmondottak után nyilvánvaló, hogy ez az elképzelés a társadalmi érdeket helyesen tükröző s emellett valóban tudományosan megalapozott tervet feltételez. Gazdasági mechanizmusunk reformjától nagyon sokat várunk. Nemcsak azt várjuk, hogy mai gazdasági mechanizmusunk legkirívóbb fogyatékosságait orvosolja, hanem azt is, hogy egész fejlődésünket lényegesen kiegyensúlyozottabbá és gyorsabbá tegye. Ehhez pedig a szocialista piac, a szocialista áru- és pénzviszonyok fejlesztése mellett, ennél nem kisebb mértékben, hozzátartozik a szocialista társadalom, s különösen a szocialista népgazdaság fejlődése tervezésének lényeges tökéletesítése is. Társadalmunk mai fejlettségi színvonalának megfelelő tervre van szükségünk. Olyan tervre, mely magán viseli *a pártnak, a társadalom tudatos irányító erejének bélyegét,* és mindenben megfelel *a tudomány szigorú követelményeinek.* Ha népgazdasági tervünk nem felel meg ezeknek a követelményeknek, ha adott esetben nem tudjuk megmondani, hogy mit követel a társadalmi érdek, akkor hogyan erősítsük pártunk vezető szerepét? Ha nincs a párt által kidolgozott és szigorú tudományossággal megalapozott világos cél, amely cselekvésünket irányítja, akkor arra sincs megfelelő indokunk, hogy a piacon kialakult és a tervtől eltérő viszonyokat gazdasági eszközökkel a tervnek megfelelővé alakítsuk. Akkor nem fogjuk tudni, mikor avatkozzunk be, mikor ne, meddig menjünk el valamilyen változtatási szándékunkban, jobb-e egyáltalán ami a tervben van, mint ami a piacon kialakult.

Nem akarok hiú illúziókat kelteni és azt a benyomást sem szeretném tenni, mintha magamnak volnának ilyen illúzióim. Senki se higgye,

Digitized by Google

hogy könnyű dolog megfelelő tervhez eljutni, azután pedig már mi sem egyszerűbb, mint ezt a tervet az alkalmas gazdasági emeltyűk segítségével a valóságba átültetni! Ellenkező a helyzet. Sok és sokféle és bonyolult munkát követel a párt vezető szervei, az Országos Tervhivatal, számos más állami igazgatási és tudományos szerv részéről, tudósok, szakemberek, majd a dolgozók széles tömegeinek bevonásával, míg a megfelelő tervhez eljutunk. Ennek birtokában is, és a gazdasági élet menetének szorgos és sok mindenre kiterjedő megfigyelésére támaszkodva, szükség van nagy tapasztalattal rendelkező *szakemberek széles körének munkájára* és a *tömegek támogatására* ahhoz, hogy a helyes elképzelések valóra váljanak. De ez a fáradságos út a magyar nép anyagi és kulturális felemelkedésének legkönnyebb és legrövidebb útja.

Ezért pártunk vezető szerepének, a tudatos elem szerepének erősítése a szocializmus építése során ma gazdasági téren és a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatban többek között és elsősorban azt követeli, hogy *erősítsük pártunk szerepét a tervkérdések eldöntésében és a tudomány szerepét a terv előkészítésében.* Mennél inkább megfelel a terv szocialista társadalmunk érdekeinek és a tudomány követelményeinek, annál inkább fog a gazdasági élet fejlődésében ez a terv, tehát a tudatos elem érvényesülni. És viszont: ilyen terv hiányában a piac súlyának növekedése az ösztönösség súlyának növekedését jelentené. Csak a párt vezető szerepének erősödése mellett érhetjük el, hogy fejlődésünk megfeleljen a szocialista társadalom lehetőségeinek.

Digitized by Google

CSIZMADIA ERNŐNÉ:

A munkaegységtől a garantált munkadíjazásig

A gazdasági mechanizmus reformjának pártunk Központi Bizottsága által elfogadott irányelvei új irányt szabnak a termelőszövetkezeti munkadíjazás fejlesztésének. *A jövedelemelosztás formáinak megválasztása az egyes szövetkezetek belső ügye* — állapítja meg a határozat. Arra kell azonban törekedni, hogy a termelőszövetkezeti tagok jövedelme (amelyet a szövetkezet a részesedési alapban tervez meg) két részre oszoljon: *a)* munkadíjra (vagy más szóval az évközi. a szövetkezet által garantált részesedésre), *b)* az évvégi kiegészítő részesedésre. A gyenge termelőszövetkezeteket az állam támogatással tegye képessé arra, hogy tagjaiknak — a közös munkában való részvétel mértékétől függően és ennek előmozdítására — az adott viszonyoknak megfelelő munkadíjat fizethessenek.

A termelőszövetkezeti tagok anyagi ösztönzése fokozásának egyik legnagyobb horderejű lépése lesz, ha — az Irányelveknek megfelelően — a szövetkezetek többségében ma még bizonytalan nagyságú és rendszertelenül fizetett részesedésnek nagyobb részét garantált munkadíjként, rendszeresen ki lehet majd fizetni. Ennek megvalósítása azonban nem olyan egyszerű, mint amilyennek az első pillanatra látszik. A kérdés lényegénél fogva igen szorosan egybekapcsolódik a szövetkezetek jövedelemszínvonalának alakulásával, az ezt meghatározó ár- és pénzügyi feltételekkel, s a jövedelemelosztás mai, elavult rendszerének megreformálásával.

A garantált munkadíjazás anyagi alapja

A termelőszövetkezeti gazdálkodás alapvonása, hogy a szövetkezetek saját számlájukra gazdálkodnak, gazdaságonként elkülönülten — termelési eredményeiktől függően — képezik álló- és forgóalapjaikat és osztanak részesedést tagjaiknak. A termelőszövetkezeti forma tehát lényegénél fogva közvetlen kapcsolatot teremt a dolgozók személyes érdeke és a termelés alakulása között — ezt nevezzük bruttójövedelmi érdekeltségnek —, s ezzel kedvező kereteket ad a tagok egyéni és a társadalom közös érdekének összehangolásához.

Bármennyire előnyös gazdasági forma is azonban elméletileg a termelőszövetkezet, természetes erőforrásai nem képesek arra, hogy

Digitized by Google

mindenféle körülmények között önmaguktól a felszínre törjenek. Ehhez a *szövetkezeten kívüli* gazdasági feltételeknek és a *szövetkezeten belüli* gazdálkodás rendjének olyan összehangolására van szükség, amely nem gátolja, hanem elősegíti a termelőszövetkezeti formában rejlő előnyök kibontakozását. Ez pedig alapvetően a következő fő feltételektől függ:

Először: a termelőszövetkezetben elérhető bruttó jövedelem nagyságától. (Ezt az üzem termelési színvonala, továbbá az árszínvonal, az árarányok, a felvásárlási rendszer, a pénzügyi és hitelpolitika határozzák meg.)

Másodszor: az adózás mértékétől, az üzemi felhalmozás és jövedelemrészesedés arányának alakulásától.

Harmadszor: a jövedelemrészesedés rendszerétől, a végzett munka mérésének, értékelésének és díjazásának formáitól.

A gazdálkodás egészét befolyásoló gazdasági intézkedések — különösen a pénzügyi és árpolitikai intézkedések —, továbbá az üzemen belüli jövedelemelosztási rend és munkadíjazási formák elő is segíthetik, de gátolhatják is a *szövetkezeti sajátosságokból adódó előnyök* kibontakozását. Eddig a szövetkezetek egy részében érvényesültek ezek az előnyök, igen nagy részükben azonban nem: a gyengén gazdálkodó szövetkezetekben és a közepes szövetkezetek jelentős részében a tagok nem számíthattak megfelelő színvonalú és biztos keresetre. Ezekben a szövetkezetekben az üzemi és személyes érdeknek a szövetkezetekre jellemző szoros kapcsolata inkább hátrányos, mint előnyös a tagok számára; ez azonban *nem a szövetkezeti gazdálkodás sajátosságainak a rovására írandó*, hanem — a termelőerők és a termelés alacsony színvonalával együtt — főleg az ár- és pénzügyi rendszernek, tehát a gazdasági irányításnak, az üzemen belül pedig főleg a jövedelemelosztás, illetve az üzemi vezetés elavult módszereinek számlájára.

A népgazdaság bármely más ágában a dolgozók kéthetenként vagy havonként szavatoltan és rendszeresen megkapják végzett munkájukért a keresetet. A termelőszövetkezetek túlnyomó többségében azonban nincs garantált munkadíj. Igaz, hogy a részesedést itt is megtervezik, de ezt a tervet a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezeteknek rendszerint nem sikerül teljesíteniük; itt nemcsak hogy alacsony a közösből származó részesedés, hanem kifizetése is rendszertelen és bizonytalan. Különösen ez az utóbbi igen kedvezőtlenül hat a szövetkezeti parasztokra, s főleg a fiatalokra.

Elméletileg többek között azzal szoktuk indokolni az eddigi jövedelemelosztási rendet, hogy ez felel meg legjobban a parasztság gondolkozásmódjának és a szövetkezeti tulajdonviszonyoknak, a bruttójövedelmi érdekeltségnek. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy *ez hamis érv*, a szövetkezeti tulajdonviszonyokból adódó sajátosságok eltúlzása és félreértése. A szövetkezeti tag nemcsak volt magánparaszt, hanem szocialista nagyüzem dolgozója is, akinek el kell tartania keresetéből

Digitized by Google

családját. Ha ezt nem tudja biztosítani, ha nem tudja, hogy mit kap munkájáért, sőt afelől is bizonytalanságban van, hogy mikor fizetik ki neki keresetét, akkor — bármely más területen dolgozóhoz hasonlóan — csak egyféleképpen reagálhat erre: azzal, hogy kisebb szorgalommal és kevésbé lelkiismeretesen dolgozik.

A *bruttójövedelmi érdekeltség* — tehát az anyagi ösztönzésnek az a típusa, amely a dolgozók személyes anyagi érdekeit közvetlenül összekapcsolja az üzemi bruttó jövedelem alakulásával és így a gazdálkodás eredményével, a termelés színvonalával — *igen előnyös vonása a szövetkezeti gazdálkodásnak.* Ezt nem kell mással felcserélnünk. Sőt az új mechanizmus megvalósításával az állami üzemekben is arra törekszünk, hogy a jövőben, a nyereségérdekeltségi rendszert továbbfejlesztve, sokkal szorosabban, közvetlenebbül kapcsoljuk össze a személyes érdeket az üzemi érdekkel. Az is elengedhetetlen azonban, hogy a szövetkezeti munkadíjazásban minél hamarabb véget vessünk a bruttójövedelmi érdekeltség *sablonos alkalmazásának.* Az az eddigi gyakorlat, hogy a szövetkezeti tagok részesedése az év közben rendszertelenül fizetett csekély előlegekből és a szintén bizonytalan nagyságú évvégi részesedésből tevődik össze, nem törvényszerű és megváltozhatatlan, *nem a szövetkezeti tulajdonviszonyok lényegéből fakadó sajátossága a termelőszövetkezeti gazdálkodásnak és jövedelemelosztásnak.* Kézenfekvőnek látszik, hogy minél hamarabb változtatjuk meg ezt a gyakorlatot, annál jobb feltételeit tudjuk megteremteni a szövetkezeti termelés fellendítésének.

A *garantált munkadíjazás* iránti érdeklődés az utóbbi időben fokozódott. Hozzájárult ehhez az, hogy a sajtóból köztudomásúvá lett: a Szovjetunióban is gyökeresen szakítottak az eddigi gyakorlattal, és 1966. július 1-én a kolhozban bevezették a garantált munkadíjazást, mégpedig az azonos munkát végző szovhoz-dolgozók díjtételei alapján. Ez egyúttal azt a vitát is felelevenítette, hogy hazánkban is az állami gazdaságokban fizetett átlagbérek szintjén kellene-e bevezetni a garantált munkadíjazást, úgy, hogy a gyenge szövetkezetekben ez lenne a garantált minimum, a jobbak pedig természetesen ennél többet fizetnének.

Látszólag mi sem könnyebb ennél: pusztán arra lenne szükség, hogy a garantált munkadíjazást életbe léptető jogszabállyal cseréljük fel az eddigi, elavult jogszabályokat, amelyek szerint minden egyéb fizetési kötelezettség meg kell hogy előzze a szövetkezeti tagok részesedésének megállapítását és kiosztását. A megoldás mégsem ilyen egyszerű. Főként azért nem, mert *a gyengén és közepesen gazdálkodó termelőszövetkezetek bevételeiben nincs meg az anyagi fedezete az állami gazdasági dolgozók bérszintjén kialakítható garantált munkadíjazásnak.*

A Szovjetunióban az SZKP Központi Bizottságának a mezőgazdaság kérdéseivel foglalkozó 1965 márciusi plénumán hozott határozatok kedvező feltételeket teremtettek a szovhoz-bérszinten garantálható kolhoz-munkadíjazás anyagi alapjainak létrehozásához. Az e határozatok megvalósítása során végrehajtott ár- és pénzügyi intézkedések eredményeként a kolho-

Digitized by Google

zok pénzbevételei már eddig is 2,5 milliárd rubellel nőttek 1964-hez képest, s a kolhozok ennek kb. a felét a tagok közösből származó részesedésének növelésére fordíthatták. A jelenlegi ötéves tervben, 1966 és 1970 között, a munkásság reálbérének 20 százalékos növelésével egyidőben 35—40 százalékkal emelkedik a kolhozparasztoknak a közösből származó részesedése, s ennek anyagi alapját a kolhozok pénzbevételeinek 40 százalékos emelkedése teremti meg.

Hazánkban — az 1964-es zárszámadási adatok alapján elvégezhető becslés szerint — a 2100 közepesen és gyengén gazdálkodó, a szektorátlagnál kisebb munkadíjat fizető termelőszövetkezetnek csaknem 1 milliárd forinttal több, a közösből kioszthatő munka szerinti részesedésre volna szükség ahhoz, hogy egy munkanapra számítva kb. 60 forintos munkadíjat fizethessen, az állami-gazdasági átlagbérnek megfelelően. Ez igen nagy összeg, mert — a munkadíjaknak a jól gazdálkodó szövetkezetekben is várható növekedésével együtt — a szövetkezeti szektor személyi jövedelmének legalább 1,5—2 milliárd forintos növekedését feltételezi. Vegyük figyelembe, hogy a szövetkezetek az 1964-es részesedést olyan körülmények között fizették ki, amikor állóeszközeikhez csaknem 1,3 milliárd forint beruházási költségcsökkentő kedvezményt, üzemvitelükhöz pedig csaknem 1,5 milliárd forint vissza nem térítendő állami támogatást kaptak, s 1964-ben még nem kellett elszámolniuk bevételeikből az amortizációt, amely akkor kb. 1,2 milliárd forintot tett volna ki. Az az *árbevétel-növekedés*, amely 1966-ban bekövetkezett, és amely a harmadik ötéves tervben még várható, *az amortizáció bevezetése után lényegében csak ennek az elszámolására elegendő*, az amortizáció leírásán kívül csak kismértékű részesedés-növekedésre telik belőle.

Ez a néhány adat is elegendő ahhoz, hogy megállapíthassuk: a garantált munkadíjazás bevezetése a termelőszövetkezeti szektorban teljes egészében attól függ, *hogyan alakulnak a jövőben a szövetkezetek bevételei*, vagyis a garantált díjazás anyagi alapjai. Ez a perdöntő abban a tekintetben is, hogy az átlagosnál alacsonyabb részesedést osztó üzemekben az állami-gazdasági átlagbér szintjén, vagy szövetkezetenként differenciáltan, az üzemek gazdasági ereje alapján valósítsuk-e meg a garantálást. Az előbbi nagyobb anyagi erőfeszítést követel, s pénzügyi alapjai csak hosszabb idő alatt teremthetők meg.

Többek között ezzel is összefügg az, hogy a mechanizmus reformjával kapcsolatos vizsgálatok során a közgazdák egy csoportja úgy foglal állást: a szövetkezeti garantált díjazást nem az állami-gazdasági átlagbér alapján kellene bevezetni, hanem úgy — ahogyan ezt a Központi Bizottság legutóbbi határozata ki is mondja —, hogy a szövetkezetek *differenciáltan, gazdasági erejüktől függően, maguk határozzák meg a részesedési alap nagyságát*. A szövetkezeti tagok évi részesedését azonban minden egyes üzemben kétfelé kell bontani: a nagyobb részt — a javaslatok szerint mintegy 80 százalékot — garantáltan munkadíjként

Digitized by Google

havonta ki kell fizetni, a fennmaradó kisebb részt pedig az év végén kell kiadni a termelés, a bruttó jövedelem alakulásától függően.

A garantált munkadíj bevezetése — még ha összege a szövetkezetek egy részében nem érné is el az állami gazdaságokban fizetett napi kereseteket — nagy előrelépést jelentene, és anyagilag *feltétlenül előnyösebb lenne a tagok számára,* mint az eddigi gyakorlat. A garantált munkadíjazás alkalmazása nemcsak a dolgozóknak lenne kedvezőbb, hanem a szövetkezeti vezetőket is arra ösztönözné, hogy reális kalkulációkra épülő termelési és pénzügyi tervet készítsenek, és gondoskodjanak is ezek teljesítéséről és túlteljesítéséről. Mindez a munkadíjak növekedését is előmozdítaná. Ha tehát a gyengén gazdálkodó szövetkezetekben nem tudjuk is az állami-gazdasági átlagos napi keresetek szintjén kezdeni a garantálást, akkor is érdemes bevezetni, mert ezzel kedvező alapot teremthetünk ahhoz, hogy a munkadíj színvonala ezekben a termelőszövetkezetekben is mihamarabb elérje a kívánatosnak tartott állami-gazdasági szintet.

A garantált munkadíjazás feltételeinek megteremtése a gyengén gazdálkodó szövetkezetekben

A jól gazdálkodó szövetkezetekben és a közepesek egy részében nem ütközik anyagi nehézségekbe a garantált munkadíjazás bevezetése. A többiben azonban — különösen a gyengén gazdálkodó üzemekben — a termelésnek és az árszínvonalnak a közeljövőben reálisan várható emelkedését beszámítva is olyan alacsony a bruttó jövedelem, hogy legfeljebb az tudna megfelelő anyagi ösztönzést adni, ha az *egészet* a munka szerinti részesedésre osztanák ki.

Hogyan és milyen eszközökkel lehet előmozdítani a gyengén gazdálkodó szövetkezetekben a tagok anyagi érdekeltségének fokozását? Ezzel kapcsolatban érdemes röviden kitérni a szovjet, a német és a bolgár tapasztalatokra.

A *Szovjetunióban* július óta minden kolhoz a hasonló adottságok között dolgozó szomszédos szovhozok teljesítményei alapján kialakítja a maga normáit, s a kolhoz-dolgozókat az azonos munkát végző szovhozdolgozók díjtételei szerint díjazza. Az éves termelési és pénzügyi tervben pénzben és természetben is megtervezik az így kialakított munkadíj-alapot, s kifizetését garantálják. A gyengén gazdálkodó kolhozokban ez a garantált minimum, amelyet a munka eredményétől és a bruttó jövedelem alakulásától függően még kiegészítenek prémiummal és évvégi részesedéssel.

Azoknak a kolhozoknak, amelyeknek nincs elegendő saját eszközük a garantált munkadíjazás megvalósításához, a Szovjetunió Állami Bankja 1966 és 1970 között *ötéves lejáratra, hitelt nyújt,* a kolhoz hosszú lejáratú hiteltervében erre előirányzott összeg erejéig. Ennek az összegnek a nagyságát a garantált pénzbeli munkadíjalap és a tervben erre a célra saját erőből előirányzott összeg közötti különbség adja meg. A hitelt a kerületi tanács végrehajtó bizottsága álal felülvizsgált és jóváhagyott igénylés alapján folyósítják, törlesztését a folyósítás utáni harmadik évben kell megkezdeni.

Digitized by Google

Az *NDK-ban* 1962-ig olyan dotációs rendszert alkalmaztak, hogy az állam minden termelőszövetkezetben szavatolta a tagonkénti átlag 4120 márka (pénz- és természetbeli) évi jövedelemrészesedést. Ennek a megoldásnak az volt az előnye, hogy a szövetkezeti parasztság minden körülmények között számíthatott arra, hogy munkájáért meghatározott összegű évi keresetet kap. Hátrányai azonban hamar kiütköztek.

Ez a rendszer jelentős terheket rótt az államra, s ugyanakkor nem eléggé ösztönözte a szövetkezeteket arra, hogy a termelés növelése érdekében vonják be tagjaikat a közös gazdaság munkájába. Az a szövetkezet ugyanis, amelyben azért volt alacsony az egy tagra jutó átlagos munkateljesítés, mert a tagok nem eléggé vettek részt a közös munkában, vagy nem dolgoztak elég szorgalmasan, ugyanúgy megkapta a részesedés-kiegészítést, mint az, amelyben a tagok szorgalmasan dolgoztak ugyan, de rajtuk kívül álló okok miatt mégis alacsony maradt az eredmény. Ezért 1962 után csak azzal a kikötéssel adtak munkadíj-kiegészítést a gyengén gazdálkodó szövetkezeteknek, hogy teljesíteniük kell termelési és felvásárlási tervüket s az állammal szembeni kötelezettségeiket. Újabban a német szövetkezetek nem kapnak *közvetlen munkadíj-kiegészítést,* hanem az állam különféle gazdasági intézkedésekkel — pl. az államnak való kötelező terményeladás mértékének megváltoztatásával — úgy befolyásolja a szövetkezetek bruttó jövedelmét, hogy a gyenge gazdaságok is képesek legyenek egy minimális munkadíjat garantálni. Azért lehet a kötelező terményértékesítés mértékének alakításával elérni ezt, mert kettős árrendszer van, s ha csökken a kötelező értékesítés mértéke, akkor a szövetkezet több árut értékesíthet szabad áron, és így magasabb árbevételekhez jut.

Bulgáriában 1963 januárjában a minisztertanács határozatot fogadott el garantált munkaegység-minimum bevezetéséről a termelőszövetkezetekben. Egységesen 1,8 levában (1 leva turista-árfolyámra számítva: 18 forint) szabták meg azt a munkaegység-értéket — a pénz- és természetbeli részesedést együttesen figyelembe véve —, amely ahhoz szükséges, hogy a szövetkezeti tagok évi 190 munkaegység teljesítésével a minimális megélhetéshez jussanak. Azok a természeti körülményeik folytán a „gyenge" kategóriába tartozó gazdaságok, amelyek saját erejükből nem tudják biztosítani ezt a minimumot, kiegészítő támogatást kérhetnek. Ennek fedezetéül egy társadalmi pénzalap szolgál, amelyet állami hozzájárulásból és a szövetkezetek befizetéseiből létesítettek. A termelőszövetkezeteknek jövedelmük 2 százalékát kell a Nemzeti Bankhoz a „társadalmilag garantált minimumalap" számlára befizetniük.

A legalacsonyabb munkadíjaknak meghatározott szintűre való kiegészítésével *Magyarországon* is próbálkozunk. 1962 óta a gazdaságilag meg nem erősödött szövetkezetek egy része — az összes közös gazdaságok mintegy egynegyede — vissza nem térítendő állami támogatást kap, elsősorban a gazdálkodásuk viteléhez legszükségesebb forgóeszközökre, illetve közvetlen munkadíj-kiegészítésre. 1966-tól kezdve *nem utólag,* hanem már az *év elejétől* biztosítjuk ezt. Egy másik hazai próbálkozás: a garantált pénzbeli munkadíjazás bevezetése *állami dotáció segítségével* a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetekben. 1962-ben 11, 1963 óta 30—40 szövetkezetben alkalmaztuk ezt.

A bruttó jövedelem növelése — s ezen belül a gyengén gazdálkodó szövetkezetekben fizetett munkadíjak színvonalának emelése — a tapasztalatok alapján több módon is eredményesen valósítható meg. A lehetséges főbb módszerek a következők:

Digitized by Google

Közvetlen részesedés-kiegészítés:

a) Minden szövetkezetben egységes minimális munkadíj szavatolása.

b) A gyengén gazdálkodó szövetkezetekben szövetkezetenként változó nagyságú részesedés garantálása.

Közvetett részesedés-kiegészítés:

a) Az állóeszközök és a vásárolt forgóeszközök beszerzési árának dotálása.

b) A mezőgazdasági termelői árak dotálása.

c) Kölcsönök nyújtása.

d) Adóelengedések, kedvezmények egyéb központi befizetésekből.

A közvetlen kereset-kiegészítés anyagilag ösztönzőbb akkor, ha nem a *létszám*, hanem a *napi kereset* szerint adják. Ez országos, vagy helyi (megyei, járási) csoportátlagoknak megfelelő egységes napi keresetek alapján is megvalósítható. A jobb és több munkára ösztönzésnek nem elengedhetetlen feltétele, hogy a kiegészítés országosan egységes napi keresetek szintjén történjék, a feladat enélkül is nagyon jól megoldható. Ebben az esetben nem alakul ki ugyan a minimális munkadíjak egységes színvonala a gyengén gazdálkodó szövetkezetekben, de nem is ez a fontos. A lényeges az, hogy *az egységnyi munkáért járó, az ország különböző részeiben helyileg kialakult minimális munkadíjat a tagok a gyengén gazdálkodó szövetkezetekben is garantáltan és rendszeresen megkapják*, mert ez a feltétele annak, hogy a közös munkába kielégítő mértékben kapcsolódjanak be.

Van a közvetlen kereset-kiegészítésnek még egy olyan problémája, amelyet hiba volna figyelmen kívül hagynunk. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ennek a kiegészítésnek — még ha kiküszöböljük is azt a fogyatékosságát, hogy utólag kapják meg az üzemek — mindenképp megvan az a jellege, hogy ellenszolgáltatás nélkül (nagyobb erőkifejtés, nagyobb szorgalom nélkül) *„ingyen"* kapják a szövetkezeti tagok. Az ilyen támogatásnak tehát megvan ugyan az az előnye, hogy biztosan számíthatnak rá, de ez azzal a hátránnyal párosul, hogy akkor is megkapják, ha semmit sem tesznek érte — mert „jár". Ezért a termelés növelése, az anyagi ösztönzés szempontjából jobbak az olyan módszerek, amelyek a termelés, a munkatermelékenység, a realizált bruttó jövedelem színvonalának emelésével kötik egybe a juttatást (a dotációt), mert ezek a „sült galambra várás" helyett nagyobb szorgalomra, több és jobb munkára is ösztönöznek.

Emiatt kerültek előtérbe az utóbbi időben a *közvetett kereset-kiegészítés* módszerei, így a pénzügyi eszközök közül az árdotáció — mégpedig mind a mezőgazdasági termelői árnak, mind az állóeszközök és az üzemen kívülről származó forgóeszközök beszerzési árának a szubvencionálása —, továbbá a rövid- és középlejáratú hitel.

Digitized by Google

A Szovjetunióban a szovhoz napi keresetek alapján bevezetett garantált munkadíjazás igen előnyösen kapcsolja egybe és kombinálja a garantálással a hitelt. A gyenge kolhozok számára külön árdotációt azonban nem vezettek be, mert az utóbbi években megszilárdult pénzügyi helyzet lehetővé teszi, hogy pusztán hitelezéssel megoldják ezt a feladatot. Hazánkban — minthogy a gyengén gazdálkodó szövetkezetekben nincsenek meg a pénzügyi alapjai a hasonló típusú garantálásnak — *az árdotáció útján történő kereset-kiegészítés* került előtérbe. Ennek az a lényege, hogy a mostoha természeti körülmények között gazdálkodó szövetkezetek a maguk természeti viszonyai között leggazdaságosabban termelhető termékekre árkiegészítést kapnak, s ebből garantáltan kifizethetik az év közben kiosztandó részesedést. 1965-ben néhány járásban már elkezdtük ennek a módszernek a kipróbálását.

A közvetett kereset-kiegészítés *előnyösebb a közvetlen kereseti-kiegészítésnél,* mert a garantálást a többtermelésre való ösztönzéssel kapcsolja egybe. Az árdotációs módszer sikeres alkalmazásának azonban igen fontos feltétele, hogy az üzemviteli hitelezés rendszere ne gátolja, hanem segítse az évközi részesedés garantált és rendszeres kifizetését a szövetkezeti szektorban.

Az üzemviteli hitelezés továbbfejlesztése

A jelenlegi jogszabályok szerint a szövetkezeti tagok részesedésének a megállapítását és kiosztását *minden egyéb* fizetési kötelezettség megelőzi. A garantált munkadíjazás bevezetése szükségessé teszi, hogy megváltoztassuk ezeket az elavult jogszabályokat, s ezzel együtt fejlesszük tovább a forgóalap-képzés és üzemviteli hitelezés eddigi rendszerét is.

A termelés növelése a szövetkezeti szektorban is azt követeli, hogy minél zavartalanabb legyen az ehhez szükséges forgóeszköz-ellátás, amelybe a dolgozók munkadíjának kifizetéséhez szükséges pénzeszközök is beletartoznak. Nemcsak a mezőgazdasági üzemek, hanem még a sokkal folyamatosabban termelő és értékesítő ipari üzemek sem képesek arra, hogy az év minden szakaszában rendszeresen fedezzék bevételeikből üzemviteli kiadásaikat. A forgóeszköz-hitelezés egyik legfontosabb feladata éppen az, hogy *átsegítse az üzemeket az időszakos eszközhiány miatt támadt nehézségeken.* Az eddigi finanszírozás súlyos fogyatékossága, hogy a termelőszövetkezeti szektorban megnehezíti ezt, két vonatkozásban is. Egyrészt azzal, hogy csak részben nyújt lehetőséget a saját termelésből keletkező és a következő évi termeléshez szükséges készletek, illetve alapok meghitelezésére. Másrészt azzal, hogy — a mérleghiánytól félve — igen szűkmarkúan kezeli a szövetkezeti tagok munkadíj-előlegeire nyújtható rövid lejáratú hiteleket.

A mai termelőszövetkezeti forgóeszköz-hitelezési rendszer *közvetve és közvetlenül is kedvezőtlenül érinti a tagok anyagi érdekeltségét és a haladó munkadíjazási formák elterjesztését.* Közvetve azzal, hogy a bank

Digitized by Google

a termeléshez szükséges készleteknek csak egy részét hitelezi meg, s ha fizetési nehézségek támadnak, elsősorban a tagok előlegeit csökkenti. Közvetlenül pedig azzal, hogy a bank megtagadhatja az előlegezési számlára való átvezetéseket, ez a számla kimerül, s a szövetkezetek nem tudnak fizetni tagjaiknak.

A Magyar Nemzeti Bank meglehetősen bonyolult, de hatásos módszert dolgozott ki a „túlelőlegezés" megakadályozására. Már a tervezéskor megállapítják, hogy a készpénz-részesedés 60 százaléknyi összege hány százaléka a folyó évi termelésből tervezett pénzbevételnek. Csak ennek erejéig lehet ugyanis hitelt nyújtani munkaegység-előlégezésre (a pénzdíjas gazdaságokat és a kiemelt szövetkezeteket kivéve; ezekben ez az összeg a készpénz-részesedés 80 százalékát is elérheti). Az év folyamán a bank csak az így kiszámított kulcsszámnak megfelelő összeget vezeti át a termelésből befolyt pénzbevételekből az előlegszámlára, de csak addig, amíg a szövetkezet „túlelőlegezésbe" nem kerül. Az sem fordulhat elő, hogy a szövetkezet a maga erejéből a munkaegységre tervezett készpénz-részesedés 60 százalékánál nagyobb előleget adjon tagjainak. Mégpedig azért nem, mert „túlelőlegezés" észlelése esetén a bank a szövetkezet befolyó bevételeiből nem vezet át összegeket az előlegszámlára, s így előbb-utóbb kimerül az előlegezési lehetőség.

Ezek után jobban érthető, hogy miért vannak gyakran fizetési gondjaik a termelőszövetkezeteknek, s miért nem hódít gyorsabban tért a tagok anyagi ösztönzése szempontjából jól bevált és haladó pénzelőlegezés. Talán nem túlzás, ha megállapítjuk, hogy a *mai termelőszövetkezeti üzemviteli hitelezés nincs teljes összhangban gazdasági céljainkkal*, a szövetkezetek és a népgazdaság érdekeivel, a többtermelésre való ösztönzéssel.

Az alacsony kereseti szint mellett főleg az elavult jövedelemelosztás és az üzemviteli hitelezés rendszerének következménye az, hogy ma is sok olyan termelőszövetkezet van, amely egy fillér előleget sem tud osztani tagjainak, s hogy a szövetkezetek többsége csak rendszertelen és kis összegű előleg kifizetésére képes.

Mi a megoldás útja? A mechanizmus-reform megvalósításával tovább kell fejlesztenünk a termelőszövetkezeti jövedelemelosztás és üzemviteli hitelezés rendszerét, mégpedig abban az irányban, hogy minden szövetkezet rendszeresen tudjon garantált évközi részesedést fizetni tagjainak.

A rövid lejáratú hitelezés *fő funkciója* az állami és szövetkezeti üzemekben egyaránt az, hogy gyorsan átsegítse az üzemeket azokon a nehézségeiken, amelyeket a termelés idényszerűségéből fakadó időszakos pénzhiány okoz. Ezért a hitelnyújtás alapja nem pusztán a ráfordítások egyik-másik csoportja, hanem a reálisan kidolgozott üzemtervben előre meghatározható, illetve ennek megvalósítása során fellépő *időszakos eszközhiány fedezése*. Az üzemviteli hitel fedezete pedig nem pusztán az értékesítésre kerülő termékek valamilyen hányada, hanem

Digitized by Google

az üzem egész jövedelme és gazdálkodása, többek között a saját termelésből rendelkezésére álló forgóalapok is. Csak az ilyen hitelezés biztosíthatja a gazdaságok zavartalan működését. De a veszteségek gyorsabb felszámolásához is ez nyújt kedvezőbb lehetőségeket a többtermelés előmozdításával.

Az üzemviteli hitelezésnek természetesen olyan szerepe is lehet, hogy hozzásegítse a termelőszövetkezeteket minimális forgóeszköz-szükségletük fedezéséhez saját erőből. Hazánkban ez is igen fontos, mert a termelőszövetkezetek többsége még csak kialakulóban levő nagyüzem, és saját erejéből a minimálisan szükséges forgóeszközökkel sem rendelkezik. Ezért a jövőben középlejáratú forgóeszköz-hitelekkel is lehetővé kellene tenni, hogy a szövetkezetek fokozatosan, nyolc-tíz év alatt létrehozhassák a gazdálkodás zavartalanságát biztosító saját forgóalapjukat. Mindezt azonban a szövetkezeti bevételek növekedésével összehangoltan kellene megvalósítani, úgy, hogy ez ne legyen erejüket meghaladó tehervállalás a szövetkezetek számára, s ne érintse kedvezőtlenül a tagság személyi fogyasztására szükséges eszközök alakulását, a tagok anyagi érdekeltségét, sőt mozdítsa elő ennek szilárdabb alapokra helyezését.

A szocialista országok gyakorlatából különösen figyelemre méltó tapasztalatokat nyújtanak a Szovjetunióban legutóbb életbe léptetett változások. Ezek azt mutatják, hogy *gyökeres fordulat van kibontakozóban a kolhozok finanszírozásában.*

A kolhozokat eddig a felvásárló szervek és vállalatok látták el hitellel, a felvásárolt termékekre adott előlegek formájában. Az előleg mértéke minden gazdaságra és minden termékre vonatkozólag egységes volt: a felvásárlandó termékek értékének 30 százalékát (a gazdaságilag gyengébb kolhozokban 40 százalékát) tette ki, s ennek felét lehetett munkadíj-előlegként felhasználni. Az Állami Bank eddig csak az áru- és anyagszámláknak, valamint a kolhozok részére harmadik személy által végzett szolgáltatások számláinak kifizetésére nyújtott kölcsönt. 1964-ben például az Állami Bank részesedése a kolhozoknak nyújtott rövid lejáratú hitelekben mindössze 18 százalékot tett ki.

Ezt a finanszírozási gyakorlatot most gyökeresen megváltoztatják. 1966. január 1-től lehetővé tették, hogy bármely kolhoz — a felvásárló vállalatok által nyújtott előlegeken kívül — rövid lejáratú hiteleket kapjon az Állami Banktól, időszakos pénzhiányának fedezetére. Ezenkívül 1966. január 1-től több körzetben *kísérletet indítottak meg* a közvetlen bankhitelezés legjobb módszereinek kidolgozásához szükséges tapasztalatok megszerzése céljából. A kísérletnek három fő változata van, ezek főleg a banki elszámolás, a hitel-lebonyolítás tekintetében különböznek egymástól, de a hitelnyújtás mértékében és a törlesztés módjában is vannak köztük eltérések. Mindhárom változatnak azonban megvannak a következő közös jellemzői és fő vonásai:

A kolhozoknak nyújtott üzemviteli hitel nemcsak bizonyos ráfordítások vagy készletek meghitelezésére szolgál, hanem *a teljes időszakos eszközhiány fedezésére.* Ezt a kolhozok éves termelési és pénzügyi tervében — negyedévi, illetve havi bontásban — megtervezik, s a bank meghitelezi a kolhozok által igényelt összeget. A kolhozok az így nyújtott kölcsönök után évi 1 százalékos, a lejárt kölcsönök után pedig 3 százalékos ka-

Digitized by Google

matot fizetnek. Az értékesítés bizonyos százalékához kötött eddigi rövid lejáratú kölcsönnyújtást tehát *az időszakos eszközhiány teljes fedezetét biztosító hitelezés váltja fel.* A kölcsön törlesztését nem pusztán a termékek egy csoportja, hanem *a gazdaság egész jövedelme* biztosítja. Szovjet közgazdászok szerint ez a változtatás azért igen fontos, mert ebben az esetben a rövid lejáratú hitel betölti fő funkcióját: a gazdaságok a kölcsönt *idejében kapják meg,* idejében eleget tudnak tenni összes fizetési és elszámolási kötelezettségeiknek is, s ez kedvezően hat egész gazdálkodásukra. Szerintük ily módon a visszafizetésnek is kedvező feltételei teremthetők meg.

Azokat a pénzeszközöket, amelyek a kolhozok éves termelési és pénzügyi tervében előirányzott garantált munkadíj kifizetéséhez szükségesek, *a bank minden más kötelezettséget megelőzve folyósítja.* A garantált munkadíj rendszeres kifizetésében tehát nem lehet fennakadás, az ehhez szükséges hitelt akkor is megkapja a kolhoz, ha nincs elegendő eszköze a folyósítás időpontjában esedékes tartozásainak törlesztésére.

Az Állami Bank fiókjai *a kolhozokkal való egyeztetés alapján állapítják meg a hiteltörlesztés határidejét,* mégpedig az értékesítésből származó bevételek várható időpontjától függően. A folyó évi termeléssel kapcsolatos kiadások fedezésére nyújtott hiteleket a folyó évi bevételekből kell törleszteni, a befejezetlen termelésre és a következő évre átmenő tartalékokra nyújtott hiteleket pedig a következő évi bevételeikből törlesztik a kolhozok. Ha a kolhoz folyószámláján nincsenek pénzösszegek, beruházási számláján azonban vannak szabad összegek, akkor a nyújtott kölcsönök a kolhoz kívánságára, ideiglenes hitelátruházás formájában, a beruházási számláról is törleszthetők. Ha a termelési-pénzügyi tervben előirányzott pénzbevételek a kolhoztól független okok miatt késedelmesen folynak be és ezért a gazdaság nem tudja a megállapított határidőre törleszteni tartozásait, a bank 60 napos haladékot adhat.

A hitelezés alapja a kolhozok éves terve. *A bank szerepe* sem korlátozódik azonban a hitelfolyósításra. Rendszeresen vizsgálja, hogy helyesen irányozták-e elő a hitelt a kolhozok és hogyan teljesítik pénzügyi tervüket, figyelemmel kíséri a kolhozok pénzgazdálkodását, és szükség esetén helyszíni ellenőrzést is végez. Megfigyeléseit és javaslatait rendszeresen továbbítja a kolhozoknak, a kerületi mezőgazdasági termelési igazgatóságoknak. Ha szükséges, további segítséget nyújt, ha pedig rendellenességet tapasztal, részben (vagy teljesen is) felfüggesztheti a hitelfolyósítást.

Ezek az intézkedések egy részét alkotják annak a programnak, amelyet az SZKP Központi Bizottságának 1965 márciusi plénuma dolgozott ki a mezőgazdasági termelés fellendítésére, s amelyet a XXIII. kongresszus is megtárgyalt és elfogadott. Nagy horderejű lépések ezek, s rövid időn belül gyökeresen új helyzetet teremthetnek a kolhozok egész gazdálkodásában.

A jövedelemelosztási formák megválasztása a szövetkezetek belső ügye

A szövetkezeti tagok anyagi érdekeltségének fokozásához igen fontos a részesedési formák helyes kiválasztása és fejlesztése is. A formák helyes vagy helytelen alkalmazása közvetlenül érinti a dolgozók személyes érdekeit és kihat a termelésre. A munka szerinti részesedés egyes formáit nem tekinthetjük önmagukban véve jónak vagy alkalmatlan-

Digitized by Google

nak, hanem csak a szerint a gazdasági tartalmuk szerint, amelyet a munkadíj, illetve a részesedés nagysága és rendszeres kifizetése jellemez. De ebben a vonatkozásban is csak azok a munka szerinti részesedési formák a haladók, amelyek nem a közös érdek rovására, hanem vele összhangban biztosítják a tagok személyes érdekeit.

A termelőszövetkezeti szektorban *gazdaságilag szükségszerű a munkadíjazási módok nagy változatossága.* A jól gazdálkodó üzemek, amelyek már ma is annyit tudnak fizetni, mint az állami gazdaságok, nem használhatnak ugyanolyan munkadíjazási rendszert, mint azok a gyengén gazdálkodó szövetkezetek, amelyekben azonos munkáért egy munkanapra számítva csak harmadannyi jut a tagoknak, mint a jókban, s ennek nagyobb részét is természetben adják ki. Nemcsak a szövetkezetek között, hanem egy-egy szövetkezeten belül is többféle munkadíjazási forma alkalmazása szükséges, az eltérő technikai és technológiai körülmények miatt, s az anyagi ösztönzés fokozása céljából.

A szövetkezetekben sem több forma együttes alkalmazása, sem valamely forma (pl. a részes művelés) automatikusan nem idéz elő kereseti aránytalanságokat. A kereseti aránytalanságokat az egyes ágazatokban folyó termelés jelentősen eltérő körülményei közepette főleg a keresetek alacsony színvonala és kifizetésük bizonytalansága, a tagság foglalkoztatásában meglevő különbség, a munkaosztályozás, mérés, normázás sablonossága, s ezekkel együtt a különböző részesedési formák nem eléggé összehangolt alkalmazása okozza.

A munkadíjazási formák közül az eddigi tapasztalatok szerint a pénzdíjazás tekinthető a leghaladóbbnak. A munkaegység pénzdíjazással való felváltása törvényszerű folyamat, de a pénzdíjazás tömeges elterjesztésének hazánkban még *meg kell teremteni a gazdasági feltételeit.* A közeljövőben minden bizonnyal gyorsulni fog ez a folyamat, főleg egyes ágazatokban (kertészet, állattenyésztés).

Természetes, hogy a szövetkezetek mai fejlődési fokán a tagok anyagi ösztönzését illetően nem csupán a pénzfizetésen van a hangsúly, hanem főleg, és még hosszú ideig, *a részesedés nagyságának növelésével együtt a kereset nagyobb részének garantált és rendszeres kifizetésén.* Ezért várható, hogy az évi részesedés nagyobb hányadának garantált és rendszeres kifizetésével együtt a szövetkezetek továbbra is széles körben fogják alkalmazni a „nádudvari módszert", az összterméstől függő, premizálással kombinált formákat, valamint a részes és a százalékos művelést.

A gyakorlatban a termelőszövetkezetek — gazdasági erejüktől függően — a legkülönbözőbb formákban igyekeznek előbbrelépni a részesedés egy részének garantált és rendszeres kifizetése útján, mert az jobban megfelel a tagság és egyúttal a termelés érdekeinek. A jól gazdálkodó szövetkezetek egy része pénzdíjazással váltotta fel a munkaegységet. Ennek a változásnak nem pusztán az a lényege, hogy a

Digitized by Google

munkaegységet kiküszöbölve, közvetlenül pénzben számolják el a teljesítményeket, hanem az is, hogy a *munkadíj nagyobb részét szavatolják,* folyamatosan és rendszeresen kifizetik.

A szövetkezetek második csoportja — anélkül, hogy a munkaegység-rendszert pénzdíjazással váltotta volna fel — rátért *a szavatolt és rendszeresen (általában havonta) kifizetett pénzelőlegezés* rendszerére.

Végül a szövetkezetek egy harmadik csoportja — főleg a közepesek és a gyengén gazdálkodók egy része —, amellett, hogy év közben is juttat bizonyos összegű pénzelőleget tagjainak, a *részesedés egy részét a termelés eredményéhez kötve úgy igyekszik szavatolni, hogy a részes és a százalékos művelést, továbbá a kombinált munkadíjazás különféle változatait alkalmazza.* Ezek a formák a részesedés nagyságát közvetve, a részesedési arány meghatározása útján szavatolják.

Az ún. nádudvari módszer, továbbá a részes és a százalékos művelés széles körű alkalmazásában szövetkezeti parasztságunknak nem valamiféle feudális hajlamai és szokásai törnek felszínre, hanem éppen az a törekvése, hogy legalább a kereset egy részéhez biztosan hozzájuthasson.

Agrárpolitikánknak egyik érdeme, hogy a szövetkezeti jövedelemelosztásban idejében szakított a korábbi dogmatikus szemlélettel és sablonos gyakorlattal, s lehetővé tette, hogy a szövetkezetek a körülményeiknek legmegfelelőbb munkadíjazási formákat alkalmazzák.

Indokolt, hogy az országos tapasztalatok alapján a központi szervek helyes irányban befolyásolják a fejlődést. A személyes érdekeltség elvének alkalmazásában azonban ugyanolyan megengedhetetlen a túlzott centralizálás, mint a gazdasági élet sok más problémájának megoldásában. Központilag meg lehet állapítani, hogy milyen célok elérésére kell törekedni, s ehhez tanácsot lehet adni az országos tapasztalatok alapján legalkalmasabbnak látszó, számba jöhető módszerekre. A helyi feltételek alapos mérlegelését, az adottságoknak legjobban megfelelő munkadíjazási formák kiválasztását azonban minden egyes gazdaságban helyben lehet legjobban elvégezni. A munkadíjazási formák megválasztása tehát az egyes szövetkezetek belső ügye.

A jövőben is az a legfontosabb a munkadíjazás fejlesztésében, hogy ne szakadjunk el a realitásoktól, s csak a feltételek megteremtésével és változásával összehangoltan lépjünk előbbre.

Digitized by Google

HAY LÁSZLÓ:

A szocialista világpiacról

A szocialista országokban folyamatban levő gazdasági reformok magukkal hozzák a szocialista világpiac helyzetének módosulását: *a szocialista gazdasági együttműködés folyamatának* és nem utolsósorban a szocialista országok között lebonyolódó *árucsere mechanizmusának* változásait. E mechanizmus további fejlődésére vonatkozó elképzeléseinket akkor alapozhatjuk meg, ha számot vetünk azzal, hogy mi a szocialista világpiac *lényege,* milyen tényezők határozzák meg *jellegzetes vonásait* és szabják meg jelenlegi *működésének formáit.* Azért is indokolt ezt a kérdést megvizsgálni, mert a mostani fejlődési szakaszban a szocialista világgazdaság legfontosabb láncszeme a szocialista világpiac: a gazdasági kapcsolatok legnagyobb része ugyanis kölcsönös árucserében testesül meg.

A szocialista világpiac a szocialista országok világrendszerének az az intézménye, amelynek útján a javak adásvétele a szocialista országok közt lebonyolódik. E piac jellegét mindenekelőtt a szocialista országokban uralkodó termelési viszonyok döntik el. Az itt folyó árucserét ugyanis a népgazdasági összefüggéseket mérlegelő döntések határozzák meg, nem pedig egyes tőkés vállalkozások előnyeinek szempontjai, mint a kapitalista világpiacon. A tőkés világpiacon tehát a *spontaneitás,* a szocialista világpiacon viszont a *tervszerűség* az uralkodó tendencia. A másik fő különbség az, hogy itt nem kizárólag az egyoldalú érdekek az irányadók, hanem a szocialista országok közti cserefolyamatokba belejátszik a *kölcsönös együttműködés, a nemzeti érdekek egyeztetése és figyelembevétele, a dolgozók nemzetközi érdekeinek szolgálata,* mindez a *szocialista internacionalizmus* szellemében.

A szocialista világpiac közvetítésével valósulhatnak meg a *szocialista nemzetközi munkamegosztás céljai:* a) a munkaidő-megtakarítás, a legnagyobb eredmény elérése a legkevesebb munkával, a munka termelékenységének növelése, b) a termelőerők növekedésének és az életszínvonal emelkedésének biztosítása, c) a legkedvezőbb népgazdasági arányok biztosítása, d) a gazdasági színvonal kiegyenlítődésének előmozdítása.

Digitized by Google

A szocialista világpiacnak részesei az *összes szocialista országok*[1], de a *legfejlettebb szektora* a KGST-országok rendszere; ezért az utóbbiak kapcsolatainak tapasztalatai alapján vizsgáljuk a szocialista világpiac problémáit.

A szocialista világpiacon végbemenő folyamatok beható feltárásához annak megismerése szükséges, hogy milyenek a szocialista világpiac *termelési viszonyai.*

A termelési viszonyok azok az emberek közti viszonyok, amelyek a javak termelésére, elosztására, a javak cseréjére és fogyasztására vonatkoznak, „az emberek, miközben termékeiket kicserélik, termelési viszonyokba lépnek anélkül, hogy akár csak annak is tudatában volnának, hogy itt társadalmi termelési viszonyról van szó".[2] A termelési viszonyok a termékek cseréjében is megjelennek, mégpedig nemcsak azokban a folyamatokban, amelyek a nemzeti határokon belül, hanem azokban is, amelyek a nemzeti határokon túl, a nemzetközi piacokon mennek végbe. Indokolt tehát az a kérdésfeltevés, hogy milyenek a termelési viszonyok a szocialista világpiacon, bár itt nem egyes emberek, hanem emberi társulások lépnek fel mint vevők, illetve eladók.

A világpiac termelési viszonyainak megítélése szempontjából nagyon figyelemreméltó Marxnak egy rövid és bővebben ki nem fejtett megjegyzése. Marx arra figyelmeztet, hogy nem szabad elfeledni a „másodlagos és harmadlagos, általában levezetett, átvitt, nem elsődleges termelési viszonyokat. Azt a szerepet, amelyet itt a nemzetközi kapcsolatok játszanak."[3] A termelési viszonyok tehát Marx szerint elsődlegesek, de lehetnek másodlagosak, harmadlagosak is. Vagyis igen sokrétűek.

Az *elsődleges termelési viszonyokat* mindig az országon belüli tényezők határozzák meg; a szocialista országokban mindenekelőtt a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a parasztsággal szövetséges munkásosztály vezető szerepe és az ebből következő szocialista internacionalizmus.

A *másodlagos termelési viszonyok* kialakulásában a szocialista országok kapcsolatai játszanak szerepet, mindenekelőtt tehát a szocialista világpiac. Vagyis a szocialista világpiacon uralkodó termelési viszonyok visszahatnak a szocialista országokban, a nemzeti keretekben uralkodó termelési viszonyokra (és megfordítva). A másodlagos és harmadlagos termelési viszonyok véleményem szerint fokozatukban

[1] A szocialista országok közül Kínának a leglazább a szocialista világpiaccal való összefüggése, minthogy Kína kifejezetten autarkiás gazdaságpolitikát folytat. Ez az álláspont már elég világosan kifejezésre jutott abban az interjúban, amelyet Csou En-laj 1963-ban adott a Reuter hírügynökség igazgatójának (Neue Zürcher Zeitung, 1963. X. 16.). Azóta még folytatódott a Kínai Népköztársaság elszigetelődése a szocialista világpiactól.

[2] V. I. Lenin: Összes művei, 2. kiadás. Kossuth Könyvkiadó. 1963. I. kötet, 126. old.

[3] K. Marx és F. Engels: Összes művei, orosz nyelvű 2. kiadás (1958), 12. kötet, 728. old.

Digitized by Google

különböznek egymástól, s az utóbbiakat is a külső kapcsolatok határozzák meg. A szocialista országokra nézve *harmadlagosnak* lehet mondani a tőkés világpiaccal fennálló kapcsolatok hatását. Nem helytálló az a felfogás, hogy a termelési viszonyok mérlegelésénél a tőkés világpiacot teljesen figyelmen kívül lehet hagyni.

Az elsődleges termelési viszonyok határozzák meg valamely ország termelési viszonyainak jellegét, ezek befolyásolják a másodlagos (illetve harmadlagos) behatások megjelenését, de az utóbbiak szerepe is számottevő, mégpedig annál nagyobb, minél erősebb a kapcsolata valamely országnak a világpiacokkal.

Noha a szocialista világpiac a szocialista országok gazdasági kapcsolataira épül, az utóbbiak termelési viszonyait nem lehet egyszerűen rávetíteni az előbbire. A szocialista világpiac termelési viszonyait meghatározó elsődleges tényezők ugyanazok, mint amelyeket az imént elsődlegesként jelöltünk meg, eme azonosság mellett azonban van egy *nagyon lényeges különbség.* A szocialista országokban a termelési eszközök társadalmi tulajdonából a népgazdaság központi irányítása következik, *a szocialista világpiacon azonban nem lehetséges központi irányítás,* minthogy a termelőeszközök döntő részének független szocialista államok (társadalmak) a birtokosai.

A termelési viszonyok a szocialista országokban *lényegükben* azonosak ugyan, de emellett országonként *eltérő vonásaik* is vannak. Például a Szovjetunióban az össznépi tulajdon szélesebb körű mint a népi demokráciákban (a földet is magában foglalja); Lengyelországban, más népi demokráciákkal ellentétben, még az egyéni parasztbirtok dominál. De különböző a termelőerők színvonala, a termelési struktúra is. Ezek az objektív tényezők különbségeket idéznek elő az egyes országok termelési viszonyaiban, különbségeket okoznak az egyes országok gazdasági mechanizmusában. Ezzel visszahatnak a szocialista világpiacra, ennek termelési viszonyaiban mint *másodlagos tényezők* éreztetik hatásaikat.

A szocialista országoknak kapcsolataik szövődnek a *tőkés világpiaccal,* amelyre többek közt a spontaneitás, a konkurrenciaharc, az áringadozások jellemzők. Az erről az oldalról származó behatások az alapjai a szocialista világpiac *harmadlagos* termelési viszonyainak. E hatás kifejezője például a szocialista világpiac jelenlegi árrendszere. Az elsődleges, másodlagos és harmadlagos termelési viszonyok természetesen nem elkülönülten nyilvánulnak meg a szocialista világpiac termelési viszonyaiban, hanem dialektikus egységben.

A termelési viszonyok a szocialista világpiacon igen bonyolultak. Az egyes tényezők hatásait alig lehet pontosan megítélni, minthogy ezek változnak, és a szocialista világpiac sem egycsapásra bontakozik ki, hanem fejlődik, alakul. Az világos, hogy a szocialista világpiac jellegét meghatározó termelési viszonyok alapvetően eltérnek a kapitalizmusétól és *ebben a tekintetben módosulás nem lehetséges.* A tőkés világpiacon, tőkés országok közt lezajló árucserének döntő célja az

Digitized by Google

értéktöbblet realizálása, mégpedig minél magasabb értéktöbbleté, a szocialista világpiacon lebonyolódó folyamatokban pedig *a szocializmusban érvényes törvények nyilvánulnak meg:* a szocializmus alaptörvénye, a munkatermelékenység növekedésének, a tervszerű és arányos fejlődésnek, a munkamegosztásnak a törvénye, az értéktörvény, és végül, de nem utolsósorban, a szocialista internacionalizmus törvénye. Minthogy azonban a szocialista világpiacon a termelési viszonyok nem azonosak a szocialista országokéival, s minthogy a jelenlegi történeti szakaszban nemzeti keretekben valósul meg a bővített újratermelés, itt *mások a törvények érvényesülésének útjai és megnyilvánulási formái,* mint az egyes szocialista országokban.

Nézzük például az *arányosság* törvényét. A szocializmusra jellemző tervszerűség — Lenin szavaival élve — „az állandóan és tudatosan fenntartott arányosságot követeli meg". Az arányosság fokozza a termelőerők fejlődésének ütemét, mégpedig a szocialista közösség rendszerében megteremtett arányosság nagyobb mértékben, mint ha egy országon belül, vagy két ország között valósul meg ez a követelmény. Az utóbbi nem biztosítja több ország vonatkozásában az arányosságot, sőt aránytalanságot szülhet: kettőződésekre, felesleges beruházásokra vezethet. Több szocialista ország esetében — minthogy közös tervezés a fejlődés jelenlegi szakaszában és még hosszú ideig nem lehetséges —, csak *tervegyeztetések útján* juthat érvényre az arányosság törvénye, mégpedig annál jobban, minél inkább tökéletesedik a tervegyeztetések rendszere.

Vagy nézzük a *munka termelékenysége növekedésének törvényét.* Ez a törvény egy országon belül sokféle módon törhet magának utat. De a szocialista világgazdaságban érvényesülésének legfőbb eszköze a termelés szakosítása és koordinációja. Ez egyszersmind a nemzetközi munkamegosztás szélesedésének legfőbb eszköze. Ezek a példák azt mutatják, hogy a szocializmus törvényei másképpen érvényesülnek a szocialista világpiacon, mint az egyes országokban.

Az elmondottak után megvizsgálhatjuk a *szocialista világpiac mechanizmusának alakulását.* Ezt két tényező erőteljesen befolyásolta. Az egyik az, hogy a szocialista közösség rendszerében az *újratermelés nemzeti keretekben valósul meg,* a másik pedig az, hogy a szocialista országokban *a tervgazdálkodás történetileg úgy alakult ki, hogy alapvetően utasításokra épült.* Elismertük ugyan, hogy a szocialista világpiacon elcserélendő javak áruk, de másrészt az az elméleti elgondolás uralkodott, hogy a szocialista országok termelési viszonyai lényegében nem áruviszonyok. Az volt tehát a törekvés, hogy a nemzetközi adásvételnek olyan szabályozása jöjjön létre, amely megfelel a valódi piacnak (a szocialista világpiacnak) is, de megfelel a feltételezetten nem valódi piacnak (az utasításos rendszerrel gúzsba kötött belső piacnak) is, és ezenkívül nem kerül összeütközésbe a tőkés piaci kapcsolatokkal sem. Így jött létre a szocialista világpiac működésének az a szabályozása, amelynek *fő vonásai* a következők:

Digitized by Google

1. *A kétoldalúság:* kétoldalú egyezmények (kereskedelmi, pénzügyi, szállítási feltételek), kétoldalú tervegyeztetés (amely lényegében áruszállítások meghatározása), kétoldalú klíring útján történő elszámolás.

2. *Kötelező árukontingensek,* amelyek útján két ország között a fizetési mérleg lényegében évenkénti kiegyensúlyozottságának kell adódni.

3. A megállapított *árelv alapján rögzített árak.*

4. *A belső és külső piac egymástól való elszigetelése.*

Ez a szabályozás a részletes utasításokra épülő terveknek, illetve az ebből következő *külkereskedelmi terveknek megfelelő áruforgalmat zökkenésekkel ugyan, de biztosította* a szocialista világpiacon, nagyobb áringadozások nélkül és a fizetési mérlegek előirányzatainak többékevésbé megfelelően. Ezek kétségtelenül igen számottevő előnyök, ezeket azonban igen súlyos hátrányok kísérték. Az itt vázolt igen merev szabályozás a gazdasági fejlődés előrehaladásával egyre jobban akadályozza a *valódi világpiac* kibontakozását, a nemzetközi munkamegosztás sokoldalú fejlődését, ezzel együtt a műszaki színvonal gyorsabb emelkedését, hátráltatja az áruesere bővülését, bár ennek lehetőségei megvolnának.

Ez a merev rendszer nem szüntette meg a szocialista világpiacon jelentkező ellentmondásokat: azt az ellentmondást sem, hogy a szocializmus törvényei a szocialista országok fokozott együttműködésének irányába hatnak ugyan, de ezt a fejlődést igen lényeges ellentendenciák fékezik. A KGST-nek jutott az a feladat, hogy ebben a bonyolult helyzetben az együttműködést ösztönözze, szervezze, a szocialista országok gazdasági kapcsolatait koordinálja. A KGST komoly akadályokat leküzdve, *a szocialista világpiac alakulásának, kibontakozásának fontos formálója lett.*

A KGST-nek nagy szerepe van abban, hogy sikerült visszaverni az imperializmusnak a szocialista országok gazdasága ellen irányuló aknamunkáját, hogy a tagországok gazdasága gyors ütemben fejlődött, nem utolsósorban azért, mert importszükségletük és exportáruik piaca a KGST közbenjöttével sok tekintetben biztosítva van. A KGST elhatározásai, útmutatásai, elvi megállapításai alapján az együttműködésnek újabb és újabb formái alakultak ki. A KGST keretében végrehajtott tudományos vizsgálódások és viták egyengették a fejlődés útját. A KGST eddigi tevékenysége a szocialista országokat rendkívül sok tapasztalattal gazdagította, s ezek a szocialista világgazdaság további formálása során gyümölcsözően felhasználhatók.

A legfőbb tapasztalatot helyesen foglalta össze a Voproszi Ekonomiki (1966. 5. sz.): „A kapcsolatok szabályozásában a nemzetek feletti utasító szervek létrehozásának bármiféle kísérlete éppen úgy elfogadhatatlan, mint a piaci erők spontán játéka. Egyik szélsőség sem felel meg a szocialista világközösség jelenlegi fejlődési feltételeinek. A jelenlegi szakaszban a szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlődé-

Digitized by Google

sének legelfogadhatóbb módja az, ha a szuverén szocialista államok önként, kölcsönösen elfogadható és kölcsönösen előnyös megegyezésre jutnak."

A KGST minden tagországa érzékenyen vigyáz arra — és joggal —, hogy a maga *szuverenitása* kellően érvényesüljön. A szuverenitás lényegi tartalma e vonatkozásban az, hogy a nemzeti gazdaság fejlesztését, a más országokkal való gazdasági együttműködés jellegét és irányát az egyes szocialista államok kormányai maguk irányítsák. Ebből következik, hogy a szuverenitás nem jelenthet elzárkózást, és nem is szolgálhat elzárkózás indokolásául. Az elzárkózás az autarkiára való törekvés jele, márpedig a szocialista világgazdaság tervszerű arányos fejlődésének, sőt az egyes szocialista országok fejlődésének érdeke is elvileg ellentmond az autarkiának. A szuverenitást nem lenne helyes egyoldalúan értelmezni, és elismerése betartásának is a kölcsönösségen kell alapulnia. Nem lenne helyes arra kényszeríteni bármelyik tagországot, hogy olyan konkrét gazdasági akcióban vállaljon együttműködést, amelyről azt véli, hogy sérti érdekeit. De az sem lenne helyes, ha bármelyik tagország meg volna akadályozva abban, hogy a gazdasági élet bármely területén olyan közös akcióban vagy intézményben részt vegyen, amelyet mások sérelme nélkül magára nézve előnyösnek tart. A szuverenitás kölcsönös tiszteletben tartásával, az önkéntesség elvének következetes alkalmazásával áthidalhatók az e téren felmerülő problémák és esetleges nézeteltérések. Ezért a szocializmus ellenségei — akik természetesen szítani igyekeznek a szocialista világon belül a felmerült problémák kapcsán a nacionalista nézőpontot és az ebből származó ellentétekre számítva a KGST működésének megtorpanását, a szocialista világpiac fellazulását várják — alaposan csalódni fognak.

Ez a probléma komoly megfontolást érdemel, de nem térítheti el figyelmünket egy szerintem ma előtérben álló kérdésről: *a szocialista világpiac szélesítéséről, erősítéséről, működési rendszerének további fejlesztése útján.* Vagyis arról a kérdésről: hogyan befolyásolják a gazdasági irányításnak a szocialista országokban végrehajtás alatt levő, illetve végrehajtandó reformjai a szocialista világpiac helyzetét.

Az egyes országok ez irányú rendszabályai *nem azonosak, de lényegüket illetően egy irányban mozognak.* A reformok csökkentik a tervezés merevségét, növelik a vállalatok önállóságát. A tervszerű irányítás vonatkozásában szűkítik, illetve feladják az utasítások rendszerét, és rátérnek a gazdasági módszerek alkalmazására. A tervteljesítés megítélésében előtérbe kerülnek az árutermelés kategóriái: a termékek értékesítése, a nyereség, a jövedelmezőség.

Hogyan érintik ezek a változások a szocialista világpiac mechanizmusát?

A tervezés merevségének csökkentése magával hozza a külkereskedelmi tervek utasításos jellegének lazítását és így a többéves keres-

Digitized by Google

kedelmi egyezmények kötelező kontingenseinek megszüntetésére, vagy legalábbis szűkítésére irányuló törekvést.

A vállalatok tevékenységének szabadabbá tétele felkelti azt a kívánságot, hogy az országok vállalatai a világpiacon közvetlenül érintkezhessenek egymással.

A tervteljesítés kritériumainak változása (pl. a nyereség alakulása) felveti a szocialista világpiac szigorúan rögzített áraival összefüggő problémákat.

A *vállalati érdek és a népgazdasági érdek egybehangolása* az új mechanizmus egyik legdöntőbb problémája. Ugyanez a kérdés nemcsak az országok belső piacain, hanem a szocialista világpiac vonatkozásában is felmerül. Ez a kérdés szorosan összefügg azzal, hogy az utasításos rendszer feladása esetén milyen eszközök biztosítják a nemzetközi árucsere tervszerűségét.

Az új mechanizmusnak minden országban az a legfontosabb célja, hogy alátámassza, erősítse a tervszerűséget, a gazdaságpolitikai irányvonal pontosabb érvényesülését, a szocializmus, illetve kommunizmus felépítésének meggyorsítását. Ennek a célnak kell kifejezésre jutnia a szocialista világpiac működési rendszerében is. Ellenségeink viszont arra számítanak, hogy az új mechanizmusok gyengíteni fogják a szocialista országok gazdasági kapcsolatait és növelik a tőkésországokkal való kapcsolatokat, s ennek azután — véleményük szerint — politikai következményei is lennének. Ez azonban alaptalan számítás. A reformok azt célozzák és minden bizonnyal azt eredményezik is majd, hogy a szocialista országok gazdasági együttműködésének újabb lehetőségei tárulnak fel, egyidejűleg pedig fokozódik a szocialista országok gazdaságának versenyképessége a világpiacon.

Világos, hogy sok a megoldandó feladat. Kétségtelen, hogy a szocialista világpiacon nem engedhető meg a piaci erők spontán játéka. A szocialista világpiac *szervezett piac volt eddig, és szervezett piacnak kell maradnia*, ugyanúgy, ahogyan a szocialista országok belső piacai a reformok után is a tervszerűség szolgálatában álló szervezett piacok maradnak. A kérdés tehát az, hogy *milyen eszközökkel lehet a szocialista világpiac piac-voltát emelni, és ugyanakkor a szervezettséget biztosítani.* Ehhez azt kell megfontolni, hogy a szocialista világpiac eddigi mechanizmusában mi volt a jó, mi a fenntartandó, mit kell megváltoztani, és a változások milyen ütemben, milyen feltételekkel hajthatók végre. A legközelebbi éveket illetően viszonylag egyszerű a helyzet, mert az ötéves kereskedelmi megállapodások 1970-ig le vannak kötve, az árkérdésekben nemrégiben sikerült megegyezést elérni. Ezeket a megállapodásokat tartanunk, végrehajtásukat biztosítanunk kell.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy 1970-ig semmin sem lehet változtatni, nem jelenti azt sem, hogy fel volnánk mentve az alól, hogy gondolkodjunk a további teendőkről: távlati elképzeléseinkről és közelebbi lehetőségeinkről.

Digitized by Google

A KGST tevékenységének jelenlegi *túlzott centralizáltságát a közeljövőben csökkenteni lehetne.* Ugyanakkor a vállalatok és más gazdálkodó szervek számára biztosítható volna a közvetlen érintkezés. Ezzel kiküszöbölhetők lennének bizonyos, az együttműködést fékező akadályok is. Az országok vállalatainak közvetlen kapcsolata az idevágó jogszabályok továbbfejlesztését igényli, többek között a nemzetközi szállítási feltételekre vonatkozó megállapodások módosítását.

Meg lehet gyorsítani azokat a *tudományos munkálatokat,* amelyek az együttműködés fejlődését szolgálják. Közben az új mechanizmus működését illetően gyűlnek a tapasztalatok, s ezeket fel kell dolgozni.

Bár a jelenlegi megkötöttség tekintetében lehetségesek változások, nem szabad feledniünk azt, hogy minden szocialista országban a külkereskedelem az újratermelés folyamatának az a területe, amelyen a központi utasítások és a közvetlen központi ellenőrzés rendszerének gazdasági eszközökkel való helyettesítése a legkörülményesebb és viszonylag hosszabb időt fog igénybe venni. Ez nem kisebb mértékben vonatkozik a szocialista világpiac mechanizmusának működésére is. Ezen a területen a módosítás türelmes munkát követel, és csak fokozatos előrehaladást várhatunk. Ez abból is következik, hogy igen bonyolult kérdésekről van szó.

A jelen körülmények között a szocialista világpiac termelési viszonyainak fejlődése tekintetében *a nemzetközi szakosítás és kooperáció látszik az egyik legfőbb tényezőnek.* Nem elegendő azonban, ha kizáróan az időmegtakarítást, a gazdaságosságot, a rentabilitást tekintjük a szakosítás és a kooperáció, a nemzetközi munkamegosztás kritériumának; olyan tényezők is szerepet játszanak többek közt, mint a foglalkoztatottság, a szakosítás továbbgyűrűzése a termelésben. Más szóval az elszigetelten elemzett időmegtakarítás és a népgazdasági szempontból vizsgált gazdaságosság nem mindig esik egybe. Gyakran előfordul, hogy az érdekeltek azért húzódoznak a nemzetközi szakosításban való részvételtől, mert nem tudják megnyugtatóan megállapítani előnyeiket. A komparatív előnyökre is áll az, hogy ami egy-egy vállalat szemszögéből nézve, egy-egy ügyletre vonatkozóan kedvezőnek látszik, az nem feltétlenül hasznos akkor, ha a komparatív előnyöket a népgazdaságra nézve vizsgáljuk. Még nehezebb a szocialista közösség szempontjából eldönteni a kérdést.

A *termelés szakosítását* és a *beruházásokat* illető állásfoglalás között szoros a kapcsolat. De ahogyan a szakosítást, úgy a beruházást sem lehet összefüggéseiből kiszakítva, elszigetelten eldönteni. Egynemű üzemek tervezeteire vonatkozó összehasonlítások nemzeti modelljét nem lehet különböző termelési ágakra és még kevésbé nemzetközi viszonylatban alkalmazni.

Nagyban elősegítik a tisztánlátást az imént érintett kérdésekre vonatkozó tudományos kutatások, ezek meg fogják gyorsítani a nemzetközi munkamegosztás további előrehaladását. Másrészt a problémák

Digitized by Google

bonyolultsága érthetővé teszi, hogy nem várhatunk viharos fordulatokat.

A szocialista országok új mechanizmusai, mint másodlagos tényezők, hozzájárulnak a szocialista világpiac termelési viszonyainak és így működési rendszerének módosulásához. Helytelen volna azonban azt gondolni, hogy ez a folyamat gyorsan zajlik le. Hosszabb idő kell például ahhoz, hogy a szocialista világpiacon olyan árrendszer alakuljon ki, amely a szocialista világgazdaság tervszerű, egybehangolt fejlődését biztosítani tudja.

Minthogy a gazdasági reformok a tervszerűséggel ellentétes tendenciákat is életre hívnak, *a tervegyeztetés jelentősége még inkább megnövekedik.* A szocialista világpiac szervezettségének a termelés szakosítása mellett döntő feltétele a tervegyeztetés tartalmának és módszereinek továbbfejlesztése. De az együttműködésnek minden eddig kialakult egyéb formáit is fel kell használni. Azok mellett az új lehetőségek mellett, amelyek a gazdasági reformokból fakadnak, *az eddig bevált eszközöket sem hanyagolhatjuk el.* Sőt, az új mechanizmust az eddig kialakult együttműködési formák további kibontakoztatására is latba kell vetnünk: arra, hogy elősegítse a szakosítást, a tervek összehangolását, a közös létesítmények kialakulását.

Bár a gazdasági reformok nem szüntetnek meg a szocialista világgazdaságban meglevő minden ellentmondást, de a világpiaci mechanizmus módosulása révén hozzájárulnak számos eddigi nehézség áthidalásához. Ehhez azonban kitartó, türelmes munkára van szükség. Az együttműködés, a szocialista világpiac nem felülről jövő utasítások révén és nem egy csapásra fog az eddiginál nagyobb arányokban kibontakozni, hanem *az eddig elért eredményekkel szerves összefüggésben,* alulról fejlődik, vagyis a különböző két- és többoldalú egyezmények szerteágazó hálózatára épül, és ezen az alapon terebélyesedik.

Digitized by Google

Tapasztalatcsere

A párt gazdaság-irányításának néhány kérdése Nógrád megyében

Az utóbbi időben, különösen a Központi Bizottságnak a gazdaság irányításáról hozott határozata óta, megyénkben is élénk eszmecsere folyik a párt gazdasági munkájáról. A IX. kongresszusra való felkészülés során a párttagság nagy része nyilvánította véleményét az elmúlt négy évben folytatott gazdaságszervező munkánkról. A pártbizottságok is mélyen értékelték gazdasági tevékenységünk tartalmát, és alapos kritika tárgyává tették az utóbbi évek néhány jelenségét.

Pártunk VII. kongresszusa után a párttagság körében eldőlt az a kérdés, hogy hogyan kell értelmezni a szocializmus építése során a párt vezető szerepét a gazdaságban. Azelőtt a vita a „tiszta pártmunka" és a „tiszta gazdasági munka" felfogása körül folyt. Az előbbi nézet szerint a párt „a politikával" foglalkozzon, de ne szóljon bele a technikai forradalom során egyre bonyolultabbá váló gazdasági kérdésekbe. A másik koncepció viszont abból indult ki, hogy az illetékes alapszervezeteknek vagy pártszervezeteknek minden gazdasági döntéshez véleményt kell nyilvánítaniuk.

Az utóbbi felfogás jegyében 1961-ben és 1962-ben a pártszervek mellett egy sereg új bizottság alakult (műszaki fejlesztési bizottság, bérkérdésekkel, normával foglalkozó bizottság stb.), amelyek egy sor gazdasági elemzést végeztek: a veszteségidőkről, a normakérdésekről, a kapacitás kihasználásáról stb. E vizsgálatok általában hasznosak voltak, de túllépték a párt feladatkörét. Már akkor felmerült az a vélemény, hogy ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata és elemzése nagyrészt gazdasági feladat, s a pártszervezetek szerepe ebben nem lehet más, mint az ösztönzés és az ellenőrzés.

Pártunk VIII. kongresszusa után a párt gazdaságszervező munkája nagyrészt a helyére került. A pártszervek ettől kezdve csupán a gazdasági élet fő kérdéseivel foglalkoztak, ezekkel azonban egyre nagyobb hozzáértéssel.

A Központi Bizottság 1964 és 1965 decemberi határozatainak végrehajtása során a párt gazdaságszervező tevékenysége új elemekkel bővült. A decemberi határozatok kiemelték fejlődésünk legfontosabb kérdéseit. A pártmunkában valójában akkor kerültek a figyelem homlokterébe olyan, elvileg nem új, de a gyakorlatban addig nem eléggé megvizsgált kérdések, mint a termelés hatékonysága, a termékek minősége,

Digitized by Google

a technológiai fejlesztés problémái, az exporttermelés gazdaságos növelése, a jövedelmezőség, a nyereség stb. Pártszerveink és alapszervezeteink az utóbbi időben megtanulták, hogy a párt gazdaságirányító, szervező és ellenőrző tevékenységének nem az a tartalma, hogy ellenőrizze a központilag kiadott kötelező tervmutatók teljesítését, és ha elmaradás van, akkor „mobilizáljon" a tervteljesítésre. Sőt, az ilyen munkát ma már kritika tárgyává teszik. Legtöbb pártszervezetünk ma már megérti, hogy a tervgazdálkodásban a döntő szerepük a közgazdasági eszközöknek van, s hogy a szocialista építés érdekében nemcsak termelni, hanem gazdálkodni is kell.

E szemléletváltozás eredményeként pártszerveink két kérdéssel foglalkoznak legtöbbet. Az egyik a termelékenység problémája, a másik a technikai-műszaki haladás objektív és főleg szubjektív feltételeinek megteremtése. E kérdések átfogják az üzemeknek szinte valamennyi technikai és társadalmi vonatkozását.

Pártszervezeteink felkarolták és segítették pl. gyárainkban az ún. „minőségi mozgalmat". E mozgalom lényege, hogy olcsóbban és jobb minőségű árut termeljünk. E feladat eddig is ismert volt; a „jobb minőségű árut a lakosságnak" jelszó azonban most már azt a követelményt is magában foglalja, hogy — közgazdaságilag mondva — növeljük az áruk használati értékét, hiszen nem elég megtermelni az árut, el is kell adni. Rögtön felmerült azonban az a nézet is, hogy a használati érték növekedésével az értékesítés árösszegét is növelni kell. Pedig e kettőnek az esetek egy részében nem kell feltétlenül együtt járnia. A minőségi mozgalom keretében felszínre kerültek olyan megoldásra váró ellentmondások is, mint amilyenek a bérezés és a minőségi munka, a szakképzettség adott színvonala és a minőségi követelmények között állanak fenn. Hasonló problémaként merült fel az üzemi szervezettség és a minőség kapcsolata, valamint a dolgozók öntudatának színvonala és a minőség összefüggése is.

Új tapasztalatokat adott a Központi Bizottság 1964 decemberi határozata utan az exportmozgalom kiszélesítése is. Megyénkben az utóbbi öt évben csaknem négyszeresére nőtt az export. A számok alapján tehát elégedettek lehetünk. Valóban nagy munkát végeztek üzemeink az exporttermelés növelésében. Ebben része volt annak, hogy megmagyaráztuk az embereknek: miért van a népgazdaságnak szüksége jó minőségű exportárukra. E munka során olyan új kérdések kerültek felszínre, mint pl. az üzemi érdekek és népgazdasági érdekek kapcsolata az exporttermelésben, a külkereskedelem és a termelők kapcsolatának szorosabbá tétele, az üzem anyagi érdekeltségének és exporttermelésének összefüggése, az exporttermelés lehetőségei és gazdaságossága. Sőt olyan látszólag kis kérdések is nagy jelentőséget kaptak, mint az exportáruk csomagolása, kikészítése; ennek a kapacitása ma is igen szűk.

A Központi Bizottság határozata alapján nálunk is export-bizottságok alakultak, s ezeknek majdnem kétéves tevékenységét igen pozitívan

Digitized by Google

értékelhetjük. Az export-tanácskozásokon, miután a munkások nagy része megértette az export-tevékenység jelentőségét, most már alulról jövő kezdeményezések és javaslatok tömege indult el. Így született meg 1965-ben az a gondolat — a szocialista brigádvezetők vállalása alapján —, hogy üzemeink az éves exporttervet ne az év végére, hanem már december 10-ére teljesítsék, s így az exportra termelt áruk még az év során jussanak el rendeltetési helyükre. Idén pedig szintén számos üzemünk vállalta, hogy évi exporttervét a IX. pártkongresszus idejére teljesíti.

Az utóbbi években éppen ezeknek a kérdéseknek a tanulmányozása során fejlődött területi pártszervezeteink gazdaságszervező, irányító és ellenőrző szerepe. E cikkben főleg *a területi pártszervezetek iparpolitikai tevékenységével* kívánok foglalkozni, mert a legtöbb tapasztalatunk ezen a téren van.

A területi pártszervezetek, üzemi pártbizottságok gazdasági pártmunkájában még ma is vitás az, hogy milyen mélységig helyes a pártszervezetek operativitása, milyen kérdésekben kell csupán elvileg állást foglalniuk, melyek azok a feladatok, amelyeket a Központi Bizottság határozatai alapján helyileg kell megfogalmazniuk, milyen új módszerekkel dolgozzanak pártszervezeteink. Egyesek néhány kiragadott példa alapján eltúlozzák annak a bírálatát, hogy a pártszervek néha operatívan is beavatkoznak a gazdasági folyamatba. A túlzott operativitást mi is elvetjük; nem lehet és nem szabad, hogy a pártbizottság titkára az anyagbeszerző vagy a diszpécser munkáját végezze. Hogy azonban meddig engedhető meg az operativitás, azt mindig konkrétan kell meghatározni.

Szeretnék erre vonatkozóan elmondani két példát. A közelmúltban az Orion-gyár párt- és gazdasági vezetői megkértek: segítsünk nekik, hogy az Acélárugyárban soron kívül gyártsanak le bizonyos kis mennyiségű, de nagyon fontos acéllemez-fajtát, amelynek hiánya miatt nem képesek exportálni a kész televíziókat. Az acélgyári vezetők, és különösen a hengermű dolgozói, vita után ugyan, de végül megértették a feladat fontosságát. Ha ezt a kérdést a pártszervek beavatkozása nélkül, a szokásos rendelési mechanizmusban bonyolítják le, akkor valószínűleg hónapokat vett volna igénybe a kért anyag legyártása.

Közismert, hogy a Salgótarjáni Acélárugyár adja az országos szögtermelés nagy részét, sőt exportra is termel. A külkereskedelem azzal az igénnyel jelentkezett, hogy a nemzetközi szállítási szabványok miatt csavart szegre van szükségük a rakodólapokhoz, mert különben kizárnak bennünket a szállítási tranzakcióból. Az acélárugyári elvtársak a pártszervek kezdeményezésére rendkívül rövid idő alatt megoldották ezt a különben műszakilag nehéz feladatot. Persze a munka elején többletkiadások merültek fel. Ma már csavart szeget is exportálunk, s amint végül kiderült, ez a legjobb, leggazdaságosabb exportcikkeink közé tartozik.

Digitized by Google

Operativitáson nem azt értjük, hogy a pártszervek döntsenek konkrét gazdasági kérdésekben, hanem azt, hogy a pártszervezet a maga tekintélyével, a vélemények kikérésével, a kölcsönös konzultáció alapján segítsen a legfontosabb gazdasági döntések meghozatalában. Ha a pártszervezet álláspontja valóban a népgazdaság érdekét szolgálja, műszakilag és gazdaságilag elfogadható, s nincs ellentétben a helyi érdekkel, akkor valószínű, hogy minden gazdasági vezető elfogadja.

A területi pártszervekнek elsősorban azokkal a kérdésekkel kell foglalkozniuk, amelyeknek közvetve vagy közvetlenül nagy gazdasági, társadalmi és politikai kihatásuk van. Néhány ilyen kérdést szeretnék felvázolni.

A Nógrád megyei pártbizottság az utóbbi időben sokat foglalkozik a bányászat kérdéseivel. Az előző években ez irányú munkánk nagyrészt abban a törekvésben merült ki, hogy adjunk minél több szenet a népgazdaságnak. Ma azonban új helyzet van kialakulóban. A népgazdaság energiamérlegében bekövetkező változás következtében csökken a rosszabb minőségű szenek termelése, s ez elsősorban a nógrádi szénmedence távlati termelését befolyásolja. Ha csupán közgazdasági vagy matematikai módszerekkel dolgoznánk, akkor — egy kis túlzással — azt kellene mondanunk, hogy a népgazdaságnak nincs szüksége a nógrádi szénre, mert a geológiai viszonyok következtében romlik a szén kalóriaértéke, magas a széntermelés költségszintje, nagy az állami dotáció. Nekünk azonban arra a kérdésre is választ kell adnunk, hogy mi lesz a több mint százéves bányászattal, a 13 000 bányásszal, a felnövekvő generációval. Annál is inkább felelnünk kell erre, mert bányászaink a forradalmi harcokban mindig az élen jártak, és napjainkban is ők a szocializmus leghűségesebb és legodaadóbb munkásgárdája.

A bányászat perspektívája tehát egy sereg új kérdést vet fel. A problémák egy részét nem tudjuk helyileg megoldani. A megyei pártbizottságnak tehát az a szerepe, hogy közvetítse ezeket az illetékes párt- és kormányszervekhez. Ez azonban nem azt jelenti, hogy más feladatunk ebben nincs is. Olcsón juthatnánk népszerűséghez, ha olyan álláspontra helyezkednénk, hogy tartsuk a bányászokat akkor is, ha növekszik az állami dotáció, hiszen több évtizedes forradalmi tevékenységükkel „kiérdemelték ezt". Mi azonban nem indulhatunk ki ebből. Az egyetlen lehetséges megoldás az, hogy növeljük a bányászat versenyképességét, gazdaságosságát. Ez pedig racionálisabb létszám-gazdálkodást, nagyfokú anyagtakarékosságot, munkahely-koncentrálást, műszaki fejlesztést stb. követel meg. Inkább legyen néhány ezerrel kevesebb bányász, de tegyük gazdaságosabbá a széntermelést, hogy állandó piacot biztosíthassunk szenünknek. Az ezzel összefüggő szociális, anyagi, elhelyezkedési kérdések megoldását pedig ugyancsak részletekbe menően ki kell dolgozni. Augusztusban és szeptemberben szinte minden bányász-taggyűlésen feltettek nekünk ilyen kérdéseket: „Mi lesz velünk?" „Mi lesz gyermekeinkkel?" „Hol fogunk dolgozni?" „Mikor zárják be a bányát?"

Digitized by Google

Képtelenség lett volna ezeket a kérdéseket azzal elhárítani, hogy ezek „gazdasági" kérdések s nem tartoznak a pártra. A párszerveknek egyértelmű és világos választ kell adniuk a megoldás módját illetően, és őszintén kell beszélniük a bányászat visszafejlődéséből származó gondokról is.

A területi pártszerveknek, az üzemi pártbizottságoknak nagy szerepük van *a gazdasági kérdések regionális vizsgálatában és irányításában.* A népgazdaság ágazati irányítása elkerülhetetlen, de szükségszerűen szűklátókörűséget is szül, ahogyan mi nevezzük: „kerítés-szemléletet". Az üzemek nem dolgozhatnak egymástól függetlenül, az üzemi kerítés nem választja el az üzemet a várostól, a lakosságtól. A településfejlesztés, a közlekedés, a közművesítés, az energiaellátás, bizonyos értelemben a szolgáltatás stb. szorosan összefügg az üzemi élettel, az üzemi termelés fejlesztésével. Ezen a területen természetesen a tanácsok és az üzemek kapcsolata dominál, de nagy szerepük van a pártszerveknek is, különösen az üzemek közötti kapcsolatok javításában. Olyan kérdések, mint pl. a munkaerő képzése és elhelyezése, általában a munkaerőmérleg alakulása, a szakemberek képzése és elosztása, az energiaszolgáltatás, a munkásszállítás stb. több üzem relációjában merülnek fel. A pártszerveknek ezeket a kérdéseket figyelemmel kell kísérniük, annál is inkább, mert e problémáknak közvetlen politikai jelentőségük is van.

Pártszerveink pl. sokat foglalkoznak Salgótarján földgáz-ellátásával. E kérdés az első pillanatásra pusztán technikai problémának tűnik, a valóságban azonban fontos gazdasági kérdés, hiszen a földgáz bevezetése Salgótarjánban az üzemek továbbfejlesztésében, főleg technológiai vonatkozásban, minőségileg új helyzetet erelményezne; a földgáz lényegesen javítaná a termékek minőségét, különösen a vas- és üvegiparban. De fontos társadalmi és politikai kérdés is ez, mert a széntüzelésről földgáz-tüzelésre való átállás kb. ezer embernek — főleg bányásznak — az elhelyezését követelné meg. Mit csináljunk tehát? Hogyan döntsünk? Nyilvánvaló, hogy mielőtt döntenénk, széles körű elemzést kell végeznünk, és meg kell keresnünk annak a módját, hogy a város üzemeinek technikai fejlesztését elősegítsük, egyszersmind az emberek elhelyezkedési gondjait is megoldjuk.

A területi pártszerveknek és üzemi pártbizottságoknak ma nagy szerepük van abban, hogy mind a vezetőket, mind pedig a munkásokat megtanítsák a helyes *közgazdasági szemléletre.* A VII. kongresszus után nálunk bizonyos technikai szemlélet alakult ki: mást sem csináltunk, mint paramétereket vetettünk egybe, s mindent az új importgépek beállításától vártunk. A technika jelentőségének felismerése még nem párosult megfelelő közgazdasági szemlélettel. A megyei pártbizottság nemrég megvizsgálta, hogy mit csinálnak a közgazdászok. Kiderült, hogy a mérnöki és a közgazdasági munka külön vágányokon fut; a közgazdászokat nem veszik eléggé igénybe a nagy fejlesztési tervek kidolgozásában, nagy részük az ún. funkcionális osztályokon (a bérosztályon, az ér-

Digitized by Google

tékesítési osztályokon stb.) dolgozik. Olyan közgondolkozást kell kialakítanunk, amely a termelés kérdéseinek közgazdasági elemzését egyenrangúnak tartja a technikai problémák megoldásával. Ezt a csatát mindenekelőtt a vezetők körében kell megnyernünk. Elsősorban azt kell elérnünk, hogy vezető mérnökeink gyarapítsák közgazdasági ismereteiket.

A közgazdasági gondolkodást azonban a szocialista brigádok, a munkás-törzsgárda körében is el kell terjeszteni. Ha meg tudjuk magyarázni a munkásoknak, hogyan lehetne olcsóbban, kisebb élő- és holtmunkaráfordítással termelni, akkor az eredmény nem marad el. Tudnunk kell szót érteni a munkások minden rétegével. Közgazdasági tanulmányok bizonyítják pl. azt, hogy az üzemen belül az ún. kisgépesítés hallatlanul elmaradt színvonalon van, és ez rendkívüli módon emeli az önköltséget. A szállításban alkalmazott segédmunkások, akik az üzemek munkáslétszámának kb. egyötödét teszik ki, rosszul reagáltak arra az elképzelésre, hogy racionalizálni kell a szállítást. Felelnünk kell tehát ezeknek az embereknek arra, hogy mi lesz velük, ha a fejlődés követelményének megfelelően — mondjuk — a felére leszünk kénytelenek csökkenteni a szállításban foglalkoztatottak számát. Ez a kérdés sem pusztán közgazdaságtani probléma, megoldása tehát komplex gazdasági és politikai munkát igényel, nem utolsósorban azt, hogy megértessük az emberekkel az intézkedés szükségességét.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének előkészítése során a a közgazdasági kérdések propagandáját elsősorban a pártszerveknek kell a kezükbe venniük. A munkások egy része fél az új fogalmaktól; az áruviszonyokat és kategóriáit, a piacot, a nyereséget stb. a kapitalista gazdaság jellemző vonásainak tartja, s ma még nincsenek tisztában azzal, hogy ezek a kategóriák a népgazdaság tervszerű központi irányításával összekapcsolva, a termelőeszközök szocialista tulajdona alapján, jól szolgálhatják a szocializmus építését, mi több, csak ezek segítségével gyorsíthatjuk meg fejlődésünket.

A területi pártszervezeteknek nagy súlyt kell helyezniük arra, hogy az üzemi vezetés a termelés napi kérdései mellett kellő gondot fordítson *a fejlesztési, távlati feladatok* megoldására. Fel kell lépni az ellen a gyakorlat ellen, hogy aki nem kísérletezik, aki nem vállal kockázatot, annak nem lehet baja, aki tehát nem vállal a termelés napi feladatainál többet, az a ma vezetője. Egy jól bedolgozott vállalat irányítása persze sokkal kisebb megterhelés, mint mondjuk egy olyan üzemé, amelyben nagy méretű rekonstrukció folyik, s ahol a munkások feje felett új csarnokot szerelnek. A félelem a beruházástól, a rekonstrukciótól — amely több munkát ad — nem egyszer a kezdeményezés csökkenéséhez vezet. Ez ellen fel kell lépnünk. Van ennek persze olyan vonatkozása is, hogy a vezetők egy része mindent nagy beruházással szeretne megoldani: évekig vár a nagy beruházásra, de eközben a helyi kezdeményezés elalszik. Pártszervezeteinknek a közömbös és kényelmes vezetőket rá kell szorítaniuk a kezdeményezésre, s ha kell, a kockázatvállalásra is.

Digitized by Google

A megyei pártbizottság és végrehajtó bizottság az utóbbi időben jó néhány több üzemet átfogó kérdéssel foglalkozott. Olyan, minden üzemet érintő kérdésben hoztunk pl. határozatot, mint a munka- és üzemszervezés kereteinek kialakítása, az üzemen belüli kisgépesítés és készre gyártás fejlesztése, a normarendezés. Megtárgyaltuk a táppénz alakulásának helyzetét is, mert megyénkben évek óta lényegesen az országos átlag felett van a kifizetett táppénz összege. Megállapítottuk, hogy a táppénz ilyen alakulásában az is szerepet játszik, hogy üzemeink egy része elavult, öreg (70—100 éves), és ezért egészségügyi, szociális, munkavédelmi feltételeik nem jók. De kitűnt az is, hogy számos szubjektív tényező is — előítélet, hanyagság, az ellenőrzés hiánya — közrejátszik a magas táppénz kialakításában. E kérdésben hozott határozataink egy részét nem sikerült maradéktalanul végrehajtanunk. A kérdés most már az, hogy a határozatokban volt-e a hiba, vagy a határozatok végrehajtásában? Megítélésünk szerint ez utóbbiban történt a mulasztás.

Az új, növekvő feladatok mind sürgetőbben követelik meg a vezetés színvonalának emelését, *káderpolitikánk javítását.* A párt irányító munkájának ez az egyik legfontosabb területe. A pillanatnyi termelési bajok, az értelmetlen hajrák felszámolását nem szabad közvetlenül összekapcsolni káderpolitikai kérdésekkel. Az utóbbi időben pl. cement- és vasanyag-hiány volt az építkezéseken, s emiatt ezek lelassultak. Értelmetlenség lenne káderpolitikai kérdést csinálni ebből. A távlati gazdasági kérdések megoldása, a fejlesztés, a gyártmányszerkezet, a gépesítés, az üzemszervezés stb. alakulása azonban végső fokon összefügg a vezetés színvonalával, aktivitásával, kezdeményezőkészségével. Így káderpolitikánk jórészt determinálhatja az üzemek jövőjét, végső fokon a vállalat jövedelmezőségét, a munkások jövedelmét. Az új gazdasági mechanizmus elé az üzemek káderhelyzetét illetően is nyugodtan nézünk: azok a felső szintű üzemi személycserék, amelyeket az utóbbi években hajtottunk végre, többségükben helyesnek bizonyultak.

Közismert, hogy Nógrád megye nem volt jól ellátva szakemberekkel. Ezért adta ki néhány évvel ezelőtt a salgótarjáni pártbizottság ezt a jelszót: „Ezer szakembert öt—hat év alatt!" Ezt a célt nagyrészt elértük: öt év alatt a mérnökök száma 40, a technikusoké 100 százalékkal emelkedett. Ez a munka is sok társadalmi, politikai kérdést vetett fel. Egyesek azt hitték, hogy nem lesz szükség a már meglevő szakemberekre, akik a legnehezebb időszakokban is helytálltak. A munkások egy része viszont bizalmatlanul fogadta az új szakembereket. „Minek annyi mérnök — mondták —, hiszen a múltban kevés mérnökkel is ment a munka". Emellett sok jogos bírálat is érte a szakembereket, különösen a fiatalokat; ezt azonban helytelen volna valami értelmiség-ellenes magatartásnak tekinteni. Pártszervezeteinknek sikerült megmagyarázniuk, hogy nagy tudású mérnökök, közgazdászok nélkül a gyárak nem tarthatnak lépést a technikai fejlődéssel, a fiatal szakemberek iránt pedig türelmet kell tanúsítani, hogy néhány év alatt bebizonyíthassák: az elő-

Digitized by Google

legezett bizalom gazdaságilag, az üzemi kollektívát illetően is, meghozta gyümölcsét. Külön politikai kérdés volt azoknak a régi, politikailag szilárd középkádereknek a jövője, akiknek többsége nagy szakmai tapasztalata mellé a munkaköréhez szükséges iskolai végzettséget is megszerezte. Volt olyan végletes nézet, hogy ezeknek az idősebb elvtársaknak „már lejárt az idejük". Mi abból indultunk ki, hogy az iskolai végzettség nem minden, s az élettapasztalatot nem lehet bizonyítvánnyal pótolni. A közös cél érdekében tehát eggyé kell ötvözni az idősebb és a fiatalabb generációt.

A megyében működő pártbizottságok az utóbbi időben a legtöbbet talán a termelés és az ember kapcsolatával foglalkoztak. Ma jobban tájékoztatjuk a munkásokat, több pártnapot tartunk belpolitikai és nemzetközi kérdésekről. Hiba is volna a politikai kérdéseket elhanyagolni azzal a jelszóval, hogy most minden erőt a gazdasági kérdésekre kell koncentrálnunk. Ellenkezőleg: meg vagyunk győződve arról, hogy többet és jobban kell politizálnunk, mint eddig, de nem gazdaságszervező, irányító és ellenőrző tevékenységünk rovására. Nem helyeseljük a gazdaság és politika kérdéseinek merev különválasztását. A gazdasági vezetők egy része kényelmességből helyezkedik erre az álláspontra. „Mi, gazdasági vezetők meghozzuk a döntéseket — mondják —, a pártszervezet és a szakszervezet pedig támassza alá politikailag." Szerintünk a gazdasági vezetők ugyanúgy felelősek döntéseik politikai és társadalmi hatásáért, mint ahogyan a politikai vezetők felelősek területük gazdasági tevékenységének fő irányáért.

Olykor — más előjellel — taggyűléseken is felbukkan ez a kérdés. Ha valamilyen gazdasági kérdés merül fel, gyakran közbeszólnak egyes elvtársak, hogy „ez a probléma nem ide való, ezt termelési tanácskozáson kell megbeszélni". Valóban: nem a taggyűlésnek kell állást foglalnia — mondjuk — 10—20 filléres órabér-emelések ügyében. De ha például az üzemi bérpolitikával, az anyagi érdekeltség hatékonyabb érvényesítésével kapcsolatos problémák merülnek fel, ezek már nemcsak termelési tanácskozásokra tartozó témák.

A jó politikai munka csak áttételeken keresztül és rendszerint csak hosszabb távon érezteti hatását a termelésben. Akik valami direkt kapcsolatot keresnek, azok többnyire tévednek. Nem szabad úgy következtetni, hogy ahol pillanatnyilag jók a gazdasági eredmények, ott feltétlenül jó a politikai tevékenység is (és viszont). A gazdasági folyamatok bonyolultak, nem szabad tehát szimplifikálni a politikai és gazdasági munka kapcsolatát. Ahogy a gazdasági, a műszaki tevékenységet nem lehet politikával helyettesíteni, úgy a politikai munkát sem lehet egyszerűen termelési és gazdasági mutatókkal mérni. A pártszervezetek meg kell hogy találják *a gazdaság, a termelés olyan döntő tényezőit, amelyeknek nagy politikai és társadalmi jelentőségük van,* másrészt nagy figyelmet kell fordítanunk a gazdaság, a termelés olyan *szubjek-*

Digitized by Google

tív elemeire, amelyek az egyes embert és a dolgozókat közvetlenül érintik, a munkabértől kezdve egészen a munkások és a vezetők viszonyáig.

Ennek a gondolatnak a jegyében foglalkozunk mind többet a szocialista brigádokkal. A szocialista brigádmozgalom céljai kiterjednek a politika, a gazdaság és kultúra szférájára. Ez a mozgalom alkalmas arra, hogy általa is növeljük a pártmunka hatékonyságát. Elvetjük azt a kőnöpelvet, hogy a szocialista brigádmozgalom kizárólag a szakszervezetek ügye. A területi pártszerveknek nagy szerepük volt a brigádok létrehozásának ösztönzésében, céljaik megfogalmazásában, s a jövőben még fogják találni szerepüket a szocialista brigádmozgalom tartalmának mélyítésében is.

Vizsgálni kívánjuk a munkásosztály szerkezetében végbemenő változásokat is, a munkásosztály létszámának, területi, szakmai és korösszetételének alakulását, kulturális helyzetét, a falúról üzembe kerülő munkások sorsát, a munkásnők sajátos életkörülményeit és problémáit stb. Megyei pártbizottságunk nemrég megtárgyalta a bejáró munkások helyzetét és gondjait, s az erről hozott határozat óta valamelyest javultak is a bejáró munkások szakmai és politikai képzésének, társadalmi aktivitásuk kibontakozásának feltételei. Nagy súlyt helyezünk a fiatal munkásokkal való foglalkozásra. Ebben az a cél vezet bennünket, hogy olyan törzsgárdát neveljünk ki, amelyre a jövőben is bízton lehet számítani a nagy gazdasági és politikai kérdések megoldásában.

A pártszerveknek nem szabad kitérniük a munkásokat foglalkoztató kérdések elől. Az utóbbi időben pl. egyre többen vetik fel, hogy az üzemeken belül egyenlőtlenül vannak elosztva a munka terhei, hogy a normában dolgozók sokszor nehéz, intenzív fizikai munkával is alig keresnek többet, mint a kisegítő személyzet, amelynek egy része pedig sokat cselleng. Sürgetik a munkások a lakáskérdés megoldását, bírálják a lakáselosztás módját. Szóvá teszik a piaci árakat, a munkásszállítás visszásságait stb. Pártszervezeteinktől nem azt követeljük, hogy minden bírálatnak helyt adjanak, hanem azt, hogy vizsgálják meg ezeket a kérdésfeltevéseket, és intézkedjenek minden jogosan kifogásolt és megoldható dologban. Ha pedig ez túlmegy az ő hatáskörükön, jelezzék a problémákat az illetékes párt-, állami és gazdasági fórumoknak.

Nincs mód arra, hogy e rövid cikk keretében részletesen foglalkozzam a pártalapszervezetek gazdaságszervező tevékenységével, de néhány szót mégis szükségesnek tartok elmondani róla. A vita lényege az, hogy milyen gazdasági kérdésekkel és hogyan foglalkozzanak az alapszervezetek; melyek azok a kérdések, amelyekre vonatkozóan határozatokat kell hozniuk, és kikre lehetnek kötelezőek ezek a határozatok. Továbbá: mi legyen a taggyűlés szerepe, milyenek legyenek a pártmegbízatások, milyen szerepet kapjanak a pártcsoportok, ki kit számoltasson be, s mire terjedjen ki a beszámoltatás.

E kérdések egy részére már ma választ tudunk adni. Az alapszervezetek munkaterveinek elkészítésénél segítséget nyújtunk abban, hogy

Digitized by Google

melyek azok a legfontosabb gazdasági kérdések, amelyeket ki kell emelniük és meg kell tárgyalniuk. A taggyűléseken elterjedt a „kérdezz-felelek" napirend, amelynek során az illetékes vezetők minden „interpellációra" kötelesek legjobb tudásuk szerint válaszolni. Következetesebben kezdjük alkalmazni azt a voltaképpen régi módszert, hogy a taggyűlést azzal kezdjük, hogy visszatérünk a korábban hozott határozatokra. Az alapszervezeteknek is sokkal kevesebb értekezletet kell tartaniuk, el kell hagyniuk az unalmas és megemészthetetlen beszámolókat és jelentéseket, sablonok nélkül kell dolgozniuk. Arra ösztönözzük a pártcsoportokat, hogy ne csak a tagdíjbeszedésre legyen gondjuk, hanem, mint a termeléshez legközelebb álló szervezetek, a gazdasági kérdésekkel is aktívan foglalkozzanak.

E kérdések ma megvizsgálás alatt vannak, s az a meggyőződésünk, hogy a következő időszakban is sikerül a párt gazdaságszervező, irányító és ellenőrző tevékenységében a legfőbb kérdésekre irányítanunk párt-alapszervezeteink figyelmét, hogy ezzel is elősegítsék a IX. kongresszus határozatainak végrehajtását.

Az új gazdasági mechanizmus a gazdasági egységek önállóságának növekedését, kezdeményezőkészségük kibontakozását fogja eredményezni. Ezzel lényegesen bővülni fog pártszervezeteink szerepe és hatásköre. Rajtunk áll, hogy mennyire tudunk majd élni ezzel a nagy lehetőséggel. Ezért kell sokoldalúan elemeznünk azokat a módszereket, amelyek beváltak, s elvetnünk az elavultakat. Végső fokon az emberektől függ majd fejlődésünk további üteme, s ezért nagyon fontos, hogy ebben a nagyon jelentős kérdésben is szót értsünk az emberekkel. Tömegpolitikai munka ez a javából, s minden kommunistának kötelessége és hivatása, hogy dolgozzék érte.

Jedlicska Gyula

Digitized by Google

A marxizmus harca a jelenkori polgári ideológia ellen*

Az a kérdés, hogy milyen álláspontot foglaljanak el napjainkban a marxisták a polgári ideológiával szemben, rendkívül széles. Egyébként is országonként más és más körülmények között vetődik fel, főleg egészen másként a kapitalista Franciaországban, mint például a szocializmust építő Magyarországon. Ezért csupán néhány általános gondolatra szorítkozom.

Mindenekelőtt néhány megjegyzést szeretnék tenni. Az első: A polgári ideológiák lemondtak arról, hogy a marxizmussal olyan koncepciót állítsanak szembe, amely egységesen magyarázza a világot és a létet; nem ideológiát szegeznek szembe az ideológiával, hanem — legyen szabad ezt a kifejezést használnom — *ideológiátlanítani* szeretnék fiatalságunkat. Ezért röviden először is azt igyekszem megmutatni, hogyan buktak el az ilyen kísérletek. Szólok tehát azokról az egzisztencialista kísérletekről, amelyek a második világháború után oly nagy sikert értek el, főleg Franciaországban, majd bizonyos olyan áramlatokról, amelyek a katolikus filozófia restaurálásra törekedtek, s végül arról a kísérletről, amely egy nem marxista racionalizmust próbált a dialektikus materializmussal szembeállítani. Előadásom második részében azt kísérlem meg elmondani, miképpen igyekszik a polgári ideológia a szaktudományok segítségével, lényegileg pozitivista nézőpontból kiindulva bebizonyítani azt, hogy hiúság minden filozófia, minden, az emberre és a világra vonatkozó globális felfogás, és általában minden olyan világnézet, amely valamiféle értelmezését nyújtja az ember egyéni életének és a társadalmak történetének. S végül, előadásom harmadik részében azt szándékozom megmutatni, hogy az új körülmények között, egy hosszú, a sztálini dogmatizmus és szcientizmus által jellemzett huszonötéves hanyatlási periódus után, hogyan lépett új virágkorába a marxista gondolkozás és gyakorlat, s ért el eddig soha nem látott fellendülést.

Miért vallottak csődöt a polgári ideológiának mindazok a kísérletei, amelyek az utóbbi évek folyamán a világnak valamely általános magyarázatát próbálták szembeállítani a marxizmussal? Közvetlenül a második világháború után Franciaországban, sőt az egész kapitalista

* Roger Garaudynak az MSZMP Pártfőiskoláján 1966. szeptember 15-én tartott előadása.

Digitized by Google

világban elterjedt az az irányzat, amelyet a lét filozófiájának, egzisztencializmusnak szoktunk nevezni. Könnyen érthető, miért következett be az individualizmus revánsa az elnyomatás ama hosszú korszaka után, amely alatt a hitlerista fasizmus mindent elkövetett, hogy megsemmisítse az egyént, s egy hatalmas gépezet passzív elemévé nyomorítsa az embert. Az egzisztencializmus szorosan kapcsolódik az individualizmushoz; polgári — talán a legutolsó polgári — individualista filozófia, s az különbözteti meg a XVIII. vagy akár a XIX. század francia individualizmusától, hogy nem racionális exigenciákból indul ki. Az jellemzi ugyanis, hogy az *egyént*, amelynek felsőbbségét pedig annyira hangoztatta, s amelynek állítólag a jogait védelmezte, *elszakította a tudománytól, a racionális gondolkozástól, és végeredményben a történelemtől és a társadalomtól.*

Mi lett az egzisztencializmusból?

A felszabadulás óta lefolyt harcok, a munkásosztály és a kommunista mozgalom világszerte végbement előretörése, a szocialista építés, amely minden nehézség ellenére is fellendült, olyan problémák elé állította az egzisztencializmust, amelyeket *képtelen volt megoldani.* Egy jellemző példát idézek, amely a magyarokat is közelről érinti. *Sartre* a maga elméletéből kiindulva 1956-ban képtelen volt különbséget tenni forradalom és ellenforradalom között.[1] Bár szándékai szubjektíve forradalmiak voltak, s jóllehet számtalanszor kijelentette, hogy mindenkor a munkásosztály és ennek pártja mellett kíván maradni, mégis félreérthetetlenül a legsötétebb reakciósok oldalán találta magát, s akarata ellenére is az ő propagandájukat és politikájukat szolgálta. Így történt, hogy magában az egzisztencializmusban is, meg minden közül is, akik hatása alá kerültek, *differenciálódás ment végbe.* Sartre maga végül is *visszavonulásra kényszerült.* Egyik legutóbbi filozófiai művében, *A dialektikus ész kritikája*-ban kénytelen volt kijelenteni, hogy az egzisztencializmus tulajdonképpen nem áll szemben a marxizmussal, és hogy ma csak egyetlen olyan filozófia van, amely korunk igazságát, értelmét képviseli, ez pedig a *marxizmus.* Sartre szerint az egzisztencializmus nem egyéb, mint a marxizmus kiegészítője. Annak idején — mondotta — azért volt kénytelen az egyén jogait hangoztatni, mert egy olyan dogmatikus marxizmussal állt szemben, amely megfeledkezett az emberről, mint szubjektív, cselekvő mozzanatról; de az egzisztencializmusra az a sors vár, hogy felszívódjék a marxizmusban, mihelyt ez a maga erejéből és a maga módszerével fog hozzá ezeknek a problémáknak a megoldásához. Mi más ez, mint az egzisztencializmus vereségé a marxizmussal szemben, s végeredményben annak bevallása, hogy ez a filozófia, amelyet képviselői a marxizmus helyett ajánlottak, kénytelen feloldódni a marxizmusban?

Persze, ezek után is nagy hiba volna azt állítani, hogy végeztünk az

[1] Sartre pl. ebben az időben a munkásosztály „hősies forradalmát" látta az 1956-os ellenforradalomban, s ennek hangot is adott. (— A szerkesztőség megjegyzése.)

Digitized by Google

egzisztencializmussal, az általa felvetett problémákkal és az általa teremtett szellemmel. Az igazság az, hogy az egzisztencializmus mint filozófiai áramlat megszűnt ugyan létezni, de mint irodalmi irányzat azért *továbbra is gyakorol bizonyos hatást.* S főleg: olyan szellemi „beállítottságot" teremt, olyan szellemi légkört, amelyről nem állítanám ugyan, hogy nihilista, de amely regényekben, színdarabokban, különféle irodalmi művekben azt a felfogást igyekszik elterjeszteni, hogy a világ kérdések halmaza — ami önmagában pozitív dolog volna, ha az egzisztencializmus feleletet is adna ezekre a kérdésekre. Az egzisztencializmus azonban az irodalomban, a művészetben, a lélektanban *a világ állítólagos végérvényes abszurditása által keltett szorongás-érzésben* nyilvánul meg, továbbá abban, hogy azok a kérdések, amelyeket felvet, nem válnak a gondolkodás és a cselekvés serkentőivé, hanem megmaradnak kérdéseknek. Így ez tagadhatatlanul bomlási jelenség.

Egyébként mi sem mutatja jobban e felfogás valódi jelentőségét, mint az a mód, ahogyan a francia rádió, televízió és irodalmi kritika használja fel *Camus* műveit (főleg halála óta), és az a majdnem hivatalos támogatás, amelyet a gaulleista hatalom nyújt Camus főtémájának, a világ abszurditásáról vallott felfogásnak a terjesztéséhez. Ismétlem: arról van itt szó, hogy „ideológiátlanítani", demoralizálni szeretnék az ifjúságot, rábírni arra, hogy utasítson el minden olyan kísérletet, amely összefüggő magyarázatát adja a világnak, mert a világnak szerintük nincs is értelme.

Összefoglalva s befejezve: az egzisztencialista magatartás *kettős arcú.* Egyrészt *kapitulál* filozófiai szempontból, ezért képtelen olyan összefüggő világnézetet nyújtani, amely versenyre kelhetne a marxizmussal; kénytelen kiegészítő szerepet vállalni a marxizmuson belül, és lemondani azoknak a problémáknak a megoldásáról, amelyeket csak a marxizmus képes megoldani; másrészt — s ez az egzisztencializmus másik öröksége — *abszurditás, a globális világmagyarázat elutasítása,* általános szorongás-érzés, valamiféle *nihilizmus.*

Az egzisztencializmus nálunk, Franciaországban, sohasem hatolt le a nemzet mélyebb rétegeiig, s csak egyes szűk (értelmiségi és egyetemidiák) köröket érintett. Nem ez volt azonban a helyzet a *katolikus gondolattal.* Ez nagyon jelentős irányzat, amely teljes, átfogó világnézetet nyújt, és egyben harcot folytat a marxizmus ellen. Véleményem szerint az utóbbi években a polgári ideológia ezen a téren is *jelentős vereséget szenvedett* A francia katolicizmusban jelenleg több irányzat van, a legutóbbi zsinat fel is tárta ezt a tényt. Az első, amelyet *integrista* irányzatnak nevezünk, politikai állásfoglalását tekintve lényegében *konzervatív, reakciós, dogmatikus irányzat.* Meg kell mondanom, hogy a katolikus integrizmus Franciaországban észrevehetően kisebbségbe került, s ha a hierarchia, a francia püspöki kar nem nyúl is hozzá, de jelentős támogatást sem nyújt neki, mert érzi, hogy ez a szemlélet mennyire idegenné vált a nemzet eleven erői számára.

Digitized by Google

A katolicizmuson belül számtalan kísérlet kereste a katolikus filozófia tradicionális formáinak megújhodását. A háború előtt bukkant fel egy eklektikusnak nevezhető irányzat. Képviselői, *Emmanuel Mounier* és egy sereg katolikus író és gondolkodó, a *perszonalizmussal* újabb formát akartak adni a katolikus világnézetnek. De a perszonalizmus sem tudott jelentős filozófiai irányzattá válni Franciaországban, s nagyon hamar eklekticizmusba süllyedt. Egyes követői a felszabadulás után megpróbálták összeegyeztetni az egzisztencializmussal, mások egyéb filozófiai felfogásokban kerestek támaszt, de valóságos, önálló életre sohasem volt képes.

Jelentkeztek azonban a katolicizmuson belül más megújítási kísérletek is. Véleményem szerint jelenleg a legelevenebb közöttük az a vatikáni zsinat óta új lendületnek indult irányzat, amely a mintegy tíz évvel ezelőtt elhunyt jezsuita *Teilhard de Chardin* műve körül kristályosodott ki. Teilhard de Chardin fő gondolata a következő: fenntartás nélkül *elfogadja a transzformáció elméletét*, s az egyház korábbi, hagyományosan statikus világmagyarázatai helyébe azt a felfogást állítja, amely szerint a világ állandó fejlődésben van. Egyik-másik művében (mint például az *„Emberi jelenség"* című könyvében) valóságos kozmogóniát vázol fel, s ebben a világ fejlődik, mozog. Sőt, a fejlődés fogalmát az életet megelőző állapotokra is kiterjeszti. Nem egy tekintetben a katolikus doktrínának olyan aspektusaira lelhetünk az *Emberi jelenségek*-ben, amelyek nagyon hasonlítanak Engels természetdialektikájához. Arról a gondolatról van ugyanis szó, hogy a természet állandó fejlődésen át jut el a fizikai formáktól a biológiai formákig. Egyébként Teilhard de Chardin rámutat arra, hogy ez a mozgás, ez a fejlődés nem egyenletes, hogy a haladás ugrásszerűen következik be, s hogy a mennyiség átmegy a minőségbe. Egyszóval: bizonyos hegeli típusú természetdialektika elemei lelhetők fel elméletében. Teilhard de Chardin világfelfogását természetesen *mindvégig a finalitás eszméje* jellemzi; így aztán közelebb áll Hegelhez, mint Marxhoz. Teilhard de Chardin úgy képzeli, hogy ez a mozgás mozgatót tételez fel, s az állandó irányba haladó, a komplexitás-tudatosság törvényének engedelmeskedő fejlődést végeredményben egy isten irányítja. A fejlődés egyre magasabb és magasabb formákhoz jut el, nemcsak az anyagnak a megszervezésében, hanem egyúttal a „megszemélyesedés"-nek, a perszonifikálódásnak is egyre magasabb lépcsőire hág. Az azután természetes, hogy a fejlődés csúcsán az a bizonyos valami áll, amit Teilhard de Chardin *„ómega-pont"*-nak, vagyis a világ teljes perszonalizálódása mozzanatának nevez, s amelyről biztos tudomást — szerinte — a keresztény kinyilatkoztatásból kapunk.

Természetesen ez az irányzat sem uralkodó a francia katolikus filozófiában, a Vatikán részéről pedig kezdettől fogva komoly ellenállásba ütközik. Alig néhány esztendeje, hogy XII. Pius pápa a *Humani generis* kezdetű enciklikájában nagyon határozottan elítélte a Teilhard-féle felfogást; sőt nem régen is, egy teológiai bizottság felállítása alkalmából,

Digitized by Google

amelynek a feladata az evolúció fogalmának a tanulmányozása, a pápa igen szoros korlátokat vont a kutatás elé, kijelentve, hogy a kutatás feladata a tridenti zsinat által meghatározott dogmák igazolása. Ez más megfogalmazásban ezt jelenti: „Katolikus kutatók, szabadok vagytok, ha nem léptek ki abból a ketrecből, amelybe bezárlak benneteket."

Mindazonáltal Teilhard tanai *igen fontos erjesztők*. Felfogása lelkes fogadtatásra talált számos katolikus tudós részéről, akik úgy vélik, hogy a teológiának nincsen beleszólása a tudományos problémák megoldásába, és a jövőben nem szabad megismétlődniük azoknak a hibáknak, amelyeket az egyház a Galilei-féle fizikával és a darwini fejlődéselmélettel szemben elkövetett. Itt tehát a katolikus gondolkodás lázad fel az egyház hagyományos dogmatizmusa ellen, s ebből a szempontból Teilhard de Chardin kétségtelenül felszabadító szerepet tölt be. Továbbá: ez a felfogás, amely kiterjeszti a fejlődést az erkölcs területére is, optimista világnézetben csendül ki; bízik az emberben, munkájában, gondolkodásában, sőt mint Teilhard maga is, vizsgálat alá vet bizonyos fontos tanokat, például az eredeti bűn tételét, amely szinte semmiféle szerepet nem játszik a jezsuita atya tökéletesen optimista filozófiájában.

Egyébként Franciaországban — s úgy gondolom, az egész világon így van — a katolikus gondolkozás korántsem állt meg ennél a kísérletnél. Teilhardnak és tanítványainak a kísérlete csupán *egy szélesebb, általános mozgalom* egyik része. Ez a mozgalom igyekszik szétválasztani a katoliczizmus számára lényegeset azoktól a kulturális és intézményes formáktól, amelyeket történelmi fejlődésének különböző korszakaiban öltött magára a katolicizmus. Általános jelenséggel állunk itt szemben, amely mind a katolicizmuson, mind a protestantizmuson belül igyekszik megkeresni, hogy mi a lényeges a keresztény felfogásban.

A francia egyetemisták köreiben legerősebben ható két ideológiai irányzat: a marxizmus és a katolikus gondolat, illetőleg az utóbbinak különböző megjelenési formái. Egyébként nagyon pozitív jelenség, hogy a hagyományos dogmatizmus útjairól való letérés, az új formák keresése *politikai téren* haladó állásfoglalásokhoz vezetett a katolikus értelmiségiek, s főleg a diákság körében. Erre jellemző az az átalakulás, amelyen a Francia Egyetemisták Szövetsége ment át. A gyarmatosítás elleni állásfoglalásaik, különösen az algériai háború idején, a de Gaulle-i személyi hatalommal szemben elfoglalt álláspontjuk, a demokratikus mozgalmak, sőt a munkásmozgalom felfogásához gyakran közelálló állásfoglalásuk, a munkásosztályhoz való csatlakozásuk szándéka, csupa olyan mélyreható törekvés, amely a katolikus közvéleményt is megmozgatja. Nos, a fő vonzóerőt ebben az esetben is *a marxizmus, a kommunizmus és a munkásosztály képviselik, nem pedig ellenségeik*. Egyébként ennek a vonzóerőnek a hatása mindenütt megnyilatkozik, nemcsak a szakszervezeteken belül, vagy a hagyományos katolikus szakszervezeteknek a CGT-vel való harci egységében, hanem abban is, hogy a diákság köreiben is rendkívül eredményes együttműködés alakul ki a baloldali

Digitized by Google

erőkkel, mind a békéért folytatott harcban, mind a demokráciáért, sőt a szocializmusért vívott küzdelemben. Ez azt jelenti, hogy már nem a múlt szelleme folytat offenzívát, s véleményem szerint ez rendkívül biztató számunkra, a marxizmus számára, amely ezzel is bizonyítja erejét s eszméinek kisugárzó hatását.

Mindezek azt jelzik, hogy a polgári filozófia — képtelen lévén az egész világra érvényes felfogást állítani szembe a marxizmussal — visszavonulásra kényszerült. Az a hadállás, amelybe visszavonult: *a pozitivizmus*. De még a pozitivizmus is számtalan csalódást, vereséget ért meg. A pozitivisták megkísérelték összekeverni a racionalizmust a pozitivizmussal. A XVII. és XVIII. századi francia „nagy" racionalizmus — a descartes-i, a spinozai és a későbbi diderot-i racionalizmus —, amelynek az volt a nemes szándéka, hogy célokat tűzzön ki az emberi cselekvés elé, már a XIX. század végén eljutott a „kicsiny" racionalizmushoz. Ez többé már nem is igyekszik azon, hogy a világ egységes magyarázatát nyújtsa. Már *Auguste Comte* és még inkább tanítványai, *lemondtak a nagy szintézisről*, arról, hogy eszünk megragadja a világ általános értelmét. Nem hinném, hogy léteznék manapság bárminő elevenen ható racionalizmus a marxizmuson kívül. *Gaston Bachelard*, aki talán az utolsó nagy racionalista francia filozófus volt (alig két esztendeje halt meg), a jelenkori tudományos fejlődést tanulmányozva eljutott a racionalizmus dialektikus értelmezéséhez. S bár tanait alapjában idealizmus hatja át, számtalan ponton mégis megközelítette a marxizmus dialektikus felfogását, legalábbis ami a megismerés dialektikáját illeti. Bachelardnál doktoráltam a Sorbonne-on, s vitáink során számtalanszor alkalmam nyílt hangsúlyozni előtte filozófiájának ezt az általános jellegét, és azt, hogy mi, marxisták, belépíthetjük a megismerés dialektikus felfogásába mindazt az újat, értékeset és elevenen hatót, amit ő hozott, kivéve természetesen filozófiájának idealista alapjait. E nagy kísérlettől eltekintve a racionalizmus lassanként *pozitivista álláspontra szorult*, kénytelen volt lemondani róla, hogy szintézist teremtsen, s általános értelmet adjon az életnek, a világnak és a történelemnek. Ez birta rá a polgári gondolkodókat arra, hogy részletműveletekbe meneküljenek.

A három nagy kísérlet: az egzisztencialista, a neokatolikus, valamint a végül pozitívizmusba süllyedt racionalista kísérlet, amely a marxizmussal teljes világnézetet akart szembeállítani, megbukott. Vizsgáljuk meg, hogy most, amikor a polgári ideológia lemond a nyílt csatákról és rajtaütésekkel próbálkozik, gerillaharcot folytat ellenünk, melyek a részlet-kísérletek az egyes tudományok területén.

Először is megpróbálkoznak azzal, hogy *egyes tudományokkal vagy egy-egy tudományos módszerrel játszassák el a hajdani nagy filozófiák szerepét*. Ez történik, rendkívül jellemző módon, Franciaországban (főleg Franciaországról beszélek, hiszen hazámról vannak személyes tapasztalataim). Nálunk pl. *a kibernetikának* meg a *strukturalista felfogásoknak* osztották ki ezt a szerepet. El akarják hitetni velünk — s

Digitized by Google

ebben találkoznak a személyi hatalom technokratikus szándékaival —, hogy tulajdonképpen van egy olyan módszer, amely feleslegessé teszi, hogy az ember maga döntsön cselekedetei céljáról. Szerintük ugyanis minden lélektani, pedagógiai és politikai problémát meg lehet oldani műveleti vagy kibernetikai úton, s ilyenképpen végeredményben *minden* probléma megoldódik, felesleges tehát felvetnünk az alapkérdéseket. Ilyen technokratikus-reakciós módon szeretnék felhasználni az egyébként oly sok eredményt hozó kibernetikát. Hasonló kísérletezés folyik a strukturalizmus módszereinek általánosításával is. Ebben a tudományban is találhatók rendkívül eredményes és termékeny elemek és elvek, de az már valósággal karikatúra, ahogyan ezeket felhasználják, mint valami minden problémát megoldó panaceát.

Mikor pedig összekapcsolják a kibernetika és a strukturalizmus módszereit, akkor végképpen nevetséges eredmények születnek. Így például az egész irodalmi kritikát információs, kibernetikai vagy strukturális kérdésekre vezetik vissza. Az íróban leadókészüléket, az olvasóban vevőkészüléket látnak, a kettő között üzenet-továbbítás folyik. Egész külön terminológiát alkottak maguknak, amely önmagában egyszerűen csak nevetséges volna, de amely a valóságban azt fejezi ki, hogy a polgári ideológia már képtelen általános magyarázatot adni az embernek a világról, s „Ersatz"-okat, pótanyagokat keres. Vagyis megint csak arról van szó, hogy *kiküszöbölik az embert, s egy nagy gondolkozó gépezet részévé teszik, amelyben részvétele nélkül valósul meg a történelem.* Az ilyen technokratikus módszerek kedveznek a személyi hatalomnak, s minden olyan kísérletnek, amelynek az a célja, hogy továbbra is fenntartsa a kapitalista rendszerben kialakult rendszertelenséget.

Nem bocsátkozhatom részletekbe, de fel akarom hívni a figyelmet arra az általános hangulatra, amely így keletkezett, s amelyet két fontos vonással jellemezhetek. Egyrészt: kihasználva a kibernetika valóságos jelentőségét, azt akarják elfogadtatni, hogy az emberek olyan technokraták szolgálatába állítsák egyéni kezdeményező erejüket, akiknek minden információs eszközük, technikájuk és szervezési módszerük megvan, s ily módon az egyén és a tömeg részvétele nélkül irányíthatják a történelmet. Másrészt — és ebben segítségükre vannak bizonyos művészi alkotások is, például a mostani „új regény"-kísérletek (ezek is igyekszenek úgy bemutatni az embert, mint valami leadó- és vevőkészüléket) — mindent elkövetnek, hogy megfosszák személyiségétől az egyént, s kiküszöbölják a társadalmi életből az ember szerepét. Véleményem szerint rendkívül veszedelmes felfogás ez, mert egyaránt kedvez a személyi hatalom és a kapitalista technokrácia terveinek.

Ezeken a nagyon általános kísérleteken kívül, amelyek az ember történelmi kezdeményezésének értelmét és a személyes felelősséget akarják kiküszöbölni, még számos példát sorolhatnék fel. Ezuttal csupán néhányra szorítkozom. Vannak az egyes tudományok területén

Digitized by Google

próbálkozások, hogy eltereljék a figyelmet korunk legégetőbb problémáiról. Elsősorban a *közgazdaságtanra* gondolok.

Itt — s ezért előre bocsánatot kell kérnem — megint Franciaországot veszem példának. Franciaországban egész sereg, azonos irányba haladó törekvést látunk, amelyek *a kapitalizmus és a szocializmus közötti különbségeket szeretnék elkenni.* Közgazdászok és szociológusok egyformán részt vesznek ebben. A politikai gazdaságtanban a legjellegzetesebb ilyen irányzat véleményem szerint *Perroux*-é. Perroux a Collége de France professzora, a legismertebb francia közgazdász, egyuttal tagja a de Gaulle-i Tervbizottságnak. Bocsássanak meg, hogy csak sommásan és durván foglalom össze felfogását, de körülbelül a következőkben ismertethetem nézeteit (amelyeket számos munkájában kifejt, mindenekelőtt azokban, amelyekben a békés egymás mellett éléssel foglalkozik). Számára a békés egymás mellett élés azon az állítólagos tényen alapszik, hogy ötven év múlva nem tudunk majd különséget tenni az Egyesült Államok és a Szovjetunió gazdasági rendszere között. Szerinte az amerikai gazdasági élet — belső logikája, valamint a technikai fejlődés követelményei folytán — kénytelen lesz egyre nagyobb fontosságot tulajdonítani a tervezés kérdéseinek, a gazdasági élet szervezésének; a szovjet gazdasági élet pedig — ugyancsak belső logikájának engedelmeskedve — rákényszerül, hogy egyre inkább számot vessen az egyéni kezdeményező szellemmel, a versennyel, a piac törvényeivel, és következésképpen egyre személyesebbé váljék. Így aztán az egyik az individualizmusból a tervgazdálkodás felé, a másik a tervgazdálkodásból a személyiség nagyobb szerepe felé halad, s néhány év múlva nem lesz semmi különbség a két rendszer között. Ismételem, igen durva egyszerűsítés ez így, de mégis jelzi azt az általános irányzatot, azt a szándékot, hogy kapcsoljuk ki meggondolásainkból a termelési viszonyokat, s csupán a termelőerők kétségtelenül fontos, de ebben az esetben egyoldalúan megítélt szerepe irányítsa látásmódunkat.

Ezek a gazdasági elméletek végül is találkoznak — többek között például — *Raymond Aron* szociológiájával, aki az „ipari társadalom" címkével szeretné elkendőzni azokat a különbségeket, amelyek a kapitalista és a szocialista termelési viszonyok között állnak fenn, s csupán a termelőerők fejlődését veszi figyelembe. A társadalmat kizárólag technikai kritériumok alapján, a termelőerők fejlettségéből ítéli meg. Itt is világos a dolog értelme: végső elemzésben azt akarják bebizonyítani, hogy milyen hiú dolog az osztályharc, hiszen a gazdasági életben technikai végzetszerűség érvényesül, bármi legyen is az emberek szubjektív szándéka. Az emberek végeredményben ipari társadalmakat építenek, s azt a kérdést, hogy szocialisták-e ezek a társadalmak, vagy kapitalisták, fel sem vetik előttük.

Az utóbbi időben újból aktuálissá váltak ezek az elméletek — a Perroux-é, Aron-é és másoké — és főleg a szocialista országokban végbemenő gazdasági reformok és átalakulások interpretálásában kaptak alkalmazást. Igyekeztek kimutatni és elhitetni a francia néppel — s

Digitized by Google

ebben nagy szerepet játszott bizonyos, Perroux és Aron tételeit vulgarizáló sajtó —, hogy a Szovjetunióban, Magyarországon, Csehszlovákiában és a többi szocialista államban, ahol most nagyobb figyelmet fordítanak az értéktörvényre és a piac törvényeire, tulajdonképpen a kapitalizmushoz való visszatérés, a szocializmus feladása megy végbe. Vagyis megpróbálnak eltekinteni attól a ténytől, hogy a szocializmus megszüntette az egyéni profitot, s el akarják hitetni, hogy ezek az országok — minthogy most tekintettel vannak az üzemek rentabilitására — visszatérnek a kapitalizmushoz. Mintha fel sem vetődnék az *osztályviszonyok* kérdése, és mintha nem az volna a lényeges kérdés, hogy *kinek jut az értéktöbblet* a gazdasági élet technikai fejlődésében!

Most pedig befejezésül arra kívánok rámutatni, hogy az ideológiai harc új feltételei részünkről új magatartást kívánnak a marxizmus fejlesztésével kapcsolatban. A jelenlegi körülmények között, ahogyan ezeket itt felvázoltam, véleményem szerint az a lényeges, hogy a marxizmus már nem ostromlott fellegvár, egyik világnézet a többi, riválisvilágnézet között, amelyektől lényegesen különböznie kell. Azt hiszem ma, azon polgári kísérletek meghiúsulásának láttán, amelyek összefüggő világnézetet akartak szembeszegezni a marxizmussal, az a legfontosabb feladatunk, hogy a marxizmussal teljes mértékben betöltessük a rá váró szerepet. Magatartásunk nem lehet egyszerűen védekező, nem tehetünk úgy, mintha elég volna bezárkóznunk a citadellába és felhúznunk a felvonóhidat, hanem ellenkezőleg, *támadásba kell lendülnünk, és be kell nyomulnunk ellenfeleink filozófiai állásaiba, megkeresni bennük azt, ami lényeges és érvényes, és beépíteni a mi világnézetünkbe,* hogy ezzel is bebizonyítsuk erejét és hatékonyságát.

Itt négy olyan vonást szeretnék nagyon röviden megemlíteni, amely szerintem lényegbevágó jelenlegi ideológiai akcióinkban. Először is: ma — jobban, mint valaha — *óvakodnunk kell a szektarianizmustól, a dogmatizmustól.* A dogmatizmus az a kísértés, hogy az igazság birtokosainak higgyük magunkat, hogy kényelmesen elhelyezkedjünk benne, holott *a marxizmust a kritikai magatartás jellemzi.* Nem szabad sohasem elfelednünk, hogy bármit mondunk, azt mindig mi mondjuk, vagyis a dolgok elé megyünk hipotézisekkel, modellekkel felfegyverkezve, s a jót csupán a gyakorlat kritériuma választhatja ki e modellek és hipotézisek közül. A dogmatizmus nagy szerencsétlensége az, hogy hosszú időn át, a sztálini szcientizmus mintegy huszonöt esztendős uralma idején, állandóan összekeverte a materializmust azzal a formával, amelyet a materializmus a tudomány fejlődésének egyik vagy másik szakaszában öltött magára, a dialektikát pedig azzal a formájával, amelyet a megismerés és az emberi cselekvés fejlődésének egy-egy szakaszában vett fel. Ez aztán bizonyos szcientista felfogásba zárt be bennünket, amely közös vonásokat mutat többek között a XVII. század francia filozófusainak materializmusával, s ezen keresztül a német

Digitized by Google

kriticizmus és idealizmus nagy hagyományával, amelynek döntő jelentőségét Marx, majd utána Lenin is megállapította.

A második, amiről nem feledkezhetünk meg, az, hogy történelmi kutatásaink közben nem szabad lebecsülnünk *a szubjektivitás, a történelmi kezdeményezés mozzanatát.* Már Lenin óvott bennünket a *Mi a teendő*-ben e szubjektív momentum lebecsülésétől, Marx pedig rendkívül erőteljesen kiemelte annak a jelentőségét, amit ő úgy hívott, hogy a megismerés aktív mozzanata. Azt hiszem, sokkal szegényebbek lennénk, ha megfeledkeznénk erről, és tudományos történelemnek tekintenénk az olyan történelmet, amelyben már meg lenne írva a jövő, s következésképpen hiányzanék belőle az ember. Azt hiszem, csak ha megfeledkezünk a személyiségnek erről a tényezőjéről, az aktivitásnak, a szubjektumnak erről a mozzanatáról, csak akkor távolodnak el tőlünk egyetemistáink, és keresnek másutt választ felelet nélkül hagyott kérdéseikre, s fordulnak (természetesen sikertelenül) az egzisztencializmushoz, a kereszténységhez és egyéb irányzatokhoz. Éppen a marxizmus jellemzője megmutatni, hogy képes felvetni ezeket a kérdéseket és kidolgozni egy nem szubjektivista szubjektivitási elméletet.

Magatartásunk harmadik vonását (az első, mint láttuk, a dogmatizmus elleni harc volt, a második pedig a történelmi kezdeményezés metodológiájának mint a marxizmus lényeges elemének előtérbe helyezése) *integrációnak* nevezném. Az integráció annak a keresése, hogy mi az érvényes a velünk szembenálló felfogásokban, mi tükrözheti az objektív valóságot, s mit kell ennek folytán beépítenünk a mi felfogásunkba. Különösen a keresztény gondolatban és az egzisztencialista filozófiákban találkozunk a szubjektív mozzanat olyan fontosságával, amely a marxisták számára sem lehet idegen, s választ is adhatunk rá, feltéve, hogy nem hagyjuk figyelmen kívül azt, amit két évezred óta a kereszténység és száz év óta az egzisztencializmus nyújtott ezen a területen, s ami ebből beépíthető a mi materialista és dialektikus perspektívánkba. Hasonló észrevételeket tennék például a strukturalizmus teóriáival kapcsolatban is. Belőlük is sokat tanulhatunk, feltéve, hogy a strukturalizmust és az alapjait alkotó idealista posztulátumokat elválasztjuk a bennük található mély igazságtól. Hasonló a helyzet — s véleményem szerint a tapasztalatban és a történelemben egyaránt be is igazolódott már — a kibernetikával is, amely csodálatos módon igazolja a természet dialektikájának fogalmát.

És végül a negyedik vonás: *szükség van az ellenfelekkel való dialógusra,* mégpedig annak a tudatában, hogy van mit tanulnunk tőlük, hogy be lehet építenünk a marxista filozófiába mindazt, ami érték és érvényes a nem-marxista kutatók munkájában. Így a dialógus nem egyszerűen taktikai kérdés, hanem szükségesség. Ez a mi elméletünk belső szükségszerűsége, mert a marxizmus nem korunk filozófiái közül az egyik, hanem korunk értelmét jelenti: az embernek ember által való állandó teremtése, „önlétrehozása" törvényeinek tudatát.

Roger Garaudy

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

A Szovjetunió fél évvel a XXIII. pártkongresszus után

A Szovjetunió ötvenedik életévébe lép, s a nemzetközi közvélemény érthető figyelemmel, mérlegelően fordul a világ első szocialista állama felé. Merre tart a szovjet ország kül- és belpolitikai síkon, milyen kérdések szerepelnek most fejlődésének homlokterében?

Mindez rövid fél esztendővel a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXIII. kongresszusa után vetődik fel, de amikor választ keresünk a kérdésre, nem szabad megemlítetlenül hagynunk azt sem, hogy tíz esztendővel ezelőtt volt a XX. pártkongresszus és két éve zajlott le az SZKP Központi Bizottságának úgynevezett októberi plénuma. Három olyan mérföldkő ez, amelyek hosszú időre kijelöltek egy célkitűzéseiben nem könnyű, de határozott irányvonalat.

A szovjet kommunisták az elmúlt évtized belső fejlődésének eredményeit felsorakoztatva, egymás mellett beszélnek a személyi kultusz káros következményeinek felszámolásáról, a szocialista törvényesség helyreállításáról, a pártélet és az állami élet lenini normáinak újraérvényesítéséről, a szubjektivista és voluntarista hibák kiküszöböléséről, a népgazdasági irányítás formáinak és módszereinek tökéletesítéséről. És ebben a formai elemben az a tartalmi lényeg, hogy a szovjet társadalom fejlődése a múlt összes tanulságainak figyelembevételével folyik, és egyik tanulság nem homályosítja el a másikat.

A XXIII. pártkongresszus jelentőségét nem szenzációs fordulatok, nem meglepő fejlemények adták meg. 1964 októberében és novemberében, 1965 márciusában és szeptemberében az SZKP Központi Bizottsága megvizsgálta a szovjet politikai és gazdasági élet legfőbb területeit és levonta a szükséges szervezeti következtetéseket. Ezek a plénumok számos kérdés újszerű megközelítésével hívták fel magukra a figyelmet. A XXIII. kongresszus határozata teljes egészében jóváhagyta az SZKP Központi Bizottságának politikai vonalát és gyakorlati tevékenységét. Ez pedig azt jelentette, hogy a pártkongresszus szerves folytatója, kiterebélyesítője lett az említett plénumok határozatainak: összegezte négy és fél év eredményeit, de a további fejlődés útjának kitűzésekor elsősorban a kongresszust megelőző másfél évből indult ki, ennek az időszaknak a tendenciáját vette politikai iránymutatásai alapjául. Ter-

Digitized by Google

mészetes, hogy ez rányomta bélyegét az elmúlt fél évre, akár a belpolitikában, akár nemzetközi téren, vagy a pártépítés síkjában tekintjük át az SZKP XXIII. kongresszusa óta eltelt időszakot.

•

A Szovjetunióban folyó kommunista építőmunka a XXIII. kongresszus óta eltelt időszakban nemcsak a szovjetország, hanem az egész szocialista világrendszer gazdasági, politikai és védelmi erejét is növelte.

A szovjet ipar félévi és háromnegyedévi eredményeit illusztráló számadatok, a szovjet mezőgazdaság biztató fellendülését tükröző mutatók mögött lényegbevágó változás hívja fel magára a figyelmet. Ennek kihatásai az elmúlt félévben csupán csírájukban jelentkeztek, a kiterebélyesedés évek műve lesz, de az eredmény kétségtelen.

A szovjet gazdasági élet megújhodása egy sor hiba kiküszöbölésének talaján bontakozik ki. A hétéves tervidőszak nagy eredményei mellett szembeötlő volt néhány tervmutató nem teljesítése, a mezőgazdaság elmaradása, általában a termelés és a munkatermelékenység növekedési ütemének lelassulása, amelynek következtében a nemzeti jövedelem gyarapodása sem érte el a kellő ütemet. E jelenségek felhívták a figyelmet az anyagi és erkölcsi ösztönzők fokozottabb felhasználásának szükségességére, egyes tervezési hibákra, a gazdasági problémák szubjektivista megközelítéséből eredő problémákra.

Az idei év a népgazdasági és az üzemi irányítás szintjén egy nagyszabású reform első éve a Szovjetunióban. Az adminisztratív intézkedések korlátozásával egyidejűleg növelik a gazdasági módszerek és ösztönzők szerepét, a központosított állami tervezés a termelőerők fejlesztésének leglényegesebb problémáival foglalkozik, nagyobb önállóságot kapnak az ipari és mezőgazdasági vállalatok, fokozzák a termelő kollektívák anyagi érdekeltségét munkájuk megjavításában.

1966 januárjában 43, áprilisban 200, júniusban 430 vállalat tért át az új gazdaságirányítási rendszerre. Ezek a vállalatok együttvéve több mint kétmillió embert foglalkoztatnak. 1967-ben megkezdődik egész iparágak átállása. A reform eredményességének bizonyítéka, hogy az átállított vállalatok saját kezdeményezésükre több mint 300 millió rubellel emelték eredeti termékértékesítési tervüket és 130 millió rubellel nyereségtervüket. Hátra van még a nagykereskedelmi árreform, a vállalatok ellátásának átszervezése, a minisztériumok és a vállalatok közötti viszony rendezése, s ezen erőteljesen dolgoznak a Szovjetunióban.

A gyenge termésű 1963. és 1965. évek után 160—165 millió tonnás szemestermény-termés jelzi az idei mezőgazdasági év eredményességét, s egyben a mezőgazdaság fellendítésére hozott intézkedések hatékonyságát is. A földműveléshez hasonlóan az állattenyésztés is szép eredményeket mutat fel.

•

Digitized by Google

A pártkongresszus nemcsak a gazdasági életbe vitt pezsgést, hanem az élet más területeire is. Az új iskolaévben országszerte megkezdődött az általános középfokú oktatásra való áttérés. Az iskolák stabil tanterveket és tankönyveket kapnak. A szovjet főiskolák az idén 870 000 új hallgatót vettek fel.

A szovjet társadalom kulturális fejlődéséről tanúskodik egyebek között az, hogy az utolsó hét esztendő alatt a szellemi dolgozók száma 20 és fél millióról 25 millió fölé emelkedett. A középiskolát végzett szovjet munkások számaránya 23 százalékról 31 százalékra nőtt.

E cikk keretei nem engedik meg, hogy akár csak futólagos képet is adjunk a szovjet tudomány legújabb eredményeiről. Az is sokat mond azonban, hogy az elmúlt hónapokban a világ matematikusai, pszichológusai és mikrobiológusai Moszkvában adtak találkozót egymásnak, ezzel is elismerve a szovjet tudomány eredményei iránt érzett nagyrabecsülésüket.

Örvendetes alkotói aktivitást mutat a kongresszus óta a szovjet irodalom és művészet. Az új színházi évad figyelemre méltó bemutatókat hozott, élénk a szovjet zenei élet, s legjobb hagyományainak folytatásán munkálkodik a szovjet filmgyártás. Az utóbbi hónapokban számos művészeti szövetség tartott kongresszust; ezeket minden esetben országos sajtóvita előzte meg. A szovjet filmművészek kongresszusa és az újságíró-kongresszus után a legnagyobb várakozás a szovjet írók IV. kongresszusát előzi meg.

•

A szovjet külpolitikai tevékenység homlokterében változatlanul a szocialista világrendszer erősítése, a nemzeti felszabadító mozgalom támogatása, a fiatal független országokkal fenntartott kapcsolatok fejlesztése, az imperializmus agresszív próbálkozásainak elhárítása, a világháborús fenyegetések megakadályozása áll.

Ami a szocialista országok egymás közötti viszonyát illeti, itt a Szovjetunió a teljes egyenjogúság, az önállóság, az elvtársi kölcsönös segítés elveiből indul ki, s arra törekszik, hogy a gazdasági, a politikai és a kulturális együttműködés a kölcsönös előnyök alapján fejlődjék. Az SZKP határozottan síkraszáll a szocialista országok kapcsolatainak aktív építése mellett, s példát mutat arra, hogy miképpen kell tudatos, célratörő politikával megvalósítani az egységet.

Szovjet részről rámutattak arra, hogy a nemzeti érdekek és törekvések lebecsülése, az internacionális feladatok olyasfajta megoldása, amely nem veszi figyelembe ezek sajátos megtörését a szocialista népek nemzeti öntudatának prizmáján, hátráltathatja a testvéri országok összefogását. Ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy a nemzeti sajátosságok eltúlzása, egyeseknek az a próbálkozása, hogy a nemzeti érdekeknek rendeljék alá az internacionális feladatok megvalósítását, gyengíti a szocialista országok nemzetközi szolidaritását, alássa egységüket.

Digitized by Google

A szocialista országok abszolút többsége között minden területen vitathatatlan az egymáshoz való állandó közeledés, Kína és Albánia azonban továbbra is kívül áll ezen a potitív folyamaton. Az SZKP XXIII. kongresszusának szónoki emelvényéről egységre szólító felhívások hangzottak el, a KKP Központi Bizottságának augusztusi üléséről viszont a kínai vezetők újabb politikai támadássorozatot indítottak a Szovjetunió, az összes szocialista országok és mindazon kommunista pártok ellen, amelyek nem osztják Peking ideológiai és politikai koncepcióit.

Jóllehet az egész nemzetközi helyzet a haladás, a szocalizmus javára alakul, tény, hogy az imperializmus, elsősorban az amerikai imperializmus ellentámadásban van. Ennek az ellentámadásnak fő célpontja Vietnam, tehát a szocialista világrendszer egyik állama és a nemzeti felszabadító mozgalom egyik osztaga. A Szovjetunió azon fáradozik, hogy hatékony eszközzé tegye a szocialista országok antiimperialista akcióegységét és meghátrálásra kényszerítse az amerikai agresszorokat.

Az elmúlt fél évben a Szovjetunió tovább fokozódó, önzetlen segítséget nyújtott a szocializmus, a szabadság védelmében vérét hullató vietnami népnek. A szovjet gazdasági és katonai segítséget a vietnami nép őszinte hálával fogadta, és számtalanszor határozott kifejezést is adott ennek. E segítség erejét lépten-nyomon érzi az amerikai agresszor is, amelynek Vietnamban töretlen harci szellemű és technikailag egyre jobban felszerelt ellenféllel kell szemenéznie.

Szorosabbá vált a Szovjetunió együttműködése a szocialista országokkal a KGST és a Varsói Szerződés keretében. Ami a gazdasági együttműködést illeti, utalni kell arra, hogy az új szovjet ötéves tervnek a XXIII. pártkongresszuson elfogadott irányelvei nemcsak a Szovjetunió, hanem a többi szocialista ország szükségleteit is tekintetbe veszik.

A szovjet diplomácia a XXIII. pártkongreszus után és annak szellemében fontos lépéseket tett. Kiemelkedők ezek között Koszigin miniszterelnök egyiptomi látogatása, a de Gaulle elnökkel Moszkvában folytatott tárgyalások, valamint azok a szovjet kezdeményezések, amelyek az ENSz-közgyűlés 21. ülésszakán olyan kedvező fogadtatásban részesültek. A Szovjetunió a világszervezetben ismét a nemzetközi politika fényszórója elé állított olyan kérdéseket, mint az államok belügyeibe való be nem avatkozás, a külföldi katonai támaszpontok teljes megszüntetése, az atomfegyverek terjedésének megakadályozása, a leszerelési világértekezlet összehívása, a gyarmati rendszer utolsó maradványainak felszámolása, a világűr kizárólag békés célokra való használata, az ENSZ összhangba hozása a világon végbement történelmi változásokkal.

•

Ha azt vizsgáljuk, hogy mi újat hoztak a XXIII. pártkongreszus óta eltelt hónapok az SZKP életében, mindenekelőtt a szovjet párt

Digitized by Google

gazdasági tevékenységét kell szemügyre vennünk. 1964 októbere óta az SZKP mindinkább a gazdasági problémákra összpontosította figyelmét; központi bizottsága sorra elemezte az ipar és a mezőgazdaság helyzetét, majd a pártkongresszus megadta az irányelveket az új ötéves tervhez, amely hamarosan tervtörvény formáját fogja ölteni.

A párt megköveteli, hogy vezető káderei fegyverezzék fel magukat a gazdasági szakismeretekkel. Általában fokozódott a pártmunka tudományos megalapozottsága. Ezt szolgálják azok a mind nagyobb számban megszervezett elméleti konferenciák, amelyek az adott pártszervezethez, vagy az adott pártvezetőkhöz közelálló területnek a gyakorlati munkával szorosan összefüggő problémáit dolgozzák fel.

A tizenkét és fél millió tagot számláló SZKP fokozta szervező, eszmei irányító és nevelő tevékenységét. A párttagság minőségi összetételét hivatott javítani a belépni szándékozók szigorú egyéni elbírálása. A pártszervezetek alaposabban vizsgálják meg a felvételt kérelmezők munkahelyi jellemzését és társadalmi aktivitását, s a kongresszus óta némileg megnőtt a visszautasított tagfelvételi kérelmek száma. Az SZKP tagjai sorába mostanában felvettek között sokan — amellett, hogy kiváló dolgozók — helyi tanácsok küldöttei, komszomol- és szakszervezeti bizottságok, népi ellenőrzési csoportok tagjai. A párttagság szociális összetételében továbbra is a munkásosztályé a vezető hely.

A pártbizottságok hangsúlyozottan a politikai vezetés szervei, s mint ilyenekre nem adminisztratív, hanem politikai és szervező funkciók hárulnak rájuk. Leszoktak a kicsinyes gyámkodásról, a legtöbb helyen nincs olyan törekvés bennük, hogy a tanácsokat vagy a gazdasági szerveket helyettesítsék. A mostani fejlődésnek egyébként érdekes vonása, hogy amikor növekszik a párt szerepe és jelentősége, ezzel egyidőben a dolgozók tömegszervezeteinek, így a tanácsoknak, a Komszomolnak és a szakszervezeteknek a szerepe is növekszik, jogkörük bővül. Ezt tanúsította a Szovjet Szakszervezetek Központi Tanácsának szeptember végén tartott X. plénuma, illetve sok ott hozott fontos határozat. Ezt tanúsította továbbá a Szovjetunió Legfelső Tanácsának ez évi megválasztása, amelyen a szovjet nép minden eddiginél aktívabban és politikailag felkészültebben vett részt.

Az SZKP alapszervezeteiben megkezdődött a beszámoló és vezetőségválasztó taggyűlések időszaka. A központi téma az új ötéves terv teljesítésének előkészítése, továbbá a pártszervezetek belső élete, a fiatal kommunisták felvétele és nevelése. A gyakorlat azt mutatja, hogy a pártszervezetek vezetőségébe a legjobb, erre legméltóbb kommunistákat választják be.

Az SZKP és a szovjet állam életében sok szinten mentek végbe az utóbbi időben változások. Ezek közül egyesek szembeötlőbbek, mások kevésbé, az események azonban kézzelfoghatóan mutatják a pártnak és a népnek azt az egyöntetű törekvését, hogy magabiztos, egyenletes fejlődéssel köszöntsék a szovjet állam fél évszázados jubileumát.

Pirityi Sándor

Digitized by Google

Napjaink legégetőbb kérdése: Vietnam

Kereken egy esztendeje annak, hogy az amerikai hadvezetőség Dél-Vietnamban 200 000 fölé emelte csapatainak létszámát, megindította nagy feltűnéssel beharangozott új hadműveletét a felszabadított területek ellen, és — ki tudja hányadszor a vietnami háború történetében — *biztosra ígérte a döntő győzelmet.* Most, egy esztendővel később bejelentették, hogy a Dél-Vietnamban állomásozó, azóta már 310 000 főnyi amerikai hadsereg létszámát 400 000-re növelik és új, most már igazán döntő hadműveletet kezdenek a szabadságharcosok ellen.

Bár a mostani bizakodás és biztatás félreérthetetlenül a közeledő amerikai *kongresszusi választásokhoz* kíván bizonyos hangulati elemet szolgáltatni, az optimista ígérgetések ezuttal is, akárcsak egy esztendővel ezelőtt vagy korábban, a száraz évszakban megindítandó hadműveletekkel kapcsolatosak.

Az időjárás, az évszakok változása mindig befolyást gyakorolt a háborúk menetére. A most folyó vietnami háborúban az amerikaiak részéről különösen sok szó esik az időjárásról. Az amerikaiak katonai szállítmányaikat, utánpótlásukat, csapatmozgásukat, hadműveleti tervezésüket, mindenekelőtt pedig a felszabadított területek elleni támadásaikat nagyon gondosan *az időjárás változásaihoz igazítják.* E szempontból magukra nézve kedvezőnek tartják a száraz évszakot (novembertől májusig), és kedvezőtlennek a nyári hónapokra eső monszunidőszakot.

A *monszun:* rendkívül párás, nehéz forróság. Az égbolt gyakran felhős, sűrűn szakadnak le igen heves trópusi esők, aztán gyilkos erővel kisüt a nap, minden gőzölög, újból felhő képződik, és kezdődik minden elölről. A felhős égbolt akadályozza a légierő tevékenységét, a motoros harci járművek, ha a műútról letérnek, a felázott földutakon biztosan kátyúba ragadnak. A pára és a nedvesség behatol a gépekbe, műszerekbe, s úgy roncsolja ezeket, akár a sav. Amivel pedig a nedvesség nem bír, azzal a hemzsegő veszedelmes rovarok bánnak el. A monszun nagyon erősen befolyásolja az ember tevékenységét is. Rendkívül fáradékonnyá, gyakran súlyos kedélybeteggé teszi, idegeit kikezdi, sokféle betegséget terjeszt. Mindenekelőtt természetesen arra hat, aki nem ez alatt az égöv alatt született. Való tény, hogy a monszun-időszakban a Dél-Vietnamban állomásozó amerikai katonáknak rendszerint húsz százaléka van betegállományban; ilyenkor folyik a létszám-kiegészítés, az utánpótlás és a váltás. Az amerikai csapatokat Vietnamban általában évenként, egyes fegyvernemi ágakban félévenként váltják. A monszun idején készítik elő és tervezik meg az új hadműveleteket is. Általában a monszun végére és a beköszöntő száraz évszak elejére tervezik, hogy megindul az amerikai hadigépezet.

A múlt év őszén a száraz évszakkal kezdődő hadműveltekben az

Digitized by Google

amerikai vezetőség azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a szabadságharcosok Saigon körüli állásait, az úgynevezett vörös gyűrűt a fővárostól távolabbra veti vissza, és megtisztítja a Mekong-delta vidékét. Célja volt, hogy felszámolja a szabadságharcosoknak az amerikai és a dél-vietnami kormánycsapatok állásai közé történt beékelődéseit, és összefüggő, kiegyenesített arcvonalat épít ki velük szemben.

A szabadságharcosok azonban minden esetben *kitértek* az amerikaiak tervezett támadásai elől, és váratlanul rá-rácsapva a felvonuló amerikaiakra, *saját harcmodorukat* kényszerítették rájuk. Ahol csak lehetett, közelharcot erőszakoltak ki. „Ragadd meg az ellenséget a derékszíjánál!" — a dél-vietnami szabadságharcosoknak ez a jelszava fejezi ki legtömörebben a dzsungelháború rajtaütéseiben alkalmazott harcmodorukat. A közelharcok során — félve, hogy saját katonáikban tesznek kárt — az amerikaiak éppúgy nem alkalmazhatták repülőgépeiket és harckocsijaikat, akárcsak a monszun idején. A közelharcban *szinte minden esetben felülkerekedtek* a helyi terepviszonyok között otthonos szabadságharcosok.

Nincs összesített adat arról, hogy a száraz évszak tavaszi hadjárata során *mennyi területet* sikerült Saigon körül elfoglalniuk a szabadságharcosoktól az amerikaiaknak. Bizonyos azonban, hogy csak jelentéktelen mennyiséget, és ezt is csak igen rövid ideig, sokszor csak napokig tudták birtokukban tartani. Arra azonban van összesített adat, hogy mindez *mibe került* nekik. A Felszabadulás hírügynökség jelentése szerint a száraz időszak öt hónapja alatt a DNFF reguláris alakulatai és a partizánok 114 000 ellenséges katonát semmisítettek vagy sebesítettek meg, illetve ejtettek foglyul. Ebből az amerikaiak és más külföldi intervenciós csapatok vesztesége 43 000 fő. A szabadságharcosok lelőttek, a repülőtereken megsemmisítettek, illetve megrongáltak 1440 repülőgépet és helikoptert. Az amerikai hadvezetés maga elismerte, hogy 1966 első három hónapjában, azaz a száraz évszak tavaszi offenzívája derekán *nagyobb veszteségeket szenvedett, mint az egész 1965 év folyamán.*

Az idén júniusban, amikor a monszun beköszöntött, az amerikai hadvezetőség megkezdte csapatai pihentetését, átcsoportosítását, kiegészítését és váltását. Mintegy 100 000 amerikai katona váltása vált esedékessé e nyáron. A szabadságharcosok igyekeztek kihasználni ezt a helyzetet és több ütközetben mértek rájuk *érzékeny csapást.* Thu Dau Mot tartományban például a június 3—10 között megvívott ütközetek során a szabadságharcosok 700 fős veszteséget okoztak az ellenségnek. Június 8-án a 13-as műútnál a DNFF alakulatai rajtaütöttek egy katonai oszlopon, s 500 katonát, köztük 300 amerikait harcképtelenné tettek. Ugyancsak a 13-as műúton, Chon Thanh járási székhely közelében, a nagyfontosságú Can Dam-i hídnál a felszabadító hadsereg erői megsemmisítettek, illetve megrongáltak 43 amerikai páncélozott járművet és harckocsit. Az idei monszunhoz fűződik a vietnami szárazföldi háború eddigi legjelentősebb ütközete is. Saigontól mintegy 300 kilométerre,

Digitized by Google

Kontum tartományban, június első felében nagy létszámú ellenséges erőket rohamoztak meg és kerítettek be. Megsemmisítettek 4 teljes századot és 7 szakaszt (ebből 2 század és 5 szakasz amerikai).

E példák csak kiragadottak. Az idei monszun-időszakban lezajlott katonai cselekmények mérlege még nem áll rendelkezésünkre, összesített adatokat egyik részről sem hoztak még nyilvánosságra. Ezek hiányában is teljes határozottsággal megállapítható azonban a most befejeződött monszun-időszaknak egy, az előzőkhöz képest nagyon fontos jellemzője: *az amerikai veszteségek aránya rohamosan nő.* A saigoni kormánycsapatok létszáma körülbelül háromszorosa a Dél-Vietnamban állomásozó amerikaiakénak. Az amerikai veszteségek aránya azonban lényegesen magasabb a „részarányos" egynegyednél, a legutóbbi időben pedig különösen erősen nő.

Ennek az a magyarázata, hogy a saigoni bábkormány hadserege egyre megbízhatatlanabb a szabadságharcosok ellen, és az amerikaiknak *számarányukon jóval felül* kell résztvenniük a harcokban. Jellemző a saigoni hadsereg hadrafoghatóságára, hogy például Saigontól délre, Cho Lon körzetében, egy amerikaiak nélkül bevetett egységük egyetlen ütközetben 300 főt vesztett, az egység megmaradt 60 harcosa közül pedig 20 átállt a partizánokhoz. Az átállás egyébként *napirenden van.* Amerikai lapok gyakran írnak arról, keserű szemrehányással, hogy míg az Egyesült Államok állandóan növeli hadseregének létszámát Dél-Vietnamban, addig a dél-vietnami hadsereg harci ereje egyre csökken. A dezertálások száma a dél-vietnami hadseregből a hivatalos jelentések szerint is eléri az évi 180 000 főt.

Az igazsághoz tartozik, hogy az amerikai katonák körében sem ritkák az arra való jelek: *megelégelték a vietnami háborút.* Az amerikai hadvezetőség az ilyen eseteket természetesen gondosan titkolja, csak néhánynak a híre szivárog ki és jut el a felszabadított területeken át Hanoiba. De ez a néhány is sokat mond. Május 23-án például Ba Ria tartomány székhelyén, Vung Tau-ban állomásozó amerikai alegység megtagadta azt a parancsot, hogy a Long Phuoc-nál megtámadott és súlyos harcban álló egység segítségére vonuljon. Dien Ban körzetében egy hegyi csatában megsemmisült amerikai századnak 7 életben maradt katonája öncsonkítást követett el, és követelte hazaküldését. Thanh Quyt és Hoa Binh falvakban öt nap leforgása alatt kilenc amerikai katona lett öngyilkos.

*

Vajon az amerikai vezetők *őszintén hiszik-e,* hogy gyökeresen a javukra változik meg ez a helyzet, ha csapataik létszámát 400 000-re növelik és az év végével megindítják az új, száraz évszaki hadműveletüket? Hihetik-e komolyan?

Bármennyire tény is, hogy az amerikai csapatok Dél-Vietnamban mind gyakrabban kénytelenek közvetlenül is részt venni a szabadságharcosok elleni katonai vállalkozásokban, tény azonban az is, hogy

Digitized by Google

nem az amerikai hadsereg az egyedüli fegyveres erő, amely a DNFF erőivel szembenáll. A saigoni kormány hadseregét, valamint a vietnami agresszióban közvetlenül részvevő Dél-Koreának és az amerikaiak más csatlós országainak csapatait is beszámítva, összlétszámuk megközelíti az egymilliót. Nem kell katonai szakértőnek lenni annak megállapításához, hogy az amerikai csapatoknak ez év végéig további 90 000 fővel, azaz az összlétszám alig tíz százalékával való megnövelése *nem hozhat számottevő változást* a vietnami hadszíntéren.

S arról is meggyőződhettek már a gyakorlatban az amerikai vezetők, hogy *nincs sok remélni valójuk* a számukra kedvezőnek tartott száraz évszaktól sem. A legutóbbi száraz évszak idején nagy erővel végrehajtott offenzívájukkal nemhogy nem érték el a maguk elé tűzött célokat, de súlyos veszteségeket szenvedtek. Nem egyszer bebizonyosodott, hogy a klíma, a monszun, a trópus, a dzsungel befolyásolja ugyan a harci cselekményeket, de egymaga *nem dönti el* egy-egy hadjárat végső kimenetelét. Ideje már, hogy az amerikaiak világosan lássák: nem a trópusi eső vagy az őserdő páholja őket. Az amerikai agresszorokat egy hősiesen harcoló, elszánt, soha meg nem alkuvó, s zsákmányolt amerikai fegyverekkel egyre jobban felszerelt nép veri Vietnamban. Igen, *egy egész nép.* Gyermekek és felnőttek, asszonyok és aggastyánok, valamennyien támogatják a felszabadító hadsereget és a partizánokat. Ellátják élelemmel, szállítják számukra a lőszert, gyógyítják sebesültjeit, bújtatják, rejtik harcosait, és pontosan értesítik az amerikaiak minden lépéséről. Ezért nem éri őket soha váratlanul a készülő amerikai támadás, ezért tudnak időben kitérni a túlerőben levő ellenség elől, és ezért képesek mindig lecsapni az amerikaiakra, ott, ahol legkevésbé várják.

A maximum, amit a csapatok létszámának újabb növelésével és a majdnem negyedmilliárd dolláros újabb hadikiadással az amerikaiak Vietnamban elérhetnek, az, hogy bizonyos fokig erősíthetik pozícióikat *a városokban* és fokozhatják ellenőrzésüket *a fő közlekedési útvonalakon.* Az amerikaiak szempontjából természetesen ez egyáltalán nem csekélység. A tavasszal Dél-Vietnamban végbement politikai események ugyanis megmutatták, hogy a városokban — ahol pedig csekély a DNFF szervezett befolyása, s ahol az amerikaiak abszolút szilárdnak hitték magukat — vallási szervezetek égisze alatt olyan heves tüntetések mentek végbe, amelyek alapjaiban reszkettették meg az amerikaiak saigoni bábkormányát. Ky tábornoknak csendőrei minden terrorjára és az amerikai harckocsik fedezetére volt szüksége ahhoz, hogy végülis urrá legyen a helyzeten De még félévvel ezelőtti eseményekig sem kell visszanyúlni: a szeptemberben Dél-Vietnamban megrendezett választási komédia is mondhat az amerikaiaknak egyet-mást. Igaz, a választást követő napon Johnson hivatalába rendelte a sajtó képviselőit, és nagy diadallal jelentette ki előttük: íme, Dél-Vietnam népe helyesli az amerikai beavatkozást. Lehet, hogy sok amerikai el is hitte ezt neki. Ő maga és közvetlen munkatársai azonban pontosan tudják, hogyan

Digitized by Google

ment végbe ez a választás. Tudják: félmillió katona „gondoskodott" arról, hogy a Ky-rezsim által ellenőrzött terület lakossága — Dél-Vietnam lakosságának alig egyharmada — leszavazzon. Bizonyára le is vonták ebből magukban a keserű következtetést. Sikernek könyvelhetik el tehát, ha csapataik és technikai felszerelésük fokozásával a városokban némileg stabilizálhatják pozícióikat és dél-vietnami lakájaik helyzetét. A dzsungelben azonban, ahol a vietnami hazafiak hazájukat és népük becsületét védik, nemhogy döntő győzelemre, de *még csak valamennyire tartós sikerre sem számíthatnak.* Növelhetik akár duplájára intervenciós csapataik létszámát, a dzsungelben soha nem fogják legyőzni a szabadságharcosokat. Józanabb politikai körök már magában *Amerikában is* felismerték ezt. Ez a felismerés fejeződik ki többek között Morse szenátor és sok más amerikai államférfi véleményében: a vietnami kérdés katonailag nem oldható meg, feltétlenül a *politikai megoldás* útját kell keresni és megtalálni.

Hogy az amerikai vezetők őszintén optimisták-e a vietnami helyzetet illetően, vagy csak „jó arcot vágnak" az urnákhoz járuló választópolgárok miatt, arra vonatkozóan figyelmet érdelem a *U. S. News and World Report* című tekintélyes amerikai lap közelmúltban megjelent cikke. A cikk — saigoni beszámoló alapján — azt elemzi, hogy a helyszínen mennyire látszik reálisnak a Fehér Ház és a Pentagon urainak bizakodása. Idézünk a cikkből:

„A Vietnamban tartózkodó amerikai vezetők sokkal kevésbé látják rózsásnak a háború helyzetét, mint a washingtoni politikusok. A tapasztalt megfigyelők azt állítják, hogy óriási a különbség a kormány optimista értékelései és a tények között. A jelenlegi harci helyzet elkeseríti az amerikai parancsnokokat. Egy amerikai ezredes kijelentette: »Rosszul hat a harci kedvre, hogy egy bizonyos területet kétszer, háromszor, négyszer, sőt ötször is meg kell tisztogatni, és semmi sem változik«. Katonai források szerint a kommunisták 177 harcoló zászlóaljával most 51 amerikai, 164 dél-vietnami és 14 szövetséges zászlóalj áll szemben. A kommunistaellenes erők fölénye azonban nem valóságos, mert az adatok nem tartalmazzák a gerillacsapatok számát. Az egyik amerikai tábornok szerint egy gerillaharcos két reguláris gyalogossal ér fel. A szakértők véleménye szerint az amerikaiaknak körülbelül 400 000 fővel több katonára volna szükségük a katonai győzelemhez és a pacifizálási program megfelelő végrehajtásához. A dél-vietnami haderőket nagymértékben át kell szervezni. Egyöntetű vélemény szerint a dél-vietnamiak nem vetik minden erejüket a harcba. Az ellenséget állandóan gyengítik, de nincs igazi esély arra, hogy az Egyesült Államok megsemmisítő csapást tudjon mérni rá.

Általános vélemény szerint — olvassuk tovább a cikkben — a dél-vietnami gazdaság még mindig szorult helyzetben van. A júniusban bevezett gazdasági reformoknak nem volt nagy hatásuk. Egy kormánytisztviselő felesége kijelentette: »Most kétszer annyit költök élelemre, mint egy évvel ezelőtt, de csak a kétharmadát kapom érte«. »A jövő

Digitized by Google

havi fizetésemet költöm most. A 25 százalékos fizetésemelés még taxiköltségre sem lenne elég, ha volna olyan taxisofőr, aki felvesz kocsijába egy szegény vietnamit« — mondta egy zászlós. Dél-Vietnam északi tartományaiban a szállítási költségek miatt bizonyos cikkek ára háromszor annyi, mint Saigonban. A rizs ára viszonylag stabil, de a tejkonzerv, a cukor és a liszt ára állandóan emelkedik. Az amerikaiakat továbbra is bőszíti a nagyarányú tolvajlás. A katonai hatóságok szerint a dokkokból és a raktárakból az áru 20—30 százaléka eltűnik. A városokban virágzik a feketepiac, ahol buldozereken és bombákon kívül mindent megkaphat a vásárló. A korrupció életforma, és a tolvajlást nehéz megszüntetni. Rövid távon valójában nincs túl sok remény arra, hogy javul a helyzet."

*

A vietnami háborúnak igen fontos fejleménye volt a legutóbbi hónapokban az Észak-Vietnam elleni *amerikai bombatámadások* nagy méretű fokozása. A nyár folyamán a naponta végrehajtott légitámadások száma és intenzítása átlag négyszer akkora volt, mint az ezt megelőző időszakokban, s a legdobott robbanóanyag mennyisége jelentősen meghaladta a koreai hárorú egy-egy napján átlagosan ledobottat. Az amerikai hadvezetőség terve szerint ez év végéig annyi bombát szándékoznak ledobni a VDK területére, hogy csak az 1966-ban itt felhasznált mennyiség meg fogja haladni az egész koreai háború folyamán felhasznált mennyiséget. A legutóbbi hónapokban naponta átlag 150 amerikai légikötelék — egy kötelék 2—6 gépből áll — repül be a VDK légiterébe. A VDK elleni amerikai légiháború kiterjesztésének újabb szégyenteljes állomása volt Hanoi egyik külvárosának, valamint Haiphong belső területeinek és nemzetközi kikötőjének barbár bombázása. Ez az újabb eszkaláció úgyszólván *az egész világot felháborította.* Mindössze hat kormány értett egyet Hanoi és Haiphong bombázásával: Dél-Korea, Thaiföld, a Fülöp-szigetek, a vietnami agresszióban csapatokkal is résztvevő Ausztrália, továbbá Dél-Vietnam kormánya, meg a tajvani bábkormány. S hogy éppen ezek a kormányok nyilvánítanak egyetértést, az legalább akkora szégyen az Egyesült Államok vezetőire, mint az, hogy a világ többi országának, köztük az Egyesült Államok több szövetségesének a kormánya *elítélte* ezt a lépést.

A bombázások *súlyos károkat* okoztak és okoznak a VDK-nak. Sok ipari üzem, erőmű, vasútvonal, műút, híd szenved kárt, de sok lakóház, iskola és kórház is. A bombázások a polgári lakosság köréből sok halálos áldozatot szednek, még nagyobb a sebesültek száma: asszonyok, öregek, gyermekek, akik örök életükre nyomorékká lettek. Ott voltam Hanoi külvárosának bombázásánál, jártam a bombázott Haiphongban, hosszabb utazásokat tettem a különösen sűrűn bombázott 4-es zónában, a VDK déli részében. Mint szemtanú, felelősséggel jelentem ki: *felháborító hazugság* az amerikai hadvezetőségnek az az állítása, hogy Észak-Vietnamban „csak vasat és betont" bombáz. Nemkülönben az a cinikus

Digitized by Google

védekezése is, hogy „hát Istenem, háborúban előfordulnak tragikus esetek is, s olyan magasból nehéz egészen pontosan célozni." Ha az amerikaiak valóban „csak vasat és betont" bombáznának Észak-Vietnamban, természetesen akkor sem menthetné semmi *súlyos felelősségüket*, hiszen a legalapvetőbb nemzetközi egyezmények sárba tiprásával viselnek légiháborút egy olyan ország ellen, amelynek még csak hadat sem üzentek, és amely soha semmit nem vétett Amerikának. Az amerikaiak azonban rendszeresen dobnak bombákat olyan lakott területekre, amelyeket több kilométernyi távolság választ el minden műúttól, vasútvonaltól, hídtól, vagy bármely katonai jelentőségűnek mondható objektumtól. Magam láttam és fényképeztem például Thanh Hoa megyében lebombázott kórházat, iskolát és templomokat, voltam Haiphongban a súlyosan bombasérült egészségházban, jártam Nam Dinh város, a VDK nagy textilipari központja egyik lakónegyedében, amelyben egy bombatámadás több mint 200 halálos áldozattal járt.

A VDK elleni amerikai eszkaláció kiterjesztésének egyik formája volt e nyáron *a megduzzadt folyók gátjainak és a csatornarendszernek a bombázása* is. Ennek sincs semmi köze a „vashoz és betonhoz". Észak-Vietnam területét sűrűn hálózzák be a folyók. Észak-Vietnamot szeli át Indokína egyik folyamóriása, a roppant víztömegű Vörös-folyó is, és sokágú deltával itt ömlik a tengerbe. A vietnami ember kenyerét, a rizst árasztással termesztik; ehhez az évszázadok folyamán a vietnami parasztok sűrű csatornarendszert és sok víztárolót építettek. Az ország vízrendszerének feladata kettős. A nyári esős évszakban, amikor gyakran szakadnak le igen heves trópusi esők, fel kell fognia a lezuduló víztömeget és meg kell akadályoznia az árvizet, a téli száraz évszakban pedig megőrzött vízéből el kell árasztania a rizstáblákat.

Az amerikaiak a múlt évben is támadták a VDK vízhálózatát, de akkor csak Thanh Hoa megye folyóit bombázták. Ebben az évben a gátak bombázását fokozatosan hét megyére terjesztették ki, ezeknek mindegyikében egy-másfél millió ember él. Ez év februárjától június végéig összesen 55 ilyen támadás volt, azaz havonta átlag 11. Július folyamán viszont már 69, augusztus első két hetében pedig 60 alkalommal intéztek bombatámadást az ország folyói és csatornái ellen. Teljesen nyilvánvaló, hogy a támadások határozott célja: *árvíz-katasztrófát okozni*, a csatornahálózat tönkretételével lehetetlenné tenni a rizsföldek öntözését, és ezzel *éhínséget előidézni*.

Jártam a Tonkini-öböl partján fekvő Ho Dong városkánál. A parasztok itt igen nagy munkával és költséggel háromkilométeres töltést építettek, hogy elzárják a sós tengervíz beáramlását egy több mint kétezer hektáros rizsföldre. A töltés közelében nincs semmilyen más objektum. Az amerikaiak július 13-án, majd augusztus 8-án bombákkal és levegő—föld rakétákkal súlyos támadást intéztek a töltés ellen. Első alkalommal nyolc-, második alkalommal százméteres gátszakadást okoztak, és ottlétemkor már 1200 hektárnyi rizsvetésre zúdult rá a sós víz. A parasztokat, akik a gátszakadás eltömésére kiszaladtak a fal-

Digitized by Google

vakból, szintén támadták az amerikai repülőgépek. Nam Ha megyében, Nam Dinh városnál, a Vörös-folyó torkolatvidékén augusztus elején, amikor a megáradt folyó vízszintje már két méterre volt az utolsó védgát peremétől, az amerikaiak a legveszélyeztetettebb ponton gátszakadást okoztak. Harmincezer hektár rizsvetést fenyegetett teljes pusztulás. Súlyosbította a helyzetet, hogy a vidék igen sűrűn lakott. Az amerikaikat nem tartotta vissza e légitámadásoktól az, hogy megdúzzadt folyók gátjainak bombázását, a nemzetközi jogszabályok a *legsúlyosabb háborús bűnök* közé sorolják.

*

Az amerikaiak célja a bombázásokkal az volt, hogy megingassák Vietnam népének az ellenállásra való eltökéltségét, megtörjék és morálisan aláássák harci elszántságát. Ismét csak arra hivatkozom, amit napról napra saját szememmel tapasztaltam és tapasztalok: a súlyos megpróbáltatások *nemhogy nem törték meg a vietnami embereket, hanem mégcsak fokozták elszántságukat.* Moráljuk szilárdabb, hazaszeretetük forróbb, az amerikai agresszorokkal szembeni gyűlöletük izzóbb, mint valaha.

Nagy szavak helyett inkább néhány személyes tapasztalatomat írom le. Június 29-én a Hanoi egyik külső kerülete ellen intézett első bombatámadás bizonyos mértékig meglepetésként hatott. A vietnamiaknak már azelőtt is bőséges tapasztalataik voltak ugyan az amerikai agresszorok barbárságáról, sokan mégis úgy vélték, hogy Hanoi bombázására talán mégsem vetemednek. Jóhiszeműen azt gondolták, hogy az amerikaiak a világ közvéleményének ítéletétől tartva, megkímélik a nagyon sűrűn lakott fővárost. A támadás súlyos károkat, nagy tüzeket okozott, és a polgári lakosság köréből áldozatokat is szedett. A meglepetés és az elkeseredés azonban valóban csak *percekig* tartott. Már a légitámadást követő órában megindult a romeltakarítás, a helyreállítás és a munka. A következő napokban gyorsított ütemben hozzákezdtek a főváros lakosságának kitelepítéséhez. Csodálatot ébresztett bennünk, Hanoiban dolgozó külföldiekben az a *magasfokú öntudat és fegyelem,* amellyel a hanoiak ezt a megpróbáltatást jelentő és áldozatot kívánó feladatot végrehajtották. Kitelepítették Hanoiból az összes iskolákat. Tanáraik vezetésével maguk a diákok szállították el a tanfelszerelést is, és az új helyen maguk építették fel bambuszból az iskolát és a lakóépületeket.

Az üzemi munkások elhatározták, hogy műszakjukat minden nap meghosszabítják annyival, amennyi időt a légiriadó elvett belőle. Az ifjúmunkások vállalták, hogy újításokkal, jobb munkaszervezéssel és túlórával elvégzik a hadseregbe bevonult társaik munkáját is. A légitámadásoktól leginkább veszélyeztetett vidékeken a parasztok rendszeresen dolgoznak éjszaka. Kezdetben persze nehéz volt az éjjel végzett paraszti munka, de rövid idő alatt megszokták, és ma teljesítményeik már nem maradnak el a nappal dolgozóké mögött. Júliusban és augusz-

Digitized by Google

tusban, a legnagyobb esőzések kritikus időszakában, amikor a megduzzadt folyók gátjai elleni amerikai bombatámadások súlyos árvízkatasztrófával fenyegettek, a parasztok éjjel-nappal a gátakat őrizték. Emberfeletti munkával — gyakran a bombázások alatt is — hordták a földet, a követ, a faanyagot, hogy eltömjék, vagy legalábbis lokalizálják az amerikai bombák és rakéták okozta gátszakadásokat.

Nem bénították meg a bombázások a VDK *közlekedését* sem. A bombázott útszakaszokat, vasútvonalakat, hídakat a legtöbbször órák alatt helyreállítják, kisegítő útvonalakat, szükség-átkelőhelyeket építenek, és hamarosan ismét megindul a forgalom. Az utak helyreállításában és általában a közlekedés folyamatossá tételében különösen az önkéntes ifjúsági harci brigádok jeleskednek.

*

Bármerre jár az ember Észak-Vietnamban, lépten nyomon tapasztalhatja azt a megható szeretetet, amellyel a lakosság, főleg a parasztok *a néphadsereg katonáit*, mindenekelőtt *a légvédelmi tüzéreket* körülveszik, és a lelkes odaadást, amellyel szolgálatukat segítik. Hordják nekik a lőszert, segítenek kiásni a tüzelőállást, mosnak, főznek rájuk, mindenüket megosztják velük. Egészen természetes, hogy minden egyes újabb amerikai gép lelövése közös örömük a parasztoknak és a katonáknak, és — teljes joggal — közös győzelmüknek tekintik azt.

S mind gyakrabban nyílik alkalmuk erre. A VDK elleni amerikai légiháború egyik igen fontos jellemzője ugyanis, hogy az idei nyár második felében *jelentősen megerősödött a vietnami néphadsereg légvédelme*. A VDK elleni légiháború kezdetétől ez év közepéig a lelőtt amerikai gépek száma havonta átlag 48 volt, azaz naponta másfél gép. Júliusban és augusztusban ezzel szemben naponta átlag 5 amerikai gépet lőttek le a VDK fölött.

A lelőtt gépek számának hirtelen növekedése természetesen azzal is összefügg, hogy az amerikaiak jelentősen növelték a bevetések számát. De egyuttal beszédesen bizonyítja azt is, hogy a VDK légvédelme számottevően megerősödött. Sokat javult a figyelő- és a jelzőszolgálat, az együttműködés a légelhárítás különböző fegyvernemeinek szakágai között. A hagyományos légvédelmi fegyverek mellett egyre nagyobb szerep jut *a modern légelhárítás eszközeinek*, a föld—levegő rakétáknak, a szuperszónikus vadászgépeknek. A július második felében és augusztusban lelőtt gépeknek több mint a felét rakétákkal és vadászgépekkel lőtték le. Ma már megszokott dolog, hogy például Hanoi fölött rendszeresen őrjáratoznak a vietnami néphadsereg vadászrepülői, és a főváros irányába repülő ellenséges kötelékeket még a cél fölé érkezés előtt megtámadják, szétszórják, és visszafordulásra kényszerítik. A lelőtt amerikai repülőgépek több folyul ejtett pilótája mondotta el, hogy a 7. amerikai flotta repülőgép-anyahajóin és a thaiföldi amerikai támaszpontokon (többnyire innen szállnak fel a VDK-t támadó kötelé-

Digitized by Google

kek) a pilóták egyre nagyobb szorongással fogadják azt, ha Észak-Vietnam elleni bevetésre kapnak parancsot. Nem titkolják: mindenekelőtt *a légvédelmi rakétáktól és a szuperszónikus MIG vadászgépektől* félnek.

A vietnami néphadsereget a Szovjetunió korábban is ellátta légvédelmi rakétákkal és modern vadászgépekkel, csakúgy, ahogy ellátta és ellátja mindennel, amit a VDK kormánya az ország védelmére kért és kér. Mint ismeretes, a Szovjetunió és a többi szocialista ország többször felajánlotta önkéntesek küldését is. Ezt a segítséget azonban a VDK kormánya mindeddig nem kívánta igénybe venni. Csak azt kérte, hogy a Szovjetunió adjon segítséget vietnami fiatalok *rakétássá és pilótává való kiképzésével.* E bonyolult fegyverek kezelőszemélyzetének, különösen a szuperszónikus gépek pilótáinak kiképzéséhez azonban meglehetősen hosszú idő szükséges, s az utóbbiak kiképzését még alapos és hosszadalmas fizikai felkészítés is megelőzi.

A Szovjetuniónak és a többi szocialista országnak a harcoló Vietnam számára nyújtott *önzetlen, nagy és egyre növekvő segítsége* lépten-nyomon megmutatkozik az országban. Nemcsak fegyverek, teherautók, gépek, ruházat, gyógyszerek, konzervek stb, formájában, hanem abban az *őszinte hálában és lelkesedésben is,* amellyel ez a hősi nép a szocialista testvérnépek szolidaritásának minden megnyilvánulását fogadja. A Vietnamba vetődő magyar is jóleső érzéssel tapasztalja, milyen nagyra értékeli az ország népe a tőlünk kapott erkölcsi és anyagi segítséget. A vietnami emberek jól tudják, hogy mit tesz értük a magyar nép, milyen átfogó mozgalmat indítottak például a magyar fiatalok a harcoló Vietnam támogatására, s ezt a proletár internacionalizmus őszinte, testvéri gesztusának tekintik. A Szovjetunió és a többi szocialista ország Vietnam számára adott segítségének nemcsak anyagi értelemben van nagy jelentősége, de *politikai hatása* is rendkívül nagy.

A harcoló Vietnam számára adott internacionalista segítség sokkal nagyobb lehetne, sőt a már juttatott támogatás is jóval hatásosabb és intenzívebb volna, ha nem zavarná a nemzetközi munkásmozgalom egységét a *kínai vezetők szakadár politikája.* A legutóbbi időben a világ több kommunista pártja hangsúlyozta nyilatkozatában: a kínai vezetők egységbontó tevékenysége különösen sújtja Vietnam népét, mert *akadályozza a hatékonyabb segítséget és az egységes fellépést,* amely pedig feltétlenül gátját vehetné az amerikai agressziónak. Október 15-i beszédében Leonyid Brezsnyev is utalt arra a súlyos felelősségre, amely a kínai vezetőket terheli a Kínával közvetlenül határos Vietnam népének szenvedéseiért.

*

A vietnami helyzet értékelésénél meg kell említeni *Johnson legújabb „békeoffenzíváját".* A közelgő kongresszusi választások kampányában elmondott beszédeit olvasva, úgy tűnhetik, mintha az amerikai elnök egyetlen hő óhaja a vietnami béke megteremtése volna. Nem első

Digitized by Google

ízben tesz Johnson ilyen szemforgató nyilatkozatot. S következetes abban is, hogy a békekötés egyedüli akadályát a VDK kormányának „makacsságában" látja, a tárgyalások feltételeül pedig az „észak-vietnami agresszió" megszüntetését követeli. Ha valaki nem ismerné a helyzetet, az amerikai elnök szavaiból azt hihetné, hogy talán nem is amerikai csapatok mentek és mennek folyamatosan az Egyesült Államokból több ezer kilométerrel levő Vietnamba, hanem vietnami egységek szálltak partra Amerika földjén, s hogy nem is amerikai repülőgépek bombázzák naponta a VDK-t, hanem észak-vietnami gépek támadják Amerika városait.

Hogy mennyit is ér valójában az új amerikai „békeoffenzíva", azt semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy *ezzel pontosan egyidőben* jelentették be a Vietnamban állomásozó amerikai csapatok létszámának *400 000-re való* emelését, s ugyanezekben a napokban kért McNamara a kongresszustól *újabb negyedmilliárd dollárt* a vietnami háború céljaira. Semmi kétség: Johnson kenetteljes békeszólamai csak a vietnami háború miatt elégedetlen amerikai emberek megtévesztését célozzák. Sőt, arra szolgálnak, hogy — hivatkozva a „békeoffenzíva" sikertelenségére — előkészítsék a közvéleményt a háború *további kiterjesztésére.*

A háború kiterjesztésének legsúlyosabb fenyegetése, hogy az amerikaiak egy idő óta heves támadásokat intéznek *a demilitarizált övezet ellen.* Mint ismeretes, az 1954-es genfi egyezmény Észak- és Dél-Vietnem között a két országrészt elválasztó Ben Hai folyó mentén demilitarizált övezetet jelölt ki, hogy megakadályozza a két fél közötti fegyveres konfliktust. Ezt az övezetet az amerikaiak és a saigoni kormány már hosszabb ideje kémekkel és diverzánsokkal árasztják el. Ezek közül sokat elfogtak a VDK elhárító szervei, amikor Észak-Vietnam területére behatoltak. Augusztus óta az amerikaiak B—52-es óriásbombázók tömeges bevetésével többször súlyosan bombázták a demilitarizált zónát, sőt amerikai tengerészgyalogos-egységek is behatoltak a zónába.

Nem indokolatlan az a feltételezés, hogy az amerikaiak esetleg *szárazföldi háborút akarnak indítani a Vietnami Demokratikus Köztársaság ellen.* Nem indokolatlan e feltételezés azért sem, mert már azelőtt is hangzottak el Saigonban, magas beosztású amerikai tábornokok részéről, olyan kijelentések, amelyek szerint „szükség esetén megfontolandó szárazföldi csapatok bevetése Észak-Vietnam ellen." Igaz, Washingtonban cáfolták azt, hogy az amerikai hadseregnek van ilyen feladata. Úgy tűntették fel, mintha a VDK elleni szárazföldi támadás terve csak a saigoni tábornokok agyában ötlött volna fel, és náluk is csak a dél-vietnami bábkormány „beugratására". Az U. S. News and World Report augusztus 29-i száma ezt így fogalmazta meg: „A dél-vietnami vezetők körében általános vélemény szerint Johnson semmilyen körülmények között sem fogja hagyni, hogy ez a háború az 1968-as amerikai elnökválasztásokig elhúzódjék. Ha a dél-vietnami rendszer meggyőződik arról, hogy az Egyesült Államok ki akar lépni

Digitized by Google

a háborúból, inváziót indíthat Észak ellen, azzal a megfontolással, hogy az Egyesült Államoknak nem lesz más választása, mint hogy kövesse őt. Egy amerikai tiszt szerint fennáll ez a veszély, és nem sokat tehetünk ellene" — írja az amerikai lap. Washingtonban is van olyan nézet, hogy ha az amerikai hadvezetőség szándékszik is szárazföldi támadást indítani a VDK ellen, ez csak „korlátozott mértékű" lehet. S ezt így indokolják: Kína bizonyára nem nézné tétlenül, ha a vele közvetlenül határos Észak-Vietnamot szárazföldi támadás éri, Amerikának ezért alaposan meg kell gondolnia, hogy belebonyolódjék-e ebbe.

Ismerve az amerikai propagandagépezetet, azt is fel kell tételeznünk, hogy e cáfolat-féléknek korántsem a cáfolat a céljuk, hanem éppen az, hogy napirenden tartsák a kérdést és előkészítsék a közvéleményt erre a lehetőségre. Akár így áll a dolog, akár úgy — ami a vietnami agressziónak ilyen irányban való esetleges kiterjesztésére már eddig is történt a demilitarizált zónában, az nem hagy kétséget afelől, hogy az amerikaiak — Johnson szép szólamai ellenére — *nem akarnak békét Vietnamban.* Egy szárazföldi katonai akció a VDK ellen végzetes lehet, és nemcsak a vietnami probléma megoldását tenné lehetetlenné, de szélesebb háború kiindulópontjává is válhatna.

A világ haladó népeit, köztük a mi népünket is *aggodalommal töltik el* az amerikai agresszió fokozására és kiterjesztésére mutató jelek. Ugyanakkor *mélységes rokonszenvvel és teljes együttérzéssel* tekintünk a hazáját, függetlenségét és nemzeti becsületét védő vietnami népre. Bizonyos, hogy a haladó emberiséggel együtt népünk továbbra is megtesz mindent, ami szerény erejéből telik azért, hogy győzelemre segítse a vietnami nép hősi és igazságos harcát.

Fábián Ferenc

Összeesküvés Szíria ellen

A szíriai rendszer ellen szőtt összeesküvés leleplezéséről akkor jelentek meg az első hivatalos damaszkuszi közlemények, amikor a házi őrizetben tartott Bitar volt miniszterelnököt és néhány társát megszöktették, s a kormány titkosszolgálatához tartozó egyes tisztek nyilvánvaló segítségével átvitték őket Libanonba. Nyomban ez után leplezték le Hatum ezredes puccskísérletét. A jelentések *két* összeesküvésről: a Bitar-féle jobboldali és a Hatum-vezette, állítólag baloldali államcsíny-kísérletről beszéltek. Csak később derült ki, hogy a két akció ugyanannak a tervnek két része volt, vagyis a szíriai kormány ellen szőtt *egyetlen* összeesküvés zajlott le és vallott kudarcot.

De a leleplezések sorozata ezzel csak megkezdődött, s amikor ezeket a sorokat a nyomdába küldjük, számolhatunk azzal, hogy a

Digitized by Google

folytatás sem várat sokáig magára. Az a tény, hogy a Bitar—Hatum kaland bukása után nemcsak az összeesküvő tiszti csoport menekült Jordániába, hanem a Libanonba szökött puccsisták zöme is Jordánia bejrúti nagykövetségén keresett menedéket, majd onnan szintén Jordániába ment, már jelezte, hogy nem csupán szíriai belügyről van szó, hanem külföldről támogatott akcióról. Az összeesküvés egyik részvevője ezután olyan bizonyítékokat hozott nyilvánosságra, amelyek nyilvánvalóvá teszik: az imperializmus közép-keleti ügynökei elhatározták, hogy megdöntik a jelenlegi szíriai kormányt, és bevonják ezt az országot a reakciós arab államok övezetébe, vagyis az imperialista hatalmak érdekkörébe.

•

Augusztus végén, szeptember elején gyanús mozgolódás volt tapasztalható Szíriában: *megélénkült a reakciós sajtópropaganda*, a hadsereg egyes egységeiben is érezhető volt a nyugtalanság, hírek terjedtek el a kormány várható bukásáról stb. Ebben a légkörben riasztó jelként hatott Bitar megszöktetése, a Baath párt volt főtitkárának, Muniz Razzaznak libanoni fenyegető nyilatkozata, és az a tény, hogy a februári fordulat óta a kormánynak még nem volt ideje megtisztítani az akkor megdöntött Háfez—Bitar—Aflak vezetés embereitől az államgépezetet és biztonsági szolgálatot. Letartóztatták a Bitar megszöktetését közvetlenül végrehajtó csoport több tagját, éberségre és összefogásra szólítottak fel minden haladó erőt, létrehozták a tartományokban a népi forradalmi bizottságokat, a szakszervezetek részvételével, és fegyveres munkásmilícia felállítását is elhatározták.

A letartóztatott összeesküvők első vallomásaiból kiderült, hogy az említett jobboldali csoport kapcsolatban állt a hadsereg egyes parancsnokaival, így a többi között Hatum ezredessel, a főváros közelében állomásozó kommandók (rohamcsapatok) parancsnokával is. Hatum azonban a kormány hívének számított, sőt baloldalinak, a jelenlegi fejlődés ütemét is kevesli forradalmárnak mutatta magát. Ezért hitelt adtak neki, amikor kijelentette: azzal is kész bizonyítani a forradalom iránti hűségét, hogy segít a Baath párt és a kormány vezetőinek, akik szülőföldjére, a druz hegyekbe mennek a jobboldali összeesküvők elleni agitációs körútra. De azután úgy „segített" a vezetőknek, hogy letartóztatta előbb a szuejdai helyőrség egész tisztikarát, majd Atasszi államelnököt és Dzsedid tábornokot, a Baath párt főtitkárhelyettesét. A „szuejdai csíny" után parancsot adott a főváros melletti Haraszta táborában állomásozó rohamcsapatoknak, hogy szállják meg Damaszkuszt; ezzel egyidőben a puccsban részt vevő Talal Abu-Asszali ezredesnek, az izraeli határon állomásozó szíriai csapatok parancsnokának is el kellett volna indulnia a főváros felé.

A puccs azért nem sikerült, mert a kormány gyorsan tudomást szerzett a szuejdai eseményekről, azonnal mozgósította a hadsereget, felfegyverezte a munkásmilíciákat, és katonai erővel megakadályozta az összeesküvők egységeinek mozgását. A harasztai tábort páncélos

Digitized by Google

egység vette körül. Szuejdában a helyőrség megtagadta az engedelmességet Hatumnak, aki maroknyi tiszti csoportjával Jordániába szökött. Hatum szökésének hírére Abu-Asszali ezredes menedékjogot kért Jordániában. Damaszkuszban ezalatt a sebtében felfegyverzett munkásosztagok tartották fenn a rendet és védték a főváros stratégiai pontjait. Ez olyan fejlemény, amelyre eddig nem volt példa Szíria történetében: most történt meg első ízben, hogy a népi erők *nem szemlélői voltak az eseményeknek, hanem síkraszálltak a forradalmi vívmányok védelmében.*

A Hatum-ügy politikai tanulságait nyilván levonják majd Szíriában, ahol a jobboldaliak összeesküvését természetesnek tartották, de ahol a „baloldali" Hatum akciója a teljes meglepetés erejével hatott. Most már világos, hogy forradalmi frazeológiájával Hatum meg akarta bontani a kormány mellé felsorakozó baloldali erőket, zavart próbált kelteni a munkásosztályban, a szocializmust akaró értelmiségi és katonatiszti körökben. A bitarista—aflakista jobboldali vonal ugyanis, amely a burzsoáziával és így a vele szövetséges imperialista erőkkel való együttműködést hirdette, a szocializmust pedig csak figyelem-elterelő jelszónak használta, már jórészt levitézlett Szíriában. Jelszavaik hatnak ugyan a burzsoázia befolyása alatt álló kispolgári tömegekre, de a munkások és parasztok valóban forradalmi hangulatú, mind öntudatosabb rétegeiben elvesztették hitelüket. Ezért próbálkoztak meg az összeesküvők a baloldali, sőt szélsőbaloldali demagógiával is. Hatum még „balrább" akart menni, mint a kormány. A kommunista párt gyanúsnak tartotta az ezredes hirtelen kommunistabarát szólamait, és nem reagált rájuk. A gyanú beigazolódott és Hatum lelepleződött. Szökése után első ammani rádiónyilatkozatában már antikommunista bajnokként lépett fel: azt jósolta, hogy egy fél éven belül visszatér Szíriába és megszabadítja az országot a kommunista veszélytől, s azzal vádolta a Baath vezetőit, hogy a kommunista uralom eszközei. Amikor később megalakította a sikertelen puccs napjáról elnevezett „Szeptember 8-a mozgalmat", egyik programpontjává a kommunistaellenességet tette.

Hatum jordániai magatartása hozzájárult ahhoz a pálforduláshoz, amely *segített lerántani a leplet a szíriai kormány megdöntésére szervezett nemzetközi összeesküvésről.* A Hatummal együtt és az ő példájára Jordániába menekült szíriai tisztek egy része nem tudott az ezredes és a jordán titkosszolgálat kapcsolatairól. Ezek a tisztek kormányváltozást akartak ugyan Szíriában, de nem rendszerváltozást. Vissza akarták ugyan vinni a Baath vezetésébe az onnan kiszorított jobboldali vezetőket, de egyáltalán nem akarták, hogy Szíria alá legyen vetve Jordánia, s rajta keresztül a nyugati hatalmak befolyásának. Ezek a tisztek megdöbbentek, amikor megtudták, hogy Szíria ellen irányuló katonai intervenció eszközeiként akarják őket felhasználni. Vezető képviselőjük, Talal Abu-Asszali ezredes, szakított Ha-

Digitized by Google

tummal és Kairóba menekült, s itt leleplezte, mi készül az ammani tárgyalásokon és a mafraki katonai táborban.

Abu-Asszali adatai és bizonyítékai alapján megvilágosodott a szereposztás: *Szaúd-Arábia pénzeli, Jordánia felfegyverzi és támogatja, a CIA amerikai hírszerző központ pedig közvetlenül szervezi és irányítja* a szíriai kormány megdöntésére készülő szíriai összeesküvést. Ennek célja *bevonni Szíriát az imperializmussal együttműködő reakciós arab rendszerek övezetébe, csapást mérni a haladó arab nemzeti mozgalomra, s az imperialista és reakciós erők javára gyökeresen megváltoztatni a közép-keleti helyzetet.*

Az anyagi eszközöket Fejszál király folyósította. A szaúdi uralkodó minden fronton a haladó arab rendszerek ellen harcol trónja és az olajjövedelem védelmében, s szinte korlátlan összegeket bocsát mindazok rendelkezésére, akik hajlandók harcolni az EAK, Szíria, a Jemeni Arab Köztársaság ellen. Husszein jordán király — aki szintén félti trónját a haladó arab nemzeti mozgalomtól, s aki az utóbbi időben harcot indított a palesztinai menekültek jordániai vezetői ellen, hogy megakadályozza a palesztinai egységek felfegyverzését — ezúttal a szíriai ellenforradalmi alakulatok felfegyverzését vállalta.

Az összeesküvés szíriai részvevőit három csoportra lehet osztani. Az *első:* azok a megbukott, volt hivatásos politikusok és külföldre szökött tőkések, akiket különösen súlyosan érint a szíriai nem kapitalista fejlődés, az államosítási politika. Ezek a burzsoázia legvagyonosabb és leginkább ellenforradalmi hajlandóságú képviselői, akiknek számottevő befolyásuk van Szíriában, különösen a damaszkuszi és az aleppói kereskedőkre. A *második* csoport olyan szíriai törzsi és vallási vezetőkből áll, akik a rendszer ellen úszított vallási szektákat és törzseket képviselnek. Közülük a legjellegzetesebb alak a *druz dzsebel* legnagyobb feudális családjának feje, Hasszán Atras emír. A *harmadik* csoport a katonai: tagjai közt vannak az 1961-es egyiptomi—szíriai unió felbomlasztásában részt vett, a Baath uralomra kerülése után leváltott, vagy a Hafez elnök megbuktatása után félreállított, valamint a Hatum-kaland kudarca után Jordániába szökött tisztek.

Az összeesküvő csoportokból „nemzeti frontot" akarnak létrehozni, amely előbb Ammanban alakítana ellenkormányt, majd a betörés után szíriai területen. Ez az ellenkormány segítséget kérne Jordániától. A leleplezés természetesen rendkívül megnehezítette ennek a tervnek a végrehajtását. Felborította az összeesküvők számításait az EAK, majd Irak nyilatkozata is, amelyben kijelentették: készek Szíria segítségére sietni, ha Jordánia vagy Izrael részéről támadás érné.

*

Miért szó a szíriai, az arab reakció és az imperializmus összeesküvéseket a damaszkuszi kormány megdöntésére? A válasz a következő: Szíriában a februári fordulat után meggyorsult a szocialista fejlődés irányzata, a kormány jelentékeny kül- és belpolitikai sikereket ért el,

Digitized by Google

megkezdődött a Baath párt átalakulása kispolgári pártból osztályharcos népi párttá, s kibontakozott a baloldali, haladó, demokratikus erők akcióegysége. Khaled Bagdas elvtárs, a Szíriai Kommunista Párt főtitkára megállapította, hogy az összeesküvők *megpróbálták megállítani Szíriát fejlődésének jelenlegi útján,* s azért most kísérelték meg ezt, mert úgy látták, hogy *a fejlődés eredményeinek megszilárdulása után már nem lesz lehetőségük erre.*

Nemzetközi viszonylatban *Szíria antiimperialista politikát követ.* Az ország el nem kötelezett volta nem jelenti azt, hogy semlegességet tanúsít a legégetőbb nemzetközi problémákban. A kormány elítéli a háború és védelmezi a béke politikáját; ez jellemzi állásfoglalását az ENSZ-ben és a nemzetközi fórumokon. Szíria megbélyegezte a vietnami amerikai agressziót és kifejezte szolidaritását a vietnami nép iránt. A haladó erők akcióegységét sürgeti az egész világon, s különösen az arab világban. Különösen fontos a szíriai—egyiptomi kapcsolatok megjavítása: ezeket a kapcsolatokat hosszú időn át megmérgezték az unió felbomlasztásának körülményei és következményei, s azok az ellentétek, amelyek az EAK és a baathista vezetők között fennállottak. A jelenlegi kormány és a regionális (vagyis szíriai) Baath-vezetőség fontos lépéseket tett a régi bizalmatlanság felszámolására, s elősegítette az egyiptomi—szíriai viszony normalizálását, majd baráti fejlődését. A szíriai kormány kezdeményezte az arab egység régi, pánarab nacionalista felfogásának elvetését és helyettesítését a forradalmi arab erők egységével; ezért javasolta az összarab csúcsértekezletek helyett a haladó erők magas szintű találkozóit. Szíria az EAK-kal együtt leleplezte az ún. iszlám paktumot, mint egy új imperialista tömörülés fedőszervét. Szíria a legélesebb harcot folytatja az imperializmus közép-keleti támaszpontjaként leleplezett Izrael ellen, és támogatja a palesztinai népnek hazája felszabadítására irányuló jogos törekvéseit.

Szíria nemcsak hirdeti, hanem igyekszik a gyakorlatban is megvalósítani azt a jelszót, hogy *az arab olaj az araboké.* Igaz, hogy az iraki határ közelében feltárt olajmezők hozamát mindössze évi ötmillió tonnára becsülik, és ez elenyésző mennyiség az iraki, a kuwaiti és a szaúdi olajtermeléshez és tartalékokhoz képest, de ebben az esetben a „frontáttörés" a jelentős: az, hogy Szíria nemzeti olajkincsének teljes nemzeti kiaknázása mellett döntött, mégpedig nemcsak a termelés, hanem a szállítás, a finomítás és az értékesítés területén is. Ennek a nemzeti olajpolitikának a jegyében megvonta a nyugatnémet Concordia trösztnek adott koncessziót. és nemzeti olajtársaságot hozott létre. Ez a társaság a Szovjetunió segítségével termeli ki a Karacsuk vidékén felfedezett olajat. Innen szíriai olajvezetéken szállítják a tartuszi kikötőbe a folyékony aranyat. A szíriai olajvezeték megépítését nemrégiben határozta el a Zuajen-kormány: felbontotta azt a korábban kötött előnytelen szerződést, amely angol cégekre bízta az építkezést, és új egyezményt kötött az olasz állami

Digitized by Google

olajtársasággal, az ENI-vel. Az olaszok 14 millió dollárral olcsóbban és 9 hónappal hamarabb építik meg a szír állam számára az olajvezetéket, mint az angolok, s elfogadták azt a feltételt, hogy vita esetén a szíriai törvények szerint kell dönteni, nem pedig a svájciak szerint, mint az angolok kötötték ki.

A legsúlyosabb csapást azonban azzal mérte az angol olajérdekeltségekre a damaszkuszi kormány, hogy követelte az Iraq Petroleum Co. szíriai olajvezetéke után járó jövedelemrészesedés felemelését és az elhallgatott jövedelmek utólagos megtérítését. Az iraki angol olajtársaság Moszul és Kirkuk vidékéről Szírián át szállítja az ott kitermelt olajnak több mint a felét Banyas kikötőjébe. Az IPC 1955-ben kötött szerződését azonban Szíria sohasem ellenőrizhette. A mostani szíriai kormány az első, amely fel merte vetni a nagy hatalmú olajmonopóliummal szemben a szállítások ellenőrzésének követelését, abban a biztos tudatban, hogy a társaság tíz éven át csalárd módon megkárosította. Tíz esztendőre visszamenőleg követeli az elmaradt járandóságok megtérítését, nem kevesebbet, mint 330 millió dollárt. (Az olaj mennyiségének „téves" kalkulációjával és a tranzitjogok folyamatos csökkentésével az IPC 315 millió dollárt vont el a szíriai kincstártól, ármanipulációkkal pedig további 15 milliót.)

Nyilvánvaló, hogy az angol olajtársaságok és az IPC-ben képviselt amerikai olajtrösztök veszett dühvel fogadják a szíriai követelést, és nem válogatnak az eszközökben, hogy megszabaduljanak attól a partnertől, amely leleplezte tolvajlásaikat. Az olajmonopóliumok nem riadnak vissza semmitől, ha érdekeltségeiket fenyegetik — a történelem sok szomorú példája bizonyítja, hogy a háborús kalandtól sem. Ezért mondhatta Khaled Bagdas elvtárs: *az olajtársaságok képesek arra, hogy Izraelt Szíria elleni támadásra uszítsák, képesek egy újabb szuezi kalandra is, ha úgy vélik, hogy megdönthetik a szíriai haladó rendszert.*

Az antiimperialista—antikolonialista külpolitikával párhuzamosan megerősödött Szíriában a *szocialista országokkal való együttműködés irányzata* is. Damaszkusz baráti együttműködést folytat a Szovjetunióval és a szocialista országokkal, amelyek segítik gazdasági problémáinak megoldásában. Ez az együttműködés tette lehetővé a kormány egyik legnagyobb külpolitikai sikerét: az Eufrátesz-gát megépítésére kötött szovjet—szíriai egyezményt. Az Eufráteszen épülő gát, a szíriai ötéves terv legnagyobb létesítménye, olyan fontos Szíriának, mint az asszuáni nagy gát az EAK-nak. Az Eufrátesz-gát megépítésére a nyugatnémetek tettek ajánlatot, de amikor Szíria rátért a szocialista fejlődés útjára, visszatáncoltak. A Szovjetunió segítségével megépülő gát és vízierőmű megkétszerezi az ország öntözött területeit: mintegy 800 ezer hektár termőre fordítását teszi lehetővé és ezzel negyedmillió parasztnak ad földet, megnégyszerezi az ország energiatermelését és ezzel elősegíti az iparosítást. Az ötéves tervben vasútvonalak, olajfinomítók, vegyigyárak, foszfátbányák létesülnek.

Digitized by Google

Öt év alatt Szíria meg akarja kettőzni nemzeti jövedelmét és meg akarják szüntetni a nyomasztó munkanélküliséget.

Az ötéves terv, amelynek keretében megszilárdul a gazdaság, különösen az állami szektor és meggyorsul a földreform végrehajtása, egészséges alapot teremthet a szíriai nemzetgazdaság fejlesztésének. Igaz, hogy ez a terv még csak beruházási terv; maga a tervezés még nem általános, nem átfogó — mert az országnak nincs elég tervező-közgazdász szakembere, s az államosított szektor is gyermekbetegségekkel küzd —, de a lényeg mégiscsak az, hogy Szíria a tervgazdálkodás útjára kíván lépni, véget akar vetni a munkanélküliségnek, gazdasági függetlenségre törekszik.

Ez az irányvonal megfelel a Baath pártban végbement változásoknak és a párt jelszavaiban is tükröződő fordulatnak. A Baath jobbszárnya kiszorult a hatalomból és a párttagság — először a párt történetében — demokratikus módszerekkel, választásokkal nyilváníthatta ki véleményét. A baloldali „ifjú baathisták" meghódították a pártszervezetek többségét, szakítottak a Bitar—Aflak vonallal, megbélyegezték az ún. nemzeti parancsnokság (a pánarab vezetőség) korábbi politikáját. Osztályharcos politikát hirdettek nemcsak a pártban, hanem a hadseregben is. Szíriában megkezdődött a Baath-nak kispolgári—nacionalista—pánarab pártból osztályharcos, forradalmi, a munkásságra és a parasztságra támaszkodó és az arab egységet a forradalom alapján meghirdető párttá való átalakulása. Ez a folyamat még csak most kezdődött meg, de eredményei máris biztatók.

A párt kimondta, hogy a tudományos szocializmus alapján áll. A korábbi vezetőség a burzsoáziában, a reakcióban és az imperialista hatalmakban keresett támaszt, a megújult Baath-vezetőség viszont az arab haladó erők összefogásának és Szíriában valamennyi haladó, baloldali erő együttműködésének a híve. Ennek megfelelően — az ország történelmében első ízben — kommunista miniszter is belépett a kormányba. A kommunisták támogatják a baloldali baathistákat, és szeptember 8-án, a puccskísérlet napján, bár még érvényben volt a kijárási tilalom, a párt küldöttei siettek, hogy a kormányt támogatásukról biztosítsák. A Szíriai Kommunista Párt üdvözölte a Baath felhívásában azt, hogy nézetkülönbség nélkül minden baloldali, progresszív erőt felszólít a forradalom védelmére. A kommunista párt kijelentette, hogy kész a közös harcra, s felszólította a kommunistákat, az ország dolgozóit, a haladás erőit: tömörüljenek a haladó kormány mögé, s vegyenek részt az ellenforradalmi összeesküvés szétzúzásában.

A haladó, baloldali erők összefogásának jegyében alakultak meg a munkásosztagok is. Ez is új, történelmi jelentőségű esemény: a szír nép fegyvert ragadott a forradalmi vívmányok védelmére. A milícia könnyű fegyverzettel van ellátva. Húszezer önkéntes jelentkező közül Damaszkuszban kétezer munkást, az ország más városaiban pedig további négyezer milicistát fegyvereztek fel. A munkásosztagok több

Digitized by Google

helyütt eltávolították kulcspozícióikból a reakciós magatartásukról ismert vezetőket, így például a külföldi olajtársaságokból, a biztosítókból és bankokból, az iparigazgatóságokból. Ezeket az akciókat néhol rögtönzöttség, szervezetlenség jellemezte ugyan, de a milíciák fellépése mindenesetre megfélemlítette a reakciót: a válságos órákban a reakció nem mert megmozdulni, Damaszkuszban a munkásosztagok voltak az urak. Az akció bevégezte óta a fegyvereket a szakszervezetek székházában tárolják, azzal, hogy szükség esetén nyomban szétosztják a milícia tagjai közt. A munkásosztagok alapos, körültekintő megszervezése a jövő feladata: a szakszervezeti vezetők szerint a munkások, akik harckészségüket már megmutatták, most szervező erejüket is megmutatják.

*

Makhusz szíriai külügyminiszter „floridai osztagoknak" nevezte azokat a Jordániában gyülekező csoportokat, amelyek szíriai betöréssel, a haladó kormány megdöntésével fenyegetőznek. Mert úgy, mint Kubát, Szíriát is veszélyeztetik az amerikai kémszervezet által irányított ellenforradalmi kommandók: ott ezek a floridai parton táboroznak, itt a jordán határon. A párhuzam a CIA ügynökeinek is eszükbe jutott: fogadkoznak, hogy nem ismétlik meg a kubai kudarcot, az ő szíriai akciójuk sikeres lesz.

Szíria nem Kuba, de kétségtelen, hogy a „kubai fejlődés" lehetősége rémítette meg a szíriai reakciót, és késztette az imperialista hatalmakat arra, hogy arab szövetségeseik révén megkíséreljék ennek a lehetőségnek a megszüntetését. A szíriai kormánynak túl sok ellensége van ahhoz, hogysem könnyen vehetné a CIA jordániai különleges csoportjának fenyegetőzéseit. Kik állnak Szíria oldalán és kik fordulnak ellene? Milyen erők helyezkednek el a belső frontokon? Az erőviszonyok tanulmányozása alapján meg kell állapítani, hogy *Szíria fenyegetett helyzetben van, és az összeesküvés ellene tovább folyik.*

Az összeesküvők elsődleges célja az államcsíny. Ha lehet, el akarják kerülni az intervenciót, amely nemzetközi bonyodalmakkal fenyeget; legszívesebben katonai puccsot szerveznek. Számítanak arra, hogy a hadsereget még belső széthúzó erők feszítik. Valóban, a szíriai hadseregben mély nyomot hagyott a múlt évtized több mint tucatnyi államcsínye; szinte hagyomány, hogy a fegyvernemek parancsnokai, sőt egyes egységek parancsnokai is a palotaforradalom eszközéhez nyúlnak ellentéteik megoldására. A puccsista szellemet az is elősegíti, hogy a hadsereg tisztikarában a Muzulmán Testvériségnek, ennek a reakciós vallási terrorszervezetnek, de más vallási szektáknak, nemzetiségi és törzsi ellentéteknek is van befolyásuk (említettük például a druzok szerepét). Befolyása van a hadseregben Hafez volt elnöknek, sokan a bitaristák visszatérését kívánják, a burzsoázia pedig, amely a tisztek többségét adta a hadseregnek, minden hatalmát felhasználja, hogy megdöntse a szocializmust hirdető kormányt. A hadsereg osz-

Digitized by Google

tályharcos, népi haderővé való átalakítása februárral csak megkezdődhetett; az összeesküvés bukása után meggyorsult ez a folyamat, de az említett erők részéről ellenállásba ütközik. Különösen fontos lehet tehát a fegyveres munkásosztagok szerepe; a harc minden bizonnyal a milíciák körül is kibontakozik.

Lényegében az összeesküvők malmára hajtja a vizet, hogy a közvélemény jórészt elfásult; a meg-megismétlődő puccsok sok embert szkeptikussá tettek. Ezek azt mondják: mindez csupán hatalmi harc, a vezetők a hatalomért vetélkednek. Ez az apolitikus magatartás adott esetben a katonai államcsíny szervezőinek kedvezhet. A forradalom hívei azon igyekeznek, hogy feltárják az összeesküvés osztályjellegét, s így kiszélesíthessék a kormány bázisát. A többi között ezért javasolják a kommunisták, hogy vonjanak be a kormányba olyan baloldali erőket, amelyek eddig kívülmaradtak. A legfontosabb a munkás- és fellahtömegek megnyerése. A munkás- és paraszt-szakszervezetek nagy erőket mozgósíthatnak, de a dolgozók többsége a gazdasági helyzet megjavítására vár.

Az egyik legsúlyosabb fenyegetés a rendszer ellen — az ország igen nehéz gazdasági helyzete. Ennek oka a kapitalista—feudális erők szabotázsa, az állami szektorban a tapasztalatlanságból is eredő számos hibás intézkedés, a földreform végrehajtásában beállt elmaradás. A burzsoázia nem hajlandó beruházásra, hanem külföldre, főleg Libanonba csempészi tőkéjét. A kereskedelmi tőke is csak gyors hasznot hajtó vállalkozásokra kész, spekulációs tevékenységet folytat, és szintén külföldre juttatja profitját. A kormány nyilvánvalóan illúziókat kerget, amikor a burzsoázia hazafias érzelmeire hivatkozva azt kéri tőle, hogy tőkéjét ne libanoni, hanem szíriai bankokban helyezze el. Eddig nem is sikerült megakadályoznia a tőke menekülését (amelyet egyébként az is megkönnyít, hogy az egyik szíriai fő útvonal több kilométeres szakasza Libanon területén halad át).

A beruházások hiánya következtében csökkent a foglalkoztatottság. A munkanélküliek száma hivatalos jelentések szerint 230 ezer, s az ötéves terv teljesítése után is 5—6 ezer lesz. A reakció természetesen igyekszik megnyergelni a munka nélkül tengődők elégedetlenségét. A megoldást az új ötéves terv nagy beruházásai teszik lehetővé — ezek jó részét a szocialista országok hitelei segítik. Köztük az Eufrátesz-építkezés is érezteti majd jótékony hatását. A földreform meggyorsítását is nagyon várják a fellahok százezrei. Ezek a kedvező intézkedések azonban csak évek múltán „érnek be".

Igen sok függ attól, hogyan és milyen gyorsan szélesedik ki a haladó erők egységfrontja. Kibontakozott egy olyan széles nemzeti koalíció lehetősége, amelyben a munkások, a parasztok és a katonák alkotják a forradalom bázisát, s amely megvalósítja a hazafias kispolgárság, a haladó szellemű értelmiség és minden más demokratikus erő szövetségét ezzel a forradalmi bázissal; az akcióegység megvalósításához azonban még sok ellentmondást kell feloldani. Ilyen ellent-

Digitized by Google

mondás pl. a Baath párt egyes vezetőinek magatartása: nekik minden baloldali erő támogatására szükségük van, de nem szívesen fogadják, hogy ezek az erők megerősödnek. Egyes vezetők pl. egyfelől kipróbált forradalmárokkal, hozzáértő és haladó közgazdászokkal, mérnökökkel akarnak megerősíteni egy-egy minisztériumot vagy vállalatot, másfelől viszont attól tartanak, hogy ezek az erők túlságosan nagy befolyást szereznek maguknak és elhomályosítják az ő vezető szerepüket. Nemegyszer a kommunistákkal és más baloldali erőkkel való együttműködésben is ez az ellentmondás tapasztalható: nagyon kell ezeknek az erőknek a támogatása, de azért nem annyira, hogy megnövekedhessen ezeknek a népszerűsége, befolyása. A baloldali baathisták maguk igyekeznek a legjobban, hogy megváltoztassák ezt a magatartást.

A kommunisták jelszava Szíriában: a népi, haladó, hazafias és demokratikus erők összefogása. Ebben látják azt az erőt, amely képes megvédeni és továbbvinni a forradalmat. A jelenlegi tendencia megszilárdítását tartják a legfontosabbnak; nem „balrább" kell tehát menni, nem újabb államosításokat kell erőszakolni, hanem meg kell szilárdítani az elért eredményeket, s ezen a talajon kell kiszélesíteni a kormány tömegbázisát elsősorban a vezetésbe még be nem vont baloldali, progresszív erőkkel. „Demokráciát a munkásoknak, a parasztoknak, a haladó erőknek, de nem a kapitalistáknak, a földbirtokosoknak, a reakciónak" — mondják a kommunisták.

A külső erőket illetően világosak a frontok. Izrael és Jordánia részéről egyre súlyosabbak a fenyegetések. Rabin izraeli vezérkari főnök szerint az izraeli katonai akciók célja a jelenlegi szíriai kormány megdöntése. A jordán kormány kész arra, hogy katonai támogatást adjon Hatum ezredes különítményének. Amikor a szíriai kormány felvetette a jordániai határ lezárásának a lehetőségét, Vaszfi el Tall, jordániai miniszterelnök kijelentette, hogy hadserege tankokkal nyitná meg újra a határt. A háttérben ott lebeg Szaúd-Arábia és az olajmonopóliumok fenyegető árnyéka; az amerikai és az angol kormány ellenséges magatartása is kétségtelen.

Szíria megtámadása esetén az arab országok közül az Egyesült Arab Köztársaság és Irak helyezte kilátásba segítségét. Nyilvánvaló, hogy nem nézhetné közömbösen a Szíria ellen intézett agressziót a Szovjetunió sem, amely leszögezte érdekeltségét a közép-keleti béke fenntartásában. A szocialista országok közvéleményének rokonszenve az imperialista—reakciós összeesküvéstől fenyegetett szíriai nép mellett áll.

Rudnyánszky István

Digitized by Google

Szemle

Az értelmiség társadalmi szerepe Csongrád megyében

Az értelmiség társadalmi szerepének megítélésénél Csongrád megyében is elsősorban abból kell kiindulnunk, hogy a két alapvető osztály, a munkásság és a parasztság jelenti a meghatározó társadalmi erőt. Ezt nemcsak a megye gazdasági fejlődése igazolja, hanem a politikai közvélemény alakulása is. Ha a két alapvető társadalmi osztály viszonyában, munkájában, politikai hangulatában nincsenek zavaró momentumok, akkor az értelmiség közötti politikai munka is eredményesebb.

Az értelmiség kategóriájának meghatározásáról viták folynak. Sokan ide sorolnak minden úgynevezett szellemi pályán dolgozót, mindazokat, akik nem végeznek fizikai munkát. Eszerint csak ebben a megyében vagy 35 ezer volna az értelmiségiek száma. Ez minden bizonnyal túlzás. Mások szerint csak a diplomával rendelkezők sorolhatók ebbe a kategóriába. Ez a felfogás viszont kissé szűken értelmezi az értelmiség fogalmát. Anélkül, hogy az értelmiség fogalmának tudományos meghatározásában állást foglalnánk, a gyakorlati munka során szerintünk a diplomásokon kívül ide kell sorolnunk azokat a szellemi pályán dolgozókat is, akiknek nincs ugyan diplomájuk, de beosztásuknál fogva az évek során tapasztalati úton elsajátították mindazokat az ismereteket, amelyek nagy szakképzettséget megkövetelő irányító munkájuk ellátásához szükségesek. Különben is az a jellemző, hogy a diplomával nem rendelkező, de magas kvalifikációhoz kötött posztokon dolgozó emberek túlnyomó többsége tanul, és munkája mellett végzi el az egyetemet vagy a főiskolát.

A valamikor csak szűk csoportot alkotó értelmiség a szocialista társadalmi viszonyok alakulásával egyre nagyobb réteggé, mind jelentősebb tényezővé válik. Csongrád megyében — főként a megyeszékhely, Szeged jellegéből adódóan — különösen nagyszámú értelmiségi dolgozik. Szeged már a felszabadulás előtt is egyik jelentős kulturális centruma volt hazánknak. Ez már magában is arra figyelmeztet, hogy semmiképpen sem becsülhető le ennek a rétegnek a társadalmi szerepe, tevékenysége.

Létszámában, összetételében, társadalmi tudatának alakulásában az utóbbi évtizedekben nagy utat tett meg megyénk értelmisége. 1949-

Digitized by Google

hez képest 2,7-szeresére nőtt az egyetemet és főiskolát végzettek száma. A felszabadulás előtt az értelmiségiek jelentős hányadát a jogi végzettségű főjegyzők, jegyzők, valamint a teológiát végzett papok tették ki. Jelenleg 1949-hez viszonyítva háromszorosára nőtt a mérnökök és agrármérnökök, s csaknem négyszeresére a közgazdasági egyetemet végzettek száma. A megyében a legnépesebb értelmiségi réteget a kereken három és félezer pedagógus alkotja.

Nem aszerint ítéljük ugyan meg az értelmiségieket, hogy régiek-e, vagy újak, hanem attól függően, hogy hogyan végzik munkájukat, mégsem mellékes azonban, hogy az értelmiség nagymértékben feltöltődött a munkásosztály és a parasztság soraiból kikerült új, diplomás szakemberekkel, s szociális helyzeténél fogva is egységes, szocialista értelmiségi réteggé alakul. Emellett már észrevehetően megkezdődött a fizikai és szellemi munka közötti merev határ elmosódása is. Sok fizikai munkás olyan tevékenységet végez, amely nagy szellemi munkát is igényel (pl. nyomdai gépszedők, jégszekrény- és televíziószerelők stb.), ugyanakkor a szellemi dolgozók mind nagyobb számban kerülnek egészen közel a termeléshez (mérnökök, agronómusok, fődiszpécserek, technológusok stb.).

Megyénkben az értelmiség ma munkásosztályunkkal és szövetkezeti parasztságunkkal egy sorban halad, vele együtt dolgozik, építi a szocializmust, s szemléletében mindinkább szocialistává válik. Mind kevesebb közöttük az olyan ember, aki csak lojális, vagy aki éppen nem rokonszenvez a szocializmussal.

Az elmúlt évtized nagy változást hozott az értelmiségnek a szocializmusért érzett felelősségében és aktivitásában. Sok tényező befolyásolja ezt. Ezek közül talán a leglényegesebb a párt politikája és az, ahogyan ez megvalósul. Az ellenforradalmat követő kezdeti passzivitás után az értelmiség körében is gyors ütemű konszolidáció ment végbe. Mind élénkebben kapcsolódtak be a közéleti munkába, sokan közülük aktívan részt vettek a mezőgazdaság átszervezésében is. Helyeslésssel fogadták és fogadják pártunknak a szocialista nemzeti egység megteremtésére irányuló politikáját is. A VIII. kongresszus által kitűzött elméleti és politikai célok serkentően hatottak megyénk értelmiségére. Az országgyűlési választások idején és később is sok örvendetes javaslat, a társadalmi problémák megoldásának hatékony segítése jelezte egyetértésüket.

A nemzetközi helyzet, valamint belső viszonyaink néhány jelensége azonban később egy időre bizonyos mértékig megtorpantotta ezt az általános aktivitást. Az értelmiséget ugyanis általában erősebben befolyásolják bizonyos, egyébként az egész társadalomra kiható tényezők és jelenségek. Így pl. rendkívül intenzíven hatott rájuk a nemzetközi munkásmozgalomban keletkezett ellentét, a szocializmus nemzetközi fejlődésének ellentmondásos, nem egyenletes menete Ez annál is inkább zavarokat okozott soraikban, mert egyesekben az az illúzió élt, hogy a személyi kultusz felszámolásával túljutván a bajok nehezén,

Digitized by Google

most már minden simán fog menni. Ilyen illúziók egyéb kérdésekben is éltek és ma is élnek, így többek között a gyarmati sorból felszabadult országok helyzetének megítélésében. Azt a lelkesedést, amelyet az ezen országokban megindult nem kapitalista fejlődés keltett, bizonyos szkepticizmus váltotta fel akkor, amikor egyik-másik helyen a haladás erőit — ha átmenetileg is — visszaszorították (Indonézia, Ghana, Dominika stb.). Belpolitikai jelenségek is idéztek elő átmeneti megtorpanást az értelmiség egyes rétegeiben. Csak nehezen értették meg, hogy a szocializmus építése hazánkban sem megy olyan gyorsan, zökkenők nélkül, mint ahogyan ezt korábban elképzeltük és ahogyan szeretnénk. Az életkörülmények korábbi, viszonylag gyors javulása után bekövetkezett lassúbb fejlődés is hatott rájuk. A kapitalista nyugattal való kapcsolt kiszélesítése sem gyakorolt egyértelműen pozitív hatást. Ezek a megingások azonban csak átmenetinek tekinthetők.

Az értelmiség érzékenyen reagál a társadalmi problémákra, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Ezért nemcsak azt kell számon tartanunk, hogy könnyen elveszti lelkesedését, hanem azt is, hogy — éppen műveltségénél fogva — érzékeny az új iránt, és szívesen támogatja a jó kezdeményezéseket. Sok minden történt országosan és helyileg is, ami ezt a társadalmi réteget is lelkesíti, és amiért szívesen állítja a szocializmus építésének szolgálatába képességeit. A szocializmus mindinkább kirajzolódó perspektívái, az újabb ötéves terv távlatai, a kollektivizált mezőgazdaságnak ha nem is teljesen kiegyensúlyozott, de mégis viszonylag gyorsan bekövetkezett fejlődése, az Ideológiai Irányelvek eszméket tisztázó jellege, számos időszerű probléma alkotó módon való megközelítése és egész szocializmust építő világunk nagy hatást gyakorol megyénk értelmiségére, s megszünteti „befelé fordulását".

Napjainkban az értelmiségieket leginkább lelkesítő társadalmi kezdeményezés — a gazdaságirányítás reformja. Imponáló számukra, hogy a párt, kezdeményezve, ösztönözve, szervezve a szakemberek kollektív alkotó munkáját és figyelembe véve a tömegek tapasztalatait, választ keres és választ ad a szocializmus építésének legégetőbb kérdéseire. Elismeréssel fogadták a párt bátor úttörő munkáját, noha vannak köztük olyanok is, akik azt a reményt fűzik az új mechanizmushoz, hogy az valamiféle „harmadik" alternatíva lesz, a kapitalizmus és a szocializmus között.

Ma már az értelmiség többsége, ha nem is minden kiábrándultság nélkül, de feltétlenül túljutott a megtorpanások időszakán. Természetesen az alakuló, változó élet nemcsak új helyzetet, hanem új ellentmondásokat is szül, és ezzel új problémákat szögez az értelmiség elé is. Kétségtelenül nagy jelentőségű vívmány pl. — amelyet az értelmiség is egyetértéssel fogadott — a termelőszövetkezeti tagok joga a társadalombiztosításhoz, az egészségügyi ellátáshoz. Ez a nagy horderejű társadalmi intézkedés azonban egyszersmind nagyon megnehezítette a rendelőintézeti orvosok munkáját; a megnövekedett betegforgalom

Digitized by Google

miatt jóformán csak percek jutnak egy-egy betegre. A jogász-értelmiség magától értetődően lelkesebben végzi munkáját ma, amikor a jogpolitikai elvek olyan programot jelentenek, amelyet a jogászok pártállásra való tekintet nélkül a magukévá tudnak tenni. Kétségtelen azonban, hogy a gazdasági viszonyok változása, a fejlődés a jog területén is újabb ellentmondásokat hozott létre, s ezek bizonyos jogi reformokat követelnek meg (például a tsz-törvény megváltoztatását, új kisajátítási törvény létrehozását stb.). A pedagógusok örömmel fogadták az oktatási reformtörvényt, de e nagyszerű program megvalósításának menetében is — amely már szép eredményeket hozott — keletkeztek olyan új nehézségek, amelyek néha elkedvetlenítik a pedagógusokat, mert leküzdésük nem kevés erőfeszítést és kitartást igényel.

Az értelmiségben egészséges türelmetlenség él a szocializmus építését illetően. Ez feltétlenül pozitív jelenség. Ugyanakkor nem mindegyikük veszi figyelembe, hogy a szocializmus építése hallatlanul nagy, rendkívül bonyolult társadalmi vállalkozás, amelynek útját nem kitaposott ösvényen járjuk, hanem jórészt magunk kutatjuk, törjük fel. Az értelmiségben meglevő egészséges türelmetlenség nem mindig párosul kellő állhatatossággal, kellő megértéssel az iránt, hogy a szükségképpen jelentkező új konfliktusok megoldása igen nagy erőfeszítést és nem utolsósorban időt is igényel, s ezért bizonyos mértékig türelemre is szükség van.

Örülünk annak, hogy az értelmiség is fokozatosan leveti illúzióit, akár a szocializmus építésének üteméről, akár az emberek szocialista tudatának formálásáról van szó. Hiszen az illúziók kudarcokhoz vezetnek, a kudarcok pedig kiábrándulást okozhatnak. Az azonban már baj, ha az illúziókkal való leszámolás az optimizmus elvesztésével is együtt jár. Illúziókat nem szabad táplálni sem önmagunkban, sem az értelmiségben, de nem nélkülözhetjük az egészséges optimizmust, amely terveink, vágyaink megvalósításában mindenkor az egyik legnagyobb hajtóerő. Eddig megtett utunk, minden buktatójával együtt is, alapot ad helyzetünk és jövőnk optimista szemlélésére.

A lelkesítő országos programok mellett a megyei eredmények és tennivalók is aktivizálták értelmiségünket. Az elmúlt években számos megyei feladat szólította csatasorba őket, és ma már kevés közöttük az olyan ember, aki hidegen távol tudja tartani magát az olyan nagyszabású vállalkozásoktól, mint pl. Csongrád megye távlati fejlesztési terve, a szegedi járás mezőgazdaságfejlesztési terve, az öntözési program, a városok rendezési terve stb. Ezeknek kidolgozásában nagy számban és szívesen vettek részt a megye értelmiségi dolgozói, s jó néven vették, hogy a párt igényelte segítségüket.

A múltban az értelmiség alig vett részt a tulajdonképpeni termelésben. Ma egyre nagyobb azok száma, akik közvetlenül részt vesznek az anyagi termelés irányításában, szervezésében. Az utóbbi években

Digitized by Google

Csongrád megyében egyre nagyobb méreteket öltő iparosítás különösen a műszaki értelmiséget ragadta magával. A nálunk viszonylag még kis számú műszaki értelmiség tevékenyen részt vesz a modern ipar megteremtésében. Ebben nemcsak a helyiek jeleskednek, hanem a fővárosból vagy az ország más részéből ide települt műszakiak is. Sokat tettek azért, hogy megfelelően képezzék az új ipartelepeken dolgozó munkásokat, a szocialista brigádmozgalomban, újítások kimunkálásában gyakran együttműködnek a munkásokkal. Ipari termékeink rangjának emelkedése, az exportcikkek minőségének javulása nagymértékben nekik köszönhető. Tudományos intézeteink, vezető értelmiségi kollektíváink hasznos segítséget nyújtanak a termelő üzemeknek. A József Attila Tudományegyetem fizikai-kémiai intézete elméleti és gyakorlati segítséget nyújtott a Kéziszerszámgyárnak a korrózióvédelem területén. A Kábelgyár és a Textilművek számára igen hasznosak azok a kibernetikai elemezések, amelyeket a Bolyai Matematikai Intézet végzett.

Fontos hivatást tölt be az agrárértelmiség. Szerepe nemcsak a termelés kultúrájának fejlesztésében, a terméseredmények növelésében, hanem a mezőgazdaság új szocialista termelési viszonyainak formálásában is igen jelentős. Összetételében talán a legfiatalabb, létszámában pedig igen gyorsan növekvő értelmiségi gárdája ez megyénknek. Természetesen a diploma — mint számos más pályán — itt sem minden, sőt talán itt a legszembetűnőbb, hogy mennyire nem az. Hiszen a fiatal szakember, kikerülvén a mezőgazdaságba, például egy termelőszövetkezet vezetőségébe, nemegyszer elmarad a tapasztalt tszgazdák mögött, mert ezek jobban értenek a mezőgazdasági termeléshez, mint a nagyon törekvő, de kevéssé tapasztalt ifjú agrármérnök. Ilyenkor nem szabad türelmetlennek lennünk, s a fiatal szakembereknek sem szabad kedvüket veszíteniük. Át kell segítenünk őket a kezdet nehézségein, s meg kell értetnünk a termelőszövetkezetek tagságával és vezetőivel, hogy napjainkban az egyik legjobb befektetés: a szakember. Hiszen a szakemberek hiánya miatt ma évente annyi kár származik egy-egy szövetkezetben, hogy abból féltucat szakembert is bőségesen el lehetne tartani. (Például a szakemberhiány miatt az öntözőtelepek nagyrészt kihasználatlanok, elégtelen a gépek karbantartása, az állattenyésztésben gyakran figyelmen kívül hagyják a korszerű tudományos eljárásokat.)

Mint említettem, a legnagyobb létszámú értelmiségi réteget megyénkben a pedagógusok alkotják. Az új generáció szocialista szellemű nevelésében, az életre való felkészítésben bizalommal viseltetünk e réteg munkája iránt, de egy kissé több aktivitást szeretnénk látni tőle. A tanító ma nem olyan központi figurája a falunak, mint a felszabadulás előtt, amikor ő volt az ifjúsági mozgalom, a kulturális tevékenység mozgatója. Ennek objektív oka is van: az, hogy ma már a falusi értelmiség összetétele is szélesebb, mint a múltban. Mégis, a falu ma is

Digitized by Google

többet vár a tanítótól, a nevelőtől, elsősorban a népművelési és a sportmozgalom kibontakoztatásában.

Megyénk dolgozói megbecsülik az értelmiséget, és ez a megbecsülés mindinkább kölcsönös. A munkások és a parasztok bizalmatlansága a „vasalt nadrágos" emberek iránt már régóta oldódik. Sőt az értelmiség nagy része kivívta munkájával és magatartásával a munkások és parasztok megbecsülését, rokonszenvét. Ezért is érzi az értelmiség mind jobban a magáénak szocializmust építő hazánkat. Örömmel fogadta az „ablakok kinyitását", a külfölddel való különféle kapcsolatok fejlődését, az utazási lehetőségek növekedését. Megyénk értelmiségét sok szál fűzi a külföldi és benne a nyugati értelmiséghez, s ezért körükben még számos illúzió is él a tőkés rendszert illetően. Igen sokan és igen gyakran utaznak közülük Nyugatra. Hazatérve, sokan illúzióik fenntartása ellenére is elmondják: a Nyugaton élő magyarok közül jó néhányan szerencsések talán, de nem boldogok.

Elenyésző azoknak az értelmiségieknek a száma, akik politikai okok miatt cseréltek hazát. Az elmúlt öt évben tizenöt értelmiségi disszidált a megyéből, de ezek is jobbára anyagi előnyök miatt. A vezető értelmiségiek magatartására az a jellemző, hogy ha anyagi helyzetükkel nincsenek is mindenben megelégedve, mégis a nemzet felemelkedésével összekapcsolódva kívánják életük javulását. A kiutazók túlnyomó többségét nem kápráztatja el az az anyagi előny, amely jelenleg a vezető nyugati államokban a legkvalifikáltabbak osztályrésze; a kedvező ajánlatok egy tál lencséjéért nem adják el nemzeti önérzetüket. Ez a vonás nem új. A megye értelmiségi központjának, Szegednek mindig is megvolt a maga határozottan haladó, élenjáró értelmiségi rétege, amelyből sokan eljutottak a szocializmus igenléséig.

A pártnak nincs külön értelmiségi politikája. Ez azonban nem azt jelenti, hogy figyelmen kívül hagyhatjuk az értelmiség, s az értelmiségen belüli egyes rétegek sajátos helyzetét és problémáit; ezeket figyelembe véve alakítjuk a megyei pártbizottság velük kapcsolatos elveit és módszereit.

Pártunk sorait az értelmiség köréből is erősítjük. Elmondhatjuk, hogy Csongrád megyében az értelmiség legjobbjai a párt soraiban tevékenykednek. A mérnököknek 21, az agrárszakembereknek 36, a közgazdászoknak 20, a pedagógusoknak 21, az orvosoknak 16, az egyetemi és középiskolai tanároknak 12, a gyógyszerészeknek 6, az állatorvosoknak 10 százaléka párttag. Ez a mintegy kétezer ember fontos tényezője a párt nevelőmunkájának és az értelmiség közötti politikai tevékenységnek. Azt az igényt támasztjuk pártszervezeteink elé: segítsenek olyan légkör kialakításában, amelyben minden becsületes ember jól érzi magát és amely minden érdemtelen, becstelen ember számára kényelmetlen. Ez a törekvés is elősegíti az értelmiség fokozottabb aktivitását.

Az értelmiség tudatára is a társadalmi gyakorlat hat legerőteljesebben, ezért minden módon elősegítjük bevonásukat a társadalmi

Digitized by Google

életbe. Számos értelmiségi — párttag és pártonkívüli — dolgozik tanácstagként, vagy a szakszervezetekben, a népfrontban, a fiatalabbak pedig a KISZ szervezeteiben. Rendszeressé vált, hogy a kommunista és a pártonkívüli szakemberektől is tanácsot kérünk, nemcsak szakterületüket közvetlenül érintő kérdésekben, hanem a község, a város, egy-egy intézmény, sőt az ország előtt álló problémák megoldásában is. A pártbizottságok egy-egy intézmény fejlesztési terveit az adott intézmény értelmiségével együtt dolgozzák ki, hogy mindenki „egy nyelven" beszéljen.

Megyénk gazdasági lehetőségeinek feltárása és mind jobb kiaknázása el sem képzelhető az értelmiségiek nélkül. Az eredményes szénhidrogén-kutatásokkal megnyílt például a lehetősége annak, hogy a kőolajipari szakemberekre és a József Attila Tudományegyetem szakembereire támaszkodva kidolgozzuk, majd megvalósítsuk először a megye városainak, majd később a falvaknak és a termelőszövetkezeteknek a földgáz-hasznosítási programját. A műszaki értelmiség segítségével nemcsak a népgazdasági tervekben kitűzött feladatok teljesítésére törekszünk, hanem a műszaki fejlesztésben is gyors ütemben szeretnénk haladni. Ha csak egy részét is megvalósítjuk azoknak az eljárásoknak, amelyeket a Dél-Alföldi Mezőgazdasági Kísérleti Intézet munkált ki — például a rét- és legelőgazdálkodás megjavítására, a hagymatermesztés gépesítésére —, akkor ez nagy lökést adhat a megye mezőgazdasági termelésének. A mezőgazdasági termelés számos technikai és közgazdasági problémájának megoldásában nem nélkülözhetjük a mezőgazdasági szakemberek további erőfeszítését. Az ilyen jellegű, az egész megye életére kiható tevékenységükkel az értelmiségiek valóban elősegítik a tudomány termelőerővé válását.

Megértjük és támogatjuk azokat az értelmiségieket, akik a maguk hivatásában minél tökéletesebbet akarnak alkotni, és ezzel segítik társadalmunk fejlődését. De megkülönböztetett tisztelet jár azoknak, akik egyéb társadalmi kérdésekkel szemben sem közömbösek, és kiveszik részüket a társadalmi munkából.

Tervszerűen ösztönözzük az értelmiségieket arra, hogy szakmailag és ideológiailag egyaránt műveljék magukat. Nagy gondot fordítunk arra, hogy a kommunista értelmiségiek szakmailag is minél képzettebbek legyenek. Ezért is állítottuk pártmegbízatásként az egyetemen dolgozó fiatal értelmiségi párttagok elé azt a követelményt, hogy példamutató oktatómunkájuk mellett mielőbb szerezzenek tudományos fokozatot is. A József Attila Tudományegyetemen az utóbbi négy évben megszerzett 37 kandidátusi fokozatból 29-et fiatal párttagok nyertek el. Ez igen fontos, mert tapasztalataink szerint a kommunisták befolyása szinte egyenes arányban növekszik azzal, ahogyan szakmailag is tekintélyt szereznek maguknak. A szakma magas szintű ismerete mellett a marxizmus—leninizmus elsajátítása sem lehet másodrendű feladat. Különösen a társadalomtudományok művelőinél, oktatóinál alapvető követelmény ez; náluk a szakmai felkészültségnek elenged-

Digitized by Google

hetetlen mércéje a mély marxista tudás. Vannak olyan szakterületek, amelyeknek művelői marxista meggyőződés nélkül is alkothatnak jelentős értéket, de a marxizmus ismeretében minden bizonnyal még gyümölcsözőbb lehetne alkotómunkájuk. Magukat műveltnek tartó értelmiségiek is gyakran megfeledkeznek arról, hogy napjainkban a marxizmus ismerete nélkül éppúgy elképzelhetetlen a korszerű műveltség, mint ahogy korábban elképzelhetetlen volt pl. az irodalom alapos ismerete nélkül. A Nyugat nagy tudósai, művészei, még ha nem értenek is egyet vele, de feltétlenül ismerik a marxizmust, s műveltségük szerves elemének tekintik.

Minden érdeklődő értelmiségi ideológiai továbbképzését elősegítjük, tanfolyamokon, a marxista esti egyetemen, és más formákban. Számolunk azzal, hogy az értelmiség körében folytatott politikai és ideológiai munka nagy erőfeszítést követel, néha nagyobbat is, mint másutt. Az ő körükben élnek ugyanis a legtudatosabban, a „legkoncepciózusabban" a letűnt világ eszméi és illúziói. Az egyszerű emberek többsége legfeljebb öntudatlanul volt például nacionalista, de az értelmiség egy részénél ezzel kapcsolatban egész koncepciók éltek a fejekben. Ezeket nem olyan egyszerű megváltoztatni. Gondoljuk bele például magunkat annak az embernek a tudatába, aki — mondjuk — harminc évvel ezelőtt burzsoá történetszemléletet tett magáévá az egyetemen, most pedig azt kívánjuk tőle, hogy a marxizmus alapján revideálja korábbi nézeteit. Más a helyzet természetesen az új értelmiségieknél, akiket a mi rendszerünk nevelt. De a fiatal értelmiségiek körében is találhatók politikailag, ideológiailag zavaros nézetek, és ezek némelyikük magatartásában is kiütköznek. Ez csak aláhúzza a közöttük folytatott politikai és nevelőmunka, a körültekintő bírálat jelentőségét. Nem szabad lemondanunk erről, annál kevésbé, mert a fiatal szakember-gárdát szocializmust építő társadalmunk tőkéjeként kell kezelnünk. A fiatalok ne bizalmatlanságnak érezzék az őket érő bírálatot, de elvtársainknak sem szabad politikai gyanakvást vegyíteniük a helytelen nézetek ellen vivott harcukba, nevelőmunkájukba. A fiatal értelmiségiek, minden kiforratlanságuk ellenére is, a tudomány és a haladó technika hordozói, akiknek igen nagy szerepük van és lesz a jövőben társadalmi és politikai céljaink megvalósításában is.

Számolunk azzal, hogy az értelmiségnek mindenkor van véleménye, akár kimondja ezt, akár nem, s kritikusan szemléli a társadalmi jelenségeket. Ezért olyan körülményeket kell teremtenünk, hogy az értelmiségiek véleménye, állásfoglalása is nyíltan felszínre kerüljön, akár azért, hogy hasznosítsuk, akár azért, hogy ha szükséges, bíráljuk.

Az esetleges téves felfogásokkal szemben is türelmes magatartást kell tanúsítanunk. A békesség kedvéért nem mondhatunk le a helytelen elvi álláspontok, a helytelen világnézeti koncepciók bírálatáról. A bírálat azonban mindig a téves szemlélet, nem pedig az ember ellen kell hogy irányuljon, mindig a felvilágosítás, a meggyőzés igényével kell hogy fellépjen. Így pl. számos vitában igyekeztünk leküzdeni az

Digitized by Google

értelmiség vezető szerepére vonatkozó, helyenként felbukkanó hamis elméletet. Szórványosan még most is találkozunk az atomkorszakra hivatkozó, az értelmiség vezető szerepét hirdető technokrata elméletekkel.

Nagy gondot kell fordítanunk az értelmiség problémáinak megoldására. Ma még gyakori, hogy értelmiségiek, főként fiatalok, szakképzettségüknek nem megfelelő területen dolgoznak (sokszor lakásproblémák, vagy a házastárs elhelyezése miatt stb.). Különösen a nők között vannak olyanok, akik kénytelenek szakképzettséget nem igénylő manuális vagy adminisztratív munkát vállalni. Ezzel nem békülhetünk meg. Nem szabad hagynunk, hogy az emberek szakképzettsége, tudása holt tőkévé váljék.

Megyénkben külön probléma az úgynevezett „vidéki értelmiség" helyzetének megítélése. Azt az álláspontot, amely szerint a vidéken élő értelmiség a fővárosihoz képest „el van nyomva", ma már nem fogadhatjuk el. Közismert ugyanis, hogy a vidéken dolgozó értelmiségiek között is milyen sok a rangos, a szakmában elismert tekintély. Emellett azonban kétségkívül vannak sérelmeik is, és vannak olyan hátrányos objektív körülmények, amelyekkel számolni kell (pl. azzal, hogy a rádió, a televízió, a szerkesztőségek, a könyvkiadók stb. természetesen a fővárosban vannak). Az is igaz, hogy a fővárosi értelmiség egy része nem becsüli kellően a vidékieket, de a vidéki városok értelmiségének egy része sem viselkedik különbül a falun élő intellektuelek irányában.

E problémákat az általános társadalmi fejlődés oldja meg véglegesen, de aktuális helyi intézkedésekkel is siettetnünk kell a megoldást. Elő kell segítenünk a vidéki szellemi élet támogatását, annak az egészséges folyamatnak a fejlődését, amely az iparhoz hasonlóan a szellemi élet decentralizálásában végbemegy. Így pl. növelni kell annak a lehetőségét, hogy művészeink, képzőművészeink ne csak a megyei, hanem egyre gyakrabban országos közönség előtt is szerepeljenek.

Az értelmiség nagy része, különösen falun, önzetlenül lépést tart szakmai munkájában a fejlődéssel, emellett részt vállal a község társadalmi életében. De sajnos, van az értelmiségnek egy olyan típusa is, amelyet a szellemi restség jellemez, s amely az anyagiak hajhászását, az eszem-iszomot tekinti életcéljának. Magukat az értelmiségieket is jogosan bosszantja az, hogy nem mindig azok részesülnek nagyobb arányban a társadalmi javakból, akik a legtöbbet adják a társadalomnak, hanem gyakran azok, akik bár törvény által nem tiltott, de morálisan nem igazolható eszközökkel tesznek szert jólétre, s néha gazdagságra.

Megyei pártbizottságunk azt az elvet követi, hogy az értelmiség körében is a helyes politikával és az őszinte szóval tudunk igazán eredményt elérni. Nem kívánunk egetverő lelkesedést, de elvárjuk az értelmiségtől, hogy kiegyensúlyozottan, szívósan végezze munkáját. Az

Digitized by Google

elmúlt néhány esztendő az értelmiség megnyerésében is előrehaladást hozott. A megye értelmiségének túlnyomó többsége elfogadja a szocializmus építésének programját, és tevékenyen dolgozik megvalósításán. Megyénk értelmiségének marxista magva megerősödött, és ha az egész társadalmi réteg még nem vált is egységes marxista—leninista értelmiséggé, ennek a folyamata szüntelenül előrehalad. Tisztában vagyunk azzal, hogy újra és újra meg kell nyernünk az értelmiség eszét és szívét az új feladatoknak. De a munkásokkal és parasztokkal való együttműködése, közös munkája az értelmiséget is mindjobban megedzi, szocialista vonásait erősíti. Bizton állíthatjuk, hogy Csongrád megyében is egyre markánsabban rajzolódik ki az értelmiség szocialista arculata.

Győri Imre

Digitized by Google

Az oktató televízió

A televízió századunk második felének elementáris erejű jelensége. 1949-ben 100 ezer készülék továbbított műsort, a múlt év végén pedig már valamennyi földrészen dolgoztak adóállomások, és estéről estére 165 millió előfizető várta az adást. Nálunk ez év végén már egymillió lesz az előfizetők száma. Minden harmadik magyar család otthonában készülék működik. Legutóbb, a labdarúgó világbajnokságon — a világbajnokság londoni szervezői szerint — 400 millió ember volt szemtanúja egy-egy mérkőzésnek. És ez a folyamat csak most kezd kibontakozni.

A legtöbb szó a tv szórakoztató, tájékoztató tevékenységéről esik. Bár kisebb szenzációkkal, de *tevékenykedik már az oktató tv is.* Vannak szakértők, akik oktatásunk forradalmasító tényezőjének tartják, mert általánossá teheti a szemléltetést, szorosabbra vonja az iskola és az élet kapcsolatát, csökkenti a város és falu közötti különbséget. Évekkel ezelőtt még csak külföldi tapasztalatokról hallottunk, de az utóbbi három évben hazánkban is fontos kísérletekre került sor. Az *ország 3500* iskolájában valamilyen formában már működik az iskolatelevízió. Sokszáz iskolában — pedagógusok irányításával — szervezetten nézik és hasznosítják az iskolai műsorokat. Nálunk is megszervezték a *felnőttek* első tv-tanfolyamait, és a múlt oktatási évben a *pártoktatás* egyik tanfolyamához kapcsolódó műsorsorozatot is közvetített a tv.

Az iskolai, illetve a szervezett felnőttoktatáshoz kapcsolódó televíziós oktató műsorok tapasztalatairól szól ez a rövid értekezés.

TELEVÍZIÓ AZ ISKOLÁBAN

Az iskolalátogatót egyre gyakrabban fogadja a tv-t néző gyermekek látványa. Mielőtt alaposabban elemeznénk ezt az új pedagógiai eljárást, nézzünk be magunk is néhány iskolába: tulajdonképpen mit tartalmaznak, milyen módszerrel dolgoznak ezek az órák.

Tanyai osztatlan iskola Cegléd határában. A kisebbek a *környezetismereti* tantárgyhoz kapcsolódó műsort nézik: hogyan épül a ház. A téma nagyon leköti a tanulók figyelmét. Falusi ház építését már látták, de ez a műsor a nagyvárosi építkezés műhelytitkait is elhozza ide a tanyára.

Tapasztalatait így foglalja össze a tanítónő: „A környezetismereti

Digitized by Google

tantárgy a gyermekeknek világunkban való eligazodását szolgálja. A televízió műsor-sorozata nélkül, csak egy-egy rajz, állókép bemutatásával korántsem tudnánk ilyen reális képet kialakítani környezetünkről, országunkról. És sorolja a különböző adások címét: »A gépek szerepe a mezőgazdaságban«, »Látogatás az Ikarusz gyárban«, »Hogyan készül a kerékpár?«, »Az úszó fatörzstől az űrrakétáig« — megannyi olyan téma, amellyel közvetlen látogatás hiányában nehezen ismerkedhetnének meg tanulóink. Hát még az olyan adások, mint az április 4-i ünnepségeket előkészítő műsor, amelyben a szemtanúk, az egykori felvételek nemcsak elmondják, hanem éreztetik is legnagyobb nemzeti ünnepünk jelentőségét." Az elmúlt iskolai évben az alsó tagozat tanulóinak kb. 60 környezetismereti műsort követített a televízió. A Cegléd környéki tanyai iskolában valamennyit megnézték, megvitatták a tanulók.

Győr városi általános iskola. Az ötödik osztálynak televíziós *történelem-órája* lesz. A műsorban ma igazán neves „szereplők" lépnek fel: Pallasz Athéné mondja el születésének történetét és mutatja be istentársait, Zeusz a szemünk láttára tesz igazságot a perlekedő Hádész és Démétér között. A műsor megtekintése után a gyermekek a görögök vallásáról, az istenek születéséről, a papok szerepéről vitáznak felhevülten. Hasonló jellegű műsorok vitték el az ötödikeseket látogatóba Athénba Periklész házába, Rómába, Karthagó falai közé, a rómaiak pannóniai településeire.

Ezekről a műsorokról a kísérletben részt vevő egyik tanár így vélekedik: „Az általános iskola ötödik osztályában az ókorral ismerkednek meg a tanulók és olyan alapfogalmakkal, mint »osztály«, »osztályharc«, »állam« stb. A gyermekeknek nincsenek helyes képzeteik sem tárgyi emlékekről, sem arról, milyen lehetett a rabszolgatartó sorsa, hogyan élhettek az emberek Athénban stb. A televízió nemcsak régi korok dokumentumait tárja elénk, de régi korok embereinek életét is megeleveníti. Ezzel olyan értelmi és érzelmi támogatást ad az osztályban folyó munkához, amely rendkívül hasznosnak bizonyult."

Falusi iskola Zala megyében. Az igazgató magyar—történelem szakos, minthogy azonban orosz szakos tanáruk nincs, ő tanítja az *orosz* nyelvet is. Minden jószándék ellenére a továbbtanuló gyermekek csak nehéz, kemény munkával tudták behozni azt a különbséget, amely az ő nyelvi tudásuk és a városi iskolában szaktanárok által tanított gyermekek tudása között kialakult. Amióta az iskolatelevízió orosz-nyelvi adásokkal segíti e munkát, azóta ebben az iskolában megváltozott a tanítás módja. A műsorokban pontosan megfigyelhetik a helyes kiejtést, ellesik a nyelvtanulás új módszereit, s a többi órán is bátrabban folyik a beszélgetés, a megtanult nyelvi anyag gyakorlása.

Budapesti gyakorló iskola. A kémia-tanárnőnek az átlagosnál több kísérletező eszköze van, minden előírt kísérletet el tudnak végezni. A tanárnő véleménye szerint mégis érdemes szervesen bekapcsolni a tanulmányi munkába a *kémia-adások* megtekintését. Az 1965—66-os

Digitized by Google

tanév második felében, a „Szénmonoxid és széndioxid", a „Legfontosabb szénvegyületek", „A tüzelés", „Az építőanyagok" című témák tárgyalásánál, nemcsak a kötelező kísérleteket láthatták a hetedikesek, de ami rendkívül hasznos, a tanult tételek és törvények gyakorlati alkalmazását is az üzemekben. A kémia- és tegyük hozzá, a fizika- és biológia-tanításban az iskolatelevízió műsorainak legfőbb ereje a termelési gyakorlattal való összefüggések bemutatása. De ez a gyakorló iskola még egy másik okból is rendszeresen nézi a kémiai műsorokat: az adás végén a gyermekek feladatot kapnak. Akik a legszorgalmasabban és legügyesebben dolgoznak, azoknak reményük van arra, hogy az év végén a kamerák előtt iskolájuk képviseletében harcoljanak „az ország legjobb kémikus osztálya" címért. A verseny nagy vonzerő, és ez a vonzerő itt a jobb tanulmányi eredmény szolgálatában áll.

Négy példát említettünk *az iskolatelevízió általános iskolai munkájának* köréből. Kísérletek folynak a magyar irodalom, a nyelvtan, a számtan és mértan, a földrajz, az élővilág és a fizika tv-oktatása érdekében is.

Az alapelvek bizonyára már az említett gyakorlati példákból is kivehetők. A magyar iskolatelevízió *nem kívánja helyettesíteni az iskolát.* Szerencsére erre nincs is szükség. Hazánkban minden iskolaköteles gyermeknek biztosítani tudjuk az iskolai oktatás feltételeit. A magyar iskolaügy nagy eredménye, hogy 1965-ben a megfelelő korosztálynak már 90 százaléka elvégezte általános iskolai tanulmányait. Olaszországban pl. szükségesnek bizonyult, hogy több ezer faluban televízióval pótolják a hiányzó iskolát. Az olaszok „Telescuolá"-ja iskolát közvetít tehát oda, ahol nincs a mi általános iskolánk felső tagozatának megfelelő oktatási intézmény.

A magyar kísérletek az angol, svéd, belga stb. elképzelésektől is eltérnek. Ez utóbbiak — tekintettel a sokféle iskolatípusra és tankönyvre — általánosan hasznosítható aktualitásokkal és ismeretterjesztő sorozatokkal egészítik ki az iskolai tevékenységet. A lengyel, a francia és a szovjet kezdeményezésekhez áll legközelebb a mi kísérletünk. Az egységes iskolarendszerre építve, mi az iskolatelevíziót *a tanár által irányított munka kiegészítőjének, szerves részének* tekintjük. A legfontosabb cél az oktatási reformban lefektetett elképzelések támogatása.

Mint említettük, a gyermekek legnagyobb része elvégzi az általános iskolát, amely minden gyermeknek egyforma alapműveltséget hivatott adni. E cél megvalósításától azonban még messze vagyunk. Vagy másfélszázezer gyermek osztatlan iskolában tanul. Nem egyenletes a szaktanári ellátottság sem. Vannak járásaink, ahol az esetek felében még nem szaktanárok tanítják pl. a kémiát, a fizikát, az oroszt. Sok helyen szemléltető eszközökben van hiány. Mind ennek együtt az a következménye, hogy az *azonos osztályzatok mögött nem áll mindig egyforma tudás, képzettség.* Az iskolatelevízió sokat tehet azért, hogy minél több gyermek *valóban egyenlő eséllyel* indulhasson az életbe, hogy ne kal-

Digitized by Google

lódjanak el igazi tehetségek csak azért, mert iskolai indításuk nem volt olyan szerencsés, mint máshol tanult évfolyamtársaiké.

Három év tapasztalatai szerint a tv *szívesen látott segítőtárs* az általános iskolákban. Az iskolai készülékek száma gyorsan növekszik, pedig a készülékek jó részét nem központi forrásból vásárolják. Tudunk olyan készülékről, amelyet a gyermekek két általuk hízlalt disznó árából vettek, s akad olyan, amelyet a tsz-ben végzett munkából, vasgyűjtésből vásároltak a tanulók.

Egy Békés megyei faluban a tanítónő lakásán nézik a gyermekek az adást. Az előszoba előtt sorakozó cipőkről, csizmákról tudják a szomszédok, hogy iskolatelevíziót néznek a gyermekek. A Nógrád megyei Pösty énpusztán az egyik szülő lakása várja a tanulókat. Több száz faluban a pártszervezetek, művelődési otthonok, tsz-klubok adnak helyet és módot tv-nézésre. Egyre több megyében a tanácsi szervek gondoskodnak az iskolák tv-készülékkel való ellátásáról, s ha néhány megkötést sikerülne még feloldani, rövid időn belül az ország minden általános iskolájában elfoglalhatná helyét az oktató képernyő.

A technikai feltételek megteremtése után természetesen még sok teendő zúdul az igazgatóra és a tanárra: a terembeosztás gondja, a tanmenet és órarend egyeztetése az iskolatelevízió műsortervével, a módszertani előkészítés, a megfigyelések összegezése stb. Az iskolatelevízió alkalmazása *ma még csak „ajánlott"*; az iskolák vezetői döntik el, igénybe veszik-e a kínált segítséget, vagy sem. A pedagógusi kar becsületére válik, hogy már annyi iskolában vállalták az új eszköz bevezetésével járó ezernyi gondot, nehézséget. Vállalták elsősorban azért, mert a közösen végzett munka hasznosnak bizonyult.

A *középfokú oktatásban* kevesebb kísérlet és tapasztalat áll mögöttünk. Kevesebb a középiskolának szánt műsor is. A mostani tanév első felében az általános iskolának szánt 110 műsorral szemben csak 31 műsort sugárzunk a középfokon tanulók számára.

Középiskoláink szaktanári ellátottsága jobb, szemléltető eszközökkel is jobban fel vannak szerelve. Az idősebb korosztály sem vonzódik már akkora érdeklődéssel a tv-hez, mint a kisebbek. A középfokú iskolák sokfélesége is nehezíti az együttműködést, végül a gazdaságossági meggondolások is a sokkal nagyobb létszámú általános iskolák támogatását indokolják. Mégis, később, ha több eszközünk lesz rá, bőségesebb tere nyílik majd a középiskola, továbbá a szakmunkásképzés és a tv együttműködésének.

Nagy volt a visszhangja — különösen a nyelvi tagozatos osztályokban — az *orosz és az angol nyelvlecke-sorozatoknak*. A felnőttoktatásban résztvevők számára sugárzott középiskolai *fizika- és kémia-sorozatnak* is sok a nézője. Ezeknek a műsoroknak a tapasztalatai alapján mertük állítani azt, hogy a középfokú oktatás és a tv kapcsolatai a jövőben tovább erősödhetnek. Úgy látjuk, a korszerű nyelvoktatáshoz, a most bevezetendő „Világnézetünk alapjai" című tantárgyhoz, továbbá a természettudományos oktatáshoz, de az esztétikai neveléshez is (film-

Digitized by Google

esztétika, drámatörténet stb.) sok hasznos műsorral járul majd hozzá az iskolatelevízió.

A SZERVEZETT FELNŐTTOKTATÁS ÉS A TV

Az oktatásügy és a népművelés szakértőinek körében, különösen az utolsó évtizedben, világszerte sok szó esik a modern tömegközlési eszközök szerepéről. Csaknem egyöntetű az a vélemény, hogy a felnőttek folyamatos képzését, oktatását, az ún. permanens nevelést *pusztán régi eszközökkel már nem lehet megoldani.* Világszerte gondot okoz a felnövő nemzedék iskolai oktatásának egyre szélesedő és mélyülő feladatköre, hát még a felnőttoktatás, amelynek még a keretei sem alakultak ki kellőképpen. Nem sokkal a televízió jelentkezése után az UNESCO támogatásával kísérletek folytak Franciaországban, Japánban és később Indiában, annak tanulmányozására, hogyan lehetne ezt az új eszközt a felnőttoktatás szolgálatába állítani. A kísérletek lényege a következő volt: oktatási műsor-sorozat közvetítése adott témakörből, állandó időpontban, vitakörök szervezése falvakban, művelődési klubokban. A vitavezetők előzetes felkészítés alapján véleményt kértek a résztvevőktől a látottakról, majd igyekeztek a látottakat kapcsolatba hozni a helyi körülményekkel és feladatokkal. A vezető a vita után irodalmat is ajánlott, és előkészítette a következő összejövetelt. Az első kísérletek szervezői arról számoltak be, hogy a sorozatok nemcsak ismeretekkel gyarapították a résztvevőket, hanem pl. bizonyos mezőgazdasági eljárások alkalmazásával gazdasági hasznot is hajtottak. A legfontosabb azonban az a tapasztalat volt, hogy a televízió a felnőttoktatás szolgálatába állítható.

Az első kísérleteket azóta a világ minden részén — így a Szovjetunióban, az NDK-ban, Lengyelországban is — sok új próbálkozás követte. Magyarországon először 1964—65-ben szerveztünk speciális felnőttoktatási műsor-sorozatot. A 12 adásból álló műsor a korszerű mezőgazdasággal foglalkozott: a gépesítés és a kemizálás egy-egy témáját dolgozta fel. Az összejövetelek különösen azokban a községekben sikerültek jól, ahol a tsz-ek vezetői, agronómusok is részt vettek az előkészítésben (Nagybajcs, Vencsellő, Ramocsaháza és több jászsági község). Itt a látottakat összekapcsolták a tsz saját gondjaival, terveivel, s a beszélgetések a tsz-ek jövőjének közös alakítását szolgálták. Másutt a vita csak általánosságokig jutott el, és így nem érte el igazi célját. Sok hibával és nehézséggel birkózott ez az első kísérlet, de a szakemberekben az a nézet alakult ki, hogy az ilyen közösen szervezett felnőttoktatás járható út.

Ezek után kezdődött el a *„Falusi téli esték"* és a pártoktatást segítő műsor-sorozat előkészítése. Az alapelv itt is hasonló volt. Az 1965—66-os oktatási évben *„Politikai tanfolyam a televízióban"* címmel a televízió hét műsort közvetített. A pártszervezetek időben értesültek az előadások témájáról és időpontjáról, megszervezték a közös nézést

Digitized by Google

és a vitát. Az oktatási évről szóló beszámolókban most esett először szó erről az új oktatási formáról, mégpedig általában elismeréssel. „Két járásunkban (a pécsiben és a sásdiban) az 1965—66-os téli tanfolyamokat teljes egészében ráépítették a politikai adás-sorozatra. Más járásainkban részlegesen történt meg, vagy a hagyományos formát kombinálták az adásokkal" — írta a Baranya megyei pártbizottság jelentése.

A most induló oktatási évben az eddig szerzett tapasztalatok alapján új műsor-sorozat kezdődik, amely a *IX. kongresszus* legfontosabb megállapításait és döntéseit dolgozza majd fel 12 előadásban.

AZ OKTATÓ TV HELYE AZ OKTATÁSI FOLYAMATBAN

Az iskolai, illetve a szervezett felnőttoktatáshoz kapcsolódó műsorsorozatok tulajdonképpen *egy-egy koncentrált oktatási program alkotórészei.* A tv mellett további tényezők: a tanár, az előadó vagy vitavezető, a könyv és más kiadványok, esetleg az oktató film, a dia, a tanulmányi kirándulás stb. Ez a sokfajta tényező egy célra irányul, és a tevékenységet közös program szabja meg: a tantervekben kitűzött tartalmi és módszerbeli cél. Megfigyelhettük, hogy az itt ismertetett sorozatok tartalmukban — egy-két kivétellel — mind az iskolai vagy iskolán kívüli felnőttoktatás tananyagához kapcsolódtak. *A tartalmi egyeztetés a különböző közlési eszközök, oktatási tényezők együttműködésének alapfeltétele.* A többféle tényező együttműködésére pedig azért van szükség, mert az ugyanarra a témakörre irányuló, több oldalról jövő hatás sokkal nagyobb eredményt ér el. Tudta ezt már Comenius is, aki „Orbis pictus"-ával a legtöbbet tette azért, hogy a szóbeli oktatás kiegészüljön a képek, a szemléltetés hatékony erejével. Módszere mellett szólnak a legújabb kutatások is, amelyek azt fedték fel, hogy az a tartalom, amelyet nemcsak hallunk vagy olvasunk, hanem egyszersmind *látunk, érzékelünk is,* amelyről tehát különböző közlési csatornákon értesülünk, *jóval mélyebben rögzítődik.*

A koncentrált program ezekre a nagyon fontos tapasztalatokra épít. A televízió a legkiválóbb előadókat mutatja be az ország legkisebb előadótermeiben is, városban, faluban egyidőben. Sokféle szemléltetési eszközzel rendelkezik, de lehetőségei mégis végesek. Arra már nem képes, hogy az általános törvényeket, ismeretanyagot, összefüggésbe hozza pl. a helyi körülményekkel. A tömegközlés jellegzetességéből következik — ti. abból, hogy a közlés mindig egyirányú —, hogy nem veheti tekintetbe, mit értettek meg a hallgatók és mit nem, hol mutatkozott élénkség, s mikor jelentkeznek a fáradtság tünetei. Mindezt csak az az oktató látja, érzékeli, aki maga is jelen van a tanulók között. Ezért is hangsúlyozzuk újra meg újra, hogy a televízió *nem helyettesíti, hanem segíti a pedagógus munkáját.* De ez a segítség nagyon fontos lehet. Ha a televízió nagyszerű lehetőségeit sikerül a helyi körülményekre alkalmazó oktatónak egyénekhez szóló pedagógiai tevékenységével összekötni, akkor a hatás megsokszorozódhat. S ha ehhez az együttmű-

Digitized by Google

kődéshez szervesen kapcsolódik hozzá a könyvtári munka, a szaksajtó tevékenysége, sőt — mint a megismerés továbbra is legfontosabb tényezője — a *személyes tapasztalás* is (akár kísérletek elvégzésével, akár tanulmányi kirándulások útján), akkor joggal várhatjuk oktatói munkánk nagyobb hatásfokát.

A televízióval kapcsolatban sokan az elszürkülés, a milliók szájába rágott általánosságok, sztereotipiák veszélyét emlegetik. Természetesen a műsorok tartalmától és szándékától függ elsősorban, hogy az ilyen veszélyek reális ténnyé válnak-e. Meggyőződésünk, hogy el lehet kerülni ezt a veszélyt értékes gondolatok közvetítésével és éppen a központi és helyi tevékenység ilyen összekapcsolásával.

AZ OKTATÓ TV HOZZÁJÁRULÁSA AZ OKTATÁS-NEVELÉS FOLYAMATÁHOZ

A tartalom és szándék meghatározó szerepének leszögezése mellett természetesen *a módszert* is érdemes elemezni. Először azt vizsgáljuk meg a gyakorlati tapasztalatok alapján: milyen tényezőkkel járul hozzá a koncentrált oktatási folyamat sikeréhez az oktató tv.

Elsőnek említjük meg *a tiszta fogalmak kialakításának elősegítését.* A tanulók, gyermekek és felnőttek egyaránt, fogalmat kell hogy alkossanak maguknak a világ sok-sok olyan tényéről, amelyről még nincs saját tapasztalatuk, megfigyelésük. A fénykép, a rajz sokat segít, de életszerű mozgásában csak a film vagy a televízió tudja visszaadni a valóság hű képét. Vannak szakértők, akik attól tartanak, hogy ilyen módon eltűnik a határ a valóságos élettapasztalat és a reproduktív visszaadás között, s a tanuló nem tud különbséget tenni a személyes közvetlen élmény és a közvetve szerzett tapasztalat között. Tulajdonképpen a műalkotás közvetlen, vagy reprodukció útján való megismerésének régen lezajlott vitája kel új életre ebben a kérdésben. Való igaz: a Mona Lisát legjobb a Louvre-ban megtekinteni; de Párizsba nem sokan juthatnak el, még ma sem, s a Mona Lisát mégis jó megismerni, akár csak reprodukcióról is. Marad tehát pl. a televízió útján való megismerkedés, ha nem is a tapasztalatszerzés legtökéletesebb, de nagyon fontos és hasznos változataként.

Devecseri Lászlóné, budapesti pedagógus, a történelmi műsorok ilyen vonatkozásáról így foglalta össze véleményét: „Minden történelemtanár előtt közhelynek számít, hogy a történelemtanítás azért marad sokszor eredménytelen a 10—14 éves korú gyermekek számára, mert a multat kell feltámasztani, megeleveníteni azok előtt, akiknek még nincs múltjuk, akiknek száz év fogalma ugyanannyit jelent, mint tízezer év, akiknek nincsenek tapasztalataik az államról, a társadalomról, a politikáról, a termelésről stb. Az időérzék, az olvasás adta élmények, az élettapasztalatok hiányát, a múlt fogalmának, élettelen voltát mindeddig a tanár magyarázata és a könyv szövege ellensúlyozta. A rendelkezésünkre álló dia-sorozat, esetleg egy-két tanári leírás azonban nem nyújthat érzékelhető képet a ruhákról, a szokásokról, a múlt emberé-

Digitized by Google

nek gondolkodásmódjáról, mindennapi életéről, az osztályok egymás közti viszonyáról stb. Ezt a gyermekeknek *látniuk kell.* Egy-egy jó adás többet jelenthet, mint sok órán keresztül tartó magyarázat vagy felolvasás."

Dr. Kontra György (a Pedagógiai Szemle 1964. évi 2. számában) „Képtelen tanulás — életképtelen tudás" címmel a következő megfigyelését tette közzé: Harmadikos gimnazista tanulók röpdolgozatban oldották meg ezt a feladatot: „Rajzolja le és nevezze meg a nagy-agy lebenyeit." A szóbeli választ a tanulók 58.8 százaléka helyesen adta meg; pontosan megnevezték a kérdésben szereplő részeket. De pontosan lerajzolni, hogy mi hol helyezkedik el, csak 41,2 százalékuknak sikerült. A szerző következtetései: „Mindaddig értéktelen teljesítmény bármely szó reprodukálása, amíg nem válik valamely elsődleges jelzés jelévé, illetve amíg nem jelenti a valóság megfelelő elemét." És a következtetés: „Érjük el, hogy a tanulás munkája közben a fogalmakat jelölő szavak mögött mindig ott legyen a *kép.*"

Különböző jellegű képeivel (ábra, reális rajz, trükkfilm, fénykép, mozgókép) a tv valóban sok segítséget nyújthat a képzetek kialakításához, a fogalom alkotáshoz. Felvetik és vitatják azonban, hogy tehet-e valamit *a gondolkodási készség, a feladat-megoldás, az elvont szellemi tevékenység érdekében.*

Tapasztalatok bizonyítják, hogy a televízió második fontos hozzájárulása az oktatási folyamathoz éppen ezen a területen figyelhető meg. Kézenfekvő az a megállapítás, hogy a helyesen kialakított képzetek jó alapot biztosítanak a különböző tartalmak közötti összefügések megértéséhez. Abban a tanulóban, akinek helyes földrajzi képzetei vannak, könnyebb kialakítani a földrajzi gondolkodást, mint abban, akinek zavarosak a képzetei. A televízió eszköztárában olyan lehetőségek is kialakulnak, amelyek ezen túl is formálják a tanuló logikai készségét, *analizáló és szintetizáló tevékenységét.* A műsorok előtt megadott figyelési szempontok arra ösztönzik a nézőt, hogy a képek befogadásával egyidőben elemezze benyomásait, hozza összefüggésbe az új élményeket az eddig tanultakkal, mert csak így tud a műsort követő vitában állást foglalni. A műsorokat követő szenvedélyes vita is az elemzőkészséget fejleszti. De a műsorok figyelése közben is nemegyszer kerülnek a tanulók olyan helyzetbe, hogy kinek-kinek aktívan részt kell vennie a kérdés megoldásában.

Egy példa: Könyvből már ismert tájakat látunk a képernyőn. A filmet nem kíséri szöveg. Az osztályban egy tanuló azt a feladatot kapja, hogy helyettesítse a bemondót, és kommentálja az osztály számára, hogy mit látnak. Máskor kinek-kinek meg kell állapítania, hogy milyen hasonlóság, illetve különbség fedezhető fel két hegyvidék tájai között, milyen összefüggések rejlenek a látott képek mögött. Ezek a módszerek a gondolkodási készséget is fejlesztik.

A tanulókban felkeltett érdeklődés a *műsor megtekintése után is tovább munkál.* A tatabányai ifjúsági könyvtár munkatársai már a tör-

Digitized by Google

történelmi és irodalmi tv-műsorok címeiből tudják, milyen könyveket kérnek majd tőlük kis olvasóik. Általánosan megfigyelt tény, hogy a tanulók, ha valami mélyebben megragadja érdeklődésüket, nyomban olvasmányt is keresnek hozzá, s útjuk a könyvtárba vezet. Az olvasási kedv, a kísérletező kedv, a gyűjtőszenvedély jelentkezése mind arra mutat, hogy a televízió a munkakedv, az érdeklődés felszításával is segíti a pedagógus munkáját.

A tanulási folyamat támogatása mellett fontosak a *nevelési hatások is*. Az a gyermek, aki megízleli a tudományos kíváncsiság, a jól végzett munka, a szellemi erőfeszítések jó ízét, teljesebb emberré válik. Fegyelmezése is sokkal könnyebb, mert a külső kényszer helyébe itt a munka önkéntesen vállalt belső fegyelme lép. De más eredmények is mutatkoznak nevelési vonatkozásban. Móra Ferenc Kincskereső kis ködmön-ének hőseit nem kis szeretettel és megindultsággal nézték a kisiskolások. Egy történelemtanár feljegyezte, hogy egyik tanulója feljajdult, amikor a római kori rabszolga hátán ostorütés csattant. Az egyik, április 4-e előtti műsorban a partizánharcban hősi halált halt Szőnyi Márton édesanyja szólt fiáról, s a gyermekek meghatottan hallgatták a szívből jövő emlékezést. Az ilyen érzelmi hatások mély benyomásokat keltenek a tanulókban.

A FIGYELMET LEKÖTŐ TÉNYEZŐK

A tanulás folyamatának egyik legfontosabb mozzanata: sikerül-e megragadni a tanulók figyelmét, sikerül-e megfelelő mértékben fenntartani a figyelem intenzitását.

A figyelemnek — mondhatnánk — a fiziológiai megalapozottsága abban rejlik, hogy a *televíziózás kizárja a vele egyidejű egyéb tevékenységet*. Előadást, rádiót lehet úgy hallgatni, hogy közben mással is foglalkozunk — televíziót nem. A helyét elfoglaló tanuló a készülékre összpontosítja figyelmét, és nem kis erőfeszítésre is hajlandó azért, hogy jól lássa és hallja, pontosan megértse a közlést.

A szakirodalom gyakran említi *a televízió kiemelő módszerét*. A felnagyított felvételek, az egészen közelre hozott tárgyak képe, a beugró, villódzó feliratok és rajzok vonzzák a figyelmet, s mélyen bevésődnek a nézők emlékezetébe. A kamera válogat a látnivalók között, és a képméretek változtatásával is mintegy vezeti, irányítja a nézőt, kiemeli számára a legfontosabbat.

Összehasonlítva a tv-műsort az oktató-filmmel, jelentős különbség köztük az, hogy a *televíziós adás nem időtlen és nem nélkülözi a személyes kapcsolatok momentumait*. Az egyidejűség érzése a televízió-néző sajátos, fontos élménye. Gyakran még a filmfelvétel nézője is úgy érzi, hogy abban a pillanatban kel életre mindaz, amit lát. Izgalmat kelt benne, hogy mi történik az adott helyen, mi következik utána, s úgy érzi, mintha maga is a helyszínen volna. Az egyidejűséghez kapcsolódó érzés *az összetartozás érzése is*. A tanulócsoportok tudják, hogy

Digitized by Google

ugyanabban a pillanatban az ország legkülönbözőbb helyein más csoportok is ugyanazt látják, és az ösztönzően hat rájuk.

Bár a televízió-műsor nagyon sokféle képi anyaggal dolgozik, mégis joggal mondhatjuk, hogy *legfőbb szereplője az oktató ember.* A televízióban az oktató és a tanulók között egészen sajátos, közvetlen kapcsolat alakulhat ki. Levelek százai „Karcsi bácsi"-nak, „Laci bácsi"-nak szólítják a műsorok főszerepőit. Nem egy szereplő arról számol be, hogy az utcán mosolyogva köszönnek rájuk teljesen ismeretlen gyermekek, de felnőttek is, hiszen ismerik őket a képernyőről, s úgy érzik, hogy ez az ismeretség kétoldalú. A barátságos hang, a közvetlen kapcsolat részben a televíziózás technikai feltételeiből adódó következmény.

A televízió képernyője általában otthonos körülmények között *kisebb közösséget* gyűjt maga köré. A képernyőn szinte csak az emberi arc jelenik meg természetes nagyságban, nem pedig kicsinyítve. A nézőnek az az érzése, mintha egy szobában két egyenrangú fél beszélgetne. A filmrendező mindig tiltja, hogy a színész a kamerába nézzen, a televízió viszont kötelezővé teszi ezt közreműködői számára, s ezzel olyan érzést kelt a nézőben, mintha a szereplő egyenesen az ő szemébe nézne, hozzá szólna. Gyermekekről és idősebb emberekről feljegyezték, hogy rendszeresen viszonozzák a bemondó köszönését, annyira reálisnak érzik ezt a kapcsolatot. Ezek a körülmények parancsolóan előírják mindenféle deklamálás és színpadiság elkerülését, s annak a közvetlenebb, baráti hangnak a megkeresését, amely egyszersmind a korszerű pedagógia közlési módjának is leginkább megfelel.

Emellett fontos körülmény, hogy a televízióban a hagyományos iskolai eszközöktől (tábla, térkép) a film-felvételig tulajdonképpen minden eszköz felvonulhat. Az eszközöknek ez a széles skálája eleve lehetővé teszi az anyag változatos megformálását és ezzel a figyelem ébrentartását.

TELEVÍZIÓS MŰFAJOK AZ OKTATÁS SZOLGÁLATÁBAN

Az oktató televízió műsorai *nem iskolaszerűek;* módszerükben, ahol csak lehet, eltérnek az iskolás jellegtől. Ezek a műsorok az óra, a foglalkozás egy részét alkotják, és annál inkább segítenek, minél jobban tekintetbe veszik a televízió sajátos hatástényezőit, műfaji lehetőségeit.

Érdekes tény, hogy a kiváló előadó *szóbeli előadása* is teljes hatást kelthet a képernyőn. (Természetesen a vonzó egyéniség varázsa ez, mert rossz előadónál azonnal érezzük a gazdagabb képi anyag hiányát.) A rajzokkal, modellekkel, filmrészletekkel *illusztrált előadás* már gyakrabban szerepel műfaji megoldásként. *A riport- és dokumentum-műsorok is* jó keretet adnak alkalmanként egy-egy tartalom közlésének.

Ezek a formák nélkülözhetetlenek, de el kell ismerni, hogy a szóbeli előadás — az illusztrációkkal kiegészített előadás is — korántsem kelt a nézőkben olyan izgalmat, érdeklődést, mint a drámai jellegű feldolgo-

Digitized by Google

zás. *A drámai feldolgozásban* nemcsak értelmi tényezők kapnak szerepet, hanem érzelmi tényezők is. A drámai jelenetben jó és rossz, haladó és konzervatív stb. áll szemben egymással. A néző beleéli magát ezekbe a küzdelmekbe, érzelmileg azonosul a hősökkel, átéli a szereplők szituációjából eredő örömöt, bánatot, s teljes személyiségével részt vesz az ábrázolt események feldolgozásában. A dramatizált televíziós műsor legnagyobb szakmai gondja annak megítélése, *milyen mérvű legyen* ez a belépés, azonosulás. Mert a tanulási folyamat nem nélkülözheti ugyan az érzelmi tényezőket, de az érzelmi elem túlsúlyba kerülése a visszájára fordíthatja a hatást. Ha a gyermek már mesének tekinti a valóságot, ha „ mozizik", akkor a tanulási folyamat szempontjából ez nem sok haszonnal jár.

Ami a humán tárgyaknál és a nyelvtanításban a drámai jelenet, a dialóg, az a természettudományokban *a kísérlet és a gyakorlati alkalmazás bemutatása.* Sokan talán nem is gondolnak arra, hogy a fizikai, kémiai kísérletnek is van dramaturgiája. Az előkészület, a kísérlet céljának kijelölése a drámai expozíciónak felel meg, s ahogy a dráma szereplőit érzelmi motíváltsággal szemléljük, éppúgy nem kevés izgalommal lessük, az előzetes bejelentéseknek megfelelően sikerül-e a kísérlet, vagy sem. És hogy mennyire beleélhetik magukat a tanulók egy-egy kémiai kísérlet lebonyolításába, arra jellemző egy külföldi tanárnak az a közlése, hogy egy kémiai kísérletnek a tv-ben való bemutatásakor egyik tanítványa a kísérlet végzésekor jelentkező szagot is érezte. A vizuális és akusztikus beleélés a szaglásszervet is működésbe hozta.

Külön tanulmány tárgya lehetne, hogy a különböző *játékok, rejtvények, vetélkedők* mennyire segítik az oktatómunkát. Említsük meg a középiskolásokat mozgósító *„Ki miben tudós?"* vetélkedőket, és akkor az olvasó bizonyára elismeri az ilyen játékos, versenyszerű módszerek pedagógiai hasznát, a játékok dramaturgiájának hatásos voltát.

Szóltunk az oktató televízió hatástényezőiről, műfaji lehetőségeiről. A *legfontosabb tényezőt* azonban, mint minden közlésnél és tanítási folyamatnál, *a tartalom helyes megválasztásában kell keresnünk.* Rubinstein következő gondolatsora a televíziós oktatásra is teljes mértékben vonatkozik: „A figyelem tartósságának leglényegesebb feltétele, hogy a tárgyban, amelyre a figyelem összpontosul, új tulajdonságokat és kapcsolatokat fedezhessünk fel. Ahol a magunk elé állított feladattal kapcsolatban valamilyen tárgyra összpontosítva figyelmünket, ki tudjuk bontakoztatni az észlelésben, vagy a gondolkodásban adott tartalmat, új aspektusokat tárva fel benne, kölcsönös viszonyaikban és kölcsönös átmeneteikben, ott a figyelem igen hosszú ideig tartós maradhat. Ahol a tudat mintegy zsákutcába jut és a szétforgácsolt, gyér tartalom nem ad lehetőséget további fejlődésre, mozgásra, a tárgynak más oldalaihoz való átmenetre, elmélyülésre, ott a figyelem könnyen elterelődik és elkerülhetetlenül fellép a figyelem ingadozása." (Az általános pszichológia alapja, II. kötet, 707. old.)

Digitized by Google

AZ OKTATÓ TV JÖVŐJE

Az iskolai és a szervezett felnőttoktatáshoz kapcsolódó televíziós műsorok néhány tapasztalatáról adtunk számot. A bevezetőben olyan szakértőket idéztünk, akik ettől az új eszköztől várják az oktatásügy forradalmát. Nos, semmiféle eszköz nem csinál egymaga forradalmat; az oktatásnak a kor követelményeihez való igazodása szélesebb, átfogóbb feladat. De hogy az oktató televízió sokat tehet a cél érdekében, arról már a hazai gyakorlat is tanúskodik.

A Politikai Bizottság nemrég elemezte a televízió műsormunkáját; elismeréssel szólt a felnőttoktatás terén végzett munkáról, az iskolatelevízió kísérleteinek tapasztalatait pedig a következőképpen summázta: „Az iskolatelevízió önálló szerepet tölt be a népművelő műsorok rendszerében. Létrehozása az utóbbi évek egyik legeredményesebb és legjelentősebb vállalkozása. Az általános iskolák felében van már tv-készülék és az iskolatelevízió műsorszolgáltatását az általános iskolák igénybe is veszik. Az ITV eddigi tevékenysége még csak kísérletnek tekinthető, de tapasztalatai alkalmasak figyelemreméltó következtetésekre: a tv felhasználható mind a humántárgyak, mind a nyelvek, mind a természettudományos és technikai ismeretek oktatására: nemcsak a szemléltetéssel segít, hanem növeli a tanuló érdeklődését és a pedagógusok véleménye szerint elősegíti az önálló gondolkodás fejlődését; közreműködhet valamennyi korosztály oktatásában és nevelésében; fontos szerepet tölt be a korszerű pedagógiai eljárások terjesztésében, a pedagógusok továbbképzésében, a pedagógiai közvélemény alakításában." És mert ilyen előnyei vannak az oktató televíziónak, ezért tartja szükségesnek a határozat a *kísérletek továbbfolytatását*, mind az iskolai oktatás, mind a felnőttoktatás és a pártoktatás területén.

Sokféle terv, elképzelés merült fel. Bizonyos, hogy az általános iskola támogatása mellett a *középfokú oktatás igényeire* is (a világnézeti oktatásra, a nyelvoktatásra, természettudományos oktatásra stb.) nagyobb figyelmet kell fordítani. Az idézett párthatározat is megemlíti a szakmunkásképzésben és különösen az *emelt szintű szakmunkásképzésben mutatkozó feladatokat.* Vannak, akik a felnőttoktatás kereteinek szélesítését sürgetik ezen az úton, mások viszont az egyetemi levelező oktatásban résztvevők televíziós konzultációit tartják a legfontosabbnak. A sokféle igény jelentkezése arra mutat, hogy az eddigi tapasztalatokat kedvezően ítéli meg a közvélemény, s ez örvendetes. De minden igény kielégítésére egyelőre nincsenek meg a feltételek (technika, műsoridő stb.) Oktatásunk helyzetének, oktatáspolitikai céljainknak alapos elemzésével és a népgazdasági terveinkkel való összevetésével kell majd a sorrendet kialakítanunk, és ezzel egyidőben a szükséges feltételeket megteremtenünk.

A jelek arra mutatnak, hogy az oktató televízióra hazánkban is nagy feladatok várnak.

Sándor György

Digitized by Google

A könnyűzenés műfajról

„A legnagyobb tévedés volna – márpedig ez nemegyszer előfordul – a kispolgári ízlés elleni harcot a szórakoztató, könnyű műfajok háttérbe szorításával vagy lekezelésével felcserélni."
(„Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban." Társadalmi Szemle, 1966/7–8. szám.)

Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének tanulmányát a könnyűzenés műfaj területének alkotó és előadó művészei is nagy örömmel olvasták. Megelégedéssel vették tudomásul, hogy állást foglal egy olyan kérdésben, amely már hosszú idő óta szenvedélyes vitákat keltett és kelt ma is. A kérdés — nyersen fogalmazva — valahogy így hangzik: *milyen sorsot szán kulturális politikánk a távolabbi jövőben a könnyűzenés műfajnak?* Azt-e, hogy a maga sajátos eszközeivel részt vehet a tudatformálás általános művészi feladatában? Vagy azt, hogy mint a kispolgári ízlés-komplexum egyik kihalásra ítélt csökevénye, idővel fokozatosan elsorvad?

Még nyersebben szövegezve: *szükség van-e egyáltalán könnyűzenés műfajra?* Az a látszat, mintha a válasz csakis egyértelmű „hát persze" lehetne. A művelődéspolitikai gyakorlat azonban korántsem ilyen egyértelmű. A könnyű műfaj művelői sok vonatkozásban úgy érezhetik, hogy munkájukat a kulturális politika irányítói mindennapi ténykedésük során periférikusnak kezelik, még akkor is, ha *elvben* gyakran deklarálják a „népszerű" műfajok fontosságát.

A könnyű műfaj alkotói és előadói mindmostanáig jogosan sürgették tehát az egyértelmű és egyöntetű művelődéspolitikai szemlélet kialakítását. De az is kétségtelen, hogy ennek az egyöntetű szemléletnek a létrejöttét maguk sem segítették elő elég hathatósan. A legfontosabb érvek: a meggyőző, új művészi eredmények is eléggé gyér számban jelentkeztek az elmúlt években. A könnyűzenés műfaj művészei arra sem fordítottak elég gondot, hogy hozzájáruljanak „a könnyű műfajok elméletének megteremtéséhez", pedig ezt már a szocialista realizmusról szóló vitaindító tanulmány is sürgette. Így azután valóban nehéz öntörvényei szerint értékelni egy olyan művészeti ágat, amely a saját belső törvényszerűségeinek kitapintását, feltárását és a belőlük adódó következtetések levonását maga is elhanyagolja.

A legutóbbi időben örvendetes változást észlelhettünk. Megélénkültek az elvi viták, csökkent a szakmai összejövetelek kicsinyes panasznap jellege. A vitázók — akiket a megoldatlan elméleti és gyakorlati problémák egész sora szorongat — mintha végre rájöttek volna, hogy saját alkotóterületük alapvető kérdéseit elsősorban *maguknak* kell megválaszolniuk. És *maguknak* kell felmérniük, meghatározniuk, hogy kitűzött céljaik eléréséhez a művelődéspolitikai irányítástól milyen támogatást kívánhatnak.

Digitized by Google

A problémák tisztázásának igényét jellemzi, hogy az elmúlt esztendő során az MSZMP Központi Bizottságának kulturális osztálya is meghívta eszmecserére a könnyűzenés műfaj szakembereit és a kulturális politika illetékeseit. Akárcsak a többi megbeszélésen, itt is kiderült, hogy a könnyűzenés műfaj, s általában a könnyűzenés alkotóterület elhelyezése a művészetek hierarchiájában, társadalmi jelentőségének meghatározása, esztétikai adottságainak, lehetőségeinek felmérése meglehetősen kezdetleges stádiumban van. Az elméleti munka azonban végre mégiscsak megindult, a megoldásra váró kérdéscsoportokat a szakemberek többsége világosan látja, fontosságuk megítélésében egyetért.

Az alábbiakban megkíséreljük annak az ismertetését, hogy az eddigi viták milyen gondolatkörben mozogtak, milyen lényegesebb kérdésekre kerestek választ. Ez azonban a teljesség igénye nélkül történik, mert a könnyűzenés műfaj (általában, a könnyűzenés alkotóterület) problémaköre annyira szétágazó és sokrétű, hogy egy rövid beszámoló keretében lehetetlen az összes szálakat egybefogni. Csak a legtöbbek által képviselt gondolatoknak igyekszünk itt kifejezést adni, abban a reményben, hogy ezek újabb gondolatsorokat indíthatnak el és további vitákra serkenthetnek.

A könnyűzenés alkotóterület tömeghatása

Arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen miért is kell ezzel a „komolytalan" műfaj-családdal végre komolyan foglalkozni, világos választ ad néhány statisztikai adat: ezek a könnyűzenés terület hatásrádiuszának rendkívül jelentős voltáról tanúskodnak.

A színházi főigazgatóság megállapítása szerint Magyarországon majdnem minden második nézõ könnyűzenés produkcióhoz váltja meg a jegyét. A könnyűzenés előadások látogatóinak aránya a felmérés idején (1963-ban) 43 százalék volt, és a jelek szerint ez az arányszám azóta növekedett. A felméréskor az országban 26 színház működött, közülük mindössze hétnek a műsorán nem szerepeltek könnyűzenés darabok. A vidéki színházak csaknem kivétel nélkül vegyesen játszanak prózát (egyesek operát is) és könnyűzenés műveket. Budapesten, ahol élesebben elválnak egymástól az egyes intézmények — arculatban, jellegben — természetesen nagyobb a *csak* prózát játszó színházak száma. Ennek ellenére a fővárosban is az összes előadásoknak több mint egyharmada operett és zenés vígjáték.

A Színháztudományi Intézet is végzett hasonló felmérést az elmúlt években. Eszerint 1957-től 1963-ig a legtöbb látogatót megért darabok közül az első 54-et elemezve az alábbi eredmény mutatkozik:

54 mű összes látogatója	14 073 000
ebből prózai mű	3 226 000
opera	2 243 000
könnyűzenés mű	8 604 000

Digitized by Google

Világos azonban, hogy ha a könnyűzenés produkciók hatókörét csak a színházakban próbálnánk felbecsülni, hamis képet kapnánk. A színházi előadások sorozatait ugyanis rengeteg esztrád-rendezvény is kiegészíti. Mindezek látogatóinak a számát pedig sokszorosan meghaladják a könnyűzenés játékokat igénylő rádióhallgatók és tv-nézők tömegei. A rádió és televízió közvéleménykutató osztálya 1965 márciusában körkérdéses módszerrel igyekezett a közönség érdeklődését kipuhatolni. Ebből az anyagból kiemeljük azt a kérdést, hogy „kedveli-e az operettet?" A kérdezettek válasza így oszlott meg:

	Budapest	vidék
Igen	75%	87%
Nem	25%	13%

De a könnyűzenés műfaj hatás-rádiuszának felmérése nem szorítkozhat csupán egy bizonyos színjáték- vagy rendezvény-típus nézőinek, hallgatóinak számbavételére. A tánczene, a táncdalok kedvelőinek tábora nyilvánvalóan még jelentősebb. Az ilyenfajta könnyűzenés művek népszerűségéről némi fogalmat alkothat, aki figyelemmel kísérte a tv táncdal-fesztiválját. Ez a rendezvény a közönség legszélesebb rétegeiben olyan érdeklődést keltett, amely csak a sportesemények mértékével mérhető. Tudvalevő, hogy a tv a versenyművek pontozásának munkájába a közönséget is bevonta. Felhívásukra 140 000 szavazat érkezett be. Ez önmagában is meglepő szám, hát még ha meggondoljuk, hogy a szavazatok többnyire egy-egy tv-néző család véleményét tükrözték. Valójában tehát a tv-nézők túlnyomó többsége részt vett a szavazásban, ami pedig *milliós tábort jelent.*

A táncdalok nagy népszerűsége arra hívja fel a figyelmet, hogy a szórakozóhelyeken elhangzó tánczene hatásvilága is igen széles kiterjedésű lehet. Itt a mérőeszközök alkalmazása persze még bonyolultabb feladat. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy *a „könnyűzenei hatás" a maga összességében lényegesen nagyobb közönségréteget sugároz be, mint ahogy ezt eddig bármiféle szondázás még csak sejteni is engedte volna.* Ezt tudomásul nem venni: képtelenség. Hiszen reális adottságról van szó, olyan kulturális tényezőről, amely éppúgy szolgálhatja az egészséges tudatformálódást, mint ahogy gátolhatja is. Csak rajtunk áll, milyen célok felé irányítjuk. Csak rajtunk áll, hogy megtaláljuk helyét művelődéspolitikánk fontossági hierarchiájában.

A könnyűzenés műfaj funkciója

A múltban és a jelenben a legtöbb ellentétet az a kérdés élezte ki, hogy mi ennek a nagy táború műfajnak a társadalmi és művelődéspolitikai funkciója? Feladata-e, hogy művészi eszközökkel *nevelje* közönségét, vagy beérhetjük azzal is, ha *csak szórakoztatja?*

A legutóbbi viták során az a felfogás vált általánossá, hogy az efféle „vagylagosság" helytelen és félrevezető. Mert hiszen — egyrészt

Digitized by Google

— nincs és nem lehet a művészi életnek olyan jelensége, amely *semmiféle* tartalmat ne tükrözne. Másrészt: a könnyűzenés műfaj természetrajzát éppen az jellemzi, hogy *virágzó korszakaiban mindig volt véleménye* — nagyon is egyértelmű, plebejus véleménye — a maga *korának társadalmáról*. Játékosan könnyed hangon bírált, de bírált. „Nevetve ostorozta az erkölcsöket", ahogy ezt egykor, a XVIII. században az olasz zenés-komédia színház emblémája hirdette. (Vagy említsük a legkézenfekvőbb példát, *Offenbach* szatirikusan szórakoztató művészetét?) Világos, hogy a könnyűzenés műfajnak merőben más fokon, más minőségben, másfajta művészi módszerekkel kell a közönség tudatára hatnia, mint a súlyosabb veretű műfajoknak. Az is világos, hogy a közönség ízléses, igényes szórakoztatása, derűs hangulatba ringató mulattatása az *elsőrendű* feladata. Ez pedig egyáltalán nem alantas, hanem nagyon is fontos hivatás. Igaza volt *Lukácsy András*nak, amikor az Élet és Irodalom hasábjain perbe szállt a könnyű műfajok szórakoztató funkcióját lebecsülő arisztokratizmussal. Hadd idézzünk érveiből: „Vannak alkalmak, amikor a közönség pihenni akar, szórakozni, oldódni, nem utolsósorban azért, mert napközben derekasan kivette a részét a *jobbért és nemesebbért* folyó küzdelemből... Nem akarja, legalábbis nem minden alkalommal, még este is újratermelni feszültségeit." Valóban, ez az egyik fontos közönség-élettani és közönség-lélektani oka a könnyű műfajok rendkívüli népszerűségének. A másik, minduntalan figyelmen kívül hagyott ok az, amelyre *Romain Rolland* hívja fel a figyelmet, a *Nép Színháza* című könyvében: minél inkább a napi munkában kifáradt, dolgozó milliók foglalják el a nézőtereket, annál nagyobb szükség van arra, hogy a színház váltott hatásokkal dolgozzék. A fáradt elme figyelmét ugyanis a szöveg, a zene és a mozgásművészet változatos ütemezésével, a gondolati és a látványos elemek leleményes keverésével lehet a legsikeresebben ébren tartani. Mondanunk sem kell, hogy *Romain Rolland* ezzel a megállapításával *nem az operett, hanem a komplex színjátszás mellett tört lándzsát*. De minthogy a könnyűzenés műfaj természeténél fogva mindig váltott hatásokkal dolgozik, a maga szintjén mindenesetre eleget tud tenni a vázolt közönség-biológiai követelménynek, s ez igen fontos népszerűségi tényező.

De félreértés ne essék: a sajátos adottságok figyelembevétele nem azt jelenti, hogy az elsősorban szórakoztató műfajoknak *nem* ugyanazokat a művelődéspolitikai alapelveket kell szem előtt tartaniuk, mint súlyosabb szellemi fegyverzetet viselő társaiknak. Így tehát *a könnyűzenés színházat sem szabad afféle rezervátumnak tekinteni*, ahol szabadon tenyészhet a megdohosodott, kispolgári életérzés, a retrográd szellem és az ízléstelenség. Már csak azért sem, mert kétségtelen, hogy a könnyű múzsa, ha rossz úton tévelyeg, sokkal több bajt okozhat, mint „komoly" testvérei. Nemcsak széles körű népszerűsége, tömegkapcsolatai miatt; azért is, mert a dallamok mágiájával, a tánczene ritmusvarázsával közvetlenül az érzelmekre és az érzékekre hat. *Köny-*

Digitized by Google

nyebben ejti tehát hatalmába a közönség-ember (különösen a színházban még járatlan közönség-ember) *teljes* személyiségét, mint az elsősorban az értelemre ható próza.

Hogy a könnyűzene *végletes esetben* milyen *démoni hatást* kelthet, arra jellemzők azok a jelenségek, amelyek különböző nyugati tánczene- és táncdal-divatok útját követik. Bizonyos jazz-rendezvények körül valóságos csaták dúlnak. (Vigyázzunk, össze ne tévesszük az ilyesfajta parádékat a valóban művészi és joggal nagy tömeghatású jazz-előadásokkal!) Az efféle esték jórészt fiatalokból verbuválódó közönsége tombol-rombol, szétzúzza az előadótermeket, elismerését törött széklábakkal és bevert fejekkel fejezi ki. Tanulságos lehet ezeknek a tömegőrjöngéseknek mélyebb társadalmi okait elemezgetni. (Nyugaton egyébként ennek jelentős irodalma van.) Mégis kétségtelen, hogy az őrjöngés felidézésében *a döntő szerepet maga a zene játssza*, a monomelódia, a monoritmus agybénító és idegkorbácsoló bűvölete. Ez a gyakran morbid, dekadens, neoprimitív hang- és ritmushatás úgyszólván érvényteleníti a kulturális gátlásokat, embertelen ösztönöket szabadít fel és juttat féktelen kifejezésre. Szinte lehetetlenség, hogy a gyakran félelmes méreteket öltő tömegjelenségekkel kapcsolatban ne gondoljunk a középkori táncjárványokra, amelyek mindig nagy világválságok idején léptek fel, és belső indítékuk a tömegpusztulástól való félelem volt.

Az ilyen torz járványok nálunk persze ismeretlenek, vagy csak elszigetelt bárányhimlő-esetekként jelentkeznek. De ifjúságunk egy részének kritikátlan rajongása a könnyűzenei neoprimitivizmusért — amire *Lendvay Kamillo* tanulmánya hívta fel a figyelmet — olyan jelzés, amelyet nem minősíthetünk jelentéktelennek. Lendvay rámutatott, hogy a ritmikus monotónia azért gyakorol tömegvonzó hatást, mert „nem kíván odafigyelést, megszokjuk, mint a gépzakatolást, de az érzékeket annál jobban fel tudja korbácsolni". (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a neoprimitív tánczene az értékes és művészi jazznek éppen a legvonzóbb sajátságát veti el: izgalmasan bonyolult poliritmikus feszültségét.) Mindenesetre fel kell figyelnünk a táncmuzsika tömegbiológiai hatásának problémájára is. Többet, komolyabban, főként tudományosabban kellene foglalkoznunk jelenségeivel és e jelenségek okaival, mint ahogy eddig tettük. Itt is ideje volna felvenni a harcot az elembertelenedés tendenciáival, amelyek a „könnyű" műfajokban éppúgy megtalálhatók, mint a „komoly" művészetekben. És bár az eszközök nagyon különbözők, *a tartalom azonos:* a kilátástalanság, a nihil víziójának felidézése, kaotikus, reménytelen életérzés kifejezése. Persze, ez esetben is helytelen volna olyan módon harcolni a dekadens jelenségek ellen, hogy tabukat teremtünk és tilalmakat proklamálunk. Humánus, egészséges, művészileg igényes alkotások létre segítése a legjobb módszer a morbid művek kirekesztésére.

A *tv táncdal-fesztiválja* ilyen értelemben is *dicséretre méltó kezdeményezés volt.* Először sikerült elérni, hogy új magyar könnyűzene-

Digitized by Google

számok egész sora vált igen rövid idő alatt népszerűbbé a legnépszerűbb külföldi táncdaloknál. Erről a már említett statisztikai adatokon kívül a csaknem félmillió példányra tehető lemez- és kottaeladás is tanúskodik. Bizonyára vannak, akik felvetik a kérdést, vajon helyes-e „slágereket" ilyen nagyságrendben népszerűsíteni? Akik ezt kérdezgetik, szem elől tévesztik, hogy a közönségnek, elsősorban a fiatalságnak a friss táncritmus-igénye mindenképpen meglevő igény, *természetes igény*, élettani igény. A fiatalok táncolni szeretnek, táncolni akarnak. És ha nem kapnak elegendő jó, új, modern táncmuzsikát Budapest hullámhosszán, ne csodáljuk, ha ide-oda csavargatják tranzisztoros rádiójukat. Az aggályoskodók figyelmét egyébként szeretnénk felhívni arra a nagy érdeklődésre is, amelyet a nyugati haladó mozgalmak tanúsítanak a könnyű zene tömegbefolyása iránt. Hathatósan támogatják a könnyű tömegművészetek egészséges fejlődését. Nem véletlen, hogy Franciaországban és Olaszországban a legtehetségesebb könnyűzene-szerzők és előadók többsége a proletariátus művészének vallja magát. Ez persze elsősorban műveikben jut kifejezésre. Ezeknek a műveknek hangulatkeltő hatása egyáltalán nem jelentéktelen.

Talán itt érinthetjük a legközelebbről a könnyűzenés műfaj és általában a *könnyűzene funkciójának lényegét:* jellegénél, adottságainál fogva rendkívül alkalmas arra, hogy a tömegek hangulatát befolyásolja, érzésvilágukat alakítsa — jó és rossz értelemben egyaránt. Ugyanilyen alkalmas arra is, hogy a tömegízlést formálja, vagy deformálja. Ha tehát társadalmi feladatát próbáljuk meghatározni, valahol az érzelmi nevelés és az ízlésnevelés körül kellene kereskednünk.

A közönség érzelmi nevelését persze nemcsak azok a könnyűzenés művek befolyásolhatják károsan, amelyek az embertelen durvaságot avatják divateszménnyé. Az érzelgősség propagálása ugyanilyen bomlasztó hatású, a szentimentális giccs éppoly ártalmas, mint a zenei huliganizmus. Hadd említsünk egy múltbeli, szinte abszurd példát. A harmincas években világsikert aratott a *„Szomorú vasárnap"* című sláger. A búsan sopánkodó dal elterjedése valóságos öngyilkossági hullámban játszott közre — persze, a látszat szerint — nemcsak nálunk, szülőhazájában, de még Amerikában is, ahová exportálták. Számos életunt hivatkozott búcsúlevelében arra a végzetes hangulatra, amelyet lelkében a nóta reménytelen dallama és szövege ébresztett. Egész sor újságcikk foglalkozott akkoriban ezzel a groteszken tragikus jelenséggel. Ennek magyarázata alighanem az, hogy a dal egy akkor meglehetősen általános életérzésnek adott közhelyszerű, tehát sokakban visszhangot keltő kifejezést, így mintegy „előregyártva" kínálkozott sokak hangulatának tükrözésére. A példa — ismételjük — groteszk, de elgondolkoztató. Az érzelgős közhely, úgy látszik, nemcsak az ízlést rombolja, hanem a még nem kiforrott művészi ítélőképességű ember lelki ellenállóképességének is kárára lehet.

De jól vigyázzunk: *ne tévesszük össze az érzelgősséget az érzelmességgel!* Ez pedig manapság elég gyakran megesik. Művészeti köz-

Digitized by Google

életünkben egészséges törekvés a szentimentalizmus elleni harc. De néha úgy látszik, mintha a fogalmak itt sem volnának eléggé tisztázottak. A sajtó hasábjain gyakran kifogásolják bizonyos művek „érzelmességét", amikor nyilván érzelgősségről van szó. Semmiképpen sem lehet a kritika célja és hivatása, hogy a természetes, egészséges emberi érzelmeket bűnként hánytorgassa fel. A könnyűzenés műfajnak *alapvonása az érzelemgazdagság,* hiszen elsősorban az érzésvilágra kell hatást gyakorolnia. Hivatása, hogy érzelmi kultúrára, érzelmi fogékonyságra neveljen, s ez egyáltalán nem jelentéktelen feladat. *Major Tamás* mondta egyszer szellemesen: a jó operettnek egyik legfőbb funkciója, hogy megtanítsa a fiatalokat szépen szeretni. Ez bizony igaz lehet.

Nem feledkezhetünk meg egy másik, ugyanilyen fontos funkciójáról sem: *a közönség jókedvre derítéséről.* Prózai patikáinkban, sajnos, hiánycikk a vidámság lelki tápszere. Ritka a jó vígjáték. Pedig a nevetés egészséges lelki tornáját az emberi idegrendszer nem nélkülözheti. A könnyű műfaj népszerűségének éppen az az egyik titka, hogy „nevetés-centrikus", a nézőt jó hangulatba hozza, felvidítja. Csak hát nem mindegy, hogy *mivel* nevettet. És talán éppen ebben gyökerezik a könnyű műfaj megújulásának legfőbb nehézsége.

Hogy az emberek min mulatnak jóízűen, az jórészt az adott korhoz, az adott földrajzi helyzethez és főként az adott társadalmi berendezéshez kötődik. Vannak persze örök és általános érvényű nevetésforrások is. A bohóctréfák alapformái például az ókortól napjainkig hatásosak maradtak. És éppígy ma is magukkal ragadnak a múlt kiemelkedő szatirikus alkotóinak művei: a legalsó és a legfelső szint örök emberi érvényű. A *„középszinttel" van a baj:* egy-egy történelmi korszak tipikus viccei a következő korszakra érdektelenné válnak, az előző korszak pedig nyilván meg sem értette volna őket. A közkeletű szellemeskedés mindig elválaszthatatlan a kor szellemétől. Ez az oka annak is, hogy a középfajsúlyú vígjátékok gyorsabban veszítik el aktualitásukat, mint a velük egykorú és azonos értékű drámák. A könnyű műfaj, amelynek tréfakészlete mindig erősen tükrözi korának humorkonvencióját, történelmi sorsfordulók után elsorvad, gyökértelenné válik. Időbe telik, míg sikerül felfedeznie az új társadalomban kínálkozó nevetés-forrásokat, megtalálni a változott emberi viszonylatokhoz illő könnyed és mégsem frivol, szatirikusan bíráló és mégsem otromba hangot. Átmeneti korban ez egyáltalán nem könnyű feladat. De a könnyű műfajnak mégis meg kell oldania, mert enélkül nem lehet teljes értékű.

A könnyűzenés színpad műfaji gondja: operett, vagy musical?

Sokat vitatjuk, hogy *milyen irányba fejlődjék* tovább a könnyűzenés színjátéktípus. Az „operetthivők" szemében a „klasszikus" és

Digitized by Google

„félklasszikus" operett a könnyűzenés műfaj múltja, jelene, jövője. Mások viszont azt hangoztatják, hogy az operett végelgyengülésben szenved, a „musical comedy"-é a jövő.

A legutóbbi viták során egyre világosabbá vált, hogy az operett és a musical szembeállítása — álprobléma. Valójában *nincs külön operett-műfaj és külön musical-műfaj, csak korszerű, vagy korszerűtlen könnyűzenés játék van;* olyan, amelyik megrekedt a múltban és avult sablonokat ismételget, és olyan, amely a kifejezés új, modern eszközeit keresi a legkülönbözőbb művészi módszerekkel.

A könnyű zenés-táncos játékforma olyan régi kultúrtörténeti jelenség, mint maga a színjátszás. Az őseredet óta minden időkben épségben megőrizte *a szöveg, a játék, a zene és a tánc eredeti egységét,* a színjátszás legrégibb alapformáját. Változó korokban, változó társadalmi viszonyok közt, más és más fejlődési fokon más és más külső jegyekkel álcázottan, más és más elnevezéssel jelent meg a világszínpadon, de mindig a legszélesebb tömegek kedvelt szórakozása, hagyományos mulatsága volt: *plebejus műfaj,* népszínház. Az ókorban mimusjátéknak nevezték, a reneszansz idejétől fogva a commedia dell'arte tarka rongyaiba öltözötten táncolt, énekelt, mókázott, majd sorra vette fel a francia vaudeville, az opera comique, a német „Singspiel" és végül a múlt században a még ma is népszerű operett nevet. Mindezek az elnevezések egy-egy fejlődési fokának, újabb korszerű változatának kibontakozását takarták.

A komplex komédia most is korszerű, új utat keres. A világszerte, évtizedek óta folyó kísérleteknek közös vonásuk, hogy *a mai érzés- és gondolatvilág, a mai társadalmi viszonylatok, egyszóval: az aktuális életanyag meghonosítására törekednek* a könnyűzenés világszínpadon. Az új életanyag természetesen csak mai zenei nyelven, a ma életütemének megfelelő ritmikával szólalhat meg. Az új keresése tehát több művészeti ágban folyik egyidejűleg, hogy aztán a komplex műfajban egyesülve *közös eredményt hozhasson létre.* A világ innenső felén (kevés kivétellel) változatlanul operettnek vagy zenés vígjátéknak címkézik az új típusú könnyűzenés műveket. Amerikában néhány évtizede musical comedy-nak nevezik, ami nem más, mint a „zenés komédia" pontos angol megfelelője. Sem az egyik, sem a másik címke nem jelent sokat: gyűjtőnév mind a kettő. Az elnevezés nem tükrözi a lényeget, sőt gyakran megtévesztő. Ha például nálunk egy-egy importált, modern hangvételű és formájú zenés játék nem arat megfelelő sikert, rögtön megkondul a vészharang: „a musical nem kell a magyar közönségnek!" Pedig alighanem csak *egy bizonyos darab,* vagy annak előadása nem keltett tetszést. E percben viszont csaknem az egész művészi közvélemény a „musical frontáttörésének" könyveli el a *My Fair Lady* nálunk is kivívott diadalát — holott nem erről van szó.

Pontosan kielemezhető, hogy ez a kitűnő amerikai zenés darab éppen azzal aratott sikert nálunk (és a nemzetközi kritika egy része szerint másutt is), ami a megszokott könnyű-műfaji sikertényezőkkel

Digitized by Google

közös benne. A libretto „értelmi szerzői" kiválasztottak egy sok évtizede világsikerrel játszott, immár klasszikus értéknek számító víg-játékot. (Mindenütt ez a könnyűzenés műfaj „nemesítésének" egyik bevált módszere.) Majd ügyes kézzel *szabályos karrier-történetté*, tehát eszményi operettszöveggé gyúrták át *Shaw* szellemes-kesernyés *Pygmalion*ját. Egyéb bravúr-fogásokon kívül elsősorban azzal, hogy happy-endesítették. A krónika szerint Shaw haláláig sem adott engedélyt az ilyesfajta megzenésítésre. *Pascal*nak, a Pygmalion-film producerének erre vonatkozó ajánlatára azt válaszolta, hogy „ha a Pygmalion a maga sajátos, verbális muzsikájával az Ön barátainak (a zenésítéshez ajánlott komponistának és librettistának) nem elég jó, akkor az illetők alkotótehetsége alighanem egészen rendkívüli lehet. Ez esetben talán inkább Mozart Cosi fan tutte-jének megzenésítésével kellene próbálkozniuk." A „musicalesitésre" vonatkozólag az amerikai producereknek csak Shaw halála után, az örökösökkel sikerült megegyezniük.

Igaza volt-e Shawnak, mikor olyan szarkasztikus hangon tagadta meg az engedélyt? Az azóta történtek nem őt igazolják. A My Fair Lady önálló alkotás: a magas színvonalú irodalom és színházi business-szakértelem remekül sikerült gyermeke. A hatalmas nemzetközi sikernek persze döntő tényezője *Loewe* dallamos, fülbemászó zenéje is. Minthogy nem jár túlságosan szokatlan utakon, hanem modern színeket alkalmazva, a tradíciókat követi, a konzervatívabb ízlésű tömegek tetszését is megnyerheti. Loewe — amerikai szakvélemények szerint is — inkább az operett megszokott, kontinentális hangvételének kiváló mestere, mint újító, inkább az egykor Amerikában is rendkívül népszerű angol *Sullivan* utóda, mint az elképesztően merész és zseniális, nagy jazzkultúrájú, még „dodekafón slágereket" is komponáló *Bernstein* kortársa.

A két kiemelkedő, világsikerű mű, a bájos *My Fair Lady* és a megrendítően nagyszerű és újszerű *West Side Story* művészi anyagának, építkezésének, hőfokának végletes ellentétei világosan tükrözik, hogy itt *nem egy azonos szabályokkal körülhatárolható, azonos új műfaj termékeiről van szó.* A My Fair Lady modern hangvételű operett, a West Side Storyt legtalálóbban talán jazz-drámának nevezhetnénk. Mindkettő lényegében annak a jelentős könnyű-műfaji fellendülésnek az eredménye, amely Amerikában az utolsó évtizedekben következett be. A fellendülés néhány kiválóan sikerült, új, bár egymással közös nevezőre alig hozható művel ajándékozta meg a zenés világszínpadot. Persze, igaza van annak a nyugatnémet kritikusnak, aki rámutat, mennyire hamis látszatot kelt, ha a modern amerikai zenés darabokat kizárólag a West Side Story rangját elérő művekkel azonosítjuk, ahogy az európai sajtó hasábjain minduntalan megesik. A Broadway zenés produkcióinak sorában tíz között egy ha akad, amelyik sikert arat, és a valóban értékes művek száma ennél is jóval kisebb. A világhírű alkotások mellett tucatszámra teremnek olyan

Digitized by Google

„musical"-ek, amelyek éppen annyira szentimentálisak és régimódiak, mint a legócskább európai átlag-operettek.

A legjobb zenés darabok komponistái, librettistái és nem utolsósorban producerei rájöttek azonban egy nagy igazságra: hogy néha nem is rossz üzlet szőlőből bort csinálni. Ez a felismerés vitte rá őket, hogy klasszikus értékű vígjátékokat, regényeket igyekezzenek könnyűzenés művekké átlényegíteni (még *Voltaire Candide*-ját is, többek között!). No meg arra, hogy a mai embert érdeklő *aktuális kérdéseknek* próbáljanak a zenés színház sajátos atmoszférájában hangot adni. A szociális problémák, a politikai, sőt világpolitikai kérdések megjelenését az amerikai könnyűzenés színpadon közvetve az 1929-es gazdasági válság hozta magával. A „prosperity" csődje a Broadway színházi vállalkozóinak csődjét is jelentette. A konjunktúra idején a producerek súlyos milliókat fektettek be a divatos, látványos revükbe. (Akkoriban még ezeket nevezték „musical"-nek.) A súlyos gazdasági viszonyok anyagi óvatosságot sugalmaztak. A színházi vállalkozók azt is kezdték belátni, hogy a hangosfilmek fényes kiállításával nehezen konkurrálhatnak. Új közönség-mozgósító módszereket kerestek. Kitapintották, hogy van egy elég széles intellektuális közönség-réteg, amely a tartalmatlan show-kat sem filmen, sem színpadon nem kedveli, a jó könnyű muzsikát viszont vélhetően szereti, hiszen szívesen táncol és sok jazzlemezt vásárol. Érdemes tehát kísérletként néhány értelmesebb, „felnőtteknek való" könnyűzenés darabot is bemutatni. Így áradt be a zenés színházakba a társadalmi problémákkal viaskodó roosevelt-i Amerika, a New Deal éveinek szelleme. Így kaptak polgárjogot a könnyűzenés színpadon a *köznapi élet kis kérdései és a világ nagy kérdései egyaránt*. Így hódítottak tért az „overallos operettek", ahogy a színházi tolvajnyelv a mindennapi embereket színpadra vivő „musical"-eket elnevezte.

Aki figyelemmel kísérte a világ innenső felén folyó kísérleteket, megfigyelhette, hogy a könnyűzenés műfaj a Szovjetunióban, nálunk és a többi népi demokráciában is azzal próbálkozott (több-kevesebb sikerrel), hogy marcipánbábok helyett *az élet reális figuráit és konfliktusait* honosítsa meg a színpadon. Világszerte közös tendencia a szembefordulás a régi operett-világ muzeális szemléletével. Az óceánon innen és túl születő zenés darabok mondanivalója, eszmei előjele, művészi megoldása nagyon különböző lehet. Egy azonban kétségtelen: a legjobb művek alkotói itt is, ott is egyaránt arra törekednek, hogy a népszerű zenés színjáték-típus, *az örök zenés-táncos komédia ismét kapcsolatot találjon a való élet érzés-, gondolat- és ritmusvilágával*. Ez a kapcsolatteremtés persze csak akkor lehet termékeny, ha a maiság igénye művészi igénnyel párosul.

De vajon mit ismerünk el valóban „igényesnek" a könnyűzenés területen? Ahány bíráló, annyiféle ítélet, annyiféle mérték. Hiszen itt még jóformán minden művészi kérdés „nyitott kérdés". Ezért a mű-

Digitized by Google

faji adottságok, lehetőségek feltárása, felmérése és a közönség-igény reális értékelése alapján valóban *kísérletet* kellene tenni végre a könnyűzenés műfaj-család *esztétikájának megfogalmazására.* Új úton járó, nehéz próbálkozás lenne ez, de megérné a fáradságot.

Az „operett-hagyomány" kérdése

Minduntalan felvetődik, hogy mi legyen a sorsuk a régi, népszerű, „polgári" operetteknek, amelyeket a közönség ma is szeret, igényel. Játsszuk-e őket, vagy ne játsszuk? Igazuk van azoknak, akik a csökönyösen visszatérő kérdéssel a művészettörténet általános tapasztalatát szegezik szembe: a fejlődés szakadatlan változások sorozata, de azok a művek, amelyeknek a következő korszakok számára is van mondanivalójuk, megmaradnak. Ilyen értelemben a *polgári operettnek is vannak klasszikusai,* nem is csak idézőjelben. *Offenbach, Strauss, Suppé, Millöcker,* és más múlt századbeli komponisták művei maradandó értékű alkotások. Némi portalanítással szövegük is többnyire megállja helyét a mai színpadon, mert cselekményük magva csaknem mindig egy-egy csúfondáros, jóízű anekdóta. Az operett úgynevezett „aranykora" ugyanis még teljes mértékben megőrizte az örök zenés komédia jó hagyományait: egészséges humorát, őszinte érzelmességét, igazság-igényét. E műveinél *jóval problematikusabbak* az „ezüstkor" komponistáinak *(Lehár, Kálmán, Jakobi, Fall* stb.) operettjei. Ezeknek a kiváló és ma is rendkívül népszerű muzsikusoknak az alkotó idejében a polgári operett már jelentősen kommerszializálódott. Ennek a következménye az is, hogy elevenen élő zenéjük a legtöbb esetben múmiává sorvadt szöveggel kapcsolódik össze, amely a profit-színház közhely-világában született. Ilyen esetekben a zene értékeinek megmentése érdekében indokolt, ha némi elnézéssel kezeljük a szöveget, de persze csak akkor, ha nem tartalmaz olyan káros elemeket, amelyeknek a mi színpadjainkon sem megzenésítve, sem zene nélkül nem lehet helyük (pl. a csász. kir. világ eszményesítése, sovinizmus). A kevésbé jelentős komponisták keze alatt született és ásatag szövegű operettekhez azonban a színrevivőknek még sokkal nagyobb felelősségérzettel kellene nyúlniuk. A gyakorlatban pedig nem ez történik. A probléma persze igen bonyolult, elsősorban gazdasági okokból. Az ország területén évente átlag 50—60 zenés bemutatóra kerül sor, ennyi felel meg a közönség forint-befizetésben megnyilvánuló igényének. Minthogy azonban nincsen *elegendő új mű,* vagy értékes, jó régi zenés darab, a műsor gyakran olyan ócska, kommersz-operettekkel hígul fel, amelyeknek előadása ízlésrontó, káros. Itt *kétféle megoldás* kínálkozik:

— A lehetőségekhez képest minél több értékes zenéjű régi operettet kellene óvatos, ízléses *átdolgozással* színpadképessé tenni. Persze, nem valami rossz emlékű „vonalasításra" gondolunk, hanem az elkorhadt elemek kicserélésére, épkézláb figuráknak és jó vígjátéki helyzeteknek a zenéhez illő és illeszkedő megformálására. Hangsúlyozzuk:

Digitized by Google

ez nem „szentségtörő beavatkozás", hiszen az operettszöveg mindig is laza szövésű, kanavász jellegű volt, az előadók ízlése szerint módosítható, alakítható. Ügyes, tapintatos szövegmódosítás, magas színvonalú zenei előadás és korszerű rendezés még számos elfelejtett, kitűnő könnyűzenés mű értékeit tárhatná fel a közönség előtt.

— Ennél is fontosabb persze az *új művek* létrehozásának szorgalmazása. Nincs ennél sürgősebb feladat a könnyűzenés műfaj területén! Mert ha van is a műsorban helyük — és jelentős helyük! — a múlt népszerű, értékes alkotásainak, az előtérbe feltétlenül a korszerű műveket kell helyezni. Hiszen ezek fogják végül is kijelölni a könnyűzenés műfaj jövőjének útját.

A megoldás lehetséges útjairól

Az eddig lezajlott viták során sok helyes megjegyzés hangzott el a teendőkkel kapcsolatban. Hadd emeljünk ki néhány fontosabb gondolatot:

1. Hogy nagyobb számban születsenek igényes, új könnyűzenés művek, ahhoz *állami megrendelésekre* volna szükség. A budapesti zenés színházak, a rádió és a televízió ugyanis (vagyis a meglevő alkotóműhelyek) csak annyi új művet rendelhetnek meg, amennyi a maguk műsor-szükségletének ellátására elég. Ez azonban országos viszonylatban túl kevés, mert a vidéki színházak — egy-két kivétellel — nemigen vállalhatják az új zenés művek létrehozásával járó kockázatot. Márpedig megrendelések kiadása és megfelelő alkotócsoportok összehozása nélkül színvonalas új zenés művek nem születhetnek. Kollektív munka ez, akár a filmalkotás. Régebben még elég volt a zeneszerző és a szövegíró huzamosabb együttműködése, a modern típusú zenés játék létrejötte azonban *lehetőleg* a rendező és *feltétlenül* a koreográfus kezdettől való bekapcsolódását is szükségessé teszi. Az eddig legsikerültebb művek elemzése alapján félreérthetetlenül kirajzolódik, hogy a modern „operett" vagy „musical" (mindegy, minek nevezzük) csak a „szöveg, a zene és a tánc magasszintű ötvözete lehet" (*Székely György* fogalmazása). Vagyis olyan alkotás, amelyben a könnyű műfaj három ősi alkotóelemének *teljesen egyenrangú, a cselekményt előrevivő, cselekmény-építő funkciója* van. Ez főként a tánc drámai alkalmazásában jelent szinte forradalmi változást a múlt gyakorlatához képest. De jelenti egyúttal azt is, hogy az ilyen magasfokúan komplex, új úton járó művek bizonyos fokig kísérleti alkotások, amelyek nem nélkülözhetik, de feltétlenül meg is érdemlik a támogatást.

2. A *művészeti szövetségeknek* többet, komolyabban kellene foglalkozniuk a könnyűzenés műfaj-család problémáival. A Színművészeti Szövetség volt mostanáig az egyetlen kezdeményező ebben a vonatkozásban, a Zeneművészeti Szövetség és az Írószövetség azonban teljes érdektelenséget tanúsít. Pedig a szövetségek hathatósan elősegíthetnék az elvi kérdések tisztázását, és nyomatékosan tudatosíthatnák, hogy egy

Digitized by Google

milliós tömegekre hatást gyakorló művészeti terület semmiképpen sem lehet „senki földje".

3. A *kritikának* elemzőbben és szakszerűbben kellene az új zenés művekkel foglalkoznia. Nem szerencsés dolog, hogy a zenés játékokat többnyire olyanok bírálják, akiknek egyébként más az érdeklődési körük. Tapasztalat szerint az ilyen kritikus vagy túl szigorú, vagy túl elnéző. Ítéletét többnyire szubjektív szempontok diktálják, mert szakszerű összehasonlításra nem építheti. Az sem jó megoldás, ha drámaszakértő kritizálja a szöveget és zene-szakértő a muzsikát, külön-külön. Hiszen *komplex* műfajról van szó, amelyet csak összhatásában lehet találóan bírálni, méltatni vagy elmarasztalni. Helyes volna, ha az új művekről olyan rendezők és dramaturgok írnának bírálatot, akik *elméletben és gyakorlatban foglalkoztak már a könnyűzenés műfajjal*, s ennek minden vonatkozásában tapasztaltak. Az *ilyen* kritikák valóban hozzájárulhatnának a könnyű műfaj sajátos esztétikájának körvonalazásához.

4. Általános igény, hogy helyezzék új alapokra a könnyűzenés műfaj *színész-utánpótlásának nevelését.* A jelenlegi főiskolai keretek nem adnak lehetőséget olyan sokoldalú tehetségű, sokoldalú képzettségű színészek oktatására, amilyenek a korszerű, komplex zenés játékok világszínvonalon való eljátszásához nélkülözhetetlenek.

Gáspár Margit

Digitized by Google

A felelősség új hulláma

„De amíg a lányok táncolnak, jusson csak eszünkbe, hogy ez a háború Kruppnak, Thyssennek és a többieknek 100 márkát jövedelmezett minden elesett katona után. Bármilyen nemzetiségű is volt. Orosz, francia, amerikai, német. Ha eszükbe jutna egy új levelet írni egy új Hindenburgnak, azt már nem kétmilliárd, hanem húszmilliárd márka írná alá. És ez együtt a tengerészgyalogsággal... Szóval, van min elgondolkozni."

Mihail Romm filmjének szavai ezek. És emlékszünk a képsorokra: egy nyugatnémet nagyvilági bál fényűző, buja tobzódása, a felső tízezer zárt világa... Valóban: *van min elgondolkozni.* És elgondolkoztató maga ez a nagyszerű filmalkotás is. Romm filmjéről szinte mindent elmondott már a hazai és a külföldi kritika — ami méltó dicsérete a filmnek. Milliók látták hazánkban is, hiszen a tv is közvetítette. Mégis kell még szólni valamit róla és róluk: *a többi hasonló — mert valamiben mélyen rokon és közös — műalkotásról.* Úgy is mondhatnám: napjaink művészetének folyamatosságot mutató, mégis új — „régi" témát megszólaltató, mégis mainak tűnő áramlatáról. Mert egyre nyilvánvalóbb, egyre szembetűnőbb, hogy az emberi felelősséget kifejező antifasiszta művészet — ahol szövetségben találkozhat az általános humánumot valló elkötelezettség és az összefüggéseket világosan látó pártos humanizmus — új, magasabb fokra jutott fejlődésében. Szemmelláthatóan napjainkban *az antifasiszta művészet reneszánsza.*

Mert *A hétköznapi fasizmus* című film és Hochhuth *Helytartója*, *A nagy utazás* c. könyv és Cigány Tamás *Részletek J. S. Bach Máté-passiójából* c. kisfilmje, Fábry Zoltán *Európa elrablása* c. könyve és a *Hideg napok* — mind, mind valami új *minőséget* mutatnak az antifasiszta művészet nagy áramlatában. Mást, mint a 30-as, 40-es évek éberséget csiholó, riadót fújó alkotásai; mást, mint a 45 utáni, tanulságot követelő, a nem felejtés esküjét megerősítő művek. Mert Romm és Hochhuth, Semprun és Cigány, Fábry és Kovács egyenes folytatói, mai örökösei annak a páratlan művészetnek, amely Mannt, Brechtet, Fučikot, Maltzot, József Attilát és Radnótit vallhatja magáénak. Folytatói, és mások is: egy kristályosabb és távolabblátó, *egy új felelősséget hirdető és valló művészet* letéteményesei. És másképpen lát ez a művészet: bevilágít a tudatvilág rejtelmeibe (ahogyan Semprun tette),

Digitized by Google

megkeresi a tömeg és az egyén valóságos viszonyait (ahogyan Romm tette), felméri saját felelősségét (ahogyan Cseres Tibor és Kovács András tették), meglátja a groteszket, a furcsát, szembenéz a kényes problémákkal, szüntelenül kutatja, fürkészi a társadalmi fejlődés nagy és hétköznapi kérdéseinek összefüggéseit, titkait.

És miért teheti mindezt? Mi az, ami okozatilag új ebben a széles medrű áramlásban? Vajon csak az idő munkál közre? Vajon arról a távolságról van-e egyszerűen szó, amely segítette Tolsztojt a *Háború és béke*, A. Zweiget a *Verdun iskolája*, Jókait a *Kőszívű ember fiai*, Hugót a *Nyomorultak* megírásában? Nem, semiképpen sem *csak* erről. Sőt, nem is elsősorban. Itt valami másról van szó, másról, ami nagyon lényeges. Aki látta Romm filmjében az amerikai tengerészgyalogság kiképzésének képsorait, aki felidézte Fábry könyvéből a nyugatnémet politikusok programjait és elszólásait, aki a „Kilencek" mostani kiállításán látta Ridovics *Vietnami anya* c. képének szemvillanását, az tudja, hogy másról van szó. Mégpedig: *a mai imperializmusról.* Fábry Zoltán így ír erről: „A fasizmus — a német katasztrófa-nihilizmus — a nyugati győztesek jóvoltából világgá szabadult. A kóstolót a destruktív német militarizmus adta, és a Nyugat atom-totalitásba, a katasztrófa-kalandorságba akkumulálta a német katasztrófa-nihilizmus hőfokát és veszélyét." Akinek kételyei voltak, annak választ adott a vietnami háború. És épeszű embernek nincsenek kételyei a fasiszta, revansista veszély nyugat-németországi továbbélése felől sem. A művészet nem hallgathat erről a veszedelemről . . .

„Húszmillió élet. Húszmillió életet áldozott a szovjet nép azért, hogy ne legyen többé a földön fasizmus . . . Húszmillió. Meghaltak, és hittek abban, hogy nem lesz többé fasizmus a világon. Egyetlen országban sem. Sohasem!" — halljuk Romm filmjének szavait és látjuk a sztálingrádi ütközet híradófelvételeit. Van min elgondolkozni! És hogy ne legyen fasizmus — ezért a hazáját ért támadás óta is *a szovjet nép hozza a legnagyobb áldozatot*, és művészete a felelősség ez új hullámának kiváló alkotásait adja. Nem is lehet másképpen. Solohov *Emberi sorsa* — könyvben és filmen — és Csuhraj néhány emlékezetes filmje talán nyitánya volt ennek az új hullámnak. És most legutóbb Romm filmje hozta el hozzánk ennek a töretlen akaratnak a lángját.

„És én mégis bízom az emberiségben és az emberi értelemben. Hiszen az ember jónak születik. Hogy mi lesz a gyermekből? Minden attól függ, hogy mi milyenné formáljuk, mire neveljük őket." Ezek a sorok ars poetica vagy programnyilatkozat helyett is állhatnának. Mihail Romm filmjének utolsó kockáiról valók. És ebben egyetért napjaink minden felelősséget érző művésze. Hiszen ők is ezt szolgálják.

Füleki József

Digitized by Google

„Magyaro-marxizmus"

A kör négyszögesítése, a fából vaskarika gyártása, az örökmozgó megtervezése a lélektan birodalmába tartozik, nem pedig a Találmányi Hivatal feladatai körébe. Aki azonban nem a technikában, hanem az ideológiában áll elő hasonló újdonságokkal, s megfelelő svádával körít hozzá szellemeskedő formát, az megváltói pózban is a nyilvánosság elé léphet? Olykor — úgy tűnik — igen. Ezt példázza *Abody Béla* kritikusnak a *Kortárs* októberi számában közölt recenziója, amelyben *B. Nagy László* esszékötetének ismertetésére vállalkozott. A művelt és robbanékony stílusú szerző ideológiai újítását éppúgy nem kell túlbecsülni, mint pár lapnyi recenzió jelentőségét; ha mégis reagálunk rá, kizárólag azért tesszük, mert tévedésének, hibájának következményei esetleg abban jelentkezhetnek, hogy követőkre talál.

A cikkíró a következő csoportokat látja mai irodalomkritikánkban: 1. a Lukács-tanítványok „szerzetesrendjét", 2. a szocialista avantgard „őrs"-ét, 3. a szellemtörténet mohikánjait, 4. a nyugati polgári divatok híveit és 5. a „magyaro-marxista" irányzat tagjait. Abody szemmel láthatóan a legutóbbi, általa így elkeresztelt csoportot ajándékozza meg rokonszenvével.

Nos, joggal keltheti fel kíváncsiságunkat ez az új kategória, a „magyaro-marxizmus". Vajon *milyen* ideológiai, világnézeti, filozófiai és esztétikai *tartalmat* fed e terminus technicus? Jogos lehet az az igény is, hogy mindenekelőtt az új terminus szülőjéhez, tehát a recenzió írójához forduljunk felvilágosításért. És bár Abody erre — „később majd megmagyarázom és mentem a jelzőt" — ígéretet tesz recenziója elején, sajnos, a magyarázat soványka, a mentés pedig elfogadhatatlan marad.

Lássuk előbb a magyarázatot. Milyen jegyeket kutathatunk fel a „magyaro-marxizmusról", mit tudunk meg róla egyáltalán? Megtudjuk, hogy „manapság elterjedt, szinte általános kritikusi magatartássá és érintkezési formává terebélyesedett" „irányzat" (amelynek B. Nagy László „kiemelkedő és szinte »vegytiszta« tagja"); hogy „inkább irodalmi népmozgalom, mint iskola. Bár határai elmosódottabbak, példaképei számosabbak, tehát homályosabbak . . ."; hogy „ahol más nincs, ott ez a fent említett jócska tábor van." Rész-összegezésként tehát elmondhatjuk, hogy eddig már ismerjük a „magyaro-marxista" irányzat gyakoriságát, „inkább"-mivoltát és hollétét. Csak azt nem, hogy mi. Pedig egyre jobban érdekelne bennünket, hogy vajon a *hangsúly* a „magyaro"-ra, vagy a marxizmusra esik-e. Hogy *mitől lett a marxizmus „magyaro-"?*

Folytatva a „hol az olló, komámasszony?" játékot, tovább soroljuk a kiemelt ismérveket, sajnos, egyre kilátástalanabbul. Mert nem gazdagítja eddigi ismereteinket, ha a keresett sajátosságok közt arról

Digitized by Google

hallunk, hogy 45 után sok kritikusnak mily gyors volt a találkozása a marxizmussal (ez a marxista gondolkodás gyors terjedésének egyik jele vagy következménye), hogy a dogmatizmus mit és mennyire egyszerűsített le és torzított el, hogy mennyire felszínes volt sokáig sokak marxista gondolkodása. (Miért? Ma *már és még* nincsenek átmeneti ideológiai állapotban levő vagy eklektikusan gondolkodó kritikusaink?) És itt el is akad az irányzat jellemzésének folyamata — tovább már csak B. Nagy László egyéni útjának rajza vezet. Abody jellemzi B. Nagy önállósági törekvését, amellyel a dogmatizmus szorításából akart kibújni, és ezt írja: „Az ilyesféle törekvés erényei és gyengéi leginkább a nagy személyes példakép, Németh László ideológusi útján kísérhetők nyomon." Vajon milyen erős a példakép hatása az ún. magyaro-marxista irányzat „vegytiszta" megtestesítőjére, B. Nagyra? Ezt sem tudjuk meg.

Kutatásunk tehát vajmi kevés kézzelfogható eredménnyel zárul. Nem is követhetjük tovább a szerzőt recenziója zegzúgos útjain. Ehelyett megkérdezzük: hasznos-e kritikai életünkben az effajta „értékelés", ahol az elemzés egy részét újnak tűnő, de valójában kifejtetlen, nyers, zavaros és zavart szülő kategóriák helyettesítik? Mert a „magyaro-marxizmus" csak zavart kelthet. Eleve feltételez — s implicite tartalmaz — egy tévedést. A magyar valóságból, a magyar gyakorlatból levont általános érvényű tapasztalatok ugyanis természetes módon gazdagíthatják a marxizmus—leninizmust, de ettől ez még nem lesz *„magyaro-"*, hiszen éppen az általános törvényszerűségekről van szó. És fordítva: ha a marxizmust alkalmazzuk a magyar társadalomra — messzemenően figyelembe véve a hazai adottságokat —, attól *szintén nem lesz* „magyaro-" a marxizmus, mert éppen a gyakorlatról van már szó. Nem lesz, még a művészetkritikában sem! A fogalmakkal űzött nyaktörő mutatványok helyett van mit tenniük a *magyar és egyben marxista* kritikusoknak. A feladatok sokasága ismert.

Abody Bélának persze lehetnek eredeti ötletei, rendhagyó újításai, sőt, a tévedés szabadsága is megilleti őt, csakúgy, mint bárki mást. De ez egyúttal a kritizálás szabadságát, sőt, a kritika kötelességét is feltételezi. Márpedig a kérdéses kategória — amint fentebb igyekeztünk kimutatni — tévedés szülöttje és újabb világnézeti hibáknak egyengethetné az útját. Ezért kell szerencsétlennek tekinteni Abody kísérletét az „új" kategóriával. Annál is inkább, mert neki is figyelmébe ajánlható a saját recenziójában megfogalmazott óvás: „a hibák — miként a baktériumok — edződnek".

F. F.

Digitized by Google

Lenin és az irodalom

Lenin gondolati formátumának, remek intellektusának, fáradhatatlan lelki reagáló készségének újabb bizonyítékát nyújtja ez a könyv*, amely egyébként címével egy szűkebb, zártabb világ kereteit ígéri. Irodalmi művekről konkrétan, közvetlenül nem sok szó esik ebben a gyűjteményben, még a Tolsztojról, Gorkijról írottakban sem. Annál több arról a *közéletről, társadalomról, életformáról* és *világképről*, amely az irodalom mindenkori formálója, létközege. A társadalmi valóság és a művészi teremtő elvszerűség dialektikája, nem pedig valami speciális esztétikai doktrína az, amit meg lehet, meg kell tanulni ebből a lenyűgöző intellektuális erejű könyvből.

Az irodalomban Lenint nem a stílus, a forma, a szerkezet, a szűkebben vett esztétikum érdekelte, hanem elsődlegesen a gondolat, az intellektus, a világnézet. Hiszen ő mindent az elvek, az embereket szervező ideológia szempontjából tett mérlegre. Nem állhatta a zavaros, ellentmondásos fogalmakat, világosságot akart teremteni a fejekben. Az írókéban is — megértetni velük helyüket és helyzetüket a társadalmi folyamatban, a szocializmus megteremtéséért vívott osztályharcban. Nagyon szerette *Gorkijt*, de neki is kérlelhetetlenül megmondta, ha légüres esztétizálásba, „széplelkűségbe" tévedt. Nem ismert külön, társadalomtól elszakított irodalmat, külön „esztétikai" szférát a művészetben, nem adott menlevelet a közönyre és az érdektelenségre. A művészetet a társadalmi folyamat eleven, jellemző részeként, közösségi ható, felvilágosító és szervező erőnek fogta fel; abban látta legfőbb hivatását, hogy tudatosítson, lelkiismeretre ébresszen, hogy elgondolkoztassa az embereket önmaguk sorsáról, a világról.

Az író és a társadalom, a művészet és a politikum összeforrására több ízben *Csernisevszkij* példáját idézi Lenin; így például *Kik azok a „népbarátok"?* valamint *Beszédtervezet az agrárkérdésről* című írásaiban sokrétűen méltatja azt a harcot, amelyet az író-forradalmár a cárizmus csaló parasztreformja ellen folytatott. Mellette *Herzen*, a másik orosz forradalmi demokrata az, akinek pályaképében Lenin a legszemléletesebben mutatja be a haladó, népéért munkálkodó író történelmi útját, jelentőségét. A forradalmi küzdelmekkel összenőtt író alakjára azonban mindenkinél inkább *Gorkij* a példa Leninnél. Ő az, aki Lenin számára a kommunista íróideált megtestesíti. Milyen lelkesen számol be például *A tüntetések kezdete* című írásában arról a tömegtüntetésről, amelyet 1901 telén. Nyizsnyij Novgorodban, Gorkij szülővárosában az író kiutasítása előidézett, és milyen szenvedélyes harag fűti át sorait akkor, amikor később Gorkij letartóztatásáról kell hírt adnia!

* Lenin: Művészetről, irodalomról; Kossuth Könyvkiadó, 1966

Digitized by Google

Ami Lenin írásaiban leginkább megragadó, az hallatlan fogékonysága a *gondolati tisztázásra, a világos, egyértelmű elvek kikristályosítására.* Úgy tud gondolkodni, elemezni, következtetni, ítélni, megkülönböztetni, úgy tudja végigjárni a logikai fogalomalkotás útját, nem utolsósorban pedig olyan áttetszően és határozottan tudja megfogalmazni, stílusba önteni mondanivalóját, hogy érvelő-meggyőző ereje szinte ellenállhatatlan. Lehetetlen ellene szegülni Lenin érveinek, lehetetlen kétségbe vonni a lenini értelem erejét. Intellektusa munkálkodásában, „örökmozgó" tevékenységében van valami lebilincselő erő, az értelemnek, a belső elrendezettségnek, a tisztánlátásnak valami olyan szuggesztivitása, amely szinte egyedülli jelenség az emberi gondolkodás eddigi évezredes folyamatában. Micsoda energiával zúzza szét például *Tolsztoj*ról szóló cikkeiben a liberális széplelkek és a tolsztojánusok vizenyős Tolsztoj-képmását, és mennyire plasztikus, élő, messzevilágító portrét vázol fel helyette, mindössze néhány oldalon. Szarkasztikusan csatázó polémiájának, a lenini szatirikus vénának pedig talán legkitűnőbb példája az 1912-ben alkotott *Újabb hadjárat a demokrácia ellen* című cikke, az 1905-ös forradalomról hangoztatott burzsoá rágalmak maró iróniájú megsemmisítése.

S ezt az intellektust egyetlenegy főkérdés vezérli mindig, természetesen akkor is, amikor az irodalom, a művészet kérdéseiről nyilvánít véleményt. *A szocialista forradalom megvalósítása,* maradéktalan történelmi realizálása, előrehaladásának lehető meggyorsítása — Lenin ebből és csak ebből a szemszögből szemléli a műalkotásokat, az írók, festők, zenészek tevékenységét. Mi a mű társadalmi hasznossága, mi a mozgósító, tudatosító értéke, mit tükröz filozófiája, gondolati anyaga, eszmei tartalma, milyen hatást tehet a tömegekre, milyen reakciókat kelthet a társadalmi összfolyamatban — ez érdekelte Lenint, amikor a művekhez, az alkotókhoz közeledett.

Szépelgő esztéták, sznob „szellemi arisztokraták" bizonyosan elhúzzák a szájukat erre. Hallottam már olyan véleményt is, hogy Lenin ízlése ezek szerint megrekedt a sematizmusnak, a műalkotás közvetlen politikumának kategóriájánál. Naiv, szűklátókörű vélekedés! Lenin vonzódását a társadalmi praktikus értékhez írói művek esetén nem ennek mechanikus alkalmazhatósága vezérelte. (Ennek ellentmond az is, hogy épp az orosz irodalom legnagyobbjaihoz, Tolsztojhoz, Gorkijhoz vonzódott legjobban.) Sokkal inkább a mindenkori helyzettel, a társadalmi időszerűséggel számotvető, önálló műalkotásokat igényelt. *Nem kiszolgálást kívánt, hanem szolgálatot.* Odaadást a nagy eszmék megvalósításában. Nem azt kívánta, hogy az írók sablonokat és tételeket gyártsanak, hanem hogy forrjanak össze minél szorosabban a nép, az alakuló forradalom életével, figyeljenek, és főleg gondolkozzanak minél mélyebben és sokoldalúbban. S ha felismerték az igazságot, ha a marxista világnézettel azonosulni tudtak, akkor merjenek az írók olyan bátrak és kemények lenni, mint a forradalmi harcosok. Akkor merjenek kommunisták lenni — nem félszívvel, negyedhittel, nem langyosan és semlegesen, hanem elvszerűen, a meggyőződés sodrásában.

Nem időszerűtlen, úgy hiszem, e lenini kívánalmakról beszélni kultúránk mai helyzetében. Sok értékes, reményteljes mozzanatot figyelhetünk meg ma, elsősorban a film terén. Könyvek garmadája jelenik meg, s egymást követik a kiállítások, tárlatok. A Budapesti Művészeti Hetek és az őszi múzeumi hónap, vagy a II. pécsi játékfilmszemle sikeréről naponta beszámol a sajtó. Ez azonban a kultúrának részben csak *mennyiségi* felhalmozódása, a minőség, elsősorban művészetünk világnézeti fejlődése már nem

Digitized by Google

ilyen egyértelmű. Sokszor találkozunk másodlagos, periférikus, társadalmilag jelentéktelen, vagy emberileg értéktelen témák feldolgozásával.

Ezért hasznos felidézni azt a következetességet és elvszerű igényességet, amellyel Lenin elsősorban *kommunista műveket* kívánt az alkotóktól. Érdemes szemügyre vennünk azt a művészetpolitikai magatartást, a gesztusok, a reagálások, az intézkedések sokaságát, amellyel Lenin a forradalom vihara, a polgárháborús forgatag, vagy előzőleg a száműzetés idején a szellemi kultúra ügyeit intézte. Nem tűrt mellébeszélést, kényelmességet, nem bírta elviselni a szellemi állóvizet, a filozófia és a művészet „istenbékéjét": majd mindegyik művészettel foglalkozó írása az *ellentétek harcát* és e harcok árán megvalósuló egységét sugallja. Lenin elvrendszerének sarkpontja volt, hogy a fejlődés minden téren — a szellemi életben is — csak eszmei harcok, összecsapások, nézetek kollíziója útján jöhet létre, hogy a vita, a polémia, a gondolkodók szellemi párbaja ennek elengedhetetlen feltétele. Félreértés ne essék: nem az ellentétek mesterséges kiélezésére gondolok. Lenin éppenséggel nem vallotta magáénak azt, amit évtizedekkel később Sztálin oly károsan meghirdetett: az ellentétek szükségszerű kiéleződését. De annál inkább megkövetelte *a valóban meglevő ellentmondások felfedését*, a társadalmi, s benne a művészeti életet visszahúzó görcsök, negatív jelenségek megvilágítását — anélkül persze, hogy mindez személyeskedéshez vezetett volna. 1908. február 25-én írott levelében pl. a pártban polarizálódott filozófiai ellentétekről számol be Gorkijnak, szigorú elvi vitát követel, de a *nézetek*, nem pedig a személyek összeütközését. A filozófiai viták mellett, ezzel egyidejűleg óvja a párt politikai akcióegységét, harci összeforrottságát.

Lenin művészetszemléletének legfőbb vonása az volt — s erre a kötetből akárhány írást hozhatnék példaként —, hogy *a művészetet és a politikát egységben* fogta fel. Nem tudott megbarátkozni politikamentes műalkotásokkal, s nem volt képes kiiktatni a politika szférájából a művészet tudatosító, emberformáló és társadalomalakító hatását sem. Úgy gondolom, felfogásának, egész szellemi habitusának *politikussága* az, ami számunkra leginkább megszívlelendő. A nagyvilág politikai áramlatai, fejlődésmozzanatai, a közélet erőtere iránti roppant fogékonyság, rugalmasság, a vele szemben való határtalan felajzottság az, ami őt a művészet nagy jelentőségű tudatformájához közelítette. Ez *az események, fejlemények forró-közepében lélegző társadalmi egyéniség* mindennél jobban jellemezte a gondolkodó és cselekvő Lenint, s azt hiszem, az irodalom és művészet munkatársainak ezt a folyton égő kollektív *szociális elkötelezettséget* kell tőle, irodalmi írásaiból elsősorban megtanulniuk.

S az itt sorakozó írások tanúsága szerint Lenin kitűnően ki tudta választani témáit. Kicsinyes, bagatell ügyek, irodalmi jelentéktelenségek nem érdekelték őt. Az irodalomtól — erre nyilvánvalóan az orosz irodalomnak Puskintól Gorkijig terjedő nagyszerű hegyvonulata szoktatta rá — a nagy társadalmi gondok, problémák érzékeny és felelős tudatosítását várta: dilemmákat és konfliktusokat, sorsok buktatóit és emberi megrázkódtatásait. A művészetet *nagy ügynek* tekintette, mint minden közösségi megnyilvánulást; a művészettől sem várt kevesebbet, mint az élettől. Ellenkezőleg: arra ösztönözte kora alkotóit, hogy integrálják műveikbe mindazt az etikai, filozófiai és lélektani problémaanyagot, amely a valóságban mint élő és munkáló kérdésfeltevés, emberek közötti feszültség volt jelen. A megbecsülés, a felelősség tiszteletének megnyilvánulása volt ez. S nem volt-e igaza abban,

Digitized by Google

hogy lenézte a felhőkakukkvárak íróit, hogy megvetett mindenfajta apolitikus igénytelenséget, távlattalanságot, esztétikai arisztokratizmust?

Mindabból, amit eddig Lenin esztétikai írásairól elmondottunk, önként következik még egy megállapítás: Lenin *bámulatosan bátor ember* volt. Sohasem tartott attól, hogy vitáival indulatokat lobbantson, szenvedélyeket forrósítson fel, hogy nehéz, próbára tevő helyzetekben véleményt nyilvánítson. Nem szűnt meg perbe szállni a retrográd, káros eszmékkel, a hamis tudat banális, ködösítő megnyilvánulásaival. Nem hagyott megválaszolatlanul fontos kérdéseket, nem bízta az időre azt, ami a jelenre tartozott, nem féltette a személyi kapcsolatokat elvei leszögezésétől — ezért még a mozgalom számára fontos kapcsolatok meglazulását, esetleg szétszakadását is merte vállalni. Persze, túlzás lenne azt gondolni, hogy szükségtelenül is vitára hívott ez a hatalmas közéleti szenvedély. Nem, Lenin megvetette a „vitáért való vitát", amelytől mai kulturális életünk nem mindenkor mentes. De ahol *a forradalmi harc értelme, a fejlődés objektív szükségszerűsége megkövetelte, ott nem habozott.* Vállalta ezzel a sértődést, a haragot, mindazokat a nagyon súlyos nehézségeket is, amelyeket fellépése esetleg előidézhetett az emigrációban, az illegalitásban, vagy a proletárállam kormányzásában.

Főleg levelei tanúskodnak amellett, hogy Lenin *mennyire bízott az emberekben.* S mennyire értett hozzájuk! Minden embernek, de legkivált minden alkotó művésznek sajátos *pszichológiája,* lelki közege, idegrendszere, temperamentuma van, s ennek ismerete nélkül sokkalta nehezebb a hozzá való közeledés. A levelek írója nem sajnálta a fáradságot attól, hogy meditáljon ezen, hogy megkeresse az emberi érintkezés legcélravezetőbb, figyelmes formáit. S nemcsak Gorkijjal, vagy Lunacsarszkijjal szemben! Lenin, aki a hatalom gyakorlásában, ha kellett, vaskemény és könyörtelen tudott lenni, sohasem a hatalom pozícióiból közelgedett a kor művészetéhez. Levelei, cikkei, feljegyzései és egykori tanulmányai egyöntetűen azt bizonyítják, hogy *egyenrangúnak, társnak* (s nem is csak útitársnak) tekintette azokat az alkotókat, akikkel a mozgalomban kapcsolatba került, vagy akiknek tisztességes szándékaihoz kétség nem férhetett. Lenin nagy forradalmár, tehát nagy demokrata is volt — gondolkodását mindennél mélyebben az *egyenlőség, az emberi jogok,* az emberi méltóság erkölcsi követelményei határozták meg. Forradalmi taktikájának sikerét — többek között — 1917 és a polgárháború győzelme bizonyítja. De Lenin sohasem tekintette csupán taktikai eszközöknek az embereket.

S ha már itt tartunk, mondjuk meg azt is: Lenin kezdeményezéseket, *új elgondolásokat, friss ötleteket várt a művelődéspolitikai irányítástól.* Azt, hogy ne pusztán igazgatási faktora legyen a művelődés ügyének, ne csak regisztráló és ellenőrző, szabályozó és adminisztratív szerv legyen, hanem legalább ennyire *tanácsadó,* gondolatébresztő, eszmei irányító tényező is; hogy első legyen a viták, eszmecserék elindításában, az újszerű, szokatlan, különös alkotói eljárások megvitatásában. Jellemző adalék ehhez az, amikor a Pravdát olvasva, levélben gratulál cikkéért a lap Vityimszkij nevű újságírójának, s a szerkesztők figyelmébe ajánlja a narodnyik demokrácia íróit, például Scsedrint. Vagy amikor — évekkel később, a forradalom győzelme után — *Újságjaink jellegéről* című írásában nemcsak bírálja a központi pártlapot, de konkrét javaslatokat is tesz tíz-húsz soros glosszákra, újszerű közgazdasági elemző cikkekre, az elmaradt gyárakat bíráló szatirikus karcolatokra, vagyis fensőbbséges okoskodás nélkül a munka *érdemi meg-*

Digitized by Google

javítására. Lenin megkövetelte munkatársaitól, hogy alaposan ismerjék a tollforgató embereket, ismerjék esetleges hamis, torz, vagy egyoldalú nézeteiket is, s hogy ne véljék tekintélycsökkenésnek a személyes eszmecseréket. Többet ér egy meggyőző, az értelemre racionális érvekkel ható személyes beszélgetés, mint tíz hatósági körlevél vagy utasítás — különösképp többet ér a művészet dolgaiban. Lenin tudta ezt. Ő maga tíz jegyzetblokkból álló papírtömbön jegyzetelt, üléseken, konferenciákon nem ritkán egyszerre háromfelé is, de nem szerette a papírrágó aktatologatókat.

S *nem szerette az öncélú parancsolgatást, a szubjektivizmust, a diktátori allűröket* sem. Az irodalomról és művészetről szóló írásait végigolvasva, elvétve sem lelünk köztük olyan megnyilatkozásra, amely „előírna", megszabna valamiféle külsőséges szempontot a művészek számára, vagy amely előregyártott direktívával kísérletezne. Pedig kora esztétikailag is meglehetősen viharos korszak volt: a századforduló, a tízes—húszas évek, a polgári művészet felbomlásának, a szocialista realizmus indulásának, s mindezek keretében a művészi világképet átalakító avantgardizmus kibontakozásának évtizedei. A szovjet hatalom első esztendeiben a különböző stílusirányzatok és ízléstörekvések legkülönfélébb együttélése, önállósága és autonóm versenye valósult meg a forradalom országában: egymás mellett dolgoztak futuristák, konstruktivisták, szuprematisták, imaginisták, perevalisták, Szerapion-testvérek, a Balfront tagjai és a hagyományos realizmus hívei. Szabadon bontakozott ki az orosz avantgardizmus nem egy nagyságának, Malevicsnek, Tatlinnak, a Gabo-fivéreknek, Chagallnak tehetsége. Lenin *csak elvi követelményeket* támasztott a művészettel szemben, de ezeket annál határozottabban: a progresszív eszmék, a néptömegek szocialista felemelkedésének programját.

Számára mindig az volt a lényeges, a perdöntő erejű: *mit mond, milyen gondolati anyagot közvetít* a művészet, az új művészet? Mit fejez ki eszmeileg, előremutató vagy retrográd világnézetet juttat-e érvényre benne az író? Miért akart volna ő, a fejlődés dilektikájának remek tudósa és politikai alkalmazója, épp a művészet területén állítani fel végérvényes, mindenki által tabunak tekintendő normákat és esztétikai princípiumokat, amikor mindig sarkigazságként tudta és hirdette, hogy a megismerésnek, a valóság tükrözésének, így *a művészi önkifejezésnek is egyik legfontosabb vonása éppen történetisége?* Ebből következik, hogy Lenin szükségtelennek tartotta az irodalom, a művészet napi esztétikai gondjaiba való elegyedést, s ezt rábízta azokra, akik a művészetekkel való foglalkozást élethivatásuknak tekintették. Tudta, hogy kortársainak — és közöttük a művészeknek is — sokkal többet ad azzal, ha egy következetes, elvileg csorbítatlan marxista gondolatrendszert és világnézeti egységet valósít meg, mint ha egyes művekről nyilvánítaná tetszését vagy nem tetszését.

Nem esztétikát, még kevésbé művészetelméletet, vagy éppenséggel irodalomelméletet tanít hát az új Lenin-cikkgyűjtemény. E „filoszi" diszciplináknál sokkal többre oktatja olvasóit. *Részt venni a nép és a nagyvilág eleven harcaiban, helytállni a közélet mozgalmas folyamataiban, küzdeni, átalakítani korunkat, formálni a jövőt, meglátni a valóságban a bontakozó új elemeket* — valahogy ezekben az életelvekben lehetne leginkább summázni az írók, a művészek, s voltaképp minden olvasó számára az új Lenin-könyv felelősséget ébresztő világnézeti tanulságait, morális erőforrásait.

Fenyő István

Digitized by Google

Lackó Miklós:

Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935—1944

A két háború közti évtizedek politikai mozgalmai mindinkább a történeti kutatás előterébe kerülnek. Történészeinket sűrűn foglalkoztatja a magyarországi fasizmus sajátos jellegének kérdése, valamint azoknak a gazdasági és társadalmi feltételeknek az együttese, melyek elősegítették a jobboldali áramlatok terjedését, létrehozták a magyarországi fasizmus bázisát. A történetírói érdeklődésnek ez a kitágulása reményt nyújt arra, hogy a legújabb korszak historiográfiai feldolgozása előbb-utóbb túllép az egyes politikai pártok belső viszonyainak tárgyalásán, s a pártokban lecsapódó ideológia megragadására törekszik. Ezzel a két háború közti évek kissé vérszegény s egyoldalú politikatörténetét sikerül a gazdasági-politikai-eszmei mozzanatok kölcsönös összefüggésében megpillantani.

Lackó Miklós nemrégiben megjelent és szokatlanul élénk sajtóvisszhangot kiváltott könyve* arra enged következtetni, hogy történetírásunk lépésről lépésre közelíti meg ezt a témát, s mindenekelőtt azt a mozgalmat vizsgálja, mely az általános jobboldali áramlaton belül a legszélsőségesebb fasiszta programmal lépett fel, így a magyarországi fasizmus legtipikusabb tömörülésének tekinthető. Nyilasok és nemzetiszocialisták jelentik Lackó Miklós számára a közvetlen érdeklődési területet, tehát az a mozgalom, melyben az európai fasizmus valamiféle satnya, zűrzavaros, de mindamellett magyar előzményekből is táplálkozó változatát kell látnunk, mely programjában éppúgy antidemokratikus és értelemellenes volt, mint olasz vagy német mintaképei, gyakorlati következményei pedig nem kevésbé károsak a mi népünk számára, mint az olasz fasizmus az olasz s a német fasizmus a német nép további sorsa számára.

Ez a könyv nem riporteri ambíciókból született, nem a nyilas-mozgalom elleni pamflet, bár a szerzőt érthetően jogos megvetés hatja át, amikor legújabbkori történelmünk legszégyenteljesebb fejezetének, a nyilas-uralomnak előjátékát rajzolja meg. A téma valóban nem vonzó, s alkalmas volna arra, hogy a történész a sok zavaros program szerzőjét, e hitvány politikusokat, dilettáns és kalandor elemeket egy kézmozdulattal megérdemelt helyükre utasítsa; mégis a történésznek szembe kell néznie e szereplőkkel, ha már egy időben szavuk, súlyuk volt és szerencsétlen emberek ezreinek halálát okozták. Lackó Miklós is azzal a meggyőződéssel kutatta fel a nyilas-mozgalom levéltári iratait, hogy a marxista történetírónak minden szubjektivitást kerülve kell számvetést készítenie történelmünk e nehéz periódusáról. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez a szerző alapos tájékozódást szerzett, sok haszonnal forgatta a nyilas-mozgalom levéltári forrásanyagait, különös súlyt helyezve a nyilas-vezérek népbírósági perének iratanyagára, egyes szereplők önjellemzésére és természetesen a sajtóra.

A nyilas-mozgalom történésze tisztában volt azzal, hogy témájának van egy a hazai talajba mutató bonyolult elágazása, és vannak el nem hanyagolható nemzetközi politikai premisszái is. A művészet éppen abban állott, hogy e kétféle meghatározó mozzanatot a történeti igazsággal egybehangzó

* Kossuth Könyvkiadó, 1968.

Digitized by Google

módon, súlyának megfelelő arányban szerepeltesse, hogy olvasói tiszta képet nyerjenek arról, milyen hazai és milyen külső tényezők játszottak közre a tárgyalt politikai mozgalmak erősödésében vagy gyengülésében. A szerző e kétféle elemet kitűnően tárja elénk, és ennek köszönhető, hogy munkája nem elszigetelt magyar politikatörténet, nem valami térben-időben független kis magyar fasizmust látunk kibontakozni, hanem a magyar nemzetiszocializmus története szervesen bele van ágyazva mind a hazai, mind a nemzetközi háttérbe. Csakis így volt lehetséges következetesen kimutatni a mozgalom emelkedő vagy süllyedő grafikonjának valódi okait. Anélkül, hogy a szerző teljes monografikus részletességre törekednék — ebben a munka terjedelme s jellege egyaránt akadályozza — a nyilas-mozgalom minden lényeges vonása előttünk áll; itt valóban már csak a részletek újabb, tüzetesebb kidolgozását várhatjuk történészeinktől.

Lackó könyve érdekes, szinte regényszerűen olvasmányos munka, könnyen pergő stílusával, találó jellemzéseivel eltér a szokásos sablon-nyelvezettől és ábrázolástól. Súlyosabb társadalomtörténeti fejtegetésekbe nem bonyolódik bele, de nem is kerüli meg a tudományos célkitűzésből önként adódó feladatot, nevezetesen azt, hogy a könyv átfogó bevezető részében feltárja a jobboldali, köztük a nyilas-mozgalmak hazai társadalmi feltételeit, s itt fejtegetéseinek túl kell jutniuk az általános megállapításokon. Valóban, ez a fejezet a maga tömörségével, emellett világos eszmei konstrukciójával kitűnő vázlata annak a gazdasági-társadalmi konstellációnak, mely az első világháborút követően jött létre nálunk, s amely kedvezett a szélsőjobboldali akcióknak, programoknak. Az ellenforradalom fasiszta irányba tartó, magát keresztény-nemzetinek hirdető antiszemita, reakciós eszmei légköréről eddig is tudtunk, Lackó érdeme, hogy egy lépéssel előbbrelép az ideológia hordozóinak, az egyes társadalmi rétegeknek a tipizálásában, és az eddiginél pontosabban rögzíti a fasiszta ideológia tűzfészkeit az adott társadalmi renden belül. A magyar nacionalizmus — melyről természetesen sok szó esik a könyvben — nem elvi általánosságban jelenik meg, hanem megmutatkozik funkcionális tartalma is mind a hazai, mind a külpolitikában. Lackó szemében a nyilasság agresszív, támadó, romboló erő; de ha így van, akkor meg kellett mutatnia azt is, hogy kik ellen hirdetett harcot a nyilas-párt és mi az, aminek lerombolására törekedett, mint ahogy arra is kíváncsi lehet az olvasó, hogy mit kívánt a meglevő helyébe állítani. Ennek keretében került sor a magyar társadalomfejlődés torzult útja során előtérbe lépő zsidókérdés sommás és találó jellemzésére, valamint annak kimutatására, milyen anyagi érdekek szították a nyilas-pártok tagjaiban az antiszemitizmust. De ugyanilyen tisztánlátással tárgyalja a könyv a Trianon által teremtett nemzeti sérelmek kihatását a magyar társadalomfejlődésre, és talán első ízben utal a trianoni komplexum objektív hatóerejére, melyről a történésznek lehet elítélő véleménye, de ha egyszer determináns volt, akkor tudomásul kell vennie.

Lackó könyve az első komoly eredmény abban a tekintetben, hogy történetírásunk a hazai jobboldali mozgalmak erőforrásait, ideológiai és politikai komponenseit a hazai és a nemzetközi tabló szélesebb összefüggéseiben mutassa ki. Igen tekintélyes azoknak a kérdéseknek a száma, melyekre a könyv megnyugtató feleletet ad, de számos további kérdést is felvet, s ez ugyancsak erényei közé sorolható. Lackó nem minden ponton zárta le a kutatást, bőven hagyott kikutatni való kérdést.

Lackó egyik leglényegesebb eredménye annak a ténynek az alátámasztása, hogy a magyarországi nyilas-mozgalom nem egyszerűen a „korszel-

Digitized by Google

lem" terméke, nem puszta utánzási divat hozta azt létre, hanem olyan feltételek között alakult ki, melyek szervesen folytak az előző évtizedek magyar történetének alakulásából, az osztályviszonyokból, és amelyekhez mint kiváltó tényező járult hozzá a Trianon által teremtett beteg magyar társadalmi helyzet és a fasizmus nemzetközi előretörése. Lackó úgy látja, hogy az 1935 körül jelentkező nemzetiszocializmus szoros eszmei kapcsolatot mutat az 1919-es ellenforradalmi szellemmel. Kár, hogy az itt feltételezett folyamatosságot a könyv nem tudja szemléltetni. Így megmaradt az az érzésünk, hogy a magyar társadalom nacionalizmussal és sovinizmussal való telítettsége a soha pontosan nem definiált, ki nem fejtett, frázisként lobogtatott „szegedi gondolat"-tól függetlenül is kedvezett egy olasz vagy német példaképen lelkesedő magyar fasizmus létrejöttének. (Véleményünket igazolni látszik, hogy a szegedi ellenforradalmi mozgalom zászlóvivői közül sokan nem a nyilas-pártokban kerestek érvényesülést, hanem elég jobboldalinak találták a maguk számára a kormánypártot.) A magyar nacionalizmus eszmei összetevőit Lackó pontról pontra találóan jellemzi, de jellemzése inkább a nyilas-mozgalom tanaira összpontosul, az olvasó viszont joggal tételezheti fel, hogy a magyar társadalomban a 30-as években a jobboldali eszmék nem jelentkeztek kristályos formákban, hanem kuszán összekeveredve (ehhez a legjobb adatokat Lackó könyve nyújtja), és hogy nem kevésbé izgalmas feladat volna annak megmutatása, hogyan helyezkednek el a nyilas elvek, programok a magyar társadalom általános fasizálódásának összképében. Ehhez persze szükség volna a jobboldali pártok, társadalmi szervezetek, körök, újságok olyan ismeretére, amellyel még nem rendelkezünk. A könyv szinte szuggerálja a nyilasok és az Imrédy-féle csoport („csodaszarvas-mozgalom") ideológiai egybevetését. Hogy a nyilas-mozgalom vezetői mennyire csüngtek Horthyn, s hogyan tudtak időnként közös nyelven beszélni a kormány jobbszárnyán helyet foglaló politikusokkal, arra Lackó könyve sok érdekes adatot hoz fel, s mindez arra vall, hogy a nyilasság, a vezérek fokozott hóbortjai, züllöttsége ellenére is, szervesen beleilleszkedett a jobboldali politikai életbe.

Lackó már korábbi tanulmányaiban is bebizonyította, hogy érdeklik a társadalomfejlődés kérdései, fejlett érzékkel bír az osztályok, rétegek mozgása iránt. Ebben a könyvében is mintaszerűen sorakoznak fel az egyes rétegek, melyek a nyilas és nemzetiszocialista ideológia főhordozói voltak. Úgy érezzük, hogy e rétegek diagnózisa helyes és találó, mindössze talán a nyilas kispolgári tömegek részvételére lehetne valamivel nagyobb hangsúlyt vetni. A könyv a nyilas ideológiát szorosan összeköti a dzsentri hivatalnoki, katonatiszti és feltörő újburzsoá rétegek gondolkodásával, s ebben minden bizonnyal helyesen jár el. Kétségtelen, hogy a magyarországi fasizmus vezérkarában sok volt a földbirtokos, a hivatalnoki és katonatiszti elem, de ez részben abból is adódott, hogy nálunk a politikában a társadalom uralkodó körei mindig is domináns szerepet töltöttek be, ha viszont a fasiszta mozgalmak tömegeit keressük, akkor a kispolgári elemek szerepét ugyancsak fontosnak kell tartanunk. Lackó is úgy mutatja meg a nemzetiszocializmust, mint a deklasszált elemek feltörni akarását, és ilyen elemekként mutatja meg elsősorban a katonatiszti, a földbirtokból kicseppent és elégedetlen egykori földbirtokos, valamint a zsidó tőkével konkurrálni, ennek helyébe lépni akaró újburzsoá rétegeket. A nyilas-mozgalom hibridségét azonban emellett nagyban növelte az úgynevezett „kisemberek" jelentős részvétele, s ezeket nem lehet újburzsoá megjelöléssel illetni; nagyon

Digitized by Google

sok volt köztük a kétkezi kisiparos, az osztályok között fluktuáló, meghatározhatatlan elem, mely még nem lumpenproletár, de nem is jómódú kispolgár. S végül nem kevésbé érdekes, hogy e zűrzavaros elvnek sikerült egy időben az értelmiség soraiban is híveket szereznie. Vajon mi volt itt a csatlakozás motívuma? Nyilván a levegő általános fertőzöttsége is szerepet játszott ebben.

Lackót okkal izgatja a kérdés, hogyan válhatott egy időben a nyilasmozgalom tömegmozgalommá. Ha ilyen hitvány, züllött elemek vezették, ha ennyire nem volt összhangzó, életképes elképzelése a társadalom további fejlődéséről, ha ilyen silány és zavaros eszmék töltötték meg a vezérek agyát, mivel magyarázhatók az 1937—38 körüli sikerek? Azokban a körökben, melyek a fasiszta jelszavakat felkapták, valóban csekély volt a szellemi igény, másrészt az antiszemitizmusnak nálunk igen erős talaja volt, a zsidó vagyon elorzása sok embernek ígért vagyoni konszolidációt, emelkedést, a hitleri hódító politika pedig a Trianonban a szomszédoknak odaítélt területek egy részének visszatérését ígérte, s a szlovákiai részek, Kárpátalja, majd fél Erdély visszacsatolása a fasiszta külpolitika sikerének bizonyítékaként élt az emberek tudatában. A fasizmus előtörésének és érvényesülésének ezeket a motívumait úgy tekinthetjük, mint ad hoc okokat, melyek mögött a szélesebb talajt a magyar társadalomfejlődés korábbi szakaszai jelzik. A népből nem tudott kiemelkedni fokozatosan az a szolid, demokratikus hagyományokat teremtő polgári osztály, mely munkájánál és egész életszemléleténél fogva elvált volna az úri Magyarország dzsentri gondolkodásától, és a maga demokratikus érzületével az egyik biztosítékot jelenthette volna a fasiszta őrület divatja ellen.

Ha nem is minden részletében forrásanyagra építve, de lényegében kielégítően foglalkozik a könyv a nyilas-pártoknak a harmadik birodalomhoz való kapcsolataival. Eddig is tudtuk, hogy Hitler a nyilasokban inkább afféle tartalékhadsereget látott, nem pedig fő támaszát kereste bennük. A könyv ehhez most új adalékokkal szolgál. A hivatalos német körök mindaddig nem foglalkoztak komolyan a nyilasok hatalomra segítésével, amíg a magyar kormányok nekik tetsző politikát folytattak. A nyilas-mozgalom kezdeti szakaszában, Lackó szerint, élvezte a német támogatást, talán anyagiakban is; kár, hogy ezek a szálak még nem láthatók tisztábban.

A nyilasok tömeghatásának vizsgálatánál Lackó a német propaganda következéseként említi a szociális demagógiát, mellyel a nyilasok a parasztokat és a munkásokat szerették volna megnyerni maguknak. Éppen a mozgalom átmeneti megerősödésének jobb megértéséhez nem ártott volna ennek a szociális demagógiának tüzetesebb tárgyalása, lehetőleg a nyilas tervezetek közreadásával és elemzésével. Bizonyosra vehető ugyanis, hogy e tervezeteknek és általában a nyilas szociális demagógiának oroszlánrészük volt a nyilasokra esett szavazatok megnövekedésében; sokakban az a felfogás lett úrrá, hogy amit a kormány megtagad a néptől, azt a nyilasok fogják megadni neki.

A könyv a nyilas-mozgalom alakulását szoros összefüggésben szemlélteti az egymást felváltó magyar kormányok állásfoglalásával. Egész bonyolultságában és a kronológia szigorú betartásával ismerteti egyrészről a kormányok taktikázását, másrészről a nyilas vezetők manővereit. Kiderül, hogy e két politikai erő egymáshoz való viszonya gyakran a konkurrencia jellegét öltötte, a hatalmon levők lényegében hasonló célokat követtek, mint a falat kívülről ostromlók, s így valójában elvi, politikai ellentét csak alkalmilag fedezhető fel közöttük. A külpolitikai cél, a németek kegyeinek biz-

Digitized by Google

tosítása, mindkét tábort áthatotta. A küzdelem értelme az volt, hogy a társadalomnak milyen csoportjai részesedjenek a hatalomból, és mekkora intenzivitással hajtsák végre az országnak olyan értelmű átalakítását, amilyent a „Harmadik Birodalom" teljhatalmú ura megkövetelt. A magyar szuverénitást mindkét tábor áldozatul dobta oda, de a kormányon levők javarészt kedvetlenül és belső háborgással, a nyilasok pedig készségesen, kalandor lelkiismeretlenséggel. Ebben a rivalizálásban a magyar kormány vezetői elkövették azt a súlyos hibát, hogy Szálasit börtönbüntetésre ítélték, s ezzel hőst csináltak belőle, akitől minden hősiesség távol állt.

A nyilas-mozgalmak dicstelen szerepet játszottak a harmincas évek magyar politikai életében, ezt a könyv minden sora igazolja. Egy mozgalom, mely ügyesen kihasználja a kormány felemásságát, tehetetlenségét, mely épít a külpolitikai bonyodalmakra, számításba veszi az elégtelen tömegek vágyait, és demagóg módon bocsátkozik ígérgetésbe, anélkül, hogy világos programja volna, egy kalandor társaság elszánt törekvése arra, hogy addig kínálja fel szolgálatait a hatalmas szomszéd vezérének, míg ez elfogadja azt, egy hazai mozgalom, melynek vezetői nem éreznek felelősséget az állam függetlensége, a nemzet jövője iránt, hanem készek faji alapokon szétdarabolni az országot, egyetlen céljuk, a hatalom megkaparintása és a terror kifejlesztése — ez a mozgalom, úgy, ahogy Lackó könyvéből vígasztalanul szemünkbe tárul, a magyar társadalom politikai éretlensége nyomán tömegtámogatásra tett szert egy pár éven át. Lackó könyvében már nem jutott hely annak a felvázolására, hogy a nyilas-mozgalomnak megvolt a természetes visszahatása is: a dolgozók legjobbjai üzentek neki hadat az értelem, a humánum, a legjobb magyar tradíciók nevében.

A nyilas-vezérek jellemzése nem volt könnyű feladat a szerző számára. Szálasit egy riport felhasználásával próbálja elénk állítani, de beleütközik ennek az alaknak a szürkeségébe, dilettantizmusába, üres pózaiba és zavaros gondolataiba. A többi vezér és vezérjelölt is messze mögötte marad német példaképeinek; nincs köztük határozott politikai karakter, ha csak egy Endre László, egy Baky brutalitását nem tekintjük határozottságnak.

Lackó a hatalom átvételéig kíséri nyomon a mozgalom sorsát, s miután kimutatta süllyedésének útját, bemutatja teljes mélypontján is. A háborús évek rajzánál már nemcsak azt tekintette feladatának, hogy számba vegye a nyilas-mozgalom hanyatlásának okait, hanem a magyar társadalomban ébredező demokratikus erők talpraállását is megtaláljuk a könyvben, s képet alkothatunk magunknak arról, hogy nem az egész magyar társadalom vált hívévé a Szovjetunió elleni rablóháborúnak, hanem voltak idehaza is szép számmal józanul gondolkodó emberek, s köztük számosan olyanok, akik készen álltak arra, hogy szembeforduljanak a kormány nemzetvesztő politikájával, majd a nyilas terror örjöngésével. Egyet kell érteni a könyv végső kicsengésével: Szálasiék 1944-es rémuralma nem támaszkodhatott tömegmozgalomra. Viszont igaz, hogy a tömegek passzivitása tűrte el, hogy német fegyveres segítséggel hatalomra jusson.

Lackó Miklós tanulságos és szép könyve kitűnő bevezető ahhoz, hogy történetírásunk nagy lépéssel előbbre jusson a magyarországi jobboldali mozgalmak politikai és ideológiai történetének feldolgozásában Nemcsak feltárt és rendszerezett adataival nyújt a jelen számára is hasznos tanulságokat, de iránymutatása is figyelemreméltó: jelzi a szövevényét a problémáknak, melyek még kibogozásra várnak.

Kovács Endre

Digitized by Google

„Ez a világ szép, izgató és színültig teli"

Alig néhány év alatt már a hetedik szovjet elbeszélésgyűjteményt* teszik közzé kiadóink, és az olvasó szívesen fogadja ezeket az antológiákat. Várjuk a szovjet írók újabb felfedezéseit, örülünk, ha régi ismerős nevével találkozunk, és kíváncsian vesszük szemügyre az új írókat. Az utóbbi évtizedben az elbeszélés a szovjet irodalom reprezentatív műfaja lett; egy-egy nagyobb szabású vállalkozás, összefoglaló regény előtt az írók a „könnyű lovasságot" indítják rohamra, a témát, új gondolatot, új hősöket még csak próbáló elbeszélést. Egy-egy novelláskötet olykor sokkötetes regények előhírnöke, a szovjet nép gyorsan változó életéről szóló friss beszámoló.

Az újabb kötet *minden eddigi válogatásnál gazdagabb, sokszínűbb;* nemcsak terjedelme haladja meg az előző összeállításokét, hanem művészi színvonala, gondolati bősége is. Visszatükrözi az újabb szovjet irodalom *fő törekvéseit:* bátran, megalkuvástól mentesen feltárni a bonyolult világot, az emberek lelkében kavargó ellentétes érzéseket és szándékokat, megénekelni az ember és a világ sok harcban és küszködésben született újfajta harmóniáját. Persze, az antológiának nem minden darabja remekmű; nagyon is érezzük egyik-másik novellában az anyaggal, a témával folytatott elkeseredett birkózást, felszisszenünk egy-egy elszalasztott írói lehetőség éreztén — egészét tekintve azonban a *Kilátó 66* ritka bőségű híradás a szovjet nép életéről, gondolatébresztő üzenet.

Mert — és ez a kötet egyik legizgalmasabb felfedezése — az írók *mintha csak a mi napi gondjainkról* szólnának. Hányszor találkozhatunk olyasfajta emberrel, mint Anatolij *Kuznyecov* sofőrje, aki „hajszolta a pénzt, és ivott a cimboráival. A telt pohár mellett elmélyülten morfondírozott azon, hogy ebben a kutya életben ha tanult, ha nem, úgyis csak a kopejka irányítja az embert. Ha meg egyszer így van, ő sofőr létére jobban megszedi magát, mint akármelyik mérnök." Ezt a kopejka-világnézetet (nevezhetjük forint-filozófiának is) csattanós és mulatságos kudarc éri az elbeszélésben, s a remekül eltalált típusért elnézzük a mesébe illően gyors megjavulás valószerűtlenségét is. Mintha csak a közelmúltban lezajlott „legyen, vagy ne legyen?" vitáinkat idézné I. *Grekova* írása az anyáról, aki lánya táskájában megtalálja a terhesség-megszakításról szóló iratot. *Kaverin* elbeszélésében egy fiatal tudós kerül ismerős válaszútra: a reprezentatív stílusú, pártfogó hangú, valójában azonban hivatalnok tudós-típus és a goromba, karrierjével mit sem törődő, de örökké újat kereső igazi alkotó között. Ez a szembeállítás, ha kissé leegyszerűsített is, hibátlanul jelöli ki a munka, a kötelesség és az alkotás bonyolult összjátékának határait.

Alighanem megtörtént esemény alapján készült *Tyendrjakov* szívbe markoló drámája, a *Kérészélet.* Egy jobb sorsra érdemes, magányos lány kerül érdemtelenül a hírnév szárnyára; a dicsőséghajhászó kolhozelnök kergeti bele a hazugságba, majd a kijózanodást követő rettentő zuhanásba. Önkéntelenül is eszünkbe ötlenek a mi élmunkás-mozgalmunk hibái, tévedései, egyéni tragédiái. Tyendrjakov, mint csaknem valamennyi szenvedélyes, publicisztikus írásában, most is év, figyelmeztet.

Az elbeszélések egy része a férfi és a nő kapcsolatát figyeli a gyorsan változó új világban; vonzódás és szerelem jól ismert és mégis mindig más formában jelentkező titkait. Vlagyimir *Cibin* ráeszmélteti olvasóját, hogy valójában milyen kevéssé ismerjük, nemcsak mások, de saját magunk meg nem vallott érzéseit is: Vaszilisza — aki „szerencsét csinált", férjhez ment a „jól szituált" könyvelőhöz — túlságosan is későn, szinte csak álmaiban

* Kilátó. 66. 21 új szovjet novella
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Digitized by Google

érti meg, ki mellett lehetett volna boldog. (Cibint eddig finom tollú költőnek ismertük; ez az elbeszélése egészen kiváló prózaírót sejtet). Várakozás és feledés, remény és öncsalás váltakozik *Sim* novellájában *(Három levél meg egy sürgöny)*, amely ismét csak arra emlékeztet, hogy a boldogság, a szerelem nem „betervezhető", jutalomképpen kijáró valami; belső törvényei csak sejthetők, de nem fogalmazhatók meg. Ez a motívum uralkodik *Bogomolov* háborús kisregényén is: a katona csak akkor merné megvallani szerelmét, amikor visszavonhatatlanul távol került a lengyel lánytól, és sohasem hagyhatja el őt az az érzés, „hogy akkor csakugyan átaludtam, elmulasztottam valamit, hogy az életemből — valamilyen véletlen folytán — valóban elsikkadt valami nagyon fontos, valami nagyon lényeges, valami megismételhetetlen".

És éppen mert a szerelem és a barátság az, amelyben minden ember leginkább feltárja önmagát, rejtett lényegét, senki sem érdemel súlyosabb megvetést, mint az a törpe, aki ezeket a szép érzéseket megszentségteleníti. A nálunk már jól ismert *Nagibin* sajátos írói bravúrral idéz fel egy már-már unalmas szép idillt: az öreg vadász legkedvesebb bajtársának fiát és annak fiatal feleségét fogadja az erdei vadásztanyán, elgyönyörködik a fiatal pár szépségében... A gyönyörű idill azonban banális mocsokba fullad; kitűnik, hogy az író azért építette fel így történetét, hogy haragunk még engeszteltelenebb legyen. Csehov finom eszközeit, belső áramlatait idézi *Szemjonov Szim-Szim* című elbeszélése. Az író egy „igazi", látszólag jól sikerült házasság belső ürességét deríti fel, a játék-hazugság, a kényelmesség jogosan kapja az arculcsapó választ: „Miféle emberek vagytok egyáltalán?"

Az antológia egyik érdekessége, hogy az írók közül jó néhányan gyermekhősöket szerepeltetnek, az ő szemükkel mutatják be az életet. Ez a megoldás gyakran csábítja könnyű kézzel megírt vázlatokra a szerzőket. *Konyeckij* és *Horenstejn* azonban a probléma legnehezebb vonatkozását fogja meg: azt kutatja, hogy a még kialakulatlan, mégis korán érő gyermek hogyan kapja meg környezetétől azokat a döntő impulzusokat, amelyek egész életére kihatnak és önkéntelenül is eldöntik további sorsát. *Horenstejn* nevével ebben a gyűjteményben találkozunk először. Izmos tehetség; objektivitása, tömörsége Babelt és Solohovot idézi fel — kíváncsian várjuk további munkáit. *Konyeckij* nevét jól ismerjük már, *Holnapi gondok* című kötete az utóbbi évek egyik legjobb szovjet kiadványa. *Az ajtó* című elbeszélésében is legszebb vonásait mutatja. A leningrádi blokád keserűségén, pusztító iszonyatán is áttör a most induló ember, a postás gyereklány bátor reménysége. Sokáig nem felejtjük el az elbeszélés utolsó mondatát, amely egy lebombázott ház sehová sem vezető ajtaja előtt hangzik el: „Széthordtam minden levelet, és nem halok meg soha."

Vannak a kötetben olyan írások is, amelyek inkább csak egy hangulatot, emlékezetes ötletet örökítenek meg. *Pausztovszkij* a tenger hullámzását hallgatja, és egy ihletett percben a vak Homéroszt látja maga előtt, amint a hullámzás ritmusára költi verseit, „a neki láthatatlan, végtelen tenger ünnepélyes dallamára énekli meg Trója ostromát. Odüsszeusz hadjáratát". Viktor *Nyekraszov* pedig azt fedezi fel, hogy a tárgyaknak is „megvan a maguk jelleme, szokása, bogara. Azok is csak eltöprengenek egyről másról, tudják, amit tudnak, szeretnek, gyűlölnek. Ránk, emberekre, gyakran megharagszanak — bosszút is állnak rajtunk." Furcsa történetét nem valami túlvilági erő irányítja — az író sejt valamit a dolgok és események belső logikájából, amelyet valamennyien érzünk, anélkül, hogy szavakba tudnánk foglalni. Csodálatosan igaz *Kazakov* története is: az asszony, aki gépiesen, tárgyilagosan fogadja öreg édesanyja halálát, egy pillanatra mégis megérti veszteségét és őrjöngve veti magát a gondozatlan sírra. Kazakov minden novellája ilyen — félelmetes titkokat tud az emberi lélekről. Ő az, aki az egész kötetben leginkább novellaíró-alkat; epizódokból, villanásokból építi fel gazdag líraiságú világát.

Digitized by Google

Érdekes, hogy *Akszjonov*, akit regényei alapján mindenre gyorsan reagáló, nagyon mai írónak ismertünk meg, tulajdonképpen kudarcot szenved, amikor tőle idegen stílussal és témával próbálkozik. *„Győzelem"* című elbeszélése bonyolult asszociációival, a sakkjáték és az élet párhuzamba állításával szürrealista nyomokon halad, ám maga a történet lélektanilag a sakk „világában" is valószínűtlen.

Nem számolhatunk be itt a kötet valamennyi elbeszéléséről, de azt hisszük, az elmondottak is igazolják, milyen színes és milyen magas igényeket kielégítő gyűjtemény ez: *igazi kilátó a hozzánk közel álló nagy ország életére.* Az egész könyvet talán az egyik novella főszereplőjének gondolata jellemezheti leginkább: „Ez a világ szép volt, izgató és színültig teli, mint a gyermekkor, vagy a szerelem napjai."

Bakcsi György

Illés László: Józanság és szenvedély

Illés László utolsó hat évben írott tanulmányainak könyv alakban való kiadása* nemcsak azért volt szükséges, hogy az olvasó egyszerre vehesse kézbe a lapokban, folyóiratokban napvilágot látott írásokat. Egy tudatosan kidolgozott *kritikai, irodalomelméleti koncepció rendszerbe foglalásáról* van szó, mely eddig csak részleteiben jelentkezett az egyes témák kapcsán, de a tanulmányok kötetbe gyűjtésével most eggyé ötvözve áll előttünk. Az egyes tanulmányokban mondottak — noha mindegyikük más-más problémával foglalkozik — összességükben és rendszerükben egy kritikusi koncepció gondolati-világnézeti alapjait körvonalazzák.

A jelenkori irodalmi viták egyik alapvető problémája, hogy a polgári indítású írók gazdag hagyományú, kidolgozott múltból meríthetnek, de *a szocialista irodalom előzményeinek feltárása még épp hogy csak elkezdődött.* Hiszen az elmúlt századok és évtizedek irodalma folytatólagosan csatlakozik bele a jelen irodalmába, így kerül azonos alapra tegnap és ma. Az elődök azonban nemcsak műveikkel hatnak az élőkre, hanem az irodalomtörténet kritikai közvetítésével is. Ezért tűnik igaznak Illés László megjegyzése: „Amennyire hiányzik a hazai kommunista párttörténet a magyar szellemi élet számára, épp oly égetően hiányzik a magyar szocialista irodalom egészének feltárása, életművek megírása, elméleti kérdések tisztázása és így tovább. Amíg ezt a munkát a hivatottak széles köre el nem végzi... kétséges, hogy helyesen orientálják-e a mai irodalmat." *(Egység és mérték.)*

Erre a kettős feladatra szánta el magát Illés László, *és kötetének egésze ebbe a két irányba mutat* — egyfelől: teljes mélységükben, gazdagságukban feltárni a mához vezető szocialista törekvéseket, másrészt: ezek tanulságait felhasználva, kritikával és tanáccsal ellátni a mai irodalmat.

Ez a két irány azonban csak látszólag érint különböző területeket. A szocialista irodalom sokkal szorosabban kapcsolódik a jelen problémáihoz, mintsem ez az első pillanatban látszik. Ennek a szinte *közvetlen, élő összefüggésnek a feltárása* adja meg Illés László tanulmányainak vezérfonalát.

Mert a szocialista irodalom létrejötte és az avantgarde problémája irodalomtörténeti kérdés, de az avantgarde körüli viták már közvetlenül kapcsolódnak — leginkább *Brecht* személyén keresztül — a realizmus és modernség kérdéskomplexumához, melynek ellentétes felfogásait ma is számtalanszor láthatjuk összecsapni. *A realizmus és a szocialista realizmus*

* Magvető Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

kérdése pedig már lényegében kötődik egymáshoz; egyikről sem beszélhetünk anélkül, hogy a másikat ne érintenénk, s ez nemcsak történetiségükben nyilvánul meg, hanem aktualitásukban is. Ezt jelzi az is, hogy a *nagyrealizmus-iskola* körüli viták és a dogmatikus kritikai értelmezések elleni harc napi irodalompolitikánknak is egyik égető kérdése.

Voltaképp tehát ez egy és ugyanaz a problémakör, az irodalomtörténet és a kritika elválaszthatatlanul egybefonódik itt. Így pedig még jogosabbnak tűnik Illés Lászlónak az a követelése, hogy minél hamarabb fel kell tárnunk az előzményeket, hogy egységes és elméletileg „bebiztosított" marxista irodalomelmélet birtokában igazodhassunk el a jelen gondjai között.

Illés László törekvéseinek lényegét tehát *a feltárásban és a rendszerezésben* véljük felfedezni; a szocialista irodalom múltjával foglalkozó tanulmányai így az eleven hagyományok felkutatására és egyben összefüggéseinek feltárására irányulnak, mind a kor, mind a jelen viszonylatában. Proletár irodalmi örökségünk nemzetközi hagyományú, sokkal inkább az, mint a polgári irodalom bármikor volt, akár virágzásának tetőpontján is. *A munkás internacionalizmus irodalmi kapcsolatai* orosz, német, francia, de még a tengerentúli országokkal is rendkívül jelentősek voltak. A két világháború közötti magyar proletárirodalom a többi ország szocialista irodalmához hasonló fejlődést mutat, jellemző rá ezeknek túlzásai is: mind az *avantgarde*, mind a *RAPP*-korszak, majd a RAPP feloszlatása után a *Lukács-iskola* ellentmondásos és a személyi kultusz béklyózó hatása. Emellett — amint ez Illés László tanulmányaiból is kitűnik — a kommunista *emigrációs* irodalom hazai hatása is jelentős volt; Moszkva, Kolozsvár, Bécs magyar nyelvű folyóiratai értékes támogatást adtak az itthoniaknak.

Illés László nemcsak az emigrációban, hanem a hazai irodalomban is megkeresi az elődöket, legyen ez felfedezés vagy átértékelés. Így követeli több, alapos tanulmányában a szocialista örökség számára *Nagy Lajost* is, akit — úgy véljük — joggal határol el a *móriczi* körtől, s helyez közelebb a kor szocialista tendenciájú íróihoz.

Ezek a kérdések egy-egy tanulmány problémakörét adják, de így együtt, kötetben a lényeg jobban kiemelkedik, az írások közös gondolati magja teljesebben, több fajta összefüggéstől megvilágítottan áll az olvasó előtt. Nem egy kérdés vissza is tér *A hatvanas évek* című csoportosításban közölt rövidebb vitacikkek között is, annak kapcsán, hogy a marxista kritika egészén belül az eltérő vélemények akadályozzák az egyes alkotók, művek egységes megítélését. Ennek oka Illés László véleménye szerint az, hogy „...a felszabadulás óta eltelt közel két évtized még nem volt elegendő ahhoz, hogy egymáshoz csiszolódjanak a legkülönbözőbb irányzatok, áramlatok, felfogások, ízlések, egymást gazdagítva és egymást alakítva, fejlesztve — a szocialista eszmék vezető erejéhez igazodva — létrehozzák a nemzeti egység politikailag kialakulóban levő szintjéhez adekvátan illő eszmei-erkölcsi-ízlésbeli egységet. S ez a tény vonatkozik a marxista kritikára is!" *(A marxista kritika egysége és a hagyományok értelmezése.)*

A hatvanas évek irodalmi kritikáit ez az egységen munkálkodó, kétfelé harcoló-vitatkozó arculat jellemzi. Az egyes alkotói értékek mellett, mind a formai kísérletezés szabadságát mereven elutasító nagyrealizmus-iskola, mind pedig a „parttalanság" tulajdonképpen polgári befolyás alatt álló koncepciói ellen is állást foglal. És hogy Illés László időben és térben egyaránt mentes mindenfajta szűk látókörűségtől, azt igazolják kötete végén a *Magyar irodalom — világirodalom* címszó alá gyűjtött tanulmányok is. Az írói elkötelezettségről, a *Gruppe 47* útjáról szóló, vagy akár *Trakl* lírájáról írott tanulmányainak gondolatai — mind a tények szilárd kövezetére épülnek, de ugyanakkor a szellemi nyugtalanság szüntelen frissesége is érződik belőlük.

Pavlovits Miklós

Digitized by Google

Illés Béla: A 339-es szoba

A betegségéből felépült Illés Béla a Magyar Nemzet hasábjain újabb írásokkal (az életbe való visszatérésének történetével és apróbb emlékezésekkel) lépett olvasói elé. Könyvnapra megjelent kötete* ezeket gyűjti össze. A címadó „*339-es szoba*" — kórházi napló. A 339-es a Kútvölgyi úti kórház egyik szobája: „Hosszú idő óta itt lakik, itt él Bálint Géza. És valószínűleg még hosszú ideig itt fog lakni, itt fog élni." Súlyos agyvérzésen esett át, gyógyulása már nem elsősorban az orvosoktól függ: neki magának kell úrrá lennie elgyengült tagjain, életkedvét kell visszanyernie. Ahogy fokozatosan emlékezik, érzékel, megtanul bal kézzel írni, majd olvas is, úgy tér vissza kedve és ereje is. Ebben nagy segítségére vannak régi barátai, a felidézett kommunista múlt, a régi helytállások emlékei. Az ábrázolás nyomon követi a gyógyulás külső jegyeit, de lényege mégiscsak az ember belső fejlődésének bemutatása, az emberé, akinek akaratereje végül győzedelmeskedik. „Ez — fejezi be Illés — Bálint Géza fájdalmas és veszedelmes betegségének hiteles története." A kötet második részét rövid visszaemlékezések töltik meg. Egy nagy tabló töredékeinek hatnak ezek a rövid képek, többek között az 1945 eleji Budapestről, a gettó felszabadításáról, az Athenaeum Nyomda elfoglalásáról és üzembe helyezéséről. A kötet jelentősége az, hogy Illés Béla újra ír, s megörökítette harcát a betegséggel, amely fölött vívott győzelmének bizonyítékai ezen írásai.

* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.

Mesterházi Lajos: Isten, méretre

Mesterházi kisregényének cselekménye a 30-as évek közepén játszódik: egy fiatal Eötvös-kollégista diák számol be első személyben szerelméről a 1936 nyarán Németországban tett látogatásáról. Az író élettörténeteket mutat be; mint az első lapokon, a címet magyarázva mondja: „amit Istennek vélünk, s e néven nevezünk: az életünkben fejlő törvények, a jövőnk titka, a sorsunk... Húszéves koromban ezt a sorsot kezdtem kutatni lázasan". Elsősorban két ember útját követi nyomon, belső meghatározottságukat igyekszik feltárni, erkölcsi problémákat boncolgat. Schnieber, a nagydarab, nagyhangú német diák a német kultúra felsőbbrendűségének bajnoka. Ő a „koreszmékkel" sodródik 1936-ban Hitler híve, a háború idején katona és a goebbelsi propagandát szajkózva hisz a német győzelemben, az 50-es években pedig már a nyugatnémet „demokrácia" lelkes magyarázója lett. Kati, a középosztálybeli katolikus úrilány sem ura a maga sorsának. Mostohanyja zsarnoksága és a szigorú intézeti nevelés szabályai alól csak vágyaiban tud kitörni, szokványosnak ígérkező életét a világháború forgatja fel: a nehéz időkben erkölcsileg elbukik. Mesterházi azt keresi, mivé lettek a megváltozott világban a 30-as évek jellemzőnek nevezhető figurái. A kisregény döntő részét azonban mégis a második világháború kitörése előtti társadalom képei foglalják el, az író személyes élményei, saját diákkora alapján: Kati családja, a tübingai egyetem, a náci Teplitz stb. A regény kötetlen emlékezésként íródott, s célja elsősorban az, hogy elgondolkoztasson. Gondolatilag sok szálon kapcsolódik a mához s Mesterházi korábbi regényeihez is.

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.)

Benda Gyula

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME
Szeptember

W. Rochet: *Az 1963-as népfront évfordulója és a baloldali erők egységéért jelenleg folyó harc.*
E. Fajon: *Harminc év múltán is érvényes tanulságok.*
J. Chambaz: *A kommunista politika és a népfront.*
J. Gacon: *A tömegek mozgalma és a népfront választási győzelme.*
J. Flavien: *A népfront és a francia parasztság.*
V. Michaut: *A népfront és az ifjúsági mozgalom fellendülése.*
J. Duclos: *Gondolatok a népfront tapasztalatairól.*
P. Villon: *A népfront és a béke.*
G. Cogniot: *A népfront általános mérlege.*
E. Henaff: *A szakszervezeti egység az 1936 évi nagy sztrájkokban.*
F. Billoux: *A népfront megszületése és fellendülése Marseilleben és környékén.*
F. Bonte: *Az 1936 évi győzelem és ami utána következett.*
J. Guimier: *Sport és demokrácia.*
A. Wurmser: *A boldog idők.*
F. Hincker: *A népfront, ahogy a történészek és a szocialista vezetők látják.*
V. Joannes: *A kommunista párt harmincéves harca az egységért.*
L. Figueres: *A francia baloldal egységének mai problémái.*
M. Szuszlov: *A franciaországi népfront tapasztalatainak nemzetközi jelentősége.*
G. Amendola: *A népfront franciaországi győzelme és az olasz antifasizmus.*
D. Ibarruri: *A spanyol nép a demokráciáért.*
P. Reimann: *A népfront tapasztalatainak jelentősége Csehszlovákia számára.*
Dokumentumok az 1936. évi népfrontról.

EINHEIT
Október

H. Bartel: *Pártunk megvalósítja a német munkásmozgalom forradalmi örökségét.* (Az erfurti program 75 évfordulójára.)
F. Lange: *Nemzetközi gazdasági kapcsolataink új problémái.*
D. Hunstock: *A hitel és az állami bank a tervezés és irányítás új gazdasági rendszerében.*
H. Haustein: *A gazdasági előrejelzés — a szocialista gazdasági irányítás szerves része.*
G. Heurich: *Népgazdasági szempontból felelősségteljesen ésszerűsítsünk!*
R. Walther, K. Witte: *Nevelés a családban.*
M. Lange: *A költő mint reprezentatív jellem.* (Vita a Német Írószövetség évi konferenciája előtt.)

Digitized by Google

W. Lamberz: *Washington és Bonn* ördögi szövetsége (II. rész.)

M. Weckwerth: *A nyugatnémet gazdaság alakulása és a „megreformált társadalom".*

J. K. Witzleben: *A „Kriegsbild" — a nyugatnémet militarizmus agresszivitásának kifejezője.* (A nyugatnémet imperializmus háborús doktrínájának elméleti alapja.)

H. Hesselbarth: *A nemzetközi munkásmozgalom és Nyugat-Európa demokratikus alternatívája.*

S. Wikarski: *A komplex szocialista ésszerűsítés ideológiai problémái az NDK-ban.* (Konzultációs cikk.)

KOMMUNYISZT

13. szám

Az ideológiai munka — az egész párt ügye.

V. Sztyepakov: *A pártpropaganda új feltételei és új követelményei.* (Fontos feladat a burzsoá propaganda leleplezése. Emelni kell a pártoktatás színvonalát.)

N. Genc: *A propagandista.*

Gondolatok, következtetések, javaslatok. (Propagandisták levelei a pártoktatás tökéletesítéséről.)

Sz. Fegyukin: *Az Októberi Forradalom és az értelmiség.* (A párt értelmiségi politikája, a szocializmus építése és a régi értelmiség, az új értelmiség kialakulása.)

B. Kedrov: *A modern természettudomány dialektikájáról.*

T. Hacsaturov: *A beruházások gazdasági hatékonysága.* (Az elmúlt hétéves tervidőszak tapasztalatai.)

Tudomány és termelés. (Hozzászólások és vita-összefoglaló.)

Vietnam népe győzni fog. (A VDK kikiáltásának évfordulójára.)

J. Modrzsinszkaja: *A neokolonializmus ideológiája.*

A. Kukarin: *Tizedik múzsa, vagy tizedik áldozat?* (A mai nyugati filmművészet fejlődési tendenciái.)

14. szám

A kommunistaellenesség — a félelem és gyűlölet ideológiája.

Ju. Szacskov: *A materialista dialektika és a jelenkori fizika.*

Ja. Orlov: *A gazdaság és a termék minősége.* (Eredmények és hibák a fogyasztási cikkek minőségének javításában.)

V. Szitnyin: *A gazdasági reform és az iparcikkek nagykereskedelmi árainak felülvizsgálása.*

Előszó a szocializmus politikai gazdaságtanához.

G. Szmirnov: *A szabadság és az egyén felelőssége.* (A szabadság, az egyéni felelősség, az egyéni és közösségi érdekek összefüggéséről.)

Sz. Mihalkov: *Az író magasrendű hivatása.*

V. Kocsemaszov: *A műemlékek — a nevelés fontos eszközei.* (Az OSZSZSZK műemlékvédelméről.)

A munkásosztály — a jelenkor forradalmi erőinek élcsapata. (A szocialista országok munkásosztályának világtörténelmi szerepéről, a tőkés országok munkásosztályának harcáról, a fejlődő országok proletariátusának helyzetéről.)

E. Bagramov: *Sovinizmus és nemzeti nihilizmus az imperializmus ideológiájában.*

LUPTA DE CLASA

Szeptember

M. Marinescu: *A műszaki haladás időszerű kérdései.* (Az ipar ötéves műszaki fejlesztéséről.)

N. Giosan: *A mezőgazdaság az ötéves tervben.*

R. Radulet: *Százéves a Román Akadémia.*

M. Beniuc: *George Cosbuc, a nép költője.* (Születésének 100. évfordulójára.)

V. Dumitru: *A kibernetika a gazdasági élet szolgálatában.*

S. Ghita: *Folyamatosság a tudomány*

Digitized by Google

fejlődésében. (A román tudomány fejlődéséről.)

I. Fintinaru: *Az európai biztonság — a nemzetközi élet sürgető követelménye.*

G. Marica: *A parasztszociológia hagyományai és alakulása,* (Romániában.)

Védjük meg a függetlenséget. (A koreai „Nodon Sinmun" augusztus 12-i cikke.)

NOVÁ MYSL

18. szám

L. Dvorák: *A népi felszabadító mozgalmakról.*

J. Kladiva: *„A szocializmushoz vezető csehszlovák út" jelentősége 1946—1947 politikai és eszmei küzdelmeiben.*

M. Láb: *Pártmunka az új feltételek között.* (Hogyan alkalmazkodjék a pártmunka az új gazdaságirányítási rendszer követelményeihez.)

M. Soukup: *A politikai tudomány koncepciói és feladatai.*

M. Vlcek: *Az agresszor nem éri el célját.* (A vietnami háborúról.)

M. Rosenzweig: *Filozófia, pszichológia és logika a középiskolai oktatásban.*

L. Úbl: *Monopolhelyzet és konkurrencia a gazdaságirányítás új rendszerében.*

J. Kazimour: *A vásárlók helyzete* (az új gazdaságirányítási rendszerben).

19. szám

L. Novomeský: *Vessenek véget a vietnami agressziónak!*

L. Mnacko: *Nem lehet tovább hallgatni...* (A vietnami háborúról.)

I. Málek: *A biológiai tudományok jelentősége.*

V. Rollová: *A műszaki fejlődés és a munkásosztály fejlődésének tendenciái.*

V. Kovářik: *Művészet és publicisztika a fiataloknak.* (A televízió ifjúsági műsorairól.)

M. Bružek: *Kulturális forradalom: elképzelések és valóság.* (A szocialista kultúrforradalom jellegéről és feladatairól.)

F. Jaska: *A gyártó és fogyasztó érdekében.* (A piac szerepéről az új gazdasági irányítási rendszerben.)

V. Horák: *„Kulturális forradalom" Kínában.*

A. Ort: *Történelmi tanulságok a Francia Kommunista Párt harcaiból.*

NOWE DROGI

10. szám

L. Motyka: *A lengyel kultúra tegnap, ma és holnap.* (A Lengyel Kultúra kongresszusa elé.)

W. Krasko: *Gondolkodás és cselekvés.* (A kulturális kongresszus jelentőségéről.)

P. Jaroszewicz: *A külkereskedelmi struktúra tökéletesítésének és a külfölddel való gazdasági együttműködés fejlesztésének öt éve.* (Az 1966—70. évi terv előirányzatai.)

R. Zegzdryn: *Általános iskolák falun.*

A. Szemberg: *A gazdaságok osztódásának korlátozása és az agrárstruktúra változásai.* (Az egyéni parasztgazdaságok területeénk és számának változása az agrárstruktúra javulását mutatja.)

H. Zdanowski: *Dühös fekete emberek.* (Az amerikai négerek harca.)

B. Blass: *A gazdaság működési rendszerének további decentralizálásáról.*

Z. Adamowski: *Népesedési változások a lengyel falvakban.*

Nemzetközi értekezlet az állammonopolista kapitalizmusról. (A májusban Franciaországban tartott nemzetközi értekezletről.)

Z. Garstecki: *Az ország kulturális fejlődésének irányai az új ötéves tervben.*

Digitized by Google

K. Kochanski: *Szerzői estek.* (Az író —olvasó találkozók eredményei és problémái.)

NOVO VREME

Augusztus

A Bolgár Népköztársaság további gazdasági és kulturális felvirágzásáról. (A BKP IX. kongresszusának téziseiről.)

Megfékezni az agresszorokat, biztosítani anépek békéjét és biztonságát. (A Varsói Szerződés Tanácskozó Testületének üléséről.)

G. Danov: *A szocialista országok közös vállalatai létesítésének feltételei.*

V. Monov: *Erkölcsi norma és erkölcsi valóság.*

T. Avramov, M. Szimeonov: *A szakmunkások képzése, elosztása és felhasználása Bulgáriában.*

Sz. Pobornikova: *A nagy kezdet.* (Hetvenöt éves a Bolgár KP.)

E. Georgijev: *Ohridi Kliment, a bolgár nép és a szlávság harcaiban és fejlődésében.* (Halálának 1050. évfordulójára.)

V. Platkovszkij: *Lenini céltudatosság és tárgyilagosság az SzKP munkájában.*

B. Plisevszkij: *A hatékonyság növelése a fő feladat.* (A Szovjetunió új ötéves tervéről.)

V. Izraeljan: *A Szovjetunió külpolitikájának alapvonásai.*

D. Sipkov: *A gazdasági vezető politikai munkás.*

D. Avramov: *Az elveszett egyensúly lélektana.* (Az individualizmusról és a nihilizmusról.)

M. Marinov: *A bűnözés és leküzdése* (a mai Bulgáriában).

Szeptember

A történelem törvénye. (A IX. pártkongresszus elé.)

P. Mitev: *Fejlődésünk ellentmondásairól.* (A kongresszusi tézisekről.)

J. Bojcsev: *A mezőgazdasági termelés intenzifikálása — a mezőgazdaság alapvető feladata.*

H. Krincsev, P. Tencsev: *A lakosság létszükségleteinek normáiról.*

I. Olovonszki: *A mezőgazdasági termékek felvásárlási árai.*

M. Haszomszki: *Az ipari esztétikáról.*

M. Mihajlov: *Több konkrétságot a pártmunkában.*

M. Szemov: *Az általános emberi erkölcsi normákról.*

K. Goranov: *Művészi fejlődés és a korszerű keresése a művészetben.*

J. Duclos: *A Novo Vreme olvasóihoz.* (Az állammonopolista kapitalizmus problémáival foglalkozó párizsi nemzetközi értekezletről.)

P. Bokara: *Állammonopolista kapitalizmus, tőkefelhalmozás és a termelés állami finanszírozása.*

H. Claude: *Állammonopolista kapitalizmus és a tőke koncentrációja.*

V. V. Msverieradze: *A jelenkor és a „társadalom integrális típusának" elmélete.*

L. Gjulemezov: *A népgazdaság hatékonyságának növelése — az új ötéves terv fontos feladata.*

WEG UND ZIEL

Október

L. Spira: *A kulturális forradalom Kínában.*

Vita az Osztrák Szocialista Párt kongresszusa előtt. (A vita jelenlegi állásáról.)

R. Richta: *Tudomány — technika — szocializmus.*

W. Stein: *Piacforma, bérek külkereskedelem.* (Kurt W. Rotschild könyvének ismertetése.)

W. Hintzke: *Latin-Amerika nemzeti felszabadulási mozgalma.*

R. Ledda: *Az Afrikai forradalom bonyolult útja* (A fejlődő országok problémáiról.)

Digitized by Google

3
1.21
2

TÁRSADALMI SZEMLE

PERIODICALS ROOI

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS
JAN 16 1967
LIBRARY

12

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XXI. ÉVFOLYAM
1966. DECEMBER

Digitized by Google

Digitized by Google

XXI. ÉVFOLYAM 12.
1966. DECEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPART ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

NYERS REZSŐ 3 A haladás, a béke, a szocializmus kongresszusa
DR. SZABÓ JÓZSEF 13 A gazdasági demokráciáról
CSIZMADIA ERNŐ–ZSARNÓCZAI SÁNDOR 28 A munkás-paraszt szövetség néhány mai problémája
KÖPECZI BÉLA 41 Pártosság, elkötelezettség, dekadencia

Tudományos életünkből

ZSILÁK ANDRÁS 54 Tudományos tanácskozás fejlődésünk tíz évének történetéről

Nemzetközi szemle

POLGÁR DÉNES 61 Egy korszak csődje
SZABÓ L. ISTVÁN 68 A Johnson-doktrína

Tapasztalatcsere

BERGER ANTALNÉ 75 A pártgazdasági munka tapasztalatai a Kelenföldi Textilgyárban

Eszmecsere

PÁNDI ILONA 82 Néhány gondolat az optimizmus és a szubjektivizmus vitájához
PACH ZSIGMOND PÁL 85 A földesúri árutermelés értékeléséhez
87 Történelemszemléletünk néhány ideológiai kérdéséről (Zárszó a vitához)

Kulturális életünkből

KOVÁCS GYULA 90 Szocialista elődök útján (Kiállítás a Műcsarnokban)

Digitized by Google

Tájékozódás

PÁLOS TAMÁS 95 Számvetés és útjelzés a Lengyel Kultúra Kongresszusán

Fórum

KÓSA ERZSÉBET 101 Munkára nevelés – család – társadalom

Könyvekről

ERÉNYI TIBOR 108 A történelem népszerűsítésének új eredményei
KOVÁCS KÁLMÁN 112 Kardos László: Közel és távol
GÁBOR SÁNDORNÉ 115 Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: Emlékeim
VITÁNYI IVÁN 117 Maksay László: A műalkotás születése
FÜLÖP LÁSZLÓ 118 Hét évszázad magyar versei

122 Testvérlapjainkból

A CIKKEK SZERZŐI:

NYERS REZSŐ, az MSZMP Központi Bizottságának titkára
DR. SZABÓ JÓZSEF, kandidátus, a Pártfőiskola igazgató-helyettese
DR. CSIZMADIA ERNŐ kandidátus, a Minisztertanács politikai munkatársa
DR. ZSARNOCZAI SÁNDOR, egyetemi docens, a Társadalmi Szemle rovatvezetője
KÖPECZI BÉLA, a történettudományok doktora, egyetemi tanár
ZSILAK ANDRÁS, kandidátus, a Párttörténeti Közlemények szerkesztője
POLGÁR DÉNES, újságíró
SZABÓ I. ISTVÁN, újságíró
BERGER ANTALNÉ, a Kelenföldi Textilgyár pártbizottságának titkára
PÁNDI ILONA, kandidátus, egyetemi docens
PACH ZSIGMOND PÁL, az Akadémia levelező tagja, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora
KOVÁCS GYULA, a Művészet c. folyóirat szakszerkesztője
PÁLOS TAMÁS, az MSzMP Központi Bizottságának politikai munkatársa
KÓSA ERZSÉBET, a Társadalmi Szemle munkatársa
ERÉNYI TIBOR, kandidátus, a Párttörténeti Intézet osztályvezetője
KOVÁCS KÁLMÁN, kandidátus, egyetemi docens
VITÁNYI IVÁN, a Valóság c. folyóirat munkatársa
GÁBOR SÁNDORNÉ, kandidátus, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa
FÜLÖP LÁSZLÓ, egyetemi tanársegéd

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon: 124–475
111–400

Digitized by Google

NYERS REZSŐ:

A haladás, a béke, a szocializmus kongresszusa

Hat napig folyamatosan tanácskozott pártunk IX. kongresszusa az építőmunkások székházában, reflektorfényben, politikusok, diplomaták és zsurnaliszták élénk figyelmének közepette. A reflektorok anyagi valóságukban is jelen voltak, segítették a kattogó fényképezőgépeket, a berregő filmfelvevőket. De jelképesen még inkább ott voltak, hiszen a széles tömegek érdeklődése és figyelme jelenti a kommunisták számára mindig a legélesebb reflektorfényt, s ez így volt ez alkalommal is. Hiába, a politikának is megvannak a maga mindennapjai, amikor szokott medrében folyik, de megvannak a csúcs-időszakai is, amikor mindenkit foglalkoztat, amikor hatósugara is, intenzitása is erősen megnő. Nos, ilyen politikai csúcs-időszaknak bizonyult hazánkban ezúttal is a pártkongresszus.

A kongresszust mindvégig áthatotta az a törekvés, hogy *alaposan és teljes mélységében elemezze a mai társadalmi, politikai valóságot,* nemzeti síkon ugyanúgy, mint nemzetközi síkon. Az elemzés most is, mint pártunk 48 éves múltja során mindig, osztályszemléletű vizsgálatot jelentett. A kommunisták ma is változatlanul a munkásosztály, a munkás—paraszt szövetség szempontjából nézik a világot, s kutatják a társadalmi fejlődés jövendő útját és módját. A fő politikai mércéje ennek a nézőpontnak az, hogy mi szolgálja, vagy mi keresztezi a dolgozó osztályok törekvéseit, hogy a jövőre szóló tervek előreviszik-e az alapvető osztályok társadalmi felemelkedésének ügyét. Ez volt a kongresszus mércéje, amellyel értékelte a párt politikai irányvonalát, a követett külpolitikát, a gazdaságpolitikát és a gazdasági reformot, s valamennyi nagyobb jelentőségű politikai akciónkat.

Könnyű és egyszerű volna pártunk helyzete, ha a számunkra irányadó osztályok helyzete, osztályérdeke mindenki számára könnyen felismerhető lenne és szinte magától kifejeződne a politikában. Az osztályharcok története és saját több évtizedes tapasztalataink azonban egyaránt ennek lehetetlenségét tanúsítják. Igaz, hogy a szocializmus alapján

Digitized by Google

álló társadalomban az osztályviszonyok messze tisztázottabbak és áttekinthetőbbek mindenki számára, mint a tőkés társadalomban, az érdekek jobban felismerhetők, mert nem torzítják el ezeket megoldhatatlan ellentmondások. Mégis, a szocialista társadalomban sem tárulnak fel az osztályérdekek mindenkor világosan, szinte maguktól és már követésre kész állapotban a széles tömegek előtt, de még az osztályviszonyokat jól ismerő kommunisták előtt sem. Hiszen — mint filozófiánk ezt oly nyomatékkal hangsúlyozza — mind a társadalom, mind ezen belül az osztályérdekek is állandó mozgásban, változásban vannak. A szocialista forradalom győzelme után is így van ez. A hatalomért vívott harc idején osztálycéljaink és érdekeink nyilvánvalóan mások voltak, mint amikor a politikai hatalom birtokában már a szocialista termelési viszonyok győzelméért harcoltunk. És megint mások ma, amikor korábbi céljainkat már elértük, az akkori fejlődési fokokat túlhaladtuk, és a szocializmus teljes felépítéséért küzdünk. A társadalmi és osztályviszonyok gondos politikai elemzése, a való élet, a gyakorlat tapasztalatainak politikai általánosítása, az elgondolások demokratikus megvitatása és minden párttagra kötelező határozatban való rögzítése — ez lehet a kommunisták kötelessége pártkongresszusaikon. Ezt tette a Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa is.

Pártunk felbecsülhetetlen előnye más mozgalmakkal szemben, hogy olyan hatalmas politikai bázissal rendelkezik, mint a tudományos szocializmus elmélete, melynek már több mint százéves múltja van, s amely ma is a legátfogóbb társadalomfilozófia a világon. Nemcsak múltja van, hanem elvenen él és fejlődik is napjainkban is, képes arra, hogy kifejezze a mai és jövőbeli valóságot, és arra is, hogy együtt fejlődjön az új világgal, hogy rendszeresen magába integrálja az újabb tudományos felismeréseket. Hatalmas eszközünk a politikában is a tudományos világnézet. De semmiesetre sem tekinthetjük olyasfajta mesebeli varázspálcának, melynek birtokában minden erőfeszítés nélkül, automatikusan túljuthatunk a legnehezebb akadályokon és feltárhatjuk a jövő kincseskamráját. A mi elméletünket nem elég csupán vallani és hirdetni, hanem értenünk kell ahhoz is, hogy jól és hatásosan alkalmazzuk a változó viszonyok közepette. A marxizmust lehet a gyakorlatban — igaz, hogy csak az eszme lényegi megértése nélkül — skolasztikusan felfogni, dogmaként kezelni, s lehet alkotó módon felfogni, alkalmazni, fejleszteni. Mozgalmunk történelme azt bizonyítja, hogy a helyes elméletet vallókat is szüntelenül fenyegeti a politikában mind az előreszaladás, az illúziókergetés veszélye, mind az egyhelyben topogás, a konzervatív gondolkodás és magatartás veszélye. Hiszen a legtöbb esetben egyik véglet sem egyszerűen az elméleti alapállás hibáiból származik, inkább az időszerűség félreismeréséből. Az előreszaladók majdnem mindig helyes törekvésekre licitálnak rá (s persze lejáratják ezeket), a konzervatív szemléletre hajlamosak pedig majdnem mindig régebben bevált módszerekhez ragaszkodnak akkor is, mikor az élet már túlhaladta azokat. A kongresszus is, a megelőző pártértekezletek sorozata is arra

Digitized by Google

figyelmeztet, hogy pártunknak tudatosan számba kell vennie és határozottan el kell kerülnie mindkét politikai veszélyt.

Milyen politika időszerű ma és a jövőben? Milyen politikát követelnek a munkásosztály és általában a dolgozó osztályok érdekei és törekvései? A kongresszus úgy sommázta hatszázezernyi kommunista közös álláspontját, hogy a dolgozó tömegek érdeke *az eddigi politika folytatása és következetesebb megvalósítása.* Általános vélemény, hogy helyesnek bizonyult a pártunk VIII. kongresszusán meghatározott politikai irányvonal, mely célul tűzte ki a szocializmus teljes felépítését, s e célt a mai magyar társadalomra szabott reális politikával közelíti meg. A politika helyessége azonban nem azonosítható a politika változhatalanságával. A politikai irányvonal megtartása egyrészt a fő politikai célok mindenkori elsőbbségét jelenti, másrészt azt is, hogy képesek vagyunk változtatni módszereinken és eszközeinken, ha a helyzet megköveteli. Vagyis a jó politikai irányvonal nem menthet fel bennünket a folyamatos politizálás alól, egyes politikai akcióink kritikai értékelése, a tömegekkel való eszmecsere alól, az alól, hogy *a gyakorlat kritikájából tanuljunk, mégpedig idejében tanuljunk.* Ilyen felfogásban nyilvánította helyesnek és fenntartandónak pártunk kongresszusa az eddig követett politikai irányvonalat.

Politikánk sikeres megvalósítása attól függött eddig és attól függ ezután is, hogy képesek leszünk-e elegendő politikai erőt koncentrálni és *a fő célokra* mozgósítani. Elsősorban attól, hogy képesek leszünk-e minden időszakban kikovácsolni és ha kell, újrakovácsolni *a munkásosztály politikai egységét.* Emellett attól is, hogy képesek leszünk-e a jövőben is *széles politikai szövetséget* létrehozni a kommunista politika előrevitelére, hogy képesek leszünk-e osztálycéljainkat egyúttal olyan *szocialista nemzeti célokká* tenni, amelyeket elfogad és támogat minden haladó gondolkodású magyar ember. Minden objektív feltétel adva van hazánkban ahhoz, hogy e kettős feltételnek maradéktalanul érvényt szerezzünk. Hogy a lehetőségből valóság legyen, ahhoz érdemben és a mai helyzetnek megfelelően kell megvalósítanunk a munkásosztály vezetését, erősítenünk kell a munkásság és parasztság szövetségét, fejlesztenünk kell gazdaságpolitikánkat, szélesítenünk és erősítenünk kell a szocialista demokráciát. Nem véletlen tehát, hogy belpolitikánknak ezekkel a legfontosabb kérdéseivel behatóan foglalkozott a kongresszus, hogy kidolgozta és meghatározta ez irányú tennivalóinkat.

Milyen szerepet tölt be a munkásosztály társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszában, megfelelően érvényesül-e vezető szerepe? E kérdés párttagságunk jelentős részét foglalkoztatta a kongresszust megelőző párttanácskozásokon. A kérdés feltevése jogos, hiszen egy munkáspártnak szüntelenül ellenőriznie kell önmagát, különösképpen ilyen alapvető kérdésben. Két konkrét körülmény ad különös alkalmat a kérdés ilyen formulázására. Egyfelől az, hogy az utóbbi években fokozottan hangsúlyozzuk a műszaki-technikai fejlődés gyorsulását és ezzel kapcsolatban a tudomány, valamint a közgazdasági-műszaki képzettség

Digitized by Google

növekvő fontosságát. Másfelől az, hogy politikánkban a korábbinál lényegesen nagyobb szerepet kap a tartós politikai szövetségek megteremtése és ápolása. Ennek következménye a kérdés, hogy vajon mindezek nem csökkentik-e a munkásosztály szerepét, és nem helyezik-e át politikánk súlypontját az értelmiségre, vagy szövetségesi kapcsolatainkra.

A kongresszusnak módjában állt, hogy a tények és jelenségek nagyon széles körét számba véve foglalkozzon és foglaljon állást ebben a kérdésben. Az állásfoglalás abban a megállapításban csúcsosodik ki, hogy *társadalmi életünk minden fontos területén érvényesül a munkásosztály vezető szerepe.* A tudomány és az értelmiség szerepe kétségtelenül nő a gazdasági folyamatokban, szövetségeseinknek kétségtelenül komoly szerepet és befolyást biztosítunk társadalmunkban, de ez nem változtat azon, hogy politikai tekintetben a vezető szerep mindenképpen a munkásosztályé, mert a társadalmi célok meghatározásában a mai és jövőbeli munkásérdekeknek van és lesz döntő szerepük.

A vezető szerep lényegének helyes felfogása szempontjából két dolgot szükséges nyomatékosan hangsúlyoznunk. Az egyik az, hogy a munkásosztály vezetése mindenekelőtt *az osztályok síkján, társadalmi méretekben* érvényesítendő, továbbá jelentős szerepe van *a helyi politikában* is, de helytelen volna mechanikusan és erőltetetten vonatkoztatni ezt a személyi viszonyokra, vagy gazdasági szervek egymás közötti viszonyára. Ez az elv nem biztosítja, hogy minden egyes munkásnak — még ha kommunista is — feltétlenül nagyobb szava és társadalmi súlya legyen a mindennapi életben, mint az értelmiséginek vagy az alkalmazottnak. Az elvből nem következhet az, hogy bármely állami üzemnek fölénybe kell kerülnie a társadalmi életben a kereskedelmi vállalatokkal, a termelőszövetkezetekkel, vagy más szervekkel szemben, azon az alapon, hogy az egyikben munkások, a másikban pedig parasztok vagy alkalmazottak dolgoznak. Az ilyesfajta félreértéseket türelemmel, de határozottan el kell oszlatnunk.

A politikai tapasztalat arra int bennünket, hogy mindenkor küzdjük le a munásosztály vezető szerepének olyan esetleges eltorzításait, amelyek a szövetséges osztályok vagy rétegek helyzetének meg nem értéséből vagy félreértéséből táplálkoznak, s végeredményben valamifajta sajátos osztály-elfogultsághoz is vezethetnek. Hiszen a vezető szerep nem annyit jelent, hogy semmibe vehetjük a szövetséges osztályok és rétegek érdekeit, inkább annyit, hogy megfelelő *összhangot* kell kialakítanunk az érdekek között. A munkásvezetés lényege nem irányulhat a parasztság, vagy az értelmiség, de még a kisárutermelők „megrendszabályozására" sem, hanem végső fokon mindig arra kell törekednie, hogy ezen osztályokat *közelebb hozza a munkásosztályhoz, közelebb hozza a szocializmushoz.* Persze, sohasem a jelentkező tényleges ellentmondások eltussolásával, hanem inkább azok nyílt felszínre hozásával és elvszerű megoldásával.

A munkás—paraszt szövetség fejlesztésének és erősítésének lehe-

Digitized by Google

tőségei nagy szerepet kaptak a kongresszus tanácskozásaiban. Pártunk kezdeményezései révén hatalmas lépést teszünk előre a munkásosztály és a parasztság életkörülményeinek, életszínvonalának egymáshoz való közelítése terén. A termelőszövetkezeti tagok társadalombiztosítási és nyugdíj-rendszere a határozatok nyomán lényegileg azonos lesz a munkásokéval. A garantált munkadíjazás rendszerének térhódításával a szövetkezeti tagság jövedelme rendszeresség és biztonság szempontjából közelebb kerül a munkásosztályéhoz. A termelőszövetkezeti kongresszus és a szövetkezeti szövetségek intézményesítésével a szövetkezeti parasztság is lehetőséget kap arra, hogy érdekeit és törekvéseit társadalmi síkon kifejezze. Mindezek *lényegesen fejlesztik a szocialista osztályviszonyokat,* de persze nem valami új politikai irányvonal, hanem éppen a helyesen felfogott *munkás—paraszt szövetség* politikájának alapján. Ezek révén még nyilvánvalóbban bebizonyosodik majd, hogy a kommunista párt, melynek elvi kiindulópontja a munkásosztály érdekeinek kifejezése, a munkás—paraszt szövetség gyakorlati realizálásával gazdaságilag és politikailag is lényegesen többet nyújthat a parasztságnak, mint bármely polgári jellegű úgynevezett parasztpárt, bármily radikálisan harcol is ez a pillanatnyi agrárérdekekért.

Elméletileg és politikailag egyaránt nagyjelentőségűnek tekinthetjük kongresszusunk azon elhatározását, hogy a jövőben meg kell valósítani a mezőgazdaságban a *szövetkezeti földtulajdon* rendszerét. Ennek a határozatnak óriási a gazdasági hordereje, hiszen megvalósításával a föld tulajdonosa azonos lesz annak tényleges használójával, s így lehetővé válik az egyik legfontosabb termelőerővel, a társadalom földalapjával való ésszerű gazdálkodás. De óriási a politikai hordereje is ennek a lépésnek azért, mert ezzel egy egész történelmi szakaszra szólóan megvalósulnak a mezőgazdaságban a szocialista termelési viszonyok. Minthogy a szövetkezeti tulajdont úgy fogjuk fel, mint egyértelműen és fenntartás nélkül szocialista tulajdont, termelőszövetkezeteink szocialista jellege hatalmas mértékben erősödik ezzel. Pártunk abból indul ki, hogy ezt a társadalmi szempontból szükségszerű és haladó folyamatot a föld tulajdonosai szempontjából is méltányosan, a parasztsággal egyetértésben oldhatjuk meg, és ezzel perspektivikus formájában megvalósíthatjuk a szocialista földtulajdont.

Tapasztalatunk szerint a munkás—paraszt szövetség eszméje mélyen beitta magát mind a munkások, mind a parasztok zömének gondolatvilágába, a napi politikában azonban korántsem jelent ez mindig egyformán értelmezett érdekeket és zavartalan viszonyt. A fejlődés korábbi szakaszában inkább a parasztság részéről vitatták azt, hogy kellő társadalmi egyenjogúságot élveznek-e, hogy életszínvonaluk közeledik-e a munkásokéhoz. Ma már megfordult a helyzet. Ma gyakoribb némely munkáscsoportok kritikus megnyilvánulása, olyan kérdésfeltevése, hogy vajon mostanában nem kedvezünk-e túlságosan a parasztságnak, nem javulnak-e gyorsabban a parasztok életkörülményei, mint a munkásoké. Kétségtelen, hogy ha csak a mostani időszakot nézzük,

Digitized by Google

úgy tűnhet, hogy a parasztság helyzete gyorsabban és nagyobb mértékben javul a munkásokénál. De ha hosszabb időszakot veszünk figyelembe, kitűnik, hogy ez a gyorsabb javulás csak egy korábbi időszak nagyobb fokú elmaradását kompenzálja. Hisz végeredményben a parasztság egészének átlagos jövedelmi színvonala még kétségtelenül alatta van a munkások jövedelmi színvonalának. Mindezt bonyolítja, hogy a gyengébben fizetett munkáskategóriák jövedelme viszont elmarad számos jól gazdálkodó, magas jövedelmi színvonalat elérő termelőszövetkezet tagjainak jövedelmétől. Dehát az ilyesfajta jövedelmi szóródásoknak a jövőben sem tudjuk teljesen elejét venni. A politikai lényeget azonban nem ez fejezi ki, hanem sokkal inkább az a körülmény, hogy a jövőben *a szövetkezeti parasztság jövedelmi színvonala is a népgazdasági terv által szabályozhatóvá válik*, s így lehetőség lesz arra, hogy a munkásság és a parasztság jövedelmi színvonala egymáshoz viszonyítva megfelelő arányban növekedjen.

Pártpolitikánknak már hosszabb ideje előtérben álló területe a gazdaságpolitika; indokoltan fordított tehát a kongresszus nagy figyelmet a gazdasági kérdésekre. A figyelem — a korábbinál sokkal nagyobb mértékben — *a gazdaság és a politika összefüggéseire, kölcsönhatására* irányult. Kitűnt, hogy korántsem esik párttagságunk látókörén kívül az a jelentős gazdasági haladás, melyet országunk az elmúlt négy évben elért, s amely élő bizonyság arra, hogy a politikai erőfeszítések, a nehézségekkel való küzdelem vállalása nem hiábavaló, hogy érdemes volt küzdeni. Emellett az is kitűnt, hogy a kommunista közvélemény gazdasági vonatkozásban sincs híján a kritikának és önkritikának. Az eredmények tudata nem vezet bennünket az önelégültség állapotába, sőt miközben számba vesszük előrehaladásunkat, azt is bevalljuk, hogy sok a kihasználatlanul hagyott lehetőség, hogy a jövőbeli sikereknek több és nehezebb feltételük van, hogy a jövő lényeges változtatásokat követel meg tőlünk.

A VIII. kongresszushoz képest gazdaságpolitikánk továbbfejlesztésének szembetűnő mutatója *a gazdasági mechanizmus reformja*. A IX. kongresszus helyeselte, szükségszerűnek tartotta és jóváhagyta a reform koncepcióját. Annak tudatában tette ezt, hogy a jelenlegi mechanizmus megtartása gátolná népgazdaságunk jövőbeli dinamikusabb és kiegyensúlyozottabb fejlődését, hogy az új mechanizmus képezi a fő feltételét az eredményesebb gazdálkodásnak, az életszínvonal jövőbeli emelésének. Világosan kitűnt, hogy pártunk *képes a tudatos előrelátásra*, képes arra, hogy a jövő érdekében megtegye a szükséges lépéseket, még akkor is, ha számolnia kell azzal, hogy a reform elhatározásakor pillanatnyi nehézségeket is vállal, helyenként aggodalom és bizonytalanság-érzés keletkezését, s ezt nem mindig könnyű leküzdeni. De vállalnunk kell ezt, mert a pillanatnyi kényelemért nem áldozhatjuk fel jövőnket.

A kongresszus helyeselte az új gazdasági mechanizmus olyan kialakítását, melyben a központi tervezést továbbfejlesztjük és úgy alkal-

Digitized by Google

mazzuk, hogy egyúttal építünk a piac aktív szerepére. Ezzel végeredményben *tudományosabban fogjuk fel népgazdaságunk belső lényegét és reálisabban vehetjük számba fejlesztési lehetőségeinket.* A tervezés és piac javasolt kombinációja annyit jelent, hogy a jövőben nem csupán a szorosan vett termelés szempontjából kiindulva tervezünk és határozunk, hanem mindig a termelésnek és a fogasztásnak *egymással való összefüggését* véve tekintetbe. A szocialista népgazdaságot nem csupán óriási méretű termelőapparátusnak fogjuk fel, mely kibocsátja a végtermékek meghatározott mennyiségét és lehetővé teszi elfogyasztásukat, hanem olyan gazdasági folyamatok összességének, mely a termelés és a fogyasztás szüntelen kölcsönhatásán épül fel, ahol a termelés hat a fogyasztásra és a fogyasztás is visszahat a termelésre. E kölcsönhatást jobban kell szolgálnia a jövőbeli mechanizmusnak a gazdaság minden ágában és minden vertikumában.

Az új gazdasági mechanizmus koncepciójának az a lényege, hogy a termelés és a fogyasztás *társadalmi* méreteit és növekedését *a központi terv* hivatott szabályozni, az *üzemi* szintű termelést és a konkrét termékek *fogyasztását* pedig a népgazdasági terv *csak közvetve, a szervezett szocialista piac közvetítésével* befolyásolja. A központi terv a fő szabályozó, s a társadalmi tulajdon adja meg a gazdaság létformáját. Minőségileg különbözik tehát az általunk bevezetendő piaci mechanizmus a kapitalista világpiac gazdálkodásától. A szocialista tervgazdálkodás elvi lényegéből semmit sem szükséges feladnunk. Igaz, hogy a tervezés szerepe látszólag szűkül majd az új mechanizmusban, de olyan területeken szűkül, amelyeken eddig nem sikerülhetett a tervek készítését az objektív gazdasági törvények számbavételére alapoznunk, hanem többnyire csak szubjektív jószándékra. A jövőbeli tervezés szűkebb hatókörű, de a lényeget jobban megragadó lesz: az objektív gazdasági törvényeket tudatosan felméri, számba veszi, és így jobban fel tudja majd használni a szocializmus adta lehetőségeket.

A Központi Bizottság javaslatai és a kongresszus határozatai bizonyítják, hogy az új gazdasági mechanizmusnak nem az a célja, vagy éppen a lényege, hogy feláldozza a dolgozó tömegek eddig elért életszínvonalát és létbiztonságát, ellenkezőleg: *jobban, hosszabb távra szólóan* hivatott szolgálni mindkettőt. A munkaidő csökkentésének programja, a gyermekgondozási segély bevezetése, a vállalati lakásépítési lehetőségek megteremtése, a jobban dolgozók nagyobb béremelési lehetősége révén helyesebb és szorosabb összefüggést lehet majd teremteni *a termelés fejlesztése és a jólét növekedés* között. Mindez megfelelő alapot adott arra, hogy a kongresszus küldöttei a még nyitott problémák ellenére is határozottan optimisták legyenek az új mechanizmus bevezetése iránt.

A szocialista demokrácia fejlesztését úgy emlegették a kongresszus küldöttei, mint politikánk szerves és nélkülözhetetlen részét, nagy súlyt kapott a referátumban, sokat foglalkoztak vele a hozzászólók, és méltó helyet foglal el a kongresszusi határozatban is. Nem állíthatjuk, hogy

Digitized by Google

új politikai cél ez, hiszen az elmúlt években is szerepelt programunkban. Fejlődött is a demokrácia, bővültek a demokratikus fórumok, általában kedvezőbbé vált a légkör a nyílt beszédre, és többnyire nőtt a közéleti felelősségtudat. Mégis, a kongresszusi határozat nemcsak a fejlődés tényét regisztrálja, hanem azt is megállapítja, hogy a dolgozók részvétele a közügyek intézésében még nem fejlődött megfelelően. Helyenként politikai értetlenség vagy rossz vezetői munkastílus gátolta a demokratizmust; ennél is sokkalta nagyobb és általánosabb féknek bizonyult azonban az irányítási rendszer, *a jogkörök túlközpontosítása*. A szocialista demokrácia jövőbeli fejlődésének új forrásait tárja fel ezért a gazdaságirányítás reformja. A decentralizálás révén a gazdasági döntések joga a gazdasági egységben arra a szintre kerül (a vállalathoz, a tanácshoz vagy az államhoz), ahol az adott ügyért a legnagyobb a politikai felelősség.

Mi a lényege a szocialista demokrácia mostani fejlődési irányzatának? Milyen értelemben fogyatékos a demokrácia mai rendszere, és milyen szempontból lesz a jövőben jobb? Annál is inkább felelnünk kell e kérdésre, mert a mi társadalmi rendszerünk elvileg következetesen demokratikus rendszer, a gazdasági és politikai egyenjogúságon épül fel, s eddig sem nélkülözte a demokráciát. Való igaz, hogy társadalmi rendszerünk eddig is demokratikus volt. A tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy demokratikus berendezkedésünkben túlzottan dominál a *közvetettség*, a közvetítő szerveken keresztüli demokrácia. Elvileg minden ügy intézésében megvan a demokratikus ellenőrzés és beleszólás lehetősége, s országos szinten is ki van épülve a demokratikus szervek rendszere. Minthogy azonban központi síkon történik a helyi problémák túlzottan nagy részének elrendezése, a demokratikus szervek igazában nem is végezhetik jól funkcióikat, mert képtelenek hatékonyan és helyesen beleszólni a valójában más szintre tartozó ügyekbe.

Mindebből az következik, hogy demokratikus intézményeink formálisnak bizonyult vonásait kell felváltania az *érdemi demokráciának*. Ennek nyit utat a képviselőválasztások új rendszere, a vállalati, valamint városi és községi tanácsi jogkörök bővülése, s az érdekképviseleti funkció ésszerű kibontakozása. Nincsenek persze olyan illúzióink, hogy lehetséges *teljes mértékben* „bevezetni" a közvetlen demokráciát, a társadalmi önigazgatást. Ez lehetetlen, abszurd cél lenne: az államügyek intézésében, a magasabb szintű tanácsok esetében lehetetlen rátérni bármiféle közvetlen demokráciára. Ahol azonban lehetőség van rá, ott lejjebb kell vinnünk a jogköröket és ezzel együtt a demokratikus ellenőrzés jogát is, csökkentenünk kell tehát a demokrácia közvetettségét.

Ha a demokráciát fejlesztjük, számolnunk kell az árnyoldalakkal is. A gyakorlatban kétségtelenül léteznek ezek, mint a helyes elv jellegzetes eltorzításai. Ilyen például az a veszély, hogy liberális, engedékeny bánásmódban lesz részük a demokrácia ürügyén hanyag és felelőtlen embereknek. Ilyen továbbá az úgynevezett „demokratikus huzavona"

Digitized by Google

ismert jelensége, mely lelassítja az ügyek intézését. És végül ilyen a demokrácia szinte már tipikus, sötét árnyékának, a demagógia fellépésének veszélye. Mindezek a veszélyek megvannak, de *nem szükségszerűek, hanem elkerülhetők.* Ehhez persze a demokratikus felelősségtudat szüntelen növekedése, s ezzel együtt a széles tömegek demokráciára való képességének fokozatos fejlődése is szükséges. E feltételek ismerete azonban semmiesetre sem vihet bennünket az „óvatosan adagolt demokrácia" útjára, mert mint marxisták, *bízunk a tömegekben,* és azt is tudjuk, hogy a képességek csak úgy fejlődhetnek, ha gyakorolják őket.

Mind gazdasági, mind politikai és ideológiai elhatározásaink végrehajtásában megerősít bennünket a kongresszuson részt vevő testvérpártok szolidaritása. Testvérpártjaink küldöttségei, köztük legtapasztaltabb barátunknak, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom félszázados évfordulójára készülő Szovjetunió Kommunista Pártjának küldöttsége, helyeselték pártunk politikai törekvéseit, mint olyanokat, amelyek megfelelnek a nemzetközi munkásosztály és a szabadságukért harcoló népek érdekeinek is.

Pártunk IX. kongresszusa, híven követve az eddigi politikát, újra megerősítette, hogy nemzetközi kapcsolatainkban a jövőben is elsőrendű célunk a szocialista világrendszer országai közötti egység és összeforrottság erősítése, országaink politikai, gazdasági és katonai súlyának növelése. Továbbra is feladatunknak tartjuk a küzdelmet a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett éléséért, a nemzetközi feszültség csökkentéséért. Eltökélt szándékunk, hogy hozzájáruljunk a nemzetközi kommunista mozgalom összeforrottságának növeléséhez, egységének megteremtéséhez. A nemzetközi munkásmozgalom egységére ma nagy szükség volna, mert az imperializmus a világ számos pontján veszélygócokat alakított ki, az agresszió visszaverése pedig minden imperialistaellenes erő összefogását kívánná meg. Az amerikai imperializmus dél-vietnami agressziója, a VDK elleni provokációi azonnali cselekvést követelnek. Nincsenek megnyugtatóan rendezve kontinensünk biztonságának kérdései sem; a nyugatnémet revansisták atomfegyverre, határrevízióra és nagynémet hegemóniára áhítoznak. Széles körű nemzetközi szolidaritást igényel Kuba, amely az amerikai partok közvetlen szomszédságában építi a szocializmust. Egységes cselekvést kívánnak a harmadik világ mozgalmasan zajló eseményei is; az imperialista körök itt nem egy országban nyílt beavatkozással próbálkoznak.

Szocializmust építő népünk az elmúlt években sem volt és a jövőben sem lesz közömbös más népek sorsával szemben. Felléptünk és mindenkor fellépünk mindenféle imperialista agresszióval szemben. Méltóan fejezte ki pártunk internacionalista szolidaritását a kongresszus külön nyilatkozata, amelyben megbélyegeztük az Egyesült Államok vietnami agresszióját és egyértelműen állást foglaltunk abban is, hogy mindaddig segítjük vietnami testvéreinket, amíg ügyük végső győzelmet nem arat.

Digitized by Google

A kongresszus kifejezésre juttatta eltökéltségünket: mindent megteszünk annak érdekében, hogy elháruljanak az akadályok az imperializmus elleni közös fellépés útjából. „A nemzetközi kommunista mozgalomban az utóbbi két esztendőben nagymértékben fokozódott a szakadárok elszigetelődése és megerősödtek az egységtörekvések. Érlelődnek a kommunista és munkáspártok nagy tanácskozásának feltételei is. A Magyar Szocialista Munkáspárt híve a nagy tanácskozás eszméjének, nem a tanácskozásért önmagáért, hanem azért, hogy erősödjön, szélesedjen egységünk, összefogásunk. Akcióegységet kívánunk elsősorban és azonnal, most Vietnam megsegítésében, általában közös ellenségünk, az imperializmus elleni harcban" — állapítja meg a Központi Bizottság kongresszusi beszámolója.

A nagy tanácskozásnak nem célja a kisebbségnek, egy vagy több pártnak a kiközösítése. „Nem azt keresné, ami elválaszt, hanem azt, ami összeköt. Amikor a kommunista pártok értekezletéről van szó, akkor szándékunk, mint mindig, a nemzetközi fejlődés égető problémáinak elvtársi megtárgyalása, célunk az, hogy közösen elemezzük az utóbbi években világszerte végbement nagy változásokat, hogy együttesen dolgozzuk ki a jövőre vonatkozó közös irányvonalunkat, és ezzel még jobban erősítsük soraink egységét. Így és csakis így vethetjük fel ezt a kérdést" — mondotta többek között *Leonyid Brezsnyev*, az SZKP főtitkára, kongresszusunkon mondott felszólalásában. Testvérpártjainknak a kongresszuson részt vett képviselői szinte valamennyien hasonlóan nyilatkoztak felszólalásukban.

Az MSZMP IX. kongresszusa kielégítette a kommunisták és a dolgozó nép várakozását. Nem törekedett látványosságra, de reálisan és nyíltan szembenézett a helyzettel, utat mutatott a cselekvésre, mindenekelőtt a kommunisták számára, de minden haladó magyar számára is. A kongresszus végső értékelését csak az utókor tárgyilagos történetírása adhatja majd meg, a résztvevő és a kortárs csak szerényebben formulázhatja meg véleményét. Így is elegendő okunk van azonban arra, hogy örüljünk politikai egységünknek, hogy a jól végzett politikai munka tudatával készüljünk a kongresszusi határozatok megvalósítására, hogy nagyra értékeljük azt az erőt, amelyet hatszázezer kommunista politikai öntudata és elszántsága s testvérpártjaink helyeslése és támogatása jelent igaz ügyünk győzelmes útján.

Digitized by Google

DR. SZABÓ JÓZSEF:

A gazdasági demokráciáról

Pártunk IX. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolója és a kongresszusi határozat megállapította, hogy a szocialista társadalom teljes felépítésében egyik legfontosabb feladatunk társadalmi viszonyaink továbbfejlesztése, szocialista jellegének erősítése. Társadalmi viszonyaink továbbfejlesztésében pedig döntő helyet foglal el a szocialista demokrácia kibontakoztatása, mert enélkül nem tudnánk sikeresen megoldani a termelőerők fejlesztésével, a népjólét emelésével, a szocialista tudat erősítésével, és a dolgozó emberek alkotóerőinek teljesebb felszabadításával kapcsolatos nagy feladatainkat. A szocialista demokrácia kiteljesedésének egyik legszélesebb, legjelentősebb területe az üzemi demokrácia. E cikkben néhány olyan elvi problémára kívánom a figyelmet ráirányítani, amelyet a gazdasági, üzemi demokrácia továbbfejlesztésében fontosnak tartok.*

A gazdasági demokrácia fogalma

A demokrácia elsősorban politikai kategória. Jogos tehát az a kérdés, kiterjed-e a demokrácia a gazdasági élet területére is? Azért is indokolt feleletet keresni e kérdésre, mert gyakran találkozunk olyan nézettel, mely szerint a demokrácia csak az állami élet területén érvényesül. E nézet szerint a gazdaság és a vállalatok irányításában nincs demokrácia, legfeljebb annyiban, amennyiben a demokrácia az államon keresztül kihat az emberek viszonyára a termelésben.

A demokrácia elsősorban valóban politikai kategória, amely az állammal, az államhatalommal, az osztályuralommal függ össze. Ezért mondja Lenin, hogy a demokráciának az a legfontosabb kérdése: melyik osztály alkalmazza a politikai hatalmat milyen osztályokkal szemben,

* A cikk a szerző által a pártfőiskola októberi tudományos ülésszakán tartott előadás és a vita felhasználásával készült.

Digitized by Google

mely osztályok érdekében és javára. Nem létezik semmiféle ún. általános, vagy tiszta demokrácia. A demokrácia osztálytartalmának tagadása és háttérbe szorítása polgári és revizionista törekvés, s hazánkban az ellenforradalom idején — többek között a „munkástanácsok" formájában — a szocializmus elleni támadás egyik fő jelszavává lett.

Fejlődésünk jelenlegi szakaszán a demokrácia az állam, a politikai hatalom megjelenése. Hazánkban az állam hatalma a proletárdiktatúra, államunk a nép állama, szocialista demokráciánk alapja pedig a termelőeszközök társadalmi tulajdona. Szocialista demokráciánk osztálytartalmából és gazdasági alapjából azonban az is következik, hogy nemcsak az a fontos, kik gyakorolják a hatalmat és kik ellen, milyen osztályok és milyen rétegek érdekében, hanem az is, hogy *miként gyakorolják.*

A demokrácia *terjedelme, hatóköre, érvényességi területe szempontjából a legfőbb az, ahogy az állam bevonja a dolgozó tömegeket a közügyek intézésébe.* A szocialista demokrácia fejlődése ebben az értelemben azt jelenti, hogy a társadalom tagjai képviseleti úton és közvetlen formában mind jobban *részt vesznek a társadalom irányításában.* „Rendszerünk demokratizmusát erősíteni — állapítja meg a Központi Bizottság beszámolója — egyértelmű azzal, hogy a dolgozók, a lakosság közvetlenül vagy képviselői útján, mind nagyobb mértékben hozzászólhasson érdemileg azokhoz a kérdésekhez, amelyekben érdekelt." A szocializmus teljes felépítésének időszakában növekszik a társadalmi szervezetek szerepe, erősödik a dolgozók kollektív részvétele a termelés irányításában, fokozatosan szélesül az állami tevékenység társadalmi ellenőrzése, majd később az állami feladatok elvégzésének fokozatos társadalmasodása is. Mindez kihat a szocialista demokrácia olyan tartalmi kérdéseire, mint a munkáshatalom szilárdsága, a pártnak és az államnak a néppel való kapcsolata, s végső fokon kihat a szocializmus építésére. Ha a dolgozók érzik, hogy érdemileg részt vehetnek az őket érintő döntések kialakításában, ha megmondhatják, mi az ő érdekük és mit tartanak a társadalom szempontjából szükségesnek és kívánatosnak, akkor ez növeli aktivitásukat és kezdeményezésüket a szocializmus építésében.

E nagyon fontos ismérve alapján nem lehet vitás, hogy a szocialista demokráciát nem lehet leszűkíteni a *politikai élet területére:* kiterjed ez a *gazdasági viszonyok* szférájára is. Sőt egyre növekszik a demokrácia szerepe a gazdasági életben, a szocialista vállalatokban. Ismeretes, hogy a vállalatok népgazdaságunk önálló, alapvető láncszemei, ahol közvetlenül eldől a termelés sorsa, ahol az emberek idejük nagy részét eltöltik, ahol dolgoznak. Ezért a szocialista vállalat (az állami vállalat és a termelőszövetkezet) a szocialista demokrácia kiteljesedésének egyik legszélesebb és legjelentősebb területe.

A szocialista demokrácia szerteágazó rendszerében tehát rendkívül fontos helyet foglal el a gazdasági vagy termelési demokrácia. A gazdasági demokrácia fő tartalma *a dolgozók kollektív részvétele a gazdálko-*

Digitized by Google

dás irányításában és ellenőrzésében és tapasztalataik, véleményeik, javaslataik hasznosítása a gazdálkodásban.

A gazdasági demokrácia is a képviseleti és a közvetlen demokrácia tökéletesítésének útján fejlődik. *A közvetlen gazdasági demokrácia formái*: a munkások, az alkalmazottak és a szövetkezeti parasztok gyűlései fontos helyet foglalnak el a szocialista demokrácia rendszerében. Ezek az értekezletek, gyűlések nemcsak termelési kérdések megvitatásának a fórumai, hanem a kollektíva társadalmi szemléletét is formálják, feltárják a munkában előforduló hibákat, és közvetlenül vonják be a dolgozókat a termelés irányításába, a munka- és életkörülmények alakításába.

Némelyek azonosítják a demokráciát a liberalizmussal, a fegyelmezetlenséggel, a lazasággal. Valamiféle szabadosságot értenek rajta, olyan állapotot, amelyben mindenki azt tesz és azt mond, amit éppen akar. Nyilvánvaló azonban, hogy a szocialista demokrácia fejlődése és tökéletesítése *összeegyeztethetetlen a fegyelmezetlenséggel, az üres fecsegéssel és a szabadossággal*, sőt meg is követeli a fegyelem, a felelősségérzet, a felelősségvállalás és a felelősségrevonás fejlődését. Ez felel meg a dolgozók érdekeinek, márpedig *a szocialista demokrácia legfőbb tartalmi oldala az, hogy kifejezi a dolgozók érdekeit.* A szocialista demokrácia fejlődésének jellemzője a tudatos fegyelem, a magas fokú felelősségérzet erősödése. Teljes joggal szögezi le a Központi Bizottság beszámolója: „Ha minden állampolgárunk mindenütt szocialista vívmányaink birtokosaként védi rendszerünket és vívmányait, szembeszáll rosszindulatú bírálóival és csorbítóival, a visszaélőkkel, ha mindenki saját példás magatartásával és munkájával bizonyítja, hogy nálunk a hatalom és minden jog a dolgozó népé, de a jog és az igazság a helytállás és a kötelességteljesítés révén valósul meg, akkor ez hatalmas lendületet ad a demokrácia fejlődésének."

Az üzemi demokrácia fejlesztésének objektív indítékai

A demokrácia megvalósítása a gazdaságban szorosan összefügg *a munkásosztály vezető szerepének érvényesülésével.* Hogy a munkásosztály konkrétabban és a maga számára érzékelhetőbben gyakorolhassa vezető szerepét a szocialista társadalomban, ahhoz *objektíven szükség van az üzemi demokrácia fejlesztésére.*

A szocializmus építésének eddigi szakaszában az a sajátos helyzet alakult ki, hogy *össztársadalmi* méretben vitathatatlanul érvényesült és érvényesül a munkásosztály vezető szerepe, de a *vállalatokban* a munkáskollektívák közvetlenül nem eléggé gyakorolják és nem is eléggé érzik vezető szerepüket. A párt politikája a munkásosztály politikája, s a párt és a szakszervezet révén társadalmi méretekben érvényesülnek a munkásosztály alapvető érdekei. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy ne kellene gondolkodnunk azon: hogyan legyen a munkásosztálynak és a szövetkezeti parasztságnak a képviseleti demokrácia formái

Digitized by Google

útján — a parlament, a szakszervezetek, a termelőszövetkezetek szövetségei, a gazdasági irányítási rendszer segítségével — az eddiginél is nagyobb beleszólása a népgazdaság fő fejlesztési céljainak kialakításába és az egyes népgazdasági ágazatok, iparágazatok gazdaságpolitikai irányításába. Már eldöntött és igen lényeges meghatározó elv, hogy a kormánynak, a minisztériumoknak és a főhatóságoknak minden, a bérből és fizetésből élők körülményeit érintő rendelkezés előtt ki kell kérniük a Szakszervezeti Tanács, illetve az iparági szakszervezetek véleményét. A Termelőszövetkezeti Tanács és a termelőszövetkezeti szövetségek pedig a szövetkezeti parasztság érdekvédelmi szervei is lesznek: „Nehogy félreértés essék — állapította meg Kádár elvtárs a IX. kongresszuson vitazáró beszédében — nem a munkás-paraszt állammal szemben, hanem az egyes vállalatokkal szemben."

Mindezek mellett elképzelhető az is, hogy a Tervhivatal az eddiginél jobban vonja be a vállalatokat a távlati tervek készítésébe.

A nagyobb probléma azonban az, hogy a szocializmus teljes felépítésének időszakában a vezető szerepnek *konkrétabb*, a munkásosztály számára *közvetlenül is gyakorolható formáira* van szükség. Az utóbbi években ugyanis olyan ellentmondás keletkezett a demokrácia fejlődésében, hogy miközben a közéletben szélesedett, erősödött a demokrácia, addig a munkások tömegei nem kaptak elég lehetőséget arra, hogy érdemben bekapcsolódjanak saját ügyeik intézésébe, az üzem életének irányításába és ellenőrzésébe. Ez a párt eszmei nevelőmunkájának hatását is gyengítette, mert a helyzetbe való belenyugvásra, passzivitásra nevelte a munkásokat. Ha nincs biztosítva a munkáskollektíva intézményes és hatékony részvétele a vállalat irányításában, akkor — mint ismeretes — kialakul az a szemlélet, hogy „majd megoldják az okosok", ez pedig ellentétes a párt eszméivel, a szocializmus teljes felépítésének követelményével.

A munkásosztály a termelőeszközök tulajdonosa. Ez azonban nem tükröződhet megfelelően a munkások tudatában akkor, ha csak *közvetve* gyakorolhatják köztulajdonosi jogaikat. Hogy fokozódjék a munkásosztályban a gazda „érzése", a közös tulajdonért érzett felelősség, ahhoz *közvetlen módon is gyakorolnia kell köztulajdonosi jogait.* A munkások, a dolgozók kettős szerepet töltenek be az állami vállalatokban: egyfelől, a szocialista állam közvetítésével, *tulajdonosai*, másfelől *alkalmazottai* a vállalatnak. A dolgozók *közvetett tulajdonosi és közvetlen alkalmazotti szerepe* között bizonyos ellentmondás van és ezen ellentmondás megoldásának demokratikus módja: az *üzemi demokrácia fejlesztése*, a vállalatok munkáskollektíváinak részvételi és beleszólási joga a vállalatok irányításába.

Az üzemi demokrácia léte és gyakorlása formálja a gazdasági vezetők, az igazgatók és a munkások szemléletét. Jelenlegi gyakorlatunknak hibája, hogy a munkások egy része jóformán csak alkalmazottnak érzi magát, egyes gazdasági vezetők pedig pusztán alkalmazott munkaerőknek tekintik a dolgozókat. Az üzemi demokrácia kibontakozásával

Digitized by Google

a gazdasági vezetőknél elérhetjük azt, hogy *ne feledkezzenek el a munkások köztulajdonos mivoltáról,* tehát a döntések előkészítésébe és ellenőrzésébe való bevonásukról, a munkásoknál pedig azt, hogy ne bérmunkásként, hanem *tulajdonosként* viszonyuljanak a termelőeszközökhöz.

Az üzemi demokrácia fejlesztésének további objektív indítóoka *a dolgozók gazdasági érdekeltsége.* A társadalom gazdasági viszonyai — amint erre már Engels rámutatott — mindenekelőtt mint *érdekek* jutnak kifejezésre. A munkásosztálynak vannak *alapvető* és *részérdekei, perspektívikus* és *napi* érdekei, a munkásosztályon belül vannak *réteg-* és *csoport-érdekek* is. Természetes, hogy a munkásosztály egészének érdekei magasabbrendűek, mint az osztályon belül egyes rétegek és kollektívák érdekei, s a hosszabb távlatra szóló érdekek magasabbrendűek, mint az átmeneti érdekek. A feladat az, hogy megtaláljuk a *helyes összhangot* az alapvető és a részérdekek, a perspektívikus és az átmeneti érdekek között. A szocializmusban az érdekek három nagy csoportját különböztetjük meg az érdekek sokaságán belül: *a társadalmi, a vállalati* és *az egyéni érdekeket.* Ha a vállalati, a helyi és az egyéni érdekeket elhanyagoljuk, s a vállalatoknak nincs elég önállóságuk, akkor megerősödnek a bürokratikus tendenciák, csökken a helyi kezdeményezés. Ha viszont a vállalati és helyi érdekek dominálnak az össztársadalmi érdekkel szemben, akkor ez lokálpatriotizmust idéz elő. Meg kell tehát találni a társadalmi, a vállalati és az egyéni érdekek összehangolásának optimális megoldását. Az érdekellentmondások megoldásának, az érdekek közötti összhang megteremtésének éppen a termelési demokrácia kibontakoztatása az egyik nagyon fontos eszköze.

A dolgozók *társadalmi szintű érdekeltsége* abban jut kifejezésre, hogy a társadalomnak minden tagja érdekelve van a népgazdaság kibocsátó képességének és a nemzeti jövedelemnek a növekedésében, s ennek alapján a népjólét emelkedésében. Ez *közvetett* érdekeltség. A társadalminál *közvetlenebben* fejeződik ki *a vállalati szintű érdekeltség.* A munkakörülményekre, a kereseti viszonyokra stb. vonatkozó érdekek közvetlenül vállalati szinten jelentkeznek. (Például abban, hogy ki milyen munkahelyet kap, vagy hogyan van megszervezve a munkafolyamat. A munkavédelem elhanyagolása a dolgozók egészségének megromlását idézheti elő, a munka rossz megszervezése vagy az anyagellátás akadozása erősen befolyásolhatja a dolgozók keresetét stb.) Ez a közvetlen érdekeltség annál erősebb, minél nagyobb hatásköre van a vállalatnak a rendelkezésére bocsátott termelőeszközök felhasználásában, s minél inkább összefügg a dolgozók helyzete, személyi jövedelmük alakulása a vállalat gazdasági eredményeivel. A munkakörülmények, a kereseti viszonyok alakításában, a vállalatnál maradó jövedelemrész elosztásában, a vezetők kiválasztásában és megerősítésében az üzemi kollektívának döntő szava kell hogy legyen. Csak a szocialista demokráciát kibontakoztató gazdasági mechanizmus képes biztosítani a társadalmi, a vállalati és az egyéni érdekek harmonikus összhangját.

Digitized by Google

A gazdasági demokrácia szélesítését a *gazdasági irányítás, a vállalati igazgatás hatékonyabbá és eredményesebbé tétele* is szükségessé teszi. A gazdasági döntési folyamat és ennek állomásai (mint pl. a helyzet elemzése, a variánsok meghatározása, az optimális variáns kiválasztása, a módszerek és eszközök eldöntése stb.) lényegében kollektív munka eredményei. A termelés, a gazdálkodás a mai időben annyira bonyolult, hogy a legtehetségesebb és legfelkészültebb vezető sem képes megbirkózni a gazdálkodási feladatokkal akkor, ha nem használja fel beosztottjainak tapasztalatait és tudását, ha nem támaszkodik a kollektívára, a tömegek tapasztalatára, ha nem képes kibontakoztatni a dolgozók alkotó kezdeményezését.

A gazdasági demokrácia szélesítését *a kapitalizmus és a szocializmus között folyó világméretű osztályharc* is igényli. Szocializmust építő munkánk során sohasem szabad szemünk elől tévesztenünk a nemzetközi osztályharc fő területét, a tőke és a munka, a kapitalizmus és a szocializmus közötti ellentétet. A gazdasági sikerekhez hasonlóan a szocialista demokrácia fejlesztésében elért minden eredmény is jelentős hozzájárulás a nemzetközi munkásosztály és az összes haladó társadalmi erők internacionalista közös ügyéhez.

A gazdasági mechanizmus reformja és a szocialista demokrácia fejlesztése közötti összefüggés

A gazdasági élet irányításában eddig — mint ismeretes — elsősorban direkt, adminisztratív módszerek voltak érvényben. A gazdasági fejlődés régebbi szakaszában és az akkori káderhelyzetben indokolt is volt a *centralizált gazdasági irányítási rendszer*, és nem is volt rossz hatásfokú. Ebben az irányítási rendszerben azonban — nemcsak nálunk, hanem a többi szocialista országban is — egészen a legutóbbi időkig megmaradtak a bürokratikus centralizmus elemei. A gazdaság és az egész társadalom irányítását befolyásolta az a helytelen nézet, hogy központilag viszonylag könnyen és részletesen meg lehet állapítani a társadalmi érdekeket és ugyancsak központilag érvényre is lehet őket juttatni direkt, túlnyomórészt adminisztratív eszközökkel. A központilag előre nem látott vállalati és helyi érdekek megnyilvánulásait gyakran társadalomellenes irányzatok megjelenési formáiként fogtuk fel. Ez értelemszerűen nagyon gyengítette a demokratizmust.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy centralizált, túlnyomórészt adminisztratív utasításokkal dolgozó gazdaságirányítási rendszerben nem lehet bizonyos határok között érvényesíteni a munkásdemokráciát. A dolgozók *közvetlen érdekeltsége* ebben a rendszerben is megvan (a munkafeltételek alakítása, a béralap, a szociális alap elosztása stb.). Ez a közvetlen érdekeltség természetesen különböző lehet: más ott, ahol a vállalat önállósága és nyeresége messzemenően érinti a dolgozók helyzetét, de a kötöttebb irányítási rendszerben is fennáll. A demokrácia fejlesztésére olyan területen is nagy lehetőségek vannak, ahol nincsen

Digitized by Google

közvetlen vállalati gazdálkodás és érdekeltség (például számos államigazgatási vagy költségvetésből gazdálkodó területen).

A gazdasági élet területén a gazdasági mechanizmus reformjával véget vetünk az adminisztratív — direkt irányítási módszerek uralmának. Ezért meg kell világítanunk az összefüggést a mechanizmus reformja és a demokrácia fejlődése között.

Az új gazdasági mechanizmus abból indul ki, hogy a vállalati érdekek, a helyi és a részérdekek *reálisan léteznek*, és ösztönző hatásukat fel kell használnunk a termelés fejlesztésére. Ezért az új gazdasági mechanizmusban a vállalatok nagyobb gazdasági önállóságot kapnak és a mikroökonomiai döntések vállalati szintűvé válnak. Az *össztársadalmi érdekek* továbbra is magasabbrendűek a csoport- és egyéni érdeknél, de az új rendszer feltételezi, hogy a *tényleges társadalmi érdek* objektív módon a jövedelmezőség, a nyereség, a gazdasági hatékonyság stb. útján fejeződik ki. A társadalmi érdek bizonyos ellentmondások megoldásának folyamatában (például egymással szembenálló vállalati érdekek összeütközésével) tárul fel. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha *népgazdaságunk irányításának egész folyamatában* a szocialista demokrácia elveit alkalmazzuk.

Az új gazdasági mechanizmusban fokozódni fog a *munkások tulajdonosi szerepe*, legalábbis mikroökonomiai értelemben. A termelőeszközök köztulajdona egyébként azt is jelenti, hogy a munkásoknak és parasztoknak a demokrácia mechanizmusa révén aktív beleszólásuk van a termelőeszközökkel való gazdálkodásba, a gazdálkodás irányításába.

Mint ismeretes, az új gazdasági mechanizmus rábízza a vállalatokra a meglevő kapacitások kihasználását, a velük való gazdálkodást. A termelőeszközök össznépi tulajdona nem szűnik meg, az össznépi tulajdon nem alakul át csoporttulajdonná, de a szocialista állam mint tulajdonos, *lemond a vállalatokban levő termelőeszközök használatáról* s átadja ezeket a termelőeszközöket a vállalatoknak. Lemond a velük termelt termékek egy részének *össztársadalmi elsajátításáról* is. A dolgozók személyi jövedelme pedig — az összgazdasági fejlődésen kívül — az illető vállalat munkájától is jobban függ majd. Ezért az új gazdasági mechanizmus kedvez a demokrácia fejlesztésének. Az egyes dolgozó közvetlenül érdekelve van a kollektíva összmunkájában, a fegyelmezetlenségek megszüntetésében, a vállalat gazdálkodásának eredményességében. A dolgozók az eddiginél jobban igénylik majd, hogy a munkásdemokrácia mechanizmusa révén — elsősorban a szakszervezet és a pártszervezet útján — részt vegyenek a gazdasági elgondolások kialakításában, megvalósításában és ellenőrzésében.

A gazdasági vezetőnek is azt diktálják érdekei, hogy fordítson nagyobb figyelmet a beosztott dolgozók javaslataira, észrevételeire, kezdeményezéseire, a teljesítmény szerinti díjazásukra. A vállalati tevékenységre vonatkozó döntéseknek a vállalat szintjére való levitele maga is *ki fogja kényszeríteni az üzemi demokrácia fejlődését*. Hiszen a jövőben a vállalati vezető nem hivatkozhat majd a minisztérium, a Terv-

Digitized by Google

hivatal stb. utasításaira. Az eldöntendő kérdéseket meg kell tanácskoznia a dolgozókkal, illetve a dolgozókat képviselő párt- és szakszervezeti vezetőkkel, testületekkel és bizalmiakkal. Ez előtérbe állítja a demokratikus vezetési módszereket és a dolgozók széles rétegeinek érdemi bevonását a gazdálkodás irányításába.

A vállalati demokrácia megvalósulásának területei

Az üzemi demokrácia *tartalmi fejlesztésének* kérdéseit többféle elméleti és módszertani szempontból lehet és kell megközelíteni. Az első szempont *a termelés irányításának két oldala:* egyrészt a műszaki-technológiai folyamatok irányítása, másrészt a társadalmi-gazdasági folyamatoké. A második szempont *a vállalati döntések kihatása;* a harmadik a *döntési folyamatok fokozatai és ezek jellege;* a negyedik a *vezető személyi megítélése a vállalati kollektíva részéről.*

Az *első megközelítési móddal* kapcsolatban abból indulok ki, hogy a termelés irányítása egyrészt felöleli a technológiai folyamatok irányítását, magában foglal szervezési és műszaki intézkedéseket, másrészt tartalmazza a vállalat gazdasági-társadalmi viszonyainak irányítását is. Kinek kell irányítania a munkafolyamatokat, a technológiai szervezési folyamatokat, a műszaki tevékenységet? Van-e beleszólásuk az irányítás részébe a munkásoknak? A termelés irányításának ez az oldala tudományos és műszaki ismereteket követel. A technológiai irányítást magas szakképzettségű dolgozóknak (a mérnököknek, főművezetőknek, művezetőknek stb.) kell végezniük. A műszaki-technológiai kérdéseket *nem lehet a demokratizmus és a kollektivizmus szabályai szerint eldönteni.* Itt a hatékony „karmesteri" irányítás elveinek kell érvényesülniük; az egyszemélyi felelős vezetésnek, a felelősségnek stb. A technológiai folyamat vasfegyelmet követel meg a munkában. Van olyan nézet, amely szerint a munkásoknak semmi szerepük sincs ebben; ez azonban helytelen. A munkafolyamat irányításában is van gyakorlati jelentőségük az egyes végrehajtó dolgozók, különösen a szakmunkások, a több évtizedes gyakorlattal rendelkező munkások, újítók, ésszerűsítők tapasztalatainak és javaslatainak. A pártszervezet összegyűjtheti a munkások termelési-műszaki tapasztalatait, javaslatait s a műszaki-gazdasági vezetés hasznosítani tudja ezeket a munkafolyamat irányításában. Így a munkások ésszerűsítési, újítási javaslatai termelőerővé válnak.

A termelésnek — mint ismeretes — technikai oldala mellett *társadalmi-gazdasági oldala* is van. A termelés irányítása és ésszerű megszervezése nemcsak a munkafolyamat irányítását és megszervezését jelenti, hanem a termelésben résztvevő emberek gazdasági viszonyainak irányítását is. Már a munkafolyamattal kapcsolatban hozott döntések is — jóllehet első tekintetre tisztán műszaki intézkedéseknek tűnnek — gyakran többé-kevésbé társadalmi-gazdasági döntések is, mert kisebb vagy nagyobb mértékben a munkások ügyében rendelkeznek. A termelés irányítása tehát azokra a viszonyokra is kiterjed, amelyek a vezetők

Digitized by Google

vagy a végrehajtó dolgozók érdekeit, az elosztási viszonyokat, a kereseti (bérezési, jutalmazási) viszonyokat, a munkakörülményeket, a személyi kérdéseket stb. érintik. A termelés irányításában *a demokrácia elsősorban itt kezdődik*, hiszen a szocialista demokrácia legfőbb tartalma az, hogy kifejezi a dolgozók érdekeit. Ahol az irányítás a munkafolyamat részvevőinek gazdasági és egyéb érdekeit kezdi érinteni, ott objektíve szükségessé válik a dolgozók bevonása és beleszólása az irányításba. A munkásoknak itt döntő szavuk kell hogy legyen, akár az elosztásra, akár a bérezésre, a jutalmazásra, a munkakörülményekre, a vezetők kiválasztására vagy megerősítésére stb. vonatkoznak is érdekeik. Ennek nagy politikai jelentősége is van. A demokrácia fejlesztésében igen pozitív szerepet játszik, hogy az új gazdasági mechanizmusban megnő a vállalatok önállósága és szerepe a dolgozók érdekeit közvetlenül érintő kérdésekben.

A második szemponttal, *a vállalati döntések kihatásával* kapcsolatban abból kell kiindulni, hogy a szocialista vállalatnak három irányban vannak gazdasági kapcsolatai: az *állammal, más vállalatokkal* és *a maga dolgozóival*. Társadalmi oldalról ez a vállalat kollektívájának háromfajta gazdasági viszonya: a kollektíva és az állam közti, a kollektívák közötti és a kollektíván belüli kapcsolatok. Ebből kiindulva a vállalati döntéseknek két csoportját különböztethetjük meg. Az egyik csoportba azok a döntések tartoznak, amelyek közvetlenül a vállalatnak *az állammal, vagy más vállalattal* való kapcsolataira hatnak ki valamilyen vonatkozásban (például: a termelés növelése vagy csökkentése, a társadalmat terhelő kiadások növelése). A másik csoportot azok a döntések alkotják, amelyek csak befelé irányulnak, ahol a döntés hatása *belül marad a vállalat keretein* (ilyen például a vállalatnál maradó nyereségrész felhasználása, a vállalat bérezési és jutalmazási rendszerének meghatározása, a belső munkaszervezet megállapítása).

A döntések e két csoportjában más-más módon érvényesül a dolgozók kollektív részvétele, illetve befolyása. Az első csoporthoz tartozó kérdésekben a döntés más vállalatokat is érint, vagy az egész társadalmat képviselő államot érinti. Az ilyen döntésekbe az állami szervek (a felügyeletet ellátó minisztérium, a bank, a tervező szervek stb.) *tulajdonosi minőségükben* szólhatnak bele. A vállalat termékeit fogyasztó és felhasználó más vállalatoknak is van befolyásuk az ilyen jellegű döntések kialakítására. Az egész társadalmat, illetve a más vállalatokat érintő kérdések eldöntésének jogát a vállalatban elsősorban az *igazgatónak* kell gyakorolnia, mert ő nemcsak a vállalati kollektíva tagja, hanem az állam felelős képviselője is az üzemben. Minthogy azonban a vállalat dolgozói e döntésekben is érdekelve vannak, feltétlenül biztosítani kell, hogy kollektívájuk e kérdésekben is kifejthesse a maga véleményét. Ez a vélemény azonban elsősorban *konzultatív* jellegű lehet, s nem köti az igazgatót, aki ettől eltérően is intézkedhet. Elképzelhető azonban olyan megoldás, hogy ha valamilyen kérdés erősen érinti a vállalati kollektíva érdekeit, de az igazgató nem fogadja el a

Digitized by Google

dolgozói kollektívát képviselő pártszervezet és szakszervezet véleményét, akkor a vitás kérdést a felügyeleti szerv elé kell terjeszteni.

Azokban a döntésekben, amelyeknek hatása a vállalat keretein belül marad, a vállalati kollektívának *széles körű befolyást és részvételt* kell kapnia. Ennek különböző változatai lehetnek, s ezek most vannak kidolgozás alatt. A minisztériumok a *vállalati jogszabályzat,* a szakszervezetek pedig a *vállalati kollektív szerződések* kidolgozásán munkálkodnak. Ezeknek az alapelveit a szakszervezetek szerepéről szóló ez évi párthatározat tartalmazza, s beszélt erről kongresszusi felszólalásában Gáspár Sándor elvtárs is. A párthatározat és a felszólalás szerint a kérdések meghatározott körében csak akkor dönthet az igazgató, ha döntésével az egész vállalati kollektívát képviselő szakszervezet — és értelemszerűen a pártszervezet is — *egyetért.* (Ide tartozik például a béralapnak, a létszámnak a kérdése.) A kérdések másik csoportjában döntés előtt a gazdasági vezetés *köteles kikérni a szakszervezet véleményét, de nem kell feltétlenül elfogadnia azt.* Kulturális, egészségügyi és szociális kérdésekben pedig *döntési joguk lesz a szakszervezeteknek.* A szakszervezeteknek jogukban áll, hogy minden olyan ügyben véleményt mondjanak vagy különvéleményt jelentsenek be, amelynek elintézése a gazdasági vezetők hatáskörébe tartozik.

A vállalati kollektíva részvételét a gazdálkodás irányításában *a gazdasági tevékenység, a döntési folyamat fokozatai és ezek jellege* szerint is vizsgálni kell. Ebből a szempontból a következőképpen osztályozhatjuk a tevékenységi folyamatot: a döntések előkészítése, operatív végrehajtásuk, és a végrehajtás ellenőrzése.

A kollektívát elsősorban a gazdasági intézkedések és elhatározások *kialakításába,* a döntések *előkészítésébe* és *végrehajtásuk ellenőrzésébe* kell a pártszervezet és a szakszervezet útján bevonnia. Az operatív végrehajtó munkában *kizárólag az egyszemélyi felelős vezetés* elvének kell érvényesülnie.

Feltétlenül szükséges a kollektíva bevonása *a gazdasági koncepciók és intézkedések kialakításába* (a termelési terv, a műszaki fejlesztési feladatok, a bérformák, a munkaidő-beosztás stb. kimunkálásába) még a döntések meghozatala előtt. Jó és hatékony intézkedések és elhatározások előkészítése nem valami zseniális intiuciókból fakad, hanem lényegében csak kollektív munka eredménye lehet, sok kezdeményezés, javaslat és hatástényező gyümölcse.

Ha azonban már el van fogadva a kialakított elgondolás, akkor az *operatív végrehajtó irányítást* az egyszemélyi felelős gazdasági vezetőnek kell végeznie. „A megvitatás — közös, a felelősség — egyszemélyi" — írta Lenin a szocialista gazdasági vezetés elveit elemezve. Az operatív végrehajtás folyamatában a gazdasági vezetőkön kívül senkinek sincs ahhoz joga, hogy beleszóljon a gazdasági műveletekbe. Ha nem így volna, akkor a demokrácia leple alatt elszaporodna a fegyelmezetlenség, a felelőtlenség és a dilettantizmus, s az ilyen „demokrácia" szükségszerűen lejáratná magát a dolgozók szemében. A végrehajtói

Digitized by Google

tevékenység operatív munka, általában időhöz van kötve, s gyakran gyors elhatározást és intézkedést igényel. Elengedhetetlen az is, hogy mindig legyen megállapítható a végrehajtásért való személyes felelősség. Mindez egyszemélyi vezetést és egyszemélyi felelősséget követel meg a végrehajtásban. Az operatív végrehajtói irányító tevékenységben tehát nem lehet megvalósítani a dolgozók részvételét. Az egyszemélyi gazdasági vezetés operatív irányító tevékenységének bírálatát más úton végezheti a vállalati kollektíva. A gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozat alapján a pártszervezetnek és a szakszervezetnek lehetőségük van a *gazdasági vezetők személyének megítélésére:* javaslatot tehetnek ezek megerősítésére, felmentésére, munkába állítására.

A gazdasági tevékenység következő területén, *az ellenőrzésben* rendkívül nagy szerepe van a kollektívának. A végrehajtás ellenőrzésében a dolgozók széles körű részvételi lehetőségét kell biztosítani. Az ellenőrzés legyen alkotó része a pártszervezet, a szakszervezet, a mozgalmi aktíva munkájának. Az ellenőrzési munkát azonban ne csak a mozgalmi szervek végezzék, hanem követeljék meg, hogy a különböző szintű gazdasági vezetők és a vállalat ellenőrzési osztályai (a technológiai osztály, a munkaügyi osztály, az ellenőrzési osztály stb.) is hozzáértően és erkölcsi bátorsággal végezzék ellenőrzési feladatukat. A mozgalmi szervek és a vállalati igazgatási szervek az ésszerű munkamegosztás alapján, összehangoltan, optimális időráfordítással, szakszerűen és hatékonyan végzik az ellenőrzési munkát. A két ellenőrzés együtt biztosítja a helyes döntések megvalósítását és a hibák feltárását. Az ellenőrzésben lehetőleg olyannak kell lennie a munkamegosztásnak, hogy a részfeladatok végrehajtásának ellenőrzését a vállalati igazgatói szervek végezzék, a pártszervezet pedig a végeredményeket, a munka társadalmi-politikai aspektusait vizsgálja meg. A demokrácia fejlesztése szemszögéből nagyon fontos, hogy a vállalati kollektíva egészét érintő és érdeklő dolgokat (a bérezést, a juttatásokat, a lakáselosztást, a személyi kérdéseket stb.) a mozgalmi szervek a dolgozók széles körű bevonásával, *nyilvánosan* ellenőrizzék.

A különböző szintű vállalati gazdasági vezetőknek a vállalati kollektíva által való *személyi megítélése* szintén fontos tartalmi eleme az üzemi demokráciának. Lenin „A szovjethatalom soronlevő feladatai" cikkének fogalmazványában írta: „A tömegnek legyen joga felelős vezetőket választani magának. A tömegnek legyen joga leváltani őket, ismerni és ellenőrizni működésük legkisebb tényeit is."*

A jelenlegi fejlődési szakaszban még nem értek meg a feltételei annak, hogy az üzemekben megvalósítsuk a gazdasági vezetők választásának elvét. Az állami vállalat igazgatóját az állam nevezi ki és váltja le. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a dolgozói kollektívának nincs beleszólása a gazdasági vezetők személyi megítélésébe. Sőt a munkásdemokrácia érvényesítésének nagyon fontos része az, hogy ne csak a

* Lenin Művei, 27. köt. 207. old.

Digitized by Google

minisztérium dolga legyen a vezetők kiválasztása, megerősítése és leváltása, hanem az üzem dolgozói ténylegesen vegyenek részt a gazdasági vezetők munkájának ellenőrzésében, mondjanak bírálatot, tegyenek javaslatot a gazdasági vezetők megerősítése vagy leváltása ügyében. A gazdasági vezetőket továbbra is az állam nevezi ki, de az egyszemélyi felelős vezetők kiválasztásában az üzemi pártszervezeteknek is nagy szerepük lesz, s a pártszervezetek révén a dolgozók is beleszólnak abba, hogy ki legyen a vezetőjük. A IX. kongresszuson a Központi Bizottság beszámolója rámutatott arra, hogy „... a vállalatok önállóságával együtt nő a helyi pártszervezetek szerepe, felelőssége ... a káderek kiválasztásában". A szakszervezetek szintén „... szerepet kapnak az üzemi vezetők megítélésében, megerősítésükben vagy felmentésükben".

A szakértelem és a demokrácia összefüggése

A gazdasági demokrácia egyik legbonyolultabb problémája a *szakszerűség* és a *demokrácia* összehangolása. A szakszerűség és a demokrácia dialektikus kölcsönhatásban van egymással, s nem áll az, amit ittott nálunk is mondanak, hogy „vagy szakértelem, vagy demokrácia". A szocializmushoz a szakértelem is és a demokrácia is hozzátartozik. El kell érnünk, hogy *a szocialista gazdaság vezetésében több legyen a szakértelem,* nagyobb legyen a műszaki és gazdasági tudás, mint amekkorát a tőkés vállalatok vezetői megszereztek. De a szocialista gazdaságban egyúttal *demokrácia is kell,* az is kell, hogy a tömegek részt vegyenek az irányításban. Hiszen a szocialista társadalomnak éppen az az egyik nagy előnye a kapitalizmussal szemben, hogy az embereknek beleszólásuk van a maguk sorsának és a kollektíva sorsának az alakításába. Lenin mindkettőt hangsúlyozta a gazdasági vezetésben: a szakértelem szükségességét is, és a demokrácia szükségességét is. A szakértelem ürügyén nem lehet kijátszani a demokráciát, a demokráciával pedig nem lehet elmosni az egyszemélyi felelősséget a gazdasági vezetésben.

A demokrácia és a szakszerű vezetés között azonban a kölcsönhatáson belül *ellentmondás* is van. Ez az ellentmondás a többi közt a következőkben nyilvánul meg:

— Minden valamennyire is fontos ügyet a dolgozók minél szélesebb rétegeivel kell megtárgyalni, de úgy, hogy ez ne váljon formálissá, mert a formalizmus elsorvasztja a demokráciát.

— Biztosítani kell, hogy a dolgokról olyan emberek döntsenek, akik érdemben ismerik a problémákat, akik értenek a dolgokhoz, de úgy döntsenek, hogy ez ne sértse az irányítás demokratizmusát.

Ezeknek az ellentmondásoknak a feloldása bonyolult feladat, amelyet még mindig nem tudunk teljesen megnyugtatóan megoldani. A *szakszerűség* és a *széles rétegeknek a vállalat ügyeibe való bevonása* közti ellentmondás feloldásának többféle útja és módszere van.

Digitized by Google

A dolgozók *képzettségi szintje* emelkedik, s ezzel növekszik az irányításba való beleszólási igényük és az erre való képességük és alkalmasságuk. A műszaki fejlődéssel jelentős változások mennek végbe a munkásosztály szakmai összetételében. Az iparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban fokozatosan csökken az egyszerű és a nehéz munkát végzők száma. A termelés korszerűsítésével a munkások általános képzettségi szintje is emelkedik. A modern szocialista vállalat kollektívája mindinkább jól képzett munkásokból, mérnökökből és technikusokból áll. Ez a vállalati kollektíva hatalmas társadalmi erő, amely képes arra, hogy aktívan részt vegyen a termelés irányításában.

A szakszerűség és a demokrácia összekapcsolásának jó módszere, ha *szakértői fórumok* megvitatják a különböző szakmai előterjesztéseket. A műszaki-technológiai kérdésekben például szakértőkre kell támaszkodni. A vállalatok különböző szintű, vezető és beosztott szakértő dolgozói a vállalati létszám 10—15 százalékát is kiteszik. Szám szerint is és funkciói szerint is jelentős réteg ez. Az ezekből a dolgozókból álló különböző szakértői fórumok elősegíthetik, hogy alaposan kidolgozott javaslatok kerüljenek az összdolgozókat képviselő testületek és kollektívák elé (feltüntetve az esetleges lényeges szakértői ellenvéleményeket is).

Hogy a tényleges, hatékony demokrácia kiszorítsa a formális demokráciát ahhoz tudományosan meg kell vizsgálni: *milyen ügyeket a vállalati demokrácia milyen fórumán és mikor kell tárgyalni.* Elvileg arról van szó, hogy feltétlenül meg kell beszélni a dolgozókkal közvetlen munkahelyük jelen és távlati problémáit, meg kell tárgyalni velük a munkájukhoz közvetlenül kapcsolódó egyéb gyári részlegek kérdéseit is. A dolgozók mindenekelőtt annak a munkaterületnek az irányításával kapcsolatban érvényesíthessék tapasztalataikat, nézeteiket, akaratukat és kezdeményezésüket, *amelyen dolgoznak* s amelyhez ezért a legjobban értenek. A vállalat fontos ügyeit *képviseleti testületek* előtt kell megvitatni. Fontos, hogy az egyes kollektívák és testületek ne legyenek alsóbb szintű problémákkal, vagy számukra áttekinthetetlen ügyek eldöntésével megterhelve.

A demokrácia igazi érvényesülésének és hatékonyságának rendkívül fontos feltétele, hogy a véleményt nyilvánító kollektíva vagy testület a megfelelő időben kapjon *tájékoztatást* a megtárgyalandó kérdésekről és döntésekről, az elgondolások alapjairól és kihatásairól. Ha ez nincs biztosítva, akkor nagyon formálissá válik a demokratikus fórumok munkája. Ehhez az is hozzátartozik, hogy nagyon jól meg kell válogatni, milyen ügyek kerüljenek döntés vagy véleménykérés céljából a dolgozók széles köre elé. Jelenlegi gyakorlatunkban a jól képzett, szakmájukat kiválóan ismerő munkások sokszor nem tudnak érdemben hozzászólni a termelési értekezleteken, mert nem kapnak elég időt arra, hogy áttekintsék és megítéljék helyesek-e a tervezett intézkedések vagy nem. Sokszor rövid felkészülés után olyan anyagokhoz kellene érdemben hozzászólniuk, amelyeket a vállalati vezető szakemberek

Digitized by Google

hosszú hetekig készítettek. A demokrácia kibontakoztatásához feltétlenül szükséges, hogy *az üzem dolgozói legyenek tájékozódva a vállalat minden fontos kérdéséről*, minden fontos intézkedésről, s arról, hogy miért hozták ezt és mik a végrehajtásával kapcsolatos feladatok. Olyan döntésekről és tervekről, meghozataluk okairól és körülményeiről is informálni kell a dolgozókat, amelyek nem kerülnek döntés vagy véleménykérés céljából a dolgozók széles köre elé. Az ilyen tájékoztatás rendkívül fontos eleme a demokráciának. Megnöveli a dolgozók tulajdonosi érzését, felelősségérzetét, munkakedvét és gyáruk iránti szeretetét.

A szakszerűség és a demokrácia dialektikus kölcsönhatásával kapcsolatban arra is utalni kell, hogy *a gazdasági folyamatokról alkotott laikus ítélet is adhat bizonyos hozzájárulást a szakszerű véleményekhez.* A helyes döntésekhez azok a vélemények és javaslatok is nélkülözhetetlenek, amelyek a műhelyekből, a brigádokból, a munkapadoktól jönnek. Tíz és száz munkás véleménye helyes irányba terelhet, akár meg is változtathat egy döntést. A vállalatvezetés számára is órási könnyebbség, ha nem egyszerűen végrehajtókként, hanem a feladatok tudatos teljesítőiként tudhatja maga mellett a munkásokat.

A munkásdemokrácia érvényesülésének mechanizmusa

Az európai szocialista országok gyakorlata a munkásdemokrácia érvényesítésének kétféle megoldását ismeri. A szocialista országok többségében — hazánkban is — a *szakszervezetek* útján érvényesül a munkáskollektívák bevonása és beleszólása a termelés irányításába. Jugoszláviában és 1956 óta Lengyelországban ez a *munkástanácsok* útján valósul meg. Különösen Lengyelországban, de Jugoszláviában is nagyon hangsúlyozzák az *üzemi pártszervezetek vezető szerepét a munkástanácsokban*, ennek az ott dolgozó kommunisták révén kell érvényesülnie. Alaposabb tudományos vizsgálat hiányában itt nincs lehetőségünk arra, hogy összehasonlítsuk a két forma eredményeit. Úgy véljük azonban, hogy teljesen helyesek azok a vélemények és határozatok, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy a gazdasági mechanizmus reformjával létrejönnek nálunk azok az új tartalmi feltételek, amelyek között, *a párt által vezetett szakszervezetek* segítségével, kialakul a munkásdemokrácia érvényesítésének formája és mechanizmusa.

A szakszervezetek hatékony szerepet azonban csak akkor tölthetnek be, ha demokratikusan képviselik a tömegeket, ha képviselőik *nem csupán a maguk véleményét képviselik*, hanem az őket megválasztó testületekét. Ezért nagy figyelmet kell fordítani például arra is, hogy a döntések meghozatalában és a vélemények kikérésében ne csak a szakszervezeti bizottság elnöke vagy titkára legyen az igazgató partnere, hanem a szakszervezet *vezető testülete.*

A szakszervezet természetesen akkor tudja helyesen, demokratikusan képviselni a dolgozókat, ha a *pártszervezet vezető szerepe* érvénye-

Digitized by Google

sül. A IX. kongresszuson Biszku Béla elvtárs nyomatékkal hangsúlyozta: „... az alapszervezetek megnövekedett jogai jelentik majd az egyik legfontosabb biztosítékát annak, hogy a megnövekedett önállóság a szocializmus érdekeit szolgálja. Továbbá, hogy a párt politikájával összhangban álló helyi döntések szülessenek, és megvalósuljon a politika végrehajtásának hatékony, közvetlen, a dolgozók véleményét is figyelembe vevő ellenőrzése". A pártszervezet vezetésével és politikai irányításával lehet feloldani a gazdasági vezetés és a szakszervezet közti vitákat. A párt vezető tevékenysége azonban nem direkt módon, hanem az ott dolgozó kommunisták tevékenysége útján valósul meg a szakszervezetekben és általában a tömegszervezetekben. Egyfelől ők képviselik a szakszervezetekben a párt politikáját, másfelől nekik kell a pártszervezetekhez közvetíteniük a tömegek között szerzett tapasztalatokat.

A munkásdemokrácia tehát nálunk *a pártszervezet, a szakszervezet és részben a KISZ útján jut érvényre.* A pártszervezetek és a tömegszervezetek közötti munkamegosztást még tökéletesítenünk kell, a jelenleginél racionálisabbá kell tennünk. E munkamegosztás tökéletesítésében az legyen az irányadó elv, hogy a pártszervezet feladata a tömegszervezetek irányítása és munkájuk koordinálása.

Az üzemi demokrácia érvényesülésének formáit illetően szem előtt kell tartanunk, hogy a dolgozóknak a gazdálkodás irányításába való bevonását ahol lehet, *közvetlen* módon kell megoldanunk, ahol pedig nem, ott *közvetve,* képviseleti úton. Kisebb vállalatokban *vállalati* szinten, nagyobb vállalatokban pedig az *elsődleges munkaszervezeti egységek (brigádok, műhelyek)* szintjén lehet közvetlen módon, az összes dolgozót felölelő gyűlések és értekezletek formájában érvényesíteni a munkásdemokráciát. A közvetlen demokrácia egyik kipróbált formája a *termelési értekezlet,* illetve a részleg-termelési értekezletek, ahol a kisebb vállalat vagy a műhely minden dolgozója részt vehet. A nagy üzemekben, amelyek már több elsődleges munkaszervezeti egységből állnak, méginkább a gyárakban, amelyek több üzemet foglalnak magukban, és az ipari nagyvállalatok szintjén már csak képviseleti úton lehet érvényesíteni a munkásdemokráciát. Ennek a formája lehet például az *üzemi aktívaértekezlet, a nagyvállalati aktívaértekezlet* (esetleg nagyvállalati küldöttkonferencia), a *nagyvállalati igazgatói tanács* stb., s célszerű formáit még tovább kell kutatnunk. E gyűléseket és értekezleteket a pártszervezet, a szakszervezet és a gazdasági vezetés általában közösen készítik elő.

*

A gazdasági demokrácia tartalmi és továbbfejlesztési kérdései igen bonyolultak, és még sok kérdést kell tisztáznunk ahhoz, hogy meg tudjuk oldani őket. Hazánkban számos pártbizottság és pártszervezet foglalkozik e problémák megoldásával. Célszerű volna lelkiismeretesen összegyűjteni tapasztalataikat és javaslataikat, s elemezni őket. Az ide vonatkozó elméleti kérdések kidolgozásában elsősorban a közgazdaságtudománynak, a szociológiának és a jogtudománynak vannak feladatai.

Digitized by Google

CSIZMADIA ERNŐ–ZSARNÓCZAI SÁNDOR:

A munkás-paraszt szövetség néhány mai problémája

A magyar kommunista mozgalom csaknem fél évszázados története és a felszabadulás óta eltelt két évtized egyértelműen bebizonyította, hogy a munkásosztály mindig csak akkor tudott eredményesen eleget tenni történelmi küldetésének, amikor helyes szövetségi politikát folytatott, és amikor szilárd volt a munkás-paraszt szövetség. Ezek a tapasztalatok vezetik ma is a Magyar Szocialista Munkáspártot, amikor politikájának kialakításához megkülönböztetett gonddal kíséri figyelemmel e szövetség alakulását.

A szocializmus alapjainak lerakásával új szakasz kezdődött a munkásosztály és a parasztság kapcsolatainak fejlődésében. Jelenleg a munkásosztály és a parasztság összefogása *egytípusú osztályok testvéri szövetsége, amelynek célja a szocializmus teljes felépítése.*

A népgazdaság egységes szocialista rendszere, a két osztály szocialista jellege olyan alap, amely lehetővé teszi, hogy az *azonos érdekek* uralkodjanak a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság együttműködésében. A két osztály kapcsolatait érintő gazdasági, kulturális és politikai intézkedéseknek is ennek érvényesülését kell előmozdítaniok.

„A munkás—paraszt szövetség állandó erősítése pártunk mindenkori feladata. Ehhez most új, minden eddiginél kedvezőbb feltételekkel rendelkezünk. Tudnunk kell azonban, hogy a munkás—paraszt szövetség erősítése nemcsak a szándékon és a politikai kijelentéseken múlik, hanem mindenekelőtt népgazdaságunk arányos fejlesztésének megfelelő gazdaságpolitikát is kíván, és a két alapvető dolgozó osztály érdekeinek helyes összehangolását követeli meg."*

A szocializmus alapjainak lerakása óta a két osztály együttműködésében szükségszerűen előtérbe került a gazdasági kapcsolatok fejlesztése. Ennek legfőbb feladatait megtárgyalta pártunk most tartott IX.

* Az MSZMP KB beszámolója a IX. kongresszuson. Népszabadság, 1966. nov. 29. 5. oldal.

Digitized by Google

kongresszusa, s határozatot hozott a tennivalókról. Cikkünkben főleg ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk.

A MUNKÁSOSZTÁLY ÉS A TERMELŐSZÖVETKEZETI PARASZTSÁG KÖZÖTTI SZÖVETSÉG GAZDASÁGI TARTALMÁNAK ÁTALAKULÁSA

A munkás-paraszt szövetség olyan politikai összefogás, amely a két osztály szoros gazdasági egymásrautaltságára épül. A parasztság nem lehet meg és nem fejlesztheti gazdaságát az ipar termékei nélkül. A mezőgazdaság viszont élelmiszerbázisa a városnak, nyersanyagforrása a közszükségleti cikkeket gyártó könnyű- és élelmiszeriparnak, sőt hazánkban fontos tényezője az exportnak is. Ebből következik, hogy a munkásosztály akkor képviseli leghívebben a maga érdekeit, ha egyúttal hűséges szövetségesének, a parasztságnak az érdekeit is következetesen érvényre juttatja.

Így volt ez akkor is, amikor parasztságunk még magángazdálkodást folytatott és így van ma is. Az együttműködés alapelve tehát azonos, megvalósulásának konkrét feladatai azonban újak. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság szövetségének erősítésében *új gazdasági tennivalók* kerültek előtérbe. Hogy világosan lássuk, jól megértsük és meg is valósítsuk ezeket, először vizsgáljuk meg a munkás-paraszt szövetség gazdasági tartalmának átalakulását.

Korunkban az egész világon *forradalmi jellegű változások bontakoztak ki a mezőgazdaság termelőerőiben.* Ezek eredményeként egyre növekszik a mezőgazdaságban előállított összes termelési értéknek az a része, amelyet nem a mezőgazdaságból származó, hanem főleg ipari eredetű anyagok és eszközök segítségével termelnek meg.

E változások legfőbb vonásai a következők: lényegesen meggyorsult a mezőgazdaság *energiabázisának* átalakulása: az állati eredetű vonóenergiát a traktor, a gép váltja fel. Ugrásszerűen megnőtt a mezőgazdaságban felhasznált *vegyipari termékek* (műtrágyák, gyomirtó szerek stb.) mennyisége. Gyors ütemben terjednek el a termelés céljainak jobban megfelelő *új növény- és állatfajták,* illetve *hibridek. Új szervezési, üzemvezetési módszerek alakulnak ki.* Átalakul tehát a termelés paraszti, kézműipari jellege, a mezőgazdaság a gépi korszakba lép. Az a marxi megállapítás, mely szerint a munkatermelékenység növekedése lehetővé teszi, hogy a társadalom mind több élelmiszert termeljen, de mind kevesebb időt fordítson ezek termelésére, korunkban úgy valósul meg, hogy az eleven munkát a mezőgazdaságban is egyre nagyobb arányban pótolja *a tárgyiasult, sőt a más népgazdasági ágban tárgyiasult munka.*

A szocializmust építő országokban — így hazánkban is — olyan parasztgazdaságok egyesültek a kollektív nagyüzemekben, amelyek a magángazdálkodás időszakában *még nem jutottak el a mezőgazdasági ter-*

Digitized by Google

melőerők forradalmi átalakulásának a szakaszáig. Így a szocialista átszervezés történelmileg egybeesett azzal a feladattal, hogy az egyszerű paraszti eszközöket korszerű nagyüzemi eszközökkel és berendezésekkel váltsuk fel. Ez törvényszerű velejárója hazánkban a mezőgazdaság szocialista átalakulásának, egyúttal legfontosabb feltétele továbbfejlődésünknek, de új feladatok és gondok forrása is.

E folyamat *anyagi következményei* igen jelentősek. A második ötéves terv mezőgazdasági beruházásaival *még csak elindultunk* azon az úton, amely a korszerű nagyüzemi mezőgazdaság kiépítéséhez vezet. Egyelőre a paraszti eszközök puszta lecserélése is igen tekintélyes befektetéseket köt le. Ezért a második ötéves terv mezőgazdasági beruházásainak még csak a kisebbik része — mintegy 28—30 százaléka — eredményezett *kapacitásbővítést.* De még a harmadik ötéves tervben a mezőgazdaság fejlesztésére előirányzott beruházási összegeknek a kb. 40—42 százalékát is a paraszti eszközök *kicserélésére,* illetve az elhasználódott termelési eszközök *pótlására* és *felújítására* kell fordítanunk.

Ismeretes, hogy 1949-ben 13 ezer, 1958-ban 26 ezer, 1962-ben 49 ezer, 1965-ben 64 ezer darab volt a mezőgazdaság traktorállománya. A gépesítés eredményeként a mezőgazdaság rendelkezésére álló *vonóerő* minőségileg javult ugyan, mennyiségileg azonban csak az utóbbi három-négy évben haladta meg az 1958. évi színvonalat.

Hasonló a kép a *szállítókapacitásban* is. Az átszervezés óta több mint félmillió lovaskocsi esett ki a szállításból. A beszerzett teherautók és pótkocsik jelentős része csak ezt az kiesést pótolta.

Az *építkezésben* még több gondunk van. Az új istállók és raktárak csak fokozatosan tudják pótolni a paraszti istállók és padlásterek kieső kapacitását.

Hazánkban — a többi kelet-európai országhoz hasonlóan — a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt a parasztgazdaságok a társadalmi munkamegosztás fejletlensége miatt még *a termelési eszközök jelentős részét is maguk állították elő.* A vetőmagot általában a parasztgazda termesztette, és rendszerint ő tenyésztette a vonóenergiát biztosító állatokat is. Maga készítette a talajművelő eszközök egy részét, s a lakó- és gazdasági épületek jelentős részét is. Még 1959-ben is egyik sajátossága volt ez a mezőgazdasági újratermelési folyamatnak. Például 1959-ben, amikor pedig a szántóterület fele már az állami gazdaságokhoz és a termelőszövetkezetekhez tartozott, az ágazati kapcsolatok mérlege szerint az ipar csak 14 százalékkal szerepelt a mezőgazdaság anyagráfordításaiban, a mezőgazdaság termelési célú értékesítésének nagyobb része pedig a mezőgazdaságon belül maradt. Ezek a viszonyok magukban hordták annak a lehetőségét, hogy alacsony színvonalon ugyan, de nagyobb zavarok nélkül megvalósuljon az újratermelési folyamat akkor is, ha a tudatosan tervezett és szervezett *társadalmi gondoskodás* nem terjed ki az *anyagi feltételek* kellő biztosítására.

A mezőgazdasági termelőerők átalakulása következtében ma már nem maga a mezőgazdasági üzem, sőt nem is a mezőgazdaság termeli

Digitized by Google

nagy részét a fejlett gazdálkodásra jellemző eszközöknek. Az átszervezés előtt a parasztgazdaságok összes anyagfelhasználásának kb. 14 százalékát tette ki az ipari eredetű eszközök és anyagok aránya, 1965-ben pedig már mintegy 60 százalék volt ez az arány a termelőszövetkezetekben. Az *ipar döntő szerepet kapott* tehát a mezőgazdaság fejlődésének feltételei között. Mindez — a mezőgazdasági termelés növelésének anyagi és műszaki megalapozásával, a mezőgazdasági termelőerők gyors ütemű fejlesztésével együtt — az iparfejlesztést is befolyásolja.

Hazánkban az ipar a felszabadulás óta jelentős fejlődésen ment keresztül. A gyors ütemű iparosításból azonban nem következik *automatikusan* a mezőgazdaság megnövekedett igényeinek kielégítése. 1949 és 1959 között az ipar termelési értéke 294 százalékra emelkedett ugyan, de a mezőgazdaság 1959-ben is csak 4,5 százalékkal szerepelt az ipar termelési célú értékesítéseiben. Azóta sem sokat változott ez. Ennek a helyzetnek a megváltoztatása céljából a kongresszusi beszámoló megállapítja: „Az ipar növekedése hazánkban reálisan csak a mezőgazdaság egyidejű fejlesztése mellett lehetséges . . . Jól meg kell értenünk, hogy a népgazdaságot önmagában nem elégíti ki az, ha az ipari termelés csak úgy általában növekszik, még akkor sem, ha a számok tetszetősek. A népgazdaság szempontjából az a fontos, hogy az iparból mi jut a társadalomnak végső felhasználásra, és mennyi feloszthatő jövedelmet biztosít a termelőmunka."

Nincs szó arról, hogy az ipar fejlesztését alárendeljük a mezőgazdaság igényeinek. Az eddiginél sokkal jobban figyelembe kell azonban vennünk a mezőgazdaság és az élelmiszertermelés szükségleteit.

A korszerű mezőgazdasági termeléshez elengedhetetlen erő- és munkagépekről, üzemanyagokról, vegyi anyagokról stb. az iparnak kell gondoskodnia. Ha ez nem történik meg, vagy nem kielégítő mértékben, akkor ez *veszélyezteti a mezőgazdasági újratermelés folyamatát*. Közismert például az, hogy az alig ezer forintos kombájn-ékszíjak hiánya miatt több százezer forintos gépeket nem lehetett használni, s ennek a kis alkatrésznek a hiánya a termelőszövetkezeti tagság egész évi munkájának eredményét és az ország kenyerének egy részét veszélyeztette. A társadalmi munkamegosztás mai fokán így kapnak *politikai* jelentőséget az olyan egyszerű és prózai dolgok, mint a csapágy, az ékszíj, vagy a vontató gumiabroncsa.

A munkásosztály és a szövetkezeti parasztság közötti gazdasági összefogás erősítésének igen fontos feladata, hogy *legyen elegendő és korszerű termelőeszköz* a termelés bővítéséhez. De legalább ennyire fontos az is, hogy kedvezően alakuljanak azok a *közgazdasági, pénzügyi feltételek*, amelyek között a termelés folyik. Az eredményes gazdálkodáshoz ugyanis nemcsak egyre több és jobb traktor, műtrágya, istálló stb. kell, hanem az is életbevágóan fontos, hogy milyen áron, *milyen pénzügyi feltételek mellett* kapják ezeket a szövetkezetek, továbbá az, hogy hogyan tudják értékesíteni termékeiket, hogy *bevételeik fedezik-e anyagi*

Digitized by Google

ráfordításaikat, hogy tudnak-e kielégítő részesedést adni dolgozóiknak, jut-e elegendő eszköz a többtermeléshez szükséges bővítés fedezésére.

Az ár, a hitel, az adó, a munkadíjazás, a tervezés, a beszerzés és értékesítés rendszere — ezek azok a gazdasági feltételek, amelyek az üzemen belüli vezetés és szervezés révén akkor is kedvezően befolyásolhatják a gazdálkodást, a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság kapcsolatait, ha nehézségek vannak a termelőeszköz- vagy munkaerő-ellátásban, és fordítva: amelyek akkor is visszavethetik a termelést és nehezíthetik az együttműködést, ha bőven van eszköz, anyag és munkaerő.

A mezőgazdaság termelési viszonyaiban végbement gyökeres változást, továbbá a termelőerők fejlesztésében, a korszerű nagyüzemi gazdálkodás anyagi, műszaki megalapozásában megtett lépéseket *nem követte minden területen a szükséges mértékben a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság gazdasági kapcsolatainak fejlesztése.* Ezeknek a kapcsolatoknak még ma is sok olyan vonásuk van, amelyek még a kisárutermelés időszakában alakultak ki. Még csak ezután, az új gazdasági mechanizmus megvalósításával fejlődnek majd ki a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság szocialista gazdasági kapcsolatainak a legjobb formái az olyan fontos területeken, mint a termelés sorsát, az üzemek gazdálkodásának egész menetét meghatározó ár-, adó- és pénzügyi rendszer, valamint a finanszírozás módja.

Eddig pl. olyan mértékben központosítottuk a tiszta jövedelmet a termelőszövetkezeti szektorból, hogy a termelés bővítéséhez szükséges eszközök túlnyomó többségét az újraelosztás bonyolult csatornáin, hitelek és egyéb eszközök formájában kellett visszajuttatni hozzája.

A mezőgazdaságban létrehozott új érték jelentős részének elvonása, a mezőgazdasági termékek alacsony árszínvonala, és a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű termékek magas árai olyan helyzetet teremtettek, hogy a szövetkezeti *gazdaságok jelentős része saját bevételeiből még az egyszerű újratermelést sem volt képes megvalósítani.* Az állam különböző eszközökkel igyekezett pótolni az egyszerű, illetve a bővített újratermelés anyagi szükségletei és a szövetkezetek pénzbevételei közötti különbözetet. A szövetkezet-szervezés éveiben *indokolt volt* ez a gyakorlat, ma azonban sem politikai, sem gazdasági szempontból nem az. A szocialista gazdaság viszonyai között minden tekintetben előnyösebb, ha csak *olyan mértékben központosítjuk a termelőszövetkezetek tiszta jövedelmét, hogy a szövetkezetek többsége felhalmozásra is képes legyen* a nála megmaradó többlettermékből, s a szövetkezeti termelés bővítésének megalapozásában a szövetkezetekben keletkező felhalmozási alapé legyen a meghatározó szerep.

A Központi Bizottságnak a gazdasági mechanizmus reformjáról hozott határozata állást foglalt az ilyen irányú változtatás mellett, s ennek szellemében már az idén felemelték a mezőgazdasági termelői árak egy részét. A mezőgazdasági üzemeknél fokozatosan olyan helyzetet alakítunk ki — állapítja meg a IX. kongresszus határozata — amely

Digitized by Google

túlnyomó többségük számára lehetővé teszi, hogy bevételeikből fedezzék a termelés növeléséhez szükséges eszközöket és a személyi kiadásaikat."* Teljesen jogos az a remény, hogy az új gazdasági mechanizmus olyan közgazdasági viszonyokat teremt, amelyek elősegítik az önálló elszámolás következetesebb megvalósulását, a szövetkezeti formában rejlő előnyök és lehetőségek teljesebb érvényrejutását, a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság közötti kapcsolat új gazdasági tartalmának zavartalan realizálódását.

OSZTÁLYÉRDEK — OSZTÁLYSZÖVETSÉG

A mezőgazdaság szocialista átalakulása előtt a munkásosztály és a parasztság *politikai* érdekazonossága bizonyos *gazdasági* érdekellentétekkel párosult. E nem feloldhatatlan és időleges gazdasági ellentéteknek az alapja a különböző típusú tulajdonviszonyokban rejlett, és abban, hogy a munkásosztály szocialista osztály, a parasztság pedig a magántulajdon talaján álló, rétegekből összetevődő, kisárutermelő osztály volt. Az ellentétek megoldásának elengedhetetlen feltétele a paraszti tulajdonviszonyok gyökeres, szocialista átalakítása volt.

A termelőszövetkezeti rendszer győzelmével a *szocialista tulajdon alapjára* helyeződött a két osztály tevékenysége és együttműködése. Az új viszonyok között tehát a gazdasági kapcsolatok *azonos szocialista gazdasági alapon nyugszanak*, a két osztálynak *a szocializmus teljes felépítésében való közös érdekeltségére épülnek*. Ez természetesen nem zárja ki ellentétek keletkezését; ezek az ellentétek azonban azonos szocialista gazdasági alapon keletkeznek és oldódnak meg.

Az ellentétek ilyen megítélése igen fontos szemléletbeli kérdés. Gazdasági tekintetben azzal jellemezhetjük ennek lényegét, hogy a termelőszövetkezetek *ugyanúgy szocialista üzemek*, mint az állami vállalatok. A szövetkezetek *kollektív* szocialista vállalatok ugyan és ez bizonyos eltérés az állami tulajdontól, de nem mossa el a két tulajdonforma azonos szocialista jellegét. A sajátosságok ürügyén tehát indokolatlan lenne a szövetkezetek bármilyen hátrányos megkülönböztetése, különösen a gazdálkodás sorsát eldöntő alapvető gazdasági feltételekben.

Politikailag úgy fogalmazhatjuk meg a helyes szemléletet, hogy a termelőszövetkezetek kialakulásával és erősödésével *gyökeresen átalakul a parasztság osztályhelyzete:* a magángazdálkodás viszonyai között rétegekre bomlott parasztság egységes, új szocialista osztállyá kovácsolódik. Igaz, hogy ez a folyamat nem mentes az ellentmondásoktól, de a fejlődés *fő iránya* ez. E folyamat eredményeként pedig a szövetkezeti parasztság nem távolodik el a munkásosztálytól, hanem egyre közelebb kerül hozzá. Az egységes, szocialista szövetkezeti parasztosztály kialakulásával tehát *nem növekednek, hanem csökkennek a különbségek társadalmunk két alapvető osztálya között.*

* Az MSZMP IX. kongresszusának határozata. Népszabadság 1966. dec. 4.

Digitized by Google

Mindez kifejezésre jut pártunk mai politikájában. Érdemes kiemelnünk a IX. kongresszus beszámolójából és határozatából néhány ezzel kapcsolatos kérdést.

A mezőgazdaság szocialista rendszerének kiépítésével egyre gyakrabban vetődik fel az a probléma, hogy a *kellő arányban* van-e egymással társadalmunk két alapvető osztályának, a munkásságnak és a szövetkezeti parasztságnak az *egy főre jutó reáljövedelme*. A parasztság egy főre jutó reáljövedelme jelenleg mintegy 85 százalékát teszi ki a munkások és alkalmazottak együttesen számított egy főre eső reáljövedelmének, s mintegy 90 százalékát a munkások egy főre jutó reáljövedelmének. Igaz, hogy *ez a különbség nem mai keletű*, hanem a régi magánparaszti viszonyok öröksége, s az is igaz, hogy a szocialista fejlődés eredményeként egyre csökkent ez a különbség, de ma még létezik. És az a tény, hogy sok száz szövetkezetben a tagok lényegesen rosszabbul keresnek, mint a népgazdaság bármely más területén, kedvezőtlenül hat a mezőgazdaság munkaerőhelyzetére és termelésének az alakulására. Ehhez még az is párosul, hogy a *családi pótlék* és a *nyugdíj tekintetében* jelentős eltérések vannak a munkások és a parasztok között.

A magánparaszt nem részesült kedvezményes betegellátásban, nem kapott családi pótlékot, nem számíthatott nyugdíjra. A tőkés országokban ma is ez a sorsa sok százmillió parasztnak. Hazánkban a termelőszövetkezetek megszervezésével gyökeres változás állt be a parasztság szociális ellátásában. Jelenleg minden szövetkezeti paraszt jogosult a díjtalan orvosi kezelésre, kedvezményes gyógyszerellátásra és kórházi ápolásra. Ez év július 1-e óta a szövetkezeti tagok betegellátása lényegében azonos az állami szektorban dolgozókéval; az anyasági segély és a szülési szabadság tekintetében is megszűnt a különbség közöttük. Az idén a családi pótlékban is csökkent az eltérés. Korábban három 10 éven aluli gyermek után járt gyermekenként 70 forint családi pótlék, most pedig már két 14 éven aluli gyermek után fizetnek egyenként 70—70 forintot. A különbség azonban még így is elég jelentős e tekintetben, mert az állami szektorban dolgozók 300 forintot kapnak két gyermek után.

Hasonlóképpen nagy még a különbség a nyugdíjban is. A szövetkezeti tagoknál egységesen havi 315 forint a nyugdíjösszeg — ezt a nyugdíjévek után járó pótlék is csak néhány százalékkal növeli —, az öregségi segély pedig havi 260 forint.

A családi pótlékban és a nyugellátásban meglevő különbségek kedvezőtlenül befolyásolják a szövetkezeti parasztok anyagi érdekeltségét és jelentős mértékben előmozdítják a fiatalok elvándorlását. A kialakult helyzet félreérthetetlenül bizonyítja, hogy az adott időszak *lehetőségei* jobban befolyásolják milliók vágyait és cselekedeteit, mint a megszokás, a múltból hozott értékítéletek. A ma lehetőségei pedig mások és hasonlíthatatlanul jobbak, mint amilyenek a múltban bármikor voltak. A szocializmus építése olyan munkalehetőségeket nyitott meg a parasztság előtt, amelyeknek legtöbbje a termelőszövetkezetekben elérhetőnél biztonságosabb, rendszeresebb és magasabb jövedelmet nyújt, s ame-

Digitized by Google

lyekhez még a termelőszövetkezeti tagokénál szélesebb körű és magasabb színvonalú szociális ellátás is párosul. Érthető, hogy a falu legmunkaképesebb dolgozóinak nagy része élt ezekkel a lehetőségekkel, s a magasabb jövedelmet és nagyobb társadalmi megbecsülést biztosító ipari munkát választotta. Más, kevésbé jelentős tényezőkkel együtt ez okozta azt, hogy *a termelőszövetkezeti tagság elöregedett:* átlagos életkora 1966-ban már 54 év volt. Így mind feszítőbbé vált az ellentmondás a mezőgazdasággal szemben támasztott, növekvő *igények* és a mezőgazdaság munkaerő-helyzetéből eredő *lehetőségek* között.

Jogosan merült fel az a kérdés: ha a termelőszövetkezeti tulajdon is szocialista tulajdon, há a termelőszövetkezeti parasztság megindult a szocialista osztállyá szerveződés útján, mi indokolja akkor azt, hogy továbbra is fenntartsuk a nagy különbséget az ipari és mezőgazdasági munka értékelése között? Pusztán azzal ugyanis, hogy valaki az építőiparban, vagy egy falusi földművesszövetkezetben helyezkedett el, már magasabb és biztosabb jövedelmet, s jóval kedvezőbb szociális ellátást biztosított magának, mint amilyent a termelőszövetkezetben kapott. Sőt akkor is elérte ezt, ha *nem tagja,* hanem *alkalmazottja* lett saját szövetkezetének. Még furcsább helyzetet és komoly politikai nehézségeket is okozott az, hogy ma a falun már megjelentek azok az ipari nyugdíjasok, akiket 1949 és 1956 között politikai okok miatt többnyire mint kizsákmányolókat nem vettek be a szövetkezetekbe, és akik ezért arra kényszerültek, hogy az iparban, a bányászatban helyezkedjenek el. A volt agrárproletárok vagy volt kisparasztok, akik közül sokan párttagok, vagy régi termelőszövetkezeti tagok, nehezen értik meg, hogy a párt politikájához, a termelőszövetkezeti mozgalomhoz való hűségük miért juttatta őket rosszabb helyzetbe, mint amilyenbe a volt kizsákmányoló osztályhoz tartozók kerültek.

Helyes, hogy nem tettünk és nem teszünk megkülönböztetést régebbi osztályhelyzet miatt az iparban foglalkoztatottak között, hanem megítélésüknek és jövedelmüknek alapjává a szocialista munkában való helytállásukat és magatartásukat tesszük. Ma azonban már mezőgazdaságunk is szocialista úton halad, és a termelőszövetkezetekben végzett munka is *szocialista munka,* mint az ipari munka. Indokolt tehát, hogy a termelőszövetkezeti tagság munkájának a megítélése is ehhez az új helyzethez igazodjon. Amikor a IX. kongresszus a termelőszövetkezeti parasztság nyugdíjáról, szociális ellátásáról döntött, nemcsak a termelőszövetkezeti parasztság felemelkedésének távlatait nyitotta meg, hanem *összhangot is teremtett a mezőgazdaságba kialakult szocialista termelési viszonyok és a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmi, szociális viszonyai között.* A IX. kongresszus határozata alapján a következő években, ahogyan ennek a gazdasági fedezetét biztosítani lehet, a szövetkezeti tagok családi pótléka az állami szektorban fizetett pótlék színvonalára emelkedik. A kongresszus határozata szerint 1967-ben új termelőszövetkezeti nyugdíjtörvény lép életbe, alapelveiben ez azonos lesz a munkásokéval és alkalmazottakéval. A nyug-

Digitized by Google

díj összege a szövetkezeti tagoknak a közös gazdaságokban végzett tényleges munkájából származó jövedelméhez és a nyugdíj-évekhez igazodik.

A IX. kongresszus állást foglalt amellett is, hogy a jövőben fokozatosan ki kell egyenlíteni a két alapvető osztály *jövedelmi viszonyait.* „Arra törekszünk, — állapítja meg a határozat — hogy végső fokon megszűnjön a különbség a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság életszínvonala, szociális, kulturális ellátottsága között."* Öntudatos munkásságunk és értelmiségünk bizonyára egyetértéssel és örömmel üdvözli a testvéri osztály, a szövetkezeti parasztság életkörülményeinek javítása céljából elhatározott intézkedéseket. Ez felel meg a munkás—paraszt szövetség elvének, s a gazdasági ésszerűség is ezt követeli. A kiegyenlítődés természetesen nem valósulhat meg egyik évről a másikra; üteme jelentős mértékben a mezőgazdasági termelés és a munkatermelékenység alakulásától függ, tehát *szövetkezeti parasztságunk szorgalmától, hozzáértésétől* is.

Amikor a IX. kongresszus a termelőszövetkezeti parasztság nyugdíjáról, életkörülményeinek fokozatos javításáról döntött, nemcsak a szövetkezeti parasztság érdekében cselekedett, hanem közvetve a munkásosztály érdekében is. A IX. kongresszusnak ezek a határozatai — a mezőgazdaságra vonatkozó előző gazdasági és politikai intézkedésekhez hasonlóan — *egész népünk érdekeit szolgálják,* s erősítik a szövetséges osztályok, rétegek összefogását.

A munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság szövetségének alakulását nem szabad úgy értelmeznünk, mint *teljesen egyenes vonalú, konfliktusmentes fejlődést.* Időnként éleződhetnek a meglevő ellentmondások, sőt újak is alakulhatnak ki. Ez azzal függ össze, hogy a munkásosztály és a parasztság között *különbségek* is vannak. Ezeknek alapja *a szocialista tulajdon kétféle formája.* Ebből következik ugyanis az, hogy a munkásoknak és a szövetkezeti parasztoknak nem teljesen azonos a viszonyuk a termelőeszközökhöz, nem teljesen egyforma a szerepük a termelés társadalmi szervezetében, s jövedelmük formája is különbözik. Van eltérés a két osztály szocialista tudatosságának a színvonalában is. Ezek az eltérések azonban nem okoznak megoldhatatlan ellentéteket, s minthogy a szocialista gazdasági rendszer talaján jelentkeznek, egészen más jellegűek, mint a magánparaszti gazdálkodás idején fennállott ellentmondások. Így van ez pl. az *árkérdésben* is, amely pedig egyik fontos ütközőpontja volt az eltérő osztályérdekeknek.

Az *árproblémát* gyakran túlságosan leegyszerűsítjük, mert úgy állítjuk be, mint az eladó és a vevő olyan érdekellentétét, amelyben a munkás csak vevő, a paraszt pedig élelmiszereladó. Ilyen viszonylatok valóban vannak: a szövetkezeti paraszt *közvetlenül is ad el* élelmiszereket, a munkás pedig *közvetlenül* rendszerint csak mint *vásárló vesz részt*

* Az MSZMP IX. kongresszusának határozata. Népszabadság, 1966. dec. 4.

Digitized by Google

az áruforgalomban. Ezért van az, hogy a mezőgazdasági árak problémáját a munkások csak úgy látják, mint az élelmiszerek fogyasztói árának kérdését. Ha az élelmiszerárak emelkednek, akkor a városiak leegyszerűsítve — közvetlenül a szövetkezeti parasztság rovására írják ezt.

Ez az ügy azonban *nem ilyen egyszerű.* Igaz, hogy a munkások közvetlenül nem árusítanak traktort és műtrágyát a piacon, de az általuk gyártott és a mezőgazdaság által felhasznált cikkeknek ők — ha közvetve is — éppúgy eladói, mint ahogyan a szövetkezeti parasztok is eladói az állami szervek által felvásárolt többi áruknak. A mezőgazdasági *áruforgalom zöme* sem közvetlenül a szövetkezeti parasztoktól, hanem a felvásárló és a belkereskedelmi szervek közvetítésével jut el a városi fogyasztóhoz. A szövetkezeti parasztnak az a törekvése, hogy mint eladó minél magasabb áron adja el áruját a piacon, csak az élelmiszereknek *egy igen kis részét érinti.* Az élelmiszerek túlnyomó többségét éppúgy központilag kialakított árakon kapják a városi fogyasztók, mint ahogy az ipar által gyártott termelőeszközt is így kapja a szövetkezeti paraszt. A mi viszonyaink közt tehát az eladó és a vevő közismert érdekellentéte — az ügy lényegét tekintve — nem a szó hétköznapi értelmében vett piacon (a vásárcsarnokokban) alakul ki és oldódik meg, hanem *társadalmi méretekben,* a párt és a kormány ár- és pénzügyi politikájának talaján. Ár- és pénzügyi politikánknak ezért *kulcsszerepe* van a munkás—paraszt szövetség alakulásában, erősödésében vagy gyengülésében

Hazánkban még ma is alacsonyak a mezőgazdasági felvásárlási árak és ezért a szövetkezetek jelentős része nem képes arra, hogy bevételeiből fedezze ráfordításait. Ebben sok körülmény játszik közre, s ezekre most nem kívánunk kitérni, csak azt hangsúlyozzuk, hogy ezt a szövetkezeti gazdálkodás számára kedvezőtlen helyzetet pártunk a gazdasági mechanizmus reformjának megvalósításával igyekszik megszüntetni. Ennek keretében emelték az idén egyes mezőgazdasági termékek árát, s ez meglehetősen sok vitát keltett a lakosság körében, sőt helyenként parasztellenes hangulatot is.

Az élelmiszerek fogyasztói árának emelése kedvezőtlenül érintette a bérből és fizetésből élő családok egy részét, növelte megélhetési költségeit. Egy részüknél azonban — mintegy a családok felénél — a béremelés, a családi pótlék vagy más szociális juttatások növelése ellensúlyozta vagy csaknem ellensúlyozta az áremelést.

Gazdasági erőforrásaink az idén ezt a megoldást tették lehetővé. Nyilvánvaló azonban, hogy a *mezőgazdasági árbevételek növekedése kedvezően befolyásolja a termelést,* a termelés növekedésével pedig megszilárdulnak és bővülni fognak az egész lakosság jobb ellátásának, az életszínvonal emelésének anyagi alapjai.

Az új mechanizmus megvalósítása során, a mezőgazdasági termelés növelése végett, a felvásárlási árak további emelésére lesz szükség. Ez azonban az *életszínvonal alakulását befolyásoló más tényezőkkel*

Digitized by Google

összhangban valósul majd meg; nem érinti tehát az életszínvonalnak és a reáljövedelemnek a harmadik ötéves tervben előirányzott emelkedését. Mint ismeretes, a lakosság egy főre jutó reáljövedelme 1970-ig 14—16 százalékkal fog növekedni.

A mezőgazdasági termékek termelői árának emelésével szemben gyakori ellenvetés az is, hogy ez lényegesen növeli a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmét és így *megbontja az egyensúlyt a parasztság jövedelme és a bérből vagy fizetésből élők jövedelme között.* Ez a félelem indokolatlan. A mezőgazdasági termelői árak emelése ugyanis nem olyan mérvű, hogy kirívóan nagy jövedelmek keletkezésétől lehetne tartani. Ezzel kapcsolatban érdemes elmondani, hogy mind az eddigi, mind a közeljövőben reálisan várható árszínvonal-emelkedés csak akkora, amely lehetővé teszi, hogy a közepesen és jól gazdálkodó szövetkezetek a termelésben elhasznált eszközök pótlásán kívül már bizonyos növekvő bővítést is végre tudjanak hajtani a saját erejükből. Ezt is csak úgy, hogy az árintézkedések még kiegészülnek a hosszú- és középlejáratú hitelek rendezésével. A *rossz termelési feltételek között működő üzemek* pedig továbbra is állami segítségre szorulnak. Ahhoz ugyanis, hogy ezek is *árbevételeikből* tudják fedezni kiadásaikat, a termelői áraknak olyan arányú emelésére volna szükség, amely a fogyasztói árak erős emelésére vezetni. Ezért — a bérből és fizetésből élők érdekében is — fenn kell tartanunk az állami támogatás eddigi rendszerét, s egyelőre e támogatás mértéke sem csökkenhet lényegesen.

A felvásárlási árszínvonal eddigi és a közeljövőben várható emelése tehát nem elsősorban a szövetkezeti parasztok *személyi jövedelmét* növeli, hanem azt célozza, hogy a termelőszövetkezetek saját bevételeikből fedezzék az amortizációt, s a bővített újratermelés anyagi alapjait, s így biztosítsák a népgazdasági tervekben előirányzott jövedelemnövekedést. A szocialista államnak minden szükséges eszköze megvan ahhoz, hogy a szövetkezeti bevételek alakulását a tervezettnek megfelelően befolyásolja.

Emellett már ma is tapasztalható, hogy a mezőgazdasági termelés növelésére alkalmasabb közgazdasági feltételek a termelőszövetkezeti családokat is több munkára ösztönzik. Ez mindenki számára előnyös. A városi dolgozó több élelmiszerhez, a szövetkezeti parasztok nagyobb jövedelemhez jutnak. Ha pedig a több jövedelem a több és jobb munka eredménye — aminek igazságos voltát társadalmi méretekben hirdetjük —, akkor alaptalan dolog munkanélküli jövedelmek keletkezésétől tartani.

Az is igen fontos, hogy *sohase általánosítsunk egyes jelenségekből.* Sok városi, különösen fővárosi ember csak áruházakban vagy ünnepi alkalmakkor találkozik parasztokkal és ezen az alapon ítéli meg életszínvonalukat. Nem lehet a főleg kertészkedéssel, szőlő- és gyümölcstermeléssel foglalkozó egyéni parasztok, szakszövetkezeti, vagy tszcs-tagok egy kisebb részének magas jövedelmét, továbbá a jól gazdálkodó szövetkezetekben dolgozóknak az átlagosnál nagyobb jövedelmét sem

Digitized by Google

azonosítani a szövetkezeti parasztság átlagos jövedelmével, nem szólva arról, hogy van néhány százezer olyan szövetkezeti tag is, aki még az átlagosnál is lényegesen kevesebbet keres.

Az árproblémákban tükröződő munkás-paraszt ellentétek feloldásával kapcsolatban érdemes röviden kitérni azokra a gyakorlati tapasztalatokra is, amelyek azt mutatják, hogy a termelőszövetkezetek *közvetlen élelmiszereladásai nem vezetnek elkerülhetetlenül az árak feltornázására*, sőt ellenkezőleg. A budapesti piacokon árusító termelőszövetkezetek például 1966-ban 10—20 százalékkal olcsóbban adták el termékeiket, mint az állami, vagy a SZÖVÉRT-üzletek, s az egész országban ez a jellemző a cikkek jelentős részére. Ez egyben azt is jelzi, hogy termelőszövetkezeteknek a piacon való megjelenése a *munkások, a városi fogyasztók számára kedvező ármozgást idéz elő.* Talán azért van ez, mert a termelőszövetkezetek áldozatkészségből lemondanak objektív érdekeik érvényesítéséről? Szó sincs róla! Csupán az történik, hogy a forgalmazó szervek kikapcsolása csökkenti a költséget, s ezért akkor is megtalálják számításukat a szövetkezetek, ha a kereskedelmi költségekkel és haszonnal emelt fogyasztói árakhoz mérten alacsonyabb árakon árusítanak. Emellett azt az árut is piacra viszik, amelyet a kereskedelmi szervek — a nagyobb mennyiség értékesítésével járó gondok és kockázat elkerülése végett, illetve minőségi kifogások miatt — nem vennének át a termelőktől.

A munkásosztálynak és a termelőszövetkezeti parasztságnak az áruforgalomban felszínre törő érdekellentéte más módon is csökkenthető. A termelőszövetkezeti parasztság anyagi érdekeltsége döntően *a szövetkezet összes jövedelmének növeléséhez fűződik.* A termelőszövetkezeti tagot nem az érdekli elsősorban, hogy mennyit keres egy kiló paprikán vagy paradicsomon, hanem az, hogy mennyire emelkedik *összes bevétele.* Ez az emelkedés pedig nemcsak a jövedelmezőbb növények termeléséből, vagy állati termékek előállításából fakadhat, hanem abból is, hogy szélesednek *a termelőszövetkezetek bevételi forrásai,* s ezzel növekszenek bevételei is. Ezt szolgálja az a törekvés, hogy bővítsük nagyüzemeink gazdasági tevékenységi körét, s erősítsük a gazdaságok és a fogyasztók közvetlen kapcsolatait. „A mezőgazdasági nyersanyagok egy részét a termelés helyén lehet a legelőnyösebben ipari feldolgozásra előkészíteni, tartósítani. Mezőgazdasági üzemeink jelentős része, éppen a nagytömegű termelés folytán, továbbá, mert a termékek egy részének feldolgozása egyszerű felszereléssel és technológiával megoldható és helyben van elegendő munkaerő, képes is az ilyen kiegészítő tevékenységet gazdaságosan elvégezni."*

Amikor a párt e feladatok megvalósításán munkálkodik, akkor ezzel a két osztály *érdekellentétének áthidalását* is előmozdítja, mert olyan viszonyok kialakítását segíti elő, amelyek egyidejűleg teszik lehetővé a termelőszövetkezeti és az állami bevételek növekedését, s a

* Fehér Lajos elvtárs felszólalása a IX. pártkongresszuson.

Digitized by Google

lakosság jobb ellátását. Ez tehát nemcsak a szövetkezeti parasztság, hanem a munkásosztály és az egész társadalom számára is előnyös.

A mai helyzet azt követeli, hogy a jelenségek megítélésében és az intézkedésekben vegyük figyelembe a *két osztály közötti eltéréseket, ellentmondásokat is.* Hiba volna azonban, ha eltúloznánk ezeknek a szerepét. A munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság kapcsolataiban nem a köztük levő különbségeknek van elsőrendű szerepük, hanem *az azonos gazdasági alapoknak* és az ezen nyugvó azonos érdekeknek, céloknak. A IX. kongresszus egy fontos lépéssel vitte előre népünket azon az úton, amely ezeknek az érdekazonosságoknak a zavartalan érvényesüléséhez vezet. A kongresszus egyben olyan viszonyokat is teremtett, amelyek között a munkásosztály joggal várhatja el a termelőszövetkezeti parasztságtól, hogy ez eredményesebb munkával válaszoljon szociális körülményeinek megjavítására, a magasabb színvonalú anyagi és műszaki ellátásra.

Pártunk politikájának egyik erőssége a valóság ismerete és a marxizmus alkotó alkalmazása. Ez jellemezte a kongresszus munkáját is. Ennek a politikának szerves része a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság szövetségének erősítése, s ennek kimunkálásában a munkás- és parasztmilliók, az egész magyar nép érdekeinek marxista szolgálata vezérli pártunkat.

Digitized by Google

KÖPECZI BÉLA:

Pártosság, elkötelezettség, dekadencia

Közhelynek hat, de el kell ismételni: művészet nincs társadalom nélkül. Társadalmi szükséglet, nem pedig egyéni kedvtelés hozta létre. Célja, hogy hozzájáruljon az ember felszabadításához a vak természet hatalma alól, segítse az értelmes emberi élet kialakítását.

Ezt az egyszerű igazságot bizonyítja a művészetek egész története, s mégis újból és újból találkozunk olyan kísérletekkel, amelyek el akarják szakítani a művészetet a társadalomtól, vagy éppen szembe akarják állítani vele. Mi magyarázza ezt a törekvést?

A polgári társadalomban a művész sokszor a fennálló társadalmi rend elleni tiltakozásból választja ezt a magatartást. Még gyakoribb azonban, hogy nem tud eligazodni az osztályharc bonyolult körülményei között, s hogy ne kelljen választania, meghirdeti a társadalommal szemben a maga „semlegességét", a művészet „öncélúságát". A szocialista társadalomban sem tűnnek el ezek a művészi magatartástípusok, de más jelentőséget kapnak. Az új társadalom építése minden eleven erő összefogását követeli, tehát *igényli a művészetek közreműködését is.* Ezért egyrészt anyagilag és erkölcsileg támogatja az alkotókat, másrészt a kulturális intézmények egész hálózata útján terjeszti és népszerűsíti alkotásaikat. A kapitalista társadalomban a terjesztés szempontjából árucikk az alkotás, s a kereskedőt kevéssé érdekli a hatás, amelyet a burzsoázia társadalmi szempontból ma amúgy sem vesz komolyan. A mi társadalmunkat viszont *elsősorban a művek hatása* foglalkoztatja, hiszen nemcsak arról van szó, hogy — Marx szavaival élve — a „körülményeket emberiekké alakítsuk", hanem arról is, hogy tudatosítsuk az emberben e „körülmények" megváltozását, s ezzel ösztönözzük őt a maga életének formálására. Ha a szocialista társadalomnak ezzel az igényével szemben lép fel a művész, ha ez iránt „semleges", akkor ez többféle okból származhat. Lehet, hogy már eleve nem

Digitized by Google

helyesli a „körülményeknek" e megváltozását, vagy olyan réteg érdekeit képviseli, amely — legalábbis időlegesen — szemben áll az újjal. Lehet, hogy nem érti meg a fejlődést, vagy a szocialista célok megvalósításában jelentkeznek olyan hibák, amelyek megbontják az egyetértést a társadalom és a művész között. Itt tehát elsősorban *társadalmi okokról* és ezek hatásáról van szó, nem az írók és művészek valamiféle önmaguktól kitalált, teljesen szubjektív állásfoglalásairól — bár persze ilyenek is előfordulnak.

Irodalom és politika

Az is társadalmi-történelmi okokra vezethető vissza, hogy Magyarországon a múltban az irodalom nem egyszerűen a művészet funkcióját töltötte be, hanem — más nagy népek irodalmától eltérően — sokszor közvetlenül politikai szerepet is játszott. Persze ekkor is a politikának kellett megoldania a történelem által napirendre tűzött feladatokat, még ha gyakran megkésve is tette ezt. A nemes öncsalás és a hamis tanítás következtében ez az igazság elhomályosult, s valamiféle illúzió alakult ki nálunk az irodalom lehetőségeit illetően.

A múltkor egy vitában felmerült a kérdés, hogy amikor felléptünk az irodalom politikát helyettesítő hivatása ellen — amely történelmileg igazoltan is utópia —, *nem becsüljük-e le magát az irodalmat?* Hivatkoztak arra, hogy a két világháború közti időben az irodalom maga vállalta a haladó politika szolgálatát.

Ismerem a szocialista irodalom múltbeli politikai jelentőségét, s nem akarom tagadni a másfajta haladó irányzatok ilyen érdemeit sem. Ezek az irodalmi törekvések azonban nem akadályozhatták meg, hogy Magyarország a fasiszta hatalmak oldalán részt vegyen a második világháborúban, és nem tudták megváltoztatni az ország belső társadalmi helyzetét sem. Aki megélte Magyarországon ezeket az időket és gondolkozó ember volt, az rájött arra, hogy *csak a haladó társadalmi erők* összefogása tudja megdönteni az igazságtalan rendet. Az irodalom — és különösen a szocialista irodalom — előkészítette és segítette ezt a folyamatot, de természeténél fogva nem oldotta meg a társadalmi és politikai feladatokat. Ez a disztingválás nem az irodalom társadalmi hivatásának lebecsülése, hanem lehetőségeinek reális értékelése.

A dogmatikus és a revizionista politika eminensen politikai tényezőként kezelte az irodalmat, és közvetlen, napi célok megvalósítására akarta felhasználni. Ez egyesek számára hízelgő lehetett, de a politika szempontjából káros volt, és megnyomorította az irodalmat is. Az irodalomnak ez a „túlpolitizált" szerepe ma is tovább él a közvélemény egyes rétegeiben, mégpedig két módon. Némelyek minden irodalmi jelenséget csak napi politikai szempontból vizsgálnak, s még az ízlés kategóriájába tartozó vitákat is kizárólag ezen az alapon ítélik meg. Mások a maguk ellenzéki vagy bizonytalankodó politikai maga-

Digitized by Google

tartásukhoz keresnek „földi táplálékot" egyes irodalmi művekben vagy irányzatokban.

Az irodalom *nem helyettesítheti* a politikát a szocialista társadalomban sem, de természetesen itt is *segítheti vagy akadályozhatja* a közösség céljainak megvalósítását. Sőt vannak olyan történelmi periódusok és helyzetek, vannak olyan témák és problémák, amelyekben közvetlenül jelentkezik a művészetek politikai funkciója. Nincs szó tehát a művészet valamiféle „depolitizálásáról" és háttérbe szorításáról, hanem csak arról, hogy ne várjunk tőle mást, mint amire képes. Ezt a reális megítélést célozza a Kulturális Elméleti Munkaközösség tanulmánya is: *Az irodalom és művészetek hivatásáról társadalmunkban.*

Harcban a művészet pártosságáért

Az új társadalom és a művészet viszonyát a pártosság határozza meg. Az említett tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy a pártosság tartalma *történelmileg változik. Lenin* 1905-ben *A párt szervezete és a pártos irodalom* című cikkében általános és változó érvényű követelményeket egyaránt megfogalmazott ezzel kapcsolatban. Általános érvényű az a megállapítása, hogy az irodalom az egyetemes proletármunka része; az adott történelmi korszakhoz kötődik viszont az a feltétel, hogy az író legyen szervezetileg is tagja a pártnak. A hatalom kivívása után Lenin a politikai állásfoglalás mellett a *világnézeti tudatosságra* teszi a hangsúlyt, s nem állítja fel a párthoz tartozás követelményét. Az 1920-as évek szovjet párthatározatai mind ezen az alapon állnak, és mind hangsúlyozzák, hogy a párt támogatja a proletár írókat és művészeket, de nem ismeri el kizárólagosságukat, s nem köti le magát egyetlen stílusirányzat mellett sem.

Ez az álláspont nem viták nélkül jött létre, s ezek a viták nem csupán a politikában folytak, hanem a művészetben is. Elég elolvasni a huszas évek művészeti kiáltványait, hogy világosan lássuk: a Szovjetunióban az alkotók keresték helyüket az új társadalomban, ebben a keresésben jelentkeztek politikai szempontból jobb- és „baloldali" álláspontok, s ezek egyaránt monopolhelyzet kialakítására törekedtek. 1923-ban a *„proletárírók"* a következő megállapítással léptek fel: „Korunkban társadalmilag csak az az irodalom hasznos, amely az olvasók és elsősorban a proletár olvasók lelkületét és tudatát a proletariátusnak, mint a kommunista társadalom alkotójának végső feladatai felé irányítja — azaz a proletárirodalom. Minden más irodalom, amely másként hat az olvasókra, ilyen vagy olyan mértékben a polgári és kispolgári ideológia újjászületését segíti elő." (A Helikon c. folyóirat 1966. 1—2. száma közölte a különböző szovjet irodalmi irányzatok kiáltványait, ld. 73. old.)

Ez az állásfoglalás már eleve megbélyegzett minden más irányzatot. Persze az útitársak között valóban éltek nem marxista nézetek is. *Jeszenyin* és az imaginisták például azt hirdették, hogy „a minden-

Digitized by Google

napi életet idealizálni és romantizálni kell". (Uo. 84. old.) A *Szerapion-testvérek* arról írtak, hogy „a művészet reális, mint maga az élet. És ugyanúgy céltalan és értelmetlen, mint maga az élet: létezik, mert nem lehet nem léteznie". (Uo. 87. old.) A „proletárírókkal" szembenállva — akiket „hivatalosaknak" tartanak — a *Lef* és *Majakovszkij* azt állítják, hogy „az októberi forradalom vívmányainak megszilárdításán dolgozva, a baloldali művészetet erősítve, a Lef a kommün eszméivel fogja megagitálni a művészetet, s utat nyit a művészetnek a holnapba. A Lef a mi művészetünkkel fogja megagitálni a tömegeket, s tőlük kap szervezett erőt". (Uo. 93. old.)

Alkalmasint igaza van *Mihail Lifsic*nek, amikor ezekre az évekre vonatkozólag ezt írja: „Nem tartozom azok közé, akik a húszas évek romantikus dicsőítésére törekszenek. Természetesen sok szép, becsületes és demokratikus vonás volt akkor a nép életében, s magasan az égen ott ragyogott a kommunizmus csillaga. De nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a Lenin által továbbfejlesztett marxista elméletnek akkoriban a szociáldemokrata maradványok és az önelégült szektásság sűrű rétegén keresztül kellett magának utat törnie." (M. Lifsic: Marx és az esztétika, Budapest, 1966, 24. old.)

Ebben az eszmei zürzavarban lépett fel *Lenin* és a bolsevik párt, és ítélte el a „proletárirodalom" és mindenféle más „baloldaliság" szektás jelszavát. Ilyen módon nemcsak a klasszikus örökség kritikai átvételét biztosította, hanem a különböző irányzatok szabad megnyilvánulását és versenyét is — természetesen nem mondva le a nem marxista nézetek bírálatáról.

A dogmatikus elmélet és gyakorlat később *eltorzította a pártosság lenini elvét*, s a napi politika szolgálatát kívánta meg a művészettől. Ez a torzitás 1949 után nálunk is érvényesült és károkat okozott. Évek óta azonban a gyakorlatban is alkalmazzuk a pártosságnak egy másfajta értelmezését. Ma, amikor a szocializmus már világrendszer lett s az egész emberiség sorsáért vállahat felelősséget, amikor sok országban a szocializmus építésének eredményeként megszűntek az antagonisztikus osztályellentétek és megerősödött a szocialista kultúra, *újszerűen foghatjuk fel a pártosságot.* Ez az új értelmezés nem adja fel az alapvető kritériumot. A művészetnek ma is választania kell a világot meghatározó politikai kérdésekben. *Választania kell* a szocializmus és a kapitalizmus, a felszabadító mozgalmak és a gyarmatosítás, a béke és a háború erői között. A tudatosan pártos állásfoglalást elősegíti a marxizmus—leninizmus világnézetének megismerése és elfogadása.

Az Ideológiai Irányelveknek ez a meghatározása némelyekben felvetette a kérdést: vajon ez esetben nem túlzottan politikai kategóriaként fogjuk-e fel a pártosságot. Akik ezt mondják, azok megfeledkeznek arról, hogy a pártosság nem a művész *közéleti állásfoglalását* jelenti, hanem a *mű mondanivalóját* határozza meg. A pártosság — amely természetesen a világnézetet is magában foglalja — lehetővé teszi a művészi szubjektum számára az objektív valóság mélyebb és

Digitized by Google

igazabb megismerését s egyben hiteles ábrázolását is. Így lesz a pártosság *esztétikai kategória*. Hadd idézzünk ezzel kapcsolatban egy példát. *Solohov Csendes Don*-ja hitelesen ábrázolja a kozák falut a polgárháború éveiben, s megmutatja a szovjet társadalom fejlődésének általános tendenciáit is, jóllehet főhőse az ellenforradalmárok táborához tartozik. Erre nemcsak tehetsége képesítette az írót, hanem haladó történetszemlélete is, amely pártosságából következik. *Borisz Pasztornák* tehetségét nem lehet kétségbe vonni (bár bizonyos, hogy jobb költőnek, mint prózaírónak). De éppen idealista történetszemlélete az oka annak, hogy *Doktor Zsivágó* című regényében képtelen hű képet adni az Októberi Forradalom Oroszországáról: a regény 1917 utáni része töredékes, szétesó, lírai motívumokkal teleszőtt elmélkedés.

Korunk pártossága, a partizán-elmélet és a nonkonformizmus

Vannak, akik azt mondják, hogy az Ideológiai Irányelveknek a pártosságról szóló meghatározása *Lukács György* partizán-elméletét juttatja eszükbe. Azt hiszem, Lukácsnak igaza volt, amikor annak idején tiltakozott a pártosságot dogmatikusan leszűkítő értelmezés ellen. Az ő meghatározása azonban 1949-ben is olyan „széles" volt, hogy elmosta a határokat a polgári irányzatosság és a pártosság között. Egyik akkori előadásában olvashatjuk: „A pártosság lényegében azt jelenti, hogy az író állást foglal a kultúra mellett és a barbárság ellen, az élet mellett és a betegség, a halál ellen, a keletkező mellett és az elhaló ellen." („Az irodalomkritika feladatai", — Az „Irodalom és felelősség" c. kötetben, Budapest, 1955. 60. old.) Ez a felfogás Lukácsnak a haladás és a reakció, racionalizmus és irracionalizmus, realizmus és antirealizmus ellentétpárjaiból felállított gondolati rendszeréhez kapcsolódik, amelyben háttérbe szorul a szocializmus és a kapitalizmus közti antagonisztikus ellentét, s a múltba vetítve elhalványul általában az osztályharc történelmi jelentősége. Az Ideológiai Irányelvek pártosság-meghatározása az osztályharc mai konkrét kérdéseihez kapcsolja ezt a fogalmat, még ha ezek nem is csupán a mai nap jelenségei, hanem hosszú távon lesznek jelen az emberiség történetében.

A pártossággal kapcsolatban szólnom kell *Ernst Fischer*nek, az ismert osztrák marxista ideológusnak nem rég kifejtett értelmiségi „nonkonformizmust" hirdető felfogásáról. Miután bírálja a polgári világ értelmiség-ellenességét, Fischer a *Wort in der Zeit* című folyóiratban (1966., 2. szám) azonosnak mutatja be az értelmiség funkcióját a szocialista és a kapitalista társadalomban. Az *értelmiségit szembeállítja a „hatalommal"*, és szerepét abban jelöli meg, hogy „eretnek" legyen, aki gondolkozik, kritikát gyakorol, és esetleg valamely munkaközösségben — amelyet okos politikusok vagy szervezetek hívnak létre — kidolgozza a jövő feladatait. Az Osztrák Kommunista Párt Politikai Bizottsága foglalkozott ezzel az állásponttal, s kifejtette, hogy mindaddig, amíg kapitalizmus van, az ellene folytatott harcot a munkásosztály ve-

Digitized by Google

zeti. Természetes, hogy a technikai forradalom következtében megnőtt az értelmiség súlya, de helytelen volna ezt a réteget valamiféle osztályok feletti erőnek tekinteni, hiszen nagy tömegében jelenleg is egyik vagy másik osztályt szolgálja. Nem osztályfelettiséget kell hirdetni, hanem azt kell megértetni, hogy *az értelmiségnek,* ha az emberi haladást akarja segíteni, *a munkásosztályt kell támogatnia.* (Volkstimme, 1966. október 8.)

Fischer többször hivatkozik *Gramscira,* a nagy olasz marxista gondolkodóra. Hadd idézzük mi is Gramsci meghatározását az új értelmiség feladatairól: „Az új értelmiség létformája nem állhat többé az ékesszólásban, az érzelmek és szenvedélyek e külsőleges és pillanatnyi mozgatójában, hanem abban, hogy tevékenyen részt vesz a gyakorlati életben, mint alkotó, mint szervező, »folytonos meggyőző«, éppen mert nem pusztán szónok — és mégis felette áll az elvont matematikai szellemnek; a technika és a munka egységétől eljut a technika és a tudomány egységéig és a humanista történetfelfogásig, amely nélkül az ember csak »szakember« marad és nem válik »vezetővé« (szakember + politikus)." (A. Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet, Budapest, 1965. 104. old.)

Az értelmiség ezt a létformát a szocializmust építő társadalomban csak akkor alakíthatja ki, ha *maga is részt vesz a hatalomban.* Ez a hatalom a mi társadalmunkban — az apparátussal együttjáró bürokratikus vagy éppen elidegenítő jelenségekkel együtt is — *a nép hatalma,* amely képes arra, hogy a társadalmi igazgatás mind magasabb és magasabb formáit alakítsa ki. Aki a hatalommal kapcsolatban csak azt látja, hogy volt személyi kultusz, de azt nem, hogy le is lepleztük ezt, az nem tanult semmit a történelemből.

Egyébként egy folyton változó társadalomban egyáltalában nem az értelmiség kiváltsága a szó eredeti értelmében felfogott „nonkonformizmus" (nem-alkalmazkodás). A leginkább „nonkonformistának" mondható erő ma Magyarországon a marxista párt, amelynek nemcsak meglátnia kell az új problémákat, hanem meg is kell oldania. Magyarországon 1956 óta arra tanítja a párt a tömegeket és az értelmiséget is (amely sokfajta konzervatív előítéletet is őriz), hogy lássa meg társadalmunk belső ellentmondásait, az ország és a külvilág közötti kapcsolatok új problémáit, és *segítsen megoldásukban.* Vajon nem a párt tárta-e fel 1956 végén az ellenforradalom igazi okait, és találta meg a kivezető utat a zűrzavarból? Vajon nem a párt választotta-e ki a helyes időpontot és módszereket a mezőgazdaság szocialista átszervezésére? Vajon a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozat nem úgy született-e meg, hogy a párt elemezte a helyzetet, és a szakemberek segítségével megkereste a megoldás legjobbnak látszó módozatait? Vajon az Ideológiai Irányelvek nem beszélnek-e nyíltan a gazdaság és az ideológia, a demokrácia és az ideológia bonyolult összefüggéseiről, azokról a világnézeti kérdésekről, amelyek társadalmunk mai szellemi képét jellemzik? Vajon a *Pesti emberek,* vagy a *Kormos ég*

Digitized by Google

című dráma, a *Húsz óra* című regény és film, a *Hideg napok* című regény és film — hogy csak néhány példát említsek — a problémátlanság hangulatát idézi-e? Támogatta-e ezeknek a műveknek a megszületését a mi kulturális politikánk? Minden rendelkezésére álló eszközzel ezt tette, még ha voltak is olyan kommunisták és nem kommunisták, akik helytelenítették és helytelenítik a konfliktusok nyílt feltárását.

Mindez nem jelenti azt, hogy a társadalmi kérdések értelmezésében ne támadhatnának ellentétek egyes értelmiségiek — köztük írók, művészek — és a politika között. Ez azonban ismét nem kizárólag az értelmiséggel eshet meg, hanem minden állampolgárral. S azt sem jelenti, hogy az íróknak és művészeknek ne lehetne bírálniuk — ugyanúgy, mint minden más állampolgárnak — a szocializmus építése során jelentkező ellentmondásokat, következetlenségeket és hibákat. Természetesen nem akarom tagadni, hogy az alkotók nagyobb érzékenységet mutatnak a problémák iránt, és hogy szavuk messzibb hallik, mint másoké. Mindebből azonban csak egy dolog következik: *korunk pártosságának gyakorlása*, nem pedig a polgári nonkonformizmus.

Az elkötelezettség a kapitalizmusban és a szocializmusban

Hazánkban olyan művészek is élnek, akik — régi és új társadalmi és ideológiai okok miatt — csak részben teszik magukévá a szocialista társadalom célkitűzéseit és *nem fogadják el a marxizmust*. Ilyen világnézeti-politikai alapon állva, megelégszenek azzal, hogy *az általános emberit szolgálják* anélkül, hogy résztvennének abban a konkrét, tehát történelmi harcban, amelyet a magyar nép a szocializmus teljes felépítéséért folytat. E művészek alkotásaiban az élet és a halál, a szerelem és a barátság, a becsület és a tisztesség témái *elvontan* jelentkeznek, mégha mai társadalmunkban is bukkannak fel. Legtöbbször azonban valamely elképzelt vagy múltbeli világban, esetleg jelképesen szerepelnek. Az ilyen művészi magatartást vagy szemléletet nevezik elkötelezettségnek.

Az elkötelezettség (engagement) fogalma a francia egzisztencialista irodalomban és mindenekelőtt *J. P. Sartre*-nál alakult ki. 1945-ben, amikor a francia író útjára indította a *Temps Modernes* című folyóiratot, beköszöntőjében hangsúlyozta, hogy az író nem lehet független korától: „Minthogy az író — semmiképp sem vonulhat félre, kapcsolódjék hát szorosan korához: ez a számára az egyedüli lehetőség: a kor őérte van, s ő a koráért. Sajnáljuk, hogy Balzac közömbösen fogadta negyvennyolc eseményeit, s hogy Flaubert értetlenül és gyáván szemlélte a Kommünt; *őhelyettük* sajnáljuk, mert ezzel visszahozhatatlanul elmulasztottak valamit. Mi semmit sem akarunk elmulasztani: voltak bizonnyal szebb korok is, de ez a miénk; csak ez az egy élet jutott nekünk, ez a háború, és talán, ez a forradalom." (Az egzisztencializmus c. gyűjtemény, Bp., 1966 [II. kiadás], 262. old.) Ez a korhoz-kötöttség nem jelenti azt, hogy Sartre és a francia egzisztencialisták *egyetértettek* a társadalom leg-

Digitized by Google

haladóbb erőivel, a kommunistákkal. Ellenkezőleg: egyszerre ítélték el a kapitalizmust és a szocializmust, s megpróbáltak külön pártot alapítani harmadik-utas álláspontjuk hirdetésére. Ez a kispolgári kísérlet megbukott, s a kudarc tapasztalatait is figyelembe véve, a francia egzisztencialisták tábora differenciálódott. Egyesek, mint *Camus*, valamiféle elvont sztoikus morál hirdetői lettek, és szembefordultak minden haladó politikai cselekvéssel. Maga *Sartre* és szűkebb köre időnként együttműködik a kommunistákkal, de a velük való azonosulást sem világnézetileg, sem politikailag nem vállalja.

„A könyvek — mondta nemrég egy francia író, *Yves Berger* — sohasem akadályozták meg a gyermekeket, hogy éhen ne haljanak." Az irodalom legfeljebb arra jó, hogy az emberek elfelejtsék azt az életet, amelyet ténylegesen élnek. Sartre erre azt válaszolja, hogy az emberek azért olvasnak, mert „értelmet akarnak adni életüknek", „Van valami, ami hiányzik annak a személynek az életéből, aki olvas és ezt keresi a könyvben. Ami hiányzik neki, az az értelem, ami számára hiányzik, az természetesen az élet értelme, ennek az életnek az értelme, amely mindenki számára rosszul alakíttatott, rosszul megélt, kizsákmányolt, megcsalt, misztifikált, de amelyről azok, akik élik, tudják, hogy más is lehetne; hol, mikor, hogyan? Ezt nem tudják; mi itt nem a militáns szempontjából beszélünk, mert az elkötelezett irodalom nem militáns irodalom. Csak egyszerűen azt akarjuk mondani, hogy ezek az emberek, akik nem találták meg jelentésüket, értelmet keresnek; szabadságuk éppen abban áll, hogy értelmet adnak a valóságnak, mindig, mindenütt, de részleges értelmeket; részleges értelmeket, amelyek nem egyeznek egymással. És ezeknek az értelmeknek az egysége, amelyet életüknek biztosítani akarnának, ez az egység, amelyet nem találnak, amely kicsúszik kezükből. A könyv éppen arra hívja fel őket, hogy megvalósítsák ezt az egységet a szabadságban, az olvasás által." (Az 1964-es vita anyaga megjelent a Que peut la littérature? című kötetben.)

Sartrenak ez a felfogása szembenáll az öncélú művészet elvével, s ez nem kis érdeme, ha arra gondolunk, hogy a politikai és ideológiai közömbösség egyre inkább tért hódít a kapitalista világ művészetében. Persze a sartrei elkötelezettség a művészetben is két arcú. A kettő közül alkotásaiban mégis erősebben nyilvánul meg a kapitalista társadalmat érintő bírálat és ellenzékiség.

Az elkötelezettség különös, ellentmondásos formája jelentkezik a nyugatnémet *Gruppe 47* tevékenységében. Mint ismeretes, ez a csoport igyekszik kíméletlenül *leleplezni* Németország fasiszta múltját, és szembenáll a jelenlegi politikai rendszerrel, mindenekelőtt a kereszténydemokrata politikával. Ugyanakkor *elhatárolja* magát — sokszor a legvadabb antikommunista uszítást űzve — a Német Demokratikus Köztársaságtól és általában a szocializmus konkrét megvalósulási formáitól. Jellemző példa erre *Günther Grass* esete, aki antifasiszta könyveivel tűnt fel s azzal, hogy a legutóbbi nyugatnémet választási hadjáratban önként vállalta Willy Brandt kortesének a szerepét. Emellett

Digitized by Google

azonban szükségesnek tartotta, hogy színdarabot írjon *A plebejusok próbálják a felkelést* címen, amelyben Bertolt Brechtet, a Német Demokratikus Köztársaságot és végső fokon a szocializmust támadja.

Az elkötelezettségnek a helyzettől és időtől függően különböző variánsai találhatók meg a kapitalista országokban. Közös vonásuk, hogy antikapitalisták, de teljesen soha sem azonosulnak a leghaladóbb társadalmi-politikai erőkkel, sőt velük szemben is az ítélőbíró szerepét próbálják játszani.

Az októberi Szocialista Forradalom után a polgári írók és művészek jelentős része más úton jár: a polgári irányzatosságtól eljutott a *pártossághoz közel álló elkötelezettséghez. Romain Rolland* például az elvont humanizmustól érkezett el az *Elvarázsolt lélek* című regényében és a harmincas években kifejtett közéleti tevékenységében a szocializmus nyílt támogatásáig. Ennek az útnak a végén a nagy francia író már így tette fel a kérdést: „Írói feladatunk az volt (s ezt csak kivételesen és tökéletlenül valósítottuk meg), hogy véget vessünk ennek a kétértelműségnek, és Marx nyomán férfiasan elválasszuk a reális embert az *elvont* lénytől és elvezessük az *igazi szabadság* küszöbéhez, megmutatván — mint ahogy ő tette — a kommunizmus természetes és logikus együttélését vagy egybeesését e humanizmussal." Az ideológiai polarizálódás a kapitalista országokban az ilyen felfogást valló írókat általában elvezette a kommunista pártokhoz, s ma már kevés alkotó fogadja el a Rolland-i álláspontot. Általánosabb a Sartre-i értelemben vett elkötelezettség.

Mi az azonosság és a különbség a kapitalista és a szocialista országokban jelentkező elkötelezettség között? Azonos az, hogy az elkötelezettek sem itt, sem ott *nem fogdják el* — vagy egészben, vagy részben — a marxista ideológiát és politikát. A különbségek magyarázatát két okban, a *hagyományokban* és a szocialista valóságnak az irodalomra és a művészetekre gyakorolt *hatásában* kell keresnünk. A hagyományokat illetően Magyarországon az elkötelezett írók és művészek elsősorban legnagyobb múltbeli alkotóink közösségi magatartását emelik ki. *Illyés Gyula* az *Iszony* francia kiadásához írt előszavában megpróbálja megmagyarázni ennek a magatartásnak a tartalmát. A magyar nép — s általában a dunai népek — irodalma „engagé (elkötelezett) mindannak szolgálatára, amit Nyugaton már a reneszánsz meghozott, engagé az emberi jogok kiküzdéséért: az említett népek íróinak a legutóbbi időkig is ez jelentette azt, hogy *nemzeti*. A nyugati olvasó tán sokall ennyi végeznivalót egy lírikus számára. Az említett országok olvasói keveslik, annyira el vannak kényeztetve e téren. Úgy megszokták, hogy gondjuknak-bajuknak méltó hangot a literátorok adjanak — akiket ők még ma is szívesen bárdoknak, váteszeknek neveznek —, hogy nemcsak az isteni, a lelki csapások szenvedése közben néznek várakozóan az írók felé, hanem akkor is, amidőn a természet vagy a történelem sújt."

Digitized by Google

Ez a felfogás *eltúlozza az irodalom hivatását*, de világosan megmutatja, hogy itt az elkötelezettségnek olyan fokáról van szó, amely *közel áll a pártossághoz*. Ez az elkötelezettség nem csupán a művészetek öncélúsága és a dekadencia ellen veszi fel a harcot, és nem pusztán valamilyen pesszimista humanizmus alapján „hívja fel" az embert mindenekelőtt személyes „megigazulásra", hanem *a tartalmas emberi élet lehetőségeit is felvillantja*. Az irodalom örök emberi témáit sem tartja — éppen közösségi szelleme miatt — az elvontságnak azon a szintjén, amely gyakran jellemzi a nyugat-európai országok elkötelezett irányzatait. *A hagyomány önmagában nem elegendő* magyarázat: ez a nemes közösségi magatartás is csak úgy maradhat fenn, ha a mai társadalmi valóság élteti.

A szocialista társadalom hatása alatt az elkötelezettség egyes esetekben pártossággá válhat. A pártosság ugyanis komplex fogalom, nemcsak politikai és világnézeti elemeket foglal magába, hanem érzelmieket is. A valóság egy-egy mélyreható benyomása alkalmas arra, hogy a művészi szubjektivitásban ledöntse a világnézeti-politikai korlátokat. *Illyés Gyula* egyes történelmi drámái az elkötelezettség síkján mozognak — a *Rácegresi jegyzetek* viszont az új falu mellett tesz hitet. A pártos szemléletmód néha az író személyes meggyőződése ellenére is győz. *Sánta Ferenc* például nem tekinti magát pártos írónak, a *Húsz óra* mégis a szocializmus útjának helyességét igazolja.

Az elkötelezett művész a szocialista társadalomban sokféle hatásnak van kitéve: a fejlődés ellentmondásai és saját problémái eltávolíthatják a szocializmus konkrét vállalásától. Ilyenkor jelentkeznek szemléletében olyan politikai és eszmei elemek, amelyeket éppen azért, mert a megvalósuló szocializmus körülményei között tűnnek fel — ellenzékiségnek interpretálhatnak. Ilyennek fogják fel némelyek nemcsupán a társadalomkritikai vonásokat, hanem az elvont humanizmust is, amely pedig a kapitalista társadalomban néha haladó elemként jelentkezik az elembertelenedéssel szemben.

Az elkötelezettségnek kettős arca *vitára kötelez*. A vita nemcsak a helytelen nézetek ellen kell hogy folyjék, hanem mindenekelőtt az elkötelezett írók, művészek és az új társadalom közti összhang megteremtéséért. S az ilyen vitákhoz hozzá kell szoknunk. Az elmúlt években bebizonyítottuk, hogy nálunk a mégoly éles ideológiai állásfoglalások esetében sem jellemző a tiltó intézkedések alkalmazása, s hogy elsősorban nem az embereket, hanem a műveket éri bírálat. A legtürelmesebb kulturális politika sem indokolja azonban, hogy elhallgassuk saját véleményünket és ne vitatkozzunk mások nézeteivel. Emlékeztetni szeretnék *Lenin* megállapítására: „A szocialisták állandó, változatlan és feltétlen kötelessége, hogy megóvják a proletariátus pártjának eszméit és politikai önállóságát. Aki nem teljesíti ezt a kötelességét, az *ténylegesen* nem szocialista" (Lenin Művei, 10. köt. 71. old.).

Digitized by Google

A két társadalom és a dekadencia

Az elkötelezett irodalom és művészet, ha a kritikai elsajátítás útján is, de *része lehet* a szocialista kulturális életnek. Mi a helyzet azonban a dekadenciával?

Talán kezdjük azzal, hogy *mi a dekadencia.* (A dekadencia történetéről l. Miklós Pál cikkét: A dekadencia fogalma és jelentése, Kritika, 1966. 8. sz.) Történetileg ez a fogalom a XIX. század végének francia költészetéhez kapcsolódik. *Verlaine, Rimbaud, Mallarmé* és mások dekadensnek tartották magukat, s egyetértettek *Th. Gautier* felfogásával az öncélú művészetet illetően („művészet a művészetért"). Ez az irodalmi irányzat nemcsak a parnasszisták kiszáradt művészete, hanem — legalább részben — a polgárság világa ellen is tiltakozott. A marxista esztétikában a „dekadencia" később *általánosabb* értelmet kapott, s tulajdonképpen a realizmussal szembenálló irányzatokat jelölte. Nálunk *Lukács György* képviselte ezt az álláspontot, s nem kétséges, hogy 1945 után a tényleges dekadencia elleni harcában a legsúlyosabb érveket ő szolgáltatta. A realizmus—antirealizmus ellentétpárban való gondolkodás azonban arra késztette Lukácsot, hogy a realizmust *egyetlen stílusirányzathoz* közelítse, s ennek jegyében dekadensnek ítéljen minden más jelenséget. „Ha az irodalom — mondotta egy alkalmmal — nem a klaszszikus realizmus kritikailag feldolgozott, átalakult hagyományaihoz, ha nem a legjobb irodalmi hagyományokhoz kapcsolódik, múlhatatlanul eluralkodik rajta a polgári dekadencia befolyása." („Az irodalomkritika feladatai", az „Irodalom és felelősség" c. kötetben, 56. old.) A dekadenciában nem volt hajlandó semmiféle antikapitalista tiltakozást elismerni, ellenkezőleg úgy minősítette, hogy az „objektíve a burzsoáziának segített az igazi realizmus elleni harcban." (A realizmus kérdései, Budapest, é. n. 186. old.).

Jogos a tiltakozás az egyoldalúság ellen, amely e felfogásban mutatkozik, de úgy hisszük, nem indokolt a dekadencia fogalmának *kiiktatása* az esztétikából, és alaptalan azoknak az eszmei kritériumoknak az elvetése is, amelyeket Lukács György rendszerezett. Pedig ilyen tiltakozásoknak is tanúi vagyunk. *Roger Garaudy* a *„parttalan realizmus"* néven elterjedt felfogásában (v. ö. a Parttalan realizmus? c. kötettel, Bp, 1964.) odáig jutott, hogy minden értéket besorolt a realizmus kategóriájába, a dekadenciát pedig csak a giccsnek és az akadémizmusnak (amelyhez a sematikus szocialista művészetet is kapcsolja) tartotta fenn. Legújabb könyvében (Marxisme du 20e siècle, Genf, 1966) hangsúlyozza, hogy hanyatló társadalomban is születhetnek értékes művek, hogy nem szabad a művészetet kizárólag az ideológiai felépítmény részének és csak a megismerés egyik formájának tekinteni. A visszatükrözéssel *szembeállítja* az alkotást, s ebből kiindulva a reneszánsztól ránk hagyott művészeti szemlélet dogmatikus örökségének tartja a marxista esztétika dekadencia-fogalmát.

Egyet kell értenünk Garaudyval abban, hogy jobban tekintetbe kell venni a művészet sajátosságait és a fejlődés új mozzanatait, de ez

Digitized by Google

nem jelentheti az eszmei kritériumok kizárását az esztétikai vizsgálatból. Véleményünk szerint a dekadencia nemcsak az értéktelen művek birodalmában jelentkezik, hanem viszonylag értékes alkotásokban is — mégpedig mindenekelőtt ideológiai alapon. Ernst Fischer — aki egyébként sok szempontból Garaudyval ért egyet — a következőket írja: „Hanyatló társadalomban a művész kénytelen a hanyatlást ábrázolni (ha csak nem adja fel a realizmus igényét). Az a döntő, hogy helyesli-e az ábrázolt dekadens jelenségeket, vagy azok bírálatra, ellentmondásra ösztönzik-e?" (E. Fischer: Korszellem és irodalom. Budapest, 1966.). Nem értünk egyet Fischerrel abban, hogy hanyatló társadalomban csak e hanyatlást lehet ábrázolni, hiszen a feltörő erőket is be lehet mutatni. Az osztrák szerzőnek azonban igaza van, amikor azt hangsúlyozza, hogy a dekadenciának ideológiai kritériumai vannak, s elismeri, hogy például *Huysmans*, *d'Annunzio* vagy *Arcibasev* művei dekadensek. A Szovjetunióban 1964-ben megjelent *Kis Irodalmi Lexikon* (Kratkij Litye raturnij Szlovarj, Moszkva, 1964) helyesen állapítja meg, hogy tiszta *állapotban* ritkán jelentkezik a dekadencia, s helyesen hívja fel a figyelmet arra is, hogy a dekadencia hatása alatt született művek között is vannak értékesek.

Melyek hát a dekadencia ismertetőjegyei? Az *irracionalizmus*, a *történeti pesszimizmus*, a *nihilizmus*. Jellemző rá, hogy a társadalomtól elszigetelt és elidegenedett egyént ábrázolja, s ennek sorsát általánosítja az egész emberiségre. Végül is olyan magatartásról van szó, amely a belenyugvást és a menekülést hirdeti. Ez a szemlélet ha nem is feltétlenül a kapitalizmus apológiája, de mindenképpen leszerel, s ezzel tulajdonképpen konzerválja a régi társadalmi rendet. Persze nem felejtjük el, hogy a kapitalizmusnak a dekadencián kívül más eszközei is vannak a maga védelmére: olyan álrealista, giccses vagy akadémikusan konzervatív munkák, amelyek látszólag csak úgy árasztják az egészséget. Ezeknek a léte azonban nem takarhatja el a szemünk elől a dekadenciát.

Amikor dekadenciáról beszélünk, ezt nem azért tesszük, hogy legyen okunk a kiátkozásra és olyan dekadens művek megismerésének megakadályozására, amelyeknek értékeik is vannak, hanem ismét csak azért, hogy tisztázzuk a magunk álláspontját. Erre annál is inkább szükség van, mert más a dekadencia jelentősége a *kapitalista* és más a *szocialista* társadalomban. A kapitalizmusban bizonyos esetekben a dekadencia kifejezheti — ha torzan és erőtlenül is — a fennálló társadalmi rend elleni protestálást. A szocialista társadalomban — a dolgok logikája folytán — a nyílt dekadens állásfoglalás társadalom és ezzel együtt emberellenes. Az egyik Kafka-vitában elhangzott az az érv, hogy az osztrák író életműve a maga protestálásával segíti az embert az öntudatra ébredésben, s ezzel az egyéni és társadalmi problémák megoldására ösztökéli. Nem vitatjuk, hogy Kafka érdekes író, aki egyes munkáiban a századelő tanácstalan kispolgárát megdöbbentően ábrá-

Digitized by Google

zolja. Úgy gondolom azonban, hogy helytelen eltúlozni művének társadalomkritikai elemeit, amelyeket némelyek az Osztrák—Magyar Monarchia bíralataként, vagy pedig a későbbi évtizedek koncentrációs táborainak előérzeteként fognak fel. Ha tiltakozásról van szó, akkor ne felejtsük el, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia ellen élesebben, konkrétebben és hatásosabban tiltakozott Ady Endre vagy Móricz Zsigmond, J. Hašek vagy M. Krleža, mint Franz Kafka, akinél az erőteljes és általánosító jelképiség sokszor elvontsággal és dekadens vonásokkal együtt jelentkezik. A *Kafka-példa egyoldalú kiemelése történelmileg is indokolatlan.* Ami pedig a mát illeti, nem hiszem, hogy az új szocialista irodalomnak és művészetnek az lenne a fő problémája, hogy mi a viszonya a negyven-ötven évvel ezelőtti polgári vagy kispolgári irányzatokhoz.

Nálunk a dekadens jelenségek *nem* mutatkoznak meg a maguk *nyílt formájában.* A társadalmi valóság azokra a művészekre is hat, akik, mondjuk, az egzisztencialista kliséket használják fel az irracionalizmus és a nihilizmus burkolt kifejezésére. A dekadens vonások leggyakrabban az elvont kérdésfeltevésekkel, az „örök emberi", nagy, filozófiai témákkal kapcsolatban jelentkeznek. Kedvelt terepük a múlt vagy az utópia, és szeretik a „periférikus" embereket.

A dekadencia ellen mindenekelőtt *eszmei* okok miatt kell fellépnünk — éspedig az új, szocialista művészet érdekében. A mi társadalmunk művészete akkor adhat újat a világnak, ha nemcsak folytatja mindazt, ami értékes volt a múltban, hanem, ha tagadja is azt, ami rossz a régi társadalomban vagy ami egyszerűen túlhaladott.

* * *

A Kulturális Elméleti Munkaközösség tanulmánya, amely többek között a pártosság, az elkötelezettség és a dekadencia kérdéseivel foglalkozik, a marxista világnézet érvényesítésére hívja fel a figyelmet a művészetben, a kritikában és a közvéleményben egyaránt. E fogalmak ideológiai tisztázása elősegíti azt, hogy a szocialista társadalom tudatosan alakítsa a maga kulturális politikáját.

Pártunk IX. kongresszusa felhívta a figyelmet arra, hogy kulturális politikánknak elvileg és gyakorlatilag egyaránt világosabbá kell tennie: „szocializmust építő népünknek szocialista kultúra kell". „Továbbra is minden erőnkkel támogatjuk a széles tömegekhez szóló, szocialista szellemű, humanista alkotásokat" — mondja a Központi Bizottság beszámolója. „Támogatjuk azokat az útkereséseket, kísérletezéseket is, amelyek a szocializmus eszmekörén belül keresik az újat. Kiinduló szempontunk ebben az esetben is elsősorban a mondanivaló, az eszmeiség és nem a megszokott formákhoz való ragaszkodás lesz. Az eddigieknél határozottabban kell visszautasítani a politikailag ellenséges, antikommunista és a közerkölcsöket sértő alkotásokat. A párt feladata, hogy eszmei irányításával erősítse kultúránk szocialista vonásait, biztosítsa továbbfejlődését."

Digitized by Google

Tudományos tanácskozás fejlődésünk tíz évének történetéről

A szocializmus alapjainak lerakása után megindult és napjainkban is zajló tudományos és politikai viták középpontjában elsősorban a gazdaságirányítás reformjának, a szocialista demokrácia kiszélesítésének, a szocialista tudat erősítésének bonyolult és szerteágazó kérdéscsoportjai állnak. E vitákba új színfoltot hozott az az ülésszak, amely a Párttörténeti Intézet és a Pártfőiskola közös rendezésében szeptember végén zajlott le. E tudományos tanácskozás több tudományág képviselőinek közreműködésével arra keresett választ: hol van a helye és mi a jelentősége a legutóbbi évtized történetének népi demokráciánk eddigi történetében, mik voltak a forrásai tíz év alatt elért eredményeinknek, és milyen tanulságokat kell a következő évek küzdelmei számára levonni történelmünk közelmúltjából.

A tanácskozás bevezető előadását *Vass Henrik*, a Párttörténeti Intézet igazgatója tartotta. Népi demokratikus fejlődésünk történetét áttekintve, elsősorban arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1948-tól 1962-ig, a mezőgazdaság szocialista átalakításának befejezéséig terjedő időszakot egységes egésznek kell tekinteni, mert ennek az időszaknak a társadalmi küzdelmeit egyazon cél: a szocializmus alapjainak a lerakása határozta meg. 1962-ben viszont népi demokratikus fejlődésünkben új szakasz, a szocializmus teljes felépítésének időszaka kezdődött el. Ily módon társadalmi fejlődésünk legutóbbi tíz évének történetét az 1962-es periódushatár két időszakra bontja. Mi indokolja tehát, hogy e tíz év történetét mégis népi demokratikus történetünk önálló időszakaként vizsgáljuk? E kérdésre válaszolva hangsúlyozta, hogy bár pártunk az ellenforradalom leverése után nem változtatta meg 1948-ban kidolgozott fő irányvonalát, de a szocializmus építése során korábban elkövetett hibákat kijavítva, népi demokráciánk fejlődésének olyan új időszakát nyitotta meg, amelyben megszilárdult a néphatalom, meggyorsult a szocializmus építése, nőtt a tömegek aktivitása, lényegesen javult népünk szociális és kulturális helyzete, és gyökeresen megváltozott hazánk tár-

Digitized by Google

sadalmi struktúrája. Ebben rejlik a legutóbbi évtized társadalmi jelentősége, ez avatja népi demokráciánk történetének kiemelkedő szakaszává, és teszi indokolttá, hogy a marxizmus—leninizmus magyar viszonyokra való alkotó alkalmazásának önálló és egységes periódusaként vizsgáljuk.

A tíz év társadalmi fejlődését az előadó három kisebb szakaszra, 1956. november 4-től 1958 decemberéig, 1958 decemberétől 1962 tavaszáig, és 1962 tavaszától napjainkig terjedő időszakra bontva vizsgálta. Hangsúlyozta, hogy ezek az időszakok — a napirenden levő fő feladatokat tekintve — sokban különböztek egymástól, majd részletesen foglalkozott azokkal a feladatokkal, amelyek az egyes időszakok tartalmát alkották. Ezek közül külön is figyelmet érdemelnek a gazdaságpolitika és a gazdaságirányítás rendszerének kérdései. Az ellenforradalom utáni időszakban — mondotta az előadó — a gazdaságpolitika fő kérdése az egyes népgazdasági ágak fejlesztési arányainak a megváltoztatása, különösen pedig a termelés és az elosztás közötti egyensúly helyreállítása volt. A termelékenység növelése, a minőség javítása és a gazdálkodás hatékonyságának fokozása érdekében tett intézkedések ellenére az első időszakban főleg extenzív módon fejlesztettük a népgazdaságot. Az 1958-ban megkezdett hároméves terv azonban már tükrözte azt a felismerést, hogy az extenzív fejlődés lehetőségei kimerülőben vannak. Ezt a felismerést számos intézkedés követte. A gyökeres változtatásokat tartalmazó részletes tervezet kidolgozására, illetve végleges formában való elfogadására azonban csak ez év tavaszán került sor. Ezzel kapcsolatban Vass Henrik vitába szállt azokkal a nézetekkel, amelyek szerint a gazdaságirányítás és részben a gazdaságpolitika „javítása" helyett már jóval korábban ki kellett volna dolgozni és meg kellett volna valósítani a jelenlegi komplex reformintézkedéseket. Hangsúlyozta, hogy ez a kérdésfelvetés történetietlen, mert figyelmen kívül hagyja, hogy a közvetlenül az ellenforradalom leverése után kialakult belpolitikai és nemzetközi viszonyok között a gazdaságirányítás gyökeres, a a mai helyzetnek megfelelő átalakítása nem lett volna reális cél. A jelenlegi reform realitása éppen a megváltozott körülményekben: a termelőerők megnövekedésében, a népgazdaság szerkezetének megváltozásában, a szocialista termelési viszonyok teljes győzelmében és a nemzetközi munkamegosztás kiszélesedésében gyökerezik.

Molnár János a tíz év történetének kezdeti időszakáról s ezen belül is elsősorban az ellenforradalom leverésének nemzetközi és belső feltételeiről beszélt. Hangsúlyozta: a forradalmi erők sikereinek fő oka az volt, hogy a munkás-paraszt kormány nem hátrált meg semmiféle ellenforradalmi nyomás előtt, akkor sem, ha ez a munkástanácsok oldaláról jött. Az MSZMP szervezeti és eszmei erősödésével és befolyása növekedésével kapcsolatban kiemelte az Ideiglenes Központi Bizottság 1956 decemberi határozatának nagy jelentőségét. Ez a határozat — mondotta — a további pártépítő munka elvi alapja lett és elősegítette az eszmei-politikai egység megteremtését a pártban. A határozatból nyugodt biz-

Digitized by Google

tonság tükröződött a tekintetben, hogy a párt és a munkásosztály gyorsan képes lesz urrá lenni a zűrzavaron, teljesen felszámolja az ellenforradalmat, és tovább erősíti a szocialista rendszert. Ehhez a felszólaláshoz kapcsolódva *Szenes Iván* ismertette a párt újjászervezésének folyamatát és értékelte e folyamat fontosabb állomásait.

A felszólalók új összefüggésekre mutattak rá a népgazdaság extenzív vagy intenzív fejlesztésének a feltételeivel kapcsolatban. *Lázár György* például hangsúlyozta, hogy az 1956 végén, 1957 elején lefektetett gazdaságpolitikai alaptézisek ma is érvényben vannak, vagyis a tíz év gazdaságpolitikájának alapelvei azonosak, jóllehet a gazdaság fejlődésében lényeges különbségeket jelző szakaszokat is találunk. Egyúttal felhívta a figyelmet arra, hogy a gazdasági folyamatok, a gazdasági célokat kifejező tervek nemcsak megkülönböztetik, hanem egybe is kapcsolják az egyes szakaszokat. Így például az iparszerkezet átalakítása már a konszolidációs tervek időszakában is nagy hangsúlyt kapott, a termelés és az elosztás egyensúlyának helyreállítása pedig — mint ezen időszak fő problémája — sok szempontból módosult formában ugyan, de ma is gyakorlati gazdaságpolitikánk homlokterében van. Lázár György tények sorával bizonyította a bevezető előadásnak a gazdaságirányítási reform előzményeiről tett megállapításait. Válaszolva arra a gyakran felmerülő kérdésre, hogy a Központi Bizottság 1964 decemberi határozata változást jelentett-e a gazdaságpolitikában, hangsúlyozta: a határozat nemcsak fő elveiben, hanem a konkrét célokban is megfelelt a párt VII. és VIII. kongresszusa által elfogadott gazdaságpolitikának, a korábbiakhoz képest azonban határozottabb a következtetések levonásában és az elvek megvalósításához szükséges alapvető eszközök meghatározásában.

Gulyás Emil, a mezőgazdaság fejlődésének problémáit elemezve, szintén igazolta a legutóbbi tíz esztendő történeti periodizációjának helyességét. A mezőgazdasági termelés alakulásával kapcsolatban elmondotta, hogy a termelés volumene 1961 és 1965 között — változatlan árakon számítva — 21 milliárd forintról 25 és fél milliárd forintra emelkedett, a termelőszövetkezetek nettó árukibocsátásának növekedése pedig még ennél is gyorsabb volt. Különösen fontos tényként emelte ki a munka termelékenységének gyors növekedését a mezőgazdaságban, hangsúlyozva, hogy ez a mezőgazdasági keresők számának lényeges csökkenése mellett ment végbe. Az eredmények elismerése mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a fejlett kapitalista országok mezőgazdaságával folytatott versenyben még mindig sok a behoznivalónk. A mezőgazdasági termelés intenzív fejlődésének alapvető feltételei megvannak hazánkban. E feltételek közül elsősorban a földkoncentráció fokát emelte ki; hangsúlyozta, hogy az egy gazdaságra jutó területnagyság tekintetében a legfejlettebb kapitalista országoknál is kedvezőbb helyzetben vagyunk. A szakembereknek ugyanis az a véleményük, hogy az egy gazdaságra jutó optimális területnagyság 3000—5000 kat. hold között van. Termelőszövetkezeteink átlagos területnagysága — az

Digitized by Google

amerikai farmok alig több mint 100 hektárnyi átlagterületével szemben — jelenleg eléri a 2500 kat. holdat. Ami azonban a mezőgazdaság technikai ellátottságát illeti, további erőfeszítéseket kell még tennünk ahhoz, hogy mezőgazdaságunkat képessé tegyük a szükségletek mindenoldalú kielégítésére.

A népgazdaság extenzív vagy intenzív fejlesztésének nemzetközi összefüggéseire mutatott rá felszólalásában *Kiss Tibor*. Utalt arra, hogy a KGST-ben többé-kevésbé közepesen fejlett, tőkeszegény és nagy munkaerőfelesleggel rendelkező országok egyesültek, olyan országok, amelyeknek extenzív módon kellett fejleszteniük gazdaságukat. Azokat a gazdasági ágazatokat kellett előnyben részesíteni, amelyek kevésbé tőkeigényesek s ugyanakkor alkalmasak az abszolút és a latens munkanélküliség gyors felszámolására. Belső gazdasági feltételeink tehát tulajdonképpen megegyeztek a nemzetközi együttműködés feltételeivel, amely együttműködésnek — az említett okok miatt — ugyancsak volt egy extenzív szakasza. Ezt a szakaszt természetesen nagyon pozitívnak kell tekintenünk a mi szempontunkból is, hiszen külkereskedelmünk struktúrájában lényeges eltolódást eredményezett gépipari forgalmunk javára. (A gépipari forgalomnak mintegy 80—85 százalékát a KGST-országokkal bonyolítjuk le.) Ez rendkívül jelentős tényező, hiszen egyrészt ez a külkereskedelmi struktúra kihat a népgazdasági szerkezet gyors átalakítására is, másrészt a gépipari export sokkalta hatékonyabb a mezőgazdasági exportnál. Az extenzív fejlődés szakasza azonban a KGST-országok együttműködésében is lezárult. Kimerültek azok a tartalékok, amelyekre ezen országok eddig támaszkodhattak, s napirendre került a tőkeigényes ágazatok fejlesztése, ami ellenmondásosabbá, bonyolultabbá, de egyben hatékonyabbá is teszi az együttműködést.

Mód Aladárné a társadalmi struktúra alakulásának érdekes adatait elemezte. A társadalmi struktúra vizsgálata — mondotta — nagyon szerteágazó feladat, mert a társadalom rétegeződését ma legalábbis két kritérium: az osztályhoz tartozás és a társadalmi tevékenységben kifejtett munka jellege, illetve e jelleg különbözőségei alapján kell vizsgálni. A felszólaló elsősorban a foglakoztatottak számának alakulását elemezte. Megállapította, hogy 1949 és 1965 között csaknem egy millióval nőtt a foglalkoztatottak száma. Érdekes azonban, hogy ebből az egy milliós növekedésből az 1949—1956 közötti időszakra esik mintegy 700 000, az 1956—1965 közötti időszakra viszont mindössze 300 000. A foglalkozási viszonyban beállott változások közül jelentőségüket tekintve két adatot kell kiemelni: 1949 és 1965 között a bérből és fizetésből élők aránya a népességen belül 40-ről 60 százalékra növekedett, miközben az úgynevezett önállóké 55-ről 4 százalékra csökkent. A bérből és fizetésből élők számának gyors növekedését a különböző társadalmi rétegeknek új elemekkel való feltöltődése követte. Így pl. a jelenleg vezető állásban levő értelmiségieknek kereken 40 százaléka munkás-, 25 százaléka paraszt-származású. A mai munkásoknak csupán 45 százaléka származik munkáscsaládból, a munkások nagyobb részének elődei

Digitized by Google

parasztok voltak. E statisztikai adatok is mutatják, hogy a társadalmi struktúra a gazdasági fejlődés függvényeként, maga is extenzíven fejlődött, főként a foglalkozási viszonyban végbement változások révén módosult. Ezt a módosulást még akkor is pozitívnak kell tekintenünk, ha figyelembe vesszük, hogy a mezőgazdaságból főleg a fiatalok vándoroltak el, s hogy a betanított és a segédmunkások száma aránytalanul nagy. A változások egyik legfőbb pozitívuma az, hogy együttjártak a munkanélküliség felszámolásával.

A bevezető előadás is foglalkozott az ideológia és a kultúra fejlődésének fő problémáival. Mérlegelte az elért eredményeket és felhívta a figyelmet az ezen a téren fennálló ellentmondásokra és a megoldásra váró feladatokra. E témakörhöz kapcsolódott *Köpeczi Béla* korreferátuma. A felszabadulás után megindult ideológiai és kulturális munka eredményeit áttekintve hangsúlyozta, hogy bár a dogmatikus politika sok torz jelenséget szült, kulturális forradalmunk ebben a kezdeti időszakban is jelentős eredményeket hozott. Az elmúlt tíz évben részben új módszerekkel és részben új tartalommal folytattuk ezt a munkát. A gazdasági fejlődés és ennek következtében az életszínvonal emelkedése, a falu szocialista átalakulása és nem utolsósorban az új technikai eszközök bekapcsolása segítette a kulturális forradalom kibontakozását és új jegyekkel való gazdagodását. A kultúra technikai feltételeinek javulása és a művelődés szintjének emelkedése következtében bizonyos értelemben népművelésünkben is struktúrális változás ment végbe. A televízió elterjedésével pl. mintegy 10—12 százalékkal csökkent a mozi- és színházlátogatók száma. Az elmúlt tíz évben 40 százalékkal nőtt a kiadott könyvek száma, a példányszám pedig csaknem 100 százalékkal. 1955-ben csaknem 220 000 000 forint értékű, 1956-ban pedig már 778 000 000 forint értékű könyv fogyott el. Különösen lényeges az, hogy 1955-ben 144 000 000, 1965-ben pedig 615 000 000 forintot fordított a lakosság könyvvásárlásra. Ezek az adatok is jelzik a kultúra ágazataiban végbemenő bizonyos átrétegeződést, és az igények növekedését, hiszen köztudomású, hogy az olvasás nem tartozik a legkönnyebb művelődési formák közé.

A különféle társadalmi rétegek kulturális színvonalát elemezve, Köpeczi Béla rámutatott, hogy a rohamosan fejlődő népművelés eredményeinek a fényénél világosabban látszik az aránytalanság, az egyenetlenség, egyes rétegek elmaradottsága. Az általános iskola nyolc osztályát pl. az ipari munkásoknak 53,1 százaléka végezte el, a mezőgazdasági dolgozóknak azonban mindössze 20 százaléka. A munkásoknak 51 százaléka vásárol könyvet, a parasztságnak azonban mindössze 14 százaléka. Ehhez a problémához kapcsolódva Mód Aladárné is hangsúlyozta, hogy bár a kulturális szint-különbségek rendkívüli mértékben csökkentek, (ennek leglényegesebb tényezője az iskolázás kiterjesztése, a nyolc osztályos iskola általánossá válása), az eltérések még mindig nagyok, sőt bizonyos mértékben újra is termelődnek. Statisztikai adatokkal bizonyította például azt, hogy a különféle társadalmi rétegek jövedelme

Digitized by Google

között az eltérés mindössze 1:1,9, kulturális tekintetben azonban 1:3 ez az eltérés. A kulturális különbségek újratermelődésére vonatkozóan pedig kimutatta, hogy például a középiskolásoknak 83 százaléka az értelmiségiek és a vezető állásúak gyermekeiből kerül ki, 37 százalékuk a szakmunkásokéból és mindössze 27 százalékuk származik a mezőgazdaságban foglalkoztatott szülőktől. Végül hangsúlyozta, hogy az előttünk álló, s intenzívnek nevezhető fejlődési szakaszban a társadalmi struktúrában az eddiginél lényegesen kisebb változással kell számolnunk. Ez fokozza annak a jelentőségét, hogy minden rétegnek mint *adott* rétegnek kell felemelkednie kulturális értelemben is, s a különbségeknek ily módon kell csökkenniük, illetve megszünniük.

A bevezető előadás politikatörténeti megállapításaihoz kapcsolódva, *Szabó Imre* a szocialista demokrácia fejlődésének tízéves történetével és továbbfejlődésének jelenlegi feltételeivel foglalkozott. A társadalmi demokratizmus fogalmának közelebbi meghatározása után Szabó Imre a szocialista típusú társadalom ama jellemző vonására hívta fel a figyelmet, hogy az állami demokráciába közvetve vagy közvetlenül bevonja a társadalom túlnyomó részét, s így a szorosan vett állami demokráciát, a demokrácia hagyományos fogalmát társadalmivá szélesíti, társadalmivá teszi. Majd ismertette azokat az intézkedéseket, amelyek az elmúlt tíz év során a demokrácia fejlesztését szolgálták, hangsúlyozva: a tízéves időszak egyik alapvető jellemvonása, hogy a szocialista demokrácia fejlődése folyamatos volt. Szabó Imre felhívta a figyelmet arra, hogy a szocialista demokrácia társadalmi és állami elemeinek egybefonódása erősíti társadalmunk rendjét, de ugyanakkor bonyolult mechanizmust hoz létre, s e mechanizmus működésének egybehangolása növekvő feladatokat ró társadalmunk vezető erejére, a pártra.

Az elmúlt tíz év egyik jellemző vonása a tudományos élet gyors fejlődése. A társadalomtudomány különböző ágainak eredményeit külön is ki kell emelni, hiszen közismert, hogy a dogmatizmus és a személyi kultusz ezeket a tudományágakat érintette a legsúlyosabban. *Varga Sándor* a közgazdaságtudomány, *Szigeti József*, a filozófia, *Pamlényi Ervin* pedig a történettudomány hazai fejlődésével és feladataival foglalkozott. Valamennyien kiemelték, hogy azok a társadalmi változások, amelyek a legutóbbi tíz év alatt hazánkban végbementek, a társadalomtudományok fejlődésében is tükröződtek, jóllehet e tudományok fejlődése szempontjából egy évtized nem nagy idő. A kutatómunka ösztönzése és anyagi támogatása, valamint az a politikai légkör, amely lehetővé tette a tudományos viták széles körű kibontakozását, meghatványozta e tudományágak fejlődését. A kutatómunka pusztán mennyiségi fejlődésének adatai is imponálóak. A közgazdaságtudomány területén például 1956-ban 14 kandidátus dolgozott, jelenleg pedig 174. Csupán 1963-ban 68 közgazdasági könyv és több mint 300 cikk jelent meg magyar és idegen nyelven. Tíz év alatt 29-ről 133-ra nőtt a történészkandidátusok száma, s félezer történelmi monográfia, több mint másfél száz tanulmánygyűjtemény, 650 forráskiadvány és több ezer tanulmány

Digitized by Google

és cikk látott napvilágot. Jelentős eredményekről számolt be Szigeti József is, a filozófiai kutatások helyzetét ismertetve. A tanácskozás részvevői joggal állapították meg, hogy az eddig elért eredmények részben biztosítékai, de mindenképpen feltételei a további, hangsúlyozottabban minőségi fejlődésnek.

Hazánk nemzetközi helyzetének alakulásáról *Szántó György* tartott korreferátumot. Végigkísérve nemzetközi kapcsolataink tízéves fejlődését, hangsúlyozta, hogy jelenleg 70 állammal van diplomáciai kapcsolatunk, s ebben belső fejlődésünk eredményei és helyes külpolitikánk mellett nagyon jelentős szerepet játszott az a segítség, amelyet a szocialista országoktól és a kapitalista országok kommunista pártjaitól kaptunk.

A két napos tanácskozáson elhangzott érdekes és értékes gondolatoknak itt csak egy töredékével foglalkozhattunk. De úgy véljük, hogy ez is felhívja a figyelmet a tanácskozás tartalmas anyagára. Az ülésszak jegyzőkönyvének kiadása hasznosan egészítené ki az e korszakkal foglalkozó eddig megjelent irodalmat.

Zsilák András

Digitized by Google

Nemzetközi szemle

Egy korszak csődje

Október 27-én szétbomlott a nyugat-németországi kormánykoalíció. A Bundestag-ban 50 képviselővel rendelkező Szabad Demokrata Párt (FDP) felbontotta a szövetséget a Keresztény-Demokrata és Keresztény-Szocialista Unióval (CDU—CSU). *Erhard* kancellár azt hitte, hogy a szabad-demokraták csupán taktikai okokból vonultak ellenzékbe, s hogy néhány követelésük teljesítése után visszatérnek a kormánykoalíció kebelébe. Úgy gondolta, hogy addig egy kisebbségi kormány élén kihúzhatja az időt. Ez a reménye már néhány nap múlva szétfoszlott. November 8-án a Bundestag a Német Szociáldemokrata Párt (SPD) javaslatára felszólította Erhardot, vesse fel a bizalmi kérdést. A javaslat feletti szavazásnál az FDP teljes egységben az SPD mellé állt, s a Bundestag 255 szavazattal — a CDU—CSU 246 szavazata ellenében — értésére adta a kancellárnak, hogy az Erhard-korszak befejeződött. Erhard az alkotmányadta jogaiba kapaszkodva még megkísérelte az ellenállást. (A Német Szövetségi Köztársaság alaptörvénye szerint a kancellárnak a parlamenti többség akarata ellenére sem kell felvetnie a bizalmi kérdést, csupán akkor, ha a bizalmatlansági indítvánnyal egyidejűleg új kancellárt is javasolnak.) Erhard ingerült hangon visszautasította a szociáldemokrata javaslatot, „látszatpernek" nevezte a Bundestag eljárását, s kijelentette, hogy a képviselőháznak nincs joga ítéletet mondani felette. Ekkor azonban már saját pártja is belátta, hogy a kancellár helyzete tarthatatlan; még a parlamenti szavazás délutánján elhatározta, hogy visszavonulásra kényszeríti főnökét azzal, hogy új kancellárjelöltet választ. Ez 24 óra múlva megtörtént. A CDU—CSU kancellárjelöltje Kurt-Georg *Kiesinger*, Baden-Württemberg-i miniszterelnök lett s a pártunió gyakorlatilag kizárta Erhardot minden olyan lehetőségből, hogy ezután beleszóljon a dolgok menetébe.

A nagyhatalmú kancellár befolyása úgyszólván pillanatok alatt olvadt el, mint a hó a napon. Erhard mindvégig nem értette meg, miről van szó, s amikor már mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a nyu-

Digitized by Google

gatnémet kormánypolitika zsákutcába vezetett, még mindig azt hitte, csupán parlamenti taktikai húzásokkal áll szemben. Kiderült, hogy az a politikus, akinek kezébe pártja azért adta a kormányrúdat, mert „gazdasági csodát" tett, s 1965-ben „választási gőzmozdonyként" vitte győzelemre pártját, képtelen észrevenni a reális helyzetet, s még kevésbé képes alkalmazkodni hozzá.

Az Erhard-rezsim nem október 27-én bukott meg; ezen a napon csak a pecsétet nyomták rá az elmarasztaló ítéletre. S a kormánytöbbség szétbomlásának oka nem az volt, hogy Erhardék adóemeléssel kívánták fedezni az 1967. évi állami költségvetés deficitjét, az FDP pedig megtakarításokat javasolt, adóemelés nélkül — ez csupán a formai ok, az ürügy volt, amellyel a szabad-demokraták megindokolták ellenzékbe vonulásukat. A valódi okok sokkal mélyebben fekvők, sokkal összetettebbek, s már jó ideje hatottak.

A nyugat-németországi politikai válság okait tömören úgy lehetne összefoglalni: *Erhard megkísérelte elődje, Adenauer politikájának folytatását, olyan időszakban, amikor a helyzet már megváltozott, s amikor azok a tételek, amelyekre Adenauer felépítette politikáját, elavultak, sőt részben érvénytelenekké váltak.* Új helyzet, új feltételek egyfelől, régi politikai irányvonal másfelől — olyan ellentmondás ez, amelynek törvényszerűen Erhard bukásához kellett vezetnie.

Az ellentmondások legfeltűnőbben a következő területeken jelentkeztek:

GAZDASÁGI ÉLET. — Nyugat-Németország gazdasága a második világháború után — elsősorban amerikai, tehát külső segítséggel — alig néhány év alatt épült újjá. A hihetetlenül gyors növekedés évei alatt el lehetett hanyagolni a kapitalista gazdaság néhány törvényét, sőt a minden gazdasági rendszerben érvényes objektív törvények egy részét is. Nemcsak a tőkeerős nagyvállalatok profitáltak jól, hanem *minden* vállalkozás, közepesek és a kicsinyek is, bárhonnan vették is a tőkéjüket. Nyugat-Németország valóban a „szabad vállalkozás", pontosabban: a gátlás nélküli vállalkozás országa lett. Az Egyesült Államokban a kistőkésnek semmiféle esélye sincs a nagyokkal szemben, Nyugat-Németországban viszont a növekedés éveiben minden vállalkozó jól kereshetett, a kiskereskedő ugyanúgy, mint a kisüzem-tulajdonos. Senki sem törődött azzal — legkevésbé az állam —, hogy a kis- és középvállalatok, nem rendelkezvén saját tőkével, okvetlenül a nagybankok karmai közé kerülnek, s teljesen ki lesznek szolgáltatva nekik. Ez megtörtént, s ma az a helyzet, hogy a Deutsche Bank, a Dresdner Bank és társaik pillanatok alatt megfojthatnak — és időnként meg is fojtanak — bármely kisebb vagy közepes vállalatot.

Az állam azzal sem törődött, hogy a befektetéseket bizonyos keretek között tartsa. A nagy konjunktúra éveiben az állam nem gondolt a jövőre, nem gondolt arra, hogy semmiféle csoda *nem tart örökké, a „gazdasági csoda" sem.* Az Egyesült Államokból ömlött a pénz, minden

Digitized by Google

befektetés jól kamatozott, Nyugat-Németország épült, az emberek jól kerestek — mi kellett egyéb? Az állam, ahelyett, hogy mérsékelte volna, még ösztökélte is a befektetési hajszát, s maga is — köznapi kifejezéssel élve — könnyelművé vált. Belement olyan fegyverkezésbe (ennek politikai okait e cikk nem elemezheti), amelynek terheit *akkor* könnyen viselte, amely azonban később, a konjunktúra csökkenésének éveiben meghaladta az állam teherbíró képességét. Túlméretezte szociális kiadásait — erre még büszke is volt —, s eközben is csak a pillanatnyi gazdasági helyzetet vette figyelembe.

A könnyen szerzett profit miatt a nagyvállalatok egy része nem törődött a termelési költségek csökkentésével. A nyugatnémet acél — nem beszélve más termékekről — drágább a külföldinél. S ez ma már nagyon is számít.

A nagy konjunktúra ugyanis lassanként megtorpant. Az ország újjáépült, a piac sok termékben telítetté vált, s a versenytársak szép lassan kezdték megfékezni Nyugat-Németország exporttevékenységét is. Az amerikai tőke, miközben segítette a nyugatnémet gazdaság feltámadását, alaposan be is hatolt az ország gazdasági életébe s fokozatosan kezdte jogait érvényesíteni — a saját érdekében.

A konjunktúra megtorpanásának legelső jeleire megkezdődött a kijózanodás. Gazdasági válságról nincs szó, de a megtorpanás jelei félreismerhetetlenek. Az építkezések lelassultak, az acélipar megrendelési hiánnyal küzd, a szénbányákat sorra be kell zárni. Még mindig másfél millió külföldi ún. vendégmunkás dolgozik Nyugat-Németországban, s az üres munkahelyek száma még meghaladja a munkanélkülieket, de az arány hónapról hónapra változik: a munkahelyek száma csökken.

A kormány kénytelen volt alaposabban körülnézi. Mit látott? Azt látta, hogy a túlméretezés miatt az állami költségvetésnek 1967-ben több mint 4 milliárd márkás hiánya lesz, s ez a hiány 1970-ig az évi 8 milliárd márkát is elérheti. Az adóbevételek csökkennek (1966-ban az előirányzottnál fél milliárddal kevesebb adó folyt be, 1967-re egymilliárdos kieséssel kell számolni). Washington nem hajlandó moratóriumot adni Nyugat-Németországban állomásozó csapatainak eltartási költségeire. A Szövetségi Bank csak nagyon csekély segítséget óhajt nyújtani. A tőkepiacot nem lehet állami kölcsönökkel megterhelni, mert ez egyenesen gazdasági pangást okozna.

Az Erhard-kormány csak későn, szeptemberben emelte ki fejét a homokból, és vette sorra a lehetőségeket az alaptörvény által előírt, egyensúlyban levő költségvetés megteremtésére. S csak ekkor vette észre, milyen nehéz helyzetbe került. A kiadásokat nem lehetett komolyan csökkenteni: a költségvetés két legnagyobb tételét a hadügyi és a szociális kiadások alkotják, s az előbbinek a csökkentését a CDU—CSU jobbszárnya, az utóbbiét a pártunió balszárnya nem engedte. A bevételeket kellett volna tehát fokozni. Minthogy a Szövetségi Bank és a tőkepiac nem akart segíteni, az egyetlen lehetséges mód az adóemelés lett volna. S ekkor kiderült, hogy a kormánykoalíció másik pártja, az

Digitized by Google

FDP, amelyet ezernyi szál kapcsol a gyáriparhoz, nem hajlandó hozzájárulni adóemeléshez. Közben még egy csapás: a tartományi kormányok, amelyek ugyanolyan nehézségekkel küzdenek, mint a szövetségi kormány, csökkenteni akarják az adóbevételeikből Bonnt illető hányadot.

Hiába dolgozott ki közben a kormány egy stabilizációs törvényjavaslatot, amelynek feladata a gazdasági visszaesés megakadályozása volt — ezzel már elkésett. Korábban kellett volna korlátok közé szorítani a konjunktúra túlburjánzásait. Most már annyiféle érdek fűzi a kormánykoalíció politikusait a mesterségesen felduzzasztott gazdaság különféle ágaihoz, hogy a palackból kiszabadult szellem nem volt hajlandó engedelmeskedni a bűvészinasnak. A bűvészianasnak, aki annakidején elfelejtette a jelszót, távoznia kellett.

KÜLPOLITIKA. — Adenauer külpolitikája egyszerű volt: nyitás Nyugat felé, zárás Kelet felé. A második világháború után, a hidegháború éveiben Adenauer kiszámíthatta: ez a leggyorsabb módja annak, hogy Nyugat-Németországot feltámasszák, s befogadják a nyugati családba, majd visszaszerezzék neki az ország keleti részét is. E három célért: a gazdasági segítség, a politikai egyenjogúság és a kapitalista újraegyesítés érdekében elvállalta a rá kiosztott szerepet, s mind politikai, mind katonai értelemben faltörő kossá építette ki országát a szocializmus országai ellen. Megkapta, amit ígértek: dollárt, felvételt a NATO-ba, Európai Gazdasági Közösséget, fegyvereket, s szépen hangzó szavakat a német kérdésben, azzal a formulával egybekötve, hogy az ő kormánya képvisel „minden németet".

Az adenaueri külpolitika a nyugatnémet kormány szempontjából pillanatnyi siker volt. Nem törődött a nemzetközi erőviszonyok megváltozásával. Amikor az agg kancellár megkötötte a francia—nyugatnémet szerződést, azt hitte, biztosította magát az egyoldalú amerikai orientáció veszélyei ellen. Nem vette észre, hogy fokozatosan, de törvényszerűen ő vált az Egyesült Államok játékszerévé.

Ahogyan azonban a Szovjetunió kifejlesztette interkontinentális ballisztikus rakétáját, úgy vált az Egyesült Államok számára kevésbé értékessé a Bundeswehr; amilyen mértékben előretört a világon a békés együttélés gondolata, mint az atomháború egyetlen alternatívája, olyan mértékben lett kényelmetlen Bonn állandó követelődzése a nukleáris fegyverért; amilyen mértékben belebonyolódott Washington a távol-keleti ügyekbe, olyan mértékben szorult háttérbe Bonn külpolitikai törekvéseinek támogatása. Közben de Gaulle mind jobban kiépítette európai politikáját, s kezdte megtenni az e politikából következő gyakorlati lépéseit is; Párizsnak Bonnhoz való viszonya el kellett hogy hidegüljön.

A nyugatnémet kormány Kelet és Nyugat felé egyiránt elszigetelődött. Ezt a külpolitikai örökséget adta át Adenauer Erhardnak. De az új kancellár külpolitikai tekintetben is a homokba dugta fejét. Amikor

Digitized by Google

legutóbbi washingtoni látogatása kudarccal járt, meglepő módon sikerként értékelte Johnsonnal folytatott tárgyalásait. Javasolták neki, hogy tegyen kezdeményező lépéseket a szocialista országokkal való viszony megjavítására — ehelyett tüntetően nem fogadta Carapkint, a Szovjetunió új bonni nagykövetét. Felhívták figyelmét a francia—nyugatnémet kapcsolatok hűvösségére — legyintett és nem tett semmit. Már mindenki látta a zsákutcát (beleértve saját pártjának politikusait is), de Erhard azt gondolta, minden magától rendbe jön. Pedig felül kellett volna vizsgálni az egész örökölt külpolitikai irányvonalat.

NÉMET KÉRDÉS. — Amikor Adenauer felállította azt a tételt, hogy az NSZK az egyetlen német állam, amely minden németet képvisel, valóban azt gondolta, hogy az NDK életképtelen lesz, s magától visszatér a kapitalista német közösségbe. Ennek meggyorsítására dolgozott ki a bonni kormány egy sor tézist (Hallstein-doktrína, „szabad választások" követelése, jogi kérdések az 1937. évi müncheni egyezmény alapján stb.), és sikerült is elfogadtatnia ezeket a nyugati világgal. Adenauer semmit sem módosított tételein, akkor sem, amikor a Német Demokratikus Köztársaság politikailag, gazdaságilag s katonailag egyaránt megerősödött. Nem volt hajlandó tudomásul venni azt sem, hogy mind több állam ismerte el az NDK-t, de facto, majd de jure is.

A tények semmibe vevése azonban mind kellemetlenebbé vált: megterhelte Bonn nyugati szövetségeseit, mert korlátozta cselekvőképességüket a szocialista országok irányában, s növekvő elégedetlenséget keltett magában Nyugat-Németországban is. Az, hogy létező, fejlődő államot nem létezőnek tekintenek, napról napra szülte az ellentmondásokat a nyugat-németországi politikai, gazdasági és kulturális életben, nem is beszélve a társadalmi és az emberi kapcsolatok területéről. A Német Szociáldemokrata Párt és a Szabad Demokrata Párt egyre hangosabban adott kifejezést a nyugatnémet lakosság hangulatának; az Erhard-kormány azonban mereven elutasított minden olyan javaslatot, amely a két német állam viszonyának rendezésére vonatkozott. Erhardék az adenaueri jelszavak foglyává váltak, s elszigetelődtek saját országukban. Nem lehet azt állítani, hogy a nyugatnémet lakosság többsége az NDK jogi elismerését kívánja; de követeli, hogy kezdjek meg vele a tárgyalásokat egy modus vivendi kialakításáról, amely alapja lehet a későbbi újraegyesítésnek.

Az adenaueri újraegyesítés útja ugyanis zsákutcába vezetett. A hivatalos kormánypolitika annyira lejáratta magát, hogy még Barzel, a CDU—CSU parlamenti frakciójának vezetője is kénytelen volt nyilvánosan elismerni: „Nincs már helye fekete-fehér patent-receptéknek, ideológiai előítéleteknek" (október 14-én a Bundestagban). Amikor a kormány visszautasította a szociáldemokrata Wehner legutóbbi javaslatait és az evangélikus egyháznak a merev bonni politika enyhítésére irányuló előterjesztéseit, világossá vált, hogy egy Erhard vezette kormánnyal nem lehet kikeveredni a kátyúból.

Digitized by Google

NUKLEÁRIS FEGYVEREK. — Szeptemberben, amikor Trettner tábornok, a Bundeswehr főfelügyelője és Paniczky tábornok, a légierő felügyelője lemondott állásáról, a parlament megvitatta a „tábornokok lázadását". Már ebben a vitában kiderült, hogy a kormány kisebbségbe került a Bundestagban. A Szociáldemokrata Párt és az akkor még a kormánykoalícióhoz tartozó Szabad Demokrata Párt egyaránt azt követelte, hogy Bonn hivatalosan mondjon le a nyugati nukleáris fegyver társbirtokosságáról, s elégedjen meg az ún. negatív vétójoggal. Ez azt jelenti, hogy a nyugatnémet kormány tiltakozhasson az amerikai nukleáris fegyver bevetése ellen, ha ez német területre irányul vagy német területről indul ki. Schröder külügyminiszter kijelentette, hogy a kormány ragaszkodik eddigi atomfegyver-igényéhez, s annak is ellene van, hogy egyezmény jöjjön létre az atomfegyverek további elterjedése ellen. A parlamenti vitában állandóan felvetődött a kérdés: mi voltaképpen a Bundeswehr feladata a jelenlegi nemzetközi helyzetben, a jelenlegi erőviszonyok között. A kormány csupán régimódi közhelyekkel tudott erre a nagyon fontos és időszerű kérdésre válaszolni, s ez senkit sem elégített ki. Erhard leszerelhette volna az általános elégedetlenséget azzal, hogy meneszti Von Hassel hadügyminisztert, akit éles támadások értek. Ehelyett azonban megvédte hadügyminiszterét, bár a Starfighter-ügy és a tábornoki lázadás felszínre hozta a hadügyminisztériumban uralkodó visszás állapotokat. Röviddel ezután Erhard Washingtonba repült, s ott kiderült: az amerikai kormánynak is kezd kényelmetlenné válni az, hogy Bonn állandóan nukleáris fegyverért követelődzik.

*
* *

Ezekben a vázlatosan felsorolt kérdésekben úgyszólván egyidőben élesedtek ki az ellentmondások; a felhők minden irányból egyszerre sűrűsödtek össze a bonni égbolton. Az észak-rajna-vesztfáliai tartományi választások, amelyeken a CDU—CSU vereséget szenvedett a szociáldemokratákkal szemben, a parlamenti viták, amelyeken az uralkodó pártunió kisebbségbe került — félreérthetetlen jelek voltak, de Erhard nem volt hajlandó észrevenni a viharfelhőket.

A nyugat-németországi alaptörvény megnehezíti a megválasztott kancellár leváltását, s Erhard ebben bízva utasított vissza minden követelést. Barzel és Strauss, a CDU és a CSU parlamenti vezetői azonban megkerülték az alaptörvényt: Erhardot saját pártjában buktatták meg. A kancellár hivatalban volt; ennek ellenére új kancellárjelöltet választottak Kurt-Georg Kiesinger személyében. Előállt az a helyzet, hogy Nyugat-Németországnak (és a CDU—CSU-nak) egyszerre volt kancellárja és kancellárjelöltje is.

A CDU—CSU új kancellárjelöltjének megválasztása még nem oldotta meg a válságot; megkezdődtek a lázas tárgyalások egy új kormánykoalíció megalakítására.

Digitized by Google

Öt héten át tartó intenzív tárgyalások után december 1-én megalakult és hivatalba lépett az új kormány Kurt Georg Kiesinger, eddigi baden-württembergi miniszterelnök vezetésével. Az új kormány a CDU—CSU-ból és a SPD-ből álló „nagykoalícióra" támaszkodik, tehát elsöprő többsége van a parlamentben (447 szavazat az FDP 49 szavazatával szemben.)

A „nagykoalíció" az NSZK-ban egy egész politikai korszak végét jelzi. Tizenhét év óta ez az első eset, hogy a CDU—CSU monopóliuma megszakadt, és hogy a szociáldemokraták részt vesznek a kormányban. Amikor Adenauer helyett Erhard lett a kancellár, csupán arról volt szó, hogy a kereszténydemokraták egyik politikusától egy másik vette át a kormánykereket. Ezúttal tényleges kormányváltozás következett be.

A koalíció nem egykönnyen jött létre. A szociáldemokrata politikusok többsége eleinte inkább az FDP-vel kívánt szövetségre lépni, tekintettel arra, hogy külpolitikai és össznémet kérdésekben álláspontjuk már régóta sok hasonlóságot mutatott. Az SPD vezetősége végül is elsősorban gyakorlati szempontok miatt döntött a nagykoalíció mellett: egy SPD—FDP kormánynak mindössze hat szavazatnyi többsége lett volna a Bundestagban és mivel három SPD, illetve FDP képviselő súlyosan beteg (közöttük Erler, a szociáldemokraták parlamenti vezetője), ez a többség háromra zsugorodott volna össze. A parlamenti bizottságokban, ahol sok kérdés dől el, a koalíció csupán egy szavazatnyi többséggel rendelkezett volna és az SPD nem lehetett volna bizonyos afelől, hogy minden FDP képviselő minden esetben velük együtt szavazna.

A SPD-nek mindenesetre sikerült több követelését egészben vagy részben elfogadtatni a CDU—CSU-val, a két párt hivatalos tárgyalóbizottságainak csaknem háromhetes megbeszélései során. Természetesen az SPD-nek is engednie kellett: az új kormány összetételénél fogva tipikusan kompromisszumos politikát folytathat csak.

A SPD belépését a kormányba a megfigyelők kétféleképpen fogják fel. Egyesek szerint — ez az NDK véleménye is — *a szociáldemokraták kapituláltak és a CDU—CSU-t hozzásegítik ahhoz, hogy tovább kormányozzon.* Más vélemények szerint — ezt képviseli az SPD is — 17 évi ostrom után a CDU—CSU kénytelen volt megnyitni a hatalom kapuját, amelyen át az SPD most benyomult.

Az új kormányban a három legfontosabb politikus: Herbert Wehner össznémetügyi miniszter, Franz Josef Strauss pénzügyminiszter és Gerhard Schröder hadügyminiszter. Mellettük nagy befolyása lesz az ügyek vitelére Karl Schiller közgazdásznak is, aki a gazdasági minisztérium vezetését vette át.

Az új kormány előtt rendkívül nehéz feladatok állnak. A megoldandó problémák közül legjelentősebb az államháztartás rendbehozása. A súlyos, mintegy ötmilliárd márkát kitevő deficitet már az 1967. évi állami költségvetésből el kell tüntetni. Még bonyolultabb a helyzet azoknál a problémáknál, amelyeket a kancellár úgy fejezett ki,

Digitized by Google

hogy „a külpolitikai elszigeteltség megszüntetése és a külföld bizalmának megszerzése."

Még nem tudható, hogy valóban új politikát folytat-e az új kormány. Ezt csak később, a tényleges cselekedetek alapján lehet megítélni. *Egy korszak azonban mindenképpen véget ért* az NSZK-ban, s új utak követésének *lehetősége* nyílt meg. Az FDP hivatalos sajtószolgálata október 11-én ezt írta: „Itt az ideje, hogy véget vessünk az álmoknak és az illúzióknak, s olyan politikát alakítsunk ki, amely számot vet a Keleten és Nyugaton fennálló tényleges helyzettel." A parlament november 8-i ülésén a Szociáldemokrata Párt „egy kudarcot vallott politika felszámolását" követelte.

Vállalja-e az új kormány ezt a nem könnyű feladatot, s képes lesz-e alkalmazkodni a realitásokhoz? A választól nem kis mértékben függ Európa békéjének és biztonságának megszilárdítása.

Polgár Dénes

A Johnson-doktrína

Az utóbbi hónapokban fokozódtak a washingtoni „galambok" és a „héják" ellentétei a vietnami háború kérdésében. Az ellentétek okait elemezve azt tapasztaljuk, hogy nem csupán az „engedékenyebbek" és „harciasabbak" nézeteltéréséről, hanem inkább az amerikai imperializmus földrajzi orientációjának eldöntéséről van szó. Természetesen a „galambok" között sokan vannak, akiket elsősorban a béke érdekel, és a „héják" között bizonyára találunk olyanokat, akiknek mindegy hogy hol, csak háború legyen, mert üzleti vagy politikai érdekeiknek ez felel meg a legjobban. De a két szembenálló *csoport* nézetkülönbségének a *lényege:* folytassa-e az Egyesült Államok a második világháború óta Európában kifejtett erőfeszítéseit, vagy pedig elégedjék meg a status quo megőrzésével Európában, és helyezze előtérbe a sokkal költségesebb és kockázatosabb, de egyben sokkal zsírosabb koncal kecsegtető ázsiai lehetőségeket?

Washingtonban esztendők óta az „ázsiaiak" látszanak felülkerekedni az „európaiakkal" szemben, akiket amúgyis hátrányos helyzetbe hoz De Gaulle lázadása és a NATO aligha feltartóztatható bomlási folyamata. Az „ázsiaiak" mindinkább növekvő befolyásának a legbiztosabb jele: a vietnami eszkaláció. Most, az Egyesült Államok háborúját támogató ázsiai és csendes-óceáni országok manilai értekezlete után úgy tűnik, hogy az amerikai külpolitikában *vezető szerephez* jutottak az ázsiai orientáció hívei.

Digitized by Google

Johnson elnök arra törekedett, hogy a manilai tanácskozást a vietnami háborúban Amerika oldalán elkötelezett országok olyan felelősségtudó gyülekezetének állítsa be, amely megoldást és kiutat keres az ázsiai háborúból. Valójában azonban a Fülöp-szigetek, Thaiföld, Malaysia, Dél-Korea és Dél-Vietnam, valamint a két csendes-óceáni partner: Ausztrália és Új-Zéland delegációi üres tarsollyal utaztak Manilába, s ott az Egyesült Államoktól várták a „kezdeményezést". Ezeknek a kormányoknak nem fűződnek érdekeik a vietnami háború gyors befejezéséhez. Ha érdekeik fűződnének hozzá, akkor nem vennének részt — még jelképes erőkkel sem — ebben a háborúban, hiszen ezer módjuk és lehetőségük volna az Egyesült Államok ilyen irányú követelését elhárítani. Egyesek közülük egyenesen erre a háborúra építik fel egzisztenciájukat. Pak Csong Hi, a dél-koreai diktátor kertelés nélkül kimondja: *„Japán a koreai háborúból építette újjá iparát, most Dél-Koreán a sor, hogy ugyanezt tegye a vietnami háborúból."*

A tanácskozás résztvevőinek egy része (például: Ausztrália, Új-Zéland) politikai hasznot, másik része gazdasági és katonai előnyöket várt Manilától. S Johnson nem is fukarkodott az ígéretekkel: sok millió dolláros programokat, nagyszabású ázsiai fejlesztési terveket helyezett kilátásba. A vietnami háború gyakorlatias katonai kérdéseiről alig beszéltek, hiszen ennek a háborúnak a terheit úgyis elsősorban az Egyesült Államoknak kell viselnie; az pedig valószínűtlen dolog, hogy Johnson és McNamara éppen Pak Csong Hi vagy Marcos tanácsát kéri ki az eszkaláció további fokozatait illetően, mielőtt elhatározásra jutna.

A manilai deklarációnak a vietnami háborúval foglalkozó kitételei annyira semmitmondók voltak, hogy még az amerikai sajtó egy részében is gúnyos hangú írások jelentek meg róluk. A New York Times november 6-i száma „könnyelműnek" nevezte a konferenciának azt az ajánlatát, hogy hat hónap alatt vonuljanak ki Dél-Vietnamból mind az „északról beszivárgott erők" (amerikai állítás szerint a VDK-ból az ország déli részébe küldött csapatok harcolnak ellenük), mind pedig az amerikai intervenciós erők. Ebben az esetben a Ky-féle erőket feltétlenül elsöpörnék a partizánok — írta a lap.

A nyugati sajtó beszámolóiból kitűnik, hogy Johnson elnöknek a Csendes-óceán térségében tett 31 ezer mérföldes útja során és a manilai értekezleten tulajdonképpen nem a vietnami kérdés „megoldásáról", hanem *az amerikaiak vietnami háborújának általános ázsiai következményeiről tanácskoztak.*

Johnson közvetlenül az amerikai választások előtt meg akarta mutatni a szavazóknak, hogy van távolabbi perspektívájuk a Vietnamban hozott amerikai áldozatoknak, hogy érdemes elkölteni a napi 2 milliárd dollárt ebben a távoli országban, s nem kell sajnálni az egyre nagyobb emberáldozatokat sem, mert cserébe nemcsak a 14 milliós Dél-Vietnamot, hanem a Csendes-óceán egész nyugati

Digitized by Google

medencéjét s végső soron az Egyesült Államok ázsiai hegemóniáját kapják érte. Manilával azt akarta bizonyítani az elnök, hogy a *vietnami háború során Ázsia népei állítólag az Egyesült Államok mellé állnak,* és létrejön egy olyan bázis, amelyről kiindulva megvalósítja majd a Csendes-óceán térségének amerikanizálását.

•

Johnson 1966. július 12-én fogalmazta meg először a nyilvánosság előtt ún. ázsiai doktrínáját, amelyet azóta az elnök sajtóirodája Johnson-elvnek nevez. E doktrína szerint *„az Egyesült Államok, mint csendes-óceáni hatalom, felelősséggel tartozik Ázsia szabadságáért és biztonságáért."*

Johnson, aki becsvágyó ember, nehéz helyzetben volt, amikor saját eredeti doktrinát akart teremteni, mert az amerikai imperializmus történelme során elődei szinte már az összes lehetőséget kimerítették: az 1823-as Monroe-elv Latin-Amerikát nyilvánította az Egyesült Államok érdekszférájának, s a Csendes-óceán térségét Beveridge már 1898-ban „amerikanizálta". Közvetlen előrei. Truman és Eisenhower már kisajátították az „európai elvet", sőt Dulles „világdoktrinát" is alkotott.

A Johnson-elv 1898-as őse így hangzik: „A Csendes-óceán fölött uralkodó hatalom — az egész világ fölött uralkodó hatalom". Beveridge amerikai szenátor akkor tette ezt a megállapítást, amikor a Manilai öbölben Dewey amerikai admirális hajóhada megsemmisítette a spanyol flottát. Beveridge azt vallotta, hogy akié a Fülöp-szigetek, azé a Csendes-óceán, akié a Csendes-óceán, azé Ázsia, s akié Ázsia, az olyan kimeríthetetlen erőforrások birtokába jut vele, hogy semmi nem tudja visszatartani az egész világ feletti hatalomtól.

Manapság az amerikai publicisták kárhoztatják hazájuk történelmét, hogy Amerika a századfordulótól a második világháborúig tulajdonképpen tért vesztett Ázsiában, ahelyett, hogy növelte volna befolyását. Azzal érvelnek, hogy a második világháborúba sem európai, hanem ázsiai nemzet kényszerítette az Egyesült Államokat: Japán támadta meg a csendes-óceáni amerikai flottát. Az ázsiai orientáció hívei azt állítják, hogy a háború utáni elnökök nem tanúsítottak elég dinamizmust, s amikor egy sor gyarmatról távozniuk kellett a régi gyarmattartóknak, Amerika nem lépett a „nyomukban keletkező vákuumba". Az „Ázsia-pártiak" egyik gyakran hangoztatott érvét a Newsweek így fogalmazta meg (október 31-i számában): „A modern amerikai történelem talán legnagyobb lelki traumáját az okozta, hogy 1949-ben Kína a kommunisták kezére került; ez nagymértékben annak volt a következménye, hogy az Egyesült Államok éveken át csak Európával törődött". A valóságban ez nem ilyen egyszerű dolog, az Egyesült Államok, igenis, minden tőle telhetőt megtett a kínai forradalom feltartóztatására, s nem rajta, hanem a forradalmi néptömegeken fordult meg az, hogy Csang Kai-sekkel együtt távozni kényszerült a szárazföldről.

Digitized by Google

Az amerikaiak Pearl Harbour óta mind gyakrabban idézik McKinleynek, az Egyesült Államok huszonötödik elnökének 1899-ben mondott szavait: *„A Csendes-óceán tulajdonképpen amerikai tó".* Ezt a „tavat" fokozatosan feltöltötték amerikai hadfelszereléssel, telerakták haditengerészeti és légibázisokkal, s az amerikai katonák mindinkább úgy érzik magukat a dús trópusi növényektől festői szépségű szigeteken, mintha otthon volnának.

Korea volt a főpróbája annak: elég erős-e Amerika, hogy megvesse ismét a lábát az óceán nyugati partjai mentén, a nagy szárazföldön. Ötvennégyezer amerikai katona halála figyelmeztette Washingtont: „Vigyázat, veszélyes terep!" Korea után valamelyest előrenyomultak a State Departement-ben az „európaiak", de az „ázsiai" szárnynak — amely főleg a Pentagonban erős — csakhamar újból sikerült a maga elképzeléseit helyezni előtérbe. A Vietnamból evakuált francia csapatok nyomában hamarosan megjelentek az Egyesült Államok katonai tanácsadói, s néhány év alatt harcoló csapatokká bővültek. Tíz évvel Korea után ismét amerikai géppuskák kelepeltek és amerikai napalm hullott Ázsia földjére, ázsiaiakra. Az amerikai imperialisták számára Vietnamban kezdettől fogva az *Egyesült Államok délkelet-ázsiai és általában csendes-óceáni hegemóniájáról volt és van szó.* Az amerikai tábornokok azt mondták: „Adjatok egy fix országot, s kimozdítjuk a helyéből Ázsiát." Ezt a szerepet szánták Vietnamnak. A tábornokok és a politikusok Washingtonban úgy látják, hogy minél szélesebb a vietnami intervenció, annál erősebbek az Egyesült Államok általános ázsiai pozíciói.

Ez a háború kezdettől fogva lehetővé tette a Pentagonnak, hogy kiszélesítse katonai bázisainak hálózatát az ázsiai kontinens előterében s több csapatot helyezzen itt el. A Dél-Vietnamba küldött expedíciós hadtestek mellett, amelyeknek létszáma meghaladja a 336 ezer embert, 60 ezer amerikai katona tartózkodik Dél-Koreában és körülbelül 30 ezer Thaiföldön. Hatalmas katonai kontingenseket vontak össze Okinawán, s a vietnami háború tartalékaiként számolnak velük. A Hawaii-szigeteken tartózkodik az US Army 11. lövészdandárja, s Hawaii az intervenciós csapatok szállítási csomópontja lett. A vietnami háború során *létrejön az Amerikából Ázsiába irányuló csapatszállítás egész rendszere,* kiépül a megbízható utánpótlási vonal, amelynek beláthatatlan a stratégiai jelentősége.

*

Az Egyesült Államokban november 8-án megtartott, úgynevezett *időközi választások* eredményei valamelyes képet adnak egyebek mellett arról is: mennyire hajlandó azonosulni az amerikai közvélemény a vezető politikusok ázsiai elképzeléseivel.

Amerikában mindig két évvel az elnökválasztás után tartják az időközi választásokat, amelyeken a képviselőházat teljesen újjáválasztják, a szenátusi helyek egyharmadáról, s kormányzói tisztségek több mint

Digitized by Google

feléről döntenek. A választási kampányban, a dolog természeténél fogva ilyenkor a belpolitikai kérdések állnak előtérben; az idén például a fokozódó és nem csekély riadalmat okozó infláció, valamint a faji kérdés helyi vonatkozásai. (Egyrészt a polgárjogi küzdelem délen elért sikerei, másrészt az északi nagyvárosok néger gettóinak lázadásai élénk reakciót keltettek a fehér bőrű lakosságban.) De a helyi problémák előtérbe kerülése ellenére, a megfigyelők általában egyetértenek abban, hogy Amerika „Vietnam árnyékában" választott. Az ország közérzete ugyanis nem függetleníthette magát a háborútól. A rossz közérzetben szerepük volt a növekvő amerikai veszteségekről érkező híreknek, a havi kétmilliárd dolláros hadikiadásnak, s főleg a katonai kudarcoknak, amelyek megtépázzák az amerikaiak mindenhatóságáról alkotott soviniszta elképzeléseket. Az átlag-amerikai tehát csalódott és nyugtalan. A politikához nem értő milliókról van szó, akik nem tudják pontosan, hogy ki ellen és miért legyenek elégedetlenek, de közöttük még a legnaivabbak lelkében is találkoznak a vietnami kudarcok Johnson, s következésképpen a Demokrata Párt nevével.

Egyebek mellett *ez is* magyarázza azt, hogy a Demokrata Párt most 47 képviselői, 3 szenátusi és 8 kormányzói helyet elveszített. De hiba volna, ha a Demokrata Pártnak ezt a visszaesését egyedül a vietnami sikertelenség miatt érzett elégedetlenség számlájára írnánk. Amerikában hagyomány, hogy az időközi választáson mindig veszít a befolyásából az a párt, amely két évvel előbb, az elnökválasztás idején megszerezte a hatalmat. Erre az időre ugyanis rendszerint kitűnik, hogy milyen kevés valósult meg a választási ígéretekből. Most pedig az is szerepet játszott, hogy két évvel ezelőtt a földcsuszamlásszerű demokratapárti győzelem nem a két nagy párt közti reális erőviszonyokat tükrözte, mert a Goldwater-féle veszedelmes program még hagyományos republikánus szavazókat is Johnson mellé állított átmenetileg. Azt azonban elmondhatjuk, hogy a republikánusok idei előretörésének *aránya* nagyobb, mintsem hogy akár a tradicionális visszaeséssel, akár a két évvel ezelőtti rendkívüli eltolódással meg lehetne magyarázni.

Az amerikai közéleti mechanizmus sajátossága következtében *a választás vietnami vonatkozásai csak nagyon áttételesen jelentkezhetnek az új szenátus és az új képviselőház tevékenységében.* Amerikában ugyanis — főleg az időközi választáson — a pártoknak nincsen programjuk: a jelöltek csak a maguk nevében tesznek ígéreteket. A Demokrata Párttal szembeni általános elégedetlenség bár kimutatható, de nem egyedüli és nem döntő tényezője volt ennek a szavazásnak. A törvényhozás új összetételét *döntően* az befolyásolja, hogy mindkét pártból az eddiginél nagyobb arányban lesznek képviselve a néger kérdést meglovagoló, ún. konzervatív elemek. Ezek pedig, amikor Vietnamról lesz szó, általában a harciaskodó vonalat, a „héják" vonalát, következésképpen *az ázsiai orientáció vonalát* támogatják.

Digitized by Google

A megerősödött republikánusok már két nappal a választások után kijelentették — Nixon beszélt a nevükben —, hogy ami a vietnami eszkalációt illeti, Johnson elnök számíthat teljes támogatásukra. Ez persze, érthető, hiszen Johnson Vietnamban gyakorlatilag azt valósítja meg, amit két évvel ezelőtt a Goldwater mögé felsorakozott republikánusok is követeltek. Ezzel sajátos képlet alakul majd ki az államvezetésben: amikor az elnök az ország gazdasági kérdéseiben, továbbá a faji kérdésben áll elő javaslattal, akkor csupán egy törékeny kis többségre számíthat a törvényhozásban, de a vietnami háború ügyében *szilárdan támaszkodhat mind a szenátusra, mind a képviselőházra.* Ezt a tényt a vietnami konfliktus távlatainak elemzésénél feltétlenül számba kell venni.

*

Nem egyedül Johnson, s nem is csupán néhány tábornok az értelmi szerzője az „ázsiai doktrinának". Hadd idézzük a Newsweeket: *„A katonai és polgári jelenlétnél is sokkal jelentősebb . . . hogy az Egyesült Államok hosszú évek óta milyen nagy méretű állami és magánberuházásokat eszközölt az ázsiai országokban."* Az Egyesült Államok első számú exportcikke a tőke. Ázsia ígéri a legmagasabb haszonkulcsot. A tőke azonban konkurrencia nélkül és biztonságban szeretné kielégíteni profitétvágyát Ázsiában. Ehhez kell a katonai jelenlét és a politikai hegemónia.

Ázsiai katonai pozícióik kiépítése mellett az amerikaiak esztendők óta a Távol-Kelet, Délkelet-Ázsia és a Csendes-óceán déli medencéje politikai erőviszonyainak megváltoztatására törekszenek. Washingtonnak olyan ázsiai „blokkra" volna szüksége, amelyet nem csupán politikai jelszavak és a rezsimek pillanatnyi vezetőinek személyi elkötelezettségei kötnek össze, hanem *gazdasági szálak* is, vagyis az illető országok burzsoáziájának érdekközössége. E megfontolás jegyében kezdték évekkel ezelőtt szervezni az ASPAC-t, az „Ázsiai—Csendes-óceáni szerződés" nevű csoportot, amelynek tagjai közt találjuk Japánt, Thaiföldet, a Fülöp-szigeteket, Dél-Koreát, Dél-Vietnamot, Malaysiát, Ausztráliát, Új-Zélandot, Tajvant, s amelynek vezetője természetesen az Egyesült Államok.

Tavaly, a szöuli értekezleten teljes számmal részt vettek az említett országok képviselői. Az idén azonban Japán köszönettel visszaküldte a manilai értekezletre szóló meghívóját. A japánok nem látják szívesen az Egyesült Államok ázsiai előretörését, mert az keresztezi az ő monopolista érdekeiket. A Jomiuri című tokiói lap ezeket a kötekedő sorokat írta: *„Ki is merné komolyan az ázsiai országok konferenciájának nevezni a manilai értekezletet, amikor olyan országok maradtak távol tőle, amelyekben Ázsia lakosságának 94 százaléka él?"*

Ennek a mondatnak a tartalma igaz, de a százalékokkal való érvelés nem adhat választ arra a súlyos kérdésre: hogyan lehetsé-

Digitized by Google

ges az, hogy az Egyesült Államok, bár csak erre a számszerűleg kis bázisra támaszkodhatik Ázsiában, mégis intervenciót hajt végre egy ázsiai nép szabadságharca ellen, *anélkül, hogy szemben találná magát az ázsiaiak általános ellenállásával?*

Az amerikaiak és általában az imperialisták mindenekelőtt az ázsiaiak megosztottságára, ellentéteire építenek, s csendes-óceáni játszmájukba Ausztráliát és Új-Zélandot is bevonják. Számításba vészik továbbá a nemzetközi munkásmozgalom megosztottságát, a Kínai Népköztársaság vezetőinek szakadár politikáját. A londoni Guardian írta a manilai tanácskozásról: *„Az értekezlet értelemszerűen megvalósítja az ANZUS egyesítését a SEATO-val. Ennek a szövetségnek a létrehozásához a legnagyobb segítséget Mao elnök és a vörösgárdisták nyújtják."*

Kína különleges helyet kezd elfoglalni a Johnson-doktrína megvalósításában. Az amerikaiak egyrészt a kínai vezetők háborús hangulatú kijelentéseivel ijesztgetik a kisebb ázsiai nemzeteket, másrészt pedig arra törekszenek, hogy Kína felől biztosítsák a hátukat. Úgy értékelik, hogy a koreai háború idején „Kína a helytelen amerikai politikai számítások következtében avatkozott bele a háborúba" (Newsweek, 1966. október 31.). Következésképpen, ha most az amerikaiak „helyes" politikát folytatnak, akkor Kína nem „avatkozik bele" a háborúba, sőt megbontja a szocialista és általában az antiimperialista erők egységfrontját, s olyan helyzetet teremt Ázsiában, amelyben sokkal könnyebben boldogulhat az amerikai imperializmus, mint azelőtt, akkor, amikor még élt a bandungi szellem, s amikor az imperializmus minden agresszív lépése a szocializmus világméretű táborának egységével találta szemben magát. Johnson ázsiai doktrínája sokkal szerényebb kísérlet volna akkor, ha a Kínai Népköztársaság nem okozna szakadást a nemzetközi kommunista mozgalom és az antiimperialista front egységében.

A Szovjetunió és a testvéri országok által támogatott vietnami nép hősi ellenállása már jelzi a Johnson-elv irrealitását. Minél hamarabb szilárdul meg az antiimperialista egységfront, annál hamarabb lesz Washingtonban is nyilvánvaló: Ázsia nem az amerikaiaké. Addig azonban még sok anyagi és véráldozatot követelhet a Johnson-doktrína, és sokat árthat a béke egyetemes ügyének.

Szabó L. István

Digitized by Google

Tapasztalatcsere

A pártgazdasági munka tapasztalatai a Pamutnyomóipari Vállalat Kelenföldi Textilgyárában

Pártszervezetünk gazdaságszervező munkája az utóbbi években sokrétű formában, a terület gazdasági szervezetéhez kapcsolódva valósul meg.

A gazdaságszervező munkában természetesen a pártbizottságnak és az alapszervezeteknek is tekintetbe kell venniük az egyszemélyi vezetés elvét. Nagy jelentőséget tulajdonítunk ma is — s a jövőben még inkább — a gazdasági vezetők hatáskörének és felelősségének. Ügyelünk arra, hogy semmiképpen se csökkentsük a gazdasági vezetők egyéni felelősségét. Ennek megfelelően kell megválasztanunk azokat a módszereket, amelyek segítségével a pártszervezet hozzájárul a párt gazdaságpolitikai irányvonalának érvényesítéséhez.

A pártirányításnak egyik tipikus formája a döntések előkészítésében való részvétel. A döntés joga kétségtelenül a terület gazdasági vezetőjét illeti meg. Normális körülmények között a pártszervek csak előzetesen befolyásolhatják a döntést. Ez azt jelenti, hogy lényeges kérdésekben meg kell hogy legyen a lehetősége a pártszervezetnek arra, hogy még a döntés előtt kinyilvánítsa véleményét, javaslatot tegyen. Természetes, hogy a döntésnek ilyen módon való előkészítése nem csorbíthatja a gazdasági vezető felelősségét az általa hozott intézkedésért.

A gazdaságszervező munkának döntő feltétele az, hogy a pártszervezet rendszeresen tájékozódva legyen a gyár gazdasági munkájáról. A gyár munkájáról való tájékoztató adatok megszerzése tehát a pártszervezetek szervezetszerű joga és kötelessége.

Gazdaságszervező munkánk fontos része az ellenőrzés, azaz egy-egy terület, egy-egy fontosabb gazdasági folyamat részletesebb vizsgálata abból a célból, hogy a szokásos általános információnál nagyobb mélységű adatok alapján értékelhesse a pártszervezet az objektív feltételeket és a munkát. Az ellenőrzés az illetékes pártszervezet tagjai, vagy megbízottjai révén bonyolódhat le. Ide tartozik az a forma is,

Digitized by Google

amikor a pártszervezetek felkérik a gazdasági vezetőt, hogy valamilyen kérdést vizsgáltasson felül a maga hivatali apparátusával és annak alapján tegyen jelentést. E vizsgálatokban gyakran részt vesznek pártonkívüli szakemberek is.

Gazdaságszervező munkánknak kevésbé tipikus formája az operatív beavatkozás. Rendkívüli esetekben ez is fontos lehet, általánosságban azonban a gazdasági munkába való közvetlen beavatkozás nem lehet vagy csak igen körülhatárolt területen lehet feladata a pártszervezetnek.

•

A pártszervezetek gazdasági szervező tevékenységét azok a feltételek határozzák meg, amelyek között az üzem tevékenysége folyik. Gyárunk, a Kelenföldi Textilgyár, a Pamutnyomóipari Vállalat egyik gyáregysége. Az elmúlt években egyes területeinken, így pl. fonodánkban is, nagyarányú rekonstrukciós munkák folytak, ez az üzemrész tehát korszerű műszaki színvonalon, magas termelékenységgel működik. A szövődében 1235 szövőgépet részlegesen vagy teljesen korszerűsítettünk. A fehérítő üzemrészben pedig nagy ráfordítással új, nagy teljesítményű gépsort szereltünk fel a folyamatos fehérítés korszerű gépesítése érdekében. E modernizálás hatására lényegesen javultak a munkakörülmények.

A gyár eddig évről évre teljesítette tervfeladatait. A dolgozók évente 8—12 napnak megfelelő nyereségrészesedést kaptak, az előírt alaprentabilitási feladatokon túlmenő többletnyereség alapján.

A gyár sajátos feltételei közül lényeges a három műszakos üzemmenet, továbbá a női munkaerő több mint 75 százalékos aránya; a munkaintenzitás meglehetősen magas szintje, de az elmúlt években krónikussá vált munkaerőhiány is.

Az utóbbi években átalakult a pártszervezet gazdaságszervező tevékenysége. Megőrizte régebbi jó vonásait, például azt, hogy már a tervezés időszakában bekapcsolódik a tervek készítésébe, hogy felméri egy-egy intézkedés várható politikai hatását, hogy állást foglal a hosszútávú feladatok kitűzésében stb. Ez elősegítette, hogy a termelés formális ellenőrzése helyett minden szinten, így az alapszervezetek munkájában is, új, hatásosabb módszerek érvényesüljenek.

A gyári pártértekezlet alaposan elemezte a pártszervezet gazdasági szervező munkáját és megállapította, hogy az egészében hatékonyan segítette a gazdasági vezetés irányító tevékenységét. A pártbizottság, az alapszervezeti vezetőségek és az egész párttagság ismerik a gazdasági, termelési feladatokat. Eredményesnek ítélik meg a gazdasági és a pártvezetés együttműködését. Közös erőfeszítések történtek a vezetés színvonalának javítására.

A VIII. pártkongresszus óta megnövekedett és bizonyos értelemben meg is változott a pártszervezet szerepe az üzemben és ezzel a kommunistáké is. A szocializmus építésének mai szakaszában párt-

Digitized by Google

szervezetünk gazdaságszervező munkája sokrétűbb és jellegében más, mint akár csak három-négy évvel ezelőtt is volt. Az általános agitáció és a buzdítás ma végképp nem elegendő. Arra törekszünk, hogy a pártbizottság és az alapszervezetek szakszerűen, a konkrét tények és folyamatok alapos ismeretében dolgozzanak. A lehetőség szerint feltárjuk a feladatok végrehajtása során tapasztalható objektív akadályokat és a hibákat és meghatározzuk miben, hogyan nyújtsanak a kommunisták segítséget a dolgozók összességének vagy egyes csoportjainak mozgósításában.

A Központi Bizottság 1964 decemberi határozata óta kiemelten foglalkozunk a gyár közgazdasági munkájával. A gyár igazgatója negyedévenként beszámol a termelés helyzetéről, a főkönyvelő pedig minden félévben kibővített pártbizottsági ülésen ad számot a gazdálkodás helyzetéről, a nyereség, az anyagi érdekeltség állásáról. Az alapszervezeteket a gyárrészlegek gazdasági vezetői tájékoztatják munkaterületük vagy a gyár problémáiról. A párt- és szakszervezeti bizottság közösen is szerveztek munkaértekezleteket, ahol fontos beszámolók, tájékoztatók hangzottak el.

A pártalapszervezeti és KISZ-vezetőségek, a műhelybizottságok termelési tájékoztatása is elemző és hatásos. 1962 évi pártértekezletünk egyik határozata alapján a pártbizottság rendszeresen tájékoztatja az alapszervezeteket a fontosabb párt- és kormányhatározatokról is.

Pártszervezetünk elé új és nagy feladatot állított a textiliparban is végrehajtott vállalati összevonás. Ennek jelentőségét helyesen értelmeztük, de a végrehajtás során — főleg a szervezeti, a káder- és a technikai előkészítés hiányosságai miatt — nem nyújtottuk azt az elvi és gyakorlati támogatást, amelyet az átszervezést közvetlenül végrehajtó vezetés igényel. Pedig az összevonás sok problémát, helytelen nézetet vetett fel különösen a gazdasági vezetők körében, ahol a módszerek kialakulatlansága és a szervezeti együttműködés kezdeti hiányosságai bizalmatlanságot, bizonytalanságot keltettek. A Pamutnyomóipari Vállalat pártbizottságain keresztül segített a hibák kijavításában és ezzel a helytelen nézetek és a rossz hangulatok leküzdésében is. Azóta bebizonyosodtak az átszervezés előnyei. A gyár munkája eredményes, ezt az évről évre rendszeresen fizetett nyereségrészesedés is kifejezi. A termelékenységi mutatók is megfelelően alakultak.

A termelékenység növekedése azonban némely területen torz helyzetet takar. Pl. a szövődében túlságosan megnövekedett a munka intenzitása, fokozódott a törzsgárda megterhelése, egyes dolgozók egészségük rovására is vállaltak túlórázást. Emiatt türelmetlenség tapasztalható és a vezetés munkájában is több lett a bizonytalansági tényező. Ezzel kapcsolatban az alapszervezetekre többségükben mozgósító, nevelő feladatok hárulnak.

A pártalapszervezetek vezetőségei már hosszabb idő óta sokat foglalkoznak az üzemeltetés mindennapi gondjaival. Ma legtöbbet abban

Digitized by Google

segíthetnek, ha mozgósítják munkaterületük dolgozóit a hiányzó munkaerő pótlására, többletvállalásra. Ezt akkor is meg kell tenniük, ha a jelenlegi helyzet ellentétben van azzal a tendenciával, amely éveken keresztül gyárunkban érvényesült, a munkakörülmények javítása területén.

A munkaerővándorlás gyárunkban nem elszigetelt jelenség. 1964-ben 1073, 1965-ben 997 dolgozó lépett ki az üzemből. Ennek okait többször elemeztük. Általában a háromműszakos üzemmenet, lakás- és családi problémák, továbbá egészségi okok miatt lépnek ki a dolgozók. Egyes munkahelyeken a bér is alacsony. A kilépők egy része új munkahelyén sem keres ugyan többet, de jobb körülmények között dolgozik. A munkaerővándorlást csökkentheti ugyan néhány olyan üzemi intézkedés, mint pl. indokolt esetben a bérfeszültség feloldása, de véleményünk szerint ebben a vonatkozásban az egész textilipar helyzetét kellene elemezni.

Értékelésünk szerint a gyár eredményeiben nagy szerepe van annak, hogy a gazdasági, párt- és mozgalmi vezetők szemlélete egységes, hogy a gazdasági vezetés, ha ez szükséges volt, elhárította magától az átgondolatlan feladatokat, de messzemenően végrehajtotta mindazt, ami kívánatos volt a népgazdaság és a gyár kollektívája számára. Átgondoltak voltak a műszaki fejlesztési intézkedések is. Emelkedett a gazdasági vezetés műszaki-gazdasági elemző munkájának színvonala. Jól fejlődtek az újonnan előléptetett káderek. A gyár fizikai, műszaki, adminisztratív dolgozói becsületesen dolgoztak — a szocialista munkaverseny ma már az egész üzemet átfogó mozgalommá vált. Éves átlagban a dolgozók 75—80 százaléka tett csoportos, vagy egyéni vállalást. A munkaverseny nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az elmúlt években folyó nagy rekonstrukciós munkálatok idején a dolgozók nemcsak türelemmel viselték el, de le is küzdötték az ezekkel járó nehézségeket, és teljesítették a többletmunkát, amelyet pl. a Fonó II. betelepítése, vagy a fehérítő- és nyersárurészlegben a textilfestő gyárban folyó rekonstrukció miatt igényeltünk. Üzemünkben a munkaversenynek az az egyik jellemző vonása, hogy nem tér el a gyári feladatoktól, hanem egységben van velük. Az utóbbi években a dolgozók javaslatára megszüntettük azokat a korábbi formális elemeket, amelyek nehezítették a munkaverseny értékelését. Mozgalmi szerveink arra ösztönzik a dolgozókat, hogy tényleges és valóban fontos feladatokat vállaljanak és ez minden szinten a reálisan feszített terv teljesítésére irányuljon. Ezzel megszüntettük mind a gyárrészlegek „alulvállalását", mind a felesleges tartalékképzést. 1960-ban a dolgozók kezdeményezésére új versenyforma bontakozott ki a szocialista brigádok megalakításával. A szocialista brigádmozgalom jól illeszkedik be a gyár általános versenymozgalmába. Bár az elmúlt évek átszervezései s a rossz munkaerőhelyzet a brigádmozgalomban is bizonyos törést okozott, egészében mégis jól fejlődik. Emelkedett a brigádokban dolgozó munkások öntudata, válla-

Digitized by Google

lásaikban érvényesül a hármas jelszó: szocialista módon élni, dolgozni, tanulni. Eddig 33 olyan brigádunk van, amely elnyerte a „szocialista" címet, vagy küzd érte. A brigádtagoknak mintegy 75 százaléka részt vesz szakmai és politikai oktatásban. Nagyra értékeljük a brigádok egy részének növekvő kulturális érdeklődését és különösen azt, hogy mind többet és rendszeresebben olvasnak. Néhány brigád igen sok társadalmi munkát is végzett. Kiemeljük pl. a javítóműhely Béke és Tyitov brigádjait, amelyek autóbusz várótermet, bölcsőde és óvodaberendezéseket készítettek. Úgy véljük azonban, hogy a jövőben többet kell foglalkozni a szocialista brigádok vállalásaival és munkájuk erkölcsi tartalmával. Erre figyelmeztetnek az egyes brigádokban megnyilvánuló személyi ellentétek is.

*

A pártszervezet gazdaságirányító munkájának egyik kulcskérdése a káderekkel való foglalkozás. Az utóbbi négy évben javult a káderek szakmai és politikai képzettsége, a pártvezetőségek stabilizálódtak. Tervszerű beiskolázási munkánk nagymértékben elősegítette ezt.

1959-ben technikumi, majd 1963-ban gimnáziumi kihelyezett osztályokat létesítettünk. Ez a kezdeményezés több okból is célszerű. Elsősorban azért, mert a gyárban a három műszakban folyó munka miatt a dolgozók jelentős része nem vehet részt állami oktatásban. A kihelyezett osztályok eredményesen segítik a káderképzést. A pártbizottság eddig is következetesen törekedett arra, hogy a pártkáderek éljenek a tanulási lehetőségekkel. Így pl. a pártbizottság tagjai között négy év alatt 5-ről 19-re növekedett a középiskolát és egyetemet végzettek száma. A vezetőségválasztás során sikerült javítani az iskolai végzettség arányát a vezetőségekben. Az alapszervezetekben dolgozó kádereket folyamatosan pártiskolára küldjük, vagy bevonjuk őket a megfelelő szintű pártoktatási formába.

Csökkentettük a pártbizottság hatásköri listáját, és megosztottuk az alapszervezetekkel a káderminősítést. A hatáskörök megosztása révén javult a kádermunka színvonala, az alapszervezetek nagyobb felelősséggel foglalkozhatnak a hatáskörükbe tartozó emberekkel.

A szakmai vezetés káderfejlesztési tervei is helyes politikai és szakmai célokon, az emberek tárgyilagos megítélésén alapulnak. Pártbizottságunknak azonban gondot okoz az is, hogy néhány alapszervezeti funkcióban levő pártkáder nem szerzi meg az előléptetéshez szükséges iskolai végzettséget.

A jól képzett, tehetséges nők vezető funkcióba állítására is történtek erőfeszítések, így sikerült nő dolgozókkal betölteni üzemvezetői, mérnöki munkaköröket. 67 pártvezetőségi tag közül 35 nő és az alapszervezeti titkárok fele is az.

Évek óta bevált módszere a káderek minősítésének, hogy először maguk értékelik munkájukat és csak a vélemények kicserélése, alapos vita után készítjük el jellemzésüket.

Digitized by Google

Legfontosabb feladatunknak a hatáskörök további elhatárolását tartjuk, továbbá az átgondolatlan, szubjektív megítélések megszüntetését, az illetékesek tájékoztatását a káderek mozgásáról. Jobban figyelembe kell venni a káderek képességeit, mert a képességektől lényegesen eltérő igények bátortalanságot, elkedvetlenedeést okoznak. Ügyelni kell arra, hogy az emberek szakmai fejlődésével együtt fejlődjön politikai képzettségük is és hogy ne maradjanak magukra nehézségeikkel.

•

A gazdasági mechanizmus reformja előreláthatóan a pártbizottság és az alapszervezetek számára is újszerű feladatokat ad. Az új gazdasági mechanizmusban általában szigorúbbá, körülhatároltabbá válnak a gyár gazdálkodásának feltételei. Ugyanakkor a gazdálkodás egyes területein kibővül a hatásköre, mert feloldódnak bizonyos adminisztratív kötöttségek.

A komplex tervek készítésének eddigi gyakorlata számos tapasztalatot nyújtott számunkra. Például azt, hogy helytelen olyan intézkedési terveket készíteni, amelyek a gyár életének valamennyi területére kiterjedő, igen sok részletintézkedést tartalmaznak. Ebben az esetben ugyanis a gyár pártbizottsága sok, kevésbé jelentős kérdéssel is kénytelen foglalkozni, s ez sokszor elvonja a figyelmet az igen jelentős gyári szintű feladatoktól.

Az új követelmények mellett hasznosnak látszik az intézkedési tervek lépcsőzetes kiépítése. Az első lépcső azoknak az intézkedéseknek a köre, amelyeket a vállalati központ ír elő a gyár számára. Ennek kialakítása a vállalati központ hatásköre, bár a jóváhagyás előtt van mód arra, hogy a gyár vezetősége, illetve a pártszervezet is véleményt nyilvánítson.

Az intézkedési terv második lépcsője azoknak a gyári szintű intézkedéseknek a köre, amelyeket a gyár a saját hatáskörében kíván végrehajtani a termelés és gazdálkodás, valamint a gyári hatáskörben végrehajtható fenntartási és fejlesztési munkák területén. Ezeknek az intézkedéseknek a kialakításában a gyári pártbizottságnak messzemenően részt kell vennie.

Az éves intézkedési tervek harmadik lépcsője a gyárrészlegeken belüli intézkedések köre, amely a helyi jelentőségű munkaszervezési, munkaegészségügyi stb. intézkedéseket tartalmazza. Ezeket az intézkedéseket az üzemrészek vezetői tervezik meg, az alapszervezeti vezetőségeknek, a műhelybizottságoknak, a KISZ-vezetőségeknek, a műszaki vezetőknek és a részlegek dolgozóinak közreműködésével. Véleményeznie kell őket a gyári pártbizottságnak, illetve a gyárvezetőségeknek is a gyáron belüli összhang biztosítása érdekében. Természetes, hogy az intézkedési terv egyes lépcsőinek menet közben való figyelemmel kísérése, a végrehajtás segítsége és ellenőrzése megoszlik a pártbizottság és az alapszervezeti vezetőségek között.

Digitized by Google

A negyedéves gyártási programok tekintetében várhatóan leszűkül a pártszervezetek beavatkozásának lehetősége. A gyártási programok a központban végzett optimum-számítás alapján készülnek, s jelentős részük műszaki számításokon alapul. Ez azt jelenti, hogy a gyári gazdasági vezetésnek vizsgálnia kell ugyan a gyártási program realitását, ez azonban — különleges esetektől eltekintve — nem kíván pártbeavatkozást.

Hasonló a helyzet az 1966-ban már három gyáregységben kísérletképpen bevezetett normatív költségelszámolás tekintetében is, bár ez már sokkal több olyan elemet tartalmaz, amely lehetővé teszi a gyár gazdasági vezetőinek és pártbizottságnak, hogy kialakítsák és érvényesítsék saját elképzeléseiket a gyár költséggazdálkodási munkájára vonatkozóan. Pontosabban: itt nem a központtól megkapott költségelőírások értékelésére és kritikájára kell összpontosulnia a pártszervezet gazdaságszervező tevékenységének, hanem arra, hogy hogyan lehet az adott gazdálkodási feltételek mellett a gyárban a gazdasági munkát, a költséggazdálkodást úgy megszervezni, hogy ez a gyár hatáskörébe tartozó területen az előző évinél jobb gazdasági eredményeket hozzon. Itt kell elkészülniök azoknak a vizsgálatoknak, elemzéseknek, amelyekből kialakulnak az intézkedési terv kapcsán előbb említett gyári intézkedések.

Minthogy az új gazdaságirányítási rendszer szigorúbb feltételeket és nagyobb követelményeket jelent, egyre nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani a kommunisták és általában a dolgozók tájékoztatásának, politikai és gazdasági ismereteik gyarapításának. A pártbizottság és az alapszervezeti vezetőségek tagjaitól is egyre több közgazdasági és üzemgazdasági szakismeretet kell elvárnunk. A kommunista és pártonkívüli műszaki és termelési vezetők, a középkáderek közgazdasági ismeretei is bővítésre szorulnak. A pártszervezetnek kell szorgalmaznia az ő önképzésüket és esetenként a szervezett oktatásban való részvételüket is.

Berger Antalné

Digitized by Google

Eszmecsere

Néhány gondolat az optimizmus és a szubjektivizmus vitájához

Berend T. Iványak „Az optimizmus és a szubjektivizmus kérdése történelemszemléletünkben" című, a Társadalmi Szemle 1968. októberi számában megjelent cikkének gondolatmenetével két vonatkozásban nem értek egyet. A politika és a történelem ilyenfajta kettéválasztását és az eltúlzott determinációs szemléletet hibásnak tartom. Álláspontomat a magam munkaterületére, az egyetemi hallgatók marxista oktatására hivatkozva próbálom bizonyítani. Ezen a területen ugyanis a következők lehetnek Berend elvtárs gondolatmenetének konzekvenciái: A marxista tárgyak politikai tárgyak, nem mérhetők tehát olyan tudományosan objektív mércével, mint a történettudomány, hiszen feladatuk mindenekelőtt a politikai küzdelmek értékelése. A fasizmussal pedig a róla szóló tanításban — európai megjelenésének közös vonásai következtében — mint olyan objektíve meghatározott jelenséggel kell számolnunk, amelyet a szubjektív tényezők, a politikai szférák nem módosíthattak.

Berend elvtárs — helyesen — abból indul ki, hogy marxista történész nem változtathatja meg a múltat, nem konkrét kutatások nélkül meditál, és nem a napi politika szerint módosítja történelemszemléletét. Az elmúlt években a marxista tárgyak megszerezték egyetemeinken azt a tudományos rangot, amely megilleti ezeket a jelenünk formálásában oly döntő tudományágakat, s ezt a fenti szemlélet alapján oktatók munkájának is köszönhetjük. Hallgatóink már marxista oktatásuk kezdetén megtanulják, hogy a társadalmak története osztályharcok története, a tegnap politikája mára történelemmé alakul, s csak ennek a történelemnek a tanulságait felhasználva alakíthatjuk helyesen napjaink politikáját. Berend elvtárs hasonlatával élve, azt is mondhatjuk, hogy meghal az a beteg, akinek kezelőorvosa nem tanult boncolni. Igaz, a politika nem azonosítható az osztályharccal, csak koordinálja azt, akár az állam, akár egyes pártok tevékenységén keresztül, de a történelmet a tömegek

Digitized by Google

alakítják, s ezeknek politikai mozgása végső soron az osztályharc döntő tényezője. Hallgatóink megtanulják, hogy a tömegek osztályokból, rétegekből állnak, ezek meg egyes emberekből, akiknek bizonyos mértékig determinált a helyzetük, de az adott történelmi pillanatban felelősök cselekedeteikért, és ezt a felelősséget nem lehet objektív tényezőkre áthárítani.

Mindezek alátámasztására tanulmányozzák a hallgatók a marxizmus klasszikusait, hogy az ő gondolatmenetüket megismerve, magukba tudják fogadni a korunk bonyolult jelenségei mögött meghúzódó általános törvényszerűségek igazságait. Oktatásunkban nem kiragadott idézetekre támaszkodunk, hanem az adott történelmi szituációk értékelésére. Így például a Párisi Kommünről szólva megismertetjük velük Engels levelét (1870. szept. 12.), amelyben aggódva írja, hogy „ha Párisban lehetne valamit tenni, meg kellene akadályozni, hogy a munkások a békekötés előtt belevágjanak valamibe." S amikor a párisi munkások mégis belevágnak, akkor Marx azt írja (1871. április 17-én): „Nagyon kényelmes lenne, persze, világtörténelmet csinálni, ha csak azzal a feltétellel fognánk harcba, hogy az esélyek csalhatatlanul kedvezőek. Másfelől nagyon misztikus valami volna, ha „véletlenek" nem játszanának benne szerepet. Ezek a véletlenek természetesen maguk is a fejlődés általános menetébe esnek és más véletlenek ismét kiegyenlítik őket. De a gyorsulás vagy késlekedés nagyon is ilyen „véletlenektől" függ — amelyek között szerepel az a „véletlen" is, milyen a jelleme azoknak az embereknek, akik kezdetben a mozgalom élén állanak."

Berend elvtárs gondolatmenete alapján aggályosnak tűnik ezeknek a klasszikus írásoknak az ismertetése, hiszen a „véletlenek", a szubjektív tényezők kiemelten nagy helyet kapnak bennük! Ezeknek az írásoknak alapján mi ugyanis éppen azt kívánjuk megértetni hallgatóinkkal, hogy a harcoló tömegek aktivitása, a tömegeket vezető tudatos erők politikája igen fontos tényező, az osztályharc állandóan változó feltételei között. A helyes politika lehet előrelendítő „véletlen", a hibás visszahúzhat, s mindezt emberek döntik el, akiknek történelmi felelősségük van. Hangsúlyozzuk, ennek a felelősségnek a jelentőségét valamely történelmi helyzetben, hiszen csak így értik meg a hallgatók a harcot vezető párt szerepét — amely anélkül frázis marad —, s így értik meg, hogy adódhat olyan helyzet, amelyben saját állásfoglalásuk is hozzájárulhat egy történelmi fordulathoz. A Magyar Tanácsköztársaságot úgy ismertetjük, hogy 1919 márciusában a vártnál korábban érett meg a szocialista forradalom, és vált lehetővé a politikai hatalom békés meghódítása. (Lásd „A magyar forradalmi munkásmozgalom története", I. kötet, Kossuth 1966. 213—1216. old.) A két párt egyesülése ilyen módon szükségszerű volt, mint a proletárdiktatúra megteremtésének feltétele, bár ma már világos, hogy az így megteremtett pártból hiányzott az eszmei egység, és ez is egyik forrása volt a vereségnek.

Digitized by Google

Voltak, akik vállalták ezt a történelmi feladatot — annak ellenére, hogy megszületése pillanatában a fiatal proletárhatalom, már a vereség bizonyos lehetőségét is magában hordozta, s mi ezeket a forradalmárokat nagyra értékeljük.

Berend elvtárs azt írja, hogy „ami a közvetlen politikában nagyon is szubjektív tényezőnek tűnik... az történelmileg sokszor nagyon is objektíve meghatározott." Tanítási anyagunkban bemutatjuk a fasizmus megjelenésének és uralomra jutásának objektív okait, a monopolkapitalizmus ellentmondásainak kiéleződését, de oktató-nevelő munkánk súlypontját annak bizonyítása képezi, hogy a fasizmus győzelme nem elkerülhetetlen. Meghatározottnak tekinthetjük-e, hogy ahol helyes politikával erőteljes antifasiszta összefogást valósított meg a kommunista párt, ott nem tört át a fasizmus, s ahol a szubjektív erők nem voltak megfelelők, ott uralomra juthatott? Nincsenek-e meg napjainkban is a lehetőségei a politikai harcnak a fasiszta tendenciákkal szemben? Nem lehet-e felsorakoztatni az új világháború előkészítésével szembenálló erőket? Természetesen ezeknek a politikai harcoknak a háttere is történelmileg meghatározott, de lemondhatunk-e arról, hogy megértessük: semmi sincs „eleve elrendelve"? Mindez szorosan hozzákapcsolódik ifjúságunk problémáihoz is.

Gyakran elhangzanak sommázott megállapítások ifjúságunk cinizmusáról, kiábrándultságáról. Anélkül, hogy belemennék ennek vitatásába, elismerem, hogy találkozunk ilyen vonásokkal is, de a nagy többséget nem ez jellemzi. Gyakori azonban körükben az olyanféle tárgyilagosság, amely „hűvösen" szemléli nemcsak a tegnap küzdelmeit, hanem a mának, a szocializmus építésének problémáit is. Hitler győzelméről, embermilliók pusztulásáról csak annyi érdeklődéssel szólnak, mint egy labancvezér viselt dolgairól. Vajon vétünk-e a tudományosság ellen, ha nemcsak azt mutatjuk meg a fiataloknak, hogy az adott korszakban a tömegek politikai színvonalát a társadalom szerkezetéből adódó bonyolult körülmények, objektív tényezők határozták meg, hanem azt is, hogy milyen nagy volt a felelősségük az egyes embereknek is, mindenekelőtt azoknak a tudatos erőknek, melyeknek feladata az volt, hogy a tömegeket harcba vigyék a fasizmus ellen? Megelégedhetünk-e a történelmi múlt regisztrálásával? Hiszen ezeket a fiatalokat olyan szocialista értelmiséggé kell nevelnünk, amely tanul a múltból, és elítéli azokat a passzív, nem politizáló, vagy éppen nacionalizmusukon keresztül megnyerhető elemeket, amelyek akkor a magyar ételmiségnek jelentős részét tették ki.

Ha elfogadnánk a történelem és a politika éles szétválasztását, akkor elfogadnánk azt a nézetet is, hogy a marxizmus oktatása az egyetemeken „csak politika", s nagyot lépnénk visszafelé, felújítva egy régi, hibás gyakorlatot. Amikor ellenségeink azt hangoztatják, hogy a „marxizmus nem elég objektív ahhoz, hogy tudománynak

Digitized by Google

nevezhessük" (lásd pl. az Új Látóhatár című emigráns lap erre vonatkozó cikkeit), akkor — gondolom — fontos feladat magunk között tisztáznunk ezeket a problémákat. Egyetértek Berend elvtárssal abban, hogy a vereségektől „nem a véletlenek, egyéni hibák hamis, önáltató következtetéseit" kell levonnunk, hanem az események mély elemzésével kell segítenünk a haladó erők ügyét. Ezek a vereségek azonban olyan elemzésre is alkalmat adnak, amelyek számtalan szállal kötődnek a mához, s a munkásosztály harcának olyan tanulságait adják, amelyeknek konzekvenciáit le kell vonnunk, gyakran szenvedélyesen állást foglalva és vitatkozva. Hiszen a marxista elmélet is vitákban alakult ki, s bár akkor ezek „politikai" viták voltak, végső soron a történelem eredményeiben öltöttek testet.

Pándi Ilona

A földesúri árutermelés értékeléséhez

Egyetlen pontban kívánok csak reflektálni Mód Aladár „Történelemszemléletünk ideológiai kérdéseihez" c. írása (Társadalmi Szemle, 1966. 9. sz.) I. szakaszára, amelyben „Optimizmus és objektivitás történetszemléletünkben" c. dolgozatommal (Társadalmi Szemle, 1966. 7—8. sz.) foglalkozik — egy olyan pontban, ahol a köztünk folyó vita megítéléséhez nem elegendő egyszerűen a két cikket elolvasni, hanem egy korábbi anyagot is tekintetbe kell venni. A földesúri árutermelés értékeléséről van szó, amely fontos gazdaságtörténeti-szakmai kérdés, de XVI—XIX. századi történetünk *egésze* szempontjából is jelentőséggel bír.

S éppen az *„egész"* szó használata okoz félreértést Mód Aladárnál, aki azt állítja, hogy egy korábbi tanulmányomban (Marxista történettudományunk fejlődésének problémái. Századok, 1964. 5—6. sz.) a földesúri árutermelést *„egészében* retrográdnak" ítéltem, fent említett újabb cikkemben viszont *„nem egészében"* látom annak.

De vajon így van-e? Korántsem.

1. Az első cikkben, marxista történetírásunk egy korábbi periódusát — benne Mód Aladár „400 év"-ét — kritikailag elemezve, a kérdésről többek között ezt írtam: „Időbe tellett, amíg felismertük és meggyőzően bizonyítottuk, hogy a földesúri piactevékenység és majorkodás ugyan maga is az árukereskedelem és árutermelés bizonyos fokú előrehaladását jelentette, de annak olyan útját-fajtáját, amely egyre inkább felülkerekedve, keresztezte-akadályozta a városi-polgári fejlődést csakúgy, mint parasztságunk kistulajdonosi-polgári fejlődésének (XV. századi agrár-

Digitized by Google

viszonyainkban már világosan kirajzolódó s a XVI. században még sokhelyt tért nyerő) irányzatát; ezzel — átmeneti kétarcúság után — végül is hátráltatta, visszavetette a tőkés viszonyok keletkezését, bontakozását... A földesúri árutermelés és kereskedelem XVI—XVII. századi fejlődésének vonalát — metafizikusan, önmagában vizsgálva — fő tartalmát illetően a haladás irányába mutatónak értékeltük, s nem vettük figyelembe ennek az *egész* gazdasági és társadalmi fejlődést illetően alapvetően retrográd, visszahúzó (s végső soron saját magát is korlátozó) jellegét —, a hozzá szervesen kapcsolódó »második Leibeigenschaft« rendszerében az osztályoknak a tőkésedés szempontjából szerfelett kedvezőtlen helyzetét és erőviszonyait..."

2. A második cikkben, Mód Aladár újabb írásait kritikailag elemezve, a következőket mondottam: „Amikor a nagybirtokosi-földesúri árutermelés történeti helyét igyekszünk felmérni a XVI—XVIII. századi Magyarországon, azt kell szemügyre vennünk, hogy milyen fejlődési lehetőségekkel szemben, milyen objektíve lehetséges fejlődési változatok rovására bontakozott ki... Az árutermelés bizonyos előrehaladását jelentette, igaz, ez is; de annak olyan útját-fajtáját, amely egyre inkább felülkerekedve, keresztezte, akadályozta parasztságunk kistulajdonosi-polgári fejlődésének XV. századi agrárviszonyainkban már világosan kirajzolódó, s a XVI. században még sokhelyt tért nyerő irányzatát, csakúgy... mint hazai városi-polgári fejlődésünket... S éppen a városok ipari-kereskedelmi fejlődésének megrekedése, a polgárság gazdasági-politikai gyengesége, a nemesi-földesúri osztály ebből folyó politikai és gazdasági túlsúlya — ezek az osztályerőviszonyok tették lehetővé a feudális rend újabb stabilizációját számos közép- és kelet-európai országban, így Magyarországon is; ezek képezték a »második jobbágyság« nagybirtokosi-földesúri árutermelés »*egészében* retrográd minősítését«..., mert marxista gazdaságtörténetírásunk — éppen annak tudatában, hogy nem lehet mindenfajta árutermelést sematikusan egy kalap alá vonni — természetesen nem hagyja figyelmen kívül, hogy a földesúri árutermelés is ölthet burzsoá jelleget, ez is vezethet kapitalista formák kialakulásához..."

A két fejtegetés tehát, mint látnivaló, ugyanazt mondja — ha úgy tetszik, *egészében* egyezik —, csak éppen az *„egész"* szó más-más *tartalmi* összefüggésben szerepel bennük.

Mód Aladár elvtárs, mint írja, nem tudja, mit értek „sajátos idézési módszerén". Nos, ilyesmit.

Pach Zsigmond Pál

Digitized by Google

Történelemszemléletünk néhány ideológiai kérdéséről

Zárszó a vitához.

Történészeink körében hosszabb ideje figyelemre méltó viták folynak, amelyek a magyar történet helyes, torzításoktól és egyoldalúságoktól mentes, marxista koncepciójának kialakítására irányulnak. Az elmúlt hónapokban, a Magyarország Története című összefoglaló mű megjelenése óta az eszmecsere új szakaszába érkezett: az olvasóközönség részéről nagy érdeklődéssel fogadott mű lehetővé tette számos kérdés konkrétabb körvonalazását.

A mind nagyobb körre kiterjedő véleménycserét *Mód Aladár* kezdeményezte, amikor — a mű értékének, úttörő jellegének elismerése mellett — a szerzők nem egy állítását vita tárgyává tette, és — többek között — a haladó erők tevékenységének, valamint az ezzel kapcsolatos politikai és ideológiai problémáknak tüzetesebb ábrázolását szorgalmazta. A vitába bekapcsolódott folyóiratunk is, helyet adva *Pach Zsigmond Pál, Mód Aladár, Berend T. Iván* és *Pándi Ilona* írásainak (ez évi 7—8., 9., 10., 11., illetőleg jelen számunkban.). Előrebocsátjuk, hogy a felmerült történeti kérdések ezzel a vitával természetesen távolról sem tekinthetők lezártaknak.

A folyóiratunk hasábjain kibontakozott eszmecserében felmerült néhány, a történetírás szemléleti és módszerbeli alapjait érintő kérdés is: az *optimista vagy pesszimista történetszemlélet*, s az *objektív, illetve szubjektív tényezők* szerepe a történelemben. Ami az optimista, illetve pesszimista történelemszemléletet illeti, megítélésünk szerint Pach Zsigmond Pál helyesen állapította meg, hogy a marxista történeti optimizmus és a szigorúan tudományos objektivitás *elválaszthatatlan kapcsolatban van egymással*. A történeti folyamat progresszív jellegű, de a haladás nem töretlen és egyenes vonalú. A marxista történész feladata a sikerek vagy az átmeneti — bár olykor hosszabb időre kiható — vereségek, kudarcok okainak tudományos számbavétele. A történeti tényezők bonyolult kölcsönhatásából nem szabad egyes elemeket, akár az objektív, akár a szubjektív tényezőket, *önkényesen kiragadni*, s nem szabad sem lebecsülni, sem túlbecsülni azokat az erőket, amelyek egy-egy időszakban a küzdelem progresszív irányú kimeneteléért harcoltak.

Igaza van Pach Zsigmond Pálnak abban is, hogy még a haladás erőinek átmeneti vereségeit sem lehet egysíkúan értékelni: „... a kurucok szabadságküzdelme s még inkább 1848—1849 forradalma — bukásában, veresége ellenére is — társadalmunk, nemzetünk előrehaladásához vezetett. Amellett, hogy (akárcsak 1514) példájukkal, emlékük-

Digitized by Google

kel hatalmas progresszív hatást gyakoroltak az utókor *tudatára*, hogy századosan hitet és erőt adtak, célt és programot szabtak a haladás munkálóinak és harcosainak, mindezek mellett (1514-től eltérően) — bukásuk ellenére — közvetlenül, az anyagi *lét* síkján is, már az adott korszakban is haladást, előremenetelt hoztak". Nyilvánvaló például, hogy a jobbágyrendszer eltörlése a szabadságharc leverése ellenére is maradandó történelmi vívmánya az 1848-as forradalomnak. Mindebből adódik, hogy a haladó erők győzelmeinek és kudarcainak elemzését össze kell kapcsolni a történelmi következmények megvilágításával. Ugyanakkor a Mód Aladár által felvetett kérdésekkel kapcsolatban szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy az olyan levert forradalmak ábrázolásakor mint pl. az 1848—49-es, vagy az 1919-es forradalom, — félreérthetetlenné kell tenni: bukásuk *nem volt eleve elrendeltetve*, a forradalmi küzdelem nem volt eleve reménytelen.

Berend T. Iván cikke viszont meggyőzően emeli ki Mód Aladár írásáról szólva az objektív tényezők leszűkítésének, a szubjektívum túlértékelésének veszélyét. (Ez a túlértékelés — szerintünk — bizonyos történelmi romanticizmusnak is helyt adhat.) Berend T. Iván írása az indokolt kritikai észrevételek mellett azonban olyan állításokat is tartalmaz, melyekkel nem érthetünk egyet. „S ha a történész — írja — kimutatja a kudarcok okait, a vereségek szükségszerű voltát, azzal nem válik pesszimistává, csak hű a történelmi valósághoz. Történész nem járhatja a »mi lett volna, ha . . .« ingoványos útját, és nem lendülhet a történelmi események által kitaposott út helyett a meg nem valósult lehetőségek nyomkereső ösvényeire." Ez a — megítélésünk szerint Berend történetírói gyakorlatával is ellentétes és pontatlanul fogalmazott megállapítás — úgy értelmezhető, hogy minden kudarc, minden vereség *szükségszerű*, s ezeken túlmenően a történelmi jelenségek általában szükségszerűek. Berend T. Iván cikkében nem értékeli kellően a szubjektív történeti tényezők szerepét, a tudatos cselekvésnek túl szűk mozgási teret tulajdonít, az okozati összefüggéseket szinte azonosítja a történelmi szükségszerűség elvével. Ezzel a felfogással szemben Mód Aladár és Pándi Ilona joggal hangsúlyozza, hogy a történésznek joga, s a marxista történésznek kötelessége *az adott történeti lehetőségek, az alternatívák vizsgálata.*

Ehhez még annyit tehetünk hozzá, hogy különbséget kell tennünk a meg nem valósult lehetőségek válfajai között. Amennyire helytelen a történeti realitástól elvonatkoztatott, absztrakt lehetőségek spekulatív vizsgálata a „mi lett volna, ha . . ." kérdésfeltevés alapján, annyira indokolt a *konkrét, történelmileg reális, de meg nem valósult lehetőségek* számbavétele s egyben annak a megvilágítása, hogy a lehetőség *miért* nem vált valósággá. Ennek kapcsán — az objektív tényezők elemzése mellett — fontos a szubjektív tényezők beható analízise. Ebben az összefüggésben helytállónak tartjuk Mód Aladárnak azt, a Magyarország története című mű ankétján (Valóság, 1966. 10. sz.) elhangzott megállapítását is, hogy a nagyszabású és értékes munka egyes fejezetei —

Digitized by Google

főleg a munkásmozgalom-történet vonatkozásában — nem foglalkoznak jelentőségüknek megfelelően ideológiai-politikai problémákkal.

Pándi Ilona, amikor több szempontból joggal száll vitába Berend T. Iván írásának említett túlzásaival — megítélésünk szerint — maga is hajlamos bizonyos egyoldalúságra, midőn *a politikus és a történész* között úgyszólván teljesen elhalványítja a különbségeket. Miközben helyesen idézi *Marx* álláspontját a Párizsi Kommünről, a „véletlenek" gyorsító vagy késleltető szerepéről, s arról, hogy egy-egy progresszív történeti esemény végigvitelének az esélyei sohasem csalhatatlanul kedvezőek, nem mutat rá arra, hogy ugyanez a Marx — nem sokkal a Párizsi Kommün bukása után, már nagy történeti anyag birtokában — végül is megállapítja: a Kommün bukása elkerülhetetlen volt, mert a mozgalom szempontjából *objektív feltételek* (a kapitalizmus fejletlensége, a munkásosztály és a munkásmozgalom állapota, a külpolitikai viszonyok stb.) akkor még nem tették lehetővé a proletariátus győzelmét. E megállapításáért még senki sem nevezte Marxot pesszimistának.

Itt térünk rá a másik — és megítélésünk szerint jóval tisztázatlanabb — az optimizmus—pesszimizmussal szorosan összefüggő vitakérdésre: az objektív és szubjektív történeti tényezők szerepére; egymáshoz való viszonyára. Úgy látjuk, hogy a vita ebben a tekintetben részben azért nem vezetett kellő tisztázódáshoz, mert nem hozta magával az objektív és szubjektív történeti tényezők fogalmának *pontosabb meghatározását.* Az objektív tényezők szinte egyeduralmát hirdető nézetek valamilyen *történelmi fatalizmus* irányába hatnak, amely mellett nincs is értelme sok szót vesztegetni sem az optimizmusról, sem a pesszimizmusról. Az objektív tényezők alapvető jellegével nem kellően számoló felfogás viszont bizonyos *történelmi voluntarizmusnak* válhat a forrásává, szubjektivizmusba csaphat át. A vitában — sajnos — általában kevés szó esett az objektív és szubjektív tényezők dialektikus kapcsolatáról, a néptömegek többé-kevésbé tudatos vagy spontán cselekvéséről, a személyiség történeti szerepéről és hasonló problémákról.

Az eddigi vita — a némelykor kiütköző megalapozatlan, kidolgozatlan és túlzó megállapítások ellenére is — hasznos volt. (A módszerekkel kapcsolatban talán csak annyit jegyezhetünk meg, hogy Mód Aladár véleményünk szerint is alaptalanul vélt ellentmondást felfedezni Pach Zsigmond Pálnak a földesúri árutermelés értékelésével kapcsolatos megállapításában.)A felvetett témakörök kutatásának eddigi állapota azonban szerintünk nem teszi lehetővé a vita befejezését. Olyan fontos kérdéseknek konkrét, a magyar történetre alkalmazott elemzése, mint az objektív és szubjektív tényezők egymáshoz való viszonya, a néptömegek és a személyiség történeti szerepének megítélése stb., történészek és filozófusok együttes erőfeszítését teszi szükségessé. Ennek az erőfeszítésnek most már mindenekelőtt alapos, monografikus-jellegű tudományos munkákban kellene testet öltenie. Ezek a munkálatok, valamint a szaksajtó kritikai megnyilatkozásai, a maguk összességében minden bizonnyal elősegítenék a vitában felvetődött problémák megoldását.

Digitized by Google

Szocialista elődök útján

Kilenc festő és grafikus kiállítása a Műcsarnokban

A képzőművészet világszerte válaszúton, bizonytalanságban van. Az utóbbi száz évben megváltozott a világ és napjainkban még rohamosabban változik. Milyen legyen a szépségeket rögzíteni akaró képzőművész viszonya e folyton változó világhoz? Hiszen csak állapotait rögzítheti, magát a változást nem. És *melyik* az az állapota, amely az embert lelkesítő, felemelő esztétikai értéket is igaz módon tükrözi?

Az amerikai *Jackson Pollock* magát az áramló változást kísérelte meg ábrázolni „automatikus" festményein. Az övéhez hasonló misztikus vállalkozásra nem egy példa akad a nyugat művészetében. Küzdelmükben egyedül maradt művészek ezek, akik a környező társadalom hatására attrakciókat produkálnak. A szép komikussá válik ezekben az attrakciókban, és a komikus a szép mezében tetszeleg. És még hányféle ingatag esztétikai viszony születik a nyugat képzőművészetében: olyan képek, amelyekből csupán a beléjük ölt szubjektum ágál — olykor vádolóan, de inkább tanácstalanul! Ingatag, önkényes a viszonyuk a valósághoz. Kibogozásuk a legtöbbször fárasztó, mert a folyton változóból nem tudnak perspektivikus állapotokat megragadni. Eligazítást, segítséget csak a változás törvényszerűségeit ismerő, programos társadalom adhat művészeinek, azzal, hogy a művész a *magáénak vallja társadalma* céljait.

A kilenc képzőművész műcsarnoki kiállításának nagy érdeme, hogy minden eddigi hazai kiállításnál jobban alkalmat ad e tény hangsúlyozására. Ezek a művészek *a szocialista* rend állásait szándékoznak erősíteni művészetükkel. Nézzük mennyire realizálódott ez a szándékuk műveikben. Úgy nézzük, hogy közben mi is valljuk velük: a megformált képekben csak a szocialista humánus igazságokkal megerősített valóság az érték.

A humánus szemlélet jeles és elvesztegethetetlen tradíciója képzőművészetünknek. Hazai képzőművészetünk — ha voltak is benne olyan intermezzók, mint az 1946—48-as évek, amikor az absztrakció vált hangsúlyosabbá, vagy az 1950—55-ös évek, amikor a tematikus naturalizmus dívott — *folytonosságában mindig emberközpontú volt*, hagyománytisztelő, a hagyományokra épülő. A harmincas években kialakult figuratív, humánus tartalmú festészet jeles képviselői ma is alkotnak, s átadják tapasztalataikat a fiataloknak. A népnemzeti érzelmű és gondolatvilágú alföldi festészetnek *Tornyai*nak,

Digitized by Google

Kosztának, Nagy Istvánnak jó követői a *„Vásárhelyi iskola"* néven ismert képzőművészek — úgy jó követői, hogy egyben szocialista tartalmakkal továbbfejlesztői is. Ez az iskola ma már egyre inkább kilép területiségéből, mert minden nemes törekvésnek helyet adva, országos jelentőségűvé válik.

A Műcsarnokban most kiállító képzőművészeink hagyomány tekintetében *Nagy Balogh Jánoshoz, Derkovits Gyulához* és festészetünknek a húszas-harmincas években kinőtt proletár ágához csatlakoznak. Nemcsak származásuk köti ide őket — mindnyájan munkás-, paraszt-származásúak —, de művészi *programjukban* is vállalják ezt a jó ideig gazdátlanul maradt örökséget. A hagyománykövetés azonban nem a leglényegesebb, hanem csupán az egyik meghatározója művészetüknek. *A máról akarnak szólni* műveikben, erre vetik figyelmüket. Tisztázott tehát a szándék és a hozzáállás. A közönség csak a kiállított műveket látja, de a kritikus a szándékot is érzékeli, s ezért feladatának érzi, hogy összemérje ezt a szándékot a művekben közvetített megvalósítással. Szükség van erre, mert a nemes szándékot a művek még nem teljességében közvetítik.

Raszler Károly:
Egyenlőséget, szabadságot

Ridovics László:
Vietnami anya

Digitized by Google

A kiállító négy grafikus közül *Stettner Béla* a maga művészetén belül óriásit lépve előre, rangos műveket állított ki. Az utóbbi két évben minőségi változás ment végbe művészetében. Eddigi tárgyias megjelenítései egyéni szemléleti ízt kaptak, vonalbeszéde személyes akcentust nyert, és úgy, hogy azért nem veszítette el társadalmi jelző, közlő funkcióját. Lapjain az az új, hogy az alapként alkalmazott sűrű vonalhálón tiszta vonalkontúrral jelenik meg a főmotívum, a jelentés. Ez azonban nem a klasszicizáló vonalra támaszkodik, hanem friss, tiszta, új tartalmú „vonal-szó"; nincs benne a szecesszió önkényessége sem. Érezzük a művész szemléletében végbement rendeződést: ezek a vonalak már nemcsak tárgyat jelölnek, hanem következtetést, tanulságot, érett szemléletet is hordoznak. Mögöttük ő maga áll, és kissé asztétikus, elégikus hangon láttat. *Fürdetés, Fiatalok, Folyosón, Kút* című monotípiáiban emlékező romantika és szelíd, fanyar derű keveredik egymással, s a bölcsesség ízeivel jeleníti képbe a mai és a régi fiatalokat, gyermekeket, mint az emberi valóság örök csodáit, akikről mindég érdemes és kell vallani. És még jobban is érdemes belehatolnunk munkáiba. Nézzük *Fürdetés* című képén az álló anyát jelentő vonalakat. Ezek nemcsak a fiatal anyát mutatják meg, hanem jelentős formai sommázatok is, mert a vonalak szerepe már nemcsak a motívum közlése, hanem modellt és példát is adnak a fogalom megteremtésére. Stettner vonal-hangjában nosztalgia és elégia elegyedik a proletársorsra való emlékezéssel. Arra emlékezik képein, ami hajdan több szépre volt érdemes, az egykor joguktól megfosztott finomságoknak tesz történelmi igazságot. Favágók, munkások, bérházak lakói jelennek meg e képeken, s ábrázolásukkal a művész ugyanahhoz az életanyaghoz nyúl, amely szocialista örökséget hagyó képzőművészeinket is alkotásra serkentette.

Raszler Károly művészetében is az emlékezés tárja fel a legmegindítóbb szépségeket. A régi, még ma is használatos tárgyak zord, de nosztalgiát is rejtő ábrái alkotják kiállított munkáinak egyik sorozatát. Ez az a tárgyi világ, ez az a realitás — vallja a művész —, amelyben értelme és a vele egy sorsúak értelme kibontakozott. S e szürke hétköznapok tárgyi világának ábrázolásával mutat rá mai realitásokra is: szénkályha, mellette szeneskanna, petróleumlámpa, a mosókonyhák bádogkályhája, szivattyús kút stb. *Csendélet* (I—X) címmel szerepelnek ezek a kis méretű karcok, amelyek mindenképpen alkotójuk igen jelentős munkáinak mutatkoznak. Az *„Egyenlőséget ,szabadságot"* tus, rézkarc és litográfia technikájú sorozatában az elnyomott népek szabadságharcának jogossága mellett tesz hitet.

Csohány Kálmán inkább a vásárhelyi iskolához kapcsolódik litográfiáiban és karcaiban feltáruló szemléleti világával és a felvetett életanyag tekintetében. Művészi magatartásában és programjában azonban van valami sajátos egyéni heroizmus: ez abban nyilvánul meg, hogy makacsul és következetesen ragaszkodik a *közvetlen kifejezés* igényéhez. Csupán a magyar népművészet stilizáló eszközeinek szemléletét tartja meg, ezt tölti meg a maga humánus és gazdag mondandójával. Csohány művészetének tartalmisága: a mindent befogadva megértő moralitás; művészete azonban ebből a mindenből csak az emberileg nemest hirdeti.

Reich Károly az örök emberi érzés, a gyermekszeretet kifejezője képzőművészetünkben. Olyan alakja ő hazai grafikánknak, amilyen Móra Ferenc volt a századelő irodalmának: *emberségében bölcs*. S e bölcsesség teszi humánussá, mesélővé őt, s megannyi öröm keltőjévé a gyermekeknek alkotott derűs, vidám rajzait. Amikor pedig a nagy irodalmat illusztrálja — Babits,

Digitized by Google

Radnóti, József Attila verseit —, nemcsak a versek hangulata, szépsége ihleti ceruzáját, hanem a verset létrehozó valóságanyagot is belesűríti vonal-fogalmazásába.

A festői anyagból kiemelkednek *Szabó Zoltán* monumentális képei, energikus formai állításaikkal. És nem is annyira a nagyobb, mint inkább a kisebb méretű képei monumentálisak. *Kompozíció* című festményén anyát gyermekével ábrázol, kicsiny ez a munkája is, mégis ez fejezi ki talán leghiánytalanabbul készítőjének harcos proletár szemléletét. A proletár anya mint Magna Mater, mint az élet termője és fegyelmezője, szoborként hatalmasodik a kép középterében, s a mögötte magasló gyárkémények is ennek a rendnek a megismétlői, amelyet a proletár anya formái már kimondtak. Tárgyát és motívumait tekintve akár sematikusan tematikus is lehetne ez a kép. Ám a kompozíció egésze és a formák monumentális ereje érezteti velünk az alkotói állítás teljességét: azt, hogy Szabó Zoltán élete minden energiájával vallja, hiszi ezt az állítást. Semmiképpen sem spekulatív, szenvtelen megjelenítés ez, hanem személyes ügy, amelynek indítékai még valahol a proletár gyermeksorsból erednek. Szabó Zoltánnak a ható, a hatást okozó cselekvés az esztétikuma. Igaz, hogy nem eszköztelenül él vele, mint Csohány Kálmán, hanem tudatosan alkalmazza és használja fel a magyar festészet expresszív kubista, konstruktivista tanulságait, elsősorban *Nemes Lampérth Géza, Nagy Balogh János* hagyományait és mestere, *Barcsay Jenő* konstruktivizmusát. Vagyis mindenképpen a világ rendjét megfogalmazni kívánó formavilággal keresi a szövetséget. Ám a maga rendigénye fegyelmezettebb is, meg lazább is, mint amilyent a példák mutatnak, és az ilyen ellentétek szembenállásakor az indulatok döntenek művészetében. Ez az indulat olykor nagyobb méretekre is sarkallja, mint amilyenre erejéből telik, de — mint *Tatabánya I. és II.* című képei is bizonyítják — Szabó Zoltán igen jelentős eredményeket hozó alakja képzőművészetünknek. *Parasztasszony-fej* című nagy méretű képén a fény térteremtő eszközeivel is segíti azt, hogy a plasztícitás érvényre jusson a szobrászi formákkal megfogalmazott női alakon. Plasztícitás-igénye nagy. Igen fontos számára a képen megfegyelmezett tér, vagyis az a törekvés, hogy bírja, uralja az ismertet. Nyugtalan és progresszív forradalmi alkat — érzi, hogy a világ megváltoztatását még a képi modellen sem lehet csak a felületen elképzelni.

Konfár Gyula festményein laza szerkezetet formál, s a színeknek adja át benne a szerepet. Így kétségtelenül vitalitást nyernek képei, ám esetenként a szereplő színek indulati tartalmiságuk mellett harsány dekorativitást is hordoznak. Festői vérbőségére azonban mindig fegyelmezően hat a megfestendő téma komolysága, pátosza. Ezt bizonyítják *Martin, Auschwitz, Halottsiratő* és *Bányászok* című festményei.

Festőiség tekintetében *Sarkantyú Simon* kiállított képei igen kifinomultak. Különösen kis méretű képeiből sugárzik elő szordinós zsongásokkal franciás báj és könnyedség. Csak a poétikus hajlamú festő ecsetje nyomán szólalnak meg ezek az eszközök. És úgy tetszik, hogy a kis méret is szükséges, mert nagyobb képein nem elégségesek ezek az eszközök, zsongásuk elhal az úsztatott térben, s nem tudnak egy hangzássá, egy jelentéssé szépülni. Ebben a vonatkozásban kivétel *Dohányszedők* című nagy méretű képe, igaz, hogy itt a szereplő alakok is motiváltabbak, mint más nagy méretű képein. Sarkantyú Simon alkotásai közül csendéletei a legmegejtőbbek, ezek hűséges közvetítői alkotójuk lírikus, szemlélődő alkatiságának.

Vati József képeinek is az élet szép jelenségeit ünneplő közvetített látás az

Digitized by Google

esztétikuma, ez különösen *Anya* című nagy méretű, álló formátumú kompozíziójra vonatkozik. Képei inkább halk vallomások, nem feszülnek bennük robbanó indulatok, ám igen tisztes festői értékeket hordozó kulturált formai hangjuk mégis megkapja a nézőt. *Virrasztók* című olajfestményének finom eszközű, komoly hangja is meggyőz bennünket Vati személyiségének és festőiségének értékeiről.

Ridovics Lászlóban — kiállított képeinek tanúsága szerint — igen tartalmas közlési szándék feszül. Az eleven valóság ihleti ecsetjét: szocializmusunk építésének lendülete *(Oxigénfújás az elektromos kemencébe)*, a vietnami nép áldozatos harcának tragikus vonatkozása a *Vietnami anya*. Tiszteletre méltó ez a programos, a társadalmunk szemléletét képeiben is hirdető feladatvállalása. Éppen ezért, művészetének még teljesebb hatásfoka érdekében kell megmondanunk, hogy a képeiben közvetített festői értékek még nem mindig vannak arányban nemes szándékával. Még meggyőzőbbet alkothatna, ha festészetében elkerülné az azonos megjelenítés formai fordulatait, (azt, hogy azonos feszültségű színeffektusok ismétlődjenek a különböző témájú és tartalmú képeken). Ridovics László képességéből telik arra, hogy még élményesebb színhatásokkal töltse meg figurális képeit; példák erre remek tájképei, és csendéletein is jó színhatásokkal találkozhatunk. Legelmélyültebb alkotásai portréi, melyeken a modell iránti tiszteletet a színek összhangja is kifejezi: *G. E. portréja* és a *Nagymama* kedves alakja bizonyítja ezt.

A kilenc képzőművész, öt festő és négy grafikus közös kiállítását láthatóan *a közös eszmei program:* a szocialista képzőművészek hagyományai, a szocialista jelen szolgálatának vállalása és valóságunk képzőművészeti megfogalmazásának igénye hozta létre. Legelmélyültebb munkáikban egyre jobban és sikeresebben váltják valóra ezt a törekvésüket.

Kovács Gyula

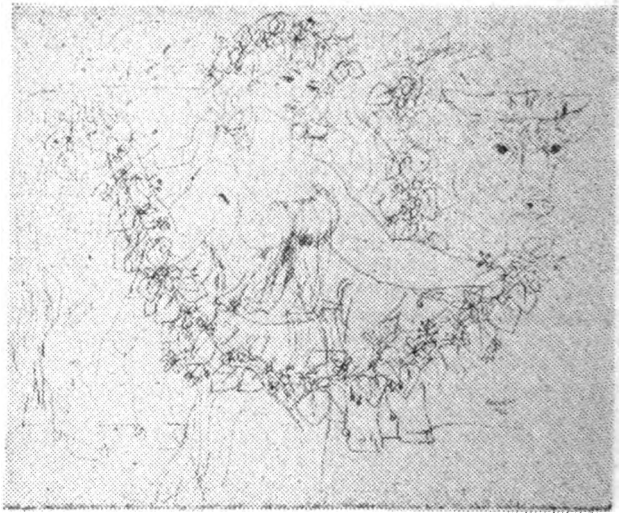

Reich Károly:

Ünnepi készülődés

Digitized by Google

Tájékozódás

Számvetés és útjelzés a Lengyel Kultúra Kongresszusán

A varsói Nagyszínház a lengyel kultúra legújabb, legnagyobb és — tegyük hozzá — legpazarabb fellegvára, amely máris belopta magát a kultúrakedvelő közönség szívébe. Most újabb eseménnyel tette híressé magát: október elején otthont adott a *Lengyel Kultúra Kongresszusának*, amely — varsói megállapítások szerint — az ország történelmében az első kísérlet arra, hogy felmérjék a lengyel nép kulturális örökségét, számot adjanak arról a nagyarányú kulturális fejlődésről, amelyet az ország a szocializmus építésének éveiben elért, és megszabják a kultúra fejlesztésének és terjesztésének feladatait. Joggal mondhatjuk, hogy a kulturális élet minden területét átfogó és a lezajlott kongresszushoz hasonló tanácskozás még sohasem volt Lengyelországban.

Az esemény jelentőségét ezenkívül még az is növelte, hogy szervesen kapcsolódott *a lengyel állam ezeréves fennállása* alkalmából rendezett ünnepség-sorozathoz. Nemcsak programszerűen, hanem tartalmában és szellemében is. A millenniumi megemlékezésekhez hasonlóan a kongresszus is arra törekedett, hogy a maga területén elősegítse a múlt hagyományaiból és a jelen vívmányaiból, a nemzedékek által felhalmozott értékekből fakadó lehetőségek hasznosítását a szocialista Lengyelország felvirágoztatására.

A kongresszuson a kultúra összes területeinek mintegy kétezer képviselője vett részt. A plenáris üléseken kívül tizenkét szakbizottságban folyt a munka, s a háromnapos tanácskozáson 340 küldött ezer javaslatot nyújtott be. Mintegy harminc ország képviselői — köztük hazánkéi is — hallgatták végig a kongresszust.

Eszmei útjelzők között

A kongresszus témában hallatlanul gazdag volt. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a kulturális életnek csaknem minden lényeges kérdése napirendre került. Elsőként kell megemlítenünk, hogy a kongresszus alkalmat adott a lengyel kultúrpolitika néhány lényeges elemének ismételt körvonalazására, s a legfontosabb kérdésekben a Lengyel Egyesült Munkáspárt álláspontjának világos kifejtésére.

Digitized by Google

Ezekről szólott elsősorban *Zenon Kliszko* elvtárs, a LEMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára bevezető előadásában. Megállapította, hogy a haladó kulturális hagyományok, valamint az irodalom, a művészet, a tudományos gondolat és a műszaki kultúra modern vívmányai együtt táplálták azt a mélyreható folyamatot, amelyben az utóbbi két évtizedben az új, a szocialista lengyel kultúra formálódott. Ez a népi Lengyelország legnagyobb eredményei közé tartozik. További fejlődése is szervesen hozzákapcsolódik a szocialista társadalom megteremtésének, az új és a régi harcának, az osztályellentétek leküzdésének, a két világrendszer és világnézet összecsapásának bonyolult folyamatához. Jövőjét azoknak a társadalmi és politikai erőknek az eszmei útjelzői határozzák meg, amelyek a szocialista, népi Lengyelországot létrehozták.

Az eszmei útjelzők közötti haladás gondolata más-más formákban sokszor visszatért, és a kongresszus egyik vezérmotívuma volt. Ezzel kapcsolatban többen kifejezték azt is, hogy a politikai, társadalmi és gazdasági téren bekövetkező történelmi jelentőségű átalakulások a jövőben is döntően befolyásolják a kulturális életet.

A részvevők megfogalmazták a társadalom által a szocialista kultúrával szemben támasztott konkrét követelményeket. Nagy hangsúlyt kapott az, hogy a kultúra és a művészet avantgard-szerepe nem az új formák keresésében rejlik — habár ezt sem szabad lebecsülni —, hanem sokkal inkább abban, hogy új gondolatokat érleljen, új kezdeményezéseket indítson el, új, szocialista távlatokat tárjon fel.

A kongresszus részvevői hangsúlyozták annak szükségességét, hogy a kultúrát egyre jobban hassa át a szocialista humanizmus, amely védi az embert, az emberi méltóságot és élniakarást, segíti a társadalom érdekeivel összhangban kialakítani az egyéniséget. A kultúra harcoljon a reakció, az imperializmus ellen, az emberiség szabadságát és létét fenyegető háborúk megakadályozásáért. Terjessze azokat a magasztos erkölcsi tanításokat és példákat, amelyek a társadalmi javak, az emberi munka és tehetség, a hősiesség és az igaz ügyért való áldozatvállalás megbecsülésére ösztönöznek. Harcoljon a szűk látókörű egoizmus, a cinizmus ellen, az élet és harc értelmetlenségét hirdető eszmék ellen. Táplálja az izzó hazaszeretetet, a nacionalizmustól idegen hazafiságot, a függetlenségüket védő népekkel való szolidaritást. Éltesse a testvériséget azokkal a népekkel, amelyekkel a szocializmusunk és a béke védelmének közös eszméi fűzik össze Lengyelországot. „A szocialista kultúra új eszmei tartalma — mondotta Kliszko elvtárs — feleljen meg a kultúra széles körű elterjedéséből fakadó követelményeknek. Tükrözze azokat a sorsdöntő változásokat, amelyek következtében a kultúra a dolgozó nép közkincse lett, s hozzáférhetővé vált azok számára, akik az ország gazdái, a kulturális élet aktív részvevői és alkotótársak minden új kulturális érték létrehozásában."

Ennél a gondolatnál került szóba az alkotók felelőssége is. Minden felszólaló megfogalmazta azt a követelményt, hogy az írók, a művészek és a tudósok érezzenek nagy felelősséget azokért az eszmei és művészi értékekért, amelyeket a nagy tömegek közkincsévé kívánnak tenni. Legyenek tudatában annak, hogy műveikkel milliók tudatát és tetteit befolyásolják. Ezt a magasztos feladatot csak szocialista értékű alkotások teljesíthetik, amelyek összhangban vannak a Lengyelországbn folyó történelmi átalakulással, kielégítik az új közönség szellemi igényeit, életörömet árasztanak, s mindezzel hozzájárulnak az emberiség egyetemes kultúrájához.

Digitized by Google

Kultúrpolitikai elvek

A kongresszus ismételten megvilágította a LEMP és a lengyel kormány kultúrpolitikájának sarkalatos tételeit. Az elhangzottak tanúsága szerint — s ezt számos gyakorlati példa is alátámasztja — a lengyel párt a legtöbbre azt az alkotói irányzatot értékeli, amely folytatja a lengyel irodalom és művészet nagy hagyományait, vállalja és teljesíti küldetését a nép hazafias, forradalmi és szabadságmozgalmában, s osztozik a szocialista Lengyelország építéséért való felelősségben.

A lengyel kultúrpolitika biztosítja, hogy az írók és a művészek szabadon választhassák meg témájukat és kifejezési formájukat, s hangot adhassanak legegyénibb véleményüknek. Nem tűri azonban, hogy a kulturális alkotó tevékenységgel visszaélve, a szocializmussal szemben ellenséges eszméket propagáljanak, vagy olyan politikai törekvéseket támogassanak, amelyek a barikád másik, imperialista oldalán álló, a nép és az állam létérdekeit fenyegető erőket szolgálják.

A szocialista kultúra befogadja a más országokban születő igazi művészi értékeket, de bezárja kapuit a sznobizmus előtt, elutasítja a megalázó hajbókolást a business világában üzleti alapon létrehozott „tömegkultúra" előtt.

Két modell

Ezzel kapcsolatban megérdemelten nagy figyelmet keltettek azok a hozzászólások, amelyek górcső alá vették a szocialista és a kapitalista kulturális modell közötti alapvető különbségeket. Rámutattak arra, hogy Nyugaton sokan különválasztják a tömegeknek és a társadalmi „elitnek" szóló kultúrát. Ily módon a népi kultúrát nem emelik az egyetemes kultúra rangjára, hanem ellenkezőleg: számos területen „sterilizálják" ezt a tömegekhez szóló hírközlő szervek, kiforgatják tulajdonképpeni értékeiből és preparálják a vulgáris reklám nagy példányszámaival. A kultúrát meghatározott propagandacéloknak rendelik alá és sokrétűségét — üzleti meggondolásokból — a sportra és a turisztikára korlátozzák.

Ezzel szemben a szocialista kultúra nem lealacsonyító, hanem magasabbrendű feladatának tekinti a „tömegekhez szólást", s ezért a legnagyobb tudományos és kulturális értékeket terjeszti milliók körében. A szocialista és a kapitalista kultúra közötti alapvető különbség megmutatkozik a filozófiai mélységekben, s abban, ahogy a két kultúra a környező világgal foglalkozik, az emberek közötti viszonyt formálja, s a rosszat bírálja, vagy leküzdeni akarja.

Az alapvető eltéréseket látva, még szembetűnőbb, hogy Lengyelországban az új és jobb, szocialista kulturális modellért folyó harc nagy sikereket hozott és hoz ma is — állapította meg a kongresszus, s a háromnapos tanácskozásnak lényegében minden felszólalója tényekkel támasztotta alá ezt.

Számvetés

A kongresszus második nagy témaköre — néhány elvi jelentőségű kérdés tisztázása mellett — az ország több mint két évtizedes kulturális fejlődésének felmérése, a számvetés volt. Ez a téma rendkívül érdekes módon került megtárgyalásra. Nem volt olyan hozzászólás, amely teljességre törekedve elemezte volna 22 év kulturális fejlődését, hanem sok felszólalás mozaik-

Digitized by Google

köveiből állt össze a kép. Ennek mondanivalója teljesen egyértelmű volt: a legutóbbi két évtized évszázadokkal ért fel a lengyel kultúra történelmében.

A fejlődés társadalmi és eszmei vonatkozásai mellett (a kultúra közkinccsé válása, szocialista ihletettsége, magasztosabb eszményekre nevelő jellege stb.) a számokban kifejezhető változásokról is sok szó esett. Az egyik felszólaló büszkén számolt be arról, hogy Lengyelországban ma mintegy 70 színház, 7 opera és operaszínpad, 20 filharmónia és csaknem 300 múzeum várja látogatóit. A színházakba és a hangversenyekre évente 20 millióan járnak, a mozikba 170 millióan, a múzeumokba 14 millióan (annyian, mint Olaszországban!). Mások örömmel újságolták, hogy a lengyel városokban ma már minden családnak van rádiója, a falvakban pedig minden harmadik családnak; a televízió-előfizetők száma két és fél millió. A számítások szerint naponta 10 millióan nézik a tv műsorát. A közoktatás eredményeit jelzi, hogy az általános iskolákban megnégyszereződött, a főiskolákon meghatszorozódott, a szakiskolákban és a levelező tagozatokon megtízszereződött a tanulók száma.

A lengyel kultúra külföldi sikereit bizonyítja, hogy Lengyelország jelenleg 60 országgal folytat kulturális cserét, 1945 óta több mint 3 millió példányban jelentek meg külföldön lengyel szépirodalmi művek. Egy magyar vonatkozású példa is elhangzott: a budapesti Lengyel Kultúra 15 év alatt 650 kiállítást, 4000 filmbemutatót rendezett, és tanfolyamain 5000 hallgatót vezetett rá a lengyel nyelv ismeretének útjára.

Az új kultúra kialakulásának néhány időszerű kérdése

Az eredmények kapcsán sokan méltatták *az állam támogatását a kultúra fejlesztésében.* Az egyik felszólaló tréfásan azt mondta a népi államról: „Soha jobb mecénást!" A lengyel állam a kultúra és a művészet szükségleteinek kielégítésére évente 2,6 milliárd zlotyt fordít (nem számítva az intézmények és vállalatok saját eszközeit), valamint 500 milliót költ kulturális beruházásokra. Az új ötéves terv értelmében a kultúra 1966 és 1970 között az eddiginél jóval többet, 17,8 milliárd zlotyt kap. Ezenkívül csaknem 3 milliárd áll rendelkezésre beruházások céljaira és másfél milliárd a kultúrát kiszolgáló iparágak, például a nyomdaipar korszerűsítésére.

Vitatéma volt a *kultúra és a technika kapcsolata* is. A technikai haladás évszázadában élünk, amelyben a kulturális változások lassabban érlelődnek, mint a technikai csodák. Mintha a technika elnyomná a humán tudományágakat — hallatszik itt-ott. A szocialista rendszerben azonban nem lehetnek számottevő ellentétek a technika és a kultúra között. Ezt két felszólaló is bizonyította gyakorlati példákkal. Egyikük elmondta, hogy a mérnök, a technikus a mi világunkban nemcsak magas képzettségű szakember, hanem a maga fontos területén országos ügyek intézője, a termelés szervezője, emberi kollektíva vezetője is. Ismernie kell a gazdaságtant, de — legalább egy kicsit — a lélektant, a pedagógiát is, egyszóval humanista kultúrával kell felfegyvereznie magát. A humanista tudományágak művelőinek is tisztában kell lenniük a modern technika szerepével, funkciójával stb. A másik hozzászóló azt hangsúlyozta, hogy az a technika, amely új ipari központokat létesít a kevésbé fejlett területeken, amely villamosít, a közlekedést és a hírközlést fejleszti, mindezzel a legnagyobb szolgálatokat teszi a kultúrának. Ennél a témánál azt is szóba hozták, hogy a technikát gyakran azzal vádolják: az emberiség pusztításának elemeit hordozza magában. Pedig

Digitized by Google

— mondották — ez a bűn nem a technikát terheli, hanem az imperialista erőket, amelyek a technikai vívmányokat az emberiség ellen akarják fordítani, s ezekkel szemben a humán és műszaki tudományok képviselőinek közös frontot kell alkotniuk.

Nagy figyelmet keltettek *a munka és a művészet kapcsolatát* fejtegető hozzászólások is. Általános volt az a vélemény, hogy a művészet egyik ősforrása az emberi munka. „A művészet — nagyszerű munka, s a munka akkor válik művészetté, ha a fizikai erőfeszítést magasabb színvonalú szellemi tevékenység egészíti ki."

A kultúra terjesztése a munkások és parasztok között

Ez a téma fontosságának megfelelő helyet kapott a kongresszuson. Először is megállapították, hogy a kultúra terjesztése szempontjából nemcsak az üzemeket tekinthetjük úgynevezett munkáskörnyezetnek, hanem a többnyire munkások lakta negyedeket, az ipartelepeket környező városokat és falvakat is. Ezután rámutattak arra, hogy a munkások között más kulturális tevékenységekhez képest aránytalanul nagy szerephez jut a szórakoztató-ipar. Különösen az ifjúság nevelése szempontjából hátrányos ez, mert a kulturális munka a fiatalok egy részének nem nagyon magas igényeihez alkalmazkodik, ahelyett, hogy nevelő tevékenységével éppen emelné a fiatalok igényeit, kiterjesztené érdeklődési körüket. A hozzászólók nagy fontosságot tulajdonítottak az üzemi kultúrotthonoknak, a kluboknak és az egyéb kultúra-terjesztő központoknak.

A vidéki problémák kapcsán mindenekelőtt a színvonal került szóba. „A falu ma már a kultúra legnagyobb értékeit is átérzi és megérti, ezért a legjobb alkotásokkal kell a parasztok közé mennünk — mondotta egy író. — A falu nagy bölcsességével, eredeti ihletével megtermékenyíti a népi kultúrát, s ez arra kötelez, hogy a legértékesebb művekkel törlesszük tartozásunkat." Sokan hozzátették, hogy színvonalas művek terjesztésével lehet legjobban hozzájárulni ahhoz a harchoz, amelyet a falvakban a születő szocialista kultúra a burzsoá és az egyházi kultúra maradványaival szemben folytat. Fontos feladat a város és a falu kulturális színvonala közötti eltérések csökkentése, a falu színvonalának emelése útján. Gondolni kell az egyes országrészek egyenletesebb kulturális fejlesztésére. Megfelelő repertoárt kell összeállítani a vidéki művészegyüttesek számára. Ilyen és ehhez hasonló javaslatok hangzottak el.

Külön téma volt *„a kultúra társadalmi mozgalma"*. Ezen Lengyelországban az öntevékeny kulturális együttesek és csoportok mozgalmát, a kultúra társadalmi munkásainak tevékenységét értik. Nagy elismeréssel és megbecsüléssel beszéltek a kultúra sok ezer lelkes terjesztőjéről és fejlesztőjéről, az öntevékeny együttesek egyre színvonalasabb munkájáról, s elengedhetetlen követelményként fogalmazták meg a társadalom sokrétű, politikai, erkölcsi, szakmai és anyagi támogatásának szükségességét.

A lengyel írók és művészek széles látókörű, nagy politikai érdeklődésű emberek. Természetes tehát, hogy a kongresszuson szóba került az emberiség ellen elkövetett egyik legnagyobb bűntett is: az *Egyesült Államok vietnami agressziója*. A felszólalók szenvedélyes hangon követelték az agresszió azonnali beszüntetését, és ünnepélyes felhívásban fordultak „a jót és a szépet szerető emberekhez" szerte a világon: „Védjétek a kultúrát, óv-

Digitized by Google

játok az emberi gondolat és alkotás vívmányait a pusztítás erőivel szemben... Felhívunk minden jóakaratú embert, támogassa a vietnami népet az igaz ügyért folyó harcában."

Eredményes munkaértekezlet

Az említett és véleményem szerint külön figyelmet érdemlő, a plenáris üléseken is szóba került kérdések mellett a bizottságokban több száz javaslat, gondolat, elképzelés és bírálat vetődött fel. Minden bizottság más-más témakörrel foglalkozott, de munkájukban mégis fellelhető néhány érdekes, közös vonás. Mindegyikben elismeréssel szóltak a kultúra nagyarányú fejlődéséről a népi Lengyelországban, és a maguk területén igyekeztek választ adni arra a kérdésre: „hogyan tovább?" Az alkotók nagy felelősségérzettel foglalkoztak a lengyel kultúra jövőjével, és általános volt az a meggyőződés, hogy a fokozott erőfeszítések, az eszmei elkötelezettség, a jobb szervezés még gazdagabb gyümölcsöket érlel. A bizottságokban nagy elismeréssel beszéltek a szocialista építés politikájáról, a lengyel párt és kormány kultúrpolitikájáról. Megfogalmazták a mai nemzedék felelősségét azért, amit örökségül hagynak a következő nemzedékre anyagi és szellemi javakban, példaképekben, eszményekben.

A bizottságok szót emeltek az ellen, hogy egyesek azzal mentegetik bizonyos kulturális művek alacsony színvonalát: „ez kell az egyszerű embereknek"! Az egyik felszólaló joggal jegyezte meg: ez csak néhány úgynevezett művésznek vagy szervezőnek kell — az emberek színvonalas alkotásokat igényelnek. A kongresszus határozott harcot követelt a giccsek, az olcsó szórakozást nyújtó, az igazi kultúrától távol álló írások, művészeti „alkotások" ellen.

Több bizottság foglalkozott az irodalmi és művészeti kritika eszmei nevelő szerepével és feladataival. Követelték, hogy a kritika nagyobb alapossággal és felelősségérzettel befolyásolja a művészeket és a közönséget.

Külön téma volt a kultúra terjesztésének számos formai és módszerbeli kérdése, a gyermekeknek és az ifjúságnak szóló alkotások problémája, egyszóval mindaz, ami a kultúra képviselőit ma elsősorban érdekli Lengyelországban.

A kongresszus részvevői határozatban foglalták össze tanácskozásuk eredményeit. Kijelentették: tudatában vannak annak, mit vár tőlük a lengyel társadalom. Hitet tettek amellett, hogy a nép sorsa és kultúrájának sorsa elválaszthatatlanul összefügg. A lengyel kultúra dolgozói mindenben egyetértenek azokkal a nagyszerű és messzire tekintő célokkal, amelyeket a Lengyel Egyesült Munkáspárt a nép elé tűz. „Jövőnk a lengyel kultúra teljes felvirágzásának korszaka legyen" — fejeződik be a határozat.

A Lengyel Kultúra Kongresszusa munkaértekezlet volt. Nemcsak határkő, hanem új kiindulópont is abban a nagy munkában, amelyet az egész lengyel nép a LEMP, a munkásosztály vezetésével az új szocialista lengyel kultúra kialakításáért végez. A kongresszus legfőbb tanulsága: számítani lehet ebben a munkában az irodalom, a művészet és a tudomány művelőire.

Pálos Tamás

Digitized by Google

Munkára nevelés — család — társadalom

A Társadalmi Szemle októberi számában megjelent Székely Endréné cikke a munkára nevelésről. Ezt szeretném kiegészíteni, mégpedig a család vonatkozásában.

A „munkával munkára nevelés" során — amely éppenséggel nem könnyű feladat — sok elkerülhetetlen nehézségbe ütközünk, s magunk is szükségtelenül tetézzük ezt néhány rossz alternatívával. Ilyen például az, hogy a munkára nevelést gyakran csupán az ifjú nemzedék kérdésének tekintjük. Az a felfogás rejlik e mögött, hogy a felnőttek már úgyis tudják, hogy munkátlanul nem lehet megélni, az ifjúságot is meg kell tehát tanítani erre a bölcsességre. Azt gondolom, a kérdés így értelmetlen. A szocialista társadalom viszonyai között végeredményben minden embernek dolgoznia kell, a kérdés inkább az, hogy *mi számára ez a munka:* csak az egyéni megélhetés diktálta kényszer-e, függetlenül társadalmi hatásától és hasznosságától, sőt attól is, hogy érdekli-e az egyént, vagy pedig egyúttal saját önbecsülésének egyik legfőbb eszköze is, amely nem csupán a maga, hanem mások, a társadalom egésze számára is hasznos? Ha így értelmezzük a munkára nevelést, akkor a kiindulás az lesz, hogy hogyan tudjuk kialakítani, pontosabban: mindinkább *megközeliteni azt a szemléletet, amellyel az ember ilyen, humanisztikusabb igényeket támaszt a maga munkájával szemben.* Véleményem szerint ez a munkára nevelés középponti kérdése. S ez természetesen nem csupán a fiatal nemzedék, hanem egész társadalmunk egyik leglényegesebb nevelési ügye.

Ebben a gondolatkörben mozogva az is természetes, hogy a munkára nevelésnek megvannak a maga társadalmi feltételei, s így az nem egyszerűen a propagandamunka, az oktatás feladata. Közismert ugyanis, hogy *az a társadalmi közeg* jelenti e tekintetben a legfőbb hatást, amelyben az ember a maga közvetlen tapasztalatait szerzi: az iskola, az üzem, a család stb. Eszközei között pedig a verbális behatás csak másodlagos jelentőségű, az élet mindennapi, társadalmi és egyéni tapasztalatai mellett.

Véleményem szerint a *fizikai munkáról is* ebben a felfogásban kell beszélnünk. Székelynének ugyanis teljesen igaza van abban, hogy „az 1961. évi iskolatörvény a munkát az ember egységes tevékenységeként, az intellektuális és kivitelező tevékenység egységeként értelmezi és állítja távlati célként kommunista nevelésünk egész rendszerének középpontjába." Iskolarendsze-

Digitized by Google

rünk számára tehát nem a munka egyik-másik típusával kapcsolatosan merül fel a feladat, hanem egészben véve a munkával kapcsolatosan. Ezt pusztán azért említem meg, mert iskolai és iskolán kívüli területen is gyakori az a felfogás, amely a munkára nevelést a fizikai munkára neveléssel azonosítja, s a munka megszerettetését is a fizikai munkára korlátozza.

(Ez a leszűkítés még akkor is célszerűtlen, ha a jelenlegi történelmi helyzetben különösen fontos és égető tennivalóink vannak a fizikai munkával kapcsolatban.)

Kétségtelen tény, hogy a társadalom meghatározott termelési módjai nem csupán együttjárnak egyes munkafajták és emberi tevékenységek bizonyos típusaival, hanem egyúttal kialakítják ezeknek a munkáknak a társadalmi értékhierarchiáját, presztizsskáláját. Az egyes munkatevékenységek különböző típusai nem mindig a termelési viszonyok függvényei, egy részüket közvetlenül alakítja ki a termelőerők fejlődése, ezek tehát nem feltétlenül és nem mindig osztályjellegűek. E munkafajták társadalmi presztizse, értéke, rangja azonban osztályjellegű, és mindenekelőtt az uralkodó osztály objektív helyzete és értékrendje nyomja rá bélyegét. Így az osztályellentéten alapuló társadalom a szellemi és fizikai munka elkülönítése és szembeállítása mellett kialakította a kettőnek azt az *érték-sorrendjét* is, amely szerint a fizikai munka valami alacsonyabb rangú, a szellemi munka pedig akkor is magasabbrendű, értékesebb tevékenység, ha egyes formái esetleg nem is járnak együtt magasabb fizetéssel. Ez a mi számunkra — közismert módon — nemcsak a múlt problémája. A munkával munkára nevelés keretében még sokat kell tennünk a fizikai munkával szembeni averzió, lebecsülés megszüntetéséért. De ezt nem oldhatjuk meg azzal a jelszóval, hogy „szerettessük meg fiatalságunkkal a fizikai munkát!" Ezzel ugyanis — ellenkező előjellel — megismételnénk azt a régi szemléletet, amely a kettő közül az egyiket kiemelt helyre állítja. A szocialista társadalom humanista és demokratikus álláspontja azt követeli meg, hogy a munkát — egyéni és társadalmi szinten egyaránt — *társadalmi hasznossága szerint becsüljük meg.* Ebben a keretben s csak ebben a keretben lehet leküzdeni a fizikai munkával szembeni averziót, semmi esetre sem azon az úton, amely a fizikai munkára korlátozza a munkára nevelést. Ez nemcsak eredménytelen lenne, hanem anakronisztikus is, mert ellentétes a technika mai fejlődési tendenciáival, amelyek — a folyamat minden ellentmondásossága ellenére is — egyre növelik a munkatevékenység szellemi mozzanatainak jelentőségét.

Az iskola és a család viszonya

Az ember szűkebb környezetének összetevői közül vizsgáljuk meg mindenekelőtt a családot, mint az ifjúság nevelési közegét.

Meglehetősen elterjedt nézet az, amely a munkára nevelést elsősorban az iskola feladatának tartja, s e téren a család hivatását valami kiegészítő, segítő tevékenységben látja.

Korántsem akarom tagadni azt, hogy szocialista tartalmú nevelési rendszerünkben az iskola foglalja el a középponti helyet, de hangsúlyozom, hogy a család szerepe és feladata e téren is jóval nagyobb, mint amilyennek gyakorlatilag és elméletileg sokan tekintik. Márcsak azért is nagyobb, mert a család hatása *sokkal folyamatosabban* kíséri végig a gyermeket egész életén,

Digitized by Google

és emellett sokkal erősebben kötődik össze különböző típusú *érzelmi* mozzanatokkal, mint az iskolai oktatás.

„Dehát — mondják — a család lényegénél fogva individualista szemléletre nevel! Társadalmunkban az ifjúság számára a kollektivizmus szellemét az iskola képviseli". Ez egyike azoknak a hamis alternatíváknak, amelyeket sokan minden bizonyíték nélkül elfogadnak. Felszínesen szemlélve a dolgot, valóban úgy tűnik, hogy a magánélet állandó forrása az individualizmusnak, az iskola pedig — minthogy közvetlenebb társadalmi kontrollal és irányelvek szerint szervezhetjük — ab ovo kollektivizmussal telítődik. Úgy látszik tehát, mintha az individualizmus forrása az egyén volna, a kollektivizmusé pedig a társadalom. Ez tetszetősen hangzik ugyan, de csak akkor volna igaz, ha létezne egyén társadalom nélkül és társadalom egyének nélkül. Valójában *mindkét szemlélet össztársadalmi tényezőkből fakad;* az iskola és a család a maga sajátos jellegének megfelelő formában és módon közvetíti őket — de ugyanazokat közvetíti. Mindkettő egyaránt színhelyévé válhat tehát az individualizmus újratermelődésének és a kollektivista szemlélet kialakításának is. Más dolog természetesen az, hogy mindkettő a *maga sajátos módján* közvetít. A családnak elsősorban az a sajtossága, hogy szokássá, hagyománnyá transzformálja át az össztársadalmi hatásokat, s a mindennapi élet tevékenységének állandó sztereotípiájává alakítja át őket. Ezek a szokás- és hagyományelemek egyrészt erős konzerváló tényezők is minden újjal szemben. Köztudomású, milyen nehezen alakul át szokássá és hagyománnyá valamely értelmileg belátott és elfogadott dolog, s hogy mily makacsul képesek ezek a hagyományok ellenállni az értelemmel már belátott új szemléletnek és tényeknek. Másrészt viszont éppen ez indokolja azt, hogy nagy figyelmet szenteljünk a családnak, mint nevelési közegnek. Ebben ugyanis minden elsajátított új a legtartósabb rögződik azzal, hogy szokás- és hagyomány-elemmé alakul át.

Munkára nevelés és háztartási munka

Hogyan áll a „munkával munkára nevelés" a családban, ott ahol a mindennapi élet a legalkalmasabb arra, hogy szokássá és hagyománnyá érlelje a gyermekben a mindennapi tapasztalatokat, a tevékenységet és a szemléletet?

Kiindulópontként állítsunk szembe egymással két jelenséget. Az egyik oldalon — néhányat a leggyakrabban elhangzó panaszok közül: „A társadalom manapság elkényezteti a gyermeket. A mai gyermek mindent készen kap, s ráadásul még számtalanszor közvetlenül meg is magyarázzuk neki, hogy milyen jogai vannak. Hát hogyne lenne hálátlan legtöbbjük?" „Hogyan lehetne ma rendesen nevelni a gyermeket, amikor nincs erre idő? A szülők egész nap dolgoznak, és mikor végre hazakerülnek, ott várja az anyát a háztartási munkák tömege. Jóformán arra sincsen ideje, hogy szót váltson gyermekeivel. Hát lehet ezekután csodálkozni azon, hogy annyi ma a rosszul nevelt gyerek?"

Ezekkel a panaszokkal szemben ott áll a KSH országosan reprezentatív vizsgálatainak anyaga, amely arra is kiterjedt, hogy milyen mértékben vesznek részt a háztartási munkákban a 10 éven felüli gyermekek. Ebből a következő tűnik ki: olyan családokban, ahol az anyának kereső foglalkozása van, *a gyermekeknek 33,8 százaléka segít,* ahol pedig az anya háztar-

Digitized by Google

tásbeli, *ott csupán 20,6 százalékuk.* Hogy a kép még világosabb legyen, tegyük hozzá, hogy a kéttagú háztartásokban (ezeknek majdnem 100 százaléka egyedül álló anyából és a gyermekéből áll) a segítő gyermekek százaléka csupán 26,7 százalék. A gyermekek házimunkában való részvételének ezt a döbbenetesen alacsony arányát még súlyosabbá teszi az, hogy a vizsgálat során semmiféle alsó határt nem állapítottak meg a segítés mértékére vonatkozóan: már az is segítésnek számít tehát, ha a gyermek esetenként bevásárol.

A családnak a munkára és munkával nevelésben való részvétele természetesen nem csak háztartási segítésből áll. Ez a már kifejtett álláspontomból is következik. De a háztartási segítés rendkívüli fontos része ennek a nevelésnek, s ezért célszerű röviden számbavennünk, hogy milyen feladatot tölthet be a gyermek nevelésében háztartási munkájuk.

Ez a tevékenység egyrészt szerves része bizonyos ismeretek, készségek elsajátításának. A háztartási munkákkal kapcsolatos ismeretek ma és még egy jó ideig társadalmilag nagy átlagban szükséges ismeretek. Meglehetősen messze vagyunk még attól, hogy a háztartás — Lenin szavai szerint — „társadalmi iparrá" alakuljon át. Az emberek többsége számára a mindennapi életnek elkerülhetetlen kényszere a házimunkák elvégzése, s aki nem ért ehhez, az hátrányba kerül. Legalább is azzal, hogy több idejébe kerül e munkák elvégzése, mint annak, aki ért hozzájuk. Nem csupán a főzés, a takarítás stb. tartozik ide, hanem azok az apróbb javítások is, amelyek a varrástól kezdve a fúrás-faragásig sokféle munkára kiterjednek. Manapság igen gyakori az, hogy a gyermekek a pedagógusoktól tanulják meg, hogyan kell egy gombot felvarrni, egy harisnyát rendbehozni, vagy egy szöget ügyesen beverni. Pedig az iskolának ebben — véleményem szerint — *csak segítő feladatai* lennének akkor, ha *a család elvégezné* a maga feladatát ezen a téren.

Az otthoni segítés, a háztartási tevékenység a rendszeretet kialakításának és — a lakáskultúrával kapcsolatos ízlés fejlesztése révén — általában az ízlés fejlesztésének is eszköze. Rendkívül paradox helyzet az, hogy a pedagógus azt kívánja a gyermektől, vigyázzon iskolai felszerelésének külalakjára, otthon viszont vagy nem fontos a lakás szép külalakja, vagy — és ez a gyakoribb — *mások* feladata ennek a megteremtése.

Milyen erkölcsi szemléletet közvetít az a család, amelyben a gyermek teljesen kimarad a közös feladatok elvégzéséből, s ennek a munkának csupán az eredményeit élvezi? Az ilyen erkölcsi szemléletnek az a lényege, hogy valamelv csoporthoz tartozni annyit jelent, mint bizonyos jogokat élvezni. A kötelességek viszont természetszerűen a többieké, adott esetben a szülőké: ők kiszolgálják a gyermeket, rendszerint azzal a jelszóval, hogy „legyen neki jobb és kényelmesebb élete, mint nekünk!" Ilyen családokban a vitathatatlan szülői jószándék végeredményben nem csupán kitermeli a gyermekben a követelőzést, hanem ki is írtja belőle azt a szemléletet, hogy a másokhoz tartozásból fakadó segítőkészség természetes emberi magatartás. Az ilyen családi gyakorlat arra szoktatja a gyermeket, hogy természetesnek tartsa a zsarnok és a mártír, vagy másképpen kifejezve az úr és a szolga viszonyát, ami pedig sem az egészséges demokratikus szemlélettel, sem a kollektivizmussal nem fér össze. Hogy ebben az esetben rendszerint nemcsak a gyermek zsarnok, hanem az apja is, a mártír pedig az anya, az egyáltalán nem szépít a helyzeten. Sőt ezzel a család továbbadja a régi

Digitized by Google

családtípusnak azt a hagyományát, amelyet már maga a női kereső foglalkozás is anakronisztikussá tett, s amelynek anakronisztikus voltát a szocialista átalakulás még fokozza.

A gyermek ilyenfajta „megkímélésével" a szülők nemcsak a gyakran felpanaszolt hálátlanságnak a magvát hintik el, hanem meg is rövidítik a saját, valóban szűkre szabott idejüket. A gyermekek háztartási munkája ugyanis tényleges segítség és időmegtakarítás, ha egy ideig ez nem is érezhető. (A gyermek betanítása, rászoktatása az adott munkafajtákra egy ideig inkább még időbefektetés, amely csak később térül meg.) A közösen végzett munka beszélgetési alkalom is a gyermek és a szülő számára. Ilyen beszélgetésre ma másként valóban nagyon kevés idő jut, s ezt a kevés időt még jobban megrövidíti az, aki felmenti a gyermeket a házi munka terhei alól. Persze, reális ellenérvek is vannak. A legsúlyosabb ezek között az, hogy a tanulók valóban túl vannak terhelve az iskolában, különösen a felső tagozaton, s méginkább a középiskolában, s a továbbjutásért, a továbbtanulásért folyó verseny mezőnye is meglehetősen erős. Mégis azt hiszem: az a gyermek, aki csak úgy tud jó tanulmányi eredményt elérni, hogy éjt nappallá téve tanul, azt vagy nem szoktatták rá a tanulás helyes módszerére, vagy pedig a képességei nincsenek összhangban a maga vagy a szülei pályaválasztási ambícióival. Vannak természetesen olyan időszakok, amikor valóban szükséges lehet felmenteni a gyermekeket az otthoni, házi munka terhei alól. Ez azonban nem válhat évekig tartó, rendszeres gyakorlattá. Ennél azonban sokkal fontosabb kérdés az, hogy mi, szülők, önmagunk számára sem mindig tisztázzuk kellőképpen azt, hogy mi fontosabb: a gyermekünk egyénisége, vagy a diplomája? Az-e, hogy a gyermekünk *milyen* legyen, vagy pedig az, hogy mi legyen.

Munkára nevelés és a szülők pedagógiai szemlélete

A munkára és munkával nevelésnek egy másik nagyon lényeges része: *a munkára vonatkozó humanisztikus szemlélet kialakítása* a családban. Egyedül természetesen nem végezheti el a család ezt a feladatot; e tekintetben a társadalom általános munkafeltételei a legfontosabb tényezők. Hogy a felnövekvő fiatal generáció a munkában olyan tevékenységet lásson, amely a maga és mások számára hasznos, amely érdekes, amelyet tehát nem isten büntetéseként végez az ember, hanem a *maga lényegének érez* — ennek elérése elsősorban össztársadalmi ügy; nem kis mértékben a társadalom objektív viszonyainak fejlődésétől függ. Ezek a viszonyok teremtik meg a munka humanisztikusabb feltételeit, s állítják fel valamely időszakban a folyamat legfontosabb korlátait is. A kérdés éppen az, hogy a család a maga sajátos módján közvetíti-e a gyermekhez mindazt, amit ezzel kapcsolatban társadalmunk fejlődése már lehetővé tesz?

Társadalmunk jelenlegi fejlettségi fokán a munka elsősorban még a megélhetés közvetlen kényszere az ember számára. Így az embernek a munkához való viszonyát *mindenekelőtt közvetlenül anyagi tényezők* motiválják. De emellett az ember és a munka viszonyában vannak már olyan motiváló tényezők is, amelyek nem kizárólag az anyagi tényezőkkel függenek össze, vagy éppen szemben is állnak a pillanatnyi anyagi előnyök megszerzésével. Itt nemcsak a társadalmi munkára gondolok, hanem a foglalkozásszerűen végzett munkának olyan elemeire is, mint a *munka által terem-*

Digitized by Google

tett emberi kapcsolatok igénye, mint a munka által teremtett *biztonság* —, amely nem teljesen azonos a megélhetés anyagi tényezőivel — és az, hogy az ember éppen munkájával lesz hasznos, fontos, *sőt nélkülözhetetlen* mások számára.

Bizonyítható tény, hogy már megvannak a munkának ezek a motivációi, ha társadalmi átlagban még nem is ezek a legjelentősebbek. Ebben a vonatkozásban a mindennapi élet közvetlen tapasztalatai és a szociológiai vizsgálatok anyagai azonos eredményekre jutnak. Ezek a tényezők még olyan embereknél is megvannak, akik egyszerű, közvetlen kérdésre habozás nélkül azt válaszolják: kizárólag azért dolgoznak, mert „muszáj", mert enélkül nem élhetnének meg. Ezek a motivációk *még igen kevéssé tudatosultak*, és még kevésbé jutnak el a szülőtől a gyermekhez.

Ehhez ugyanis mindenekelőtt az kellene, hogy a szülő a gyermekben *embert* lásson, akit a szülőnek a családon kívüli tevékenysége a világ legtermészetesebb módján érdekel. A szülők rendszerint döbbenetes mértékben figyelmen kívül hagyják a gyermeknek ezt az érdeklődését. Azt mondják: „Gyerek az még, úgysem érti meg!" „Addig boldog a gyerek, amíg nem látja azt a sok szennyet, ami az életben van!" (Azután pedig elmegy a szülő a pedagógushoz, és azt követeli, hogy az iskola az életre neveljen.) Eközben azonban a jól sikerült munka öröme is kiesik a gyermek látóköréből. *„Mit tudnak a gyermekek a szülők munkájáról?"* — tette fel a kérdést Kériné Sós Júlia a Pedagógiai Szemlében. S az a kép, amelyet az iskolai dolgozatok alapján ad, rendkívül lesújtó. Pedig beszélni a gyermekkel munkánkról — természetesen a gyermek értelmi színvonalához igazodva — nemcsak a munkára nevelés miatt volna fontos, hanem a gyermek *pályaválasztásához* is segítséget adhatna, nem is szólva arról a nagyon lényeges dologról, hogy ez szerves része a gyermek és a szülő közti intenzív kapcsolatnak. (Hogyan szeresse szülőjét a gyermek, ha alig ismeri? Hogyan várhatja el gyermekétől a szülő, hogy mindenről beszámoljon neki, ha maga hét lakattal őrzi előle az élet mindennapi gondjainak és örömeinek ezt a nagyon fontos területét?)

De hol van az idő minderre? Nem vitatom, ez valóban fogas kérdés. A gyermeknek a háztartási munkákban való részvételéről szólva már utaltam arra, hogy a korszerűtlen szülői szemlélet hogyan rövidíti meg a meglevő kevés időt is. Az e szemléletet vallók azonosítják a gyermeknevelést a gyermek anyagi-manuális ellátásával, legalábbis gyermeknevelési gyakorlatukat ez az utóbbi tevékenység jellemzi. Olyan értéksorrendet alakítanak ki — s ez a legtöbb családban így van —, amelyben a gyermek etetése és tisztántartása ezerszer fontosabb, mint fejlődő egyéniségének figyelemmel kísérése. Ez utóbbiból legfeljebb a gyermek osztályzatainak rendszeres számontartása fér be a szülők látókörébe.

A szűk időkeretek és egyéb objektív körülmények részben magyarázatot adnak erre — de csak részben. Itt szemléleti hiba is van, s ezt a már említett statisztikai vizsgálat anyaga is bizonyítja. A vizsgálat során feltették a kérdést: „Szabadidejében mivel foglalkozik legszivesebben?", s folytatásul még ezt: „Ha több szabadideje lenne, elsősorban mire fordítaná?" Az első kérdésre adott feleletek szerint a kereső és a nem kereső nőknél egyaránt az olvasás és a kézimunka szerepel legelől a rangsorban. A kereső foglalkozású nőknek *mindössze* 7,2 százaléka, a nem keresőknek pedig *csak* 6,8 *százaléka* csak az, aki *legszívesebben gyermekeivel foglalkozik*. Azt

Digitized by Google

hinné az ember, hogy ha a szülők úgy érzik, kevés a gyermeknevelésre fordított idő, akkor ez kitűnik az idézett másik kérdésre adott feleletükből. De erre a kérdésre a kereső nőknek mindössze 8,4 százaléka, a nem keresőknek pedig csak 3,9 százaléka válaszolta azt, hogy ha több lenne az ideje, gyermekével töltené. Ezeknek az adatoknak a felhasználásában természetesen több körülményt is figyelembe kell vennünk. Egyfelől: a megkérdezettek egy részének nincs gyermeke, vagy gyermeke már felnőtt korú. Másfelől: meglehetősen közismert igazság az, hogy az ember pillanatnyi vágyai és tényleges cselekedetei igen gyakran eltérnek egymástól. Így biztosra vehető, hogy ha a megkérdezettek valamiképpen több szabadidőhöz jutnának, akkor egyáltalában nem a kérdésekre adott feleleteik arányában használnák fel ezt. De a korlátozó megjegyzések ellenére is, a válaszokat jellemzőnek tartom arra a pedagógiai szemléletre, amely a gyermekek nevelését kizárólag az anyagi-manuális tevékenységre korlátozza. Ezt a cselekvést pedig rendszerint nem foghatjuk fel valamiféle szabadidő-tevékenységként. Valószínű, hogy részben más volna a helyzet akkor, ha a foglalkozás természetes és feltétlenül szükséges elemének tekintenék a gyermekekkel folytatott beszélgetéseket (természetesen nem prédikáció jellegű szülői intelmekre gondolok). Ez még akkor is kedvelt, sőt estleg szabadidő-jellegű tevékenység lehet, ha néha nagyon nehéz is válaszolni a gyermekek kérdéseire.

Bizonyos mértékig a munkára neveléshez tartozik az is, hogy a család nagyon fontos szerepet tölt be a gyermek *pályaválasztási döntésében.* Igen fontos tehát az, hogy a család a különböző foglalkozási ágaknak csak olyan értékrendjét közvetíti-e a gyermekhez, amelyben a jó kereset — esetleg, főleg lányoknál a fehér köpeny — az egyetlen értékmérő, függetlenül a gyermek személyi képességeitől, hajlamaitól és érdeklődésétől. Az ilyen értékrendben ugyanis közömbös az, hogy szeretjük-e, érdekesnek találjuk-e a keresőmunkát vagy sem. S az a döntés, amelynek ez az alapja, sokszor egész életére odaköt valakit egy olyan munkafajtához, amely más számára esetleg érdekes és vonzó, de számára valóban nem egyéb, mint a vallás vagy a pénz istenétől rá mért büntetés.

Nem gondolom, hogy joggal követelhetnénk meg a családoktól, hogy alakítsák ki az ember és a munka viszonyának olyan szemléletét, amely majd csak a kommunizmus emberét jellemezheti. De azt mindenképpen el lehetne várni, hogy a család *ne a tegnap alapján közvetítse a gyermekhez a munkának ilyen vagy olyan felfogását.* Annál is kevésbé, mert mire a gyermekek felnőnek, időben még messzebb lesznek a tegnaptól és még közelebb a holnaphoz. Ami lesz, azt részben már ők csinálják, s nem mindegy, hogyan. Ha tehát azt vizsgáljuk, hogy akár gyermekünk mint egyén, akár társadalmunk mint közösség hogyan lehet harmonikusabbá, mindenképpen azt kell mondanunk: a családnak a maga sajátos lehetőségei keretében *többet* és *főként másként* kellene a munkával kapcsolatosan is nevelnie a gyermeket.

Kósa Erzsébet

Digitized by Google

Könyvekről

A történelem népszerűsítésének új eredményei

Az utóbbi években mind külföldi, mind hazai történészfórumokon gyakran esett szó a történelmi népszerűsítés lehetőségeiről. A történészek szerte a világon érzik, hogy ebben a vonatkozásban nincs minden rendben. A történettudomány társadalmi jellegét manapság már senki sem vonja kétségbe, s úgyszólván minden történészben él az a vágy, hogy hasson a közvéleményre, hogy tehát ne csak regisztrálja, hanem a maga módján és a maga szerény eszközeivel alakítsa is a történelmet. Általában azonban úgy ítélik meg, hogy ez a vágyuk teljesületlen marad. Sokan azt tartják, hogy a történettudománynak nincs, s talán nem is lehet hitele; az emberek többnyire a napi politika kétes értékű kiszolgálójának tekintik. Azért is sok történész panaszkodik, hogy a történeti műveket csak kevesen olvassák, és így ezeknek aligha lehet közvéleményformáló hatásuk. Vannak olyan emberek is, akik a történettudományi megismerésnek a lehetőségeit is kétségbe vonják.

Mindazonáltal a legutóbbi években világszerte némileg derűlátóbbá vált a történettudomány tudatformáló funkciójának megítélése. Világszerte fokozódik ugyanis az érdeklődés a történettudomány iránt, persze, csak az olyan művek iránt, amelyeket hitelesnek tartanak, s amelyek közérthetők és olvasmányosak. Az olvasmányosság ismérveiről és lehetőségeiről azonban újabb meg újabb viták indulnak. Egyesek szerint a valóban színvonalas történeti mű aligha lehet olvasmányos vagy akár csak közérthető is, hiszen a történettudomány eredményei — mint minden tudományé — elsősorban a szakemberekhez szólnak, a történetírás eredményeinek széles körű terjesztése pedig már nem a kutató-történész, hanem a népszerűsítő szakíró feladata. Mások ezzel szemben azt vallják, hogy helytelen külön népszerűsítő irodalomról beszélni: a jó történeti munkának — akár monográfia, akár forráspublikáció — egyben a szó igazi értelmében népszerűnek is kell lennie.

Szinte lehetetlen állást foglalni ezekben a kérdésekben akkor, ha csak a végletes véleményeket vesszük tekintetbe. Van rá példa, hogy nagy forrásanyagot feltáró, új értékelést nyújtó történeti mű egyben izgalmas, népszerű, sőt művészi színvonalon álló munka is. De itt sem helyénvaló fetisizálni a közérthetőséget: vannak olyan tudományos eredmények, amelyek valóban elsősorban a szakemberhez szólnak, és az ismeretterjesztő író meg-

Digitized by Google

jelenítő képességére van szükség ahhoz, hogy nagyobb tömeghatást érjenek el. (Gondolunk például bizonyos gazdaság- vagy ideológiatörténeti témákra.)

A marxista történettudomány sohasem mondott le és nem is mondhat le arról a céljáról, hogy a szocialista tudat formálója legyen. A népszerűsítés fontos feladatát a szocialista építés közepette sem hanyagolhatja el a marxista történész, hiszen napról napra tanúi vagyunk annak, hogy milyen makacsul tartják még magukat bizonyos elavult és helytelen nézetek. Nem sokkal kevésbé ártalmasak azok a vulgáris, a bonyolult történelmi folyamatokat leegyszerűsítő értékelések sem, amelyek 1945 után, a hazai marxista tudomány kibontakozásának idején terjedtek el.

A korábbi viták eredményeként kiadóink az utóbbi években sokat tettek a történeti népszerűsítés érdekében. Csak üdvözölhetjük a Kossuth Könyvkiadó legutóbbi kezdeményezését: egy új, népszerűsítő történeti sorozat megindítását. 1965-ben hagyta el a sajtót *Liptai Ervin „A Magyar Tanácsköztársaság"* című munkája, az idén pedig megjelent *Balázs József „Négy év vasban és vérben, 1914—1918"* című írása az első világháborúról, és *P. Ovszjanyin* szovjet történész munkája: *„Mussolini végnapjai"*.

Szerencsés gondolat volt a sorozatot *Liptai Ervin* könyvével kezdeni. Aligha lehetett volna az induláshoz alkalmasabb témát találni, mint az első magyar munkáshatalom történetét. Másrészt úgy vélem, Liptai munkája eleget tesz a népszerű történeti irodalommal szemben támasztott igényeknek. A szerző az eddigi forráspublikációkra és feldolgozásokra támaszkodik. E tekintetben helyzete nem volt előnytelen, hiszen a Magyar Tanácsköztársaság történetéről az elmúlt évtizedben nagyszámú dokumentumkötetet és egyes témaköröket értékelő összefoglaló írás jelent meg. Emellett Liptai maga is végzett forráskutatásokat, azoknak az eseményeknek és problémáknak a vonatkozásában, amelyeket nem tartott még eléggé feltártnak. A munka elvi vonalvezetése minden tekintetben megfelel a követelményeknek és összhangban van marxista történetírásunk eddigi eredményeivel.

A bevezető fejezetekben Liptai Ervin meggyőzően mutatja be, hogy a Magyar Tanácsköztársaság nem valami „kisiklása", véletlen epizódja a magyar történelemnek és nem is valamilyen import eredménye. Kellően világítja meg a két munkáspárt egyesülését is. A szerző hangsúlyozza, hogy az adott történelmi helyzetben elkerülhetetlen volt az egyesülés; a munkásegység alapvető feltétele volt a proletárdiktatúra kikiáltásának. Ugyanakkor kimutatja és frappánsan fogalmazza meg azt, hogy a gyakorlatban az egyesülés a még csak néhány hónapja működő kommunista párt szervezeti felszámolását is jelentette.

A könyv lépésről lépésre nyomon követi a Tanácsköztársaság eseményeit, és sokoldalú képet ad a proletárdiktatúra vívmányairól. Külön ki kell emelni a magyar Vörös Hadsereg hadműveleteinek izgalmas és szakszerű bemutatását. Munkája befejező részében Liptai jól érzékelteti, hogy a Tanácsköztársaságot nem belső tényezők döntötték meg, hanem a nemzetközi reakció túlereje. Ez a körülmény azonban nem jelentheti az elkövetett hibák lekicsinylését. A szerző rámutat pl. arra, hogy a tanácskormány agrárpolitikája helytelennek bizonyult, mert nem vette figyelembe, hogy a feudális maradványokkal terhelt országban az agrárforradalom menete nem lehet olyan, mint ott, ahol már teljesen végbement a mezőgazdaság kapitalista átalakulása. Liptai történetileg motiválja az elkövetett hibákat, s ezzel elkerüli a szubjektív tényezők túlbecsülését.

Digitized by Google

A közérthetőség tehát Lipták munkájában nem vulgarizálás, nem vezet az úgynevezett kényes kérdések elhallgatására. Ha a szociáldemokraták szerepét árnyaltabban, a szociáldemokrácián belüli véleményeltéréseket behatóbban ismertette volna, akkor még nagyobb sikerrel kerülhette volna el a szimplifikálás veszélyét, amely a népszerűsítésben kiváltképpen gyakran fenyeget. A sikerült, általában olvasmányos és nem egy vonatkozásban újszerű értékelést is nyújtó munka jó példa a hasonló jellegű művek szerzői számára.

Lényegében a Tanácsköztársaság előzményeit ismerteti *Balázs Józsefnek* a világháborús Magyarország történetével foglalkozó írása. Magyarország 1914—1918-as katonai történetéről az utolsó jelentősebb munka Julier Ferencnek „1914—1918. A világháború magyar szemmel" című, 1933-ban megjelent műve. Balázs helyzetét nehezítette, hogy nem építhetett olyan számottevő marxista munkákra, amelyek jelentősen megkönnyítették volna könyvének megírását. Nemzetközi vonatkozásban hatalmas irodalma van ugyan az első világháborúnak, ez azonban még feltűnőbbé teszi az e témával foglalkozó magyar történeti kutatás elmaradottságát.

Szerzőnk tulajdonképpen többet is nyújt, mint amennyit könyve alcímében vállalt: túlmegy „az első, imperialista világháború katonai történetének éttekintésé"-n. Különösen a mű bevezető része tartalmaz bőven diplomáciatörténeti, politikai és gazdaságtörténeti vonatkozásokat is. Balázs áttekinthető képet ad a négy véres esztendőről; az olvasó a hadműveletek szakszerű és mégis közérthető leírását kapja belőle. A könyv mentes a provincializmustól. Fejtegetései kiterjednek a hadviseléssel kapcsolatos műszaki problémákra, csak úgy, mint a hátország helyzetére. Néhány túlságosan is hatáskeltőnek szánt fejezetcímtől és megfogalmazástól eltekintve a mű stílusáról is elismeréssel szólhatunk.

A vulgarizálás veszélye Balázs munkájának nem annyira a „törzsanyagában" jelentkezik, mint inkább néhány bevezető, illetőleg befejező megállapításában. Úgy vélem, egy, az első világháborúról szóló műben nem okvetlenül szükséges közvetlenül kitekinteni napjaink aktuális problémáira. Néhány helyen más jellegű szimplifikációt is találunk. Ezek közül már a szakkritika rámutatott Balázs Józsefnek arra a gyalogság szerepével kapcsolatos megállapítására, amely olyan jelenségeket is a burzsoá—földesúri osztályuralom számlájára ír, melyek nincsenek ezzel közvetlen kapcsolatban. Szinte elírásnak tűnik az a megállapítás (a 197. oldalon), hogy Ausztria—Magyarországnak azért volt a békével kapcsolatban Németországénál „szerényebb és megfontoltabb" a magatartása (1917-ben), mert a „Monarchia imperialistái egyelőre nem szándékoztak világuralomra szert tenni". A Monarchia imperialistái annyira azért sohasem vesztették el valóságérzéküket, hogy világuralomra törekedtek volna.

P. Ovszjanyinnak Mussolini bukásáról írott munkája jellegében is különbözik az említett két műtől. A szerző — többnyire jó stílusérzékkel — a rendelkezésére álló és alaposan kiaknázott forrásanyag alapján mintegy dramatizálja az eseményeket. A könyvnek így bizonyos fokig szépirodalmi jellege van. Ez természetesen nem baj; bizonyos témák határozottan alkalmasak az ilyen feldolgozásra.

Ovszjanyin megmutatja az olvasónak az olasz imperialista politika ellentmondásait, a „Duce" kalandor államvezetését és ennek következményeit. Kiváltképpen érdekesek a Mussolini és Hitler kapcsolatáról szóló részek. A racionálisabb gondolkodás alapján Mussolini tulajdonképpen megvetette Hitlert, de a „Führer" mögötti erők súlya egyben imponált is neki. A könyv-

Digitized by Google

ből kitűnik, hogy Mussoliniben nem volt meg Hitler alvilági fanatizmusa és végsőkig fokozott brutalitása, s az utóbbi szinte minden esetben keresztülvitte akaratát olasz partnerével szemben. Ovszjanyin nem hallgatja el azt sem, hogy a háború nagy fordulata után Mussolininek sokkal reálisabb fogalmai voltak a Szovjetunió erejéről, mint Hitlernek. Ez volt az oka annak, hogy 1943 tavaszán békekötést javasolt a Szovjetunióval. Különösen sikerült része a könyvnek a Hitler és Mussolini 1943 júliusi találkozásáról szóló fejezet, valamint a fasiszta nagytanács 1943. július 24-i, Mussolinit leváltó ülésének ábrázolása.

Lényegében csak egy összefüggés erőteljesebb hangsúlyozását hiányolhatjuk a munkából: helyesebb lett volna nagyobb gondot fordítani a fasizmus szociális demagógiájának bemutatására. Mussolini alakját is jobban megvilágította volna az, ha a szerző utal arra, hogy ez az ember fiatal korában szocialista volt, és később a nacionalista eszmék, valamint saját karrierizmusa hatására vált a legreakciósabb erők kiszolgálójává és egyben irányítójává. Így jobban érthetővé vált volna a „Duce" kalandorsága is.

Röviden ugyan, de foglalkoznunk kell még a három könyv tudományos apparátusának kérdésével is. Liptai Ervin munkájának előnyére válnak a rövid, könnyen áttekinthető jegyzetek, amelyek pontosan feltüntetik az idézetek lelőhelyeit. Sajnos, Balázs József könyvében már hiába keressük a jegyzeteket, holott ezekre itt is szükség volna. Ovszjanyin szövegéből kivehető ugyan, hogy áttanulmányozta a kortársak memoárjait és a legfontosabb levéltári forrásokat, a munka jellegéből következően azonban konkrétan nem utal ezekre. Szerintünk a helyes az, hogy — ha csak nem teljesen szépirodalmi jellegű a munka — a szerzők nem mellőznek minden jegyzetet. A „Népszerű történelem" sorozat olvasói számára is meg kell könnyíteni az esetleges további tájékozódást és — ha igénylik ezt — a szerző állásfoglalásainak ellenőrzését is. Helyeselhető viszont, hogy mindhárom művet érdekes illusztrációk egészítik ki.

A sorozat legutóbb megjelent kötetének borítólapja feltünteti a közeljövőben napvilágot látó további munkákat is. Csupa érdekes, fontos téma! Mégis azt ajánlanánk a kiadónak, hogy — a lehetőségekhez képest — igyekezzék határozottabb jelleget adni sorozatának. Nem tartjuk ugyanis a legjobb megoldásnak azt, ha egy sorozaton belül túlságosan eltérő műfajú, jellegű és témakörű munkák kerülnek kiadásra. Ha pedig nagy a kézirat-készlet, akkor jobb megoldásnak tartjuk több sorozat megindítását.

Mindent összevéve megállapíthatjuk, hogy a „Népszerű történelem" első, a vulgarizálást általában szerencsésen elkerülő kötetei jó eredményeket hoztak. Megerősítik azt a véleményünket, hogy nem lehet éles határvonalat húzni a tudományos és a népszerűsítő irodalom között, s hogy szükség van olyan munkákra, amelyek avatottan közvetítik az olvasók növekvő táborához a szaktudomány új eredményeit.

Erényi Tibor

Digitized by Google

Kardos László: Közel és távol

Előszavak, portrék, részlettanulmányok, elméleti írások, szintézis részletei, levelek. S legalább ily sokrétű a tematika is. Az európai romantika, a szimbolizmus, a dán realizmus, a modern orosz dráma, a modern német regény tájain kalauzol a kötet.* A szovjet irodalom fejezetei, a népi demokratikus irodalmak összevetése már a magyar irodalom közelségét jelenti, majd Karinthy merészen felvázolt portréját, összehasonlító tanulmányokat, irodalomesztétikai fejtegetéseket találunk a kötetben. Maga a horizont is emel, s még inkább a tüzetes szemlélődés.

Kardos László írásai magasrendű elemzések; egyforma biztonsággal analizálják a magyar és a világirodalom műalkotásait, egyazon lendülettel képesek elmélyült portrékat rajzolni a magyar és a világirodalom művészegyéniségeiről.

Minthogy a legtöbb cikk esszé vagy esszé jellegű, e kötet hatásának első rétege is *nyelvi hatás*. Az értekező stílusba könnyed eleganciával szövődnek bele értelmező-magyarázó képies fordulatok. Ívük, lendületük, izgalmuk van a mondatoknak, amelyek gazdagabbá válnak az egyéni nyelvhasználat egy-egy megejtő fordulatától. S e stílus nem valami öncélú bravúr, hanem mélyen személyes elemek nyilatkozása: a szerzőben egyszerre működik a fogékonyság átélő képessége és az elemző, értékelő intellektus teljesítménye.

E nyelv szinte vonzza az olvasót, s átemeli a hatás másik, mélyebb övezetébe. Puszta informatív szándék aligha vezette a tanulmányok szerzőjét, hisz ismerős nevekkel, ismerős művekkel találkozunk válogatásában (*Shelley, Rimbaud, Csehov, Pontoppidan;* a *Varázshegy; Karinthy;* csaknem harminc fejezet a *szovjet irodalom* történetéből). Először a világirodalmi témákban bontakozik ki művészetszemléletének egyik legjellemzőbb vonása: *az egységben látás*. Kardos egyoldalú babonákat tör át, s egységgé olvaszt vélt vagy valós ellentéteket; azokat a rétegeket keresi meg, amelyek hordozói és magyarázói a művészi egyéniség különböző nyilatkozásainak. Az angol irodalomtörténet leggyakoribb *Shelley*-képe a stilizált angyalarc: szelíd és szépségittas mámorok, omlatag rajongás, az érzékenység éteri álmokká lényegülő angyal-arca. Kardos László Shelley aktívabb, affektív lelki nyilatkozásaira mutat rá: a kozmikus távlatok, a heroikus suhanás költőjére, aki a nyugati szél világot végigsöprő orkánjába is átéli magát. A forradalmiság néha valóban elvont, néha azonban nagyon is konkrét kiáradása az ilyen állapot, nagy, pozitív eszmékkel átitatott versek létrehozója. *Rimbaud* formai újításai mögött Kardos feltárja a személyiségre ható ellentétes eszmei erőket. *Csehov* életművében is feloldani igyekszik egy vélt ellentétet: a csüggeteg, rezignált, fájdalmasan ironizáló művész hangulatait és jellemeinek nagy látomásait, a társadalom közeli átalakulásában bízó remény jóslatszerű felizzásait. E dialektikus egységben látás nagy eszmei értékeket tár fel mindenütt, s ingerülten utasít el mindenfajta egyoldalúságot. Azt is, amely szakadatlan lobogást vár a forradalmi költőtől, és nem tud mit kezdeni másféle, csendesebb, idillbe, a szépség mámorába, a szerelem vagy a táj vonulataira feledkező pillana-

* Magvető Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

talival, s jámbor egyekezetében elszegényíti a legnagyobbak érzelem- és eszmevilágát.

A *Karinthy-tanulmány* talán a legnagyobb teljesítménye az egységre, szintézisre törő szemléletnek. Eltér a monográfia-sablontól; életrajzból, korrajzból csak annyit ad, amennyi az életmű és az egyéniség értelmezéséhez feltétlenül szükséges. Fejlődésrajz helyett, időbeli mozgássá oldott jellemrajz helyett azokat a rejtett konfliktusokat tárja fel, amelyek szinte középponti motívumai voltak embernek és műnek. A filozófiai bizonyosságot áhító író ott találja magát az abszolútum és relatívum ellentételeinél; ez az ellentét a gondja-terhe, ez sugározza át egész életművét, humorát, társadalombírálatát, filozófiai eszmekörét. Szinte a lehetőség végső határáig aknázza ki e módszert Kardos László. Arra gondolunk, hogy a központi, irányító erőként jelölt filozófiai konfliktus olykor mértéken túl avatja gondolati íróvá Karinthyt, s az egység-teremtés erényét néha-néha megbillenti az időfeletti lebegés.

Nehezebb a kritikus dolga a *szovjet irodalommal foglalkozó cikkekkel.* Többek által írt, készülő világirodalomtörténet fejezetei ezek; terjedelmüket, irányukat nyilván erősen befolyásolta a szintézis, a nagy mű egészének koncepciója. E körülmény inkább csak miniatűr portrékra, miniatűr elemzésekre adott lehetőséget, amelyek akkor élnek igazán, ha nincsenek kiemelve a művészi-történeti fejlődés ívéből. Ám így is bizonyítják irodalomtörténet-írásunk egyre szélesedő horizontját: az eddig legteljesebb összefoglalás műhelyébe pillanthatunk be.

Már a jelzett tanulmányokban találunk olyan gondolatokat, amelyek túlemelkedve tárgyukon, fontos *elméleti* kérdéseket villantanak fel. Ilyen mindenekelőtt a Shelley-cikk irányulása, amely szerint az új és a régi harca nemcsak az osztályharc társadalmi vagy gazdasági szféráját fogja át, hanem kiterjed a tudatformák egészére, az ízlés, a morál, az érzelmi élet, a tájszemlélet köreire is. Sokkal gazdagabban bomlik ki előttünk Shelley, Petőfi, Ady, József Attila költészetének egyetemessége, ha nem csak a nyílt osztályharcos versekben látjuk meg az újat sóvárgó forradalmi szenvedélyt. A szépségmámor, a szerelem, a hangulatok, a magány konfliktusaiban is *ugyanazon* egyéniség nyilatkozását, *ugyanazon* erőfeszítés közvetett formáját találjuk, mert az újnak az emberi élet teljes erőterében kell megvívnia a maga harcát.

Az elméleti-esztétikai tanulságokhoz tartozik az a többször visszatérő figyelmeztetés is, amely a szimbolikus versek s a jelképek magyarázatával kapcsolatos. Mintha *Oscar Wilde* híres paradoxonába botlanánk bele: akik megfejtik a szimbólumot, a maguk veszedelmére teszik. Kardos Lászlóban fel sem merül a kétely a művek racionális értelmezésével szemben. Elválaszthatatatlan a szimbólumok esztétikai hatásától a jelentés oszcillálása, a jelentés-variációk különös átszövődése és játéka. Egyetlen fogalomsorra bontani le ezt az esztétikai szövevényt — azonos az élő test röntgen-képével. Kissé szomorú látvány, mert a puszta váz az organikus élet elevenségét öli el. Kardos nem az értelmezés ellen szól, csak azt a mély kölcsönhatást óvja, amely tartalom és forma összeforrottságából épül, mert mindkettő sínyli egymás sérüléseit.

Már e szétszórt elmélet töredékek is jelzik, hogy Kardos László a szokványostól eltérő esszéket ír. Igen erős Kardosban az elvi általánosítás hajlama (csak utalok néhány mintaszerű tanulmányra: *Csehov, Pontoppidan, Varázshegy,* amelyre talán már nem is jó az esszé fogalmát alkalmazni). A

Digitized by Google

tanulmányokból teljesen kiszorul az esszé-műfaj szokványos bágyadtsága: az impresszionisztikus megoldások, az anyag fölött lebegő ötletek. Szinte egyensúlyba kerül a nyelv képiessége és az esztétikai kategóriák fogalmi elvontsága. Ahogy a *Varázshegy* kapcsán a regény esszéizálódását fejtegeti-magyarázza, úgy telítődik Kardos esszéje is a rendszeres elemző tanulmányok legjobb elemeivel. Egymás felé közelíti a két stílust vagy műformát; az eredmény meggyőzően bizonyítja, hogy nem ellenséges birodalmak azok, s mindkettőt megtermékenyíti a szerencsés ötvözet egyensúlya.

Az *elvi-elméleti* érdeklődés végül két tárgykör *irodalomesztétikai* fejtegetésében csúcsosodik: a *műfordítás és a rím* problémáinak tisztázásában. A műfordítás gondjai szinte refrénszerűen térnek vissza a kötetben; utalások, megjegyzések után aprólékos egybevetésekből duzzad terjedelmes tanulmánnyá Shakespeare 73. szonettjének fordítástörténeti elemzése, majd a műfordítás problémáinak általános fejtegetése *(A műfordítás kérdéseihez).*

Sokan tapasztalhattuk az iskolai verselemzések szomorú tünetét; a szerkezet és a jelzők vizsgálatára fonnyadt analízis után, szinte ráadásként vetik oda a magabiztos megállapítást például így: „A ritmus jambikus, keresztrímekkel". Mennyire értelmét veszti ebben az izoláló, statikus szemléletben a ritmus kifejező vagy zenei szerepe! Mennyire elsikkad a rím funkciója, amely csak a vers egészében fogható fel! Mindenki tudja, hogy a hagyományos verslábak a legellentétesebb tartalmak hordozására képesek, hogy a rímek a puszta díszítésen vagy az eufónián túl például fontos jelentésbeli, szemantikai funkciót is hordoznak, amely csak a szövegkörnyezet összefüggéseiben él. A rím igazi életét, igazi szerepét csak olyan vizsgálódás képes felderíteni, amely túllép a hagyományos elmélet szigetelő, osztályozó módszerén, s eljut oda, hogy a rímnek a versben elfoglalt szerepét vizsgálja. Kardos László „adekvát rím" felfogásnak nevezi ezt a metódust; én inkább funkcionálls rímvizsgálatnak nevezném, mert a formai elemek versbeli funkcióját kutatja. Ám e szemlélet nemcsak a rímelméletet újítja meg; a ritmus- és stíluskutatásnak is ebben az irányban kell haladnia (s részben már halad is!). Az a néhány kérdéscsoport (rímtávolság, rím és enjambement, rímzengés, funkcionális rímképletek, halmozott rímek, keresztező bejátszás a rímhangzásban), amelyet tárgyal a tanulmány, meggyőzően bizonyítja az új szemlélet eredményeit, esztétikai hasznát.

Nemcsak a kész megoldások színvonala dicséri e kötetet; van benne valami nyitottság is, amely töprengésre késztet, fogalmaink és esztétikai elképzeléseink szakadatlan fejlesztésére ösztönöz. A kettő egyszerre jellemzi Kardos Lászlót, s egyben jellemzi mai irodalomtörténet-írásunkat is.

Kovács Kálmán

Digitized by Google

Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: Emlékeim

Szilágyi Jolánnak első nagyobb lélegzetű írása ez a könyv.* Ezt mégsem vesszük észre, mert művész öntötte formába emlékeit, festő és grafikus, aki a látszólag ötletszerűen odavetett színfoltokból összhatásában plasztikus képet tár elénk. Olyan festő, aki nem zárkózott elefántcsonttoronyba, hanem együtt küzdött a munkásosztállyal. Ezért nemcsak minden képe és grafikája, hanem ez az írása is híven tükrözi a korszak társadalmi és politikai életének minden feszültségét csakúgy, mint derűjét, humorát.

A szerző emlékeit — gyermekkorától a fasizmus németországi hatalomra jutásáig — három nagy szakaszra bontja. Az első rész 1919 februárjáig visz el, a második Szamuely Tiborral való megismerkedéséről s közös életükről szól, Szamuely haláláig, a harmadik részben németországi tevékenységét ismerteti és ez a szakasz Hitler hatalomra jutásával zárul le. Ezek a nagy szakaszok magukban foglalják az első világháborút, a nemzetközi munkásmozgalom legfontosabb problémáit, a szerző bécsi és olaszországi emigrációs életét, találkozásait a külföldön élő magyar kommunistákkal, három szovjetoroszországi útját, megismerkedését Leninnel s a nemzetközi proletariátus több kiemelkedő vezetőjével.

Színes, mozgalmas, szomorúsággal és humorral átszőtt a gyermek- és ifjúkor rajza. Megelevenedik a sokgyermekes pedagóguscsalád küzdelmes élete. Megismerkedünk azokkal az eseményekkel, azokkal a társadalmi, szellemi és érzelmi hatásokkal, amelyek a szerző egyéniségét formálták. Emberi közelségbe kerülnek hozzánk a Galilei-kör baloldali fiataljai, a Képzőművészeti Főiskola hallgatói, tanárai, a nagybányai művésztelep festői.

A háború utolsó évében a közelgő forradalom légköre megújulást ígér. A főiskolás Szilágyi Jolánt és ifjú társait magával ragadja a szebb, az igazabb élettel biztató mozgalom. Együtt mennek a tüntető és a polgári forradalomnál többet követelő munkásokkal, kapcsolatot találnak a baloldalhoz, a kommunistákhoz, és így jut el a szerző Szamuely Tiborhoz. Öt hónap után az ellenforradalom felülkerekedése, Szamuely Tibor halála kegyetlen véget vet együttélésüknek. Ez az öt hónap azonban megszabta Szilágyi Jolán életútját: a kommunista mozgalom harcosa maradt, aki művészi képességével mindig a munkásosztály ügyét szolgálta.

Mi lehet az oka annak, hogy a könyv második része halványabb, mint az első és a harmadik? Talán az, hogy a munkáshatalom napjaiban Szilágyi Jolán keveset lehetett együtt élettársával? Vagy az, hogy a szerző becsületességből csak annyit mond, amennyit maga átélt, s hallgat arról, amit másoktól tud? Ha ezért nyújt itt kevesebbet, akkor sem érthető: miért kevésbé plasztikus Szamuely Tibor portréja, mint azé a sok emberé, akikkel Szilágyi Jolán csak futólag találkozott, de akiket néhány szóval mégis elevenné tud varázsolni.

A tanácsköztársaság megdöntése után üldöztetés, börtön volt a sorsa Szilágyi Jolánnak és családjának, éppúgy, mint sok tízezer kommunistának.

* Zrínyi Katonai Kiadó, 1966.

Digitized by Google

Híven érzékelteti a szerző a fehérterror kegyetlenségét, sokak elembertelenedését, s a legjobbak igaz emberségét. Portrékat sorakoztat elénk, alig pár vonással rajzolja meg őket, mégis felejthetetlenül élnek tovább bennünk: Stromfeld Aurél, a Lenin-fiúk, a púpos ügyvéd, aki önzetlenül nyújtott segítséget a legnehezebb napokban, Kotitek, a cseh viceházmester, aki élete kockáztatásával átkísérte az üldözötteket a határon, az itt maradt, bátran helytálló barátok, kommunisták, a sok névtelen, aki az üldöztetés, a szenvedés idején is szilárd maradt.

Szilágyi Jolánnak a börtönből kiszabadulva el kellett hagynia családját, az országot. Egy rövid ideig Bécsben élt. Erről az időről csak néhány oldalon emlékezik meg, de határozott vonásokkal rajzolja meg a proletárhatalom összeomlására különböző módon reagáló emberek keserves emigrációs sorsát. Bécs után Olaszországba vezet az útja, ahol az olasz munkások és az ott élő magyar emigránsok gondoskodása veszi körül. Rövidesen Moszkvába kerül. Itt a sok új benyomás előbb megbénítja, majd felvillanyozza. Festőiskolába jár, s itt találkozik a forradalom által mozgásba hozott művészet szélsőséges és klasszikus irányzataival. Együtt van a magyar kommunistákkal. Mélyen hatnak rá a szovjet élet forradalmi lendületének felemelő szépségei csakúgy, mint kezdeti nehézségei.

Moszkvában részt vehetett a Kommunista Internacionálé kongresszusán. Itt találkozik a nemzetközi munkásmozgalom nagy vezetőivel. Amikor az elnöki emelvény lépcsőjére telepedve a küldötteket rajzolja, melléje ül Lenin. Róla is készít több vázlatot, és néhány szót váltanak. A szünetben be is mutatják Leninnek, akinek első szavai ezek: „Jól ismertem és becsültem férjét."

A kongresszus után Kun Béla Berlinbe küldi Szilágyi Jolánt pártmunkára. Az itt töltött tizenkét évről szóló fejezetek — könyvének csaknem fele — kiemelkedő részei írásának. A hétköznapok apró eseményeit, az utca változó arcát, a németországi politikai pártok tevékenységét, az egyszerű és kiemelkedő emberek tetteit, az élesedő osztályharc tényeit, nemzetközi összefüggéseit, a teljes élet színes kavalkádját hűséggel és mozgalmasan ábrázolja — egyik-másik jelenete Brueghel képeire emlékeztet. Festők, grafikusok, pártmunkások, proletárok arca válik ki élesen az események hátteréből. Végigkísérjük a német munkásokat tüntetéseiken, látjuk kemény összecsapásaikat a reakcióval, amely végül — állami támogatással és a tőkések segítségével — hatalomra kerül. De előbb még ott lehetünk a német kommunista párt kongresszusán, hallhatjuk Thälmannt. A tragikus eseményeket színes epizódok váltogatják. Szilágyi Jolán a komor feszültséget ösztönösen vagy a karikatúrista tudatosságával váltogatja derűs benyomásainak színeivel.

Ezekben az években ellátogat egyszer a Szovjetunióba. Szovjet hajóval utazik, s a legénységgel együtt festi újjá a hajót. Odesszába, majd Moszkvába megy. A Kommunista Internacionálé vendégeként Szocsi közelében, Macesztában üdül. Itt találkozik Kun Béláékkal, Varga Jenőékkel, Magyar Lajosékkal. Azután visszatér Berlinbe, hogy folytassa munkáját. Dolgozik folyóiratoknak, s elsősorban a mozgalomnak. Rajzol fejléceket, címlapokat karikatúrákat, tüntetésekhez hatalmas plakátokat fest, gyűlésekre a termeket dekorálja, s a fiatalok egész gárdája dolgozik vele. Maga is részt vesz a megmozdulásokban, amíg csak a horogkereszt egészen el nem borítja Németországot. Ekkor kénytelen elmenni. A Szovjetunió nyújt segítőkezet, oda térhet haza. Itt szobájában felteszi Heartfield fotomontázsát: a képen Dimitrov,

Digitized by Google

a vádlott — vádol. „Dimitrov, a fogoly, hatalmas, robosztus alak — Göring eltörpül mellette. Jóslatszerű optimizmust éreztem a képből. Dimitrov erkölcse — a mi erkölcsünk — toronnyá magasodott a barna banditákkal szemben... tudtam, győzni fogunk mindenféle barna pestisen. — Ami ezután következett, az már másik könyvbe kívánkozik."

Ezekkel a szavakkal zárul Szilágyi Jolán írása, és mi reméljük, nemsokára második könyvét is olvashatjuk.

Gábor Sándorné

Maksay László: A műalkotás születése

„A műalkotás híd a művész és a közönség között; lélektől lélekig ível. Egy ember vallomása, üzenete. De meglátjuk-e, meghalljuk-e minden műalkotásban ezt az üzenetet, és azt látjuk és halljuk-e meg benne, amit a művész valóban akart?" Ezzel a gondolattal kezdődik *Maksay László* új könyve*, hogy aztán az alkotás folyamatának ismertető elemzésével próbáljon segítséget adni a helyes műélvezethez.

Hasznos és szükséges könyv, minél több kell az ilyenből. Biztos kézzel vezet a tárgyhoz tartozó művészetpszichológiai, művészetszociológiai kérdésekbe, érthetően, világosan, tisztán foglal állást. Feltárja, hogy milyen társadalmi és szubjektív indokok vezethetik és vezetik a művészt és a műélvezőt. Sok mindenre sort kerít és sok mindent megválaszol, a szépség híres kanti definíciójától kezdve a modern művészetek stílusproblémáig.

Ha alapeszméjét vagy alapeszméit keressük, leginkább két gondolatban foglalhatnók ezeket össze. Az első így hangzik: „A művészet a társadalom alakítását célzó vállalkozás" (természetesen a szó legszélesebb értelmében). A másikat pedig leginkább a következő (*Burov*, szovjet esztétikustól átvett) megfogalmazással jellemezhetjük: „A művészet funkciója szerint harc a szép, teljes értékű, harmonikus emberért." Csak egyetérthetünk azzal, hogy Maksay éppen ezt a két gondolatot állította fejtegetései középpontjába. Ebből kiindulva valóban marxista szellemben lehet tárgyalni az emberi alkotó tevékenység problémáit.

A könyv anyaga gazdag és szemléletes. Közelebbi tárgya a *képzőművészet*, de a szerző — nagyon helyesen — bőven él *irodalmi példával is*, ezzel is hozzáférhetőbbé teszi a nagyközönség számára. (Sőt, a szóba kerülő festményekről és szobrokról reprodukciókat is kapunk, ami szintén nagyban elősegíti a könyv popularitását.)

Kár, hogy néhol azért *leegyszerűsít;* olyan „érthetővé" teszi a megfogalmazásokat, hogy ez már a probléma eredeti gazdagságának is rovására megy. A művészet céljára vonatkozóan például az előbb idézett jó megfogalmazás mellett egy másikat is találunk: „A művészetnek a mi társadalmunkban az a hivatása, hogy társadalmunk kulturális szükségleteit minél differenciáltab-

* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Digitized by Google

ban és maximálisabban kielégítse." Hát igen, ez is igaz: ki kell elégíteni minden elfogadható szükségletet. De hogy ez lenne a művészet hivatása, vagy hogy ezzel mindent elmondtunk volna a művészet hivatásáról? Azt már nem hiszem, hogy ezt elfogadhatnánk. Helyesebb lett volna megmaradni az előbb idézett megfogalmazás mellett.

Szerencsére ezek az itt-ott előforduló leegyszerűsítések (amelyekre még hozhatnánk példát) inkább az egyszerű megfogalmazás igényéből fakadnak, mint valami alapvetően vulgarizáló szemléletből. Különösen örülhetünk annak, hogy a szerző előítéletektől mentesen tárgyalja a *modern művészetek különböző stílus-törekvéseit*, s ezzel hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy eligazodjon ezen a ma még sokak számára nagyon is zegzugos terepen. Ha megoldásait itt nem is tekinthetjük elméleti igényű elemzésnek, inkább csak egyszerű eligazításnak, ezeknek a fejezeteknek is hasznos ismeretterjesztő funkciót tulajdoníthatunk a szélesebb nagyközönség ízlésének nevelésében.

Rokonszenves, értékes munka Maksay László új könyve. Megtalálja azt a hangot, amelyen *közérthetően* lehet beszélni a művészet dolgairól, esztétikai és pszichológiai problémáiról. S ezzel méltóképpen illeszkedik szépen fejlődő művészeti ismeretterjesztő irodalmunkhoz.

Vitányi Iván

Hét évszázad magyar versei

A „Hét évszázad magyar versei"-nek immár harmadik kiadása igazi ünnepi esemény, s pompás ajándék valamennyi verskedvelő számára. Voltaképp költészetünk kincsesházának is tekinthető ez a gyönyörű kiállítású háromkötetes antológia,* mely *minden eddiginél gazdagabb válogatás* líránk értékeiből. Lenyűgözően színes demonstráció. A köteteket forgatva egy varázslatosan szép birodalom bontakozik ki előttünk, amelynek tartományait külön-külön jórészt már ismertük, magunkévá hódítottuk, de így egészében tulajdonképp most van alkalmunk megismerni először, legalábbis ilyen hiánytalan teljességben, ilyen alaposan. Nem volt még ennyire hiteles és pontos térképünk a magyar költészet hét évszázadának szinte kimeríthetetlenül változatos övezeteiről. Nem valamiféle ízelítő az, amit kapunk, hanem ennél sokkal több: *költészetünk, a maga történeti folyamatában*, együtt valamennyi számításba jövő áramlatával, jelenségével, árnyalatával. Igazában egyvégtében kellene elolvasnunk: talán csak így tudnánk maradéktalanul átélni-átérezni líránk fejlődésének, alakulásának, változásainak ritmusát. Ily módon tárulna fel a legszuggesztívebben tájainak ezernyi változata és jellemzője. Minthogy ez szinte lehetetlen vállalkozás, a felfedező figyelem csak fokozatosan hatolhat előre, meg-megállva egy-egy nagyobb útszakasz után.

Mert bizonyos, hogy ennek a versgyűjteménynek az olvasását *meg kell tanulnia* az olvasónak. Hiszen nyilvánvaló, hogy egyetlen vagy egynéhány

* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966.

Digitized by Google

verssel való ismerkedés is más olvasási technikát kíván, mint akár egy külön verseskötet, vagy mondjuk *valamely költő egész életműve*. Az utóbbi esetben már nem elegendő pusztán az elkülönült művek szövegére figyelnünk. Átáramlik rajtunk az adott költemény, apparcipiáljuk a maga egész tartalmi-formai gazdagságában. S a gyakorlott versolvasó számára már az egyébként önmagában is zárt, egységes totalitást jelentő *egyedi mű* tényleges, hézagtalan gazdagsága is rétegezettebb, több, messzebb mutató, mint elszigetelt önmaga jelentése. A szöveg mögött ugyanis ott rejtezik az összefüggések, az egész életművel való korrespondenciák sok szálú hálózata. A versek az életművön belül egymást magyarázzák, egymást gazdagítják, színezve és dúsítva a külön is érvényes mondanivalót. Így születik meg a sajátos színekből az *egyéni varázsú összkép*. Az egész fénye hull a részre, és fordítva. E bonyolult kölcsönhatás eredményeképpen jön létre a végső jelentéstartalom, az eltéveszthetetlen egységes sugallat.

Mondhatjuk, hogy *csak az a teljes értékű versolvasás*, amely képes megérezni-meglátni ezt az önmagában vett szövegen túlmutató jelentéstöbbletet, magasabbrendű hatást is. S ha így van egy-egy életművet illetően, hatványozottan érvényes ez a megállapítás az olyan jellegű versgyűjteményre, mint a „Hét évszázad magyar versei". A tökéletesen indokolt bőkezű válogatás és az antológia összetettsége következtében a kötetek teljes értékű, igazán eredményes olvasása mindenképp nehéz feladvány. Nehéz, mert kivételesen sokágú kapcsolatokra, összefüggésekre kell figyelnünk. S ha sietősen átsiklunk ezeken a tanulmányozás közben, akkor az élmény is csupán töredékes és hézagos marad. A három könyvet egyszerre végigolvasni — elemző igénnyel —, majdnem lehetetlenség ugyan, de a részletekben való olvasás mégsem lehet azonos a szemelgetéssel, ízlelgetéssel. Ez az utóbbi módszer alkalmatlan arra, hogy líránk organikus egységét és ellentmondásoktól sem mentes teljességét e ritka alkalom jóvoltából felfoghassuk, átgondolhassuk.

Fő vonalaiban hitelesen rajzolódik ki ebben a gyűjteményben — a töprengő, lassú olvasás tükrében — költészetünk hét évszázados történetének eleven és *gazdag dialektikája*, izgalmas sokszólamúsága, freskószerű bősége. Történetileg meghatározott *irányzatok* sereglenek egymás után, de nem szervetlenül, hanem szüntelenül egymáshoz kapcsolódva, elkülönülten is szorosan összetartozva. A külön *életművek* a maguk zárt, belső törvényű dialektikus szerkezetében vannak jelen, s így összegződnek egy nagyon bonyolult folyamattá. A költők egymást készítik elő, tendenciákat indítanak el, színeznek, árnyalnak, vagy lezárnak. Szemünk előtt bontakozik ki egy-egy stílusirány, esztétikai ideál, eszmei mozgalom, s nyomon követhetjük, miként élnek tovább ezek a kezdemények. Tanúi lehetünk, hogyan alakulnak át fokozatosan a történeti idő valamely szeletében uralkodó költői törekvések, a korszerűség jegyében kiteljesedő eszmei és művészi eredmények irodalomtörténeti *örökséggé*, később újraéledő hagyománnyá. Előttünk játszódik le a nemzeti líra története, ez a nagyszabású, szüntelen metamorfózis. Kivételes művészi élmény végigkövetni minden egyes fázisát, elemezni a folyamat szakaszait.

Egy-egy kisebb korszakon belül is mennyi változat, milyen parádés bősége a költői értékeknek! A kezdetek után a reneszánsz egyéniség életérzésének merész és máig eleven vallomásai; a barokk életszemléletet versbe fogalmazó elementáris szenvedély; majd a felvilágosodás gondolati ereje. A szentimentalizmus és a romantika megkapó érzelmessége, illetve

Digitized by Google

a határtalant ostromló, az egyéniség és a nemzet sorsproblémáival viaskodó elragadtatottsága; aztán a népiesség, a realizmus alakulatai a XIX. században, a forradalmi eszmék és nehéz szavú bölcseleti töprengések lírai formációi. A modernség igényének szenvedélyes jelentkezése a századelő művészi forradalmában, a világlíra irányzatainak magas színvonalú áthasonítása; a költői elkötelezettség polgári és a pártosság szocialista válfajainak egymás mellett élése a két világháború közti időszakban, a megrettenők és a megoldást keresők egymással vitázó kórusa; s végül a magyar líra felszabadulás utáni szép teljesítményei, a költőiség újfajta minőségei az utóbbi húsz esztendőben — íme, *a fő vonulat*, az irányok történeti egymásutánjában! A fejlődés ívének ez a rendkívül vázlatos jelzése jóformán semmit sem érzékeltethet abból a kivételes gazdagságból, amelyet a megnevezések, jelölések mögött álló művek, klasszikussá érett költői egyéniségek reprezentálnak. Még sejtetni se igen tudjuk az összkép, a fejlődéstörténet pólusainak sokféleségét, belső tagoltságát, szerteágazó hatalmas áramait.

Nincs módunk arra sem, hogy akár csak érintsük is azt a jelenséget, amelyet ugy nevezhetnénk: *a magyar vers szépsége*, a szép magyar vers. Mert az összfolyamat impozáns sodrát, nemzeti költészetünk organizmusának ritka belső színgazdagságát, lüktetését, a kölcsönhatások, taszítások és vonzások működését, és a fejlődéskép megszakítottságokon át kialakuló kontinuitását kell ugyan mindenekelőtt megéreznie és megértenie az olvasónak, de emellett, ezzel együtt természetesen nem szabad elsiklanunk az egyes költmények *esztétikai értékei és szépségei* fölött sem. Miközben a nagyobb arányok, összefüggések szerkezetét elemezzük, ezernyi vers művészi megformálásbeli nagyszerűségében és tökéletességében is bőséggel van módunk gyönyörködni. Mennyi változatban fogalmazzák meg ezek a költemények az emberi teljességet, az adott kor emberének érzelmi és gondolati problémáit, az egyszerre időtlen és korhoz kötött, társadalmi meghatározottságú embersorsot! Egyetlen, kanonizált szépségmodellt nyilvánvalóan lehetetlen megrajzolnunk a rengeteg kiemelkedő értékű vers alapján; hiszen az egyezéseken, a rokon vonásokon túl *másként és másért szép* egy *Balassi*-vers, mint egy *József Attila*-vers. Annyi azonban kétségtelen, hogy azokat a műveket érezzük ma is a legnagyobbaknak, esztétikailag is legizgalmasabbaknak, amelyek a maguk korában a legtöbbet, a legteljesebbet mondtak-vallottak a poézis első tárgyáról, az emberről, az egyes ember és a közösség, a nagyvilág örömeről s gondjáról, a mindig jobbra törő, az éden, a szabadság álmát mindig szívében hordó prometheuszi ember életéről. S a magyar líra egyik legnagyszerűbb értéke, hogy *ez a humanizmus* évszázadokon keresztül folytonosan jelen van benne, a költői ihletnek mindenkor leghatékonyabb forrása, történetileg változva és szüntelen gazdagodva-kiteljesedve.

Említettük, hogy a „Hét évszázad magyar versei"-nek ez a mostani a harmadik kiadása. Nem tettük hozzá mindjárt: *alaposan átdolgozott, bővített, újraszerkesztett kiadása.* Pedig ez a tény nagyon fontos; lényeges része van abban, hogy a gyűjtemény torzítástól mentesen, *fő arányaiban és lényegileg részleteiben is hitelesen tükrözi költészetünk történetét.* Hogy ez az új kiadás ilyen formában létrejött, abban nem lebecsülhető része van marxista irodalomtudományunk fejlődésének, legújabb eredményeinek is. A régebbi antológiák anyagában végrehajtott korrekciók — kihagyások és bővítések, aránymódosítások — azt is mutatják, hogy a magyar líra törté-

Digitized by Google

netének megítélése, felmérése szembetűnően árnyaltabb, differenciáltabb lett az utóbbi időben.

A kötetek szerkesztői — *Király István, Klaniczay Tibor, Pándi Pál* és *Szabolcsi Miklós* — fenntartás nélküli elismerést érdemelnek. Munkájuk legnagyobb dicsérete talán az lehet, ha azt mondjuk, hogy válogatásuk alapján lényegében pontosan meg lehetne írni a magyar líratörténet monográfiáját. Nemcsak korrigálják és finomítják a régi képet, hanem meg is erősítenek alapvető korábbi tételeket-ítéleteket válogatásukkal. A szerkesztés újólag igazolja nyomatékosítja például marxista irodalomtudományunk koncepcióját *líránk reprezentatív műfaji szerepéről*, valamint a magyar költészet *fővonulatáról*, szemben az ún. „bartóki szintézis" jegyében fogant teóriával és egyéb felfogásokkal. Nyomon követhetjük aztán korszakról korszakra nemzeti líránk és az európai, illetve világlíra viszonyát, s közben megbizonyosodunk arról is, hogy líránk sohasem volt a kortársi nagy áramlatok utánzója, időnkénti, úgynevezett fáziskésése ellenére is mindig volt a külföld számára is fontos mondanivalója. A „világirodalomból való szűzöttségünk" felszámolására irányuló erőfeszítéseknek tehát megvan a valóságos fedezetük, s az eredmény: líránk minél teljesebb külföldi megismerése, nem is késhet sokáig, s poézisünk nagyszerű értékeire a nagyvilág is felfigyelhet.

Fülöp László

Digitized by Google

Testvérlapjainkból

CAHIERS DU COMMUNISME
Október

A. Vieuguet: *Erősítsük a pártot, hogy leküzdhessük a demokratikus erők egységének útjában álló akadályokat!*

R. Treppo: *A kommunista párt és az államosítások kérdése* (A Renault-művek tapasztalatai.)

G. Belloin: *Kulturális politika: a kommunisták javaslatai* (Francia vonatkozásban.)

L. Figueres: *Veszélyes és elvtelen politika* (A kínai „kulturális forradalomról".)

Darvasi István: *Magyarország tíz év múltán.*

J. Denis: *A népi Mongólia.*

P. Eloire: *A sejt-újságok jelentősége* (a közelgő törvényhatósági választások előkészületeiben.)

C. Fourniau: *Vietnam: az amerikai agresszorok újabb kudarca*

J. Poulain: *A társadalmi termelés mutatószámai* (Franciaországban.)

CRITICA MARXISTA
Július—augusztus

L. Longo: *Az agresszió ellen, a békés együttélés politikájáért.*

M. A. Manacorad: *Létezik-e marxi pedagógia?* (Marx és Engels pedagógiai koncepciójáról.)

P. Spriano: *1966 Spanyolországa.*

G. Pajetta: *A Pentagon és Franco* (A második világháború utáni spanyol—amerikai kapcsolatok története.)

E. Ragionieri: *A II. Internacionálé marxizmusának eredetéről.* — III. rész: Kautsky és Engels.

E. Peggio: *Az olasz gazdasági élet monopolista újjászervezésének aspektusai* (Az 1964—65-ös olasz recesszió hatását összefoglaló felmérés.)

G. Chiaromonte: *A Dél-Olaszország részére kidolgozott „Koordinációs terv"* (Az 1966—1969-re szóló fejlesztési terv elemzése.)

D. Tabet: *Tervezés a mezőgazdaságban* (Az 1966—70-re kidolgozott második „Zöld Terv-ről.)

C. Violi: *Rousseau és a modern demokrácia eredete.*

F. Ferri *tájékoztatója az Olasz KP archivumának anyagáról.*

EINHEIT
November

R. Herbert: *A VII. pártkongresszus elé.*

Digitized by Google

G. Söder: *A párt vezető szerepe és a tervezés és irányítás új gazdasági rendszere.*

R. Rinke: *A szocialista ésszerűsítés politikai-ideológiai aspektusai.*

S. Böhm: *Az ipari és építőipari vállalatok adminisztratív munkájának racionalizásáról.*

G. Merkel: *Az elektronikus adatfeldolgozásról az NDK-ban.*

G. Kleinke, H. Kandler, H. Zimmermann: *A parasztasszony a modern szocialista mezőgazdasági üzemben.*

M. Buhr: *Marx filozófiája és az ideológiai osztályharc.*

J. Schmidt: *A szocialista emberábrázolásról.* (A VI. német művészeti kiállítás előtt.)

H. Fiedler: *A nyugatnémet imperializmus fegyverkezési potenciálja.*

M. Spangenberg: *A Német KP harca a nemzet létérdekeiért.*

K. J. Michalski: *A szövetkezetek jelentősége a fejlődő országok mezőgazdaságának nem kapitalista fejlődése szempontjából.*

P. Florin: *Meg kell oldani az alapvető kérdéseket.* (A nemzetközi helyzet és a német kérdés.)

H. Hiebsch, F. Klix, A. Kossakowski, J. Siebenbrodt: *A pszichológusok világfóruma.* (A moszkvai nemzetközi pszichológus-kongresszusról.)

E. Langner: *A termelőalap-leadás szerepe.* (Konzultációs cikk.)

J. Romanowski: *A bírálat formájáról. (Egy olvasó levele.)*

KOMMUNYISZT

15. szám

Október fénye (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 49. évfordulójáról.)

T. Uszubalijev: *Fejlődésünk forrása — az internacionalizmus* (Kirgizia gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődéséről.)

V. Sztanyisz, G. Sarapov: *Az Októberi Forradalom és a parasztság.*

L. Tyimofejev: *Az egységes, sok nemzetiségű szovjet irodalom forrásainál* (A szovjet irodalom útja az Októberi Forradalom óta.)

L. Gatovszkij: *A szocializmusban érvényesülő gazdasági törvények vizsgálatának jellegéről* (E vizsgálat kapcsolata a gyakorlattal).

B. Szuharjevszkij: *A vállalatok ösztönzésének önelszámolási alapjai* (mint a gazdasági reform egyik legfontosabb eleme.)

V. Jefimov, K. Kaprov: *Teljes gazdasági önelszámolást a szovhozokban* (A szovhozok és az állam közötti kapcsolatok fejlesztésének útjáról.)

A „Novo Vreme" a Kommunyiszt hasábjain (Bolgár szerzők cikkei: E. Hrisztov: A népgazdaság irányításának új rendszere, M. Markov: A bolgár társadalom társadalmi- és osztálystruktúrája, B. Petkov: Békepolitika és nemzetközi együttműködés.)

Dr. O. Reinhold: *A nyugatnémet imperializmus — Európa legagresszívebb ereje*

Társadalmi igazságtalanság a kapitalizmusban (Számok és tények arról, hogyan drágul az élet, milyen arányú a munkanélküliség, milyen sokba kerül a tanulás a tőkés országokban, és hogyan élnek a társadalom legfelső rétegei.)

Digitized by Google

LUPTA DE CLASA

Október

A szocializmus győzelmének korszaka (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójáról)

A. Iancu: *Az ipar jobb területi elosztása* (Az ipari termelés gyarapodása az egyes tartományokban.)

V. Liveanu: *Történelem és filozófia* (A román munkásmozgalom fejlődéséről)

A. Deac: *A román szocialisták 1886. évi programja* (Megemlékezés C. Gherea román tudósról.)

D. Botez: *Másfél évszázaddal ezelőtt született az Internacionálé szerzője* (E. Pottier-ről.)

Ioan I. Matei: *A szociológiai tevékenység egyes vetületei*

H. Cazacu: *Az általánosítás folyamata a szociológiában* (A tudományos kutatómunka módszereiről.)

V. Stancovici: *A tudomány problémái (A szakemberképzésről.)*

T. Priboi: *Az irodalom és a jelenlegi módszertani problémák* (Megjegyzések egy most megjelent tanulmányhoz.)

T. Vargolici: *A román irodalom múzeuma* (A bukaresti irodalmi múzeumról.)

MARXISM TODAY

November

Szerkesztőségi jegyzetek (aktuális kérdésekről)

K. Beauchamp: *A fajelmélet gyökerei*

R. Bellamy: *A monopoltőke* (Baran és Sweezy könyvéről: „A monopoltőke: Tanulmány az amerikai gazdasági és társadalmi rendről".)

M. Long: *Marxizmus és bírálat* (Felszólalás a „Marxizmus és bírálat a művészetben, irodalomban és drámában" címmel rendezett vitán.)

A. Ecclestone: *A kereszténység és a marxizmus közötti párbeszéd* (Hozzászólás a vitához.)

NOVÁ MYSL

20. szám

J. Macek: *A történelemtudomány helyzete és feladatai*

Teljes eltávolodás a marxizmus—leninizmustól (A Kínai KP jelenlegi politikájáról.)

S. Heretik: *A nem marxista közgazdaságtani elemzésekről*

K. Ondris: *Mi a teendő a politikai tudományok területén*

J. Kučera: *Munkaerőkölcs és munkamotiváció*

J. Kyncl: *A termelés koncentrációja és hatékonysága*

J. Kheller: *Még egyszer az eladók és vásárlók kapcsolatáról*

Nemzetközi Hegel-kongresszus Prágában

H. Fagan: *Wilsonra is vonatkozik a demokrácia?* (Az angol Munkáspárt brightoni konferenciájáról.)

NOVÁ MYSL

21. szám

J. Stola — P. Antos: *Gazdasági program — kilátások és feladatok* (A CSKP XIII. kongresszusának gazdaságpolitikai határozatáról.)

M. Král: *A tudományos-műszaki forradalom és az irányítás kérdései*

J. Michek: *A mezőgazdaságnak szakképzett munkaerőkre van szüksége*

V. Král: *A német kérdés és az európai biztonság*

O. Taufer: *A Kelet és Nyugat közötti gazdasági kapcsolatok fejlődésének problémái*

Digitized by Google

P. Kavka: *Az amerikai négerek harca*

R. Rohan — J. Srovnal: *Az eviáni szociológiai kongresszus*

NOVO VREME

Október

Az USA vietnami agressziója ellen. (További tiltakozások.)

A komunista világmozgalom egységéért, a marxizmus—leninizmus elvei alapján

E. Sztoimenov, M. Sztefanov: *A szocialista törvényesség további megszilárdításáért*

B. Vaszilev: *A béke és jó szomszédság politikája a Balkán-félszigeten*

E. Panova: *Hegel „Logiká"-ja és a dialektikus materializmus*

D. Balevszki: *Bulgária lakossága* (Az 1965. december 1-i népszámlálás alapján.)

L. Avramov: *A Bolgár Népköztársaság és az újonnan felszabadított országok gazdasági kapcsolatai*

B. Mitev: *A razgradi körzet gazdasági problémái*

Sz. Sztoilov: *A mezőgazdasági termelés üteme és hatékonysága*

E. Aposztolov, I. Szacsanov: *Egészségvédelmünk néhány időszerű kérdéséről*

I. Jordanov: *A tudomány és tudományos-műszaki haladás meggyorsított fejlődéséért*

F. Lazar: *Az állammonopolista kapitalizmus, a monopolista vállalat és az államosítás* (Franciaországban.)

J. Flavien: *Földművelés az állammonopolista kapitalizmusban* (Franciaországban)

A. Jourdain: *Állammonopolista kapitalizmus, demokrácia és szocializmus* (Franciaországban.)

N. Todorov: *Az első balkanisztikai kongresszus*

J. Dolapcsieva: *A párizsi Maurice Thorez Intézet*

I. Dimitrov: *Kompromisszumok mezőgazdasági kérdésekben, a Közös Piacban*

NOWE DROGI

November

A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának VII. plénuma (A Politikai Bizottság beszámolója, Jaszczuk beszámolója, a plénum határozata, Gomulka beszéde.)

H. Jablonski: *Meg kell javítani főiskoláink munkáját*

Z. Kaczmarek: *A tudomány és a népgazdaság kapcsolatának néhány problémája Thorez Intézet*

A. Józefowicz: *Változások a lengyel dolgozók társadalmi és foglalkozási struktúrájában* (Az aktív lakosság demográfiai szaporodása, arányának alakulása, a foglalkoztatás hatásfokának megnövekedése.)

Z. Lewandowicz: *A szovjet ötéves terv*

M. Dyner: *Az amerikai tőke európai offenzívája*

Az ipari vállalat szerepe a szocialista társadalom fejlődésében

J. Majewski: *A kommunális gazdálkodás az 1966—70-es ötéves tervben*

D. Perun: *Falusi építőipari beruházások az ötéves tervben*

Testvérfolyóiratunk, a Nova Mysl AZ: *A lengyel kultúra kongresszusáról*

WEG UND ZIEL

November

A szocialista társadalomképről (Az Osztrák Szocialista Párt politikájának elemzése a legújab-

Digitized by Google

ban megjelent kiadványok tükrében.)

F. Seidl: *Szocialisták és kommunisták Svédországban* (A svéd választási eredményekről.)

P. Gellert: *Szocialisták és szociáldemokraták egyesülése Olaszországban* (Az egyesült párt alapelveiről és megalakulásának kihatásairól.)

A. Saarinen: *Szocialisták és kommunisták Finnországban*

J. Farner: *Kötélhúzás Franciaországban a baloldal egysége körül*

E. Hobsbawm: *Napóleonok a Westminsterben* (Az angol szakszervezetek és a Munkáspárt évi kongresszusáról.)

T. Prager: *Adottságainkon felül élünk?* (A gazdasági fejlődés üteme lassúbbodásának okai Ausztriában.)

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Режё НЬЕРШ: Съезд прогресса, мира и социализма — *Д-р Йожеф САБО:* О демократизме хозяйственного дела — *Эрне ЧИЗМАДИЯ—Шандор ЖАРНОЦАИ:* Некоторые актуальные вопросы союза рабочего класса с крестьянством — *Бела КЕПЕЦИ:* Партийность, ангажированность, декаданс — ИЗ ОБЛАСТИ НАУЧНОЙ ЖИЗНИ: *Андраш ЖИЛАК:* Научное совещание о минувшем десятилетии нашего развития — МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: *Денеш ПОЛГАР:* Банкротство целой эпохи — *Иштван Л. САБО:* Доктрина Джонсона — ОБМЕН ОПЫТОМ: *Анталне БЕРГЕР:* Опыт хозяйственно-партийной работы на Келенфельдской фабрике — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Илона ПАНДИ:* Мысли по поводу дискуссии об оптимизме и субъективизме — *Жигмонд Пал ПАХ:* К вопросу об оценке товарного производства на феодальных владениях — Некоторые идеологические вопросы нашего подхода к истории — ИЗ ОБЛАСТИ КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ: *Дьюла КОВАЧ:* По пути социалистических предшественников — ОРИЕНТАЦИЯ: *Тамаш ПАЛОШ:* Отчет и избрание пути на Съезде культуры Польши — ФОРУМ: *Эржебет КОША:* Воспитание к труду — семья — общество.

INHALT

Rezső Nyers: Parteitag im Zeichen des Fortschrittes, des Friedens und des Sozializmus — *Dr. József Szabó:* Über die Wirtschaftsdemokratie — *Ernő Csizmadia—Sándor Zsarnóczai:* Einige aktuelle Probleme des Arbeiter- und Bauernbündnisses — *Béla Köpeczi:* Parteilichkeit, Verpflichtung, Dekadenz — AUS DEM WISSENSCHAFTLICHEN LEBEN: *András Zsilák:* Wissenschaftliche Beratung über die Geschichte unserer zehnjährigen Entwicklung — INTERNATIONALE RUNDSCHAU: *Dénes Polgár:* Bankrott einer Epoche — *István L. Szabó:* Die Johnson-Doktrin — ERFAHRUNGSAUSTAUSCH: *Frau A. Berger:* Erfahrungen in der wirtschaftlichen Arbeit der Partei in der Textilfabrik von Kelenföld — GEDANKENAUSTAUSCH: *Ilona Pándi:* Gedanken zur Debatte über Optimismus und Subjektivismus — *Pál Zs. Pach:* Zu Bewertung der feudalen Warenproduktion. — Einige ideologische Fragen unserer Geschichtsanschauung — AUS DEM KULTURLEBEN: *Gyula Kovács:* Auf den Spuren sozialistischer Vorgänger — INFORMATION: *Tamás Pálos:* Rechenschaftsablegung und Wegweisung auf dem Kongress der Polnischen Kultur — FORUM: *Erzsébet Kósa:* Erziehung zur Arbeit — Familie — Gesellschaft

Digitized by Google

SOMMAIRE

Rezső Nyers: Le congrès du progrès, de la paix et du socialisme — *dr. József Szabó:* A propos de la démocratie économique — *Ernő Csizmadia—Sándor Zsarnóczai:* Quelques problèmes actuels de l'alliance ouvriers-paysans — *Béla Köpeczi:* Esprit de parti, engagement, décadence — De NOTRE VIE SCIENTIFIQUE: *András Zsilák:* Conférence scientifique sur l'évolution historique des derniers dix ans — REVUE INTERNATIONALE: *Dénes Polgár:* La faillite d'une période — *István L. Szabó:* La doctrine de Johnson — ÉCHANGES D'EXPERIENCE: *Mme Antal Berger:* Expériences dans le travail économique du parti chez l'Usine de Textil à Kelenföld — ECHANGES DE VUES: *Mme Ilona Pándi:* Réflexions à la discussion sur l'optimisme et le subjectivisme — *Zsigmond Pál Pach:* A propos de l'évaluation de la production marchande foncière. — Quelques questions idéologiques de notre conception de l'histoire — VIE CULTURELLE: *Gyula Kovács:* Suivant la trace des prédécesseurs socialistes — INFORMATIONS: *Tamás Pálos:* Mise au point et perspectives au Congrès de la Culture Polonaise — FORUM: *Mme Erzsébet Kósa:* Educatian au travail — la famille — la société

CONTENTS

Rezső Nyers: The Congress of Progress, Peace and Socialism — Dr. József *Szabó:* On Economic Democracy — *Ernő Csizmadia—Sándor Zsarnóczai:* Some Present-day Problems of the Worker-Peasant Alliance — *Béla Köpeczi:* Party-mindedness, Engagement, Decadence — SCIENTIFIC LIFE *András Zsilák:* Scientific Conference on the Record of Ten Years' Development — INTERNATIONAL REVIEW: *Dénes Polgár:* The Failure of a Period — *István L. Szabó:* The Johnson Doctrine — EXCHANGE OF EXPERIENCES: *Mrs. Antal Berger:* Experiences of the Party's Economic Work in the Kelenföld Textile Works — EXCHANGE OF VIEWS: *Ilona Pándi:* Some Remarks on the Debate on Optimism and Subjectivism — *Pál Zsigmond Pach:* On the Assessment of Goods Production at Landed Proprietors' Estates — On Some Ideological Questions of our Historical Outlook — CULTURAL LIFE: *Gyula Kovács:* On the Road of Socialist Predecessors — ORIENTATION: *Tamás Pálos:* Account and Roadmarking at the Congress of Polish Culture — FORUM: *Erzsébet Kósa:* Education for Work — Family — Society

---

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat Igazgatója
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116—660
Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető:
— a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003)
— a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)
— és bármely postahivatalnál
Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára
Előfizetési díj: negyed évre 10,50 Ft, félévre 21,— Ft, egész évre 42,— Ft
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3.

Megjelent: 37 200 példányban
Az utolsó kézirat 1966. december 5-én érkezett a nyomdába

66.03935 '2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

INDEX SZÁM: 25 003

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOMJEGYZÉK

az 1966. (XXI.) évfolyamról

(A Társadalmi Szemle 1967. januári számának melléklete)

Digitized by Google

DOKUMENTUMOK

	SZÁM	OLDAL
A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról — — —	6	3
Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban (Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének tanulmánya) — — — — — — — — — — — —	7—8	29

TUDÓSÍTÁS

Kádár János és Nyers Rezső elvtárs felszólalása a gazdaságirányítás reformját előkészítő bizottság záróértekezletén —	7—8	17

SZERKESZTŐSÉGI VEZÉRCIKK

Állandóság és fejlődés a párt politikájában — — — — —	11	3
Lenin pártjához méltó kongresszus — — — — — — —	5	3

CIKKEK

DR. AJTAI MIKLÓS: A gazdaságpolitika fő vonásai a harmadik ötéves tervben — — — — — — — — — —	7—8	3
BÁLINT JÓZSEF: Mai problémák, mai feladatok — — — —	1	3
DR. CSANÁDI GYÖRGY: Vállalati gazdálkodás, felelősség, törvényesség — — — — — — — — — — —	4	14
DR. CSAPÓ LÁSZLÓ: Gazdaságpolitika, mechanizmus, tervgazdálkodás és kölcsönös összefüggéseik — — — — —	2	22
CSIZMADIA ERNŐ: A mezőgazdaság szerepe és helye gazdasági életünkben — — — — — — — — — — —	3	28
CSIZMADIA ERNŐ—ZSARNÓCZAI SÁNDOR: A munkás-paraszt szövetség néhány mai problémája — — — — —	12	28
CSIZMADIA ERNŐNÉ: A munkaegységtől a garantált munkadíjazásig — — — — — — — — — — —	11	17
DR. DIMÉNY IMRE: A mezőgazdaság fejlesztésének főbb elvei a harmadik ötéves tervben — — — — — — — —	9	27
FALUSNÉ, DR. SZIKRA KATALIN: A bérezés néhány aktuális problémája és a munka szerinti elosztás — — — — —	4	23
FOCK JENŐ: Gazdaságpolitika — gazdasági mechanizmus —	10	3
FRISS ISTVÁN: Terv és piac — — — — — — — —	11	10
FÜLEKI JÓZSEF: Párttagságunk művészetszemléletéről — — —	4	49
GÁSPÁR SÁNDOR: A szakszervezetek megnövekedett szerepe és feladatai hazánkban — — — — — — — —	9	5
GYURKÓ LÁSZLÓ: A fejlődés és ellentmondásai — — — —	2	33

Digitized by Google

	SZÁM	OLDAL
HÁY LÁSZLÓ: A szocialista világpiacról	11	30
DR. HUSZÁR TIBOR: A doktrinérség természetrajzához	1	44
KESERŰ JÁNOS: A termelőszövetkezetek gazdaságirányítási reformjának alapelveiről	4	3
KISS ÁRPÁD: Harmadik ötéves tervünk műszaki megalapozottságáról	9	17
KOVÁSZNAI GYULA: Gazdasági kérdések az SZKP XXIII. kongresszusán	6	36
DR. KÖPECZI BÉLA: Megjegyzések a szocialista realizmusról folyó vitához	1	30
DR. KÖPECZI BÉLA: Pártosság, elkötelezettség, dekadencia	12	41
LAKOS SÁNDOR: A párt gazdasági munkájáról	5	13
DR. LÉVAI TIBOR: Szocialista törvényesség, szocialista demokrácia	3	40
MÓD ALADÁRNÉ: Az életszínvonal néhány időszerű kérdése	3	13
DR. MOLNÁR ERIK	9	3
DR. MOLNÁR IMRE: A termelőszövetkezetek szövetségeiről	10	19
DR. NAGY LÁSZLÓ: Gondolatok az új termelőszövetkezeti törvényről	5	39
NYERS REZSŐ: A haladás, a béke, a szocializmus kongresszusa	12	3
DR. RÉDEI JENŐ: A piaci érték, a piaci ár és az ár a szocializmusban	5	28
SIPOS JÁNOS: „A marxista gondolat hete" és a francia baloldal kirajzolódó összefogásának problémái	6	57
SOMOGYI GYULA: Az 1966. évi gazdasági feladatok	2	3
SZABÓ GYÖRGY: Ízlés és világnézet	6	45
DR. SZABÓ IMRE: Demokrácia és felelősség	1	20
DR. SZABÓ JÓZSEF: A gazdasági demokráciáról	12	13
DR. SZAMEL LAJOS: A szocialista demokrácia és a bürokrácia	7—8	59
DR. SZECSKŐ TAMÁS: Társadalmi döntések, politikai önismeret	4	35
SZÉKELY ENDRÉNÉ: Munka — emberség — emberré nevelés	10	33
Az SZKP XXIII. kongresszusa és a nemzetközi közvélemény	7—8	72
DR. TAKÁCS IMRE: A tanácsdemokrácia fejlesztésének lehetőségeiről	5	52
TAR IMRE: A szocialista termelési viszonyok megszilárdítása és továbbfejlesztése a mezőgazdaságban	2	9
TIMÁR MÁTYÁS: A gazdaságirányítási rendszer reformja és a pénzgazdálkodás	3	3
VITÁNYI IVÁN: Nép — közönség — művészet	9	38

TAPASZTALATCSERE

BERGER ANTALNÉ: A pártgazdasági munka tapasztalatai a Pamutnyomóipari Vállalat Kelenföldi Textilgyárában	12	75
JEDLICSKA GYULA: A párt gazdaságirányításának néhány kérdése Nógrád megyében	11	39
KANCZLER GYULA: A XI. kerületi pártbizottság gazdaságszervező munkájáról	9	55

Digitized by Google

	SZÁM	OLDAL
SZENTIRMAY KORNÉL: A gazdasági munka pártirányításának módszerei az Ikarus gyárban — — — — — — —	10	48

SZEMLE

BÖGEL JÓZSEF—CSOMA GYULA: Merre tart a felnőttoktatás?	2	75
DR. GERVAI BÉLA: A magánkisipar helyzete — — — — —	9	119
GYÖRI IMRE: Az értelmiség társadalmi szerepe Csongrád megyében — — — — — — — — — — — — —	11	85
LÁNG GÉZA: Új úton — — — — — — — — — — —	7— 8	131
S. MOLNÁR EDIT: Közvéleménykutatás és társadalmi élet — —	4	84
ORTUTAY ZSUZSA: Népesedés és család — — — — —	10	73
DR. PILLIS BÉLA: Termőföldünk védelme és hasznosítása — —	7— 8	138
VARGA GYULA—ÚJVÁRI SÁNDOR: A pártélet néhány kérdése Zala megyében — — — — — — — — — — —	7— 8	124
DR. VARGA GYULA: A parasztság fogyasztásának és életkörülményeinek változásáról — — — — — — — —	6	98

NEMZETKÖZI SZEMLE

BARACS DÉNES: A vietnami agresszió és a nemzetközi közvélemény — — — — — — — — — — — — —	6	70
BÉKÉSI PÁL: Afrika a mai világban — Kapcsolataink Afrikával —	7— 8	81
BOCHKOR JENŐ: Indonézia válaszúton — — — — — —	10	54
DOBSA JÁNOS: A bonni „békeoffenzíva" és ami mögötte van —	5	61
FÁBIÁN FERENC: Napjaink legégetőbb kérdése: Vietnam — —	11	64
DR. GÖNCZI IVÁN: Új irányzatok a nyugat-európai parasztgazdaságban. — A CEA XVII. közgyűléséről — — — —	1	66
HÁVEL JÓZSEF: Három földrész népei a szolidaritás útján — —	2	51
HELTAI ANDRÁS: Ausztria és Kelet-Európa — — — — —	5	67
KALMÁR GYÖRGY: Mi van az afrikai államcsínyek mögött? —	4	74
KOMJÁT IRÉN: Az egység jegyében. (Az Olasz Kommunista Párt XI. kongresszusa) — — — — — — — — —	3	50
KÖVES VINCE: Az európai béke és biztonság — — — — —	4	67
L. M.: „Európa az Atlanti óceántól az Uralig" — — — —	1	61
LEHEL MIKLÓS: A francia—amerikai ellentétek gazdasági háttere	9	66
MÁRKUS GYULA: Csehszlovák testvérpártunk XIII. kongresszusa	7— 8	94
MÁRTON GYÖRGY: A II. Vatikáni Zsinat — — — — —	2	56
PÁSZTOR DEZSŐ: Johnson „Nagy Társadalma" — — — —	1	55
PATKÓ IMRE: A Citynek minden kormány jó, ha ... — — —	6	79
PIRITYI SÁNDOR: A Szovjetunió fél évvel a XXIII. pártkongresszus után — — — — — — — — — — — — —	11	59
POLGÁR DÉNES: Egy korszak csődje (az NSZK-ban) — —	12	61
RÉTI ERVIN: Amerikai agresszió Délkelet-Ázsiában — — —	3	57
RÉTI ERVIN: Szövetség a haladás ellen — — — — — —	10	62
RUDNYÁNSZKY ISTVÁN: Összeesküvés Szíria ellen — — —	11	75
SZABÓ L. ISTVÁN: A Johnson-doktrína — — — — — —	12	68

Digitized by Google

	SZÁM	OLDAL
TUDOMÁNYOS ÉLETUNKBŐL		
DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN: Az európai népi demokratikus forradalmak néhány kérdéséről — — — — — — —	6	87
DR. HÁY LÁSZLÓ: Az állammonopolista kapitalizmus mérlege	2	38
DR. KELEMEN LÁSZLÓ: A pedagógiai kísérletezés néhány elvi kérdése — — — — — — — — — — —	3	86
DR. KISS ISTVÁN, DR. OZSVÁTH KÁROLY, DR. TAHIN TAMÁS, DR. PORCZI JÓZSEF: Az ifjúság erkölcsi szemléletének kérdéséhez (Egy felmérés tapasztalatai) — — — — —	3	72
PACH ZSIGMOND PÁL: Optimizmus és objektivitás történetszemléletünkben — — — — — — — — — —	7— 8	99
ZSILÁK ANDRÁS: Tudományos tanácskozás fejlődésünk tíz évének történetéről — — — — — — — — — — —	12	54
KULTURÁLIS ÉLETUNKBŐL		
GÁSPÁR MARGIT: A könnyűzenés műfajról — — — — —	11	107
KOVÁCS GYULA: Szocialista elődök útján — — — — —	12	90
SÁNDOR GYÖRGY: Az oktató televízió — — — — — —	11	95
KRITIKA		
FALUS RÓBERT: A „Nagyvilág"-ról — — — — — — —	2	64
FALUS RÓBERT: Sánta Ferenc: Az áruló — — — — — —	9	80
FÜLÖP LÁSZLÓ: A vidéki irodalmi folyóiratokról — — — —	1	79
KOMLÓS JÁNOS: Izgalmas évad, vagy izgalmas korszak — —	10	84
RÓZSA GYULA: A X. Magyar Képzőművészeti Kiállítás a bírálatok mérlegén — — — — — — — — — —	1	71
ESZMECSERE		
Az anyagi érdekeltségről és szocialista tudatról:		
BODNÁRNÉ, DR. KARSAI ÉVA: Kommunista meggyőződés — ösztönzőbb bérezés — — — — — — — — — —	4	92
GAÁL GYULA: Érdekeltség és erkölcs — — — — — — —	5	73
MONA GYULA: Az érdek és az érdekviszonyok struktúrája —	7— 8	145
DR. PIRITYI OTTÓ: Munka szerinti elosztás és szocialista erkölcs	1	89
VAS JÓZSEF: A vállalati törzsgárda megbecsüléséről — — —	3	114
DR. KALOCSAI DEZSŐ—KÓSA ERZSÉBET: Az anyagi érdekeltség és a szocialista tudat kérdésének vitájáról — — — —	9	88
A doktrinerségről:		
ERDEI MIHÁLYNÉ: Megjegyzések a doktrinerség és a hamis tudat viszonyáról — — — — — — — — — — —	5	77
Történelemszemléletünk ideológiai kérdéseiről:		
BEREND T. IVÁN: Az optimizmus és a szubjektivizmus kérdése történelemszemléletünkben — — — — — — —	10	96

Digitized by Google

	SZÁM	OLDAL
MÓD ALADÁR: Történelemszemléletünk ideológiai kérdéseihez	9	98
PACH ZSIGMOND PÁL: A földesúri árutermelés értékeléséhez	12	85
PÁNDI ILONA: Néhány gondolat az optimizmus és a szubjektivizmus vitájához — — — — — — — — —	12	82
Történelemszemléletünk néhány ideológiai kérdéséről (Zárszó a vitához) — — — — — — — — — — —	12	87

KONZULTÁCIÓ

BALOGH JÓZSEF: Az ideológia fogalmáról — — — — —	4	99
DR. KALOCSAI DEZSŐ: Az individualizmus társadalmi gyökereiről	6	106
DR. PAPP LÁSZLÓ: Az atomerőművek gazdaságossága és jövője	9	112

TÁJÉKOZÓDÁS

H. APTHEKER: A legújabb ideológiai fejlemények az Egyesült Államokban — — — — — — — — — —	5	85
B. J.: Tallózás francia baloldali folyóiratokban — — — —	2	89
BÉKÉS TAMÁS: Tallózás olasz folyóiratokban — — — — —	5	89
BÖGEL JÓZSEF: Francia marxista a regény körüli vitáról — —	3	110
BÖGEL JÓZSEF: A Cahiers du Communisme Romain Rolland-ról	5	92
BÖGEL JÓZSEF: Merre tart a francia filmművészet? — — —	6	115
R. GARAUDY: A marxizmus harca a jelenkori polgári ideológiák ellen — — — — — — — — — — — —	11	49
V. GOLIKOV: A lenini külpolitika fontos elve — — — — —	2	87
SZ. HEINMAN: Az ipari termelés üteme és hatékonysága — —	2	86
DR. IVÁNYI KÁROLY: Érték- vagy idő-számbavétel? — — —	3	103
J. LIBERMAN: Nyereség és profit — — — — — — —	1	96
LICSKÓ GYÖRGY: A társadalomtudományok integrációjának gyakorlati problémáiról — — — — — — — —	3	107
FR. MAREK: A bécsi értekezlet — — — — — — — —	9	73
NYÍRŐ JÓZSEF: Tallózás szovjet folyóiratokban — — — —	4	108
PÁLOS TAMÁS: Számvetés és útjelzés a Lengyel Kultúra Kongresszusán — — — — — — — — — — —	12	95
POLLER IMRE: Vita a tudományos szocializmus fogalmáról és tárgyáról — — — — — — — — — — —	7—8	152
J. PROCTOR: Az Új Baloldal — — — — — — — —	4	103
G. SZABÓ LÁSZLÓ: A Költészet Napja, 1966 — — — — —	5	94
Z. SZTAJKOV—SZT. MIHAJLOV: Szociológia és tervezés — —	2	91
WIRTH ÁDÁM: Szociológiai kutatások a Szovjetunióban — —	3	97

FÓRUM

DR. BUDA BÉLA: Megjegyzések Farkas László cikkéhez — —	2	81
KÓSA ERZSÉBET: Munkára nevelés — család — társadalom —	12	101
DR. RÉDEI JENŐ: Néhány megjegyzés a szocialista országok gazdasági együttműködésének elmélyítéséről — — —	10	103
SCHIRÓ ÖDÖN: A gyermeki világképtől a differenciált látásig	4	112

Digitized by Google

	SZÁM	OLDAL
SZABÓ ISTVÁN, NAGY KÁROLY, GONDA FERENC: Javaslatok az új termelőszövetkezeti törvényhez — — — — —	10	115
VÁRHIDI GYULÁNÉ: Középiskolai visszhang — — — — —	6	119
DR. ZOLTÁN ZOLTÁN: Tanácsdemokráciánk fejlesztésének alapja: az ösztönzőbb költségvetési rendszer — — — — —	7—8	158

JEGYZETEK, MEGJEGYZÉSEK

F. F.: „Magyaro-marxizmus" — — — — — — — — —	11	122
FÜLEKI JÓZSEF: A felelősség új hulláma — — — — — —	11	120
FÜLEKI JÓZSEF: Vétkes végletek — — — — — — —	5	101
KÁLMÁN ENDRE: Inventarisztika — — — — — — —	5	99
KÁLMÁN ENDRE: Vannak rejtélyek — — — — — — —	4	118
DR. SZILÁGYI PÁL: Milyen iskolai végzettség kell a bíráláthoz?	4	117
T. F.: Tudományos politika — — — — — — — — —	9	127

KÖNYVEKRŐL

A gondolat forradalma (MÉSZ LÁSZLÓ) — — — — — —	4	125
A helyes gondolkodás pszichológiája (DR. LÉNÁRD FERENC) —	5	115
A magyar dráma ügyében (ALMÁSI MIKLÓS) — — — — —	2	102
A magyar forradalmi munkásmozgalom története I. (PACH ZSIGMOND PÁL) — — — — — — — — —	10	123
A marxista esztétika forrásainál (S. NYÍRŐ JÓZSEF) — — —	6	124
A történelem népszerűsítésének új eredményei (ERÉNYI TIBOR)	12	108
Az irodalom vallomása önmagáról („A világirodalom ars poeticái") (ILLÉS LÁSZLÓ) — — — — — — — —	3	119
Bálint György: A toronyőr visszapillant I—II. (BESSENYEI GYÖRGY) — — — — — — — — — — —	10	135
J. Borev: A tragikum (FALUS RÓBERT) — — — — — —	1	108
M. Beniuc: Egy közember története (—s —t) — — — —	1	111
L. Blaga: Mágikus virradat (F. R.) — — — — — —	5	114
Dante a középkor és a renaissance között (F. R.) — — —	6	135
Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből (BLASKOVITS JÁNOS) — — — — — — —	6	122
Egy jó lexikon nagy hibája (ZSARNÓCZAI SÁNDOR) — — —	7—8	162
Emberi sors (Mai szovjet elbeszélések) (SÁRAY ERZSÉBET) —	1	110
E. Fischer: Korszellem és irodalom (PAVLOVITS MIKLÓS) — —	6	130
Érdekes színek szépprózánkban (STENCZER FERENC) — — —	5	110
„Ez a világ szép, izgató és színültig teli" (BAKCSI GYÖRGY) —	11	134
R. Fox: A regény és a nép (ERDŐS ERZSÉBET) — — — —	6	133
Gelléri Andor Endre: Egy önérzet története (SEBŐK MAGDA) —	6	137
Gyertyán Ervin: A múzsák testvérisége (SEBŐ ILDIKÓ) — —	6	138
Hét évszázad magyar versei (FÜLÖP LÁSZLÓ) — — — —	12	118
S. Heym: Az értelem világa (SEBŐ ILDIKÓ) — — — — —	9	136
S. Heym: Sasok és griffmadarak (SEBŐK MAGDA) — — —	1	110
Hidas Antal: Ficzek úr (PAVLOVITS MIKLÓS) — — — —	9	134
Illés Béla: A 339-es szoba (BENDA GYULA) — — — — —	11	138
Illés Lajos: Tizenkét portré (ERDŐS ERZSÉBET) — — — —	9	135

Digitized by Google

	SZÁM	OLDAL
Illés László: Józanság és szenvedély (PAVLOVITS MIKLÓS) —	11	136
Kardos László: Közel és távol (KOVÁCS KÁLMÁN) — — —	12	112
Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen (DR. DOLMÁNYOS ISTVÁN) — — — — — — — — — — — —	1	106
Keszthelyi Zoltán: Feltámadt nyár (PAVLOVITS MIKLÓS) — —	5	120
Keynes főművének magyar nyelvű kiadásához (DR. ERDŐS PÉTER)	2	93
Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország (KLANICZAY TIBOR) — — — — — — — — — —	10	131
Körkép 66 (VAJDA ÁGNES) — — — — — — — — — —	10	145
Kun Béla: Válogatott írások és beszédek (HAJDÚ TIBOR) — —	9	129
Kun Béláné: Kun Béla (MILEI GYÖRGY) — — — — — —	4	120
Lackó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935—1944 (KOVÁCS ENDRE) — — — — — — — — — — — —	11	129
Lenin és az irodalom (FENYŐ ISTVÁN) — — — — — —	11	124
Magvető Almanach, 1966/1 (BESSENYEI GYÖRGY) — — —	7—8	165
Magyar Lajos: Késői tudósítások (PÁNDI PÁL) — — — —	5	106
Magyarország népesedése a két világháború között (Sz. J.) —	3	121
Maksay László: A műalkotás születése (VITÁNYI IVÁN) — —	12	117
Mesterházi Lajos: Isten, méretre (BENDA GYULA) — — —	11	138
Nagy László: Himnusz minden időben (ERDŐS ERZSÉBET) — —	1	113
Neveléselmélet (VOKSÁN JÓZSEF) — — — — — — — —	2	104
Önköltség a szocialista mezőgazdaságban (DR. LÁZÁR VILMOS)	3	117
K. Pausztovszkij: A haza füstje (SEBŐ ILDIKÓ) — — — —	1	111
Picasso sikere és kudarca (MIKLÓS PÁL) — — — — —	5	118
Remenyik Zsigmond: Költő és valóság (BÍRÓ GYULA) — — —	1	112
Sík Endre: Egy diplomata feljegyzései (KOMJÁT IRÉN) — —	10	138
Siqueiros: A művész és a forradalom (KONTHA SÁNDOR) —	10	143
Sőtér István: Tisztuló tükrök (TAMÁS ATTILA) — — — — —	9	133
Szamuely Tiborné, Szilágyi Jolán: Emlékeim (GÁBOR SÁNDORNÉ) — — — — — — — — — — — —	12	115
Szimonov: Nem születtünk katonának (BÍRÓ GYULA) — — —	6	136
Történelem és filozófia (DR. BALOGH JÓZSEF) — — — —	5	103
Tudományszervezés — tudományos tájékoztatás (VEKERDI LÁSZLÓ) — — — — — — — — — — — —	10	140
Ungvári Tamás: Modern tragikum — tragikus modernség (SZERDAHELYI EDIT) — — — — — — — — — — —	6	134
Varga Jenő: Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról (DR. ERDŐS TIBOR) — — —	1	101
E. Vittorini: A vörös szegfű (SZERDAHELYI EDIT) — — — —	4	130
J. Wolker: Vendég áll a házhoz (PAVLOVITS MIKLÓS) — — —	5	120

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

1:115, 2:107, 3:124, 4:131, 5:122, 6:139, 7—8:168, 9:137, 10:146, 11:139, 12:122

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS — — — — — — — — — 7—8 173

5 4583

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PERIODICAL

THIS BOOK IS DUE ON THE LAST DATE
STAMPED BELOW

RENEWED BOOKS ARE SUBJECT TO
IMMEDIATE RECALL

Library, University of California, Davis

Series 458A

Digitized by Google

PERIODICAL

Nº 465191

Társadalmi szemle.

HX9
T3
v.21:2

LIBRARY
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
DAVIS

DAVIS

Digitized by Google

Digitized by Google